LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

DEVYNIOLIKTAS TOMAS

Mintis — Naronowicz

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, prof. Jonas Vengris

Teisės patarėjas Lietuvos garbės konsulas adv. Antanas Shallna

Šį tomą ligi *Mn* redagavo J. Puzinas, nuo *Mo* — Pr. Čepėnas

Copyright 1959 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra ir laužymas — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Spaudė Lithuanian Encyclopedia Press, Inc.
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Aistis, Jonas, dr.
Ališauskas, Kazys, ats. plk. ltn. (karo sk. red.)
Alminas, Kazys, dr., prof.
Alseika, Vytautas (filmas)
Ambrose, Alex
Avižonis, Konstantinas, dr., prof. (Lenkijos ir Rusijos istorijos sk. red.)
Babrauskas, Benediktas
Balys, J., dr., prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Barėnas, Kazimieras
Bartkus, F., kan.
Bendorius, Antanas (geografijos sk. red.)
Bielinis, Kipras
Binkis, Edm., dipl. inž.
Birutienė, A., dr.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra)
Brizgys, V., vyskupas
Budreika, R., inž.
Butkys, Č., prof. (civilinė teisė)
Čeginskas, K. J., dr.
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čibiras, K. (P. Amerikos lietuviai)
Čikota, K., agr.
Čipkus, A. (prancūzų literatūra)
Čyvas, Matas, kun., dr.
Čižiūnas, Vaclovas
Dainauskas, Jonas
Dambrauskas, Pijus, kun., prof.
Dambriūnas, Leonardas
Damušis, Ad., dr., prof. (cheminė technologija)
Dargis, Leonardas
Dauparas, J., dr.
Dautartas, Z., dipl. mišk.
Didžiulis, Algirdas, inž.
Dobrovolskis, J.
Doniela, Vytautas
Dundzila, Antanas, inž.
Gaida, Pranas, kun., dr.
Galdikienė, M.
Gaučys, Povilas
Germanas, Vytautas, inž.
Gerutis, Albertas, dr.
Gidžiūnas, Vikt., O.F.M., kun., dr.
Gimbutas, Jurgis, inž., dr. (statybos sk. red.)
Gimbutienė-Alseikaitė, M., dr. (proistorė)
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. red.)
Grinius, Jonas, dr., doc.
Gudaitis, Kristupas, dr., prof. (lietuviai evangelikai)
Gudelis, Martynas
Ingelevičius, Vl., dr.
Ivanauskas, Br., plk.
Ivinskis, Zenonas, dr., prof. (Lietuvos istorijos sk. red.)
Izbickas, Vyt., dipl. inž.
Jackūnas, Vl. (istorija)
Jakštas, Juozas, dr., prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos sk. red.)
Jašinskas, Jurgis
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos sk. red.)
Jūrma, Mall (estai)
Jurskis, Alfonsas, dipl. inž., doc. (elektrotechnikos sk. red.)
Juška, Antanas, kun., dr.
Kačinskas, Jeronimas
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kardelis, Jonas
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Kaupas, Julius, dr.
Kavolis, Martynas, kun., dr. (ev. teologija)
Kėkštas, Juozas
Keturakis, Andrius (sporto sk. red.)
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Krasauskas, Rapolas, kun. (Lietuvos vietovių ir Lietuvos bžn. istorija)
Krikščiūnas, M. (fizika)
Kriščiukaitis, K., inž., doc. (urbanistika)
Krivickas, D., dr., prof.
Krokys, Bronius
Krulikas, K., inž.
Kučas, Antanas, dr., prof.
Kukanauza, Juozas
Kulbokienė, V. (Vilniaus kraštas)
Kuprionis, Jonas, prof.
Kviklys, Bronius
Landsbergis, Alg. (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra (meno istorija)
Lazauskas, Grožvydas J., dipl. inž. (tekstilė)
Liaugminas, A., dr., prof.
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)
Liūdžius, J.
Liuima, Antanas, S.J., kun., dr., prof.
Maciūnas, Vincas, dr., prof. (lietuvių literatūra)
Mackevičius, Mečys
Makauskas, Jonas
Maldeikis, Petras
Masaitis, Č., dr., prof. (astronomija)
Masiulis, Boleslovas
Matonis-Maculevičius, Jonas, plk. ltn.
Mažeika, A. P., dr. (okeanografijos ir jūrininkystės sk. red.)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Mockus, Kazimieras
Motiejūnas, J., dr., prof.
Musteikis, Antanas, dr., asso. prof.
Nagys, H., dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Nakas, Alfonsas
Nakas, Antanas
Naruševičius, Antanas
Nauburas, M. (Klaipėdos kraštas ir M. Lietuva)
Nockiūnas, A., M.I.C., kun.
Novickienė, Birutė
Ostrauskas, Kostas, dr. (muzika)
Oželis, Kazys, dr., doc.
Paplėnas, J., dr. (ekonomika)

Paršeliūnas, J.
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Pavilčius, V., dipl. inž.
Pažemėnas, J., adj. (finansų mokslas ir bankai)
Petrika, Antanas, dr.
Petrutytė, D.
Povilaitis, Br., dr., prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun., dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puskepalaitis, Albertas
Puzinas, Jonas, dr., prof. (proistorės sk. red.)
Rabikauskas, Povilas, S.J., kun., dr. prof.
Raila, Stasys, kun.
Ramanauskas, B., O.F.M.
Rauktys, J., prof. (botanikos ir miškininkystės sk. red.)
Regelis, K., prof. (botanika)
Reklaitis, P., dr. (meno istorija)
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun., dr.
Rugis, J., inž.
Rukša, Antanas, dr., prof. (klasikinė senovė)
Rukuiža, Antanas, doc.
Ružancovas-Ružaniec, Aleksandras, ats. plk.
Sakalienė, Sofija
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr., prof. (kalbotyros sk. red.)
Santvaras, Stasys
Skipitis, Rapolas, adv.
Slavutyč, Yar, dr. (ukrainiečiai)
Sruogienė, Vanda, dr.
Stanka, Vl., prof.
Stankus, Steponas, dr.
Strolia, Juozas
Sužiedėlis, Simas, prof.
Šešplaukis, A., dr.
Šilas, P.
Šileikis, Mikas
Šliūpas, Vytautas, inž.
Šmulkštys, Julius
Šmulkštys, Liudas
Šviedrys, R.
Tamošaitis, A.
Tysliava, J.
Tulaba, L., kun., dr.
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Užgirienė-Čepėnaitė, Ina
Vaidelys, Jonas
Vaišnora, Juozas, M.I.C., kun., dr. (kat. teologijos sk. red.)
Vaitekūnas, A., dr.
Vaitkūnaitė, Birutė
Valaitis, Jurgis, inž.
Valiuška, A., kun.
Vardys, V., dr.
Varnienė, Marija
Vasaitis, Antanas J., doc.
Vasyliūnas, Izidorius, prof. (muzika)
Vėbra, Juozas, dr., prof.
Vembrė, M., kun.
Vitkus, B., prof.
Vizgirda, Viktoras (lietuviai dailininkai)
Zalubas, Romualdas, dr.
Žemaitis, Algis, inž. arch.
Žemaitis, Vincas
Židonytė-Vėbrienė, G., dr.
Žilevičius, J., L.M., prof. (muzikos sk. red.)
Žukaitė, R.

XIX TOMO SVARBESNI STRAIPSNIAI

Myriu: (V. Kulbokienė)
Mironas, Vladas (A. Mažiulis)
Miroslavas (A. Kučas)
Mirties bausmė (Č. Butkys)
Mirtis (J. Vaišnora ir J. Girnius)
Misijos (P. Rabikauskas ir M. Kavolis)
Misionierių bažnyčia Vilniuje (P. Reklaitis)
Misisipė (A. Bendorius ir S. Kolupaila)
Mįslė (J. Balys)
Mistinis Kristaus Kūnas (A. Liuima)
Misurė (A. Bendorius ir S. Kolupaila)
Misurės Sinodas (M. Kavolis)
Mišios (V. Rimšelis, J. Vaišnora ir Iz. Vasyliūnas)
Miškas (A. Rukuiža ir J. Rauktys)
Miškininkas (J. Kuprionis, P. Šilas, A. Rukuiža)
Miškinis, Antanas ir Motiejus (J. Aistis)
Miško prekyba sen. Lietuvoje (Z. Ivinskis)
Miško taksacija (J. Kuprionis, Ž. Dautartas)
Miškų apsauga (J. Rauktys)
Miškų eksploatacija (A. Rukuiža)
Miškų politika (A. Rukuiža)
Mitai (J. Balys)
Mitologija (J. Balys)
Mitraizmas (A. Rukša)
Mittenwaldo lietuviai (K. Ališauskas ir J. Jašinskas)
Mituva (S. Kolupaila)
Modalumas (V. Doniela ir Iz. Vasyliūnas)
Modelis (A. Didžiulis ir P. Reklaitis)
Modernizmas (A. Laucevičiūtė, A. Žemaitis, P. Gaučys, K. Ostrauskas, J. Kačinskas, vyskupas V. Brizgys)
Modigliani, Amedeo (A. Laucevičiūtė)
Moduliacija (A. Jurskis)
Mogiliavas (A. Bendorius ir R. Krasauskas)
Mokesčiai (St. Stanka ir K. Avižonis)
Mokykla (M. Krikščiūnas ir Redakcija)
Mokytojas (M. Krikščiūnas)
Mokslas (V. Doniela)
Moksleiviai ateitininkai (S. Sužiedėlis)
Moksleiviai skautai (Br. Kviklys)
Moksleivis (V. Čižiūnas)
Mokslinė metodika (V. Doniela)
Molas (V. Izbickas)

Moldavija (J. Jakštas)
Molekulė (M. Krikščiūnas)
Molėtai (A. Bendorius ir R. Krasauskas)
Molėtų ežerai (S. Kolupaila)
Molière, J. B. P. (A. Čipkus)
Molis (Ad. Damušis ir J. Gimbutas)
Moliuskai (J. Kardelis)
Molzer, H. (P. Reklaitis)
Monada (J. Girnius)
Monarchija (M. Mackevičius)
Monet, Claude (A. Laucevičiūtė)
Moneta (J. K. Karys)
Mongolai (J. Jakštas)
Mongolidai (A. Mažiulis)
Moniuszko, Stanisław (J. Žilevičius)
Monizmas (J. Girnius)
Monkus, Juozas (St. Santvaras)
Monogamija (A. Musteikis)
Monometalizmas (J. Pažemėnas)
Monopolis (J. Paplėnas)
Monoteizmas (A. Mažiulis ir V. Rimšelis)
Monroe, J. (J. Šmulkštys)
Monstrancija (P. Dambrauskas ir P. Reklaitis)
Montelius, O. (J. Lingis)
Montesquieu, Ch. L. (V. Stanka)
Montessori, M. (M. Varnienė ir D. Petrutytė)
Monteverdi, Claudio (K. Ostrauskas)
Montevideo (K. Čibiras)
Montreal (J. Kardelis)
Montreux (A. Bendorius ir D. Krivickas)
Monumenta Germaniae Historica (J. Jakštas)
Monumenta Poloniae (Z. Ivinskis)
Monumenta Polonicae et Lithuanicae (R. Krasauskas)
Moralinė pedagogika (A. Liaugminas)
Moralinė teologija (V. Rimšelis)
More, Thomas, Sir (J. Vaišnora)
Morelowski, Marian (P. Reklaitis)
Morenos (A. Bendorius ir B. Saldukienė)
Morfinas (St. Kairys)
Morfologija kalboje (A. Dambriūnas)
Mormonai (A. Musteikis)
Morris, W. (A. Landsbergis ir B. Žukaitė)
Morse, S. (A. Jurskis)
Morta (V. Sruogienė)
Mosėdis (R. Krasauskas)
Moterystė (V. Brizgys ir M. Čyvas)
Moterų kova dėl teisių (B. Novickienė)
Motiejus (A. Salys)
Motiejus I Trakiškis (R. Krasauskas)
Motina (V. Sruogienė, A. Mažiulis, B. Novickienė, A. Birutienė)
Motorlaivis (A. P. Mažeika)
Mozaika (A. Rukša, P. Reklaitis, J. Gimbutas)
Mozart, W. A. (K. Ostrauskas)
Mozė (P. Pauliukonis)
Mozūrai (K. Avižonis)
Mugė (L. Dargis)
Muilas (J. Vėbra)
Muitas (J. Paplėnas ir K. Avižonis)
Munch (J. Lingis)
Münchenas (A. Bendorius, Iz. Rugienis, A. Ružaniec-Ružancovas)
Municipalitetas (Č. Butkys)
Munk, Kaj (J. Lingis)
Münster, S. (A. Bendorius ir P. Reklaitis)
Mūras (R. Budreika, P. Reklaitis)
Muravjov (P. Čepėnas ir K. J. Čeginskas)
Murillo, B. E. (P. Gaučys)
Muselė (Br. Povilaitis)
Musninkai (A. Bendorius ir R. Krasauskas)
Musorgskij, M. P. (K. Ostrauskas)
Musset, L. Ch. (A. Čipkus)
Mussolini, B. (J. Šmulkštys)
Muša (S. Kolupaila)
Mutacija (Br. Povilaitis)
Muziejus (A. Rukša ir P. Reklaitis)
Muzika (J. Strolia ir K. Ostrauskas)
Muzikologija (K. Ostrauskas)
Muzikos draugijos (J. Žilevičius)
Muzikos kritika (J. Kačinskas ir J. Žilevičius)
Muzikos mokyklos (J. Žilevičius)
Muzikos spauda (J. Žilevičius)
Mūzos (A. Rukša)
Nacionaliniai bankai (J. Pažemėnas)
Nacionalizacija (J. Paplėnas)
Nacionalizmas (V. Vardys)
Nacionalsocializmas (V. Vardys)
Nadruva (A. Salys)
Nafta (A. Vaitekūnas)
Nagius, Vladas (Vl. Ingelevičius ir J. Puzinas)
Nalibokai (V. Kulbokienė)
Nalivaiko (Z. Ivinskis)
Nalšia (Z. Ivinskis)
Namas (K. Kriščiukaitis, M. Gimbutienė, J. Gimbutas)
Namotyra (J. Gimbutas)
Nansen, Fr. (A. Bendorius ir J. Lingis)
Napoleonas I, II, III (K. J. Čeginskas, Č. Butkys ir P. Čepėnas)
Naras (J. Matonis)
Narbutas, T. (Z. Ivinskis ir J. Puzinas)
Narcizmas (A. Liaugminas)
Narjauskas, Jurgis (F. Bartkus)
Naročius (S. Kolupaila)

XVII TOME VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnagininkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tija = kunigaikštija
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
m. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sav. = savaitė
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
ž. = žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

XIX TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ SANTRUMPOS

A. Ambr. : A. Ambrose
A.B. : A. Bendorius
B.Bbr. : B. Babrauskas
A.Brt. : A. Birutienė
A.Č. : A. Čipkus
Ad.D. : Ad. Damušis
A.Dz. : A. Dundzila
A.Džl. : A. Didžiulis
A.Gr. : A. Gerutis
A.J. : A. Jurskis
A.Jšk. : A. Juška
A.J.Vs. : A. J. Vasaitis
A.Kč. : A. Kučas
A.Kt. : A. Keturakis
A.L. : A. Landsbergis
A.Lc. : A. Laucevičiūtė
A.Lgm. : A. Liaugminas
A.Lm. : A. Liuima
A.Mst. : A. Musteikis
A.Mž. : A. Mažiulis
A.Nc. : A. Nociūnas
A.P.Mžk. : A. P. Mažeika
A. Ptr. : A. Petrika
A.Rkš. : A. Rukša
A.Rkž. : A. Rukuiža
A. Ržc. : A. Ružancovas-Ružaniec
A.S. : A. Salys
A.Špl. : A. Šešplaukis
A.Vtk. : A. Vaitekūnas
A.Žt. : A. Žemaitis
B.Nov. : B. Novickienė
Br.Kv. : Br. Kviklys
Br.P. : Br. Povilaitis
B.Sld. : B. Saldukienė
B. Vt. : B. Vitkus
Č. Btk. : Č. Butkys
Č.M. : Č. Masaitis
D.Js. : D. Jasaitis
D.Kr. : D. Krivickas
D.Ptr. : D. Petrutytė
E.Bnk. : E. Binkis
F.Brt. : F. Bartkus
G.Lz. : G. Lazauskas
G.Ž.-V. : G. Židonytė-Vėbrienė
H.N. : H. Nagys
Iz.R. : Iz. Rugienius
Y.S. : Y. Slavutyč
I.Užg. : I. Užgirienė
Iz.V. : Iz. Vasyliūnas
J.A. : J. Aistis
J.B. : J. Balys
J.Bl. : J. Blekaitis
J.Dn. : J. Dainauskas
J.Dbr. : J. Dobrovolskis
J.G. : J. Girnius
J.Gbt. : J. Gimbutas
J.Gr. : J. Grinius
J.J. : J. Jakštas
J. Jaš. : J. Jašinskas
J.K. : J. Kaupas
J.Kč. : J. Kačinskas
J.K.K. : J. K. Karys
J.Kpr. : J. Kuprionis
J.Krd. : J. Kardelis
J.Lng. : J. Lingis
J.Mat. : J. Matonis-Maculevičius
J.P. : J. Puzinas
J.Ppl. : J. Paplėnas
J.Pr. : J. Prunskis
J.Prš. : J. Paršeliūnas
J.Pžm. : J. Pažemėnas
J.Rkt. : J. Rauktys
J.Str. : J. Strolia
J.Š. : J. Šmulkštys
J.V. : J. Vaišnora
J.Vbr. : J. Vėbra
J.Vdl. : J. Vaidelys
J.Vs. : J. Vasys
J.Ž. : J. Žilevičius
K.A. : K. Alminas
K.Alš. : K. Ališauskas
K.Avž. : K. Avižonis
K.Br. : K. Barėnas
K.Č. : K. Čibiras
K.Čk. : K. Čikota
K.Gdt. : K.Gudaitis
K.J.Čg. : K. J. Čeginskas
K.Kr. : K. Kriščiukaitis
K.Krl. : K. Krulickas
K.O. : K. Ostrauskas
K.Rgl. : K. Regelis
L.D. : L. Dambriūnas
L.Drg. : L. Dargis
L.T. : L. Tulaba
M.Č. : M. Čyvas
M.Gbt. : M. Gimbutienė
M.Kr. : M. Krikščiūnas
M.Kv. : M. Kavolis
M.Mc. : M. Mackevičius
M.Nb. : M. Nauburas
M.Š. : M. Šileikis
M.Vbr. : M. Vembrė
M.Vrn. : M. Varnienė
O.Urb. : O. Urbonas
P.Č. : P. Čepėnas
P.Dmb. : P.Dambrauskas
P.Gč. : P. Gaučys
P.Gd. : P. Gaida
P.Jc. : P. Jucaitis
P.Mld. : P. Maldeikis
P.Plk. : P. Pauliukonis
P.Rbk. : P. Rabikauskas
P.Rkl. : P. Reklaitis
P.Šls. : P. Šilas
R.Bdr. : R. Budreika
Rd. : Redakcija
R.Krs. : R. Krasauskas
R.Skp. : R. Skipitis
R.Švd. : R. Šviedrys
R.Z. : R. Zalubas
R.Žk. : R. Žukaitė
S.K. : S. Kolupaila
S.Stn. : S. Stankus
S.Suž. : S. Sužiedėlis
St.K. : St. Kairys
St.R. : St. Raila
St.S. : S. Santvaras
V.Als. : V. Alseika
V.Brg. : V. Brizgys
V.Čž. : V. Čižiūnas
V.Dn. : V. Doniela
V.Gdž. : V. Gidžiūnas
V.Ing. : V. Ingelevičius
V.Izb. : V. Izbickas
V.Jck. : V. Jackūnas
V.Klb. : V. Kulbokienė
V.M. : V. Maciūnas
V.Pvl. : V. Pavilčius
V.Rmš. : V. Rimšelis
V.S. : V. Stanka
V.Srg. : V. Sruogienė
V.Šl. : V. Šliūpas
V.Vrd. : V. Vardys
V.Žmt. : V. Žemaitis
Z.Dts. : Z. Dautartas
Z.I. : Z. Ivinskis

M

Mintis mąstymo išdava, idėja (žr.).

Mintis laikraščiai ir žurnalai, ėję nepriklausomoje Lietuvoje ir tremtyje:

1. Visuomenės, politikos, literatūros laikraštis, leistas socialdemokratų Kaune 1939 II — 1940 V. Laikraštis yra buvęs knygos formato, 30–40 psl. 1939 išėjo 11 numerių (nr. 8–9 dvigubas) ir 1940 — 5 numeriai (nr. 2–3 dvigubas). Sustojo ėjęs bolševikams prijungus Lietuvą prie Sovietų Sąjungos. Redagavo Ona Kairienė. Žurnale rašyta aktualiomis visuomenės ir politikos temomis, duota Lietuvos vidaus gyvenimo apžvalgų ir beletristikos nuotrupų. Pagrindiniai bendradarbiai: K. Bielinis, A. Bulota, L. Epšteinas, J. Jurginis, O. Kairienė, St. Kairys, L. Purėnienė, A. Žvironas ir kt.

2. Dvisavaitinis lietuvių laikraštis, teišėjęs 1946 II 16 Memmingene, Bavarijoje, 12 psl., be lietuvių k. reikalingų rašmenų. Red.-leidėjas—J. Vasaitis, jo talkininkas— A. Pupelis.

3. Memmingeno stovyklos dienos naujienos, vėliau — laikraštis lietuvių visuomenei. 1 nr. pasirodė 1946 II 19, buvo 2 psl. in 8°. Pradžioje taip pat be lietuvių k. reikalingų rašmenų (iki 34 nr.), nuo 50 nr. išaugęs jau iki 4 psl. ir buvo spausdinama po 3000 egz. Gavus amerikiečių karinės valdžios naują leidimą, 1946 XI 27 (nuo 225 nr.) paverstas lietuvių visuomenės laikraščiu, ėjo 3 kartus savaitėje ir spausdintas 12.000 egz. tiražu, nes tik tokiam kiekiui tegaudavo leidimą popieriui pirkti. Daugumui lietuvių išvykus iš Vokietijos, 1949 VII 15 (572 nr.) M. sustabdyta ir sujungta su Dillingene ėjusiu Mūsų Keliu, paverčiant juos abu Lietuviu (žr.). M. atkakliai gynė tremtinių lietuvių teises ir už straipsnius prieš Sovietų Sąjungą, tuometinį Vakarų sąjungininką, JAV karinės cenzūros 22 kartus pagrasinta sulaikyti. M. stengėsi jungti visų srovių lietuvius, nors šiaip ji buvo laikoma tautininkų laikraščiu. Vyr. red. ir leidėjas iki 1949 V 27 (55 nr.) J. Vasaitis, vėliau iki sustabdant — V. Meškauskas. Be judviejų M. redagavo: H. Žemelis, Vl. Balsys, St. Kalvaitis, J. P. Palukaitis. M. bendradarbiavo 187 asmenys.

4. Mėnesinis literatūros, meno ir mokslo žurnalas, ėjęs 1946 VIII–X Memmingene. Pasirodė 3 numeriai 1000 egz. tiražu. Leidėjas J. Vasaitis, red. Stp. Vykintas. Žurnalas gausiai iliustruotas liet. dailininkų kūriniais, jų tarpe spalvota P. Augiaus ‚Tėviškė'. *A.Mž.*

Mintuvai medinis prietaisas linams minti, jų šiaudeliams sulaužyti. Iki XIX a. vidurio Lietuvoje visuotinai vyravo k e l m i n i a i m., padaryti iš rautinės eglaitės, jos dvi dideles šaknis paliekant kojoms, o viršūnę nuleidžiant tiesiog ant žemės. M. kelme praskrodžiama dvi iki 1,5 m ilgio išilginės skrodės, kurias skiria plona, neišskrosta tarpuskrodė-ašmenys. Tarpskrodės ašmenis dengia už skrodes ilgesnis pagalys, vad. raitelis (m. viršus), kurio vienas galas praskrostas (‚rietai') ir pervertas skersinuku, skrodėse jungiančiu raitelį su visu m. kelmu, o antras baigiamas palinkusia rankena, prasikišančia per visą m. kelmą; raitelio pilvu eina negilus ir neaštrių briaunų įskrodas, guląs tiesiog ant kelmo ašmenų. Anksčiau šiuos vieno ašmens m. vartojo tiek linų laužimui, tiek ir atbaigiamam mynimui, veikiau — tik laužimui, o mynimui skirti m. turi dvejus ar net trejus ašmenis ir juos atitinkančius raitelio įskrodus. Kelminiai m. prieš II pas. karą jau retai kur buvo sutinkami, nors jų perdirbtų, įdedant dvišaką koją m. kelmo viršūnėn, dar gana gausu buvo tiek R. Aukštaičiuose, tiek Žemaičiuose. Paskutiniu metu Dzūkuose ir Žemaičiuose buvo paplitę lengvi k o j i n i a i arba s t o j i n i a i m., kur m. ilginis buvo trijų skrodžių pagalys, įjungtas į dvišakas kojas arba turįs paprastas įleistines kojas. Šių m. atšaka yra l e n t i n i a i m., kur skrodiniai ašmenys ir visas ilginis pakeistas 4 skiausčių lentelių sąnara į dvi dvišakas šakines ar net storos lentos kojas. Žemaičiuose linų my-

nės talkose dažni ir ožiniai m., daug kuo primeną kelminius: jie turi tik priešakines (prie raitelio rankenos) kojas, o antrasis jų galas įtaisomas į ožį, tuo būdu sujungiant į vieną ožį iki 10 m. Talkon vykdamas talkininkas nusineša ir savo m. Prieš II pas. karą m. ėmė nykti ir Žemaičiuose, nes juos pradėjo išstumti mažosios linaminės (žr.), kai Š. ir R. Aukštaičiuose m. jau prieš I pas. karą daug kur buvo išstumti arklinių linaminių. Minant saują linų kaire ranka padedama arti raitelio ašies ir minant palengva ji traukiama arčiau raitelio rankenos, kartkartėmis ji ištraukiama ir spaliai iškratomi. M. raitelis dešine ranka už rankenos kilnojamas ir gana greitai spaudomas (‚lodomi šuniukai'). M. taip pat naudojami išbalintam audeklui pertraukti, paklodėms minkštinti ir t.t. M. dažnai menami mįslėmis ir vartoti burtavimuose. *A.Mž.*

Minuchinas Noechas (1884 Rusijoj—1939 IX 27 Kaune) med. gydytojas. Medicinos mokslus baigė Šveicarijoje, I pas. karo metu mobilizuotas tarnavo rusų kariuomenėje. Po karo atvyko į Lietuvą, vertėsi gyd. praktika Luokėje, Žasliuose ir nuo 1925 Telšiuose, kur buvo Telšių žydų ligoninės ved., pastatė naują žydų ligoninę ir netoli Telšių įkūrė Oze vaikų koloniją.

Medicina 1939, 935.

Minų darbai požeminiai darbai, vykdomi pasikasimams po priešo įtvirtinimais jiems susprogdinti. XIX a. karuose vykdant tvirtovių apgulimus ir neįstengiant jų greitai paimti, buvo pereinama prie požeminio karo (žr. Minų karas), kada tekdavo tiek puolančiam, tiek besiginančiam kasti daug požeminių galerijų. Ilgainiui karų ir taikos metais išsidirbo tam tikri būdai ir metodai šiems darbams vykdyti. Europos valstybių kariuomenės šiam reikalui turi kariškus statutus, kuriuose šie darbai smulkiai aptariami. M.d. statutuose nustatyta, kaip turi būti kasami šuliniai, galerijos, nišos ir t.t. įvairiose žemės rūšyse, kaip tvarkoma ventiliacija, apšvietimas, žemės kasimas bei pašalinimas, nusausinimas, o taip pat įvairūs būdai šuliniams bei galerijoms sutvirtinti, vartojant miško medžiagą ir metalinius skydus. Iki I pas. karo ši sritis buvo laikoma gana aktuali, nes stabilizavusis frontui priešininkai, perėję į pozicinį karą, pradėdavo vienas kitą sprogdinti iš požemių ir todėl kasdavo daug požeminių galerijų. Be to, vartojant tuos pat darbo metodus, kariuomenės pozicinia-

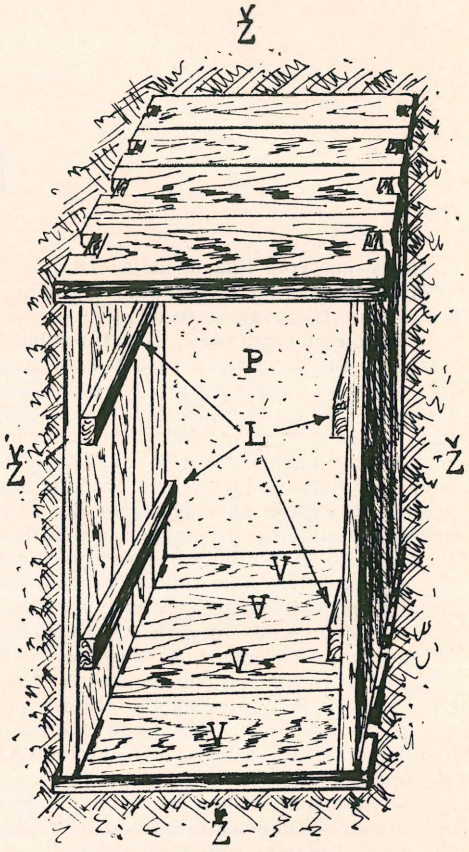

Minų galerijos sutvirtinimas lentomis: V — 4 lentų dygliais sunertas vainikas; L — vainikų laikikliai; Ž — žemė; P — galerijos priekis. Prasikasus pirmyn per vainiko plotį, dedamas sekantis vainikas

me kare įsirengdavo saugias slėptuves palyginamai pigiu būdu. Bet pradedant II pas. karu, kai kariuomenės tapo žymiai judresnės, šių darbų aktualumas sumažėjo. Ateities kare ir taikos meto pasirengimuose šie darbai reikalingi tik iš dalies ir tik požeminėms slėptuvėms įrengti. Be to, praktikos keliu nusistovėję kai kurie darbo metodai naudingi tam tikrais atvejais bendros statybos žemės darbuose.

Požeminei galerijai ar šuliniui kasti sudaromos komandos iš trijų pamainų. Darbas vykdomas 24 val. paroje. Kiekviena pamaina 6 val. dirba ir 12 val. ilsisi; tuo būdu kiekvienam paroje tenka dirbti 8 val. ir įvairiais paros laikotarpiais. Komandose laikomasi griežtos tvarkos ir tikslios organizacijos bei racionalaus darbo paskirsty-

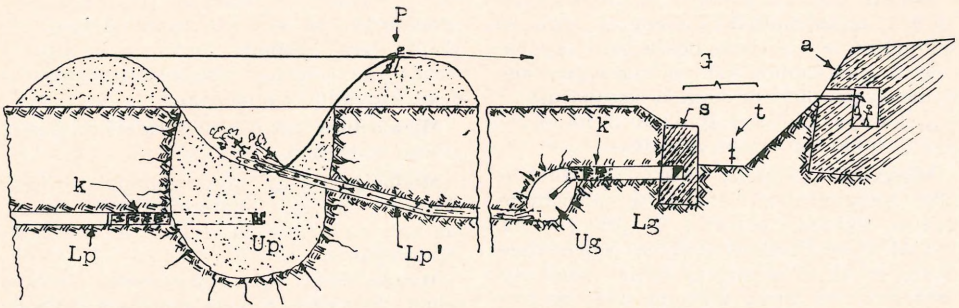

Minų karo schematinis vaizdas. Įtvirtinimo priekiniai elementai: G — flankuojamas griovys, s — griovio siena, t — kliūčių tvora, a — aktyvusis kazematas, Lp — puolėjo pirminė minų galerija, Up — puolėjo pirminis sprogdinimas, P — puolėjo priartėjusi priekinė linija, Lp¹ — puolėjo galerija nuo sprogimo duobės, Lg — gynėjo galerija, Ug — gynėjo sproges užtaisas iššauna puolėjo galeriją, k — užtaiso kamša galerijoje

mo, kad kiekvienas komandos dalyvis būtų vienodai darbu apkrautas, o darbą dirbtų pagal savo specialybę: staliai-dailidės ruošia miško medžiagą galerijoms sutvirtinti, prityrę žemkasiai pačiu skubiausiu būdu kasasi pirmyn, kasėjų užpakalyje kiti žemes pila į maišus ir per rankas perduoda pašalinti. Statutinė darbo norma: išmokyta komanda vidutinio kietumo žemėje iškasa ir sutvirtina per 1 val. 1 metrą 1 × 1,5 m galerijos. *J.Mat.*

Minų gaudytojai žr. Karo laivynas, Mina.

Minų karas požeminis karas, vykdomi priešininkų sprogdinimai žemėje tvirtovių apgulime ir poziciniame kare, negalint įtvirtinimų nugalėti kitokiais būdais. Šie veiksmai daugiausia išvystyti XIX a. ir ypatingai Krymo kare, anglams ir prancūzams imant iš rusų Sevastopolio tvirtovę 1853–55 (rusų Sevastopolio minų karo vykdytojas karo inž. Totlebenas už pasižymėjimą caro apdovanotas Kėdainių dv.).

Negalint įtvirtinimų įveikti artilerijos pagalba ir jų apvaldyti, puolantysis, priartėjęs iki tam tikro atstumo, pradeda pasikasimus po įtvirtinimais, kad juos galėtų išsprogdinti dideliais užtaisais iš apačios. Besiginantis turi kastis po žeme, kad galėtų laiku pasitikti pasikasantį priešą ir mažais užtaisais sunaikintų jo galerijas. Puolančiam naudinga išsprogdinti tam tikrą kiekį didelių užtaisų arčiau įtvirtinimų jų dar nepasiekus ir vėliau, pasinaudojant sprogdinimų sudarytomis uždangomis, iš jų kasti galerijas jau po pačiais įtvirtinimais. Tuo būdu sudaromos patogesnės sąlygos galutiniam tikslui siekti: trumpesnės galerijos ir lengviau paslėpti žemę nuo besiginančio, — lengviau maskuoti. Puolantysis kasasi pakankamai giliai, kad besiginąs negalėtų nugirsti darbų, o besiginąs — mažesniame gilume išsikasęs galerijas klausosi ir, priešui priartėjus, atitinkamo didumo užtaisais ją sunaikina. Besiginančio užtaisas, sprogęs netoli nuo puolėjo galerijos galvos, puolantį iššauna per jo paties galeriją, nepalikdamas žymės paviršiuje ir tuo būdu nesudarydamas priešui naudingų uždangų arti įtvirtinimų. *J.Mat.*

Minuoti (prc. miner) 1. kasti požeminį kasinį, siekiant ką nors susprogdinti; 2. statyti minų užtvaras, dėti minas.

Minusas (iš lot. minus ‚mažiau') 1. matematikoje atimties ženkas (−) arba neigiamojo dydžio ženklas; 2. trūkumas, stoka, spraga.

Minusinskas (rus. Minusinsk) miestas P. Sibire, Jenisiejaus aukštupio uostas Krasnojarsko srityje; apie 40.000 gyv. (1950). M. geležinkeliais sujungtas su Achinsku, Nižneudinsku (Transibirinio glžk. stotys) ir Barnaulu prie Turkijos–Sibiro geležinkelio. Be to, iš M. nutiestas svarbus strateginis plentas į Tanu Tuvą ir iš jos į Mongoliją. Į v. (10 km) nuo M. yra didžiulis akmens anglies baseinas, apimąs 700 km² plotą su 21 bilijonų t išteklių. Jam eksploatuoti įkurtas Krasnojarsko anglies kombinatas, kuriam priskirtos kelios didelės priverčiamojo darbo stovyklos. Jose nuo 1941 ir ypač nuo 1946 dirbo tūkstančiai lietuvių, latvių ir estų. Išlikę gyvi paleisti po 1955, bet per 40% ištremtųjų mirė nuo nepakeliamų sąlygų. *A.B.*

Minuskulai (iš lot. litterae minusculae ‚labai mažos raidės') mažosios raidės, ypač vartotos sen. raštijoje. Priešybė — majuskulai (žr.).

Minutė (iš lot. minutus ‚smulkus, mažas') 1. laiko matavimo vienetas lygus 60 sekundžių = $^1/_{60}$ valandos arba $^1/_{1440}$ paros; 2. plokštumos kampų matavimo vienetas, lygus 60″ (60 kampo sekundžių) = $^1/_{60}$ kampo laipsnio; žymimas ženkleliu ′, pvz 5′ (penkios kampo minutės).

Minvydas Samuelis (1602–1660 Liubče, prie Naugarduko) reformatų superintendentas, tikybinis autorius. Iš 1653 žinoma, kad M. buvo Užvilnės (Liubče) superintendentu ir kartu Žemaičių srities administratoriumi bei Biržų klebonu. 1641 jis lenkiškai Liubče išspausdino pamokslus, o 1653 Kėdainiuose J. J. Rėto spaustuvėje lietuvių reformatams 3 knygas, kurios vėliau, maža perdirbtos, buvo perspausdintos kelis kartus. Tuomet M. su Borzymowskiu, gal būt, pritraukę draugėn ir S. Tamošauską, paruošė ir išsp. Katechismas Aba Trumpas Pamokslas Wieros krikščioniszkos del waykialu mažu. Šis katekizmas nors buvo išsp. atskirai, tačiau buvo dalis Knigos Nobažnistes; 1680 S. Bitnerio išleistas Pradžia Pamoksla del Mažu Weykialių, kuris 1803 išleistas Seano Katechismo (M. Ceraskis) ir 1861 Trumpo Katechismo (R. Močiulskis?) pavadinimais. Małdos Krikscioniszkos, Wisokiam meatuy ir reykalams (1653) vėliau buvo perspausdintos prie giesmynų 1781, 1845 ir 1877, Summa aba Trumpas iszguldimas Ewangeliu Szwentu Per Wisus meatus... (1653) taip pat prie giesmynų pakartota 1781, perdirbo S. Nerlichas 1818, bet išsp. tik 1863. Atrodo, kad M. bus paskatinęs S. B. Chyliński versti Bibliją.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija I, II, 1953–57. *A.Mž.*

Miocenas (iš gr. mios ‚vidurinis' ir kainos ‚naujas') geologijoj tretinės (terciarinės) geologinės sistemos ketvirtasis (iš penkių) poskyris. Šios epochos metu susikloję sluoksniai yra jaunesni už oligoceną ir senesni už plioceną. M. epochai būdingi žymūs kalnų susidarymo judėjimai ir vulkanų išsiveržimai. Žemynai, vandenynai ir pagrindinės kalnynų kryptys įgijo maždaug šiandieninius kontūrus.

Miografas (iš gr. mys ‚raumuo' ir graphō ‚rašau') prietaisas raumenų susitraukimams ir atsipalaidavimams grafiškai atvaizduoti. M. naudojamas raumenų funkcijai tirti.

Miokardas (iš gr. mys ‚raumuo' ir kardia ‚širdis') širdies raumuo. Širdies sienelę sudaro trys sluoksniai: išorinis — perikardas, vidurinis — miokardas ir vidujinis — endokardas. M. yra storiausias iš visų trijų. Jis yra raumuo, tačiau turi kitokią struktūrą, kitokias savybes ir funkcijas negu kiti kūno raumenys.

Miokarditas (gr.) širdies raumenų susirgimas, uždegimas.

Miologija (iš gr. mys ‚raumuo' ir logos ‚mokslas, sąvoka') anatomijos dalis, mokslas apie raumenis, jų struktūrą, funkcijas ir susirgimus.

Mioma (iš gr. mys, myos ‚raumuo') raumenų, paprastai gimdos gerybinis navikas, auglys.

Miopija (gr.) medicinoj — žemažiūriškumas, trumparegystė.

Miorai mstl. ir buv. vls. centras Brėslaujos aps., glžk. stotis Voropajevo–Drujos ruože; 1931 buvo 422 gyv., valsčiuje 10.787 gyv., vls. plotas 436,6 km², naudojamos žemės 211,3 km², dirbamos — 135,2 km². Mstl. įsistatęs prie Miorų ežero, mažai derlingoje srityje. Pirmoji istorinė žinia apie M. miestelį yra išlikusi iš 1621. 1641 Brėslaujos teisėjas Sebastijonas Mirskis pastatė ir apdovanojo Dangun Žengimo bnž. ir įsteigė stačiatikių vienuolyną, bet 1690 atėmė iš stačiatikių ir atidavė unitams. 1720 Rusijos caras Petras I reikalavo iš karaliaus Augusto, kad vienuolynas būtų grąžintas stačiatikiams. 1691 Mykolas Mirskis pastatė kat. bažnyčią. 1728 ir stačiatikių bažnyčia pavirto katalikų bei atiteko reguliariesiems kanauninkams, kurie ją valdė ligi 1832. 1907 parapiečių aukomis pastatyta nauja mūrinė kat. bažnyčia. Po 1839 II 12, kai Polocke buvo nutarta grąžinti unitus į stačiatikius, buv. unitų bažnyčia paversta cerkve. Kalvinai čia taip pat turėjo savo maldos namus.

V.Klb.

Miosfigmija (gr. myosphygmia) būsena, kurioje pulso skaičius yra retesnis už širdies mušimų skaičių.

Myosotis žr. Nemiršėlė.

Myosurus minimus žr. Strugena mažoji.

Miozinas (iš gr. mys ‚raumuo') tirpus baltymas, įeinąs į raumeninio audinio sudėtį. M. drauge su proteinu aktinu dalyvauja raumenų susitraukime ir atsipalaidavime.

Miozitas (iš gr. mys ‚raumuo') griaučių raumenų uždegimas, pirmiausia paliečiąs raumenų tarpinį jungiamąjį audinį, o raumenų skaidulos nukenčia antroje eilėje. Uždegimai yra įvairaus intensyvumo.

Miquelon dvi Prancūzijai priklausančios salos Grande M. ir Petite M. prie R. Kanados krantų, į p. nuo Newfoundlando, apie 205 km² bendro ploto ir per 500 gyv., kurie daugiausia verčiasi žvejyba. Salos apie 1660 buvo gyvenamos pranzūcų, 1702 užimtos britų, 1763 grąžintos Prancūzijai, paskui du kartu vėl pateko britų valdžion, bet 1814 galutinai grįžo Prancūzijai. 1935 suteikta vietinė autonomija.

Mira (lot. mira stella ‚stebuklingoji žvaigždė'), kitaip dar vad. Omikron Ceti, yra pirmoji kintamoji žvaigždė, atrasta D. Fabricijaus 1596 Banginio žvaigždyne. M. vidutinis šviesos kitimo periodas yra 330 d. Nuo šio vidurkio galimi nukrypimai apie 15 d. į vieną ar į kitą pusę. Didžiausio šviesumo metu M. būna paprastai 3,5 ryškumo, lengvai plika akimi matoma; mažiausio šviesumo metu — 9,2 ryškumo, matoma tik pro teleskopą. Taigi, vidutiniškai M. šviesumas padidėja ir vėl sumažėja daugiau kaip 200 kartų. Paprastai M. nuo mažiausio šviesumo pasiekia didžiausio per 80 d., paskui palaipsniui silpnėja per 250 d. Kartais M. pasiekia net 1,5 ryškumo, o kartais prigęsta iki 10 ryškumo, t.y. didžiausio šviesumo metu M. yra daugiau negu 1600 kartų šviesesnė, negu mažiausio šviesumo metu. Kartu su šviesumu kinta ir M. temperatūra—nuo 2000°C iki 1500°C. Dėl šio temperatūros kitimo ir pačios M. šviesumas taip keičiasi. M. spinduliuojamos energijos kiekis sumažėja tik apie 3 kartus, kai jos šviesumas sumažėja kelis šimtus kartų. Tatai atsitinka dėl to, kad temperatūrai nukritus, didžiuma energijos išspinduliuoja šilumos pavidalu, ne šviesos. M. yra viena didžiųjų žvaigždžių — jos skersmuo yra 500 mil. km. Jei M. būtų Saulės vietoje, tai Žemė būtų arčiau jos centro, negu paviršiaus; M. ribos būtų toliau, negu Marsas. Kartu su M. šviesos kitimu, kinta ir jos spektras. Didžiausio šviesumo metu spektre atsiranda charakteringos emisijos linijos. M. yra viena iš geriausiai ištirtų kintamųjų žvaigždžių. Ji yra tipingas ilgaperiodinių kintamųjų atstovas — jos vardu vadinama visa tos rūšies kintamųjų žvaigždžių klasė. *Č.M.*

Mira (gr. myrrha iš ar. murr ‚kartus') kvapi derva gaunama iš miramedžio Commiphora abyssinica Engler (Commiphora myrrha Holmes) ir daugelio įvairių kitų šio keruklinio dygaus medžio rūšių, paplitusių Somalijoj, Abisinijoj, Eritrėjoj ir Arabijoj. Sakavimui padidinti medžio žievė suraižoma. Džiūdami ore sakai pavirsta kieta nuo rusvos iki tamsiai raudonai rudos spalvos balzaminio kvapo medžiaga, sudaryta iš terpeninių bei cukrinių dervų ir apie 3–8% lakaus aliejaus. Apie 30% dervos ištirpsta etilo alkoholyje, kurį nugarinus sumažintame slėgime gaunamas alkoholy tirpus rezinoidas. M. eterinis aliejus išvaromas iš dervos su vandens garais. Cheminė sudėtis labai paini ir nepilnai ištirta. Sunkaus balzaminio kvapo m. eterinis aliejus ir rezinoidas yra nepakeičiami rytietiško tipo kvepaluose. Pati derva vartojama smilkalų, dantims valyti miltelių bei pastų ir vaistų gamyboje. Sen. Egipte ir kitur m. vartota kvepalams, balzamavimui ir smilkalams.

E. Guenther, The Essential Oils IV, 1950, 344–348. *J.Vbr.*

Mirabeau 1. Honoré Gabriel de Riqueti (1749-1791) Didžiosios prancūzų revoliucijos meto veikėjas, žymus kalbėtojas, (2) sūnus. M. protėviai buvo pirkliai, 1570 pirkę pilį ir 1685 gavę grafo titulą. M. buvo skirtas karo karjerai. Mokėsi Paryžiaus karo m-loje, kur dėstė garsus prancūzų matematikas Lagrange. Baigęs karo mokyklą, M. paskirtas kavalerijos pulkan, kur išsitarnavo kapitono laipsnį.

H. G. de Riqueti Mirabeau

M. buvo gražių veido bruožų, bet rauplėtas. Dėl savo ekspansyvaus būdo pateko į skolas, o visokios meilės išdaigos privertė M. tėvą išgauti Lettre de cachet ir įkalinti savo sūnų Ré salos pilyje. Išėjęs į laisvę 1772 vedė turtingą žmoną, bet vedybose laimės neatrado. Tada, atsiskyręs nuo žmonos, pabėgo su Marie Thérèse Monnier, paprastai vad. Sophie, į užsienį. Tačiau tėvo pastangomis sugrąžintas į Prancūziją ir pasodintas Vincennes kalėjiman. Iš kalėjimo M. rašytieji laiškai mylimajai Sophie buvo surasti policijos archyve ir išspausdinti tokia antrašte: Lettres originales de Mirabeau, écrites du donjon de Vincennces 1792. Išėjęs iš kalėjimo (1782), vertėsi žurnalistiniu darbu — parašė daug brošiūrų bei straipsnių.

1784–85 gyveno emigracijoje Anglijoje. Čia susipažino su įtakingais vigų (liberalų) partijos atstovais, pažino Anglijos konsti-

tucinę santvarką ir paliko tokio valstybės valdymo šalininku. 1785–86 gyveno Berlyne ir rinko medžiagą savo veikalams — De la monarchie prusienne sous Frédéric de Grand 1788 ir Histoire sécrete de la cour de Berlin 1789. Generalinių luomų (États Généraux) sušaukimas atvėrė M. karjerai duris. Nepaisant visų jo nuotykinio gyvenimo įvykių, menkos moralinės šlovės, M. savo veikalais ir straipsniais įgijo griežto absoliutinės monarchijos priešininko vardą, todėl 1789 trečiojo luomo buvo išrinktas į generalinius luomus. Savo nuostabia ir žavia iškalba, praktiškomis idėjomis, sumanymais, M. ne tik žavėjo generalinių luomų atstovus, bet turėjo jiems ir įtakos. Kada karaliaus įgaliotinis markizas Brezé karaliaus vardu įsakė generalinių luomų atstovams išsiskirstyti, tai M., esą, pasakęs tokius žodžius: ‚Eikite ir pasakykite savo ponui, kuris jus čia atsiuntė, kad mes tautos valią vykdydami esame čia susirinkę ir iš čia pasišalinsime tik durtuvų jėgai nusilenkdami'. Karalius nepanaudojo jėgos, susirinkimas galėjo toliau posėdžiauti ir tuoj pat priimti M. pasiūlymą dėl atstovų neliečiamybės. M. tikslas buvo įgyvendinti Prancūzijoj konstitucinės monarchijos santvarką, ir ta kryptimi daug veikė, norėdamas patraukti ir monarchą reformų pusėn. 1790 buvo jakobinų klubo pirm., 1791 tautos susirinkimo pirm. 1790–91 tarnaudamas monarchui, savo vertais patarimais tarėsi išgelbėsiąs Prancūziją nuo gresiančių pavojų. Skolų verčiamas, M. už savo paslaugas ir patarimus ėmė iš Prancūzijos monarcho atlyginimą. Jo raštų 9 tt. išsp. 1825–27.

F. M. Fling, M. and the French Revolution 1908; *L. Barthou,* M. 1913 (ag. 1913); *A. Vallentin,* M. 1948; *K. von Schumacher,* Aristokrat und Volkstribun 1954. *P.Č.*

2. Victor de Riqueti (1715–1789) prancūzų ekonomistas, vienas svarbiausių fiziokratų mokyklos kūrėjo F. Quesnay sekėjų ir uolus fiziokratų doktrinos skelbėjas. Jo darbai: L'ami des hommes 5 tt. 1755 (vok. Der politische u. ökonomische Menschenfreund 1759), Théorie de l'impôt 1760, Tableau économique 1760, Philosophie rurale 3 tt. 1763 (vok. Landwirtschafts-Philosophie 1797–98).

A. Stern, Das Leben M.s 2 tt. 1889; *Weulersse,* Le mouvement physiocratique en France 1910; *O. J. G. Welch,* M. A Study of a Democratic Monarchist 1951. *J.Ppl.*

Mirabelė (prc. mirabelle) smulkių geltonų slyvų (žr.) rūšis, dažniausiai vartojama uogienei.

Mirabile dictu (lot.) keista pasakyti, nuostabu.

Mirabilitas žr. Glauberinė druska.

Miramedis žr. Mira.

Miranda Francisco Antonio (1750–1816) Ispanų Amerikos patriotas, Venecuelos politikas ir karys. Baigęs studijas Karakase, 1773–82 tarnavo karininku ispanų kariuomenėje ir kartu su prancūzais Š. Amerikos revoliucijos kare. Besirūpindamas Ispanų Amerikos išlaisvinimu, apkeliavo P. Amerikos kraštus, lankėsi Londone ir Petrapilyje. Nuo 1792 kovojo prancūzų armijoje kaip divizijos generolas, pasižymėjo kare su Prūsija ir Belgija. Revoliucinio tribunolo apkaltintas sąmokslu ir suimtas, bet pabėgo į Angliją ir JAV. 1806 nesėkmingai vadovavo karinei ekspedicijai į Venecuelą. Po 1810 revoliucijos vėl grįžo į Venecuelą, kur buvo patriotų armijos vadu ir nuo 1812 diktatorium. Tačiau ispanų gen. Mirandos buvo suimtas ir išsiųstas į Ispaniją, kur mirė Kadikso kalėjime.

W. S. Robertson, F. A. M. 1929. *P.Gč.*

Mirandola (tikroji pavardė Pik) Franciszek (1871–1930) lenkų poetas, priklausęs Jaunosios Lenkijos sąjūdžiui. Gyveno ir mirė dideliame varge, visų užmirštas ir tik po mirties geriau įvertintas. M. poezija nebuvo populiari dėl asocialinio ir ezoteriškai kontempliatyvinio charakterio. Rinkiniai: Liber tristium 1898 ir Liryki 1901; proza: Tempore belli 1916 ir Tropy 1918.

Miranka upelis Naugarduko aps., Ušos (Nemuno) deš. intakas, 20 km ilgio; teka į š. pro Myriaus mst., žemupy — į vakarus.

Miražas (prc. mirage) 1. optinis reiškinys, pastebimas karštųjų šalių dykumose, kai daiktai, esą už tolimo horizonto, darosi matomi dėl šviesos spindulių iškrypimo, netolygiai įkaitusiuose oro sluoksniuose; vienas iš tokių reiškinių vad. Fata morgana (žr.); 2. kas nors apgaulinga, netikra, menama.

Mirbeau Octave (1850–1917) prancūzų rašytojas ir dramaturgas, savo kūrybinį talentą panaudojęs kovai su socialinėmis negerovėmis. Prieš darbo žmonių išnaudotojus nukreipti M. teatro veikalai yra Les Mauvais Bergers 1897 ir Les Affaires sont les affaires 1903. Nusistovėjusias gyvenimo normas griaunantieji romanai: Le Calvaire 1886, L'Abbé Jules 1888 ir Sebastien Roch 1889, kraštutiniam plikam natūralizmui atstovaująs Le Journal d'une femme de chambre 1901 ir rytietiško sadizmo žiaurumus nagrinėjąs La Jardin des Supplices

1889 — visi turėjo didelio pasisekimo. Intensyvus, gyvas, aštrus ir kartu graudus M. stilius stipriai veikia skaitytojo nuotaikas. Jo socialinės pažiūros nepatiko tų laikų skaitančiajai visuomenei, tačiau ją stipriai įtaigojo. Šis tas iš M. kūrybos yra išversta liet. kalbon, pvz. Vaikas (vertė J. Vileišis) 1906, Netikę ganytojai, 5 veiksmų drama (vertė N. Lukaševičius) 1931 ir kt.

M. Revon, O. M.; son oeuvre 1934. *G.Ž.-V.*

Mirčuk Ivan (g. 1891) ukrainiečių rašytojas ir filosofas. 1926–45 Berlyno Ukrainiečių mokslo inst. prof., vėliau Miuncheno Laisvojo ukrainiečių univ. prof. ir prorektorius. Bendradarbiauja ukrainiečių, prancūzų, italų, lenkų, čekų ir kt. mokslo žurnaluose. Išsp. Handbuch der Ukraine 1941, Die ukrainische Kultur in ihrem geschichtlichen Werden 1944, Ukraine and its People 1949, Die Geschichte der ukrainischen Kultur 1957. *Y.S.*

Myrdal 1. Alva (g. 1902) švedų pedagogė, politikė, (2) žmona. 1924 baigė Stockholmo univ., 1936–48 Stockholmo Socialinės-pedagoginės seminarijos vedėja, nuo 1949 Jungtinių Tautų sekretoriato socialinio skyriaus vyr. dir., 1950 UNESCO dir., nuo 1956 Švedijos ambasadorė Indijoje.

2. Gunnar (g. 1898) švedų ekonomistas ir politikas. Nuo 1927 Stockholmo univ. ekonomijos doc., 1930 Ženevos Institute Universitaire des hautes études internationales prof., 1933–50 Stockholmo univ. ekonomijos ir finansų mokslų prof. M. buvo dažnai patikėtos įvairios pareigos ekonominėje bei socialinėje srityse. 1944–45 jis buvo pokarinio ekonominio planavimo komisijos (vad. M. komisijos) pirm. 1935–38 ir 1944–47 švedų parlamento pirmųjų rūmų socialdemokratų frakcijos narys. M. prisidėjo prie prekybinių sutarčių sudarymo su Lenkija (1945) ir su Sovietų Sąjunga (1946). 1947 išrinktas Europos Komisijos Ženevoje generaliniu sekretorium. Iš jo veikalų svarbiausi: Prisbildningsproblemet och förändligheten (Kainų sudarymo problema ir pasikeičiamumas) 1927, Vetenskap och politik i nationalekonomien (Mokslas ir politika ekonomikoj) 1930, Finanspolitikens ekonomiska verkningar (Ekonominės finansų politikos pasekos) 1934, Monetary equilibrium 1939, An American Dilemma 2 tt. 1944. *J.Lng.*

Mirga legendinė moteris, 1382 išgelbėjusi Vytautą iš Kriavo pilies kalėjimo. M. minima T. Narbuto išleistoje Bychovco kronikoje.

Mirgluonas upelis Naumiesčio vls., Tauragės aps., Šyšos (Atmatos) deš. intakas, 5 km ilgio; teka į p.v. nuo Degučių bžk.

Miriadai (iš gr. myrias ‚dešimt tūkstančių') didelė, nesuskaitoma daugybė, pvz. m. žvaigždžių.

Miriama (gr. Mariam, lot. Maria) pranašė, vyr. Mozės ir Aarono sesuo, dažnai minima S. Testamento Išėjimo ir Skaičių knygose. Pagal S. Testamentą, M. saugojusi Mozę, motinos paleistą į Nilą. M. giedojo padėkos giesmę, perėjus Raudonąją jūrą (Iš. 15, 20). Ji kritikavo Mozę, kad jis vedė žmoną svetimtautę, ir buvo ištikta raupsų (Skaičių 12). Mirė Kadeše prieš Mozę ir Aaroną.

Myriapoda žr. Daugiakojai.

Myriophyllum žr. Plunksnalapė.

Mirys Silvestre de (1700–1788) tapytojas, skotų kilimo. Mokėsi Prancūzijoje ir Romoje. Jaunas būdamas atsikėlė Lenkijon. Iš pradžių buvo Jablonowskių, vėliau Branickio tarnyboje, kuris jį nobilitavo. Gyvendamas Balstogėje atliko eilę tapybos darbų: paveikslus-supraportus Balstogės rūmuose, Branickių portretus, uždangą teatro scenai, Aleksandro D. istorijos 9 pav. galerijoje, rūmų bažnyčios kupolo freskas, evangelistų ir apaštalų pav. ir daug mažesnių darbų.

Mir Iskusstva rusų žurnalas ir to pat vardo žinomas meno sąjūdis Rusijoje, turėjęs estetinio skonio formavimuisi ir rusų bei Vakarų meno gilesniam pažinimui. M.I. buvo įkurtas 1898 S. Diagilevo, šalia kurio žurnalas bazavosi dailininko, meno kritiko bei istoriko Aleksandro Benua rašiniais, Igorio Grabario ir Petro Muratovo meno studijomis. Apie M.I. sąjūdį pradžioje spietėsi ir giminingos dvasios literatai — simbolistai. Antrojoje XIX a. pusėje rusų inteligentija buvo atbukusi estetinėms vertybėms ir mene tebevertino ‚idėjas' bei visuomeninį naudingumą. M.I. sąjūdis lemiamai perauklėjo visuomenės skonį, ir kultūrinis rusų elitas prieš revoliuciją buvo pasiekęs itin aukšto estetinio lygio. Sąjūdžio nuopelnai gausūs: ‚atidengtas' senasis rusų menas (architektūra, ikonos); geriau suprastas italų renesansas (puikūs P. Muratovo interpretaciniai essays), priartinti modernieji Vakarai; teatro srityje — rusų baleto pražydimas ir įvedimas scenon tikrai kūrybingo, originalaus scenovaizdžio bei kostiumo. *J.Bl.*

Myristica žr. Muškatmedis.

Mỹrius (gud. Mir) mstl. buv. Naugarduko vaivadijoj, prie Naugarduko–Nesvyžiaus vieškelio, 15 km į š. nuo Horodziejaus glžk.

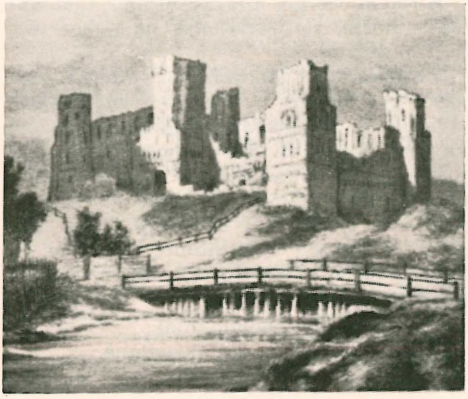

Myriaus pilis XIX a.

stoties. M. įsikūręs prie Mirankos upės (Ušos intako), Naugarduko aukštumų srityje. 1931 buvo 3740 gyv. 1953 čia buvo septynmetė vid. mokykla, biblioteka, kino teatras, melioracijos mašinų stotis. Pramonė: spirito, pieno miltelių, sviesto. Apylinkėse sėjama rugiai, miežiai, kviečiai, sodinama bulvės, cukriniai runkeliai.

M. XII–XVIII a. priklausė Lietuvai. Istorijos šaltiniuose M. minimas 1395, kai kryžiuočiai Konrado Jungingeno vadovaujami, remdami Švitrigailos ginčą su Vytautu, sunaikino M. 1434 Žygimantas Kęstutaitis padovanojo M. su jam priklausančiomis žemėmis Petrui Gedgaudui, vėlyvesniam Vilniaus pilininkui. Jis, neturėdamas įpėdinių, 1451 IV 9 testamentu M. paskyrė įdukrintai Onai Butrimaitei. Antrojoje XV a. pusėje ir pirmojoje XVI a. pusėje M. buvo Iliničių giminės nuosavybė. Jurgis Iliničius, norėdamas apsisaugoti nuo totorių užpuldinėjimų ir Mykolo Glinskio maištų, XV a. pabaigoje pastatė M. pilį. Pilis buvo renesanso stiliaus (su gotikos priemaiša), su penkiais daugiakampiais bokštais. Ją supo pylimas ir vandens griovys. Jauniausias Jurgio Iliničiaus sūnus Feliksas, vedęs Sofiją Radvilaitę (Jono Radvilos, Trakų pilininko, dukterį), paliko vienturtį sūnų Jurgį, kuris liko nevedęs ir prieš mirdamas 1569 užrašė M. savo globėjo Radvilos Juodojo sūnui Mikalojui Kristupui Radvilai. Šis 1604 pastatė mūrinę Šv. Mikalojaus bžn., rotušę, įsteigė ligoninę ir tekstilės manufaktūros įmonę, kur buvo audžiami gobelenai, išgražino M. ir apylinkes parkais, tvenkiniais, kelius apsodino medžiais ir 1579 XII 27 suteikė privilegijų vietos gyventojams — laisvę naudotis žeme ir namais. 1589 seimo nutarimu M. pavestas valdyti Nesvyžiui, vėliau atiteko Vitgenšteinams. Švedų karo metais M. nukentėjo ir 1655 buvo švedų paimtas. 1706 Karolio XII kariuomenė taip pat naikino M. apylinkes ir sugriovė pilį. Po to pilis vėl atstatyta. 1792 ties M. ėjo kovos su rusais, 1794 M. buvo rusų apgultas ir pilis sugriauta. 1812 gen. Platovas, traukdamasis iš Lietuvos su kazokų pulkais, padegė pilį. Napoleono žygyje į rytus M. buvo karo observacijos punktu, o 1812 VI Napoleono vyriausia būstinė. VI 27–28 mūšyje ties M. rusai privertė prancūzus pasitraukti. Iki I pas. karo M. garsėjo arklių prekyba ir čigonais. Būdavo dvi mūgės metuose gegužės 9 ir gruodžio 6, kurios trukdavo po keturias savaites. Gal būt, jos buvo priežastis ir čigonų didelio susispietimo M. Čigonai didele dalimi M. buvo sėslūs, net namų savininkai ir turėjo čia savo valdžią. Karolis Radvila 1778 buvo paskyręs Joną Marcinkevičių vyriausiu čigonų valdovu. Po I pas. karo 1920–39 M. buvo lenkų okupacijoje kaip nereikšmingas rytų pakraščio miestelis. II pas. karo metais, 1941–44, M. buvo užimtas vokiečių kariuomenės, 1944 VII 7 užimtas Sovietų Sąjungos ir netrukus priskirtas Gudijai.

M. Baliński, Starożytna Polska IV, 1886; Słównik Geograficzny VI; Encyklopedja Wojskowa 1938. *V.Klb.*

Mirkliškė upelis Kriavo vls., Ašmenos aps., Panaros (Ašmenos, Neries) kair. intakas, 8 km ilgio.

Mirmekochorija (gr. myrmēx ‚skruzdėlė' ir choreo ‚užimu vietą, plintu') augalų sėklų išplatinimas, vykdomas skruzdžių. Mirmekochorinių augalų sėklų paviršiuje esama aliejingų išaugų, elajozomų (žr.), turinčių skruzdžių mėgiamo aliejaus. Tokias sėklas skruzdės, gabendamos į savo lizdus, dažnai išplatina. Lietuvoje m. tarpe žinomos našlaitės, kiškiagrikiai ir kt.

Mirmekofilai (iš gr. myrmēx ‚skruzdėlė' ir phileo ‚mėgstu') augalai, kuriuose laikosi skruzdės, gaudamos prieglobstį bei maistą. Pvz. akacijos (Acacia spadicigera) turi didelius tuščiavidurius dyglius, tinkamus skruzdėms apsigyventi. M. vadinami taip pat skruzdžių mėgiami ir net globojami gyviai; kai kurie vabzdžiai net laikomi skruzdėlynuose.

Myriaus pilis (restauruota)

Mirmekologija (iš gr. myrmēx ‚skruzdėlė' ir logos ‚mokslas, sąvoka') mokslas apie skruzdėles.

Mirmidonai (gr. Myrmidones) legendinė achajų kiltis Tesalijoje, buvusi Achilo valdžioje. M. protėviu laikomas Zeuso sūnus Mirmidonas.

Myrnyj Panas (tikroji pavardė Panas Rudčenko, 1849–1920) ukrainiečių rašytojas, žymus kritiškojo realizmo atstovas. Vienas iš geriausių jo socialinių romanų yra ‚Chiba revut voly jak jasla povni' (Argi mauroja jaučiai, kai ėdžios pilnos) 1880. Iš kitų romanų ir apysakų pažymėtini: Lychi liudy (Blogieji žmonės) 1876, Povija (Prostitutė) 1883, Lycho davnie i s'ohočasne (Senosios ir naujosios nelaimės) 1897 ir kt. Jo raštai išversti į rusų kalbą. *Y.S.*

Miró Joan (g. 1893) ispanų tapytojas, surrealistas. 1907–10 studijavo Barcelonos Meno akad. Po dvejų metų pertraukos 1912–15 toliau studijavo Barcelonos Gali akad. Pirmoji jo kūrinių paroda įvyko 1918. Po to išvyko į Paryžių ir įsijungė į dadaistų (žr. Dadaizmas) meno sąjūdį. 1924 jis sutapo su surrealistais, dalyvavo jų parodose, bet visada išlaikė savo kūrybos savarankiškumo bruožus. 1937 Paryžiaus parodai nutapė didžiules sienines dekoracijas. 1941 apsigyveno Mallorcoje. M. kūryba ypač gerai reprezentuojama Naujorko Moderniojo meno muziejuje.

Miró Ferrer Gabriel (1879–1930) ispanų rašytojas. Baigęs teisių mokslus, valdininkavo įvairiose įstaigose. Jis yra vienas iš pagrindinių simbolistų atstovų ispanų literatūroje. Savo romanuose bei novelėse puikiai atskleidė mažųjų ispanų miestelių kasdienį gyvenimą. Poezijoje laikomas geriausiu ispanų gamtos poetu. Iš jo raštų minėtini: Figuras de la Pasión del Señor 2 tt. 1916, Libro de Siguenza 1917, Nuostro

J. Miró Raketinis paukštis (1952)

padre San Daniel 1921, El obispo leproso 1926, Años y leguas 1928. Rinktiniai raštai Obras completas 10 tt. 1928.

Mironaitė Monika (g. 1913 IV 25 Rokiškv) dramos aktorė, P. Mirono (žr.) duktė. 1931 baigusi Aušros gimn. Kaune, įstojo į VDU, kur studijavo filosofiją ir literatūrą. Netrukus įstojo į Valstybinę dramos studiją, kurią baigusi priimta į Valstybės dramos teatrą Kaune. Jos sukurti personažai Vyšnių sode, Marko milijonuose ir ypač Ibseno Noroje (1943) iškėlė ją į pirmaujančių Lietuvos dramos aktorių eiles. Nuo 1954 dirba kaip aktorė Rusų dramos teatre Vilniuje, 1957 išrinkta į Lietuvos teatro d-jos valdybą. Ištekėjusi už rašytojo Juozo Baltušio.

Mironas (gr. Myrōn) V a. pr. Kr. skulptorius, kilęs iš Atikos – Beotijos pasienio Eleuterų mst. Iš jo bronzinių statulų minėtinos Romos imperijos laikų marmurinės kopijos disko metėjo (Diskobolos),

Mironas Disko mėtėjas

kumštininko, Persėjo su užmuštosios Medūzos galva ir Atėnės bei Marsijo grupės. Buvo pagarsėjusi natūraliai atvaizduota karvė. M. kūryba pasižymėjo lengvu kūnų judrumu, aiškiu kūno formų apipavidalinimu ir gyva, organiška jų sąveika.

Kloeter, Myron im Lichte neuerer Forschungen 1934.

Mironas 1. Andrius Rudolfas (g. 1911 V 17/30 Uralsko mst., Rusijoje) rašytojas, žurnalistas, (2) sūnus. 1931 baigė Kauno Aušros berniukų gimn., 1931–32 VDU hum. mokslų fak. studijavo lietuvių ir anglų k. bei literatūras, 1934 baigė Karo m-lą, 1953 Čikagoje linotipininkų m-lą. Tarnavo 2 pėstininkų pulke karininku ir 1944 Vietinėje rinktinėje, kur vokiečių suimtas ir kalintas. M. reiškėsi sporte. 1927, 1928 ir 1931 gaidžio svorio bokso meistras, 1927–34 veiklus Lietuvos dviratininkų sąjungos sportininkas, kurį laiką ėjęs sekretoriaus pareigas. 1938 su M. ir Br. Adomavičiais įsteigė Akiračio leidyklą. Bendradarbiavo Karyje, Karde, Drauge, Dirvoje, Naujienose ir kt. Atskirai išspausdino, dažnai A. Norimo slp.: Birutės turtai (romanas) 1938, Naujas veidas (novelės) 1955, Man silpna 1956; vertimai: M. Twain, Finno nuotykiai I–II 1938, R. M. Ballantine, Koralų sala 1939, 40 populiarių dainų 1952. Paruošė Lietuvių Tautinio ansamblio metraštį 1948 ir kt. 1949 atvykęs į JAV, Čikagoje buvo B. Pakšto orkestro trompetistas, šlagerių tekstų rašytojas ir jų dainuotojas, 1952 išleidęs ir savo muz. fokstrotą Jaunas kai buvau. M. taip pat reiškiasi ir Čikagos liet. vaidinimuose.

2. Petras (1872 VI 23 Veseliškių vsd., Panemunio vls., Rokiškio aps. — 1933 VI 19 Kaune) veterinarijos gydytojas. Mokėsi Mintaujoje, kur įsijungė į slaptą liet. mokinių ratelį. Baigęs Tartų veterinarijos inst., nuo 1896 tarnavo Rusijoje, 1912 atsikėlė į Vilnių, kur veikė liet. organizacijose ir šelpė jas pinigu. 1914 rusų mobilizuotas dalyvavo Rytprūsių fronte, vėliau perkeltas Kaukazan. Po 1917 rusų revoliucijos tarnavo Kolčako jungiiniuose, patekęs bolševikams, teistas sušaudyti, o mirties bausmę pakeitus, paimtas į Raudonąją armiją. 1921 suklastotais do-

P. Mironas

kumentais grįžo į Lietuvą ir Lietuvos kariuomenėje buvo veterinarijos ligoninės virš., 1923 perėjo į žemės ūkio m-jos žinybą, buvo veterinarijos dpt. inspektorium, 1928 VIII 20 — 1933 VI 1 veterinarijos dpt. dir. Rūpinosi Veterinarijos akad. statyba ir jos steigimu. M. nuo 1927 buvo Lietuvos veterinarijos gyd. s-gos centro valdyboje ir kurį metą redagavo Veterinariją ir Zootechniją. Veterinarijos klausimais yra rašęs prieš I pas. karą rusiškai, bendradarbiavęs Žemėje, o nepriklausomoje Lietuvoje rašė Mūsų Rytojuje, Ūkininko Patarėjuje, Veterinarijoje ir Zootechnijoje.

Veterinarija ir Zootechnija 3–4, 1933; Bibliografijos Žinios 1, 1934.

3. Ričardas Gabrielius (g. 1908 Zaisano mst., Altajaus srityje, Rusijoje) kalbininkas, (2) sūnus. 1928 baigė Profesinių sąjungų suaugusiųjų gimn. Kaune, 1928–33 VDU humanitarinių mokslų fak. studijavo liet. kalbą ir lyginamąją kalbotyrą. Baigęs studijas, kaip švietimo m-jos stipendininkas tęsė lyginamosios kalbotyros studijas Sorbonoje. 1936 paskirtas VI Kauno gimn. mokytoju, vėliau perkeltas į Vilkaviškį. 1948 apgynęs filologijos mokslų kandidato laipsniui gauti darbą, paskirtas VU lyginamosios kalbotyros doc., be to, kurį laiką buvo filologijos fak. dekanu. Lietuvių kalbos ir kt. klausimais daug rašė spaudoje, įsileisdamas į aštrius ginčus, ypač 1936–38 Vaire nukreiptus prieš Gimtąją Kalbą ir lietuvių kalbininkus. Išvertė ir išsp: G. de Maupassant, Pjeras ir Žanas 1937; P. Louys, Moteris ir žaisliukas 1938; J. J. Rousseau, Julija arba Naujoji Eloiza I 1938, II 1939; Dvylika Rig-Vedos himnų 1939. *J.Vdl.*

4. Vladas (1880 VI 22 Kuodiškių vsd., Panemunio vls., Rokiškio aps. — 1953 Sibire) kunigas, visuomenės veikėjas, politikas. Mokėsi Panemunyje, 1892 įstojo į Mintaujos gimn., bet 1896 rudenį, drauge su kitais atsisakęs rusiškai melstis, iš IV kl. pašalintas. 1897 įstojo į Vilniaus kun. seminariją; ją baigęs, 1901 pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją, kurią 1904 baigė teol. kandidato laipsniu ir įšv. kunigu. Vysk. Roppo paskirtas Vilniaus privatinių mokyklų kapelionu, nuo 1907 Koroščo klebonu, 1910 Valkininko klebonu ir Merkinės dekanu, 1914 Daugų klebonu, paliekant ir Merkinės dekanu. 1928 I 1 paskirtas tikybos reikalų referentu, 1929 V 15 vyr. kariuomenės kapelionu, kur išbuvo iki 1938. 1938 III 24 — 1939 III 27 ministras pirm. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą suimtas, 1941 kilus vokiečių-rusų karui partizanų išlaisvintas. Vokiečių okupacijos metu gyveno savo ūkyje prie Daugų. Antrosios bolševikų okupacijos metu ištremtas ir mirė Sibire.

Kun. V. Mironas

Į lietuviškąją veiklą M. įsijungė jau Mintaujos gimn., pritapdamas prie Kūdikio d-jos, kur paprastai tepriimdavo tik aukštesniųjų klasių mokinius. Sąmoningu lietuvių reiškėsi ir Vilniaus kun. seminarijoje. Vysk. Roppas, skirdamas jį Vilniaus privatinių mokyklų kapelionu, tikėjosi paramos organizuojamai lenkų kat. partijai, į kurią trumpai buvo įjungtas ir M. Tačiau M. rūpėjo lietuviškieji reikalai, 1906 parsikviesdino jis į Vilnių kun. J. Tumą (į Vilniaus Žinias) ir suorganizavo liet. kunigus tautinei veiklai. 1906 įėjo į I liet. dailininkų parodos komitetą. 1907 IV 11 priimtas Lietuvių Mokslo d-jos nariu. Už lietuviškumą M. buvo nutremtas į gudišką Koroščo par. (netoli Balstogės), iš kur aktyviai rėmė Viltį. 1910 perkėlus M. į Valkininką ir dar paskyrus Merkinės dekanu, jo veikla padidėjo: jis gynė liet. kunigus, skiriamus į gudiškas parapijas ir visaip stengėsi sušvelninti savo dekanate lenkų klebonų priešlietuvišką nusiteikimą, remdamas lietuvius vikarus. Siekdamas atlietuvinti Vilniaus kraštą, 1911 III su kunigais A. Petruliu ir Novickiu steigia „Įsitikėjimo d-ją Mironas, Petrulis, Novickis ir b-vė' lietuvių knygoms ir laikraščiams leisti. 1911 jis buvo ir tikruoju Aušros (žr.) leidėju, kuri tuo metu daug kur buvo nemokamai platinama. 1912 Valkininke subūrė kauniškės Liet. blaivybės d-jos skyrių, kuris turėjo ir savo arbatinę. Dėjosi prie Šv. Kazimiero d-jos ir uoliai būrė Valkininke jos narius. Vėliau prisidėjo kuriant Rytą (žr.) ir kt. lietuviškas švietimo bei jaunimo organizacijas.

Vokiečių okupacijos metu rasdavo būdų prieiti ir prie vietos okupacinių organų, 1916 buvo Trakų–Panemunės liet. komiteto pirm. ir uoliai gynė liet. reikalus ir žmones. Jo pastangomis įsteigta apie 90 liet. pradžios mokyklų. 1917 IX 18–22 dalyvavo Vilniaus liet. konferencijoje, išrinktas į Lietuvos tarybą ir buvo jos vice-

pirmininku. 1918 II 16 pasirašė Nepriklausomybės aktą ir toliau pasiliko jos prezidiume, atstovaudamas viltininkų-pažangiečių linkmei.

Nepriklausomoje Lietuvoje M. buvo įsijungęs į Tautos pažangos partiją ir 1926 išrinktas į III seimą tautininkų sąraše. Apsigyvenęs Kaune aktyviai veikė tautininkų s-goje, 1930 IX buvo vienas iš Liet. tautininkų s-gos fondo steigėjų, dirbo pirmoje jo valdyboje vicepirmininku ir 1932 tapo fondo mecenatu. Taip pat buvo steigėju, nuolatiniu Akc. Pažangos b-vės valdybos nariu ir vėliau pirm. 1934 buvo Kauno mst. taryboje, nuo 1939 I 5 Liet. tautininkų s-gos pirm. Nuo 1934 Vytauto D. ordino tarybos narys. Už nuopelnus Lietuvai 1938 apdovanotas D.L.K. Gedimino I laipsnio ordinu.

M. bendradarbiavo Vilniaus spaudoje: Aušroje (pasirašydavo K.V.M.), nuo 1917 Lietuvos Aide ir kt. Spausdino daug pamokslų Tiesos Kelyje. Atskirai išsp. iš Bončkovskio verstą Plačią Šv. Istoriją Senojo Įstatymo 1905, ²1916.

Lietuvos albumas 360–361 psl.; *A. Merkelis*, Ministras pirmininkas kun. V. M. (Karys 14, 1938); (") A. a. kun. V. M. (t. p. 3, 1954); Lietuvos Aidas 134, 1938; *J. Jurevičius*, A. a. kun. V. M. prisimenant (Dirva 43, 1956). *A.Mž.*

Miroslãvas (ir Slabada) mstl., vls. centras, Alytaus aps., 12 km į p.v. nuo Alytaus. 1808 M. buvo 250 gyventojų, 1923 — 97 ūkiai su 393 gyv.

Pradžioje ta vietovė buvo vad. Slabada. Tai gudiškas vardas, duotas toms vietovėms, kur gyventojai naujai kurdavosi, gaudami valaką žemės ir buvo laisvi nuo mokesčių. Vėliau šis kaimas gavo M. vardą, pagal Bendrių ir Slabados savininką Miroslavskį. Abiem vardais jis buvo vadinamas ligi 1744, kol pagal Vilniaus vyskupijos sinodo leidimą buvo įst. M. parapija, ligi tol tebuvusi Alytaus filija. Tada parapijai buvo priskirti šie kaimai: Anginiškai, Atesnykai, Krekštėnai, Krokininkai, Maštalierius, Navinykai, Peršėkininkai ir Verebiejai. 1759 visi šie kaimai buvo priskirti naujai suorganizuotai Krokialaukio kopyčiai, o M. parapijai prijungti Burbiškiai, Čigoniškiai, Dabkiškių dv. ir k., Laukintonys, Packevičiai, Pošnia, Remeikiai, Sapaciškiai, Varanauskai ir Zizėnai. Kitais metais M. parapijai dar pridėta eilė kaimų ir dvarų iš Alytaus ir Nemunaičio parapijų. Kai Sūduva atiteko Prūsams, 1802 visi buvę kairėje Nemuno pusėje Nemunaičių parapijos kaimai buvo priskirti prie M.

1763 D.L.K. iždininkas Antanas Važinskis su savo žmona pastatė vietoje senosios naują medinę bažnyčią ir įkūrė marijonų vienuolyną, suteikdami jam 30.000 auksinų (dukatų) fundaciją. 1769 II 1 marijonams pavesta valdyti ir M. parapija. Marijonus parėmė ir kiti didikai, ir netrukus jie čia įsteigė mokyklą, kurioje 1781 mokėsi 6 bajorų vaikai ir 4 valstiečių, o 1782 — 5 bajorų, 8 valstiečių ir 6 miestelėnų vaikai. 1826 jau buvo 30 mokinių. Čia buvo mokoma skaityti, rašyti, skaičiuoti ir lotynų k. Marijonai mokė vaikus nemokamai. Savo vienuoliams jie turėjo ir filosofijos mokyklą. 1835 nuo griaustinio sudegė medinė bažnyčia. Lenkų karalijos ir parapijos lėšomis 1847 pastatyta nauja mūrinė už 75.000 rublių. Tuo pat metu pastatytas ir mūrinis vienuolynas. Marijonai pagelbėdavo aplinkinėms parapijoms, sakydami lietuviškus pamokslus. 1864 rusai uždarė jų vienuolyną, konfiskavo visus turtus, o vienuolius išgabeno į Marijampolės vienuolyną.

Nepriklausomos Lietuvos metu čia veikė visa eilė organizacijų: Ūkininkų d-ja (1926–33), šauliai, Vilniui vaduoti s-gos skyrius ir kt. Čia kurį laiką veikė Liet. ūkininkų s-gos pieno perdirbimo b-vė Pienas (užsidarė 1928), po to jos vietoj ‚Klaipėda' (1928–31), 1939 įsikūrė galvijų kontrolės ratelis. Be to, čia visą laiką buvo pradžios mokykla, kat. parapija, vls. savivaldybė, policijos nuovada, VII eilės paštas, šaulių ugniagesių komanda ir Dzirmiškių girininkijos raštinė. 1938 Seirijų senovės dienai M. apylinkėj surinkta apie 4000 eksponatų.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938, 367–370. *A.Kč.*

Myrrhis žr. Garduoklė.

Mirta (Myrtus) mirtinių (Myrtaceae) šeimos krūmai, rečiau medžiai. Yra apie 100 skirčių, daugiausia P. Amerikos, Australijos prietropinėse srityse. M. paprastoji (Myrtus communis) yra iki 3 m aukščio amžinai žaliuojąs krūmas rožiniais ar baltais žiedais, juodomis uogomis; Pietų Europos čiabuvis. Žiedai, lapai ir vaisiai vartojami parfumerijos gaminiams, mediena tekinamiesiems dir-

Mirta

biniams. Lietuvoje auginama kambariuose. M. u g n i, Čilės čiabuvis, yra iki 30 m aukščio medis. Mediena labai sunki ir kieta. Lietuvos darželiuose ir kapinėse auginama vad. ‚mirta' yra ž i e m ė s l e n k t e n ė (Vinca minor), šiai genčiai nepriklausanti. *J.Rkt.*

M. e t e r i n i s a l i e j u s išvaromas su vandens garais iš lapų ir žiedų krūmo M y r t u s c o m m u n i s L., paplitusio nederlingose saulėtose Vidužemio atšlaitėse. Aliejaus išeiga iš žalių šakučių apie 0,2%. Daugiausia m. aliejaus pagaminama Ispanijoj, P. Prancūzijoj, Korsikoj, Alžire, Maroke ir P. Italijoj su Sicilija bei Sardinija. Korsikos aliejus labiausiai vertinamas. Jo $d^{15}/_{4}$ 0,883–0,887, $(\alpha)/D$ nuo +22° iki +27°, n^{20}/D 1,464–1,470. M. eterinio aliejaus kvapas daugiausia priklauso nuo terpeninio alkoholio d–mirtenolio, kurio aliejuje būna apie 20%. Daugiausia m. aliejaus suvartojama maisto pramonėje (įvairiuose padažuose) ir odekolonuose; pastariesiems jis suteikia patrauklų prieskonį priekvapį.

E. Guenther, The Essential Oils II, 1949, 233–235; IV, 1950, 363–369; *H. García Aráez,* Esencias naturales 1953. *J.Vbr.*

Mirties batalionas žr. Joniškėlis, Lietuvos kariuomenė (Lietuvos tome).

Mirties bausmė žmogaus nuteisimas mirti už didelius kriminalinius ar politinius nusikaltimus. Primityvioje šeimos santvarkoje šeimos galva turėjo teisę įsakyti nužudyti nepageidaujamą šeimos narį. Tai nėra buvusi tikroji m.b., bet šeimos apsaugojimas nuo jai kenksmingo nario. Ir vėliau šeimoms jungiantis į didesnius bendruomeninius vienetus, ta nepageidaujamų asmenų naikinimo teisė nebuvo išnykusi. Skriaudą ar žalą atitaisant buvo laikytasi vad. taliono (žr.) principo: ‚akis už akį, dantis už dantį'. Jei kas yra užmušęs kitą, ir pats turi būti užmuštas. Pagaliau m.b. sen. tautose buvo tvarkoma įstatymais. Pvz. m.b. numatyta Hamurabio (žr.) kodekse Babilonijoje ir sen. žydų įstatyme (Lex Talionis), kuris yra tuo pažangesnis, kad buvo numatęs nusikaltimų gradacijas. Romėnų įstatymas greta su m.b. buvo įvedęs jos surogatus, pvz. pilietybės nustojimą (caput), ištrėmimą.

Nusikaltimų skaičius, už kuriuos buvo skiriama m.b., amžių būvyje labai keitėsi. Anglosaksai XIII a. skirdavo m.b. už visus nusikalstamuosius darbus su mažomis išimtimis. XVII a. tų nusikaltimų skaičius nukrito ligi 7, vėliau (XVIII a.) vėl pašoko ligi 200, daugiausia už turtų pažeidimus. Tačiau kai kurių filosofų (pvz. Jeremy Bentham) įtakoje tas skaičius nukrito iki 15, o 1861 net iki 4, būtent: už valstybės išdavimą, užmušimą, jūrų plėšikavimą ir arsenalų bei dokų sunaikinimą. 1908 Children Act uždraudė bausti m.b. asmenis jaunesnius kaip 16 m., o 1932 tas amžius padidintas ligi 18 m.

Ligi XVIII a. vidurio visai nebuvo keliamas klausimas apie teisę skirti m.b. ir apie tos bausmės tikslingumą. Po to prasidėjo kova prieš m.b. Kovai vadovavo Cesare Beccaria (žr.), vėliau Sonnenfels. Bet ir jie nekėlė baudimo teisės klausimo, bet tik įrodinėjo tos bausmės netikslumą.

M.b. šalininkai remiasi vad. taliono principu: už mirtį mirtis. Be to, buvo nurodomas visuomenės apsaugos reikalingumas, atgrasyti dar nenusikaltusius ir sulaikyti nuo nusikaltimų turinčius palinkimą. Naujaisiais laikais imta remtis ir sociologiniu - biologiniu principu, būtent, kad visuomenei naudinga atsikratyti nuo mažai vertingų ir žalingų elementų.

Vienas iš svarbiausių argumentų m.b. panaikinimo šalininkų yra tas, kad, paaiškėjus teisme klaidai, nebus įmanoma jos atitaisyti. Be to, nurodoma, kad ir kitos rūšies sunkios bausmės vienodai veikia, kaip priemonė sulaikyti nuo nusikaltimų.

M.b. panaikinimo idėja užkariavo daug kraštų Europoje ir Amerikoje. Štai tie kraštai, kuriuose buvo skelbiami įstatymai apie m.b. panaikinimą, kai kur net po dusyk: Europoje — Portugalija (1861), Rumunija, Olandija, Švedija, Italija, Norvegija, Lietuva (1918), Latvija, Estija, Čekoslovakija, Danija, Šveicarija, Suomija, V. Vokietija, Austrija (1950); P. Amerikoje — Costo Rico (1880), Bolivija, Nikaragua, Ekvadoras, Guatemala, Brazilija, Urugvajus, Kolumbija, Panama, Argentina, Meksika, Dominikos respublika, Venecuela (1861 ir 1933), Porto Rico (1952); JAV — Kansas, Minnesota, Š. Dakota, P. Dakota, Mičiganas (visi 1947), Rhode Island (1852), Wisconsinas (1853), Maine (1887), Delaware (1958). Kitose Amerikos valstybėse tarp 1923–53 m.b. vidurkis buvo 135 (95–199). Iš tų 87% m.b. buvo skirta užmušėjams (žudikams), 11% plėšikams, likusieji atsitikimai buvo skirti už špionažą, vaikų pagrobimą, ginkluotą įsiveržimą.

Dar paminėtini du kraštai panaikinę m. b.: Nepalas (1931) ir Izraelis (1954).

Komunistinėse valstybėse m.b. vykdymas nėra panaikintas ir m.b. ypač taikoma politiniams priešams.

Beveik visuose kraštuose Valstybės Galvai suteikta teisė malonės aktu pakeisti m.b. kita bausme arba visai ją dovanoti.

M. b. v y k d y m o b ū d a i. Dažniausiai šiandien praktikuojami būdai yra: pakorimas (žr. Kartuvės), galvos nukirtimas (žr. Budelis), sušaudymas, elektrinė kėdė, nuodingų dujų kamera. Senovės laikais m. b. skirti žmonės būdavo sudeginami ant laužo, numetami į urvą plėšriesiems žvėrims, sudraskomi į gabalus, pamaujami ant mieto ir t.t. Dabar Prancūzijoje m.b. vykdoma giliotina, Anglijoje — pakariant, Vokietijoje — sušaudant, pakariant ar galvą nukertant, JAV: 23 valstybėse veikia elektrinė kėdė, 10 — pakorimas, 8 — dujų kameros ir 1 (Utoje) — sušaudymas.

M. b. s e n. L i e t u v o j e buvo nusakyta Lietuvos Statutuose. Žr. Bausmės Lietuvos Statutuose.

V. Jurgutis, M. b. Lietuvos baudžiamojoje teisėje (Teisė 42, 1938, 161–182). *Č.Btk.*

Mirties slėnys 1. Lietuvoje — smėlio klonis prie Kuršių marių, 1 km į p. nuo Nidos. Slėnys iš trijų pusių apsuptas Parnidžių kopkalnių, turinčių 60 ir daugiau m aukščio. M.s. neauga jokie augalai, išskyrus sausuoles smilgas marių pakrantėje. Loma, iš trijų pusių apsaugota nuo vėjų, vadinama ir Tylos slėniu. Po vokiečių-prancūzų karo 1870–71 čia buvo prancūzų belaisvių stovykla, kur išmirė daug belaisvių.

2. M.s. Kalifornijoje žr. Death Valley.

Mirtingumo koeficientas — mirimų skaičius 1000 gyventojų. M. ir gimimų koeficientas įgalina sekti gyventojų natūralų judėjimą. Čia duodamoje lentelėje vaizduojamas Lietuvos ir kai kurių kitų valstybių m. ir gimimų koeficientas 1936 m.:

	Gimimai 1000 gyv.	Mirimai 1000 gyv.	Natūralus prieauglis 1000 gyv.
Japonija	31,6	16,8	14,8
Rumunija	31,5	19,8	11,7
Graikija	28,1	14,9	13,2
Lenkija	26,2	14,2	12,0
Lietuva	24,2	13,4	10,8
Vokietija	19,0	11,8	7,2
Latvija	18,1	14,1	4,0
Anglija	14,8	12,1	2,7
Estija	16,1	15,6	0,5
Prancūzija	15,0	15,3	0,3

Lentelė rodo, kad 1936 Lietuvos gyventojų m. buvo 13,4%, gimimų koeficientas — 24,2, o natūralus prieauglis — 10,8%. Lietuva gyventojų prieauglio atžvilgiu pasaulyje užėmė devintą vietą.

Lietuvos gyventojų metinio m. penkmečių vidurkiai procentais buvo šie: 1920–24 — 17,1, 1925–29 — 16,5, 1930–34 — 15,0, 1935–39 — 13,4, 1940–41 — 12,6.

Tik nedaugelyje valstybių prieš II pas. karą m. buvo žemesnis negu Lietuvoje. Iš čia duotų 1920–41 duomenų matyti, kad nepriklausomoje Lietuvoj m. tolydžiai mažėjo. Panašus m. kaip Lietuvoje 1933–37 buvo: Anglijos 12,1%, Belgijos 12,8, Suomijos 13,2; Latvijos vid. metinis m. 1935–39 buvo 14,0%, Airijos 1933–37 — 14,1, Estijos — 15,0, Balkanų valstybių — apie 20,0 ir Egipto — 27,0%. Mažiausias m. buvo Danijos, N. Zelandijos (apie 6%).

D. Jasaitis, Gimdymo problema (Varpai 1944); *F. A. Jurskis,* Lietuvos gyventojų natūralis judėjimas 1922–1936 m. laikotarpyje 1938; Lietuvos Statistikos Metraštis 1939. *D.Js.*

Mirtiniai (lot. Mirtaceae) medinių augalų šeima su apie 60 genčių ir 1700 skirčių. Čia priklauso pramoniniai medžiai eukaliptas (Eucalyptus), metrosideras (Metrosideros), Eugenija (Eugenia), psidija (Psidium) ir kt.

Mirtis gyvybės nutrūkimas, perėjimas iš gyvosios į negyvąją būtį. Fiziologiškai m. įvyksta tada, kai galutinai sustoja kvėpavimas. Po to širdis dar trumpą laiką gali plakti. Sustojus širdžiai, labai trumpam dar galima sužadinti nervų sistemą. Todėl tais atvejais, kai dar yra bent kiek galimumo atgaivinti žmogų, daromas dirbtinis kvėpavimas (žr.). M. žmogaus kūne nustatoma, kai širdies plakimo nebegalima susekti stetoskopu. Žmogaus m. priežastys gali būti labai įvairios: nelaimingas atsitikimas, apopleksija, kurių nors kūno organų sužalojimas, svarbių nervų sistemos centrų paralyžius, įvairios ligos ir t.t.

D.Js.

M. f i l o s o f i n i u p o ž i ū r i u. Bendriausia prasme m. priklauso visoms gyvosioms būtybėms, ne tik žmogui, bet ir gyvuliams bei augalams, Tik negyvoji gamta laisva nuo m., nes kur yra gyvybė, ten yra ir m. Kiekviena gyvybė savy slepia m. Tačiau yra skirtumas, kuriuo būdu m. priklauso kitiems gyviams ir kuriuo būdu ji priklauso žmogui. Pagal šį skirtumą siauresne prasme visose kalbose m. žodis taikomas tik žmogiškosios gyvybės nutrūkimui, o kitų gyvių pasibaigimui taikomi kiti žodžiai (mūsų kalboje kiti gyviai ‚dvesia', ‚stimpa', ‚gaišta' ir t.t., tik bitės iš ypatin-

gos pagarbos ‚miršta'). Visi kiti gyviai gyvena nežinodami mirties, ir todėl, R. M. Rilkės žodžiu, m. juos užklumpa tarsi iš užpakalio. Tuo tarpu žmogus, sąmone apdovanota būtybė, visą savo gyvenimą žino mirsiąs. Paradoksiškai M. Heideggeris tai išreiškė posakiu, kad žmogus ‚tol miršta, kol gyvena'. Visų kitų gyvių atveju m. yra galutinis jų sunykimas. Tuo tarpu žmogui, kaip dvasinio prado būtybei, m. tėra jo kūninės gyvybės nutrūkimas, nes dvasinė būtis nėra mirties paliečiama. Skirtingos pažiūros iškyla tik keliant tolimesnį klausimą, kuria prasme žmogus yra dvasinė būtybė. Materialistiniu ir apskritai ateistiniu žvilgiu, žmogų galima vadinti dvasine būtybe tiek, kiek jis yra apdovanotas kūrybos galia, ir pagal tai žmogaus nemirtingumas suprantamas tik istoriniu jo kūrybos nemirtingumu. Spiritualistiniu žvilgiu, atremtu į teizmą, žmogus yra dvasinė būtybė pačiu savo būties branduoliu, ir pagal tai m. imama tik peržengimu iš laiko į amžinybę.

Ar tikima žmogaus nemirtingumu amžinybėj ar ne, visiems lygiai m. yra baimės versmė. Paprasta vitalinė mirties baimė reiškiasi kasdieniniu nuo m. slėpimusi, suniveliuojant m. į paprastą gamtinį įvykį ir raminantis, jog nėra pagrindo baimintis: ‚kol gyvename, m. dar nėra, o kai m. jau yra, mūsų nebėra' (Epikuras). Bet toks kasdieninis nuo m. slėpimasis drauge yra ir nuo savęs pačio slėpimasis: skęstama į kasdienos rūpesčius, kad nebūtų atsiduriama prieš žmogiškosios egzistencijos prasmės klausimą. Tik santykyje su m. žmogui iškyla jo prasmės rūpestis. Visi kasdieniniai rūpesčiai turi savo prasmę, bet kokia v i s o gyvenimo prasmė? Visa gyvenime gali būti prasminga, bet kokia p a t i e s gyvenimo prasmė? Šiuo klausimu mirties sąmonė žmogų iš visų pasaulinių rūpesčių grąžina į save patį. Mirties akivaizdoje visi pasauliniai rūpesčiai sureliatyvėja ir žmogui suabejingėja: reiks palikti visa, kas pasaulyje buvo pasiekta, ir todėl yra beprasmiška save absoliučiai sutapatinti su pasauliniais rūpesčiais. Bet šis visko pasaulyje sureliatyvinimas drauge pozityviai yra pačio žmogaus absoliutinės vertės atskleidimas: nieko pasaulyje nėra aukštesnio už patį žmogų. Tikrasis rūpestis žmogui yra ne i l g a i gyventi (vistiek m. yra neišvengiama), bet p r a s m i n g a i gyventi. Iš vienos pusės būdama gyvenimo priešybė, m. iš antros pusės žmogų moko gyvenimo išminties, išskirdama reliatyvines vertybes nuo absoliutinių. Mirties akivaizdoje išsiskiria tai, kas žmogiškai yra niekinga, ir tai, kas žmogiškai yra vertinga. Būtent, tikrai žmogiškai vertinga tėra tai, kas savo vertę išsaugo ir mirties akivaizdoje. Netenka savo vertės, m. atėjus, materialinės gėrybės, bet ir pačios m. akivaizdoje savo vertę išsaugo dvasinės vertybės, nes jų nepaliečia nė pati m. Šituo būdu mirčiai atvirybė, išreiškiama perspėjimu: memento mori, yra pagrindinė sąlyga išlaikyti gyvai moralinei sąmonei. Kai paprasta mirties baimė tik blėsina gyvenimo džiaugsmą, tikroji mirčiai atvirybė teikia jėgos h e r o i z m u i. Tik mirtinguosiuose yra įmanomas heroizmas: jei nebūtų įmanoma rizikuoti gyvybe ir kovoti ligi jos aukos, heroizmas nebūtų įmanomas. Bet drauge su heroizmu m. moko ir h u m a n i z m o, žmogui jautrumo. Nusiaubdama mūsų širdis savo šalčiu, m. drauge tirpdo ledus, kuriais mus vienus nuo kitų skiria egoizmas. M. padaro mus visus užuojautos reikalingaisiais, neišskiriant nė galingųjų, turtingųjų ir apskritai laimingųjų. Sutelkdama mus į save pačius, m. blėsina mumyse vitalinio egoizmo tironiją ir atveria mūsų širdis kitiems. Kai egoizmas savaime mus daro visų priešais, tai mirčiai atvirybė visus atskleidžia mums artimaisiais, lygiai pašauktaisiais realizuoti save tomis vertybėmis, kurių nė m. negali paneigti. Mirčiai atvirybė turi katarsinės, žmogų skaidrinančios prasmės.

Šitoks m. santykis su žmogiškuoju prasmės rūpesčiu ir moralinės sąmonės žadinimu nuo pat filosofinės minties išbudimo yra buvęs pagrindu filosofijoje visą laiką domėtis m. klausimu. Ypač centrinę vietą m. turi tose filosofijose, kurios yra etiškai orientuotos. Sokratine samprata, pati filosofija buvo suprantama kaip menas mirti. Platonui m. klausimas susijęs su sielos nemirtingumo doktrina. Stoikai savo etiką grindė sielos ramybės išlaikymu priešais mirties tikrovę. Viduramžinė krikščioniškoji filosofija buvo persunkta memento mori nuotaika. Naujųjų amžių filosofijoj m. klausimas vaidina mažesnį vaidmenį: pirma, ji labiau kreipėsi į pažinimo negu etines problemas; antra, ji labiau domėjosi žmogumi apskritai negu individu ir jo egzistencija. Dabarties filo-

sofijoj m. klausimas yra iškilęs centriniu rūpesčiu egzistencializme. M. Heideggeris žmogiškąją egzistenciją randa iš esmės ‚būtimi mirčiai' (Sein-zum-Tode) ir mirčiai atvirybę laiko pagrindu tikrajai egzistencijai bei laisvei. Priešingai, J. P. Sartre'ui mirtis yra ‚tai, kas principiškai atima gyvenimui bet kokią prasmę'. K. Jaspersui m. yra ‚ribinė situacija', simbolizuojanti būtinybę pranykti visoms apraiškoms, kuriomis pasaulyje objektyvuojasi tikroji egzistencija. G. Marcel m. klausimą sieja su vilties metafizika: kaip m. sutampa su blogiu, taip meilėje slypi amžinybės pažadas — ‚mylėti ką nors yra lygu jam sakyti: tu nemirsi'.

E. Benz, Das Todesproblem in der Stoa 1929; *H. Scholz,* Der platonische Philosoph auf der Höhe Lebens und im Antlitz des Todes 1931; *R. Guardini,* Der Tod des Sokrates 1947; *K. Lehmann,* Der Tod bei Heidegger und Jaspers 1938; *R. Jolivet,* Le problème de la mort chez M. Heidegger et J. P. Sartre 1950; *L. Ziegler,* Tod 1937; *H. Thielicke,* Tod und Leben ²1946; *J. Vuillemin,* Essai sur la signification de la mort 1949; *G. Marcel,* Le mystère de l'être II, 1951. *J.G.*

M. Kat. Bžn. dogmatiniu požiūriu. Šv. Rašte m. yra vaizduojama kaip išsiskyrimas, kūno palikimas, išėjimas iš kūno, jo grįžimas į žemę, iš kurios paimtas. Siela prieš atpirkimą, išėjusi iš kūno prisijungdavo prie seniau mirusių vietoje, vad. šeol (S. Testamente). Po Kristaus prisikėlimo siela yra verta įeiti į dangų, amžinąją laimę. M. Šv. Rašte dažnai vadinama užmigimu (dormitio), suprantama, kūno, ne sielos. Pagal Kat. Bžn. mokslą m. yra pasėka pirmųjų tėvų nusikaltimo. Ši tiesa aiškiai pabrėžta Apreiškime. M. buvo pagrasinta pirmiesiems tėvams kaip sankcija, bausmė už įsakymo nesilaikymą. Kadangi pirmieji tėvai jo nesilaikė, pagrasinimas arba sankcija buvo įvykdyta. Taip m. atėjo į pasaulį per nuodėmę. Nors m. žmogaus prigimčiai yra natūralus dalykas, nes kūnas yra skirtas suirimui, betgi Dievas būtų ji specialia malone (gratia praeternaturalis) apsaugojęs nuo sunykimo, suteikdamas sielai nuostabios jėgos kūną pastoviai išlaikyti, ir tuo būdu kūnas būtų buvęs apsaugotas nuo m. Taigi žmogus, šv. Augustino pasakymu, ‚galėjo nemirti'.

Su m. momentu baigiasi žmogaus bandymo periodas, lygiai baigiasi laikas pakeisti savo sielos būseną: teisusis negali daugiau nusidėti, o kaltasis — atsiversti ir pasitaisyti. Bažnyčia, laikydamasi šios tiesos, yra pasmerkusi tuos, kurie mokė, kad žmogaus siela po m. vėl įsikūnija ir pradeda naują žemiškąjį gyvenimą (Origenas, teosofai). Ši sielų migracijos teorija, kuri ir šiandien skelbiama kai kurių sektų, atima žemiškajam gyvenimui bet kokią vertę, suklaidindama žmogų viltimi, kad jis, jei nėra nieko gero padaręs šiame gyvenime, gali tai padaryti vėl pradėjęs naują gyvenimą. Kristus evangelijose moko, kad šiame gyvenime galima ir reikia galutinai užsitikrinti amžinąjį gyvenimą.

L. Billot, Quaestiones de novissimis ⁷1938; *R. Garrigou-Lagrange,* L'altra vita e la profondità dell'anima 1947. *J.V.*

Myrtus žr. Mirta.

Mirusioji jūra žr. Negyvoji jūra.

Mirusiųjų knygos sen. egiptiečių mirusiesiems į kapą dedami papiruso ritiniai su įvairiais patarimų tekstais, reikalingais pomirtiniame gyvenime. Tai buvo tarytum mirusio vadovėlis, kurio pagalba aname pasaulyje mirusysis galėjo išvengti įvairių blogybių ir užtikrinti saugumą, ypatingai Ozirio teisme. Tekstai buvo kartais pagražinami paveikslėliukais. M.k. pradėtos vartoti naujaisiais Egipto laikais, XVIII dinastijos metu. Pradžioje M.k. buvo dedamos tik į faraonų kapus, o vėliau ir į didikų bei paprastuolių.

Altaegypt. Totenbücher (vokiškai parengė G. Kolpatschy) 1955.

Mirusiųjų kultas žr. Dvasių kultas, Laidosena, Vėlė.

Mirza (prs. mīrzā ‚kunigaikščio sūnus') kai kuriose Rytų tautose: 1. karaliaujančios dinastijos narių ir apskritai aristokratijos titulas, dedamas po vardo; 2. terminas išsimokslinimui, mokytumui žymėti, dedamas prieš vardą arba po jo; 3. sekretorius, raštininkas.

Mirzapuras mst. Indijos Sąjungos Uttar Pradešo valstybėje, prie Gango upės; apie 100.000 gyventojų (1951 — 86.528). Vilnonių kilimų, žalvario daiktų ir ypač lako sena pramonė. Senaisiais laikais prieš geležinkelių nutiesimą, M. buvo didžiausias medvilnės ir javų prekybos centras ir uostas prie Gango upės.

Misa 1. tik ištekintas nerūgęs alus, taip pat ir antrasis salyklo nuotakas, kuris atskirai raugiamas kasdienai, bet ne svečiams; 2. duoninė ar šiaip kita kokia gira, kuria pavaišina savo kaimynus, pakeleivius. Taip pat ja rūgština vasaros metu įvairius valgius (kopūstus, burokus), pašildyta užkanda duoną. Moterys dažnai m. nešasi į pirtį ir ja vaišina ten susirinkusias, taip pat ja trenkasi plaukus.

Misa upė Latvijoje, Kuržemėje, Lielupės dešinysis intakas, 85 km ilgio; seniau Iecavos

deš. intakas, bet, dirbtiniu būdu sujungus per Velnagravį su Lielupe aukščiau Mintaujos, naudoja Iecavos žemupį; baseino plotas 1008 km², vid. debitas 7,0 m³/sek.

Misai (iš lot. missi dominici ‚senjoro pasiuntiniai') pareigūnai Frankų valstybėje, siųsti karaliaus grafijų administracijos tikrinti. M. prototipu laikytini Merovingų valstybėje aptinkami legatai (legati, legatarii), protarpiais karalių komandiruoti sričių valdymo prižiūrėti. M. institucija pirmiausia įsigyveno Karolingams įsivieš-pataujant. Juos randame Karolio Martelio ir Pipino Trumpojo metu, kai šis 751 tapo karalium. Tačiau esmine imperijos administracijos dalimi misus padarė Karolis D. Jis vienu pagrindiniu kapituliaru (802) ir kitais papildomaisiais smulkiai nubrėžė jų pareigas. Į iš anksto apibrėžtą imperijos sritį (missatica), apimančią kartais kelias grafijas, buvo siunčiami du m.: pasaulietis ir dvasininkas. Pirmasis tikrino grafo veiklą, šaukdavo grafijos diduomenės susirinkimą, kur paskelbdavo karaliaus instrukcijas (capitula missorum), išklausydavo skundus, darydavo teismo sprendimus. Ypatinga m. pareiga buvo žiūrėti, kad karo tarnyba ir, apskritai, tarnyba valstybei, nebūtų apeita. Pasiremdami karaliaus duota instrukcija, m. skelbdavo įstatymus bei potvarkius ir žiūrėjo, kad jie būtų vykdomi. Jie galėjo bausti neklaužadas vietos valdžios pagalba. M. jurisdikcija lietė ir visuomeninę sritį: kelių, tiltų, upių užtvankų kontrolę ir kitokių vietinių pobūdžio dalykų priežiūrą. Dvasininkas m. tikrino vyskupo veiklą, vienuolynus ir kitas bažnytines institucijas.

M. savo darbą kartodavo keturis kartus per metus, užtrukdami kas kartą apie mėnesį laiko. Bešališkumui laiduoti, jie būdavo imami ne iš jų kontroliuojamos srities ir tik vieneriems metams. M. neliečiamybę buvo apsaugota vad. trigubu vergeldu (atsipirkimo mokesčiu) ir ginkluotas jiems pasipriešinimas baustas mirtimi. M. buvo ryškiausi stiprios, centralizuotos Karolio D. valdžios reiškėjai. Karoliui D. mirus ėmus siautėti palikuonių tarpusavio kovoms, m. institutas nyko. Įsigalint didikams, m. pradėta rinkti iš vietinės diduomenės tarpo, nors jie ir laikyti karaliaus valdžios atstovais. Ilgainiui kunigaikščiai, grafai ir ypač vyskupai pasidarė m. savose srityse. Tad m. praktiškai neteko reikšmės ir į IX a. galą visai išnyko.

J. W. Thompson, The Decline of the missi dominici in Frankish Gaul. (Decennial Publications of the University of Chicago 1903). *J.J.*

Misce (lot.) sumaišyk (vartojama receptuose).

Miscellanea (lot.) 1. įvairenybės, rinkinys įvairių pastabų, ištraukų ir kt.; 2. pavadinimas skyriaus žurnaluose, kur dedama įvairių mokslo sričių trumpos pastabos.

Mises Richard Edler von (1883–1953) vokiečių matematikas, hidromechanikas, nuo 1920 Berlyno, 1933 Stambulo, 1939 Harvardo univ. (JAV) prof. Išsp. Elemente der technischen Hydromechanik 1914, Naturwissenschaft und Technik der Gegenwart 1922, Vorlesungen aus dem Gebiete der angewandten Mathematik 1931, Fluid Dynamics 1941 ir kt.

Misevičius Petras žr. Misiūnas, Petras.

Misija (lot. missio iš mittere ‚siųsti') 1. diplomatinė specialios paskirties delegacija, pvz. karinė m. (žr.); 2. nuolatinė diplomatinė atstovybė prie kurios nors valstybės (skirtinga nuo ambasados), kurios priešakyje yra pasiuntinys; 3. atsakingas uždavinys, pavedimas, paskirtis, pašaukimas; 4. sąvoka, susijusi su kurios nors teritorijos pavadinimu, kur skelbiama evangelija ir yra evangelizacijos institucijos (pvz. Japonijos m.); bažnytinėje m. organizacijoje ta sąvoka dar gali reikšti žemiausio rango administracinį vienetą m. kraštuose (žr. Misijos); 5. istorijos šaltiniuose m. vadinama vos tik pradedama kurti kurios nors vienuolijos, dažniausiai jėzuitų, kolegija, rezidencija ar provincija, kol jos netampa tos vienuolijos pilnateisiu administraciniu vienetu. Lietuvoje pvz. Kražiuose 1610–15 buvo m., 1615–16 — rezidencija, nuo 1616 — kolegija; atsikūrę jėzuitai iki 1930 sudarė Lietuvos m., nuo 1930 — Lietuvos provinciją. Žodis m. sujungtas ir su vietovės pavadinimu ar asmenvardžiu, pvz. Kėdainių m. (missio Kieydanensis), Platerio m. (missio Plateriana), t.y. pagal vietovę ar didikų šeimą, pas kurias buvo siunčiami iš kurios nors jėzuitų rezidencijos ar kolegijos kunigai teikti religinių patarnavimų. Lietuvos jėzuitų provincijoje 1756 tokių m. buvo 60. 1757 sudarius rytinėje jos dalyje Mozūrų provinciją, Lietuvos provincijoje liko šios m.: Auleja, Dubna, Laukesa, Užvalda (lat. Izvalts) ir didikų Borchių, Hilzenų, Šadurskių ir Platerių nuosavybėse (visos priklausė Daugpilio rezidencijos); Vidžiai ir Ziberkų nuosavybėse (Alūkstos rezidencijos); Lauksodis ir Skaistkalnė (Mintaujos

rezidencijos); Karaliaučius (Braunsbergo kolegijos); Šventaliepė (Rešliaus kolegijos); Tilžė ir Varniai (Kražių kolegijos); Šeduva (Pašiaušės kolegijos); Kėdainiai (Kauno kolegijos); Dvariškės, Joniškis, Vištytis ir kt. (Vilniaus akad.); Daniušava (Vilniaus terciato); Dūkštas (Vilniaus naujokyno); Dambrava, Merkinė, Valkaviskas (Gardino kolegijos) ir kt. (Arch. Rom. S. I. Lit. 59 f. 69). *P.Rbk.*

Misijos (lot.) kurio nors tikėjimo platinimas, skleidimas per misininkus.

K a t a l i k ų m. Ši sąvoka turi įvairią reikšmę:

1. vienoje ar keliose tos pačios vietovės parapijose vykdomas ypatingas religinis atsinaujinimas, kurio metu prityrę pamokslininkai sako eilę planingai paruoštų pamokslų, einama išpažinties, priimama šv. Komunija ir atliekamos kitos religinės praktikos, padedančios sugrąžinti nuo tikėjimo atšalusiuosius ir pakreipti visus į dorą ir sąmoningą krikščionišką gyvenimą. Kanonų teisė (can. 1349) įpareigoja ordinarus rūpintis, kad parapijose m. būtų pravedamos kas 10 metų. Paprastai m. tęsiasi vieną ar kelias savaites, ir kiekvienai tikinčiųjų grupei (vaikams, moterims, vyrams) skiriama atskira pamokslų serija. M. pravesti įprasta kviesti vienuolius. Misijose atgaivintai dvasiai palaikyti, kiek laiko praėjus po jų užbaigimo, daromi m. atnaujinimai, ruošiamos religinės savaitės. Prieš II pas. karą Lietuvoje žinomi m. vedėjai buvo tėvas Kazimieras, kapucinas, ir tėvas Jonas Bružikas, jėzuitas.

H. D. Lavelle, The Obligation of Holding Sacred Missions in Parishes 1949; *K. A. Valantinas,* M. mieste (Tiesos Kelias 1939, 455–459).

2. Kat. tikėjimo skelbimas žmonėms, kurie nepriklauso Kristaus įsteigtai Bažnyčiai. M. vadinami ir patys kraštai, kuriuose dar tebeskelbiama Evangelija. Bažnyčios teisėje m. kraštais laikomos visos Tikėjimo platinimo kongregacijos (S. Congregatio de Propaganda Fide) žinioje esančios teritorijos, tarp jų ir Danija, Švedija, Norvegija, Suomija, Islandija, Albanija, ir kai kurios teritorijos, priklausančios nuo Rytų Bažnyčios, Konsistorialinės ar Ypatingų Bžn. reikalų kongregacijų.

M. v y s t y m o s i e i g a. Pirmieji misininkai buvo apaštalai, kurie, vykdydami Kristaus įsakymą, skelbė Evangeliją pradžioje savo (žydų) tautai, vėliau ir pagonims. Jų darbą tęsė keliaują misininkai, mokytojai, pranašai, vyskupai ir kunigai. Nežiūrint visokiausių m. darbo trukdymų, persekiojimų, krikščionių skaičius nuolat augo: IV a. pradžioje jų buvo 3–4 mil.; IV a. gale jau apie 10 mil. visose Romos imperijos dalyse ir kai kur už jos ribų: Armėnijoje, Persijoje, Indijoje, Abisinijoje, Arabijoje, Nubijoje. Žlungant Romos galybei, jos vietą užimančios germanų tautos, susidūrusios su krikščionybe, pasidavė jos įtakai ir priėmė ją.

Nuo IV a. ir Vakaruose vis labiau įsigalint vienuoliniam gyvenimui, kuriam šv. Benediktinas (žr.) davė naują galingą impulsą, vienuoliai tapo svarbiausiais misininkais. Jie vyksta, pop. Grigaliaus I siunčiami (596) į Angliją, o sekančiais šimtmečiais iš Airijos ir Anglijos salų jie keliasi į žemyną, steigia naujus vienuolynus ir plečia krikščionijos ribas vis toliau į Š. ir R. Europą. Į m. darbą įsijungia nauji ordinai: nuo XII a. cistersai ir premonstrantai, nuo XIII a. pranciškonai ir dominikonai. Pagaliau XIII–XIV a., priėmus krikščionybę ir Pabaltijo tautoms, tiesioginis m. darbas Europoje buvo užbaigtas.

Ryšium su naujų žemių atradimu ir jų kolonizacija, vykdoma pirmoje eilėje katalikiškosios Ispanijos ir Portugalijos, m. darbas persimeta į užjūrius. Šalia jau dirbančių dominikonų ir pranciškonų nuo XVI a. į m. darbą įsijungė vos tik įsisteigę jėzuitai. Pirmasis iš jų ir žymiausias misininkas buvo šv. Pranciškus Ksaveras (žr.), atidaręs m. vartus į Tolimuosius Rytus. Kai Amerikos ir Afrikos užkariautojai perteikė vietos gyventojams su savim atsineštą kultūrą, religiją ir papročius, Azijos misininkai, susidūrę su senos kultūros gyventojais, ypač Indijoje, Kinijoje ir Japonijoje, stengėsi prie jų prisitaikyti, išmokdami vietos žmonių kalbą, priimdami jų gyvenimo būdą, atsižvelgdami į jų tautinius papročius, kiek tai neprieštaravo skelbiamos Evangelijos esmei. Tokio prisitaikymo žinomiausi atstovai buvo jėzuitai Robertas de Nobili (m. 1656), sekęs Indijos bramanų gyvenimo būdu, ir Matas Ricci (m. 1610), tapęs mandarinu, Kinijos imp. mokslininku. Japonijoje kat. skaičius jau buvo pasiekęs 1 mil., bet 1614 prasidėję persekiojimai sustabdė krikščionybės plitimą. Katalikų m. Azijoje ir kitur buvo labai nepalankios protestantiškos Olandijos ir Anglijos jūrų galybės. Jėzuitų išvarymas iš Portugalijos ir jos kolonijų (1759) ir vėliau paties ordino panaikinimas (1773) sustabdė daugelio m. darbą, kurį dar labiau sunkino XVIII a. gale ir

Misijų liturginiai indai Okeanijoje

XIX a. pradžioje Europoje vykstą sukrėtimai, revoliucijos, karai.

XIX a. susidomėjimas m. atgijo. Įvairiuose Europos kraštuose steigėsi m. d-jos, sparčiai augo m. literatūra ir didėjo misininkų skaičius. Prie seniau egzistuojančių vienuolijų ir naujai atgaivintų jėzuitų prisijungė eilė grynai m. tikslui įsteigtų vienuolijų ir religinių bendruomenių: Paryžiaus m. d-ja, Lijono m. d-ja, Afrikos misininkai (Baltieji tėvai), Šv. Dvasios kongregacija, Dievo Žodžio d-ja (Steyler tėvai), Afrikos m. d-ja, Jėzaus Širdies sūnūs, Šv. Juozapo d-ja Mill Hill, Nekalčiausios Marijos Širdies kongregacija (Scheut), Šv. Pranciškaus Ksavero d-ja, Torino m. institutas, JAV m. d-ja (Maryknoll), Šv. Kolumbano d-ja misijoms Kinijoje, Kvebeko provincijos m. d-ja, Marianhill misininkų kongregacija, Portugalų m. d-ja ir kt. Iš naujai įsteigtų vienuolijų ypač minėtini saleziečiai, kurių nemažas skaičius, jų tarpe keletas lietuvių, dirba misijose. Vienuolės į m. pradėjo gausiau vykti tik XIX a.; prieš tai žinomos uršulietės, XVII a. dirbusios Kanados m.; apie 1665 Azijoje iš vietinių įkurta Jėzaus Kryžiaus mylėtojų kongregacija, veikusi Tonkine, Siame, Kočinčinoje; nuo XVII a. Siame ir kituose Azijos kraštuose dirbančios Barré sesers. Šiandien vienuolės įsijungusios į darbą mokyklose, ligoninėse, prieglaudose, artimo šelpimo įstaigose ir t.t. Nuo XIX a. vidurio vėl pradėtas m. darbas Kinijoje ir Japonijoje, plačiai išvystyta veikla tarp Afrikos negrų (Ugandoje, Konge, Madagaskare), Indonezijoje, P. Amerikos indė-

Misininko kun. A. Perkumo iniciatyva Hong-Konge 1951 pastatyti saleziečių mokyklos rūmai

nų tarpe ir eskimuose. Netrūko ir persekiojimų. Bokserių sukilimas (žr.) Kinijoje 1900 pareikalavo daug aukų. Po II pas. karo komunistų užvaldytuose kraštuose (Balkanuose, Kinijoje, Š. Korėjoje, Š. Vietname) pakirsta bet kokia m. veikla, už tat kitur, ypač Japonijoje, P. Korėjoje ir Formozos saloje m. darbas plečiasi.

M. organizacija yra tiesioginėje popiežiaus žinioje. Kur yra reguliari vyskupija, Evangelijos skleidimu savo teritorijoje turi rūpintis ir vyskupas; kur vyskupijų nėra, naujas m. steigti gali tik popiežius (can. 1380, 2). M. reikalus popiežius tvarko per Tikėjimo platinimo kongregaciją (S. Congr. de Propaganda Fide, įst. 1622), kuriai vadovauja kardinolas prefektas ir šiuo metu (1959) priklauso 28 kardinolai; iš jų 15 nuolat gyvena Romoje. Srityse, kur vyrauja Rytų apeigos, m. priklauso nuo Rytų Bžn. kongregacijos. Kai kurios m. yra priskirtos Konsistorialinei kongregacijai arba Ypatingų Bažnyčios reikalų kongregacijai. Visi m. kraštai padalyti į teritorijas. Vos tik pradėjus m. darbą, kartais teritorijai duodamas žemiausias administracinis rangas, vad. savaranki m. (missio sui iuris), bet dažniausiai iš karto sudaroma apaštalinė prefektūra, kuriai vadovauti paprastai paskiriamas kunigas, neturįs vyskupo šventimų. M. darbui sėkmingai vystantis, prefektūra pakeliama į apaštalinį vikariatą, kurį popiežiaus vardu ir įgaliojimu valdo apaštalinis vikaras, paprastai titulinis vyskupas. Krikščionybėje pažengusiuose svarbesnės reikšmės m. kraštuose įvedama normali hierarchijos tvarka su bažnytinėmis provincijomis ir vyskupijomis, pvz. Australijoje (1842), Indijoje ir Ceilone (1886), N. Zelandijoje (1887), Japonijoje (1891), Kinijoje (1946), Pakistane (1950), P. Afrikoje (1951), Formozoje (1952), Skandinavų kraštuose (1953), Prancūzų Afrikoj (1955), Gujanoje (1956), Š. Rodezijoje (1959). Atskiros m. sritys pavedamos vienai kuriai vienuolijai ar institutui, tačiau pasilieka Tikėjimo platinimo kongregacijos kompetencijoje. Kiekvienoje m. vietovėje einama prie tinkamų vietinių kunigų paruošimo, kurie galėtų savo krašte patys tęsti m. darbą ir jam vadovauti. M. personalas susideda iš pasauliečių kunigų, vienuolių (kunigų, brolių, seserų) ir pasauliečių pagalbininkų (katekistų, mokytojų, gydytojų, slaugytojų ir t.t.). Pasauliečius m. darbui paruošia specialūs institutai: Ad Lucem Paryžiuje, Auxiliaires Féminines Internationales (A.F.I.) Briuselyje, Missie-Interacademiale (M.I.A.) Utrechte (Olandijoje), Asociación de Misioneros Seglares Vitorijoje (Ispanijoje), Missionsärztliches Institut Würzburge (Vokietijoje), Oeuvre des Missionaires Laïques Friburge (Šveicarijoje).

Statistinės žinios. Bendras kat. skaičius m. kraštuose per paskutinius 40 metų padidėjo beveik 4 kartus (duodami skaičiai liečia tik Tikėjimo platinimo kongregacijos teritorijas):

	1918	1939	1957
Afrika	1.873.686	7.608.580	16.598.000
Amerika	1.800.000	3.035.903	5.133.283
Azija	6.097.881	8.239.116	11.562.894
Okeanija-Australija	873.991	2.997.049	4.270.387
Iš viso	10.645.558	21.880.648	37.564.564

Misijose 1949 dirbo: 26.840 kunigų, 9331 vienuolis brolis, 61.577 vienuolės seserys, 82.863 katechistai ir 92.111 pasauliečių mokytojų. Šie skaičiai 10 sekančių metų būvyje yra bent ¼ padidėję. Iš vienuolių daugiausia misininkų duoda jėzuitai: 6100 (iš jų 5373 Tikėjimo platinimo kongregacijos m.; visame ordine, 1958 duomenimis, 34.016); toliau eina pranciškonai: 2230 (visame ordine 26.151; šių ir visi sekantieji duomenys yra iš 1956 ir liečia tik Tikėjimo platinimo kongregacijos m.); Šv. Dvasios vienuoliai: 2224 (4804); Baltieji tėvai: 2186 (3163); oblatai: 1635 (7236); saleziečiai: 1400 (12.240); kapucinai: 1308 (14.500) ir t.t. Čiabuvių kun. skaičius nuolat auga, pvz. Afrikoje 1933 buvo 237 kunigai afrikiečiai arba 6,7%, 1957 jau 1811 arba 16% visų Afrikoje dirbančių kunigų. Iš Afrikos vyskupų 1959 buvo 22 afrikiečiai. Kituose žemynuose čiabuvių dvasininkų proporcija dar didesnė; bendrai paėmus Afrikos ir Azijos m. 35% viso klero yra čiabuviai.

Šalia tiesioginio Evangelijos skelbimo, misininkai atlieka m. kraštuose didžiulį mokslinį, kultūrinį ir karitatyvinį darbą. Visų rūšių m. m-lose 1933 mokėsi 2.288.171 mokinys, 1955 — jau 5.894.935 mokiniai. Vien tik Afrikoje ir Azijoje yra apie 60 m. universitetų ar universitetinio pobūdžio mokyklų su apie 60.000 studentų; visose m. 1958 buvo 296 mažosios kun. seminarijos su 20.064 mokiniais ir 105 didžiosios kun. seminarijos su 4720 studentais. Daug nusipelno misininkai kalbų

Hong-Kongo misijų stoties vaidinimas (viduryje kun. A. Perkumas)

mokslui; 1910–40 jie išleido 218 gramatikų 110 kalbų ir 202 žodynus 121 kalba.

Vien Tikėjimo platinimo kongregacijos išlaikomų ar aptarnaujamų m. ligoninių 1949 buvo 1115, našlaičių namų — 1720, prieglaudų — 260; 219 raupsuotųjų ligoninėse 1952 buvo išlaikomi 75.024 raupsuotieji.

M. darbui remti bei plėsti labai padeda beveik kiekvienoje šalyje veikiančios m. d-jos, spauda, kongresai, paskaitos, kasmet, pradedant 1926, spalio trečią sekmadienį švenčiama m. diena. Materiali parama gaunama didžiausia dalimi iš tikinčiųjų aukų. 1930 suaukota 4.112.670 dol. (46,5% Š. Amerikoje, 35% Europoje, 18% kituose kraštuose); 1957 jau 18.253.840 dol. (66,5% Š. Amerikoje, 22% Europoje ir 11,5% kituose kraštuose). Viena iš uoliausių ir JAV daugiausia m. reikalams aukojančių parapijų yra prel. L. Mendelio (žr.) vadovaujama lietuvių šv. Alfonso par. Baltimorėje, Md., kuri viena 1957 suaukojo 100.639,87 dol., t.y. 28,3% visoje Baltimorės arkivyskupijoje surinktų aukų.

Paramą m. organizuoja ir koordinuoja keturios pop. žinioje esančios s-gos: Tikėjimo platinimo s-ga (Pontificium Opus a Propagatione Fidei) — bendriems m. reikalams; Šv. Petro Apaštalo s-ga (Pontificium Opus a S. Petro Apostolo) — kun. seminarijoms; Dvasininkų s-ga m. remti (Unio Cleri pro Missionibus) — dvasinei ir moralinei paramai teikti; Šv. Kūdikystės s-ga (Oeuvre de la St. Infance) — m. mokykloms. Kiekviename kat. krašte veikia tų s-gų skyriai; centriniai organai trijų pirmųjų yra Romoje prie Tikėjimo platinimo kongregacijos, Šv. Kūdikystės s-gos — Paryžiuje. JAV šioms m. šalpos organizacijoms vadovauja vysk. Fulton J. Sheen.

Lietuvos įnašas į kat. m. darbą dėl įvairių priežasčių tegalėjo būti ribotas. XVI–XVIII a. esant daug darbo savajame krašte, kurio ypač rytinė dalis nesiskyrė nuo tikros m. žemės, tik vienas kitas (pvz. A. Rudamina) galėjo vykti į tolimąsias m. Carinės okupacijos religinė priespauda sutrukdė liet. įsijungti į XIX a. m. atgimimo sąjūdį. Tik atgavus nepriklausomybę ir Lietuvoje susirūpinta m. reikalais: nuo 1930 buvo leidžiamas m. žurnalas Misijos (žr.), 1932 įsteigti Tikėjimo platinimo s-gos ir Dvasininkų s-gos m. remti skyriai, kuriems vadovavo prel. St. Jokūbauskis, renkamos aukos (1923–33 iš

Lietuvos pasiųsta į Romą 181.478,62 liros) ir keletas liet. saleziečių, marijonų, jėzuitų išvyko į m. kraštus. Tačiau apie 20 iš Lietuvos kilusių m. darbininkų pranyksta prieš 7819 olandų, 4870 airių ar 600 vien iš Bostono arkivyskupijos 1955 dirbusių m. kraštuose.

Le missioni cattoliche: storia, geografia, statistica (Congr. de Prop. Fide leidinys) 1950; *H. Emmerich, S.V.D.*, Atlas Missionum 1958; *R. Streit-J. Dindinger*, Bibliotheca Missionum (bibliografija) 21 tt. 1916–55; *G. Rommerskirchen-G. Dindinger*, Bibliographia missionaria 1936 ss.; Histoire universelle des missions catholiques 4 tt. 1956–59; *J. Schmidlin*, Kath. Missionsgeschichte 1925; Encyclopédie catholique du monde chrétien I: Bilan du monde 1958–59. Naujausios žinios ir statistikos randamos Congr. de Prop. Fide (Agenzia Internationale Fides) nuo 1927 kas savaitę 5 kalbomis leidžiamuose biuleteniuose.

3. Stačiatikių m. Atskilusios Rytų Bžn. dalyvauja m. darbe jau nuo Nestorijaus laikų, kai jo sekėjai VI–VII a. skleidė Kristaus mokslą Artimuosiuose Rytuose ir Indijoje, 635 pasiekė Kiniją, kur veikė iki 854. Tuomet sunaikintos jų m. Kinijoje vėl buvo atgaivintos XII a. ir išsilaikė iki Mino (Ming) dinastijos atėjimo 1368. Yra taip pat žinių apie nestorijonų veiklą Turkestane, Afganistane, Tibete, Javoje ir Sumatroje.

Rusija, priėmus krikščionybę iš Bizantijos ir drauge su ja atskilus nuo Romos, ėjo savo ruožtu į m. darbą. XI a. evangelizavo Estijos ir Latvijos rytines sritis, XII a. — Kareliją, XIV a. — Permę (šv. Steponas Švietėjas), XVI a. — Kazanės totorius, XVIII–XIX a. — plačius Sibiro plotus. 1794 atvyko į Kadjaką, vieną iš Aleutų salų, 8 rusų misininkai, kurie vėliau pasiekė ir Aliaskos pusiasalį. Nuo 1799 ten yra stačiatikių vyskupija su 8000 tikinčiųjų. Kinijoje XVIII a. pradžioje pradėtos m. išsilaikė iki mūsų dienų; 1950 Maskvoje buvo konsekruotas stačiatikių vyskupas kinas. Nuo 1870 sėkmingai veikia Japonijoje, kurioje 1951 buvo 70 kunigų (iš jų 69 japonai) ir apie 40.000 tikinčiųjų 194 parapijose. Jeruzalėje 1881 įsteigtas m. centras irgi išsilaikė iki mūsų laikų. Stačiatikių m. veiklai tvarkyti 1870 Maskvoje įsteigta Stačiatikių m. d-ja, kuri 1945 perorganizuota sudaro Maskvos patriarchato misijų tarybą.

J. Glazik, Die russisch-orthodoxe Heidenmission seit Peter d. Gr. 1954; *K. Lübeck*, Die russischen Missionen 1922; *A. Nikolskij*, Pravoslavnoje missionerskoje obščestvo 1895. *P.Rbk.*

4. Protestantų m. Reformacijos pažiūra į m. buvo pozityvi. Liuteris su Melanchtonu, Bugenhagenu ir kt. laikėsi, kad Kristaus Evangelija yra skirta visam pasauliui. Tos pat nuomonės buvo Kalvinas su Cvingliu ir kt. Ta pažiūra vyravo liut. ortodoksijoje XVII a. Ji pasireiškė Švedijoje, Olandijoje, Anglijoje ir Danijoje. Pradžioje ev. m. buvo nukrypusios į R. Europą, bet XVIII a. susidarė sąlygos išplėsti m. veiklą ir užjūrio kraštuose. Ir Lietuvos ev. dalyvavo kitų kraštų m. Tuo metu ėmė kurtis m. d-jos Vokietijoje, Anglijoje, Šveicarijoje ir Danijoje. XIX a., kolonialiame laikotarpyje, atsirado plačios galimybės m. visuose kraštuose. Tam reikalui prireikė Šv. Raštų vertimų naujomis kalbomis, teko kurti m. mokyklas savuose kraštuose, organizuoti parapijas bei mokyklas ir plėsti socialinę veiklą. M. d-jos Vokietijoje susidarė trijų dogmatinių krypčių: 1. liut. pietistinės m.; 2. evangelikų m., kuriose liut. ir reformatai veikė kartu su anglikonais, presbiterijonais, kongregacionalistais ir kt.; 3. liut. bažnytinės m., kuriose veikė surinkimų sąjūdis. Ekumeninis XX a. sąjūdis padarė įtakos ir m. 1910 susidarė Tarptautinė m. taryba ir 1948 Pasaulio bažnyčių taryba. Jos turi tautinius padalinius atskiruose kraštuose. Pasireiškus sekuliarizuotai kultūrai, politiniam nacionalizmui ir pasaulinėms nekrikščionių religijoms (budizmui, induizmui ir islamui), m. veikimas pasunkėjo. M. daugely vietų pertvarkomos vietinės bažnyčios ir vietinių parapijų pagrindu, kurių vadovybė ir turtas perleidžiamas vietiniams žmonėms. Tuo susidaro vad. ‚Jaunosios Bažnyčios' m.

M. uždavinys buvo akcentuojamas skirtingai. Vieni aiškino, kad reikia sukrikščioninti pasaulį ir sudaryti bažnyčias visose tautose. Anglosaksai teigė, jog reikia auklėti žmoniją vakarietinės krikščionybės normomis ir socialinės Evangelijos priemonėmis. Jų požiūriu, bžn. kiekvienoje tautoje pati save turi išlaikyti ir valdytis. M. organizacija valstybinės bažnyčios santvarkoje ėjo per specialines m. d-jas ir, laisvosios bažnyčios santvarkoje, per jos pačios m. skyrius.

M. metodas taip pat nevienodas. Visur skelbiamas Dievo Žodis, tesiskiria skelbimo būdai. Kontinentinės m. naudojasi vietos žmonių kalba. Anglosaksų m. naudojasi savo pačių kalba su vertėjo pagalba. Vieni lyg nusileidžia prie christianizuojamųjų, kiti jau kalbos būdu lyg tempia juos aukštesnės kultūros laipsnin. Skiriasi ir papildomosios veikimo priemonės. Kontinentinės m. kuria mokyklas, ligonines, prieglaudas ir m. žemės ūkio ir pramonės darbinin-

kams. Anglosaksai buvo linkę vaduotis bendresniu krikščioniškos kultūros ir žmonijos sukrikščioninimo šūkiu. Susikūrus bažnytiniams vienetams m. plotuose, iškyla santykių klausimas su pirminiu bažnytiniu vienetu, kuris palaikė m. Jis pirmiau buvo traktuojamas bažnyčios motinos ir dukters šūkiu, dabar ima persitvarkyti autonominių bažnytinių vienetų ir jų parapijų pagrindu. Tačiau tie vienetai buvusiuose m. plotuose yra silpni teoriškai ir praktiškai, finansiškai ir administraciškai, todėl jiems reikalinga pagalba. 1952 statistikos duomenimis, ev. m. narių skaičius buvo: Azijoj—14.811.596, Afrikoj—10.249.371, Vidurio ir P. Amerikoj — 5.435.802, Australijoj ir Okeanijoj — 9.581.792.

C. Mirbt, Die ev. Mission in ihrer Geschichte und Eigenart 1917; *H. Frick,* Die ev. Mission 1922; *O. Kübler,* Mission und Theologie 1929; *M. Schlunk,* Die Welt-Mission der Kirche Christi 1951; *W. R. Hogg,* Mission und Oekumene 1954.
M.Kv.

Misijos mėnesinis misijų laikraštis, ėjęs Kaune 1930 XII — 1940 VI. Leido Misijų s-ga, faktiškai jėzuitai. Pradžioje ėjo kaip žvaigždės priedas, leistas 6 kartus per metus, vėliau kas mėnesį. Redagavo: 1930–31 J. Bružikas, 1931–35 J. Paukštys, 1935–37 R. Blažys, 1937–38 ir 1940 A. Bieliūnas. M. buvo skirtos supažindinti skaitytojus su misijų kraštais, kat. misininkų veikla ir kt. Žurnalo tiražas siekė 10.000.

Misingis (vok. Messing) vario ir cinko lydinys. Žr. Skaistvaris.

Misininkas, ar misionierius, yra asmuo, dirbąs misijų (žr.) darbą kitatikių tarpe.

Misiologija, arba misionologija (iš lot. missio ‚siuntimas' ir gr. logos ‚mokslas'), mokslas apie misijas, apimąs tikėjimo išsiplėtimo pažinimą, tyrinėjimą ir kritinį bei sisteminį išdėstymą, nušviečiant jo istorinį vystymąsi praeityje ir dabartyje ir įsigilinant į jo pagrindus bei nuostatus. Bendroji m. susideda iš dviejų šakų: aprašomosios m. ir doktrinalinės m. Aprašomoji m. apima misijų istoriją ir misionografiją, t.y. misijų geografiją ir statistiką. Doktrinalinė m. savo fundamentalinėje dalyje svarsto apologetinius, dogmatinius, moralinius ir biblinius su misijomis susijusius klausimus, o praktinėje dalyje studijuoja misijų juridines ir pastoralines (metodines) problemas. Pagalbiniais m. mokslais pirmoje vietoje laikomi: etnologija, etnografija, religijų istorija, filologija. Pirmoji m. katedra įsteigta 1910 Münsterio univ. Vokietijoje. Šiuo metu m. institutai arba seminarai veikia prie Münsterio ir Würzburgo univ. Vokietijoje, Lilio kat. univ. Prancūzijoje, Nijmegeno kat. univ. Olandijoje, Friburgo kat. univ. Šveicarijoje, Ottavos kat. univ. Kanadoje. Nuo 1932 Gregorianos univ. ir nuo 1933 De Propaganda Fide Ateneumas Romoje turi po m. fakultetą, kur baigusiems nustatytas studijas suteikiamas m. dr. laipsnis.

J. Schmidlin, Einführung in die Missionswissenschaft ²1925; *S. Paventi,* La Chiesa missionaria 2 tt. 1949–50.
P.Rbk.

Misiones Š. Argentinos provincija (nuo 1954), tarp Brazilijos ir Paragvajaus (tarp Paranos ir Urugvajaus upių); 29.821 km² ir per 300.000 gyv. (1956). Administracinis centras Posada, prie Paranos. Produktai: tabakas, cukrinės nendrės, kukurūzai, ryžiai, medžio dažai, statybos medžiai, apelsinai ir mate lapai. M. primena čia 1630 įkurtą jėzuitų misijų sritį, kuri apėmė 30 indėnų katalikų kaimų su maždaug 200.000 gyv. ir išsilaikė kaip autonominis administracinis vienetas ligi jėzuitų išvarymo 1768.

Misionieriai (lot. Congregatio missionis S. Vincentii a Paulo, stp. C.M.) misijų kongregacija, įkurta 1625 šv. Vincento Pauliečio, patvirtinta 1632 pop. Urbono VIII. Ji susideda iš kunigų ir pasauliečių broliukų. Įvairiuose kraštuose ši m. kongregacija nevienodai vadinama. Pirmoji jų priorija Paryžiuje vadinosi Šv. Lozoriaus, dėl to Prancūzijoj jie vadinami l a z a r i s t a i s, Ispanijoj p a u l i e č i a i s (isp. Padres Paules), JAV v i n c e n t i e č i a i s, Lenkijoje ir Lietuvoje (pagal lenkus) m i s i o n i e r i a i s. M. tikslas apaštalauti tarp tikinčiųjų ir netikinčiųjų, auklėti kunigus seminarijose ir vesti rekolekcijas kunigams ir pasauliečiams. M. nesudaro vienuoliniais pagrindais organizuotos bendruomenės dėl to, kad pagal įkūrėjo mintį misininkai turi būti laisvi nuo visų ryšių, kad galėtų sėkmingiau apaštalauti. Naujokynas — dveji metai, drabužiai — kaip pasauliečių kunigų, kongregaciją valdo generalinis viršininkas su 4 patarėjais, prokuratoriumi ir sekretoriumi, provincijas — vizitatoriai su 5 patarėjais, pavienius namus — namų viršininkai su savo patarėjais. Aukščiausias autoritetas — generalinė kapitula, šaukiama kas 12 m. Dabar m. turi 37 provincijas, 456 namus, 5299 narius, 105 seminarijas, 90 rekolekcijų namų ir 150 mokyklų.

Į Lenkiją m. pakvietė Marija Liudvika Gonzaga, karaliaus Jono Kazimiero žmona. Pats šv. Vincentas 1651 pasiuntė savo sūnus į Lenkiją, kur jie netrukus atidarė kelerius m. namus. Iš Lenkijos m. atvyko

ir į Lietuvą. Pirmasis jų vienuolynas 1686 įkurtas Vilniuje. Lietuvoje savo provincijos neturėjo, dėl to Lietuvos vienuolynai priklausė Lenkijos m. provincijai, kuri Lietuvoje ir Lenkijoje turėjo 32 vienuolynus. Provincijos vizitatorius gyveno Varšuvoje. Iš stambesnių m. namų Lenkijoje pažymėtini: Chelmo, Krokuvos (čia buvo 2 namai), Liublino, Gniezno, Mlavos, Plocko, Breslavo ir kt. Dabartinės Lietuvos ribose m. namai yra buvę Vilniuje ir Liškiavoje. M. provincija savo narių auklėjimui turėjo 3 seminarijas Lenkijoje (Varšuvoje, Liubline ir Krokuvoje) ir vieną seminariją Lietuvoje (Vilniuje). M. laikė ir 20 pasaulinių kunigų seminarijų, jų tarpe dvi Lietuvoje: Vilniuje (1773) ir Varniuose (1774). Viena yra buvusi ir istorinėje Lietuvoje — Tykocine (1769). M. aptarnavo 20 parapijų ir išlaikė keliolika ligoninių. Rusų užimtoje Lenkijoje ir Lietuvoje 1854 visi m. vienuolynai buvo uždaryti ir 1866 m. turėjo tik Krokuvos ir vėliau įsikūrusius Kulmo namus. Daugelis uždarytų vienuolynų narių buvo perkelti į Rumuniją, Braziliją, Kiniją ir JAV. Po I pas. karo Lenkijoje m. atsigavo, ir jų provincija turėjo per 40 vienuolynų. Nepriklausomoje Lietuvoje m. nebeatsikūrė.

JAV m. vadinami vincentiečiais, kurie čia turi 2 provincijas, 1 lenkų viceprovinciją ir 2 ispanų misijas, 75 namus, 783 kunigus, 145 klierikus, 56 naujokus, 24 brolius, 3 universitetus, 3 kolegijas, 15 pasaulinių kunigų seminarijų, 7 aukštesniąsias mokyklas, 2 naujokynus ir 38 parapijas. Vincentiečių tarpe yra ir vienas kitas lietuvis amerikietis, bet į lietuvių gyvenimą jie nėra įsijungę.

St. Vincent de Paul. Corespondance, entretiens, documents 14 tt. 1920–25; *Ks. Dr. Wdowicki*, Historya zgromadzenia księży mis. w Polsce od r. 1651–1660, 1902; Podreczna Encyklopedya Kościelna XXVI, 95–100; *M. Wolonczewskis*, Žemaitiu Wiskupiste 1848; *A. Alekna*, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1936, 89. *V.Gdž.*

Misionierių bažnyčia Vilniuje, arba Jėzaus Dangun Žengimo bažnyčia, priklausė vienuoliams lazaristams, arba misionieriams, kurie 1685 atvyko į Vilnių. 1687 Kotryna Radvilienė jiems padovanojo buv. Sanguškų namus ir sklypą už Vilniaus miesto sienos. Apie vienuolyno statybą liudija išlikusi vienuolyno kronika. 1695 grafas Teofilius Plateris paskyrė lėšų bažnyčios statybai. 1696 X 8 buvo padėtas kertinis bžn. akmuo, 1730 bžn. pašventinta. Bažnyčia yra trinavė bazilika su apskritais skliautais. Jos fasadas iš pradžių turėjo 2 daug žemesnius trijų aukštų bokštus. 1750 grafas Plateris paskyrė pinigų bokštų paaukštinimui, o 1751 ir fasado užbaigimui. 1754 fasadas su bokštais buvo baigti. Šis fasadas yra vėlyvojo Lietuvos baroko šedevras. Jį puošia ploni subtilūs piliastrai, banguoti rocaille - ornamentai, dekoratyvinės vazos ir rokokinės grotelės, bet labiausiai stebina net penkių kondignacijų aukšta ir grakšti, kaip minaretai, bokštų pora. 1755–56 buvo pristatyta gerų proporcijų kupolinis prieangis. M. bžn. fasado ir bokštų architektas nėra žinomas. Bochnakas spėjo jį buvus arch. Schwertfegerį, dirbusį tuo metu Petrapilyje. Lorentz mėgino M. bžn. priskirti Vilniaus arch. Glaubitzui. Morelovskis griežtai atmetė šias abi hipotezes ir spėjo arch. Paraccą ir domininkoną Grincevičių, dėl kurių reikšmės Lietuvos vėlyvojo baroko stiliaus suformavimui neabejojama, M. bžn. fasado sumanytojais. 1739 ir 1744 vienuolyno kronika mini tėvą misionierių Schrotterį, kuris su padėjėjais meistrais Povilu ir Bazilijum statė vienuolyno namus, bet ar jie yra dirbę prie bažnyčios statybos, žinių nėra. Bažnyčioje yra 4 koplyčios: Šv. Kazimiero, Šv. Vincento Pauliečio, Šv. Domininko ir Šv. D. M. Apreiškimo. Meninės vertės turi eilė senų portretų, pvz. šoninėje koplyčioje sesers Liudvikos de Marrilac le Grass, zakristijoje kun. vizitatoriaus A. Pohlo, St. Konarskio ir Platerių šeimos portretai. Požemyje palaidoti Platerių kūnai. Vienuolyne buvo seminarija, biblioteka ir spaustuvė, kuri spausdino taip pat lietuviškas knygas. 1832 rusai vienuolyną uždarė, 1844 užėmė bžn. ir užtepė bžn. viduje buvusias barokines freskas. 1862 bažnyčia sugrąžinta katalikams.

Kronika klasztorna księży Misjonarzy w Wilnie (rankraštis; jos ištraukų paskelbė P. Bohdziewicz, O istocie i genezie baroku wileńskiego z drugiej i trzeciej ćwierci XVIII wieku — Prace sekcji historji sztuki III, 1938–39, 207, išn. 10); *J. I. Kraszewski*, Wilno od początków do r. 1750 II, 1840, 492; *A. Bochnak*, Domniemany architekt fasady kościoła misjonarzy w Wilnie (Prace Komisji Hist. Sztuki VII, 1937, 4–5); *J. Klos*, Wilno 1937, 225–226; *M. Morelowski*, Znaczenie baroku Wileńskiego XVIII stulecia 1940, 16, 63; *J. Grinius*, Vilniaus meno paminklai 1940, 105–106; *A. Zabitis-Nezabitauskis*, Vilniaus bažnyčios 1940, 36–37; *P. Reklaitis*, Die Klöster in Wilna (rankraštis) 1956–1958, 154–158. *P.Rkl.*

Misionierių Bendradarbis Indijos lietuvių saleziečių laikraštis, leidžiamas nuo 1948 Lakhimpure, Assame. Laikraštis neperiodinis, iliustruotas. Leidžia ir red. kun. J. Svirnelis.

Misionierių bažnyčia ir vienuolynas Vilniuje (XIX a.pradžios litografija)

Misisipė (ag. Mississippi, stp. Miss.) 1. JAV valstybė į š.r. nuo Misisipės upės deltos; 121.375 km², 2.185.000 gyv. (1957), kurių 28% gyvena miestuose. Žemės paviršius — suplautos lygumos, deltos žemuma (kasmet potvynio metu apsemiama) ir kalvotos nežymios aukštumos. Dirvos labai derlingos. Pajūryje (320 km ilgio) yra balto smėlio paplūdimys, atskirtas nuo atviros jūros lagūninių kopų ir neturįs nė vieno žymaus uosto. Klimatas subtropinis, švelnus, be šalčių; vidurkinė metų temperatūra apie 17°C, vasaros — apie 27°C, o žiemos 9°C. Atmosferos drėgmenų iškrinta apie 1225–1470 mm; daugiausia jų iškrinta I–III ir VII mėn. Sausiausi yra IX–X mėn. Per ištisus metus vyrauja p.r. vėjai. Svarbiausi mineraliniai turtai yra nafta ir degamosios dujos. Apie pusė visų gyv. verčiasi žemės ūkiu. Iš viso yra apie 266.000 ūkių su 8 mil. ha žemės. M. yra didumo antroji JAV medvilnės gamintoja (po Texaso), duodanti per metus apie 1,5 mil. balų (po 225 kg) pluošto iš 950.000 ha ploto. Kiti pagrindiniai žemės ūkio produktai: kukurūzai, sojos pupelės, avižos, kviečiai, ryžiai, pašarinės žolės, šaldžiosios bulvės ir vaisiai. Pramonėje pirmauja miško medžiagos apdirbimas į celiuliozę ir popierių. Toliau eina medvilnės apdirbimas.

Švietimas tvarkomas pagal segregacijos principą. 7–16 metų amžiaus vaikams yra privalomas 80 dienų per metus mokyklos lankymas. Aukštųjų mokyklų yra 20; jų tarpe 6 valdžios.

Istorija. Pirmasis europietis, tyrinėjęs M., buvo Hernando de Sota 1519–41, o 1673 prancūzų tyrinėtojai Louis Joliet ir Jacques Marquette, plaukdami M. upe pavandeniui, buvo pasiekę Arkansaso upės žiotis. Kitas prancūzas Robert Cavalier Sieur de La Salle 1681–82 nuplaukė M. upe ligi jos žiočių, paskelbdamas visą jos baseiną karaliaus Liudviko XIV nuosavybe ir pavadinęs jo garbei Louisiana. Po Septynerių metų karo, 1763 M. atiteko britams, o 1781 ispanams, kurie 1795 jos š. dalį (nuo 31° š. pl.) perleido JAV, kurioms 1810–13 atiteko ir p. jos dalis. Valstybės sostinė Jackson; kiti žymūs miestai: Meridian, Vicksburg, Hattiesburg, Greenville, Laurel ir Biloxi. *A.B.*

2. JAV upė, didžiausia Š. Amerikoje, 7 pagal didumą pasaulyje, Meksikos įlankos intakas, 3760 km ilgio; hidrografinis ilgis nuo Misurės versmių 6240 km. Algonkinų indėnų kalba M. reiškia ‚vandenų tėvą'. M. prasideda iš Itasca ež. Minnesotoje, 446 m nuo j.l., teka bendra p. kryptimi pro Minneapolį, St. Paulį, St. Louis,

Memphis, Baton Rouge ir New Orleans, žiotyse skirstosi į plačią deltą; upės sąnašos vis pailgina žiotis. Žymiausi intakai: kair. Wisconsin, Illinois, Ohio, deš. Minnesota, Iowa, Des Moines, Misurė, St. Francis, White, Arkansas, Red. Baseino plotas: ligi Misurės 444.000 km², su Misure 1.815.000, ligi Ohio 1.858.000, su Ohio 2.385.000, ligi žiočių 3.222.000 km². Vid. vandens debitas prieš Misurę 2960 m³/sek., žemiau 5000, prieš Ohio 5200, žemiau 12.500, ties Memphis 13.030, ties Vicksburg 16.120, prieš Meksikos įlanką 17.500 m³/sek.; ketvirtadalis nuteka Atchafalaya v. šaka. Misurė prideda 2040, Ohio 7300 m³/sek. vandens; kiti intakai: Arkansas 1265, Red 1700, White 920, Illinois 776 m³/sek. Mkm. debitas ties St. Louis 38.000, ties Vicksburg 58.300 m³/sek., mnm. ties St. Louis 510, ties Vicksburg 2650 m³/sek. Didžiausias 1937 potvynis atėjo iš Ohio upės. M. plačiai naudojama laivininkystei: žemiau Ohio M. turi vagą ligi 1500 m platumo, ligi 30 m gilumo. Žemupyje krantai apsaugoti nuo potvynių pylimais. Per upę pastatyta keletas didelių tiltų. Vidurupis naudojamas navigacijai ir vandens jėgai: pastatyta eilė užtvankų (Keokuk ir kt.) su šliuzais. Illinois upė, ištisai šliuzuota, sujungta su Mičigano ežeru. Pirmieji M. tyrinėjimai atlikti 1850–60 vadovaujant A. A. Humphreys ir H. L. Abbot: jų apyskaita Report upon the Physics and Hydraulics of the Mississippi River (1861, ²1876) laikoma klasišku veikalu. M. krantams tvarkyti ir slėniui nuo potvynių apsaugoti išleidžiama daug lėšų, todėl upė atidžiai tiriama. Ties Clinton, Miss., padarytas didžiulis M. baseino modelis, 1 : 2000 skalėje, užimąs 80 ha plotą. Ties Vicksburgu įrengta didelė vandens kelių tyrimo laboratorija. *S.K.*

Misiškiai k., Alytaus aps., 2 km į š. nuo Punios, deš. Nemuno krante. Čia Nemuno kranto apačioje yra mineralinio vandens šaltinis; to vandens mineralinę sudėtį ištyrė M. Kaveckis (Medicina 1929, 392).

Misiulis Vincas (g. 1900 III 25 Ožkinių k., Suvalkų Kalvarijos vls., Marijampolės aps.) teisininkas, pedagogas. 1914 baigė Suvalkų Kalvarijos dviklasę mokyklą, 1915–17 mokėsi Minzelinsko realinėje gimn. Rusijoje, grįžęs į Lietuvą, Lazdijuose baigė 2 metų mokytojų kursus, 1928–32 VDU teol.-filosofijos fak. studijavo naujųjų ir naujausių amžių istoriją, 1932 gavo filosofijos licenciato laipsnį, po to studijavo

V. Misiulis

teisę ir 1942 VU gavo dipl. teisininko vardą. Tais pačiais metais įsigijo ir advokato teises. Tremty būdamas Hamburgo univ. studijavo tartautinę ir valstybinę teisę ir 1950 gavo daktaro laipsnį.

Iš Rusijos grįžęs Lietuvon, nuo 1918 XI 3 mokytojavo Rūdininkų pradžios m-loje. 1919 I 9 įstojo su savo suorganizuotu savanorių būreliu į Lietuvos kariuomenę. 1921 persikėlė į Lietuvos šaulių s-gos I partizanų grupę, kurioje buvo vado padėjėju ir E sk. vadu. Nepriklausomybės kovose du kartus sužeistas. 1923–27 XII 31 tarnavo Pasienio policijos Seinų bare, vėliau mokytojavo pradžios mokyklose provincijoje ir Kaune. Studijų metu VDU priklausė šaulių stud. korp. Sajai. Aktyviai reiškėsi ekonominiame ir visuomeniniame-politiniame gyvenime, ypač lietuvių nacionalistiniame sąjūdyje. Ekonomikoje gilinosi į linų ūkį, Kaune įsteigė ir laikė Linų supirkimo punktą, 1937 kartu su kitais įst. Kaune linų apdirbimo ir eksporto b-vę Lietuvos Liną, jo vadovaujama b-vė 1937 Aleksote pastatė linų apdirbimo fabriką. 1942–44 vadovavo Lietuvos karo invalidų įmonėms. 1944 pasitraukė į Vokietiją, Hamburge buvo Liet. komiteto nariu-švietimo vadovu ir išleido pradžiamokslio Aušrelės I dalį. Pabaltiečių stovykloje Deutscher Ring Hamburge švietimo komisijoje iškėlė mintį steigti liet., latvių ir estų jaunimui aukštuosius kursus, kurie virstų universitetu. Kitų tautybių atstovams pritarus, sudaryta organizacinė komisija, kurioje lietuviams atstovavo M. Po to į komisijos darbus įsijungė prof. V. Stanka ir tapo liet. sektoriaus vadovu. Vėliau M. Pabaltijo univ. buvo liet. stud. Stipendijų skirstymo nariu. 1947 M. pats iš savo lėšų paskyrė 3 stipendijas pabaltiečių studentams. Atvykęs į JAV, Detroite ilgesnį laiką buvo Liet. mokytojų d-jos pirm., 3 metus dirbo šeštadieninėje lituanistinėje m-loje mokytoju - vedėju, priklausė Liet. kultūros klubui, Liet. radijo klubui, pirmininkavo Liet. nacionalistų komitetui ir kt. Bendradarbiavo Trimite, Lietuvoje, Ryte, Lietuvos Aide, Tautos Kelyje, Tautos Balse, Tautos Mokykloje, Naujienose ir kt.

Misiūnas (iki 1939 Micevičius, Misevičius) Petras (g. 1893 II 22 Pasvalyje, Biržų aps.) mokytojas. Mokėsi Panevėžio mokytojų seminarijoje, vėliau mokytojavo įvairiose vietose. 1920 VIII 24 paskirtas Raguvos vidurinės m-los vedėju, 1921 X 1 perkeltas į Veiverių vidurinę m-lą mokytoju, 1922 VII 1 paskirtas Sedos vidurinės m-los dir., nuo 1925 VIII 1 Užpalių vidurinės m-los dir., vėliau buvo Ramygalos vidurinės m-los dir. Iš čia 1941 išvežtas į Sibirą. Lietuvių kalbos rašybos, suaugusių švietimo ir pedagoginiais klausimais daug rašė Švietimo Darbe, Draugijoje ir kitur.

Misius Jonas (g. 1883 II 14 Aleknaičių k., Lygumų vls., Šiaulių aps.) kunigas, visuomenininkas. Mokėsi Šiaulių gimn., 1901–04 Žemaičių kunigų sem., iš kurios 1904 išvyko į JAV. Čia įstojo į Šv. Marijos kun. sem. Detroite, po to nusikėlė į Šv. Vincento kun. sem. Latrobe, Pa. 1907 VII 4 įšv. kunigu ir paskirtas Pitsburgo apaštalavimo namų dir. Iš čia lankė išsklidusius lietuvius ir lenkus. 1909 paskirtas į liet. Šv. Juozapo par. Donore, Pa., 1913 perkeltas į Šv. Luko par. Elsworthe, Pa., ir 1935 atkeltas į Dangun Žengimo par. Pitsburge, Pa. Būdamas klebonu, M. rūpinosi parapijų lietuviškumu ir mokyklomis. 1924 kėlė sumanymą steigti lietuvišką kolegiją, bet marijonams pirkus Marianapolį ir ten 1926 įsteigus kolegiją, jo rūpestis atpuolė. M. daug dirbo įvairiose lietuviškose organizacijose: ALRK Federacijoje (jos pirm. buvo 2 metus), Kunigų Vienybėje (ilgametis Pitsburgo apl. pirm.) ir kt. I pas. karo metu pats rėmė stambesnėmis aukomis Tautos Fondą ir jį remti skatino savo parapiečius, rėmė ypač lietuviškus šio krašto vienuolynus ir kt. 1918 rinko parašus peticijai Šv. Tėvui Lietuvos nepriklausomybės reikalu. Jis yra daug rašęs Draugui ir kt. JAV liet. laikraščiams, pasirašydamas Lygumų Jonu ir kt. slapyvardžiais. *A.Jšk.*

Kun. J. Misius

Miskalis (ar.) Irano svorio matas, lygus 4,64 g.

Miskolc mst. Š. Vengrijoje, prie Rimavos (Tisos) upės; apie 115.000 gyv. (1958). M. yra Š. Vengrijos dalies, esančios tarp Tisos upės ir Karpatų kalnų, svarbiausias mst., apygardos sostinė ir žymus kelių mazgas. Evangelikų vyskupo rezidencija ir teisių akad., mašinų gamybos pramonė.

Mįslė poetinis posakis, vaizduojąs kokį daiktą ar veiksmą perkeltine prasme, kur reikia įspėti tikroji prasmė. Tai nėra kokia magiška formulė, bet poetinis kūrinys, kurio tikslas yra miklinti žmogaus vaizduotę ir greitą orientaciją, parodyti jo sumanumą. M. pradėtos kurti senais laikais, jas mėgo bibliniai semitai (Saliamonas, karalienė Saba), senovės graikai jau Homero laikais ir romėnai (jų m. rinkinys Symphosius buvo sudarytas apie 500 po Kr.). V. Europoje m. žydėjimo laikotarpis buvo XV ir XVI a. Tuoj po 1500 pasirodo ir pirmieji spausdinti m. rinkiniai. Pirmykštės tautos, pvz. Amerikos indėnai, m. neturi. M. ypač klesti žemdirbių tarpe, todėl ir jų tematika daugiausia liečia ūkininkų gyvenimo aplinką ir daiktus. Dažniausios m. temos yra: namų ir sodybos daiktai bei žmogaus padaryti įrengimai, dažnai sutinkami bei naudingi gyvuliai ir augalai, gamtos reiškiniai, metai ir jų dalys, žmogus ir jo kūno dalys, ūkininkui svarbūs luomai bei užsiėmimai, su religija susiję dalykai ir pn. Atitrauktinės sąvokos liaudies m. svetimos; tokios m. nėra liaudiškos kilmės.

Kad seniau m. buvo skiriama daug svarbos, rodo pasakos ir dainos. Nuo teisingo m. įminimo pasakose dažnai priklauso žmogaus likimas: gyvybė ar mirtis, turtas ar visko netekimas. Pikta dvasia netenka galios, kai atspėjamas jos vardas. Velniui parsidavęs dar gali išsigelbėti, atspėdamas jo užduotą m. Jaunikaičiai stengiasi įminti išdidžios gražuolės užduotą m. ir ją laimėti, o pralaimėjusio galva patenka ant mieto. Plačiai žinoma sena pasaka, kaip gudri ūkininko duktė tampa ponia ar karaliene, atlikdama m. forma jai duotus uždavinius. Tos pasakos yra rytietiškos kilmės. Dainose bernelis ir mergelė tiria vienas kito sumanumą užduodami m. Viena lietuviška daina iš Valkininko apl. taip sako: — Mergele mano, jaunoji mano, | Užduosiu aš tau mįslelę; | O jei atminsi mano mįslelę, | Tai būsi mano miela. | — Berneli mano, jaunasai mano, | Galiu dar tau dar didesnę... Ir toliau prasideda m. minimas dainos forma (kas baltas nebaltintas, kas juodas nerašytas ir t.t.). Anglų dainoje sumani mergaitė tampa karalaičio ar elfo žmona, įspėdama jo užduotas m. Tokios ‚mįslių dainos' žinomos ir vokiečiams.

Kai kurios plačiai pasaulyje paplitusios m. yra kelių tūkstančių metų senumo. Apolodoras II a. pr. Kr. užrašė legendą apie Tebų sfinksą, kuris užduodavo m., o neatspėjęs žūdavo. Lietuviškas tos sfinkso m. variantas toks: ‚Kas rytą vaikščioja keturiomis kojomis, per pietus dviem ir vakare trimis kojomis?' (Žmogus). Mažiausiai 1000 metų senumo yra m. apie metus: ‚Stovi ąžuolas, ant to ąžuolo dvylika šakų, ant tų šakų po keturias gūžtas, tose gūžtose po septynis vaikus'. Tokia m. randama 1001 nakties pasakų rinkinyje ir persų Karalių Knygoje, parašytoje apie 1011 metus. Azijinė m. versija nežino savaičių. Kitą seną m. apie sniegą ir saulę randame viename X a. pradžios rankraštyje. Lietuviška tos m. atmaina: ‚Atlėkė paukštis be sparnų, įtūpė į medį be šakų; atėjo mergužėlė be kojų, suvalgė paukštį be burnos'. M. apie karvę randama islandų XIII a. sagoje. Lietuviška jos atmaina: ‚Du bėga, du gena, vienas kelia skina, du kėkso, keturi pakabinti, vienas paskui velkas'. Apie knygą dažniausiai taip užmenama: ‚Baltos pievos, juodos avys, kas išmano, tas jas gano'. Apie raštą: ‚Lygios lankos, pilkos avys, piemenėlio botagėlis (t.y. plunksna) už ausies'. Seniausia apie knygą (raštą) užrašyta m. prancūziškai XV a. ir vokiškai 1505.

Yra m., kuriose daiktams suteikiami alegoriški vardai. Pvz.: ‚Vingurgurkli, kur gurkliuoji?'; ‚Praskustgalvi, kas tau darbo!' (Pieva kalbasi su upeliu). Lietuvių labai mėgstama m. yra apie nuotykį su vilku, kur gyvuliams duodami savotiški vardai: ‚Atbėgo Takutis (vilkas), paklausė Sargučio (šuns), kur guli Kniūstė su Čičirikais (kiaulė su paršeliais)'. Sąmojui miklinti yra vartojamos minklės, pvz. ‚Koks akmuo vandeny guli?' (Šlapias). Arba: ‚Ką pirmiausia kerti į girią nuėjęs?' (Žievę). Lietuviškų m. yra užrašyta apie 47.000 atmainų, atspausdinta vos apie 2000.

Visuose kraštuose randame dviprasmiškų m., kurios tarsi vaizduoja nepadorų daiktą ar veiksmą, o jų išsprendimas yra visai nekalto turinio. Tokios lietuviškos m. yra apie obelį, užraktą, pakinkytą arklį, akį, riešutą, audimą, arimą, važiavimą laivu ir kt. Čia spėjiką nori apgauti ir paskui pasijuokti iš jo už ‚nepadorų galvojimą'. Tokios m. greičiausiai yra kilusios XVI a.

M. tyrinėjimo srityje pasižymėjo suomis Antti Aarne, vokietis Robert Petsch ir amerikietis Archer Taylor. Pastarasis sudarė m. klasifikaciją, pagrindu paėmęs vokiečio Robert Lehmann-Nitsche pavartotą sistemą.

K. Jurgelionis, Mįslių knyga 1913; *R. Petsch,* Das deutsche Volksrätsel 1917; *A. Aarne,* Vergleichende Rätselforschungen 3 tt. 1918–20; *A. Taylor,* English Riddles From Oral Tradition 1951; *J. Lebedys,* Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės 1956; *St. Tijūnaitis,* Mįslės 1959. *J.B.*

Mislenta Coelestinus (1588 III 27 Kutene, prie Unguros, M. Lietuvoje — 1653 IV 20) evangelikų kun. Orientalines kalbas studijavo Frankfurto prie Maino univ., 1619 Giesseno univ. įsigijo teol. dr. laipsnį, tais pat metais IX 14 kurfiurstas Jonas Zigmantas pakvietė jį teologijos, hebrajų ir orientalinių kalbų prof. Karaliaučiaus univ. 1622 paskirtas Karaliaučiaus evangelikų konsistorijos nariu, 1626 Karaliaučiaus Kneiphofo bžn. kun.; septyniais atvejais buvo Karaliaučiaus univ. rektoriumi.

M. Chr. Hartknoch, Preussische Kirchen-Historia 1686. *K.Gdt.*

Misologija (gr. iš miseo ‚neapkęsti' ir logos ‚protas') nepakentimas protavimo ir loginio svarstymo, bendriau — atsisakymas tam tikrus dalykus, ypačiai religinius, protu analizuoti, racionaliai svarstyti.

Misono raudonfigūrė amfora: Krezas ant laužo

Misonas (gr. Myson) Atikos vazų tapytojas ir puodžius, dirbęs pirmajame V a. pr. Kr. ketvirtyje. Su juo prasideda vėlyvasis archainis manierizmas graikų vazų tapyboje.

J. D. Beazley, Attische Vasenmalerei 1925.

Mysore (kitaip Maisur) 1. P. Indijos Sąjungos valstybė (nuo 1953 X 1); 86.340 km², apie 12 milijonų gyv. (1958), iš kurių apie 200.000 krikščionys. Žemės paviršius didžia dalimi kalnuotas; v. pakraštyje yra geležies rūdos telkinių, o rytuose—aukso (Kolaro apylinkėse). Upės netinka laivybai, bet naudojamos laukų irigacijai. Svarbiausi produktai: palmių vaisiai, kava, medvilnė, šilkas, ryžiai, cukrus. Administracinis centras Bangaluras.

2. M. valstybės mst. ir maharadžos sostinė, 760 m nuo j.l.; apie 300.000 gyv. (1958). M. vadinamas Indijos sodų miestu, išsistatęs labai vaizdingoje vietoje tarp dviejų lygiagrečių gūbrių. Valstybinis ir

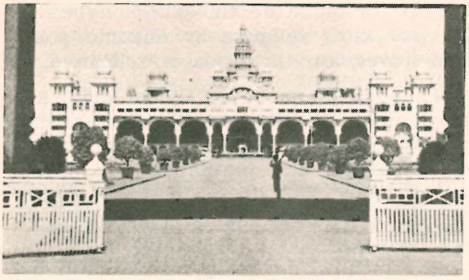

Maharadžos rūmai Mysorėje

kat. privatus univ., maharadžos rūmai; šilko, dramblio kaulo, brangiųjų puošmenų ir baldų pramonė.

Miss. Misisipės (žr.) valstybės JAV santrumpa.

Missio canonica (lot.) Bažnyčios suteikiama kanonais nustatyta (can. 1327, 1328, 1381) teisė skelbti Dievo žodį sakant pamokslus ar dėstant tikybos pamokas. Viešai sakyti pamokslus paprastai leidžiama tik turintiems kunigo šventimus, ypatingais atvejais ir diakonams. Tikybą mokyklose gali dėstyti ir pasauliečiai, bet kiekvienas tikybos dėstytojas privalo turėti M. c., kurią suteikia vietos ordinaras tiesiogiai arba netiesiogiai, pvz. paskirdamas tikybos dėstytoją arba tokį paskyrimą patvirtindamas. *P.Rbk.*

Mississippi žr. Misisipė.

Missoula mst. JAV, V. Montanoje prie Clark Fork ir Bitter Root upių santakos; 22.485 gyv. (1950). Apylinkėse iškasama aukso, švino ir vario. Mieste yra valstybinis Montanos univ., įsteigtas 1893.

Missouri žr. Misurė.

Mistagogas (gr. mystagōgos iš mystēs ‚supažindintas su paslaptimis' ir agō ‚vedu') sen. Graikijoje mokytojas, supažindinąs mistą (mystės) naujai į misteriją įšventinant su misterijų paslaptimis. Eleusyje m. rinkdavo tik iš Eumolpidų ir Kerikų žynių giminių. Daryta pastangų atpažinti m. kai kuriuose paminkluose, ypač Eleusyje. Viename reljefe iš Tuskulo (Tusculum) veikiausiai atvaizduota mistagogė, laikanti mistą nulenkta galva.

M. reiškia taip pat bet kurio slapto mokslo skelbėją, taip pat supažindintoją ir su pasaulietiškomis paslaptimis. Senovės Bažnyčioje ir Kristus kartais būdavo vadinamas m. (pvz. Klemenso Aleksandriečio).

H. L. Pringsheim, Archäologische Beiträge zur Geschichte des eleusischen Kults 1905.

Mistassini ežeras Kanadoj, Kvebeko provincijoje, 3500 km² ploto; priklauso Hudsono įlankos baseinui.

Misterijos (iš gr. mystērion ‚paslaptis') 1. sen. Graikijoje ir Romoje — religinės šventės arba slaptieji kurios dievybės kultai, užtikriną tikintiesiems nuodėmių atleidimą ir laimingą pomirtinį gyvenimą. Įšventintieji į kultą mistai (gr. mystai) būdavo šventai įpareigoti neišduoti kulto paslapčių, tad nors per šimtmečius ir daugelio dalyvauta m., tačiau beveik nieko nežinome apie paties kulto vyksmą. Homero epui dar nežinomos, Graikijoje jos paplito nuo VII a. pr. Kr. M. kilusios ne iš Graikijos. Seniausiosios, pvz. Orfėjaus, atėjusios iš Trakijos, kitos iš M. Azijos. Svarbiausios, siekiančios net Mikėnų (žr.) laikus, buvo eleusinės m. (žr.). Kitos klasikinių laikų m. — kabirų (gr. kabeiroi), sen. pelazgų dievybių, daugiausia paplitusios Samotrakėje, Lemne, Tebuose, orfikų, pavadintų nuo jų tariamo steigėjo legendinio dainiaus Orfėjaus, nesusijusios su jokia pastovia vieta. Helenistiniais laikais, ypač Romoje, paplito daugelis rytų m., kaip trakų-frigų dievybės Sabasijo (Sabasios), Lydijos M. Azijoje Kibelės (žr.) — didžiosios dievų motinos, romėnų Magna Mater, taip pat Opės (Ops), derliaus ir vaisingumo deivės vardu vadintos, Aties (gr. Attēs ir Attis, -idos), frigų ir lydų dievaičio, Kibelės mylimojo, Ozirio (gr. Osiris, -idos), Egipto saulės ir jos vaisingosios galios dievaičio, Izidės (gr. Isis, -idos), vyriausios Egipto deivės derlingumo ir visokios palaimos teikėjos, Ozirio sesers ir žmonos, iraniečių Mitros (žr.). Šie naujieji kultai daugeliu atvejų nustelbė senąją romėnų religiją. Romėnų senatas, norėdamas užkirsti kelią svetimiesiems kultams, 186 pr. Kr. uždraudė iš P. Italijos atėjusį slaptąjį Bakcho kultą bakchanalijas. Iš 7000 kaltinamųjų daugumui buvo pritaikyta mirties bausmė, tačiau tas kultas vėl atgijo.

R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterien-Religionen ³1927; *O. Kern,* Die griechischen Mysterien der klassischen Zeit 1927; *E. Cumont,* Die orient. Religionen im röm. Heidentum 1931; *V. Magnien,* Les mystères d'Eleusis. Leurs origines, le ritual de leurs initiations ²1938; *Th. Scheffer,* Hellenistische Mysterien und Orakel 1948; *S. Eitrem,* Orakel und Mysterien am Ausgang der Antike 1948; *G. Jung und K. Kerényi,* Einführung in das Wesen der Mythologie. Eleusinische Mysterien ⁴1951; *M. P. Nilsson,* Geschichte der griech. Religion I, ²1955; II 1951. *A.Rkš.*

2. Religinės dramos V. Europoje viduramžiais. Pradžioje jos įėjo į Kat. Bžn. kultą ir buvo vaidinamos bažnyčiose. Vėliau religinis tekstas būdavo papildomas legen-

dų intarpais, farsais, juokais, įgijo masinio vaidinimo pobūdį, ir m. būdavo vaidinamos miestų aikštėse ir kitur. M. plačiausiai išsivystė XIV–XV a. Š. Prancūzijoje, Flandrijoje ir Anglijoje. Religinio ir tautinio turinio m. buvo statomos ir nepriklausomoje Lietuvoje, pvz. Putino Nuvainikuotoji vaidilutė ir kt.

Misticizmas (iš gr. mystika ‚paslaptingumas') niekinamąja prasme visa, kas tariamai paslaptinga, kas tamsu ir sujaukta, ko laikomasi tik iš aklų emocijų. Šis terminas kilo neigiamai vertinant mistiką (žr.) ir paprastai yra vartojamas tų, kurie priešiškai vertina bet kokį religinį tikėjimą ir bet kokį Dievo išpažinimą.

Mistifikacija (iš gr. mystės ‚įšventintas, žinąs misterijas' ir lot. facere ‚daryti, dėtis') ko nors tariama paslaptimi dengimas, klaidinimas, slėpimas.

Mistika pagal žodinę reikšmę yra kildinama iš graikų k. veiksmažodžio muein ‚uždaryti, užmerkti akis', taip pat ‚įvesti į slaptas apeigas (mystes ‚įvesdintasis bei supažindintasis'). Iš to yra kilęs ir kitas gimininigas terminas misterija, kuris įgavo skirtingą reikšmę. ‚Mystikós' graikuose reiškė slėpinį bei slėpiningą doktriną. Ir mūsų laikais šis terminas populiarioj kalboj vartojamas dalyko slėpiningumui bei jo aukštesnei galiai nusakyti, pvz. žemės m., kraujo, tautos, revoliucijos m. ir pn. M. terminas iš graikų buvo perimtas krikščionybės ir panaudotas naujam turiniui išreikšti. Jo vartojimas nusistovėjo ne iš karto. Bažnyčios tėvai, kaip Klemensas Aleksandrietis, Origenas, ‚mystykos' vartojo alegorijos prasme S. Testamento aiškinimuose; kiti krikščionių rašytojai, pvz. Euzebijus, jį vartojo sakramento prasme: krikštas esąs ‚mistinis atgimimas', eucharistija — ‚pascha mystica', mistinė Kristaus Kūno ir Kraujo auka, ‚mistinis Kristaus Kūnas'. Pagaliau Origeno ir ypač Pseudo-Dionizo dėka M. terminas nusistovėjo ir imtas vartoti tiktai patirtinei vienybei (enosis) su Dievu išreikšti.

M. apima ir įvairius mistinius reiškinius ir mokslą apie juos. Pąstarasis dar vadinamas mistine teologija, kuri yra susidariusi kaip atskira bendrosios teologijos šaka, atsiremianti į Apreiškimo šaltinius ir panaudojanti patirtinę medžiagą bei kitas mokslo šakas — religijos filosofiją ir psichologiją. Pastarosios mokslo šakos nagrinėja mistinius reiškinius savu požiūriu bei metodu ir apima ne tik krikščionybę, bet ir visas kitas religijas ar mistinio pobūdžio sroves, kur tik iškyla m. reiškiniai.

M. teologija naudojasi dviem metodais: išvedamuoju ir aprašomuoju. Pastaraisiais metais, iškilus filosofijoje fenomenologiniam metodui, ėmė juo naudotis ir m. teologija, juoba, kad jis yra artimas aprašomajam metodui. Išvedamasis metodas kreipia tyrinėtojo akį į teologinius ir filosofinius principus, be kurių m. reiškinių nebūtų įmanoma suprasti, o išvedamasis metodas telkia aprašomąją medžiagą, kuri leidžia tyrinėtojui prieiti prie konkrečių atvejų. Abu metodai vienas antrą papildo ir tuo būdu vispusiškiau nušviečia m. reiškinius. O pastarųjų netrūksta. Visa eilė mistikų yra palikę užrašytus savo pergyvenimus, išpažinimus ir šiaip raštus: šv. Augustinas, šv. Anzelmas Kanterburietis, šv. Bernardas iš Clairvaux, šv. Bonaventūra, šv. Gertrūda, Henrikas Seuse, Eckartas, Albertas Didysis, Jan van Ruysbroeck, Ulrikas Štrasburgietis, Jonas Kastelietis, Angela Foligno, šv. Pranciškus Salezietis, šv. Jonas Kryžietis, šv. Teresė Avilietė, Marija Inkarnietė ir kt. Šie šaltiniai ir dabar tebėra tyrinėjami ieškant vis gilesnio ir vispusiškesnio jų supratimo. Prie teologų, filosofų ir psichologų prisidėjo medikai-psichiatrai, kurie juos tiria psichinio sveikatingumo požiūriu.

Mistinis reiškinys, pagal suminėtus ir kt. šaltinius, yra doriškai nuskaistinta, pakili sielos būklė, pasiekta ypatingu Dievo malonės veikimu, malda, mąstymu bei kontempliacija ir artimai vienijanti su Dievu asmeninėje kūrinio — Kūrėjo meilėje. M. šia krikščioniška prasme yra ne žmogiškos, o ypatingos dieviškos antgamtinės iniciatyvos vaisius, išreikštas ir N. Testamente: ‚O kas mane myli, bus mano Tėvo mylimas, ir aš jį mylėsiu ir pats jam apsireikšiu' (Jon. 14, 21). Tai reiškia, kad žmogus pats iš savęs negali sukelti mistinio reiškinio. Jis kyla ypatingos Dievo įtakos dėka, savaimingai, šuoliais, išjungdamas svarstomąjį protavimą, atsiremiantį į prielaidas bei išvadas ir pakeisdamas jį betarpiška įžvalga, siekiančia Dievo slėpinį. Šv. Tomas Akvinietis šį ypatingą Dievo malonės veikimą vadina antžmogišku, o jo sužadintą kontempliaciją ‚paprastu dieviškosios tiesos regėjimu' (S. Th. 1–2ae qu. 68, a. 1; 2–2ae, qu. 180, a. 3). Antžmogiška ji yra ta prasme, kad žmogus būna

jos gaute pagaunamas ir tai neatsispiriamai, t.y. nepriklausomai nuo žmogaus valios, ne taip, kaip įprastinės malonės atvejais, kurie yra gausūs. Mistinės malonės atveju žmogus yra tarsi verčiamas kilti Dievop, bet ne jėga, o tarsi magnetine žavesio trauka, kuri kyla iš Jo artimumo bei meilės įtampos. Pastarojon įsijungia dieviškas protinių galių apšvietimas, padidinąs pažintinį sielos pajėgumą ir įgalina ją tiesiai įžvelgti dieviškuosius slėpinius bei jais gėrėtis. Tuo būdu mistikas pasiekia intymiausią vienybę su Dievu, bet neišnyksta Jo begalybėje, kaip lašas jūroj. Visada jis pasilieka atskiras asmuo, džiūgaująs Dievo artumoje.

Nežiūrint ypatingosios Dievo malonės veikimo, mistikas vis dėlto nepasiekia intymiosios Dievo vienybės vienu šuoliu. Jis turi nueiti trumpesnį ar ilgesnį nuskaistinimo bei dvasinės brandos kelią. M. yra skiriami trys tokio kelio laipsniai: via purgativa — skaistinamasis, via illuminativa — apšviečiamasis, via unitiva — vienijamasis laipsnis. Ši padala yra paimta iš graikų filosofijos, kuriai mistinio pobūdžio mąstymas nebuvo svetimas ir kur neoplatonizmo buvo vartojami terminai: kátarsis, éllampsis ir énosis aukščiau minėta prasme. Krikščioniškoje m. juos panaudojo nužymėti mistiko keliui, kurį Henrikas Seuse aiškina kaip žmogaus atsiejimą nuo kasdieninio pasaulio bei kūrinių, susiejijimą su Kristumi ir perkeitimą Dievuje.

Pradiniame, t.y. nuskaistinamajame laipsnyje žmogus turi apvalyti save nuo nuodėmių, apvaldyti aistras, vaizduotę, nukreipti protines galias nuo žemiškojo pasaulio žodine bei mistine malda, dvasiniu skaitymu, sąžinės tikrinimu, dažna išpažintimi, komunija, mąstymu apie Dievo geradarybes, Kristaus kančią, šio pasaulio nykumą ir galutinį žmogaus likimą. Jis turi pakelti įvairiopus bandymus: viliojančias pagundas, tikėjimo abejones, netekimą bet kokios paguodos, baimę bei skrupulus, apleidimo jausmą, pagundą murmėti prieš Dievą ir pn. Šv. Jonas Kryžietis šį pojūtinių ir dvasinių galių nuskaistinimą vadina ‚tamsia naktimi'.

Apšviečiamajame laipsnyje žmogus jau gali savo dėmesį nukreipti į pozityviąją pusę, stengdamasis atitinkamomis pratybomis ugdyti savyje Dievo meilę. Ta linkme jis lenkia savo maldas ir mąstymus, kad prabiltų į Dievą daugiau jausmu nei protiniu pažinimu, kad įsigyventų Kristaus asmenyje. Tuo pačiu tikslu jis turtina save dorybėmis: išmintingumu, teisingumu, drąsumu bei ryžtingumu, nuosaikumu, nuolankumu bei meilingumu. Taip pat jis ryškina savo tikėjimą, viltį ir meilę. Visa tai artina jį Dievop, pamažėl perkeičia ir paruošia kelią sekančiam laipsniui, kur čia prasidėjusi kontempliacija jau pilnai išsiskleidžia.

Vienijančiame laipsnyje mistikas pasiekia savo dorinio gyvenimo apjungimą viską apimančioje meilėje ir tokią kontempliacijos įtampą, kuri pajėgia sueiti į slėpiningą kontaktą su Dievu. Ta jo kontempliacija pradžioje tėra dvasinių jėgų pasireiškimas ir yra vadinama paprastąja (ordinaria, acquisita). Ypatingosios Dievo malonės bei šv. Dvasios veikimu ji pereina į nepaprastąją — įkvėptinę, kurioje ir įvyksta susivienijimas su Dievu. Žmogaus dvasinių galių veikimas šios antgamtinės malonės įtakoje tampa lyg ir sustabdytas, pasyvus, nes dėmesio centre prisloškiančiai vyrauja Dievas ir iš Jo artumos plaukiąs žavesys bei meilė, kurioje pasineria jo siela. Mistikai šią dvasinę viršūnę vadina ‚besigėrinčia kontempliuojančios sielos vienybe su Dievu' (šv. Bernardas) ir duoda žavinčių aprašymų (Angela Foligno, šv. Bonaventūra, šv. Teresė Avilietė, šv. Jonas Kryžietis ir kt.). Deja, dažnai trūksta jiems tinkamų žodžių tam pergyvenimui išreikšti. Nevienas jų vienybę su Dievu vadina ‚susižadėjimu', ‚santuoka', kurie toli gražu neišsako mistiko pergyvenimo pilnybės. Kiti ją vadina mistine mirtimi, sunaikinimu, perkeitimu Dievybe, išreikšdami tą patį pasinėrimą Dievo malonėje, kuris anaiptol nėra nei panteistinis, nei kvietistinis. Mistikai, suformuoti daugiausia vienuolynuose bei pasiekę dvasinių viršūnių, neatsiskyrė nuo bendro krikščioniškojo gyvenimo ir vykdė jį didvyriškai. Pasak šv. Tomo Akviniečio, dvasinio gyvenimo tobulumas bei mistinis gilumas ne tik neatitraukia žmogaus iš bendro krikščionijos gyvenimo, bet dargi akina jį dirbti didesniu pasiaukojimu Dievo viešpatijai. Tai rodo šv. Kotrynos Sienietės, šv. Teresės Avilietės, šv. Vincento Pauliečio ir kt. pavyzdžiai. Labai būdinga šiuo požiūriu Marija Inkarnietė-Guyart (1599–1672). Ji buvo ištekėjusi, susilaukė sūnaus, kuris tėvui mirus tapo benediktinų vienuoliu, o ir ji

pati įstojo uršuliečių vienuolijon. Išsikovojo teisę vykti misijų į Kanadą, kur, Kvebeko provincijoj, didvyriškai pakėlė visus sunkumus, statydino vienuolyną, mokyklas ir pn., pati organizuodama praktinį gyvenimą.

Mistinėje vienybėje su Dievu žmogus pergyvena tokį patraukiantį žavesį, tokią dvasinę kaitrą, kad jo pojūtinis sąlytis su fiziniu pasauliu tokiais momentais labai susilpnėja, tarytum dingsta ir atsiranda ekstazinė būklė, kurioje siela gyvena tiktai antgamtiniu žavesiu. Ryšium su tuo mistikuose gana dažnai pasireiškia neįprasti dalykai: vizijos, privatūs apreiškimai, stigmos (negyjančios žaizdos), susilaikymas nuo valgio, levitacija (momentinis kūno pakilimas), pranašystės. Šie reiškiniai betgi yra antraeiliai, nevisiems mistikams būdingi ir nesudaro m. esmės. Pati m. nepriklauso stebuklo kategorijai ir teologijoj yra vadinama gratia gratum faciens — Dievo duota malone asmeninei gerovei ir pilnutiniam religinio gyvenimo išsiskleidimui.

Jei m. pagal krikščioniškąją sampratą, išryškintą ypač katalikų bendrijoj, yra asmeninė Dievo patirtis bei meilingas Jo artumos žavesys, pasiekiamas specialios antgamtinės Dievo malonės dėka, kyla klausimas, ar m. galima nekrikščionyse? Pripažįstama, kad ji galima nuo katalikų bendrijos atitrūkusiuose, bet dar svarstoma, ar ji prieinama nuošaliai stovintiems nuo krikščionybės. Pastaruoju laiku linkstama manyti, kad m. galima ir pastaruosiuose, bet tik natūralinės m. prasme, kuri išskiria įkvėptinę Dievo malonę, sudarančią pagrindą krikščioniškajai m. J. Maritano ir R. Garrigou-Lagrange aiškinimu, ir nekrikščionis turi savyje natūralinį dvasinių gelmių ilgesį bei palinkimą kontempliacijai, kuri žmogiškomis pastangomis yra prieinama, nors krikščioniškosios m. viršūnių ir nepasiekianti. Asketinėmis pratybomis įmanoma pasiekti protinio pobūdžio kontempliacijos, paliečiančios ir jausmą bei atsiremiančios į regimuosius Dievo kūrinius. Be to, antgamtinė Dievo malonė savo apvaizdingu veikimu galinti paliesti ir geros valios nekrikščionis bei įgalinti juos autentiniam mistiniam gyvenimui. Yra juk nekrikščionių, kurie nėra krikštu įjungti krikščioniškojon bendrijon, tačiau savo dvasia jai yra artimi bei jai priklauso. Tiesa, tokie atvejai nėra gausūs, tačiau pasitaiko.

Vienas būdingų natūralinės m. pavyzdžių yra graikų mintytojas Plotinas, kurio neoplatoninė filosofija yra išdėstyta veikale Enneadi. Savo mąstymu jis pasiekė žmogiškąją Dievo pažinimo viršūnę, o savo asketinėmis pastangomis — toli pažengusį nuskaistinimą-katarsis, kuris yra artimas krikščioniškajam nuskaistinimui. Jis mini netgi ekstazinę vienybę su Dievu-Vieninteliu ir iš jos sklindantį džiaugsmą. Tas jo Vienintelis esąs dieviškasis Gėris, kurio ilgisi siela, nes jam gimininga. Tuo būdu Plotinas pasiekė m. lygį, tačiau jo m. yra panteistinė: žmogaus siela, pasiekusi Vienintelį, dingsta jame kaip vandenyne. Asmeninio santykio su Dievu, santykio, kylančio iš pilnutinio pamilimo, nėra, ir todėl Plotino kontempliacija tėra filosofinė, artima Aristotelio protinei kontempliacijai.

Panteistinė yra ir įvairių linkmių rytietinė m. Pvz. pagal indų šv. knygas Vedas bei jų filosofiją, Brahma yra ne tik Dievas pasaulio kūrėjas, bet ir pats besirutuliojąs pasaulis. Kiekviena būtybė yra Jo dalelė, o žmogiškoji siela — Jo evoliucija. Taigi nėra skirtumo tarp žmogaus ir Dievo, ir joks asmeninis santykis tarp jų neįmanomas.

Artima krikščioniškajai m. yra islamo m., apie kurią pastaraisiais metais daug rašoma. Vienu žymiųjų jos atstovų laikomas Al-Hallaj, nukankintas 922 Bagdade už savitą Korano aiškinimą. Esą Kristus buvo tikras Šventasis ir grįšiąs žemėn visuotiniame prisikėlime kaip žmonijos teisėjas. Ilgu asketiniu gyvenimu jis pasiekė mistinį lygį, keliavo kaip pamokslininkas po Indiją ir Turkestaną, taip pat, palyginti, nemažai rašė. Pasak jo, šventumo viršūnė esanti susivienijimas su Dievu, o šventojo misija esanti svarbesnė už pranašo, šaukiančio laikytis Dievo įstatymų, nes šventasis, būdamas intymioje vienybėje su Dievu, yra įgalintas aiškinti Dievo valią bei dalyvauti Jo prigimtyje: ‚Kai jame (žmoguje) nebelieka jokio kūniško pasipriešinimo, ateina jin Dievo Dvasia, iš kurios gimė Jėzus, Marijos sūnus' (L. Massignon, La passion d'al-Hallaj 1932, 115–116).

Kitas panašus islamo mistikas, daugelio laikomas didžiausiu arabų filosofu ir originaliausiu teologu, yra Al-Ghazâli (1058–1112). Jaunystėje buvo skeptikas, vėliau pamėgo teisę ir buvo jos mokytoju Bagdade. Staigiai atsivertė 1095 ir atsidėjo asketiniam gyvenimui. Dvejus metus gyveno

Sirijos dykumose atsiskyrėliu, paskui nukeliavo maldininku Mekon, kur išgyveno 9 metus visiškoj nuošalumoj. Kurį laiką buvo grįžęs į mokytojo darbą ir mirė savo gimtajame Tuse, Persijoj. Paliko savo raštų, kurie yra lyginami su šv. Augustino Išpažinimais. Pagal juos, žmogaus siela galinti pasiekti vienybę su Dievu kontempliacija ir meile, jeigu ji yra nuskaistinta nuo nuodėmių askezės pratybomis. Dievo pamilimas esąs dvasinio gyvenimo viršūnė, kuri pasiekiama palaipsniui ir pasireiškianti mistine ekstaze. Joje žmogus susivienijąs su Dievu ir visiškai netenkąs savo ‚aš'.

Abu islamo m. pavyzdžiai rodo, kad jo m. yra daugiau nei protinė kontempliacija, kad joje yra tikrosios m. ženklų, duodančių pagrindo prileisti antgamtinės Dievo malonės veikimą, juoba, kad islamą yra palietusi krikščionybės įtaka. Islamo mistikoj yra slypinčio tikėjimo į Kristų, tikros asmeninio Dievo meilės, įgalinančios vienybę su Dievu, nors yra ir rytietinės-panteistinės m. įtakos.

Psichologiniu pažiūriu mistinis Dievo pergyvenimas tėra prieinamas tik pastebėjąja savo puse. Antgamtinis jo pobūdis bei turinys psichologijai neprieinamas. Užtat psichologiniam stebėjimui pvz. rūpi, kurios žmogaus galios vyrauja mistinėje kontempliacijoje: protas, valia ar jausmas? Viduramžių pabaigoj buvo kilusi antiintelektualistinė srovė, vadovaujama vienuolių kartūzų. Ji teigė, kad mistiniam pergyvenime vyrauja jausmas, visiškai nustelbdamas protą. Kardinolas Mikalojus Kuzanietis ir kt. šiai srovei buvo priešingi. Šv. Bonaventūra pabrėžė daugiau meilės — jausmo — vaidmenį, nors nepaneigė proto vaidmens, tik manė, kad mistinėje viršūnėje jis žmogaus sąmonėje nebepasireiškia. Šv. Tomas Akvinietis mistinio Dievo pergyvenimo pradžią įžiūrėjo jausme, tačiau esminiu kontempliacijos pradu laikė protą. Remiantis dabarties tyrinėjimo duomenimis, prieinama išvada, kad m. pergyvenime dalyvauja visas žmogus. Žmogaus galios, veikdamos viena linkme, įsismelkia viena kiton save papildydamos, panašiai kaip mintytojo ar menininko asmenyje, kurio įžvelgta bei praregėta tiesa yra pagriebiama jausmo ir valios.

Ryšium su m. reiškinių nepaprastumu keliamas normalumo klausimas. Senesnėj psichologijoj jie buvo laikomi nenormalių — patologinių žmonių reiškiniais: iliuzijomis, haliucinacijomis, somnambulizmu, histerija, kliedėjimu ir pn. Naujoji psichologija ir psichiatrija skiria tris grupes: 1. ligūsti žmonės su pseudomistinėmis reakcijomis; 2. tikri mistikai su viena kita patologine silpnybe, neesminga m.; 3. tikri mistikai be jokių patologinių ženklų kaip ir genijai. Ši pažiūra, kad ir nevisuotinė, atitinka tikrovę, nes ir palankiausi mistikų vertintojai pripažįsta, kad ligūstumas nevisuomet lengvai galimas išskirti nuo tikrųjų m. reiškinių ir lenkia kai kuriuos stebėtojus suplakti nenormalybes su tikra m. Pastarųjų tarpe yra pvz. P. Janet (De l'angoisse à l'extase), kurio nuomonė susilaukė stiprių m. gynėjų iš psichologų, psichiatrų ir filosofų. Katalikų Bažnyčia, kuri brangina m. kaip tauriausią religinio gyvenimo žiedą, kartu rūpinasi labai rūpestinga atranka, kad ligūsti reiškiniai dėl savo išorinio panašumo nebūtų palaikyti tikrąja mistika.

A. Saudreau, La vie d'union à Dieu d'après les grands maîtres de la spiritualité [3]1921; (") L'état mystique et les faits extraordinaires de la vie spirituelle 1919; *A. Farges,* Les phenoménes mystiques 1920; *M. Grabmann,* Wesen und Glauben der katholischen Mystik [2]1923; *A. Tanquerey,* Précis de théol. ascétique et mystique, 2 tt., 1923–24; *P. Pourrat,* La spiritualité chrétienne, 4 tt., 1919–25; *F. Heiler,* Das Gebet [5]1923; *E. Lehmann,* Mystik in Heidentum und Christentum [3]1923; *R. Garrigou - Lagrange,* Perfection chrétienne et contemplation 1923; (") La contemplation mystique 1923; *A. Poulain,* Les grâces d'oraison [10]1923; *L. Massignon,* La passion d'Al-Hosayn-ibn-Mansour-al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam, 2 tt., 1922; *R. Otto,* Westöstlich Mystik 1926; *H. Bremond,* Histoire litteraire du sentiment religieux en France 1929–33; *M. Asin Palacios,* El Islam cristianizado, estudio del ‚sufismo' a través de las obras de Abenarabi de Murcia 1931; *H. Bergson,* Les deux sources de la morale et de la religion 1932; *R. P. Dandoy,* L'Onthologie du Vedânta 1932; *P. Johanns,* Vers le Christ par le Vedantâ 1932; *J. Maritain,* Les degrés du savoir [3]1932; *G. van der Leeuw,* Phaenomenologie der Religion [2]1956; *L. Penido,* La conscience religieuse 1935; *M. Eliade,* Yoga: Essai sur les origines de la mystique indienne 1936; *J. Maréchal,* Études sur la psychologie des mystiques, 2 tt., 1937–38; *M. Garrigou-Lagrange,* Les trois âges de la vie spirituelle 2 tt., 1938; *R. Arnou,* Le désir de Dieu dans la philosophie de Plotin; *J. de Guibert,* Theologia spiritualis ascetica et mystica 1946; *A. Mager,* Mystik als seelische Wirklichkeit 1946; *J. Lhermite,* Mystiques et faux mystiques 1952. *P.Gd.*

Mistinė ekstazė žr. Ekstazė.

Mistinis Kristaus Kūnas yra Kristaus įsteigta ir jo palaikoma dvasinė, bet drauge regima antgamtinė draugija, organiškai suformuota iš tikinčiųjų, įjungtų į Kristų ir sujungtų tarpusavyje meilės, malonės, tikėjimo ir kitokiais ryšiais, kurios galva yra Kristus, o siela — Šventoji Dvasia. Pilna ir tikra prasme M.K.K. yra Ro-

mos Kat. Bažnyčia, kaip išreiškia Pijus XII savo 1943 VI 29 enciklikoje De Mystici Corporis. Tačiau plačia prasme (pagal pašaukimą ir Dievo planus bei Bažnyčiai paliktą uždavinį) M.K.K. priklauso visa žmonija. M.K.K. esmę plačiai nusakė pats Kristus, o šv. Povilas dar labiau išryškino palyginimais apie lauką ir sėjėją (Mat. 13, 3–32; plg. 1 Kor. 3, 6–9), geraji ganytoją (Jon. 10, 1–21), sužadėtinius (Efez. 5, 22–32), gyvąją bažnyčią (1 Petr. 2, 4–5; plg. Efez. 2, 19–22), šeimą (Gal. 3, 26–28; 4, 1–7; Rom. 8, 14–17). Paskutiniame palyginime vaizduojami intymūs santykiai žmonių su Dievu, kuris įsūnijo juo ne tik juridiškai, bet perkeitė iš vidaus, duodamas naują dvasią, kurios vedami iš vidaus kreipiamasi į Dievą: Tėve. Palyginime apie vynmedį ir šakeles (Jon. 15, 1–11) tikintieji vaizduojami įaugę į Kristų, kaip šakelės į vynmedį, iš jo gauną malonę, dalyvavimą dieviškoje prigimtyje ir gyvenimą su Dievu. Šv. Povilas M.K.K. palygina su gyvuoju organizmu: ‚Nes kaip kūnas yra vienas ir turi daug sąnarių, visi gi kūno sąnariai, nors jų yra daug, tačiau yra vienas kūnas, taip ir Kristus. Nes mes visi esame pakrikštyti vienoje Dvasioje, kad būtumėm vienas kūnas... Taigi jūs esate Kristaus kūnas ir sąnariai vienas prie kito' (1 Kor. 12, 12–27; plg. Rom. 12, 4–5; Gal. 3, 28; Kol. 3, 15; Efez. 4, 4–16). Šito organizmo galva yra Kristus, o liemuo visa žmonija (Bažnyčia), dvi integralinės dalys, atbaigiančios tą patį organizmą. Bažnyčios tėvai (pvz. šv. Augustinas) labai dažnai kalba apie Kristaus Kūną, o nuo ankstyvųjų viduramžių prie išsireiškimo Kristaus Kūnas pridedamas žodis mistinis, kad ji atskirtų nuo eucharistinio Kristaus Kūno ir ypatingai nuo istorinio Kristaus.

Istorinis Kristus ir mistinis Kristus. Apie Kristų galima kalbėti dvejopu požvilgiu. Kai kalbama apie Kristų savyje, absoliučiai, tai yra be ryšio su jo įsikūnijimo (žr.) tikslu, turima natūralusis, fizinis, arba, kaip sakoma, istorinis Kristus. Jeigu kalbama apie jį reliatyviai, tai yra ryšyje su jo pasiuntinybe ir su žmonija, tada turėsime mistinį Kristų. Taigi M.K.K. yra tarytum antgamtinis ‚junginys' istorinio Kristaus ir visos žmonijos, galima sakyti, metafora, kiek šitas M.K.K. nėra kažkas visiškai tapatu su kitais kūnais. Tačiau iš antros pusės, pasakymas, kad M.K.K. yra metafora nereiškia, kad šitas ‚junginys' arba organizmas (Kristus ir žmonija arba Bažnyčia siaura prasme) būtų kažkas chimeriška, nerealu. M.K.K. ‚realumas' priklauso nuo ryšio, jungiančio Kristų su žmonija. M.K.K. ryšys nėra fizinis, nes fizinis ryšys organizmo atskirus narius sujungia į vienumą, palenkdamas juos visumos (organizmo) gerovei, taip, kad jie nebeturi organizme savarankiško buvimo (akis ne sau, bet visam kūnui), o M.K.K. atskiriems nariams palieka pilnas jų nepriklausomumas, ne tik nesumažėja jų asmenybė, bet ji stiprėja, pasiekia tobulumą. Fiziniame organizme nariai yra visumos gerovei, o M.K.K. pats organizmas pirmon eilėn yra atskirų narių gerovei: ‚Kuris dėl mūsų, žmonių, (ir dėl) mūsų gerovės (išganymo) nužengė iš dangaus ir įsikūnijo iš Šventosios Dvasios' (Credo, Denzinger: Enchiridion Symbolorum nr. 86). M.K.K. ryšys dar nėra nusakytas. Juridinis šito ryšio požvilgis tėra tik kaip lašelis jūroje, nes yra sustiprinamas ir atbaigiamas neišsakomo Dievo gailestingumo ir ribų nežinančio jo dosnumo: palyginimai apie sūnų palaidūną (Luk. 15, 11–32), apie džiaugsmą danguje didesnį dėl vieno grįžusio nusidėjėlio, kaip dėl 99 teisiųjų (Mat. 18, 12–14; plg. Luk. 5, 1–10). M.K.K., ta religinė bendruomenė, nors atsirėmusi žemiškomis bendruomenėmis ir žemiška organizacija, tiek pralenkia pastarąsias, kiek malonė iškyla aukščiau prigimties. Kaip žmogus nėra tik kūnas, bet dar ir nematoma siela, lygiai ir M.K.K. ši antgamtinė draugija buvo paties Kristaus suorganizuota į regimą bendruomenę — Bažnyčią (žr. Bažnyčia ir Katalikų Bažnyčia). Tačiau savo matomume ji neišsisemia. Ji yra svarbesnė savo nematomąja dalimi, savo dieviškąja dvasia. Šventoji Dvasia savo galia, savo malonių pilnybe, dovanų, vaisių ir t.t. pagalba prisunkia kiekvieną sielą ir pakelia į nepalyginamas aukštumas. Tai jau nebe atskirų narių pajėgomis, ne paties idealo kilnumu suburti ir moralinių ryšių vienybėje palaikomi, o paties Dievo visagaliu ir antgamtiniu veikimu. Pati Šventoji Dvasia, Dievas, gyvena teisiųjų sielose ir jas jungia į vieną organizmą Kristuje. Šventoji Dvasia yra M.K.K. siela. Taigi šitas ryšys nėra nei fizinis, nei juridiškai moralinis, bet mistinis, tai yra paslaptingas, antgamtinis, teikiąs naują gyvenimą, kaip vynmedis vynmedžio šakelėms (Jon. 15, 1–11), tačiau iš antros pusės sąlygotas laisvos žmogaus valios ap-

sisprendimo. M.K.K. ryšį Kristus palygina su tuo ryšiu, kuris jungia Švč. Trejybės Asmenis. Tačiau tai yra idealas. Tikrenybėje šitas M.K.K. ryšys nebus toks, koks yra Švč. Trejybės Asmenų tarpe, nei hipostatinis, jungiąs Kristaus dieviškąją prigimtį su žmogiškąja. Tačiau nežiūrint to, šitas ryšys yra toks, kad jis daro žmones dieviškosios prigimties dalininkus (plg. 2 Petr. 1, 4) ir įgalina juos gyventi dieviškąjį gyvenimą.

Iš pasakyta aiškėja Šv. Rašte užtinkamas istorinio Kristaus identifikavimo su mistinio Kūno nariais (‚Sauliau, Sauliau, kam mane persekioji?.. Aš esu Jėzus, kurį tu persekioji', Apaštalų Darbai 9, 4–5). Be to, per M.K.K. narius pasiekiamas pats istorinis Kristus: ‚Iš tikrųjų, sakau jums, kiek kartų jūs tai padarėte vienam iš šitų mano mažiausių brolių, man padarėte... (Mat. 25, 34–46).

Iš Dievo pusės jo malonė pasiekia visus, vienokiu ar kitokiu būdu, viename ar kitame laipsnyje. Tačiau žmonės ne vienodai atliepia malonės kvietimui. Vieni jų dangaus garbėje sudaro triumfuojančią Bažnyčią. Antron eilėn eina visi teisieji, surišti su Kristumi per meilę. Vieni iš jų sudaro kenčiančiąją Bažnyčią (sielos skaistykloje), kiti kovojančią Bažnyčią, iš šių pastarųjų vieni priklauso Kat. Bažnyčiai, Mistiniam Kristaus Kūnui siaura ir pilna prasme, kiti gi iš jų, be savo kaltės, yra už Kat. Bažnyčios, bet būdami geros valios ir gyvendami pagal sąžinę, priklauso Bažnyčios, M.K.K. sielai, o interpretatyviai, savo gera valia (in voto) ir pačiam Bažnyčios, M.K.K., kūnui. Toliau eina tie, kurie dar yra sujungti su Kristumi per tikėjimą, bet neturi pašvenčiamosios malonės, tai nusidėjėliai priklausą Bažnyčiai, jos nariai. Pagaliau eina neturintieji tikėjimo: pagonys, apostatos.

Enciklika Mystici Corporis 1943; *F. Jürgensmeier,* Der mystische Leib Christi als Grundprinzip der Aszetik ⁷1938; *H. de Lubac,* Corpus Mysticum ²1949; *E. Mersch,* Le Corps Mystique du Christ. Étude de théologie historique 2 tt. ²1937; ('') La théologie du Corps Mystique 2 tt. 1946; *S. Tromp,* Corpus Christi quod est Ecclesia ²1946; *A. Wickenhauser,* Die Kirche als der Mystische Leib Christi ²1937; *Th. Soiron,* Die Kirche als der Leib Christi 1951; *J. Anger,* La doctrine du Corps Mystique de Jésus-Christ ⁸1946; *Gr. Valderrama,* El lugar del Sacerdote en el Cuerpo Mistico de Jesu-cristo 1958; *L. Marvulli,* Maria, madre del Cristo mistico 1948. *A.Lm.*

Mistral 1. Frédéric (1830–1914) provansalų poetas. M. stengėsi atgaivinti ir į europinį lygį pakelti provansalų k. bei kultūrą, užgožėtą prancūzų centralistų. Jis leido provansalų kalba laikraštį Armana prouvencau (1885), telkė Provanso poetus į vad. felibrų sąjūdį, tyrinėjo Provanso kalbą, parašė provansališkai prancūzišką žodyną (le Trésor du félibrige 1878–86), įsteigė etnografinį muziejų (Museon Arlatan) Arles mieste (1899), poetiškai apdainavo savo tėvynės viduramžių praeitį, atsispindėjusią legendose (Nerto 1884) ir herojiniais žygiais istorijoj (Calandal 1867), su meile kėlė poezijoj paprastų provansalų darbus — Pouemo dou Rose (1897) pavaizdavo Ronos upės laivininkų gyvenimą, o provansališko kaimo gyvenimą—poemoje Mireio (1859), kurios centre pastatė lyriškos sielos idealinę Provanso dukrą Mirelę. Tai populiariausias M. kūrinys, susilaukęs vertimų į svetimas kalbas (pagal Mirelės siužetą Ch. Gounod yra sukomponavęs operą). Išleido M. ir du lyrinės poezijos rinkinius — Lis Iselo d'or (1875) ir Lis Oulivado (1912), kuriame sutelktos dainos, skirtos daugiausia alyvmedžio vaisių skynimo metui. Tačiau ir ankstesniame Lis Iselo d'or vyrauja ne asmeniniai, bet kolektyviniai jausmai, taikomi visų provansalų dvasiai stiprinti. M. parašė dar lyrinę dramą le Reino Jano (1890) ir savo gyvenimo atsiminimus (Mémoires 1906). Už savo kūrybą M. 1904 laimėjo Nobelio premiją, tačiau jo pastangos provansalų k. padaryti literatūrinę, kaip viduramžiais, nepavyko, nes prie jo sąjūdžio tebuvo prisidėję tik antraeiliai poetai.

A. Thibaudet, M. 1930; *V. Pouel,* M. 1935; *P. Souchon,* M. poète de France 1945. *J.Gr.*

2. Gabriela (tikroji pavardė Lucila Godoy Alcayaga, 1889–1957) čiliečių poetė. Jaunystėje mokytojavo, vėliau Meksikos vyriausybės buvo pakviesta bendradarbiauti reorganizuojant krašto švietimo sistemą. Daugelį metų buvo konsulu Lisabonoje, Madride, Nicoje, Los Angeles, ėjo aukštas pareigas Tautų Sąjungoje ir UNESCO. 1945 gavo Nobelio literatūros premiją. Jos lyrikoje atsispindi kat. religingumas, vėliau įsigali simbolistiniai bruožai; jos lyrika visada yra esminė, be jokių tuščių retorinių pagražinimų. Rinkiniai: Desolación 1922, Tala 1938 ir kt.

P. Gaučys, G. M. (Aidai 5, 1951). *P.Gč.*

Mistralis (prc. mistral) sausas, šaltas ir smarkus vėjas, kartais pučiąs P. Prancūzijoje (Ronos slėnyje). Jis kyla iš žemo oro slėgimo srities viršum žemyno ir veržiasi pro Burgundijos Vartus į pietus, o nuo Marselio pasuka į rytus išilgai Viduržemio jūros krantą. M. yra panašus į borą (žr.)

ir p. JAV šaltą šiaurį. Dar prieš jam pradedant pūsti, staiga atšąla, malonus oras virsta šiurpiai šaltu, dangus greitai išgiedrėja. Ypačiai jis esti smarkus pirmas kelias valandas. Kadangi jis siekia ir jūros pakraščius, todėl sudaro pavojaus mažiems laiveliams.

Misurė (ag. Missouri, stp. Mo.) 1. JAV valstybė prie Misurės žemupio; 179.811 km², 4.255.000 gyv. (1957), sostinė Jefferson City. Š. dalies paviršius, į š. nuo M. upės, yra plonu ledynų sąnašų sluoksniu apdengtos prerijų lygumos, o pietinę dalį sudaro Ozarko plokščiakalnis, iškilęs ligi 520 m nuo j.l. Klimatas kontinentinis su dideliais sezoniniais temperatūros svyravimais nuo –30°C ligi 43°C. M. yra turtinga mineralinių žaliavų; įvairiose vietose aptikta akmens anglies, cinko, švino, sidabro, kalkakmenio, geležies rūdos, vario, barito. Pramonės pagrindinės šakos yra: žemės ūkio produktų apdirbimas (mėsos konservai), avalynės, gėrimų, drabužių, medžio apdirbimo ir mašinų. Tačiau M. yra žemės ūkio kraštas, su 243.000 ūkių, kurie sudaro apie 13 mil. ha žemės, t.y. maždaug 3 kartus daugiau, negu Lietuvoje. Dirbamos žemės yra (1958) 5.462.000 ha, o ūkininkai per metus gauna už parduotus produktus apie 1,04 milijardo dol. Pagrindinės kultūros: kukurūzai (per 5 mil. t), kviečiai (1,5 mil. t), avižos (1,3 mil. t), sojos pupelės (per 1 mil. t), sorga (890.000 t 1957, 31.000 t 1946–55), medvilnė (800.000 t) ir tabakas (2 mil. kg).

Švietimo institucijos: 1957 pradžios mokyklose mokėsi 283.000 mokinių ir buvo 19.164 mokytojai, 560 vidurinių mokyklų su 173.000 mokinių ir 7663 mokytojais. Aukštosios m-los, kurias išlaiko valstybė, yra M. univ. Kolumbijoje, Linkolno negrų univ. ir 5 pedagoginės kolegijos; iš privačių aukštųjų m-lų žymiausios yra St. Louis, Vašingtono ir Kansas City universitetai.

Didžiausi miestai: St. Louis (apie 950.000 gyv. 1958), Kansas City (apie 500.000), St. Joseph (100.000), Springfield (75.000), University City (44.000), Joplin (40.000), Independance (40.000) ir Jefferson City (sostinė, 27.000).

Istorija. Prancūzų kolonistai 1735 įkūrė pirmąją vietovę St. Geneviève, o 1764 St. Louis. Atitekus 1763 Louisianai ispanams, kolonistams buvo suteikta įvairių lengvatų, kurios paskatino kolonizaciją. Betgi 1800 Louisianą vėl atgavo Prancūzija, o 1803 ją nupirko JAV. 1812 sudaryta atskira M. teritorija. Nuo 1815 pradėjo sparčiai didėti imigracija. 1816 St. Louis pasiekė pirmasis garlaivis. 1821 M. priimta JAV nariu. Pirmojoj XIX a. pusėj M. buvo vergijos šalininkė. Jos gub. C. F. Jacksonas atsisakė klausyti prezidento Linkolno mobilizacijos įsakymo, ir dėl to kilo vidaus karas. Po pralaimėtų milicijos kautynių prie Louis, vyriausybė pasitraukė į p. dalį ir paskelbė prisidedanti prie konfederacijos, bet buvo sudaryta laikinoji vyriausybė, kuri rėmėsi daugumos gyventojų valia ir kuri rėmė JAV vyriausybę. 1865 konstitucinis kongresas panaikino vergiją. *A.B.*

2. JAV upė, Misisipės deš. intakas, 4368 km ilgio; Algonkinų indėnų kalba Oumissouri reiškia didelę drumzliną upę, ag. Big Muddy. M. teka iš Montanos, kur susijungia 3 aukštupiai, ateiną iš Uolų kalnų; jų ilgiausias Red Rock laikomas M. pradžia. Iš kalnų M. teka į r., š. Dakotoje keičia kryptį į p.r., teka pro Bismarcką, Pierre, Sioux City, Omahą, Kansas City, Jefferson City ir aukščiau St. Louis mst., Misurės valstybėje, jungiasi su Misisipe. Žymesni intakai: kair. Milk, James, deš. Yellowstone, Cheyenne, White, Niobrara, Platte, Kansas, Osage. Baseino plotas ligi Omahos 836.000, ligi Kansas City 1.267.000, ligi žiočių 1.371.000 km². Vid. vandens debitas ties Omaha 816, ties Kansas City 1520, prie žiočių 2040 m³/sek. M. hidromodulis 1,49 l/sek. km² yra ypatingai mažas: jis yra 10 kartų mažesnis kaip Ohio (13,83) ir 4 kartus mažesnis kaip Misisipės ligi santakos (6,67). Be to, didesnė vandens masė nuteka potvynių metu, vasarą upė labai nusenka. Mkm. debitas ties Kansas City 17.700, prie žiočių 25.300 m³/sek., mnm. ties Kansas City 42, prie žiočių 119 m³/sek. Nuotakiui reguliuoti pastatyta didelių užtvankų (Fort Peck, Garrison, Oahe, Fort Randall). Pagal vad. Pick-Sloan projektą jų numatyta daugiau ir visuose M. intakuose.

R. G. Baumhoff, The Dammed Missouri Valley 1951. *S.K.*

Misurės Sinodas (oficialus ag. pavadinimas Lutheran Church - Missouri Synod), liuteronų bažnyčios izoliacionistinis vienetas Amerikoje. M.S. sukurtas senliuteronių dvasininkų W. Löhės, N. Sihlerio ir C. F. W. Waltherio vokiečių imigrantuose prie St. Louis, Mo. Jie 1839 pasitraukė iš valstybinės bažnyčios santvarkos Saksonijoje ir Prūsuose ir įsikūrė laisvosios baž-

nyčios santvarkoje Š. Amerikoje. M.S. susidarė kaip vokiečių bažnytinis vienetas Amerikoje ir pasivadino Vokiečių M.S. Vėliau jame susidarė atskira anglų apygarda. Kilus karui su vokiečiais, I pas. karo metu, 1917 išbrauktas vokiškasis požymis iš M.S. pavadinimo ir susiaurintos vokiškos pamaldos. Dabartinė M.S. konstitucija yra 1947 redakcijos.

M.S. pobūdis apibūdinamas jo verbalinės inspiracijos dogma. Ja mokama, kad Šv. Rašto originalas (hebrajų ir graikų kalba) yra p a ž o d ž i u i įkvėptas Dievo Žodis. Kiti liut. bažnytiniai vienetai laikosi dvasinės, ne žodinės inspiracijos, nerasdami Šv. Rašto šaltiniuose galimumo šios dieviškos iniciatyvos pasireiškimo būdui precizuoti žmogiškomis sąvokomis. M.S. save laiko ortodoksinio liuteronizmo šalininku, kitus laikydamas heterodoksizmo šalininkais. Dėl to M.S. draudžia savo parapijoms ir kunigams jungtis maldos, altoriaus ir sakyklos ryšiais su krikščionimis neliuteronais ir su tais liuteronais, kurie nepriima jo dogmatinio susitarimo siūlymo. Jis atmeta krikščionių ir evangelikų susivienijimo mintį, vad. unionizmą, kaip negryno krikščioniškos tiesos mokslo pasireiškimą. Dėl to M.S. nedalyvauja ekumeniniame sąjūdyje. Jis nėra Pasaulio liuteronų sąjungos (Lutheran World Federation), Pasaulio bažnyčių tarybos (World Council of Churches) ir jų tautinių padalinių narys. Jis nedalyvavo bendroje pabėgėlių šalpoje per Pasaulio bažnyčių tarybą (Church World Service) ir Pasaulio liuteronų sąjungą (LWF Service to Refugees), išskyrus kelias išimtis. Jie nedalyvauja bendroje liut. šalpos veikloje per Pasaulio liut. akciją (Lutheran World Action) ir Pasaulio liut. pagalbą (Lutheran World Relief), bet jis dalyvauja žiūrovu ekumeniniuose suvažiavimuose. Jis vietine plotme bendradarbiauja su Tautine liuteronų taryba (National Lutheran Council) JAV sekančiais klausimais: dėl kapelionų kariuomenėje, valstybinėse auklėjimo institucijose, kalėjimuose ir ligoninėse, skautų, religinių filmų ir iš dalies religinės literatūros leidimo reikaluose. Tuo tikslu išlaikomi bendri bažnytiniai namai Vašingtone, D.C., priklausą Tautinei liut. tarybai ir M.S. Pasitarimai dėl platesnio bendradarbiavimo vyksta Kanadoje.

M.S. reikšmė bažnytiniame gyvenime apibūdinama jo antruoju didumu ir veikliu pasireiškimu liut. bažnytinių vienetų tarpe Amerikoje. M.S. susideda iš 34 apygardų. Jis išlaiko savo parapinių mokyklų tinklą, kelias kunigų ir mokytojų seminarijas ir kelias kolegijas. M.S. vysto misijų veiklą ir tuo tikslu išlaiko savą radijo ir televizijos stotį ir savo įrašytą religinę programą perduoda per daugelį komercinių stočių. Turi savo spaustuvę ir leidyklą (Concordia Publishing House), kuri leidžia plačiai naudojamą Kristocentrinio pobūdžio religinę literatūrą. Ji sutartinai su Jungtine liuteronų bažnyčia (United Lutheran Church in America) leidykla, vad. Muhlenberg Press in Philadelphia, Pa., leidžia M. Liuterio 55 tomų raštus anglų kalba. M.S. pasiekė aukšto savo parapiečių aukų vidurkio. Centrinė M.S. buveinė, leidykla ir radijo stotis yra St. Louis, Mo.

M.S. krypties ir santvarkos parapijų Lietuvoj nebuvo ir nėra. Bet anais laikais buvo viena tokios krypties senliuteronių parapija Rukų k., Pagėgių aps. *M.Kv.*

Myszanka upė Naugarduko aps., Ščaros (Nemuno) deš. intakas, 92 km ilgio; prasideda greta Servečės (Nemuno) versmių, teka į p. tarp Nowa Mysz mstl. ir Senųjų Baranovičių mst., žemupy suka į v. ir aukščiau Dobromyslio bžk. įteka į Ščarą. Baseino plotas 970 km^2, vid. debitas 5,8 m^3/sek.

Misztold žr. Mištautas, Antanas Aloyzas.

Mišeika Vincas (1870 VII 20 Puodžiūnų k., Linkuvos vls., Šiaulių aps. — 1938 VIII 19 Čikagoje) visuomenės veikėjas. 1883–90 mokėsi Panevėžio ir 1891–92 Pinsko realinėje mokykloje. Po to pusantrų metų studijavo technologiją Rygos politechnikume ir dirbo braižytoju rusų kariuomenėje. Rygoje gyvendamas dalyvavo lietuvių visuomeninėj veikloj ir socialistiname sąjūdyje. 1895 priklausė Pašalpos d-jai. 1898 rusų areštuotas už laikymą Amerikoje spausdintų lietuviškų laikraščių ir knygų. Už politinę socialdemokranę veiklą 1½ m. sėdėjo Liepojos kalėjime. 1900 atvyko į JAV, iš pradžių apsigyveno Waterbury, po to persikėlė į Čikagą ir dirbo įvairiose dirbtuvėse. K. Gugio ir A. Lalio pastangomis gavo paramos iš Aušros d-jos (žr.) ir 6 mėn. studijavo Illinois univ., ta-

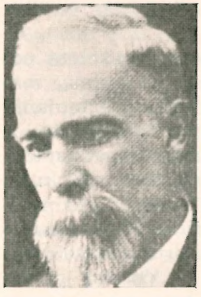

V. Mišeika

čiau, susirgęs nervų liga, grįžo į Čikagą. 1905 Čikagoje įkūrė Liet. socialistų 4-tą kuopą ir visą laiką buvo jos nariu. Aušros d-jai įsteigus skaityklą, knygyną ir mokyklą, M. 1909–22 buvo tos mokyklos mokytoju ir vedėju; čia mokėsi daug lietuvių, kurie prasimušė į aukštesnįjį mokslą ir amatus. 1914–24 dirbo Naujienose, vėliau vertėsi namų pardavimu. Bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, Naujienose ir kt.

J. O. Širvydas. Biografijos bruožai 1941, 429–430; *St. Kairys,* Lietuva budo 1957, 378. *A.Ambr.*

Mišiolas (vid. lot. Missale iš Missa ‚mišios') liturginė knyga, kurioje yra įvairios formulės visų metų mišioms ir jų apeigų aprašymas. Mišių metu m. padedamas ant mažo pulpito kunigo kairėje ar dešinėje (Lekcijos ar Evangelijos pusėje) ant altoriaus. Šiandien Kat. Bažnyčioje, be Romos m., dar vartojama lotynų apeigose ambrozianinis, mozarabinis ir kt. m. pagal apeigas, kuriomis laikomos mišios. Iki XVI a. nebuvo visai Kat. Bažnyčiai bendro m. Kiekviena provincija ar vyskupija turėjo savo m. pagal šventes ir nuosavą švenčių kalendorių. Pop. Pijus V 1570 išleido bendrą ir visai Bažnyčiai privalomą m., kuriame vėliau buvo padaryta tik mažų pataisų. Tipiškas Romos m. šiandien vartojamas yra iš 1920. Romos m. pagrindan buvo paimta senovės Sacramentaria ir Ordines, kur buvo surinkta Romoje vartota mišių liturgija, o ypačiai 1474 Romos m., kuriame atsispindėjo XIII a. vartota liturgija ir kuri buvo privaloma Romoje nuo pop. Mikalojaus III (1277–80) laikų. Dar anksčiau būta Missalia plena, kur buvo surinktos visos mišių dalys.

Šiandieninis m. turi pradžioje keletą popiežių raštų, liečiančių m. vartojimą, metų ir jų dalių ciklo aprašymą, kilnojamų švenčių lentelę ir liturginį kalendorių. Įdėta taip pat (pop. Pijaus X pataisytos) mišių apeigos su aprašymu trūkumų, kurie gali pasitaikyti mišių laikyme. Tikra prasme m. susideda iš Proprium Missarum — kilnojamų švenčių ir šventųjų pastovių dienų. Tarp D. Šeštadienio ir Velykų įterpta mišių tvarka (Ordo) ir kanonas. Trečioje daly yra bendrosios šventųjų mišios (Commune Sanctorum), votivinės mišios ir pasirinktinės maldos (orationes ad libitum) bei mišios už mirusiuosius. Priedas — dar keletas palaiminimų, paimtų iš Romos Ritualo ir keletas mišių atskiroms vietovėms (pro aliquibus locis). Nors ir buvo visai Bažnyčiai įvestas bendras m., tačiau ir po to kai kurios vyskupijos ir vienuolijos gavo leidimą vartoti savo specialius m., kurių pagrindas yra Romos m. su vietos vyskupijos ar vienuolijos šventųjų mišiomis.

L. Delisle, Mémoire sur d'anciens Sacramentaires 1886; *A. Ebner,* Quellen und Forschungen zur Geschichte des Missale Romanum in Mittelalter 1896; *J. Baudot,* Le Missel plénier 1912; *L. Barin,* Storia del Messale rom. delle più remote sue origini alla edizione tipica 1920; *H. Grisar,* Das Missale im Lichte der röm. Stadtgeschichte 1925; *P. Batiffol,* Leçons sur la Messe 1927; *F. Cabrol,* Les livres de la liturgie latin 1930; *E. Bourque,* Étude sur les Sacramentaires romains 1948. *J.V.*

Mišios (lenk. msza, lot. missa, iš lot. missio ‚siųsti, paleisti') Kat. Bažnyčioje — N. Testamento auka, kuria Kristus kunigo tarpininkavimu pats save aukoja Dievui nekruvinu būdu duonos ir vyno pavidaluose. Kat. Bažnyčia, remdamasi Šv. Raštu ir tradicija skelbia dogmą, kad mišiose aukojamas Jėzus Kristus, tikras Dievas ir tikras žmogus. Todėl m. yra ta pati, kaip ir ant kryžiaus, Kristaus mirties auka, nes aukojamoji vertybė yra ta pati ir pagrindinis, tik nematomas kunigas tas pats — Jėzus Kristus. Skirtumas yra tas, kad mišiose aukojamas Kristus nekruvinu būdu ir be mirties. Jo mirtis vaizduojama sakramentiniu būdu. M. yra sakramentinė auka, t.y. auka ženklais ir simboliais. Duonos ir vyno konsekravimas vaizduoja kruvinąją Kristaus auką ant kryžiaus. Kai duona paverčiama Kristaus kūnu ir vynas Kristaus krauju, tada aukojamas ant kryžiaus mirštąs Kristus, tik jau ne savo, bet duonos ir vyno pavidaluose. M. įsteigtos per Paskutinę Vakarienę drauge su kunigystės sakramento įsteigimu. Kunigams duota galia ir privilegija m. aukoje būti tarpininkais tarp Dievo ir žmonių, kaip Kristaus mistinio kūno narių. Mišios, tiesa, yra Kristaus auka, betgi ji yra sujungta su visa krikščioniškąja bendruomene taip, kad jos yra Bažnyčios auka, kur aukojamas visas Kristaus mistinis kūnas (Plg. Pijaus XII encikliką Mediator Dei).

M. Lepin, L'idée du sacrifice de la Messe d'après les théologiens depuis l'origine jusqu'à nos jours 1926; *J. Lesauskis,* Mišių auka 1928; *E. Masure,* Le sacrifice du chef 1938; *N. Gihr,* Das heilige Messopfer 1922; *J. M. Scheller,* Vom Opfer Christi mysterien der hl. Messe 1936; *R. Garrigou-Lagrange,* De Eucharistia 1953. *V.Rmš.*

M. liturgija, esmėj nustatyta paties Kristaus Paskutinės Vakarienės metu, pirmaisiais amžiais dar siejama su krikščionių agapėmis, ilgainiui turėjo didelės įtakos visai kat. liturgijai. Romos m., kaip ir pačios m., skiriama į 2 dalis: pirmoje vyrauja skaitymas su maldų įtarpais, ant-

roje yra aukojamieji veiksmai. Pirmoji keičiasi pagal liturginių metų laikus, antroji yra pastovi. Šiandieninė m.l. galutinai nusistovėjo pop. Pijui V išleidus visuotinį mišiolą, kuriame yra aiškiai nustatytos ir m. apeigos, kurių esminės dalys yra iš pat krikščionybės pradžios, o antrinės susidarė X–XIII a.

M.l. yra ta pati tiek skaitytų, tiek giedotų, arba iškilmingų, m. Kunigas, apsirengęs liturginiais drabužiais, sukalba altoriaus papėdėje pakaitomis su žmonėmis (patarnaujančiais) 42-ją psalmę Judica me, Deus (ji yra iš IX a. ir apleidžiama mišiose už mirusiuosius ir Kančios savaitėje) ir Confiteor (kurio dabartinė forma jau žinoma XII a.) ir eina prie altoriaus; čia pradeda senovėje vad. katechumenų m. Iškilmingose m. pasmilkomas altorius, kalbama Įžanga (Introitus), kuri senovėje buvo gana ilga ir tęsdavosi, kol kunigas su tarnais prieidavo prie altoriaus. Paskui seka Kyrie, Gloria, viena ar kelios maldos, kuriose minimas dienos šventasis ar šventės paslaptis, seka lekcija, gradualas ir evangelijos ištraukos skaitymas bei Tikėjimo Išpažinimas, kuris į m.l. Rytuose įvestas VI a., o Romoje XI a. Antrosios m. dalies esmę sudaro duonos ir vyno paaukojimas, eucharistinės maldos, konsekracija ir komunija. Aukojimo metu iki XI a. tikintieji m. aukai patys paaukodavo duonos ir vyno. Nerauginta duona lotynų apeigose vartojama po 800, o nuo XII a. gavo dabartinės ostijos formą. Vynas turi būti vynuogių ir be jokių priemaišų. Tikinčiųjų aukos šiuo momentu būdavo sudedamos ne tik mišioms, bet ir aukotojui kunigui. Offertorium (jau žinomas šv. Augustino laikais Afrikoje) yra likutis tų giedojimų, kurie buvo atliekami ilgai užtrunkančio aukų surinkimo metu. Seka kelios aukojimo maldos iš XVI a., kurias kalbant aukojama duona ir vynas (įpylus į jį keletą lašų vandens). Paskui auka pasmilkoma, kunigas plauna rankas kalbėdamas psalmę Lavabo, sukalba tyliąsias maldas (secreta) ir prasideda prefacija, su įžanginiu dialogu tarp kunigo ir tikinčiųjų, ir baigiama trigubu Sanctus. Tai yra įžanga į svarbiausią m. dalį — kanoną. Kanono metu prieš konsekraciją kalbamos kelios maldos ‚Te igitur, Memento, Communicantes, Hanc igitur, Quam oblationem), kurios žodis žodin jau yra V a. mišių liturgijoje. Prasideda konsekracija istoriniu Eucharistijos įsteigimo atpasakojimu (Qui pridie) ir Kristaus žodžiais, kuriais jis įsteigė Švč. Sakramentą. Po konsekracijos žodžių atskirai iškeliama konsekruota duona ir vynas žmonių pagarbinimui — apeiga iš Berengarijaus erezijos laikų. Po keletos maldų (Unde et memores, Supra quae, Supplices) ir mirusiųjų paminėjimo su Tėve mūsų malda prasideda komunija: duonos laužymas, Agnus Dei, trys maldos prieš komuniją (iš XI a.). Kunigui priėmus Švč. Sakramentą (tai yra būtina aukos atbaigimui), dalinama eucharistija žmonėms. Senovėje jos metu būdavo giedama psalmės, kurių likutis šių dienų m.l. vad. Postcommunio. Su Ite Missa est būdavo atleidžiami žmonės (nuo IX a.). Kunigo palaiminimas yra iš IX–X a. sąvartos, o paskutinė evangelija (Šv. Jono evangelijos pradžia) iš XV a.

P. Batiffol, Leçons sur la Messe 1919; *E. Vandeur,* La Sainte Messe 1930; *J. Brinktrine,* Die heilige Messe in ihrem Werden und Wesen 1931; *P. Parsch,* The Liturgy of the Mass 1936. *J.V.*

M. muzikoje gali būti nagrinėjamos keleriopai. M. liturgijoje randame pastovių ir kintamų giesmių. Pastovios yra Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus su Benedictus ir Agnus Dei; jos sudaro vad. Ordinarium Missae. Šios giesmės giedamos be jokio teksto pakeitimo. Mažiau iškilmingose m. nėra Credo. Advento, gavėnios (pradedant jau Septuagesima sekmadieniu), vigilijų, Kryžiaus dienų ir metų ketvirčių m. nėra Gloria. Gedulingose m. nėra nei Gloria, nei Credo. Kintamos giesmės yra Introitus, Graduale, Offertorium, Communio, ir jos sudaro vad. Proprium Missae. Graduale visuomet eina su Alleluia, kurį gavėnioje pakeičia Tractus; velykiniu metu vietoje Graduale giedama du Alleluia. Kintamos giesmės yra skirtingos kiekvienam sekmadieniui bei šventei, kiekvieno didesnio šventojo dienai. Be to, dar yra apie 25 skirtingos m., vad. Commune Sanctorum, kurios taikomos šventųjų kategorijoms, būtent: kankinių, išpažinėjų, Bažnyčios daktarų, popiežių, mergelių, moterų ir kt. Kai kuriais laikotarpiais atsiranda dar viena giesmė — sekvencija. Dabar jų yra penkios: Victimae Paschali laudes — Velykų šventėje ir visą savaitę po Velykų, Veni Spiritus — per Sekmines, Lauda Sion Salvatorem — Dievo Kūno šventei, Stabat Mater — Septynių Dievo Motinos skausmų šventėje, IX 15 ir penktadienį prieš Kančios sekmadienį, Dies irae — Vėlinių dieną ir per laidotuves. Sekvencijų vieta mišiose yra prieš pat evangeliją. Reikia pažymėti

dar trumpą giedamą epizodą m. pabaigoje — Ite, missa est arba Benedicamus Domino su atsakymu Deo gratias. Jam turima 18 skirtingų melodijų, imamų iš grigalinių m., kurios pritaikomos Velykų, gavėnios laikotarpiams, sekmadieniams, iškilmingoms ir mažiau iškilmingoms šventėms bei paprastoms dienoms. Jų nėra gedulingose m., kur giedamas Requiescat in pace su Amen.

Dabar nusistovėjusi m. giesmių tvarka nevisuomet buvo ta pati. M. nuo pat pradžios buvo jungiamos su pamaldžiais religiniais giedojimais. Pradžioje tai buvo žydų psalmės. Vėliau jas imta maišyti su vietinėmis pagonių melodijomis, dažniausiai graikų, romėnų. Tiktai muz. instrumentai, kaip regimieji pagonybės simboliai, buvo uždrausti m. liturgijoje. Tuo būdu m. muzika pasidarė grynai vokalinė ir vienbalsė. Ji tokia išsilaikė katakombų laikotarpyje, vėliau davė pagrindus grigaliniam giedojimui. Legenda pasakoja, kad dar prieš II a. šv. Ignacas Antiochijos bžn. įvedė antifoninį, arba dviejų chorų pakaitomis, giedojimą. Šv. Ambroziejus IV a. įvedė himnų giedojimą. Grigalius D. (žr.) reformavo bažnytinį giedojimą, surinkdamas ir įpareigodamas giedoti tik tam tikras melodijas. Seniausiame Grigaliaus Antiphonariume (Montpelier, St. Gall rankraštyje), kuris reprezentuoja VII a. tradicijas, jau randamas Introitus. Taip pat ir pirmasis Romos Ordo (VI–VII a.) kalba apie antiphona ad introitum. Čia buvo giedama visa psalmė su Gloria Patri ir antifona. Kyrie atsiradęs iš giedamos litanijos, įvestos apie IV a. Pats šaukimasis Kyrie eleison buvo gotų vartojamas jau II a. Gloria — hymnus angelicus, manoma, bus atsiradusi I a. Gradualas, kadangi susideda iš pačių psalmių ir šv. Rašto ištraukų, yra pats seniausias iš kitų trijų Missa proprium dalių. Alleluia liturginis mistinis išsireiškimas aptinkamas Tobijo knygoje (XIII, 22). Iki Grigaliaus reformos jis buvo naudojamas ir m. už mirusiuosius. Credo įvestas Nikėjos susirinkimo tuoj po 325. Sanctus jau šv. Klemensas I a. rekomenduoja giedoti bažnyčiose. Agnus Dei tekstą randame Doksologijoje. Communio IV a. buvo giedama kaip antifona dalijant komuniją. Apie XII a. perkelta po komunijos kaip padėkos himnas.

Pati seniausia muz. m. kūryba yra grigalinio stiliaus. Šios kūrybos tikras šaltinis yra Missa proprium dalys, ypač gradualai, Alleluja ir ofertorijos. Daug vėlesnės kilmės yra grigalinis Ordinarium missae. Jis buvo kuriamas atskiromis dalimis, daugiausia X–XII a. ir tik vėliau sudėtas į m. ciklus, kurių dabar turima 18. Kai kurios jų dalys siekia XIV–XVI a.

Pirmos polifoninio stiliaus m. kompozicijos buvo skirtos kintamoms m. dalims. Ankstyviausi pavyzdžiai yra išsaugoti iš XII ir XIII a. Apie 1300 polifoninis Missa proprium kūrimas apmirė ir pradėjo reikštis Ordinarium missae. Šio pakeitimo svarbiausia priežastis buvo ta, kad Missa proprium m. dalis galėjo būti giedama tik kartą per metus, o Ordinarium missae — per kiekvienas m. Seniausi bandymai dvibalsių Sanctus ir Agnus Dei yra Wolfenbüttelio kodekse, dvibalsių Kyrie ir tribalsių Et in terra duoda 1275 Huelgos kodeksas. Pirmas pavyzdys pilnų m. (ordinarium) yra iš 1300; tai vad. Tournai m. (Messe de Tournai), bet ir jos dar kompiliuotos iš atskirai parašytų kompozicijų. Tikrai pilnai komponuotos yra Guillaume de Machaut (žr.) m., rašytos Karolio V karūnacijai 1364.

Pagrindinis m. kūrimas prasidėjo XVa. su G. Dufay (žr.) ir savo viršūnės pasiekė XVI a. G. Palestrinos (žr.) kūryboje. Rašymas pilnų m. iš 5 dalių — Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei, — o kai kada ir iš 6 — Benedictus — pasidarė svarbiausiu muzikinės kūrybos objektu. Ryškios dvi pagrindinės tų m. žymės yra skolinimas melodinės medžiagos, monodinės ar polifoninės, religinės ar pasaulinės, ir ciklinis jos traktavimas, panaudojant vieną melodiją visoms m. dalims. Šalia tų pagrindinių žymių, įžiūrima dar keletas m. tipų, pvz. *choralinės* m., kur melodija buvo skolinama iš grigalinio choralo, *parodijinės* m., kur m. tekstas buvo padedamas anksčiau sukurtam veikalui, ir *laisvai komponuotos* m., kurioms antraštės nereiškė jokios skolintos melodijos, pvz. Missa quarti toni (Vittoria), Missa cuiusvis toni (Ockeghem), Missa sine nomine (Obrecht), Missa brevis (Palestrina).

Po 1600 m. kompozicijos neteko savo svarbos. Italijoje G. Palestrinos tradicijas a cappella (stile antico) dar tęsia XVII a. kompozitoriai Steffano Bernardi, Antonio Draghi ir Antonio Lotti, tuo tarpu kitur m. rašomos 32 ir 48 balsams (pvz. Orazio Benevoli). Vokietijoj pasireiškė labiau pažangios tendencijos. Čia mišioms panaudotas orkestras ir XVII a. arijos ir kt. M.

tokių kompozitorių kaip H. Biber, J. C. Kerll ir kt. ruošė kelią didingoms Bacho mišioms h moll. Čia jau randame didelį stiliaus įvairumą, įvedant daugelį dalių, ypatingai Gloria ir Credo (po 8 atskirus epizodus). Mišios Francesco Durante, Johann Hasse, Joseph Haydno ir Mozarto rodo didelį polinkį į sekuliarizmą. Tiktai Beethoveno Missa solemnis (op. 123, 1819–23) savo gilumu prilygsta Bacho h moll mišioms. Iš kitų m. kompozicijų dėmesio vertos kelerios L. Cherubinio m., 6 Schuberto, 2 Karl Maria von Weberio, 4 Franz Liszto, 2 Cesar Franko, 9 Charles Gounod. Visų viršūnė yra 3 Anton Brucknerio m., kurių F moll (1867) prilygsta Bacho ir Beethoveno mišioms. Dėl savo plataus meninio užsimojimo visos m. tinka daugiau koncertui negu bažnyčios liturgijai. Nenuostabu tad, kad jų įtakoje XIX a. išaugo naujas sąjūdis, kurio tikslas buvo grąžinti mišioms liturginį charakterį. Jį pradėjo Regensburgo chormeisteris K. Proske (1794–1861). 1867 tam tikslui įsteigta speciali d-ja Allgemeiner Deutscher Caecilienverein, dabar virtusi tarptautine.

Iš lietuvių m. kūryboje pirmoje vietoje stovi Juozas Naujelis su 14 mišių, rašytų cecilinio sąjūdžio poveikyje. Pažymėtinos Juozo Žilevičiaus m. Atskirų įdomių fragmentų paliko Čiurlionis. Didžiulis veikalas yra Č. Sasnausko Requiem. Gedulingas m. yra parašęs Julius Štarka. Modernaus stiliaus m. yra sukūręs Jeronimas Kačinskas.

A. Cabrol, The Mass, Its Doctrine and History 1931; *W. Lipphardt,* Die Geschichte des mehrstimmigen Proprium Missae 1950; *O'Brien,* History of the Mass 1893; *A. Piovesan,* La messa nella musica dalle origini al nostro tempo 1949; *E. Schild,* Geschichte der protestantischen Messenkompositionen des 17. und 18 Jhr. 1934; *A. Schnerich,* Messe und Requiem seit Haydn und Mozart 1909; *P. Wagner,* Geschichte der Messe 2 tt. 1913. *Iz.V.*

Miškas medžių telkinys, užimąs didesnį žemės plotą. M. yra sudėtingas organizmas su daugeliu veiksnių, kurių atskirai augą medžiai neturi. Vienas iš tų veiksnių yra medžių lajų susivėrimas miške. Kol medžiai savo lajomis susiveria, gyvena savitu gyvenimu, bet po susivėrimo prasideda skirtingas, jau bendruomeninis gyvenimas. Lajoms susivėrus, medžiai pradeda veikti vienas kitą, ir toji įtaka reiškiasi tiek erdvėje, kovojant dėl vietos bei šviesos, tiek ir žemėje dėl maisto ir vietos šaknims. Ir vieno amžiaus miške medžiai nevienodi: įvairios formos, skirtingo aukščio, taip pat skirtingos anatominės struktūros bei savybių. Iššokusiems aukščiau pavyksta užimti didesnę erdvę, išauginti ilgesnį, dailesnį stiebą; tokie medžiai vadinami vyraujančiais, o atsilikusieji, nustelbtieji — skurduoliais. Miške augą medžiai subręsta ir brandžias sėklas pradeda duoti 10–20 metų vėliau negu pavieniui augą. Miške yra ir savitas klimatas bei skirtinga dirva, kuri turi būdingą paklotę, susidariusią iš krintančių lapų, skujų ir kitų pabirų. Ši pūdama veikia m. dirvą savo mineralinėmis druskomis bei humusu, kaip nuolatinės trąšos, kartu gerindamos ir jos struktūrą. M. turi įtakos artimesnių ir tolimesnių sričių klimatui. Savaiminės kilmės, žmogaus rankos bei tikslų nepaliestas ir neliečiamas suaugęs m., vadinamas p r o m i š k i u (ag. virgin forest, vok. Urwald).

M. t i p a i — medynų telkinys, jungiamas vienodų augimo sąlygų, vienodos medžių genčių bei skirčių sudėties, vienodų medynų savybių, vienodos žolinių augalų sudėties ir ardų, tokios pat faunos, vienodų atsiželdymo ir ekonominių sąlygų ir reikalaująs vienodų ūkinių priemonių. Vienas žymiausių miškų tipų tyrinėtojų yra suomių miškininkas ir botanikas Aimo Kaarlo Cajander. Plg. Eglynai, Juodalksnynai, Pušynai.

M. p i o n i e r i a i — medžių skirtys, kurios dėl savo biologinių savybių labai lengvai veisiasi ir užkariauja miškui naujus plotus. Jos pasižymi sėklų lengvumu ir jų gausumu, labai atsparios šalnoms, šalčiams, sausroms, greit auga, tenkindamosi menkesnėmis dirvomis, pvz. beržas, baltalksnis, juodalksnis, drebulė, gluosniai. Plg. Medžių skirčių pakaita.

K. Cajander, Über Waldtypen (Acta forestalia fennica 1909, 1921, 1923, 1925, 1927, 1930, 1943); *A. Freiherr v. Krüdener,* Waldtypen, Klassifikation und ihre volkswirtschaftliche Bedeutung 1927. *A.Rkž.*

M. p l o t a s p a s a u l y j e siekia apie ⅓ bendro sausažemio ploto. Lotynų Amerikoje 901 mil. ha (40,7% viso Lotynų Amerikos ploto), Afrikoje 801 mil. ha (27,0%), Sovietų Sąjungoje 743 mil. ha (33,9%), Š. Amerikoje 645 mil. ha (35,7%), Azijoje 526 mil. ha (19,5%), Europoje (be Sovietų Sąjungos) 136 mil. ha (28,4%), Pacifiko šalyse 85 mil. ha (9,9%). Mažo miškingumo šalių tarpe yra Kinija 8,6%, Olandija 7,6%, Anglija 6,5%, Iranas 3,5%, Pakistanas 2,8%, Urugvajus 2,8%, Sirija 2,4%, Kenija 2,3%, Alžiras 1,4%, Pietų Afrikos Sąjunga 1%.

Suakmenėjusio medinio paparčio genties Eospermatopteris stiebo dalys, rastos prie Catskill kalnų ir laikomos Gilboa, N.Y., oro muziejuje (Foto *J. Raukčio, jr.*)

M. plotas Lietuvoje žr. Lietuvos tomą, Klaipėda (miškai).

M. suakmenėjimas. Paskendęs pelkėse, upėse, smėlio užpustytas, vulkanų pelenais bei kita medžiaga apneštas m. pasidaro fosilinis. Šiose naujose sąlygose atsidūrę medžiai fizinių ir cheminių veiksnių įtakoje kinta, įsisunkiant į juos silicio junginiams, piritui, kalkėms ir kt. Jie, be to, gali dar ir suanglėti ir net visai išnykti, palikdami tik įspaudų lapų, šakelių, vaisių, žiedų, sėklų ir kt. Suakmenėjant, ypačiai veikiant silicio junginiams, išlieka medžio struktūra. M. suakmenėjimo pavyzdžių yra Yellowstone Parke (terciaro laikų), ties Adamana Arizonoje apie 100 kvadratinių mylių ploto (triaso laikų), kurio 40 kvadratinių mylių laikoma gamtos paminkliniu plotu, vad. Petrified Forest National Monument. Ties Medora Š. Dakotoje fosilinių miškų randama Roosevelt State Parke. Devono laikų miško pavyzdžių esama prie Gilboa, Naujorko valstybėje. Plg. Medžio suakmenėjimas.

J.Rkt.

Miškiniai k. Giedraičių vls., Ukmergės aps., 3 km nuo Giedraičių. Čia yra durpynas 60 ha ploto ir 3,4 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 80 ha, aukštutinio tipo.

Miškininkas asmuo, turįs specialų miškininkystės išsimokslinimą. Lietuvoje ir tremtyje m. buvo susispietę į draugijas, sąjungas ir kt. sambūrius. Nepriklausomoj Lietuvoj buvo šios m. organizacijos:

Lietuvos miškų tarnautojų profesinė sąjunga įst. 1921 A. Rukuižos ir kt. iniciatyva. Jos tikslas — rūpintis miškų tarnautojų reikalais. Ši sąga, neišvysčius savo veikimo, netrukus likvidavosi.

Lietuvos miškininkų sąjunga įst. 1929 II 28 Kaune, būrelio jaunesniųjų m. iniciatyva. Tikslas — suburti miškų srityj dirbančius m., plėsti jų profesines žinias, kelti Lietuvos miškų ūkio pažangą. Narių turėjo per 300, t.y. jai priklausė didžioji to meto m. dalis. Kas dveji metai buvo šaukiami visuotiniai narių suvažiavimai. S-ga leido mėnesinį žurnalą Mūsų Girias (žr.), nuo 1933 m. kalendorių. Ji priklausė Pabaltijo miškininkų s-gai. S-gos pirmininkais yra buvę: V. Žemaitis (1930–34), J. Vilčinskas (1934–38), J. Viliušis (1938–40), A. Kvedaras (1940). 1940 rudenį s-ga bolševikų uždaryta.

Studentų miškininkų d-ja ‚Šilas' įst. 1924 ŽŪA Dotnuvoje. Jos tikslas — plėsti žinias miškų specialybėje. D-ja veikė iki 1929, kada ŽŪA buvo uždarytas miškininkystės skyrius, o 1938 atkūrus tą skyrių, ir ‚Šilas' 1939 atgaivino savo veiklą. D-ja bolševikų uždaryta 1940. *J.Kpr.*

Lietuvos m. organizacijos užsienyje:

Lietuvių studentų miškininkų d-ja ‚Silva' Tharandt'e (prie Drezdeno) įst. 1923. Tikslas — gilinimasis miškininkystės moksluose, ruošimasis miškų darbui Lietuvoje ir ekonominiai reikalai. D-jai priklausė: Juozas Mičiulis, Vincas Žemaitis, Jonas Viliušis, Stasys Kripas, Vladas Augustaitis ir Lionginas Ivanauskas. D-ja likvidavosi 1929, įsijungdama į Lietuvos miškininkų s-gą. *V.Žmt.*

Lietuvos miškininkų centras įst. 1945 X 24–25 visuotinio m. suvažiavimo Hanau stovykloje (Vokietijoje). L.m.c. iniciatorė buvo 1945 VIII 12 toje pat stovykloje susidariusi liet. m. sekcija (P. Šilas, R. Venclovas, P. Norkaitis). Valdybą sudarė M. Gureckas, K. Navasaitis (vėliau pakeistas M. Jameikiu), J. Rauktys, K. Sčesnulevičius ir P. Šilas. Reikalų vedėju buvo R. Venclovas. L.m.c ryšininkais buvo: K. Kiaunė — Prancūzų zonos, S. Kripas — Anglų zonos ir A. Škėrys — Austrijos. Suvažiavime įvairiems Lietuvos miškų ūkio klausimams tirti išrinkti referentai: A. Rukuiža, M. Gureckas, K. Sčesnulevičius, J. Brazauskas, J. Vilčinskas, J. Kuprionis, J. Žebrauskas, M. Jameikis, J. Rauktys, E. Karvelis, K. Navasaitis, S. Kripas, J. Juodakis, V. Žemaitis. Jų paruošti ūkiniai projektai buvo išdiskutuoti

Trečiojo Lietuvos miškininkų sąjungos išeivijoje suvažiavimo Čikagoje 1954 IV 25 dalyviai

su Vliko Lietuvos ūkio atstatymo komisijos nariu miškų ūkio reikalams A. Vasiliausku (A. Vasaičiu) ir perduoti minimai komisijai. 1946 V 10–12 Haunstettene prie Augsburgo DP stovykloje miškų ūkio klausimais buvo skaitomi ir diskutuojami referatai. L.m.c. savo veikloje suregistravo 170 esančių tremtyje miškų srities darbuotojų, įvairias pareigas ėjusių nepriklausomoje Lietuvoje, iš kurių 44 su aukštuoju mokslu, 16 stud. miškininkų. L.m.c. 1946 Hanau stovykloje įsteigė Miškų technikams paruošti kursus, kurie veikė 1946 I 15 — VII 6. Kursus administravo P. Šilas. Lektoriais buvo Vilniaus univ. miškų mokslų fak. mokomojo personalo nariai, Vidurinės miškų mokyklos mokytojai ir kt. Kursus baigė 36 klausytojai.

P. Šilas, Miškų Technikams Paruošti Kursai Vokietijoje Hanau (Girios Aidas 1, 1950). *P.Šls.*

Lietuvos miškininkų tremtinių ir medžio pramonės darbuotojų profesinė sąjunga įst. 1947 III 3–4 visuotinio Lietuvos miškininkų suvažiavimo Hanau stovykloje nutarimu, persiorganizuojant į ją Lietuvos miškininkų centrui. Pirmąją valdybą sudarė: M. Gureckas, M. Jameikis, P. Šilas, A. Vasiliauskas (Vasaitis) ir J. Vilčinskas. Vyriausias s-gos tikslas — tirti pastovesnio įsikūrimo galimybes. Valdyba išleido du numerius šapirografuoto leidinio ‚Pranešimai' (16 psl.), kurių paskutinis išėjo 1947 XII 24 Hanau, ir Lietuvos Girios nr. 1 (32 psl.) rotatorium Freiburge 1949, redaguotas A. Škėrio. 1948 VI 19 Hanau stovykloje įvykusiame paskutiniame s-gos suvažiavime į valdybą išrinkti: M. Gureckas (pirm.), M. Jameikis, P. Šilas ir A. Škėrys. Krašto atstatymo komisijos pageidavimu s-ga sudarė Miškų ūkio atstatymo komisiją iš M. Gurecko, M. Jameikio, A. Rukuižos, K. Sčesnulevičiaus, P. Šilo, A. Škėrio, A. Vasiliausko (Vasaičio). 1948 IX 10 Schwaeb. Gmünde įvyko Krašto ūkio planuotojų suvažiavimas, kuriame Miškų ūkio sekcijos vardu pranešimą padarė A. Rukuiža (atspausdintas Krašto ūkio atstatymo tarnybos leidinyje Išlaisvintas Lietuvos Ūkis) ir medžio pramonės reikalu M. Gureckas. Jo pranešimas išleistas Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisijos 1953 VIII sąsiuviniu (Medžio pramonė Lietuvoje, M. Gureckas ir A. Vasiliauskas). 1948–49 prasidėjus emigracijai, sąjunga tolydžio ėmė retėti. *P.Šls. ir A.Rkž.*

Lietuvos miškininkų s-ga išeivijoje. 1949 vasarą K. Sčesnulevičiaus iniciatyva Čikagoje įsikūręs Miškininkų susižinojimo punktas, tais pat metais X 15 sukvietė Čikagoje gyvenusių m. susirinkimą, kuriame išrinktas organizacinis komitetas, arba Laikinoji miškininkų s-ga iš A. Rukuižos (pirm.), V. Žemaičio, A. Balio, J. Žebrausko ir K. Sčesnulevičiaus. Šis kartu su kooptuotu Lietuvos miškininkų tremtinių ir medžio pramonės darbuotojų profesinės s-gos valdybos nariu P. Šilu davė užuomazgą Lietuvos miškininkų sąjungai išeivijoje, buv. Lietuvos miškininkų s-gos veiklai bei tradicijoms tęsti. Organizacinio komiteto paruoštas statutas priimtas m. suvažiavime Čikagoje 1950 II 25.

Laikinoji miškininkų s-ga išspausdino Lietuvos Girių Milžinus, o išlaidas ir platinimą jau perėmė L.m.s.i. valdyba. Korespondencijos keliu išrinktoji L.m.s.i. valdyba iš A. Rukuižos (pirm.), V. Žemaičio, S. Bakučio, P. Šilo, A. Škėrio (jam atsisakius įėjo P. Norkaitis) pradėjo veikti 1950 VII 29. S-goje yra apie 100 narių. 1950 VIII 6 nutarta leisti rotatoriumi neperiodinį miškininkystės žurnalą Girios Aidą (žr.). 1950 X 29 paskyrė savo įgaliotinius: Vokietijoje — J. Kastautą, Australijoje — J. P. Kedį, Kanadoje — J. Tumosą ir N. Zelandijoje — S. Kripą. 1956 VIII nutarta laikyti s-gos organų sudėtyje A. Rukuižos iniciatyva 1956 įsteigtą ir atskirai veikusį Miškininkams šelpti komitetą iš A. Rukuižos, P. Šilo ir J. Raukčio, papildydama dar dviem nariais A. Beleška ir J. Skeiviu. Komitetas telkia lėšas ir šelpia varge atsidūrusius m. bei jų šeimas, siekiant ir sričių už geležinės uždangos. *P.Šls.*

Miškininkystė miškų auginimo mokslas, apimąs miško auginimą, tvarkymą bei apsaugą, siekiant, kad miškas augtų pastoviai ir teiktų medieną. Miško kirtimas įeina į m. sąvoką tiek, kiek susijęs su miško atjauninimu, auginimu, tvarkymu. Kirtimas, medžių pašalinimo iš turimo ploto prasme, į m. sąvoką neįeina. M. mokslas ar m. mokykla paprastai vartojama platesne prasme ir apima visas miško šakas, neišskiriant nė kirtimo ar medžio apdirbimo. Atskira m. šaka yra m i š k o e s t e t i k a, mokanti kaip išugdyti ir palaikyti mišką gražiu gamtovaizdžiu. *J.Kpr.*

Miškinis lietuvių tautosakoje sutinkamas miškų dvasios vardas. Žr. Medžių kultas.

Miškinis ežeras Švenčionių vls., į v. nuo Didžiasalio k., 48 ha ploto; paviršius 161 m nuo j.l.; iš ežero teka upelis į Kretoną (Žeimenos, Neries baseino).

Miškinis 1. A n t a n a s (g. 1905 I 29 Juknėnų k., Daugailių vls., Utenos aps.) poetas, pedagogas, (3) brolis. 1914 rudenį buvo įstojęs į Daugpilio realinę gimnaziją, bet dėl karo veiksmų mokslą turėjo nutraukti. Brolio Motiejaus paruoštas namuose ir Kaune, 1921 įstojo į Zarasų vidurinę m-lą, kur 1922 baigė 4 klases. 1922 tarnavo karinėj įstaigoj ir mokėsi privačiai. 1923 rudenį įstojo į Kauno ‚Aušros' gimn. VI kl. 1926 baigęs gimn., LU ir vėliau VDU humanitarinių mokslų fak. studijavo lietuvių k. ir literatūrą bei pedagogiką. 1931 baigęs studijas, kariūnu-aspirantu atliko karo tarnybą, dėstė lietuvių k. ir literatūrą Kauno V gimn. ir lygiagreta ėjo redaktoriaus pareigas Valstybės radiofone. M. mokytojavo iki antrosios bolševikų okupacijos, o 1945–48 dirbo redaktoriumi Valstybinės grožinės literatūros leidykloje. Bolševikų suimtas, nuteistas ir ištremtas į Sibirą ir tik 1956 VIII grąžintas į Lietuvą. 1957 III Tiesoje atspausdintu eilėraščiu ir 1959 viešu pareiškimu spaudoje yra atlikęs prievartinę ‚atgailą'. Nepriklausomoje Lietuvoje yra buvęs Liet. rašytojų d-jos valdyboje.

A. Miškinis

M. literatūros dalykais pradėjo domėtis ir eiles kurti dar ‚Aušros' gimn. suole. Jo ir už jį jaunesniosios klasės draugai sudarė nedidelę grupę, kuri 1929 pradėjo leisti literatūros žurnalą Pjūvį ir kurį laiką buvo žinomi piūvininkų vardais. 1925 M. paskelbė Petro Vaičiūno redaguotame Lietuvyje savo pirmąjį eilėraštį ir tuo pradėjo savo poetinę karjerą. 1928 pasirodė M. pirmasis eilių rinkinys Balta paukštė, kur dar vietomis jaučiama poros rusų (A. Bloko ir E. Jesenino) ir vieno kito vyresniosios kartos lietuvio poezijos įtaka, bet drauge tame rinkinyje jau beveik pilnai išryškėja M. poezijos originalus ir savitas veidas. Tame rinkinyje vyrauja gilesnio susimąstymo ir svaresnės nuotaikos poezija, o lengvas ir žaismingas lyriškumas, dygi ir skaudi ironija, kuri nudažė visą jo kūrybą, aiškiai atsiskleidė tik antrame eilių rinkinyje Varnos prie plento (1935). Antruoju rinkiniu M. pasiekė savo poezijos tobulumo ir populiarumo viršūnę. Trečias, ir tuo tarpu paskutinis rinkinys, Keturi miestai, pasirodęs 1938 21939, jau beveik išeina iš eilių kategorijos, nes tai daugiau vientisas kūrinys — lyrinė poema visuomenine istorine-vizine tema. M. poemoje apgieda tautos likimą, istoriškai vaizduodamas tris realius miestus (Vilnių, Kauną ir Klaipėdą) ir būsimąjį tautos ateities bei poeto regėjimų miestą — Naujapilį. Ton poemon M. sudėjo visus savo jausmus, visą išmonę ir visas svajones apie liet. tautos likimą: jos praeitį, dabartį ir ateitį. Tai toli gražu ne visa, ką M. yra sukūręs—daug jo eilių buvo skelbta periodikoj, kurios į minėtus rinkinius neįėjo.

Nepriklausomybės laikotarpiu subrendusių poetų tarpe M. tenka ypatinga vieta: jis jausmu išreiškė ir išdainavo visus tuos esminius pasikeitimus, kurie vyko tautos socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Nors M. savo poezijoje besibraunančias naujovių ydas — pigų ir dažnai netaurų miesčioniškumą — plaka, tačiau miestą (lietuvišką, naują, be tradicijų, be nieko) jis lygiai, o gal daugiau mėgsta, negu sodžių; tuo atžvilgiu M. bus kiek savo bendralaikius pralenkęs. Jis lygiai dvilypis ir forma: iš vienos pusės jis arčiau už kitus priartėja prie liaudies dainų esmės ir dvasios, o iš antros pusės M. savo laikams gana modernus ir net novatorius. M. nepersisimetė į kraštutinumus — nusiminimą arba rūstų pasipiktinimą, o apie viską kalba su tam tikra poza, bet drauge su elegancija ir ironija. Dėl to jis bene daugiausia bus sukūręs patriotinės poezijos: viskas, net asmeniniai motyvai perkelti į patriotikos sritį. Čia jis tęsia Baranausko ir Maironio tradiciją: smerkia ydas, ne vienokią ar kitokią tvarką. Dar daugiau būtų galima rasti labai gimininigų M. poezijos motyvų su Baranausko Kelionėmis ir Pasikalbėjimu bei su Maironio satyromis, nors M. toje srityje yra kiek toliau pažengęs, tai yra, jis svetimų minčių nekartoja, bet bendras lietuviškas mintis tęsia ir plečia pagal savo laikų poreikius ir dvasią. M. poezijos ne tiktai mintys, bet daugiau lengva ir grakšti forma užkariavo dideles skaitytojų simpatijas ir buvo labai populiarūs: daug jo eilių, be muzikų pagalbos, tapo pusiau liaudies dainomis. Tai visų Rytų Aukštaičių poetų savybė. Bet bene didžiausias M. poezijos naujumas yra trumpos lyrinės poemos forma, kuri naujais laikais buvo visai užmesta. Ta forma parašyti ne tik Keturi miestai, bet ir trumpesni dalykėliai, kaip Laimė rudeniniam palte ir kt. Be to, M. yra išsp. vertimus vaikams: Kralikai ir jų draugai 1936 ir Paukščių pamokos 1936. *J.A.*

2. Jonas (g. 1895 VI 30 Musteikos k., Marcinkonių vls.) mokytojas, visuomenės veikėjas. 1920 baigė Ryto mokytojų seminariją Vilniuje, 1926 švietimo m-joje įsigijo gimn. mokytojo cenzą. 1916–18 Kabelių (Marcinkonių vls.) pradžios mokyklos mokytojas, vėliau ved., nuo 1921 II Gudakiemio pradžios mokyklos ved. 1922 kartu su kun. J. Bakšiu Merkinėje įkūrė vidurinę moklyklą, kurioje buvo mokytoju ir 1 metus dir. 1929 uždarius Merkinės vidurinę m-lą, M. paskirtas Alytaus mst. ir aps. II rajono pradžios mokyklų inspektorium, 1939 Alytaus gimn. mokytoju ir nuo tų metų rudens Trakų aps. pradžios m-lų inspektoriumi. Nuo 1940 VII 1 Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje ir 1941 VII — 1944 Alytaus gimn. mokytojas. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir mokytojavo Wiesbadeno, Kasselio, Schwäbisch-Gmündo liet. gimnazijose. 1949 atvyko į JAV ir Amsterdame, N.Y., buvo šeštadieninės mokyklos vedėju.

J. Miškinis

Į visuomeninį darbą M. įsijungė dar bemokytojaudamas Kabeliuose. Ten ruošė pedagogines paskaitas, įsteigė vakarinius kursus ir suorganizavo vaidintojų trupę. Už lietuvišką veikimą lenkų areštuotas 1919 IV 24 ir 1920 rudenį (kalintas Gardino kalėjime 6 mėn.). Bedirbdamas Merkinėje organizavo šaulius, tautininkus, žemės ūkio ir kooperatines organizacijas. Ypačiai Alytuje buvo gyvai įsijungęs į visuomeninį ir kultūrinį darbą: čia buvo Vilniui vaduoti s-gos Alytaus apygardos pirm., įsteigė Dzūkų kraštotyros d-ją ir jai pirmininkavo, buvo Dzūkų muziejaus ved., senovės dienų ruošėjas ir kt. Spaudoje nuo 1912 rašė korespondencijas Šaltiniui, Rygos Garsui ir vilniškei Aušrai. Savo surinktą dzūkų tautosakos medžiagą spausdino Tautoje ir Žodyje. Tautosakos ir pedagoginiais klausimais rašė Švietimo Darbe. Be to, bendradarbiavo Lietuvos Aide, Mūsų Vilniuje, Mokykloje ir Visuomenėje, Drauge, Darbininke, Vienybėje (čia 1953 spausdino savo atsiminimus), Margutyje ir kt. Išsp. vadovėlius: Botanika ir Zoologija 1946 ir Žmogaus kūnas ir jo higiena 1948. *A.B.*

3. Motiejus (g. 1897 XII 27 Juknėnų k., Daugailių vls., Utenos aps.) pedagogas, vertėjas ir literatūros tyrinėtojas, (1) brolis. 1915 baigė Daugpilio gimn. ir buvo priimtas į Maskvos universitetą, bet dėl priartėjusio fronto liko Lietuvoj. Gimtajame kaime įsteigė mokyklėlę, kurią, be kitų, lankė jo du jaunesni broliai (Antanas ir Vincas), Pulgis Andriušis, Teofilis Tilvytis. 1918 pabaigoje stojo savanoriu į Lietu-

M. Miškinis

vos kariuomenę ir buvo priimtas į pirmąją Karo mokyklos laidą, bet jos nebaigė ir kelerius metus buvo karo valdininku Kauno komendantūroje ir etapo skirstymo punkte. 1923 buvo konsulato sekretoriumi ir vicekonsulu Hamburge. Panaikinus konsulatą Hamburge, buvo skiriamas Kopenhagon, bet dėl studijų diplomatinės tarnybos atsisakė. Pradėjo studijuoti ir mokytojauti Kauno gimn. 1926 paskirtas liet. kalbos ir literatūros mokytoju Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje. 1928 II 3 baigė LU humanitarinių mokslų fak. ir skiriamas Raseinių gimn. direktoriumi. Iš Raseinių atkeltas inspektoriumi į švietimo ministeriją, kur iki sovietinės okupacijos ėjo įvairias pareigas: pradžios ir vidurinio mokslo dpt. dir., švietimo tarybos narys ir vidurinio mokslo dpt. vyr. inspektorius. Kelerius metus iš eilės M. pirmininkavo Dr. J. Basanavičiaus mokytojų s-gai. 1941 pradėjo dėstyti literatūros teoriją ir rusų literatūros dalykus Vilniaus universiteto humanitarinių mokslų fakultete, o vokiečiams universitetą uždarius, dirbo Vilniaus archyvuose. Antrosios bolševikų okupacijos metais mokytojavo provincijoje ir vertė rusų literatūros veikalus į liet. k.

M. nuo 1929 artimai bendradarbiavo su Pjūvio žurnalo grupės žmonėms. Rašė Literatūros Naujienose ir Darbuose ir Dienose, o taip pat savo paties redaguotuose Šviesos Keliuose. Išsp. Didžiųjų rašytojų siluetai I, 1936, N. Gogolio Mirusios sielos 1937, Lietuvių literatūra I, 1939. Pokario metais jis penkių tomų Gogolio raštų leidimui išvertė visus to didžiojo rašytojo prozos veikalus (scenos veikalai išversti kitų). M. vertimai pasižymi dideliu meniškumu ir originalo stiliaus savybių išlaikymu. *J.A.*

4. **Vincentas** (1868 Juknėnų k., Daugailių vls., Utenos aps. — 1940 Strūnaityje, Švenčionių aps.) kunigas (1 ir 3) dėdė. Baigė Palangos vidurinę m-lą. Po to paimtas į rusų kariuomenę. Atlikęs karo tarnybą, stojo Vilniaus kunigų seminarijon, įšv. kunigu 1897 ir paskirtas vikaru Ašmenon. Vėliau klebonavo Budslave, Pivašiūnuose, Varanave (Lydos aps.). 1927 paskirtas klebonu į Strūnaitį, prie Švenčionių, kur ir mirė. Reiškėsi liet. visuomeniniame darbe. 1907 IV 26 išrinktas į Liet. mokslo d-ją Vilniuje, vėliau veikė Ryto draugijoje.

Miško gražuolė (Fondante de Bois) kriaušių veislė, plačiai paplitusi Europoje. Buvo žinoma ir Lietuvos soduose.

Miško prekyba sen. Lietuvoje. Dabartinių liet. tautos plotų apgyvendinimo bei sodybų kūriavos eigos tyrinėjimo šaltiniai padeda nustatyti, jog D.L.K. laikais miškų masyvai buvo apėmę kelis kartus didesnius plotus. Žmogaus rankos mažai liečiamų girių plotai dar labiau padidėjo, kai intensyvių karų su Ordinu metu ne vien tik Sūduvos žemė virto beveik visai negyvenama dykra (žr.), bet ir V. Žemaičiuose ir Š. Lietuvoje ėjo dešimtimis km nepertraukiamos didelių girių masyvų juostos. Kaip Sūduvoje gyventojų likučiai išsikėlė į uždarą lietuvių sodybų plotą deš. Nemuno pusėje, taip Šiaulių, Biržų, Rokiškio šiaurinių vls. gyventojai traukėsi labiau į p., nes ten buvo galima sutelkti bendras jėgas gynimuisi, kaip buvo daroma Žemaičių aukštumoje. Iš Sūduvos masyvo liko Prienų šilas, Kazlų Rūdos–Lekėčių miškų masyvas, o p.v. ir v. Žemaičiuose Jūros, Pagramančio, Tenenių, Rietavo ir Kulių miškai. Iš kitų miškų, kurie jau nuo seniau garsėjo, pažymėtina Rūdninkų giria, Labanoro giria, Augustavo miškai, Gardino giria, Bieloviežo giria, Nalibokų girios ir kt., kurios bėra tik mažas atminimas anų garsiųjų D. L. K-tijos miškų, neskaičiuojant čia ąžuolynų gausių Pagirio miškų, Dniepro plotų. Miškų buvo tiek daug, jog jų ūkiu tepradėta rūpintis XVI a. Kazimiero dovanojimų užrašai iš antrosios XV a. pusės jau minėjo miškų sargus-šaulius (osočniki). Iš Vytauto laikų šaltinių yra žinoma faktų, kad Lietuvos miškų medžiai jau XV a. pradžioje Dancigo uoste užėmė svarbią importo poziciją. Be kitų medžio dirbinių, tada į Dancigą buvo išvežami pusiau apdirbti ąžuoliniai rąstai, vad. vančios (vok. Wagenschoss; Hans. Urkund. VI, 273). Per šimtus metų vančios buvo labiausiai branginama eksportinio medžio rūšis. Perpiovus ąžuolo rąstą išilgai ir atmetus šerdį (iš vidurio dar būdavo išpiaunama lenta), pasidarydavo dvi sijos. Pradėjus didelę laivų statybą, gausūs Lietuvos ąžuolynai buvo negailestingai iškirsti tiek, jog bendrame Lietuvos medžių plote jų beliko per 1%. Vančioms būdavo parenkami 3,7-5,5 m

ilgio, iki 30–35 cm pločio (laibagalyje 20 cm) ąžuolai. Iš jų buvo daromi ir šulai statinėms (klepki). Tai buvo brangiausia eksportinio medžio rūšis. XVI a. geras ąžuolas, tinkamas vančioms ir statinių šulam, kainuodavo iki 1 kapos (60) grašių, o kitas medis buvo dešimt kartų pigesnis (6 grašiai).

Šalia įvairių sortimentų sijų, lentų, lotų, karčių ir kt. (lot. vadinamų struges, plaustra, ligna ir kt., vok. Klappholz, Knarrholz, Koggenbort, Eibenholz, Fassholz, Stabholz, Maste ir kt.), — ypač plukdytų ir laivais gabentų iš Lietuvos XVI–XVII a., nuo Vytauto laikų jau buvo išvežami pelenai; jie buvo plačiai vartojami potašui, šarmams, stiklo gamybai ir kt. cheminiams reikalams. Pelenai ir potašas paprastai buvo gaminama iš kietųjų lapuočių medienos (skirpsto, guobos, klevo, uosio, ąžuolo), nes iš jos buvo gaunama daugiau pelenų. Bet vis tik gausi pelenų gamyba reiškė nepaprastai didelį miško naikinimą, nes pvz. iš vieno ktm sudegintos ąžuolo medienos tegaunama vos 4,4 kg pelenų arba 0,45 kg potašo. Potašas ir pelenai buvo eksportuojami vytinėmis po keliasdešimt laštų (žr.). Gausus pelenų eksportas, kuris tik XVII a. sumažėjo, labai naikino Lietuvos miškus. Tuo pačiu laiku stipriai padidėjo ir dervos eksportas, žinomas nuo Vytauto laikų. Nuo senų laikų buvo deginama anglis, varytas degutas ir derva, dėl to D.L.K. prievolininkų tarpe dvaruose sutinkami anglininkai (ugolniki) ir degutininkai (degtiari, degtiarniki). Vietos amatininkai dailidės, roginininkai, kubiliai, statinių ir kt. medinių indų dirbėjai (doilydi, sanniki, bondary, sudniki, klepači) tenkindavo ne tik vietos reikalavimus dv., bet nuo XVI a. vis daugiau dirbo išvežimui. Nors daug medžio buvo vartojama vietos reikalams, nes geležis buvo brangi (žr. kalviai), tačiau XV a. prasidėjęs Lietuvos girių eksploatavimas vis labiau didėjo. Jau Vytautas Dancigo pirkliams davė leidimų (mūsiškai koncesijų) išvežti iš Nemuno krantų medžių. Vėliau D.L.K. dar labiau atkreipė dėmesį į girių eksploatavimą, matydamas, kad pastarasis galėjo duoti daug pinigo, tiek reikalingo toli nuo centro vedamiems karams su Maskva. Patys negalėdami tinkamai girių eksploatuoti, D.L.K. jas išnuomodavo vokiečių pirkliams, daugiausia Dancigo, kuris jau gana anksti buvo virtęs tikruoju R. Europos medžio uostu. Nebuvo pelningesnės prekybos už medžių eksportą iš D. L. K-tijos girių. XVI a. yra žinoma dešimtimis atvejų, kaip už sumokėtą metinį mokestį, buvo atiduodama iškirsti kokio nors ploto medžiai ar kurį nors pusiau apdirbta miško medžiaga (dažniausiai vančios, šulai statinėms), ar leista deginti pelenų nenustatytus kiekius. D.L.K. tarėsi dar uždirbąs, kai nuo išvežamos medžiagos pirkliui reikėdavo mokėti į D.L.K. iždą nustatytą muitą. Pvz. 1515 buvo leista dancigiečiui pasistatyti 4 ‚būdas' (žr.) Nemuną siekiančiose giriose: Punsko, Darsūniškio, Birštono ir Vilkijos. Sąlygos buvo aiškiai nusakytos: ‚turi teisės medį į vančias ir šulus statinėms dirbti ir pelenus degti; mums turi už tai metams duoti 200 kapų grašių... o muitą mokėti, kaip ir visi kiti moka' (Liet. Metr. Ljubavskij, Oblstn. Delen. 490). Panašiai kitas pirklys (Hanus Sudermann) 1522 už 50 kapų grašių gavo teisę Darsūniškio ir Birštono giriose vieneriems metams pastatyti savo ‚būdas'. Jis turėjo dar mokėti įprastinį muitą, ‚kai vandeniu savo darbą paleis'. 1544 Žygimantas Augustas, kuris yra išdavęs gana daug koncesijų būdoms statytis, leido Albrechtui Schwarzui 3 m. Žemaičių giriose (arti Nemuno) gaminti vančias, šulus statinėms, pelenus, o pirklys Kasparas Lüdneris už teisę Birštono girioj įsirengti būdą, be eksploatacinės nuomos, D.L.K. iždui mokėjo muito ‚po 20 grašių už šimtą vančių, už šimtą šulų ir vieną pelenų laštą'. Daugiausia girių eksploatacijai buvo pritraukiami užsienio (Dancigo) pirkliai, turį reikiamo pradinio kapitalo. Bet jau tada pasitaikydavo nemaža savavaliavimų, nes daugelis pirklių girion įeidavo ‚be kng. leidimo', ‚be popierių', ir buvo sunku kovoti su miškų žalotojais bei išnaudotojais. Pravesti kontrolei iš pirklių, turinčių santykių su D.L.K. iždu, buvo reikalaujama įrodyti, kokį skaičių medžio dirbinių Dancige yra pardavę. Buvo bandoma ir savas būdas pastatyti, ir jau 1529 nuostatuose įsakmiai kalbama apie rengimą D.L.K. dvaruose būdų, tarnaujančių gaminti ‚dervai, vančioms, šulams, pelenams'. D.L.K. ilgai gynė savo monopolinę medžio eksporto teisę į užsienį. 1551 Vilniaus seime dar kartą buvo klabinamas D.L.K., ‚kad išleistų bajorų miško prekes į užsienį', ir tą teisę bajorai pamažu išsikovojo. Dėl to D.L.K. didžiosios valakų reformos metu ėmė labiau rūpintis ir miškų ūkio tvarkymu. Reikėjo būtinai sugriežtinti girių priežiūrą, sutvarkyti mst.

ir privačių asmenų teises, ‚įžengti girion'. Padedamas girių sargų, duoklininkų, bitininkų ir D.L.K. valstiečių, kurie nurodė daug D.L.K. girioms daromų nuostolių ir žalos, Grigalius Valavičius 1559 sudarė garsią ‚Girių reviziją', kurios tikslas buvo apsaugoti D.L.K. girias ir jų žvėris. Valavičius nustatė, kad pirkliai tada girias eksploatuodavo perdaug savo naudai. Toks savanaudis buvo ir Kauno girioje medžius kirtęs Hanus Skopas, turėjęs monopolinį pavedimą būti Žemaičiuose ‚medžio prekių tvarkytoju'. Monopolinė D.L.K. teisė girių ūkiui pasiliko ir toliau, nors ir buvo davinėjami leidimai privatiems asmenims. Revizija buvo dar gana netobulas bandymas tvarkyti miškų ūkį ir medžių eksportą. 1567 II 27 naujas nuostatas jau aiškiau tvarkė girių eksploataciją, nes atskirus plotus išnuomojant pelenams ir kt. eksporto prekėms, buvo pareikalauta didesnės priežiūros. Pagaliau 1641 Isaikovskis ir Bielozaras paruošė ordinaciją (žr.) D. L. K-tijos miškuose, kuria valdovo girios padalytos į girininkijas, kiekvienai giriai buvo duotas tikslus prižiūrėtojų skaičius ir nustatytos jų pareigos.

XVII–XVIII a. yra didžiojo Lietuvos girių išvežimo laikai. Vakaruose stipriai išaugusi laivų statyba vis negalėjo apsieiti be ąžuolinių rąstų, ir jų daug plaukė Nemunu. Į ąžuolinius sielius būtinai reikėdavo įpinti ir sausuolių eglių kamienų, kad sunkūs ąžuolai neskęstų. Tuo būdu labai nukentėjo Lietuvos didieji ąžuolynai, eksportui panaudojant ir kt. upes. Jau Vytauto laikais iš Sūduvos girių plukdoma Šešupė (Cod. epist. Vit. 203). Sieliams tarnavo Neris su Šventąja, Nevėžis, Dubysa, o Žemaičiuose iš pačių miškingiausių sričių iki pat XX a. tarnavo dar Jūra ir Minija.

Pačioje Lietuvoje vis daugiau atsirado mst. pirklių, kurie vertėsi didžiai pelninga medžių prekyba. XVII a. pradžioje visą medžio prekių ruožą monopolizavo Vogelsangas, vėliau Adersbachas, Schleinas ir dideliu turtuoliu virtęs Krišpinas-Kiršenšteinas, kurio giminėje buvo D. L. K-tijos pareigūnų, vienas jų Žemaičių vyskupas. Iš Lietuvos link Dancigo plaukiančioms prekėms iš seno Karaliaučius vykdė rūšiavimo teisę pelenams, medžiams, dervai ir degutui. Prisiekę rūšiuotojai nustatydavo atėjusių prekių rūšį ir jų tinkamumą tolimesnei prekybai. Priverstinis Karaliaučiaus rūšiavimas gana skaudžiai paliesdavo Lietuvos pirklių interesus. Medžių prekybai tačiau tai nekliudė plėtotis. Sieliai ir kt. miško medžiaga buvo sėkmingai plukdoma dar XIX a. 1793 Merkinės seniūnijos valstiečiai skundėsi, jog jie turį 2 savaites gaišti su sieliais. Apie Upytės pavietą 1827 žinoma, kad laivams statyti tinkama medžiaga iš ten buvo gabenama Rygon. Pagal 1856 Kauno ir Vilniaus gubernatorių ataskaitas miško medžiagos ir malkų plukdymas buvo vykdomas tų gub. valstiečių Nemunu, Nerimi ir Dauguva.

Revizija pušč i perechodov zverinnych Vel. Kn. Lit., Grig. Voloviča 1559, 1867 (svarbus šaltinis medžių eksportui); Ordinacija korolevskich pušč Vel. Kn. Lit. 1641 g., 1871; *M. V. Dovnar-Zapolskij*, Gosudarstvennoje choziajstvo Vel. Kn. Lit. pri Jagellonach 1901, 320, 489; *M. Liubavskij*, Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije litovsko-russkago gosudarstva 1892; *V. I. Pičeta*, Agrarnaja reforma Sigizmunda Avgusta v Litovsko-Russkom gosudarstve 1958, 248–281; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938 (daug faktų iš medžio eksporto); *Z. Ivinskis*, Lietuvos prekyba su Prūsais I, 1934 (duomenys apie medžio išvežimą iki XVI a.); (") Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje (Židinys 8–9, 1933). Kitą bibliografiją žr. Ąžuolynai, Būda, Dykra, Laivininkystė, Lentų piovėjai, Medžioklė sen. Lietuvoje. *Z.I.*

Miško taksacija miškų mokslo šaka, kuri nurodo būdus miškui inventorizuoti ir įvertinti, moko surasti medyno amžių, sudėtį, skalsumą, gerumą, formą ir apskaičiuoti tūrį. M.t. skiriama: nukirstų medžių ir nukirsto miško, stačių medžių ir augančių medynų, paruoštų sortimentų, medžių ir medynų prieauglio.

Medyne augančių (stačių) medžių tūriui nųstatyti vartojami m ė g i n i m o b a r e l i a i, nes dideliame plote išmatuoti visi medžiai būtų sudėtingas darbas. Todėl apsiribojama dalies ploto išmatavimu. Tikslesniam medyno tūrio suradimui paimama visa eilė tokių barelių, dažniausiai 0,5 ha ploto. Jiems parenkamos vietos, kur medžiai savo amžiumi, tankumu, skirties sudėtimi atstovauja visam medyno vidurkiui. Žinant medyno plotą, pagal mėginimo barelio plote rastą medžių tūrį randamas viso medyno apytikris tūris. Be to, medyne augančių medžių apytikriam tūriui apskaičiuoti vartojami vad. m o d e l i n i a i m e d ž i a i, parenkant būdingesnius, kurie atstovautų vidutiniems tame medyne esantiems medžiams. Tūris apskaičiuojamas nukirtus modelinius medžius. Iš kelių ar keliolikos tokių medžių išvedamas aritmetinis vidurkis, o pagal juos skaičiuojamas medyno tūris. *J.Kpr.*

M i š k o į k a i n o j i m a s. Jo tikslas yra: rasti tam tikram miško plotui tinka-

mą pardavimo, pirkimo arba mainų kainą, pagal jo medžių rūšis, amžių, kokybę, kiekybę. Miško įkainojimas yra sudėtingas. Čia paminima praktiškasis atvejis. M.į. vartojamas pagal miško našumą — gaunamą gryną pelną ir reliatyvusis, išeinant iš panašių medynų kainų. Pastaruoju atveju žemė ir mediena įkainojama skyrium pagal esamas rinkos kainas. Mišką įkainojant numatoma, kad jo ūkis bus vedamas racionaliai ir užtikrintas medienos (kapitalo) produkavimas. Kitaip mišką tenka kainoti, kada pastovaus miško ūkio vedimo nenumatyta.

Metinis miško grynas pelnas randamas iš formulės: $Au+Da+Db+ \dots Dq-(C+u\cdot V)$. Au — metinis medienos kiekis, gaunamas per pagrindinius kirtimus apyvartos ‚u' metais; Da, Db, Dq — medienos kiekiai iš ugdomųjų kirtimų tais metais; C — metinės iškirsto ploto želdymo išlaidos; u·V — administracijos ir kt. išlaidos, turėtos per apyvartos laikotarpį. Miško gryno pelno vertė (pelningumo nuošimtis) randamas pagal kapitalizacijos formulę:

$$\frac{Au+Da+Db+ \dots Dq-(C+u\cdot V)}{0{,}0p}$$

Miško žemės įkainojimas. Ji įkainojama pagal mokamas kainas, kurios nustatomos žemės kainų žinovų, suskirstant bonitetais. Pvz. pušynų žemė suskirstoma penkiais bonitetais: I, II, III, IV, V. Kiekvienam bonitetui nustatoma atskira kaina.

Miško žemės būsimoji vertė nustatoma iš sumos esamos žemės vertės ir visų ateityje numatomų pajamų, atėmus išlaidas, kurios susidarytų ar susidaro ateityje tas pajamas organizuojant. Jos vertė randama iš formulės:

$$\frac{Au+Da\cdot 1{,}0p^{u-a}+ \dots Dq\cdot 1{,}0p^{u-q}-C\cdot 1{,}0p^{u}}{1{,}0p^{u}-1}-V.$$

Au — pagrindinės pajamos iš medienos kiekių pagrindinių kirtimų apyvartos ‚u' metais ir kapitalizuojant dabartinė žemės vertė (rentabilingumas, arba našumo nuošimtis) būtų:

$$\frac{Au}{1{,}0p^{u}-1}; \quad \frac{Da\cdot 1{,}0p^{u-a}}{1{,}0p^{u}-1}, \quad \frac{Db\cdot 1{,}0p^{u-b}}{1{,}0p^{u}-1}$$

ir t.t. — pajamos iš ugdomųjų (retinimų) kirtimų amžiuje a, b, c ir t.t., kurias dabartiniu metu sudaro Da, Db, Dc; $\frac{C\cdot 1{,}0p^{u}}{1{,}0p^{u}}$ — miško želdymo išlaidos kiekvienais metais apželdant nukertamus plotus, kur C reiškia išlaidas dabartiniu metu; V — kapitalas, išleidžiamas administravimui (V = V : 0,0p).

Brandaus miško vertė nustatoma pagal esamus brandžios medienos išteklius, tinkamus tuo metu eksploatacijai ir greitam pardavimui rinkos kainomis už medieną. Iš numatomų pajamų atėmus visas eksploatacijos išlaidas, gaunama 1 ktm medienos kaina. Ši jau įgalina nustatyti viso medyno vertę.

Medyno būsimoji vertė bet kuriame amžiuj m surandama pagal formulę:

$$\frac{Au+Dq\cdot 1{,}0p^{u-q}-(B+V)\cdot(1{,}0p^{u-m})}{1{,}0p^{u-m}}-1.$$

Au — medienos kiekiai brandumo gale; Dq — visi tarpiniai medienos kirtimai, gaunami per ugdomuosius kirtimus po m metų iki apyvartos u metų galo; B — žemės kapitalas; V — metinės išlaidos.

W. Rothegel, Grundriss d. forstlichen Schätzungslehre 1949; *M. Prodau,* Messung der Waldbestände 1951. *Z.Dts.*

Miškotyra miškų tyrimo mokslas ir praktika. M. nagrinėja miškų tyrimo tikslus, metodus ir priemones. Praktiškai m. tiria atskirų medžių ir medynų augimo sąlygas dirvos, drėgmės, medynų sudėties ir kitais atžvilgiais, o taip pat jų įtaką medynų ir atskirų medžių savybėms. M. darbas eina sekant ir tam tikrais laikotarpiais, registruojant miško augimą parinktuose plotuose natūralinėse arba atsitiktinai ar specialiai žmogaus sudarytose sąlygose. Jos metodas — medžių analizė ir surinktų augimo duomenų lyginimas. M. objektan be tiesioginių miškininkystės klausimų įeina miškų eksploatacija ir platesne prasme medienos sunaudojimas. Organizaciniu atžvilgiu m. vykdo specialios m. stotys, mokslo įstaigos arba pati miškų administracija. Lietuvoje m. buvo vykdoma Žemės ūkio tyrimo įstaigos miškų sekcijos, Miškų mokyklos ir pradėta VU miškų mokslų fak. JAV m. plačiu mastu varoma po visą kraštą pasiskirsčiusių devynių m. stočių ir Miško produktų tyrimo įstaigos (Forest Products Laboratory) Madisone, Wisconsine.

A.J.Vs.

Miškotvarka miškų mokslų šaka, nagrinėjanti, kaip esamomis sąlygomis trumpiausiu laiku gauti didžiausio tūrio bei vertės miško kasmet pastoviai naudoti. M. sprendžia specialius miškų ūkio klausimus, pvz. apsauginių miškų, rezervatų ir parkų tvarkymą. M., kaip miško ūkio plano paruošimas, vykdo miškų inventorizaciją

(apmatuoja ir suranda miško plotą, jį suskaldo pagal miško sudėtį, amžių, skalsumą, kokybę, aukštį), nustato prieaugį, tūrį, miško kirtimo plotą ir kiekį pagal medienos masę, taip pat kirtimo būdą, kuris užtikrintų gerą ir greitą miško atželdymą. Be to, m. nurodo miškui reikalingas apsaugos, melioracijos ir administracijos priemones. Miškų ūkio planai paprastai paruošiami 10 metų. Po dešimtmečio vykdoma antroji m., vadinama m. revizija. Jos tikslas yra tikrinti miško kirtimo vietas, želdymo eigą, jaunuolynų priežiūros ir vidurinio amžiaus miškų retinimo rezultatus. Prireikus įnešama į m. ūkio planą pataisos bei papildymai, kurie miškų administracijai yra privalomi iki sekančios m. revizijos. *A.Rkž.*

M. L i e t u v o j e žr. Lietuvos tome.

Miškóvaisa (vok. Waldbau) — mokslas, nagrinėjąs medžių skirčių ir medynų biologines bei ekologines savybes, medžių skirčių santykius su šiluma, drėgme, mineralinėmis druskomis, šviesa, medynų tipus, kirtimo būdus, medžių skirčių pakaitą, savaiminį miško želdymą, sėklininkystę, dirbtinį miško želdymą ir jaunuolynų bei viduramžio miško auginimą.

Miško ūkio praktikoje m. taip pat reiškia savaiminį arba dirbtinį miško želdymą. S a v a i m i n i s miško želdymas vyksta tada, kai miškas atsiželdo apsisėdamas krintančiomis medžio sėklomis, atžalomis bei ataugomis, ir d i r b t i n i s, kada miš-

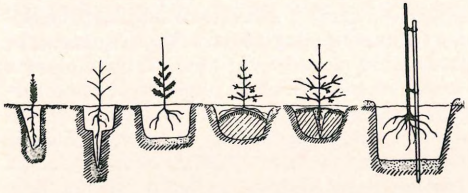

Paruoštos duobės atitinkamai sodinamųjų medelių šaknų sistemai

kas želdomas sodinimu arba sėjimu. Savaiminio atželdymo geresniam pasisekimui, reikalui esant, papurenamas dirvožemio paviršius, šalinami krūmai ir kt. Sodinimui daromos įvairaus dydžio (50 × 50 cm, 100 × 100 cm ir didesnės) vad. aikštelės, kurios kauptukais giliai supurenamos, plūgu ariamos vagos ir kt. Jose atitinkamais sodikliais daromos skylės bei duobelės, į kurias pasodinama daigai (1–2 metų) ar sodintiniai (2 metų ir senesni). Didesni kaip 2–3 m. medeliai miške sodi-

Medelių sodinimas stačiakampišku eiliavimu

nami labai retai; juos naudoja sodyboms, pakelėms apsodinti. Sodinant žiūrima, kad medelis nebūtų nei pergiliai nei persekliai, o kaip anksčiau augęs (sulig šaknų kakleliu) ir kad žemė būtų aplink stipriai suspausta. Aukštesnieji medeliai (2–3 m.) dar pririšami prie mieto ar kitaip pritvirtinami, kad tiesiai augtų. Daugiau sodinant geresniam ploto išnaudojimui laiko-

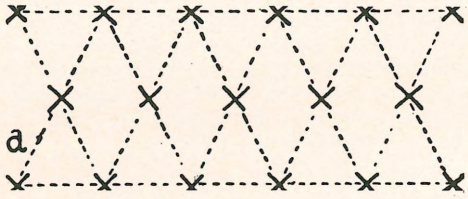

Medelių sodinimas trikampišku eiliavimu

masi tiesių eilių stačiakampio, kvadrato, trikampio. Medelių skaičius (M) priklauso nuo atstumo (a) eilėse, tarp eilių (b) ir sodinamojo ploto (P). Eilėms išlaikyti vartojama atitinkamai suženklinta virvė. Geriausias sodinimo laikas yra pavasaris. Sodinamoji medžiaga prisiauginama daigynuose, medelynuose; rečiau jos pasikasama iš miško apsisėjusių vietų. Miškas sėjamas paruoštose platesnėse juostose, aikštelėse, vagose, retai — ištisu plotu. Sėjama rankomis ir mašinomis. Juostiniam sėjimui pvz. 1 ha reikia apie 3–400 kg ąžuolo gilių arba 1–2 kg pušies sėklų, 2–3 kg eglės sėklų. Sėklų kiekis priklauso nuo daigumo % ir kt. veiksnių. Dirbtiniu būdu įveistas miškas (sodinimai, sėjimai, vad. kultūromis) iki įsigali, reikalingas priežiūros; svarbiausia ginti nuo piktžolių, krūmų ir kt. Miškų želdymui suintensyvinti 1937 išleistu įstatymu buvo sudarytas Miškui želdyti fondas (žr. Lietuvos tomas). *J.Rkt.*

Miško želdymas žr. Miškovaisa.

Miškų apsauga — miškų kenkėjų, jų daromos žalos pažinimas ir kovos priemonių taikymas. Didžių nuostolių miškų ūkiui sudaro ir įvairūs žmogaus nusikalstamieji veiksmai, kurių tarpe minėtini:

Naikinamieji kirtimai (savavaliai), kada miškas pagrobiamas išsikertant, išsikasant, išsilaužiant.

Miško vogimas, kada miško medžiaga pagrobiama jau savininko pagaminta. Kova su šiais nusikaltimais yra griežtas nusikaltėlių persekiojimas ir stropus miško saugojimas. Nepriklausomybės laikais Lietuvoje bausmės, baudos bei persekiojimo tvarka buvo numatyta pakeistame Baudžiamojo statuto 624–627 str., Baudžiamojo proceso įstatyme, Miškų statute ir 1939 išleistame Medžių naikinimui bausti įstatyme. Pasisavinus pagamintą miško medžiagą iš sandėlių ar gamybos vietų buvo baudžiama kaip už vogimą (BS 581 str.). Šalutinio miško naudojimo nusikaltimai buvo persekiojami pagal 1935 išleistą Laukams prižiūrėti įstatymą.

Miško ganiava. Miškai yra žalojami savavalio ir legalaus ganymo bei atsitiktinai patekusių gyvulių į mišką. Gyvuliai nugraužia lapus, šakeles, juos sužeidžia, sutrypia ir kitaip naikina. Ganomas miškas neduoda geros medienos. Nepriklausomoje Lietuvoje ganiava miškuose panaikinta 1935. Nusikalstamieji miško ganiavos veiksmai buvo baudžiami pagal Laukams prižiūrėti įstatymą.

Miškų gaisrai. Labiausiai jie įveikia spygliuočius miškus. Esama pažeminių gaisrų, kada dega paklotė ir jaunuolynai, kartu apdegant žemutinei senesnių medžių liemens daliai; lajinių, kada gaisro ugnis eina lajomis, siekdama viršūnės, ir požeminių, kada ugnis yra žemėje, pvz. durpynuose. Be žmogaus, miško gaisrus sukelia žaibas, garvežių kibirkštys ir kt. Lietuvoje miško gaisrų laikotarpis yra kovo–lapkričio mėn. 1919–39 Lietuvoje būta 2186 gaisrų ir išdegta 16.955 ha miško. 1940 buvo kilę 273 miško gaisrai, kada išdegė 2338 ha miško ir 1941 (karo pradžios metais) 526 gaisrai sunaikino 8323 ha miško ir padarė apie 8 mil. lt. nuostolių. Su miškų gaisrais kovojama įvairiai. Lietuvoje miškų gaisrus gesinti privalėjo artimesnių apylinkių gyventojai, o reikalui esant ir iš toliau. Pažeminiai miško gaisrai ramiam orui esant gesinami apstojus gesintojams degamą plotą ir užplakant ugnį išsikirstais medeliais (žabais), pvz. berželiais ir kt. Vėjui esant kertamos bei valomos ugnį užtveriamosios juostos, pavartojama priešinė ugnis ir kt. Lajiniams gaisrams gesinti kertamos plačios (iki 50–100 m platumo) gaisro ugnį stabdomosios juostos. Pažeminiai

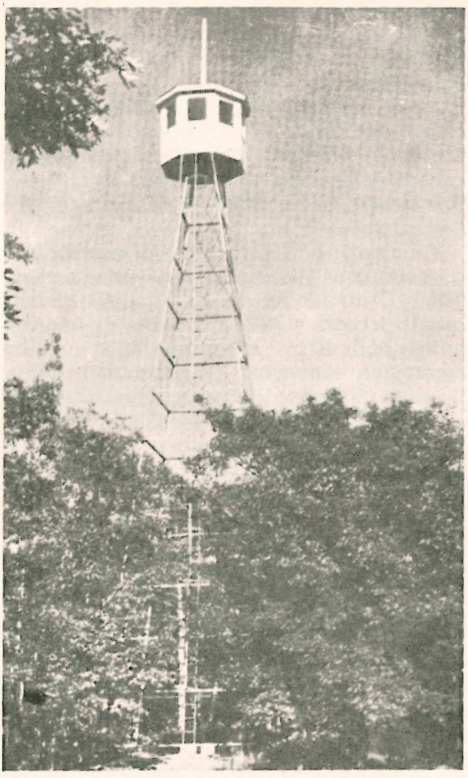

Bokštas gaisrams stebėti

gaisrai gesinami, kasant ugnį sulaikomuosius griovius. Apsisaugomųjų priemonių tarpe yra priešgaisrinės juostos, suariamos pakelėse, pageležinkeliais, spindžiais ir kt. Kovoje su miškų gaisrais didžios svarbos turi gaisrams stebėti bokštai, statomi aukštesnėse vietose, kad būtų galima žvalgyti kiek galint tolimesnė apylinkė. Vieno gaisrams stebėti bokšto žvalgomasis plotas siekia apie 20 km spindulį. Mūsų miškuose gaisrams stebėti bokštai buvo įrengti didesniuose masyvuose. Budėtojas, pastebėjęs gaisrą ir pagal orientuotą planą atitinkamu matavimo prietaisu nustatęs kryptį, čia esamu telefonu praneša urėdijai, kur iš dviejų bokštų (mažiausia) gautų duomenų tiksliai nustatoma gaisro vieta; tat padeda greičiau pradėti gesinimą. Miško padegėjai traukiami teismo atsakomybėn. Su degamu mišku neretai žūsta ir ilgametiniai tyrimo duomenys. Miškų gaisrai taip pat sunaikina nemaža faunos bei retesnės floros. Pvz. JAV miško gaisro ugnies yra

labai naikinamos sekvojos (Sequoia). Miškų gaisrų JAV vid. kasmet esti 10.500 ir išdega apie 85.000 ha miško (1945–49 duomenys).

Audros. Iš atmosferinių veiksnių skaudesnių miškams nuostolių padaro audros. Lietuvoje didesnių audrų esti pavasarį ir rudenį. Miškai, be to, nukenčia ir nuo šalčio, sniego, tekančio bei stovinčio vandens, kaitrų, žaibo ir kt.

Vabzdžiai. Nėra medžio organo, kuris nebūtų pažeidžiamas kenksmingų vabzdžių. Grambuolių lervos, pagrauždamos šaknis, ištisais plotais sunaikina daugiausia pušies sėjimų bei sodinimų, jų suaugėliai apnuogina lapuočius, nugrauždami lapus. Gausios miškuose kinivarpos, besimaitindamos ir besiveisdamos medžių požievyje, juos išdžiovina bei apgadina. Drugių vikšrai nuėda medžiams lapus, padarydami žymios fiziologinės žalos. Kad ir retas, bet žalingiausias miškams yra drugys verpikas vienuolis (Lymantria monacha), Lietuvos miškus žalojęs 1852–53, 1856–57 (tada nukentėjo 120.000 ha miško, daugiausia eglyno), 1898–99, 1907–08, 1914 ir 1938. Nemaža žalos padaro ir plėviasparniai vabzdžiai piūkleliai (Lophyrus). Yra ir naudingų vabzdžių miškų ūkyje, kurie naikina kenksminguosius, pvz. grobuonys, tachinos, ichneumonai. Kova įvairi, pagal kenkėjų bei medžių skirtis, nuo vabzdžių įvairiose stadijose rinkimo iki medžių apdulkinimo insekticidais iš lėktuvų, be to, globojant paukščius, veisiant kenkėjų naikinamuosius vabzdžius, stropiai vykdant profilaktikos bei miško higienos reikalavimus.

Ligos. Jas sukelia įvairūs grybai, naikindami jaunus ir suaugusius medžius. Augančių medžių mediena yra pūdoma įvairių kempinių (Polyporus), kempių (Trametes), pinčių (Fomes). Be to, veikiami taip pat lapai, žievė, vaisiai. Veiksmingiausia kova — ligos apimtų medžių šalinimas.

Lietuvoje privatiniai miškai buvo miškų administracijos priežiūroje. Jų apsaugos nuostatai numatyti ‚Privatinių savininkų miškams prižiūrėti ir valdyti taisyklėse', kurios buvo išleistos 1929 (pakeitimai 1929 ir 1935). Sen. Lietuvoje pirmasis m.a. įsakymas išleistas Jogailos 1423; jis draudė kirsti tysmedžius (Taxus baccata). Pirmasis m.a. ir medžioklės įstatymas išleistas Žygimanto Senojo 1538. Lietuvos Statute (1588 redakcijos) m.a. ir medžioklės sritis įjungta X skyriuje. Už miško naikinimą yra numatytos griežtos bausmės. *J.Rkt.*

Miškų eksploatacija — mokslas apie miško kirtimą ir transportą. Praktikoje m.e. suprantama veiksmų visuma nuo medžio nukirtimo iki jo pristatymo į įmonę. Paskutiniais dešimtmečiais m.e. padariusi didelę pažangą: vietoje kirvio ir rankinio piūklo atėjo įvairiausių tipų motoriniai piūklai medžiui nuleisti, genėti ir skersuoti, o arklį jau daug kur iš miško darbų išstūmė autovežimiai.

M. e. Lietuvoje žr. Lietuvos tomas.
A.J.Vs.

Miško kirtimas. Pagrindinis miško kirtimas, arba medžiapiūtė, vykdomas tokiame miško brandos laipsnyje, kada gaunama daugiausia pajamų ir naudos. Laikotarpyje, kol miškas subręsta (60, 80, 100 m. ir daugiau), vykdomi vad. tarpiniai kirtimai, išrenkant nustelbtus, nesveikus, sausuolius ir kt. medžius. Planingame miško ūkyje m.k. apskaičiuojami tokio dydžio, kad nepažeistų miško ištekliaus, kad jo naudojimas būtų vienodas ir nepertraukiamas kas metai. Kirtimų būdų esama įvairių. Nepriklausomoje Lietuvoje dažniausiai buvo vartojami plyni kirtimai, nukertant biržėje visus medžius ir, sąlygoms leidžiant, tepaliekant sėklinius. Vietomis kirsta vad. atvejiniais, arba sėkliniais kirtimais, iškertant biržės medžius rinktinai keliais atvejais (paprastai trimis) per ilgesnį metų skaičių. Bandymui Kazlų Rūdos miškuose buvo suprojektuotas ilgalaikio miško ūkis ir jam pritaikyti atitinkami kirtimai.

Sortimentų paruoša paruošimas medžiagos miške atitinkamiems padarams bei gaminiams, kaip rąstų lentoms piauti, fanerai, degtukams ir kt. arba ir pačių padarų, pvz. pabėgių, telefono - telegrafo stulpų, malkų, popiermedžio (popiermalkių).

Miško medžiagos transportas vykdomas vandens ir sausumos keliais. Vandens keliais transportas yra pigiausias. Upėmis miško medžiaga plukdoma pavieniais gabalais palaidai (pvz. popiermedis, malkos, rąstai), mažesniais sieliais, plaustais, didesniais vairuojamais sieliais, laivais, baidokais. Stovinčiais vandenimis (ežerais) gabenama surišta medžiaga, vartojant tempiamą jėgą;šis būdas retai panaudojamas ir jūrose. Lietuvoje, be Nemuno su intakais, dar yra nemaža plukdomųjų upių kaip Minija, Šventoji, Mūša, Venta, Nemunėlis, Neris ir kt. Sausuma miško medžiaga gabenama plačiaisiais ir siauraisiais geležinkeliais; didesniuose miš-

Miško transportas traktoriais

kuose įrengiami kilnojamieji geležinkeliai miško medžiagai gabenti. Artimam gabenimui (į sandėlius, lentpiūves ir kt.) vartojama sunkvežimiai, arklių jėga.

Sen. Lietuvoje miško medžiagos transportas ėjo upėmis. Jau pačioje XV a. pradžioje (1405) Nemunu buvo plukdoma miško medžiaga į Prūsus. Nuo 1413 Nemunu nuo Kauno iki Ragainės jau nuolat ėjo miško medžiagos transportai. Maždaug tuo pačiu laiku Nemunu plukdoma miško medžiaga Gilija patekdavo į Kuršių Mares, toliau Deimena ir Prieglium pro Karaliaučių pasiekdavo Edinburgą ir iš čia toliau Dancigą. Pirmojoje XV a. pusėje sieliai buvo plukdomi ir Šešupe. Be to, XV a. plukdymui naudotos Jūra, Nevėžis, Dubysa, Neris su Žeimena, o XVI a. — Veiviržas, Akmena ir Šventoji. Lietuvos pietuose miško medžiagos transportui buvo naudojami: Narevas ir Bebras, iš kurių Bugu (jau nuo 1414) ir Vysla miško medžiaga patekdavo į Dancigą. Sielių dydis priklausė nuo upių platumo, pvz. 1542 Vilniaus mst. dokumentuose pažymėta, kad ilgų rąstų sieliai turėjo 30 grandžių, o trumpų — po 60 grandžių. Tame pačiame dokumente sakoma, kad ant sielių arba specialių plaustų gabendavo statines, lentas, grūdus, šieną, sviestą, kiaušinius, sūrį, žuvį ir pn. Plukdymas upėmis be gamtinių kliūčių (akmens, staigūs posūkiai, tiltai) sutikdavo ir ekonominių sunkumų. D.L.K. ir bajorai pradėjo imti mokestį už sielių perleidimą per jų teritorijas bei tiltų angas. Taip pat ir kryžiuočiai, vėliau Prūsų karaliai ir Reicho kaizeriai, per Smalininkų muitinę perplaukiančiai miškų medžiagai uždėjo didelius muitus. Aukšti muitai privertė rusų caro valdžią susirūpinti ir, kai vestos su Vokietija derybos nedavė laukiamų rezultatų, rusai pradėjo kasti Dubysos–Ventos kanalą, norėdami nukreipti miško medžiagos ir kitų produktų transportą Dubysa–Venta į Rygos uostą. Šis žygis vos nesukėlė rusų-vokiečių karo, bet per naujas derybas buvo padarytas kompromisinis sprendimas, ir kanalo kasimas sustabdytas.

Nepriklausomybės laikais Smalininkų muitinė veikė ir taip pat gerokai uždirbo ir tranzito plukdomos miško medžiagos. 1923 prisijungus Klaipėdos kraštui prie Lietuvos, miško medžiagai atsidarė laisvas kelias į Klaipėdos uostą. Iš Š. Lietuvos miško medžiaga buvo plukdoma Mūša ir Nemunėliu, vėliau Šventąja ir Dauguva patekdavo į Rygos uostą.

J. Matusas, Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI a. pabaigos (Mūsų Girios 1943). *A.Rkč.*

Miškų politika mokslas, nustatąs pagrindus ir nurodymus miško ūkio vedimui atitinkant tautos ir valstybės uždavinius.

Tarptautinė m. politika. Jos pradžia siekia XIX a. pabaigą. 1890 vokiečiai ir švedai ėmė kurti tarptautinę miškų tyrimo stočių organizaciją, dabar vad. International Union of Forest Research Organizations (IUFRO) Šiandien jai priklauso 50 vst. su 154 tyrimo stotimis. Vėliau imta šaukti tarptautinius miškų reikalams svarstyti kongresus: 1926 Romoje, 1930 Antverpene, 1931 Paryžiuje ir 1936 Budapešte. Paryžiaus ir Budapešto kongresuose dalyvavo ir Lietuvos atstovai. Budapešto kongrese nutarta sukurti savarankišką miškų ūkio sekciją (Section de Sylviculture) sudėtyje Tarptautinio žemės ūkio inst. Romoje. Šiai sekcijai suorganizuoti iš įvairių valstybių atstovų sudarytas specialus komitetas, į kurį įėjo ir Lietuvos atstovas A. Rukuiža, dirbęs jame iki Lietuvos okupacijos. Komitetas posėdžiavo Budapešte (1936), Berne (1939) ir Berlyne (1940). Per tą laiką jis suorganizavo Miškų sekcijos darbą, paskirdamas prof. Koesterį generaliniu sekretorium, parinkęs Miškų sekcijai nuolatinę būstinę Berlyną ir priėmęs 300 kambarių rūmų statybos projektą Wansee prie Berlyno. Prasidėjęs II pas. karas komiteto ir sekcijos darbą sustabdė. Miškų sekcija paruošė ir Tarptautinis žemės ūkio inst. išleido miškų klausimais 8 kapitalinius veikalus. Nuo 1931 Lietuva aktyviai dalyvavo tarptautiniuose miškų kongresuose ir Miškų sekcijos darbuose. II pas. karui pasibaigus, Tarptautinis žemės ūkio inst. ir Miškų sk. nebeatnaujino darbo, bet jų vietoje JT globoje

Pirmasis miškų urėdų suvažiavimas 1919 m. rugpiūčio mėn.

pradėjo veikti panašios ir analoginės organizacijos. 1945 Kvebeke, Kanadoje, įkurta Maitinimo ir žemės ūkio organizacija (The Food and Agriculture Organization, stp. FAO) su būstine Romoje, kuri užėmė Tarptautinio žemės ūkio inst. vietą. 1946 FAO sudėtyje ten pat įkurtas Miškų skyrius (The Forestry Division of FAO). Į miškų skyriaus programą įeina: 1. miškų politika, 2. specialioji politika, 3. teikimas patarimų įvairioms valstybėms jų vedamos miškų politikos klausimais, 4. miško našumo pakėlimas, 5. miško atkūrimas, 6. miško želdymas, 7. miško inventarizacija, 8. miškų ekonomika ir statistika, 9. miškų apsauga, 10. miško naudojimas, 11. medžio technologija, 12. medžio pramonė ir prekyba, 13. švietimas, 14. ganyklų apsauga ir kt. Be centro Romoje, miškų skyrius turi 4 regioninius poskyrius: Europos, Lotynų Amerikos, Artimųjų Rytų ir Azijos. Europos miškų poskyris įkurtas 1949 su būstine Romoje. Sovietų Sąjunga į FAO miškų sekciją teįstojo 1953; iki tol jokiose tarptautinėse miškų organizacijose bei kongresuose ji nedalyvavo. Nepriklausomai nuo miškų sekcijos prie FAO dirbo Topolių tarptautinė komisija (įkurta 1947 Tarptautinio topolių kongreso metu Paryžiuje). Topolių komisijos nariais yra 16 valstybių, o kitos 14 dalyvauja jos darbuose. Ši komisija aktyviai dirba ir beveik kasmet įvairiose valstybėse renkasi posėdžių, kurie yra įvykę 1948 Italijoje, 1949 Belgijoje, 1950 Šveicarijoje, 1951 Anglijoje, 1952 Italijoje, 1953 V. Vokietijoje, 1955 Ispanijoje ir 1957 Prancūzijoje. Su FAO bendradarbiauja Tarptautinė miškų tyrimo s-ga ir Bibliografinis komitetas. Pirmasis pokarinis miškų kongresas įvyko Helsinky, Suomijoj, 1949, sekantis Dera-Dune, Indijoje, 1954. Numatytam 1960 kongresui vieta dar nenustatyta.

M. p. Lietuvoje žr. Lietuvos tomas.

A.Rkž.

Miškų urėdija miškų administracinis vienetas, apimąs nuo 4 iki 12 girininkijų (žr.). Nepriklausomoje Lietuvoje m.u. buvo tiesioginėje žemės ūkio m-jos miškų dpt. žinioje. Jų būstinės buvo steigiamos valdiškose sodybose bei nuomojamose patalpose. Jas administravo miškų urėdas. Įstaiga turėjo sekretorių, buhalterį, 1–2 raštininkus. M.u. pradėjo veikti 1919; tada jų buvo 19. Miškų ūkiui suintensyvinti, m.u. skaičius tolydžio buvo didinamas ir plotai mažinami. 1938 m.u. buvo 45, o 1944 jau

63. Plačiau apie Lietuvos miškų administravimą žr. Lietuvos tome.

Miškų vadyba įstaiga, vadovaujanti valstybės miškų ūkiui. Dažnai ji yra kurios nors ministerijos dalis. Pvz. JAV m.v. (Forest Service) sudaro žemės ūkio dpt. padalinį. Nepriklausomoje Lietuvoje m.v. priklausė žemės ūkio m-jai, kurios centrą sudarė miškų dpt., o vietose veikė miškų urėdijos su girininkijomis. Miškų dpt. be miškų buvo priskirta dar durpynai ir vidaus vandenys. Žr. Ministerija (Žemės ūkio ministerija), Lietuvos miškų ūkis (Lietuvos tome).

Mišna (hebr. ‚pakartojimas') III a. pradžioje Judo ha-Nasi (žr.) surašytas žydų religijos įstatymų rinkinys, sudaręs Talmudo pagrindą. Mozės išleisti įstatymai ilgainiui tapo per bendri, nauji gyvenimo įvykiai pareikalavo naujų įstatymų bei potvarkių, kurie tradicijos keliu buvo perduodami iš lūpų į lūpas. II a. po Kr. tų naujų įstatymų ir senųjų aiškinimų buvo tiek daug ir skirtingų, kartais net vieni kitiems prieštaraujančių, kad kilo būtinas reikalas juos sutvarkyti ir surašyti. Žinoma, tie įstatymai buvo surašyti ne vieno Judo ha-Nasio, bet tas darbas tęsėsi pora šimtmečių. M. nėra įstatymų kodeksas griežta prasme, o tik rinkinys, todėl čia paduodama daugumos nuomonė ir skirtingos nuomonės laisvai apsispręsti. M. yra įtrauktos ir po Judo ha-Nasio gyvenusių rabinų mintys. M. padalyta į šešis skyrius: 1. Zeraim (‚sėklos')—žemės apdirbimo įstatymai; 2. Moed (‚šventės')—šeštadienio ir švenčių įstatymai; 3. Nasin (‚moterys') —vedybų, išsiskyrimų ir moterystės įstatymai; 4. Nazikim (‚sužalojimas')—kriminalinių nusikaltimų ir teismo eigos įstatymai; 5. Kodašim (‚šventi dalykai')—aukojimų ir bažnyčios aptarnavimo įstatymai ir 6. Toharoth (‚skaistumas')—švarumo ir nešvarumo (skaistybės ir neskaistybės) įstatymai.

H. Danby, The Mishnah 1933. *P.Plk.*

Mišrainė smulkiai piaustytų gumbinių daržovių, pupų ir žirnių, kiaušinių, silkių ir pn. mišinys, perpiltas grietine ar kitu padažu valgis. M. priklauso prie pradinių valgių (prakandas) ir lietuvių buvo mėgstama per kūčias ir kt. vaišes.

Mištautas (lenk. rašėsi Misztold) Antanas Aloyzas (1685 V 28 Naugarduko apl. — 1740 XI 25 Vitebske) jėzuitas. Baigęs Vilniaus univ. filosofijos dr. laipsniu, 1723–30 čia dėstė metafiziką ir etiką. Kurį laiką buvo ir teol. fak. senjoru. Vėliau vadovavo Polocko (1731–35) ir Vitebsko jėzuitų kolegijoms. Vilniuje 1724 išleido Sapiegų istoriją: Historia Illustrissimae Domus Sapiehianae ab origine et antiquitate sua genealogico syllabo per gloriosos heroum ejusdem ac annexarum Familiarum progressus in praesens saeculum deducta. Šis veikalas iš naujo perspausdintas Suada Polonica II, 118 tt.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III, 1899–1900, 263. *A.Lm.*

Mištūnai k. Valkininko vls., Eišiškių aps. Kaimas gyvenamas lietuvių. Lenkų okupacijos metu 1930 XII 12 pasodintas Vytauto D. 500 metų mirties sukakčiai paminėti ąžuolas. 1932 gyventojai rūpinosi atidaryti lietuvišką mokyklą, bet lenkų okupacinė valdžia neleido.

Mišupė upelis Plungės vls., Telšių aps. ir Salantų vls., Kretingos aps., Minijos deš. intakas, 20,1 km ilgio; teka iš Mišio ež., 21 ha ploto, ties Vydeikių k. į v., suka į p.v., kerta Telšių–Kretingos glžk. ir giliu skardžium įteka į Miniją. Baseino plotas 48 km^2, vid. debitas 0,6 m^3/sek.

Mitai (iš gr. mythos ‚žodis, sakmė, padavimas') sen. liaudies padavimai apie nepaprastus didvyrius, antgamtinius padarus, pasaulio kilmę, pasakojimai apie dievų santykius tarpusavyje ir su žmonių pasauliu ir t.t.

M. kilmės ir jų sąsajos klausimai su kitomis žmogaus kūrybos šakomis nėra aiškūs. Anksčiau juose buvo ieškota tikėjimo, taip pat ir pirmykščių apeigų (kulto) pradmens, šiandien m. laikomi daugiau tik gretimine apeigų prasklaida, tai esąs prasmeninis (simbolinis) apeigų paaiškinimas, jų praskleidimas. M. kilti reikia dievybės, vienokios ar kitokios jos sampratos, jos vardo. Tik turint dievybę, imant ją suvokti, galima praskleisti jos kilmė, veikla ir kt. l a i k e. Todėl m. tėra vėlesnė dievybės prasklaida ir negali būti religijos pradmuo aplamai. Taip pat m. negali būti nė apeigų pradmuo. Mat, dievybę suvokiant, suvokiama ir jos didesnė negu žmogaus galia, ir todėl jai tuojau nusilenkiama, jos prašoma; arba, kol dar jos galia tebėra žmogui neaiški, kol su ja galinėjamasi, stengiamasi ją gudrumu sau palenkti (magija). Taigi apeigos yra vienalaikės su dievybės pirmine samprata (suvokimu). O m. tegali būti tik vėlyvesnė tiek dievybės, tiek ir jai skirtų apeigų (kulto) aiškinamoji dalis. Jie tėra visų tų

apeigų praskleidimas, pakartojimas, kas buvo kažkada seniai. M. yra labai artimi sakmei (žr.). Tačiau jie savo laikiškumu ir buvimu (konkretumu) yra už sakmę daug gilesni ir prasmingesni, nes jie aiškina pradmeninius įvykius, įvairias pradines apraiškas, giliau praskleidžia visas pirmines priežastis. Tuo būdu m. už sakmę yra daug tikimesni, nebeturi beveik neįtikimo pasakotojo žaismo. Tai perdėm racionalinė, ne žaisminė apraiška, nes kiekvienas įvykis susietas nepertraukiamu priežastingumu.

P. Ehrenreich, Die allgemeine Mythologie in ihren ethnologischen Grundlagen 1910; *B. Malinowski,* Myth in Primitive Psychology 1926; *K. Th. Preuss,* Der religiöse Gehalt der Mythen 1933; *L. Levy-Bruhl,* La Mythologie primitive 1935; *G. Jung u. K. Kerényj,* Einführung in das Wesen der Mythologie 1941; *M. Eliade,* Le mythe de l'eternel retour 1949 (vok. 1953); *Ad. E. Jensen,* Mythos und Kult bei Naturvölkern 1951.

A.Mž.

Lietuvių m. apie dievų tarpusavio santykius ir su žmonių pasauliu nedaug tėra žinoma, ir daugumas jų kalba apie dangaus kūnus ir Perkūną. M. stengiasi išaiškinti pasaulio sutvėrimą ir sutvarkymą, gamtos reiškinius ir jų kilmę, neįprastus atsitikimus, kur veikia antgamtinės jėgos. Vadinamos ‚kilmės sakmės' (vok. Ursprungssagen, ag. legends of origin) tik tada galima pavadinti m., kai jose veikia dievybės. Sakmės apie pasaulio ir žmogaus sutvėrimą, gyvulių ir augalų bei jų ypatumų kilmę, didžia dalimi yra tarptautinio pobūdžio, kaip matyti iš stambaus O. Dähnhardto veikalo Natursagen. Lietuviai šios rūšies sakmių turi pusėtinai, bet jos dideliu originalumu nepasižymi (J. Balys, Liet. liaudies sakmės I, 1940, 1–342). Lietuviški yra m. apie dangaus kūnus, Saulę, Mėnulį ir Aušrinę, jų šeimyniškus santykius (žr. Mėnuo tautosakoje), toliau apie Perkūną, kuriam žmogus padeda sumedžioti velnią (žr. studiją Tautosakos Darbuose VI, 53–85) ir sakmės apie Laimą arba tris seseris likimo lėmėjas ir žmogų, kuris nori pakeisti lėmimą ir susikerta su jomis. Saulinės dainos Mėnuo Saulužę vedė, Aušrinė svotbą kėlė ir Miela Saulytė, Dievo dukrytė, atrodo, bus paimtos iš latvių, nes ten jos geriau išsilaikiusios, yra daugiau variantų, o lietuviuose turime vos po vieną Rėzos rinkinyje; daugiau variantų nerasta.

Lietuviškos mitinės dainos yra arba neišsivysčiusios, arba nutrupėjusios. Mitiškai skamba pradžia dainos: ‚Oi teka bėga Vakarinė žvaigždelė, | Visas žvaigždeles pasikviesdama, | O tiktai nekvietė šviesiojo Mėnulio...' Atrodo, kad toliau Mėnulis kalba: ‚Oi sustok, palauk, Vakarine žvaigždele, | Ką aš tau sakysiu, daugel sugodosiu. | Pirmoji godelė — tamsioji naktelė, | Antroji godelė — margi debesėliai, | Trečioji godelė — šviesioji Saulelė' (Tautosakos Darbai V, 264–266). Čia galima buvo laukti, kad toliau išsivystys koks nors konfliktas. Deja, daina pasitenkina tik trumpu dialogu be dramatizavimo ir toliau nukrypsta į kasdienį žmonių gyvenimą. Gal ir yra ji tikro m. nuotrupa, kuris liko pamirštas. Panašus atvejis yra kitoje dainoje, kuri jau yra išvystyta į pilną m., — tai konfliktas tarp Laimos ir Saulės: ‚Ketino Laimė alaus daryti (refrenas: čiūta čiūtela, žalia rūtela), | Visas žvaigždeles susiprašyti, Vienos Saulutės tik neprašyti. | Ketina Saula kerštą daryti: | Devynius rytus neužtekėti, | Dešimtam ryti rūku palaisti. | Devynius rytus rūku rūkavo, | Dešimtam ryte Saula pasrodė, | Visi žmonelas jos labai laukė (Kamajai; Gimtasai Kraštas 1943, 96). Dainos žinomas tik vienas variantas, užrašytas 1939 iš 75 m. amžiaus senutės. Mitinė yra viena Joninių, arba kupoliavimo, daina: ‚Ein Saulelė aplinkui dangų (refrenas: ei kupoliau, kupolėli), | Aplinkui dangų Mėnulio kelti. | Kelkis, Mėnuli, kelkis, šviesusis, | Jau aš šviesi seniai kėliausi, | Jau nušviečiau visą svietą, | Seną, jauną, mažą ir didį'. Toliau paralelizmas iš žmonių gyvenimo: eina martelė šešiūro kelti (Židinys 1939, 28 psl., užrašė K. Būga Šventežeryje 1902). Panašaus pobūdžio, su paralelizmu apie motušę, kuri eidama aplink dvarą skaito dukružes, yra kita daina, žinoma ir latviams: ‚Užteka Saulužė (refrenas: daulėliu, lėliu) | Aplinkui danguži (refrenas: daulėliu). | Apeik, Sauluže, | Aplinkui oruži. | Paskaityk, Sauluže, | Ar visos žvaigždužės. | — Jau skaitau ir neskaitau, | Jau vienos ir nėra. | Šviesiausios žvaigždužės, | Kur anksti užtekėjo. | Kur anksti užtekėjo, | Ir vėlai nusileido' (Juškevičius, Liet. svotbinės dainos, nr. 637). Konfliktas ir čia toliau neišvystytas: nepasakoma, kur Aušrinė pasislėpė, gal su Mėnuliu susitiko? Ir vėl turime paralelizmą: motušė skaito dukružes ir neranda vyriausios.

Gausūs pasakojimai apie antgamtines būtybes, visokias dvasias, kaip deivės arba laumės, aitvarai, milžinai ir kt. nėra m. visa to žodžio prasme, bet tik mitologinės sakmės. Žr. Mitologija.

J. Balys, Saulinės dainos (Gimtasai Kraštas 31,

1943, 95–116); (") Lietuvių mitologiškos sakmės 1956. *J.B.*

Mitas — racionalinio pažinimo pirmatakas. Kultūros raidoje mokslas, kad ir plačiausia prasme, atsirado vėliausiai. Kitos kultūros sritys nusitęsia atgal į neatsekamą senovę, o mokslo metmenys nėra aptinkami (bent dabartiniais tyrimais) anksčiau kaip 6000 pr. Kr. Racionalinio pažinimo procesas buvo palaipsnis, leidžiąs į m. žiūrėti, kaip į pereinamąjį stovį nuo priešracionalinio į racionalinį pažinimą. Pirmykštės religijos paprastai stokoja m., kurių pradmenys iškyla vėlyvesnėse, jau išsivysčiusiose religijose, dažniausiai antropomorfinėse-politeistinėse. Jie daugeliu atvejų atsirado atsipalaiduojant nuo išplėtotų ir sustingusios prasmės apeigų, kurioms jie, be abejo, priklausė. Tuo metu m. buvo labai artimi pirmykštei technikai: abiem atvejais pirmykštis žmogus griebdavosi neperprasdamas jų reikšmės, tiktai atidžiai stebėdamas veiksmą. Šis mišrinis ilgainiui pradėjo nykti, nes m. įsigydavo vis daugiau individualinės kūrybos žymių bei kritikos. Prieš mokslo atsiradimą m. buvo vienintelis žmogui prieinamas aiškinimas jį supančių dalykų esmės. M. papildydavo dvasinius reikalavimus ir numalšindavo smalsą, norą žinoti. Pasaulyje pastebimi reiškiniai buvo aiškinami to meto žmogui prieinamais terminais ir sąvokomis. Bet ir toks gamtos reiškinių aiškinimas reikalavo nemaža sintetinių sugebėjimų — generalizacijos, objektyvumo bei supratimo. Šie trys elementai randami m. ir sudaro didelį prasiveržimą racionalinio pažinimo link. M. tobulėdami įgyja dar daugiau panašumo su pirmaisiais mokslo žingsniais. Pirmųjų graikų mokslininkų-filosofų teorijos buvo išimtinai kosmologijos ir kosmogonijos. Taip pat m. palaipsniui atsiplėšė nuo primityvių religijų ir apeigų, pradėjo tobulėti ir sudėtingai augti, perimti kai kurias racionalinio pažinimo priemones. Pagaliau, individui vis daugiau m. keičiant, tobulinant ir kuriant, jis (m.) palaipsniui užleido vietą racionaliniam pažinimui. Savo turiniu, pavidalu ir sudėtiniais principais m. gan artimai rišasi su pirmutinėmis mokslinėmis teorijomis, o šios remiasi racionaliniu pažinimu.

A. Rey, La science orientale avant les Grecs 1930; *F. Boas,* General Anthropology 1938; *O. T. Mason,* The Origins of Invention 1895; *A. Rivaud,* Le problème du devenir dans la philosophie 1905; *E. Cassirer,* Die Begriffsform in Myth 1922. *R.Švd.*

Mitalas, arba mitulys, 1. ąžuolo, uosio ar beržo pagaliukas, kurį XIX a. dėjo į židinį ir taip ugnį ‚mitino'. Nudegusį m. pastūmėdavo giliau į pelenais apipiltas žarijas. Iš m. žmonės spręsdavo dienos ir nakties laiką, nes m. kiekvienos šeimos buvo gana vienodi. Žr. Laikas. 2. Žiemą mitęs gyvulys, žiemamitys. 3. Jaunojo pabrolys vestuvėse.

Mitanai indo-iranėnų tauta, XVI a. pr. Kr. iš Irano aukštumų įsibrovusi į Š. Mezopotamiją ir Eufrato aukštupyje, kur upė daro didelį lanką, buvo įkūrusi savo valstybę. XV a. pr. Kr. viduryje ji pasiekė žydėjimo laikus. Egiptas buvo sudaręs sąjungą su Mitanijos valdovais, ir Egipto faraonas buvo vedęs jų karaliaus dukterį. M. valstybės sienos siekė Sirijos ir Palestinos. M. valstybės centras buvo Vašukani, kur dabar yra Rasel-ain. XIV a. pr. Kr. viduryje vakarinę Mitanijos valstybės dalį užėmė hititų valdovas Šupiluliumas, o rytinė dalis atiteko Asirijai. M., sudarę valdančią klasę, netekę savo valstybės, ištirpo vietinių hurų tarpe. M. kultūra yra buvusi sumerų, Egipto ir Egėjo kultūrų įtakoje. Kalbos likučių (vietų ir asmenų vardų) yra išlikusių akadų ir hurų dokumentuose.

R. T. O. Callaghan, Aram Naharaim 1948; *G. Contenau,* La civilisation des Hittites et des Hurrites 1948; *A. Scharft und A. Mortgat,* Aegypten und Vorderasien im Altertum 1950. *P.Plk.*

Mitchell 1. Margaret (1901–1949) amerikiečių rašytoja. Nepaprasto populiarumo susilaukė romanu Gone with the Wind 1936, pagal kurį pagamintas pasisekimo susilaukęs filmas. 1937 šis romanas apdovantotas Pulitzerio premija. Jis vaizduoja JAV pilietinį karą ir atstatymo laikmetį Atlantoje ir apylinkėse. Nors perdėm romantiškas, šis M. kūrinys rodo didelį autorės pasakojimąjį sugebėjimą, ir jo vyriausia veikėja priklauso prie iškiliausių portretų JAV literatūroje. *A.L.*

2. Wesley Clair (1874–1948) JAV ekonomistas, 1909–12 Kalifornijos ir 1914–19, 1922–24 Kolumbijos (Naujorke) univ. prof., 1920–45 National Bureau of Economic Research dir., vienas pagrindinių moderniosios institucinės ekonominės mokyklos atstovų, pasižymėjęs ekonominių konjunktūrų teoretikas ir statistikas. Pagrindiniai darbai: A History of the Greenbacks 1903, Gold, Prices and Wages Under the Greenback Standard 1908, Business Cycles

21927, The Backward Art of Spending Money 1937.

A. G. Gruchy, Modern Economic Thought 1947; *L. S. Mitchell,* Two Lives 1953. *J.Ppl.*

Mitelis (vok. mittel ‚vidurinis') spaustuvinis šriftas, vidurinis tarp cicero ir tercijos; jo dydis lygus 14 punktų.

Mitford Mary Russell (1787–1855) anglų rašytoja. Iš jos dramos kūrinių sulaukė pasisekimo tik Rienzi 1828. M. atrado savę provincijos gyvenimo vaizduose Our Village 1824–32. Be to, ji parašė romaną Belford Regis 1835, apysakų rinkinį Atherton 1854, autobiografiją Recollections of a Literary Life 1852 ir kt. Jos poezija buvo populiari, nors kritikų ir puolama.

Mityba 1. maitinimas (žr. Dieta, Kolorija, Maistas); 2. gyvulių šėryba. Iki I pas. karo, o vietomis R. Lietuvoje ir vėliau, buvo išlikęs paprotys imti gyvulius (galvijus, avis) m. Turįs pašaro ūkis, tačiau trūkstąs gyvulių, paimdavo visai žiemai ar jos daliai svetimų gyvulių, kuriuos šerdavo ir prižiūrėdavo kaip savus. Priimtą karvę (melžiamą) m. dažniausiai melždavo padieniui jos savininkas ir mitintojas. Nemelžiamas karves ir galvijų prieauglį, žiūrint metų, m. priimdavo nevienodomis sąlygomis. Derlingais metais, kai pašaro apstu ir jis pigus, šerdavo tik už mėšlą, kitais metais — imdavo dar šiokį tokį priedą pinigais ar grūdais. Avis m. imdavo tik už pavasarinę vilną, kurią kirpdavo mitintojas. *A.Mž.*

Mitidja žr. Metidža.

Mitingas (ag. meeting ‚susirinkimas, susitikimas') viešas susirinkimas, sueiga, dažniausiai politiniams klausimams svarstyti. Mitinge paprastai reiškiamas nepasitenkinimas esama tvarka. Sovietų Sąjungoje m. yra viena iš politinės agitacijos formų.

J. Elisonas, Susirinkimų ir m. vadovėlis 1922.

Mitkaičiai bžk. Nevarėnų vls., Telšių aps.; 1923 buvo 54 ūkiai ir 370 gyv. Prieš II pas. karą veikė pieno perdirbimo b-vė. Medinė filijos bažnyčia statyta 1829. Ardomame priešistoriname kapinyne surasta III–IV a. įkapių: antkaklė mažais kūginiais galais, siaurų juostinių apyrankių ir kt. Radiniai Mažeikių muziejuje.

Mitkienė - Mickaitė Danutė Domininka (g. 1899 IX 7/19 Padriežiškės k., Stakliškių vls., Alytaus aps.) poetė. Nuo 1920 eilėraščius spausdino Lietuvoje, Ateityje, Vyt̨yje, Trimite, Židinyje, N. Romuvoje ir kt., vėliau tremtyje — Žiburiuose, Žingsniuose.

Mitologija (iš gr. mythos ‚žodis, sakmė, padavimas' ir logos ‚sąvoka, mokslas') visuma mitų, sakmių, padavimų ir kitokių šaltinių apie sen. dievus, didvyrius, dvasias ir kt.

Lietuvių m. šaltiniai nelabai gausūs ir nepakankamai kritiškai išnagrinėti. Tą patį galima pasakyti ir apie kaimynines tautas — vokiečius ir lenkus. Lietuvių ir prūsų m. turi labai daug bendrumų, o latvių yra žymiai skirtingesnė. Visiems baltams bendras dievas yra Perkūnas (žr.). Mėgėjų rašyti apie liet. m. ir ją tyrinėti buvo ir tebėra nemaža. Daug naujos medžiagos teikia tautosaka. Čia duodama trumpa apžvalga apie liet. m. šaltinius ir iki šiol atliktus tyrinėjimus.

Seniausias liet. m. šaltinis yra Volinijos kronika (žr.), parašyta XIII a. Viena jos redakcija, patekusi į Ipatijaus kroniką (žr.), paduoda tokią žinią: ‚Mindaugas tačiau nusiuntė (pasiuntinius) pas popiežių ir apsikrikštijo. Bet jo krikštas buvo apgaulingas, nes jis slaptai aukodavo savo dievams, pirmajam Nonadevi, ir Teliaveli, ir Diverikzu, zuikiniam dievui ir Mejdejnu... ir jis aukojo savo dievams, ir degino mirusiųjų kūnus, ir viešai išpažino pagonybę'. Iš visų paminėtų dievybių tik viena Medeinė yra patvirtinta kaip miško deivė kitų šaltinių, būtent, Lasickio ir Daukšos. Tie dievų vardai įvairiuose kronikos nuorašuose yra šiek tiek skirtingai rašomi arba tyrinėtojų kiek skirtingai perrašomi lotynų raidynu, pvz. Brückneris duoda šias formas: Nanadej, Teljawel, Diwerix, Mejdejn. Kitas rusiškas šaltinis iš 1261 yra vertimas ir kompiliacija siriečio Malalos ‚Pasaulio kronikos'. Tas darbas buvo atliktas Gudijoje, ir ten įterpta žinių apie liet. religiją. Ten randame pirmą lietuvišką mitą apie Sovijų; čia aiškinama, kodėl imta mirusiuosius deginti: sūnus mirusį tėvą įkėlęs į medį, o paskum palaidojęs žemėje, tėvas per sapnus vis skundęsis sūnui, jog jam esą negera, nes užpuolą uodai ir kirminai; kai pagaliau sūnus lavoną sudeginęs, tai prisisapnavęs tėvas pasakęs, jog jis miegąs kaip kūdikis lopšyje. Ten pat sakoma, kad lietuviai, įotvingiai, prūsai ir kt. ‚duoda aukas biauriems dievams, Andij ir Perkūnui (Perkun), tai yra griausmui, ir Ževorunai, tai yra kalei, ir Telvelikui (Telvelik), tai yra kalviui, kuris saulę nukalė, kad ji šviestų žemei, ir ją danguje pakabino'. Tai jau antras mitas toj pačioj kronikoj. Iš tų dievų vardų yra tikras tik Perkūnas. Galėjo būti dar *Žvėrinė ir *Kalvelis, bet jie ki-

tų šaltinių nepatvirtinti. Kitoje kronikos vietoje sakoma, kad supykę lietuviai kariai šaukę Andij ar Andaj. Šiuos rusiškų kronikų paskelbtus dievų vardus bandė išaiškinti A. Brückneris, nagrinėdamas Ipatijaus kronikos dievų vardus ir parodydamas nemažus kritiko sugebėjimus (Archiv für slavische Philologie 9, 1886, 1–12). Rašė apie Malalos kroniką ir E. Volteris (t.p. 635–642).

Petras Durburgas (žr.) savo Prūsų kronikoje (baigta apie 1326), aprašydamas gamtos gerbimą ir išskaičiuodamas visus gerbiamus gamtos daiktus, nesuminėjo nei vieno dievo vardo. Išsivystęs gamtos gerbimas nereiškia, kad tuo pačiu metu nėra buvę ir dievų, tik jie kronikininkui galėjo būti nežinomi. Religinės paslaptys nuo svetimųjų yra slepiamos. Be to, vienuoliui rūpėjo pabrėžti ir prūsų tikėjimo kvailumą, žiūrėkite — garbina visokius keturkojus, net rupūžes. Jis paliko žinią apie tariamą nadruvių šventyklą Romuvą ir jos dvasininką Krivę, palygindamas jį su Romos popiežium — tai kryžiuočių dvasininkui būdingas perdėjimas.

Jeronimas Pragiškis (žr.), buvęs Žemaičiuose Vytauto laikais (tarp 1390 ir 1404), Bazelio susirinkimo metu (1432) pasakojo A. S. Piccolominiui apie tai, ką matęs Žemaičių žemėje, būtent: apie naminių žalčių gerbimą, ugnies garbinimą ir pranašavimus iš jos degimo, saulės gerbimą ir didelį geležinį kūjį, kurio pagalba Zodiako ženklai išvadavę saulę, kai galingo karaliaus ji buvusi pagauta ir uždaryta bokšte, pagaliau apie dvasioms skirtus miškus. Jis pateikia nemaža įdomių smulkmenų apie savo veiklą, kaip viešai užmušinėjo ir degino žmonių gerbiamus žalčius, griovė ugnies aukurus, kirto garbinamą mišką su jo viduryje augusiu senu ąžuolu. Šitas žinias Piccolominis paskelbė savo veikale De Polonia, Lituania et Prussia. Žinios atrodo patikimos, išskyrus mitą apie saulę, kuris neišvengė pagražinimų, pridėtų vieno ar kito mokyto dvasininko. Kūjis ar akmeninis kirvelis yra Perkūno ginklas, bet apie Zodiako ženklus mūsų tautosaka nieko nežino.

Lenkas Jonas Dlugošas (žr. Długosz) XV a. rašė apie ugnies gerbimą, medžių kultą ir šventus miškus, gyvačių bei žalčių gerbimą, numirėlių deginimą, vėlių kultą ir joms dedamas aukas, rudens derliaus šventes miškuose su aukomis: aukodavę jaučius ir avinus, tris dienas puotaudavę ir gerdavę, šokdavę ir žaisdavę. Mini Perkūną. Šventuose miškuose buvusios dievų buveinės; nurodo 2 kulto vietas: nuolat kurstoma ugnis deginta aukštame upės krante prie Nevėžio ir Vilniuje, kur vėliau buvo pastatyta katedra. Jis savo žinias sėmė netiesiogiai, gal iš Lietuvoje buvusių lenkų kunigų.

Simanas Grunau (žr.) savo apie 1521 parašytoje kronikoje duoda daug žinių apie prūsų religiją, jų tris vyriausius dievus: Perkūną, Patrimpą ir Pikulą (Patollą), apie maldyklą su šventu ąžuolu ir dievų stabais. Tačiau labai sunku atskirti, kur baigiasi tikros istorinės žinios ir kur prasideda kronikininko išsigalvojimai bei pagražinimai, sekimas sen. skandinavų tikėjimo aprašymu. Visi vėlesni kronikininkai kartojo Grunau žinias ir jo dievų trejybę. Tik antroj XIX a. pusėj pradėta kritiškai žiūrėti į Grunau aprašymą. Aiškiai jo išgalvoti dievai yra Vuršaito (Borsskaito) ir Švaibrotto. Jo laikais gerai pasistengus daug kas tikra dar būtų buvę galima iš žmonių sužinoti.

Vyskupų Agenda, sudaryta 1530, mini visą eilę prūsų dievų: Occopirmus (lot. Saturnus), Suaixtix (Sol), Ausschauts (Aesculapius), Autrimpus (Neptunus), Potrympus ir Bardoaytis (Castor et Pollux), Piluuytus (Ceres), Parcuns (Jupiter), Pecols (Pluto) ir Pocols (Furiae). Tikras yra tik Perkūnas ir gal dar Patrimpas. Pecols, tur būt, bus tas pats Pikulas (velnias). Kiti tariami dievų vardai aiškiai rodo linkimą rasti atitikmenis romėnų dievų, o visokie vertėjai lengvai galėjo išgalvoti dievų vardus, kai buvo prispiriamai klausinėjami. Pvz. klausiant, kas buvo vyriausias dievas, ir aiškinant, kad tai turi būti ‚visų pirma' gerbiamas dievas, vertėjas galėjo pažodžiui prūsiškai išversti patį klausimą ir taip atsirado neva dievo vardas Okopirmus, kaip A. Brückneris aiškina (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 50, 1922, 164 tt.).

Lenkas J. Maleckis (žr.) apie 1545 lotyniškai rašytame laiške Karaliaučiaus univ. rektoriui Sabinui (rašinys išsp. 1551 ir 1563 kaip De sacrificiis et idolatria veterum Borussorum) kartoja Agendos dievų vardus ir duoda kai kurių naujų žinių, kurios gal ir liečia lietuvius bei prūsus, tačiau paimtos ne iš pirmųjų šaltinių (pvz. raudos tekstas lenkiškas). Tas laiškas buvo daug kartų perspausdintas. Vertingesnis yra jo sūnaus H. Maleckio (žr.) vokiš-

kas rašinys Warhafftige Beschreibung der Sudawen auf Samlandt, sambt jhren Bockheyligen vnnd Ceremonien (nepažymėta spaudinio vieta, metai ir leidėjas, tačiau J. Sembrzyckis spėja, kad pirma laida išėjo 1561 ar 1562). Literatūroje šis veikalas vadinamas ‚Sudauerbüchlein' vardu ir turi daug vertingų duomenų apie sūduvių tikėjimus ir papročius, kaip atrodo, paimtus iš tiesioginio stebėjimo, nors autorius neiškenčia nepakartojęs Agendos dievyno, dažnai kiek kitaip rašydamas jų vardus ar aiškindamas jų veiklą, be to, pridėdamas dar ir keletą naujų vardų, kaip Pergrub(r)ius, Puškaits, Barstucke, Markopole, kuriems pateisinamų duomenų negalima rasti.

Martyno Mažvydo (žr.) 1547 katekizmo lietuviškoje ir lotyniškoje įžangoje minima eilė dievybių vardų (aitvarai, kaukai, žemėpačiai, laukosargai, deivės...). Paskutiniuoju metu juos nagrinėjo ir atitikmenų iš tautosakos parinko Z. Slaviūnas, Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose (Senoji lietuviška knyga 1947, 165–214). Kituose senuose religiniuose raštuose, kaip Daukšos katekizme 1595, Wolfenbütteleryje rastoje postilėje 1573 ir kt. randame paminėtus sen. lietuvių dievus (plg. A. Bezzenberger, Mythologisches in altlitauischen Texten — Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen I, 1877, 41–47).

J. Lasickio (žr.) veikalas De Diis Samagitarum, parašytas apie 1580, pirmąkart atspausdintas Bazelyje 1615, buvo paremtas kito lenko J. Laskowskio (žr.) pasakojimais, kuris matininku dirbo Žemaičiuose 1551–1563. Abu jie lietuviškai nemokėjo, todėl jų žinios labai netikros ir sujauktos. Galimas dalykas, kad informatoriai bajorai norėjo tik pasijuokti iš liaudies, pripasakodami išgalvotų juokingų dalykų. Iš ten suminėtų per 70 dievų ir dvasių vardų tikrai liaudiški yra vos keli: Perkūnas, Apydėmė (?), Gabija, Medeinė, Laukpatis, Žemyna, aitvarai ir kaukai. Šis veikalas ilgai klaidino senove besidominčius tyrinėtojus. Taip T. R. von Grienbergeris parašė visą studiją Die Baltica des Libellus Lasicki (Archiv für slavische Philologie 18, 1896, 1–86), kurioje labai nevykusiai bandė tuos dievų vardus išaiškinti ar pateisinti. Ed. Veckenstedtas bandė Lasickį paremti savo išgalvotais mitais (A. Brückner, Archiv für slavische Philologie 9, 1886, 12–31). Naujas Lasickio veikalo leidimas su plačiais A. Bielensteino ir W. Mannhardto papildymais bei paaiškinimais buvo atspaustas Magazin der lettisch-litterarischen Gesellschaft XIV, 1868, 82–143). Kritiškai Lasickį nagrinėjo A. Brückneris (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 50, 1922, 174 tt.) ir dar nuodugniau kun. Vl. Jaskevičius (Walter C. Jaskievicz, A Study in Lithuanian Mythology, Jan Lasicki's Samogitian Gods. — Studi Baltici 9, 1952, 65–106).

M. Stryjkowskis (žr.) savo kronikoje (Kronika polska, litewska, etc., išsp. Karaliaučiuje 1582) irgi mini eilę dievų. Jis mokėjo lietuviškai, todėl jo užrašytus tekstus galima lengvai suprasti. Paminėjęs 10 prūsų dievų, paimtų iš Maleckio, jis prideda dar 15 lietuviškų ir žemaitiškų dievų, kurių paminėjimo verti vos keli: Žiemiennik (Žemynikė?), Krūminė, Upinis dewos (Upinis), Goniglis dziewos (Ganiklis, piemenų dievas), Kielu dziewos ‚Kelių dievas), Pušaitis (žemės dievas). Dar minimi dievai Prokorimos ir Sotwaros, kuriuos Brückneris aiškina kaip Kūrėjas ir Sutvėrėjas, tad abu krikščioniško Dievo epitetai. Autorius dalyvavęs spalio mėn. rudens šventėse (Obelių, Pasvalio ir kt. apl.), skirtose dievui Žiemiennik, kuriose aukų gyvuliai būdavę lazdomis užmušami, o valgydami mesdavę gabalus mėsos po stalu ar į kertes, kaip auką. Žemaičiai turėję savo šventę ‚Ilgy' lapkričio pradžioje, kai kelias savaites gėrę alų mirusio atminimui.

Svarbus ir patikimas šaltinis apie sen. lietuvių religiją yra jėzuitų misininkų metiniai pranešimai, kuriuos jie siuntė į Vilnių. Ypač vertingi 1600–05 pranešimai. Jėzuitų archyve Vilniuje rastą medžiagą paskelbė Stanisław Rostowski, Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium 1768 (²1877) ir W. Mannhardt-Bergholz, Letto-Preussische Götterlehre 1936.

Nybudžių kun. Motiejus Praetorius (žr.) apie 1690 parašė didelį kompiliacinį veikalą Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne (darbas baigtas rašyti 1690, rankraštyje dar iki 1698 daryti prierašai yra kitos rankos). Visas veikalas nebuvo atspausdintas, bet ištraukos apie liaudies tikėjimus ir papročius 1871 paskelbė W. Pierson atskira knygele ir plačiau su kritiškomis pastabomis W. Mannhardtas savo Götterlehre 1936. Praetorius mini visą eilę dievų vardų, duoda apeigų aprašymus su maldų tekstais ne tik vokiškai, bet daž-

Mitologija

nai ir lietuviškai, ypač daug rašoma apie Žemynėlės apeigas ‚žemynėliavimą' (gėrimo nuliejimą ant žemės) ir ‚palabinimą' (pagerbimą malda). Ten randame smulkmenų apie medžių ir žalčių gerbimą, įvairius būrimus ir burtininkus. Į jo teikiamas žinias reikia žiūrėti kritiškai ir ne viską pažodžiui imti, kaip jo parašyta; tačiau tyrinėtojams jo darbas vis dėlto lieka labai vertingas, nes daugelį dalykų patvirtina kiti šaltiniai ir tautosaka.

Seni žodynai, duodami dievų vardus ir jų aptarimus, cituodami patarles ir priežodžius bei kitą tautosaką, taip pat dažnai suteikia vertingos medžiagos. Ypač vertingas yra rankraštyje išlikęs Jokūbo Brodovskio (žr.) pirmoje XVIII a. pusėje parašytas žodynas Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum. Dar paminėtinas ir Pilypo Ruigio (žr.) 1745–47 žodynas.

Tai ir visi mūsų m. šaltiniai, išskyrus tautosaką, kurioje randame minimus Perkūną, Žemyną, Gabiją, Bangpūtį, Laimą ir visą eilę žemesnių dvasių, kaip deivės arba laumės, aitvarai ir kaukai, rugių boba. Vėlesni autoriai paprastai tik aiškino senesnius šaltinius, darė įvairius jų įvertinimus, bet mažai ką nauja tegalėjo duoti.

Pirmas kritiškai pažiūrėjęs į mitologinę medžiagą buvo G. Ostermejeris (žr.), parašęs Kritischer Beytrag zur altpreussischen Religionsgeschichte 1775. Jis pirmas suteikia daugiau žinių apie Laimą (žr.), panaudoja liaudies tikėjimus ir patarles. Dar paminėtinas jo straipsnis Götzendienst der Preussen (Preus. Arch. 1790, 179–188).

Liudvikas Adomas Jucevičius (žr.) veikale Litwa 1846 duoda nemaža tautosakinės mitologinio pobūdžio medžiagos, tačiau autorius buvo paveiktas romantizmo nuotaikų, ir nevisada galima juo pasitikėti. Jis dar parašė straipsnį apie deivių akmenis: Kamienie litewskich bogin (Tygodnik Peterburgski 17, 1836, vokiškai išverstą perspausdino Das Ausland 279, 1839). Ten irgi neišvengta perdėjimų ir yra abejojamo tikrumo duomenų.

Duoti aptvarkytą prūsų m. apybraižą bandė M. Töppen (žr.) savo darbe Geschichte des Heidenthums in Preussen (Neue Preuss. Prov.-Blätter I, 1846). Jis pirmas kritiškai vertino Simon Grunau ir Lucas David teikiamas žinias. Iš dievų patikimu laiko tik vieną prūsų Curche (žr. Kurkas), minimą 1249 Christburgo taikos sutartyje. Daug rašo apie gamtos gerbimą ir ožio aukojimo apeigas. Dar vertingesnis yra to str. tęsinys Die letzten Spuren des Heidenthums in Preussen (t.p. 2 t., 1846). Naudodamasis rankraštiniais šaltiniais, jis duoda žinių apie prūsų aukojimus, vyriausybės kovą su pagonybės liekanomis (Michelio iš Popkiemio byla, II, 227 t.), cituoja Hieronimą Maleckį ir Praetorių. Kiek vėliau Joseph Bender (1815–93), parašęs dėmesio vertą disertaciją De veterum Prutenorum Diis 1865, davė platų str. vokiškai Zur altpreussischen Mythologie und Sittengeschichte (Altpr. Monatsschrift 2, 1865; 4, 1867). Jis kritiškai žiūri į kronikininkų pateiktas žinias, nagrinėja prūsų gamtos gerbimą, dvasininkų luomą ir tikėjimą pomirtiniu gyvenimu. Jis neatmetė Grunau dievų Patrimpo ir Patollo, nes vienas 1418 dokumentas mini ‚colentes Patollum Natrimpe...' Be to, jis aiškiai suprato, kad Patollus yra skirtingas nuo Picullus, pastarasis atsiradęs krikščionybės įtakoje, kaip pragaro valdytojas arba velnias.

August Schleicher (žr.) plačiame straipsnyje Lituanica (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe, XI, 1853, 76–156) davė su kritiškomis pastabomis dievų sąrašą pagal senus raštus, Brodovskio ir kitų žodynus, panaudojo tautosaką, pateikė sakmių rinkinį apie laumes, pats lankėsi M. Lietuvoje.

Iš lietuvių pirmas parašęs rimtą studiją apie mūsų m. buvo Andrius Botyrius (žr.). Savo studiją apie Perkūną jis 1871 įteikė kaip diplominį darbą Maskvos univ.: Skazanija o litovskom gromoveržcie Perkunie (išsp. Moskovskija univ. izvestija IX, 1871, 443–463). Jis panaudojo jo paties iš žmonių surinktą tautosakinę medžiagą, darė palyginimus su kitų tautų atitinkama medžiaga ir pavartojo lyginamąjį metodą. Nevisos jo išvados šiandien yra priimtinos, bet tai buvo rimtas darbas, atliktas asmens su aiškiais tyrinėtojo gabumais.

Labai didelį darbą atliko Wilhelm Mannhart (žr.), rinkdamas į vieną vietą visus šaltinius apie baltų m. Jo darbą tęsė toliau per eilę metų G. Bergholz ir A. Bauer ir 1936 išleido Letto-Preussische Götterlehre. Čia sudėti senesnieji ir dažnai sunkiai prieinami šaltiniai apie baltų tautų tikėjimus ir papročius, gausiai duota kritiškų ir bibliografinių pastabų. Veikalas yra nepakeičiamas, kaip baltų m. šaltinis. Mannhardtas surinko daug medžiagos apie

javų dvasią M. Lietuvoje, kuri tik vėliau buvo apdorota ir paskelbta R. Beito straipsnyje Korndämonen (Handwörterbuch d. deut. Aberglaubens V, 249–314).

Lenkas Alexander Brückner (žr.) lietuvių m. klausimus nagrinėjo visoje eilėje savo straipsnių. Jis pasižymėjo aštriu analizuojančiu protavimu, būdamas perdėm kritiškas ir net skeptiškas visam, kas lietuviška. Tačiau kai pats bandė ką nors pozityvu sukurti, tai dažnai nukrypo į tvirtinimus, kurie neišlaiko kritikos. Straipsnyje Beiträge zur litauischen Mythologie (Archiv für slavische Philologie IX, 1886, 1–35) jis kritiškai nagrinėja Ipatijaus metraštyje paminėtus dievų vardus, įrodo E. Veckenstedto ‚mitų' nepatikimumą ir šio autoriaus pastangas sekti Lasickiu, pagaliau duoda ištraukas iš Rostowskio veikalo, pripažindamas tų duomenų vertingumą. Kitame str. Osteuropäische Götternamen (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 50, 1922, 161–197) jis kritiškai nagrinėja 1530 Agendos, Lasickio ir Stryjkowskio pateiktus dievų vardus. Lietuvių religijos sistemą jis bandė išdėstyti keliuose veikaluose: Starożytna Litwa, ludy i bogi, szkice historyczne i mitologiczne 1904, Slaven und Litauer (Lehrbuch der Religionsgeschichte von Chantepie de la Saussaye II, ²1925, 506–539), Die Religion in Geschichte und Gegenwart von H. Gunkel und L. Zscharnack III, ²1929, 167, Mitologja litewska (Wielka encykl. pow. ilustr. 43–44, 1910, 633–635). Tuose raštuose jis pats daro panašias klaidas, kaip ir jo aštriai kritikuojami pirmtakūnai, pvz. be pagrindo įžiūrėdamas liet. mitologijoje suomių įtaką, Gabiją kildindamas iš Agafija, aiškindamas laumės etimologiją ir kildindamas ją iš ‚lavono' ir kt. Jis visiškai nesuprato ir nevertino tautosakos reikšmės mitologiniams tyrinėjimams, niekino Jucevičiaus, Juškevičiaus ir Basanavičiaus iš žmonių surinktą medžiagą. Jis į lietuvius žiūrėjo iš aukšto, nesitikėjo lietuvių m. rasti ką nors įdomu ir vertinga, tad nieko ir nerado. Žinoma, kritikuodamas nepatikimus šaltinius jis buvo teisus. Kitas lenkas A. Mierzyńskis (žr.) atliko vertingą darbą, surinkdamas istorinių šaltinių žinias apie lietuvių m. ir bandydamas duoti kritišką jų įvertinimą: Mythologiae Lituanicae Monumenta 2 tt. 1892–96. Aiškinimai parašyti lenkiškai. Jis dar parašė rusiškai knygą Romove 1899 (lenk. 1900), kurioje griauna Dusburgo pranešimą apie centrinę baltų kulto vietą ir vyriausią kunigą Krivę, laikydamas Romuvą tik viena iš daugelio eilinių šventyklų, o Krivė esąs tikrinis kunigo vardas, kuris nebuvęs ‚stabmeldžių popiežiumi'. Vertingi yra prie šios knygos duoti priedai, kuriuose paskelbti kai kurie mitologiniai šaltiniai. Anuo metu kritiški jo raštai sukėlė didelį lietuvių pasipiktinimą (ypač Jauniaus, Būgos ir Jakšto), tačiau daugeliu atvejų jis buvo teisus, nors ir perdėjo gamtos gerbimo reikšmę lietuviuose, suniekindamas dievus. Jo darbai padarė žymios įtakos P. Klimui (plg. Lietuvių senobės bruožai 1919) ir net Z. Ivinskiui.

Blaivų ir kritišką (nors to kriticizmo vietomis galėtų būti daugiau) nagrinėjimą yra davęs H. K. Usener (F. Solmsen): Litauische Götter (knygoj Götternamen 1896, ²1929, 161–197). Anot jo, Perkūnas yra vyriausias, teisingiau, vienintelis tikras dievas liaudies įsivaizdavime (98 psl.). Kitas autorius, davęs kritišką istorinių šaltinių apžvalgą ir pateikęs svarstytinus samprotavimus buvo H. Lullies (Liulys?): Zum Götterglauben der alten Preussen (1904, 20 psl.). Ir jis mano, kad baltai sukūrę tik vieną dievą pilna to žodžio prasme, tai Perkūną. Kitus dievus galima prilyginti romėnų ‚indigitamenta', t.y. turime suasmeninimą įvairių gyvenimo sričių, veiklos ar vietos. Tad jie greičiau bus ‚dievybės', bet ne dievai, nes jiems trūkstą asmeniškumo.

M. temas dažnai užkliudė ir J. Basanavičius (žr.). Stambiausia yra jo 77 psl. studija Apie vėles ir nekrokultą senovės lietuvių, — tai įžanga labai vertingam sakmių rinkiniui Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių (1903, 386 psl.). Daug vertingos tautosakinės medžiagos duoda kitas jo sudarytas rinkinys: Lietuviškos pasakos, medega lietuviškai mitologijai 2 tt. 1898–1902. Sakmių rinkinį apie Perkūną, laumes ir kt. paskelbė lietuviškai ir vokiškai Mitteilungen der lit. liter. Gesellschaft II, 1885, 340–351, kaip Fragmenta mythologiae. Eilė jo straipsnių buvo paskelbta Lietuvių Tautoje: Trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos (III, 1921, 169–214), Iš senovės lietuvių mitologijos (IV, 1926, 5–26), Lietuvių raudos (t.p. 59–145) ir kt. Rašydamas apie Perkūną, laumes, kaukus, jis vis nukrypsta į lietuvių ir trakų-frigų giminystės teoriją, ir šita jo idėja gerokai pakenkė jo darbams, nors iš kitos pusės buvo didelis paskatinimas jo tyrinėjimams. Nemaža vertingų mitologiškų sakmių davė

Mitologija

M. Davainis Silvestravičius (žr.), Podania žmujdzkie 2 tt. 1894.

M. vardus pirmas iš lietuvių kritiškai ir platesniu mastu panagrinėjo K. Būga eilėje straipsnių Lietuvių Tautoje; jie vėliau buvo perspausdinti dviejose knygelėse: Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mitologijai I, 1908, 23 psl. ir II, 1909, 22 psl. Pirmoje dalyje K. Būga nagrinėja terminus Dievaitis - idolum, Suaixtix, Panicke, Ryckoyotas; antroje — Romove, Crive, Znicz, Waidelotte. Jo aiškinimai įdomūs, tik, deja, kalbinis įrodymas retai esti toks aiškus, kad visus įtikintų, pvz. dvasininko vardą ‚Criwe' Būga kildina iš ‚kerėti', o Brückneris sieja su ‚krivūle'. Intriguojąs yra kun. J. Totoraičio straipsnis Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atsiminimai (Lietuvių Tauta I, 1908, 177–207). Vienas elgeta iš Daukšių apl. suteikęs visą eilę senoviškų atrodančių, iš niekur kitur nežinomų kulto giesmių ir pasakojimų. Tačiau sunku atskirti, kur baigiasi tikros liaudies tradicijos ir kur prasideda elgetos svaičiojimai.

E. Siecke savo knygoje Götterattribute und sogenannte Symbole 1909, 21–49, davė skyrelį Ueber die mythologischen Anschauungen der Litauer (Letten), tačiau autorius, būdamas vienašališkas lunarinės (mėnulio) teorijos atstovas, labai nukrypo į perdėjimus, kurių negalima priimti. Žinomoje J. Hastings Encyclopedia of Religion and Ethics (13 tt., 1908–26) visą eilę str. apie liet. ir prūsų m. parašė E. Welsfordas. Be to, ten pat O. Schraderis str. Aryan Religion (II, 11–57) apie lietuvius irgi dažnai kalba. Abu autoriai daugiausia naudojosi kronikų duomenimis. Eduardas Volteris (žr.) taip pat yra prirašęs daug str. mokslo žurnaluose, dažnai užkliudydamas m. temas. Eilę str. apie lietuvių m. jis paskelbė rusiškame Enciklopedičeskij slovar Brokgauza i Efrona 1893–1915. Kiti straipsniai: Ob izučenii litovskoj mifologii (Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. 1887, 309–318 ir Izvestija Russk. Geogr. Obščestva 1888, 1–9). Vokiškus jo str. m. klausimais spausdino Mitteilungen d. lit. liter. Gesell., Archiv für slav. Philologie, Archiv für Religionswissenschaft ir kt. Yra ir vienas angliškas: Lithuanian-Latvian mythology (The International Folk-Lore Congress of the World's Columbian Exposition 1893, 1898, 403–407. Visiems jo str. būdingas paviršutiniškumas ir jie verti tik tiek, kiek pateikia naujos medžiagos. Anuo metu garsus Leopold von Schroeder savo dideliame veikale Arische Religion (2 tt. 1914–16, 21923) paskyrė du skyrelius baltams: Der Himmelsgott bei den Kelten, Litauern und Letten (I, 524–554) ir Die Sonnengottheit bei den Litauern u. Letten (II, 45-57). Jam žymios įtakos padarė W. Mannhardtas. Jis panaudoja ir tautosakinius duomenis, kartoja jau žinomus dalykus, per daug nukrypdamas į teorizavimą ir darydamas toli siekiančias išvadas, kai atitinkamų daiktinių įrodymų trūksta, pvz. apie baltų ‚dangaus dievą'. Daugelio tomų veikale The Mythology of all Races skyrelį Baltic Mythology parašė J. A. MacCulloch. Remdamasis W. Mannhardto studija Über die lettischen Sonnenmythen 1875, jis kalba beveik tik apie saulės gerbimą, todėl susidaro vienašališkas įspūdis, tarsi baltai be saulės nieko daugiau negerbė. Gerą apžvalgą apie laidotuvių papročius, panaudodamas istorinius šaltinius ir tautosakos duomenis, davė W. Caland, Die vorgeschichtlichen baltischen Totengebräuche (Archiv für Religionswissenschaft 17, 1914, 476–512). Vertą dėmesio disertaciją parašė Hans Bertuleit: Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch-lettischen Paralellen 1924, 104 psl. Sekdamas J. Benderio pavyzdžiu, jis duoda žinomų istorinių šaltinių įvertinimą, nors nevisada yra pakankamai kritiškas, darbas vietomis skubotai atliktas, paviršutiniškas. Rašydamas apie žalčių ir medžių kultą, jis pastebi, kad tie daiktai ne patys buvo gerbiami, bet į juos buvo žiūrima, kaip į aukštesnių būtybių tarpininkus arba tarnus. Kitą neilinę disertaciją parašė H. Thomas: Die slavische und baltische Religion vergleichend dargestellt 1934, 83 psl.

M. bibliografiją labai kruopščiai sudarinėjo Z. Ivinskis (žr.): Bibliografinė senovės lietuvių religijos ir mitologijos medžiaga (Soter 21-25, 1935-37). Savo studijoj Medžių kultas senovės lietuvių religijoje (t.p. 27–28, 1938–39, neužbaigta) autorius plačiai ir kritiškai apžvelgė mitologinius šaltinius ir tyrinėjimus, neapsiribodamas tik medžių gerbimo tema.

Ed. Šturms (žr.) knygelėje Die Alkstätten in Litauen 1946, 36 psl., surinko daug duomenų apie sen. lietuvių kulto vietas, kurios dažniausiai vadinamos ‚alka(s)' ar išvestinėmis formomis, kaip Alkokalnis, Alkupis, Alkagiris ir pn. Tai aukojimo ir susirinkimų vietos, dažniausiai randamos netoliese piliakalnio ar kitos gyvenvietės.

Mitologija

Vietovių su ‚alk-' šaknimi suregistruota bent 100, jų tarpe 36 kalnai, 20 upių ir upelių, 14 dirvų ar laukų, 10 kaimų, 7 pievos, 6 miškai, 4 balos, 2 ežerai ir po vieną salą ir kapus. Pirmykštė ‚alko' prasmė buvo ‚šventas gojus' (plg. Wolfenbütteler postilės posakį ‚gaius kaip ghe vadina alkus'), bet vėliau tuo vardu imta vadinti kiekviena kulto reikalui skirta vieta. Jei nedaug tėra tuo vardu pavadintų miškų, tai reikia atsiminti, kad miškus lengva iškirsti. Greičiausiai ant Alkokalnių senovėje buvo šventi miškai (istoriniai šaltiniai taip liudija apie Rambyno kalną: Kryžiuočių žygių aprašai iš XIV a. pabaigos dukart pamini). Laukas ar kaimas greičiausiai gavo tokius pavadinimus todėl, kad arba ten kadaise augo šventas miškas, arba jie buvo netoli gerbiamo kalno ar upės (plg. vietovardį Paalkės). Yra ir kitokių vardų kulto vietoms: 6 Perkūnkalniai, piliakalnis Perkūninė, 6 Šventupės ar Šventosios, 7 šventi arba alkos ežerai, Dievytis, Dievogala, Šventaragis, Velmiškija, Laumės kalnas, Kauko kalnas, Velniakalnis ir kt., iš viso suregistruota per 220 vietovių. Pagal P. Tarasenką, vietovardžiai su šaknimi ‚alk-' rodą, kad ten buvę aukojimo ir gamtos kulto vietos, tuo tarpu vietovardžiai su šaknimi ‚rom-', rag-' reiškią, kad ten buvę gerbiami mirusieji (Lietuvos archeologijos medžiaga 1928, 183 t.). Yra ir sudurtinis Alkaragis, mišku apaugęs pusiasalis Ūšių ežere, Linkmenų vls., Švenčionių aps.

M. Alseikaitė-Gimbutienė sen. lietuvių religiją vadina ‚gyvatos' religija. Pagrindinė jos prasmė buvusi ‚kova prieš amžinai gresiantį blogį už egzistenciją, už gyvybę, kuri buvo kartu gėrio ir laimės sinonimas... Labai nuosekliai regimasis pasaulis buvo dalijamas į vyriškąją ir moteriškąją pusę. Iš čia išplaukė suskaidymas į du pagrindinius polius — dangaus ir žemės, vyriškąjį ir moteriškąjį, kurių vienam ar kitam priklausė dangaus ir žemės reiškiniai, objektai, gyvuliai, augalai, turėję ypatingos reikšmės religijoje' (plg. Senoji lietuvių religija — Aidai 1, 1953, 4–12). Tos pačios idėjos vystomos knygoje Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art 1958. Kiekviena religija yra priešinga blogiui ir stengiasi padėti žmonių egzistencijai, tad pragmatinė religijos prasmė visur yra ryški: kovoti už žmogaus laimę šiame ar būsimame gyvenime. Tačiau tezė apie ‚vyriškąją ir moteriškąją pusę' lietuvių m. nėra tokia ryški ir pabrėžiama, kaip autorė linkusi manyti.

Kai kuriuos mitologinius vardus ir sąvokas bando aiškinti ir atitaisyti ankstyvesnių autorių klaidas Pr. Skardžius (plg. Lietuvių mitologiniai vardai — Aidai 5, 1954, 218–226). Jis nagrinėja tarp kitko šiuos vardus: Medeinė, Apydėmė, Girystis (atmetamas), Pikulas, Gabija, Žemyna, Žemėpatis, Laima, Puškaitis, Barzdukas, Aušiautas, Potrimpus. Autorius teisingai pastebi: ‚Iš vienos pusės, turime, palyginti, visai nedaug patikimai užrašytų senovinių mitologinių vardų, — dalis yra didžiai sudarkyti arba aiškiai pramanyti; iš kitos pusės, nedaug iš jų terandame tokių, kuriuos galėtume paremti šių laikų kalbos duomenimis... Tenka pastebėti, kad nemaža dalis tų vardų yra nepatikimi, dirbtinai sudaryti, sugalvoti arba gerokai sudarkyti'.

M. klausimams nemaža dėmesio parodė J. Balys. Būdamas pozityvistiškai nusiteikęs, jis nelinkęs pritarti jokiai teorijai, kuri neturi pakankamų ir aiškių įrodomų davinių. Šalia gamtos gerbimo, senovės lietuviai turėjo ir dievų, kurių svarbiausias buvo Perkūnas. Animizmo ir panteizmo pradai aiškiai pastebimi lietuvių m. Tautosaka daug padeda m. studijoms. Būdamas Lietuvių tautosakos archyvo vedėju, išleido kelias anketas m. medžiagai rinkti: Perkūnas ir velnias 1935, Saulė, mėnuo ir kiti dangaus kūnai 1939, Apie ugnį 1940. Buvo surinkta daug naujos tautosakinės medžiagos, kurios didelė dalis jau apdorota ir paskelbta: dvi studijos apie Perkūną (Tautosakos Darbai III ir VI, 1937 ir 1939), Liet. liaudies sakmės I, 1940, Javų dvasia ir derliaus papročiai (Žemės Ūkis 1942), Motinos žemės gerbimas (t.p. 1943), Ugnis ir jos gerbimas (Kūryba 1943–44), Saulinės dainos (Gimtasai Kraštas 1943), Baum und Mensch im litauischen Volksglauben (Dt. Volkskunde 1942), Tautosaka apie dangų 1951, Dvasios ir žmonės 1951, Liaudies magija ir medicina 1951, Liet. mitologiškos sakmės 1956, Užburti lobiai 1958. Bendros apybraižos ir kritiški m. medžiagos aptarimai duoti Liet. tautosakos skaitymų II d. (1948) ir enciklopediniuose straipsniuose: Latviešu konversacijas vardnica sąs. 90, 1935, Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend (2 tt. 1949–50), Lietuvių Enciklopedija (nuo 1953), Das mythologische Wörterbuch der alten Kulturvölker 1959. Dvi

studijos vokiškai: Die Sagen von den litauischen Feen (Die Nachbarn I, 1948, 31–71), Fastnachtsbräuche in Litauen (Schweiz. Archiv für Volkskunde XLV, 1948, 40–69). Be to, dar Parallels and Differences in Lithuanian and Latvian Mythology (Spiritus et veritas 1953).

Naują m. literatūros apžvalgą su jos įvertinimais paruošė latvis H. Biezais: Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen 1954, 128 psl. Darbas turi žymių trūkumų, bet informacijos reikalui tinka.

Yra eilė darbų savų ir svetimų autorių iš naujesnių laikų, tačiau juos galima suminėti tik kaip bibliografines pozicijas, neturinčias didesnės reikšmės. Chr. Krollmann, Das Religionswesen der alten Preußen (Altpr. Forschungen IV, 1927, 5–19), J. Šliūpas, Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija 1932, 216 psl., C. Clemen, Die Religion der Balten und Slaven (Zeitschr. für Missionskunde und Religionswissenschaft 53, 1938, 76–95), V. Pisani, Il paganesimo balto-slavo (Storia delle religioni, dir. da P. T. Venturi II, 1949, 55–100), L. Vannicelli, L'antica religione dei Lituani (L'Osservatore Romano 105, 1958 V 7, lietuvišką vertimą davė Vienybė 27–28, 1958). Verti dėmesio yra m. straipsniai Lietuvių Enciklopedijoje. *J.B.*

Mitozė (iš gr. mitos ‚siūlas'), arba kariokinezė (žr.), celės branduolio dalijimasis, kurio metu kiekviena chromozoma pradžioje duplikuojasi išilgine kryptimi, vėliau išilgai skyla ir chromozomų pusės susirenka į dvi panašias grupes, duodamos pradžią dviem naujiems branduoliams. Branduoliui esant metabolinėje būklėje, chromozomos yra labai ištįsusios ir sunkiai pastebimos. Branduolio dalijimuisi, arba m., artėjant, chromozomos ima trumpėti, tam tikros medžiagos ima apie ją koncentruotis (apsigaubia vad. matrica) ir daugiau padidintos darosi matomos. Šiuo metu (profazė) jau galima pastebėti, kad chromozomos yra dvigubos. Sekančios stadijos (metafazės) metu chromozomos susirenka ant ekvatorinės branduolio plokštumos ir atsiranda spindulinis kūnas su dviem poliais, po vieną abiejose ekvatorinės plokštumos pusėse. Vėliau, anafazės metu, chromozomos skyla išilgai ir viena jos pusė nušliaužia spinduliniu kūnu į vieną polių, o antra pusė — į antrąjį polių. Tuo būdu susidaro dvi naujos chromozomų grupės, turinčios tiek pat chromozomų, kiek motininė celė, o taip pat visiškai analoginės genetiniu atžvilgiu. Naujose grupėse chromozomos ima ištįsti, visa grupė apsitraukia branduoline membrana (telofazė). Pasibaigus m., citoplazma irgi pasidalija, ir kai citoplazmos dalijimosi vietoje susiformuoja celės membrana, turime jau dvi naujas celes vietoje anksčiau buvusios vienos. *Br.P.*

Mitrà (iraniškai Mithra ‚draugas', sen. ind. Mitra, gr. ir lot. Mithras) sen. iranėnų ir indų vedų m i t o l o g i j o j e — saulės ir šviesos, tyrumo ir nekaltybės, derlingumo, taikos ir pergalės, sutarčių ir bičiulystės dievas. M. kultas vadinamas m i t r a i z m u (žr.).

Mitra (gr.) 1. valdovų ir didžiųjų kunigaikščių galvos apdangalas, pradžioje buvęs apvalios formos, vėliau viršuje perjuostas ir įsmaugtas. M. nešiojo ir D.L.K. Jos yra buvusios iš raudono aksomo, perjuosta kryžmai per viršų dviem auksiniais (geltonais) lankais, viršuje obuolys su kryžium ar be jo. Plačiau žr. Karūna.

Pastačius Šv. Kazimiero bažnyčią (žr.) Vilniuje, XVIII a. ant kupolo buvo uždėta didžiulė m., kurią rusai 1867 pašalino. Lietuvai atgavus Vilnių, 1941 arch. J.Mulokas vėl atkūrė tą m., kurios skersmuo bu-

D.L.K. mitra viršuje Šv. Kazimiero bažnyčios kupolo Vilniuje

vo apie 6 m ir svėrė apie 0,5 t. 1943 III 4 m. pašventinta arkiv. M. Reinio.

2. Išskirtinis liturginis vyskupo galvos apdangas. Vyskupas ją dėvi būdamas su arnotu ar kapa. Tik privilegijos keliu m. leidžiama dėvėti kai kuriems popiežiaus prelatams ir abatams. M. sudaro du stangrios medžiagos smaili trikampiai, 20–30 cm aukščio, pagrinde sujungti graižu ir medžiaga, dengiančia dėvinčiojo galvą; nuo graižo ant pečių nusidriekia du kaspinai, apie 30 cm ilgio. Pagal papuošalus m. yra trejopa: p u o š n i o j i (lot. pretiosa) — išpuošta grynu auksu ir brangakmeniais, a u k s u o t o j i (lot. auriphrigiata) — išpuošta auksiniais išsiuvinėjimais ar pagaminta iš auksu atausto audinio, p a p r a s t o j i (lot. simplex) — baltos lininės medžiagos, be papuošalų. Pirmosios dvi vartojamos džiaugsmingos nuotaikos apeigose, trečioji — atgailos metu ir gedulingose pamaldose. Ne vyskupams leidžiama dėvėti tik paprastoji m. V a. ir vėlesni rašytojai mini, kad nuo sena vyskupai (ir kunigai) dėvėjo šalmo formos metalinį apdangą, vad. vainiku (lot. corona). Kad nespaustų galvos, metalas imta pamušti audiniu, o vėliau ir visai audiniu pakeistas. Manoma, kad taip pakeistasis vainikas gavo m. vardą. M. vardas jau minimas V a. pabaigoj. XI a. atrodė kaip apskrita, plokščia kepurė, kartais su pakilimais iš priekio ir užpakalio, iš kurių išaugo minėtieji trikampiai. *P.Dmb.*

Mitradatas žr. Mitridatas.

Mitraizmas (pagal sen. iranėnų ir indų šviesos ir saulės dievą Mitrą) senovės persų religija, pagrįsta mazdaizmo dualizmu, matančiu pasaulio prasmę kovoje tarp gėrio prado, atstovaujamo sen. iranėnų dievo Ahura-Mazda (žr.), pasaulio ir visa, kas gera, kūrėjo, ir blogio, atstovaujamo blogųjų demonų viešpaties Ahrimano (žr.), nuo pradžių pradžios egzistuojančios pikto dvasios, kovojančios su kiekvienu gėrio pasireiškimu. Priimantieji m. turėdavo tartum naujokai prisiekti ir tarnauti ‚kareiviais' dievo kariuomenėje. M. sekėjai turėjo pasižymėti klusnumu, ištikimybe, tiesumu ir kilniu garbės jausmu, savo asmens gyvenime turėjo kovoti su Ahrimano demonais. Vykdydami šiuos religinius reikalavimus, išpažinėjai galėjo tikėtis po mirties gailestingo teismo, pasauliui pasibaigus, Mitros tarpininkaujami, ir savo kūnui nemirtingumo. Bendruomenės broliai turėjo 7 šventinimo laipsnius. Kulte tedalyvaudavo vyrai ir ji atlikdavo ne po atviru dangumi, kaip buvo įprasta antikinėje senovėje, bet uždarose patalpose, būtent uolų urvuose arba rūsiuose, vad. mitrėjose. Šventovės aukuro paveikslas vaizduodavo paprastai Mitrą, užmušantį jautį. Daugelis m. bruožų buvo panašių į krikščionybę: krikštas, vakarienė, piemenų malda Mitrai gimstant, tikėjimas sielos nemirtingumu, pomirtinis teismas, kėlimasis iš numirusių, tyrumo, nekaltybės ir susilaikymo reikalavimas, sekmadienio, ‚Saulės dievo' šventės, šventimas, Mitros gimimo šventė XII 25. M. buvo laikomas tarpininku tarp žmonių ir neregimojo dievo.

Zaratustros (žr.) religijoje vyriausiojo dievo Ahura-Mazdos nustelbtas, Mitros kultas V a. pr. Kr. vėl įsigalėjo. Babilonijoje Achaimenidų (žr.) laikais Mitros kultas buvo sutapęs su saulės dievo Šamašo kultu; po 330 pr. Kr. M. Azijoje jis įgijo Apolono (žr.) ir Helijo (žr.) bruožų, apie 67 pr. Kr. per Kilikijos piratus pateko ir į Graikiją, tačiau graikų religijos jis buvo daug mažiau paveiktas negu chaldėjų. Be romėnų karių įtakos atsiradę Mitros paminklai Graikijoje didelė retenybė. Ir iš dievavardžių sudarytieji asmenvardžiai gr. kalboje imti iš Egipto ar frigų dievaičių, kaip I s i d ō r o s (Izidės dovana), S a r a p i ō n, arba Serapiōn (dievui Sarapis būdingas), M ē t r o f i l o s (‚dievų motinos bičiulis', žr. Kibelė), M ē t r o d ō r o s (‚dievų motinos dovana'). Iš Mitros sudarytieji vardai, kaip Ponto dinastijos pamėgtasis Mitridatas, arba Mitradatas, buvo paplitę jau už Graikijos ribų.

Kariams imponuojančiu vardu Sol invictus (‚nenugalimoji Saulė') ir karinių dorybių reikalaujančio dievo kultas nuo I a. pr. Kr. romėnų karių ir jūrininkų buvo išplatintas po visą Romos imperiją, ypač pasieniuose, iki kraštutinių ribų šiaurėje, šiaurės vakaruose ir pietvakariuose. M. užvaldė vadovaujančius Romos sluoksnius ir įsiskverbė net į imperatorių rūmus. Komodas (180–192) tapo m. sekėju ir įsirašė į m. misterijas, imp. Aurelijonas sujungė m. su orientališka saulės religija, paversdamas ją valstybine ir pastatydindamas 273 Emesos (Sirijos mst.) Saulės dievo šventovę Romoje (Sol Dominus Imperii ‚Saulė Imperijos Viešpats'). Dioklecijonas, Galerijus ir Licinijus imperatorių pasitarimo proga 308 Karnunte (Carnuntum) atnaujino Mitrai ‚imperijos globėjui' turtingai įrengtą šventovę. III a. po Kr. pa-

baiga buvo paties didžiausio m. žydėjimo laikotarpis.

Apie 250 krikščionybė stojo į griežtą kovą su m. Kovą laimėti padėjo jos hierarchinė santvarka, kurios stigo m. broliams. Be to, m. jungėsi su senosiomis pagonybės dievybėmis, ypač romėnų provincijose su trakų, galų ir germanų dievais, o krikščionybė, kad ir perimdavo iš pagonybės kai kuriuos kūrybinius elementus, tačiau griežtai atsiribodavo nuo svetimų religijų, ir bendras struktūrinis religijos planas išlikdavo tas pats. Vis dėlto laimėti m. sekėjus tepasisekė tik po sunkios kovos, tik nukėlus Kalėdų šventę į Mitros gimimo dieną. Po 400 m. pasireiškimų Europoje teliko tik tolimiausiuose užkampiuose, kai Persijoje m. buvo atsilaikęs prieš krikščionybę. Mitrėjų liekanų randama visur, kur tik buvo romėnų įgulų. Ypač jų gausu Reino ir Dunojaus srityse. 1926 Vokietijoje Dieburge (Hesijoje) rastoji mitrėja ypatinga tuo, kad Mitra atvaizduotas jojiku, primenančiu laukinį medžiotoją Votaną, Hesijos srityje Odenvalde dar neišnykusį iš žmonių atminimo.

F. Cumont, Les Mystères de Mithra 1900; Die orientalischen Religionen im röm. Heidentum ²1931; *F. Behn,* Das Mithrasheiligtum zu Dieburg 1928; *F. Saxl,* Mithras, Typengeschichtliche Untersuchungen 1931; *C. Clemen,* Der Mithrasmythus (Bonner Jahrbücher 142, 1937); *H. S. Nyberg,* Die Religion des alten Iran 1938; *Wili,* Die röm. Sonnengottheiten und Mithras (Eranos-Jahrbuch 1943); *A. D. Nock,* The Genius of Mithraism (Journal Rom. Stud. 27, 1947); *E. Swoboda,* Carnuntum ²1953. *A.Rkš.*

Mitrava žr. Dimitravas.

Mitre Bartolomé (1821–1906) Argentinos politikas, karys ir istorikas. Dėl politinių persekiojimų priverstas pasitraukti į Urugvajų, kur Montevideo baigė karo mokyklą. Be to, gyveno Bolivijoje, Peru ir Čilėje, kur vertėsi žurnalizmu. 1838–46 tarnavo Urugvajaus ir 1847 Bolivijos kariuomenėje. 1852 nuvertus Rosas, M. buvo vidaus ir krašto apsaugos ministru. Nugalėjęs Urquizą prie Pavono, 1862 išrinktas Argentinos respublikos prezidentu. Jo valdymo metu pasiekta tautinės politinės vienybės, padaryta didelės pažangos krašto viduje ir atlikta eilė reformų. Paragvajui paskelbus karą Argentinai, Brazilijai ir Urugvajui, M. tapo jungtinių kariuomenių vadu. Baigęs prezidentavimo terminą 1868, pasitraukė iš politinės veiklos ir 1869 įsteigė dienraštį La Nacion, ligi šiol vadovaujantį P. Amerikos laikraštį. M. yra išspausdinęs istorinių darbų: Historia del Belgrano y de independencia argentina 1858–59 ir Historia de San Martin y de la emancipación sud-americana 1877–88. *P.Gč.*

Mitridatas, arba Mitradatas (gr. Mithridatēs, Mithradatēs ‚Mitro duotasis'), penkių Partų Arsakidų dinastijos ir šešių Ponto karalių vardas:

Partų karaliai:

1. M. I, Partų karalius, valdęs 171–138 pr. Kr., kitaip dar vadinamas Arsaku, yra buvęs Partų valstybės kūrėjas, Medijos ir Babilonijos užkariautojas.

2. M. II, arba Didysis (124–87 pr. Kr.), Partų karalius, sumušęs skitus bei armėnus ir išplėtęs Partų valstybės sienas. Jis 92 pr. Kr. buvo sudaręs sąjungą su Romą.

Ponto karaliai:

3. M. I, Ponto karalius, kilęs iš kilmingos persų giminės, Diadochų kovų metu (337–302 pr. Kr.) sukūręs Ponto imperiją.

4. M. VI, pravarde Eupatoras (apie 132–63 pr. Kr.), galingiausias Ponto karalius, išauklėtas helenizmo įtakoje, atkaklus ir pavojingas romėnų valdovas, užėmęs sostą 111. Jis sistemingai plėtė savo valstybę Juodosios jūros pakrantėse. Už pagalbą kariaujant su skitais paveldėjo iš Bosporo karaliaus Kryme jo derlingą šalį, užkariavo Kolchidę (žr.) ir pradėjo užiminėti M. Aziją, išnaudodamas Romos silpnumą dėl kimrų užpuolimo, vėliau dėl sąjungininkų karo. Jo planą vykdyti padėjo taip pat didelis romėnų provincijų gyventojų nepasitenkinimas dėl žiauraus vietininkų ir mokesčių rinkėjų išnaudojimo ir lupikavimo. Užsitikrinęs sau užnugarį sąjunga su savo žentu Armėnijos karaliumi Tigranu, M. 89 stojo į vad. pirmąjį M. karą su romėnais, kurį išprovokavo romėnų komisaro Manijaus Akvilėjaus (Manius Aquileius) gobšumas. Nugalėjęs ir paėmęs nelaisvėn Akvilėjų, M. žiauriai jį nužudė, liepdamas lieti jam gerklėn skystą auksą. M. Azijos miestai sutiko M. kaip savo išvaduotoją. 86 jis išleido Efese įsakymą, pagal kurį vieną dieną buvo iššudyti visi italikai, 80.000 žmonių. Užėmęs M. Aziją, M. persikėlė į Graikiją, kur gyventojai jį sutiko irgi džiaugsmingai. Tačiau Sula po ilgo apgulimo 87–86 užėmė Atėnus, 86 sumušė Ponto kariuomenę ties Cheronėja, nugalėjo ir antrą 80.000 M. armiją prie Orchomeno. 85 buvo sudaryta su Sula taika, pagal kurią M. buvo paliktos tik anksčiau valdytosios sritys. 83 prasidėjo antrasis M. karas tuo, kad romėnų vietininkas Murena užpuolė M.; tačiau šis

sumušė jį 82 prie Halio ir atkariavo Kapadokiją. Sula liepė Murenai laikytis taikos su M. Tretysis M. karas prasidėjo, kai Bitinijos karalius Nikomedas mirdamas savo valstybę paliko romėnams 74 ir M. apsiėmė ginti apeitąjį Nikomedo sūnų. Konsulas Cotta buvo visai sumuštas, tačiau antrasis konsulas Lukulas (Lucullus) privertė M. bėgti į Armėniją pas Tigraną. 67 dar nugalėjo romėnus prie Zelos (gr. Dzēla, Ponte), bet 66 Pompėjus, kuriam buvo pavesta tęsti karą, sutriuškino M. prie Liko (gr. Lykos). Šį kartą nebegavęs prieglaudos pas Tigraną, M. pasitraukė į Bosporą, iš kur dar ruošėsi su skitais ir kitomis tautomis užpulti Romą iš šiaurės, tačiau jo žiaurumas sukėlė prieš jį artimuosius; išgėręs nuodų ir jų nepaveiktas, liepė vienam keltui jį nudurti M. sūnus Farnakas buvo karūnuotas karalium ir Pompėjaus pripažintas Bosforo valdovu romėnų globoje.

T. Reinach, Mithridate Eupator 1890; *D. Magie,* Roman Rule in Asia Minor 2 tt. 1950. *A.Rkš.*

Mitropoulos Dimitri (g. 1896) graikų dirigentas, nuo 1936 JAV (nuo 1946 pilietis). Baigęs 1919 Atėnų konservatoriją, muz. studijas gilino Briuselyje (1920–21) ir Berlyne (1921–24), kur studijavo kompoziciją pas F. Busoni ir tuo pačiu metu buvo Staatsoper repetitorius. Grįžęs 1924 Graikijon, vadovavo Atėnų konservatorijai ir simfoninės muz. koncertams. Pradžioje reiškęsis kompozicijoje (išskirtina opera Soeur Béatrice 1919, Concerto grosso 1929), apie 1930 M. pasirinko dirigavimo sritį: koncertavo (pasirodydamas dažnai kaip pianistas-dirigentas) po Europą, 1936 debiutavo JAV su Bostono simf. ork., 1937–49 Minneapolio simf. ork., 1949–57 Naujorko filharmonijos, nuo 1957 Naujorko Metropolitano operos dirigentas. M. yra labai individualus (dažnai net kontroversiškas) interpretatorius, linkęs daugiau į modernią ir pastaruoju metu ypač į operinę muz.

R. Gelatt, Music Mákers 1953. *K.O.*

Mitršepšė (Grimmia) mitršepšinių šeimos (Grimmiaceae) samanų gentis. Lietuvoje dažna m. trumpavaisė (G. apocarpa) ir m. kupurninė (G. pulvinata), aptinkama ant akmenų, mūrų.

Mittag - Leffler Magnus Gustaf (1846–1927) švedų matematikas, nuo 1872 Upsalos univ. doc., 1877–81 Helsinkio ir 1881–1911 Stockholmo univ. prof. Daugiausia dirbo lygčių teorijai. Pagrindinis jo darbo rezultatas yra jo vardu pavadinta teorema, kuri yra suprastintos jo prof. Weierstrasso taisyklės, liečiančios vienareikšmes lygtis. 1882 įsteigė Acta Mathematica, kur yra paskelbęs daug savo darbų. Švęsdamas savo 70 m. jubiliejų, M. užrašė švedų mokslų akad. didžiulę mokslinę biblioteką ir 1 mil. kronų studijoms bei premijoms matematiką bestudijuojantiems.

Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft Tilžės Lietuviškos literatūrinės d-jos (žr. Litauische Literarische Gesellschaft) leistasis žurnalas, spausdintas C. Winterio leidyklos Heidelberge. Iš viso išėjo 31 sąsiuvinis (1880–1912), kurie sudarė 5 pilnus tomus ir 6–jo tomo I dalį (paskutinis sąsiuvinis buvo A. Doričo studija Beiträge zur litauischen Dialektologie). Tai buvo pirmasis mokslinis lituanistikos žurnalas, kuriame skelbta įvairios liet. tautosakos ir dedami straipsniai bei smulkesnės pastabos apie lietuvių kalbą, raštiją, istoriją, etnografiją. Žurnale bendradarbiavo A. Bezzenbergeris, C. Cappeleris, V. Gaigalaitis, L. Geitleris, W. Hoffheinzas, K. Jurkšaitis, V. Kalvaitis, A. Kuršaitis, M. J. A. Voelkelis, E. Volteris ir kt. Žurnalas jau iš pradžios susilaukė bendradarbių ir iš D. Lietuvos, ir jam įvairią lituanistinę medžiagą ir straipsnius siuntė J. Basanavičius, J. Šliūpas, J. Koncevičius (šis itin gausiai), A. Janulaitis ir kt. *V.M.*

Mitteilungen der Preussischen Litauer savaitinis Naujojo Tilžės Keleivio priedas, leistas Tilžėje 1932 II 20 — 1933 X 5. Vyr. red. E. Jagomastas, leidėjas Lituania spaustuvė. Spausdintas 4–6 psl., iliustruotas. Žymesni bendradarbiai: Ona Prūsaitė-Jagomastaitė, E. Jagomastas, Dovas Jagomastas, Vydūnas.

Mitteilungen des Handels- und Industriekammer nuo 1930 Kaune ėjęs laikraštis; leido Prekybos ir pramonės rūmai.

Mittelholzer Walter (1894–1937) šveicarų lakūnas, civilinės aviacijos kūrėjas ir rašytojas, atlikęs kelis tolimus skridimus (viršum Kilimandžaro vulkano, skersai Afriką, Iraną, išilgai Alpes), įkūrė pirmąją Šveicarijos orinio susisiekimo b-vę Swissair, išaugusią į vieną didžiausių pasaulyje tarptautinių šios rūšies institucijų. Savo skridimus aprašė keliose knygose: Persienflug 1926, Afrikaflug 1927, Alpenflug 1928, Kilimandscharoflug 1930, Tschadseeflug 1932.

Mittenwald P. Vokietijos vietovė Aukštutinėje Bavarijoje, plačiame Isaro upės slėnyje, tarp Wettersteino ir Karwendelio masyvų, 920 m nuo jūros lygio; 6670 gyv.

Mittenwaldo kareivinės, kur buvo įsikūrusi lietuvių, latvių ir estų stovykla

(1954). M. yra orinis kurortas ir žiemos sporto vieta ir plačiai išgarsėjęs smuikų gamyba, kurią čia pradėjo 1683 M. Klotz. Jų gamybai vartojamas vad. karvendelio medis. M. yra smuikų darymo mokykla ir smuikų muziejus.

M. lietuviai. M. lietuvių stovyklos užuomazga susidarė 1945 V Plauene (Saksonijoj), amerikiečiams ten įkūrus pereinamąją stovyklą rusų belaisviams ir kitiems išvietintiems asmenims, numatytiems grąžinti į Sovietų Sąjungą ar į jos užimtus kraštus. Lietuviai šioje stovykloje gamino valgį ir jį išdavinėjo išvykstantiems. Stovyklai vadovavo lietuviai, jos virš. buvo inž. S. Osinas. 1945 V 20 į Plaueno stovyklą buvo sutelkti apylinkėse gyveną lietuviai, latviai ir estai, iš viso per 300 žmonių. Prieš perduodant Plaueną rusams, stovykla 1945 VII 21 evakuota į M., ir visi pabaltiečiai apgyvendinti SS kareivinėse, kuriose buvo pereinamoji stovykla italams, grįžtantiems į Italiją. Stovyklos vadovu buvo S. Osinas, vėliau I. Krasauskas. Stovykloje pradžioje buvo 210 lietuvių, 130 latvių ir 12 estų, vėliau lietuvių skaičius padidėjo, priėmus stovyklon kelias šeimas, gyvenusias M. apylinkėje. Italų transportams pasibaigus, stovykla perkelta į pionierių kareivines. Lietuvių kat. dvasinius reikalus aprūpindavo kun. Jurgis Riauba.

Šalpos reikalui įsteigtas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyrius, vadovaujamas plk. K. Ališausko. Iš amerikiečių gaunamu maistu buvo aprūpinami ligoniai, Garmisch-Partenkircheno ir kt. belaisvių stovykloje esą lietuviai belaisviai, prancūzų zonoje gyvenę lietuvių studentai ir kt.

Kultūrinė veikla. 1945 M. stovykloje pradėta leisti du mašinėle multiplikuojami laikraštėliai: Benamio Dalia, skirtas bendriems stovyklos reikalams, ir Apžvalga — gyventojų politinei orientacijai. Apžvalgai medžiaga buvo gaunama iš Anglijos radijo stočių. Apžvalgą redagavo J. Jašinskas, o Benamio Dalią pakaitomis Jonas Palubeckas ir J. Jašinskas. Komp. Julius Gaidelis suorganizavo mišrų chorą, kuris įvairiomis progomis, ypač per liet. tautines šventes atlikdavo meninę programą bei nuolat sekmadieniais giedodavo liet. kat. pamaldose. Choras turėjo per 30 narių. Meniniuose choro parengimuose dalį programos atlikdavo 1945 rudenį susiorganizavusi vaidintojų kuopelė. Be to, stovyklos vadovybė kviesdavosi aktorius ir dainininkus, gyvenusius kitose stovyklose.

Sporto veikla. Stovykloj buvę sportininkai 1945 susibūrė į sporto klubą Vilti. To klubo krepšininkams ir lengvaatlečiams vadovavo J. Kepenis ir A. Skeivalas, o šachmatininkų sekcijai Vl. Šneide-

Vilties sporto klubo krepšinio komanda 1947

ris. Sportininkai ir šachmatininkai nuolat kviesdavosi kitų liet. stovyklų sportininkus parungtyniauti.

1946 II 22 M. stovyklos gyventojai perkelti į Chiemingo buv. vokiečių kariuomenės barakus, ir nuo to laiko M. stovyklos gyventojai iš Amerikos armijos priklausomybės perėjo UNRROs žinion. 1947 Chiemingo stovykla perkelta į Traunsteiną (Bavarijoje). Čia 1947 atkeldinti iš Haago stovyklos lietuviai ir, prasidėjus emigracijai, 1950 Traunsteino-Mittenwaldo stovykla likvidavosi.

M. stovyklos gyventojams Chieminge ir Traunsteine pakaitomis vadovavo Petras ir Jonas Lukoševičiai ir Jurgis Jašinskas. Traunsteine liet. katalikai iš vokiečių buvo gavę bažnyčią, kurioje nuolat pamaldas laikydavo stovyklos kunigai Kazys Dobrovolskis ir Jurgis Riauba. Stovykloje buvusiems protestantų gyventojams dvasinius patarnavimus atlikdavo kitose stovyklose gyvenę ir į Traunsteiną pastoviai atvykdavę kunigai Jurgis Trakys ir M. Pauperas. Traunsteine ir M. veikė nuolatinė lietuvių pradžios mokykla, kuriai vadovavo J. Kirmonas ir Janiūnienė, o mokytojais buvo Kazė Jankauskaitė, Stasys Daržinskas, Jonas Dobrovolskis; vaikų darželyje dirbo O. Lukoševičienė, V. Gavelienė ir Savenienė.

1947 M. IRO įsteigė naują tremtinių stovyklą, kurioje buvo ir lietuvių.

K.Alš. ir J.Jaš.

Mitulys žr. Mitalas.

Mituva upė Raseinių aps., Nemuno deš. intakas, 101,3 km ilgio; prasideda arti Dubysos slėnio, 5 km nuo Ariogalos mstl., teka į p.v., kurį tarpą įeina į Kauno aps., toliau į v. pro Stakių bžk. ir Girdžių bžk. Prieš Vertimų bžk. staiga keičia savo kryptį į p.r. ir po kelių vingių įteka į Nemuną ties Jurbarko mst. M. intakų tinklas rodo, kad ji tarpledyniniu laikotarpiu buvo šaltuonos ar Šešuvės intakas; paskutinio ledyno sąnašos užtvenkė jai kelią ir privertė tekėti priešinga kryptimi. Visi jos intakai išdėstyti taisyklingai lygiagrečiai ir turi bendrą žemupį. Intakai: kair. Paupys, Gausantė, Snietala, Paukštupis, Antvardė, Račintakis, Imsrė, deš. Akmena, Alsa, Tydikas, Juodupis, Gurnupis, Skardupis, Vidauja, Kamė. Bendras M. kritimas 92,2 m; jos išilginis profilis gana taisyklingas, tik toje vietoje, kur M. staiga keičia savo kryptį, yra nežymus slenkstis. Nuo versmių ligi Snietalos 35 km tarpe upė krinta 47,5 m arba 136 cm/km; vidurupis tarp Snietalos ir Vidaujos, 38 km ilgio, turi kritimą 28,3 m arba 74 cm/km, žemupys 28 km tarpe krinta 16,4 m arba 58 cm/km. B. baseino plotas 768 km².

MITUVOS BASEINO PLOTO AUGIMAS (km²):

Intakas	km nuo žiočių	ligi intako	intakas	su intaku	tarp intakų
Gausantė	80,5	60	73	133	53
Snietala	66,4	186	60	246	30
Alsa	50,8	276	61	337	72
Vidauja	28,1	408	135	543	34
Antvardė	22,5	577	86	663	56
Imsrė	0,5	719	46	765	3
žiotys	0,0	768			

Vid. vandens debitas ligi Snietalos 1,3, ligi Alsos 1,9, ligi Vidaujos 2,8, ligi Antvardės 3,9, prie žiočių 5,2 m³/sek., hidromodulis 6,77 1/sek. km², nuotakio aukštis 214 mm, kuris sudaro 36,5% nuo 585 mm drėgmenų aukščio. Mkm. debitas prie žiočių 150, mnm. 0,9 m³/sek. Vandens matavimo stočių M. nebuvo, vandens debitas būdavo matuojamas prie žiočių. Lietuvos energijos komitetas įvertino M. vandens energiją 882 kW su 6 mėn. garantija ir 501 kW su 9 mėn. garantija. M. yra nedidelė ir švari upė, dailiai užaugusiais krantais ryškiame slėnyje: ji tinka baidarėms ir palaidam plukdymui. Prie jos žiočių, ties Jurbarko-Smalininkų plentu, 1937 iškasti 3 baseinai žiemos uostui, kur pasislėpdavo Nemuno ižo užklupti laivai ir baidokai. Žiemos uostas su dirbtuve valdiškiems laivams taisyti buvo įrengtas 1891 ties gretimais Kalnėnais. Per I pas. karą žuvo dirbtuvių mechaniškas įrengimas, ir uostas nebuvo naudojamas. Netoli nuo M. žiočių, Imsrės vingyje, yra istorinis Bišpilio piliakalnis.

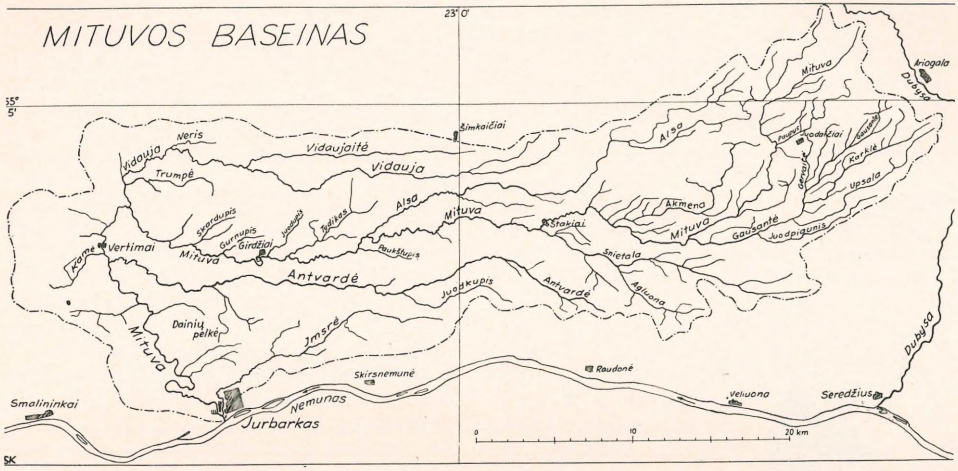

Mituvos baseinas (paruošė S. Kolupaila)

M. minima Ordino šaltiniuose 1357 (ad flumen Metowen), 1935 (Mittow, Mittaw) ir kt. *S.K.*

Mituvà upelis Skapiškio vls., Rokiškio aps. ir Kupiškio vls., Panevėžio aps., Lėvens (Mūšos, Lielupės) kair. intakas, 12,4 km ilgio; teka į v. iš Mituvio ež. ties Skapiškio mstl.

Mitùvis ežeras Skapiškio vls., Rokiškio aps., į v. nuo Skapiškio mstl., 2 km ilgio, 44 ha ploto; paviršius 95 m nuo j.l.; iš ež. teka Mituva (Lėvens, Mūšos, Lielupės).

Miuridai (ar. ‚trokštąs') islamo vienuolių ordinas, kurio nariai besąlyginai yra paklusnūs vyriausiai galvai muršildui. Nuo XIX a. pradžios Kaukazo tautose miuridizmas buvo tapęs politiniu sąjūdžiu, nukreiptų prieš Rusijos okupaciją.

Myxomycetes žr. Gleivėgrybiai.

Mizanscenà (prc. mise en scène) režisūroje ryškus ir prasmingas aktorių išdėstymas scenoje kiekvienu veiksmo momentu. Savo reikšme spektakliui m. seka tik po autoriaus duotojo teksto bei aktorių-režisoriaus to teksto interpretacijos. Nors m. atradime būtinas artimas aktoriaus, kuriančio personažą, ir režisieriaus, kuriančio visą spektaklį, bendradarbiavimas, tačiau esmingai m. lieka statytojo sritis. Tiek veikalo-spektaklio idėją, tiek ir jo stilių išryškina ne vienas kuris personažas, bet jų visų bendros pastangos. M. suteikia aktorių ansambliui spektaklį vienijantį vaizdą, išryškina personažų vietą bei paskirtį veikale-spektaklyje. Statiška padėtimi ar judesiu m. padeda išbrėžti personažų santykius savo tarpe, vaizdiniu būdu ‚parodyti' jų charakterius, sakomas ar nutylimas mintis, jausmus, intencijas. M. gali tarnauti papildymu, paryškinimu arba ir griežtu kontrastu tekstui, suteikdama naują dimensiją veiksmui, sudarydama tarsi antrą jo planą, šalia grynai tekstinio. M. leidžia režisieriui-statytojui per aktorius įjungti veiksman ir scenovaizdžio dalykus: pačią erdvę, dailininko duotus objektus, šviesos, kostiumų ypatumus, visus tuos vaizdinius dalykus priverčiant ‚gyventi' scenoje. Jei potekstė siekia iškelti aikštėn tikrąją veikėjo prigimtį bei jo siekimus teksto interpretacijos priemonėmis, tai m. gali būti vadinama vaizdine scenos potekste. Spektaklio mizanscenų nenutrūkstanti grandinė savo visumoje sudaro pastatymą, o ne dekoracijos, kaip dažnai klaidingai manoma. Gera m. yra išradinga, ‚vaizdi, stiliaus prasme suderinta su veikalo pobūdžiu, estetiška, prasmingai sukomponuota, nedirbtinė ir — tai labai svarbu — pačių aktorių organiškai pasisavinta, laisvai atlikta, įtikinanti. Prasta m., priešingai, yra arba blanki, nieko nesakanti, arba rėžianti akį dirbtinumu.

Mėgėjų vaidinime paprastai negali būti kalbos apie menines m., nes ten rūpestis dėl aktorių išdėstymo scenoje ribojasi paprastesniais uždaviniais: kad jie nesusiduртų kaktomis, nemintų vieni kitiems ant kojų, neuždengtų kitas kito žiūrovams.

Lietuvos teatre didelės fantazijos mi-

zanscenų kūrėju buvo A. Oleka-Žilinskas ir jo gabiausi mokiniai, A. Jakševičius ir R. Juknevičius. Pirmieji du buvo linkę į formalinį atbaigtumą ir plastišką m. grožį, o pastarasis sugeba pastatymo priemonėmis iškelti ypatingus veikėjų psichologijos subtilumus. *J.Bl.*

Mizantropas (gr. misanthrōpos) žmonių neapkentėjas, nuo žmonių šalinąsis asmuo.

Mizantropija (gr.) neapykanta žmonėms, atsiskyrimas, šalinimasis nuo jų.

Mizara Rojus (Rokas) (g. 1895 V 15 Savilionių k., Merkinės vls., Alytaus aps.) žurnalistas, Amerikos lietuvių komunistų veikėjas. Išsilavino savimokos keliu. 1913 atvyko į JAV. Spaustuvininko amato išmoko Keleivio leidykloje. Gyvendamas Bostone priklausė Gabijos chorui, vaidino operetėse, dramose, dainavo mėgėjų koncertuose. 1919 baigė M. Petrausko muzikos mokyklą Bostone, gaudamas chorvedžio diplomą. Tais pačiais metais išsikėlė į Brukliną ir dirbo Laisvės spaustuvėje linotipininku. Vakarais dvi žiemas dainavo Metropolitano operos chore Naujorke. 1927 buvo išvykęs į Argentiną, kur vienerius metus redagavo Buenos Aires einantį savaitraštį ‚Rytojų'. Ten begyvendamas 1928 parašė knygą ‚Argentina ir ten gyvenanti lietuviai'. 1931 lankėsi Sovietų Sąjungoje ir grįžęs savo įspūdžius aprašė knygoje Sovietų Sąjunga penkioliktaisiais metais 1932. 1930 padėjo suorganizuoti Lietuvių darbininkų susivienijimą (Čikagoje), kurio pirmininku išbuvo 18 m.

R. Mizara

Spaudoje rašinėti pradėjo 1912, siųsdamas korespondencijų Lietuvos Ūkininkui ir Vilniuje ėjusiai Aušrai. V. Mickevičiaus-Kapsuko paskatintas, M. ėmėsi literatūrinio darbo. 1916 pradėjo rašyti apsakymus, kuriuos spausdino Amerikos Lietuvyje, Kovoje, Sandaroje, Laisvėje ir N. Gadynėje. Nuo 1920 įsitraukė ir į žurnalistinį darbą. Nuo 1932 yra Laisvės dienraščio vyr. redaktorius. Be to, 1934–35 redagavo Šviesos žurnalą. M. yra išspausdinęs apie 20 literatūrinių veikalų. Iš jo romanų-apysakų minėtini: Sliakeris 1930, Povilas Jurka 1935 (²1955 Vilniuje), Mortos Vilkienės divorsas 1935 (²1955 Vilniuje; 1956 išleistas ir rusų kalba), Bernardo Gavelio klaida 1945, Kelias į laimę 1950 ir Ūkanos 1938 (²1956 Vilniuje). Scenos veikalai: Spartakas 1920, Ponas amerikonas 1947, Nesusipratimas 1949, Mūsų gyvenimo žaizdos 1950, Prašvilpta laimė 1955. Temos kūriniams dažniausiai imtos iš JAV lietuvių gyvenimo. M. rašė dažnai M. Rasodos slapyvardžiu. *A.Ptr.*

Mizaras Grįžulo Ratų žvaigždė (Zeta), esanti ratų rodyklio lūžyje, vos 12′ atstume nuo kitos žvaigždės — Alkoro. M. yra dvilypė žvaigždė, susidedanti iš 2,4 ir 4,0 ryškumo žvaigždžių, tarp kurių atstumas yra 15″; jų kiekviena atskirai lengvai matomos net ir pro mažą teleskopą.

Mizeriškas (iš lot. miser ‚skurdus') menkas, skurdus, mažas.

Mižeikiai dv. Klaipėdos aps., 7 km į r. nuo Klaipėdos prie Smiltelės upelio ir plento Klaipėda–Dovilai; siaurojo glžk. Klaipėda–Dovilai stotis. Už dvaro yra M. pušynas apie 3 km² ploto. 1944 buvo apie 140 gyv. Prie plento yra M. kalnas (37 m), kur auga ‚tūkstantmetinis' ąžuolas, prie jo 3 × 4 × 2 m dydžio akmuo su kalimo žymėmis. Čia pat yra pilkapių, priskiriamų prieškristiniam geležies amžiui. Viename pilkapyje rastas degintinis kapas: mirusiojo kaulų likučiai supilti į molinę urną, kuri dar apstatyta akmenimis. *M.Nb.*

Mižutavičius Leonardas žr. Mingaudas, Leonardas.

Mjösa ežeras P. Norvegijoje, 362 km² ploto; paviršius 124 m nuo j.l., mkm. gilumas 443 m, laikomas giliausiu ežeru Europoje; iš ež. teka Vorma, Glommos deš. intakas.

Mlynarski Emil (1870 VII 18 Kybartuose, Vilkaviškio aps. — 1935 IV 5 Varšuvoje) lenkų kompozitorius, smuikininkas, dirigentas. Jau iš mažens reiškėsi muz. gabumais. Besimokydamas gimn. Petrapilyje, lankė ir konservatoriją, kur smuiko mokėsi pas prof. L. Auerį, fortepijono pas Rubinšteiną, kompozicijos pas Liadovą, Rimskij-Korsakovą ir kt. Nuo 1889 koncertavo kaip smuikininkas Kybartuose, Suvalkuose, įvairiuose Rusijos ir Vokietijos miestuose, Londone. 1893–94 antrasis dirigentas Varšuvos operoje ir simfoniniuose koncertuose. 1894–97 Odesos muz. mokyklos smuiko prof., 1897–1903 Varšuvos operos vyr. dirigentas. 1901 suorganizavo Varšuvos filharmoniją, kurios iki 1905 buvo pirmuoju dir. ir dirigentu. 1904–09 Varšuvos konservatorijos dir. ir vizituojąs simfoninių koncertų dirigentas užsienyje. Nuo

1910 skotų Glasgowo ir Edinburgo simfoninių orkestrų dirigentas, 1912–13 vyr. dirigentas slavų ir 1915 britų simfoninių festivalių Londone. Nuo 1918 Varšuvos operos ir konservatorijos dir. 1929–31 Curtis muz. inst. Filadelfijoje (JAV) simfoninio ork. dirigentas ir kaip svečias diriguodavo Filadelfijos filharmonijos orkestrui. Sukūrė alegorinio turinio simfoniją Polonia, komišką operą Vasaros naktį 1923, 2 smuikui koncertus (už d-moll koncertą 1898 Leipcige laimėjo I premiją) ir kt. M. palaikė ryšius su lietuviais, ypač su St. Šimkum. 1906 besiklausydamas Seredžiuje jo diriguojamo choro, M. patarė Šimkui mokytis muzikos ir kurį laiką ji mokė Varšuvos konservatorijoje savo lėšomis. *J.Ž.*

Mlodzianovskis (rašėsi Młodzianowski) Andriejus (1627 XI 30 Kauno apl. — 1685 I 10 Vilniuje) jėzuitas, Vilniaus akademijos retorikos, filosofijos ir teol. prof. bei dvasios vadas. Įvairiose vietose vadovavo jėzuitų mokykloms. Būdamas Kražių kolegijoje, 1668 Mintaujoje išsp. Samogitiae Ducatus ornamenta in venerationem amplissimorum decorum illustrissimi ac reverendissimi Domini, Domini Pac Episcopi Samogitiae... obviam producta. Be to: Suppetiae militares ex Divis Poloniae Lithuaniaeque gentis tutelaribus nec non Sanctis Militibus 1671 (su 33 pav., dedikuotą Mikalojui Pacui, vyr. Lietuvos karvedžiui), Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat Martyris Archiepiscopi Polocensis 1675 (su 40 graviūrų, dedikuotą Jurgiui Stanislovui Sapiegai). Be šių, jam priskiriama Praelectiones philosophicae in octo libros Physicorum Aristotelis (Sommervogelis jas klaidingai priskyrė Tomui M.).

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III, 1899– 1900, 263; Žinyčia 3, 1901, 16–17. *A.Lm.*

mm milimetro (žr.) santrumpa.

Mn cheminio elemento mangano (žr.) simbolis, ženklas.

Mnemotechnika (iš gr. mnēmē ‚atmintis' ir technikė ‚meninė') menas ypatingais mokymosi metodais palengvinti atmintinį mokymąsi bei pagerinti atsiminimą tokių dalykų, kuriuos sunku suvesti į kurią nors loginę sistemą ir kuriems prisiminti neįmanoma pasinaudoti kuriais nors loginiais ryšiais, pvz. svetimos kalbos žodžiai, skaitmens, neįprasti terminai. Tokie metodai paprastai siekia sudaryti kurią nors asociaciją tarp tų reikalingų atsiminti faktų, žodžių ar skaičių ir kurių nors jau žinomų dalykų. Pvz. besimokomieji svetimos kalbos žodžiai sugretinami su panašiai skambančiais savo kalbos arba kitos jau mokomos kalbos žodžiais. Reikalingi atsiminti skaičiai bei datos palyginami su kuriais nors jau įprastais skaičiais ar datomis. Žodžiai lengviau išmokstami, kai sueiliuojami ritmiškai. Dėl to senuose vadovėliuose įvairios gramatinės išimtys būdavo surašomos eilėraščių forma. Tačiau apskritai nerandama sėkmingesnių būdų mokymuisi palengvinti, kaip reikalingos išmokti medžiagos sutvarkymas pagal vietos, laiko, abėcėlines ir kitokias schemas. M. pritaikoma ir vartojama tik individualiai. Mokymo metodų tarpe šiais laikais m. jau niekur nėra. Moderniuose psichologijos vadovėliuose m. taip pat jau niekur neminima. *P.Mld.*

Mnesiklas (gr. Mnēsiklēs) atėnietis, garsus Periklio (žr.) laikų graikų architektas. Vienintelis istoriko Filochoro (Filochoros) ir Plutarcho (žr.) paliudytas jo kūrinys — 437–436 pradėti ir 432 pr. Kr. baigti statyti Atėnų Akropolio propilėjai.

Mnija (Mnium) mnijinių (Mniaceae) šeimos samanos. Lietuvoje keletas skirčių. Dažnos miškuose: m. g u l s č i o j i (m. affine), m. j u o d a l k s n y n i n ė (M. hornum), m. t a š k u o t o j i (M. punctatum), m. S e l i g e r i o (M. Seligeri) ir kt.

Mnijiniai (Mniaceae) samanų šeima.

Mniobrium albicans žr. Pussilnytis balsvasis.

Mniszek Jerzy (m. 1613) lenkų didikas, Sandomiro vaivada Lenkijoje, politinis avantiūristas. XVII a. pradžioje neaiškios kilmės Dimitrui I Apsimetėliui (žr.) atsiradus Lenkijoje ir iš čia ėmus reikšti pretenzijų į Maskvos valstybės sostą, M. pažadėjo jį paremti ir už jo išleisti savo dukterį M a r i n ą Mniszek, jei Dimitras, tapęs Maskvos caru, atiduotų jam valdyti Naugardo Seversko ir Smolensko žemes, tuo metu buvusias Maskvos valdžioje. Lenkų ir lietuvių pagalba Dimitrui įžengus į Maskvą ir pasidarius caru, M. kartu su savo dukterimi atvyko į Maskvą. Marinai pasidarius cariene, M. turėjo įtakos Dimitro I Apsimetėlio valdžiai. Sukilusiems Maskvos bajorams 1606 nužudžius Dimitrą I Apsimetėlį, M. kartu su cariene Marina buvo ištremtas į Jaroslavlį, o Vosylius Šuiskis paskelbtas caru. Lietuvos-Lenkijos karaliaus Zigmanto Vazos intervencija, M.

su dukterimi ir kitais lietuvių ir lenkų bajorais Šuiskio buvo paleisti iš kalėjimo. Iškilus kitam pretendentui į Maskvos sostą, M. palaikė ir jį, žinomą Dimitro II Apsimetėlio vardu, kurį Marina, prievarta 1608 atgabenta į Tušino stovyklą netoli Maskvos, tėvui spiriant, pripažino savo stebuklingai išsigelbėjusiu vyru. Tačiau M. palaikomam Dimitrui II Apsimetėliui nepavyko paimti Maskvos, ir kartu su tuo nepasisekimu pasibaigė M. įtaka. *K.Avž.*

Mnium žr. Mnija.

Mniutà upė Gudijoje, Dysnos (Daugu-vos) deš. intakas, 32 km ilgio, su aukštupiu Soša 68 km ilgio; teka iš Plisos ež. pro Plisos mstl. į š.; aukštupys teka iš Sošo ež. Baseino plotas 910 km², vid. debitas 8 m³/sek.

Mo cheminio elemento molibdeno santrumpa.

Mo Japonijos ir Korėjos ilgio vienetas, lygus 0,030303 mm. Japonijoje m. yra ir masės vienetas = 3,75 mg.

Moa (Diornis) neseniai (apie 1840) išnykęs paukštis, gyvenęs N. Zelandijoj, gimininga stručiams, išore panašus į ten pat dar gyvenantį kivį. M. rasta apie 30 rūšių radinių (Dinornithidae), kurios skyrėsi viena nuo kitos ūgiu, svyravusiu tarp tarp 1–2,5 m. M. turėjo mažą, palyginti su kūnu, galvą, trumpą, platų snapą ir tvirtas kojas, kurios jam buvo ne tiktai įrankis pasikasti maistui augalų šaknų, bet ir ginklas nuo priešų. Daugumas m. rūšių visai neturėjo sparnų, kitų buvo likusios tiktai rudimentinės liekanos, ir m. negalėjo skraidyti. M. kiaušiniai apie 30 cm ilgio ir 20 cm storumo. Jų gyventa dideliais būriais, ir yra išlikę ne tik daugybė kaulų, bet viename sausame urve surasta plunksnų ir odos. Christchurch miesto (N. Zelandijos p. saloj) Canterbury kolegijos muziejuj yra 2 sveiki griaučiai 373 cm aukščio. Jų kaulų daug randama durpynuose ir pajūrių kopose. Ligi 1888 austro Reischeko ekspedicijos buvo tikimasi jų esant išlikusių gyvų neįžengiamose Otago pajūrio kalnų vietose.

Moa

W. R. B. Oliver, The Moas of New-Zeland and Australia 1949; *R. Duff,* The M. Hunter Period of Maori Culture ²1956. *A.B. ir J.Krd.*

Moabitai izraelitams gimininga senovės tautelė, gyvenusi į rytus nuo Negyvosios jūros. M. esą kilę iš Loto ir jo vyresniosios dukters sūnaus Moabo (Gim. 19, 33–37). M. yra nuolat kariavę su izraelitais, o karaliaus Dovydo metu patekę Izraelio valdžion. M. karalius Meso išlaisvinęs m. iš Izraelio vergijos. Jų kalba buvusi panaši į S. Testamento hebrajų k.

M. Glueck, The Other Side of the Jordan 1945.

Moabitų akmuo m. karaliaus Mesos paminklo, pastatyto IX a. pr. Kr. paminėti pergalei su Izraeliu, skeveldra su ilgu įrašu. Paminklo dalis rasta 1868 prie Dibono vokiečių kun. F. A. Kleino. M.a. laikomas Louvre muziejuje. Paminklo įrašas rodo, kad m. kalba buvusi panaši į S. Testamento hebrajų k.

R. Smend ir A. Socin, Die Inschriften des Koenigs Mesa 1886; *H. Gressmann,* Altorientalische Bilder zum Alten Testament ²1927; *K. Galling,* Textbuch zur Geschichte Israels 1950; *Albright ir J. B. Pritchard,* Ancient Near Eastern Texts 1950. *P.Plk.*

Moberg Vilhelm (g. 1898) švedų rašytojas. Savo romanuose M. daugiausia vaizduoja beturčius, tačiau pasiryžėlius žmones. Romane Raskens (1927) aprašo kareivio šeimos gyvenimą, o romanai iš ūkininkų gyvenimo Långt från landsvägen (Toli nuo vieškelio) 1929, De knutna händerna (Sugniaužtos rankos) 1930, (sudramintas 1939) yra realistiniai jo gimtosios Smålando provincijos vaizdai. Romanas A. P. Rosell, bankdirektör (A. P. Rosell, banko direktorius) 1932 yra supramonintos provincijos satyra, o Mans kvinna (Vyro moteris) 1933 (sudraminta 1943) yra vedybinis romanas. Trilogija Sänkt sedesbetyg (Sumažintas laipsnis už elgesį) 1935, Sömnlös (Be miego) 1937 ir Giv oss jorden (Duok mums žemę) 1939 vaizduoja instinktyvų traukimą iš didmiesčio į paprastą primityvią vaikystės aplinką. Romane Rid i natt! (Jok šią naktį) 1941 (sudramintas 1942) M. įsitraukė į tuolaikinius politinius ginčus ir vaizduoja XVII a. vidurinės Smålando provincijos ūkininkų sukilimą prieš vokietį poną ir jo diktatoriškas užmačias, išreiškia savo neapykantą vokiečių invazijai ir savo nepasitenkinimą perdaug drungna švedų neutralumo politika. Gana didelės apimties realistiniame romane Soldat med brutet gevär (Karei-

vis su sulaužytu šautuvu) 1944 yra daug biografinės medžiagos. Romanas Brudarnas källa (Jaunamarčių šaltinis) 1946, kurio siužetas paimtas iš Joninių prietarų bei apeigų prie stebuklingo šaltinio, yra kupinas keistos gamtos ir seksualinės mistikos. Paskutinėje trilogijoje Utvandrarna (Emigrantai) 1949, Invandrarna (Imigrantai) 1954 ir Nybyggarna (Naujakuriai) 1956. M. realistiškai vaizduoja XIX a. švedų emigraciją į JAV. M. yra taip pat ir vienas iš stipriausių švedų dramaturgų. M. dramos: Marknadsafton (Jomarko vakaras) 1930, Våld (Prievarta) 1933, Vår ofödde son (Mūsų negimęs sūnus; sprendžiama aborto problema) 1945. M. yra gana veiklus ir politiniame gyvenime: daug polemizavo aktualiais politiniais bei socialiniais klausimais, ypač smarkiai puolė švedų neutralumą per II pas. karą.

S. Mårtensson, V. M. 1956. *J.Lng.*

Mobile (lot.) muzikoje — judriai, gyvai.

Mobile 1. upė JAV Alabamos, Meksikos įlankos intakas, 61 km ilgio; susidaro iš dviejų didesnių upių Alabamos ir Tombigbee; nuo Alabamos aukštupio ilgis būtų 1220 km; baseino plotas 109.600 km², vid. debitas 1672 m³/sek.; įteka ties Mobilės mst., naudojama laivininkystei.

2. Mst. prie M. upės žiočių, Alabamos valstybėj; 173.850 gyv. (1956). M. yra žymus uostas su sausaisiais dokais. Pro jį išvežama statybinė medžiaga, lentos, medvilnė, naftos produktai. Pramonė: laivų statyba, medžio apdirbimas, medvilnės paruošimas. Prie M. 1864 VIII 5–8 įvyko karo laivų ir sausumos kariuomenių kautynės tarp federalistų ir konfederatų, kurias laimėjo federalistai, vadovaujami admirolo D. G. Farraguto.

Mobilizacija (prc. mobilisation iš lot. mobilis ‚judrumas') 1. sukaupimas, sutraukimas kapitalo arba ekonominių ar kitų resursų kuriam nors tikslui vykdyti.

2. Siaurąja žodžio prasme kariuomenės parengimas karo metui, pašaukiant rezervus ir papildant turimus dalinius ligi karo meto lygio, sudarant naujus junginius ir aprūpinant juos reikiamais ginklais ir amunicija. M. atveju kraštas pereina iš taikos meto į karo meto būklę. M. gali paliesti ne tik žmones, bet gyvulius, judomąjį ir nejudomąjį turtą, pramonę, susisiekimo bei susižinojimo priemones. M. planai būna iš anksto paruošiami kariuomenių štabuose, ir krašto gyventojai kartais iš anksto įpareigojami, ką jie turi atlikti m. atveju. M. valstybei yra nuostolingas dalykas, todėl ji vykdoma tik būtiniausiam reikalui esant — karo pavojaus ar karo atveju. Nepriklausomoje Lietuvoje pirmoji karininkų ir puskarininkių m. buvo paskelbta 1919 I 15. Vykstant Lietuvos nepriklausomybės kovoms, m. buvo atliekamos ne iš karto, bet laipsniškai — reikalui esant. 1939, kilus II pas. karui, Lietuvoje buvo įvykdyta dalinė m., bet įtempimui atslūgus ji buvo atšaukta. Nuo m. gerų planų priklauso jos greitas įvykdymas, pvz. 1914 Vokietija per 6 dienas sumobilizavo ir savo kariuomenės skaičių padidino 1.850.000, Prancūzija per dvi savaites — 1.380.000, o Rusija per vieną mėnesį — 650.000.

K. Ladyga, Bendri mobilizacijos ir koncentracijos dėsniai (Mūsų Žinynas 19, 1924). *K.Alš. ir Rd.*

3. Ekonomine prasme yra kapitalo, įdėto į daiktines gėrybes, į dalininko teisę arba į ilgalaikes obligacijas, pavertimas likvidinga rūšimi, grynais pinigais, trumpalaikėmis obligacijomis arba tokiomis gėrybėmis, kurias parduodant organizuotoj rinkoj per trumpą laiką galima paversti likvidingomis priemonėmis. Lengvai parduodamos akcijos yra tipiška mobilizuoto kapitalo forma. M. taip pat vadinamos viešojo ūkio skolų pavertimas privatinio ūkio skolomis, siekiant jas perkelti iš politinių į ekonominių santykių sritį ir tuo būdu užtikrinti didesnį pasitikėjimą tomis skolomis. Vokietijos Reicho I pas. karo reparacijų įsipareigojimai tuo būdu buvo paversti vertybių biržoje kotiruojamais Dawes-Youngo paskolos lakštais. M. kartais vadinama komercializacijos terminu. *J.Ppl.*

Möbius 1. August Ferdinand (1790–1868) vok. matematikas. Nuo 1816 Leipcigo univ. prof. M. pirmas panaudojo koordinatų sistemą projektyvinėj geometrijoj ir analizinį tyrimo metodą; naujai klasifikavo kreives ir paviršius; davė projektyvinės transformacijos sampratą. Įvedė ‚nulinę sistemą', kaip sąjamą erdvės tiesių, kurioms duotas jėgų dvejetas turi momentą lygų nuliui. Rado buvimą vienpusio paviršiaus, kuris dabar vadinamas M. lapu. Tas lapas yra juostelė sulipdyta galais, prieš tai vieną galą pasukus 180°. M. lape, išėjus iš bet kurio to lapo taško, nepereinant lapo briaunos ir apėjus du ratus, grįžtamą į išeities tašką. Išsp. Die Elemente der Mechanik des Himmels 1842, Die Haupt-

sätze der Astronomie ³1853. Raštų rinkinys — Gesammelte Werke 1885–87. *M.Kr.*

2. Paul (1853–1907) vokiečių nervų ligų gydytojas, parašęs Rousseau, Goethės, Nietzschės biografijas, kreipdamas dėmesį į jų psichines savybes. Išsp. Über den physiol. Schwachsinn des Weibes ⁸1907. Rinktiniai raštai—Ausgewählte Werke 1903–07.

Moçambique žr. Mozambique.

Mocetto Girolamo (apie 1490–1531) italų tapytojas ir raižytojas Venecijoje ir Veronoje, Giovanni Bellini mokinys. Žinomas kaip Mantegnos (žr.) darbų raižytojas.

Moch Jules (g. 1893) prancūzų politikas, jūrų inžinierius, 1928–40 nuo socialistų partijos atstovas parlamente, 1938 viešųjų darbų ministras. 1940 balsavo parlamente prieš atidavimą valdžios maršalui Pétainui. Nuo 1941 dalyvavo rezistencinėje kovoje prieš vokiečius. 1943 atsirado Londone ir prisidėjo prie de Gaulle vadovaujamo sąjūdžio. 1945–51 ėjo ministro pareigas. Prancūzijos atstovas Jungtinių Tautų nusiginklavimo komisijoje. Prancūzų socialistų partijos centro valdyboje. Išsp. La Russie des Soviets 1925, Socialisme et rationalisation 1927, Jean Jaurès et les problèmes du temps présent 1927, L'oeuvre de la révolution 1933, Guerre aux trusts 1946, Confrontations 1952, La folie des hommes 1954, Political and Moral Aspects of the Atomic Revolution 1956, U.R.S.S., les yeux ouverts 1956, Washington D. Smith, banquier de Wall str. 1957, En retard d'une paix 1958.

Mochnacki Maurycy (1804–1834) lenkų literatūros istorikas ir kritikas, romantizmo atstovas. Nuo 1825 vertėsi žurnalistika. Priklausė Laisvųjų lenkų brolių (Wolnych Braci Polaków) organizacijai ir už priklausymą buvo kalintas. Dalyvavo 1830–31 sukilime ir turėjo emigruoti į Prancūziją, kur buvo artimas lenkų emigrantų konservatorių srovei. Išsp. O literaturze polskiej w wieku XIX 1830 (⁶1923), Powstania narodu polskiego w roku 1830–31, 1834 (⁴1863), Myśli o literaturze polskiej 1828. Raštų rinkinys 1863.

M. Mochnacki

J. Kucharzewski, M. M. 1909; *A. Śliwiński*, M. M. 1929; *G. Korbut*, Literatura polska III, 1930; *Askenazy*, M. ²1930.

Mocionas (lot.) kūno judesiai; pasivaikščiojimas higienos tikslams.

Mociškių vandens matavimo stotis Jūros upėje, 11 km nuo jos žiočių, deš. krante, ties plento ir gležk. tiltu; įsteigta 1893, nulio altitudė 4,122 m; vid. horizontas 308 cm, mkm. 780 cm (1914), mnm. 109 cm (1900 ir 1901); upė užšąla vid. XII 6, laužo ledus vid. III 6, po ledu 81 dieną.

Mockaičiai k. Švėkšnos vls., Tauragės aps., 8 km nuo Švėkšnos, prie Veiviržo upės; 1923 buvo 9 ūkiai ir 54 gyv. Kair. Veiviržo krante yra netyrinėtas piliakalnis, nuo lauko pusės apsaugotas neaukštu pylimu. Netoli piliakalnio, apie 2 km nuo Skomantų k., yra geležies amžiaus kapinynas. Senajame geležies amžiuje mirusieji laidota nedeginti duobėse. Iš to meto įkapių pažymėtinos romėniškos Antonino Pijaus (II a.) monetos. Viduriniam geležies amžiui priklauso V–VI a. storagalė apyrankė mažai pastorintais galais. Daugiausia įkapių turime iš naujojo geležies amžiaus degintinių kapų, priskiriamų VIII–XII a. Čia aptikta suktinių žalvarinių antkaklių, kurių vienas galas baigiasi ąsele, antras — buožele, lankinių ilgakojų segių aguoniniais galais, lankinių laiptelinių segių, klotų spaustiniu sidabru, pasaginių segių gyvuliniais galais, storagalė apyrankė išpūstais galais ir kt. Radiniai būdingi V. Lietuvos kultūrinei grupei.

A. S.(picyn), Mockajskij mogilnik (Otčiot Imp. Arch. Kom. za 1909–1910 god.); *V. Nagevičius*, Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII a. (Senovė I, 1935, 68–69). *J.P.*

Mockaitis 1. Antanas (1843 Jankų k., Šakių aps. — ?) knygnešys, nešęs knygas iš M. Lietuvos ir platinęs apie Ukmergę, Panevėžį. Tris kartus buvo patekęs į policijos nagus, kalintas ir 3 m. ištremtas.

2. Juozas (g. 1907 III 23 Mažonuose, Tauragės vls. ir aps.) agronomijos dr. 1927 baigė Kražių gimn. ir įstojo į ŽŪA Dotnuvoje, kur ligi 1931 išklausė privalomus kursus ir 1938 gavo dipl. agr. laipsnį. Ligi 1933 ėjo rajono agr. ir žemės ūkio mokyklos mokytojo pareigas Širvintose. 1934–44 dirbo sėklininkystės srityje Žemės Ūkio Rūmuose ir žemės ūkio m-joje. 1949 baigė Aukštąją žemės ūkio m-lą Stuttgart-Hohenheime, Vokietijo-

J. Mockaitis

je, ir gavo agronomijos dr. laipsnį. 1949 atvyko į JAV ir čia Filadelfijoje ligi 1953 dirbo sėklininkystės ir augalų selekcijos darbą, o nuo 1953 dirba augalų selekcijos ir tyrimo darbą Michigan State University. Bendradarbiavo Žemės Ūkyje, N. Sodyboje, Ūkininkų Patarėjuje ir Lietuvių Enciklopedijoje.

Mockaitytė-Kapo Violeta (g. 1904 IV 4 Mt. Carmel, Pa.) smuikininkė, mokytoja. Muziką studijavo Filadelfijos Liefson-Hille konservatorijoje, gaudama mokytojos diplomą. Smuiko studijas tęsė Zweckker-Hahn konservatorijoje. 1922–30 turėjo Mahanoy City, Pa., muzikos studiją. Iš 70 asmenų buvo suorganizavusi orkestrą. Nuo 1920 koncertavo įvairiuose JAV miestuose. M.-K. pagarsėjo smuiko soliste virtuoze, dalyvaudama įvairių kitų tautų parengimuose. Su M. Petrausku yra dalyvavusi apie 200 lietuvių koncertų-parengimų. Ištekėjo už med. dr. P. J. Kapo. 1937 vėl Mahanoy City, atnaujino studiją ir retkarčiais koncertuoja. *J.Ž.*

Mockava k. ir dv. ligi 1939 Punsko vls., Seinų aps., vėliau Sangrūdos vls., Lazdijų aps., 40 ūkių, 250 gyv., 30 km nuo Seinų ir 32 km nuo Marijampolės. M.k. veikė pradžios mokykla, jaunųjų ūkininkų ratelis, šaulių būrys, pavasarininkų kuopa. 1922 M. dvaras buvo išparceliuotas ir pavadintas Mockais. Čia veikė pieno nugriebimo punktas. Ligi 1842 dvaras buvo ruso gen. Suvorovo nuosavybė, vėliau atiteko lenkų kilmės plk. K. Svidai. 1868 M. kaime buvo įkurtas M. valsčius su pašto arklių stotimi ir smukle. 1919 valsčiaus namai paversti mokykla. Iš M. kaimo daug jaunimo baigė įvairių specialybių mokslus.

Mockevičienė-Šeidytė Alma (1906 III 19 Pajavonio k., Pajavonio vls., Vilkaviškio aps. — 1951 XI 24 Derby mst., D. Britanijoje) gydytoja. Šakių Žiburio gimnaziją baigė 1926. Studijavo VDU mediciną ir baigė 1934. Buvo pradėjusi specializuotis vaikų ligose, bet ištekėjusi tą darbą nutraukė. 1937 išvažiavo į Klaipėdą. 1938 pradėjo sirguliuoti. 1939 vokiečiams užėmus Klaipėdą, grįžo į Šakių aps. pas tėvus, o vėliau persikėlė į Alytų. II pas. karo metu su šeima atsidūrė Vokietijoje. 1948 pradžioje išvyko pas vyrą į D. Britaniją (Ilkeston, Derbyshire). Lietuvoje yra dirbusi Motinos ir Vaiko žurnale ir radijo sveikatos patarėjuje. Su dr. V. Tercijonu išsp. Vaikų apendicitai 1937.

A. Mockevičienė

Mockevičius Jonas žr. Mockus, Jonas.

Mockos k. Gervėčių vls., Ašmenos aps. (iki II pas. karo Vilniaus–Trakų aps.). 1920–39 buvo lenkų okupuotas, po II pas. karo Sovietų Gudijos. M. yra didelis lietuvių gyvenamas k., 1 km nuo Gervėčių mstl., prie Aluošios upės, Ašmenos intako; 1925 buvo 71 ūkis, 232 gyv. 1920 buvo įsteigta Vilniaus Ryto d-jos liet. pradžios mokykla, kuri 1927 lenkų valdžia uždarė. 1924 Varnėnų lenkų teismas nubaudė M. mokytoją Mariją Ciemaškaitę 1 mil. lenkiškų markių už mokymą lietuviškai. Uždarius mokyklą, M. įsteigta Vilniaus Ryto skaitykla; 1936 lenkų valdžia ją uždarė, taip pat uždarytas sėkmingai veikęs Lietuvių ūkio draugijos ratelis ir Šv. Kazimiero draugijos skyrius. M. lietuviai nedalyvavo 1922 I 8 rinkimuose į vad. Vidurinės Lietuvos seimą. Jie buvo uolūs kovotojai dėl lietuvių teisių Gervėčių par. bažnyčioje. *V.Klb.*

Mockus 1. Jonas (g. 1907 X 24 Pakorbūdžių k., Sintautų vls., Šakių aps.) gydytojas, visuomenininkas. Mokėsi Šakių Žiburio, vėliau persikėlė į Vilkaviškio Žiburio gimn., kurią baigė 1927. Lietuvos (vėliau VD) universitete studijavo nuo 1927 rudens mediciną ir 1933 baigė, gaudamas medicinos gydytojo diplomą. 1934 I 15—1937 VII 15 VDU vaikų ligų klinikos jaunesnysis asist., čia įsigijęs vaikų ligų ir Röntgeno specialybes. Parašė mokslo darbus: Eritrocitų nusėdimo reakcija 1937 ir Sunkių podifteritinių paralyžių gydymas nepaprastomis strichnino dozėmis 1937. 1937 VII 15 — 1939 III 24 Klaipėdos Raudonojo Kryžiaus ligoninės vaikų skyriaus ir Sveikatos centro vedėjas. Vokiečiams užėmus Klaipėdą, nuo 1939 V Alytaus aps. ligoninės vidaus ir užkrečiamųjų ligų skyriaus vedėjas. II pas. karo metu atsidūrė Vokietijoje, gyveno Schwerin i. Mecklenburg, Lüneburge ir Uchtėje. 1947 atvyko į D. Britaniją, atlikęs 1 metų prak-

J. Mockus

tikos stažą įsigijo gydytojo teises ir nuo 1950 pabaigos verčiasi laisva gyd. praktika. Universitete buvo Studentų medikų d-jos, o baigęs univ. — Vaikų gydytojų d-jos ir Lietuvos šaulių s-gos narys.

2. Juozas (1859 V 26 (27?) Kungių k., Rietavo vls., Telšių aps. — m. prieš II pas. karą) knygnešys, pradėjęs apie 1880 gabenti iš M. Lietuvos draudžiamą spaudą. M. su kitais yra parašęs peticiją carui, kad leistų spausdinti knygas lot. raidėmis.

3. Kazys (g. 1910 VII 4 Rikantų k., Kelmės vls., Raseinių aps.) pedagogas. 1928 baigė Raseinių gimn., 1936 VDU humanitarinių mokslų fak. literatūros skyrių. 1936–39 Pagėgių gimn. mokytojas, 1939-44 Telšių vysk. M. Valančiaus gimnazijos mokytojas. 1942 suorganizavo suaugusiųjų gimn. Telšiuose ir buvo jos dir. ligi vokiečiams ją uždarant 1943. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. 1946–49 lietuvių tremtinių gimn. mokytojas (Klein Wittensee, Pinneberge), 1948–49 Šlezvigo Holšteino lietuvių mokyklų inspektorius. 1949 atvyko į JAV ir buvo vienas iš steigėjų lituanistinės mokyklos Bostone, mokytojas ir 1951–55 mokyklos vedėjas. 1950 įsteigė Bostono lietuvių mokytojų d-ją ir jai pirmininkauja. M. pastangomis buvo išspausdinti trys lituanistinės mokyklos vadovėliai. 1957–58 Amerikos lietuvių tarybos Bostono skyriaus pirm. Nuo 1926 M. dalyvauja ateitininkų veikloje, 1927–34 pavasarininkų, o 1934–35 Lietuvių krikščionių darbininkų sąjoje (centro valdybos sekretorius). 1936–39 dirbo M. Lietuvos organizacijose. 1941 įsteigė Žemaičių meno ir mokslo centrą Telšiuose ir ligi pasitraukdamas iš Lietuvos jam vadovavo. M. vadovaujamas, Žemaičių centras rengė meno parodas, dainų ir literatūros vakarus, įsteigė profesinį teatrą. Vokietijoje ir JAV M. dalyvauja Lietuvių Bendruomenės veikloje. 1929 pradėjo M. bendradarbiauti lietuvių periodinėje spaudoje — Lietuvos Mokykloje, Ryte, N. Romuvoje, Darbininke, kurį 1934–35 redagavo. 1941 įsteigė Telšiuose savaitraštį Žemaičių Žemę ir ligi 1944 redagavo. 1945–49 bendradarbiavo Žiburiuose, Lietuvos Žodyje, JAV bendradarbiauja katalikiškoj spaudoj. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis. 1935 išvertė Brunovskio Sovietų kalėjimuos. 1942, 1943, 1944 drauge su Pr. Geniu redagavo ir išleido Žemaičių kalendorių. Išsp. Žemaičių kankinius (apie Rainių žudynes) 1943, Lietuvos išlaisvinimo komiteto 1955 išsp. prancūziškai.

K. Mockus

4. (Mockevičius) Mykolas Ksaveras (1864 X 26 Romanovos k., Krosnos vls., Alytaus aps. — 1939 X 23 Čikagoje) kunigas. Pradžios mokslą ėjo Lietuvoje, JAV atvyko 1886 ir apsigyveno Shenandoah, Pa. Dirbo anglių kasyklose, 1889 persikėlė į Detroitą ir čia po kurio laiko įsigijo spaustuvėlę, pramoko amato ir dirbo įvairius spaudos darbus lietuvių ir lenkų kalbomis. 1891 parašė, surinko ir išleido kelias liet. knygeles: Daine dėl bernelių ir mergelių, Daina cerkves varpininko ir Kaip daryti monus-štukas bei Keli žodžei apei szendieniszka potografija 1893, 1897 leido ir redagavo Lampą, kurią vadino ‚magijos' laikraščiu. Bendradarbiavo Vienybėje Lietuvininkų. Susikirtęs su vietos lietuvių katalikų kunigu, pradėjo domėtis įvairiomis protestantų sektomis. Gavęs protestantų paramą baigė Fairmont, Ohio, kunigų seminariją. Tapęs kunigu, M. įsigijo paveikslams rodyti aparatą, važinėjo po Amerikos liet. kolonijas ir aiškino Šventrašti. Nuo 1892 jis priklausė SLA, nuo 1896 Tėvynės mylėtojų d-jai, ilgus metus buvo Lietuvių socialistų s-gos narys. Buvo geras kalbėtojas, į savo pamokslus visuomet sutraukdavo dideles minias žmonių. Buvo sėkmingiausias knygų pardavinėtojas. Keliais atvejais buvo skundžiamas ir teisiamas dėl kitų religijų įžeidimo.

M. K. Mockus

Trumpa kun. M. K. Mockaus biografija 1939.

5. (Mockevičius) Petras (apie 1895 Vidugirių k., Punsko vls., Seinų aps. — 1922 VI 14 Šventajonių k., Leipalingio vls., Seinų aps.) mokytojas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Punske ir Seinuose, kur prieš I pas. karą baigė Seinų mst. mokyklą 4 kl., o I pas. karo metu Vilniaus Ryto mokytojų kursus. Kurį laiką mokė Vidugiriuose ir kt. vaikus, 1918 organizavo vietos savivaldybes, gyventojų apsaugą ir savanorius bei partizanus prieš lenkus, ypač gyvendamas Lazdijuose, už ką apdovano-

tas Šaulių žvaigžde. Nuo 1907 rašinėjo Seinų (Šaltinio, Šaltinėlio), Vilniaus ir Kauno lietuvių spaudai žinutes, spausdino ir eilėraščių, apysakaičių, pasirašinėdamas slapyvardžiais ir P. Mockum. Nuo 1919 buvo Eltos ir Kariškių Žodžio (Kario) pafrontės korespondentas. 1922 VII 14 nuvykęs Šventajonių k. (Leipalingio vls.) iš anapus Nemuno lenkų kareivio ar jų partizano slapta nukautas. Rankraštyje liko paruošti spaudai eilėraščiai.

P. M. (Mūsų Vilnius 5, 1936).

6. Stasys (1891 Šakynoje, Šiaulių aps. — 1956 III 16 Bostone) lietuvių visuomenės veikėjas. Pradžios mokslus ėjo Lietuvoje. 1911 atvyko į JAV ir greit įsijungė į lietuvių visuomeninę veiklą: buvo vienas iš kūrėjų Gabijos choro, su M. Petrausku veikė Bostone scenos srityje. Ilgus metus buvo SLA pildomosios tarybos iždo globėjas, paskui kontrolės komisijos narys. Taip pat dalyvavo santariečių veikloje ir bendradarbiavo Vienybėje, o paskui Amerikos lietuvių tautinės s-gos veikloje. 1936 apdovanotas Gedimino ordinu. M. su J. Kasmausku turėjo medicinos reikmenų dirbtuvę Bostone.

7. Zigmantas (g. 1880 XI 6 Upainių k., Kražių vls., Raseinių aps.) veterinarijos dr., Lietuvos univ. doc. Mokėsi Šiaulių gimn. 1897 drauge su kitais Šiaulių gimn. moksleiviais išėjo iš stačiatikių molebnomaldų. 1903 baigė Tartų veterinarijos inst. ir vertėsi praktika. Prieš I pas. karą, gyvulininkystės ir ūkio klausimais yra rašęs į Žemę bei Žemdirbį. 1923 pradėjo dėstyti Lietuvos univ. veterinarijos skyriuje gyvulių anatomiją ir operacinę chirurgiją. Likvidavus LU veterinarijos skyrių, M. 1928 išvyko į Varšuvą. Išsp. drauge su Kvašninu-Samarinu Arklio kilmė ir lietuvių arklys I, 1926. Rašė Žemės Ūkyje, Veterinarijoje ir Zootechnikoje, Kosmose ir kt.

Mocquereau (Dom) André, S.O.B. (1849–1930), prancūzų muzikos teoretikas. 1875 įstojo į benediktinų vienuolyną Solesmes. Ten studijavo grigalinį giedojimą pas J. Pothier. Ilgainiui M. perėmė Pothier darbą, įsteigdamas Paléographie musicale leidinį. Pasirodė šios serijos 17 tomų, kurių 15 redaguoti M. Tačiau jo svarbiausias teorinis darbas yra Le Nombre musical (I, 1908; II, 1927). Greta šio didelio darbo, 1910 M. su savo pagalbininku D. J. Gajard pradėjo naują seriją Monographies grégoriennes. M. muzikinė teorija pagrįsta faktu, kad St. Gall ir Metz buvusių garsių grigalinio giedojimo mokyklų išlikę rankraščiai turi, šalia neumų, visą eilę ženklų ir raidžių, skirtų ritminiams, dinaminiams bei agoginiams niuansams pabrėžti, ir M. padarė išvadą, kad šie rankraščiai turi geriausias melodines tradicijas. M. darbai plačiai paplito. Jam buvo pavesta paruošti naują Editio Vaticana. M. paskelbė daug studijų, nagrinėjančių grigalinio giedojimo ritminius niuansus. Kai kurie jo veikalai, kaip Antiphonale monasticum bei Graduale, buvo išleisti po jo mirties. M. yra vienas pagrindinių grigalinio giedojimo reformos vykdytojų, pradėjęs naują senovinio krikščionių giedojimo studijų tarpsnį. *Iz.V.*

Močiulskis 1. Adolfas (m. I pas. karo metu) kunigas. 1890, klebonaudams Domanove, buvo rusų tardomas, kad Vilniaus klierikui leidęs sakyti pamokslą prieš rusus. 1892 Alšėnų, o 1893 Parafianovo klebonas, už leidimą zakristijonui dalinti kalėdaičius rusų nubaustas, uždarant į Gardino vienuolyną 1894. Vėliau paskirtas Vaistamo klebonu, bet čia 1908 Naročio stačiatikių kunigas apskundė, jog kelis unitus aprūpino šv. sakramentais, ir 1909 IX 17 Vilniaus apg. teismas jį nubaudė keliais tūkstančiais rublių, kuriuos tuojau surinko savanoriškai patys Vaistamo ir kitų jo buvusių parapijų žmonės.

2. Aleksandras Rapolas (1790 Kelmėje — 1866 Biržuose) evangelikų kunigas, superintendentas. M. paskyrus Žemaičių superintendentu, rusai pavedė ir Lietuvos ev. reformatų knygų cenzūrą. Jis cenzūravo K. Nerlicho darbus ir, atrodo, pamatęs ev. reformatus trūkstant knygų, susirūpino išleisti naujas laidas. Vc. Biržiška jam priskiria iš S. Minvydo ir K. Nerlicho darbų naujai paruoštą Trumpą katekizmą 1861 ir penkias knygutes: Atsiminima da geroje adijnoje 1863, Nusidawimas biedna Joniuka 1863, Prisiwertimas griesznа žmogaus ing Djewą 1863, Wartojimas arba Meginimas patis sawę 1863 ir Gromata Naszlaitela ing sawa mieła Iszganitoja 1865. Jos išspausdintos Rygoje ir be jokios vardinės žymės, tačiau jos priskiriamos tik iš A. Bezzenbergerio padarytų pieštuku prierašų, patekusių VDU bibliotekon. Kartais manoma, jog galėjo jas parašyti M. sūnus 3. Albertas Konstantinas (1825–1887), taip pat kunigas. Šios knygutės parašytos pasekant vysk. M. Valančiaus liaudžiai skirtomis

knygutėmis, norint atsverti anų katalikišką mintį ir evangelikų pajuoką.

Vc. Biržiška, Lietuvių Bibliografija II, 1926; (") Senųjų lietuviškų knygų istorija II, 1957. *A.Mž.*

4. Jurgis (g. 1863–?) kunigas. 1907–09 buvo Dysnos klebonu ir dekanu, bet stačiatikių kunigo apskųstas už unitų ir jų vaikų krikštus, 1910 Vilniaus apg. teismo nubaustas pinigine bauda ir parapijos atėmimu. 1911 prie naujų bylų buvo prijungta jam ir slapto vaikų mokymo, katechizacijos, religinių knygų skleidimo ir kiti panašūs nusikaltimai. Tad vėl baustas piniginėmis bausmėmis, ir nebuvo leidžiama apsigyventi net lietuviškose Vilniaus vyskupijos altarijose.

5. Kazimieras (g. 1866 Permėj, Rusijoje) Vilniaus katedros vikaras ir Savičiaus ligoninės kapelionas. 1863 X suimtas už sukilėlių išpažinčių klausymą ir jų sužeistų slėpimą Savičiaus ligoninėje. 1864 pradžioje ištremtas į Permę.

6. Pranciškus (1818 Panevėžio apylinkėje — 1889 IV 4/16 Bauskėje) kunigas, baigęs Varniuose Žemaičių kunigų seminariją, Nemakščių vikaras. 1863 VI drauge su klebonu Juozapu Paulausku suimtas, kaltintas palaikęs ryšius bei teikęs sukilėliams paramą ir išsiųstas į Sibirą. Ligi 1872 gyveno specialioje kunigų stovykloje Tunkoje, Irkutsko gub. 1872 leistas išvykti į Cholmogory, Archangelsko gub. 1874 V 28 atvyko Bauskėn (Latvijoje), bet gyveno nuolatinėje policijos priežiūroje.

P. Kubicki, Bojownicy kapłani II : 3, 1936; *M. Valančius,* Pastabos pačiam sau 1929; *kun. A. Jasevičius,* Iszginimai ir sugrįžimai (Mūsų Senovė III, 1937, 104).

Močiutė tėvo, motinos motina ar šios motina, vietomis dar tėvų teta ar šiaip senutė giminaitė. Lietuviai aplamai gerbia seną žmogų, o juo labiau m. M. šeimose paprastai lieka tiesiogine vaikų globėja ir auklėtoja (juos prižiūri, seka jiems pasakas, dainuoja ir t.t.), todėl m. ir vaikaičių ryšys susidaro itin glaudus. Jei kartais m. pragyvena vaikų tėvus, tai vaikaičiai ja rūpinasi, ir ji lieka toliau gyventi šeimos ūkyje ar jo dalyje; jos vaikaičiams sunkiai verčiantis, m. išlaikymu rūpinasi paprastai visi, sudėdami reikalingo pinigo ar maisto arba ją išlaikydami bei ligindami net paeiliui, tačiau neatiduodami senovinėn špitolėn ar vėlesnėn prieglaudon.

Močulskij Konstantin Vasiljevič (1892–1948) rusų literatūros istorikas. Išsp. Dostojevskij, žizn i tvorčestvo 1947, Duchovnyj put Gogolia 1934, Vladimir Solovjev 1936, A. Blok 1948, A. Belyj 1955.

Močiutė

Moda (lot.) statistikoje dažniausias duomuo, dažnumo kreivės viršūnė arba aukščiausia ordinata.

Modalinis (lot.) pagrįstas senovinėmis bažnytinėmis tonacijomis (modus).

Modalumas (prc. modalité iš lot. modus ‚būdas, nuosaka') 1. logikoje spręsmuo, savybė, pagal kurią veiksnio ir tarinio junginys yra būtinas, galimas, negalimas. Šitokią m. schemą Aristotelis grindžia ontologiškai, konstatuodamas, kad minėti m. santykiai egzistuoja pačioje tikrovėje. Kantas m. sąvoką vartoja radikaliai skirtingą, gnoseologine prasme. Jam m. yra spręsmo savybė, išreiškianti išimtinai pažįstančiojo subjekto įsitikinimo laipsnį; pagal tai, spręsmai yra apodiktiniai (S būtinai yra P), asertoriniai (S faktiškai yra P), problematiniai (S gal būt yra P). Kanto filosofijoje šias spręsmų rūšis atitinka 3 m. kategorijos: būtinybė ar atsitiktinybė, buvimas ar nebuvimas, galimybė ar negalimybė.

A. Darbon, Les catégories de la modalité 1956; *N. Hartmann,* Möglichkeit u. Wirklichkeit ²1949. *V.Dn.*

2. Muzikoje pagrindimas kūrybos kuriuo nors būdu senovinių bažnytinių tonacijų (modų) principu. Modalinė sistema, vyravusi muzikoje iki XVI–XVII a., vėliau liko pakeista plačiai prigijusiais dviem muzikos charakteriais — mažoriniu ir minoriniu (dur ir moll). Modalinį charakterį

pasilaikė tiktai liturginė bažnytinė muzika. Tačiau yra dar viena plati muzikos sritis, pagrįsta senovine modaline sistema, būtent daugelio tautų liaudies kūryba. Ypatingai lietuvių liaudies melodijos pasižymi plačiu modalinės sistemos principų pasireiškimu. Šį reiškinį yra nagrinėjęs kun. T. Brazys studijoje Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas). Norint savo tautos kūrybinį lobyną labiau pasisavinti, su juo suartėti, jį labiau suprasti bei įvertinti, reikia ypač iškelti senovinius m. principus, į kuriuos įrikiuota ir mūsų liaudies kūryba. Antra vertus, m., kaip meninė priemonė, iš naujo vis dažniau pradeda reikštis šių dienų kultivuotoje muzikoje. Jau 1825 Beethovenas savo Dankgesang an die Gottheit in der lydischen Tonart styginiame kvartete A moll op. 132 panoro imituoti bažnytinės XVI a. muzikos kalbą. Liaudies kūrybos įtaka reiškiasi vis stipriau, kaip, pvz. Chopino mazurkose ar tautinės pakraipos kompozitoriuose (Musorgskij, Borodin). M. atsiranda ir kaip reakcija prieš klasinę harmoniją, kaip matyti impresionistiniame Debussy stiliuje ar šių dienų Hindemitho neoklasicizme. Mūsų nepriklausomo laikotarpio kūryba visu svoriu atsirėmė į liaudies melodijų m. Juozas Gruodis, Kazys Viktoras Banaitis, Vladas Jakubėnas, Antanas Račiūnas, Julius Gaidelis, Jonas Nabažas, Bronius ir Antanas Budriūnai ir kt. vienu ar kitu būdu rišo savo kūrybą su m. Autentiška ar perdirbta liaudies melodija, individuali artima liaudiniam charakteriui, harmoniškai būdinga kvartinė kadencija — panaudojama beveik pas visus mūsų kompozitorius. Plačiau išvystytą modalinę harmoniją randame pas K. V. Banaitį, ypatinga modaline melodika pasižymi A. Račiūno kūryba. J. Gruodis išplėtė būdingus tautinius ritmus, paremtus modaliniais intervalais, Gaidelio kūryboje yra koloritinių m. bruožų.

Iz.V.

Modas (lot.) buvimo būdas. Aristotelinėje tradicijoje daikto ar substancijos konkrečiai apspręstas stovis, tam tikra modifikacija; pačiai substancijai arba jos esminėms savybėms atributams išlaikant tapatybę, jos konkretus stovis kinta, ji įgauna arba reiškiasi naujais m. Šių dienų filosofijoj šis terminas tik retai užtinkamas.

1. L o g i k o j e m. yra tam tikras terminų ir spręsmų susidėstymas silogistinėje schemoje. *V.Dn.*

2. M u z i k o j e tam tikru nustatytu būdu sutvarkyta gamos tonų eilė, kuri sudaro muzikos veikalo toninį konstrukcijos pagrindą. M. kilęs iš sen. Graikijos. Viduramžiais m. vartojamas vietoje dabartinio tonacijos termino, ir m. reiškė taip pat senąją ritmo sistemą, vartojamą senuose, ypač bažnytiniuose giedojimuose. Ritmo m. reiškė trumpas, atskiras gaidų grupes, kurios veikalo eigoje buvo nuolat kartojamos. *J.Kč.*

Möde Walther (g. 1888) vokiečių psichologas, industrinės psichotechnikos grindėjas Vokietijoje, dėstęs Berlyno aukštosiose mokyklose. Išsp. drauge su Piorkowskiu ir Wolfu Die Berliner Begabten Schulen 1918, Massenpsychologie 1920, Lehrbuch der Psychotechnik 1930, Konsumpsychologie 1933, Arbeitstechnik 1935, Eignungsprüfung u. Arbeitseinsatz 1943, Betriebl. Arbeitswissenschaft 1954.

Modeliacija (prc.) fizinių procesų tyrimas pasigamintu modeliu, kuris palaiko tiriamąjį originalo vyksmą su jo fizinėmis savybėmis. Modelis skiriasi nuo originalo tik didumu ir dažnai stebėjimo patogumui vyksmo lėtumu. Jei iš modelio gautą rezultatą reikia tik padauginti iš vad. panašumo koeficiento originalo vyksmo daviniams gauti, m. vadina fizine. Jei žinomas sąryšis tarp skirtingų reiškinių, pvz. magnetinių, šiluminių, mechaninių, elektrinių, m. daroma sąryšinio vyksmo ir matematiniu būdu apskaičiuojami siekiamo vyksmo daviniai, tokią m. vadina matematine. M. naudojasi elektriniuose, hidrauliniuose, šiluminiuose ir kt. procesuose. *M.Kr.*

Modeliavimas lipdymas arba formavimas iš minkštos medžiagos, pvz. iš molio, vaško, popieriaus masės, rankomis arba m. įrankių pagalba. Skulptūroje užbaigtinis darbas kalamas iš akmens ar liejamas iš metalo pagal m. būdu paruoštą modelį (žr.) vad. bozzetto. Keraminėje skulptūroje m. būdu nulipdyta forma deginama.

Mòdelis (prc. modèle, it. modello iš lot. modulus ‚matas, pavyzdys') 1. kokio nors daikto pavyzdys; sumažinta arba padidinta kurio nors daikto kopija, reprodukcija; naujų drabužių modelis — padarytas pavyzdys, pagal kurį siuvama kiti; m. t e c h n i k o j e — norimo gaminti dirbinio pavyzdys, pagamintas iš medžio, popieriaus masės, gipso ar kurios kitos medžiagos natūralaus dydžio, pusiau sumažintu, dešimt kartų sumažintu masteliu.

2. Architektūroje m. reiškia mažo mastelio padirbtą statysimo pastato konstrukciją. Tokie m. reikalingi studijavimui būsimojo pastato meninės išvaizdos, kuri brėžiniuose nėra taip aiškiai matoma, ypač neįgudusiam techniškus planus skaityti. Architektūriniai m. dirbami nuo renesanso laikų (plg. Romos Šv. Petro bazilikos m.). Dažniausiai jie buvo architekto pateikiami pastato fundatoriui. Turėdami laikinę paskirtį, tokie m. tik išimtiniais atvejais buvo išsaugoti. M. buvo dirbami ir Lietuvoje žymiuosius pastatus projektuojant. Tam yra dokumentinių įrodymų. Pvz. Antakalnio Šv. Petro ir Povilo bžn. arch. Jonas Zaor Krokuvoje padirbo būsimos bžn. m. ir 1668 parvežė į Vilnių parodyti fundatoriui Mykolui Kazimierui Pacui. Už m. Zaor gavo 500 auksinų. Į Vilnių iš Krokuvos m. buvo gabenamas specialioje dėžėje. *P.Rkl.*

3. Liejimo m. skulptūroms daromas iš plastilino, molio arba vaško, iš kurių gaunamas gipso ‚negatyvas'; mašinų detalėms — iš medžio. Liejimo m. daromas kiek didesnis už norimą nulieti detalę, paliekant tam tikrą procentą metalo susitraukimui bestingstant. Jei dirbinio skerspiūvis turi būti toks, kaip parodyta brėž. 1, tad liejimo m. daromas iš 2 dalių. Brėž. 2a matome m. dalį, skirtą suformuoti dirbinio vidaus pavidalui, o brėž. 2b — išorės pavidalui. Tai atliekama šitaip: į tuščiavidurę (brėž. 2a) m. dalį pilama formavimo žemė ir suplakama. Žemės paviršius sulyginamas su m. paviršiumi. Ant viršaus uždedama formavimo lenta, ir abu apverčiami taip, kad žemė gulėtų ant lentos. M. atsargiai nuimamas, lieka žemė, parodyta brėž. 3 apačioje. Tuo tarpu ant kitos formavimo lentos uždedama formavimo dėžė ir į vidų padedama m. dalis, parodyta brėž. 2b. Į vidų beriama formavimo žemė nuolatos plūkiant (trombuojant), kad būtų kuo vienodesnio tankumo. Pripildžius dėžę, žemės paviršius nubraukiamas lygiai su dėžės kraštais. Dėžė su žeme ir m. apverčiama, ir m. atsargiai išimamas. Pirmoji forma aprūpinama gurgučiais, t.y. iš molio padarytomis formomis skylėms ar kitokioms tuštumoms liejinyje gauti. Ant taip paruoštos formos užvožiama antroji

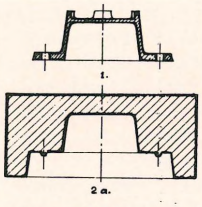

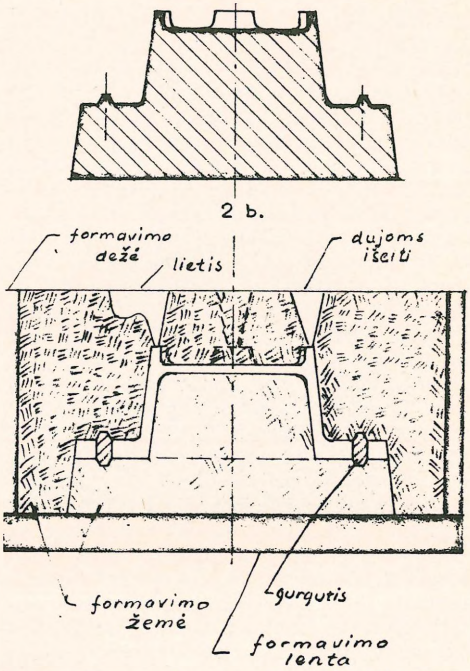

forma. Jose padaromas lietis (skylė skystam metalui pilti) ir skylės dujoms išeiti. Metalą supylus ir jam sustingus, forma subyra arba ją reikia sudaužyti. Dirbinys nuvalomas nuo formavimo žemės likučių, nulaužomi nereikalingi metalo iškyšuliai ir dirbinys būna paruoštas naudoti. *A.Dž.*

4. Skulptūroj ir tapyboj daiktai, gyvuliai ar gyvi žmonės, kuriuos stebint dirbamas meno kūrinys. M. labai svarbus žmogaus kūno laikysenos bei judesių atvaizdavimo studijoms piešiant aktą. Tam tikslui m. pozuoja menininkui dažnai nuogas. Nuo XV a. pradėjus vis dažniau piešti pagal nuogą m. žmogaus kūno vaizdavimo natūralumas mene padarė žymią pažangą. M. iš pradžių pozavo vien vyrai, net piešiant moterį. Nuo XVI a. ir moterys pozuoja menininkams m. Ne visi menininkai m. laiko būtina priemone visose darbo fazėse ir m. naudoja tik kai kurių detalių kontrolei. Skulptūroje m. vadinamas taip pat iš molio ar vaško nulipdyta pirminė skulptūros forma. Pagal ją išliejamas antras m. gipse, kurio forma perkeliama į akmenį ar metalą. *P.Rkl.*

Modeliuoti (prc. modeler) 1. parengti sumažinto dydžio iš medžio, kartono, popierias, vaško, gipso, plastilino įvairius pa-

status, mašinas arba jų dalis; 2. pagaminti pavyzdinį drabužių modelį; 3. būti modeliu (dailininkui).

Modelski Teofil Emil (g. 1881) lenkų istorikas, Vilniaus univ. prof. Išsp. Wywód Ks. Kaunitza o pierwszym podziale Polski 1917, Z onomastyki i terminologji średniowiecznej 1920.

Modena mst. Š. Italijoj, prie kelio iš Milano į Boloniją (Via Emilia); apie 125.000 gyv. (1951 — 111.000). M. yra universite-

Modenos katedra

tas, įkurtas 1182, bet vėliau nustojęs veikti ir 1678 iš naujo atgaivintas, mokslo ir meno akademija, observatorija, arkivyskupo rezidencija, paveikslų galerija, biblioteka (įkurta XIII a.). Katedra, pradėta statyti 1099, turi puikų lombardų stiliaus fasadą ir 102 m aukščio bokštą-kampanilę, vieną didžiausių visoje Italijoje. Pramonę sudaro odos dirbinių, šilko audinių, metalo daiktų ir maisto produktų įmonės. M. yra sena etruskų vietovė Mutina, 183 pr. Kr. užimta romėnų, IX a. frankų grafijos sostinė, 1452 hercogija, 1288–1797 šeimos Este autokratinėj valdžioj, 1861 prijungta prie Italijos, o jos hercogija padalyta į 3 provincijas.

Modena 1. Nicoletto (Nicoletto da Modena arba Nicoleto Rosex) italų raižytojas iš Modenos, dirbęs apie 1500–12. Jo stiliaus kilmė yra Mantegnos (žr.) mokykla. Vėliau, kopijuodamas vokiečių raižytojų Schongauerio ir Dürerio darbus, M. techniką pakeitė. Figūriniuose raižiniuose mėgo architektūrinius ir ornamentinius motyvus, ornamentų raižiniuose — groteskas ir kandeliabrų kompozicijas.

2. Pellegrino (Pellegrino da Modeno) žr. Tibaldi.

Moderados (isp.) nuosaikieji; Ispanijoje konservatyviai liberalinės partijos pavadinimas; priešprieša exaltados — radikalams.

Moderantizmas (prc. modérantisme) 1. atsargumas, nuosaikumas politikoj; Didžiosios prancūzų revoliucijos politinis terminas, pradžioje jakobinų taikytas žirondistams, vėliau ir Dantono šalininkams. 2. Vidurio kelias politikos ir religijos klausimais.

Moderato (it. ‚nuosaikiai') vidutinis muzikos tempas (žr. Išraiška muzikoje).

Moderatorius (lot. moderator ‚prilaikąs, sulėtinąs') 1. priemonė-įrengimas slopinti balsą pianinuose ir rojaliuose. Susideda iš plonos tūbo juostelės, pritvirtintos prie medinės plokštelės ir valdymo alkūnės. Įjungiant m. tūbo juostelė užima padėtį tarp stygų ir plaktuvėlių, o pastarieji skambinimo metu paliečia-suduoda stygas per tūbą.

2. Medžiaga, naudojama reguliuoti neutronų greitį, skaldant urano branduolius. M. gali būti arba grynas grafitas arba sunkusis vanduo. Praturtintam uranui 235 tinka ir paprastas vanduo.

3. Š. Amerikoje vadinamas diskusijų vadovas. Apskritai, anglosaksų kraštuose m. dar vadinamas universitetiniam laipsniui įgyti egzaminų komisijos pirmininkas.

Moderninti (prc. moderniser) architektūrine prasme reiškia pakeisti ir įrengti pastatą išorėje ar viduje pagal esamojo laikotarpio estetinį skonį ir techniką, higieninius bei struktūrinius reikalavimus.

Modernizmas (lot. modernus ‚šio laiko') 1. naujų idėjų bei formų kūrimo, vystymo ir palaikymo tendencija; kova su tradicinėmis gyvenimo ar kūrybos normomis; avangardizmas. M. sąvoka ir terminas, vartojami beveik visose žmogiškos veiklos srityse, dažniausiai siejami su menu, literatūra ir muzika. Mene m. sąvoka apima visą naujųjų laikų meną, nors populiariai vartojama tik patiems naujausiems sąjūdžiams nusakyti. Istoriškai joje telpa visas poklasicistinis (podavidinis) menas, išsivystęs kovos prieš kanono bei taisyklės este-

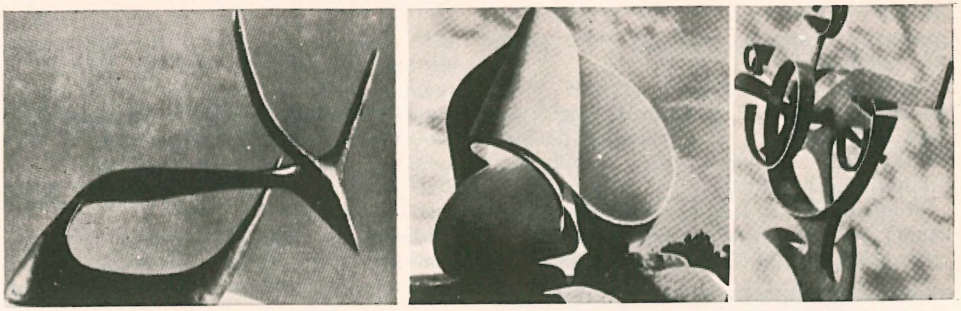

1. H. Jaenisch — Gulįs galvijas (bronza); 2. M. Bill — Tęstinumas (gipsas, 1952); 3. H. Uhlmann — Gėlių forma (bronza, 1953)

tiką ženkle. Moderniajam menui būdingas individualizmas, kūrėjo laisvės akcentavimas ir antiakademizmas. M. plačiausia prasme apima visus po 1800 išsivysčiusius meno sąjūdžius (žr. Romantizmas, 1848 m. realizmas, Impresionizmas, Simbolizmas, Fovizmas, Ekspresionizmas, Kubizmas, Futurizmas, Dadaizmas, Surrealizmas, Metafizinė tapyba, Konstruktyvizmas, Rajonizmas, Orfizmas, Neoplasticizmas, Abstraktizmas etc.). Literatūroje m. niekada neturėjo specialios, aiškiai apibrėžtos ir istoriškai sąlygotos prasmės. Jis čia nusako tik naujoviškumą pačia bendriausia prasme. Muzikoje m. terminas pradėtas dažniau vartoti nuo impresionizmo ir galutinai prigijo tik pačiais naujausiais laikais (Schoenberg, Stravinskij, Hindemith, Satie, Honegger etc.). *A.Lc.*

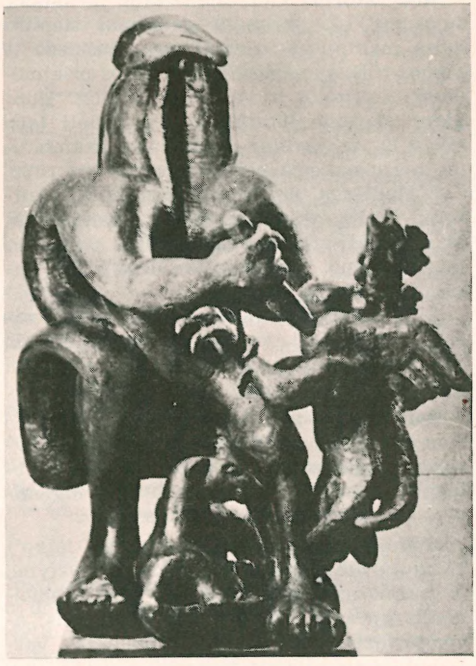

J. Lipchitz Auka

V. Kandinsky Improvizacija

2. M. architektūroje, arba modernioji architektūra, yra išdava socialinių, ekonominių, politinių pakitimų. Moderniajai architektūrai pradžią davė pramonės revoliucija, kada mechanizacija pakeitė rankų darbą. Tada iškilo nauji architektūriniai reikalavimai, kurių istoriniai stiliai nebegalėjo patenkinti.

Socialinis perversmas vyko ryšium su miestų ir pramonės augimu. Čia ir iškilo dvi didžiosios naujos architektūros problemos — pramonės patalpinimas ir masinis žmonių apgyvendinimas. Miestai keitė ir privatų gyvenimą. Patriarchališkai šeimai nykstant, moterys užiminėjo vietas darbovietėse. Didelėje gyventojų spūsty higiena tapo labai aktuali. Nepatenkinamos darbo sąlygos sukėlė darbininkų judėjimus, darbo valandų sutrumpinimą ir tuo pačiu laisvalaikio prailginimą. Apskritai, specia-

Modernizmas

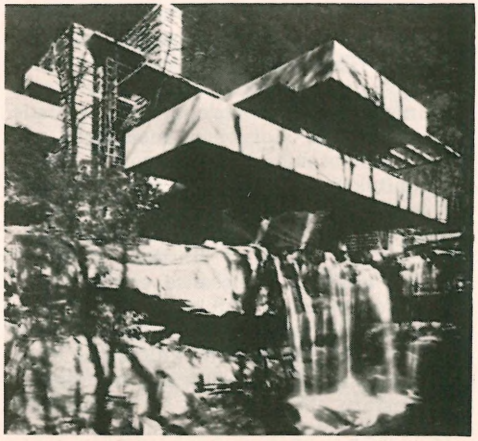

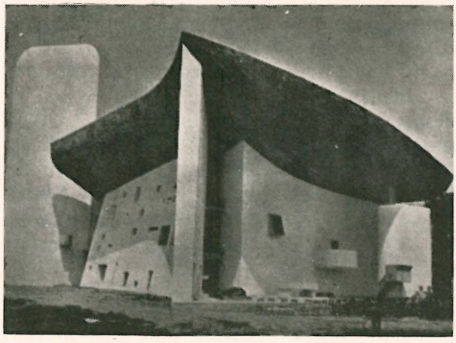
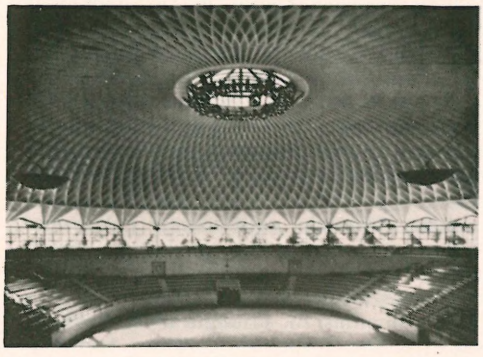

1. Mies van der Rohe — gyvenamieji namai, Čikaga; 2. Le Corbusier — koplyčia, Ronchamp, Prancūzija; 3. Frank Lloyd Wrigth — rezidencija, Bear Run, Pa.; 4. Nowicki — galvijų paviljonas, N.C.; 5. Nervi — olimpinis stadionas, Roma

lizacija ir miestai pavertė žmonių pragyvenimą tarpusaviai priklausomu, kai dirbdami žemės ūkyje, jie galėjo prasimaitinti vien savo rankų darbo vaisiais. Ekonominėje srityje pirmą kartą istorijoj statybinės lėšos atsidūrė kitose negu politinių ar religinių vadų rankose (bent demokratiniuose kraštuose). Mokslas ir technologija vystėsi ir tobulėjo nepaprastu greičiu. Pradėta vartoti naujos statybinės medžiagos, kurių svarbiausios yra plieno betonas ir plienas. Kad būtų galima visiškai išnaudoti tų naujų medžiagų atsparumą atitinkamų struktūrinių formų dėka, jos turėjo būti sukonstruktuotos skirtingai nei anksčiau vartotos struktūrinės formos. Pilnesnis medžiagų ir jų pajėgumo pažinimas privedė prie dviejų dimensijų — plokščių, o vėliau ir trijų dimensijų — kriauklinių formų išvystymo. Senovinis statinis principas — kolonos ir sijos, ir viduramžių dinamiškas principas — arkos ir kontraforsai buvo pakeisti mūsų laikų elastiniu ištisumo principu. Architektūrinės formos, kylančios iš statybinei medžiagai netinkančių struktūrinių principų, negali būti vertin-

gos. Todėl architekto uždavinys — išreikšti naujomis formomis dabarties siekimus ir dvasią. Teko išvystyti naujus proporcinius ritmus, išplaukiančius iš natūralių (tai medžiagai) proporcijų, nes stiliaus proporcijos yra statybinės medžiagos pajėgumo nustatomos ir ribojamos. Dabartinė architektūra pasižymi daugiapusiu erdvės suvokimu, erdvės kaip turinčios begales tarpusavio vidinių santykių. Kaip kontrastą galime palyginti statišką, trijų dimensijų, euklidinį renesanso erdvės suvokimą. Modernioji architektūra tebėra vystymosi stadijoj ir, jei architektas lieka nepaveiktas savo ar kliento kultūrinės inercijos, kartais sukuria originalių ir pažymėtinų pastatų. Iš žymesnių šio laikotarpio architektų išsikiria Le Corbusier, Mies van der Rohe, Walter Gropius ir Alvar Aalto Europoje ir Frank Lloyd Wright JAV.

W. Gropius, The New Architecture 1937; *A. Roth*, Die neue Architektur [5]1951. *A.Žt.*

3. M. literatūroje. XIX a. gale ispanų Amerikoje pasirodė nauja literatūrinė apraiška-judėjimas, kuriam buvo lemta atnaujinti ir surevoliucinti visos ispanų kalbos išraiškos būdus. Šis m. judėjimas buvo pirmoji originali ispanų Amerikos duoklė pasaulinei literatūrai (nors jos šaknų reikia ieškoti prancūzų parnasininkuose ir simbolistuose). Ispanų kritikas Federico de Owis modernizmą apibūdina šitaip: ‚M. yra ispaniškoji forma pasaulinės krizės literatūroje ir dvasioje, kuri prasideda apie 1885 ir kuri pasireiškė mene, moksle, religijoje, politikoje ir palaipsniui visose kitose pilnutinio gyvenimo apraiškose ir tuo būdu atliko gilų istorinį pakitimą, kuris tebevyksta ir šiandien'.

Taip imamas, m. sujungia ir išaiškina visas estetines, dorovines, politines, istorines, filosofines ir religines mūsų laikų kryptis. Poetinis m. sukilo prieš natūralizmą-prozišku mą; ispanų Amerikos ir ispanų poetai, jų tarpe nikaraguvietis Ruben Dario, tikras m. judėjimo pradininkas, susipažinę su naujomis prancūzų tendencijomis (parnasizmu ir simbolizmu) sukūrė m. XIX a. gale, kai isp. Amerikos kultūra buvo pasiekusi prancūziškos įtakos viršūnę. Bet modernistai ne tiek pamėgdžiojo prancūzus, kiek stengėsi pasinaudoti jų išradimais. Ispanų Amerikos poetai, beieškodami naujų metodų ir naujų poetinių temų, taip pat žvalgėsi ir po kitas literatūras: pvz. iš W. Whitmano pasisavino literatūrinių formų laisvę, iš E. Poe — muzikalumą, įsigilino į ispanų viduramžius, į Tolimųjų Rytų pasakas. Su šitais įvairialyčiais elementais m. sukūrė visiškai naują poeziją, naujos formos, žodyno, temų ir jausmų. Atsinaujinimas apėmė taip pat ir prozą. Šis m. persimetė į Ispaniją ir stipriai paveikė ispanų literatūrą.

M. pasisekimas buvo toks didelis, kad per trumpą laiką galutinai pribaigė visas senas tendencijas. M. judėjimas davė daug didelių poetų. Greta m. didžiojo pradininko Ruben Dario (1867–1916), kuris padėjo pagrindus m. ir davė, kaip joks kitas poetas, daug eiliavimo naujovių. Dario nebuvo vien naujų formų kūrėjas, bet taip pat naujosios ispanų poezijos ir prozos atnaujintojas, naujų pasaulių kūrėjas, pradedant kvaptimis, spalvomis, gėralais etc.,— kitas žymus m. pradininkas buvo kubietis José Marti (1853-95), laikomas viena reikšmingiausių P. Amerikos asmenybių. Jo poezijai būdingas aiškumas ir paprastumas. Be tų dviejų, kiti žymūs m. poetai buvo: kubietis Julian Casal (1863–98), mėgęs makabrines ir vienuoliškas temas, meksikietis Manuel Gutierez Najera (1859–95), pasireiškęs tobula forma ir turinio gilumu, kolumbietis José Asuncion Silva (1865–96), turėjęs labai didelės įtakos vėlyvesniųjų kartų poezijai ir davęs ispanų poezijai naują muzikalumą ir savotišką pesimizmą, ligi tol joje negirdėtus; kolumbietis Gillermo Valencia (1872–1943), pasireiškęs tyriausiu modernizmu, skambumu ir tobula forma; bolivietis Ricardo Jaimes Freyre (1870–1933), vienintelis modernistas parašęs eiliavimo vadovėlį (Leyes de versificacion castellana); žymiausias meksikiečių modernistas Amado Nervo (1870–1919), pasireiškęs muzikalumu, permatomais paveikslais, naujomis eiliavimo formomis ir asketiniu liūdesiu, ir daug kitų.

M. buvo labai palaimingas ir ispanų poezijai, ir ji didžiuojasi tokiais poetais, kaip pvz. Antonio Machado (1875–1939), suteikęs m. naują intymų atspalvį; Juan Ramon Jimenez (1881–1958), vienas pačių žymiausių ispanų lyrikų, turėjęs gilios įtakos vėlesnių kartų ispanų poetams; Ramon Maria Valle Inclan (1869–1936) savo sonatose sukūręs patį žavingiausią Don Žuaną, ir daug kitų.

M. neilgai patvėrė. Apie 1905 daugelis rašytojų jau pradėjo mėginti vaduotis iš garsų ir spalvų triukšmo ir retoriką pakeisti grynu jausmu. M. pradėta pulti ir kritikuoti. Tačiau niekas negali nuneigti,

kad kaip naujas romantizmas — daugiau ar mažiau jis toks ir buvo — per trumpą laiką sugebėjo pakeisti ispanų Amerikos ir ispanų literatūros turinį, formą ir kryptį. Ispanai modernią poeziją lygina su savo Aukso amžiaus poezija, tiek dėl jos poetų talentingumo, tiek dėl jų kūrybinės galios, sukūrusios naujas formas ir naujus poetinius pasaulius.

Fombona R. Blanco, El modernizmo y los poetas modernistas 1929; *F. Contreras,* Les Ecrivains contemporains de L'Amérique Espagnole 1920; *Craig, K. Dundas,* The Modernist Trend in Spanish-American Poetry 1934. *P.Gč.*

4. M. m u z i k o j e yra pagrindinis XX a. didžiosios dalies muz. kūrybos bruožas. Todėl populiaria prasme XX a. ir ypač dabarties įvairių krypčių muzika yra paprastai vad. m o d e r n i ą j a muzika. Tačiau tikslesne ir griežtesne prasme ‚moderniosios muz.' terminas muzikologijoje (ypač anglosaksų kraštuose) vartojamas kiek ankstyvesniam muzikos istorijos periodui nusakyti. Šios prasmės moderniosios muzikos pradžia datuojama nevienodai: anksčiausia (gana retai) ji pradedama net apie 1830, kartais apie 1860, tačiau dažniausiai jos pradžia laikoma maždaug 1890, kada tokie kompozitoriai, kaip R. Straussas, Sibelius ir Debussy, jau buvo parašę savo pirmuosius reikšmingus kūrinius. Pastarosios sampratos moderniąją muziką sudaro dvi pagrindinės muzikos kryptys — neoromantizmas ir impresionizmas. Ši modernioji muzika kaip vientisas muzikos istorijos periodas baigėsi maždaug apie 1910, kada buvo pagrindinai atsisakyta romantinės muzikos sampratos ir pradėta ieškoti įvairiomis radikaliomis priemonėmis naujų muz. kūrybos galimybių, kurios netrukus išvystė futurizmą, ekspresionizmą, dvylikatonę muz. ir kitas XX a. muz. kryptis, sudarančias vad. n a u j ą j ą muziką (žr.), kuri šiandien ir yra populiariai vad. moderniąja muzika.

W. Apel, Harvard Dictionary of Music 1953. *K.O.*

Lietuvoje pirmos m. muzikos žymės pasirodo pas M. K. Čiurlionį, vėlyvesnėje St. Šimkaus kūryboje (Siluetai fortepijonui, baladė Nugrimzdęs dvaras) ir pas K. V. Banaitį (Vizijos fortepijonui). Tai apima I pas. karo ir ankstyvąjį nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. Vėliau tarpinį laikotarpį pakeliui į moderninio muzikos stiliaus išvystymą Lietuvoje sudaro J. Gruodis ir Vl. Jakubėnas, o V. Bacevičius, J.Kačinskas, J. Gaidelis ir J. Nabažas sudarė kraštutinį lietuvių moderniosios muzikos sparną.

M. Bauer, Twentieth Century Music 1933; *D. Ewen,* The Book of Modern Composers 1942; *N. Slonimsky,* Music Since 1900, 1937. *J.Kč.*

5. M. r e l i g i j o j e — XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje eilės mintytojų ir publicistų skleista mintis viską suprasti ir vertinti pagal laiko dvasią.

K i l m ė s p r i e ž a s t y s. Daugeliui protestantų ir eilei katalikų atrodė, kad dėl paskutinių pasaulinių įvykių (Prancūzijos revoliucijos ir jos pasėkos, popiežiaus valstybės panaikinimu atrodęs pakirstas Apaštalų Sosto autoritetas), dėl mokslo vardu keliamo balso prieš Šventojo Sosto istoriškumą, prieš Katalikų Bažnyčios dogmatizmą ir pn. galinti žūti ne tik Romos Katalikų Bažnyčia, bet visa krikščionybė ir iš viso religija, jeigu ji laiku neišgirs ‚laiko dvasios balso' ir prie jos neprisitaikys.

M. nebuvo vieno ar kelių mintytojų sukurta kokia nors filosofinė sistema. Tai daugiausia rašytojų ir publicistų skleistos atskiros mintys periodiniuose leidiniuose ir viename kitame veikale. Jose matyti E. Kanto, Schleiermacherio, Hegelio ir kitų įtaka. Atrodo, daug kur pasekama m. bendralaikiu filosofu H. Bergsonu, kuris pats tačiau prie m. niekad nesidėjo. Daugeliu atvejų pakartota tradicinė protestantų doktrina. Žymesniais modernistais laikomi Le Roy, Loisy, Tyrell, Schell. Modernistams pritariančių buvo ir katalikų dvasininkų: vienuolių ir pasaulinių kunigų. Nė vienas iš modernistų nepaliko savo sutvarkytos doktrinos sistemos. Ją šiokion tokion vienumon suvedė ir paskelbė anoniminė italų modernistų grupė, kaip atsakymą į prasidėjusią reakciją iš Bažnyčios sferų 1907.

M. p a g r i n d i n ė s i d ė j o s. Dievo, religijos, Kristaus ir apskritai visos Katalikų Bažnyčios tradicine samprata skelbiamos doktrinos yra jau pasenusios ir moderniam protui nepriimtinos. Jei galima iš tradicinės doktrinos ką išgelbėti, tai tik per sąvokų radikalų atnaujinimą. Dievo buvimo, kaip asmeninės būtybės, skirtingos nuo pasaulio, nesą galima įrodyti. Užtat negalima tvirtinti, kad esąs koks apreiškimas, paeinąs tiesiogiai iš Dievo. Nesą nė apreikštosios religijos. Apreiškimu žmogus pavadinęs savo pasąmonės (subconscientia) kūrybą. O pasąmonės sąvoką ir žodį modernistai pasiėmė iš Meyers (m. 1856) toliau aiškintą W. James. Ant jų, šalia pilnai sąmoningo Aš (Ego), arba šalia aiškios ir pilnos sąmonės, žmoguje esąs

dar kitas Aš, kurį suvokia savyje tik išlavinto proto asmenys, pajėgią į save įsigilinti. Dideli mintytojai toje pasąmonėje suranda tarsi nujautimą tokių dalykų, kurių pilnai jie net patys nesupranta. Į tuos pasąmonės nujaučiamus dalykus mintytojas taip įsigilinąs, kad jie tampa jam tarsi realūs. Taip žmogus susikūręs Dievo ir daugelio tiesų sąvokas. Iš tokių šaltinių esąs parašytas visas Šv. Raštas. Kai kuriuose žmonėse taip stiprus pasąmonės balsas, jog jie įsitikinę, kad per juos Dievas kalbąs. Tokie atskirų asmenų pasąmonės kūriniai, perduodami iš kartų į kartas jau žodžiu, taip prigiję, kad tapę visuotiniais įsitikinimais, ir žmonija seniai užmiršusi, kieno pirmojo pasąmonėje kuri sąvoka gimusi.

Katalikų Bžn. dogmos nesančios neklaidingos ir nekintančios tiesos, o tik kurio nors laiko terminologija išreikšta bendroji žmonių pasąmonė kuriuo nors klausimu. Su nauja generacija, su kintančia pasąmone reikia keisti dogmų turinį ir terminologiją. Dogmų ir etikos principų sąvokos ir terminologija turi keistis kartu su žmonijos intelektualine evoliucija. Kadangi visa religinė sritis esanti žmogaus pasąmonės kūrinys, o mokslas esąs aiškiojo Aš — sąmoningojo žmogaus kūryba ir darbo plotai, tai iš vienos pusės religija, o iš kitos mokslas ir realusis gyvenimas neturi nieko bendra ne tik abstrakčiai, bet ir tame pačiame asmenyje. Užtat to paties religingo asmens gyvenimas bei veikla gali visai nesiderinti su jo religiniais įsitikinimais ir praktikomis. Tai nesanti jokia priešginybė, nes religija yra vieno Aš, o mokslas ir gyvenimas kito Aš sritys.

Apaštalų Sosto reakcija. Pirmasis aiškus ir viešas Apaštalų Sosto pareiškimas, pasmerkiąs m., buvo pop. Pijaus X kalba konsistorijoje 1907 IV 15. Ta proga pop. Pijus X pranešė, kad netrukus bus paskelbtas dekretas, pasmerkiąs eilę modernistų skelbiamų laiko klaidų. Toje kalboje pop. Pijus X apie m. pareiškė, kad tai esanti ‚santrauka ir nuodai visų erezijų, kurios siekia sugriauti tikėjimo pagrindus ir sunaikinti krikščionybę'. Ta kalba sukėlė labai daug triukšmo gana gausioje modernistų spaudoje: kaltintas popiežius, kad jis esąs blogai informuotas, patekęs atsilikėlių įtakon. 1907 VIII 3 buvo paskelbtas Officium Šv. kongregacijos dekretas Lamentabili, kuriame pakartotos ir pasmerktos modernistų skelbtos 65 tezės. Tų pat metų rugsėjo mėn. Molveno (Italijoje) įvyko modernistų suvažiavimas, vadovaujamas barono von Huegel, kur buvo plačiai ir aiškiai pasisakyta prieš dekretą. Tame suvažiavime dalyvavo ir pasauliečiai, ir dvasininkai. Nors Loisy pats nedalyvavo, tačiau savo atsiminimuose jis davė tikslų suvažiavimo aprašymą. Po dvejų mėnesių (1907 IX 8) buvo paskelbta pop. Pijaus X enciklika Pascendi Dominici gregis, kurioje modernistų skelbiami pagrindiniai tvirtinimai sugretinami su filosofijos ir Bažnyčios doktrinos tvirtinimais, duodamas įvertinimas. M. ir jo šalininkai buvo pasmerkti. Visą eilę katalikų pasauliečių ir dvasininkų, bandžiusių ginti m. prieš Apaštalų Sosto pasmerkimą, palietė Bažnyčios drausmės sankcijos. Iš taip nukentėjusių žymesnių modernistų tik vienas italų kun. Bounaiuti negrįžo į Bažnyčios vienybę. Katalikų Bžn. dar ir dabar reikalaujama antimodernistinės priesaikos iš asmenų skiriamų mokytojauti kunigų seminarijose ir kat. universitetuose, iš absolventų prieš gaunant akademinius laipsnius kat. universitetuose, iš kandidatų į kunigus prieš didžiuosius šventimus, iš kunigų prieš užimant kurias nors atsakingas pareigas Bažnyčioje.

Gaudeau, Les erreurs du modernisme 1908; *A. Vermeersch,* De modernismo tractatus 1910; *J. Bessmer,* Philosophie und Theologie des Modernismus 1912; *J. Rivière,* Le modernisme dans l'Église catholique 1929; *M. Lagrange,* M. Loisy et le modernisme 1932; *R. Aubert,* Le problème de l'acte de foi 1945; *G. Martini,* Cattolicesime e storicismo 1951; *Hil. da Milano,* Modernismo — Eresie attraverso i secoli 1956; *G. G. Atkins,* The Making of the Christian Mind 1928; *St. Gruodis,* Modernieji laikai ir aktualieji katalikiškos doktrinos klausimai 1940; *A. R. Vidler,* Modernist Movement in the Roman Church 1934.

V.Brg.

Moderno italų auksakalys ir plakečių meistras XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje. M. plaketės dirbtos iš sidabro, žalvario ar steatito, jų reljefai biblinių ir mitologinių temų. Keliolika M. darbų pažymėti Opus Moderni, kelios dešimtys kitų jam priskiriama pagal panašumą. Tikras meistro vardas ir biografija nėra žinoma. M. buvo greičiausiai jo slapyvardis. Nustatyta, kad viena M. darbų grupė atlikta Mantegnos (žr.) stiliaus įtakoje, todėl spėjama, kad iš pradžių M. reiškėsi Paduvoje, Como mieste ir Venecijoje. Vėliau Romoje M. stilius rodo ryšį su Raffaelio, Marcantono ir B. Peruzzi mokyklomis ir gavo įtakos iš naujų antikinių skulptūrų iškasenų, pvz. 1506 iškastojo Laokoono. XVI a. paplitusios M. plaketės išpopuliarino re-

nesanso klasikos stilių Italijoje ir kraštuose anapus Alpių. Jos, pvz., padarė žymios įtakos vokiečių renesansininkams Nürnberge, kaip P. Flötner (žr.) ir kt.

Modernus (prc.) šiuolaikinis, atitinkąs šio meto skonį, papročius; naujoviškas.

Modersohn Otto (1865–1943) vok. tapytojas, peizažistas. 1895 kartu su F. Mackensenu įsteigė vokiečių menininkų koloniją Worpswede.

Modersohn - Becker Paula (1876 – 1907) vokiečių tapytoja. Nuo 1898 gyveno Worpswede kaip F. Mackenseno mokinė. 1900

P. Modersohn-Becker Autoportretas

Paryžiuje gavo įtakos iš Gauguino. 1901 ištekėjo už Otto M. Tapė Worpswedės pelkių ūkininkų tipus, gėles ir autoportretus. Mirė pirmą kartą gimdydama. Išgarsėjo, kai buvo paskelbti jos jautrūs ir gilūs dienoraščiai bei laiškai ir paaiškėjus jos asmeniškiems ryšiams su Rilke. Šiandien M.-B. vertinama kaip viena iš vokiečių ekspresionizmo pradininkių ir gabiausia XX a. vokiečių moteris dailininkė modernistė. Jos darbai pasižymi nuoširdžiu kuklumu ir suprastintomis, bet įtikinančiomis formomis ir vientisomis spalvų dėmėmis. Jos darbų turi Hamburgo, Hannoverio ir kt. Vokietijos miestų muziejai. Bremene muziejumi paversti jos namai (Paula Becker-Modersohn-Haus).

G. Pauli, P. M.-B. 1919 (²1922); *G. Biermann,* P. M.-B. 1927.

Modestin Ondžej (1558–1602) čekų rašytojas, jėzuitas, 1581 keliavęs su jėzuitu Possevinu į Maskvą. Jų kelionės tikslas buvo tarpininkauti sudaryti taikai tarp Maskvos ir Lietuvos-Lenkijos valstybės. M. savo kelionę aprašė veikale Cesty moskvanske 1581.

Modesto JAV mst. Kalifornijoj,e prie Toulumne upės, š. San Joaquin slėnio gale; apie 20.000 gyv. (1956). M. yra intensyvaus žemės ūkio srities centras, suimąs apylinkės iriguotų plantacijų produktus: aprikosus, vynuoges, melonus, riešutus, daržoves; žymios jų konservavimo įmonės.

Modestov Vasilij Ivanovič (1839 – 1907) rusų istorikas ir publicistas, 1864–79 univ. prof., tačiau dėl griežtos kritikos vidurinių mokyklų programų turėjo pasitraukti iš universiteto. Išsp. Vvedenije v rimskuju istoriju 1902–04, Rimskaja pismennost v period carei 1868, Vseobščaja istorija literatury 1911.

Modifikacija (lot. modificatio ‚pakeitimas, pertvarkymas, panaujinimas') 1. daikto formų ir ypatybių pakeitimas; panaujinimas, pertvarkymas, perdirbimas.

2. Biologijoje išorinių gyvenimo sąlygų įtakoje vykstąs gyvos būtybės pakitėjimas, galįs paliesti bendrą išvaizdą, kūno formą ar net kai kurias kitas savybes, bet kurios tačiau nėra paveldimos ir generacijų eigoje, gyvenamai aplinkai keičiantis, gali stiprėti, silpnėti arba net ir visai išnykti. M. keliu gyvojoj būtybėj atsiradusi kokia nors nauja išskirtina žymė vadinama modifikatu. Tos pačios rūšies individai, gyvendami skirtingoje aplinkoje, gali duoti skirtingus modifikatus. Pagal priklausomumą nuo gyvenamosios aplinkos, gali būti pastovioji m., progresyvinė m. ir regresyvinė m., žiūrint to, ar atsiradusi žymė pasilieka ilgesniam laikui, ar ji naujose generacijose stiprėja, ar silpnėja. Kai kurie kraštutiniai evoliucionistai m. laikė svarbiu naujų rūšių kilmės faktoriumi, tačiau modernioji evoliucionistinė pažiūra m. laiko vien atsitiktiniu reiškiniu, sąlygojamu gyvenamosios aplinkos ir galinčiu įvairuoti tik gana siaurose, tam tikrų paveldumo genų kontroliuojamose, ribose. M. griežtai skiriama nuo mutacijos, kaip paveldimos apraiškos. *J.Dbr.*

Modifikatas žr. Modifikacija.

Modigliani Amedeo (1884–1920) Italijos žydų kilmės Paryžiaus mokyklos tapytojas ir skulptorius. M. biografijoje iki pat pas-

Modigliani

A. Modigliani Moteris

kutinių dienų tikrovė tebesimaišo su legenda, prie kurios sukūrimo gerokai prisidėjo ir pats tapytojas. Jo tėvas buvo smulkus prekybininkas (biografijose paprastai vadinamas bankininku). Iš motinos pusės M. save laikė olandų filosofo Spinozos palikuoniu. Šiai legendai kurti pagrindą davė motinos prosenolio, Ispanijos žydo, sudėtinė pavardė Spinoza Garsin. Meno studijas M. pradėjo Micheli studijoje, Leghorne. Po to, vienerius metus pasimokęs Florencijos Scuola Libera di Nudo (Fattori klasėje), įstojo į Venecijos Instituto di Belle Arti, kur daugiausia laiko skyrė ne menui, bet alkoholiui, narkotikams etc. Iš šio laikotarpio išlikę darbai nepasižymi nei talento jėga, nei originalumu. 1906 pradžioje M. atvyko į Paryžių, kurio meniniame gyvenimo centre stovėjo nuolat kylanti Cézanne tapybos įtaka, fovizmo revoliucija ir negrų skulptūros bei Rousseau Le Douanier tapybos atradimas. Paryžiuje M. tuojau pat įstojo į Académie Colarossi, planuodamas atsidėti darbui ir studijoms. Bet savo pasiryžimo neištesėjo ir netrukus įsijungė į Montmartre menininkų bohemą, kurios pasaulį sudarė iš įvairių kraštų atvykę besiformuojančios École de Paris tapytojai. Pirmosios M. pažintys buvo poetas-vežikas Deleschamps ir Maurice Utrillo. Apie 1907 M. pradėjo lankytis Bateau-Lavoir susirinkimuose, kur susipažino su žymiausiais naujai besiformuojančio kubizmo atstovais, tapytojais ir poetais (Picasso, Derain, Marcoussis, Juan Gris, Apollinaire, Cocteau, Jacob, Salmon). Aktyviai dalyvaudamas diskusijose, M. formaliai prie kubizmo neprisijungė, nors ir neišvengė jo poveikio. 1909 rumunų skulptoriaus Brancusi įtakoje M. kurį laiką atsidėjo skulptūrai. Jo šios rūšies darbuose labai žymus tuo metu nepaprastai populiarios negrų skulptūros poveikis. 1909–16 buvo didžiausio M. skurdo laikotarpis. Gyvendamas nekūrentose Montmartre arba Montparnasse palėpėse iš atsitiktinai pasitaikiusių mecenatų (Paul Guillaume) arba moterų (Beatrice Hastings) paramos, pardavinėdamas portretinius škicus restoranuose (neretai už degtinės stiklą), M. galutinai suardė savo sveikatą, ir tolydžio vis labiau ėmė reikštis besiplečiančios džiovos simptomai. Tolimesniam jo likimui lemiamos reikšmės turėjo pažintys su lenkų poetu Leopoldu Zborowskiu ir Jeanne Hébuterne. Zborowskio pastangomis M. tapyba, iki tol aukštai vertinta tik siaurame kubistų ratelyje, atkreipė platesnį meno kolekcionierių dėmesį, ir tatai šiek tiek palengvino jo skurdą. 1917 tas pats Zborowskis suorganizavo pirmąją M. darbų parodą, tikėdamas, kad tatai paskatins jį daugiau dirbti ir, gal būt, pakeisti gyvenimo būdą. Bet alkoholis ir narkotikai jam jau buvo tapę savotiška ‚paradis artificiel' forma. Tais pačiais metais M. susipažino su Jeanne Hébuterne, kuri buvo vienintelis šviesus taškas paskutinių trejų jo gyvenimo metų laikotarpyje. Ši gyvo intelekto ir didelės emocinės įtampos Colarossi akademijos studentė, kuri savo tiesioginiu mokytoju laikė Plotiną, iš pradžių modelis, o vėliau žmona, savo nepaprastu atsidavimu grąžino dvasinę pusiausvyrą ir nuotaiką darbui. Nežiūrint smarkiai progresuojančios džiovos, skurdo, narkotikų ir alkoholio, M. per nepilnus trejus metus sukūrė pagrindinius savo šedevrus. Šiam periodui priklauso keli garsūs aktai ir visi geriausi jo portretai (Jeanne Hébuterne, Soutine, Zborowska, Mario etc.). Mirė M. 1920 I 25, prašydamas, kaip legenda sa-

ko, savo draugą Zborowskį globoti Soutine ir Jeanne Hébuterne — eiti su juo kartu į kapą, kad ir amžinybėje galėtų gyventi kartu. Jeanne Hébuterne jo tikrą ar tariamą prašymą išpildė: sekančią dieną nusižudė, iššokdama pro langą. Savo charakteriu ir gyvenimo būdu M. buvo tipingas École de Paris formavimosi laikų Montmartre-Montparnasse meninės bohemos atstovas. Alkoholikas, benamis, be cento kišenėje, bet išdidus, arogantiškas, degąs pagieža ir neapykanta ‚padoriam piliečiui', M. nepaprastai mylėjo meną, sau ir kitiems statydamas milžiniškus reikalavimus. Iš savo bendralaikių vertino tik Picasso, Rousseau Le Douanier, Vlaminck, Brancusi, Kislingą ir Soutine, į kitus žiūrėdamas tik su panieka.

Intelektuališkai M. formavosi Nietzschės ir D'Anunzio poveikyje. Skaitė jis taip pat Bergsoną ir kai kuriuos Krapotkino raštus. Tapyboje pirmoji įtaka ir pirmas tikras mokytojas buvo Fattori, kurio atgarsiai žymūs ankstyviausiuose M. darbuose. Tačiau tikrieji jo mokytojai buvo Trecento Sienos meistrai (ypač Simone Martini), Botticelli, Carpaccio ir (Paryžiaus laikotarpyje) Cézanne bei kubistai. Šių paskutiniųjų poveikis tebėra pastebimas maždaug iki 1914 (Leghorno elgeta, Čelistas, José Pacheco). Vėliau M. susikūrė absoliučiai originalią tapybinę ‚dikciją', tam tikra prasme artimą jau minėtiems Trecento tapytojams. M. buvo išimtinai portreto tapytojas. Nėra žinomas nė vienas jo natiurmortas, tik keletas peizažų. Istoriškai M. yra vienas reikšmingiausių naujojo lyrizmo bei sensualizmo pagrindėjų moderniojoje tapyboje. Šiuos elementus jis reiškė spalvos ir linijos pusiausvyra. M. spalvos samprata neturi nieko bendra su fovistinėmis ‚orgijomis'. Jo spalva suvokta ne vien vizuališkai; jos prasmė dažniausiai yra grynai lyrinė. Linijos meistriškumu M. neturi lygaus naujųjų laikų tapyboje. Jo linija, suvokta idealinėje plotmėje, realizuota, pasižymi tiesiog fantastišku sensualumu ir tyrumu.

A. Pfannstiel, M. 1929; *J. Cocteau,* M. 1951; *J. Lipchitz,* M. 1952; *E. Carli,* M. 1952; *G. Jedlicka,* M. 1953; *G. Di San Lazzaro,* M., peintures 1947 ir M., portraits 1951; *A. Salmon,* La vie passionnée de M. 1957; *J. Modigliani,* M., Man and Myth 1958 (paremtas laikininkų atsiminimais ir šeimos rašytiniais šaltiniais). *A.Lc.*

Modiljònas (prc. modillon, it. modiglione) yra dekoratyvinė horizontali sankaba po korintiečių stiliaus karnizo vainiku. Jis

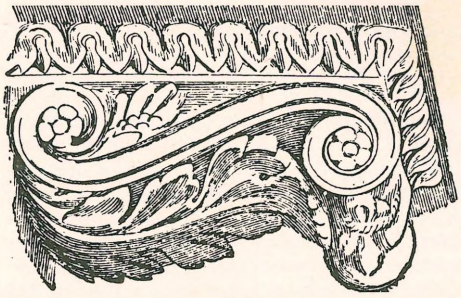

Modiljonas

yra S arabesko formos. M. yra taip išdėstyti, kad tarpe jų, po karnizo išsikišimu, susidarytų kvadratas.

Modiola phaseolina yra dvigeldžių klasės moliuskas (žr.), gyvenąs Juodojoje jūroje.

Modistė (prc. modiste iš mode ‚mada') moterų drabužių ir skrybėlių siuvėja.

Modius sen. romėnų pūras, javų saikas 8,754 l, 16 sekstarijų (sextarius).

Modjeska (Modrzejewska) Helena (1844–1900) žymi lenkų dramos artistė, vaidinusi Krokuvos teatruose ir JAV (San Francisco); ypač pasižymėjo Shakespeare dramose.

A. Gronowicz, M. 1956.

Modjeski (Modrzejewski) Ralph (1861–1940), H. Modrzejewskos sūnus, JAV inžinierius, baigęs mokslus Paryžiuje, žymus geležinkelių tiltų statytojas.

Modlin, rusų okupacijoj Novogeorgievsk, Lenkijos vietovė prie Bugo ir Vyslos santakos, žinoma kaip sena karo tvirtovė (šiauriausia iš 3 didžiųjų Vyslos linijos tvirtovių), 1915 VIII 20 užimta vokiečių, o II pas. karo metu išsilaikė ligi 1939 IX 28.

Mödling Austrijos mst. į pietus nuo Vienos; apie 50.000 gyv. Prie M. yra mineralinio vandens kurortas Priessnitztal.

Modrzewski Andrzej Frycz (Andreas Fricius Modrevius; apie 1503–1572) lenkų teologas, politinis ir religinis reformatorius. Mokslus ėjo Krokuvos ir Wittenbergo univ., kur susipažino su Liuteriu ir Melanchtonu ir paskui pasidarė socionas. Nuo 1540 aktyviai dalyvavo politinėje veikloje: buvo Žygimanto Augusto sekretorius ir jam darė įtakos, dalyvavo lenkų delegacijoje Tridento susirinkime. M. laikomas modernių jų politinių teorijų pradininku. Jis buvo aukštųjų luomų privilegijų apribojimo šalininkas. 1567 atleistas iš tarnybos. Išsp. Quator orationes de homicidos 1543, De

republica emendanda 1551, Silvae 1590. Opera 3 tt. 1559 (²1953–55).

St. Kot, A. Fr. M. ²1923; *Wl. Maliniok*, A. Fr. M., Ein Beitrag zur Geschichte der Staats- und Völkerrechtstheorien 1913. *P.Č.*

Moduliãcija (lot. modulatio ‚reguliarumas') 1. muzikoje yra tonacijų pasikeitimas. Tas pasikeitimas vyksta per giminingas arba svetimas, daugiau nutolusias tonacijas. M. yra diatoninės, chromatinės ir enharmoninės. Diatoninės m. — kuriose jungiamos tonacijos yra diatoniš kame intervalų ryšyje, chromatinės, kurios turi chromatiškai alteruotus tonus vienoje arba abiejose jungiamose tonacijose, ir enharmoninės, kada, jungiant tonacijas, enharmoniškai pakeičiama viena arba kelios kurios nors gaidos. M. dar gali būti užbaigtos ir pereinamos; pirmosios — kuriose nauja tonacija pasilieka pastoviai, antrosios — kuriose tuoj pat grįžtama prie pagrindinės tonacijos.

C. Zöller, The Art of Modulation 1930; *T. Otterstroem*, A Theory of Modulation. *J.Kč.*

2. Radiotechnikoje — procesas, kada atitinkama radijo bangos savybė keičiama pagal siunčiamos informacijos bei signalo pobūdį. Radiofonijoje aukšto dažnumo, arba nešamoji, radijo banga yra moduliuojama garso bei akustinio dažnumo bangomis. Trys pagrindinės savybės nusako nešamąją radijo bangą: dažnumas, amplitudė ir fazė. Taigi, bet kurią iš tų savybių bei charakteristikų keičiant arba moduliuojant, gaunama trys pagrindiniai būdai bei trys m. rūšys: amplitudinė m., dažnuminė m. ir fazinė m. Nešamoji, aukšto dažnumo, banga reikalinga našiam spinduliavimui. Be nešamosios bangos, akustiniai bei garso (palyginti — žemo dažnumo) virpesiai nebūtų įmanoma perduoti bei išspinduliuoti į tolimesnius atstumus. Trumpai tariant, m. yra prikergimas žemo dažnumo virpesių prie nešamosios, aukšto dažnumo, bangos, spinduliuojamos siųstuvo antena. Amplitudinės m. metu nešamosios bangos amplitudė kitėja pagal garso bei signalo virpesių stiprumą ir dažnumą. Fazinė m., paremta nešamosios bangos fazinio kampo kitėjimu, kinta pagal moduliuojamos bangos dažnumą. Panašiai, kaip ir dažnuminėj, m. signalo stiprumas veikia fazės dydį, o signalo kitėjąs dažnumas atitinkamai veikia fizinio kampo kitėjimo spartą. Tiek dažnuminės, tiek fazinės m. metu nešamosios bangos amplitudė lieka pastovi, ir spinduliuojamoji energija m. metu nekitėja. Praktikoje įvairiems m. metodamas realizuoti išrastos ir dar vis naujai sugalvojamos įvairių įvairiausios schemos bei įrangos. Amplitudinės m. labiausiai paplitę būdai yra: tinklelio, anodo, katodo, R. Heisingo, Doherty ir daug kitokių. Visi dažnuminės m. būdai paremti E. D. Armstrongo (1936) išvystytu metodu. Fazinės m. geriausiai išvystytas būdas yra Chireix, bene Luxemburgo siųstuvo pirmiausiai panaudotas. Imtuvo antenos pagalba priimtą moduliuotą nešamąją bangą reikia demoduliuoti bei detektuoti, atseit, atskirti nešamą bangą ir leisti pasireikšti garsintuve bei kitokiam atgarsinančiam prietaise garso bei priimto signalo dažnumui. *A.J.*

Moduliatorius (lot.) moduliacijos įtaisų visuma bei įranga paruošimui tinkamai sustiprintų akustinių virpesių, kurie prikergiami prie aukšto dažnumo, nešamosios, bangos. M. dėka siųstuvas spinduliuoja moduliuotą radijo bangą.

Moduliometras (gr.) prietaisas moduliacijos amplitudei matuoti.

Mòdulis (lot. modulus ‚mažas matas, mastelis') 1. metrinėje matų sistemoje krumpliaračių skaičiavime yra diametro dalis, atitinkanti vieną dantį, t.y. $m = d_0 : z$, kur d_0 — menamasis krumpliaračio diametras, z — krumpliaračio dantų skaičius. Kadangi dantų skaičius krumpliaratyje turi būti lygus, tad ir m. turi būti paprastas, apvalus skaičius. Pagal europines normas m. leidžiamas: 0,3 iki 1,0 kas 0,1 mm, nuo 1,25 iki 4,00 kas 0,25 mm, nuo 4,50 iki 7,00 kas 0,5 mm, nuo 8,0 iki 16,0 kas 1,0 mm ir t.t. *A.Džl.*

2. Architektūroje yra pasirinkta maža kompozicijos dalis, kuri yra naudojama matavimo vienetu kitoms kompozicijos proporcijoms nustatyti. Klasiškose kompozicijose m. buvo dažnai vartojamas kolonos diametras.

Le Corbusier, Der Modulor 1953; *A. Paškevičius*, Modulinis derinimas (Technikos žodis 5, 1953).

3. Hidrotechnikoje — įrengimas vandens debitui palaikyti (saikuoti), pvz. irigacijos griovyje, skirstant tarp naudotojų; tai yra anga, angų eilė ar slenkstis, reguliuojąs pratekantį vandens kiekį; žinomi vandens coliai (vok. Wasserzoll, ag. miner's inch), Bornemanno, Mangono ir kt. m. *S.K.*

4. Matematikoje arba absoliutinis kompleksinio skaičiaus $a+bi$ dydis $r = +\sqrt{a^2+b^2}$. Jei kompl. skaičius parašytas trigonometrine forma $r(\cos\varphi+i\sin\varphi)$, r yra to skaičiaus m. (žr. Kompleksiniai skai-

čiai). Skaitmeniniu m. vadina bet kokią skaičių eilę, kurios dviejų skaičių suma ir jų skirtumas priklauso tai pačiai skaičių eilei; jei ji yra sveikų skaičių eilė, tai jos visi skaičiai yra kartotiniai mažiausiam tos eilės skaičiui m, kuris vadinamas palyginimo m. Nulį taip pat galima laikyti skaitmeniniu m., nes 0+0=0 ir 0–0=0, bet jam palyginimo m. taisyklė negali būti taikoma. *M.Kr.*

5. Medžiagų atsparume yra skaičius, nusakąs medžiagos savybę ištįsti tempiant, susitraukti gniuždant arba pašlyti kerpant. Tamprumo (elastingumo) m. yra atvirkščiai proporcingas ištisimo koeficientui ir išreiškiamas kaip ir tempimo ar gniužimo intensyvumas, jėga į ploto vienetą, pvz. kg/cm². Tamprumo m. E=f/d, kur f — įtempimas kg/cm², d — linijinė deformacija ilgio vienetui cm/cm. Tamprumo m. dar vad. Youngo vardu. Juo medžiaga atsparesnė išilginei deformacijai, juo jos tamprumo m. didesnis, pvz. plienas per 2 mil., varis 1,1 mil., pušis 100.000, odinis diržas nuo 1250 iki 2500, guma 10 kg/cm². Elastinių medžiagų tamprumo m. yra maždaug lygus gniužimui ir tempimui. Šlyties m. (kg/cm²) nusako kerpamos medžiagos savybę pasislinkti (pašlyti) sluoksniais vienas pagal kitą; tad jis charakterizuoja medžiagos atsparumą kampinėms deformacijoms. Izotropinių kūnų (turinčių vienodas atsparumo savybes įvairiose kryptyse) šlyties m. yra susijęs pastoviu santykiu su tamprumo m., pvz. metalų šlyties m. lygus 37–40% jų tamprumo m. Minėtieji m. matuojami medžiagų atsparumo laboratorijose labai tiksliais prietaisais, suteikiant medžiagoms įtempimus, neprašokstančius proporcingumo ribos pagal Hooko dėsnį. Medžiagų atsparumo skaičiavimuose dar naudojami kitokie m., kaip sukimo, trūkimo, deformacijos darbo.

J.Gbt.

Modus vivendi (lot. ‚gyvenimo būdas') bendra prasme reiškia laikinį susitarimą tarp šalių, kai šalys esamomis sąlygomis nepajėgia sudaryti nuolatinio, pastovaus susitarimo. Tarptautinėje teisėje, t.y. tam tikra sutarčių rūšis, būtent, susitarimas, kuris numato, kad ateity bus sudaryta pastovesnė ir detalesnė sutartis, pvz. 1939 tarp Lietuvos ir Turkijos buvo sudarytas m.v. ‚laukiant sudarymo prekybos ir laivininkystės sutarties'. *D.Kr.*

Modzelewski 1. Andrzej lenkų menininės drožybos meistras, Dancigo mokyklos. 1664 dirbo prie ikonostaso Supraslio bazilijonų vienuolyno cerkvėje prie Balstogės.

Dalmatov, Supraslskij monastyr 1892; Sbornik arch. stat. podan. A. A. Bobrinskomu 1911.

2. Zacharyjasz (1648 Mozūruose — 1710 Nesvyžiuje) jėzuitas, įstojęs į ordiną 1668 Brunsberge, dėstė teologiją ir filosofiją Varšuvoje ir Vilniuje. Jo raštai (spausdinti daugiausia Vilniuje): Conclusiones ex universa Philosophia 1688, Węzeł święty albo świątobliwy żywot wiel. sługi Bożego Aloyz. Lanuza 1691, Chwalebne slug Bożych z naynieszego S. J. zakonu 1703. Paliko rankraščiu 2 tt. Kazanie i Exorty domowe. *A.Lm.*

Modži Japonijos uostas Kiušiu saloj, prie Šimonoseki sąsiaurio; apie 150.000 gyventojų (1956). Iš M. iškastas po jūros dugnu tunelis, kuris Kiušiu salą jungia su Hondo sala.

Moe 1. Jörgen (1813–82) norvegų tautosakininkas, rašytojas ir teologas, nuo 1875 Kristianstado vyskupas. 1839 M. išleido Samling af sange, folkeviser og stev i norske almuedialekter (Giesmių, liaudies dainų ir priežodžių rinkinys; nauja laida 1940). Tai pionierinis veikalas, atkreipęs dėmesį ir parodęs, kaip norvegiškos yra krašto tarmės palyginus su rašomąja kalba ir kaip turtinga yra norvegų tautosaka. Kartu su Asbjörnsen M. 1824–44 išleido Norske folkeeventyr (Norvegų liaudies nuotykiai). Kaip lyrikas M. buvo paveiktas Chr. Wintherio ir Oehlenschlägerio. Išleido eilėraščių rinkinius Digte (Eilėraščiai) 1849, En liten julegave (Maža Kalėdų dovanėlė) 1860 ir rinkinį pasakojimų vaikams 1851. Rinktiniai raštai 2 tt. 1877 (³1924).

F. Grimnes, Dikteren J. M. 1929.

2. Moltke (1859–1913) norvegų tautosakininkas, (1) sūnus. 1876–79 studijavo teologiją, bet, pasidaręs P. Chr. Asbjörnseno sekretorium, persimetė į tautosakos studijas. 1882–86 rinko tautosaką ir buvo to laiko pirmaująs tautosakos tyrinėtojas. M. turėjo didelės įtakos Norvegijos mokslui ir kultūrai. Iš jo raštų minėtini Hellenske og norske folktraditioner (Helenistiškos ir norvegų liaudies tradicijos), — pirmoji moderni liaudies pasakų studija, Torsvisen i sin norske form (Toro daina savo norvegiška forma, kartu su S. Bugge, išsp. leidiny Festkrift till Oscar II regjeringsjubileum 1897. Pagrindinės reikšmės norvegų kalbos rašybai turėjo jo veikalai

Retskrivning og folkedannelse (Rašyba ir liaudies struktūra) 1900 ir Norsk og dansk sprogdragt (Norvegų ir danų kalbų dvasia) 1906. Be to, M., Asbjörnseno paveiktas, peržiūrėjo naujos Norsk folkeeventyr laidos kalbą. Rinktiniai raštai 1925–27.

L. Liestöl, M. M. 1949. *J.Lng.*

Moehringia trinervia žr. Smiltagraibė trigyslė.

Moellendorf Otto Franz von (1848–1905) vokiečių konchiologas ir botanikas. 1897–1901 vokiečių konsulas Kaune. Iš Kauno apylinkių ir Žemaitijos surinko didelį herbarą, kuris sudarė VDU botanikos kabineto herbaro pagrindą. M. surinktų 578 rūšių augalų sąrašą su papildymais išspausdino Smejanskij, antrašte O. von M. ir Smejanskij, Materialy dlia flory Kovenskoj gubernii 1902. *K.Rgl.*

Möen, Mon, Danijos sala Baltijos jūroje tarp Falsterio ir Zeelando; 217 km² (drauge su gretima salele) ir apie 15.000 gyv. Saloje daugiausia auginami cukriniai runkeliai.

Moeris ež. (sen. Egipte Karuno ež.) į p. nuo Kairo.

Moerisia pallasi yra duobagyvių tipo, hidroidinių klasės, leptolida būrio hidroidas, kurio polipinė generacija yra plaukiojąs, jūroje gyvenąs polipas, pumpuravimu gaminąs tiek polipus, tiek medūzas.

Moeschlin Felix (g. 1882) šveicarų rašytojas. 1922–44 buvo šveicarų rašytojų s-gos pirmininkas. 1941–47 šveicarų nacionalinės tarybos narys. Savo raštuose, ypač romanuose, kelia bendrai žmogiškąsias problemas, į istorinius reiškinius įnešdamas psichologinį momentą. Netrūksta jo raštams ir kritinės pažvalgos į gyvenamąjį momentą. Autobiografinio pobūdžio yra Wie ich meinen Weg fand 1953. Kiti raštai: Die Königschmiede 1909, Der Amerika-Johann 1912, Wachmeister Vögeli 1922, Die Revolution des Herzens 1925 (drama), Wir wollen immer Kameraden sein 1926, Die Vision auf dem Lofot 1926, Eidgenössische Glosse 1929, Amerika vom Auto aus 1930, Barbar und Römer 1931 (romanas apie Mussolini), Ich suchte Land in Südbrasilien 1936, Der schöne Fersen 1937 (daugiausia verstas), Wir durchbohrten den Gotthard 1947–48, Morgen geht die Sonne auf 1958. *A.Špl.*

Moeser architektas, Gardine dirbęs A. Tyzenhauzui ir 1769–70 ėmęs iš jo 646 auksinų algos. M. dėstė statybininkų mokykloje Horodnicoje, prie Gardino ir statė ten kareivines.

Moeser Justus (1720–1794) vokiečių istorikas. Nuo pat pradžių įsitraukęs į politinę veiklą: buvo bajorų seimelio sekretorius ir žurnalistas. Gavęs progos pažinti visuomeninį gyvenimą ir dar paveiktas ypač iš Anglijos einančių laisvės idėjų, atsidėjo savosios visuomenės praeičiai tirti. Jis parašė žinomą 2 tomų Osnabrueckische Geschichte (1768 – 80). Žvelgdamas į dabartinio gyvenimo struktūrą, ypač į nuosavybės santykius, jis ėjo į praeitį ir stengėsi susekti visuomeninės evoliucijos kelius. Jam ypač rūpėjo nuosavybės ir laisvės būklė praeity ir jos kitimas. Jo vaizduojamas visuomenės pradmuo buvę laisvieji ūkininkai su savomis sodybomis. Juos vienijo bendrai valdoma nuosavybė — miškai, ganyklos, pelkės, kalnai. Šiai bendrai nuosavybei M. davė markos vardą. Jos turėtojai (Markgenossen) galėjo būti viena padermė, įsikūrusi kurioj vietoj. Laisvųjų ūkininkų bendruomenės su savomis markomis išsilaikiusios iki Karolio D. laikų; tada jos tapo palenktos aukštesnei valdžiai bei didikams. M. atvaizdavo laisvųjų ūkininkų bendruomenių būklę įvairiais laikais ir tuo būdu padėjo pagrindus socialinei bei ūkio istorijai. Tad M. Osnabruecko istorija, nors lietė mažą geografinę sritį, laikytina svarbiu kūriniu bendroj Europos istoriografijoj.

J. Moeser

F. Meinecke, Die Entstehung des Historismus ²1946; *J. M. Rossenbrook*, Approach to History Medieval and Historiographycal Essays in Honor of J. W. Thomson 1938; *K. Brandi*, M. und wir 1944. *J.J.*

Moesia (lot.) sen. sritis į p. nuo Dunojaus žemupio, gavusi vardą nuo anksčiau graikiškai mysoi, vėliau moisoi vadintos trakų kilties. 29 pr. Kr. romėnų užkariauta, 85 po Kr. šalis Domicijono buvo padalyta į M. superior (‚aukštoji' , Serbija) ir M. inferior (‚žemoji', š. Bulgarija, Rumunija). Kai Ovidijus ištremtas gyveno Tomi, Juodosios jūros pakrantėje, M. tebebuvo laukinė, neromanizuota. Trajanas padidino M. sritimis į š. nuo Dunojaus ir Dobrudžos saugumui nutiesė limes, pylimu sustiprintą pasienio liniją, nuo Dunojaus iki Juodosios jūros ties Tomi (dabar Constan-

Mogiliavas (XVIII a. raižinys)

za). III a. po Kr. į M. ėmė veržtis gotai, ir kraštas į šiaurę nuo Dunojaus atkrito. Tautų kraustymosi metu per M. perėjo įvairios tautos, kol VII a. galutinai apsigyveno bulgarai ir slavai.

C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa 1925–27.

Moffat Robert (1795–1883) evangelikų misininkas Afrikoje, skelbęs krikščionių mokslą hotentotams, nuo 1821 bečuanų giminei. Išvertė Bibliją į bečuanų kalbą. Išspausdino Missionary Labours and Scenes in South Africa 1842.

Mogadišu, it. Mogadiscio, italų valdomosios Somalijos dalies adm. centras ir vienintelis uostas; apie 75.000 (1956). Per M. išvežama kapoka, odos, alyva, kodylas (apie pusė viso pasaulio pareikalavimo) ir kt.

Mogador, ar. Suveira, Prancūzijos Maroko mst. ir uostas, prie Atlanto vandenyno, apie 30.000 gyv. Kadaise buvo jūrų plėšikų lizdas ir tik XVIII a. virto miestu ir uostu. Išveža vaisius, vilną, aliejų.

Mogaičiai (vok. Mogaiten) dvaras Semboje, Fischhauseno aps., Pabėtų paštas, prie plento Krantas–Pabėtai. Abipus dv. laukų yra du ežerėliai. Čia aptiktas naujojo žalvario amžiaus pilkapis.

Mogera (Mogera robusta) vabzdžiaėdžių būrio (Insectivora) žinduolis, giminingas kurmiui, bet didesnis — 25 cm ilgio ir ligi 220 g svorio, durpinės su bronziniu atspalviu spalvos. Gyvena m. Š. Kinijoje ir Tolimuosiuose Rytuose.

Mogiliāvas 1. Sov. Gudijos miestas deš. Dniepro krante, į rytus nuo Minsko; apie 130.000 gyv. (1956, 1939 — 99.400). Ligi bolševikų revoliucijos gub. miestas, o I pas. karo metu jame buvo vyriausioji Rusijos kariuomenės vado būstinė ir visos Rusijos Romos kat. metropolito rezidencija. M. yra Dniepro uostas ir glžk. mazgas. Metalo, chemikalų, maisto dalykų, odos, vamzdžių, lokomobilių, mašinų remonto, tekstilės, baldų pramonė, kurioj jau 1940 dirbo 55 kartus daugiau žmonių, nekaip 1914. Mokyklos: muzikos, geležinkeliečių, pedagoginis institutas, statybos, mechanikos, amatų ir žemės ūkio. Miesto žymesnybės: Šv. Juozapo soboras (1778–96) — žymus rusų klasikinio stiliaus paminklas, dramos teatras, muziejus. M. įkurtas XIII a.; XIV a. jau žymus prekybos centras su Lietuva ir Kijevu, Gedimino prijungtas prie Lietuvos. Šiaurės karo metu (1706) užimtas rusų,

1772 atiteko Rusijai taikos sutartimi. Netoli M., prie Saltonovkų, 1812 prancūzų gen. Davou sumušė rusų gen. Bagrationo armiją. 1941 VII 12 užimtas vokiečių, o 1944 VI 28 rusų atsiimtas.

M. arkivyskupija įsteigta 1783 IV 15 ir savo jurisdikcija apėmusi Rusijos ir jos užimtų kraštų katalikus. Iki 1772 Rusijos imperijoj nebuvo Kat. Bžn. hierarchijos; ten esančias bžn. ir katalikus aprūpindavo įvairių tautybių kunigai-misininkai ir užsienio atstovybių kapelionai. Po I Lietuvos-Lenkijos padalijimo, prijungus prie Rusijos Latgalą, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijas bei dalį Minsko ir Polocko sričių, Rusijai teko apie 100.000 Romos katalikų ir apie 800.000 unitų. Kotryna II, norėdama sutvarkyti katalikų reikalus savo imperijoj, 1773 XI 20 paskelbė įsaką, kuriuo buvo įsteigta Gudijos vyskupija su sostine M. ir jos vyskupu paskirtas St. Sesčencevičius. 1782 I 26 Kotryna II Gudijos vyskupiją pakėlė į M. arkivyskupiją ir tą patį Sesčencevičių — arkivyskupu metropolitu. Roma buvo pastatyta prieš įvykusį faktą. Pop. Pijus VI po ilgesnių derybų 1783 IV 15 pripažino M. arkivyskupiją ir per nuncijų Archetti (žr.) sutvarkė kanoniškai jos įsteigimą. Iš buvusios karmelitų Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bžn. padaryta katedra, vienuolyno pastatai buvo atiduoti seminarijai, St. Sesčencevičiui suteiktos arkivyskupo metropolito teisės (su klauzule: iki Apaštalų Sostas kitaip patvarkys), sudaryta kapitula ir konsistorija. Arkivyskupijos ir kurijos išlaikymui paskirta 10.000 sidabro rublių, kapitulai, susidedančiai iš 4 prel. ir 4 kan., buvo numatytos pajamos iš 8 prepozitūrų.

Po III Lietuvos-Lenkijos padalijimo Kat. Bžn. organizaciją Rusijos imperijoj pertvarkė pop. legatas nuncijus L. Litta (žr.). 1798 M. metropolijai buvo priskirtos šios diecezijos: Kameneco, Minsko, Lucko-Žitomiro, Vilniaus ir Žemaičių. 1850 įsteigta Tiraspolio (Saratovo) diecezija, kuriai priklausė Astrachanė ir Sibiras, buvo taip pat subordinuota M. metropolito valdžiai. Ploto atžvilgiu ir tikinčiųjų skaičiumi M. arkivyskupija buvo didžiausia pasaulyje; ji apėmė beveik visą europinę ir azijinę Rusiją. 1798 M. arkivyskupui buvo suteikta privilegija nešioti kardinolišką rūbą. Valdžios potvarkiu metropolito sostinė iš M. buvo perkelta į Petrapilį, kur Izmailovskio pulko aikštėje buvo pastatyti metropolito kurijos rūmai.

XIX a., ypatingai prie imp. Mikalojaus I ir Aleksandro II, siekusių sunaikinti Kat. Bžn. Rusijoj, M. kentėjo persekiojimus, arkiv. sostas likdavęs dažnai neužimtas. Padėtis buvo kiek pagerėjus, paskelbus 1905 IV 17 ir X 17 tolerancijos įsakymus. 1783–1923 laikotarpyje M. arkivyskupiją valdė šie (chronologine eile) arkiv. metropolitai ar administratoriai: arkiv. St. Sesčencevičius 1783 IV 24 — 1826 XII 13, vysk. Valerius Henr. Jasięczyk-Kamionka 1826 XII 26 — 1828 XII 9, arkiv. Gasparas Kaz. Cieciševskis 1828 VII 5 — 1831 IV 28, prel. Jonas Feliksas Szczyttas 1829 II 9 — 1833 I 13, vysk. Valerius Henr. Jasięczyk-Kamionka 1833 I 13 — 1839 V 10, arkiv. Ignas Liudv. Powlowskis 1839 V 10 — 1842 VII 2, prel. Martynas Laskis 1842 VII 12 — 1848 XII 10, arkiv. Kazimieras Dmochovskis 1848 XII 10 — 1851 I 23, arkiv. Ignas Holovińskis 1851 I 23 — 1855 X 19, inful. Antanas Fijałkowskis 1855 XI 5 — 1856 XII 21, arkiv. Vaclovas Žilinskis 1856 XII 21 — 1863 V 5, vysk. Juozas M. Staniewskis 1863 V 19 — 1871 XII 11, vysk. Jurgis Iwaszkiewiczius 1871 XII 21 — 1872 VI 16, arkiv. Antanas Fijałkowskis 1872 VI 16 — 1883 II 11, prel. Apolinaras Dowgiallo 1883 II 22 — 1883 V 13, arkiv. Aleksandras Kaz. Gintautas-Dzievaltovskis 1883 V 13 — 1889 VIII 26, prel. Apolinaras Dowgiallo 1889 IX 4 — 1892 III 27, arkiv. Simonas M. Kozlowskis 1892 III 27 — 1899 XI 26, vysk. Karolis Niedzialkowskis 1899 XII 2 — 1901 VI 23, arkiv. Boleslovas Jer. Klopotowskis 1901 VI 23 — 1903 II 24, prel. Steponas Denisewiczius 1903 III 2 — 1904 V 22, arkiv. Jurgis J. Szembekas 1904 V 22 — 1905 VIII 8, prel. Steponas Denisewiczius 1905 VIII 12 — 1908 XII 6, arkiv. Apolinaras Wnukowskis 1908 XII 6 — 1909 VI 3, vysk. Steponas Denisewiczius 1909 VI 11 — 1910 V 23, arkiv. Vincentas Kluczyńskis 1910 V 23 — 1914 VIII 19, vysk. Jonas Ciepliakas 1914 VIII 19 — 1917 XII 15, arkiv. Edvardas von Roppas 1917 XII 15 — 1919 IV 19, vysk. Jonas Ciepliakas 1919 IV 29 — 1923 III.

Bolševikai, paėmę Rusijoj valdžią, sugriovė bažnytinę organizaciją. Paskutinis M. arkiv. metropolitas Edvardas von Roppas buvo 1919 bolševikų suimtas ir ištremtas. Po jo sekęs administratorius vysk. Ciepliakas taip pat buvo areštuotas, nuteistas mirti, bet paskui, pakeitus sprendimą, ištremtas iš Rusijos. Arkivyskupijos rūmai Petrapilyje buvo atimti ir atiduoti Se-

nienų globojimo d-jai, bažnytinis turtas ir bažnyčios buvo nacionalizuotos, kunigai buvo suiminėjami, žudomi ir tremiami.

Įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją, Lietuvos vyskupijos buvo atskirtos nuo M. arkivyskupijos jurisdikcijos. Apaštalų Sostas 1926 buvusią M. arkivyskupiją padalijo į 6 apaštališkąsias administratūras ir 1 apaštališkąjį vikariatą (Sibiro), įsteigtą jau 1923, bet komunistinė Rusijos valdžia neleido jų administruoti. Paskirtieji administratoriai buvo areštuoti, uždaryti į kalėjimus arba ištremti. Kiek dabar dar yra likę katalikų senojoj M. arkivyskupijos teritorijoj, oficialiai neskelbiama. Šiuo metu teveikia viena kat. bžn. Maskvoje užsieniečiams katalikams. 1857 P. Girstautas išleido M.a. žemėlapį.

A. Theiner, Die neuesten Zustände der kath. Kirche beider Ritus in Poland und Russland seit Katharina II bis auf Tage 1841; *X. Szantyr,* Zbiór wiadomości o Kościele i religii katolickiej w cesarstwie Rossyjskiem 1843; *M. Godlewski,* Monumenta ecclesiastica Petropolitana 1906; *P. Pierling,* La Russie et le Saint-Siège V 1912; *A. Boudou,* Le Saint-Siège et la Russie 1922; *J. Wasilewski,* Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji Mohylowskiej 1930; *M. J. Rouet de Journel,* Nonciatures de Russie I, 1952; II, 1943; Elenchus cleri et ecclesiarum archidioeceseos Mohiloviensis in Russia 1932; Hierarchia Catholica VI, 1958. *R.Krs.*

2. P o d o l ė s, Mohiliv Podolski, Sov. Ukrainos mst. kair. Dniestro krante, prie seno strateginio kelio iš Moldavijos į Ukrainą. Jis išaugo į miestą XVI–XVII a.; 1795 per III Lietuvos-Lenkijos padalijimą atiteko Rusijai. Mašinų, motorų, maisto dalykų pramonė.

Mogliai, glostuvai, įtaisas drobinėms medžiagoms glodinti, minkštinti, lyginti, gražinti. M. veikimas panašus į paprastų rumbių ir kalandrų (žr.) veikimą. M. įrengiami iš dviejų ar daugiau medinių velenų. Glodinamiems audeklams ar skalbiniams suvynioti, pailgo stalo ir sunkios medinės dėžės su akmenimis velenams prislėgti ir ridinti. Glodinamąja medžiaga apvynioti velenai dedami po ta sunkia dėže. Privynioti velenai, stumdant dėžę, ridinėjami po stalą. Audiniai, būdami daug kartų užvynioti ant veleno, ridinami spaudžiasi minkštai prie kitas kito, t.y. audinys liesdamas kitą tokį pat minkštą audinį. Tokiu būdu audinio siūlai ne taip susiploja ir audinys įgauna savotišką banguotą blizgėjimą ir vienodumą. Tokio tipo m.— glodinimo įmonėlių, kur buvo vartojami šiek tiek sumechanінti ir didesnio darbo pločio įrengimai, būdavo kiekviename Lietuvos miestelyje arba turėdavo stambesni ūkininkai. Šios įmonėlės aptarnaudavo platesnę apylinkę. Ūkininkai veždavo į jas didesniais kiekiais platesnius audeklus, drobes ir didesnio pločio skalbinius bei drabužius, o kasdieninius skalbinius glodindavo namuose rankiniais ridiniais, arba rumbėmis. *G.Lz.*

Mogulas žr. Didysis Mogulas.

Moguntia žr. Mainz.

Mohacs P. Vengrijos mst. netoli Jugoslavijos sienos, deš. Dunojaus krante; apie 20.000 gyv. (1950). M. yra strateginiu atžvilgiu svarbioj vietoj (kontroliuoja kelią tarp Dunojaus ir Mecsek kalnų). Prie jo 1526 VIII 29 turkai sunaikino vengrų kariuomenę, o 1687 VIII 12 juos sumušė austrai.

Mohairas (ar. mukahayyar ‚ožkų vilnos audinys') Angoros ožkų vilna. Daugiausia m. pluošto gaunama Turkijoj, JAV, P. Afrikoje. JAV vidutiniškai gaunama 20 mil. svarų per metus, daugiausia Texaso valstybėje. Šiltesniuose kraštuose kerpama 2 kartus metuose. M. natūralus pluoštas turi nedaug riebalų, apie 15–20% betkokių pašalinių priemaišų. Pasižymi šilkiniu blizgesiu, didesniu elastingumu už avies vilną. Praktiškai laikoma, kad m. pluoštas visai neturi vėlimosi ypatybių, nes pluoštą dengią žvyneliai guli glaudžiai (plokščiai) prie pluošto, vienas kitą mažai uždengdami; dėl to tik atsiranda lygus ir blizgąs paviršius. M. pluošto vidutinis ilgis yra 10–15 cm (pusės metų augimo), dvigubas ilgis — pilnų metų augimo. Vid. pluošto skersmuo yra 25–30μ (jaunų ožkų), 30–35μ (pirmos rūšies) ir 40μ bei daugiau (antros rūšies). Pluošto cheminės ypatybės — kaip avies vilnos. Gerai dažomos. Iš m. pluošto daugiausia gaminami šukuotos vilnos audiniai: baldų apmušalams, pamušalams (kur reikalinga elastingumo), lengvoms eilutėms, kaklaraiščiams. Gelumbės gamyboj kartais naudojama tik kaip maža priemaiša, norint išgauti audinio paviršiuje blizgesį, pvz. apsiaustų medžiagoms. *J.Lz.*

Mohatrae pactum (lot.) fiktyvi sutartis kitai neteisėtai sutarčiai nuslėpti.

Mohaukai (ag. Mohawk) Š. Amerikos indėnų kiltis, priklausiusi irokėzų (žr.) federacijai, susidėjusiai iš šešių kilčių. Anksčiau m. gyveno Mohauko slėnyje ir apylinkėse Naujorko valstybėje, o dabar Quinte įlankoje prie Ontario ež. rezervate jų priskaičiuojama per 1200. Savo kilmę išvesdami iš kito pasaulio — požemio karalystės, save laikė vyresniais ir didžiavosi

savo vadu Hiavata, kuris buvo vienas irokėzų federacijos kūrėjų. M. buvo viena iš veržliausių ir karingiausių. *A.Mst.*

Mohavų dykuma Kolorado dykumos dalis P. Kalifornijoje, apie 35.000 km², apimanti Mirties slėnį (Death Valley) ir Salton ež. Iškasama sidabro, gyvojo sidabro, borakso, druskos ir potašo.

Mohikanai (ag. Mohicans iš indėnų Mohi-konnius) indėnų algonkų giminės kiltys, gyvenusios rytinėje Connecticuto valstybėje ir daugiausia Hudsono slėny Naujorko valstybėj. Jie buvo išgarsinti F. Cooperio apysaka Paskutinis mohikanas, tačiau neišmirė ir dabar tebegyvena Thames upės rezervate, rytinėje Connecticuto daly. *A.Mst.*

Mohyla Petro (1596–1647) ukrainiečių religinis veikėjas, Kijevo metropolitas. Mokėsi fanariotų mokykloje Moldavijoje, Paryžiuje ir Oxforde. 1627 įstojo į vienuolyną, buvo išrinktas Kijevo Pečeros vienuolyno archimandritu, o 1633 Kijevo metropolitu. M. rūpinosi religiniu švietimu ir kultūros reikalais, todėl, be kitų mokyklų, M. įkūrė Kijevo akademiją, kuri vėliau buvo žinoma Mohylianska Akademija vardu. Yra parašęs katekizmą ir kitų religinių knygų, bet svarbiausias jo veikalas yra Trebnik (Tikėjimo išpažinimas) 1638, kuris Pravoslavų Bažnyčiai itin buvo reikšmingas ir buvo verčiamas į kitas kalbas, aprobuotas patriarchų bei 1672 Jeruzalės sinodo.

S. Jefremov, Istorija ukrajinskoho pysmenstva I, 1924, 155–158; Encyklopedija ukrajinoznavstva I, 1949, 611–612; *I. Vlasovskyj,* Narys istoriji ukrajinskoji pravoslavnoji cerkvy II, 1956, 174–183, 189–211; *O. Barlea,* De confessione orthodoxa Petri Mohilae 1948. *Y.S.*

Mohilna, Mogilna, mstl., buv. vls. centras Igumeno aps., dabar Sov. Gudijos rajono centras, ant Nemuno upės prie Nesvyžiaus–Uzdos vieškelio, netoli buv. 1920–39 Lenkijos–Sovietų Sąjungos sienos; per 1000 gyv., cerkvė, mokykla, ligoninė, paštas ir sielių plukdymo stotis. 1235 ties M. Lietuvos kng. Rimgaudas kovojo su rusais dėl viršenybės. Nugalėjęs rusų kunigaikščius, Rimgaudas užvaldė tas sritis ir grįžo į Naugarduką su dideliu grobiu. Po to ilgus amžius M. buvo Lietuvos kunigaikščių nuosavybė. Kurį laiką buvo Pacų giminės valdžioje, paskui — Radvilų ir su apylinkėmis sudarė dalį Nesvyžiaus ordinacijos. XIX a. pradžioje Stefanijai Radvilaitei, Dominino dukteriai, ištekėjus už Vitgenšteino, M. perėjo Vitgenšteinų giminei. *V.Klb.*

Mohl 1. Hugo von (1803–1875) vokiečių botanikas, Tübingeno univ. prof. Vienas pirmųjų metodiškai tyrinėjęs augalų audinių struktūrą bei išsivystymą. Pirmas išaiškino protoplazmos reikšmę ir davė jai pavadinimą. Taip pat buvo ir augalų fiziologas. Išsp. Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle 1851 ir kt.

2. Robert (1799–1875) vokiečių teisininkas, vienas P. Vokietijos liberalų vadų, dalyvavęs 1848 Frankfurto parlamente, buvęs teisingumo ministru, kovojęs dėl konstitucinės santvarkos įvedimo Vokietijos valstybėse. 1874 išrinktas reichstago nariu. Išsp. Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung 1837, Enzyklopädie der Staatswissenschaften ²1872, Staatsrecht, Völkerrecht und Politik 1860–69, Lebenserinnerungen 1902.

Möhler Johann Adam (1796–1838) katalikų teologas, Tübingeno ir Müncheno univ. prof. (nuo 1835), dėstęs Bažnyčios istoriją. Išsp. Die Einheit der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus 1825 (naujas leidimas 1925), Symbolik oder Darstellung der dogmatische Gegensätze der Katholiken und Protestanten ¹⁰1921, Lehrgegensätze Katholiken und Protestanten 1905, Kirchengeschichte 1867–70.

Mohn Henrik (1835–1916) norvegų meteorologas ir nuo 1866 jo įsteigto Meteorologijos instituto direktorius. Išsp. Grundzüge der Meteorologie ⁵1898, su Guldbergu — Météorologie — Études sur les mouvements de l'atmosphère 1876–80.

Moho (pilnas pavadinimas Mohorovicico ‚nuotrūkis') žemės plutos sluoksnis, po kuriuo prasideda labai skirtingų žemės plutai savumų giluminiai sluoksniai. Dėl to jis laikomas apatine žemės plutos dalimi. Spėjama, kad žemynuose m. yra 35–45 km gylyje, o vandenynuose — tik 800–5000 m gylyje. Pirmieji paruošiamieji darbai JAV pragręžti vandenyne dugną ligi m. pradėti 1959 pradžioje.

Moholy-Nagy László (1895–1946) vengrų dailininkas, konstruktyvizmo srovės atstovas, pasižymėjęs savo darbais Budapešte. Mokėsi teisės mokslų, paskui tapybos. 1923–28 buvo prof. Statybos meno mokykloje Veimare, bet atėjus naciams valdžion, 1934 pasitraukė Olandijon, 1935 Anglijon ir pagaliau 1937 JAV. Londone gyvendamas padarė H. G. Wells filmai dekoraci-

jas. JAV Čikagoje dirbo Meno institute ir daug yra nuveikęs pritaikomojo meno srityje, ypač industrijai. Išsp. Malerei, Photographie, Film 1927 (²1928), Vom Material zur Architektur 1929, The New Vision and Abstract of an Artist 1928 (⁴1947), Vision in Motion 1947.

S. Moholy-Nagy, M. N. 1947. *R.Žk.*

Mohometanizmas žr. Mahometas, Islamas.

Mohometas žr. Mahometas.

Mohr Hugo Louis (g. 1889) norvegų tapytojas. Studijavo Paryžiuje, tačiau jo menas buvo daugiausia paveiktas H. Sörenseno. M. kūrė ekspresyvius figūrinius paveikslus tiek aliejum, tiek freska. Dažnai svajingas gamtovaizdis jo figūrų fone suteikia vaizdui nuotaikos arba paryškina patį portretą (pvz. Dostojevskio portretas 1921). M. iš naujo atkūrė norvegų bažnytinę monumentalinę tapybą savo freskomis Johannes parapijos salėje Bergene (1924). Jo tempera dekoracijos Oslo katedroje Vår Frelsers Kirke (1935–50) yra pats didžiausias monumentalinės tapybos kūrinys Norvegijoje.

Moya Pedro de (1610–1666) ispanų dailininkas. Įstojęs savanoriu į Flandrijos pulkus, iš ten pateko į Londoną, kur mokėsi tapybos pas Van Dycką. Grįžęs Ispanijon, savo nauju stilium nustebimo Murillo, kuris savo ruožtu jį pasveikino. Žymiausi paveikslai: Kristaus gimimas, Nekaltai Pradėtoji, Autoportretas, Šventoji šeima.

Moigis 1. J o n a s (1867 XI 25 Panevėžyje — 1933 VII 9 Karaliaučiuje, palaidotas Panevėžyje) teisininkas, visuomenininkas, gydytojo Tado Anupro sūnus. Mokėsi Šiaulių gimn., kurią baigė 1885 ir studijavo mediciną Maskvos universitete, bet vėliau Jaroslavlyje išėjo teisių mokslus. Nuo 1890 ligi 1918 buvo vyresnysis notaras Smolenske. Į liet. visuomeninę veiklą įsijungė anksti. Jo vardas ypač yra susijęs su lietuvių veikla Smolenske. Turėjo ryšį su daugeliu tų laikų lietuvių ir lenkų socialistų veikėjų. Rūpinosi draudžiamosios spaudos platinimu. Buvo įsteigęs Smolenske lietuvių ir lenkų biblioteką. I pas. karo metu buvo uolus Smolensko lietuvių ir lenkų komiteto pabėgėliams šelpti pirmininkas. Po bolševikų perversmo rūpinosi lietuvių, esančių Smolensko kalėjime, globa. Labdaros darbuose daug padėjo jo žmona Konstancija. Jų butas buvo Smolensko lietuvių centras. Ryšium su tuo ir dėl priešbolševikinės veiklos apskritai M. buvo suimtas ir 1919–20 kalintas Smolensko kalėjime, vėliau iškeistas grįžo į Lietuvą. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1921 Panevėžio aps. savivaldybės teisinis konsultantas, nuo 1922–33 Panevėžio notaras.

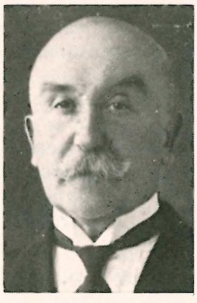

J. Moigis

2. K a z i m i e r a s, kilęs iš Ukmergės aps., Alantos vls., dainų rinkėjas, bajoras, rinkęs lietuvių liaudies dainas ir siuntęs S. Daukantui. Išliko jo korespondencija dainų rinkimo klausimais su S. Daukantu; susirašinėjimas ir dalis dainų išsp. Medega S. Daukanto bijografijai (Dirva 1, 1898). Jo laiškai buvo Vytauto Didžiojo univ. Kaune.

3. T a d a s A n u p r a s (1842–1904) gydytojas. Panevėžio aps. ir realinės mokyklos gydytojas. Dalyvaudamas naujokų ėmimo komisijose padėdavo lietuviams išvengti tarnybos rusų kariuomenėje. Panevėžio visuomenėje turėjo didelį autoritetą. Jam mirus, Panevėžio miesto savivaldybė pagerbė ji, pavadindama jo vardu gatvę, kurioje jis gyveno. Jo brolis J o n a s, studentas, dalyvavo 1863–64 sukilime ir žuvo ties Zavišiškių dv., Anykščių vls.

Moir David Macbeth (1798–1851) skotų rašytojas. Žymiausias jo kūrinys yra humoristinis Life of Mansie Wauch, Tailor 1828. M. taip pat rašė eiles ir apybraižą— Sketch of the Political Literature of the Past Half Century 1851.

Moiré pavadinimas medžiagų, kurių išvaizda yra raukšlėta, banguota, lyg medžiaga būtų sudrėkinta, bet neišlyginta. Kai medžiaga išausta iš blizgančių siūlų, gaunamas skirtingas nuo įvairių medžiagos vietų atspindys. Šį efektą geriausia pavyksta išgauti šilko ir medvilnės audiniuose. Pagal rašto pobūdį pažymėtinas s e n o v i š k a s i s m., kur turtingai atrodančiame šilke užakcentuota didelis netaisyklingumo efektas, ir p r a n c ū z i š k a s i s m., kur audinio raštas yra ruožuoto pobūdžio: M. efektas, kuris gaunamas įvairiausiais būdais, naudojamas ne tik šilko ir medvilnės audiniams, bet ir kitiems, pvz. kilimams ir t.t. *G.Lz.*

Moiros (gr. moira ‚dalia', ds. moirai) likimo deivės. Homeras tekalba apie vieną, paskiro žmogaus ar dievo turimą m., pa-

sireiškiančią dažnai mirties ar nelaimės deive. Hesiodui ir vėlesniems žinomos 3 m., Zeuso ir Temidės dukterys: vyriausia Klota (gr. klōthein ‚verpti'), verpianti gyvenimo siūlą, Lachesis (nuo lagchanō, tr. lan- ‚gaunu burtų keliu'), skirianti gyvenimo likimą ir išlaikanti jo siūlą per visus atsitiktinumus, Atropas (Atropos ‚Neišvengiamoji'), nukerpanti gyvenimo siūlą. Pradžioje kiekvienas žmogus turėjo savo m., vėliau jos buvo suasmenintos, ir jų skaičius apribotas trimis. M., net ir Homero, vis dėlto nebuvusios visagalinčios dievybės, kurioms būtų buvę pajungti dievai ir žmonės. Graikų m. atitiko romėnų parkos (parcae, vs. parca) arba fata (vs. fatum). Graikų liaudis iki šių dienų tebetiki m. mirų vardu. Graikų ir romėnų mene m. vaizduojamos prie ratelio, su rašto ritiniu ar svarstyklėmis.

E. Leitzke, Moira und Gottheit im alten griechischen Epos 1930; *E. Steinbach,* Der Faden der Schicksalsgottheiten 1931; *M.P. Nilsson,* Geschichte der griechischen Religion I, ²1955; II, 1951.

Moisevich (Moisewitsch) Benno (g. 1890) rusų kilmės anglų pianistas. Odesoje baigė muzikos akad. ir dar mokslus gilino Vienoje. Jo grojimas pasižymi dideliu laisvumu, gilumu bei brandumu. Turi platų repertuarą.

Moisiejev Igor. Aleksandrovič (g. 1906) rusų baleto šokėjas, paskui choreografas, nuo 1936 Liaudies šokių ansamblio vadovas. 1958 lankėsi JAV. Apdovanotas Stalino premijomis ir 1958 Lenino ordinu.

Moisiejūnai žr. Maisiejūnai.

Moissac Prancūzijos mst. (Dép. Tarn-et-Garonne), 1954 apie 5000 gyv. S. Pierre vienuolyno bžn., pašventinta 1063, savo skulptūromis yra viena iš žymiausių Prancūzijos romanikos skulptūros paminklų tarpe. XI a. pradžios abato Durandus paminklo skulptūra turi labai griežtą, frontalią ir simetrišką formą, jos draperijos raukšlės redukuotos į paraleliškai pravestus griovelius. Tokiomis archaiškomis geometrinėmis formomis pasižymi ir gausios fasadų, pietinio ir vakarinių portalų bei vienuolyno kiemo skulptūros. Nežiūrint kai kurių judesio variacijų, portalų apaštalai arba ištįsusios, galima sakyti, manieringos pranašų skulptūros rodo tą patį formų griežtumą ir nežemiško sustingimo išraišką.

Moissan Henri (1852-1907) prancūzų chemikas. Nuo 1900 neorganinės chemijos prof. Sorbonoje, 1906 gavo Nobelio chemijos premiją. Pasižymėjo savo tyrinėjimais ir darbais žemose ir aukštose temperatūrose. Jam pirmam pasisekė atskirti elementą fluorą (F). Kelerius metus tyrinėjęs fluoro junginius, 1885, leisdamas elektros srovę per kalio fluorido tirpalą fluoro rūgštyje, pirmas gavo nuostabaus aktyvumo fluoro dujas, kurias vėliau pavyko jam suskystinti. Kitas svarbus jo išradimas, tai gavimas, kad ir labai mažais kiekiais, dirbtinio deimanto. Savo tyrinėjimams aukštose temperatūrose jam pavyko pasigaminti elektros lanko krosnį, kurioje jis pagamino ne tik dirbtinį deimantą, bet gavo ir daug kitų naujų junginių, ypač karbidų, silicidų ir bromidų bei sulydė ar išgarino medžiagas, kurios iki to laiko buvo laikomos nesulydomos. Jis pagamino ir karborundą (silicio karbidą), nors tas jo metodas ir nebuvo tinkamas pramoniniam karborundo gaminimui. Išsp. Le Fluor électrique 1897, Le Fluor et ses composés 1900 ir 5 t. Traité de chimie minérale 1904–06.

E.Bnk.

Moivre Abraham(de (1667-1754) prancūzų matematikas, nusikėlęs gyventi į Angliją. Nuo 1697 Londono karališkosios akad. narys, Paryžiaus ir Berlyno mokslų akademijų narys. M. surado būdą kelti laipsniu ir traukti šaknį iš kompleksinio skaičiaus (žr. Moivre teorema), pirmas panaudojo begalinių eilučių kėlimą laipsniu, tikimybių teorijoje įrodė Laplace teoremos atskirą atvejį. Išsp. Doctrine of Chances 1718 (³1756), Miscellanea analytica de seriebus et quadraturis 1730.

M. t e o r e m a yra taisyklė pakelti laipsniu kompleksinį skaičių, kai tas skaičius parašytas trigonometrine forma $r(\cos\varphi + i\sin\varphi)$. Keliant n-tuoju laipsniu, modulį r reikia pakelti laipsniu n, o argumentą φ padauginti iš n;

$$[r(\cos\varphi + i\sin\varphi)]^n = r^n(\cos n\varphi + i\sin n\varphi).$$

M.Kr.

Moka (nuo arabų uosto Mokka) geriausia kavos rūšis iš Arabijos mst. Mokka, kurią geria iš mažų puodukų, kadangi m. kava verdama gana stipri: į 1 l vandens dedama 75–100 g kavos pupelių.

Mokai, arba orang-laut (‚laivelių žmonės'), v. Malajų pusiasalio ir Mergui salyno pirmykščių vedų ir protomongolidų kilmės tautelė. Paprastai jie visą gyvenimą praleidžia ugnimi išdegintose eldijose, kurias pridengia pandano lapais; iš eldijų išeina tik retais atvejais: maisto ieškodami arba prieš liūtims prasidedant, didžiųjų audrų metu, įsirengdami laikines kalsti-

nes palapines. M. priklauso pirmykščiam kultūros tarpsniui, beveik nieko nepasisavindami iš savo kaimynų. Jie ugnį gauna ‚piaudami' sausą bambuką bambuko lazda, verda bambukiniuose induose, nors jų kaimynai visi lipdo puodus. Iki šiol dar nėra perėmę iš kaimynų ir geležies, nors jau pasisavino pintines skraisteles, kurias naudoja siaučiamosiomis perkaištėmis. Vyrai ir moterys nešioja iš vandens augalų apyrankes, auskarus, sraigių kiautelius ir t.t. Pagrindinį maistą sudaro žuvys, kurias nusmeigia akstimi ar tridančiu žeberklu, bet nei tinklo, nei perkalo iš savo kaimynų dar neperėmė. Taip pat maistui renka ivairius vandens gyvūnus. Ir nežiūrint visos jų pirmykštės ūkinės bei darbų visumos, m. eldija yra gana sudėtinga bei išradinga, prašokanti kaimynų. Paprastai eldijose gyvena viena šeima, o kelios eldijos sudaro tartum kiltį, kuriai vadovauja vyresnysis; sėslių dienų metu iš kelių kilčių susidaro ir kiltinės bendruomenės. Jų tikėjime gausios dvasios, kurių lėmimus praneša apsisvaiginę burtininkai ir burtininkės; gausios aukų vietos, kur aukoja žvakes ir kt. Mirusį eldijos šeimininką ar kiltinį laidoja pačioje eldijoje, iš jos pašalinę šeimą ir turtą bei visus jos priedus. Eldiją perpiauja pusiau, įdeda lavoną ir susieję abi puses, paleidžia į vandenį. Kitus laidoja negyvenamose vietovėse, įrengdami tam reikalui aikšteles.

H. A. Bernatzik, Die neue grosse Völkerkunde II, 1954. *A.Mž.*

Mokas tokiu vardu įvairiose Lietuvos vietose aptinkama akmenų, kurie kai kurių tyrinėtojų manymu, galėję būti senovėje vartojami kulto reikalams. Vienas iš garsesnių M., apie kurį yra daug padavimų, yra netoli Sukinių k., Ukmergės aps. Šis akmuo — M. — yra 7 m ilgio, 5 m pločio ir 2 m aukščio.

P. Tarasenka, Pėdos akmenyje 1958, 12–20 psl.

Mokasinai (ag. mocassins iš indėnų mokkasins) apavas, padarytas iš elnio ar kito žvėries minkštos odos. Šių batų šonai ir padai yra iš vieno gabalo, be užkulnių, tik viršutinė dalis dažnai yra papuošta išsiuvinėjimais, karoliais ar kitais ornamentais. M. yra Š. Amerikos indėnų apavas, vartojamas taip pat medžiotojų, prekybininkų ir kt. ir yra paplitęs daugelyje šaltų kraštų. Eskimų vartojami m., nepraleidžią nei sniego, nei vandens, vadinami muklukais. *A.Mst.*

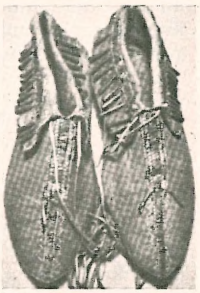

Mokasinai

Mokasinė gyvatė (Ancistrodon mokeson) Š. Amerikos gyvatė, gyvenanti akmeningose vietose. Minta paukščiais, varlėmis, graužikais. Ji yra agresyvi ir pavojinga, nors jos įgėlimas žmogui nėra mirtinas. Galva yra varinės spalvos, nugara skersai raudonais dryžais, o šiaip raudonai pilkšvos spalvos. 120 cm ilgio. Ancistrodon piscivorus gyvena vandenyje.

Mokesčiai įstatymais nustatytos sumos mokamos fizinių ir teisinių asmenų bei organizacijų valstybei, savivaldybėms, miestams ir kitokioms viešosios teisės institucijoms jų veiklos išlaidoms apmokėti. Kiekviena valstybė turi skirtingą, savo kraštui ir jo ūkiui pritaikytą, m. sistemą. Valstybės valdžios konstrukcija ir jos politika ūkio bei nuosavybės atžvilgiu veikia m. dydį ir m. sistemą. Bendra taisyklė — m. mokami privataus ūkio viešajam ūkiui. M. yra esminė finansų ir finansų mokslo dalis.

Visi asmenys, privalą pagal įstatymą mokėti m., yra m. subjektai. Visų rūšių turtai ir pajamos, sudarą pagrindą m. mokėjimui, yra m. objektai. Grynas turtų ir pajamų pelnas, iš kurio mokamas m., yra šaltinis. Tačiau, jei pelno nėra, o m. mokamas, tuo atveju bus m. iš substancijos. M. dydžiui išskaičiuoti reikalingas matas — objekto vienetas. Juo gali būti dydis, kiekis, kokybė, svoris, pinigų suma. Toji dalis, kuri pagal įstatymą turi būti atiduota m. forma nuo m. objekto, yra m. norma, arba tarifas. Modernioje valstybėje m. imami pinigais, todėl ir normos išreiškiamos piniginėmis sumomis arba procentais nuo m. apdedamų objektų. Komunistų valdomuose kraštuose m. plačiai praktikuojami ir natūra, ypač žemės ūkio produktais. Jei m. norma visiems m. objekto vienetams lygi, m. proporcionalus, bet jei tolimesniems vienetams norma didėja — m. progresyvus. Sekančios dvi m. normų rūšys rečiau sutinkamos: m. regresyvus, kai tolimesniems m. objekto vienetams norma mažėja, ir m. degresyvus, kai progresijos norma palaipsniui mažėja.

M. rūšys. Paprastai m. rūšiuojami pagal jų objektus į dvi stambias grupes: tiesioginiai, arba apdedamieji, ir netiesioginiai, arba tarifuotieji. Tiesioginiais

m. apdedami realūs turtai ir pajamos, todėl jie dažnai vad. realiniais, arba gavinio, m. Šių m. dydis ir mokėjimo sąlygos raštu pranešamos m. mokėtojui. Netiesioginiai m. mokami pagal iš anksto žinomą tarifą nuo prekių ir vertybių, kai jų savininkas pasikeičia, kai teikiamas patarnavimas arba kai daromas tam tikras veiksmas. M. mokėtojas čia gali būti ir nežinomas. Muitai imami nuo prekių, vežamų per valstybės sieną; akcizai — išleidžiant gaminius iš fabriko sandėlio į rinką; palikimo m. — mirus turto savininkui; apyvartos m. — pereinant prekei iš vienų rankų į kitas kiekvieną kartą arba tik vieną kartą; rinkliavos imamos tam tikrų patarnavimų proga, pvz. žyminis m. Kai kurie tų m. labiau susiję su prekių apyvarta, todėl dažnai vad. apyvartos m., kiti artimai jungiasi su prekių suvartojimu, todėl vad. dar vartojimo m. Valstybės įmonės ir turtai, o taip pat jos monopoliai, dažniausiai duoda stambias pajamas. Toji valstybės pajamų dalis, kuri prašoka savikainą ir m. apmokėtą pelną, yra taip pat m., dažnai sunkiai suvokiamo dydžio.

M. r i n k i m a s. M. surinkimo tvarka labai įvairi. Daugelyje valstybių tiesioginiai m. dar vis teberenkami atskirai nuo kiekvieno objekto: žemės, miestų nekilnojamų turtų, prekybos ir pramonės pelno, darbo pelno, kapitalo ir draudimo pelno, įvairios rinkliavos. Kai kurie m. imami ties šaltiniu. Pvz. darbdavys iš algos išskaito nustatyto dydžio m. ir pats sumoka jį į valstybės iždą; bankas gali būti įpareigotas panašiai elgtis su priskaitytomis palūkanomis. Moderniuose kraštuose daugumas realinių m. suvedami į vieną bendrą pajamų m. M. mokėtojas pats užpildo nustatytos formos pajamų m. deklaraciją, kurioje nurodo visas per metus gautas pajamas ir apskaičiuoja m. dydį. Prie sumokėtų avansų trūkumas primokamas, o permokėjimo atveju — prašoma grąžinti arba įskaityti avansu ateinantiems metams. Atsiskaitymo periodas su valstybės iždu yra vieneri metai. Suinteresuotos šalys m. reikalus laiko paslaptyje. Netiesioginiai m. vienur imami nuo vertės — ad valorem, kitur specifiniai — nuo prekių svorio, kiekio, rūšies pagal tarifą.

Dar ir šiandien tebėra gyvi XVIII a. A. Smitho nustatyti keturi m. principai: 1. m. dydis pagal mokėtojo ekonominį pajėgumą, 2. m. dydis ir mokėjimo sąlygos tiksliai nustatytos, 3. m. renkamas patogiausiu mokėtojui laiku ir būdu ir 4. m. surinkimas pigus. Vėliau dar pridėta, jog m. turi būti našūs, elastingi, skatiną ūkinę pažangą, visuotiniai, lygūs ir teisingi. Suminėti principai yra pagrindas sveikos m. sistemos, kuri savo keliu yra palaima krašto ūkiui. Tačiau sveika m. sistema ir sveikas krašto ūkis tegali egzistuoti, jei valstybė išleidžia tiek, kiek m. surenka.

E k o n o m i n i o p a j ė g u m o p r i n c i p a s m. sistemoje dabar tapo visuotinai priimtu dėsniu. Pagal vyraujančią pažiūrą, ekonominis pajėgumas auga daugiau negu proporcingai didėjant pajamoms ir turtams, todėl m. sistemos dažniausiai konstruojamos progresijos pagrindais. Minimalinės pragyvenimo pajamos, egzistencijos minimumas, yra laisvos nuo m. Vedusiems, ypač turintiems vaikų, o taip pat seniems, taikomos lengvatos.

M. p e r k r o v i m a s yra sumokėtų m. pridėjimas prie kainos ir tuo būdu jų perkėlimas kitiems asmenims, kurie savo keliu gali juos perkrauti dar toliau. Netiesioginiai m. lengvai perkraunami, o tiesioginiai — sunkiau, kartais tik dalimi arba visai neperkraunami. Yra atvejų, jog įstatyme pareikšta įstatymo leidėjo valia, kas turi m. mokėti. Bet dažniausiai įstatymai m. perkrovimo galimybių nevaržo, ir jas nustato rinkos sąlygos. Esant didelei konkurencijai m. sunkiau perkraunami, dažnai tik dalimi. M. mokėtojas valstybei yra nominalinis mokėtojas, o tikrasis arba tikrieji mokėtojai yra kiti, dažniausiai vartotojai. Ypatingos m. perkrovimo rūšys yra m. amortizacija ir kapitalizacija.

M. a m o r t i z a c i j a kai kurių sumokėtų m. pavertimas aktyvine abstrakčia pozicija — kapitalu, kuris per tam tikrą laiką dalimis nurašomas į gaminių savikainą. Čia kalbama apie tokius m., kurie normaliai galėtų būti laikomi išlaidomis.

M. k a p i t a l i z a c i j a yra mokėtinų m. pavertimas kapitalu iš anksto, perkant arba parduodant prekes bei vertybes. Jei m. pridedamas prie kainos ir pakeliama pardavimo kaina, turime perkrovimą pirmyn, o jei m. atmetamas nuo pirkimo kainos, perkraunant jį pardavėjui — perkrovimas atgal.

M. p o l i t i k a reiškiasi m. objektų parinkimu ir m. normų bei tarifų dydžių nustatymu. Istorijos eigoje m. vis didėjo, ir per pastaruosius didžiuosius karus m. dydis daug kur siekė nuo trečdalio iki pusės tautos pajamų. Tuo būdu m. tapo labai svar-

bia priemone krašto ūkiui prižiūrėti bei tvarkyti. Kai kurie ekonomistai mano, jog aukšti m. veda į socializmą. M. vengimas — mokėtojų pastangos nuo užkrautų m. išsisukti arba juos sumažinti. Dažnai vengimas yra neteisėtas, kai mokėtojas stengiasi įstatymus apeiti, duomenis nuslėpti arba dokumentus suklastoti. Bet vengimas gali būti ir teisėtas, kai mokėtojas išnaudoja visas teisėtas galimybes m. išvengti. Prie m. vengimo tenka priskirti m. amnestiją ir transformaciją. M. amnestija — atleidimas nuo mokėjimo dar nesumokėtų užsilikusių įvairių m. Amnestija paprastai taikoma, kai užsilikusių m. išieškojimas tampa brangus, kai pertvarkoma m. sistema, kai m. išieškojimas sugriautų mokėtojo ekonominį pajėgumą ir kitais atvejais. M. transformacija — mokėtojo pastangos sutaupyti bei uždirbti sumas, reikalingas m. mokėti. Dažniausiai šio tikslo siekiama darbo našumo pakėlimu, išlaidų mažinimu ir kitais būdais. M. dvigubas apdėjimas, kai dvi tolygios viešosios institucijos, kiekviena atskirai, apdeda tuo pačiu m. tą patį ekonominį pajėgumą. Praktikoje tai dviejų valstybių arba kitokių tolygių institucijų nesuderinta veikla. Dvigubam apdėjimui išvengti sudaromos sutartys arba leidžiami specialūs įstatymai. Lietuvoje veikė dvigubam m. apdėjimui išvengti įstatymas tarp Lietuvos Respublikos ir Klaipėdos Krašto. M. katastras — viešas mokestinių objektų sąrašas su svarbiausiais duomenimis, reikalingais m. dydžiui nustatyti ir m. surinkti. M. monizmas ir pluralizmas — praeities idėjos ir praktika m. srityje. Monizmas — sena idėja, aiškinanti, jog visas pajamas valstybė turėtų gauti iš vieno vienintelio m. Apdedamasis objektas turėtų būti vienas. Bet kas jis turėtų būti? Siūlyta: išlaidos, pajamos, gyvenamieji namai, kapitalas, žemė (fiziokratai). Praktikoje niekur netaikyta. Priešinga nuomonė, pluralizmas, siūlo praktikuoti daug ir įvairių mokesčių. M. našumas — šaltinio pajėgumas duoti valstybės iždui daug pajamų. Mažo našumo m. turi tendencijos išnykti. Tačiau našūs m. dažnai neįvedami dėl savo plėšikiško charakterio ir socialinio neteisingumo, pvz. pagalvinė, aukštas apyvartos m. masinio vartojimo prekėms. M. tarifas — oficialus iš anksto nustatytas ir pagal tam tikrą tvarką sudarytas mokestinių objektų ir normų sąrašas, pvz. muito, akcizo tarifas. Žr. Tarifas. M. teisė — įstatymai ir kitos teisės normos m. reikalams tvarkyti. Kartais vad. finansų teise.

I s t o r i n i a i i r s o c i a l i n i a i m. Pirmieji istorijos eigoje paseno ir retai tebevartojami arba praktikuojami laikinai nenormaliais laikais. Prie tokių m. skirtina: pagalvinė, dovanų m., nuosavybės m., specialus profesijos m., liuksuso m., žyminis m., nepaskirstyto pelno m., karo pelno m., antpelnio m., naudojimo m., specialus žemės ir vandens gavinio m., smulkūs ir nenašūs m., pagaliau — apyvartos m. Šis pastarasis yra mėgstamas dėl savo našumo, bet vengiamas praktikuoti dėl perkrovimo ant neturtingųjų vartotojų pečių. Apyvartos m. paprastai imamas tik kartą, nors ilgesnės apyvartos bei gamybos fazėse jis kartais imamas pakartotinai. Sovietų Sąjungoje jis imamas kiekvieną kartą, kai prekė pereina į kitas rankas. Komunistų valdomuose kraštuose šis m. yra pagrindinis, nes du trečdaliai visų pajamų ten surenkami iš apyvartos m. Reikia pastebėti, kad JAV ir kitose šalyse kai kurie iš suminėtų m. praktikuojami, pritaikant juos modernios valstybės sąlygoms. Socialiniai m. mokami draudimui nuo ligos ir nedarbo, senatvės pensijų fondams sudaryti, bažnyčioms ir socialinės globos institucijoms laikyti. Darbo apsaugos srityje dažniausiai moka dirbantysis, darbdavys ir valstybė — po trečdalį. Amerikos žemyne socialiniai reikalai tvarkomi privatiniais pagrindais, išskiriant pensijas ir nedarbo pašalpas, o kituose kraštuose juos daugiau tvarko pati valstybė.

M. i s t o r i j a tiek sena, kiek ir socialinis žmonių bendravimas. Jie buvo praktikuojami antikos laikais ir visais viduramžiais. M. rinko žemių valdytojai ir miestai. Svarbūs pajamų šaltiniai buvo domenai ir regalijos. M. visada buvo skiriami savavališkai iš viršaus. Juos mokėjo tik trečiasis luomas. Bajorai kariavo, dvasininkai meldėsi — jie jokių m. nemokėjo. XIX a. antroje pusėje luominiai skirtumai pradėjo nykti, ir įvairios m. ėmimui pateisinti teorijos nustojo reikšmės. Modernios valstybės sąvokai prigijus, m. srityje įsigalėjo visuotinai pripažintas dėsnis, jog m. skiria tautos atstovybė — parlamentas arba pati tauta referendumo keliu.

Mokesčių ėmimo tvarkos nuostatai 1942; *V. Jurgutis*, Finansų mokslo pagrindai 1938; *G. Schmölders*, Allg. Steuerlehre 1951; ('') Finanzwissenschaft 1955; ('') Finanzpolitik 1955; *J. F. Due*, Government Finance 1954; *E. Taylor*, Economics of Public Finance 1953. *S.Stn.*

M. Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje atsirado jau su Lietuvos valstybės įsikūrimu. XIII–XIV a. daugiausia buvo imami natūra. Sričių ir kiti kunigaikščiai, greta savo karinių ir kitų prievolių, did. kunigaikščiui turėjo perleisti ir dalį savo surinktų duoklių ir mezliavų. To paties buvo reikalauta ir iš bajorų. Laisvieji valstiečiai mokėdavo m. valstybei savo ūkio, amato ar verslo produktais, nelaisvieji duodami duokles savo tiesioginiam ponui, kuris dalį pasilaikydavo sau, dalį perleisdavo valstybei. Nuo D.L.K. Kęstučio laikų pradėjus kaldinti Lietuvos pinigus ir ypač XIV a. pabaigoje, natūraliam ūkiui besikeičiant į piniginį ūkį, atsirado m. ir pinigais, pvz. sidabrinės m. Tačiau dar ir XV a. pradžioje D.L.K. Vytauto laikais daugumas m. tebebuvo mokama grūdais, galvijais, vištomis, kiaušiniais ir kitais žemės ūkio produktais, taip pat kailiais, medumi, vašku ir kt. Greta m. natūra vis labiau plito ir piniginiai m., surenkami sidabrinės, činšo, žydų pagalvės, muitų ir teismo m. pavidalu.

M. visa savo našta gulė ant valstiečių. Bajorai jau anksti pradėjo kratytis m. naštos. 1387 ir 1413 privilegijomis įgiję formalių žemės nuosavybės teisių, bajorai pamažu išplėtė savo teises ir į jų dvaruose gyvenusių valstiečių duokles ir m. 1434 privilegija bajorų ir kunigaikščių valstiečiai buvo atleisti nuo duoklių davimo did. kunigaikščiui, o 1447 privilegija ir nuo mezliavų bei piniginių m. — sidabrinės, valstybės naudai. Bažnytiniai dvarai ir dvasininkai nuo pat krikščionybės įvedimo 1387 buvo irgi atleisti nuo m. valstybei.

XV a. m. dar tebemokėjo natūra ir iš dalies pinigais did. kunigaikščio dvarų valstiečiai, taip pat laisvieji valstiečiai ir miestiečiai. D.L.K. Kazimieras piniginių pajamų gaudavo ir iš įvairių muitų, teismo mokesčių bei valstybės kanceliarijos m. XVI a. pirmoje pusėje D.L.K. Žygimanto Senojo žmonai Bonai ir vėliau D.L.K. Žygimantui Augustui įvykdžius valstybinėse žemėse valakų reformą, did. kunigaikščio dvarų valstiečių duoklės ir mezliavos buvo pakeistos piniginiu m., imamu nuo kiekvieno valstiečio valako. Piniginis m. činšas buvo mokamas ir vadinamųjų valstiečių činšininkų, kurie nėjo lažų ir kitokių prievolių į dvarą, bet už savo dirbamą žemę mokėjo tik nuomą.

XV a. pabaigoje prasidėjus ir XVI a. einant Lietuvos karams su Maskva, jiems trūkstant lėšų, pradėta šaukti bajorų seimai, prašant juos apsidėti m. valstybės naudai. Lėšų taip pat reikėjo samdytajai kariuomenei, artilerijai, šaudmenims, pilių įguloms. Tam reikalui buvo pavartojama dalis valstybės dvarų pajamų. Patiems bajorams pageidaujant apsidėti specialiu m. negu vykti į karo lauką ir kariauti, bajorų seimuose vis dažniau buvo nutariami vienkartiniai m., paprastai surenkami iš bajorų ir dvasininkų valstiečių, taip pat miestiečių, žydų ir totorių.

Bajorų viešpatavimo laikotarpyje (1569–1795) galutinai nusistojo tvarka valstybės m., suplaukiančių į krašto iždą iš seniūnų, bajorams pavedamų valstybės dvarų laikytojų, girininkų, muitininkų, muito nuomotojų, m. rinkėjų, kurie visi turėjo atsiskaityti su krašto iždininku. M. būta nuolatinių ir nepaprastų, nenuolatinių. Prie nuolatinių m. buvo priskiriamos pajamos iš valstybės dvarų, iš muitų (senųjų), rinkliavos iš miestų, buvusių did. kunigaikščio valdžioj ar žemėj, taip pat turgaus, smuklių, svaigalų, girnų m. 1649 buvo įvestas hibernos m. (žiemos m.), mokamas nuo did. kunigaikščio ir dvasininkų dvarų vietoj anksčiau buvusios prievolės juose maitinti samdomąją kariuomenę žiemos metu. Žydai mokėjo valstybei pagalvės m., paprastai uždedamą ant visos žydų bendruomenės, kuri pati uždėtą sumą išskirstydavo tarp savo narių ir surinkusi perduodavo į valstybės iždą. Totoriai irgi buvo apdedami panašiu m. Bajorai ir dvasininkai nuolatinių m. nemokėjo. Ne tik jie patys, bet ir jų valstiečiai buvo atleisti nuo m. mokėjimo. Šią teisę bajorai laikė vienu svarbiausių savo aukso laisvės požymiu ir stropiai ją saugojo. Teisė nemokėti m. tarp įvairių bajorų laisvių buvo įtraukta ir į 1588 Lietuvos Statutą, kuris įsakmiai garantavo, kad did. kunigaikštis be seimo sutikimo negali skirti nei sidabrinės, nei kitu kuriuo m. apdėti bajorus, dvasininkus, miestiečius ir jų valdinius. Lietuvos Statutas draudė did. kunigaikščiui įvesdinėti monopolijas arba skirti naujus muitus ar bet kuriuos m. ir rinkliavas be seimo sutikimo. Kokie nors m. bajorų valstiečiams tegalėjo būti uždėti tik jų ponams seime laisvai sutikus.

Vis dėlto valstybės reikalai, ypač jos gynimas, bajorams patiems nenorint vykti į karą, nekartą vertė bajorus seimuose apsidėti nenuolatiniais m. Prie tokių nepaprastų m., atskiru seimo nutarimu užde-

damų kuriam nors konkrečiam tikslui ir apibrėžtam laikui, pirmoj vietoj priskiriamos rinkliavos (pobor). Vienkartinės arba keleriems metams rinkliavos seimuose dažniausiai būdavo nutariamos karo reikalams. Tokį kartkartėmis nutarimą m. turėjo mokėti valstybės dvarų gyventojai, miestiečiai, dvasininkai ir net bajorų dvarų valstiečiai. Did. kng. Vazų laikais XVII a. rinkliavų normos paprastai buvo po 1 auksiną nuo valako ar nuo vienos valstiečių tarnybos; bajoras, neturįs valstiečių ar pats dirbąs žemę, privalėjo mokėti 15 grašių; kaimo amatininkai — nuo 4 grašių ligi 2 auksinų iš savo įmonių; miesto amatininkai, pirkliai ir šiaip miestiečiai nuo keliolikos grašių ligi kelių auksinų rinkliavos; žydų pagalvė buvo 1½ auksino nuo asmens. Tokios normos vadinosi ‚viena rinkliava'. Labai svarbiam reikalui esant, bajorai seime apsidėdavo keliomis rinkliavomis iš karto. Rinkliavos paprastai būdavo nutariamos vieneriems metams ar kuriam kitam aiškiai apribotam laikui. Dideliam pavojui esant ir nebegalint laukti seimo, tokios rinkliavos galėdavo būti nutariamos ir pavietų seimelių, bet jos galiojo tik tame paviete. Prie nenuolatinių m., įvedamų ribotam laikui atskiru seimo nutarimu, reikia priskirti ir padūmės m., mokamą nuo ‚dūmo', t.y. šeimos. Padūmė irgi būdavo renkama nuo visų, taip pat ir nuo bajorų dvarų. Vazų laikais viena bajorų padūmė paprastai sudarė ½ auksino. Tiek pat mokėjo ir miestiečiai, tik su tuo skirtumu, kad nuo didesnių mūro namų jie privalėjo duoti po 3, o nuo mažesnių mūro namų ir smuklių po 2 auksinus. Bajorai, neturį valstiečių ir patys dirbą žemę, nuo vieno valako žemės turėjo mokėti padūmės m. po 1 auksiną, o nuo mažiau žemės atitinkamai mažiau. Svarbiame reikale bajorai nutardavo iš karto sumokėti po kelias padūmes.

Nepaprasti nenuolatiniai m. buvo 1662 įvesti pagalvės m., tuo metu ir vėliau mokami tik pagal specialius seimo nutarimus. Pagalvė buvo imama nuo asmens, ir ją privalėjo mokėti dvasininkai, kai kada net ir bajorai. Vėliau ji įgijo laisvos dovanos (subsidium charitativum) vardą, nes pats pagalvės terminas buvo užgaulus bajorams ir jų aukso laisvei. Laisvos dovanos terminas dažniausiai buvo taikomas dvasininkų tarsi gera valia užsidėtai m. sumai. Tarp kitų nenuolatinių m. paminėtini seimų nutariami naujieji muitai, specialios kontribucijos, uždedamos pirkliams ir savivaldybės teisę turintiems miestiečiams, naujai įvedami svaigalų, druskos, tabako m. ir ypač donativa (dovana), labai dažnai minima Lietuvą liečiančiose seimų konstitucijose. Įvairiuose istorijos veikaluose donativos m. klaidingai vadinamas kvartos m. Kvarta buvo renkama tik Lenkijoje, o į ją panašus m. Lietuvoje buvo vadinamas donativa (simplum donativum). Ji turėjo būti renkama iš tų valstybės dvarų, kurie neįėjo į ekonomijas ir kurie buvo išdalijami bajorams ir didikams seniūnijomis. Tai nebuvo nuolatinis, tik atskirais nutarimais įvedamas m., paprastai skiriamas samdomajai kariuomenei išlaikyti. Lietuvos donativa savo dydžiu svyravo tarp ¼ ir ½ pajamų, gaunamų iš seniūnijų. Nenuolatinius m. kiekvienoje vaivadijoje ir paviete rinko tam tikri pačių bajorų išrenkami m. rinkėjai ar specialios komisijos. Dažnai būdavo sunkumų išrinkti seimo nutartus m. Net ir pačių bajorų apsidėtų m. mokėjimas priklausė nuo bajorų geros valios. Be to, seime m. dažnai būdavo nutariami sąlyginai, paliekant juos patvirtinti bajorų reliaciniams seimeliams, kurie tuos m. galėjo priimti ar atmesti. Jau XVII a. reiškėsi bajorų didelis nenoras apsidėti m. valstybės naudai. Kitą kartą ir paviete surinkti m. nepasiekdavo valstybės iždo, nes bajorų seimelis nutardavo juos sunaudoti savo pavieto reikalams. Dažnai pasikartojančios XVII–XVIII a. seimų konstitucijos, nustatančios įvairius būdus nesumokėtiems m. išrinkti. Seimuose buvo specialiai paskirti iždo teismai bei iždo tribunolas m. byloms spręsti. Iždo tribunolas, sudarytas iš Vyr. tribunolo narių, Lietuvoje pirmą kartą buvo paskirtas 1613. Vėliau jis virto nuolatine įstaiga. Tačiau dėl vykdomosios valdžios silpnumo sunku būdavo įvykdyti net ir iždo tribunolo nutarimus.

Daug seimų iširdavo bajorams besvarstant m. įvedimo reikalus. Patys nenorėdami mokėti, jie dažnai stengdavosi suversti m. naštą kitiems, ypač miestiečiams, žydams ir totoriams, o taip pat ir kandidatams į Lietuvos sostą naujo valdovo rinkimų metu, įsakmiai iš kandidatų reikalaudami, kad šie įneštų į valstybės iždą valstybės reikalams tam tikrą susitartą ir į pacta conventa įrašytą pinigų sumą, jei bus išrinkti did. kunigaikščiu. XVIII a. pasidarė visai nebeįmanoma ar nepaprastai sunku benutarti seimuose m. dėl įsigalėjusio seimų nutraukinėjimo papročio. Šitokia ne-

nuolatinių, sunkiai nutariamų, dar sunkiau išrenkamų m. tvarka ir bajorų laisvės m. mokėjimo srityje neigiamai atsiliepė į valstybės iždo reikalus ir prisidėjo prie valstybės nusilpnėjimo; tai pagreitino ir jos žlugimą.

A. Janulaitis, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija 1916; *A. Rimka,* Lietuvos visuomenės ūkio bruožai iki Liublino unijos 1924; *Veriga-Darevskis,* Lietuvos mokesčiai XV–XVI a. 1929; *K. Avižonis,* Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *Št. Kutrzeba,* Historja ustroju Polski, t. 2, Litwa 1914; *M. Dovnar-Zapolskij,* Gosudarstvennoje choziaistvo vel. kn. litovskogo pri Jagelonach 1901; *M. F. Vladimirskij-Budanov,* Pomestja litovskogo gosudarstva 1899; *M. K. Liubavskij,* Oblastnoje delenie i mestnoje upravlenie lit.-russ. gosudarstva 1893; (") Litovsko-russkij seim 1901. *K.Avž.*

Mokykla vadina įstaigą, kurioje mokytojų priežiūroje mokomas ir auklėjamas jaunimas arba suaugusieji pagal nustatytą programą specialiai tam tikslui pritaikytuose pastatuose, kuriuos taip pat vadina m. Pagal tikslą m. skirsto į bendro lavinimo ir specialias. Pirmosios suteikia reikalingų būsimam piliečiui žinių, lavina kūną, protą, dorą, ugdo sąmoningą pilietį. Kai kuriose valstybėse yra m., kuriose mokoma, bet stengiamasi nesikišti į jaunimo auklėjimą. Diktatūrinėse šalyse dažnai stengiamasi išauklėti besąlyginai atsidavusį jaunimą valdančiai partijai. Specialiųjų m. tikslas paruošti auklėtinį kuriai nors praktiškai profesijai — komercijos, amatų, žemės ūkio ir t.t. M. gali būti atskiros berniukams ir mergaitėms, ar mišrios, vadinamosios koedukacinės. Jei m. skirtos visų tikėjimų jaunimui, vadinamos viešosiomis, jei kurios vienos religijos — konfesinėmis. M. išlaiko valstybė, savivaldybės, draugijos, vienuolynai ir privatūs asmenys. Pirmosios vadinamos valstybinėmis, visos kitos privatinėmis, tik savivaldybių išlaikomas kai kur vadina municipalinėmis. Suaugusiųjų m. skiriamos peržengusiems mokyklinį amžių, kurie savu laiku neturėjo progos išeiti normalią m. arba suaugę pasiryžo siekti didesnio išsimokslinimo. Be šių m., skirtų normaliam moksleiviui, steigiamos atskiros m. atsilikėliams ir fiziškai nesveikiems, nebyliams, kurtiems, akliems, ypatingai gabiems ir t.t. Atskiros m. steigiamos ir linkusiems į nusikaltimus jaunuoliams. Nenormaliųjų m. turi savas atskiras programas ir atskiras mokslo priemones. Pagal programų apimtį m. skirstomos į p r a d i n e s, kurios skiriamos vaikams nuo 6–7 metų amžiaus iki 11–16 metų. Jos esti 4, 6, 7, 8 metų programos; v i d u r i n e s, įvairiuose kraštuose įvairiai vadinamas: vidurinėmis, gimnazijomis, aukštesniosiomis, liciejais, kolegijomis, Sov. Sąjungoje vadinamos desiatiletkomis (dešimtmetėmis), nes jas drauge su pradine m. išeina per 10 metų. Buvo einama į vienuolikametinę m., bet 1958, keisdami m. sistemą, gali padidinti mokslo metų skaičių, nes vidurinių Sov. Sąjungos m. jaunimas galės tik dalį dienos laiko paskirti mokyklos darbui, o kitą dalį fiziniam darbui fabrike, įmonėje, kolchoze ir kitur. Toks m. sutvarkymas numatytas ir okupuotoje Lietuvoje ir jau pradedamas vykdyti. Vidurinėse m. mokslas trunka nuo 4 iki 9 metų, pareinamai nuo pradinėje m. išeito kurso ir m. sutvarkymo. Jei į vid. m. priimami baigę 4 metų pradžios m., vidurinėje turi mokytis 8–9 metus; baigę 6 metų pradžios m. vidurinėje mokosi 7 metus (nepriklausomoje Lietuvoje); baigę 8 metų, vidurinėje — 4–5 metus (JAV). P r o f e s i n ė s m. paprastai yra vidurinių m. lygio. Į jas priimami baigę pradinę m., kartais kelias vidurinės m. klases. Į a u k š t ą s i a s m. gali stoti baigę vidurinį mokslą. Aukštąsias m. irgi vadina įvairiais vardais: kolegijomis, universitetais, akademijomis, institutais, konservatorijomis, viduramžiais vadino ir gimnazijomis. Jų yra skirtingi tikslai ir programos.

Pirmutinės m. įsikūrė Tolimuosiuose Rytuose, Kinijoje. Palaipsniui jos slinko į vakarus ir per Babiloniją, Asiriją ir Egiptą pasiekė Europą, pirmiausia Graikiją. Tų pirmųjų m. tikslas buvo parengti žynius (kunigus) ir raštininkus. Kad ir lėtai keitėsi gyvenimo sąlygos, bet reikalas dalyti žemes, statyti didingus pastatus, stebėti dangų vertė m. programas plėsti. Graikijoje pirmos m. įsisteigė VI a. pr. Kr. laisvųjų piliečių jaunimui. Atėnuose m. buvo skiriama 7–12 metų vaikams. Ją vadino g r a m a t i s t a, ir joje mokė skaitymo, rašymo ir skaičiavimo. Šią m. baigę, galėjo stoti į aukštesniąją, vadinamą k i f a r i s t a. Joje mokė muzikos, dainavimo ir poezijos. Gramatista ir kifarista buvo privatinės mokyklos. Jas baigusiems vyriausybė buvo įsteigusi m., vadinamą p a l e s t r a, kurios pagrindinis tikslas buvo parengti karius. Pati aukščiausia Atėnų m. buvo vadinama g i m n a z i j a (žr.), bet ji buvo prieinama tik aukštiesiems atėniečių sluoksniams. Romoje m. pradėjo kurtis IV a. pr. Kr. Pradinės m. buvo graikiško tipo. Po jos buvo įsteigta patricijų ir raitelių vaikams g r a m a t i k o s m., kurioje bu-

vo mokoma lotynų k., gramatikos, literatūros ir graikų k. II a. pr. Kr. Romoje buvo įkurta retorių m., kurioje buvo mokoma iškalbingumo, filosofijos ir teisių mokslo. I a. pr. Kr. gramatikos ir retorių m. buvo suvalstybintos, o pradinėms paskirta valstybinė priežiūra. Besiplečiančią krikščionybę sekė ir m. kūrimasis kitose Europos šalyse. Palaipsniui visos m. perėjo bažnyčios žinion. Viduramžiais iki XIII a. visų laipsnių m. buvo tik prie bažnyčių ir vienuolynų. Pradinėse m. buvo mokoma skaityti, rašyti, skaičiuoti ir tikėjimo dalykų. Aukštesniosios buvo dviejų tipų: trivium, kuriose mokė gramatikos, retorikos ir dialektikos, ir kvadrivium su aritmetikos, geometrijos, astronomijos ir muzikos mokymu. Dėstomoji kalba buvo lotynų. XIII ir XIV a. m. pradėjo kurti savo reikalams gildijos ir cechai. Beaugą miestai kūrė savas m., municipalines. XVII a. steigiamos riterių m., kurių tikslas buvo parengti jaunimą karo ir civilinei tarnybai. XVI a. kūrėsi bajorų m. – gimnazijos, o miestuose miestiečiams aukštesniojo tipo pradinės m., kuriose mokė gimtosios ir svetimų kalbų, geografijos, istorijos, matematikos, prekybos ir kt. Tame pačiame šimtmetyje pradėtos kurti ir atskiros prekybos m. Anglijoje kuriamos aristokratams vidurinės m. – kolegijos (koledžai). Visos vidurinės m. buvo klasikinio tipo. XVIII a. atsirado technikos m., o Vokietijoje realinės (1706). XIX a. pabaigoje pažangesnėse valstybėse įvedamas privalomas pradinių m. lankymas. XX a. privalomas pradinis mokslas lieka privalomas visose pažangesnėse valstybėse; vienur 4 metų, kitur 6 arba net 8. Tame amžiuje didėja privatinių m. skaičius, ypač konfesinių, daugiausia valstybėse, kuriose bažnyčia atskirta nuo valstybės. Vien tik komunistinėse šalyse visos m. valstybinės, privatinės neleidžiamos. Vienose valstybėse m. vientisa, būtent, žemesnės m. pažymėjimas duoda teisę be egzaminų stoti į aukštesniąją, kitose reikia laikyti stojamuosius egzaminus. Jei norinčių stoti į aukštąją m. yra daugiau, negu m. gali priimti, daromi konkursiniai egzaminai arba pažymėjimų konkursas. JAV atskirose valstybėse m. sistema skirtinga. Pvz. vienose valstybėse privalomas tik 6 metų pradinis mokslas, nuo 6 iki 12 metų amžiaus vaikams ir tik norintieji gali stoti į trejų metų žemesnę aukštesniąją m., ją baigę gali eiti į vyresnę aukštesniąją m. Kitose valstybėse privaloma 8 metų pradinė m. ir ketverių metų aukštesnioji. Baigę aukštesniąją m. gali stoti į kolegiją, kuri esti 2 arba 4 metų. Dvimetė kolegija europiniu požiūriu yra vidurinė m. su kiek praplėsta programa ir taikoma kurios nors specialybės tolimesnėms studijoms. Ketverių metų kolegija duoda atbaigtą mokslo koncentrą, bet žemesnį už universitetinį. Aukštųjų m. užuomazga reikia laikyti graikų aukštąsias m.-gimnazijas, kuriose jaunimas ne tik gimnastikavosi, bet ir iš tų laikų mokslininkų-filosofų sėmėsi mokslo žinių. IV a. pr. Kr. tokiai aukštajai m. prigijo akademijos, arba liciejaus, vardai (žr.). Vėliau liciejaus vardas labiau taikomas aukštesniajai m., o akademijos — aukštojo mokslo įstaigai. Aukštosios m. universiteto vardu pradėta vadinti tik XII a. Pirmieji universitetai (lot. universus ‚visas, sąjama') įsteigti V. Europos pietuose: XII a. Bolonijos mieste (Italijoje), Paryžiuje (Prancūzijoje), Oxforde (Anglijoje); XIII a. Salamankoje (Salamanca), Valladolide (Ispanijoje), Koimbros (Coimbra) mst. (Portugalijoje). XVI a. pasiekė Vokietiją (Kölno univ.). Visoje V. Europoje universitetų skaičius augo ir plėtėsi į rytus. Etnografinę Lietuvą pasiekė 1544 (Karaliaučiaus univ.), o Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją 1579, kai Vilniuje buvo įkurta aukštoji m. akademijos vardu. 1795 akademija pavadinta Vyriausia Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos m., o nuo 1803, jau rusų pavergtoje Lietuvoje, Vilniaus imperatoriškuoju universitetu. Pirmoji aukštoji m. Rusijoje įsteigta 1775 Maskvoje ir pavadinta univ. JAV pirmoji aukštoji m., kolegijos vardu, įkurta 1636 New Towne (dabar Cambridge) ir pavadinta donatoriaus Harvardo vardu; sekanti 1701.

Lietuvos mokyklos. Kada įsikūrė pirmoji m. Lietuvoje, tikrų žinių nėra, bet žinoma, kad pirmasis Vilniaus vysk. Andrius Vosylius mini 1397 buvus katedros m. Apie tą m. yra ir vėlyvesnių žinių. XVI a. ji buvo padalyta į 3 skyrius, joje buvo mokoma skaityti, rašyti, patarnavimo bažnyčioje, giedojimo, lotynų ir vokiečių k. 1452 D.L.K. Kazimieras įsakė mokėti Vilniaus katedros mokytojui atlyginimą. Galima manyti, kad toji m. nebuvo vienintelė, bet jų daug tuo metu negalėjo būti, nes m. turėjo būti prie bažnyčių, kurių tada dar maža buvo. Vilniaus katedros m. laikytina pirmąja, įsteigta ne vėliau 1397. Iš vėles-

nių m. žinoma, kad 1507 pradėjo veikti Tauragėje, 1513 prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje, 1520 Žiežmariuose, 1524 Eišiškėse. Kad tuo metu jau buvo nemaža m., galima spėti iš to, jog 1522 Vilniaus kapitula gavo narį m. priežiūrai. Dėstomoji m. kalba turėjo būti lietuvių k. Štai, 1530 įsikūrusioje m. Joniškyje ūkininkų vaikai mokomi ‚rašyti ir skaityti ne vien žemaitiškai, bet ir lenkiškai'. 1528 Vilniaus vyskupijos statutu klebonai įpareigojami prie parapijų steigti m., kuriose būtų mokoma lietuvių ir lenkų k., rašto ir tikėjimo dalykų, taip pat įpareigojami laikyti lietuviškai mokančius vikarus ir kitus bažnyčios tarnus. Pavedama klebonams žiūrėti, kad prie kiekvienos bažnyčios būtų mokytojai, ‚kurie vaikams ir jaunuomenei nuo pat mažens diegtų gerą mokslą, garbingus įpročius, katalikiškas ir pagrindines dorybes'. Bet tų m. didžiūnų ir turtingų miestiečių vaikai nelankė. Jie arba visai nesimokė, arba tėvai samdė mokytojus-daraktorius, paprastai, vokiečius arba lenkus. XVI a. antroje pusėje, sparčiai besiplečiant reformacijai, ir reformatai pradėjo kurti savas m. Pirmą tokią m. įkūrė 1539 Vilniuje A. Kulvietis, bet po trejų metų ji buvo karališkuoju raštu uždrausta. Steponas Batoras, renkamas karaliumi ir prisiekęs tikėjimo laisvę, stengėsi priesaikos laikytis, bet jėzuitų prikalbėtas 1577 III 27 aktu uždraudė kitatikiams Vilniuje statydintis šventoves ir steigti m. Už Vilniaus ribų jos kūrėsi. Štai 1592 prie Šiluvos evangelikų bažnyčios įsteigta m., kuriai dvarininkė Vnučkienė po vyro mirties užrašė Šiluvos dvarą ir Pašakarnio palivarką trijų mokytojų išlaikymui ir draudė imti iš vaikų tėvų bet kokį atlyginimą. Į tą m. buvo priimami ir ne evangelikai, bet mokytojai turėjo būti evangelikai. 4 neturtingų evangelikų vaikams užrašė išlaikymą su sąlyga, kad šie, baigę m., būtų arba pamokslininkai arba mokytojai. Skatino ir kiti evangelikai lankyti jų m. Pvz. 1583 evangelikas E. Valavičius Naujamiesčio dvare, Upytės aps., išleido nuostatą: ‚Jeigu kas iš mano valdinių norėtų duoti vaikus į m. ir šie neturėtų kuo misti, tokius ir kitokius našlaičius reikia priimti ir juos aprūpinti drabužiais ir maistu, ko negali duoti tėvai. Įsakyti ir grasinant bausme, kad apsidirbę rudenį, tai yra po Šv. Mykolo, kasmet leistų savo sūnų į m., kuris būtų pradedant 8 ar 9 metų ir nevyresnis 15 metų, kad išmoktų poterių ir tikėjimo išpažinimo ir 10 Dievo įsakymų...' 1625 reformatai įsteigė pagarsėjusią Kėdainių m. (žr. Kėdainiai), kuri 1649 buvo pakelta gimnazija. Kovai su besiplečiančia reformacija 1569 buvo atkviesti jėzuitai, kurie V. Europoje buvo įsigiję patirties m. steigti. 1570 jie įkūrė bajorų vaikams lotynų dėstomąja kalba aukštesniąją m., penkių kl. gimnaziją, Vilniuje V. Europoje veikusių m. pavyzdžiu. Trijose žemesnėse kl. (infanta, gramatika ir sintaksis) mokė lotynų ir graikų kalbų, skaitė klasikų parinktuosius raštus; dviejose aukštesniosiose klasėse, vad. humanitora (poesis ir retorika) mokė gražiai lotyniškai kalbėti, rašytį eiles, iškalbingumo, senovės istorijos ir geografijos, skaitė Vergilijų, Tacitą ir kitus klasikus. 1616 jėzuitai įkūrė gimnaziją Kražiuose, vėliau Kaune, Pašiaušėje ir kitur (žr. Jėzuitai). Lygiagreta kūrė m. ir kiti vienuolių ordinai: pijorai, bazilijonai, domininkonai, pranciškonai, karmelitai ir kt. Jie taip pat stengėsi turėti savas ne tik pradines m., bet ir gimnazijas. Nors kai kurie vienuolių ordinai buvo įsikūrę Lietuvoje labai seniai, pvz. domininkonai Mindaugo laikais, benediktinai Vytauto laikais, XVI a. pradžioje karmelitai, bet jie niekad nebuvo tiek pajėgūs steigti m., kiek pajėgė padaryti toje srityje jėzuitai. Pajėgesni buvo pijorai, įsteigę visą eilę gimnazijų: Vilniuje, Geranainiuose, Panevėžyje, Ukmergėje, Želvoje, Raseiniuose. Steigė gimnazijas ir reformatai, pvz. Biržuose, Lietuvos Brastoje ir kitur. Visos m. buvo kuriamos tik prie vienuolynų arba bažnyčių. Mokytojai buvo beveik išimtinai vienuoliai daugiausia lenkai ir maža lietuvių. Iki XVI a. Lietuvoje nebuvo kunigų seminarijų; kunigų mokslo lietuviai turėjo vykti užsienin. Pirmoji kunigų seminarija įsteigta Vilniuje 1582, sekanti 1607 Varniuose. Vienuolynai savo nariams parengti turėjo atskiras m. 1566 Šv. Jono bažnyčios m. buvo paversta teisių m., kurioje mokėsi daugiausia miestiečių vaikai. 1579 jėzuitų įkurta akademija, St. Batorui aktu tą steigimą patvirtinus ‚... kad Šv. Jėzaus draugijos tėvai imtų dėstyti visus dalykus, akademijos ir universiteto teisę ir privilegiją ir padėtį, kurią turi kitos kolegijos mūsų karalystėje... džiaugtųsi visomis privilegijomis, imunitetais, laisvėmis, kuriomis kitos kolegijos ir universitetai mūsų karalystėje, o ypač Krokuvos universitetas naudojasi, džiaugiasi...' Duota Vilniuje 1579 IV 1. Ta aukštoji m. įkur-

Vyr. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos mokykla

ta tik bajorams, pavadinta akademija. Ji tuo metu dar nebuvo pilna akademija, nes joje buvo tik du fakultetai — filosofijos ir teologijos, trūko teisių ir medicinos fakultetų. Filosofijos trejų metų fakultetas buvo įžanginis į ketverių metų teologijos fak. Vėliau akademija gavo privilegiją atidaryti ir tuos trūkstamus du fak., bet jėzuitai atidarė tik teisių fak. Medicinos fakultetas bajorams nebuvo aktualus, nes jie į medikus žiūrėjo su panieka. XVII a. veikė aukštoji m. Kražiuose, kolegija vadinama; nors ji buvo skirta tarnauti jėzuitų ordino nariams, bet joje mokėsi ir apylinkės bajorų jaunuomenė. 1732, be akademijos, veikė jau 21 kolegija (gimnazija) ir visa eilė pradinių m. Kadangi klebonai buvo jau nuo XVI a. pradžios raginami steigti prie parapijų bažnyčių m., manytina, kad jų galėjo nebūti tik retose parapijose. 1773 pop. Klemensas XIV jėzuitų ordiną uždarė. Likusieji vienuolių ordinai, net pijorai, nebuvo tiek pajėgūs, kad galėtų perimti buvusias jėzuitų tvarkomas m. Kilus švietimo darbe suirutei, Lietuvos vicekancleris J. Chreptavičius pasiūlė steigti m. tvarkyti specialią komisiją. Tą pasiūlymą 1773 Lietuvos ir Lenkijos seimas priėmė, ir tuo būdu atsirado Edukacinė komisija, kuri tvarkė Lietuvos ir Lenkijos švietimą. Tai būtų lyg pirmoji Europoje švietimo ministerija. M. išlaikymui Edukacinei komisijai buvo pavesti buvę jėzuitų vienuolynų turtai. Edukacinė komisija pradines m. paliko tvarkyti buvusiems jėzuitams, bet komisijos priežiūroje. Tai vertė daryti mokytojų trūkumas. 1775 IV 1 Edukacinė komisija atidarė Vilniuje mokytojų seminariją. Joje mokėsi 30 auklėtinių, kurie buvo išlaikomi komisijos lėšomis. Be kitų mokslo dalykų, seminarijoje buvo atkreiptas dėmesys į muziką ir dainavimą vargonininkams parengti; mokė botanikos ir daržininkystės, kad būsimieji mokytojai galėtų pavyzdžiais ir patarimais kelti žemės ūkį. Edukacinė komisija Lietuvos teritoriją padalijo į 4 apygardas: Lietuvos Brastos, Gardino, Kražių ir Naugarduko. Kiekvienoje apygardoje buvo po vieną sešiaklasę ir po keletą triklasių m. Šešiaklasės buvo apygardų centruose, jose mokslas truko 7 metus, nes 5-sios kl. kursas buvo pritaikytas dvejiems mokslo metams. Lietuvos Brastos apg. buvo 5 triklasės, Gardino — 7, Kražių — 5 ir Naugarduko — 7, o 11 tos rūšies m. buvo palikta buv. jėzuitams tvarkyti, bet Edukacinės komisijos priežiūroje, nes viena mokytojų seminarija negalėjo, daugeliui jėzuitų pasitraukus, mokytojų trūkumo pašalinti. Edukacinė komisija buvusią akademiją pavadino Vyriausiąja Lietuvos Kunigaikštijos Mokykla ir ją padalijo į du skyrius: viename paliko buvusieji 3 fak., antrame — matematikos, gamtos ir medicinos fak. Pirmasis Edukacinis komisijos pirmininkas vysk. Ign. Masalskis vėl paragino klebonus įsteigti m. prie bažnyčių, kur jų dar nebuvo. Edukacinė komisija reformavo m. programas, ir šviečiamojo Europos laikotarpio

įtakoje pasuko liberaline linkme: daugiau dėmesio skyrė krašto geografijai ir istorijai, kuri pirmoji Europoje buvo čia įvesta atskiru dėstomuoju dalyku; rūpinamasi realiniais mokslais; stengiamasi jaunoji karta išauklėti patriotinė ir ištikima valstybei. Kad tas nutarimas buvo vykdomas, matyti iš Prienų 1782 inventoriaus: ‚Studentų mokykloje būna apie 40. Joje 20 metų moko Aloizas Rimša, bajoras iš Žemaitijos. Klebonas kasmet įgyja mokyklai elementorius (geografijos pradžiamokslį, gamtos pradžiamokslį). Egzaminai esti visai parapijai per Šv. Onos atlaidus'. Veikliausias ir sumaniausias Edukacinės komisijos narys buvo tos komisijos sumanytojas J. Chreptavičius. Šios komisijos tvarkomas Lietuvos švietimas padarė didelę pažangą: vien pradinių m. buvo atidaryta naujų 300; jose mokėsi apie 5000 mokinių (jų tarpe buvo apie 1000 bajorų); Vilniaus apygardoje buvo apie 18.000 mokinių. Viename Telšių aps. mokėsi 1760 mokinių. Pirmavo Žemaitija. Švietimo skatinimo uolumu ypač pasižymėjo Žemaičių vysk. J. Lopacinskis. Jo vyskupavimo metu kiekvienoje parapijoje buvo m. (1778 daviniai). Tose m. vaikai buvo mokomi rašyti, skaityti, skaičiuoti ir giedoti. Manoma, kad ir Vilniaus apg. negalėjo būti blogiau. Edukacinės komisijos darbą trukdė finansai, kurių dalį teko atiduoti Lenkijai, nes šioje jėzuitai buvo turėję mažiau turtų. Antra, iš perimtų Edukacinės komisijos Lietuvos jėzuitų dvarų daug pajamų patekdavo į nesąžiningų pareigūnų rankas. Net pačiam Edukacinės komisijos pirmininkui vysk. Masalskiui buvo tai primetama. Bet blogiausia buvo tai, kad ši komisija visose m. įvedė lenkų dėstomąją kalbą ir lenkiškus vadovėlius. Lietuvos jaunimas atsidūrė stiprioje lenkinimo įtakoje. Iš m. lietuvių k. buvo ujama, už lietuvių k. vartojimą vaikai buvo baudžiami. Buvo įvestos net pažeminančios vaiką bausmės, pvz. lietuviškai prabilusiam mokiniui užkabindavo ant kaklo lentelę, kurią šis turėjo nešioti, kol suseks savo draugą tuo pačiu ‚nusikaltusį', arba nešioti visą dieną. XVIII a. fizinės bausmės buvo vartojamos kaip mokymo ir auklėjimo skatinamosios priemonės. Už didesnį nusižengimą m. tvarkai mušė per delną susukta oda, vadinama ‚placenta'; dar už didesnį nusižengimą arba neišmoktas pamokas plakė beržinėmis rykštėmis (ne per pliką kūną), arba iš siūlų susuktu rimbu, vadinamu ‚disciplina', per pliką kūną nedaugiau 15 kirčių. Stipresnius mušė šikšniniu bizūnu (ne per pliką kūną). Bausmės baudžiauninkų ir bajorų vaikams buvo vienodos. Iš viso m. bajorai tik vieną pirmenybę turėdavo: jie sėdėdavo pryšakiniuose suoluose. Lygiai bajorai, lygiai valstiečiai už blogą mokslo pažangą turėjo eiti į prie krosnies pastatytus ‚asilų suolus' (ad scamnum asinorum). Jei tai nepadėdavo, dar uždėdavo ant galvos šiaudų vainiką; jei ir tai negelbėjo, vaikus su tuo vainiku vedžiodavo po visas klases, visiems šaukiant ‚asinus asinorum in secula seculorum' (‚per amžius didžiausias asilas). Buvo ir mokslo pažangos varžybos, kurios buvo daromos arba du prieš du arba grupė prieš grupę. Laimėjusi grupė buvo vadinama ‚pars romana', pralaimėjusi ‚pars graeca'. Bausmės tęsėsi ir XIX a., bet jos jau nebuvo normuotos, o paliktos mokytojo iniciatyvai. Palikimas po pietų, statymas prie sienos, net tamsus karceris pasiekė ir XX a. (Lietuvos švietimo ministerija fizinių bausmių netoleravo). Pasunkėjo Edukacinės komisijos darbas Lietuvos padalijimo metais, o 1803 rusų valdžia tą komisiją likvidavo ir jos pareigas pavedė Vyriausiajai m., pavadinę ją Vilniaus imperatoriškuoju universitetu. Tais metais universiteto studentų skaičius nusmuko iki 314, atsigavo tik 1829, kada tas skaičius pakilo iki 1066. Kitos m. dar dirbo, kaip ir anksčiau. Vien Vilniaus apg. vidurinių m. (gimnazijų) buvo daugiau negu visoje Rusijoje, o Vilniaus univ. vizitatorius J. Chodzka rašė ‚visoje ciesoriškoje Vilniaus apygardoje nėra tiek daug klasikinių ir parapinių m. įstaigų, kaip senoje Žemaičių kunigaikštijoje, susidedančioje iš Raseinių, Telšių, Šiaulių ir jai gretimos Upytės aps.' Esą daugiau, kaip pusė gyventojų mokėjo skaityti ir jo apskaičiavimu Žemaitijos m. buvo apie 52% mokinių valstiečių vaikai, kiti miestiečių ir bajorų. Šituo kritišku Lietuvos laikotarpiu susirūpino švietimu ir bajorai. 1823 adv. M. Žilinskis Upytės seimelyje kėlė reikalą parapinėse m. mokyti, be skaitymo ir rašymo, dar ir ūkio darbų; to seimelio maršalas 1826 siūlė visur steigti parapines m., skundėsi, kad nepakanka dviejų gimnazijų, kad ir Panevėžyje reikalinga gimnazija; 1830 Telšių bajorai siūlė prašyti carą įsteigti karo m. Vilniuje. 1832 rusų caro valdžia Vilniaus univ. uždarė; paliko Dvasinę akademiją vietoj teologijos fak. ir dvasinės seminarijos. Ta akademija pradė-

jo darbą tik 1834 Vilniuje, o 1842 buvo nukelta į Petrapilį (Sankt Peterburg). Paliko ir medicinos fak. Medicinos akademijos vardu, bet 1842 ir tą akademiją uždarė. Rusų administracijos patvarkymu uždarytos visos nevalstybinės gimnazijos; valstiečių ir kitų neprivilegijuotų luomų vaikams į gimnaziją stojimas pasunkintas. Parapinės m. darbą dar tęsė sena tvarka. Pvz. Upytės aps. iš 23 parapijų bažnyčių tik vienoje Linkuvoje nebuvo m. Mokė kunigai kamendoriai, kas savaitė apmokami 15 skatikų nuo kiekvieno vaiko, o Šeduvos klebonas Rupeika turėjo m., kuri prilygo dviklasei m. Mokslo metai truko nuo Šv. Mykolo iki Šv. Jurgio. Panevėžio pijorų m. mokėsi 139 mokiniai. Bajorai stengėsi m. skaičių padidinti: Ašmenos bajorai prašo jų vaikams įsteigti m. Ašmenoje, 1837 Trakų bajorai Trakuose ir Merkinėje, 1857 Vilniaus gub. bajorų vadas Domeika vėl kviečia kiekvienoje parapijoje įsteigti m. valstiečių vaikams, mokymo dalykus priderinti to luomo reikalams, m. išlaikymą uždėti valstiečiams, o mokytojo pasirinkimą palikti dvarininkui. Tai paliko tik pastangos, nes caro valdžia tuo metu jau rengė savo projektus, kurių tikslas buvo lietuvių rusinimas ir stačiatikinimas. XIX a. viduryje m. tinklas, ypač aukštesniųjų, jau buvo labai susmukdytas. 1856/57 mokslo metais visoje Kauno gub., kuri apėmė visą Š. Lietuvą nuo Nemuno–Strėvos, buvo belikę dvi berniukų gimn.: Kauno, kuri buvo 1842 atkelta iš Kražių, ten veikusi nuo 1616, ir Šiaulių, atkelta iš Svisločiaus 1851. Be jų, dar veikė palikusios 5 bajorų m. (Kėdainių, Kauno, Panevėžio, Telšių, Ukmergės). Joms teko gyvuoti tik iki 1864. 1858 atidarė gimn. Panevėžyje, o sekančiais dar ir Kėdainiuose. Dviklasės m. buvo palikusios Šeduvoje, Kretingoje, Sedoje, Tytuvėnuose, Rietave, Kražiuose, Joniškyje, Zarasuose. Buvo likusios 6 vienaklasės m.: Dotnuvoje, Varniuose, Žeimelyje, Vainute, Slabadoje (Zarasų) ir Rokiškyje, be to, 7 parapinės prie gimnazijų ir bajorų m. 1864 vėl uždaromos gimn. Kėdainiuose, Panevėžyje, Švenčionyse ir Naugarduke, trys progimnazijos, veikusios nuo 1772, 8 bajorų m. ir visos parapinės m. Jų vietoje steigiamos miestų ir valsčių m. Visų laipsnių m., įskaitant ir pradines, įvedama rusų dėstomoji k. visiems mokslo dalykams, tik tikyba buvo leista dėstyti gimtąja k., bet 1867 rusų valdžia jau išaiškino, kad tas leidimas taikytinas tik pirmajam pradinės

P. Rimša Vargo mokykla

m. skyriui. Visoje Vilniaus apygardoje beliko tik 9 gimnazijos, 4 realinės m. ir 3 progimnazijos, o pirmoji Vilniaus univ. padaryta revizija buvo toje apg. radusi 69 vidurines m., Žemaičių krašte buvo priskaitoma 197 pradžios m. su 5910 mokinių. Be to, dar iš seno veikė daraktorių m., kurias lankė toliau nuo m. gyveną vaikai. Jau 1832 rusų valdžia daraktoriams mokyti vaikus buvo uždraudusi, o bausmių taisykles išleido 1892; už slaptą mokymą buvo numatyta arba 300 rb. pabaudos, arba 3 mėn. kalėjimo. Slaptos daraktorių m. veikė ir vėliau, ir kartais jos būdavo susekamos, pvz. 1895 tokios m. buvo susektos Zarasų aps. 5, Kauno — 7, Ukmergės, Šiaulių ir Telšių — po 1; 1897 Kauno — 3, Ukmergės — 3, Šiaulių ir Raseinių — po 2, Panevėžio ir Zarasų — po 1. Daraktoriai dažniausiai mokė lietuviškai skaityti, rašyti, kartais skaičiuoti, o tėvų prašomi pamokydavo rusiškai, ‚kad lengviau būtų vaiske (kariuomenėje)'. Pasitaikydavo, kad kai kurie tėvai prašydavo pamokyti lenkiškai. Parapinės ir daraktorių m. programų neturėjo, rusų m. jau laikėsi nustatytos programos. Rusiškų m. lietuviai nemėgo, neleisdavo savo vaikų į jas. Pvz. 1873 viena motina demonstratyviai išsivedė iš

m. egzaminų metu savo dukterį, kam m. nėra kunigo; Alsėdžiuose susitarę tėvai atnešė į m. kryžių, pakabino ant sienos ir liepė, atsigręžus į kryžių, melstis. Valsčiai nenorėjo duoti lėšų nei m. statybai, nei jų remontui. Rusų mokytojai skųsdavosi direkcijai, kad lietuviai iš mokslo nemato jokios naudos, o juos, mokytojus, žada primušti. Kai valsčiaus mokyklos palikdavo tik keli vaikai, valdžia grasino pabaudomis. Kad išvengtų pabaudų, kartais kaimai nusamdydavo po vieną vaiką, kurie tiems kaimams atstovaudavo. Tuo tarpu, kai lietuvių kalba visiškai išguita iš lietuvių m., Lietuvoje steigiamos vokiečių m., kuriose bent atskiru dalyku dėstoma vokiečių k.; žydų pradinėse m. visas mokslas einamas žydų k., o rusų k. dėstoma kaip atskiras dalykas. Tais laikais tik viena m. jautėsi kiek laisviaiu, ypač po 1906, bet ji buvo toli nuo Lietuvos, būtent, Čiornaja Padina (Samaros gub.). Ten gyveno lietuviai 1863 tremtiniai, kurie mokytojus kviesdavosi iš Lietuvos. Kiek geresnė m. padėtis buvo Suvalkų gub. lietuviškoje dalyje. Rusai, norėdami lietuvius atitraukti pirmiausia nuo lenkų, o vėliau jau paspartinti rusifikaciją, 1866 Veiveriuose (Marijampolės aps.) atidarė mokytojų seminariją specialiai lietuviams. Lenkuojantieji stodami užsirašydavo lietuviais, o okupantų vaikams tos taisyklės negaliojo. Seminarija galėjo parengti mokytojus lietuviškam Užnemunės kraštui su pertekliumi, bet tą perteklių skirdavo ne į Kauno ar Vilniaus gub., bet į Lenkiją, Ukrainą ir kitur. Suvalkų gub. lietuviškoje dalyje, ypač kaimuose, nelietuvis mokytojas buvo išimtis. Dėl to valstiečių santykiai su mokytojais buvo normalūs. Bet ir čia valsčių sueigos tik nenoromis mokyklai skyrė lėšas ir tai minimalias, prikišdami, kad jiems ta m. nenaudinga, pertoli, joje nepamokoma lietuviškai. Užnemunėje m. skaičius pradėjo augti vėliau, negu kitur Lietuvoje, nes nuo kryžiuočių įsikūrimo Prūsuose iki Žalgirio mūšio Sūduva paliko be gyventojų; sodybų buvo tik Nemuno pakraštyje ir pietuose. Po Žalgirio mūšio, kuriantis Sūduvos dikroje dvarams, kaimams ir bažnyčioms, kūrėsi ir m. Buvusioje dikroje m. pradėjo kurtis apie XVII a. pirmąją pusę, XVIII a. jau jų buvo Prienuose, Balbieriškyje, Kalvarijoje, Lankeliškiuose, Naumiestyje ir kitur, XIX a. Leipalingyje, Pakuonyje, Keturvalakiuose, Vilkaviškyje, Gižuose net dvi (viena Gižų dvare) ir t.t.

1893/94 mokslo metais Kauno gub., be buvusių Kauno ir Šiaulių berniukų gimnazijų, įsteigta Kauno mergaičių gimnazija, Panevėžio realinė m. ir mokytojų seminarija, į kurią katalikus priimti buvo uždrausta. Visose Kauno gub. vidurinėse m., drauge su katalikų kunigų seminarijos klierikais, mokėsi 1311 jaunuolių. Jų tarpe buvo 474 stačiatikiai, 568 katalikai, 54 liuteronai, 208 žydai ir 14 kitokių. Prie mokytojų seminarijos veikė pavyzdinė pradžios m. Luomais paskirsčius buvo taip: 694 bajorų ir valdininkų vaikai, 12 dvasininkų vaikų, 347 miestiečių, 315 kaimiečių, 7 užsieniečių (į šį skaičių įeina ir pavyzdinės m. mokiniai). 315 kaimiečių tarpe buvo 79 iš kitų Lietuvos gub., tad iš Kauno gub. buvo tik 236. Bet dalis tos gub. kaimo vaikų mokėsi Mintaujos, Liepojos, Rygos, Daugpilio ir kitose gimnazijose už Lietuvos ribų. Užnemunėje tuo metu veikė gimnazijos Suvalkuose ir Marijampolėje (įsteigta 1867 iš apskrities m., atkeltos į Marijampolę iš Seinų); Seinuose buvo keturklasė m. Visose tose m. norintieji galėjo lankyti lietuvių k. pamokas, bet vadovėliai lietuvišku raidynu buvo draudžiami. Mokiniai jokių lietuvių k. vadovėlių nenaudojo. Nuo 1866 VIII 26 lietuviai, baigę Suvalkų arba Marijampolės gimn. ir turį lietuvių k. pažymį, galėjo, stoję į universitetą, gauti stipendiją po 30 rb. kas mėnuo (metams 360 rb.) per visą studijų laiką. Iki 1885 Marijampolės gimn. buvo viena iš didžiausių, nes ji turėjo pirmąsias keturias paraleles kl. ir joje mokėsi apie 600 mokinių, kurių tarpe apie 400 kaimo vaikų. Bet tos gimn. direktorius Serno-Solovjevičius stengėsi gimnaziją likviduoti, kam ji parengia Seinų kunigų seminarijai klierikus. Jam pasisekė likviduoti tik paraleles klases, kurios buvo atkurtos 1908. 1893/94 mokslo metais Marijampolės gimn. mokėsi per 300 mokinių, iš kurių buvo arti 200 kaimo vaikų. Suvalkų gimn. mokėsi apie 50 lietuvių, Seinų keturklasėje apie 40 ir kunigų seminarijoje per 90. Užnemunės vaikai, ypač po 1885, taip pat pasiekdavo Liepojos, Mintaujos ir kitas gimnazijas už Lietuvos ribų. Vidurinių m. skaičius Lietuvoje sparčiai pradėjo augti, kai buvo leista steigti privačias m. ir jose nesilaikyti 10% kvotos žydams. Ypač padidėjo mergaičių vidurinių m. (gimnazijų ir progimnazijų) skaičius. Lietuvoje, be Vilniaus krašto, įsisteigė 50 privačių pradžios m. Kilusi 1905–06 Rusijos imperijoje revo-

liucija turėjo įtakos ir Lietuvos m. Lietuviai mokytojai susiorganizavo (žr. Mokytojų s-gos), pravedė per Vilniaus Seimą nutarimą reikalauti iš rusų valdžios m. su lietuvių dėstomąja k. Lietuviai, dažnai pačių mokytojų vadovaujami, šalino iš m. rusus mokytojus, caro portretus ir visa kita, kas buvo rusiška. Subruzdo ir aukštesniųjų m. mokiniai (Veiverių, Marijampolės) to paties reikalaudami. Rusų valdžia 1906 kiek nusileido: žadėjo pradinių m. I skyriuje viską dėstyti lietuvių k., kituose skyriuose įvesti lietuvių pamokas po 2–3 val. kas savaitė, į m. skirti tik lietuvius mokytojus. 1906 II 19 švietimo ministras išleido įsakymą, kad Varšuvos mokslo apygardos vienaklasėse m. ir kitų pradinių m. I skyriuje leidžiama visi dalykai dėstyti gimtąja k., tik rusų k. turi būti dėstoma vien rusiškai. Tuos savo pažadus valdžia jau tais pačiais metais laužė, mokytojais skyrė ne tik lietuvius, bet ir rusus, lietuvių k. turėjo pasitenkinti tik I skyriumi. Bet lietuvių mokytojai m. jautėsi drąsiau, nebijodavo prabilti arba parašyti ir lietuviškai. Atsirado net toks mokyklų inspektorius rusas, kuris vienam mokytojui įrašė pastabą, kad vaikai permaža pramokę lietuvių k. Pagerėjo lietuvių santykiai su m.: valsčiai nesigailėjo m. lėšų, kai kurie ūkininkai duodavo žemės m. pastatyti ir savo darbu prie statybos prisidėdavo. Mokytojai, dirbę už Lietuvos ribų, mokytojų s-gos kviečiami, grįždavo į Lietuvą. Įsteigta per 100 naujų pradžios m. Prieš I pas. karą teritorijoje, kuri 1920 priklausė nepriklausomai Lietuvai, jau buvo 873 mokyklos (pradinės), jų tarpe 780 vyriausybės ir savivaldybių, 49 privatinės, 44 cerkvinės (prichodskije). Jose mokė 1134 mokytojai, 275 lietuviai ir 859 rusai. Be to, dar buvo 41 stačiatikių kunigas, vadinamas cerkvinių m. vedėju. Lietuvių mokytojų procentas buvo Kauno krašte ir Užnemunėje skirtingas: Užnemunės pradžios m. buvo 71% mokytojų lietuvių, o Kauno tik 15%. Tai buvo dėl to, kad Užnemunė iš seno turėjo savą mokytojų seminariją Veiveriuose. Buvo mokytojų seminarija ir Panevėžyje (įkurta 1872), bet ji buvo skirta rusams, ir lietuvių į ją iki 1906 nepriimdavo. Tais pačiais metais leista priminėti lietuvius (tiksliau katalikus) ir į Vilniaus pedagoginį institutą. 1915 vidurinių m. drauge su 16 miestų keturklasių m. buvo buvo 42; 31 valdžios išlaikoma ir 11 privačių. Jose mokytojų buvo 197. Vidurinėse m. lietuvių mokytojų skaičius buvo labai nedidelis, Užnemunėje arti 20%, o Kauno krašte daug mažesnis. Toks mažas lietuvių mokytojų procentas vidurinėse m. buvo dėl to, kad rusų valdžia katalikų mokytojų į Kauno kraštą beveik neįsileisdavo nuo Muravjovo laikų, o į Užnemunę lietuvių nuo XIX a. galo. Po 1905–06 revoliucijos tuos varžtus kiek atleido.

Užėjęs I pas. karas visą rusų sukurtą m. sistemą sugriovė. Vokiečių kariuomenei slenkant į Lietuvą, rusai vidurines m. evakuavo į Rusijos gilumą, daug mokytojų taip pat pasitraukė nuo artėjančio fronto, daug jų buvo mobilizuota. Lietuvoje paliko tik pradinės m., ir tai dažnai be mokytojų. Vokiečių kariuomenė, užėmusi Lietuvą, pagal H. Zemkės veikalą Der Oberbefehlshaber Ost und das Schulwesen in Verwaltungsbereich Litauen während Weltkrieges 1936, 120 psl. (K. Simaška, Istorija I: Švietimas tarybų Lietuvoje 1918–1919 metais), 1916 X buvo radę tik 470 m., jų tarpe tik 254 lietuvių. Vokiečiai visas m. traktavo lygiai, tad į skaičių 470 įeina ir žydų m. Iš rastų rusų dokumentų vokiečiai padarė išvadą, kad Lietuvoje buvo buvę tik 602 m., valdžios 535, savivaldybių 42 ir privačių 25. Spėtina, kad į šį skaičių neįeina žydų m., nes jų vienų privačių buvo daugiau kaip 25. Vokiečiai stebėjosi tokiu mažu m. skaičiumi, kai 4000 gyventojų teko tik viena m., bet raminosi, kad Rusijoje buvo dar blogiau. Iš tikrųjų prieš I pas. karą m. Lietuvoje buvo daugiau buvę, negu vokiečiai priskaičiavo. Lietuvos naujieji okupantai kokius du mėnesius mūsų mokyklomis rūpinosi, leido steigti jas. Spėjo įsikurti Lietuvoje dvi gminazijos: viena Kaune, antra Vilniuje. 1915 XII 22 vokiečiai visas m. perėmė savo administracijos žinion, o vietos gyventojų iniciatyvą nušalino, aiškindami, kad m. steigimas negali būti palaidas, kad reikia žiūrėti higienos sąlygų ir t.t. Vokiečių administracija tvarkė m. per švietimo skyrių (Kulturverwaltung), įsteigtą prie Vyriausiojo kariuomenės štabo. Štabe rezidavo vyriausias inspektorius, vietose inspektoriai. Visa Lietuvos teritorija buvo padalyta į Kauno, Vilniaus-Suvalkų ir Gardino apygardas. M. paskelbtos viešomis; leidžiamos privačios, bet joms steigti reikalingas švietimo skyriaus leidimas, o mokytojams — patvirtinimas pareigose. Visas m. administravo vokiečių įstaigos, bet jas išlaikyti turėjo apskritys ir miestai. Jei tos institucijos ne-

pajėgė m. aprūpinti, turėjo imti iš mokinių tėvų mokslapinigius. Mokytojų trūkumui pašalinti vokiečiai steigė mokytojų parengimo kursus, į kuriuos priimdavo labiau prasilavinusius, kartais tik pradinę m. tebaigusius. Iš mokytojų reikalavo, kad mokinius daugiau mokytų vokiečių k. Karo metu 1915 lietuvių d-jos Ryto mokytojų sem. Vilniuje spėjo parengti 53 pr. mokytojus. Aukštesniosiomis m. vokiečiai visai nesirūpino, o įsisteigusios buvo paliktos lietuvių kultūrinių organizacijų labdarai. Privalomo pradinio mokslo vokiečiai neįvedė. Vokiečių karinės vyriausybės žiniomis etnografinėj Lietuvoj, jų vadinamoj Šiaurės Lietuva, buvo 932 pradžios m. su 76.000 mokinių. Vokiečiai pradžios mokslo Lietuvoje nesusmukdė, bet tik atstatė karo metu pasidariusias tuštumas, o aukštesniajam mokslui pasireikšti sąlygų ne tik nesudarė, bet ir privačią iniciatyvą trukdė. M. gavo natūralias darbo sąlygas tik nepriklausomoje Lietuvoje, bet ir nepriklausomo gyvenimo pradžioje sparčiau m. tinklui vystytis trukdė silpnas iždas, mokytojų ir patalpų trūkumas. Nepriklausomoj Lietuvoje taip vystėsi pradinis mokslas iki 1927, privalomo pradinio mokslo įvedimo:

Metai	Pradž. m. skaičius	Mokytojų skaičius	Mokinių skaičius
1919	1036	1232	45.540
1922	1656	2183	120.028
1927	2301	3254	122.196
1933	ca. 2600	4405	241.410
1939	2819	?	338.319

Mokytojų seminarijos:

Metai	Mokyklų skaičius	Kursų skaičius	Mokytojų skaičius	Mokinių skaičius
1922	6	21	55	595
1927	10	46	142	1756

Buvo nustatytas privalomas mokytojams mokslo cenzas, bet daugelis iš vokiečių laikų likusių mokytojų to cenzo neturėjo. Jiems buvo duotas laikas trūkumus papildyti; tam reikalui buvo steigiami ir kursai. 1918 XII 5 Lietuvos taryba priėmė Vilniaus univ. atsteigimo statutą, bet lenkams Vilnių okupavus ir vyriausybei pasitraukus į Kauną, universitetas nebuvo atsteigtas; nuo 1919 III 24 su pertrauka Vilniuje veikė Aukštieji mokslo kursai iki 1921 IV 14. 1920 I 27 Kaune pradėjo darbą Aukštieji kursai (žr.), kurie paruošė 1922 II 16 įsteigtam Kaune Lietuvos univ. studentų kadrą. Nuo 1930 tas universitetas buvo pavadintas Vytauto Didžiojo universitetu. Intensyviai kūrėsi valstybinės, savivaldybių ir draugijų aukštesniosios m. 1927 įvestas visiems vaikams privalomas ketverių metų pradinės m. lankymas.

Nepriklausomoje Lietuvoje m. sistema iki 1936 buvo ši: priešmokyklinio amžiaus vaikams buvo privačių organizacijų įsteigta eilė vaikų darželių; taip juos paprastai vadino, nors kai kurie, laikęsi Montessori auklėjimo sistemos, buvo vadinami vaikų namais. Tokie darželiai ir namai buvo tik tirščiau apgyventose Lietuvos vietose, tad jie nebuvo privalomi ir juos lankė nedidelė priešmokyklinio amžiaus vaikų dalis. Pasiekę 7 metų amžiaus nuo 1927 visi vaikai turėjo mokytis pradinėse ketverių metų m. Buvo leidžiama mokytis namie privačiai, bet tokie vaikai turėjo pradžios m. parodyti, kad jie pramokę tiek, kiek reikalauja m. iš tokio, kaip jie, amžiaus vaikų. Baigę pradinę m., galėjo stoti į aukštesniąją m., gimnaziją, progimnaziją, prekybos m. ir t.t. Gimnazija buvo 8 metų, progimnazija 4 ir tolygi pirmosioms keturioms gimn. klasėms. Baigę gimnaziją, turėjo teisę stoti į aukštąją m. Aukštesniosios specialios m. vienos priimdavo baigusius pradinę m., kitos reikalavo progimnazijos baigimo arba net 6 kl. gimn. 1935 sumanyta pakelti pradinio mokslo lygį ir steigti 6 metų pradines m. ir, parengus sąlygas, eiti į privalomą 6 metų pradinę m. Klaipėdoje buvo įsteigtas Pedagoginis institutas toms m. mokytojų kadrui parengti. Paspartinta mokyklų namų statyba. 1936 visa bendrojo lavinimo m. sistema buvo pakeista. Norintieji stoti į aukštesniąją m. turėjo išeiti 6 metų pradinę m.; progimnazija sutrumpinta iki 3 metų, o gimnazija iki 7. Tuo būdu pasiekti aukštąją m. reikėjo 13 mokslo metų vietoje buvusių 12. Ketverių metų pradinėms m. mokytojus parengdavo mokytojų seminarijos, 6 metų — Pedagoginis institutas, o aukštesniosioms m. — aukštosios m. Tuo pačiu metu buvo didinamas specialiųjų ir amatų m. tinklas. Užgriuvusios okupacijos ir karai neleido įgyvendinti 6 metų privalomojo mokslo, o aukštesniosioms m. išleisti bent vieną naująja sistema mokinių laidą. Įsteigiant Pedagoginį institutą buvo manoma išsiversti su mažesniu mokytojų seminarijų skaičiumi, bet mokinių prieauglis privertė kai kurias uždarytąsias mokytojų seminarijas vėl atidaryti ir galvoti apie antrojo pedagoginio instituto steigimą. Galvota ir apie 8 metų pradžios m. Lietuvos m. pa-

Dariaus ir Girėno pradžios mokykla

siekti rezultatai nebuvo mažesni už tuos, kurių pasiekdavo V. Europos m., kuriose karo metu atsidūrę mūsų jaunuoliai neretai stebino vokiečių m. mokytojus savo išsilavinimo lygiu.

Pirmosios bolševikų okupacijos metu Lietuvoje likviduotos žydų gimnazijos, jų mokiniai ir mokytojai išskirstyti tolygiose lietuvių m. Panaikinta gimnazijose tikybos, lotynų k., psichologijos, visuomenės mokslo dėstymas, sutrumpintos lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos programos. Naujai įvesta privalomas rusų k. ir Stalino konstitucijos dėstymas. VDU uždarytas teologijos fak. Likviduotos bet kokios buvusios mokinių organizacijos, o vietoje jų įkurtos pionierių ir komunistinio jaunimo (komsomolų) kuopos su raudonaisiais kampeliais. M. paskyrė politinę kontrolę (komsorgus). Iš bibliotekų išėmė patriotinio ar šiaip bolševikams nepalankaus turinio knygas. Buvo užsimoję nukirpti paskutiniąsias dvi gimn. klases, kad jos prilygtų rusų dešimtmetei m. (‚desiatiletkai': 4 metai pradinės m. ir 6 m. aukštesniosios), bet tuometiniam Lietuvos švied. komisariatui pasisekė toms dviem klasėms (7 ir 8) išsiderėti vienerius metus koncentrui baigti. Švietimo komisariatas buvo pasišovęs kai kurias programas priderinti naujai m. tvarkai, bet rusų pareigūnai išaiškino, kad reikia tik išversti į liet. k. rusų programas, kurios esančios tiek tobulos, kad geresnių Lietuva nesukursianti. Antroj mokslo metų pusėj prasidėjo mokinių areštai. 1941 vok. įsiveržimas į Lietuvą visus bolševikų užsimojimus nutraukė. Įsisteigusi laikinoji Lietuvos vyriausybė atšaukė visus bolševikų padarytus m. sistemoj pakeitimus ir įsakė atstatyti buv. nepriklausomos Lietuvos m. tvarką. Naujieji okupantai vokiečiai, nušalinę laikinąją Lietuvos vyriausybę, vietoj ministerijų sukūrė generalines vadybas, kurių pryšakyje, tarėjų vardu, paskyrė lietuvius. Jų darbą kontroliavo vokiečių karinių įstaigų civiliai pareigūnai. Okupantas iš m. eliminavo mokinius žydus, lenkų m. uždarė. Lietuvių m. darbas ėjo nepriklausomos Lietuvos nustatyta vaga, vokiečių kišimosi į m. darbą nesijautė, nes visi švietimo aukštesnieji pareigūnai, drauge su generaliniu tarėju, ne tik kad nesiekė lietuvių švietimą smukdyti, bet stengėsi ji dar pakelti. Buvo atidaryta naujų m. tiek bendrojo lavinimo, tiek specialiųjų, ypač amatų. Tik kai 1943 pradžioje vokiečiams

aiškiai frontuose pradėjo nesisekti, jie sumanė karo reikalams mobilizuoti savanorių vardu Lietuvos jaunimą, neišskiriant ir moksleivijos. Bet kai nepasisekė nei geruoju, nei prievarta jaunimo į savo gretas sugaudyti, vokiečiai uždarė aukštąsias m., jų turtą naikino, tik nepalietė Žemės ūkio akad. Kadangi ir tarėjai jaunimo mobilizacijai priešinosi, kelis generalinius tarėjus areštavo ir išvežė į Vokietijos koncentracijos stovyklas, jų tarpe ir Švietimo vadybos generalinį tarėją Pr. Germantą-Meškauską. Generalinių tarėjų pirmininkui nepasisekė rasti lietuvio kandidato, kuris būtų sutikęs tą vietą užimti, tad buvo atsiųstas iš Vokietijos prof. Schreiner, kuris pats nerodė didesnio noro kištis į m. darbą. Vokiečių pareigūnai gal nejautė, o gal nekreipė dėmesio, kad kai kurios aukštosios m. tęsė darbą, prisiglaudusios butuose, o medicinos fakultetas net savose patalpose. Antrasis rusų bolševikų antplūdis vėl visą švietimo sistemą sujaukė. Antroji bolševikų okupacija nuo 1945 Lietuvos švietimo sistemą pertvarkė savąja. Pradinė m. paliko 4 metų, bet veikia eilė septynmečių m., kurios yra vieneriais metais prailgintos buvusios šešiametės m. Šios abi m. priskirtinos prie pradinių m. Aukštesnio laipsnio bendro lavinimo m. yra vidurinė, vadinama dešimtmete. Šią baigę ir išėję dar papildomai vienuoliktus metus, gauna teisę stoti į aukštąją m. Rašo, kad yra visa eilė specialiųjų vidurinių m., suaugusiems m., kad išnaikino analfabetizmą Lietuvoje. Kokių aklinai uždarytoje Lietuvoje pasiekia m. rezultatų, patirti sunku, bet atsiminus 1940/41 pasisakymus, kad pasirodymas bolševikinėse šventėse, darbas komunistinio jaunimo gretose yra daug svarbesnis už klasės darbą, negalima laukti, kad tie rezultatai būtų vertingi. Vis dėlto apie švietimą rusų pavergtoj Lietuvoj galima kiek suvokti iš pasitaikančių iš anapus geležinės uždangos žinių, nors tos žinios viena kitai prieštarauja, o kartais aiškiai savanaudiškai iškreiptos. Bolšaja sovietskaja enciklopedija skiltyje Litovskaja TSR (Lietuvos tarybų socialistinė respublika) rašo, esą, bolševikai, 1940 įžengę į Lietuvą, rado 60% vaikų nepatenkančių į pradines m. dėl brangaus mokslo, esą, mokėsi tik valdininkų, dvarininkų ir buožių vaikai. Iš tikrųjų, pradinis mokslas buvo nemokamas ir nuo 1927 visi sveiki vaikai mokėsi pradžios m. Į m. galėjo nepatekti tik vaikai su fiziniais arba psichiniais trūkumais. Gal jų galėjo būti 0,6%, bet ne 60%. Toliau rašo, kad gimnazijų ir progimnazijų tuo metu buvę 96. Šis skaičius teisingas, bet visai neužsiminta apie kitas vidurines m.: technikos, kultūrtechnikos, miškininkystės, prekybos, žemės ūkio ir kt. Gimn. ir progimn. mokinių skaičių nurodo 20.000. Šis skaičius aiškiai sumažintas. Apie pradines m. ir mokinių skaičių pasako tik tiek, kad bolševikams įžengus į Lietuvą, pradžios m. skaičius pašoko iki 332.000. Manytina, kad kalbama apie 1940/41 mokslo metus, nes, užimdami 1940 Lietuvą, rado mokslo metus jau baigtus, bet 1939/40 nepriklausomoj Lietuvoj pradinėse m. mokėsi 338.319 mokinių. Išvada viena: rusams okupavus Lietuvą, pradžios m. mokinių skaičius sumažėjo. Toliau pasigirta, kad 1955/56 m.m. jau mokėsi net 400.000 vaikų. Deja, šie skaičiai gali tik liudyti apie lietuvių tautos nuostolius.

	Pradžios m-los		Vidur. m-los		
Mokslo metai	M-lų skaičius	Mokinių skaičius	M-lų skaičius	Mokinių skaičius	Viso mokinių
1935/36	2675	281.247	214	28.046	309.293
1936/37	2698	292.156	217	28.604	320.760
1937/38	2761	307.173	243	31.647	338.820
1939/40	2819	338.319	299	38.839	377.158
1955/56	3375	400.000	380	45.300	445.300

Iš lentelės matyti, kad prieš pirmąją bolševikų okupaciją ketverių metų laikotarpyje metinis pradinių m. mokinių prieauglio vidurkis buvo 14.268, o nuo 1940 iki 1955, atseit, per 15 metų tas metinis vidurkis tik 4112. Jei būtų besitęsiąs normalus prieauglis, pradinėse m. mokinių skaičius būtų prašokęs pusę milijono. Kai veikia septynmetės m., mokinių prieauglis turėtų būti dar didesnis, nes prisideda dar septintosios klasės. Bet karo metu daug Lietuvos piliečių, drauge ir vaikų, žuvo. Vieni nacių okupantų iššudyti, kiti okupantų bolševikų drauge su tėvais išvežti į Sibiro taigas, ir dar, nepaisant rusų noro pasigirti sava švietimo pažanga, paaiškėja, kad daugelis mokyklinio amžiaus vaikų m. nelanko, kad vieni buvo ‚įdarbinti', kiti negalėjo pasiekti m. dėl tolumo. Rusų Bolšaja sovietskaja enciklopedija pasigiria, kad rusai okupavę Lietuvą išnaikino analfabetizmą. Tą patį tvirtina ir Lietuvos TSR mokslų akademijos vyr. mokslinė bendradarbė A. Vyšniauskaitė 1958 akademijos leidinyje ‚40 metų', skiltyje ‚Lietuvos kolūkiečio šeimos kultūrinio lygio pakilimas', kur pateikia 1955

Mokykla

Dotnuvos rajono Aušros kolektyvinio ūkio raštingumo davinius, kur rašo, kad ji apklausinėjusi dar du kolektyvinius ūkius: Biržų rajono Tarybinį rytojų ir Rokiškio rajono Švyturį. Autorė nepaaiškina, kodėl ji nedavė kitų dviejų kolektyvinių ūkių davinių arba visų trijų apklausinėtų vidurkio. Tas vienas rajonas negali būti charakteringas visai Lietuvai, juo labiau, kad miestuose beraščių sunku buvo rasti.

APKLAUSINĖTŲ)

Gimimo m.	Skaičius	Neraštingų skaičius	Neraštingų %
1860–1865	5	4	80,0
1866–1870	7	5	71,4
1871–1875	9	5	55,5
1876–1880	20	16	80,0
1881–1885	38	21	55,3
1886–1890	68	39	57,4
1891–1895	76	39	51,3
1896–1900	96	41	42,7
1901–1905	122	39	32,0
1906–1910	137	22	16,1
1911–1915	143	24	16,7
1916–1920	125	8	6,4
1921–1925	173	6	3,5
1926–1930	199	3	1,5
1931–1935	225	—	—
1936–1940	244	2	0,8
1941–1945	227	1	0,4
1946–1950	—	—	—
1951–1955	—	—	—
Iš viso	2224	275	12,5

Rasta 12,5%, bet griežčiau būtų 12,4%. Ši lentelė būdinga tuo, kad ji kalba apie du laikotarpius: rusų okupacijos ir nepriklausomos Lietuvos. Iki 1864 Lietuvoje buvo nemažas m. tinklas, tų laikų liudijimais apie pusė gyventojų nebuvo analfabetai. Nuo tų metų švietimą Lietuvoje pradėjo tvarkyti vien rusai, bet analfabetizmas labai lėtai mažėjo net iki 1906. Nuo 1906 analfabetizmas pradėjo sparčiau nykti dėl įvykusios Rusijos imperijoje revoliucijos ir lietuvių k. įteisinimo m. Nepriklausomoje Lietuvoje tik kūrimosi pradžioje randame kelis analfabetų procentus, o nuo 1930 jų nelieka. Jei dar parodytas vienas ar du beraščiai, tai, gal būt, buvę fiziškai ar protiškai nesveiki. Be to, ši lentelė visiškai paneigia rusų enciklopedijos tvirtinimą, kad jie 1940 radę 60% vaikų, nepatenkančių į pradinę m. Lietuvoje tokių nepriklausomybės laikais nebuvo, bet jie, kaip matėme, gali atsirasti po 1945, bolševikinės okupacijos metu. Ši lentelė spausdinta 1958, rasta 12,4% analfabetų iš 1955 apklausinėjimų. Kaip sakyta, autorė A. Vyšniauskaitė, kaip ir rusų enciklopedija, tvirtina, kad analfabetizmas Lietuvoje išnaikintas, vadinasi, per trejus metus sugebėjo per 300.000 seno arba senyvo amžiaus lietuvių išmokyti skaityti ir rašyti. Dėl pasigyrimų dažnai bolševikiškus davinius reikia atsargiai vertinti. Tokie skaičiai kaip 400.000 pradinių m. mokinių, tur būt, nėra statistiniai daviniai, jei apvalinti iki šimto tūkstančių. Arba vėl, rusų enciklopedija rašo, kad specialiųjų m. padidėjo iš 24 į 48, o jose mokinių iš 6,4 tūkstančio į 12,8 tūkstančio. Viena ir kita lygiai du kartus! Aukštosiose m. nurodo 14.000 studentų. Prieš II bolševikų okupaciją Lietuvoje buvo šios aukštosios m.: du universitetai, Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija, Pedagoginis institutas, Prekybos institutas, Dailės institutas, Konservatorija, Kūno kultūros institutas. Dabar yra vienas universitetas, Politechnikos institutas, Medicinos institutas, Fizinis kultūros institutas, 3 mokytojų institutai, Pedagoginis institutas, Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija, Konservatorija, Dailės institutas. Bet Politechnikos, Medicinos ir Fizinės kultūros institutai yra buvę Kauno univ. skyriai (fakultetai), o pats universitetas neegzistuoja. Nėra Prekybos instituto, yra trys naujos rūšies m., Mokytojų institutas, bet neaišku, kuo jie skiriasi nuo Pedagoginio instituto arba mokytojų seminarijos. 1953/54 mokslo metų duoda tokius davinius: 2365 pradžios m., 948 septynmetės, 294 vidurinės, 214 m. suaugusiems, 202 vaikų darželiai ir 39 vaikų namai ir specialieji. Nevisai aišku, kokios tos suaugusiųjų m., jei jos netinka prie kitų rūšių m. Neaišku taip pat, kas tie vaikų namai ir specialūs, gal tai paprastos mažamečių prieglaudos. Tautinės mažumos nepriklausomoje Lietuvoje galėjo turėti savas m., kuriose dėstomoji kalba buvo vaikų šeimos kalba. Tokias m. turėjo žydai, lenkai, latviai, vokiečiai ir rusai. Lenkų okupuotame Vilniaus krašte lietuvių k. per visą okupacijos laikotarpį normalių darbo sąlygų neturėjo. Jos darbą galima vadinti lietuviškos m. kova dėl būvio. Nuo 1920 lietuviai sukruto steigti lietuviškas m., bet tai nesiderino su lenkų valdžios užsimojimais tą kraštą polonizuoti. Lietuviai, gindami savo tautines teises, pasiekdavo net Varšuvą, bet neretai jų pastangos juos nu-

vesdavo ir į kalėjimą. Didžiausią kovos naštą ant savo pečių atlaikė Vilniaus Ryto draugija, mokytojų ir visuomenės remiama. Didesnių laimėjimų pavyzdžiu galima paminėti Gervėčių vls. ir Eišiškės vls. Gervėčių vls. (Ašmenos) veikė viso viena lietuviška m., bet lenkų valdžia 1922 ją uždarė. Rytas už tą m. metus kovojo ir kovą laimėjo: Ryto draugijai 1926 buvo leista Gervėčių vls. atidaryti net 8 lietuviškas m. Eišiškės vls. buvo dvi lietuviškos m. 1925 jas uždarė, norėjo įsteigti vietoje uždarytų lenkiškas m., bet niekas joms neišnuomojo patalpų, o valdžia savų pastatų ten neturėjo. Teko grąžinti teises buvusioms lietuviškoms m. Kabelių vls. (Gardino) veikė 9 lietuvių m., bet 1923–25 iš jų penkias uždarė. Nepadėjo nė prašymai įvesti įsteigtose lenkiškose m. bent lietuvių k. pamokas. Didžiulių k. (Ašmenos) nuo 1920 veikė lietuviška m., 1926 ją uždarė, o mokytoją pašalino. Atvykusią naują mokytoją lenkai areštavo ir visus metus išlaikė kalėjime. Daug Vilniaus krašto lietuviai įsteigė savų m., bet netoli tiek jų lenkų valdžia uždarė. Pvz. 1927 uždarytas 44 m., 1931 — 10, 1933 — 63 pradžios m. Ypač lietuviškų m. persekiojimu pasižymėjo Vilniaus vaivada L. Bociańskis. Vietoje uždarytų m. Ryto, Šv. Kazimiero, Kultūros d-jos tose vietose steigė draugijų skyrius, lietuviškas bibliotekas, rengė vaidinimus, bet ir tuos visus skyrius valdžia 1936 uždarė. Be pradinių m., Vilniuje ir Švenčionyse veikė lietuviškos gimn.

Lietuvos M-la, M-la ir Gyvenimas, M-la ir Visuomenė, Švietimo Darbas, Tautos M-la (komplekt.); *D. Venskus,* Skatinamos priemonės lietuvių–lenkų mokyklose ir jos drausmė XVIII a. (Švietimo Darbas 11, 1929); *K. Šakenis,* Lietuviškos mokyklos prieš šimtą metų (t. p.); Lietuvoje prieš karą ir dabar (pagal Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. i Suvalskoj gub. 2, 1928); Cerkvinė mokykla Žemaitijoje (Draugija 7, 1909); *J. Gvildys,* Lietuvos švietimas praeityje (Lietuvos Mokykla 2 ir 3, 1929); *A. Graževičius,* Lietuvos mokykla po caro letena (t. p. 1935); *J. Grabauskas,* Švietimo darbas Lietuvoje prieš karą ir dabar (Švietimo Darbas 2, 1928); Lietuvių mokyklos Vilniaus krašte 1924; *V. Žilėnas,* Dėl lietuviškos mokyklos 1935; *M. Urbšienė,* Lietuvos mokyklos didžiojo karo metu 1938; *J. Jablonskis,* Raštai II, 1933; *M. Biržiška,* Lietuvių mokykla ligi XVIII a. pabaigos (Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II, 1938); *V. Burkevičius,* Iš mūsų kovos dėl Lietuvos mokyklos 1863–1915, 1939; (") Iš mūsų mokyklų praeities 1940; (") Iš mūsų pradžios mokyklų praeities (Lietuvos Praeitis 1, 1941); (") Iš mūsų mokyklų praeities (Gražданka ir slaptas mokymas t. p. 2, 1942); Vyriausybės žinios 1937, 1938; *A. Šerkšnas,* Mokyklinė bendruomenė 1939; *B. Tarvydas,* Lietuvos švietimas spaudos draudimo metu (Varpai 1944); Lietuvos istorijos šaltiniai I, 1955; 40 metų 1958; Lietuvių Enciklopedija (įvairūs tomai); Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija (LTSR) 1958; *K. Bielinis,* Dienojant 1958; Projekt novago ustrojstva učilišč vilenskago učebnogo okruga 1825; *C. Woldemar,* Zur Geschichte und Statistik der Gelehrten und Schulanstalten (čia yra Vilniaus mokslo apygardos statistika) 1865; *N. Barsov,* Narodnyja učiliščа v jugozapadnom kraje 1864; Sbornik materialov dlia istorii prosveščenija (II t. užebnyja zavedenija v zapad. guberniach 1802–1804, 1893); *S. V. Rožděnstvennskij,* Istoričeskij obzor dejatelnosti Ministerstva Narodnago Prosveščenija 1802–1902; *A. Pagodin,* Vilenskyj učebnyj okrug 1803–1831; *J. Buchartcev,* Iz istorii vilenskago univ. okruga (Russkij archiv 1874); *I. Kornilov,* Russkoje delo v Severo-Zapadnom kraje 1908; *J. Łukaszewicz,* Hist. szkól polskich w Koronie i. W. Ks. Litewskim 1849; *A. Szepański,* Skoły i wychowanie w Polsce 1873; *A. Karbowiak,* Dzieje wychowania i szkól w Polsce 1903; *J. Wolyniak,* Statystyka szkól parafialnych na Litwie 1904; *T. Wierzbowski,* Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie 1923; *Z. Kukulski,* Pierwiaskowe przepisy pedagogiczne kom. eduk nar. 1923; *St. Kot,* Dzieje wychowania 1926; *T. Turkowski,* Materyały do dziejów literatury i oswiaty na Litwie i Rusi 1933–37; *N. Nicholas,* A History of Russian Policy 1701–1917, 1931.

M. M. Lietuvoje. 1568 kng. Albrechtas įsakė vyskupams steigti mokyklas, kurias turėjo išlaikyti patys gyventojai. Kunigai buvo įpareigoti rinkti iš valstiečių tam tikrą rinkliavą mokykloms laikyti. Pirmosios mokyklos buvo įsteigtos prie bažnyčių. Jų tikslas buvo išmokyti skaityti, skaičiuoti bei patarnauti pamaldų metu. XVI a. viduryje M. Lietuvoje buvo apie 20 mokyklų, pvz. Rusnėje mokykla buvo įsteigta 1583, Verdainėje 1588. Kitos bažnytinės mokyklos pradėjo veikti vėliau: Karklėje 1606, Kalninkuose 1677, Kintuose 1705. Jose dirbdavo teologijos kandidatai, kurie patarnaudavo klebonui pamaldų metu. Pirmųjų mokyklų vadovėliai buvo M. Mažvydo katekizmas bei Baltazaro Basso išverstas į lietuvių kalbą Liuterio katekizmas. XVII a. mokyklų skaičius padidėjo, Fridrichas Vilhelmas išleido naują įsakymą — Recessus generalis, kuris reikalavo iš kiekvieno kiemo siųsti po vieną vaiką į bažnytinę mokyklą, kad išmoktų skaityti ir skaičiuoti bei maldas kalbėti. Kilo reikalas turėti lietuviškai mokančių mokytojų. 1787 prie Karaliaučiaus univ. buvo įsteigta seminarija, kurioje buvo dėstoma lietuvių kalba. 1735 šios seminarijos auklėtiniams buvo duodamas pilnas išlaikymas per trejus metus. 1727 dar viena seminarija įsteigta Halėje, čia kunigai buvo mokomi ir lietuviškai. 1737 M. Lietuvoje pagal Prūsijos valdžios įstatymą — Principia regulativa, — mokyklos paimtos valdžios žinion ir įvestas 7–14 vaikams privalomas mokymas. Tada policijos įstaiga vedė vaikų sąrašus ir vertė lankyti mokyklas. Už mokyklos nelankymą bausdavo tėvus. Vilkiškių parapijoje XVIII a. pradžioj veikė 5 mokyklos: 1736 įsteigtos Ke-

leriškiuose, Kalėnuose (Traksėdžiuose), Giežpelkiuose, 1754 Barzūnuose, 1752 Sodėnuose. 1770 Vilkiškių mokyklą lankė 70 mokinių. Miestuose buvo steigiamos aukštesnio tipo miesto mokyklos, kuriose buvo dėstomos svetimos kalbos ir realiniai dalykai. Šių mokyklų mokiniai buvo parengiami į universitetą. Miesto mokyklos veikė Gumbinėje, Klaipėdoje, Įsrutyje, Vėliuvoje ir Tilžėje. Pradžios mokykla lietuvių kalba buvo Klaipėdoje, įvedus reformaciją, čia dirbo Valentinas Dachas (1671–1685). XVIII a. pradžioje Klaipėdos miesto mokykloje dirbo keturi mokytojai. Be to, mieste veikė dvi pradžios mokyklos. 1799 lotyniškoji mokykla buvo perorganizuota į miestiečių mokyklą. XVIII a. jau veikė trys pradžios mokyklos. 1737 Principia reguliativa reikalavo ne tik religijos dalykų mokyti, bet ir skaityti, skaičiuoti, rašyti. 1739 įsakymas įpareigojo lietuviškose mokyklose mokyti ir vokiečių kalbą. XVIII a. viduryje buvo įsteigta daug mokyklų lietuvių ir vokiečių kalba. Ilgainiui M. Lietuvoje mokykla paliko vienas iš svarbiausių įrankių vokietinti lietuvišką kraštą.

A. Bruožis, Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos 1935; *Vl. Nausėdas,* Lietuviškos mokyklos Prūsijoje XVI–XVIII a. (Iš lietuvių kultūros istorijos II, 1569); *L. Gineičio* studija Donelaitis 320–332. *M.Kr. ir Rd.*

Lietuvių m. Latvijoje pradėjo kurti Rygos lietuvių Pašalpos draugija ir 1907 jau išlaikė Rygoje 2 m. Tais pačiais metais jas perėmė Žvaigždės draugija. Ši draugija veikė iki 1917 ir išlaikė Rygoje 5 m. Jos buvo rusų tipo, bet jose buvo mokoma ir lietuvių k. Pirmos grynai lietuviškos m. buvo įkurtos 1918 Rygoje ir Liepojoje. Per sekančius dvejus metus įsisteigė 1 m. Mintaujoje ir dar 3 Rygoje. Vėliau m. kūrėsi ir kitose Latvijos vietovėse. Šių lietuviškų m. steigimu ir jų išlaikymu rūpinosi Latvijos lietuvių mokytojų draugija, vėliau pasikvietusi talkon Moterų komitetą. Nuo 1931 visoms lietuvių organizacijoms susijungus į Latvijos lietuvių s-gą, jai teko ir m. rūpestis. 1940 pradžioje jau buvo 14 lietuvių pradinių m. ir Rygoje gimnazija, įkurta 1924 mokytojo A. Buivydo ir kun. A. Juodvalkio pastangomis. Bolševikams Latviją okupavus, iš 14 m. pasiliko tik 1. Latviją okupavus vokiečiams, atsikūrė visos buvusios lietuvių m. ir dar įsisteigė 2 naujos. Šiose m. visi mokslo dalykai buvo dėstomi lietuvių k. Be to, dar keliose latvių m., tėvams pageidaujant, buvo įvestos lietuvių k. pamokos. II-sios bolševikų okupacijos metu Latvijoje neliko nė vienos lietuviškos m.

Lietuvių m. pasitraukusių iš Lietuvos į V. Europą 1944 žr. DP, Kultūrinė veikla.

Lietuvių m. Š. Amerikoje. Kai artėjant XIX a. kai kuriose vietovėse susispiesdavo didesnis lietuvių skaičius, dažnai beraščių, jie pasisamdydavo raštingą lietuvį, kuris juos pamokydavo skaityti, rašyti, kartais skaičiuoti arba anglų k. Kai kurios pasidarė ilgalaikėmis m., tęsdamos darbą kelerius arba net keliolika metų. Čikagoje yra iš tų laikų dar viena išlikusi m., kuri jau gyvuoja apie 50 metų, tik ji dabar moko anglų k. ir rengia pilietybės egzaminams. Stiprėjančios lietuvių parapijos pradėjo steigti parapines m. lietuvių vaikams ir jose mokė taip pat lietuvių k. Tuomet pasirengusių mokytojų, lietuvių nebuvo tad lietuvių k. tose m. dėstė vargonininkai, šiaip raštingesni lietuviai, o kartais ir patys klebonai. Buvo atsitikimų, kad tose m. lietuvių k. dėstė vienuolės lenkės, nors jos lietuvių k. ir nemokėjo. Reikalai pasitaisė, kai pradėjo JAV kurtis lietuvaičių vienuolynai. Nors m. skaičius išaugo, įsikūrė aukštesniosios m., bet trūkumai buvo nugalėti. Seselės vienuolės atvykdavo studijų net į VDU. Bet ilgainiui į lietuvių parapines m. pradėjo ateidinėti lietuvių vaikai jau nemoką tėvų gimtosios k., stojo į tas m. ir ne lietuvių vaikai.

Po II pas. karo į JAV atvyko kelios dešimtys tūkstančių lietuvių, kurie 1944–50 buvo gyvenę V. Europoje ir pasitraukę nuo artėjančių bolševikų. Šių naujų ateivių buvęs parapinėse m. lietuvių k. kursas patenkinti negalėjo, reikėjo m., kuriose būtų daugiau dėmesio skiriama lietuvių kalbai ir kitiems lituanistiniams dalykams. Naujųjų m. kūrimu susirūpino naujieji ateiviai mokytojai ir tėvai. Mokytojai, susibūrę į draugiją, jau 1949 pradėjo kurti savas m., kuriose buvo dėstoma ne tik lietuvių k., bet ir Lietuvos geografija, istorija, dainos ir kt. Ten, kur leido sąlygos, buvo įsteigtos prie parapinių m. vadinamos lituanistinės klasės. Jose lituanistinius dalykus dėstė naujas ateivis mokytojas mokyklos pamokų metu vaikams, kurių tėvai to pageidavo. Kur tokių sąlygų nėra, steigiamos lituanistinės m., kurios dirba m. patalpose, arba kitur, vieną dieną savaitėje, paprastai šeštadieniais. Tas m. vadina šeštadieninėmis. Be šių pradinių m. steigiamos ir aukštesniosios lituanistinės m., kurios taikosi

prie lituanistinių dalykų programų, veikusių N. Lietuvoje. Dabar m. darbu rūpinasi LB centro komiteto narys švietimo reikalams, kuriam talkininkuaja sukurtos centrinė ir apygardinės tarybos. Medžiagiškai tomis mokyklomis rūpinasi vaikų tėvai, paprastai per jų išrinktą tėvų komitetą. Šeštadieninių m. yra P. Amerikos valstybėse, Australijoje, Anglijoje, V. Vokietijoje. P. Amerikai, susilaukus 1927 ir 1931 daug naujų iš Lietuvos ateivių, pagyvėjo, ypač Brazilijoje ir Argentinoje kultūrinė lietuvių veikla. Susikūrusi 1931 Lietuvoje Draugija užsienio lietuviams remti tą veiklą rėmė (žr. Brazilija, Lietuviai ir Argentina, Lietuviai). Pažymėtina, kad DULR pastangomis į tas valstybes atvyko iš Lietuvos cenzuoti mokytojai, vietinės draugijos pastatė namus. Bet mokiniai turėdavo tą pačią programą eiti du kartus, vieną kartą lietuviškai, kitą — vietine kalba. Taip buvo dėl to, kad tų valstybių įstatymai reikalavo, jog visi vaikai lankytų pradžios mokyklas, kuriose dėstomoji k. yra tų valstybių oficialioji k., o lietuviai norėjo, kad jų vaikai išeitų lietuvišką m. II pas. karo metu nutrūko ryšiai su Lietuva, mokyklos susmuko, bet Brazilijoje 3 m. ir dabar veikia. (Daugiau žr. LE XV t.). *M.Kr.*

Mokykla Lietuvių mokytojų sąjungos organas nuo 1909 III 3/16 ėjo kas ketvirta savaitė Lietuvos Ūkininko priedu, bet turėjo savo atskirą numeraciją. Ją redagavo K. Lekeckas, vėliau Zubrys, 1910 M. Šalčius, o nuo 1914 J. Vilkaitis. M. sustojo vokiečiams 1915 užėmus Vilnių. Joje bendradarbiavo: V. Ambrozevičius, P. Avižonis, K. J. Baronas, J. Burba, A. Jakučionis, J. Juškevičiūtė, P. Klimaitis, K. Lekeckas, V. Palukaitis, J. Papečkis, A. Rimka, K. Skabeika, Z. Toliušis, J. Vokietaitis, A. Vireliūnas ir kt. M. buvo liberališkos linkmės, todėl katalikai prie Draugijos ėmė leisti Mokytoją (žr.).

Mokykla ir Gyvenimas Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos mėnesinis laikraštis, pradėtas leisti 1920 rudenį Šiauliuose. M.i.G. buvo Beraščio įpėdinis. Pradžioje redagavo redakcinė komisija: A. Busilas, J. Murka ir St. Brašiškis. 1921–40 pabaigos ėjo Kaune kas mėnuo 48, rečiau 60 psl. dydžio. Pirmuoju M.i.G. redaktoriumi buvo St. Brašiškis (Šiauliuose), vėliau įvairiais laikotarpiais A. Busilas, V. Kvieska, V. Ruzgas ir J. Žiugžda. Kadangi žurnalas nuo pat pradžių neįstengė išsilaikyti iš prenumeratų, lėšos jam leisti buvo skiriamos Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos sąmatos keliu. Ideologinė M.i.G. kryptis buvo pozityvistinė, demokratinė ir griežtai antiklerikalinė. Pastarasis požymis buvo ypač ryškus seimų laikais, atstovams svarstant savivaldybių, mokyklų ir kt., vienu ar kitu požiūriu liečiančius mokyklas ir mokytojus, įstatymus. Vėliau, tautininkams įsigalėjus valdžioje, žurnalas griežtai gynė individualias mokytojų teises, sekė valdžios vykdomą mokyklų sistemos ir programų reformą, kritikavo ją ir atvirai reiškė protestą prieš biurokratišmą švietimo vadovų santykiuose su mokytojais ir nepaslankumą bei sustingimą kultūros reikalus tvarkant. M.i.G. tautininkų valdymo metu buvo vienas ryškiausių opozicinių lietuviškųjų laikraščių. Žymesni pastovūs bendradarbiai: A. Busilas, J. Lazauskas, J. Laužikas, V. Čižiūnas, V. Petronis, K. Kupčiūnas, P. Šinkūnas, J. Kutra, docentas V. Lazersonas, prof. Vabalas-Gudaitis, prof. Sezemanas. 1933 Lietuvos mokytojų profesinei sąjungai skilus ir pasitraukus iš jos socialistams, M.i.G. kurį laiką redagavo A. Busilas, vėliau J. Lazauskas ir nuo 1934 rudens redakcinė kolegija iš J. Lazausko, V. Čižiūno ir V. Petronio. 1940 rudenį sovietinių okupantų valia M.i.G. buvo paverstas naujos organizacijos, Lietuvos TSR švietimo ir mokslo darbuotojų profesinės s-gos, organu. Jo redaktoriumi buvo paskirtas J. Ambraška. Bendradarbių sudėtis taip pat pakito. Žurnalas ėjo senu vardu iki 1941, kai jo vietoje buvo pradėta leisti Tarybų Mokykla. *V.Ož.*

Mokykla ir Visuomenė Lietuvos mokytojų mėnesinis žurnalas, skiriamas pedagogijos mokslo ir mokytojų profesijos reikalams, ėjo Kaune 1933 X — 1935 V–VI. Ją leido prof. Pr. Augustaitis, prof. A. Purėnas, J. Geniušas, V. Ruzgas, P. Šinkūnas, J. Žiugžda, o vėliau sudaryta Lietuvos Mokytojų Pedagoginė D-ja Naujoji Mokykla, red. K. Klimavičius. M. ir V. leista iš Lietuvos mokytojų profesinės s-gos išsiskyrusių asmenų, kurie nepritarė į tautininkus sukančiai Mokyklos ir Gyvenimo krypčiai. M. ir V. sustojo cenzūrai ir vidaus reikalų ministrui įsikišus.

Mokinių Draugas pirmasis Marijampolės moksleivių laikraštis 1908 I 19 — VI, hektografuotas. Jį leido P. Klimas ir J. Papečkis, vėliau prisidėjo dar ir A. Naujokaitis. M.D. red. P. Klimas, jis buvo ‚pirmeiviškas',

Mokytojas

kaip nuo 2 nr. ir rašėsi. 1908 vasarą dėl šio laikraštuko buvo suimti J. Papečkis, A. Naujokaitis, V. Bukaveckas ir J. Civinskas, tačiau bausmių nesusilaukė. Viso išėjo 14 numerių.

P. Klimas, Marijampolės gimnazijoje (Lietuvos Aidas 200, 1928). *A.Mž.*

Mokytojas asmuo mokąs ir auklėjąs jaunimą pradinėse ir visų rūšių vidurinėse mokyklose. Aukštųjų mokyklų mokomojo personalo nariai vadinami kitais vardais: profesoriais, docentais, lektoriais, instruktoriais ir kt. Mokytojai savo specialiam darbui parengiami (išmokslinami) tam tikrose mokyklose: mokytojų seminarijose, pedagoginiuose institutuose, kolegijose, universitetuose ir kt. mokyklose. Į universitetus, kolegijas, institutus stoja jau išėję bendrojo lavinimo vidurinę mokyklą, o į mokytojų seminarijas priima dar nebaigusius vidurinio mokslo ir trūkumus pačios papildo. Visų tų mokyklų pareiga duoti būsimajam m. gerą išsimokslinimą pasirinktose mokslo šakose, supažindinti su mokinio psichologija, mokymo metodais, didaktika ir su visa tuo, kas laiduotų sėkmingą m. darbą. Iš m. reikalaujama, kad būtų kultūringas, pareigos entuziastas, nuolat plėstų savo mokslinį ir pedagoginį akiratį, neatsiliktų nuo jų pažangos.

L i e t u v o s m. Pirmąjį Lietuvos m. pamini 1397 vysk. Andrius Vosylius, įsakydamas Vilniaus katedrai mokėti mokyklos mokytojui atlyginimą. Galėjo tuo metu dar būti keli mokyklų m. prie jau esamų bažnyčių, bet apie juos nėra išlikusių žinių. Lietuva tuo laiku dar neturėjo savų paruoštų m., jie buvo svetimšaliai, dažniausiai lenkų vienuoliai, kurie pradėjo Lietuvoje kurtis nuo Mindaugo laikų. Pačioje XVI a. pradžioje jau užtinkamos mokyklos įvairiose Lietuvos vietose, Tauragėje, Vilniuje, Žiežmariuose, Eišiškėse. 1522 buvo paskirtas Vilniaus kapitulos narys mokyklų priežiūrai, vadinasi, jau buvo nemaža mokyklų, tad ir m. Didikai savo vaikų į tas mokyklas neleisdavo, jie samdė namų m., kurie dažniausiai buvo arba vokiečiai, arba lenkai. 1528 Vilniaus kapitula ragina steigti prie esamų bažnyčių mokyklas ir laikyti lietuviškai mokančius vikarus, kurių pareiga buvo mokyti vaikus įsteigtose mokyklose. Iš to darytina išvada, kad m. mokė vaikus lietuviškai. Tai patvirtina ir žinios iš Joniškio mokyklos (1530), kurioje vaikai buvo mokomi ‚rašyti ir skaityti ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai'. Kadangi ir vėliau vis rūpinamasi, kad vikarai mokėtų lietuviškai, manytina, kad m. mokyklose mokė lietuviškai, o kai kuriose pamokydavo ir lenkiškai. Vargu tais pirmaisiais mokyklų laikais buvo pakankamas skaičius lietuvių kunigų arba vienuolių; bet ir svetimšalius gyvenimo sąlygos vertė pramokti lietuvių k. Iki 1569 Lietuvoje buvo tik pradinių mokyklų m. Tais metais įsikūrę jėzuitai, jau 1570 įsteigė kolegiją, mūsiškai — gimnaziją. Tos mokyklos m. buvo svetimšaliai jėzuitai, turį pakankamą pedagoginę praktiką. Jie galėjo lietuviškai ir nemokėti, nes aukštesniosiose mokyklose, kaip ir kitur Europoje, dėstomoji k. buvo lotynų. Jėzuitai paspartino mokyklų steigimą, ir m. skaičius didėjo; steigėsi kolegijos ir net akademija, bet mokyklų, kurios specialiai rengtų m., nebuvo. Kiek padaugėjo lietuvių kunigų ir vienuolių, m. sudėtis buvo kiek lietuviškesnė 1773, jėzuitų ordiną uždarius ir įsteigus Edukacinę komisiją; ir šiai mokyklas supasaulietinus, reikėjo atitinkamų ir m., bet jų buvo maža. Edukacinė komisija 1775 įsteigė Vilniuje mokytojų seminariją, kurioje mokėsi, gaudami visą aprūpinimą, tik 30 mokinių. Viena seminarija trūkumo pašalinti nepajėgė. Mokyklose ir toliau paliko daug buvusių jėzuitų vienuolių, o pradžios mokyklas visas paliko vienuoliams m., tik Edukacinės komisijos priežiūroje. Rusų valdžia 1803 Edukacinę komisiją likvidavo, mokyklų priežiūrą pavedė Vilniaus univ., bet 1832 universitetą ir visas aukštesniąsias nevalstybines mokyklas uždarė. 1864 visose mokyklose įvedė rusų dėstomąją k. Daugumas buvusiųjų m. šioms mokykloms netiko, nes nemokėjo pakankamai rusų k. Nuo tų laikų pradėjo į Lietuvos mokyklą skverbtis rusų m. Visa Lietuva, be Užnemunės, buvo priskirta prie Vilniaus mokslo apyg., Užnemunė prie Varšuvos. Rusų valdžia nenorėjo palikti Užnemunės lenkų įtakai ir įsteigė 1866 mokytojų seminariją Veiveriuose (Marijampolės aps.). Ji buvo skirta lietuviams; patekdavo į ją vienas kitas iš sulenkėjusios šeimos, bet stodamas užsirašydavo lietuviu. Rusams stoti į tą seminariją kliūčių nebuvo. Veiverių seminarija spėdavo parengti Užnemunei pradinių mokyklų mokytojų su pertekliumi, bet tas perteklius Lietuvoje vietos negaudavo, — jis buvo skiriamas į Lenkiją, Ukrainą. 1872 buvo įsteigta mokytojų seminarija Panevėžyje, bet į ją lietuvis negalėjo patekti,

nes katalikų nepriimdavo. Ji parengdavo tik rusų m. Pagal tų laikų reikalavimus Užnemunės m. gaudavo Veiverių seminarijoje tinkamą savo būsimai profesijai pasirengimą, o į kitus Lietuvos kampus brovėsi visoks elementas iš Rusijos, nes Panevėžio seminarija nepajėgė dideliam kraštui pakankamo skaičiaus m. parengti. Tuos rusų m. tinkamai apibūdindavo patys rusai. Kauno m-lų direkcija juos dažnai pavadindavo ‚beraščiais'; 1897 švietimui skirtame žurnale Obrazovanije (7 ir 8 nr.) straipsnyje buvo sakoma: ‚Pas mus po pradinės mokyklos mokytojo pavidalu slepiasi kažkokia neaiški ir nesuvokiama būtybė, kažkoks iksas. Bendroje rusų mokytojų masėje greta mažai raštingo buvusio kareivio galima aptikti ir plepią instituto mokinę, svajojančią apie greitas ir laimingas sutuoktuves; greta mažai raštingo diakono ir varpininko — buvusį gimnazistą, nepatekusį į universitetą dėl lėšų stokos... Pagaliau — ko tik nėra mūsų pradinės mokyklos mokytojų tarpe? Bet šioje margoje masėje asmens, baigę specialų parengimą, mirga kaip labai retos išimtys'. Buvo ir atitinkančių juos viršininkų. pvz. mokyklų direktorius Jabločkov pamoko m.: ‚Mokytojai neturi leisti sau svarstyti viršininkų įsakymus ir jų veiksmus, nes tai rodo proto siaurumą, gyvenimo nepažinimą, laisvamanybę', ir pataria niekuomet nieko neigiama nerašyti į mokyklos kronikos knygas. Mokytojai skundžiasi savo viršininkams, kad vaikai stodami į mokyklą jau moka lietuviškai rašyti ir skaityti, kad belankydami savus mokinius tėvų namuose užtikdavę vaikus beskaitančius ‚žemaitiškas' knygas. Kartais rusų m. įskųsdavę policijai veikiančias daraktorių mokyklas. Nenuostabu, kad esant tokios inteligencijos m. ir kai kuriems viršininkams, Raseinių aps. taikos tarpininkas rašė Kauno prad. mokyklų direkcijai: ‚Valstiečiai iš mokyklų nemato jokios naudos. Maža to — visur tiek išaugo pasišlykštėjimas švietimo dalyku, jog niekur tam reikalui jau neskiriama pinigų... kaimo žmonės nekenčia rusiškų mokyklų'. Taip pat Užnemunėje valsčių sueigos irgi nenorėjo medžiagiškai remti mokyklų, dėl to, kad jose viešpatavo rusų k. ir kad tos mokyklos jiems buvo nepasiekiamos dėl tolumo.

Vilniaus mokslo apyg., kuri be Užnemunės apėmė visą likusią Lietuvą, įsileido į mokyklas lietuvį m. tik nuo 1906. Tuo metu leido lietuviams stoti į Panevėžio mkt. seminariją ir Vilniaus pedagoginį institutą. Lietuvių m., dirbę už Lietuvos ribų, mokytojų sąjungos raginami grįžo į Lietuvą. Bet iki I pas. karo Vilniaus apyg. m. lietuvių skaičius pasiekė tik 15%, o Užnemunėje tuo metu buvo iki 71%. Viršininkai, žinoma, paliko rusai, bet ir jų galvosena kiek pasikeitė. Štai Šiaulių aps. mokyklų inspektorius vienam m. įrašė pastabą, kad mokyklos vaikai permažą padarę pažangą lietuvių k. Prasidėjus 1914 karui ir vokiečiams okupavus Lietuvą, rusų m. era Lietuvoje pasibaigė, jie pasitraukė į Rusiją. Bet daug ir lietuvių m. pasitraukė nuo fronto ta pačia linkme, ypač m. vidurinių mokyklų, kurias rusai evakavo į savo šalies gilumą. Vis tik vokiečių okupacijos laiku Lietuvos mokykla pasidarė grynai lietuviška ir su lietuviais m. Ne lietuviai m. buvo tik tautinių mažumų mokyklose. Bet vokiečiai spraudė savąją kalbą kaip atskirą dėstomąjį dalyką net į pradžios mokyklas, o lietuvių m. daugumas jos nemokėjo. Vokiečiai steigė m. parengti kursus, į kuriuos įstoti reikalavimai nebuvo dideli, pakako, jei kandidatas buvo pakankamai raštingas. Vilniuje veikusi Ryto draugija taip pat spėjo karo metu parengti 53 m. Atsistatydama N. Lietuva vėl susidūrė su m. trūkumu. Daugelis m. emigravusių per karą į Rusiją, ypač buvę rusų kariuomenės kariai, stojo į Lietuvos kariuomenę, kiti pasirinko tarnybas kitose įstaigose. Karo metu pagreitintai parengtus m. švietimo ministerija paliko jų pareigose, bet jiems m. cenzo nepripažino. Jų sugebėjimus patikrinti buvo sudarytos egzaminų komisijos prie Marijampolės, Šiaulių, Panevėžio ir Kauno Saulės mokytojų seminarijų. 1923 prie progimnazijų buvo įsteigta visa eilė mokytojams parengti dvimečių kursų (Veiveriuose, Skapiškyje, Alytuje, Vilkijoje, Aukštadvaryje, Jurbarke, Kretingoje, Kud. Naumiestyje, Utenoje, Žagarėje, Lazdijuose, ir Zarasuose). Įsisteigė 10 mokytojų seminarijų. Iki 1927 buvo parengtas toks m. skaičius, kad galėta įvesti visiems nuo 7 metų amžiaus vaikams privalomą 4 metų pradinį mokslą. Aukštesniųjų mokyklų karo metu buvo Lietuvoje tik 3; jos tęsė darbą ir Lietuvai atsistačius. Į kuriamas naujas tos rūšies mokyklas reikėjo didesnio m. skaičiaus. Grįžusiųjų iš Rusijos aukštesniųjų mokyklų mokytojų neužteko, dažnai žemesniųjų klasių m. teko kviestis geriau tik

ką baigusius tą pačią aukštesniąją m-lą. Ypač buvo trūkumas lietuvių k. ir literatūros m. Įsisteigęs Lietuvos universitetas tą trūkumą mažino, bet kai kurių m. specialistų dar ilgesnį laiką trūko. 1935 įsisteigė Pedagoginis institutas, kuris turėjo parengti m. šešerių metų pradžios mokyklai. Jis pajėgė kasmet išleisti 200 naujų m. Kūrėsi ir kitų rūšių aukštosios mokyklos, kurios taip pat papildydavo aukštesniųjų mokyklų m. būrius. Jau neblogai buvo sutvarkytas m. paruošimo klausimas, bet įvykusi 1940 Lietuvos okupacija vėl viską sujaukė. Pradžioje paaiškėjo, kad kai kurie m. netenka darbo, nes dalis mokslo dalykų iš aukštesniųjų m. pašalinama (tikyba, filosofijos pradmenys, visuomenės mokslas, lotynų k.), kiti sutrumpinami (lietuvių literatūra, Lietuvos istorija). Naujai įvedama Sov. Rusijos konstitucija, rusų k. Mokykla susilaukia naujų mokytojų, kurie mokyklose randa darbo, būdami iš savo darboviėčių atleisti. Su tokiais pasikeitimais m. dirba iki 1940/41 mokslo metų galo. Tik mokslo metus baigus, prasidėjo lietuvių masiniai areštai ir jų deportacijos į Sibirą. Deportuotų tarpe m. buvo 1089. Greit prasidėjo antroji okupacija: Lietuvą užėmė vokiečiai, ir vėl m. trūkumas, pakrikęs susisiekimas ir susižinojimas. Tik iš lėto mokyklinis darbas normavosi, bet atstačius pagal Lietuvos pramintą kelią m. parengimą, jų trūkumas mažėjo. M. parengimui pagreitinti buvo praplėstas Pedagoginis inst., pakeltas aukštąja mokykla, ir jam pavesta rengti m. ne tik pradinei mokyklai, bet ir progimnazijai. Artėjant antrajai bolševikų okupacijai nemažiau kaip 1200 m. iš Lietuvos pasitraukė į vakarus ir į Lietuvą nebegrįžo. Dalis m. žuvo karo metu, po karo dalis vėl deportuota į Sibirą, dalis į kalėjimą. Ir vėl didžiulis m. trūkumas ir vėl tenka Lietuvos mokyklai tenkintis nepakankamai savo darbui parengtais m. Šiuo metu Lietuvoje, be buvusių mokyklų, kurios rengė m., įsteigti dar 3 mokytojų institutai.

Nuo senų laikų Lietuvoje buvo ypatingas m., kuris laisvu su tėvais susitarimu įsteigdavo kaime mokyklą, ir tėvų išlaikomas bei kiek apmokamas, mokė kaimo vaikus. Jo mokykla paprastai neturėjo pastovios vietos, o paeiliui po savaitę ar dvi dirbo mokinių tėvų namuose. Ją lankė vaikai, kuriems pasiekti oficialią mokyklą buvo sunku dėl jos tolumo. Ji veikė laisvai tik iki 1832. Tais metais rusų valdžia tiems m., daraktoriais vadinamiems, mokyti vaikus uždraudė, daraktoriai pasidarė nelegalūs m. Bet jie darbo nenutraukė, nors už tai jiems gresė pabaudos, nuo 1892 sunormuotos: 300 rub. pabaudos arba 3 mėnesiai kalėjimo. Daraktoriai ypač turėjo pasisekimą Lietuvos kaime nuo 1864, kai rusų valdžia visose m-lose įvedė rusų dėstomąją visiems dalykams kalbą. Mat, daraktorius mokė lietuviškai, ir jo mokyklą išėję vaikai galėjo melstis iš maldaknygių. Daraktoriai išlaikė lietuvį lietuviškai raštingą. Po 1906 jų reikšmė kiek sumažėjo, nes ir oficiali mokykla įsileido kiek lietuvių kalbos. Daraktorių mokyklų tinklas buvo didesnis negu oficialiųjų. Nuo I-jo pas. karo jos savo darbą nutraukė, nes lietuviška mokykla pasidarė prieinama ir tapo lietuviška. (Žr. Daraktorius).

Nuo 1918 atsikuriančios Lietuvos vyriausybė nuolatos leido m. darbą ir teises normuojančius įstatymus ir potvarkius. Tuo atžvilgiu vienas iš paskutiniųjų reikšmingesnių įstatymų išleistas 1937 (V.Ž. 541 nr., vykdymo taisyklės 566 nr.). Šis įstatymas suskirstė etatinius m. į jaunesniuosius m., mokytojus ir vyr. m. Tie vardai taikomi tiek pradinių, tiek vidurinių mokyklų m., kuris pradeda m. darbą, turėdamas visas tam darbui nustatytas kvalifikacijas. Po dvejų sėkmingo darbo metų pradžios mokyklos m. pakeliamas mokytoju, o aukštesniosios mokyklos m. be dviejų metų stažo, dar turi, švietimo ministerijos sudarytai komisijai dalyvaujant, sėkmingai pravesti dvi pamokas. M., sėkmingai 10 metų dirbusiam pradžios mokykloje mokytojo laipsnyje, ministras savo iniciatyva galėjo suteikti vyresniojo m. laipsnį. Aukštesniosios mokyklos m. pakėlimo vyresniuoju m. būdas buvo toks pat, be jam pakako 5 metų sėkmingo darbo mokytojo laipsnyje. Iš pradžios mokyklos etatinio m. buvo reikalaujama, kad jis būtų baigęs bent mokytojų seminariją, o iš aukštesniosios — kad būtų baigęs aukštąją mokyklą ir išlaikęs nustatytus pedagoginius dalykus. Lietuvai atsistatant trūko m.; daugelį metų sėkmingai dirbusiam m., bet neturinčiam visų reikalaujamų kvalifikacijų, švietimo ministerija galėjo suteikti etatinio m. vardą ir kelti jį sakytais laipsniais. Mokytojų laipsnių pakėlimą sekė ir atlyginimo pakėlimas. Asmeniui, baigusiam pedagoginį institutą arba kitą aukštąją mokyklą, iš karto buvo

Tauragės aps. mokytojų konferencija (1927)

suteikiamas mokytojo laipsnis. Priimamas m. darbui asmuo be visų reikalingų tam darbui kvalifikacijų buvo laikomas laisvai samdomu. Buvo sutvarkytas ir m. pensijų reikalas: m. pagal ištarnautą laiką galėjo gauti pensiją, lygią nuo 50 iki 75% buvusio paskutinio atlyginimo. Pensijai ištarnauti buvo reikalingi 25 metai darbo arba daugiau, jei buvo darbingas ir norėjo gauti didesnę pensiją. Atskirais atvejais galėjo gauti pensiją ir anksčiau. N. Lietuvoje m. skaičius augo taip: 1919 pradinėse mokyklose dirbo 1232 m.; 1922 — 2183; 1927 — 3254; 1933 — 4405; 1937 — 4876; 1938 — 5110. Švietimo ministerijos apskaičiavimu prieš Lietuvos okupaciją kiekvienais metais reikėdavo 325 naujų pradinių mokyklų m. Aukštesniųjų mokyklų m. atstatomoje Lietuvoje buvo: 1919 — 360; 1922 — 941; 1926 — 1589.

Beveik visi m. Lietuvoje priklausė kuriai nors mokytojų organizacijai (žr. Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga, Lietuvių mokytojų sąjunga).

Sunkiausia lietuvio m. buitis buvo lenkų okupuotoje Lietuvos dalyje, Vilniaus krašte. Lenkų valdžia lietuvių mokyklas ir m. persekiojo; o lietuviai, ypač Ryto draugija, jį globojo (žr. Mokykla). Lenkai uždarinėdami lietuviškas mokyklas, lietuvių m. atleidinėjo, o kartais net metus m. tekdavo išbūti kalėjime. Bet m., kaip ir visi lietuviai, parodė didelį atsparumą. Atleistas iš pareigų jis ieškojo kitų būdų kontaktui su jaunimu: dirbo lietuviškose organizacijose, steigiamose bibliotekėlėse, rengė kultūrines pramogas, nors ir ten jo valdžia iš akių nepaleisdavo. Vienas m. buvo sušaudytas, bet niekam nepasisekė išaiškinti, kuo jis buvo kaltinamas.

Visų rūšių grynai lietuviškose mokyklose lietuvis m. rodė didelį savo darbui pasišventimą, nes jam kartais tenka dirbti niekeno neatlyginamam arba mažai atlyginamam.

Nuo pereito šimtmečio pabaigos buvo lietuvių m. ir JAV, bet jis, kaip ir daraktorius Lietuvoje, laisvai su norinčiais lietuviais pramokti rašto susitaręs, mokė lietuviškai skaityti, rašyti, kartais skaičiuoti arba anglų k. Tuos m. atlygindavo patys mokiniai. Vėliau, kai lietuvių parapijos pradėjo steigti pradines ir aukštesniąsias mokyklas, reikėjo ir lietuvių k. m. Pradžioje jų nebuvo, tad lietuvių k. tose mokyklose dėstė geriau prasilavinę, pvz. vargoninkai, kartais klebonai ir kiti. Tik įsikūrus lietuvių vienuolynams, atsirado kvalifikuotos m. seselės. Kai kurios seselės atvykdavo studijuoti į VDU.

Lietuvių Mokytojų Sąjunga, pirmoji Lietuvoje, įsteigta 1905 gale. Iniciatyva steigti L.M.S. kilo lietuvių mokytojų slaptame susirinkime Marijampolėje

Mokytojas

Pedagoginiai rankdarbių kursai Rokiškyje (1928)

1905 vasarą. To susirinkimo dalyviai, aptarę aktualiuosius tų laikų mokyklų reikalus (privalomas pradinis mokslas, visų laipsnių mokyklų vientisumas, dėstomoji lietuvių k. visų laipsnių mokyklose Lietuvoje, lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos istorijos ir geografijos skubus įtraukimas į vidurinių ir aukštųjų mokyklų programas, programų praplėtimas pagal tautos reikalus, mokyklų tvarkymo perleidimas savivaldybėms, pašalinimas iš pradinių mokyklų rusifikacijos), nutarė sušaukti lietuvių mokytojų suvažiavimą Vilniuje. Suvažiavimas įvyko Vilniuje 1905 X pabaigoje. 40 suvažiavimo dalyvių pritarė Marijampolės susirinkimo nutarimams ir papildė: ‚kad mūsų mokyklose būtų mokytojai lietuviai, kad toms mokykloms būtų užtektinai vadovėlių, kad išguldomas mokslas būtų sveikas ir žmonėms naudingas'. Už nutarimų įgyvendinimą nutarė kovoti, agituodami ir raštu skelbdami nutarimus. Išrinko valdybą: G. Landsbergį-Žemkalnį (pirm.), F. Bortkevičienę, O. Puidienę (sekr.), Pr. Klimaitį ir J. Paršaitį-Gabrį ir pasivadino Lietuvių Mokytojų Susivienijimu. Didžiajame Vilniaus seime 1905 XII 4–5 susivienijimui atstovavo valdybos narys Pr. Klimaitis, atvykęs į seimą jau su paruoštu mokyklų tvarkymo projektu, kurį seimas patvirtino. Antras L.M.S. suvažiavimas įvyko tuojau seimo posėdžiams pasibaigus. Tartasi, kuriuo keliu eiti gyvendinant patvirtintą mokyklų projektą. Atspausdintas ir išplatintas pirmas susivienijimo atsišaukimas ‚Ar ilgai kęsime maskolių mokyklas'. Antru atsišaukimu visi lietuviai mokytojai buvo raginami grįžti į Lietuvą. Prasidėjo kova už pašalinimą rusų mokytojų iš mokyklų. Daugelyje vietų tam sąjūdžiui vadovavo patys mokytojai. Rusų mokytojai vieni geruoju kraustėsi, kitus teko kraustyti jėga. Už tą revoliucinę veiklą 1906 vasarą rusų valdžia pradėjo lietuvių mokytojus atleidinėti, kalinti, mokyklas uždarinėti. Kauno gub. iš 265 mokyklų 116 buvo uždaryta. Užnemunės mokytojai nutarė boikotuoti tas mokyklas, iš kurių lietuvių mokytojai buvo atleisti, o atleistiesiems teikti medžiaginę paramą. Sukelto judėjimo dėka Kauno ir Vilniaus mokyklų direkcijos buvo pažadėjusios į mokyklas skirti tik lietuvius mokytojus, bet pažado netesėjo. 1906 II 19 švietimo ministras išleido įsakymą ‚Varšuvos mokslo apygardoje pirmuosiuose pradinių mokyklų skyriuose visus dalykus dėstyti gimtąja kalba (lenkų, lietuvių), bet rusų k. pamokose vartoti vien rusų kalbą. Kauno gub. leista lietuvių dėstomoji kalba tik pirmajame skyriuje, o sušauktoje Kauno pradinių mokyklų taryboje, kurioje dalyvavo patariamuoju balsu 4 lietuvių mokytojai, nutarta leisti I-me skyriuje dėstyti lietuviškai skai-

Mokytojų kursai Voroneže 1917

čiavimą, o geografijos, istorijos, gamtos žinias teikti lietuviškai, arba rusiškai, jei mokyklos mokinių dauguma nelietuviai. Nuo antrojo sk. visi dalykai turi būti dėstomi rusų k. Uždarytos mokyklos vėl atidarytos, mokinių skaičius smarkiai padidėjęs.

L. M. Susivienijimas vėliau dažniau vadinamas L. M. Sąjunga, kadangi į ją galėjo stoti nariais ne tik pavieniai asmenys, bet ir mokytojų kolektyvai, draugijos, sambūriai. 1906 L.M.S. išleido I ir II sk. aritmetikos uždavinynus. Prasidėjus reakcijai ir visam revoliuciniam judėjimui aprimus, L.M.S. veikla, palikdama ir toliau pogrindyje, jau nebuvo revoliucinė. Teko pasitenkinti lietuvių k. oficialiu įteisinimu pradinėse mokyklose. Iš tolimesnių suvažiavimų minėtinas 1908 nutarimas organizuoti jaunimo ratelius. I pas. karas L.M.S. veikimą sustabdė. 1906 VII 30 mokytojas V. Jakubauskas mėgino legaliai sušaukti mokytojų suvažiavimą ir trumpus mokytojų kursus Kaune, bet gubernatorius leidimo nedavė. Atgaivinti L.M.S. 1917 ėmėsi iniciatyvos lietuvių mokytojai, karo metu buvę Voroneže, bet nesutarus tikybos dėstymo klausimu, įsisteigė dvi sąjungos. Viena pasivadino Lietuvių Mokytojų Profesine Sąjunga, kita Liaudies Mokytojų Sąjunga. Profesinės sąjungos įstatai buvo atspausdinti 1918. Ne ką sąjunga spėjo nuveikti, nes tais pačiais metais prasidėjo lietuvių grįžimas tėvynėn. Toji sąjunga norėta atgaivinti Vilniuje. 1919 I 20 buvo sušauktas Vilniuje lietuvių mokytojų steigiamasis susirinkimas. Išrinkta valdyba: Pr. Mašiotas, M. Šikšnys, P. Karazija, O. Mašiotienė ir St. Kairiūkštis. Bet Vilnių okupavo lenkai, ir toji sąjunga pakriko.

Lietuvių Mokytojų Draugija Latvijoje įsikūrė 1923; jos nariais buvo dirbantieji Latvijos lietuviškose pradžios mokyklose ir Lietuvių Rygos gimnazijoje mokytojai. Draugija turėjo iki 50 narių. Brandesniam darbui tos draugijos iniciatyva susiorganizavo Moterų komitetas, kuris pradžioje buvo L.M.D.L. talkininkas, o vėliau įsiliejo į tą draugiją. Tuomet draugija turėjo visą šimtą narių. 1931, įsikūrus Latvijoje Lietuvių sąjungai, visų lietuviškų organizacijų jungtiniui, į ją stojo ir L.M.D.L. Svarbiausias draugijos tikslas buvo organizuoti lietuviškas mokyklas, kurių 1943, su Rygos lietuvių gimn., viso turėta 17, remti jas medžiagiškai, rūpintis jų sėkmingu darbu, kultūrinėmis tų mokyklų mokinių pramogomis, iškylomis ir kt. Be to, draugija steigė bibliotekas, vasaros atostogų metu rengė suvažiavimus, įsigijo ir nekilnojamojo turto.

Mokytojų kursai Marijampolėje (1928)

Lietuvių Mokytojų Sąjunga Amerikoje mokytojų draugijų sąjungos JAV pavadinimas. Lietuvių mokytojai, po II pas. karo atsidūrę JAV, nenorėdami atitrūkti nuo Lietuvos su jos kultūra ir tradicijomis, o taip pat norėdami ugdyti jas lietuvių išeivių priaugančiose kartose, susirūpino susiburti bendram darbui į profesinę draugiją. Jau 1949 rudenį Čikagoje ir Brukline buvo įsteigtos vietos mokytojų draugijos, pasivadinusios Lietuvių tremtinių mokytojų sekcijomis. Vėliau tos draugijos kūrėsi Clevelande, Los Angeles, Cicero, Bostone, East St. Louis. Sekcijų vardą pakeisdavo skyrių vardu. 1950 Čikagos ir Bruklino skyriai kėlė mintį sujungti visus skyrius į sąjungą. Sutarus, Bruklino valdybai, tuomet vadintai Rytų apygarda, pavedė eiti ir Lietuvių Mokytojų Sąjungos valdybos pareigas. 1954 tos pareigos teko Čikagos skyriui, kitaip Šiaurės apygardai, kuri tas pareigas iki šiol eina. 1955 sąjunga pasivadino L.M.S.A., padaliniai — sąjungos skyriais. Susiorganizavę mokytojai, prisitaikydami vietos sąlygoms, pagyvino tėvų ir Tremtinių Bendruomenių pradėtą lietuviškų mokyklų steigimą. Įsikūrė visas mokyklų tinklas lietuvių kolonijose: šeštadieninės, sekmadieninės, prie lietuviškų parapinių mokyklų lituanistinės klasės, aukštesnės lituanistikos mokyklos. Čikagos skyriaus pastangos vesti lietuvių k. dėstymą viešosiose mokylose, kuriose yra didesnis lietuvių mokinių skaičius, nepasisekė. Ėjęs mokytojų sąjungos valdybos pareigas Bruklino skyrius paruošė pirmąsias mokyklų programas. Susiorganizavus Lietuvių Bendruomenei, Čikagoje įsteigė L. B. Čikagos apygardos Švietimo tarybą, kuri iš L.M.S. perėmė rūpinimąsi mokyklomis, programomis, vadovėliais ir kita kuo, L.M.S.A. talkininkaujant. Įsisteigusi Lietuvių Bendruomenės centro Švietimo taryba, pradėjo rūpintis lituanistinėmis lietuvių mokyklomis visoje JAV teritorijoje. Gausingiausias L.M.S.A. skyrius, kuris dabar eina ir sąjungos valdybos pareigas, yra Čikagoje ir turi 110 narių. Tas skyrius 1950 įkūrė Vaikų teatrą, kuris nuo 1953 pavadintas Jaunimo teatru. Jis surengė vaidinimų ne tik Čikagoje, bet ir artimesnėse Čikagai lietuvių kolonijose; organizavo mokykliniam jaunimui radijo valandėles, kartais įsteigdavo vasaros vaikų aikšteles; norėdami atsverti neigiamą komikų įtaką, stengėsi vaikams leisti iliustruotų leidinėlių. Čikagos dienraščiuose organizavo mokytojų skyrius; skiria kasmet premijas už geriausiai parašytą vaikams ir jaunimui grožinės literatūros kūrinį; rūpinasi lėšų telkimu mokykloms, veikiančioms Europoje, pirmoje eilėje

Vasario 16 gimnazijai. Iki 1958 XI 1 yra surinkusi 15.758,40 dol., kurie sutelkti mkt. A. Gulbinsko darbu. L.M.S.A. pirmininkais yra buvę: Brukline Br. Kulys, Čikagoje J. Kavaliūnas, A. Gulbinskas, J. Tamulevičius, Pr. Mozūraitis, vėl Kavaliūnas ir 1958 Vl. Misiūnas. Čikagos skyrius įregistruotas Lithuanian Teachers Association of the State of Illinois vardu.

Panašiai yra susiorganizavę ir Kanados lietuvių mokytojai, bet ten mažesnis mokytojų skaičius ir siauresnė darbo dirva. Veikiantieji JAV vakaruose skyriai vadinami Vakarų Apygarda.

Bostono liet. mokytojų organizacinė veikla prasidėjo sykiu su šeštadieninės lituanistikos mokyklos suorganizavimu 1949. 1951 buvo sudaryta formali valdyba tokios sudėties: K. Mockus — pirm., V. Kulbokas — v.pirm., A. Klemas — kasininkas, V. Vakauzas — sekr., P. Bliumas — narys. Toji valdyba sudarė iš aukų pradinį fondą vadovėliams leisti ir su Lietuvių Enciklopedijos leidėjo J. Kapočiaus pagalba išleido ir išplatino lietuvių mokykloms skirtus 3 vadovėlius: J. Ambrazevičiaus, A. Skrupskelienės, A. Vaičiulaičio Naujųjų Skaitymų I d., A. Rinkūno Kregždutės II ir III d.

Plečiant organizacinę veiklą, buvo kviečiami kasmet N. Anglijos srities lietuvių mokytojų suvažiavimai, stengiantis programą pritaikyti ne tik naujosios imigracijos mokytojams, bet ir parapijų mokyklose dirbančioms vienuolėms lietuvėms mokytojoms. Trys suvažiavimai yra buvę So. Bostone. Juose paskaitas skaitė dr. J. Girnius, V. Čižiūnas, sesuo M. Elzbieta, Vl. Kulbokas, Pr. Pauliukonis. Brocktono Nukryžiuotojo Jėzaus seserų vienuolyne buvusiame suvažiavime paskaitą skaitė Ig. Malėnas, o Worcester suvažiavime buvo kun. dr. V. Cukuro paskaita. Pastarasis suvažiavimas įvyko 1959 X 18 Putnam liet. seserų vienuolyne. Jame paskaitas skaitė sesuo M. Felicija-Rogalskytė ir sesuo dr. Gabrielė-Macijauskaitė.

Dabartinę Bostono liet. mokytojų valdybą, apimančią N. Anglijos sritį, sudaro K. Mockus — pirm., O. Girniuvienė, St. Šmitienė — v.pirm., J. Vaičaitis — kasininkas, V. Vakauzas — sekr.

Lietuvių Tremtinių Mokytojų Sąjunga įkurta tremtinių mokytojų atstovų ir lietuviškų gimnazijų tremtyje direktorių suvažiavimo, įvykusio 1946 IX 30 Augsburge, kur buvo sudaryta ir laikinoji centro valdyba. 1947 II 2 Scheinfelde įvykęs sąjungos atstovų suvažiavimas išrinko centro valdybą iš Hanau ir Kasselio mokyklose dirbančių mokytojų. Nuo to meto centro valdybos vieta buvo Hanau. Rūpinosi daugiausia mokytojų profesiniais bei darbo reikalais. Sprendžiant įvairius tremtinių mokyklų, mokytojų, mokymo bei auklėjimo klausimus, bendradarbiavo su Vyriausiu Lietuvių Tremtinių Komitetu ir Švietimo valdyba. Jos veikla pasibaigė, visiems jos centro v-bos nariams ir daugumai mokytojų emigravus iš Vokietijos 1949 metų gale. *M. Kr.*

Mokytojas mokytojų reikalams Draugijos priedas, ėjęs 1914 I — 1915 III Kaune,

S PRIEDAS PRIE 85 „DRAUGIJOS“ N-RIO.

Mokytojas № 1

SAUSIO 1914 M.

kaip mokytojų katalikų laikraštis; redagavo A. Busilas; sustojo rusams kun. A. Dambrauską iš Kauno nutrėmus Vilniun ir atėmus Draugijai leidimą. Pagrindiniai bendradarbiai: A. Busilas, Pr. Dovydaitis, M. Grigonis, M. Krupavičius. I pas. karo metu rusų cenzūrai sugriežtėjus, M. tuščios vietos teko užpildyti eilėraščiais.

Mokka, Mocha, Jemeno uostas prie Raudonosios jūros, 200 km nuo Adeno; apie 6000 gyv. M. yra buvusi Jemeno sostinė ir išgarsėjo geriausios kavos (iš Arabijos ir Etiopijos) prekyba. Šiuo vardu vadinamos aukščiausios kokybės mažos, kiaušinėlio išvaizdos, kavos pupelės, iš kurių gaminama stipri moka kava.

Mokłowski Kazimierz (1869–1905) lenkų liaudies meno žinovas. Išsp. Sztuka ludowa w Polsce 1903.

Mokomasis balansas žr. Balansas.

Mokomoji miškų urėdija žr. Trakų miškų urėdija, Alytaus miškų urėdija.

Mokpo, Moppo, piečiausias Korėjos uostas v. pajūryje; apie 120.000 gyv. (1956). Pro M. išvežama medvilnė, ryžiai, mineralai, medis, o įvežami daugiausia pramonės dirbiniai. M. yra uždaroje įlankoje, nuo atviros jūros atskirtoje eile salų.

Mokranjac Stevan (1855–1914) serbų muzikas, dirigentas, 1889 įsteigęs muzikos mokyklą. Išsp. Liturgia serba.

Mokronowski Stanisław (1761–1821) lenkų generolas; baigė karo mokslus Paryžiuje ir 10 metų tarnavo kariuomenėje Prancūzijoje. 1788 grįžo Lenkijon ir buvo išrinktas į ketverių metų seimą. 1792 dalyvavo kare su rusais. 1794 Kosciuškos sukilimo metu Varšuvos komendantas, išvijo rusus iš Varšuvos. M. buvo pasiųstas į Lietuvą vadovauti sukilimui, bet buvo sumuštas. Emigravo į Italiją.

S. Mokronowski

Mokslas sistemingas ir metodiškas nagrinėjimas viso to, kas gali tapti žmogiškojo pažinimo objektu. Esminiu prisirišimu prie duotybių m. atsiriboja nuo kitų žmogiškosios veiklos sričių, kaip menas ir technika, kurios, nors neretai naudodamosi mokslinėmis žiniomis, duotybes pačios kuria. Bet ir taip atribojus m. nuo kūrybinės veiklos, reikia skirti plačiąją ir griežtąją m. prasmes. Jei plačia prasme m. vardas suteikiamas ir spekuliatyvinėms disciplinoms, kaip filosofija bei teologija, griežta prasme m. apima patirtines disciplinas. Taip suprastas m. naudojasi stebėjimu, įžvalga, eksperimentu ir įvairiais loginiais bei techniniais metodais, o jo tikslas yra aprašyti, klasifikuoti ir pagal galimumą suvesti į dėsnius tikrovės įvairybę. Kadangi tikrovė yra daugialypė, atsiveria įvairiais sluoksniais bei aspektais, m. susiskirsto į daugelį specifinių mokslų. Nors šie skiriasi savo objektų prigimtimi bei vartojama metodika, visiems m. yra bendri tie patys mokslinės veiklos ir mokslinės dvasios bruožai.

Pirmiausia, m. yra racionalus ta prasme, kad jis tenkinasi žmogiško pažinimo galiomis ir savo tikslu turi natūralų tiriamųjų objektų aiškinimą, neprašokantį tos pačios tikrovės (gamtinės bei dvasinės) ribų. Bet kadangi ‚žmogiškojo pažinimo galių' sąvoka jau pati yra problematinis dalykas, m. plotmę konkrečiau galima apibūdinti atmetimu tokio dualistinio aiškinimo, kuris, užuot ieškojęs natūralaus priežastingumo, tuoj sieja objektus arba su antgamtinėmis jėgomis, arba su metafizinėmis ‚esmėmis', ‚substancinėmis formomis' ir t.t. Atmesdamas pastarąsias kaip neprieinamas stebėjimui bei nesuteikiančias naujo empirinio turinio (šia prasme naujųjų amžių mokslai sukilo prieš viduramžių scholastinę filosofiją), m. atsisako ir nuo teologijos pagalbos, kai aiškinimui pakanka natūralių duotybių (šia prasme Laplace teigė, kad astronomijai nereikalinga Dievo hipotezė, lyg Jis stumdytų dangaus kūnus, kaip kokia gamtinė priežastis). Tuo pačiu, m. lieka indiferentiškas teologiniams bei metafiziniams teiginiams, jei jų atveju m. priimtini, patirtimi grįsti, metodai yra bejėgiai.

Mokslinė tiesa galutinai remiasi patirtinių duotybių pažinimu, nežiūrint, ar tokį pažinimą sudarytų betarpiškas parodymas ar tarpinis įrodymas per bendrai pripažįstamus dėsnius, kurie patys yra duotybių dėsniai. Todėl mokslinė tiesa savo intencijoje visada išreiškia pačias duotybes ir kaip tokia reikalauja visuotinio pripažinimo.

Žmogus negali pabėgti nuo mokslinės tiesos, lygiai kaip jis negali pabėgti nuo tikrovės akivaizdumo. Vienok, nežiūrint šio duotybėmis grįsto mokslinės tiesos praktiško tikrumo, absoliučios būtinybės ženklo ji neturi. Kadangi žmogiškasis pažinimas yra ribotas ir perspektyvus, kiekviena mokslinė tiesa yra principiškai hipotetinė; ji visada lieka atvira galimybei, kad nauji duomenys gali pareikalauti performulavimo arba bent papildymo. (Išimtis galioja tik matematikai ir logikai dėl jų skirtingos prigimties). Iš tiesų, pačios pagrindiniausios mokslų tiesos kartkartėmis išgyvena gilius sukrėtimus. Bet jei nė viena mokslinė tiesa negali būti suabsoliutinta į galutinį autoritetą, tai reiškia, kad mokslinis autoritetas yra nuolatiniame ir begaliniame kūrimo vyksme, ir jį kuria duotybių šviesoje apsisprendžiąs mokslininkas, duodąs savo įnašą pagal savo įžvalgos gylį ir darbo gausą. M. todėl yra ‚demokratinis'; nėra sutapimas, kad m. gimė ten, kur pražydo politinė demokratija. Abi veiklos formas įgalina tas pats dvasinis nusiteikimas. Neturėjimas absoliutaus rikiuojančio autoriteto sudaro pavojų, kad teisingą įnašą gali nustelbti klaidinga nuomonė. Tačiau, prisimenant pažinimo ribotumą, autoritarinė struktūra gali būti dar pragaištingesnė, nes ji kaip tik klaidingą nuomonę gali suabsoliutinti lyg tiesą. Atmesdamas galutinį rikiuojantį autoritetą, m. verčiau skatina abejonę bei kritiką, kaip nuoširdžią metodinę priemonę klaidai išvengti. Istorija nurodo, jog toks es-

minis m. atvirumas yra vaisingas kelias į tiesą ir pažangą.

M. reiškia pretenziją į kiekvieną žmogiškai patirčiai prieinamą objektą. M. neturi ribų nei į toli (moksliniam tyrimui gali būti palenktos vis naujos tikrovės sritys), nei į gylį (tiriamajam objektui gali būti statomi vis nauji klausimai). Kadangi m. uždavinys yra aiškinimas pačių duotybių, galiausiai jos yra aukščiausias mokslinės tiesos teisėjas. Jų aukojimas kitiems išskaičiavimams prieštarauja moksliškumo prigimčiai, o jų klastojimas reiškia moksliškumo išsižadėjimą. M. tad idealu laiko visišką objektyvumą, t.y. visišką atsidavimą duotybėms. Šia prasme mokslininkas stovi pasaulio atvirybėje. Ne tik savyje jis neranda kliūčių objekto tyrimui (išskyrus tam tikrus etinius sumetimus), bet nepateisina ir nepripažįsta tyrimui statomų išorinių kliūčių, kaip pvz. klasės, partijos, visuomenės, pasaulėžiūros prejudicijų. Mokslo egzistencija remiasi mokslininko tiesos meile ir intelektualine drąsa sakyti duotybių diktuojamą tiesą, nežiūrint, kaip ji skaudintų aplinką ir apskritai tą nuomonę, kuri yra verta ar neverta pasaulėžiūros vardo.

Iš esminio m. nesuinteresuotumo eina ir teorinis jo pobūdis. Nors daugeliu atvejų mokslinį nagrinėjimą sukelia praktiniai reikalavimai, m. kaip teorija pirmiausia stengiasi aprašyti duotybes, jų santykius ir dėsningumą vien grynojo pažinimo labui. Šia prasme m. yra viena iš svarbiausių dvasinių vertybių. Kai šiandien marksizmas skelbia, kad negali būti teorijos be praktikos, tokioje tezėje visai teisėtai galima įžvelgti m. nuvertinimą į techniką. Apskritai, tik praktika privalo teorijos (betkoks praktinis įgyvendinimas remiasi teoriniu vaizdu), gi teorija gali likti praktikai visai abejinga. Jau vien tai, kad ne visos teorinės žinios suteikia naujas arba tikslesnes faktų panaudojimo galimybes, nurodo, jog praktinis pritaikymas yra m. tik antraeilis dalykas. Kitaip juk nepritaikomosioms žinioms reiktų paneigti moksliškumo žymę. Tačiau ir nesutinkant su marksistine m. samprata, reikia pripažinti, kad m. įtaka socialiniam gyvenimui yra milžiniška. Teorinėje plotmėje m. keičia žmogaus mintijimą, atpalaiduoja jį nuo siaurų prejudicijų bei aklo prietaringumo, o praktinėje plotmėje gerina materialinę būklę tikslesniu gamtos jėgų ir žemės turtų naudojimu. Naujaisiais amžiais iškilusį Vakarų pasaulio dvasinį ir materialinį pranašumą apsprendė ne kas kita, kaip mokslas ir juo grįsta technika.

Komplikuotesnis yra m. santykis su filosofija, religija ir pasaulėžiūra apskritai. M. santykis su filosofija gali būti dvejopas. Iš vienos pusės, filosofija gali prisistatyti m. kaip ontologija, kaip bandymas paskirus mokslus integruoti vieningon visumon, kur juos sujungtų bendros kategorijos arba bent skirtingų buvimo būdų analizė. Taip suprasta filosofija turi daug moksliškumo žymių, ir abu, filosofija ir m., gali vienas kitą praturtinti. Panašiai su pažinimo teorija. Iš kitos pusės, filosofija gali prisistatyti kaip tam tikros pasaulėžiūros laukas, kur svarstomi neempiriniai prasmės, transcendencijos ir normatyvūs klausimai. Šitaip suprasta filosofija, kartu su religija ir pasaulėžiūra apskritai, stovės visai kitoje plotmėje, negu m. Teoretiškai, tarp šių dviejų plotmių tilto nėra. Bet praktikoje, kaip istorija nurodo, toks aštrus skyrimas yra vargiai įmanomas. Kiekviena filosofija, pasaulėžiūra ar net religija ‚užkliudo' pasaulį ta prasme, kad ji išsako ką nors arba apie istoriją, arba apie tikrovės sąrangą, pvz. nusakydama istorijos prasmę, ji savaime implikuoja tam tikrą istorinio vyksmo kryptį. Todėl pasaulėžiūra neretai prisistato, moksliškai kalbant, kaip plačios aprėpties hipotezė, kuri jei ir negalima patikrinti visumoje, vis vien bent atskiromis dalimis sutampa su moksliniu lauku. Jei pasaulėžiūra neturėtų jokio sąlyčio su m., ji nesiektų jo kontrolės. Apskritai, kadangi filosofija, religija ir pasaulėžiūra gali išsireikšti įvairiausiomis formomis, jų santykis su m. yra konkretus, istorinis dalykas. Lygiai istorinis dalykas yra, kaip išsivysto jų ginčas. Betgi reikia pastebėti, kad toks ginčas įgauna daug aštresnę formą, negu ginčas pačių mokslų tarpe, kuris visada lieka ‚demokratinis' aukščiau minėta prasme. Pasaulėžiūra, prašokdama empirinę plotmę, pretenduoja į aukštesnio laipsnio tiesą, reikalauja mokslų nusilenkimo ir tuo stato principinį vienos ir kitos pusės egzistencijos klausimą. Tokiu būdu, į filosofijos tiesą pretenduojančios filosofijos ginčas su m. gali baigtis filosofijos kaip tokios diskreditavimu (hegelinė gamtos filosofija sukėlė antifilosofinę mokslų reakciją XIX a.), o teologijos ne-

noras apleisti mokslų sritį galį sukelti ‚m. kovą su religija apskritai' (ne tik XVII a. įvykiai, bet ir vėlesnis teologų teigimas, kad negali būti evoliucijos tarp biologinių rūšių, — po to, kai šis faktas buvo moksliškai įrodytas). Betgi dažniausiai ir universaliausiai pasikartojąs m. ir pasaulėžiūros ginčas liečia istorijos ‚koregavimą'. Jei minėtais atvejais pagrindinė ginčo kaltė glūdi pasaulėžiūros pretenzijose į aprioriną tiesą, ginčą gali sukelti ir patys m. dogmatiniu teigimu, kad pvz. dvasinis pasaulis tėra medžiagos funkcija (materializmas), arba kad tik tai yra prasminga, kas yra moksliniais metodais apvaldoma (grubus pozityvizmas).

G a m t o s i r d v a s i o s m o k s l a i. Nors visus m. riša tie patys formalūs moksliškumo bruožai ir ta pati loginė metodika, m. susigrupuoja į dvi pagrindines gamtos ir dvasios m. grupes. Dvasios m., savo objektu turėdami žmogiškąją tikrovę, susiduria su skirtingu dėsningumu ir privalo kitokio pažinimo būdo. Tiek gyvosios, tiek negyvosios gamtos m. turi reikalo su visiškai apspręstomis duotybėmis, jei jų dėsningumas ir nebūtų vien mechaninis, bet pereitų į tikslingumo plotmę. Dvasios m. sutinkamas dėsningumas yra ne tik komplikuotesnis, bet ir problematiškas, nes dvasinė plotmė ne tik remiasi psichologine, biologine ir fizine plotme, bet joje prasiveržia ir savisprendos momentas. Dėl to kartais teigiama, kad dvasios m. iš viso rūpi ne dėsningumas, bet individualus, idiografinis aprašymas. Šitokia pažiūra visgi prasilenkia su faktu, kad kai kurie žmogiškosios tikrovės m. (ekonomika, sociologija) visai atvirai ieško dėsningumo, o ir kituose nėra jo kratomasi. Net tokia individualistinė estetika meninio kūrinio nagrinėjime stengiasi iškelti tai, kas kūriniui suteikia vieningumo, vadinasi, suveda detales į paprastą ar komplikuotesnę laikyseną, kuri jau yra ‚dėsnis' šio kūrinio atžvilgiu, — jau nekalbant apie kūrinių platesnės aprėpties lyginimą, už kurio nuolat slypi noras suvesti į dėsnius. Bet kartu aišku, kad individualumui dvasios m. skiria nepalyginti didesnę vertę negu gamtos m., kur paskiros duotybės tėra tik bevardžiai dėsnių atvejai. Teisingesnė yra pažiūra, kad individualumui priskiriama svarba dvasios m. intensyvėja tiek, kiek nuo apspręstos dvasios einama prie kuriančios dvasios. Ekonomika, turinti reikalo su gamtos apspręsta vitaline žmogaus struktūra, ras daugiau vietos dėsningumui, negu estetika, kurios objektas yra kūrybiniu aktu įprasminta individualybė. — Kadangi dvasios m. susiduria su įprasminimu bei dvasios objektyvizacijomis apskritai, jie skiriasi nuo gamtos mokslų ir savitu pažinimo būdu. Jei pastarieji savo objektus mato tik ‚iš viršaus', dvasios mokslai juos įžvelgia ‚iš vidaus', nes tyrėjas juose įžvelgia sau pačiam giminingą struktūrą, kurioje priežastingumas pasireiškia kaip motyvacija. Vietoj gamtos mokslams būdingo juslinio pažinimo, dvasios m. vyrauja supratimas, įsijautimas į tikslu grįstą prasmingumą, atkūrimas motyvacijų grandinės ir sąveikos. Galima todėl kalbėti apie dvasios m. vykstantį nuolatinį atkuriantįjį pergyvenimą, kur ‚gyvenimas yra suprantamas per jį patį' (Dilthey). Ši aplinkybė paaiškina, kodėl dvasios m. randamas daug didesnis nuomonių skirtumas, negu gamtos m. Jei gamtiniai faktai kliudo akį savo akivaizdumu, dvasios m. tyrėjas stovi prieš daug sunkesnį uždavinį atlikti tiriamąją objektyvaciją savo vidiniu nusiteikimu (nors ir ne ta prasme, kad jis su jos motyvacija turėtų sutikti kaip su tiesa). Todėl dvasinių objektyvacijų atveju visai reikšmingai galima kalbėti apie supratimo nepajėgumą. Iš to seka, kad ne tik vienas tyrėjas labiau negu kitas sugeba įsijausti į kitą asmenį, bet ir viena istorinė epocha, dėl savo pagrindinio nusiteikimo, yra labiau negu kita pajėgi suprasti kitą praeities epochą. Žr. Įrodymas.

I s t o r i n i s ž v i l g s n i s. Jau senojo oriento kultūros (Babilonija, Egiptas) turėjo ne tik pažengusią techniką — prietaisus darbo palengvinimui, bet ir buvo surinkę nemaža astronomijos, matematikos, medicinos žinių. Vienok šios žinios buvo daugiau paprastas faktų sukaupimas be sąmoningos metodikos. Aplink dar vyravo mitinė galvosena ir, svarbiausia, neturėta gamtos dėsnių sampratos. Metodas, sistematika, gamtos dėsningumo sąvoka išbunda pirmą kartą tik Graikijoje. Čia mokslinė nuotaika su gilia aistra yra nešama į visas tikrovės sritis, o filosofija paskęsta ‚nuomonės' (doxa) ir ‚žinojimo' (episteme) skirtybės aptarime, kuriame glūdi pirmasis istorijoje susimąstymas apie moksliškumą. Todėl visai prasmingai m. prasilaužimą reikia skaityti nuo apytikriai VI a. pr. Kr. Šį faktą linksta užmiršti

populiarusis žvilgsnis, kuriam m. yra greičiau techninis sugebėjimas. Pastarąja prasme, m. pradžią reiktų nukelti į pirmąją būtybę, pasigaminusią įrankį. — Jei apskritai graikų m. glūdi kosmologijos (žr.) vienybėje, graikams pirmoje eilėje yra būdingi struktūriniai, ne kauzaliniai, m. Pitagoriečių dėka per trumpą laiką pražysta geometrija ir aritmetika, astronomija ir muzika, kiek vėliau Archimedas pagrindžia mechaniką. Bet stebėjimo talentas kuria mediciną bei biologiją, o su Herodotu ir ypač Tukididu prasideda mokslinis istorijos rašymas. Kitų dvasios m. pradai dar tebėra susiję su filosofija. Helenistiniame laikotarpyje stoikai išvysto kalbos studijas. Politiniam svoriui persimetus į Romą, graikų m. pamažu blėsta, nors Aleksandrijoje išsilaiko iki V a. po Kr. Utilitarinės Romos įnašas m. yra menkas ir vis vien sukeltas graikų. Tik teisės m. romėnai sukuria naują discipliną. Visai tuščias laikotarpis prasideda barbarų antplūdžiu. Viduramžiais teologijos primatas ir tariamai išspręstas pasaulėvaizdis mokslų irgi neskatina. Keletą šimtmečių jie vegetuoja statinio pobūdžio mokyklinėse trivium (gramatika, retorika, logika) ir quadrivium (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika) disciplinose. Bet mokslai vėl staiga prasiveržia naujųjų amžių pradžioje, po to, kai antikinę mintį puoselėjęs renesansas atkasė ir graikų mokslinius raštus. Pastarųjų paskatintas, Kopernikas skelbia heliocentrinį pasaulėvaizdį, o grįžimas prie matematinio metodo, stebėjimo bei eksperimento XVII a. leidžia sužydėti dinamikos ir mechanikos mokslams (Galileo, Newton). Nuo šio laiko prasideda nuostabus m. augimas, kuris neišdildomai paženklina moderniosios Europos kultūrą ir įgalina jos įsiviešpatavimą pasaulyje. Matematinio pobūdžio m. netrukus seka stebėjimu grįsta anatomija ir fiziologija, kiek vėliau botanika ir chemija. XVIII a. iškyla ekonomika ir pagyvėja istorijos rašymas. XIX a. pergyvena naują mokslinės pažangos bangą. Geologija atveria stebinantį žemės ir gyvybės senumą, tada seka Darwino evoliucijos teorija, kurią taiso ir papildo kitos biologinės teorijos. Išsikristalizuoja antropologija. Kiti atradimai nuolat plečia fizikos akiratį ir išugdo technologiją. Bet XIX a. stovi ir dvasios mokslų ženkle, kuriems vadovauja istorija. Kritiniu metodu apvalomi istoriniai šaltiniai, susikuria biblinė kritika, archeologai atkasa senąsias kultūras, filologai duoda naują žvilgsnį apie tautų giminystę. Savarankišku ir energingu mokslu tampa psichologija. XX a. dar prasiveržia sociologija, o gamtos m. praturtėja reliatyvumo teorija ir radikaliu prasilaužimu į atominę sritį. Bet kartu žmogus ruošiasi tarpplanetinėms kelionėms.

W. Schudert (red.), Universitas Literarum: Handbuch der Wissenschaftskunde 1955 (tartum leksikonas, duodąs paskirų mokslų aprašymą, struktūrą, istoriją ir pagrindinę bibliografiją); *F. Barry*, The Scientific Habit of Thought 1927; *L. Chwistek*, The Limits of Science ²1949; *K. Popper*, The Logic of Scientific Discovery 1957; *A. Rapoport*, Science and the Goals of Man 1950; *A. N. Whitehead*, Science and the Modern World 1925; *J. Dewey*, Science and Civilization 1923; *Ph. Frank*, Science and its Philosophy 1949; *W. Szilasi*, Wissenschaft als Philosophie 1945; *B. Barker*, Science and the Social Order 1952; *A. Wenzl*, Wissenschaft und Weltanschauung ²1949; *B. Russell*, Religion and Science 1935; *E. Rothacker*, Logik und Systematik der Geisteswissenschaften 1947; *W. Dilthey*, Einleitung in die Geisteswissenschaften ³1933; *A. Portmann*, Biologie und Geist 1956; Mokslų istorija: *G. Sarton*, Introduction to the History of Science 2 tt. 1927–31; *W. C. D. Dampier*, A History of Science 1929; *Fr. Dannemann*, Die Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und ihrem Zusammenhang 4 tt. ²1920–23; *A. Rey*, La science orientale avant les Grecs 4 tt. 1930–46; *B. Farrington*, Greek Science 1953; *H. Butterfield*, The Origins of Modern Science (1300–1800) 1950; *A. D. White*, A History of the Warfare of Science with Theology 2 tt. 1896; *M. Ornstein*, The Role of Scientific Societies in the 17th Century 1938; *R. Metz*, A History of European Thought in the 19th Century 4 tt. 1896–1914. *V.Dn.*

Mokslas ir Gyvenimas Lietuvos komunistų mėnesinis žurnalas. Leidžia Politinių ir mokslinių žinių skleidimo d-ja. 1957 išėjo pirmas numeris.

Moksleiviai ateitininkai. Moksleivių ateitininkų sąjunga yra vienas iš pagrindinių Ateitininkų federacijos vienetų; kiti du — studentų (SAS) ir sendraugių (ASS). Tokia organizacinė struktūra sudaryta Palangos reorganizacinėj konferencijoj 1927.

M.a., berniukai ir mergaitės, pradėta organizuoti dar 1908. Ateitininkų kuopelės veikė slaptai gimnazijose ir mokytojų bei kunigų seminarijose. Kauno moksleivių kuopa 1910 pradėjo leisti ranka rašytąją Ateitį; šis vardas priimtas spausdintinei Ateičiai (1911) ir pačiai organizacijai (žr. Ateitininkai). Pirmosios metinės konferencijos įvyko Kaune (1911–12) ir Vilniuje (1913–15).

Vokiečių okupacijos metu (1915–18) sutrikus mokyklų darbui Lietuvoje, moksleivių ateitininkų veikla susilpo; išsilaikė tik kelios kuopos. Tuo tarpu Rusijoje, kur nemaža ateitininkų nusikėlė su evakuotomis gimnazijomis, veikė keliolika kuopų. Vo-

roneže susikūrė ateitininkų centras ir 21 moksleivių kuopelė su 500 narių, Petrapilyje — 4 kuopelės su 70 narių; čia 1916–18 buvo leidžiami Ateities Spinduliai, pakaitalas Ateities, kuri pirmaisiais karo metais buvo sustojusi eiti, o atgaivinta (1916) Rusijos nesiekė. A.m. kuopos arba būreliai buvo dar Maskvoj, Bogorodicke, Dono Rostove, Jekaterinodare, Jekaterinoslave, Jaroslavlyje, Kazanėje, Kijeve, Krymo Stanicoje, Odesoje, Soročinuose, Tambove, Veniove ir Žitomire. Voroneže įvyko trys konferencijos (1916–18), iš kurių viena, didžioji, truko dešimtį dienų (1917 VI 2–13); svarstė veiklos statutus ir metodus, aptarė susidariusią padėtį po caro valdžios griuvimo ir lietuvių tautos aspiracijas. Konferencijoje ir visoje veikloje Rusijoje vyravo moksleiviai. Jie pasireiškė tvirtu organizuotumu, pasaulėžiūriniu principingumu, savarankiška iniciatyva ir visuomenine veikla. Bolševikų revoliucijos sūkuryje (1917–18) kovojo už religinius principus, krikščionišką demokratiją ir lietuvių tautos laisvės siekimus; palaikė artimą ryšį su lietuvių tremtinių masėmis, ypač darbininkija.

Lietuvos valstybei atsistatant ir atsteigiant mokyklas, gausesnės m.a. kuopos 1918–19 susiorganizavo Vilniuje, Kaune, Marijampolėje, Ukmergėje, Panevėžyje ir kitose vietose, kur pradėjo veikti gimnazijos ar vidurinės mokyklos. Marijampolės ateitininkai 1918–20 buvo patys gausiausi ir judriausi: jie turėjo 7 kuopeles ir keletą sekcijų. Nepriklausomybės kovų metu žymi dalis vyresniųjų moksleivių išėjo savanoriais. Marijampolės gimn. visi VI–VIII kl. ateitininkai išėjo savanoriais; panašiai buvo ir kitose ģimnazijose. Tie ateitininkai gimnazistai sudarė tris ketvirtadalius pirmosios Lietuvos leitenantų laidos. Viena tik Panevėžio ateitininkų kuopa yra davusi apie 40 karininkų. Nemažai ateitininkų kovose žuvo, daug buvo apdovanota Vyties Kryžiaus ordinais. Prezidentas A. Smetona yra konstatavęs (1927), kad ‚ateitininkai... daug yra prisidėję prie nepriklausomybės atgavimo'.

Nepriklausomybės kovoms dar tebeinant, Vilniuje (1918) ir Kaune (1919) įvyko dvi konferencijos, kurios suderino iš Rusijos grįžusių ir Lietuvoje veikusių ateitininkų statutus ir veiklos metodus. Pagrindą sudarė moksleiviai ateitininkai, geriausiai susitvarkę ir veikliausiai besireiškę; jie turėjo savarankų vienetą (Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacija, 1919 statutas). Studentai, kad ir turėję savo atskirą sąjungą dar nuo 1909, daugiau veikė su moksleiviais; kaip atskiras vienetas ėmė ryškiau išsiskirti nuo 1921. Sendraugių atskiri susirinkimai prasideda nuo 1922, o atskiros s-gos steigimo mintis iškyla tik 1924–25, šaukiant antrąjį ateitininkų kongresą Kaune.

M.a. tarp pirmojo (1920) ir antrojo kongreso (1925) iš 19 kuopų su 1500 narių išaugo iki 60 kuopų su 5400 narių. Palangos reorganizacinės konferencijos metu (1927), kai buvo susitvarkyta atskiromis sąjungomis ir susijungta į Ateitininkų federaciją, m.a. buvo 81 kuopa (iš jų 2 Latvijoje ir 1 Vilniuje) su 6037 nariais. Metais anksčiau (1926) pravesta statistika rodė, kad iš jų buvo berniukų 63,54% ir mergaičių 36,46%. Moksleiviai veikė, pasidaliję kuopomis, kuopelėmis, būreliais ir sekcijomis; iš 15 rūšių įvairių sekcijų gausiausi buvo abstinentai (34,4%). Narių skaičius pamečiui augo nuo 34 iki 39%. Anketos atsakymai rodė, kas į šią organizaciją traukė: noras lavintis ir auklėtis, susidaryti tvirtą krikščionišką pasaulėžiūrą, įprasti į organizacinį darbą, išmokti viešai reikšti savo mintis, gilintis į atskiras mokslo ir meno sritis. Tai atitiko Moksleivių ateitininkų s-gos įstatų (1927) pabrėžtas tikslas, būtent: ‚sąmoningas narių ruošimas karštais lietuviais patriotais, aiškiai susipratusiais katalikais, tikrais inteligentais šviesuoliais, aktyviais veikėjais visuomenininkais ir gerais savo profesijos specialistais'.

Palangos konferencijoje (1927) priimti ateitininkų principai skelbė ir įpareigojo: ‚ateitininkas, einąs mokslus vidurinėje ir aukštesnėje mokykloje, neturi teisės priklausyti jokiai partijai'. Toks pat nusistatymas pabrėžtas Telšių kongreso deklaracijoje (1935): ‚moksleiviams griežtai draudžiama bet kuri politinė akcija'. Švietimo ministerijos raštu (1930 VIII 30) uždrausta ideologinių organizacijų veikla visose vidurinėse ir aukštesnėse mokyklose. M.a. veikė slaptai. Draudimo metu m.a. jungė tebeėjusi Ateitis ir jaunesniesiems leidžiami Ateities Spinduliai, o mergaitėms — dar Naujoji Vaidilutė. Konferencijoms, kursams ir stovyklavimui buvo pasiremta ekskursijomis po Lietuvą (Gamtos Draugo ekskursijos). To varžomojo veikimo metu

(1930–40) m.a. padidėjo iki 11.000 arba iki 25% visų Lietuvos moksleivių.

Bolševikams Lietuvą užgrobus (1940), ateitininkai tegalėjo veikti labai siauruose ir uždaruose būreliuose; įtartieji pakliuvo į tremiamųjų sąrašus (1941). Telšių kuopos pirm. H. Žvirzdinis buvo žiauriai nukankintas Rainių miškelyje, palikęs ateitininkams testamentinius žodžius: ‚Tos idėjos miršta, dėl kurių niekas nemiršta'. Vokiečių okupacijos metu (1941–44) m.a. taip pat veikė tiktai pogrindyje. Buvo suimti ir Stutthofo koncentracijos stovykloje žuvo Ateities redaktoriai A. Januševičius ir K. Bauba; ten pat kalėjęs ir išaiškintas mirė Moksleivių ateitininkų s-gos pirm. A. Šapalas (1945 Pucke).

Vakaruose atsidūrę, ateitininkai pradėjo organizuotis stovyklų mokyklose. Pirmieji būreliai įsikūrė Blomberge, Detmolde, Eichstätte, Hanau (V. Vokietijoje), kai čia 1945 rudenį ėmė steigtis tremties gimnazijos. Moksleivių ateitininkų s-gos pirmoji instrukcija išleista 1945 XII 1, o pirmoji konferencija įvyko Tübingene 1946 IV 27–28. Ateities žurnalas, nustojęs eiti dar Lietuvoje 1940 (bolševikų invazijos metu), atgaivintas Vokietijoje 1946 IX. Prisimenant Gamtos Draugo ekskursijas Lietuvoje, dabar stovyklavimas buvo dar išplėstas ir sujungtas su ideologiniais kursais. Keli šimtai m.a. dalyvavo Reino konferencijoje (1947). Apie tą patį laiką prasidėjus emigracijai iš Vokietijos, pravesta statistika (1948) rodė, kad iš 2146 bendro mokinių skaičiaus ateitininkų buvo 797; apie 200 jau buvo išvykę į Angliją, Kanadą, Australiją ir JAV.

Moksleivių ateitininkų s-gos centras ir Ateities leidimas perkeltas į JAV 1950. Po metų pravesta registracija rodė, kad buvo įsikūrusių 12 kuopų su 284 nariais; jų skaičius vis augo. Naujoms sąlygoms pritaikyti M.a. s-gos įstatai (1952) prie anksčiau minėtų uždavinių dar pridėjo: ‚burti visame pasaulyje esančius lietuvius katalikus moksleivius', ‚kovoti dėl Lietuvos laisvės'. Veikiama pasiskirsčius į kuopas, būrelius ir sekcijas. Nariais gali būti pradžios ir aukštesniųjų mokyklų mokiniai ligi 18 metų; jie skirstosi į jaunuosius ir vyresniuosius ateitininkus. Vadovauja M.a. s-gos centro valdyba bei taryba ir Ateitininkų federacijos referentas moksleivių reikalams. 1958/59 mokslo metais buvo 32 kuopos su 1090 narių: JAV 729, Kanadoje 137, Brazilijoje 123, Australijoje 58, Vokietijoje 32, Italijoje 11.

M.a. s-gos pirmininkais ligi šiol buvo K. Bizauskas, P. Karvelis, A. Matulaitis, A. Micuta, J. Leimonas, J. Steponaitis, St. Lušys, A. Raulinaitis, Vl. Viliamas, J. Laučka, A. Damušis, A. Masionis, K. Mockus, V. Natkevičius, A. Šapalas, V. Žvirzdys, Pr. Činkus, J. Baužys, A. Viliušis, J. Kasulaitis, V. Palūnas, J. Šoliūnas, V. Kleiza.

P. Dogelis, Mano gyvenimo prisiminimai 1936; *Z. Ivinskis,* Ateitininkai 40 metų perspektyvoje (Ateitis 2, 1951); *St. Yla,* Ateitininkų vadovas (rankraštis); *J. Leimonas,* Ateitininkai kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės (Ateitis 2–3, 1928); *A. Matulaitis,* Iš ateitininkų darbuotės Didžiojo karo metu (Ateitis 1920 — sukaktuvinis sąs.); *St. Šalkauskis,* Mano atsiminimai iš gimnazijos laikų (Ateitis 5–6, 1929); ('') Ateitininkų ideologija 1933; *E. Turauskas,* Iš mūsų praeities (Ateitis 11, 1929); *M. Vaitkus,* Ateitininkų genezė (Tėvynės Sargas 4, 1948); *J. Žagrakalys,* Anketos daviniai (Ateitis 7–8, 1926); *B. Žukauskas,* Ateitininkai Voroneže (Ateitis 1/2/, 1947); Lietuvos vyskupų laiškas jaunimo auklėjimo reikalu (Tiesos Kelias 11, 1930). *S.Suž.*

Moksleiviai aušrininkai žr. Aušrininkai.

Moksleiviai skautai. Lietuvių skautų vienetai mokyklose buvo kuriami auklėti lietuvių jaunimą dorais žmonėmis ir naudingais piliečiais pagal R. Baden-Powellio sukurtos skautybės sistemą. 1917 IX M. Yčo gimnazijoje Voroneže įsteigta pirmoji lietuvių skautų-skaučių draugovė, 1918 įsikūrė Taganroge lietuvių skautų skiltis. Juos įkūrė ir vadovavo Petras Jurgelevičius-Jurgėla. Pirmasis lietuvių skautų vienetas Lietuvoje atsirado 1918 XI 1 Vilniaus lietuvių gimnazijoje, įkurtas to paties P. Jurgelevičiaus, tada VI klasės mokinio. Pirmąją skautų, -čių skiltį sudarė 10 berniukų ir 2 mergaitės. Greitai ji išaugo į Vytauto Didžiojo ir Birutės draugoves, apėmusias apie 120 moksleivių. 1919 Aušros gimnazijoje Kaune V. Vaitkaus įkurta pirmoji skautų draugovė Kaune, Saulės gimnazijoj tais metais įkurtos skautės. Atsiradus daugiau draugovių, 1919 IV Kaune įsteigtas tuntas. Veikiai įkurti skautiški vienetai ir kitose mūsų krašto gimnazijoje: Panevėžyje, Šiauliuose, Radviliškyje, Rietave, Marijampolėje, Anykščiuose, Utenoje. Netrukus skautai specializavosi: 1922 III 12 Aušros gimnazijoje Kaune įkurtos pirmosios jūrų skautų skiltys; jų įkūrėjais laikomi Kostas ir Julius Jurgelevičiai-Jurgėlos. 1924 X 16 Lietuvos universitete pradėjo veikti pirmasis stud. skautų vienetas, 1924 XI 14 Šiauliuose įsteigta pirmoji jaunesniųjų skautų (vilkiukų–paukštyčių) draugovė. 1925 III 15 Vytautas Einoris Panevėžio gimnazijoje įkūrė

pirmąjį skautų vyčių (tada vadinamų ‚roveriais') būrelį. 1928 XII 6 Kaune Saulės mokytojų seminarijoje įkurta pirmoji vyresniųjų skaučių skiltis, stud. Tomsaitės vadovaujama. Veikiai skautų, -čių organizacija apėmė visas Lietuvos gimnazijas, specialias mokyklas. Jaunesniųjų skautų, -čių vienetai veikė daugelyje pradžios mokyklų, o Kauno, Vilniaus universitetuose ir Klaipėdos pedagoginiame inst. kūrėsi akademinė skautija. Aplamai, skautų organizacija plėtėsi ir veikė beveik išimtinai mokyklose. Mėginimai organizuoti skautus miesto ir kaimo jaunimo tarpe nedavė teigiamų rezultatų. 1930 išleistas Lietuvos skautų sąjungos įstatymas (Vyriausybės Žinios 338/2321) ir 1935 paskelbtas Lietuvos skautų s-gos statutas (V.Ž. 473/3324), o taip pat švietimo ministras paskelbė specialias instrukcijas moksleivių organizacijų reikalu, kuriomis uždarytos aukštesnėse mokyklose veikusios moksleivių ideologinės organizacijos, paliekant išimtinę padėtį veikti skautams, kurie buvo švietimo ministerijos ir mokyklų vadovybės globojami. Nemažas pradžios mokyklos ir gimnazijos mokytojų skaičius dirbo šioje organizacijoje. Skautų organizacija gyvai dalyvaudavo vietos mokyklos gyvenime, atlikdavo įvairius patarnavimus, mokyklose ruošdavo kursus, paskaitas, vakarus, pobūvius, leisdavo spaudinius, laikraštėlius; reikšdavosi ir už mokyklos ribų, šaukdama narių sąskrydžius, stovyklas, suvažiavimus, ideologinius kursus. 1940 Lietuvos mokyklose veikė netoli 500 skautų,- čių vienetų (draugovių ir atskirų skilčių), kuriems priklausė netoli 20.000 jaunimo. Tik nežymų skautų procentą sudarė nemoksleiviai, daugiausia vadovai. Per 22 Lietuvos skautijos gyvenimo metus skautų eiles perėjo apie 100.000 moksleivių. Skautų organizacija Lietuvos mokyklose ir apskritai uždaryta bolševikų įsakymu 1940 VII 18. Vokiečių okupacijos metu Sūduvoje ir Radviliškyje, o taip pat Vilniuje ir Kaune veikė rezistenciniai skautų vienetai, kuriuos daugiausia sudarė moksleiviai ir studentai. Lietuvių skautija atkurta Vokietijoje, tremtyje, kur skautų vienetai veikė daugiausia prie lietuviškų gimnazijų ar pradžios mokyklų. Bendras narių skaičius siekė per 5000. Šiuo metu lietuvių skautai veikia daugelyje pasaulio kraštų, praktiškai nesant lietuviškų mokyklų, jų veikla nebesiejama su jomis (plačiau žr. Skautai). *Br.Kv.*

Moksleiviai tautininkai žr. Jaunoji Lietuva.

Moksleiviai varpininkai žr. Varpininkai.

Moksleivis pradinį ar vidurinį (aukštesnįjį) mokslą einąs jaunuolis, -lė. Jau nusistovėjusioje lietuviškoje vartosenoje aukštuosius mokslus einanti jaunuomenė išskiriama iš m. kategorijos ir vadinama studentija. M. vardas kiek siauresne prasme taikomas vidurinį (gimnazijos, progimnazijos) mokslą einančiai jaunuomenei, tarp 12–19 metų amžiaus. Moksleivijai būdingas jos amžiaus, susieto su psichofizinio brendimo reiškiniais, judrumas, nepastovumas, jautrumas ir idealizmas, taip pat ir palaipsniui intensyvėjas savo vertės ir vietos ieškojimas visuomenėje.

Lietuviškoji moksleivija, dar labai negausi prieš I pas. karą, pati pirmoji stojo į talką studentijai renkant tautosaką ir rengiant mėgėjų spektaklius vasaros atostogų metu Lietuvos kaimo žiūrovams. Nemaža vyresniųjų m. dalyvavo Lietuvos kovose dėl nepriklausomybės (savanorių ir šaulių eilėse), taip pat ir besikuriančiame valstybės tarnautojų aparate (laikinaisiais ‚becenziais' mokytojais, valsčių raštininkais ir pn.). Sparčiai kylant ekonominei krašto gerovei, augo lygia greta ir visų laipsnių bei tipų mokyklų tinklas, teikęs galimybių ir nuošaliausių vietovių gyventojams leisti vaikus į viduriniąsias mokyklas. M. skaičius kasmet augo ir jos reikšmė Lietuvos liaudžiai taip pat didėjo. Tipiškas nepriklausomos Lietuvos m. buvo savo gimtinės aplinkos vaikas, tačiau tuo pačiu metu ir tos aplinkos kultūrinio lygio kėlėjas. Būdamas savos mokyklos sienose veikiančių ideologinių moksleivijos organizacijų ar lavinimosi bei sporto būrelių narys, lietuvis m. atostogų metu nesišalino nuo savo vaikystės draugų (-ių) kaime, bažnytkaimyje ar miestelyje, dažnai aktyviai padėdamas kaimo jaunimui kultūrinių pramogų ir švietimosi srityse. Nemaža dalis kaimo organizuotos jaunuomenės palaikė nuolatinį kontaktą su savais m., gaudama jų paramos organizacinius ir kultūrinius uždavinius vykdant. Ideologinės moksleivių organizacijos ir oficialiai buvo įsipareigojusios remti lygiagretes savo pasaulėžiūra kaimo jaunimo organizacijas (pvz. ateitininkai pavasarininkus). Būta ir neigiamų kraštutinumų Lietuvos m. gyvenime ir veikime. Pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio pradžioje ideologinės m.

organizacijos daugelyje vietų buvo įtrauktos į partijų kovą. Iš to kildavo vienur kitur konfliktai tiek tarp pačių m., tiek ir m. su mokyklų vadovybe, mokytojais ar net ir viešosios administracijos organais. 1930 tautininkų valdžiai uždarius ideologines m. organizacijas, jų veikla tuo pačiu faktu nebuvo sustabdyta, tik įgijo daugiau ar mažiau intensyvaus pogrindinio pobūdžio. Viešoji visuomenės nuomonė nebuvo vieninga tuo klausimu. Nemaža tėvų ir pedagogų dalis buvo tos nuomonės, kad švietimo vadovybės peršamieji ir globojamieji mokslo dalykų ir sporto būreliai neatlikdavo tokio asmenybę ugdančio vaidmens, kokį atlikdavo m. ideologiniai susigrupavimai.

Lietuvis m. tremtyje ir išeivijoje, kad ir labai pakitėjusiose kultūrinės ir medžiaginės aplinkos sąlygose, gali išlaikyti ir ugdyti savo dvasinį ryšį su tauta tik savo tėvų ir jaunimo ideologinių organizacijų poveikyje. *V.Čž.*

Moksleivis 1. mėnesinis Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Moksleivių susivienijimo organas, redaguotas (kun.) A. Lapelio ir (kun.) A. Linkaus; įsteigtas 1912 XI, ėjo So. Bostone, Mass., paskiau Čikagoje. Sustojo 1920; jo vieton ėjo Giedra.

2. Mėnesinis moksleivių žurnalas, ėjęs Kaune 1934 XII 17 — 1936 XI 5. M. buvo tiesioginis įpėdinis valdžios uždraustų Moksleivių Varpų, nors jo leidėju ir red. rašėsi V. Kuraitis. Faktinasis jų leidėjas ir redaktoriai buvo stud. varpininkai. Valdžios sulaikytas.

Moksleivių Keliai 1. mėnesinis nepriklausomas moksleivių žurnalas, įsteigtas Čikagoje 1917, tais pačiais metais ir nustojo ėjęs. Red.-leidėjas dr. A. Montvidas.

2. 1922 I pradėjęs eiti Valparaise, Ind., Lietuvių moksleivių susivienijimo organas. Leido Lietuvių moksleivių susivienijimo centro valdyba, redagavo A. Tulys.

Moksleivių susivienijimas. Š. Amerikoje nuo 1910 studentai lietuviai save vadino ‚moksleiviais' ir šiuo vardu buvo sušauktas 1912 VIII 23 Čikagoj I Amerikos lietuvių moksleivių suvažiavimas, kuriame buvo įsteigtas Amerikos lietuvių katalikų moksleivių susivienijimas ir dalies iš jo pasitraukusių — Amerikos lietuvių moksleivių susivienijimas. Žr. Studentai JAV.

Moksleivių Varpai mėnesinis moksleivių laikraštis, su pertraukomis ėjęs 1924–40 Kaune. 1924–30 M.V. leido Lietuvos moksleivių Varpo s-gos centro valdyba, redagavo Agota Strimaitytė ir kt. 1933 IV M.V. buvo atgaivinti moksleivių ir jaunuomenės mėnesinuku. Leidėjų rašėsi J. Paknys, o red. T. Briškaitis, tačiau 1934 buvo priversti cenzūros sustoti, ir jų vietoje pasirodė Moksleivis. 1939 V M.V. buvo atgaivinti moksleivių mėnesiniu žurnalu, ir tuomet juos leido Stud. Varpo d-ja, pradžioje red. B. Paramskas, vėliau A. Rūkas. Bolševikams okupavus Lietuvą, M.V. sustojo. M.V., be pačių moksleivių, daug rašė ir stud. varpininkai. Spausdino gausiai literatūros, mokslo populiarizacijos ir socialiniais klausimais straipsnių.

Moksleivių Žodis Kauno jėzuitų gimnazijos moksleivių laikraštis, pradėtas leisti 1934 IV. Leidėjas — Marijos sodalicija.

Mokslinė metodika logikos dalis, nagrinėjanti indukcinius metodus, kurių pagalba faktų įvairybėje mokslai ieško priežastingumo ryšių. Iš priežastingumo prigimties žinoma, kad kur priežastis, ten ir padarinys; kur nėra priežasties, nėra ir padarinio; priežasties kaitai atitinka padarinio kaita; kas yra priežastis vienos rūšies padariniui, negali būti priežastis kitos rūšies padariniui. Pagal tai moderniosios m.m. kūrėjas J. St. Mill suformulavo penkis metodus, kurie nors priežastingumo ryšių galutinai įrodyti ir negali, visgi išskiria priežastingumo prigimčiai prieštaraujančias hipotezes ir susiaurina galimų priežasčių skaičių. Juo į tyrimą bus įtraukta daugiau faktų, juo didesnė bus metodais nurodytų priežasčių tikimybė. Pagal santaros metodą, jei po kompleksinio fakto abcd... seka tuvz..., po bdef... seka uzsr..., po defg.. seka zsrp..., priežastingumas riša elementus d ir z. Pagal skirtybės metodą, jei po abcd... seka tuvz... ir po abc... seka tuv..., priežastingumas riša d ir z. Pagal atitinkamos kaitos metodą, jei vieno elemento kaita (pvz. kiekybinė) atitinkamai atsiliepia kitame elemente, t.y. jei po $abcd_1$... seka $tuvz_1$... ir po po $abcd_2$... seka $tuvz_2$..., d yra z priežastis. Liekanos metodas nusako, kad, turint du vienas po kito sekančius faktus abcd... ir tuvz..., priežastingumo ryšys riš tuos elementus (d... ir z...), kurie liks atėmus tuos, kurie jau anksčiau buvo žinomi kaip priežastingai susieti (abc ir tuv). Jungtinis santaros ir skirtybės metodas sujungia pirmuosius du metodus. Šiais penkiais metodais atsiekti

rezultatai gali būti naudojami dedukcinių išvadų patvirtinimui ir atvirkščiai. Gamtos moksluose neretai indukciniai rezultatai tvirtina iš platesnio dėsnio deduktyviai išvestą teiginį, gi istoriniuose moksluose, dėl didesnio faktų komplikuotumo, dedukcinės išvados daromos pirma išvedus induktyvius dėsnius. Negalima tačiau čia įmatyti formalaus metodinio skirtumo, nes tiek gamtos, tiek istoriniai mokslai yra pagrinde empiriniai, ir dedukcijos galimybė priklauso tik nuo sėkmingo faktų apvaldymo bei suvedimo į dėsnius indukciniu būdu. Gamtos ir dvasios mokslų skirtybę reikia įžvelgti skirtingame p a ž i n i m o arba evidencijos procese.

M.m. priskiriami dar statistiniai metodai. Šie naudojami tada, kai faktų pakankama analizė yra neįmanoma (pvz. ekonomikoje, sociologijoje, meteorologijoje ir t.t.). Statistiniai metodai visgi tėra tik griežtesnių metodų laikina pakaita ir prilygsta m.m. ankstyvai stadijai. Radus priežastingumo dėsnius (pvz. suformulavus saulės ir mėnulio užtemimo dėsnius) statistiniai duomenys nustoja vertės. Apskritai, m.m. remiasi prielaida, kad, jei priežastingumo ryšys galioja vienu kuriuo atveju, jis galioja ir kitais tos pat rūšies atvejais. Dar žr. Tikimybė.

M. R. Cohen ir E. Nagel, Introduction to Logic and Scientific Method ²1951; *J. St. Mill,* A System of Logic 1843 (daug laidų); *B. Bolzano,* Wissenschaftslehre 4 tt. ²1929–31; *A. D. Ritchie,* Scientific Mehod 1923. *V.Dn.*

Mokslinio darbo metodika praktinio pobūdžio disciplina, turinti uždaviniu nurodyti, kaip universitetinių studijų eigoje siekti jų tikslo — moksliško subrendimo, ir supažindinti su mokslinio darbo priemonėmis bei šaltiniais ir su mokslinio darbo rūšimis. Tokio įvado į studijas prasme bendrosios m.d.m. kursas Lietuvoj buvo įvestas LU, vėliau VDU teol.-filosofijos fakultete ir privalomas visiems filosofijos skyriaus klausytojams. Didžiąja dalimi kursas buvo pravedamas seminarinėmis pratybomis, studentus supažindinant su šaltinių susiradimo ir jų naudojimo technika, iškarpų darymu ir jų klasifikavimu, jų panaudojimu referatams ir pn. Šis kursas buvo įvestas St. Šalkauskio iniciatyva ir pagrįstas jo parengtu veikalu Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai 1926 (²1933). Po St. Šalkauskio šį kursą vedė A. Maceina ir vėliau (filosofijos fakultete) J. Girnius.

L. Fonck, Wissenschaftliches Arbeiten ³1926; *J. E. Heyde,* Technik des wissenschaftlichen Arbeitens ⁶1941.

Mokslo akademija žr. Akademija, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos mokslų akademija.

Mokslo bičiulių draugija žr. Vilniaus krašto organizacijos.

Mokslo Dienos mėnesiniu iliustruotu Lietuvos moksleivių žurnalu ėjo Kaune 1937 I 31 — 1940 VI. Jas leido Lietuvių mokytojų dr. J. Basanavičiaus vardo s-ga, red. L. Kuodys. Turėdamos švietimo ministerijos paramą, buvo gražiai leidžiamos. Be moksleivių, jose bendradarbiaudavo ir vyresniosios kartos žmonių. M.D. skelbdavo įvairių rašinių ir kt. konkursų, o nuolatiniams savo bendradarbiams mokėjo honararus.

Mokslo draugija žr. Lietuvių mokslo draugija.

Mokslo draugijos žr. Tarptautinės mokslo draugijos.

Mokslo koperacijos Žinijos bendrovė žr. Žinija.

Mokša Sovietų Sąjungos Mordvos respublikos upė, Okos (Volgos) deš. intakas, 698 km ilgio; teka nuo Penzos mst. į š.v., turi kair. intaką Cną; baseino plotas 50.980 km², vid. debitas 195 m³/sek.

Mol grammolekulės santrumpa.

Mòla Pier Francesco (1612–1666) italų tapytojas pasireiškęs Romos baroke. Susiformavo Bolonijos mokykloje gaudamas poveikio iš F. Albani, Guercino ir Venecijoje. Nuo 1641 pastoviai apsigyveno Romoje, bet jo stilius nuo Romos baroko tapytojų skiriasi dramatiškumo stoka, ypač freskose. Vertinami jo mažesni, kupini idiliškumo paveikslai, ypač peizažų Biblinės ir atsiskyrėlių gyvenimo scenos. Darbai Romoje: 1648 altoriaus pav. SS. Domenico e Sisto bžn., 1653–57 freskos S. Marco bžn., 1657 Juozapo freskos Aleksandro VI galerijoje Kvirinale. Atskiri darbai Vatikano, Paryžiaus, Londono ir kt. muziejuose.

Molaina upelis Panevėžio vls. ir aps., Nevėžio kair. intakas, 15 km ilgio; teka į š.v., turi kair. intakus Gardiną ir Viešetą, įteka ties Berčiūnais.

Molander Olof (g. 1892) švedų režisierius. 1947 Dramos teatro režisierius. Pirmuosius stiprius savo režisūros impulsus M. gavo iš Reinhardto, tačiau jis juos savaip perdirbo. Jau pirmieji jo režisūros darbai pasižymi menine jėga bei psichologiniu medžiagos apdirbimu. Kad M. puikiai apvaldo masines scenas, parodė įscenizuo-

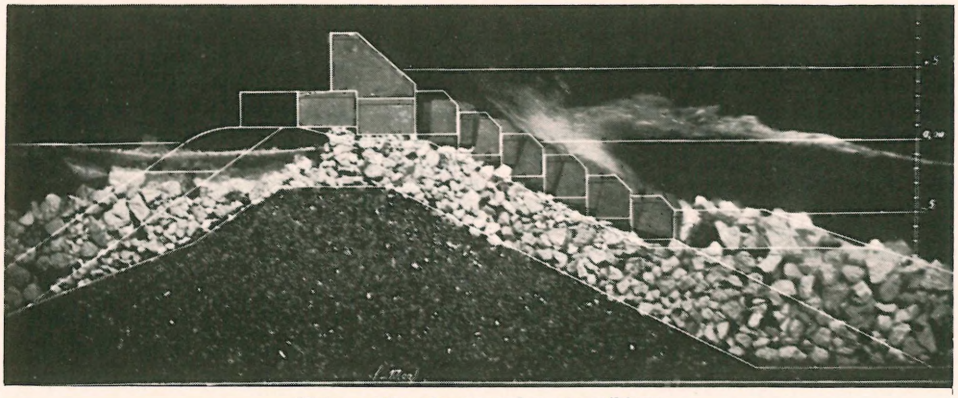

Molas — jūros bangų ardomasis veikimas

damas Romain Rollando revoliucinę dramą Dantoną 1920. Savąjį ‚aš' M. surado režisuodamas Othello 1924. Savo stipriu susidomėjimu sielos gyvenimo problemomis ir savo giliu asmeniniu religingumu (M. yra katalikas konvertitas), jis vis intensyviau ėmė studijuoti Strindbergą, pradžioje įscenizuodamas jo Svajonių žaidimą 1935. Įscenizuodamas Strindbergą, M. atskleidė rašytoją kaip didelę religinę asmenybę, kurio krikščioniškieji pagrindai žymu ir didžiausiame jo kūrinių kartėlyje bei siaubingume. Monumentalus ir imponuojąs buvo ir Šekspyro Juliaus Cezario pastatymas 1938 bei Schillerio Fiesco 1934. Režisūroje M. pasirodė didelio masto meniškos valios žmogus. Susikoncentravimas į tai, kas psichologiškai ir meniškai esmingiausia, energingas laikymasis iš anksto pasirinktos pagrindinės linijos, aštri ir gili žmogaus analizė ir puikus bei meniškas skonis pasirenkant kostiumus bei dekoracijas būdingas visiems jo kūriniams. M. yra ne tik puikus režisierius, bet taip pat ir aktorius, pvz. didžiai meniškai sukūrė Henri Gėraldy pjesėje Mylėti. M. yra ir filmų režisierius bei aktorius. *J.Lng.*

Molas (it. molo iš lot. moles ‚pylimas') yra uosto įtvaras, statomas nuo kranto į jūrą uosto įvažiavimui apsaugoti nuo užnešimo smėliu ir laivams pavojingo bangavimo audrų metu. M. krypčiai, formai ir ilgiui daugiausia įtakos turi pakrantėje vyraujų vėjai ir susidariusios srovės, kurios neša su savim smėlį ar kitus nešmenis (pvz. Klaipėdos uosto molų pav.). Netinkamai m. padarius, gali užnešti įvažiavimą smėliu taip, kad farvaterio (žr.) gilumo palaikymas gali brangiai kainuoti. Tam tikslui m. pravedami iki tokios gilumos, kurią norima palaikyti uosto įvažiavimui, arba bent iki dugno neutralios ribos, kur dugno smėlis į vieną pusę nešamas kranto linkme, į kitą — jūros. Šis gylis siekia 8–10 m nuo žemo vandens. M. kryptis, ilgis, konstrukcija nustatoma pagal praktinį patyrimą ir laboratorinius tyrimus. M. yra labai brangūs įtvarai ir, netinkamai suplanuoti, gali visai nepasiekti norimų rezultatų arba gali būti susunaikinti vienos audros metu (žr. pav. modelis). M. konstrukcija yra įvairi ir priklauso nuo dugno, veikiamų jėgų ir ekonominių sąlygų. Jų aukštis viršum van-

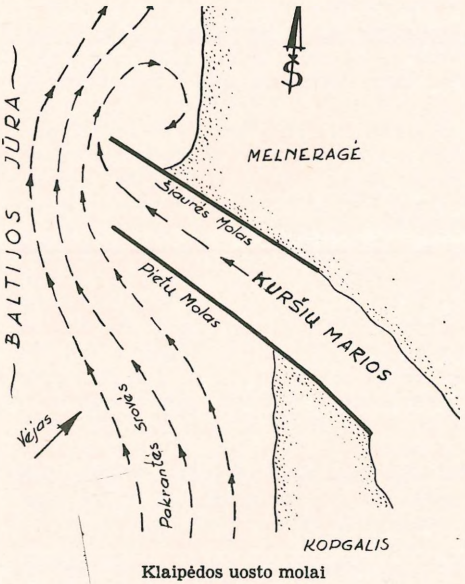

Klaipėdos uosto molai

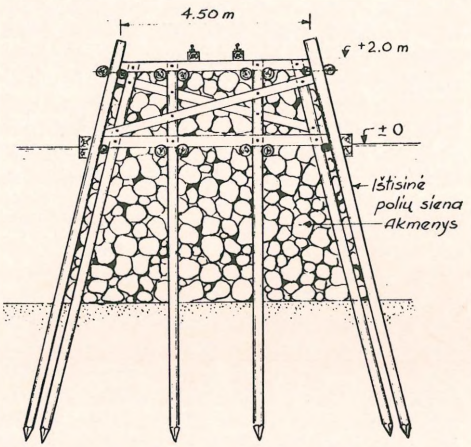

Šventosios uosto molo piūvis

dens turi būti toks, kad bangos nevirstų per viršų, o skerspiūvis atlaikytų bangų spaudimą (jis gali siekti iki 40 t/m²) ir bangavimo metu susidariusį siurbimą. Esant smėlėtam dugnui, srovių poveikyje gali būti išplaunami pamatai. Baltijos jūros smėlėtose pakrantėse buvo populiari m. statyba, susidedanti iš dviejų eilių kalstinių sienų, pripildytų akmenų (pav.: Šventosios uosto m. piūvis). Po eilės metų, dugnui nusistovėjus, viršutinė polių (kalstų) dalis nupiaunama ir ant akmens pamatų po vandeniu išmūrijama siena viršum vandens. Apatinė kalstų dalis jūros vandenyje, kur nėra graužikų, gali išsilaikyti šimtmečius, tinkamai apsaugojus nuo mechaninio jūros veikimo: ledo, smėlio (žr. Klaipėdos uosto šiaurinio molo foto LE XII, 44). Iš kitų daugelio statybos būdų yra minėtina gelžbetonio dėžės, kurios pastatomos sausumoje ar dokuose, nuplukdomos į vietą ir paskandinus jas ant iš anksto paruošto tinkamo pamato pripildomos akmenų ar betono. Daromi ir akmens ar betono blokų m. Tų blokų svoris siekia 10–400 t. Anksčiau blokai buvo statomi prizminiai; tačiau po II pas. karo prancūzai (Neyrpic, Grenoblis) išvystė vad. ‚tetrapodą', o amerikiečiai ‚tribarą' (Corps of Engineers). Šie blokai turi atsišakojimus ir geriau sukimba tarp savęs, sumažina bangų dinaminį veikimą ir yra žymiai atsparesni jų siurbiamajam veikimui. *V.Izb.*

Molbech Christian (1783–1857) danų rašytojas. Iš apie 100 jo veikalų minėtini Ungdomsvandringer i mit Födeland (Jaunystės kelionės po mano gimtinę) 1811, Breve fra Sverrge i Aaret 1812 (Laiškai iš Švedijos 1812) 1814–17 ir eilė žodynų: Dansk Haandordbog 1813, Dansk Ordbog 1833, Dansk Dialect-Lexicon 1841, Dansk Glossarium 1817–66. M. nusipelnė ir leisdamas danų viduramžių literatūrą bei danų rašytojų monografijas. Iš M. korespondencijos yra išleisti laiškai K. M. Rahbek (1883), N. F. S. Grundtvig (1888) ir jo sūnui, danų lyrikui, Christiam M. 1908, kuris tarp kitko yra genialiai išvertęs Dantės Dieviškąją komediją.

O. Carlsen, M. og Sorö 1932–37.

Molbertas (vok. Malbrett) paveikslus piešiant tapytojų vartojamas medinis trikojis pastovas.

Molčadė 1. (lenk. Molczadź, gud. Moučadź) upė Naugarduko aps., Nemuno kair. intakas, 85,2 km ilgio; prasideda ties Jaroševo k., teka į š.v. pro Molčadės mst., Dvarelio (Dworzec) mstl., Novojelnios geležinkelio stotį, įteka į Nemuną ties Bielicos mstl.; bendras kritimas 66 m. Intakai: kair. Ladina, Zietela, deš. Svorotva, Jatra, Ponikva, Ochonava, Promša. Baseino plotas 1155 km², vid. debitas 7,5 m³/sek. Ties Giežgalų k. veikė vandens matavimo stotis. M. slėniu nutiestas Lydos–Baranovičių geležinkelis. *S.K.*

2. Mstl., glžk. st. ir buv. dv. Baranovičių, seniau Slanimo aps., Molčadės (Nemuno intako) ir Svorotvos upių santakoje, Naugarduko aukštumų srityje, 172 km į p. nuo Vilniaus, 67 km į p. nuo Lydos glžk. st. Vilnius, Lyda, Baranovičiai; apie 1500 gyv. iki II pas. karo daugumas gyventojų buvo žydai. Pirmoji medinė Šv. Trejybės bžn. statyta 1422, 1867 paversta cerkve. M. keletą kartų nukentėjo nuo gaisrų, 1879 sudegė 2/3 mstl. M. apylinkės laukuose yra pilkapių. M. dv. buvo Miežejevskių nuosavybė. *V.Klb.*

Molčanovskij Nikanor Vasiljevič (1858–?) rusų istorikas, bendradarbiavęs Kijevskaja Starina. Išsp. Očerk izvestii o podolskoj zemle do 1434 g. 1885, Cechovaja sistema v Prussii.

Moldava, Čekijos upė, žr. Vlatava.

Moldavija 1. Sovietų Rusijos dalis, sovietinė respublika, esanti tarp Pruto (siena su Rumunija) ir Dniestro (siena su Ukraina) upių; 33.800 km², apie 2.750.000 gyv. (1957), iš kurių per 65% rumunai. Š. da-

lis yra tinkama žemės ūkiui su juodžemio dirvomis (apie 2 mil. ha); pagrindinės kultūros: kviečiai, cukriniai runkeliai, vynuogės (120.000 ha, didžiausia vynuogių produkcija visoje Sov. Rusijoje), vaismedžiai, saulėgrąžos ir tabakas. P. dalyje vyrauja stepės tinkamos tik gyvulių ūkiui. Iškasama lignito, gipso ir fosforitų. M. yra tikras žemės ūkio kraštas, juo verčiasi apie 90% gyv. Administracinis centras Kišiniovas (rumunų Chisinau), apie 125.000 gyv.); kiti žymesni miestai: Balti (Belcy), Orgiejev ir Bendery. M. tariamai autonominė respublika buvo sudaryta 1924 į rytus nuo Dniestro, prie kurios 1940 VIII 2 buvo prijungta okupacijos būdu dalis vidurinės Besarabijos. 1941–44 ji buvo Rumunijos.

2. Rumunijos provincija jos š.r. dalyje, tarp Karpatų kalnų ir Pruto upės; 38.000 km², apie 2,8 mil. gyv., žymiausias miestas Jasy.

3. Viena iš dviejų kunigaikštijų, kurios susijungusios davė pradžią Rumunijos valstybei. M. tęsėsi rytuose palei Dniestro upę ir vakaruose palei Valachiją ir Transilvaniją, siekdama šiaurėj Haličo – Volinijos valstybes. Jos pirmykščiai gyventojai buvo dakai ir getai — klajoklinės indoeuropiečių kilmės tautelės. Pietuose kiek paliestos helenistinės kultūros, jos anksčiausiai buvo stipriai paveiktos romėnų, kurie, peržengę Dunojaus žemupį, įkūrė atskirą Dakijos provinciją, siekusią Pruto upės (100 po Kr.). Apie tris šimtus metų valdę romėnai spėjo kraštą suromėninti ir jo dalis todėl gavo Valachijos vardą, kuris taikytas antrąjai Rumuniją sudariusiai k-tijai. Imperijai erdėjant nuo IV a. ir barbarams iš rytų plūstant, romėnai pasitraukė iš anapus Dunojaus. Būsimas M. sritis užplūdo gotai, hunai, avarai, gepidai, pagaliau slavai. Vėliau per M. traukė bulgarai, vengrai, ją palietė pečenegai bei kumanai, totoriai ir pagaliau turkai. Per kelis amžius trukusius įvairių tautų antplūdžius nežinia kas nutiko vietiniams. Jie nesuskubo susiburti valstybiniam gyvenimui, kai atsidūrė tarp valstybių: Turkijos, Vengrijos ir Kijevo Rusijos bei jos atžalos — Haličo-Volinijos. Labiausiai veikė būsimosios M. sritis stipri Vengrijos valstybė, siekusi per Transilvaniją jas pasiglemžti. Totorių grėsmė iš rytų paskatino Vengrijos karalių Andriejų prie Moldavos upės įkurti ‚M. sritį' ir ją pavesti vaivadai Bogdanui. Tuo būdu Pakarpačių srityje užsimezgė būsimoji M. (Bogdanijos) k-tija (XVI a. viduryje). Ji ilgainiui išsiplėtė ir aprėpė naujoj Rumunijoj, be pačios M., dar Besarabijos ir Bukovinos sritis.

M. k-tija, išsiplėtusi nuo Karpatų iki Juodųjų jūrų, tapo svarbiu prekybos keliu, vedusiu nuo Lenkijos ir Vengrijos miestų, k. a. Krokuvos, Lvovo, Kronstadto, į Krymo pusiasalį, į genujiečių Kafos miestą. Čia svarbų vaidmenį vaidino Sereto upė, kuria daugiausia vyko prekių pasikeitimas. Prie jos išaugo didesni miestai, kaip Suceavas, pirmoji M. sostinė. Taip pat Prutas su Jassy miestu ir Dniestras su Hotinu buvo įžymūs prekybos keliai. Prie Dunojaus įtakos svarbūs prekybos centrai buvo Akermano ir Kilijos miestai. Iš trijų M. supusių kaimynų priekabiausi buvo turkai. Plėsdamiesi Balkanuose ir aplinkiniuose kraštuose, jie veržėsi ir į M. ypač nuo XV a., kada tapo viešpačiais šiauriniuose Juodųjų jūrų pakraščiuose. M. 1445 sumokėjo jiems pirmą duoklę. Tačiau per antrąją XV a. pusę ji tegalėjo išsilaikyti savaiminga, kai ją valdė Steponas D. (1457–1504). Jis sėkmingai kovojo su turkais ir laimėjo Rakovo mūšį (1475). Jis išstūmė vengrus iš krašto ir atėmė iš jų Kilijos miestą. Apgynė M. nuo totorių ir santykiavimo su Lenkija, kurios valdovai Jogailaičiai geidė įsigyti M., kaip jie buvo įsigiję kitus Padunojo kraštus. Steponas D., gynęs M. laisvę, tapo didžiuoju krikščionių kovotoju ir iš paties popiežiaus gavo garbingą ‚Kristaus atleto' vardą. Jis taip pat daug nusipelnė krašto kultūrai, rūpindamasis mokslu ir menu. Pats pastatydino daug bažnyčių ir įkūrė Bukovinoj garsų Putnos vienuolyną.

Po Stepono M. turėjo pasiduoti turkams. Garsusis sultanas Suleimanas Kilnusis, kuriam po laimėjimo ties Mohačiu (1526) teko beveik visa Vengrija, sujungė ir M. sritį. Tiesa, M. netapo turkiška provincija ir turėjo savus valdovus. Jai valdovus skyrė sultonas iš vietinių bajorų tarpo. Kunigaikščiai bei vaivados, dažnai turkų paskirti už didelius kyšius, savo rėžtu slėgė gyventojus mokesčiais. Tad kraštas atsidūrė sunkiame varge. Turkai savo begalinėse kovose nuolat traukė per kraštą ir jį niokojo. Jie įsitaisė sau tvirtoves strateginėse Dunojaus žemupio vietose, kaip antai Akermane, Kilijoje, prie Pruto pasistatė Benderių tvirtovę, kuri derėjo apsaugai nuo totorių puolimų. Šiame gūdžiame laikmety kiek švystelėjo iš Valakijos kilęs Mykolas Drąsusis (1593–1601), bandęs sujungtis visus rumunų kraštus. Po jo M. vėl tapo turkų, lenkų, pagaliau ir kazokų plėšimo

objektu. Krašte šeimininkavo turkai ir ypač jų pastatyti švyturininkai (fanarininkai). Švyturininkais buvo vadinami Konstantinopolio graikų didikai, gyvenę atskirame miesto kvartale, kur stovėjo uosto švyturys (phanar). Iš čia ir kilo jų pavadinimas. Nors ir priklausė niekinamajai tautai, jie mokėjo prisitaikyti prie viešpačių turkų ir iš jų malonės buvo skiriami sričių valdovais. Pradžioj (1634–1711) švyturininkai valdė pakaitomis su vietiniais bajorais. Vėliau (1711–1826) jie, galima sakyti, be išimties gaudavo valdžią iš Konstantinopolio. Jų valdymas buvo perdėm savavalis, plėšikiškas ir dažniausiai trumpalaikis. Trumpai valdydami, jie stengėsi kiek galima daugiau prisiplėšti iš plačiųjų masių, kurioms uždėjo sunkų baudžiavos jungą. Tik bajorai ir bažnyčios hierarchai negavo pajusti skriaudų, nes jų nelietė mokesčių našta. Šiuo metu M. gavo pirmą kartą pajusti kylančios Rusijos galybę, kai Petras D. po Poltavos mūšio, persekiodamas Karolį XII, atsidūrė prie Pruto. Jis sudarė su tuometiniu vaivada Dimitrijum Kantemiru sutartį, pagal kurią šis pasidavė Rusijos globai (1711). Tačiau turkų staigaus puolimo sumuštas Petras turėjo nešdintis iš M., išsivesdamas drauge ir vaivadą Kantemirą. M. ir vėl atsidūrė graikų švyturininkų sauvalėje.

Nuo XVIII a. pradžios į M. ėmė kėsintis austrai, paslinkę, ryšium su dideliais princo Eugenijaus laimėjimais Balkanuose ir Padunojyj. Austrija, gavusi Transilvaniją, pasisavino ir šiaurinę M., Bukoviną (1774). Tuo pat maždaug metu ir rusai, dėdamiesi stačiatikybės gynėjais, slinko žemutinio Dunojaus link. Pakartotinai nugalėdami turkus, rusai ėmė savintis M. sritis ir 1812 sutartimi su Turkija gavo Besarabiją. Jie faktiškai uždėjo protektoratą M. (ir Valakijai) ir ėjo prie sričių įjungimo į imperiją. 1828–34 M. su Valakija buvo valdomos rusų generolo Kiseliovo, kuris davė abiems kraštams konstituciją (organinį reglamentą), pakėlė krašto ūkį, sutvarkė visuomeninį būvį ir padėjo abiems sritims suartėti. Rusų įsigalėjimą Dunojaus žemupy sutrukdė Vakarų valstybės, sudarydamos Paryžiaus taikos sutartį (1856), privertusios pripažinti M. (ir Valakijos) savaimingumą ir garantavusios jų statusą. Tuo tarpu 1848 Paryžiaus Vasario revoliucijos įtakoje prasidėjo abiejose srityse revoliuciniai tautiniai sambrūzdžiai, kurių dėka sritys susijungė į vieną kunigaikštiją, — Rumuniją (1859).

E. Regnault, Histoire politique et sociale des principautés danubiennes 1855; *Ch. U. Clark,* United Roumania 1932; *R. W. Seton - Watson,* A History of the Roumanians 1934; *N. Iorga,* Histoire des Roumains et de la roumanité orientale 1937. *J.J.*

Molė (chem.) molekulė išreikšta svorio vienetais, pvz.: kgmolė išreikšta kg, grammolė — išreikšta gramais, poundmolė — išreikšta angliškais svarais (pound) ir t.t. Jei deguonio (O_2) molekulinis svoris yra 32, tai kilogrammolė sveria 32 kg arba pound molė — 32 lb. Naudojama radimui medžiagų ir jų produktų svorių, tūrių bei jų santykiams. *A.Džl.*

Molė 1. malimas. XIX a. paprastai ūkis visą gyvuliams skirtą m. susimaldavo namuose. Rudens ir žiemos metu m. keldavosi ,su antraisiais gaidžiais' tiek samdiniai, tiek sava šeima. Ten, kur kasdien buvo kūrenamos duonkepės krosnys, jos buvo priberiamos grūdų ir išsemiamos kiekvieną rytą; grūdus tuojau nešdavo m. maltuvėn. Kiekvienos dienos m. stengdavosi sumalti iki aušros, t.y. liuobos meto. M. metu tiek pavienis, tiek ir keli esantieji giedodavo m. giesmes, kurios suderintos su lėtu m. veiksmu (‚malu malu viena', ‚vai ūžkit užkit mano girnelės', ‚Vilniuj gera') arba pasekdavo ir pasakų, susijusių su m. aitvarai ir kt.). XIX a. viduryje, ūkiui vis daugiau trūkstant darbininkų, namų m. ėmė nykti stambesniuose ūkiuose, pradėjus ir gyvuliams grūdus malti jau malūne. Tačiau smulkesniuose ūkiuose namų m. išliko iki 1915. Vokiečiai, siekdami suvaržyti užimtojo krašto gyventojams maistą, surinko ūkininkų girnas ir tuo būdu privertė visus malti tik malūne. Bet žmonės, nepasitenkinę okupanto teikiama m. malone, prisikalė slapta girnų ir vėl slapta malė; prie slaptos namų m. sugrįžo tuomet ir stambesnieji ūkiai. Po 1918 namų m. vėl staiga sunyko ir ligi 1941–44 tebuvo likusi tik labai skurdžiuose mažažemių ūkiuose. Iš šios bendrosios padėties buvo išimtis lenkų okupuotas Vilniaus kraštas, kur namų m. buvo daug kur išlikusi. 1941–44 nauja vokiečių okupacija ir jų nustatytas labai mažas m. kiekis malūne, vėl slaptą namų m. buvo sugrąžinęs gyveniman. Paskutiniu metu, bolševikų okupacijos dienomis, buvęs laisvas ūkininkas paverstas kolchozninku, vėl liko prie namų m.

2. malinys, maliava, malimui paruošti grūdai. Anksčiau m. skirtus grūdus (tiek

namų, tiek malūno) namuose išdžiovindavo, o valgiui skirtuosius dar ir nusiausdavo, nuniekodavo.

3. Už m. XIX a. dar buvo mokama grūdais ar miltais. Vėliau, mokant pinigais, šis senasis pavadinimas išliko ir buvo vadinamas m. mokesčiu.

4. rudens, žiemos nuo ‚antrų gaidžių' iki aušros metas. *A. Mž.*

Molė 1. Louis Mathieu (1781–1855) prancūzų politikas, nuo 1809 grafas. Napoleono metu buvo pašauktas į valstybės tarybą, o 1813 teisingumo ministras. Restauracijos metu nuosaikus rojalistas. Po Liepos mėn. (1830) revoliucijos užsienių reikalų ministras, 1836–39 ministras pirmininkas. 1848 ir 1851 parlamento narys. Buvo priešingas Louis Bonaparto perversmui. Nuo 1840 Prancūzų akad. narys. Išspausdino Essais de morale et de politique. *P. Č.*

2. Mathieu (1584–1656) prancūzų politikas ir teisininkas. Studijavo Orleano univ. 1606 buvo valstybės patarėju, 1610 peticijų komisijos prezidentas ir 1614 generalinis prokuroras. 1617 M. dalyvavo aukštojo luomo susirinkime Rouen mieste, kur kovojo prieš įsteigimą specialių tribunolų ir komisijų teisti politiniams kaliniams. Dėl pastangų ginti politinius prasižengėlius buvo suspenduotas pareigose (1631). 1641 M. buvo Richelieu paskirtas pirmuoju parlamento prezidentu, kur, perėjęs opozicijon, kovojo prieš Mazarini finansų politiką pakelti muitus kolonijų prekėms; parlamente išbuvo iki 1653. Karalienės-regentės Onos Austrės (Anne d'Autriche) ir Mazarini iš vienos pusės ir parlamento iš kitos, konflikto metu, kuris pagaliau išsiveržė į sukilimą, pirmąją Frondą (1648–49), M. stengėsi sutaikyti monarchiją su parlamentu ir palaikyti krašte tvarką ir ramybę, bet jam pasisekė pasiekti tik laikiną taiką derybose Rueil mieste 1649. Į amžiaus galą M. pasitraukė iš aktyvios politinės veiklos ir buvo atsidėjęs teismų reformos ruošimui. Jis atsisakė sau ir savo šeimai aukštų titulų ir apdovanojimų, bet 1651 buvo paskirtas valstybės antspaudo saugotoju. M. paliko savo atsiminimus — Mémoires išl. Paryžiuje 1855.

A. Champollion, M. Mémoires 1855; *A. G. P. de Barante,* Le Parlament et la Fronde 1859. *J.Jck.*

Molekulė (lot. molecula ‚dalelė' iš lot. moles ‚masė') mažiausia duotosios medžiagos dalelė, susidėjusi iš dviejų, kelių arba net iš daugelio vienodų arba skirtingų atomų ir galinti savarankiškai viena būti. Vienaatomės m. iš tikrųjų yra tik atomai. M. turi pagrindines medžiagos chemines savybes. Galimumas sumažinti kūnų tūrį parodo, kad kūno medžiaga ne ištisinė, kad kūne yra nemaža laisva erdvė. Tą patį parodo kūnų difuzija; bet pats tikriausias įrodymas yra Browno judesiai (esančios kuriame nors skystyje koloidinės dalelės ima chaotiškai judėti nuo chaotiškai judančių skysčio m.). Tą judėjimą galima matyti pro mikroskopą. Kad kūnai sudėti iš judančių dalelių, buvo spėjama senovėje. Yra žinių, kad tai tvirtinęs fenikietis Moch dar apie 1200 pr. Kr., bet pirmą pasisakymą apie m., kaip atomų grupę, galima užtikti tik XVII a. pas prancūzų filosofą ir fiziką P. Gassendi. Į chemijos mokslą atomą įvedė XIX a. pradžioje G. Dalton, kuris m. pavadino sudėtingu atomu. XIX a. pirmoje pusėje A. Avogadro, pasirėmęs J. Daltono idėjomis ir J. Gay-Lussaco dėsniu (žr.), iškėlė mintį, kad vienoduose dujų tūriuose prie vienodų temperatūros ir slėgio yra tas pats m. skaičius (Avogadro dėsnis), ir tik tuomet padarytas skirtumas tarp mažiausios cheminės medžiagos dalelės ir m. Iš Avogadro dėsnio sekė, kad dujų molekuliniai svoriai proporcingi jų tankiui, o iš šio buvo galima rasti bet kurios dujos molekulinį svorį, jei buvo žinomas jos tankio santykis su bet kurios kitos dujos žinomu tankiu. Žinant medžiagos molekulinį svorį, chemine analize galima buvo apskaičiuoti atominį svorį ir net pažinti m. struktūrą. Bet Avogadro idėją mokslininkai pripažino tik tuomet, kai XIX a. viduryje prancūzai Ch. Gerhardt ir A. Laurent savo darbais tai patvirtino. 1860 Karlsruės (Vokietijoj) chemikų tarptautiniame suvažiavime S. Channizzar savo pranešime ryškiai nubrėžė skirtumą tarp atomo ir m. ir pasiūlė cheminių formulių rašymą. Nuo to laiko m. galutinai įsigalėjo moksle, o tolimesni chemikų darbai atvedė į valentingumo sąvoką, kaip atomo savybę jungtis su tam tikru kitų atomų skaičiumi. Po to buvo galutinai susitarta ir dėl formulių rašymo, kuris atvaizduoja m. struktūrą junginiuose; taip pat buvo išaiškinta ir izomerija (žr. Izomerai).

M. yra tiek maža, kad jos negalima įžiūrėti nė pro stipriausią mikroskopą, bet elektroniniame mikroskope galima gauti m. šešėlius, o rentgenostruktūrine analize tiksliai nustatyti ir atomų struktūra m.; iš Browno judesių išvedamas m. skaičius grammolekulėje, kuris lygus $6{,}02 \cdot 10^{+23}$

(Avogadro skaičius). Tą skaičių patvirtino ir kitais būdais: šviesos sklaidymusi, difuzija, Rentgeno spindulių refrakcija, taip pat Rentgeno spindulių ir elektronų difrakcija. Iš Avogadro skaičiaus seka m. tūris, pvz., vandens jis = $29{,}7 \cdot 10^{-24}$ cm^3, skersmuo = $3 \cdot 10^{-8}$ cm. Tokie matavimai yra daugumo m. M. susideda iš atomų ir tam tikru nuoseklumu tarp savęs sujungtų ir tam tikru būdu išsidėsčiusių toje m. erdvelėje. M. kokybinė ir kiekybinė sudėtis trumpai žymima formulėmis. Pvz. sieros rūgšties formulė H_2SO_4 parodo, kad tos rūgšties m. yra du atomai vandenilio, vienas atomas sieros ir 4 atomai deguonies. Atomų susigrupavimo nuoseklumą užrašo vadinama struktūrine formule, kuri tos pačios rūšies atrodo taip:

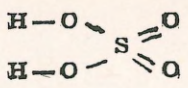

Joje atomų rūšių eilė nurodoma atkarpėlėmis tarp dviejų atomų. Paprastu atveju ryšių skaičius, kurį turi atomas, yra lygus jo valentingumui. Jei ryšys priklauso ne atskiriems atomams, bet jų dvejetui ar visai m., tokį ryšį žymi vienu brūkšneliu; jeigu ryšys yra tarp dviejų arba trijų atomų dvejetų, vadinamas dvigubu arba trigubu ir atitinkamu brūkšnelių skaičiumi pažymimas. Cheminės reakcijos metu kai kurie m. ryšiai nutrūksta ir susikuria nauji, atseit, pasidaro kitokios m. M. patvarumą apibūdina energija, kuri reikalinga atplėšti atomams nuo m. Esant paprastam ryšiui vienam moliui (grammolekulei) reikia kelių dešimčių didžiųjų kalorijų, o dvigubam ir trigubam dar daugiau. Izoliuotų m. patvarumas priklauso nuo atomų virpesio energijos, būtent, ji neturi būti didesnė už energiją reikalingą atplėšti atomų ryšį. Jei m. yra kurioje medžiaginėje erdvėje, jos patvarumas priklauso nuo m. cheminių savybių jungtis veikiant aplinkos medžiagai ir taip pat nuo kai kurių kitų aplinkybių, pirmoje eilėje, temperatūros. Dujinė medžiaga, esant nelabai aukštai temperatūrai, yra molekulinės sudėties, tik inertinių dujų, pvz. gyvsidabrio ir kai kurių kitų metalų garai paprastose sąlygose atominės struktūros. Prie pakankamai aukštos temperatūros visų dujų m. subyra atomais. Skysčiuose ir kietuose kūnuose daugelis medžiagų neišlaiko m. struktūros, būtent tada, kai cheminė atomų jungties energija yra mažesnė už darbą, kuris reikalingas jai atplėšti. Vanduo išlaiko m. struktūrą, nes garavimui reikalingas vienai m. šilimos kiekis yra lygus $7 \cdot 10^{-13}$ ergų, o atomo atplėšimui iš m. net $8 \cdot 10^{-12}$. Kristalinės struktūros medžiagų, pv. metalų, kaip taisyklė, nemolekulinė struktūra dėl to, kad juose paprastai tos dvi energijos yra lygios. Yra medžiagų, kurios garuodamos iš atomų sudaro m., yra ir tokių, kurios garuodamos m. suardo į atomus. Fizinės ir cheminės medžiagų savybės rišasi su m. struktūra ir sudėtimi, bet paprastai tos savybės nesudaro m. savybių visumos.

Jean Barriol, La constitution des molécules 1958.

M. Kr.

Molekulinis svoris santykis medžiagos molekulės svorio su $^1/_{16}$ deguonies atomo svoriu, kuris ($^1/_{16}$) dabar laikomas atominio svorio vienetu vietoje anksčiau naudoto vieno vandenilio atomo svorio. Tą m.s. vadina vidutiniu, nes molekulėje gali būti kelių izotopų mišinys (žr. Izotopas).

Molekulinis tūris vienos grammolekulės tūris. Idealioms dujoms 0°C temeperatūroj ir 760 mm slėgyje m.t. turi būti lygus 22,414 l. Šiaip dujų m.t. nuo to skaičiaus kiek skiriasi. Medžiagos skystame būvyje m.t. kiek didesnis negu kietame; išimtį sudaro vanduo, bismutas, galis, geranis, kurių medžiaga kietame būvyje turi kiek didesnį m.t. *M. Kr.*

Moleiniai (vok. Mollehnen) dvaras ir glžk. stotis Semboje, Fischhauseno aps., 3 km į r. nuo Rūdavos; 1939 buvo apie 180 gyv. Čia yra naujojo žalvario amžiaus pilkapis.

Molenaer 1. Cornelis vad. Schele Neel (1540–1589) flamų tapytojas Antverpene, peizažistas. Jo darbų yra Berlyno, Frankfurto ir Madrido muziejuose.

2. Jan Miense (apie 1610–1668) olandų tapytojas Haarleme. Ankstyvesnieji darbai atlikti labai rūpestingai ir seka F. Halso ir Brouwerio liaudies tipų bei visokių invalidų karikatūromis. Jau šito periodo darbai rodo M. būdingą vulgarų humorą, pvz. Penkios juslės Haagos muziejuje. 1636 M. vedė tapytoją Judith Leyster, su kuria turėjo bendrą atelje. 1637 apsigyveno Amsterdame, kur gavęs žanro tapybos poveikio, iš pradžių dirbo portretus, o paskui A. van Ostades kaimiečius vaizduojančių paveikslų įtakoje perėmė ir kai kuriuos Rembrandto kūrybos požymius, pvz. prietemą, erdvės gilumą ir sutelktines grupes. Jo produkcija maždaug nuo 1637 yra

Molėtai (Foto *Stp. Kolupailos*)

labai gausi. Muziejuose surinkta apie 2000 darbų, kurie vis vaizduoja olandų kaimiečių gyvenimo scenas.

3. Klaes (Nicolaes; prieš 1630–1676) olandų tapytojas Haarleme, Jan Miense M. draugas bendravardis ar giminaitis. Vaizdavo kaimo gyvenimo scenas ir Ruysdael įtakoje jūrų bei upių krantų vaizdus su kaimo trobomis, tiltais, keltuvais, taip pat žiemą.

Moleschott Jacob (1822–1893) fiziologas, profesoriavęs Züriche, Turine ir Romoje. Drauge su Lavoisier nustatė medžiagos pastovumo dėsnį. XIX a. vienas iš žymiųjų materializmo dėsnį. Išsp. Physiologie des Stoffwechsels in Pflanzen und Tieren 1851, Der Kreislauf des Lebens 1852, 51875–87, Untersuchungen zur Naturlehre des Menschen und der Tiere 1856–1892, Für meine Freude 1894 (atsiminimai).

Moleskinas (ag. moleskin ‚kurmio oda') stiprus, standus, kietas, lygus medvilninis audinys, odos stiprumo bajus, panašus į nekirptą medvilninį velvetiną. Medžiaga dažniausiai būna dažoma išaudus, kartais jos paviršius spausdinamas, imituojant šukuotos vilnos kelnių ir eilučių medžiagas. Šios rūšies medžiagos dėl stiprumo vadinamos kurmio arba velnio oda. Jos vartojamos dažniausiai darbo drabužiams.

Molesme (lot. Molismus) yra 1075 šv. Roberto įkurta benediktinų abatija dabartinėje Dijon vyskupijoje. Viduramžiais ji turėjo didelės reikšmės kultūriniam ir ypatingai religiniam gyvenimui.

Molėtai, tarmiškai Malėtai ir Malėtos r. Lietuvos mstl., Utenos aps.; apie 2000 gyv. (1940; 1923—1772). M. yra sausumos ruožo, apsupto iš š. ir p. pusių dviejų v.–r. linkme išsitiesusių ežerų grupių, kurių didžiausi ež. š. pusėje yra Duriai ir Stirniai, o p. — Siesartis ir Lakajai. M. yra šio ruožo, kuris panašus į didžiulę tarpežerio salą, p. gale, prie Siesarties upės ištako, pakilioj ir į p.v. pasvirusioj vietoj. Siesartis teka ties M. pro 3 siaurus (ligi 300 m pločio) ežerėlius, kurie sudaro čia jos paplatėjimus ir tarp kurių eina keliai. Iš kitos (š.) pusės yra žiežabrų apipelkėjęs ežerėlis ir Užubalių pelkė. M. yra nuošaliai nuo geležinkelių ir plentų, bet juose susikryžiuoja 6 keliai iš Utenos, Anykščių (Alantos), Želvos, Giedraičių, Inturkės ir Stirnių. Tuo būdu M. yra žymus kelių mazgas, toli pralenkęs savo ūkine reikšme visas kitas vietoves tarp Švenčionių ir Ukmergės.

M. nepriklausomybės metu buvo didžiulis valsčius, apėmęs 423 gyvenvietes su apie 3000 ūkių–sodybų ir 18.000 (1923—16.597) gyv. M. veikė kelios verslamonės, bankelis,

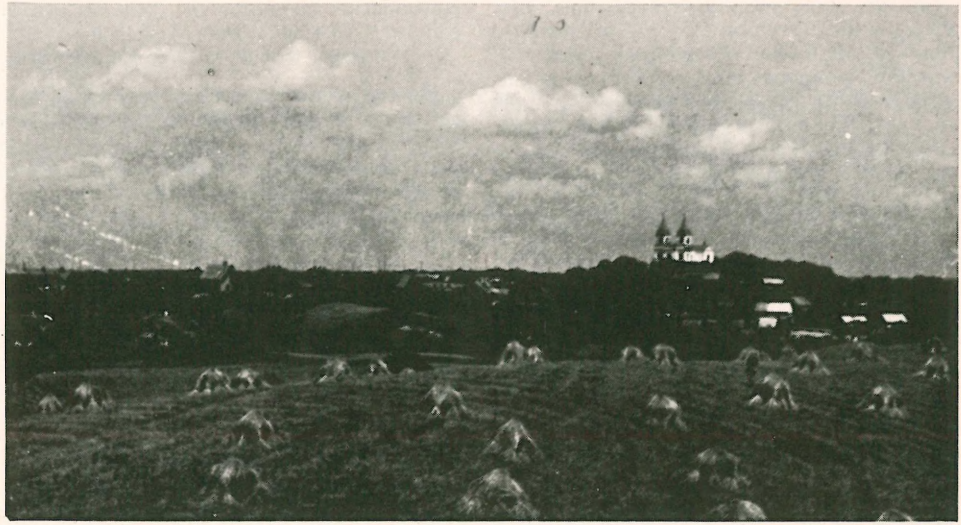

Molėtai

kooperatyvas, keliolika krautuvių. Kultūrinio gyvenimo centras buvo 1925 įkurtoji vidurinė ir pradžios m-los. M. buvo įvairių jaunimo organizacijų, pvz. šaulių, pavasarininkų, jaunalietuvių, jaunųjų ūkininkų, ir draugijų, veikusių M. valsčiuje, židinys. Prieš I pas. karą į M. paštą ateidavo apie 500 egz. lietuviškų laikraščių, veikė kun. Baudzevičiaus įsteigta lietuviškų knygų skaitykla. Iš svarbesnių įmonių pažymėtinos pieninė, elektros stotis, malūnas. Daugumas namų buvo vienaaukščiai mediniai. Mūrinė dviem bokštai bžn. statyta 1905.

M. apylinkės kalvotos, vaizdingos, jų dirvožemiai, ypač į rytų pusę, mažo derlingumo — priesmėliai. Yra kai kurių padavimais žinomų vietų. Lėvaniškių k. ties Kačergoraisčio pelke yra apie 2 m aukščio ir 1,5 m pločio Bobos akmuo, pagal žmonių pasakojimus esąs suakmenėjusi moteris; ant Kaukokalnio (Krupelių k. laukuose) esą buvusi bažnyčia; Baltadvario vietoje yra senoviškų pastatų griuvėsiai su požeminiais urvais; Kaližų k. buvusi bažnyčia; Kijelių k. laukuose išlikęs prancūzkapis, kuriame esąs palaidotas prancūzų generolas; Ažulaukesos k. Mergų kalno v. šlaite randama žmonių kaulų. Kai kurios M. apylinkių vietos, pvz. Siesarties ež. esanti Birutės sala, Lakajų, Bebrusų paežerės yra puikios vietos vasarvietėms. *A. B.*

M. **istorija**. Žinios apie M. siekia XIV a. M. tada priklausė prie D.L.K. valdomų Tauragnų pilies srityje žemių. Jogaila 1387, įkurdamas ir aprūpindamas Vilniaus vyskupiją, dovanojo M. Vilniaus vyskupui. Dovanojimo rašte pasakyta, kad M. nuo seno, jau ir prie Jogailos protėvių, buvo valdovo nuosavybė. 1492 D.L.K. Aleksandras patvirtino Jogailos donaciją, ir taip M. išbuvo Vilniaus vyskupų jurisdikcijoj iki XVIII a. pabaigos. Vysk. Povilas Alšėniškis (Algimantas) buvo atidavęs M. dv. valdyti vaitui M. Laškui. Vaitui buvo suteikta teisė spręsti visas M. pavaldinių bylas, rinkti iš jų teisminius mokesčius, imti pajamas iš 1 smuklės ir naudotis 2 gabalais nedirbamos žemės. Vyskupui pareikalavus, vaitas privalėjo stoti jo tarnybon su geru arkliu ir ginklais.

1568 iš M. dv. buvo pasitraukę valstiečiai ir apsigyvenę kituose dv. bei kaimuose. Žygimantas Augustas, prašomas vysk. Val. Protasevičiaus, buvo davęs įsakymą, kad ponai grąžintų vysk. jo valstiečius. 1592 M. dv. gavo administruoti Vilniaus katedros prelatas kustodas Vaina (Voina). Pagal 1736 inventorių M. dv. turėjęs dirbamos žemės plotą apsėjamą 7–9 statinėmis grūdų, pievų, iš kurių gaunama 77 vežimai šieno, ežerą ir malūną ant Siesarties. Be to, M. dv. ir vysk. valdai priklausė 26 mažesniež., 13 kaimų, 14 vienkiemių, 4 palivarkai, viso 192 valakai žemės, 100 gyv. namų su 223 gyv.

Kai po III Lietuvos padalijimo Vilniaus

vysk. dv. buvo valdžios sekvestruoti, gen. Knoryngui sutinkant, M. dv. prižiūrėtoju buvo paskirtas kan. B. Kelpšas. Vėliau M. atiteko Pamarnackiams, o XIX a. pabaigoje ji valdė grafas Hutten-Czapski. 1866 M. mstl. buvo 1197 gyv., iš jų 725 žydai, 392 katalikai ir 80 stačiatikių. Mstl. tada tesudarė viena pusantro km ilgumo gatvė.

Nėra tiksliai žinoma, kada buvo pastatyta pirmoji M. kat. bžn. Greičiausiai ji buvo pastatyta Vilniaus vysk. rūpesčiu XV a. ar XVI a. pradžioje, nes 1522 atlikta visų Vilniaus vyskupijos bžn. vizitacija ir jų steigimo bei aprūpinimo dokumentų ir privilegijų sąrašas jau mini M. bžn. XVI a. ir vėliau M. parapija priklausė Pabaisko dekanatui, Vilniaus vysk. 1700 K. Bžostovskis pastatė M. naują medinę Šv. Petro ir Povilo bžn. Ją, per švedų karą apgriautą, atstatė vysk. M. Ancuta. 1781 M. parapija turėjo 3027 parapiečius. Parapinėj mokykloj 1781 mokėsi 10 vaikų: 8 miestelėnai ir 2 valstiečiai; 1796 mokykla neveikė, paskui vėl atgaivinta. 1804–05 mokėsi po 6 mokinius. 1905 senosios bžn. vietoj klebono K. Bandzevičiaus ir parapiečių rūpesčiu pastatyta mūrinė, 1907 vysk. E. Roppo pakonsekruota. Įsteigus Kaišiadorių vyskupiją, M. tapo dekanato centru. 1940 turėjo 5600 parapiečių.

J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie 1912; Elenchus 1940. *R.Krs.*

Molėtų ežerai Utenos aps. moreninių ežerų grupė aplink Molėtų mstl., Šventosios ir Žeimenos baseinų riboje. Dailūs ežerai vingiuotais smėlio krantais, pušynais pasipuošę, sujungti sąsiauriais ar upeliais vienas su kitu, yra puikus vandens kelias ir įdomus turizmo tikslas. Dėl panašumo į Suomijos vietovaizdį kan. A. Sabaliauskas buvo praminęs šį kraštą Lietuvos Suomija. Prie Šventosios baseino priklauso Siesarčio, Bebrusų, Durių ir Malkesto ež. kartu su jų kaimynais; kiti priklauso Žeimenos baseinui, tačiau atrodo, kad praeityje ir Siesarties ež. per Kamužėlio ežerėlio rytų galą jungėsi su Baltajo Lakajo ež.; nedidelė užtvara palaiko Siesarties ež. lygmenį 0,2 ligi 0,4 m aukštesnį ir nukreipia jo nuotakį į vakarus, į Siesarties upę, Šventosios kair. intaką. Iš Lakajų ež. teka Lakaja, Žeimenos deš. intakas. Lietuvos energijos komiteto preliminarinis vandens jėgų kadastras buvo numatęs galimybę nukreipti Lakajų ež. nuotakį į Siesartį, laimint 1380 kW energijos. 1935–36 žemės ūkio m-jos melioracijos dpt. tyrė M.e. nu-

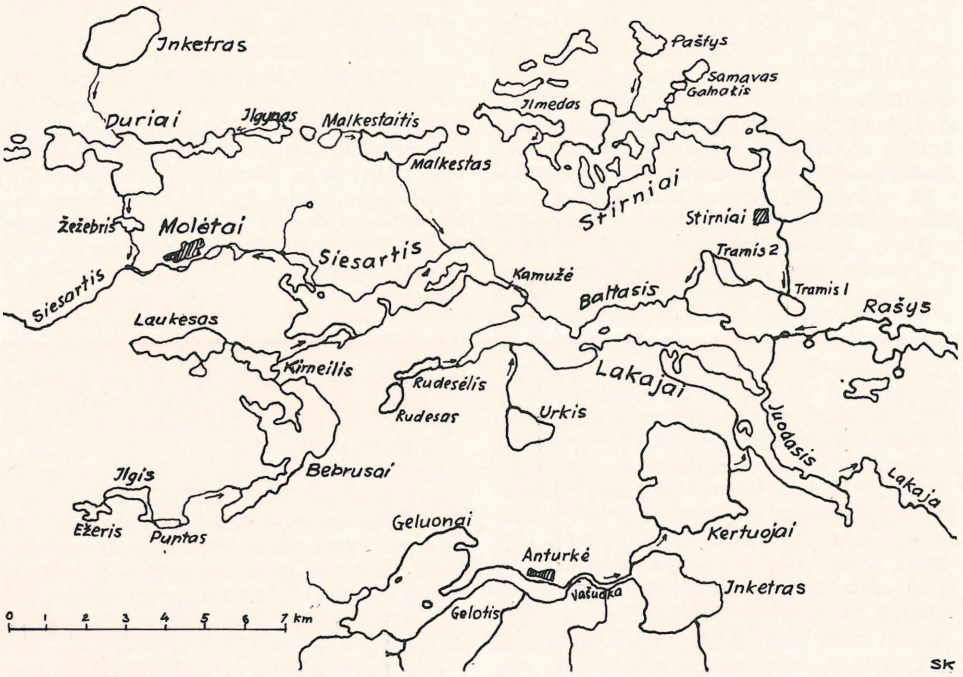

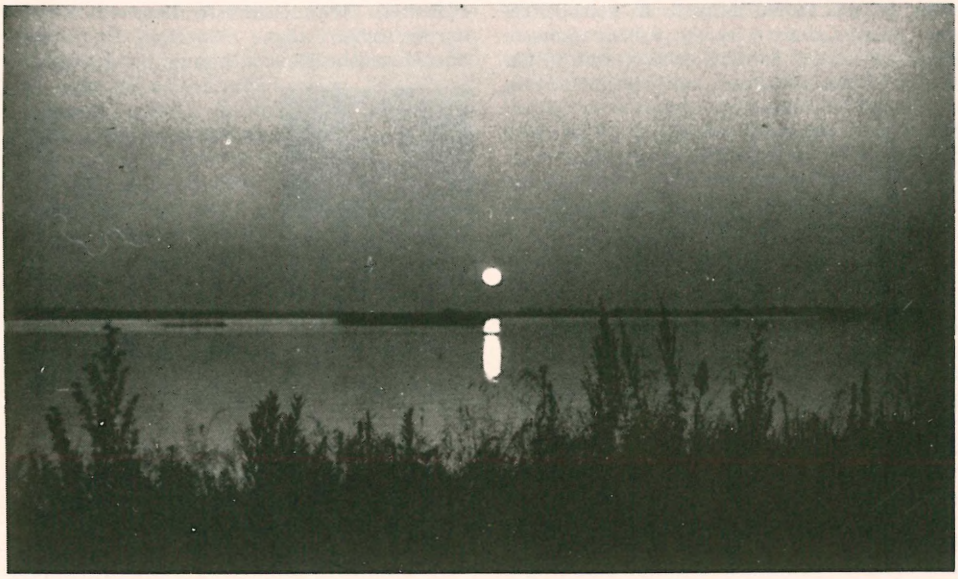

Durių ežeras (Foto *Stp. Kolupailos*)

sausinimo tikslams. Inž. K. Daugėla ir A. Vosylius išmatavo nuo ledo 49 ežerų gilumus ir pagamino 1 : 5000 planus. 1943 B. Vildžiūnas diplominiam projektui VDU atliko tuose planuose morfometrinius matavimus. Didesnių ežerų morfometrinės charakteristikos:

Ežeras	Plotas ha	Ilgis km	Plotis km	Gilumas m vid.	mkm.	Pav. altitudė m nuo j.l.
Bebrusai	377	5,1	1,6	8,1	23,7	145,7
Duriai	315	5,0	1,6	3,6	23,0	148,0
Geluonai	474	4,5	1,5	4,5	16,8	146,2
Gelotis	110	3,3	0,4	5,5	16,2	146,2
Ilmedas	81	2,4	0,9	6,5	16,7	148,7
Inketras	157	2,0	1,3	1,1	1,9	150,3
Išnarai	302	2,7	1,7	1,3	2,4	146,2
Kertuojai	552	3,0	2,5	1,9	5,0	146,2
Kirneilis	61	1,3	0,7	4,8	17,9	145,7
Lakajai:						
Baltieji	715	9,2	1,3	14,1	45,4	145,2
Juodieji	396	7,2	1,0	10,2	33,0	145,2
kartu	1111	13,2	1,3	12,8	45,4	145,2
Laukesas	109	2,4	0,8	13,4	43,0	146,2
Malkestas	120	2,3	0,7	7,9	24,8	149,8
Rašys	189	3,9	0,8	9,0	25,7	145,7
Siesartis	513	7,0	1,2	11,5	38,0	145,6
Stirniai	870	9,6	2,2	6,7	34,9	148,3
Urkis	75	1,3	0,8	0,9	1,8	149,3

Didžiausias pagal plotą yra Stirnių ež.; jis turi 6 salas 32 ha ploto. Abu Lakajai kartu turi dar didesnį plotą ir mkm. vandens tūrį 142 mil. m³. Giliausias šios grupės ež. yra Malkestaitis, 51,6 m, nors jo plotas tėra 19,7 ha ir neaukšti krantai. M. e. maitina nemaža žvejų ir aprūpina žuvimi Uteną ir Vilnių: turtingiausias Stirnių ež. Ypatingu grožiu pasižymi Lakajų, Durių ir Stirnių ež. M.e. vilioja turistus, ypač baidarininkus: nuo čia prasideda keli maršrutai po 400–500 km vandens kelių po Rytų Lietuvos ežerynus.

A. Sabaliauskas, Ežerais (N. Romuva 10, 1937); *S. Kolupaila,* Molėtų ežerai (Bangos 27, 1932); ('') Mūsų Suomija (N. Romuva 28–29, 1932); ('') Aukštaičių upėmis ir ežerais (Gamtos Draugas 12, 1935); ('') Per Lietuvos džiungles ir kanjonus (Skautų Aidas 15–16, 1935); ('') Mūsų vandens keliai 1933 (²1938); ('') Molėtų ežerai (Girios Aidais 3–4, 1951); *E. Putvytė,* Gražiausiais Rytų Lietuvos vandenimis (Trimitas 34–37, 1936); *E. Kolupailaitė,* Baidare per 35 ežerus (Ateitis 11-12, 1937); *A. Ingaunienė,* Truputis vasaros (Studentų Dienos 10, 1937); *J. Gimbutas,* Lietuvos ežerų rojuje (XX Amžius 152, 1940); *M. Eidrigonis,* 500 km Lietuvos ežerais 1940; *D. Šniukas,* Ežerų vilnimis po Rytų Lietuvą 1958.

S.K.

Molfetta mst. P. Italijoj, į š.v. nuo Bari; apie 60.000 gyv. (1956). M. yra senas uostas, tačiau dėl Bari artumo (20 km) jo nustelbtas. Mieste išlikusi XII a. katedra ir eilė senovinių namų.

Molibdėnas (iš gr. molybdas ‚švinas') cheminis elementas, Mo, at. sv. 95.95, at.

eilės nr. 42, valentingumas 3, 4 ir 6 (rečiau pasitaiko 2 ir 5). M. aptiko Scheele 1778, o Hjelm jį izoliavo 1782. Gamtoje pasitaiko rūdų pavidalu: molibdenitas MoS_2 ir vulfenitas $PbMoO_4$. 1956 visame pasaulyje m. buvo gauta 28.500 t. Apie 90% m. pagamino JAV, 1957 pagaminta apie 29.980 t, JAV pagamino 91%. Antroje vietoje Čilė, trečioje Kanada. M. metalas pagaminamas tamsiai pilkų ar juosvų miltelių pavidalu arba, jei grynas, kaip sidabrinio blizgesio metalinė masė. M. lydosi 2622°C temp., o virsta garais (verda) apie 4510°C. M. gana pastovus ore paprasta temperatūra, nereaguoja su vandeniu, atskiestomis rūgštimis bei su stipria chloro vandenilio rūgštimi, tačiau ištirpsta azoto rūgštyje ir koncentruotoje sieros rūgštyje, sulydytuose peroksiduose (pvz. Na_2O_2) ir oksidinančiose druskose, pvz. salietroje, ir kalio chlorate. M. plačiai naudojamas specialaus (kieto) plieno gamybai, iš kurio daromi grąžtai bei kiti geležiai bei plienui apdirbti įrankiai, feromolibdenui gaminti, šautuvų vamzdžiams, elektros kontaktams, Rentgeno vamzdžiams, radijo lempų dalims, elektros krosnių varžoms, elektros lempučių kaitinamajai vielelei (lydinys su volframu) ir kt.

M. junginiai gana įvairūs. Natrio ir amonio molibdatai Na_2MoO_4, $(NH_4)_2MoO_4$ vartojami laboratorijose kaip reagentai. M. oksidas MoO_3 — katalizatorius hidrogeninant akmens anglį ir mineralinę alyvą.

L. Northcott, Molybdenum 1956; *F. Ullmann,* Enzyklopädie der techn. Chemie ³1954. *P.Jc.*

Molibdenitas (molibditas), MoS_2, pilksvas, su metaliniu blizgesiu, heksagonalinės sistemos mineralas.

Moliejus Zigmas (1911 IX 26 Vieškūnų k., Pažaislio vls.) mokėsi jėzuitų gimnazijoje Kaune, baigė Karo mokyklą. 1944 pasitraukė į Vakarus ir 1945 dirbo lietuvių komitete Landshute, vadovavo stovyklai ir ėjo kultūros reikalų tvarkytojo pareigas. Atvykęs į JAV, Harbore, Ind., suorganizavo scenos mėgėjų kolektyvą, jam vadovavo ir surežisavo keletą vaidinimų (Čiurlionienės Aušros sūnus, Grušo Tėvą, Blaumanio Indranus, Alanto Buhalterijos klaidą ir kt.). Su savo grupe sėkmingai pasirodė Čikagos lietuvių kolonijose. Dalyvauja įvairiuose choruose ir oktetuose bei šiaip kultūrinėje lietuvių veikloje. Kelerius metus vadovavo Lietuvių Bendruomenės Harboro skyriui.

Molière Jean, Baptiste Poquelin slapyvardis (1622 I 15 — 1673 II 21 Paryžiuje) prancūzų klasiškosios komedijos kūrėjas ir žymiausias atstovas. M. tėvas vertėsi apmušalų prekyba ir vėliau tapo fournisseur du roi ir valet de chambre. Motina, Paryžiaus prekybininko Louis Cressé duktė, mirė jam dešimtus metus einant. Tėvas, atsižvelgdamas į savo padėtį rūmuose ir norėdamas sūnų įvesdinti į aukštuomenės tarpą, atidavė jį mokytis į jėzuitų tvarkomą Collège de Clermont, kur mokėsi daugiausia aristokratų vaikai. Dar kolegijoje tebebūdamas M. per savo mokslo draugus Hesnault, Bernier ir Chapelle susipažino su populiariausiu to laiko filosofu epikūrininku Gassendi, kuris turėjo nemaža įtakos jo intelektualiniam brendimui. Baigęs kolegiją, studijavo teisę (Orleane); po to trumpą laiką pavadavo savo tėvą Liudviko XIII palydoje Perpignano apgulimo metu ir, kaip legenda sako, buvo Cinq-Mars suėmimo liudininkas. Maždaug apie tą laiką M. susipažino su Madeleine Béjart, kuri tuo metu buvo jau pasižymėjusi aktorė ir, be to, dar pati rašė tragedijas. Netrukus jų santykiai pasidarė daugiau negu draugiški; per ją M. pateko į aktorių draugiją. Tai ir paskatino jį atsižadėti karjeros karaliaus rūmuose. 1642 pabaigoje M. raštu pranešė tėvui savo pasiryžimą atsisakyti paveldimos valet de chambre vietos ir atsidėti teatrui, kartu prašydamas išmokėti tai, kas jam priklauso iš motinos palikimo. Iš tėvo jis gavo 630 livrų. Su šiuo kapitalu M. prisidėjo prie Théâtre Illustre įsteigimo (1643), tapdamas jo dalininku, aktorium, autorium ir režisierium. Grupę sudarė 10 žmonių; svarbiausi jos aktoriai buvo jau minėtos Madeleine Béjart šeimos nariai. Po trejų nesėkmingų metų Paryžiuje M. su savo grupe išvyko į P. Prancūziją gastrolių ir bastėsi iš vieno miesto į kitą ištisus 12 metų. Gastrolių laikotarpyje M. atliko savo kūrybinį pasiruošimą: susipažino su italų commedia dell'arte teatru, kurio įvairios grupės gastroliavo Prancūzijoje; įsigijo didelį scenos patyrimą ir prisirinko gausybę gyvenimiškos medžiagos, kurią vėliau panaudojo savo komedijose. 1653 ar 1655 buvo

J. B. Molière

suvaidinta pirmoji žymesnė M. komedija L'Étourdi, parašyta pagal Beltramės Il Inavertito. Iš gastrolių laikotarpio žinomi dar keli farsai (Le Fagoteux, Les Trois Docteurs rivaux, Le Maître d'École, Le Dépit amoureux, Gorgibus dans le sac, Le Docteur amoureux, Gros-René écolier, La Jalousie du Barbouillé, Le Médecin volant), kurių tik dalis teišliko. 1658 M. su savo grupe grįžo į Paryžių ir pirmą kartą vaidino karaliaus akivaizdoje. 1659 milžiniškas Les Précieuses ridicules pasisekimas laimėjo jam Liudviko XIV palankumą ir priešų (Somaize etc.) pavydą bei neapykantą. Šiame farse pirmą kartą atsiskleidžia beveik visi teatrinio M. genijaus duomenys, kuriuos jis pilnai išvystys didžiosiose savo komedijose. Sekantieji M. veikalai buvo Sganarelle, ou le Cocu imaginaire 1660, Don Garcie de Navarre, Les Fâcheux ir L'École des maris 1661. 1662 M. vedė savo buvusios sugyventinės dvidešimčia metų už save jaunesnę seserį ar dukterį (kitų tvirtinimu — savo paties dukterį) Armande Béjart. 1662 pabaigoje suvaidinta L'École des femmes komedija buvo didžiausias M. triumfas apskritai. Tai jam pelnė ne tiktai milžinišką prestižą, bet taip pat poziciją karaliaus rūmuose ir tiesioginę Liudviko XIV globą, kuri jam labai pravertė komedijos pasisekimo sukeltoje kritikų kampanijoje prieš ji, vėliau virtusioje tikru komedijų karu. Jo priešai (Visé, Montfleury etc.) kaltino plagijatais, kraujomaiša ir kitomis nedorybėmis. M. jiems atsikirto La Critique de l'École des femmes ir L'Impromptu de Versailles komedijomis. Sekančiais metais pasirodė su Le Mariage forcé ir La Princesse d'Élide. Karaliaus palankumas padidėjo iki to, jog šis sutiko būti M. sūnaus krikštatėviu; M. grupė, iki šiol vadinta karaliaus brolio vardu, tapo karaliaus grupe. Tai ir buvo M. karjeros kulminacija. Po to prasidėjo kritimas. Le Tartuffe sukeltas skandalas gerokai pakirto karaliaus palankumą, ir šis, savo motinos Onos Austrės ir Paryžiaus arkiv. Hardouin de Péréfixe patartas, specialiu dekretu uždraudė šią komediją viešai vaidinti. DonJuan, ou Le Festin de pierre 1665 susilaukė panašaus likimo. Per likusius 8 savo gyvenimo metus, kurių būvyje pasirodė kitos didžiosios jo komedijos (Le Misantrope 1666; Le Médicin malgré lui 1666; L'Avare, Amphytrion, George Dandin 1668; Mousieur de Pourceaugnac 1669; Le Bourgeois gentilhomme 1670; Les Fourberies de Scapin 1671; Les Femmes savantes 1672; La Malade imaginaire 1673), M. pamažu neteko karaliaus paramos ir vilties dar kartą prasimušti. 1673 II 17, Tariamojo ligonio vaidinimo metu, scenoje, M. ištiko kosulio priepuolis, ir jis dar tą patį vakarą mirė, iš gerklės plūstančio kraujo uždusintas. Pagal to laiko bažnyčios kanonus joks aktorius, neatlikęs priešmirtinės amende honorable, negalėjo būti laidojamas šventintose kapinėse. Todėl nė vienas kunigas nesutiko jo lydėti paskutinėje kelionėje. Tik karaliui įsikišus, Paryžiaus arkivyskupas išdavė specialų leidimą palaidoti nakties metu. Kai kieno teigimu su religinėmis apeigomis tapęs palaidotas tik tuščias karstas, o pats M. kūnas buvęs užkastas nešventintoje vietoje. M. gyvenimas, nežiūrint įgimtos komizmo dovanos, esmėje buvo ištisai tragiškas. Tuo gal pateisintina jo ambicija tapti tragišku aktorium, nors dažniausiai teko pasitenkinti publikos linksmintojo vaidmeniu. Faktiškai M. buvo savo temperamento ir gyvenimo būdo auka. To laiko aktorių papročiu gyvenęs palaidą gyvenimą, savo komedijose atsistodamas moralisto rolėje, M. tuojau pat suėjo į konfliktą su publika, t.y. su savo komedijų modeliais realybėje, ir čia turėjo pralaimėti. — M. literatūrinį palikimą sudaro arti 30 atskirų dramos veikalų. Savo komedijose bei farsuose M. pajuokė XVII a. prancūzų visuomenės ydas, tokiu būdu stengdamasis išreikšti savąjį visuomenės bei individo idealą, kurio bendriausios linijos sutapo su amžiaus idealu apskritai. Nuo kitų bendralaikių M. skiriasi pirmiausia tuo, kad jo kūriniai remiasi ne tiek šiam amžiui būdinga gražbylyste, poezija ar filosofiniais apibendrinimais, kiek gyvu žmogum — su kūnu ir krauju. Todėl jo charakteriai, suvokti ir išreikšti visa žmogaus gelme bei pločiu, maža turi lygių visuotinėje literatūroje. Silpniausia M. komedijų vieta yra jų konstrukcija. Pagrindinį dėmesį koncentruodamas į charakterių išryškinimą, M. dažnokai užmiršta veiksmo logiką. Todėl kai kurios jo komedijos neturi logiškos atomazgos (Mizantropas), baigiasi stebuklu (Don Juanas), karaliaus įsikišimu (Tartiufas) etc. M. komedijų siužetai imti arba iš romėnų komedijų (Plauto, Terencijaus), arba iš italų commedia dell'arte autorių. Dramatinės technikos požiūriu jis irgi naudojosi tais pačiais pavyzdžiais. M. komizmas paremtas ne tiek sąmojais ar situacijomis,

kiek pačiais charakteriais. Tai yra klasiškas charakterių komizmo pavyzdys. Moralėje ir gyvenimo filosofijoje M. vengė apibendrinimų, savo idealą stengdamasis išreikšti pilkiausios kasdienybės terminais. — Prancūzų literatūroje M. pirmiausia minimas kaip klasikinės komedijos kūrėjas. Boileau, L'Art poétique traktate formuluodamas klasikinės komedijos idealą, M. komedijas statė pavyzdžiu, atmesdamas tik jų farsinius elementus. Lietuviškai išversta Daktaras iš prievartos 1917, Šykštuolis 1928, Juokingos pamaivos 1928, Tartiufas 1928, Tariamasis ligonis, Mizantropas.

G. Michaut, La Jeunesse de M. ²1923; Les Débuts de M. 1923; Les Luttes de M. 1925; *P. Brisson,* M. sa vie dans ses oeuvres 1942; *D. Mornet,* M. 1943; *R. Bray,* M., homme de Théâtre 1954. Iš M. raštų leidimų naujesniais laikais daugiausia dėmesio verti Despois et Mesnard (13 tomų, 1873–1900) ir M. Rat (2 tt., Bibliothèque de la Pléiade ²1952). *A.Č.*

Molin 1. Johan Peter (1814–1873) švedų skulptorius. M. pradėjo kurti skoningus, tauriai sumodeliuotus darbus, kaip Piemenėlis, Ingeborga, Miegančioji bachantė, kiek vėliau Dovydas su kilpine ir karaliaus Oskaro I marmurinė statula 1851 Nuo 1855 Stockholmo meno akad. prof. Paryžiuje buvo išstatytas jo darbas Bältespännare (Diržu sujuostieji). Iš kitų M. darbų paminėtini Karolio XIII bronzinė stovyla 1868 ir didžiulis fontanas Vandenis su Algiru ir jo dukromis.

2. Pelle (1864–1896) švedų rašytojas ir tapytojas. M. stengėsi savo kūryboje, ypač dailiojoj literatūroj, perteikti savotiškumą ir vaizdumą savo tėviškės gamtos ir žmonių gyvenimo. Jo dailioji žodinė kūryba yra surinkta Adalens poesi (Adaleno poezija) 1897 ir Från Adal till Nordlandskust (Nuo Adal ligi Nordlando pakraščių) 1916 rinkiniuose. M. savo vaizdų viršūnę pasiekė aprašydamas primityvų gyvenimą, tyrlaukių žmones bei žvėris. Jo gamtos vaizdavimas yra stiprus ir originalus. *J.Lng.*

Molina Luis de (1536–1600) ispanų jėzuitas, pagarsėjęs dėl savo sukurtos teorijos apie Dievo malonę ir žmogaus laisvą valią, gavusios molinizmo vardą; baigęs mokslus Coimbro univ., 1566–86 dėstė dogmatinę teologiją Evoros univ. Svarbiausias jo veikalas Concordia liberi arbitrii cum Gratiae donis... 1588, tuoj sulaukęs keletos laidų, sukėlęs teologų tarpe smarkius ginčus, į kuriuos įsimaišė ir Šv. Sostas. Buvo pavojus, kad M. veikalas bus pasmerktas. Pasiruošti gynimuisi M. iš Evoros persikėlė į Cuenca kolegiją ir čia parašė Commentaria in primam Divi Thomae partem (1592) ir 6 tomų traktatą De iustitia et iure. 1600 buvo pakviestas į Madridą užimti naujai įsteigtą moralinės teologijos katedrą, bet čia po 6 mėn. mirė. Be gilaus teologijos žinojimo, M. pasižymėjo dar kaip teisininkas ir moralistas, plačiai nagrinėjęs karo ir taikos problemas.

X. M. Le Bacelet, Prédistination et Grâce efficace. Controverses dans la Compagnie de Jésus au temps d'Acquaviva 1931; *Fr. Stegmüller,* Zur Literaturgeschichte der Philosophie und Theologie an den Universitäten Evora und Coimbra in 16. Jahrhundert 1931. *A.Nc.*

Molinari 1. Bernardino (1880–1952) italų dirigentas. Pirmą žymesnę vietą gavo 1912 kaip Romos Augusteo koncertų meno vadovas ir dirigentas. Svečio teisėmis dirigavo daugelyje muzikos centrų Europoje ir JAV. Autorius kai kurių transkripcijų, kaip Carissimi oratorija Jonah, Monteverdi sonata sopra Sancta Maria.

E. Mucci, B. M. 1941. *Iz.V.*

2. Gustave de (1819-1912) belgų ekonomistas, žurnalistas, dėstęs ekonominius mokslus komercijos inst. ir 1871 red. Journal des Débats, 1881-1909 Journal des Economistes. M. laikomas kraštutinio ekonominio liberalizmo atstovu — jis valstybei labai nežymų vaidmenį skiria ekonominiame gyvenime. Išsp. L'évolution économique au XIX-e siècle 1880, L'évolution politique et la révolution 1884, Le droit de la paix et la guerre 1887, La morale économique 1888, Les problèmes au XX siècle 1901, Économie de l'histoire 1908.

G. Pirou, Les doctrines économiques en France 1870, 1925.

Molynė (vok. Moulienen) dv. ir vls. centras Ragainės aps., prie Įsros upės ir plento Kraupiškas–Įsrutis. Siaurojo glžk. st. Ragainė–Įsrutis. Dvare stambi pieno perdirbimo įmonė. 1939 buvo apie 250 gyv.

Moline JAV mst. Illinoise, kair. Mississippi upės krante; per 40.000 gyv. (1950 — 37.397). Drauge su Rock Island, Davenportu ir East M. sudaro Quad-Cities. Geležies ir plieno liejyklos, malūnai, lentpiūvės, žemės ūkio mašinų ir padargų fabrikai sudaro miesto pramonę.

Molinia caerulea žr. Melvenė.

Moliniai indai žr. Indai. Keramika.

Molinier August (1851-1904) prancūzų istorikas, archyvininkas ir bibliotekininkas. Profesoriavo L'École des Chartes mokykloj. Pasižymėjo viduramžių šaltinių, kaip Sugero, Normandijos kronikos leidimais. Kurį laiką bendradarbiavo Monumenta

Germaniae Historica. M. surinko ir išspausdino kelių Prancūzijos bibliotekų rankraščių katalogus. Monumentalus jo veikalas yra Les sources de l'histoire de France (iki 1494) 6 tt. 1901–04.

Molinizmas teologinė sistema, kurią išvystė ispanų teologas jėzuitas Molina (žr.) savo veikale Concordia liberi arbitrii cum Gratiae donis, kad sutaikintų Dievo malonės veikimą su žmogaus veikimo laisve. M. neigia, kad veikiančioji malonė (gratia efficax) iš savo esmės nesutrukdomai (infallibiliter) nustato valią (praedeterminatio physica). Veikiančiosios malonės nesutrukdomą veikimą M. išaiškina neklystančiu Dievo numatymu būsimo laisvo sutikimo iš žmogaus valios pusės. Tokiam numatymui išaiškinti M. priskiria Dievui taip vad. ‚vidurio pažinimą' (scientia media). Šį pažinimą būsimų žmogaus laisvų veiksmų vadina ‚vidurio', kad atskirtų nuo to pažinimo, kurį Dievas turi būtinai įvyksiančiųjų, nepriklausomai nuo žmogaus valios (scientia visionis) ir niekad neįvyksiančiųjų, nors ir galimų (scientia simplicis intelligentiae). Pagal M., numatydamas žmogaus laisvą apsisprendimą visokiose sąlygose, Dievas pagal reikalą visiems teikia pakankamą malonę, bet ji tampa veikiančia, t.y. pasiekia savo tikslą tik tuose, kurie laisvai su ja bendradarbiauja.

Jau iš pat pradžios ši doktrina susilaukė aštrios kritikos iš ispanų domininkonų, griežtų šv. Tomo sekėjų (tarp kurių ypač pasižymėjo Banez). Nesibaigiant ginčams Ispanijoje, pop. Klemensas VIII perkėlė ginčą Romon (1596), kur disputai tęsėsi net popiežiaus akivaizdoje, vis nepasiekiant patenkinamų išvadų. Mirus Klemensui VIII (1605), jo įpėdinis Povilas V, patariamas šv. Pranciškaus Salezo ir šv. Roberto Bellarmino, užbaigė ginčą 1607, palikdamas laisvę kiekvienai pusei laikytis ir ginti savo nuomonę, nesmerkiant kaip eretiškos priešingosios.

Th. de Régnon, Bannésianisme et molinisme 1890; *W. Hentrich,* Gregor von Valencia und der Molinismus 1898; *Fr. Stegmüller,* Ursprung u. Entwicklung des Molinismus 1931; ('') Geschichte des Molinismus 1935; *A. C. Pegis,* Molina und Human Liberty — Jesuit Thinkers of the Renaissance 1939, 74–131; *R. Garrigou-Lagrange,* La prédestination des saints et la grâce 1936.

A.Nc.

Molinos Miguel de (1628–1696) ispanas kvietistas. 1663 atvyko iš Ispanijos Romon rūpintis garbingojo Pranciškaus Simono iš Valencijos beatifikacijos byla. Romoje greit susilaukė didelio pasisekimo kaip nuodėmklausis ir dvasios vadas ne tik vienuolynuose, bet ir pasauliečių kunigų, prelatų ir kardinolų tarpe. Iš pastarųjų minėtinas Benedetto Odescalchi, vėliau pop. Inocentas XI (žr.), 1956 palaimintasis, kuris vėliaus pasmerkė Molinos kvietistišką ereziją. 1675 M. išleido savo veikalą Guía espiritual que desembaraza al alma; ir Breve tratado de la comunión cuotidiana; kitais metais Cartas escritas a un caballero español. Guía susilaukė didelio pasisekimo ir greit buvo išversta į 20 kalbų. Kilus įtarimams, 1685 inkvizicija pradėjo tardymą ir 1687 pasmerkė kaip eretiką. Jis prisipažino kaltas ir atšaukė. Buvo pasmerktas kalėti iki gyvos galvos. Jo mokslas užtinkamas ne jo išleistose knygose, bet laiškuose, kurių apie 20.000 yra S. Offici inkvizicijos archyvuose. Iš šitų laiškų ir liudytojų pareiškimų yra pasmerktos 68 sentencijos.

P. Dudon, M. Molinos 1921.

A. Lm.

Molynų durpynas Tauragės vls. ir aps. 39 ha 1,4 m gylio gero sudurpėjimo. Pelkė 56 ha tarpinio tipo.

Molis. Jo sudėties pagrindą sudaro mineralai — aliuminio silikato hidratai. M., šalia m. mineralų, yra daug nemolinių priemaišų. M. yra antrinis gamtos darinys — jis pasigamino pirminėms išsiveržusioms uoloms dūlėjant, irstant. Dūlėjimas vyko ir vyksta temperatūros ir vandens, turinčio anglies dvideginio, mineralinių medžiagų, organinės medžiagos įtakoje. Šiltas, drėgnas klimatas, vešli vegetacija, lėtai bet intensyviai chemiškai ardo išsiveržusias magmatines uolas, kaip granitą ar pegmatitą bei jų lauko špatus ar žėručius. Mineralinė m. sudėtis ir priemaišos priklauso nuo suirusių mineralinių magmatinių uolų rūšies. M. yra liktiniai, susiklostę uolų irimo vietose, ir nuosėdiniai, vandens perkelti kiton vieton. Liktiniai m. dažnai turi daug rupių priemaišų, kaip smėlio, granito dalelių, visai nesuirusio lauko špato, žėručio. Jie dažniausiai ryškiai atsparūs ugniai, o nuosėdiniai m. yra nusėdę pagal dalelių dydį, išsijoti. Jie turi smulkių kalkinių, dolomitinių ir geležies deginių priemaišų ir yra dažniausiai sluoksniuotos struktūros. Daugumas nuosėdinių m. ir kai kurie liktiniai m. yra susiformavę poleoceno, eoceno skyriuje tretinio (terciaro) laikotarpyje. Visa eilė geležingų raudonos šukės m. yra aluvio skyriaus ketvirtinio (kvartero) laikotarpio kilmės. Juros laikotarpio m. skalūnai yra priskiriami geresniajai m. rūšiai.

M. mineralai pasižymi dalelių smulkumu, forma ir chemine sudėtimi. Dalelių smulkumas labai įvairus — rupiosios atmainos siekia dešimt-dvidešimt mikronų, smulkiosios šimtųjų mikrono (mikronas 0.001 mm). M. mineralų dalelės forma yra plokštelinė arba plokštelių agregatas. Ryšis tarp cheminės sudėties, dalelių formos ir dalelių dydžio ryškėja apibūdinant atskirus m. mineralus.

Yra trys pagrindinės m. mineralų rūšys: kaolinitai, montmorilonitai ir ilitai. Molio mineralų struktūra yra joninė. Pagrindiniai ionai yra Al^{+++}, Si^{++++}, O^{--}, OH^{-}. Tie ionai minerale užima tokią geometrinę padėtį ir yra taip elektrovalentiškai išbalansuoti, kad sudaro sluoksniuotą struktūrą. Silicio ionas mineralo struktūroje gali būti pakeistas aliuminio ionu, ir iš kitos pusės, aliuminio ionas gali būti pakeistas magnio Mg^{++} ir geležies Fe^{++}, Fe^{+++} ionais. Tie pakeitimai keičia esmines mineralų savybes, kaip pvz. brinkimą vandenyje, mineralo dalelės dydį ir t.t.

K a o l i n i t ų g r u p ė. Kaolinito mineralai yra patvarūs junginiai sudaryti iš dviejų ištisinių eilių: silicio ir gibsito, tarp

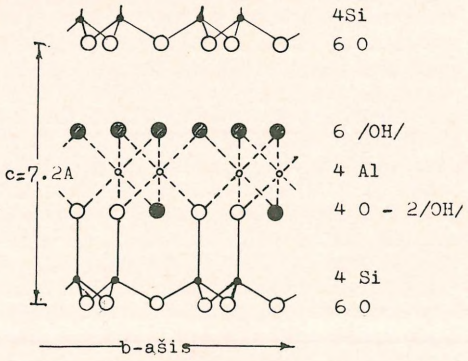

Kaolinitas $/OH/_8\ Al_4\ Si_4O_{10}$

Kaolinito kristalo struktūra

savęs sujungtų stipriu deguonies ryšių. Jie yra plokščios formos elektrovalentiškai išbalansuoti kristalai ryškiai sluoksniuotos struktūros. Tie kristalai tarp savęs yra laikomi grupėmis silpnų van der Waalso jėgų. Kaolinitas yra dažniausiai randamas m. mineralas. Jo cheminė formulė yra $Al_2O_3 . 2SiO_2 . 2H_2O$. Kitas tos grupės mineralas haloisitas turi daugiau chemiškai prisijungusio vandens, anoksitas turi daugiau silicio deginio kaip kaolinitas. Ši m. mineralų grupė turi vieną įdomią savybę — jų cheminėje struktūroje nei silicis, nei aliuminis negali būti pakeisti kitais elementais, kaip geležis, magnis. Kiti junginiai tegali būti įmaišyti tiktai kaip mechaninės priemaišos. Kaolinito grupės mineralo struktūra yra pateikta brėžinyje.

M o n t m o r i l o n i t ų g r u p ė. Montmorilonitai yra mineralai sudaryti iš vienos eilės gibsito ir dviejų eilių silicio, tarp

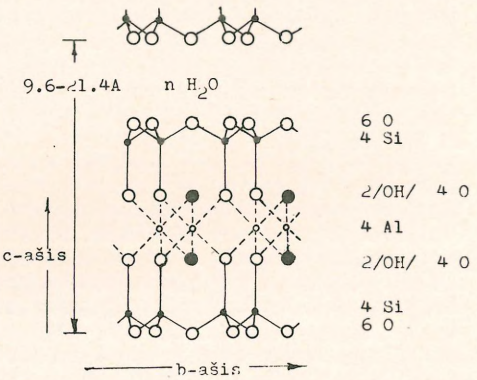

Montmorilonitas $/OH/_4Al_4Si_8O_{20}.n\ H_2O$

Montmorilonito kristalo struktūra

savęs sujungtų stipriais deguonies ryšiais. Jie yra plokšti kristalai. Tie kristalai tarp savęs yra surišti į grupes silpnų van der Waalso jėgų. Šių mineralų grupėje dalis aliuminio (gibsito eilėje) gali būti pakeisti geležimi, magniu. Kai nėra jokio pakeitimo, mineralas vadinamas pirofilitu; kai dalis aliuminio yra pakeista magniu, mineralas yra vadinamas saponitu; kai visas aliuminis yra pakeistas magniu, mineralas yra talkas; kai beveik visas aliuminis yra pakeistas trivalente geležimi, mineralas virsta nontronitu. Paprastai tie pakeitimai neįvyksta pilnai stechiometriškai; tai kristaliniame montmorilonitų gardelyje sudaro neigiamo įlydžio perteklių. Todėl ši mineralų grupė yra labai linkusi į kationų pasikeitimo reakcijas ir turi aiškių ir stiprių koloidinių savybių. Dėl to vanduo lengvai įeina į mineralų tarpsluoksnius, ir jie labai efektingai brinksta, daug kartų padidindami tūrį. Tai yra labai būdinga montmorilonitų savybė; tuo jie labai ski-

riasi nuo kaolinitų, kurie brinksta vandens veikiami labai neryškiai. Cheminė montmorilonitų formulė:

$$(Al_2O_3 . Fe_2O_3 . MgO) . 4SiO_2 . nH_2O .$$

Ioninio pakeitimo įtakoje kristalų augimas šioje grupėje yra apstabdytas, ir todėl montmorilonitų dalelės yra mažesnės kaip kaolinitų. Molinė padermė bentonitas yra išimtinai sudarytas iš montmorilonitų. Todėl jie pasižymi dideliu dalelių paviršiumi, labai efektyviu brinkimu ir jonų adsorbcija. Montmorilonitų grupės mineralų struktūra yra pateikta taip pat brėžinyje.

I l i t ų g r u p ė. Ilitų mineralų struktūra yra panaši į montmorilonitų struktūrą, tiktai su ta išimtimi, kad 15% silicio iono (silicio eilėje) yra pakeisti aliuminiu. Tarp sluoksnių įsijungę kalio ionai išlygina pakeitimų išardytą balansą. Tai sustiprina ryšius tarp plokštinių kristalų ir labai sumažina linkimą brinkti bei absorbuoti ionus. Tokiu būdu ilitų grupės mineralai tiktai chemine sudėtimi yra panašūs į m. mineralus, bet savo savybėmis į molių grupę visai netinka. Ilitai yra artimesni žėručiams, ir jei 25% silicio iono (silicio eilėje) būtų pakeisti aliuminiu, tai tokia cheminė sudėtis atitiktų žėručio sudėtį. Ilito cheminė formulė:

$$(OH)_4Ky(Al, Fe, Mg)_4(Si_{8-y}\ Al_y\ O_{20}),$$

kai y yra lygus vienetui. Kai y yra lygus

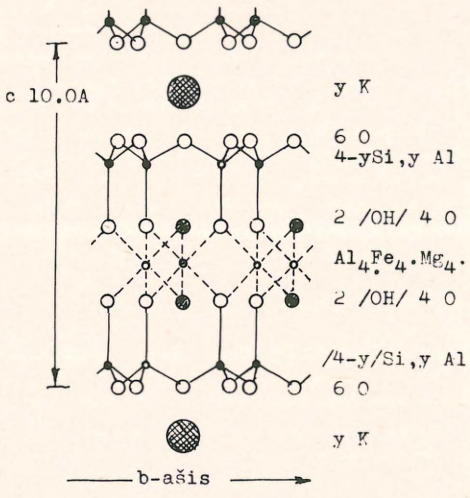

Ilitas $/OH/_4Ky/Al_4.Fe_4Mg_4/.$

Ilito kristalo struktūra

dviems, tada ši formulė atitinka žėrutį. Ilitų grupės mineralų struktūra parodyta atskirame brėžinyje.

Iš kitų m. mineralų yra žinomas atapulgitas. Jis yra montmorilonito tipo, tiktai silicio eilė yra išsikristalizavusi ne plokšteline, bet plaušine forma. Beidelitas yra tarpinis mineralas tarp montmorilonito ir kaolinito. Serpentinai ir chloritai dažnai yra priskiriami m. mineralų grupei dėl savo plokštelinės struktūros. Jų mineralinėje struktūroje vietoje gibsito $Al(OH)_3$ eilės yra brucito eilė $Mg(OH)_2$, ir tuo jie yra artimesni talkams.

M o l i n ė s u o l i e n o s. Uoliena yra geologinė padermė, susidedanti iš vieno ar daugelio mineralų. M. yra tokios uolienos, kurios turi žymų kiekį m. mineralų, ir taip pat kaip priemaišas įvairių kitų ir nemolinių mineralų. Priemaišų rūšis priklauso nuo to, iš kurių išsiveržusių uolų m. pasigamino, kaip jie vandens buvo nuplauti ir kaip nusėdo molinės uolienos susidarymo vietoje. Molinės uolienos yra mišinys įvairių m. mineralų ir įvairiausių priemaišų. Jau m. mineralų santykis turi įtakos m. savybėms. Jos ypatingai išryškėja m. vandens sistemoje. Pvz. montmorilonitai turi mažiausią dalelę, didžiausią paviršių, didžiausią neigiamą įlydį, todėl jiems reikia kelis sykius daugiau vandens, negu jų svoris, norint pasiekti plastingumo laipsnį, o kaolinitai yra patys rupiausi iš m. mineralų, turi mažiausią įlydį, ir jiems reikia nedaug vandens plastingumui pasiekti. Kaolinitiniai m. išdeginti duoda balčiausią šukę, yra labiau atsparūs ugniai negu montmorilonitiniai arba ilitiniai m.

Iš m. priemaišų svarbiausios yra kvarcas, žėrutis, lauko špatas, geležies deginiai ir sulfidai, aliuminio hidroksidai, kalcio ir magnio karbonatai, titanio junginiai, tirpstančios druskos, anglis arba organinės medžiagos. Kaip ioninis pakeitimas m. mineralų silicio ar aliuminio kitais elementais, kaip magnis ar geležis, labai ryškiai keičia molio mineralo savybes, taip lygiai ir šios mechaninės priemaišos turi įtakos m. uolienos savybėms. Dėl tokio m. sudėties įvairumo nėra dviejų pilnai identiškų bei šimtaprocentiškai panašių m. pasaulyje. Kiekviena molinė padermė turi savų specifinių skirtingumų.

M o l i o k l a s i f i k a c i j a. Keraminiu požiūriu moliai rūšiuojami ir vertinami pagal dvi pagrindines savybes: atsparumą

ugniai ir degtos šukės spalvą. Labiausiai ugniaatspariai yra koalinitiniai m. Kiekviena mechaninė priemaiša žemina atsparumą ugniai, išskyrus tiktai aliuminio junginius, kaip gipsitas $Al_2O_3 . 3H_2O$ ir diasporitas $Al_2O_3 . H_2O$. Kvarcas, lauko špatas, žėrutis žemina atsparumą ugniai, bet jeigu yra neperdaug, tai padeda keraminei šukei sukepti, išlaikant pakenčiamą atsparumą karščiui. Blogiau būna su kalcio ir magnio junginių priemaišomis: jie perdaug sumažina sukepimo ir lydymosi intervalą ir tuo būdu sumažina galimybes geriems keramikos dirbiniams gauti. Dvivalentės geležies junginiai labai žemina atsparumą ugniai, trivalentės — mažiau. Degtos šukės spalva yra labai svarbi m. savybė. Paprastai balta šviesi spalva yra labai pageidaujama. Koalinitiniai m., jei turi maža mechaninių priemaišų, paprastai duoda baltą degtą šukę. Montmorilonitiniai, ilitiniai m. duoda šukę pilkai gelsvos (buff) iki raudonos spalvos. Spalva daugiausia priklauso nuo geležies kiekio. Kai kurios priemaišos, kaip kalcio magnio junginiai ir iš dalies aliuminio deginiai, turi dalinio nuspalvinimo savybių. Jeigu geležies yra nedaug, tai deginimu gaivinančioje atmosferoje spalvos efektą galima sumažinti arba visai pašalinti.

Čia yra pateikiama keraminė molio klasifikacija pagal C. W. Parmelee. Ji remiasi degtos šukės spalva ir atsparumu ugniai:

A. Balti bei šviesios degtos šukės m. —

1. Ugniai atsparūs m.: pirminiai liktiniai, kaoliniai, antriniai nuosėdiniai kaoliniai, kaolinito montmorilonito m. 2. Ugniai pusiau atsparūs m., ugniai atsparūs m. su priemaiša lauko špatų.

B. Pilkai gelsvos šukės m. —

1. Ugniai atsparūs m.: boksitiniai, diasporitiniai m. su 55–70% Al_2O_3, flintiniai m. 2. Ugniai pusiau atsparūs m.: plastingi statybiniai m. 3. Ugniai neatsparūs moliai: klintiniai moliai bei skalūnai.

C. Raudoni, rudi bei tamsios šukės m. —

1. Ugniai atsparūs bei ugniai pusiau atsparūs kaolino tipo m. su geležies deginių priemaiša. 2. Ugniai neatsparūs moliai: paprasti plytų čerpių m. ir skalūnai.

Molių plastingumas. M. vandens mišinio plastingumas yra viena iš ryškiausių savybių. Kaip iš m. mineralų aprašymo matyti, m. dalelės yra sudarytos iš plokštinių kristalų, kurie yra tarp savęs sujungti į grupes silpnų van der Waalso jėgų. M. dalelė yra panaši į kortų šūsnį, kur atskira korta lyg sudaro atskirą plokštinį m. kristalą. Montmorilonitan vanduo lengvai tarp tų kristalų įeina; toks m. daug vandens sugeria ir brinksta, o džiūdamas labai susitraukia. Kaolinitan vanduo sunkiai tarp kristalų įeina, o ilitan beveik visai neįeina. Kaolinitiniai m. su maža priemaiša montmorilonito keramikoje labai pageidaujami dėl gero plastingumo ir ne per didelio susitraukimo džiūstant. M. plastingumas pagerinamas vienvalentinių ionų priedais, tinkamu minkymu ir minkyto m. išlaikymu, pūdymu. Tuo sunaikinama nepageidaujama m. struktūra ir plokštelių agregatai suskaldomi kartais iki pavienio molio mineralo plokštelių.

Molių vartojimas. Svarbiausios m. vartojimo sritys yra:

1. Baltoji keramika: porcelianas, fajansas. 2. Ugniai atsparūs dirbiniai: pramoninių krosnių plytos, plokštės, puodai, indai. 3. Sukepusios keramikos dirbiniai kaip grindų plytelės, kanalizacijos vamzdžiai, klinkeris. 4. Statybinė keramika: plytos, čerpės, drenažo vamzdžiai. 5. Svarbi sudėtinė dalis Portland cemento gamyboje. 6. M. — pripildomoji medžiaga popieriaus gamyboje bei pigmentas popieriaus denginiuose. M. — pigmentas dažuose; tais atvejais geriausiai tinka baltas kaolinas. 7. Bentonitas montmorilonito tipo m., labai brinkstąs maišomas su vandeniu, vartojamas gręžiniuose plyšiams užkimšti, žemės alyvos valymui, filtravimui. Chemiškai sujungtas su organiniais aminais, vartojamas tirštintoju dažuose, nes brinksta organiniuose tirpikliuose. Bentonitas vartojamas absorbentu cheminėje pramonėje.

Lietuvos moliai. Lietuvos moliai yra kaolinitiniai, montmorilonitiniai ir ilitiniai su įvairiomis priemaišomis, kaip smėlis, jo dulkės, klintys, dolomitai, geležies deginiai, organinės medžiagos. Keraminiu atžvilgiu jie galėtų būti skirstomi į dvi grupes: ugniai pusiau atsparius ir statybinius ugniai neatsparius. Pirmasis tinka sukepusiai keramikai, kaip kanalizacijos vamzdžiai, grindų plytelės, klinkeris. Prie jo priskirtinas oldredinis devoninis m. prie Šventosios ir Nemunėlio upių. Jo lydymosi temperatūra siekia 1400°C ir jis turi didesnį sukepimo lydymosi intervalą. Jame kiek perdaug geležies junginių. Statybinių plytų, čerpių ir drenažo vamzdžių pramonė

daugiausia remiasi kvarteriniu sluoksniu m., vadinamu varva. Jis kaip antrinis nuosėdinis m. turi įvairių molio mineralų mišinių. Lietuvoje šios rūšies molynų yra labai daug. Kur nėra rasta varvos, ten paprastas moreninis m. be kalkinių akmenukų naudojamas žaliava statybinei keramikai. Telšių, Mažeikių, Palangos srityse yra nemažos atsargos triaso laikotarpio m. Jie yra turtingi geležies deginių ir klinčių, todėl jų lydymosi temperatūra yra žema. Bet statybinei dekoratyvinei keramikai jie tinka. Lietuvos juros laikotarpio padermėse galima tikėtis surasti aukšto ugniai atsparumo molių. Tokio pagerinto m. galima tikėti ir gėlo vandens pelkėse. Prieš II pas. karą Lietuvos m. buvo pradėti eksploatuoti labai plačiu mastu statybinei keramikai. Mūrinės Lietuvos atstatymo planu m. buvo tiriami ir buvo numatoma visame krašte 15–20 km atstu statyti pramonines plytines. Tas planas porą metų prieš pat II pas. karą buvo sėkmingai vykdomas. 1939 bendrovė Molis statė eternito fabriką stogų plytelėms gaminti. *Ad. D.*

M o l i o s t a t y b a. Žemės paviršiuje randami priemoliai nuo seniausių laikų naudojami trobesių statybai. Priemolis yra maišyta molio, smėlio ir kt. priemaišų masė, populiariai vad. moliu. M.s. paplito nemiškinguose kraštuose, bet jos nevengiama ir medinės statybos srityse.

Jau V tūkstantmetyje pr. Kr. darytos moliu krėstos nendrinės trobelės aukštutiniame Egipte ir Mezopotamijoje (p. Irake). Tuo laiku Asirijoje išaugusi masyvinių plūkto molio trobesių statyba ilgainiui nustelbė nendrinę konstrukciją ir kitur. Vėliau sekė nedegtų (žalių) molio plytų statyba, davusi pradžią universaliajam degtų plytų mūrui. Dėl geologinių ir ekonominių sąlygų nemiškingoje Mezopotamijoje žalios plytos išbuvo pagrindinė statybinė medžiaga per 6000 m. Nilo slėnyje užtenka akmenų statybai, bet kadangi jų kasyklos buvo valstybės monopolizuotos, vargingieji žemdirbiai statėsi pigias molio trobeles. Jie mokėjo dirbti plūkto molio kupolus. Sienos siekė 1 m storį. Mezopotamijoje IV tūkstantm. pr. Kr. ištobulinta žalių plytų konstrukcija buvo naudojama didžiulėms šventykloms statyti. Jų pagrindai buvo masyvinės molinės platformos. M. Azijoje, kur apstu visokios medžiagos statybai, seniausiose III tūkstantm. pr. Kr. sodybose užtikta žalių molio plytų pastatai su medi-

Molinė jauja (Pyragių k., Kupiškio-vls.)

niais griaučiais ir akmeniniais pamatais. Panaši konstrukcija buvo naudojama Kretoje, prieš įsigalint mūrinei architektūrai. Kaip mūsų laikais, taip ir prieš tūkstančius metų statybinis molis buvo paruošiamas, primaišant kapotų šiaudų arba žabų tvirtesniam sukibimui ir šilumingumui. Sienos buvo glaistomos (tinkuojamos) molio, kalkių, gipso ar asfaltiniais skiediniais. Europos proistorės paminklai rodo, kad čia iš seniausių laikų vyravo medžio statyba. Tačiau neretai užtinkama medinės pintos sienos, apdrėbtos moliu. Žalių plytų sienos yra tobulesnės už ištisines molines ar pintines. Kai kuriuose kraštuose, kaip Ukraina, Sibiras, Kinija, Indija, Afrika, P. Amerika, kaimuose daugiausia stato drėbtines, plūktines ar pintines molio sienas. Jų kaimuose yra daugiau molinių trobesių, nei kitokių.

Jau istoriniais laikais Romos imperijoje buvo naudojamos nedegtos molio plytos, o V. Europoje ištobulėjo masyvios molio sienos su mediniais griaučiais. Vokiečių kolonizuojamose Prūsų žemėse XVIII a. administraciniais potvarkiais buvo skatinama m.s. ir iš Vid. Vokietijos atvykę meistrai, vad. ‚Lehmstempelmeister', statė plūktas molio sienas be jokių griaučių arba mūrijo jas iš žalių plytų. M. Lietuvoje m.s. klestėjo daugiau, nei kitapus Nemuno. Mūsų laikais Europoje m.s. panaudojama derlinguose, bet nemiškinguose kraštuose, ypatingai Ukrainoj ir Bavarijoj. Karų ir vargingaisiais pokario metais griebiamasi m.s. ir ten, kur šiaip netrūksta medžiagų tobulesnei mūro ar medžio statybai. Pvz. N. Zelandijoje dabar populiari mažų namų statyba iš žemės ir cemento mišinio (12:1

Molinis namas ir klėtis
(Šventibrasčio k., Kėdainių aps.)

ccm) su gelžbetonio griaučiais yra patobulinta m.s. M.s. yra apie 30% pigesnė už mūrinę, ir apsieinama be specialistų mūrininkų. Moliniai trobesiai gali būti 2–3 aukštų, bet dažniausiai stato vienaaukščius.

Lietuvoje m.s. daugiau prigijo XIX a. ir augo kaime nepriklausomybės laikotarpyje, miškų ištekliams sumažėjus. Pvz. 1937–39 Lietuvos kaimuose pastatyta 8200 molinių trobesių, t.y. 15,7% visos to trimečio statybos. Dabar Lietuvos kaimuose yra apie 6% molinių trobesių (5.5% ūkinių ir 0,5% gyvenamųjų). Lietuvoje m.s. naudojamas daugiausia antrojo ledynmečio suformuoti viršutiniai priemoliai, turį nuo 20 iki 40% mažesnių kai 0,02 mm dalelių ir likusią dalį smėlio. Kalkakmenių priemaišos, šiaip kenksmingos plytoms degti, m.s. nekenkia. Kad statybinis molis būtų plastiškas ir atsparus, iškasamas rudenį, leidžiamas peršalti ir pavasarį išminkomas, primaišant plaušinių medžiagų, kaip kapotų šiaudų, rečiau pelų, spalių, spygliuočių šakų; šiaudų pridedama 15–20 kg į 1 m³ nesuplūkto molio. Lietuvoje naudojamos 3 m.s. konstrukcijų rūšys:

1. Drėbtinė m.s. daugiausia paplitusi (apie 99%). Sienos drebiamos vainikais iki 1 m aukščio, teškiant molio gniužulus, kad jie gerai sukibtų. Po kelių dienų, vainikui suslūgus ir pradžiūvus, šonai lygiai nupiaustomi, ir po to drebiamas antrasis vainikas. Tos rūšies trobesių yra išlikę per 100 metų senumo, pvz. Šiaulių aps. kaimuose.

2. Plūktinės molio sienos yra dailesnės ir stipresnės už drėbtines. Šiuo būdu galima išvesti ir 2 aukštų sienas. Natūralaus drėgnumo molis plūkiamas rankiniais plūktuvais (‚meška') kilnojamose lentinėse formose (klojiniuose) 10–15 cm storio sluoksniais. Vieton plaušinių medžiagų kartais deda mineralinių akytų medžiagų, pvz. gargožės.

3. Nedegtų molio plytų statyba yra tobulesnė už pirmiau minėtas rūšis, bet brangesnė. Žalios plytos gaminamos iš panašiai paruošto molio, kaip ir plūktinėms sienoms, tik šiaudų dedama mažiau (10 kg/1 m³). Suformuotas plytas džiovina pastogėje apie 2 savaites ir mūrija su moliosmėlio arba kalkių-smėlio skiediniu.

Lietuvoje beveik nenaudojamos medžio griaučių sienos su molio užpildu. Tokia konstrukcija nėra praktiška drėgname klimate, nes medis molyje greitai supūva. Patvaresnė griaučių konstrukcija yra mūro ar betono stulpais. Molinės sienos paprastai glaistomos, kad apsaugotų nuo lietaus išplovimo. Naudojamas pigus moliosmėlio, kartais kalkių–smėlio skiedinys. Molio sienos džiūdamos smarkiai suslūgsta: drėbtinės iki 6%, plūktinės apie 4% ir žalių plytų 3% aukščio. Dėl to jos glaistomos tik po 1 ar 2 metų, gerai išdžiūvus ir suslūgus. Baltinama kalkių pienu. Neglaistytos sienos gali būti apsaugojamos, nudažant riebiu cemento skiediniu. Lietuvos klimate molio sienos turi būti bent 50 cm storio, kad neperšaltų.

Kai kada moliu apdrebia medines rėstas sienas ir išglaisto. Sukibimui prikalinėja medinių vinių arba kartelių. Glaistoma dviem sluoksniais: apatinis riebesnis, viršutinis liesesnis. Rėstinių sienų glaistymas moliu randamas senovės Lietuvos pastatuose. Pvz. 1956 Vilniaus Dainų slėnyje atkastos XIV a. pirkelės likučiai rodo tokių sienų žymes. Gardino pilies gyvenamųjų namų sienų plyšiai tarp sienojų buvę užtepti moliu. Paskutiniojo šimtmečio Lietuvos kaimo namų sienojų tarpai dažnai prikrečiami molio, jei tam tikslui nepanaudojamos samanos.

Molinę aslą Lietuvos kaime turėjo apie pusė senųjų pirkių ir trobų. Medinės grindys (žr.) yra higieniškesnės ir dėl to nepriklausomybės metais retas kas beplūkdavo molinę aslą. Ji geriau tinka klojimuose ir kt. ūkiniuose trobesiuose. Aslos molin primaišoma kapotų šiaudų ir galvijų kraujo (6 litrus 1 m³ molio). Plūkiama iki 20 cm storio (namuose storiau). Kitos m.s. dalys, kaip pamatai, lubos, stogai yra panašios konstrukcijos, kaip ir medinių ar

mūrinių trobesių. Lubos dažnai užberiamos moliu su spaliais. Betoniniai ar akmeniniai pamatai turi būti izoliuojami nuo sienų tolio eile. Pamatų gylis Lietuvos klimate siekia 1–1,5 m. Molinėms sienoms jie turi siekti bent 0,5 m viršum žemės paviršiaus, kad sienos nesudrėktų. Taupant mūrą pamatams, jų apatinė pusė gali būti žvyro ar smėlio papėdė. M.s. pastogės (paražės) turi būti plačios — 80 cm iki 1 m, kad apsaugotų sienas nuo lietaus.

Š. Lietuvoje, Joniškėlio–Linkuvos–Biržų krašte, užtinkama kluonų su molio drėbtais šulais, o jų tarpai užpildyti rąstais ar storomis lentomis. Čia molis, kaip kitais atvejais mūras, panaudotas konstrukcijos griaučiams padaryti. Molis yra pagrindinė medžiaga kaimo krosnims plūkti ar mūryti (žr. Krosnis).

K. Reisonas, Molio statyba 1928; *L. Gimbutas,* Žemės ūkio statyba 1929; *J. A. Dalinkevičius,* Lietuvos molio tyrinėjimai (Technika 6) 1930; *A. Vitauskas,* Molio statyba Padubysio valsčiuje (Gimt. Kraštas, 17–18) 1938; *A. Kriauza,* Plūktinės krosnys Kupiškio apyl. (t. p. 30) 1942; *J. Šimoliūnas,* Statyba III, 1940; ('') Molio statyba ir reikalas ją panaudoti Lietuvos atstatymui (Inžin. Kelias, 10) 1948; *W. Fauth,* Der praktische Lehmbau 1946; *J. Mikuckas,* Molio trobesių statyba ir jų pritaikymas Lietuvoje (Kauno Politechn. Inst. Darbai, II) 1953; *J. Bradford,* Building in Wattle, Wood, and Turf (History of Technology, I) 1954; *S. Lloyd,* Building in Brick and Stone (t.p.) 1954. *J.Gbt.*

Molis (Mulevičius) Povilas (g. 1889 V 16 Mikėnų k., Vabalninko vls., Biržų aps.) visuomenininkas. 1906 atvyko į JAV. 1912–13 Valparaiso univ. studijavo prekybinę teisę ir anglų kalbą. 1914 Jaunosios Lietuvos b-vės sekretorius ir vienas to paties vardo laikraščio leidėjų. 1914–17 Draugo ir Kataliko administratorius Čikagoje. 1915–17 Liet. Vyčių centro sekretorius ir iždininkas. 1917–20 LRKSA centro sekretorius ir Garso administratorius. 1917–18 Amerikos lietuvių tarybos narys. 1920 išvažiavęs Lietuvon atstovavo Amerikos lietuvių pramonės b-vei. 1921–23 Lietuvos atstovybės tarnautojas Vašingtone. Naujorko Amerikos lietuvių visuotinio seimo (1938 III 13–14) rengimo k-jos narys ir iždininkas. Išleido keletą brošiūrų: Patarlės ir išminties grūdeliai 1917, Amerikos lietuvių visuotiniojo seimo iliustruotą protokolų aprašymą — Laisvėn bežengiant 1918, Lietuvių demonstracija Didžiajame Naujorke liepos 4, 1918. Nuo 1923 gyvena Detroite, dirba nekilnojamo turto pardavimo bei draudimo bendrovėse.

Molisch Hans (1856–1937) austrų botanikas, augalų fiziologas. Dėstė Grazo, Prahos ir Vienos univ. bei Japonijoje ir Indijoje. Išsp. Mikrochemie der Pflanzen [3]1923, Die Lebensdauer der Planze 1930, Pflanzenphysiologie als Theorie der Gärtnerei [6]1930, Abhandlungen 1940, Anatomie der Pflanze [6]1954, Erinnerungen und Welteindrücke eines Naturforschers (autobiografija) 1934.

Žydinti moliūgo viršūnė

Moliūgas 1. (Cucurbita) agurkinių (Cucurbitaceae) šeimos gentis. Daržuose dažnai auginamas M. paprastasis (C. Pepo), vaisiai valgomi; vad. taip pat būzu. Be to, daržuose auginamas dar M. geltonasis (C. aurantia). M. darželinis (C. Melopepo), M. kiaušininis (C. ovifera) auginami dekoracijai.

M. didysis (Cucurbita maxima) daržovinis, pašarinis augalas, priklausąs moliūginių šeimai (Cucurbitaceae). Kimbantieji bei šliaužiantieji jo stiebai rievėti, kampuoti, tuščiaviduriai, išaugą ligi 5 m ilgio. Lapai ilgakočiai, stambūs, skiautėti. Lapai ir stiebai plaukuoti. Ūseliai kuriais įsikibdamas augalas laipioja, spirališkai užsisukę, dėl to elastiški. Žiedai stambūs, stipriai kvepia ir vilioja vabzdžius, kurie lankydami žiedus, perneša žiedadulkes. Moliūgai vartojami maistui ir pašarui, nes turi truputį baltymų, vitaminų, apie 7% angliavandenių, apie 1,5% celiuliozės, o jų sėklos — riebalų.

2. arklio nugaros ties balnelio vieta patinimas, uždegimas, abscesas. Priežastis

yra blogai pritaikyti pavalkai, balnelis arba balnas.

Moliūginių šeima (Cucurbitaceae) yra vienanamiai, rečiau dvinamiai, augalai su silpnais šliaužiančiais bei laipiojančiais stiebais, kurių pražanginių, plunksnėtai gyslotų, didelių ir skiautėtai iškarpytų lapų pagrinduose išauga ūseliai bei spirališkai susukti kibtukai, kuriais augalas kabinasi į kitus augalus bei žemę. Stambūs žiedai būna lapų pažastyse. Vyriškieji žiedai turi 3–5 kuokelius dažniausiai suaugusius po du, o vienas jų laisvesnis. Moteriškieji žiedai turi apatinę, dažniausiai trilazdę mezginę, trumpą liemenėlį ir skiautėtas žioteles. Vabzdžiai, daugiausia bitės, ieškodami nektaro, kuris randamas žiedsosčiuose, kryžmiškai žiedus apdulkina. Iš moteriškųjų žiedų mezginės išsivysto vaisius — moliūgas su stora žieve ir mėsingu minkštimu, kuriame gausu sėklų. Yra žinoma apie 760 moliūginių augalų rūšių, kurių ypač gausu atogrąžų srityse. M. šeimai priklauso moliūgas (Cucurbita maxima), arbūzas (Citrullus vulgaris), agurkas (Cucumis sativa), aguruotis (Cucurbita pepo), dynys (Cucumis melo) ir kt. *J. Krd.*

Moliūnų girininkija žr. Pampėnai.

Moliuskai (Mollusca iš lot. mollis ‚minkštas') yra įvairaus kūno pavidalo, gausiausias po nariuotakojų gyvių tipas (phylum), turįs apie 100.000 rūšių; daugiausia dvišalės kūno simetrijos, išskyrus kai kuriuos asimetrinius nukrypimus. Daugiausia gyvena vandenyse (tik nedaugelis, kvėpuojančių plaučiais, gyvena sausumoje). Jų kūnas apdengtas vienasluoksnio epitelio oda, sudarančia kūną dengiančią raukšlėmantiją, savo paviršium ir ypač kraštais gaminančią kalkinius kiautinius griaučius–kriauklę, saugančią juos nuo priešų. Tai ir užtikrino ilgą šios senovinės, jau paleozoinėje eroje (prieš 500 mil. metų) gyvenusių, gyvių grupės egzistavimą. Kai kurie labai lėtu judėjimu pasižymį šio tipo gyviai, evoliucijos raidoje išvystę didesnį judrumą ir aktyvų mitybos būdą, yra labai suredukavę arba ir visai netekę apsauginės kriauklės.

M. kūne skiriama: kriauklė, galva, liemuo ir koja. Tarpai tarp vidinių organų užpildyti puriu jungiamuoju audiniu–parenchima; dėl to šis gyvių tipas gavo ‚minkštakūnių' pavadinimą. Būdingo pavidalo kriauklė sudaryta iš 3 sluoksnių: viršutinio (periostrakas), sudaryto iš organinės, į ragą panašios elastingos medžiagos (konchiolinas), vidurinio, sudaryto iš kalkinės medžiagos (ostrakas) ir vidinio, kuris gali būti perlamutrinis arba farforinis (hipostrakas). Virškinimo sistema sudaryta iš burnos, ryklės, stemplės, skilvio, žarnų ir virškinamųjų liaukų. Daugumas m. ryklėje turi konchiolino danteliais apdengtą liežuvėlį–trintuvą (radula), kuriuo maistas sugriebiamas ir sutrinamas. Į ryklę atsiveria seilinės liaukos, o į skrandį — kepenų ištakos. Žarnos sudaro kilpas ir užpakalinėje kūno dalyje užsibaigia išeinamąja anga. Daugumas kvėpuoja mantijos ertmėje esančiomis žiaunomis (ktenidijos) ir tiktai sausumos — plaučiais. Kraujo sistema turi pulsuojančią širdį ir atvirą kraujo indų tinklą, nes kraujas vaikščioja ne tiktai uždarais indais, bet ir kūno organų tarpais bei ertmėmis. Šalinamieji jų organai — inkstai. Nervų sistema pakrika — 3–6 poros nervinių mazgų–ganglijų, išdėstytų svarbesniuose organuose — galvoje, kojoje, liemenyje. Jie tarp savęs sujungti nervais. Dauginasi m. tiktai lytiniu būdu, daugumas — skirtalyčiai, bet dalis yra ir hermafroditų, vieni tiesiog iš kiaušinių, kiti pergyvena metamorfozę. Daugumas kvėpuoja žiaunomis, tiktai nežymi dalis plaučiais.

M. tipas skirstomas į 5 klases: 1. šonanerviai (Amphineura), 2. pilvakojai (Gastropoda), 3. valčiakojai (Scaphopoda), 4. plokščiažiauniai (Lamellibranchiata) ir 5. galvakojai (Cephalopoda).

Šonanerviai yra paprasčiausi seniau-

Vynuoginė sraigė (Helix pomatia); Sepija

Moliuskai

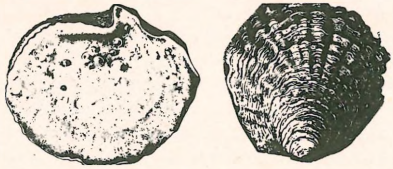

Jūrinės perluotės geldelė (su perlais); valgomoji austrė (Ostrea edulis)

sia m. klasė, gyvenanti išimtinai jūrose ir turinti primityvią nervų sistemą. Būdingas klasės pavyzdys—chitonas, 1-6 cm ilgio, turis gana sudėtingus jutimo organus-e s t e t u s, kurie atitinka akis, ir antžiauninius kauburėlius, kurie laikomi cheminio jutimo organais. Chitonai paplitę visose jūrose ir visose jų zonose.

Pilvakojų klasė yra gausingiausia, apima 90.000 rūšių. Didelė jų dalis gyvena sūriuose vandenyse, žymi dalis — gėluose vandenyse ir nemaža — sausumoje. Jų kūnas aiškiai skirstosi į galvą, kojį ir liemenį. Pilvakojai dauginasi lytiniu būdu ir yra skirtalyčiai arba hermafroditai. Raumeningas pilvo išsiplėtimas sudaro pado pavidalo kojį, kuria pilvakojis juda ir gali prisitvirtinti prie daiktų, o kai kurie ja plaukioja. Pilvakojų kriauklės įvairaus pavidalo: vienų spirališkai susuktos dešinėn, kitų — kairėn, trečių — kūgiškas gaubtuvėlis, ketvirtų — spiralė su smailagaliu centre. Kiti šios klasės m. organai atitinka bendrus suminėtus bruožus. Pavyzdžiai: vynuoginė sraigė (Helix pomatia), atvežta iš Prancūzijos ir įveista daugelyje Lietuvos dvarų, kraštuotasis šliužas (Arion circumscriptus), gyvavedė sraigė (Viviparus), jūrų lėkštelė (Patella), daržo šliužas (Limax).

Valčiakojų klasė yra negausi, turinti tik keletą dešimčių rūšių. M. gyvena kriauklėse, dažniausiai dramblio ilties formos, atvirose iš abiejų galų. Išimtinai jūriniai gyventojai, skirtalyčiai, išgyveną metamorrozę, pvz. dentalija (Dentalium).

Plokščiažiaunių klasė vadinama dar dvigeldžiais (bivalvia), turi apie 15.000 rūšių,

Kraštuotasis šliužas (Arion circumscriptus)

kurių dalyviai pasižymi nepaprastai lėtu judėjimu arba visiškai nejuda visą gyvenimą. Gyvena jūrose arba gėluose vandenyse. Minta planktonu arba smulkiais augalais, kuriuos atneša vandens srovė, sudaroma ertmės raumenų judėjimo. Dvigeldžiai tuo yra svarbūs, kad vieni, kaip austrės (Ostreide), yra valgomi, kiti, kaip perluotės (Margaritanidae), gamina perlus.

Galvakojų klasė išsiskiria iš visų m. nepaprastu judrumu ir veiksmingumu. Tai yra senovinė grupė, žinoma iš paleozoinių laikų, iš kurių yra rasta iškasenų apie 10.000 rūšių, o dabar gyvenančių tepriskaitoma apie 600. Būdinga, kad šios klasės m. turi akis, kurios yra didžiausios, kokios y-

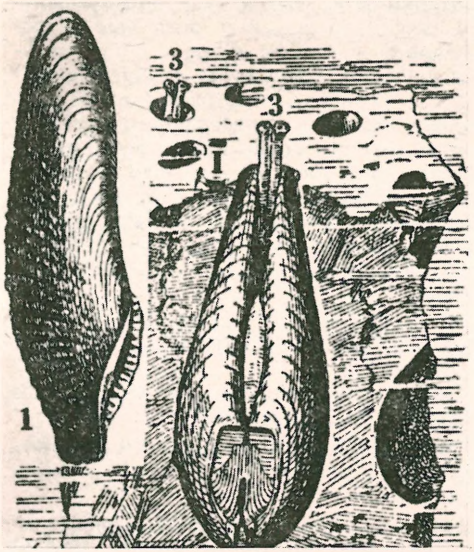

Kenksmingieji moliuskai: 1. akmengraužis, 2. laivagraužis

ra pas gyvius, pvz. kolmaras Architeuthis, pats būdamas 18 m ilgio, turi 30 cm skersmens akis. Taip pat būdinga, kad daugumas turi rašalinę liauką, iš kurios, gindamasis nuo priešų, išleidžia į rašalą panašaus skysčio, kuris užtemdo vandenį, ir gyvis tuo metu spėja pasitraukti ir pasislėpti. Būdingi pavyzdžiai: Argonautas (Argonauta argo), Sepija (Sepia officinalis), aštuonkojis (Octopus vulgaris), kolmaras (Loligo vulgaris).

M. gamtoje ir žmogaus gyvenime vaidina didelį vaidmenį. Daugelį m. žmogus arba valgo, kaip austrę (Ostrea edulis), valgomąją kriauklę (Mytilus edulis), straigę

vynuoginę (Helix pomatia), sepiją (Sepia officinalis), aštuoniakojį ir kt., arba naudojasi jų gamintomis medžiagomis, kaip perlais, kuriuos gamina Avicula margaritifera, arba iš jų kriauklių daro perlamutines sagas ir kt. dalykus. Tai naudingi m. Bet yra ir kenksmingų, kaip laivagraužis (Terado navalis), kuris graužia laivų medį, akmengraužis (Pholas dactylus), kuris graužia akmenis, kiti šliužai naikina augalus. Žinotina, kad daugeliu m. minta didžiosios, dantuotosios žuvys, kuriomis naudojasi žmogus. Tat m. žmogui ir jūrų faunai vaidina didelį vaidmenį, sudaro atskiras pramonės ir prekybos sritis. M. filogenija nėra galutinai išaiškinta, bet daugelis požymių rodo, kad jie yra artimi žieduotosioms kirmėlėms, t.y. gemalinio ir pogemalinio vystymosi požymiai, kaip spiralinė kiaušinio segmentacija (išskyrus galvakojus), pirminė burna, susidaranti iš blastoporo, būdingas mezodermos susidarymas, nervų sistemos sandara ir kt. Tiktai galvakojai, kaip spėjama, anksčiau atsiskyrę nuo bendro m. vystymosi kamieno ir evoliucionavę į plėšrūnams būdingą mitybos būdą, sparčiau vystė organizacinį pakilimą; dėl to jie priklauso aukštesnei pakopai.

P. B. Šivickis, Moliuskų pasiskirstymas Lietuvoje (Kosmos 10–12, 1938, 353–363); *Ch. P. Raven*, Morphogenesis the Analysis Molluscan Development 1958. *J.Krd.*

Moll, arba minorinis, tonacijos pobūdis muzikoje (žr. Maggiore).

Moll Jacob Antonius (1882–1914) olandų okulistas, aprašęs akies vokų prakaito liaukutes.

Mollat Guillaume (g. 1877) prancūzų istorikas, 1900 įšventintas kunigu. 1919–45 bažnytinės teisės prof. Strasburgo univ. Išspausdino viduriniu amžių istorijos dokumentų. Išsp. Les vitae Paparum Avenionensium d'Etienne Baluze 1917, La Question Romaine de Pie VI à Pie XI 1942, Les Papes d'Avignon 1191950 ir kt.

Möller 1. A l f r e d (1860–1922) vokiečių miškininkas. 1899 Eberswaldo miškų akad. botanikos prof. ir mikologinio skyriaus tyrimų vedėjas. Tyrė miško grybus bei trobagrybius (Merulius). Miškų srityje pasižymėjo pastovamiškio (Dauerwaldo) idėja. Išsp. Der Dauerwaldgedanke 1922. Yra paskelbęs daug darbų iš mikologijos srities.

2. M a x (1854–1935) vokiečių hidrotechnikas, Karlsruhe ir Braunschweigo techn. m-los prof.; tyrė upes ir jų tekėjimo dėsnius. Išsp. Über Wasserbewegung im Strome und Gestaltung der Flussohle 1890.

Mõller Poul (1794–1838) danų rašytojas. M. buvo vertintas kaip geras Homero vertėjas. Tarp jo paliktų raštų yra daug giesmių, dainų, novelės fragmentas, kurį leidėjas pavadino En dansk Students Eventyr (Danų studento nuotykiai), visa eilė aforizmų. Antra rinktinių raštų laida 1930.

F. C. Olsen 1843 ir *V. Andersen* 31944.

Möller Christmas (1894–1948) danų politikas. 1920–41 ir 1945–47 M. buvo Danijos parlamento narys, nuo 1928 konservatorių partijos lyderis parlamente, o nuo 1932 ir partijos pirmininkas. M. mėgino surasti vidurio kelią tarp krašto apsaugos ir plačios socialinės politikos. 1931 bendradarbiavo su Stauningo-Muncho vyriausybe socialinių reformų srityje. Per vokiečių okupaciją, nuo 1940, M. dirbo pasipriešinimo darbą. M. įėjo į koalicinį 1940 kabinetą, tačiau, vokiečiams reikalaujant, turėjo iš vyriausybės pasitraukti. 1941 buvo priverstas pasitraukti iš parlamento. Kartu su komunistu Aksel Larsen M. pradėjo leisti nelegalų laikraštį Fritt Danmark (Laisva Danija) ir dalyvavo organizuojant pasipriešinimo sąjūdį Ringen (Žiedas). 1942 M. nelegaliai per Švediją atvyko į Londoną ir buvo Det danske Raad (Danų tarybos) pirmininkas. 1945 koalicinėje vyriausybėje M. buvo užsienio reikalų ministru. M. vėl buvo išrinktas konservatorių partijos lyderiu, tačiau vėliau atsiskyrė nuo savo partijos ir liko izoliuotas danų politikoje.

Mollet Guy Alcide (g. 1905) prancūzų politikas, socialistų partijos veikėjas, iš profesijos — anglų kalbos mokytojas. 1923 įstojo į socialistų partiją ir pradėjo veikti partijoje ir profesinėse sąjungose. 1941 pradėjo dalyvauti rezistenciniame sąjūdyje, 1945 parlamento narys ir konstitucinės komisijos pirmininkas. 1946 išrinktas partijos sekr. 1946–47 L. Blumo, 1950–51 René Pleveno kabinetuose ministras, 1956 ministras pirm. Jis sudarė sutartį dėl Saaro krašto su Vokietija. Patariamosios Europos tarybos narys, nuo 1954 pirmininkas. Atsteigto Socialistų internacionalo v.pirm. 1958 socialistų partijos atstovas de Gaulle ministrų kabinete

G. A. Mollet

naujai konstitucijai parengti. Išsp. Reluctant Robiespierre 1956, Bilan et perspective socialistes 1958.

Molliard Martin (1866–1944) prancūzų botanikas, nuo 1913 augalų fiziologijos prof. Sorbonoje. Jis tyrinėjo santykį tarp augalų mitybos ir formos.

Molnár (Neumann) Ferenc (1878–1952) vengrų rašytojas ir dramaturgas. Baigęs studijas Ženevoje, tapo žurnalistu. I pas. karo metu buvo karo korespondentas. Nuo 1933 JAV. Viename savo geriausių romanų A Pál-utcai fiúk (Povilo gatvės vaikai) 1907 su poetiniu aštrumu ir paprastumu vaizduoja mokyklos vaikų romantiškumą. Taip pat vertingos ir jo novelės, surinktos į du Muzsika (Muzika) tomus 1908. Geriausiai pavykusi ir giliausia jo drama Liliom 1909 yra plataus masto mėginimas suskirstyti sceną į dalis ir ištęsti veiksmą. Semdamas įkvėpimą iš didžiųjų miestų, M. randa reikalingo meno kūriniams išmoningumo ir šviežiu išradingumu, primenančiu viduramžių legendų grakštumą, sugeba pagražinti brutalų sostinės padugnių realizmą. Visada gabus dramaturgas, M. perdaug sieka greito pasisekimo ir poetinį elementą dažnai pajungia gerai apskaičiuotai technikai, o šioje srityje jo novatoriškas talentas jį stumia į pasaulietišką mistiškumą, bet neišgyventą, kaip A feber felhö (Baltas debesys). M. dažnai pasiduoda publikos skoniui, kaip pvz. Az ördög (Velnias), tačiau to nepaisant ne tiek savo temų naujumu, kiek suplakimu romantizmo su tikrove, jo veikalai greitai užkariavo Europos teatrų scenas ir žiūrovus. Liet. Povilo gatvės vaikai 1930 (vertė Pr. Mašiotas).

Molo Walter von (g. 1880) vokiečių rašytojas. Išsimokslino Vienoj, kūrybai brendo Berlyne. Savo daugiausia istoriniams romanams ima žymias asmenybes, jas vaizduoja ekspresionistiniu, dramatizuojančiu stiliumi. Tačiau nemaža tų jo veikalų nėra pilnai subrandintų, nors juose ir nestinga herojiškai idealizuojančio jausmo. Jo raštuose, kaip ir Silezijos vokiečių rašytojų kūryboje, jaučiama pasinešimo į misticizmą. M. pirmųjų romanų dramatinės scenos palaipsniui pereina į epinį pasakojimo būdą. 1928–30 M. yra buvęs Prūsų poetų s-gos pirm. Išsp. Schiller-Roman 1912–16, Der Roman meines Volkes 1918–23 (trilogija: Fridericus, Luise, Das Volk wacht auf), Bobenmatz 1926 (dabarties trilogija), Legende vom Herrn 1927 (apie Kristų), Ein Deutscher ohne Deutschland 1931 ir 1950 (apie Fr. Listą), Mensch Luther 1928, Holunder in Polen 1933 (tikėjimo problema), Eugenio von Savoy 1936, Geschichte einer Seele 1938 (Kleisto romanas), Die Affen Gottes 1950, Eine glückliche Ehe 1951. Traum 1930 yra M. kalbų ir straipsnių rinkinys. Rašė ir dramų: Die Erlösung der Ethel 1918, Ordnung im Chaos 1928.

H. M. Elster, W. v. M. 1920; *F. C. Munck,* W. v. M. 1924; *G. Ch. Rassy,* W. v. M. zum 70. Geburtstag 1950 (su bibliografija). *A.Špl.*

Molochas 1. (hebr. Molech, Milkom, Malkam ‚karalius', gr. Moloch) semitų, ypač ammonitų, moabitų, dievaitis, garsus varinis stabas, jaučio galva, išskėstomis rankomis, garbintas žmonių, ypač pirmagimių kūdikių aukomis. Žydų raštuose šis vardas išvedamas iš Molekh ‚nuoboda, pasibiaurėtinas daiktas'. S. Testamente M. minimas ryšium su žmonių, ypač kūdikių aukomis šiai dievybei. Kananiečiai šią dievybę vadino Milk ir jai iš tikrųjų aukojo žmonių aukas, kaip nustatyta iš paskutiniais laikais atrastų iškasenų ir raštų. Mozės įstatymas griežtomis bausmėmis siekė apsaugoti žydus nuo šio kananiečių žiauraus kulto, o pranašai (Jeremijas, Ezechielis) kovojo su liaudies palinkimu į sinkretizmą, kuriame buvo rasta vieta ir žmonių aukoms. Dėl tokio M. kulto liko Izraelyje garsus Hinnom slėnis (iš to gehenna ‚pragaras').

M. J. Lagrange, Études sur les religions sémitiques ²1905; *A. Lemonnier,* Le culte des dieux étrangers en Israel (Revue des sciences philosophiques et théologiques ²1913; *W. F. Albright,* Archaeology and the Religion of Palestine 1946.

2. Nukeltine prasme — tai, kas reikalauja didelės aukos.

3. (Molochus horridus) driežas, apie 20 cm ilgio, durpinės spalvos, dygliuoto pa-

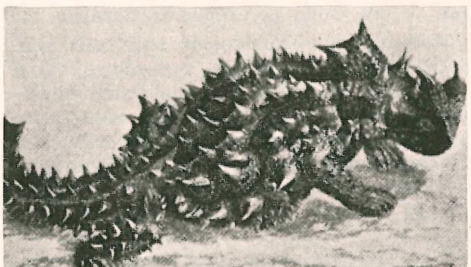

Molochas

viršiaus, gyvenąs P. Australijos dykumoje ir mintąs skruzdėmis.

Molodečna žr. Maladečina.

Mologa upė Rusijos Kalinino srities, Volgos kair. intakas, 604 km ilgio; teka nuo Bieželckio dideliu lanku į š. ir į r. pro Vesjegonsko mst.; su savo kair. intaku Čagodošča sudarė vieną grandį Tichvino vandens kelio tarp Volgos, Siasės upės ir Ladogos ež., vieno iš trijų, kurie jungė Volgą su Baltijos jūra. Po to, kai Volga buvo užtvenkta ties Rybinsku, apie 1945, ir pasidarė dirbtinis ežeras 4500 km² ploto, M. žemupys ligi Vesjegonsko mst. buvo to ež. apsemtas. Baseino plotas 37.500 km², vid. debitas 275 m³/sek. *S.K.*

Molokai Havajų salyno sala, apie 15 km į š.v. nuo Maui, nuo kurios ją skiria Pailolo sąsiauris. M. yra 64 km ilgio ir ligi 11 km pločio; 5506 gyventojai (1959). Vulkaninės kilmės sala yra kalnuota; žymiausias kalnas yra Kamakou (1495 m). Š. salos pakrašty yra raupsuotųjų (lepros) sanatorija, įkurta XIX a. ir išgarsėjusi belgo misininko kun. Damieno darbais.

Molokanai (rus. moloko ‚pienas', ‚pieninkai') rusų religinė sekta, atskilusi nuo duchoborų. Jos įkūrėju laikomas S. Uklein, gyvenęs XVIII a. antroje pusėje. M. buvo daugiau paplitęs Tambovo, Voronežo ir Saratovo gub. Religinio mokslo šaltiniu m. laikė S. ir N. Testamentą, kurį skaitė pamaldų metu ir giedojo himnus. M. neigė šventųjų paveikslus, neturėjo maldos namų, bažnytinės hierarchijos. Prieš I pas. karą m. buvę apie 1 mil. Caro valdžia juos persekiojo ir siuntė į Sibirą. M. vardas kilęs iš to, kad pasninkų metu jie valgiui vartoję pieną.

Molonas (gr. Molōn) garsaus Rode (Rhodos) gyvenusio retoriaus Apolonijaus iš Alabandos pravardė. 81 pr. Kr. buvo atsilankęs Romoje. Tada mokėsi pas jį Ciceronas, vėliau Rode Ciceronas ir Cezaris.

Molosai (gr. Molossoi ir Molottoi) sen. Epiro srities Molosidės gyventojai, ilirų kiltis, vaidinusi vadovaujamą vaidmenį Epire. Jų srityje buvo garsioji sen. Zeuso orakulu Dodona. Pagarsėjus buvo ir Aristotelio, Aristofano, Lukrecijaus, Plauto ir kitų sen. autorių minima ir paminkluose išlikusi didelių, tam tikrų buldogų, šunų veislė.

G. N. Cross, Epirus, a Study in Greek Constitutional Development 1932.

Molotov (tikroji pavardė Skriabin) Viačeslav Michailovič (g. 1890) Sovietų Sąjungos politikas, miestelėnų kilimo. 1906 įstojo į Rusijos socialdemokratų (bolševikų) partiją. 1912 dirbo legalaus bolševikų laikraščio Zvezda redakcijoj, vėliau Pravdos redakcijos sekr. 1915 ištremtas į Irkutsko guberniją, bet 1916 pabėgo iš tremties. 1920 jau kandidatavo į bolševikų partijos centro komiteto narius. 1921 įėjo į partijos centro komitetą ir liko kandidatu į politinį biurą. 1926 politinio biuro narys ir artimas Stalino bendradarbis. 1930–41 komisarų tarybos pirmininkas, 1939–49 ir 1953–57 užsienio reikalų ministras. 1939 sudarė sutartį su Hitleriu ir pasidalijo Sovietų Sąjunga su Vokietija pasaulyje įtakomis. Dalyvavo Teherano, Krymo bei Potsdamo konferencijose. M. drauge su Stalinu vykdė svetimų kraštų grobimus, tautų naikinimą ir visokeriopą priespaudą krašte. Jis yra nuogiausio machevializmo atstovas užsienio politikoje. 1958 naujojo Sovietų Sąjungos diktatoriaus Chruščevo pavarytas iš pareigų ir paskirtas į Orutinę Mongoliją atstovu. M. garbei buvo pavadinta daugybė kolchozų, miestelių ir miestų, pvz. Molotov, Molotovsk, Molotovo, Molotovbad ir t.t. Išsp. Ob urokach trockizma 1925, V borbe za socializm 1937, Voprosy vnešnej politiki 1948. Lietuviškai buvo išversta daug M. propagandinės literatūros ir G. A. Tichomiro M. biografija 1940. 1939 sudarė su Ribbentropu vad. Ribbentropo–Molotovo paktą (žr.).

V. M. Molotov

Molotov Rusijos mst., žr. Permė.

Moltke 1. Helmuth Carl Bernhard (1800–1891) Prūsijos feldmaršalas. 1818 baigęs kadetų mokyklą ligi 1822 tarnavo danų kariuomenėje. 1819 įstojo į Prūsijos karo akademiją Berlyne, kurią 1826 sėkmingai baigė. Kurį laiką tarnavo Prūsų kariuomenės pulkuose, kol 1833 buvo perkeltas į generalinį štabą. 1833–39 instruktorius Turkijos kariuomenėje. Čia jis padėjo turkams suplanuoti Dardanelų ir Bosforo sąsiaurių sustiprinimą. 1838 buvo turkų gen. Hafiz Pašos patarėju, kuris vadovavo kurdų bei egiptiečių malšinimui. Grįžęs Prūsijon, M.

H. C. B. Moltke

Molukai

ėjo įvairias pareigas kariuomenėje. 1856 M. buvo pakeltas į gen. majoro laipsnį, o 1857 paskirtas generalinio štabo viršininku. Būdamas štabo viršininku, drauge su karo ministru gen. Roon, stengėsi pertvarkyti Prūsijos kariuomenę, kreipdamas didžiausią dėmesį į ginklavimą, apmokymą, kariuomenės tinkamą organizaciją, strateginių kelių nutiesimą ir t.t. M. laikomas dideliu strategu ir naujų metodų kūrėju kariuomenei vadovauti. Jis parengė karo planus ir vadovavo Prūsijos kariuomenei kariaujant su Danija 1864, Austrija 1866, su Prancūzija 1870–71 ir visus šiuos karus sėkmingai laimėjo. M. ne tik laimėjo minėtus karus, bet parengė išmokslintą generalinio štabo karininkų kadrą, paliko strateginių planų. Ligi 1888 M. išbuvo generalinio štabo viršininku, o paskui buvo paskirtas krašto gynybos komisijos pirmininku. 1867–91 reichstago narys, nuo 1872 Aukštųjų (Prūsijos) rūmų narys. M. buvo visapusiškai išsilavinęs: rašė romanus, domėjosi istoriniais, politiniais ir socialiniais klausimais. Politikos klausimais ne visai sutarė su Bismarcku. Jis karą laikė neišvengiama blogybe, o karų dėl tautinių ar rasinių reikalų įspėjo vengti. Išsp. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835–1839, 1841 (⁸1927), Der russische-türkische Feldzug in der europ. Türkei 1828–29 (²1877), Briefe aus Russland ⁴1893, Geschichte des dt. Krieges 1870–71, 1891, Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten 1891–93, Ausgewählte Werke 1925.

M. Jähns, Feldmarschall M. ²1906; *H. von Seckt*, M. Ein Vorbild 1931; *R. Stadelmann*, M. und der Staat 1950; *C. Ritter*, Staatskunst und Kriegshandwerk 1954; *J. Vaičeliūnas*, Žymieji karo vadai. *K.Alš.*

2. Helmuth Johannes Ludwig (1848–1916) vokiečių generolas, feldmaršalo M. brolio sūnus ir žinomas M. jaunesniojo vardu. 1906, po Schlieffeno, buvo

paskirtas generalinio štabo virš. 1914, I pas. karo metu, M. kaizerio vardu vadovavo Vokietijos kariuomenei. Jis kaltinamas pralaimėjęs Marnos mūšį, nes sugadinęs Schlieffeno paruoštą strateginį planą, ir vokiečiai buvę priversti sustabdyti puolimą, pasitraukti ir gintis. 1914 IX 9 M. pasitraukė iš kariuomenės vado pareigų. Žmona Eliza M. išsp. Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877–1916, 1922.

Molto (it.) labai, pagalbinis muzikos terminas, vartojamas prie kitų: molto allegro, molto espressivo. Žr. Išraiška muzikoje.

Moltupė upelis Šalčininkų vls., Lydos aps., Šalčios (Merkio) kair. intakas, 16 km ilgio; teka į šiaurės vakarus.

Molukai Indonezijos salynas tarp Celebes, nuo kurios jį skiria M. jūra, ir N. Gvinėjos, didžiojo Malajų salyno dalis; 496.456 km² bendro ploto su apie 930.000 gyv. Didžiausios salos yra Ceram, Helmahera ir Baru. Atogrąžų klimatas, kalnuotos vietos apaugusios tankiais dausų miškais. Salų produktai: prieskoniai (ypač muskato riešutai ir pipirai), kava, kopra, sago, kaučukas ir kt. M. aptiko portugalai 1512, ligi 1580 ispanų kolonija, kuri ligi 1605 buvo atitekusi portugalams, nuo 1605 ligi 1949 olandų (1796–1802 ir 1810–16 anglų). Pietinės salyno salos yra gyvenamos krikščionių ir nuo Indonezijos įsikūrimo kovoja dėl savo nepriklausomybės, bet negauna žadėtos apsisprendimo teisės.

Molupỹs upelis Eisiškių ir Gardino aps. pasienyje, Ūlos (Merkio, Nemuno) deš. intakas, 9 km ilgio; teka į p.v. nuo Dainavos bžk., Kaniavos vls.

Moluvėnai k. Luokės vls., Telšių aps., 6 km į p.r. nuo Luokės. Vietovė minima 1370 Hermano Vartbergiečio kronikoje. Ten rašoma, kad 1370 Livonijos ordinas buvo įsibrovęs į Varnių apylinkes ir nuniokojo Pluotinę, Moluvėnus (Malove) ir Medininkus iki ežero, vad. Pluotiniu (Pludden). Paimta nelaisvėn 320 žmonių ir išvežta 430 jaučių ir arklių.

Scriptores rerum Prussicarum II, 96; *A. Salys*, Die žemaitischen Mundarten I, 1930, 54–55.

Molza Francesco Maria (1489–1544) italų poetas, humanistas, rašęs linksmo ir rimto pobūdžio eilėraščius. Rimtuose eilėraščiuose pamėgdžiojo Petrarką. Jo raštai su biografija išsp. 1747–51 Poesie volgari e latine.

Molzahn Johannes (g. 1892) vokiečių tapytojas ir grafikas. 1928 prof. Breslave. 1933 emigravo į JAV, prof. Naujorke. Nuo 1920 linksta į abstraktinę formą, vėliau į laisvo pobūdžio monumentalinius sprendimus su figūromis. Darbai: 1916 Raitelis ir chaosas Weimare, 1921 Lakūnų Dievas, 1922 Polarizacija. Grafikoje dirbo ofortą ir litografiją.

Molzer (arba Moltzfelt) Hermann, patrankų liejimo meistras, tarnavęs Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui Nesvy-

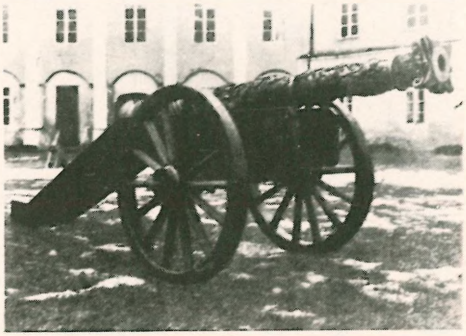

H. Molzerio patranka Nesvyžiuje

žiuje. Iš Radvilų arsenale Nesvyžiuje išlikusių 20 patrankų 7 yra M. darbo. Patrankos išlietos iš ketaus ir pasižymi dideliu meniškumu. Jos yra datuotos 1600 ir 1609. Patranka Chimera yra didesnė, su 2,62 m ilgio vamzdžiu. Kitos patrankos turi 1,63 m ilgio vamzdžius. Mažesnių patrankų vardai: Hydra, Circe, Populator, Psittacus, Melusina ir Cerber. Kiekvienos patrankos vamzdis yra skirtingos formos ir papuoštas originaliais reljefo ornamentais: vienas vamzdis yra susuktos kolonos pavidalo su kapiteliu ir vynuogių vijoklių reljefu, antras — sprogusios kolonos pavidalo ir pančių reljefu, trečias — medžio kamieno pavidalo, ketvirtas — korintinės kolonos su penkiagalvės hidros reljefu ir t.t. Patrankų reljefe išlieti Radvilų titulai ir herbas bei vis kitoniška, lotyniška sąmojinga sentencija hegzametru, iš kurių sužinome patrankos vardą, pvz. Hydra paro luctus piceos dum concito fluctus, Murmure non vano Circes quos tango profano, Populi sint ditis vindė mia vitis ir t.t. Atitinkamai vardams ant patrankų padaryti mitologinio turinio reljefai ar figūros. Ant kai kurių patrankų yra įrašai su M. vardais vokiečių kalba (Mit Gottes Hilfe goss mich Herman Molzer zu Neswisch). To pačio meistro darbo ir panašaus pančiais apipintos sprogusios kolonos pavidalo patranka yra Stockholmo artilerijos muziejuje; jos

reljefiniame įraše pažymėti Mikalojaus Kristupo Radvilos vardai ir herbas, 1602 data ir žodžiai ‚Goss mich Herman Moltzfelt zu Nisswisch. Šitą patranką kaip karo grobį švedai atsigabeno iš Biržų 1625. Stücklein spėja, kad Moltzfelt buvo tikrojį meistro pavardė ir kad įrašas Nesvyžiaus patrankose su M. pavarde buvo neteisingai išskaitytas.

M. Sokolowski (Sprawozdanie komisji do badania historji sztuki w Polsce VII zesz. 3) 1902 CXCVI su 4 pav.; *J. Jakubowski*, Tomasz Makowski sztycharz i kartograf nieświeski 1923, 8–9; Zeitschrift für historische Waffenkunde II. 221, ir VII. 66 su pav.; *Spak*, Vägleding för besökande i Artill. Mus. I. 1914, 15 A. 300; *Stöcklein* (Thieme-Becker XXV) 1931, 50; *B. Taurogiński*, Z dziejów Nieświeża 1937, 214.

P.Rkl.

Momas (gr. Momus) graikų mitologijoje Nakties sūnus, pajuokos ir priekaištų personifikacija. Pagal M., tik viena deivė Afroditė esanti be priekaištų.

Mombaer (lot. Mauburnus) Jan (po 1460 –1501) reguliariųjų kanauninkų vienuolis, vienas iš žymesnių devotio moderna metodinės krypties atstovų (afektyvinei krypčiai tos pačios devotio moderna atstovauja Tomas Kempietis). Nuo 1496 dirbo Prancūzijoj. Daugumas jo raštų liko rankraščiuose. Išleido Rosetum exercitiorum spiritualium. Tai daugiausia mąstymų medžiaga ir mąstymo metodas. Šituo veikalu jis turėjo įtakos Montserrato (žr.) abatui Garcia de Cisneros ir per šį šv. Ignacui Lojolai. Kitas M. veikalas yra Venatorium sanctorum. M. pagrindinė reikšmė yra jo veikla, mažiau raštai.

P. Debongnie, J. Mombaer de Bruxelles 1927; *P. Groult*, Les Mystiques des Pays-Bas 1927. *A.Lm.*

Mombasa Kenijos uostas R. Afrikoj, įkurtas XVI a. M. salos r. krante; per 100.000 gyv. (1956) drauge su naujuoju Kilindini uostu, esančiu salos p.v. krante. Simboliškai M. priklauso Zanzibaro sultonui, bet faktiškai yra svarbiausias Kenijos ir Ugandos uostas. M. sala yra sujungta geležinkeliu su žemynu, o Kilindinio uostas yra patogiausias visoje R. Afrikoje. Senojo uosto (M.) rajone yra išlikusi 1593 statyta Jėzaus tvirtovė, paversta kalėjimu. Apie 25% miesto gyv. yra indai. M. yra mahometonų univ.

Mombert 1. Alfred (1872–1942) vokiečių poetas, studijavęs teisę, buvo kurį laiką advokatu, paskui ėmėsi filosofijos ir gamtos mokslų studijų. II pas. karo metu kaip žydas vokiečių buvo uždarytas į koncentracijos stovyklą Prancūzijoje, bet šveicarų draugams tarpininkaujant kaip ligonis buvo pervežtas į Winterthurą, kur ir mirė. M. pasireiškė lyrika ir drama. Buvo paveiktas Nietzschės filosofijos, linko ir į ekspresionizmą. Kaip panteistas kūrė vad. kosminę lyriką, kurios kalba himniška, ekstatiška. Joje daug nesuprantamos simbolikos, neįtikėtinos fantazijos. Pasigaudamas žydų-graikų pažinimo (gnosis), kūrė naują mitą ar, kaip ir T. Däubler, iš individualaus epochos pergyvenimo, naują žemiškai kosminę religiją. Lyrikos rinkiniai: Tag und Nacht 1894, Der Glühende 1896, Die Schöpfung 1897, Der Denker 1901, Die Blüte des Chaos 1905, Der himmlische Zecher 1909, Der Held der Erde 1919, Atair 1925, Aiglas Herabkunft 1928, Aiglas Tempel 1931, Sfaira der Alte 1936–42. Dramose gausu gilių ir panteistinių minčių, veikėjai magiški, pasaulio išgelbėjimą mato antžmogy. Dramos trilogija: Äon 1907–11.

H. Franke (Schöne Literatur 31, su bibliografija) 1930; *R. Benz*, Der Dichter A. M. 1947.

A.Špl.

2. Paul (g. 1876) demografas ir ekonomistas, Friburgo ir Giesseno univ. prof. Išsp. Einführung in das Studium der Konjunktur 1921, Geschichte der Nationalökonomie 1937, Bevölkerungslehre 1929, Grundzüge der Finanzwissenschaft 1928, Bevölkerungsentwicklung u. Wirtschaftsgestaltung 1932.

Mombritius (Montebreto) Boninus (1424 –1482) italų humanistas, lot. ir gr. literatūros prof., spausdinęs ir vertęs klasikinių rašytojų, sudaręs šventųjų legendų originale Sanctuarium, išl. F. A. Bonnet 1910.

G. Eis, Die Quellen fuer das Sanctuarium des B. Mombritius 1933.

Mondriaan (Mondrian) Piet (1872–1944) olandų tapytojas ir meno rašytojas. Mokėsi Amsterdamo akad. 1915–16 ir 1919–38 gyveno Paryžiuje, vėliau Londone ir nuo 1940 Naujorke. Pradžioje buvo konkretus (peizažas, figūros), vėliau perėjo į abstraktinę srovę ir buvo radikaliausiu jos atstovu olandų tarpe; iniciatorius bei svarbiausias atstovas vad. neoplasticizmo srovės. Jo paveikslai sudaryti iš ritmiškai sudėtų kvadratų ir ketvirtainių, koloritas labai santūrus. Šviesiose plokštumose dominuoja raudona, geltona ir mėlyna spalva. Jo subtilios proporcijų studijos padarė plačios įtakos dekoraciniam menui ir moderniajai architektūrai. Parašė Le Néoplasticisme 1921, Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, Other Essays 1941–43, 1945.

J. J. Sweeney, P. M. 1949. *P.Rkl.*

Momeñtas (lot. momentum ‚pajudėjimas', ‚judėjimas') 1. bendrąja prasme, akimirksnis, labai trumpas laiko tarpas.

2. Matematikoje matematinė sąvoka mechanikoje ir tikimybių teorijoje. Jei m_1, m_2, m_3, ... yra medžiaginiai taškai, kurių kiekvieno masė didesnė už nulį ir koordinatų sistemoje tų taškų abscisės atitinkamai lygios x_1, x_2, x_3, ..., tai k-tosios eilės m. lygus $x_1^k m_1 + x_2^k m_2 + \ldots = \sum x_i^k m_i$. Pirmos eilės m. vadinamas statiniu, antros–inercijos m. (žr.). Jei visos abscisės yra absoliutiniai dydžiai, m. vadina absoliutiniu. Taškas, kurio abscisė lygi $\frac{\sum_i x_i m_i}{\sum_i m_i}$, yra duotosios sistemos masės centras. Laikant masės centrą koordinatų sistemos pradžia, m. skaičiavimai vadinami centriniais. Šiuo atveju pirmos eilės m. visuomet lygus nuliui. Inercijos m. bet kuriai koordinatų sistemos pradžiai lygus centriniam m. plius sistemos masės ($\sum_i m_i$) sandauga iš atstumo nuo taško 0 kvadrato. Jei medžiagos pasiskirstymas turi apspręstą tankį, pvz. $f(x) \geqslant 0$, tai k-tinės eilės m. išreiškiamas

$$\int_{-\infty}^{+\infty} x^k f(x)\,dx ;$$

jei masė atsitiktinai pasiskirsčiusi, tinka

$$\int_{-\infty}^{+\infty} x^k\,d\,\delta(x)$$

(Stieltjeso integralas), kur $\delta(x)$ nemažėjanti funkcija ir turinti ribotą kitimą. Šis m. tinka taikant jį taškui, tiesei ar plokštumai. Tikimybių teorijoje abscises atstoja įvairios atsitiktinumo reikšmės, o mases galimumai.

Sukimosi m. yra išorinio veikimo dydis, kuris pakeičia besisukančio kūno kampinį greitį. Sukimosi m. yra lygus vektorinei sandaugai spindulio-vektoriaus r iš vektoriaus f, kuris yra veikiančios jėgos projekcija į plokštumą, statmeną sukimosi ašiai ir einančią per tą tašką, kurį veikia jėga.

Judesio kiekio m. yra mechaninio judesio matas, taikomas sukimuisi apie centrą arba ašį. Medžiaginio taško judesio k.m., taikomas centrui, lygus vektorinei sandaugai spindulio-vektoriaus iš judesio kiekio, m=[rP]. Taško judesio k.m. projekciją į ašį, kai toji ašis eina per centrą, vadina judesio kiekio m. į ašį. Visų sistemos taškų judesio kiekio m., taikomą centrui arba ašiai, vadina vyriausiuoju arba kinetiniu.

Jėgos m. yra mechaninis dydis, kuris apsprendžia kūnui arba kūnų sistemai tenkantį išorinį veikimą, kurio dėka pasikeičia sukimasis. Jėgos m=[rF], kur r yra spindulys-vektorius, o F jėgos vektorius.

M. Kr.

M. atsparumo, inercijos yra mechanikos bei statikos skaičiavimų pagalbinis matematinis dydis. Juo nusakomos figūros ar skerspiūvio savybės, reikšmingos konstrukcijai. Atsparumo m. apskaičiuojamas iš inercijos m. (žr. Inercijos m.): $W = \frac{I}{c}$, kur I — ekvatorinis inercijos m., c — figūros tolimiausio taško nuotolis nuo ašies per figūros svorio centrą. Nesimetriška figūra turi du atsparumo m., kurių mažesnysis priklauso tai ašimi padalintai figūros daliai, kurios tolimiausio taško nuotolis yra didesnis. Atsparumo m. naudojami strypų lenkimo įtempimams apskaičiuoti ir jų skerspiūviams parinkti, taip pat ekscentriškai gniuždomų strypų projektavime ir kt. Inercijos ir atsparumo m. būna technikos vadovėlių lentelėse. *J. Vs.*

Lenkimo m. tam tikras energijos vienetas, matuojamas svorio vieneto sandauga iš nuotolio (peties) nuo atramos. Lenkimo m. plačiai naudojamas mechanikoje, medžiagų atsparume ieškant įvairių atsparumo dydžių, $M_1 = SW$, kur S — lenkimo įtempimas (svoris į kvadratinio ilgio vienetą), W — atsparumo m. (kubinio ilgio vienetais).

Sukimo m. tam tikras energijos vienetas, matuojamas svorio vienetų sandauga iš peties, t. y. nuotolio iki sukimo centro. $M_s = P\,a$, kur P — jėga (kg ar lb), a — peties ilgis (m ar ft). Sukimo m. turi matavimus kg–m ar lb–ft. *A. Džl.*

Momentas 1. visuomeninis iliustruotas laikraštis, ėjęs šeštadieniais Šiauliuose 1928–30. Jį leido Br. Buišas, nors red. ir leidėju rašėsi J. Janulaitis. M. buvo grynai informacinis, tačiau visokių sensacijų ieškotojas, todėl Šiaulių mst. ir aps. komendanto buvo uždarytas. Jo vietoje išėjo Mūsų Momentas, o šį 1933 uždarius, Įdomaus Mūsų Momento vardu ėjo iki 1940 VI bolševikų okupacijos.

2. (Moment) žydų dienraštis Kaune, išėjęs 1934 I 26. Red. L. Tabačnikas, leid. J. Dilonas.

Mominys ežeras Užpalių vls., Utenos aps., 4 km į v. nuo Užpalių mstl. ties Juškonių k., 34 ha ploto; paviršius 105 m nuo j.l.; į p. teka Mominės upelis, 1,5 km ilgio, kair. Nosvės (Šventosios, Neries) intakas.

Momys upelis Tverų vls., Telšių aps., Aitros (Jūros, Nemuno) kair. intakas, 9 km ilgio; teka į p.v., turi kair. intaką Smertupalę.

Mommsen 1. Theodor (1817–1903) istorikas ir teisininkas, vienas didžiųjų senovės mokslo atstovų naujaisiais laikais, 1848 prof. Leipcige, 1852 romėnų teisės prof. Züriche, 1854 Breslave, 1858 sen. istorijos prof. Berlyne. Kapitalinis jo veikalas Romos istorija, nenustojęs reikšmės ir dabar, pasižymi kritiškumu ir puikiu dėstymu. Savo romėnų valstybinės teisės veikalu padėjo pagrindus vėlesniems tyrinėjimams. Suorganizavo leidimą labai reikšmingų mokslo veikalų: didžiulio lot. įrašų rinkinio Corpus Inscriptionum Latinarum, Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi rėmė Thesaurus linguae Latinae. M. laikėsi nuomonės, kad istorija turinti būti mokytoja, o romėnų istorija turinti auklėti dar ir politiškai galvoti. Romėnų ūkininkų valstybės atsiradimas ir žlugimas turėtų būti pavyzdys ir šiems laikams. M. dalyvavo ir politiniame gyvenime. Už dalyvavimą 1848 demokratiniame vokiečių judėjime 1850 buvo atleistas iš prof. pareigų. Vėliau buvo Prūsijos parlamento ir reichstago narius. Pasireiškė griežtai priešingu nusistatymu Bismarckui ir Treitschkės antisemitizmui. M. pirmasis iš vokiečių gavęs 1902 Nobelio literatūros premiją. Jo veikalai: Roemische Geschichte 1854–56, ²1856–57 (nuo to laiko nebekeičiama), ⁵1885, Roemisches Staatsrecht 1871–75, ³1883; Roemisches Strafrecht 1899; Reden und Aufsaetze 1905; Gesammelte Schriften 7 tt. 1905–1910.

T. Mommsen

K. Zangemeister u. E. Jacobs, Mommsen als Schriftsteller 1905 (bibliografija); *L. M. Hartmann*, Th. Mommsen 1908; *W. Weber*, Th. Mommsen 1929; *A. Wucher*, Saeculum 2, 1951, 4, 1953; *L. Wickert*, Th. Mommsen 1954; *Alfr. Heuss*, Th. M. und das 19. Jahrhundert 1956. *A.Rkš.*

2. Wilhelm (g. 1892) vokiečių istorikas, 1919 Marburgo univ. prof., parašęs daug veikalų Vokietijos istorijos ir bendraisiais Europos klausimais. Svarbesni: Legitime und ilegitime Geschichtsschreibung 1930, Vorgeschichte des Weltkrieges 1929, Die deutsche Einheitsbewegung 1930, Politik und Kriegsführung 1940, Grosse und Versagen des deutschen Bürgertums 1949, Europäische Geschichte 1789–1914, 1950, Etein, Ranke, Bismack 1954.

Momordika (Momordica) Cucurbitaceae šeimos augalas, savaiminis Azijoje ir Afrikos tropikuose. Šiltnamiuose auginamas dėl vaisių.

Momotas (lot. Momotius) šarkos didumo, Coraciae šeimos paukštis. Yra apie 20 rūšių, gyvena Vid. ir P. Amerikos atogrąžų srityse. M. yra nakties paukštis ir minta vabzdžiais bei medžių uogomis. Abiejų lyčių paukščių plunksnų spalvos ryškios — derinys žalios, pilkos, raudonos.

Momuo minkštoji viršugalvio dalis.

Monacitas monoklininis mineralas [paprastai $(Ce, La, Di)PO_4$]. Randamas granituose, gneisuose ir kitose uolienose.

Monãco žr. Monakas.

Monadà (iš gr. monás, monados ‚vienetas, nedalomas') senas pitagoriečių kilmės graikų terminas tam, kas yra vientisa, nesudėta ir todėl toliau nedalijama. Kaip tai, kieno pagrindu bet koks esąs dalykas gali būti vadinamas vienu, Euklido matematikoj m. nepriklauso prie skaičių, bet kiekvienas skaičius yra ‚iš m. sudaryta daugybė'. Platonas m. vadino idėjas, Demokritas ir Epikuras — atomus. Įvairiomis prasmėmis m. žodis buvo vartojamas viduramžiais; XII a. platonikai jį taikė Dievui (Monas). Skirdamas nuo fizinių atomų, Giordano Bruno m. suteikė metafizinių elementų prasmę. Ypač šia prasme m. terminą išpopuliarino G. W. Leibnizas (žr.), kuris m. vadino vientisas, t.y. netąsias ir nedalomas substancijas kaip pagrindines metafizines individualybes, savyje pakankamas ir uždaras (‚be langų'), bet įvairiame laipsnyje apdovanotas pagava (percepcija), nuo surizgusios ir iš dalies nesąmoningos pagavos per sąmoningą apercepciją ligi mąstymo (refleksijos) ir visuotinųjų tiesų suvokimo. Šių individualių m. begalybė, valdoma Dievo, kaip aukščiausios m., iš anksto nustatytosios darnos, sudaro visą tikrovę. Šis Leibnizo mokslas apie m. ir gavo monadologijos vardą, kai jo 1714 parašytas veikalėlis, išdėstęs m. mokslą,

Monako pajūris

teoriją, vėliau spausdinant buvo pavadintas Monadologie. Savo vad. prieškritiniame laikotarpy E. Kantas buvo taip pat parašęs De monadologia physica 1756. Naująja monadologija savo idealistinį personalizmą vadino ir prancūzų filosofas Ch. Renouvier (žr.). *J. G.*

Monadologija (gr.) mokslas apie monadas (žr.).

Monaitis ežeras Semeliškių vls., Trakų aps., 8 km į r. nuo Semeliškių mstl., greta didesnio Monio ež., 1,5 km ilgio, 45 ha ploto; paviršius 150,8 m nuo j. l.; per Monį priklauso Strėvos (Nemuno) baseinui.

Monakas (Monāco) maža k-tija Prancūzijos Rivieroje, Italijos pasienyje; 1,49 km², per 20.000 gyv. (1958), iš kurių tik apie 2000 yra M. piliečiai. Ji sudaryta iš 3 administracinių bendruomenių: M. miesto M. Ville (sostinė, apie 2000 gyv., kunigaikščio rūmai, katedra, okeanografijos muziejus), Monte Carlo ir tarp jų esančios La Condamine vietovės. M. išgarsėjusi kaip turizmo, pramogavimo ir lošimo atrakcijos vieta. Dėl labai malonaus klimato ir gražios gamtos reginių mėgiama žiemotojų. M. gyventojai nemoka pajamų mokesčių: jie surenkami netiesioginiu būdu, daugiausia iš lošimų kazino ir pašto ženklų. M. yra muitų sąjungoje su Prancūzija, kurios ir valiutą ji yra prisiėmusi.

I s t o r i j a. M. buvo fenikiečių, o vėliau graikų kolonija. Romėnų laikais žinoma Hercules Monoeci portus šventykla, iš kurios kilo jos vardas. Nuo 968 genujiečių Grimaldi šeimos, kurios palikuonys M. valdovai 1641 pateko Prancūzijos suverenitetan. 1731 vedybų keliu atiteko pr. grafui Goyon de Matignon. 1793-1814 užimta prancūzų; 1815 Sardinijos protektorate, kuri 1848 pasisavino Mentonę, o 1860 Prancūzija prisijungė Nicą. Ligi 1911 Alberto I konstitucijos M. kunigaikščiai buvo autokratiniai valdovai. Nuo to laiko k-tiją valdo kng. ir 12 narių valstybės taryba, renkama 4 metams. Nuo 1949 M. kng. yra Rainier III (g. 1923), kuris 1956 vedė JAV filmų aktorę Grace Kelly.

L. H. Labande, Histoire de la Principauté de M. 1934. *A. B.*

Monakov Konstantin Nikolajevič (1853–1930) neurologas, kilimo rusas, gyvenęs Šveicarijoje. 1891 įsteigė Züriche smegenims tirti institutą. Jis tyrė smegenų funkcijų lokalizaciją. Domėjosi biologiniais, etiniais ir religiniais klausimais. Išsp. Gehirnpathologie ²1905, Die Lokalisation im Grosshirn und der Aufbau der Funktion durch Kortikale Herde 1914, Neurologie et Psychopathologie 1928, Gehirn und Gewissen 1950.

M. Waser, Begegnung am Abend 1933 (biografija).

Monandrija (gr. monos ‚vienintelis' ir aner, andros ‚vyras') tokia šeimos sistema, kur žmona teturi vieną vyrą.

Monarchas (gr. monarchos ‚vienvaldys') paveldimasis valdovas — kunigaikštis, karalius, imperatorius. M. valdžios tęstinumą glaustai nusako prancūzų posakis: Le roi mort, vive le roi — karalius mirė, tegyvuoja karalius!

Monarchija (lot. monarchia, prc. monarchie, iš gr. monos ‚vienas' ir archo ‚valdau') patvaldystė, nedalomas suverenumas arba vieno asmens valdžia, kur valdovas yra savaime nuolatinis valstybės galva. Pradine savo reikšme vyriausias valstybės valdytojas tik tada galėjo būti laikomas monarchu, jeigu jis visą valdžią koncentravo savo asmenyje. Paveldimoje m., karaliui mirus, visą valdžios galią ipso fakto perimdavo artimiausias paveldėtojas, princas; renkamojoje — tas, kuriam tauta arba atitinkama kolegija tas suverenines teises pavesdavo, pvz. Vatikano valstybės galva — popiežius, Lietuvos–Lenkijos valdovai.

Pirminė m. samprata buvo tokia: karalius-monarchas valdžią gauna iš Dievo valios ir yra atsakingas tik prieš Dievą, pvz.

senovės Babilonijos valstybėje visa valdžia buvo koncentruota karaliaus rankose. Karalius buvo visos valdžios galios šaltinis. Jis vienas galėjo spręsti, ko reikia žmonių gerovei. Jo autoritetas buvo išvedamas iš dievų. Egipto pirmoji jungtinė valstybė Menes buvo subordinuota karaliaus autoritetui. Faraonas buvo dieviška asmenybė. Jo dispozicijoje buvo nuosavybė, valstybės teritorija ir žmonių gyvybė. Judėjos monarchai (Saulius, Dovydas, Saliamonas) buvo rytietiškos, babiloniškos m. atstovai. Asirijos monarchija buvo sukūrusi ryškią imperinę valdžią su aukščiausiu monarchovaldovo autoritetu. Jo įsakymų vykdytojai buvo viziras (ministras pirm.), karališkas iždininkas, gvardijos vadas ir kt. Provincijos buvo valdomos gub. (satrapų) ir karaliui subordinuotų vietos valdovų. Persijos m. buvo tik Dariaus patobulinta Asirijos m. kopija. Joje karalius buvo labai išaukštintas. Jam tarnauti buvo aukščiausio kilnumo žymė. Iš Homero poemų žinoma, kad senovės Graikijoj atskiras gimines valdė karalius (basileus), kuris atlikdavo religines apeigas, sprendė ginčus, vadovavo giminėms karo metu. Jam talkino taryba (bulė), kurią sudarė giminių viršininkai. Karo paskelbimas galėjo būti atiduotas spręsti susirinkimui (agora), kurį sudarė visi galį nešioti ginklą. Spėjama, kad sen. Atėnų valdžia buvus monarchinė, Homero tipo. Monarchinės valdžios koncepcija į Vakarus atėjo per krikščionybę iš Rytų teokratijų ir buvo pagrindinis viduramžio imperijų ir popiežių valdžios principas. Vidurinių amžių valdžiai buvo būdingas valdžios vieningumo bruožas. Universalinės imperijos ir bažnyčios idėja buvo labai vertinama, nors, praktikoje niekuomet visuotinai nebuvo įgyvendinta. Pasaulinės ir teokratinės imperijos kova (dviejų kardų doktrina) buvo lemiami valdžios faktoriai. Toji kova paskatino tautinių m. rungtynes dėl imperatoriaus ir karaliaus titulo Anglijoje, Skotijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje. Krikščionybė įvedė karaliaujančios šeimos principą, išvesdama suvereninių galių gavimą iš dieviškojo bažnyčios autoriteto. Feodalinėms m. būdingas bruožas buvo vasalų ištikimybė karaliui, iš kurio jie gaudavo nuosavybę ir valdžią. Istorijos buvyje žinomos šios ryškesnės m. formos: t e o k r a t i n ė m., kur monarchas kartu yra ir vyriausias religinis autoritetas ir Dievo atstovas; l e n ų m., kur monarcho valdžia aprėžta leninės santvarkos nuostatais ir aukštesnio lenų luomo atstovų; l u o m i n ė m., kurioj monarcho galia varžoma luomų bendrais privalomais nutarimais. Vid. amžių m. pakeitė absoliutinė monarchija, pasireiškusi Prancūzijoje Liudviko XIV absoliutizmu, tariamai išreikštu garsiuoju posakiu: L'etat c'est moi!Anglijoj šia doktrina (karalių teisių dieviškoji doktrina) sekė Stiuartai. Absoliutinės m. sistemoje monarchas turėjo neribotą valdžios galią (plenitudo potestatis). Iš tikrųjų, tik absoliutinė m. reprezentuoja esminius monarchijos principus. Monarchas ne visuomet turėjo būti tironas. Net absoliutinis monarchas, kuris buvo identifikuojamas su valstybe, iš kitos pusės, buvo laikomas pirmuoju valstybės tarnu. Eilė monarchų valdė paisydami savo pavaldinių gerovės, pvz.: Henrikas IV, Liudvikas Šv. ir kt. Absoliutinės m. principai buvo iki pagrindų sukrėsti Karolio I nužudymo ir Anglijos 1688 revoliucijos, ir galutinai sunaikinti Prancūzų 1789 revoliucijos. Absoliutinę m. pakeitė vad. a p r ė ž t o j i m. Ryškiausios pastarųjų laikų aprėžtųjų monarchijų formos: k o n s t i t u c i n ė m., kur monarcho valdžios galia, vienur yra aprėžta įstatymų leidimo ir biudžetą nustatančių institucijų, paliekant monarchui vykdomosios valdžios prerogatyvas, kitur monarchas tėra tik konstitucinis valstybės suverenumo reprezentantas (le roi règne, mais ne gouverne pas). P a r l a m e n t a r i n ė m., kur monarcho galia yra suvaržyta tautos rinkto ir vyriausybės sudėtį ir politiką nustatančio parlamento. Monarchas tėra tik politinės vienybės ir valstybės simbolis, pvz. D. Britanija. Dar pažymėtina p l e b i s c i t i n ė m., kada tautos balsavimu, plebiscitu, suteikiama autoritarinė valdžia vienam asmeniui, valstybės galvai, pvz. Prancūzija Napoleono I ir III metu. Parlamentarinės m. yra: Belgija, D. Britanija, Danija, Olandija, Norvegija, Švedija, Graikija, Japonija, Iranas ir kt.

G. v. Wartitz, Die Monarchie als Staatsform 1903; *C. Schmitt,* Verfassungslehre 1928; *F. A. Woods,* The Influence of Monarchs 1913; *K. Eckermann,* Studien zur Geschichte des monarchischen Gedankens im XV Jahrh. 1933; *Ch. Boist,* La monarchie française 1938; *Ch. Ed. Petit–Dutaillis,* La monarchie féodale en France et en Angleterre X–XIII siècle 1950; *K. Löwenstein,* Die Monarchie im modernen Staat 1952. *M.Mc.*

Monarchizmas (gr.) monarchinės valdžios sistema, režimas bei monarchijos principų propagavimas.

Monarchomãchai (iš gr. monarchos ‚monarchas' ir machē ‚kautynės') vadinti XVI a. antros pusės ir XVII a. religinių karų

meto publicistai, neigę dieviškąjį karališkos valdžios šaltinį ir mokę karalių esant žmonių įgaliotinį ir turintį paskirtį vykdyti jų valią. Kai karalius einąs prieš žmonių valią, tada valia esą sukilti, nuversti jį arba net nužudyti. M. pirmieji formulavo piliečių suverenumo teoriją ir ėjo prieš absoliutinę monarchiją. Jiems vardą davė jų priešininkai, ir pirmas pavartojo W. Barclay veikale: De regno et regali potestate (1600). M. buvo daugiausia protestantai. Tačiau netrūko ir katalikų, tarp kurių žinomas ispanų jėzuitas Suarez. M., kovodami prieš absoliutizmą, paruošė dirvą konstitucinei monarchijai ir padėjo pagrindus tautos suverenumo mokslui, kurį vėliau formulavo J. J. Rousseau.

G. J. Weill, Les théories sur pouvoir royal en France pendant les guerres de religion 1892; *J. W. Allen,* A History of Political Thought in the Sixteenth Century 1928; *R. Treumann,* Die Monarchomachen 1895. *J.J.*

Mõnas 1. pasakojimuose sutinkamas laukų ar miškų vaidalas, dvasia, kuri dažnai sutampa su Miškiniu. Žr. Medžių kultas. 2. Apgavystė, kuriai pasiekti panaudojama žmogaus tikėjimas dvasiomis ir vaidalais, taip pat visoks rankų judrumas ir kitos išmonės sudarančios ‚stebuklo', ‚dvasių veiklos' įspūdį.

Monastyr žr. Bitolj.

Monastyrius sala Nespižiaus ež., Brėslaujos vls.ir aps., 2 km nuo Brėslaujos, kurioje buvo įsikūręs pradžioje stačiatikių, vėliau bazilijonų vienuolynas. Apie 1500 Aleksandro Jogailaičio žmona Elena dovanojo vienuolynui 15 valstiečių su žemėmis, ežeru ir malūnu. Vakarinės Rusijos aktuose pažymėta, kad Steponas Batoras taip pat buvo apdovanojęs M. vienuolyną 1581. Jonušas Tiškevičius, Brėslaujos storasta, 1631 buvo paskyręs M. dalį savo žemių, įpareigodamas vienuolius melstis už jo giminės mirusius. Masalskiai savo testamente buvo užrašę M. vienuolynui savo turtų. Vienuolynui priklausė per 1000 dešimtinių žemės ir eilė kaimų. M. vienuolynas garsėjo stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu, kurio garbinti, ypatingai per atlaidus, susirinkdavo plačios apylinkės tikintieji. Vienuolynas turėjo didelę biblioteką. M. vienuolyno abatai yra buvę žymūs unitų hierarchijos asmenys, kaip Adrijonas Holovnia, J. Bulhakas (vėliau unitų metropolitas). M. vienuolyno įsteigimo laikas nežinomas, tačiau 1657 vienuolyno abatas buvo pateikęs metropolitui Gabrieliui Kolendai pirkimo ir dovanojimo aktus, kuriuose pažymėta, kad nuo seno tos žemės priklauso M. vienuolynui ir yra dovanotos įvairių Lietuvos kng. Po 1595 Brastos unijos M. vienuolynas atiteko bazilijonams, kurių rankose buvo iki vienuolyną uždarant 1827. 1832 VIII 21 perkūnas sudegino bažnyčią, vienuolyną, biblioteką. M. apylinkėse randama keramikos liekanų, kurių ornamentuose rasta įrašyta 1741.

Otto Hedeman, Historia powiatu Braslawskiego 1930. *V. Klb.*

Monažolė (Glyceria) varpinių (Gramineae) šeimos gentis. Lietuvoje yra keletas skirčių. M. paprastoji (G. fluitans), šlapiose pievose labai dažna; seniau jos sėklas rinkdavo valgiui, tyrei virti ir kt. M. lietuvinė (G. lithuanica), sutinkama Rytprūsiuose, Vilniaus srities pelkėtuose miškuose; m. miškinė (G. nemoralis) retesnė; kiek dažniau auga m. bukažvynė (G. plicata).

Monblãnas (prc. Mont Blanc ‚baltas kalnas') aukščiausias Alpių kalnas, 4810 m, Savojos Alpėse, Italijos-Prancūzijos sienos srityje. M. vardu vadinamas ir ištisas masyvas tarp Chamonix ir Ferret slėnių. Kitos jo viršūnės: Rochers Rouges (4506 m), Mont Maudit (4360 m), Rocher des Bosses (4337 m), Grandes Jorasses (4206 m), Dôme du Goutier (4308 m), Aiquille Verte (4127 m), Aiquille d'Argentière (3905 m), Aiquille de Trelatête (3930 m) ir Aiquille du Midi (3843 m). Tarp šių viršūnių yra susidarę ledynai: Mer de Glace, Glacier d'Argentière, Glacier de Miage, Glacier du Tacul, Glacier de Toconnaz, o žemiau slenka jų maitinamas Glacier des Bossons. Observatorija Vallot įrengta 4362 m aukštyje. Pirmasis M. užkopė J. Balmat 1786, o 1787 H. B. de Saussure pirmasis užkopė mokslinių tyrinėjimų tikslu. Po M. yra suprojektuotas 11,7 km ilgio tunelis automobilių keliui. Turistų patogumui nutiesti keli elevatoriai ir kalnų geležinkeliai į įvairias M. masyvo vietas.

C. E. Engel, Le Mont Blanc route classique et voies nouvelles 1946; *L. Steinauer,* Der weisse Berg ³1952. *A.B.*

Moncada Francisco (1586–1635) ispanų karvedys ir istorikas. Buvo Milano gubernatorius ir ispanų kariuomenės vadas Flandrijoje. Parašė Expedicion de catalanes y arogoneses contra turcos y griegos 1623, kuriame labai gyva ir dramatiška proza pasakoja savo vyrų žygdarbius, kurie ilgam sulaikė galingą priešą nuo įsiveržimų.

Monblanas

Monceaux Paul (1859–1941) prancūzų filologas ir archeologas, Collège de France prof., senovės krikščionių literatūros ir epigrafikos specialistas. Išsp. Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe 1901–23, Histoire de la littérature latine chrétienne 1924, St. Jérôme 1932.

Moncevičius (Moncevičė, Moncewicze) Joakimas (1817 Kretingos par. — 1901 II 13 Barstyčiuose) kunigas. Baigęs 1841 Žemaičių kun. seminariją, visą laiką dirbo tik Žemaitijoje, apie 1850 vysk. M. Valančiaus pakeltas Žemaičių katedros kanauninku. M. davė vysk. M. Valančiui pinigų išleisti 5000 egz. Tomo Kempiečio Apej sekima Jezaus Kristaus 1852, kuri buvo Kukolninko slapta praleista. Vc. Biržiška jam linkęs priskirti ir iš W. Weleglowski verstą, K. M. slapyraidėmis tepasirašytą, Giwenimas Szwento Yzidoriaus artojo... 1858, kuri buvo perspausdinta 1884, 1897 ir 1913. Kai kurie jam bando priskirti ir Ženklas wisu didžiausios małones... 1860, kurią vertė žemaitiškai K.A.M., tačiau ši knyga bus greičiau vieno iš Antano Mackevičių.

Vc. Biržiška, Lietuvių Bibliografija III, 1929.

A.Mž.

Mönch 3 Alpių viršūnės Finsteraarhorn grupėje, P. Šveicarijoj, į r. nuo Jungfrau viršūnės: Mažasis M. 3687 m, Baltasis M. 4105 m ir Juodasis M. 2654 m.

Mönch

Mönchengladbach, stp. M. Gladbach, ligi 1950 München-Gladbach, š.v. Vokietijos mst. į v. nuo Düsseldorfo; 136.538 gyv.

Mönchengladbach

(1954). M. yra vienas didžiausių Vokietijos tekstilės pramonės centrų su apie 25.000 darbininkų; tekstilės inžinerijos ir kelios kitos specialinės m-los, pranciškonų Duns-Scotus akad., XII a. romaniška bžn., buv. ligi 1802 benediktinų vienuolynas paverstas rotuše. 1954 M. įsikūrė NATO karinių jėgų šiaurės grupės vyr. būstinė.

A. Mončys Gaidys (bronza)

Monboddo James Burnett 1714–1799) anglų mokslininkas, kurio veikalai — Origin and Progress of Language 1773 ir Ancient Metaphysics 1779 — savo laiku turėjo reikšmės ir kėlė diskusijų.

Mončys Antanas (g. 1921 VI 8 Kretingos aps.) skulptorius. 1941 baigė Kretingos gimn. ir ligi 1943 studijavo architektūrą VDU. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. 1950 baigė École des Arts et Metiers Freiburge (Vokietijoje) ir išvyko gilinti studijų į Paryžių, kur mokėsi pas skulptorių O. Zadkine. Pastoviai įsikūrė Prancūzijoje ir dirba skulptoriaus darbą. Yra sukūręs eilę monumentaliosios skulptūros kūrinių, atkreipiančių prancūzų meno kritikų dėmesį. Pažymėtini jo kūriniai Laono mst. vienoje bažnyčių — Kryžiaus Keliai ir Šv. Marijos ir Šv. Juozapo skulptūros. 1955 talkino restauruojant Metzo katedrą. M. kūryba pasižymi originalia, savo stiliumi liaudies primityviajam menui gimininga ir ekspresyvia forma.

A. Monč̌ys Piligrimas (medis)

Mond 1. Alfred Moritz (1868-1930) žydų kilmės anglų pramonininkas ir politikas, (2) sūnus. Pradžioje liberalas, 1926 konservatorius, 1928 pakeltas į lordus Melchett. Vienas iš stambiųjų steigėjų garsiosios tarptautinės bendrovės (koncerno) International Nickel Co. of Canada. Rėmė pramonininkų ir darbininkų bendradarbiavimą pramonėje. Parašė keletą knygų apie pramonę ir pramonę bei ūkį apskritai. Buvo aktyvus sionizmo rėmėjas.

2. Ludwig (1839–1909) vokiečių kilmės anglų chemikas. Baigęs mokslus Heidelbergo univ., 1862 nuvyko į Angliją, kur dirbo cheminėje pramonėje Hutchinsono partneriu. 1873 su kitu įmonės bendradarbiu įsteigė didžiulę cheminės gamybos įmonę Brunner, Mund & Co. Didžiausias jo nuopelnas — Anglijos cheminės pramonės išvystymas ir 1896 įsteigimas Davy-Faraday tyrimų laboratorijos prie karališkojo inst. Be to, dosniomis aukomis padėjo įsisteigti daugeliui Anglijos univ. tyrimo įstaigų.

Mondaini Gennaro (1874–1948) italų istorikas, Romos univ. prof., dėstęs prekybos istoriją. Svarbiausias veikalas — Manuale di storia e legislazione coloniale del Regno d'Italia 1924–27.

Mondeika Adolfas (g. 1887 XI 5 Vabalų k., Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.) muzikas, vargonininkas. Muzikos mokėsi pas Naujelį Kaune, o paskui vargonininkavo Joniškyje (Vilniaus) ir Dauguose. 1911 atvyko į JAV ir įvairiose parapijose vargonininkavo. Nuo 1924 vargonininkas Cicero, Ill. Dalyvavo su choru dainų šventėse, rengė vaidinimus, bažnytinius ir pasaulietinius koncertus. Eilę metų Katalikų federacijos Cicero sk. pirm.

A. Mondeika

Mondeikaitė Marija (g. 1926 VI 10 Cicero, Ill., JAV) vargonų solistė. Muziką studijavo Šv. Kazimiero akad. pas seseris Bernardą ir Beatričę, paskui 4 metus vargonų muziką Rosary kolegijoje, specializavosi De Paul univ. muzikos mokykloje. Dalyvauja lietuvių koncertuose (Č. Sasnausko kantatoje Broliai, L. Beethoveno oratorijoje Kristus Alyvų darže, J. Žilevičiaus kantatoje Vytautas Didysis ir kt.). Jos lengva technika, įdomi registracija, laisvas vargonų valdymas sudaro gerą muzikinę nuotaiką klausytojams.

M. Mondeikaitė

Mondizmas pagal A. M. Mondą pramonininkų bei darbdavių ir darbininkų nuolatinis bendradarbiavimas, sudarant pastovią bendrą valdybą. Valdybos tikslas: visus bendruosius ir ginčytinus klausimus spręsti greitai ir efektingai, kad išvengtų abiem pusėms brangių streikų. Mondas į šį reikalą žiūrėjo iš valstybinio kapitalistinio taško ir propagavo pramonės perorganizavimą bei racionalizaciją plačiu visos Anglijos imperijos mastu. Anglijos darbininkų sąjungoms planas patiko ir jos sutiko jį priimti. Pramonininkai ir darbdaviai ap-

C. Monet St. Aderesse

skritai tesutiko tik su laikinomis neveiksmingomis valdybomis atskiriems ginčytiniems klausimams spręsti.

Mondolfo Rudolf (g. 1877) filosofijos istorikas, Turino (Italijos) ir Argentinos univ. prof. Išsp. Il materialismo storico di F. Engels 1912, La filosofia politica in Italia nel sec. XIX 1924, L'infinito pensiero antico 1936, L'infinito nel pensiero dei Greci ²1956, Problemi e metodi di ricerca nella storia filosofia 1952 (isp. 1948).

Mondsee 1. V. Austrijos ež. į r. nuo Zalcburgo (Salzburgo), 1420 ha, ligi 68 m gylio. 2. Vietovė š. M. ežero krante (apie 3000 gyv.), žinoma kaip vasarvietė. Čia 739 buvo įkurtas seniausias Austrijoj (benediktinų) vienuolynas, uždarytas 1792.

Monerà (gr.) paprasčiausias vienacelis, be branduolio organizmas.

Monergizmas (gr.) viena monoteletizmo formų, pasireiškusi VII a. ir tvirtinanti, kad nors Kristus turįs dvi prigimtis, bet veikli teesanti tik viena.

Monet Claude (1840–1926) prancūzų tapytojas, vienas pagrindinių impresionizmo atstovų bei iniciatorių. Vaikystę ir jaunystę praleido Le Havre, kur jo tėvas vertėsi maisto produktų prekyba. Pirmas jo mokytojas buvo Georges Boudin, kuris paskatino imtis peizažo tapybos. 1859 M. atvyko į Paryžių ir čia, lankydamas Académie Suisse, kopijavo senųjų meistrų darbus Louvre ir susipažino su Pissaro. 1860–61 tarnavo kariuomenėje Alžyre. Po to grįžo į Le Havre ir kurį laiką dirbo kartu su Jongkindu ir Boudinu. 1862 įstojo į Gleyre tapybos studiją. 1863–64 dalyvavo tapybinėse ekskursijose Fontainébleau giriose (su Renoiru, Bazille ir Sisley) ir Honfleuro pakrantėse (su Boudin ir Jongkindu), kurių metu sukūrė pirmus ryškesnius tapybos atvirame ore pavyzdžius. 1862 dalyvavo Salone ir nutapė milžiniško formato Le Déjeuner sur l'Herbe, kurį vėliau, Courbet kritikos paveiktas, sunaikino. 1866–67 dirbo Courbet ir Manet įtakoje. Žymiausias šio laikotarpio darbas — Les Femmes au Jardin (1867, Louvre), tapytas ištisai atvirame ore, Salono jury buvo atmestas. 1868 skurdo ir įvairių nesėkmių priepuolyje bandė nusižudyti. 1869 M. su Renoiru dirbo Bougivalyje (La Grenouillère) ir jau grynai impresionistine maniera. Šio periodo M. darbai turėjo

sprendžiamos reikšmės impresionistinio stiliaus bei technikos raidoje. 1870–72 trumpą laiką praleido Olandijoje ir Londone, kur susipažino su Turnerio ir Constable darbais, atskleidusiais naujų atmosferinės tapybos galimybių. 1872–78 M. gyveno Argenteuil vasarvietėje prie Senos ir čia nutapė pagrindinius savo tapybos šedevrus (Le Pont d'Argenteuil, Voilier d'Argenteuil etc.). 1874 dalyvavo pirmojoje impresionistų parodoje, išstatydamas 12 darbų (pagal vieną iš jų — Impression: Le Lever du Soleil — buvo pavadintas ir pats sąjūdis). 1880 M., kaip impresionistas ortodoksas, nebesutiko dalyvauti grupės parodoje, nes daugumas jos dalyvių jau buvo gerokai nukrypę nuo generalinės sąjūdžio linijos. Tais pat metais suruošė pirmąją savo darbų parodą La Vie Moderne patalpose. 1883 įsikūrė Giverny, netoli Vernono, kur su trumpomis pertraukomis išgyveno ligi mirties. Giverny periode M. daugiausia laiko skyrė tapybinėms šviesos efektų bei atmosferinių pasikeitimų studijoms. Šiam laikotarpiui taip pat priklauso jo garsūs Londono reginių, Roueno katedros, Giverny sodo, Venecijos, Ledlaužio (La Débâcle), Kupetų, Vandens lelijų ir Topolių ciklai. Kaip tapytojas M. vystėsi labai lėtai. Pradėjęs Gergecs Boudino maniera, M. ilgą laiką dirbo Courbet ir Barbizono mokyklos poveikyje, tebesilaikydamas tradicinių atelier tapybos tradicijų. Pirmas žingsnis impresionizmo link buvo figūrų tapyba atvirame ore Edoúard Manet pavyzdžiu. Tik Renoiro atradimų Grenouillère periode paveiktas M. besąlyginai prisijungė prie impresionizmo ir jo idėjoms pasiliko ištikimas visą gyvenimą. Kitiems sąjūdžio nariams nuėjus savais keliais ir iš dalies arba visiškai atsisakius tapybinės impresionizmo doktrinos, M. ir toliau pasiliko konsekventiškas impresionistas ortodoksas. Tatai gal ir buvo jo, tapytojo, tragedija, nes vėliau, ypač Giverny periode, kurį būtų galima pavadinti mokslinio impresionizmo laikotarpiu, M. tapyboje poetinę triumfuojančios šviesos viziją užėmė ekspresionistinis momentas ir tam tikrų grynai teorinio rango samprotavimų realizavimo pastangos. Impresionistinis fragmentiškumas ir formos bei kompozicijos stoka, būdingi ir ankstyvesniems jo kūriniams, kai kuriuos šio periodo peizažus degraduoja į techniškas šviesos efektų gamtoje studijas.

A. Alexandre, C. M. 1921; *G. Geffroy,* C. M., sa vie, son temps, son oeuvre 1922–24; *M. Elder,* Chez C. M. à Giverny 1934; *G. Clemenceau,* C. M. 1928; *M. de Fels,* La Vie de C. M. 1929; *L. Venturi,* Les Archives de l'Impressionisme 1939; *C. Mauclair,* C. M. et l'Impressionisme 1943; *M. Malingue,* M. 1944. *A.Lc.*

Moneta 1. romėnų deivės Junonos (žr.) pravardė, gauta tariamai dėl jos duotų įvairių įspėjimų romėnams (monere ‚įspėti'). Š.v. nuo Kapitolio, Romoje, buvo M. šventovė, Romos pinigų kalykla, nuo kurios ir pinigas gavo savo vardą: lot. moneta, ag. money, prc. monnaie, vok. Muenze.

Moneta: 1. graiželis, 2. lauko apvadas, 3. įrašai, 4. laukas, 5. tipas, 6. skirtukai, 7. skulptoriaus ženklas, 8. legenda

2. Apskritai gabaliukas metalo arba kitokios medžiagos, pažymėtas atitinkamo autoriteto spaudu ir paleistas apyvarton mainų bei mokėjimo įrankiu (žr. Pinigai).

3. Naujausia prasme valdžios nustatytas ir jos išimtine teise iš metalo ar metalų junginio nukaldintas apyvartinis piniginis ženklas. M. vardas kilo iš romėnų deivės Junonos-Monetos. M. sąvoka senovėje buvo apėmusi pinigų gamyklą ir patį monetinį meną. Apie 48 pr. Kr. pasirodęs romėnų denaras su J.-Monetos galvute ir įrašu MONETA amžiams nulėmė bendrąjį metalinio pinigo nusakymą. M. išsivystė iš gabaliuko metalo, pažymėto sugalvotu ženklu. Tokį žymėjimą pradėjęs Lidijos karalius Giges VII a. pr. Kr. ir apie tą patį laiką Argoso valdovas Fidonas. Nuo tų laikų m. išgyveno daug ir įvairių gaminimo, pritaikymo, tobulėjimo bei įteisinimo stadijų. Pradžioje ji tebuvo patobulintas mainų įrankis, paskui pasidarė mokėjimų priemone, vertės matu, išėjo į piniginį vienetą; amžiais mažėdama ir substancialiai menkinama, ji pagaliau virto grynai politinės valdžios leidžiamu, jau tik priverčiamos nominalinės vertės piniginiu ženklu, atstojančiu išde saugomą teoriškąjį pinigą.

M. skirstomos į: a. v a l i u t i n e s, arba p i l n a v e r t e s, kurių substancijos vertė atitinka jų kurso vertę (auksinės bei sidabrinės); b. k r e d i t i n e s, arba n e p i l n a v e r t e s, kurių įstatymu nustatoma nominalinė kaina didesnė už joms pagaminti suvartoto metalo vertę; čia įeina nepilnavertės sidabrinės ir biloninės (kuriose tauraus metalo esti mažiau 50% negu priemaišų), o taip pat visos įvairiausių bronzų smulkiosios; c. p r e k y b i n ė s, mušdinamas palengvinimui mainų su svetimais

Moneta

1. Mileto, 2. Lidijos, 3. Eginos, 4. Atėnų, 5. Knoso, 6. Samos salos, 7. Kirenės, 8–9. Sirakūzų, 10–11. Makedonijos, 12. Sirijos

kraštais, svetimomis pėdomis bei pavyzdžiais ar kitokiu sutartu lygiavimu.

Modernios m. kaldinamos skrituliuko formos, tačiau pasitaiko ir kitokių; kartais dar išmušdinama skylutė centre. Būta m. vienapusių, bet, taisyklė, vaizdai ir įrašai nuo seno dedami abiejose pusėse. Jų cheminė sudėtis ir svoriai nustatomi iš anksto, leidžiant mažučius svyravimus (tolerancija); pvz. nepriklausomos Lietuvos 5 ir 10 lt. sidabrinė m. — ligi 10/1000 svorio ir 5/1000 grynumo, kitų metalų — ligi 20/1000 svorio ir 9/1000 grynumo. Pilnaverčių m. kiekiai neribojami; jos gali būti kaldinamos iš privačiai pristatomo aukso ar sidabro (laisvasis m. kalimas). Nepilnaverčių, biloninių ir kt. m. skaičiai aprėžiami (Lietuvos įstatymai leido paskleisti apyvarton sidabrinių m. nedaugiau 20 lt., bronzos — ligi 4 lt. per capita). Apsaugojimui pardavėjo nuo persunkios naštos, visur (išskyrus Šveicariją) nustatomas privalomas nepilnaverčių m. priėmimas (Lietuvoje galima buvo atsisakyti priimti iš karto bronzos m. daugiau kaip 15 lt., sidabro dešimtličiais — per 600 lt.).

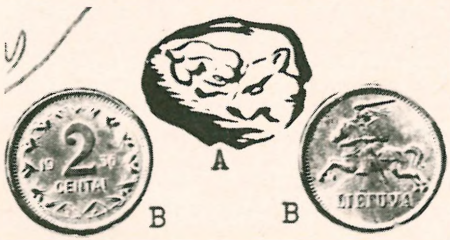

A. Lidijos (VII a. pr. Kr.) moneta; B-B. Lietuvos 2 centai

M. kaldinimu dabar rūpinasi valstybės iždai, tačiau jas apyvarton leidžia ir ten kontroliuoja emisijos bankai. M. kalyklos priklauso krašto valdžiai. Istorijos būvyje būta m. ne tik iš grynųjų metalų, bet, kartais, dirbdintos jos iš odos, medžio, stiklo, porceliano etc. Naujaisiais laikais vartojami įvairiausi metalų junginiai. Dar seniai pr. Kr. pasirodę monetose įvairūs vaizdai ilgainiui pasikeitė į valdovų, prezidėn-

tų, šiaip įžymiųjų asmenų atvaizdus, neaplenkiant ir valstybės simbolių (herbų). Aplink atvaizdą, ratu ar kitaip, dedami reikalingi įrašai. Kai jokių įrašų nėra, m. atpažįstama tik iš vaizdų, turime ‚nebylę' m. Abiejų m. pusių vaizdai, seniau dėstyti kaip pasitaikė, dabar savo kryptimis suderinami; vienur jie dedami taip, kad antrosios pusės apžiūrėjimui m. verčiama pirštuose vertikaliai (pvz. JAV), kitur — horizontaliai (pvz. Lietuvos). Aukštesnės vertės m. graiželiai dažniausiai dantyti; kartais lygiuose graiželiuose įspaudžiami parinkti šūkiai (Lietuvos 10 lt. sidabrinėje monetoje: Vienybėje tautos jėga).

Modernios m. ‚veidai' nagrinėjimo tikslams skirstomi į priimtų pavadinimų dalis. Toji m. pusė, kuri laikoma reikšmingesne (išmušdintas pagerbiamojo asmens atvaizdas, būdingas pinigo ženklui simbolis, paryškinanti m. legenda); mažesnės reikšmės pusė vadinama ‚reversu' (stp. R). Lietuviškai — vardinė ir antroji pusės; pvz. mūsų penkličio vardinė pusė yra toji, kurioje matyti dr. Basanavičiaus galva ir įrašas ‚5 litai', smulkiose — kur išmušdinta denominacija.

A. Platbarzdis, Die Münzen und das Papiergeld Estlands, Lettlands, Litauens 1957. *J.K.K.*

Moneta Ernesto Teodoro (1833–1919) italų žurnalistas ir taikos propagatorius. 1859–66 drauge su Garibaldi dalyvavo Italijos vienijimo kovose. 1867 pradėjo leisti laikraštį Il Secolo ir skelbti taikos idėjas. 1906 pirmininkavo pasauliniam taikos kongresui Milane, 1907 gavo Nobelio taikos premiją. I pas. karo metu pritarė, kad Italija stotų sąjungininkų pusėje į karą. Išsp. La guerre, le insurrecioni, e la pace secolo XIX 1903.

Moneta Jonas (1650–1735) evangelikų kunigas, buvęs 1683–87 pamokslininku Vilniuje. Išsp. Wyznania wiary augsburgskiej 1730.

Monetarinė (pinigų) politika yra visuma priemonių, kuriomis notų bankas reguliuoja krašto pinigų apyvartą. Čia į pinigų sąvoką įeina ne tik monetos bei popieriniai pinigai, bet ir komercinių bankų čekiniai depozitai. Čekiniai depozitai yra pagrindinis moderninių kraštų piniginių mokėjimų šaltinis. Tų depozitų apimtį lemia komercinių bankų kredito operacijos. Todėl svarbiausią monetarinės politikos objektą sudaro komercinių bankų kontrolė. Jei notų bankas, kuris yra centrinis krašto bankas, teturėtų galios per savo notų emisiją reguliuoti tik gyvų pinigų apyvartą (monetų ir popierinių pinigų), tai galėtų paveikti tik pačią mažiausią moderninių kraštų piniginių mokėjimų dalį. Konkreti monetarinė, arba pinigų, politika bei jos priemonės priklauso ne tik krašto politinės santvarkos, ekonominės bei finansinės struktūros ir ūkio išsivystymo laipsnio, bet ir gyvenamojo laiko vyraujančių idėjų. Pagaliau nėra abejonės, kad notų banko varomos pinigo politikos efektingumas didžia dalimi siejasi su valdžios mokesčių, biudžeto išlaidų, viešųjų skolų tvarkymo ir esančių krašte valdžios kredito įmonių politika. Visados atsimintina, kad pinigo politika tėra vienas, nors ir gana svarbus įrankis krašto ekonominės politikos priemonių visumoje. Ji naudojama drauge su kitomis viešojo pobūdžio priemonėmis tam, kad būtų pasiektas aukščiausias krašto išteklių išvystymas, ko didžiausias jų panaudojimas, kartu siekiant išvengti didesnių ūkinės veiklos sutrikimų ir infliacinio pobūdžio kainų svyravimų.

Beveik visiško savarankiškumo bei pasitikėjimo grynosios monetarinės politikos priemonės buvo nustoję tarpukario didžiosios ūkinės depresijos ir pastarojo karo metu. Jų vietoj buvo naudojamos kitos tiesioginio veikimo priemonės, pvz. vidaus kainų tvarkymas bei subsidijos, muitų tarifai, užsienio prekybos kvotos ir pagaliau tiesioginė prekių paskirstymo sistema. Monetarinė politika savo reikšmę atgavo, kai pokario ūkis įėjo į normalesnes vėžes. Dabartiniu metu laisvųjų kraštų centrinių bankų politikos priemonės yra plačiai naudojamos ūkinės veiklos stabilumui palaikyti (žr. Notų bankai). *J.Pžm.*

Monetarinė sistema krašto pinigų santvarka (žr. Pinigai).

Monetų regalija išimtinė teisė gaminti ir leisti apyvarton pinigus bei piniginius ženklus. Viduramžiais ją savinosi miestai, pasauliniai ir bažnytiniai didikai, kunigaikščiai, valdovai; naujaisiais laikais ji perėjo valstybei. Pasiremdama šia teise, valstybės valdžia nustato: 1. krašto pinigų valiutą; 2. piniginį vienetą ir jo vardą (pvz. litas); 3. to vieneto vertę bei saitus su tam tikru piniginio metalo kiekiu (litas turi 0,150462 g gryno aukso); 4. piniginio vieneto padalą (litą sudaro 100 centų); 5. pagrindinę monetą ir kitokias monetas, jų svorį ir cheminę sudėtį; 6. visų piniginių ženklų medžiagą, formą, gamybos ir apyvartos būdus bei tvarką. Iš m.r. išplaukianti valsty-

bės prievolė: saugoti, kad šalies pinigai turėtų pastovią vertę, kokia buvo nustatyta tuos pinigus bei piniginius ženklus išleidžiant.

Mongala upė C. Afrikos Kongo valstybėje, Kongo deš. intakas jo šiauriniame lanke, 500 km ilgio; baseino plotas 52.200 km², vid. debitas 880 m³/sek.

Mong Dsi žr. Mencijus.

Monge Gaspard (1746–1818) prancūzų matematikas, nuo 1780 Paryžiaus mokslų akad. narys, 1792–93 jūrų ministras, 1793 sprogstamųjų medžiagų ir artilerijos fabrikų tvarkytojas, nuo 1794 Paryžiaus Mézières karo inž. mokyklos prof., 1798 Napoleono žygio į Egiptą dalyvis. Imperijos laikais įgijo grafo titulą, buvo senatorius. Napoleono imperijai žlugus, iš M. buvo atimti visi titulai, pašalintas iš mokslų akad. ir prof. pareigų. M. panaudojęs kūnų projektavimą į dvi viena kitai statmenas plokštumas, davė kūnų atvaizdavimo būdą plokštumoje ir tuo būdu tvirtą mokslinį pagrindą braižomajai geometrijai. M. laikomas tos mokslo šakos kūrėju ir yra parašęs veikalą Géométrie descriptive 1795. Veikale Mémoires 1785 pagrindinai išnagrinėjo diferencialinės geometrijos klausimus: erdvės kreivių evoliutos, paviršių kreivumo, gaubiančiųjų paviršių ir t.t. Veikale Application de l'analyse à la géométrie 1795 davė geometrinį lygčių aiškinimą. Be to, M. gilinosi į matematinę analizę, mechaniką, optiką ir meteorologiją. 1792–93 dalyvavo komisijoje, kuri parengė metrinę matų ir saikų sistemą. Kiti veikalai: Précis des leçons sur le calorique et électricité 1805, Théorie des ombres et de la perspective 1817, Description de l'art de fabriquer les canons 1794, Traité élémentaire de la statique 1786.

M.Kr.

Mongėla Gelazijus (1828–1904) kunigas, caro valdžios baustas Kretingos vienuolynu, kur iš Troškūnų atvyko 1864 XII 24 ir išbuvo uždarytas ligi 1871 I 16. Išėjęs į laisvę, apsigyveno Krakėse seserų vienuolyno kapelionu.

Monghyr Indijos mst. Bihare, 120 km į r. nuo Patnos, deš. Gango krante; 74.348 gyv. (1951). M. jau minimas IX a. (Mudgagiri), buvo sena mahometonų chanų karo tvirtovė su išlikusiais kai kuriais XV a. jos statybos skyriais ir rūmais. Anksčiau M. garsėjo šaltųjų ir šaunamųjų ginklų gamyba, dabar cigarečių, šilko, medvilnės, kilimų, puošmenų pramonė.

Mongirdas Vladas (g. 1877 V 6 Mešučių dv., Kartenos vls., Kretingos aps.) gydytojas ir visuomenės veikėjas, kilęs iš Žemaitijos bajorų. Mokėsi Palangos progimn., kur priklausė susipratusių lietuvių moksleivių būreliui. Baigęs Liepojos gimn., mediciną pradėjo studijuoti Maskvos univ., kur veikiai įsitraukė į lietuvišką veiklą: dalyvavo slaptoje lietuvių studentų draugijoje, 1903–04 v.pirm. 1900 Palangoje pirmame viešame lietuvių spektaklyje — Amerika pirtyje — vaidino Bekampio rolę. 1901, vadovaujant A. Janulaičiui, buvo sudaryta keliaujančių lietuvių artistų grupė, kuri pasiryžo su spektakliais aplankyti ne tik Palangą, bet pasiekti Mintaują ir Liepoją. Betgi rusų caro administracija ne tik atėmė anksčiau duotą vaidinti leidimą, bet grupės vadovus pasodino į kalėjimą. Po kurio laiko M. buvo paleistas, tačiau už šią veiklą administracine bauda nubaustas ir ištremtas 2 metams. Trėmimo metą gyveno Kaukaze, Armavire, iš kur rašė socialdemokratų Darbininkų Balsui eilėraščius, apysakas ir vieną dramą Kovoje už laisvę. Gavęs leidimą, medicinos studijas tęsė Tomske, vėliau persikėlė į Maskvą ir čia 1906 baigė medicinos mokslus. Baigęs įsikūrė Aukštadvaryje. M. rūpinosi ne tik medicinos pagalbos teikimu, bet ir švietimo, kultūros ir lietuvybės reikalais. Savo lėšomis jis išrašinėdavo lietuvišką spaudą ir platindavo liaudyje. Po I pas. karo M. tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje. Išėjęs į atsargą gyveno Aukštadvaryje, kur žmona turėjo ūkį. Čia, be gydytojo praktikos, vedė upėtakių ūkį. 1941 VI su šeima buvo deportuotas į Sibirą. Po Stalino mirties M. buvo leista grįžti į Lietuvą. Gyveno Kėdainiuose ir vertėsi medicinos praktika. Apuoko, Aps., Vl. M. slapyvardžiais yra rašęs eilėraščių, apysakų, straipsnių iš valstiečių kovų istorijos. Bendradarbiavo Darbininkų Balse, Skarde, Varpe, Ūkininke, Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke.

P.Č.

Mongolai bendras pavadinimas daugelio klajoklių vidurinės Azijos giminių, susitelkusių tarp Gobio dykumos bei Kinijos pietuose ir eilės didžiųjų kalnų, kaip Altajaus, Sajano, Jablonovo, Kianganio, šiaurėje. Šiaurinė dalis — didžiųjų Sibiro miškų (taigos) kraštas, kur pasklidusios giminės tesivertė medžiokle. Pietinė dalis — plačiosios stepės, kintančios laipsniškai į dykumą ir jąja išvirstančios pačiuose pietuose. Tat gyvenantieji šiaurėje vertėsi

daugiausia medžiokle, pietuose — gyvulininkyste. Primityvų gyvenimą gyvenę m. tapo žinomi pietiniams kaimynams — kinams, kurių šaltiniuose (VII–IX a.) pirmiausia randamas jų (mogul) vardas.

M. pirmą kartą įgijo pasaulinį garsą, kai juos suvienijo Džingiskanas (žr.) XII–XIII a. sąvartose ir jų valstybę išplėtė nuo Persijos vakaruose iki Kinijos rytuose. Įsibrovę į P. Rusiją, jie tapo žinomi Europoj. Nors Džingiskano imperija žlugo jam mirus, tačiau nesunyko m. galybė. Jie kurį laiką viešpatavo Kinijoj, duodami jai savąją Juano dinastiją (1280–1368). Vakaruose jie nukariavo Persiją ir veržėsi į priešakinę Aziją, užimdami Bagdadą 1257. Jie įsibrovė pakartotinai į P. Rusiją, nusiaubė Kijevą (1240) ir pasiekė Vengriją ir Sileziją. Gavę smūgį iš susijungusių vakarų kunigaikščių ties Lignicu (Silezijoje, 1241), jie pasuko per Balkanus į Pavolgį, kur turėjo susikūrę sau buveinę Aukso Ordą ir viešpatavo Rusijoje beveik 250 metų. Čia, kaip ir visoje Europoje, jie daugiau žinomi totorių vardu, taip pavadinti **pagal savo žymesnę giminę.** Su totorių giminėmis teko susidurti ir D. L. K-tijai.

Iš naujo pagarsino m. jų naujasis vadas Tamerlanas (Timurlenkas, 1336–1405). Jis kilo iš Transoksanijos (Aralo ež.) srities, kur m. buvo sumišę su turkais ir jau mahometonais išvirtę. Pirmiausia Tamerlanas įsitvirtino Turkestane, kur Samarkando mst. sau sostinę įsikūrė. Iš čia vykdė didžiuosius nukariavimo žygius, pasiekdamas vidurį Azijos ir vakaruose pasijungdamas Persiją. Kai Aukso Ordos chanas Tochtamyšius per Derbento tarpeklį įsibrovė į Užkaukazę, jis gavo smūgį iš Timurlenko prie Sirdarijos upės (1389) ir vėliau prie Uralo, kur Tamerlanas traukė ji persekiodamas. Toliau žygiuojantį Tochtamyšių Tamerlanas sutiko prie Tereko (Kaukaze) ir smarkiai sumušė (1395). Po to pasiekė pačią Tochtamišiaus sostinę Aukso Ordą ir ją iš pagrindų sugriovė. Nugalėtas Tochtamišius šaukėsi Vytauto pagalbos, žadėdamas jam, kaip kronikos rašo, pavesti Maskvą. Lietuvos didysis kunigaikštis, sutelkęs dideles jėgas, pasitelkdamas lenkus ir kryžiuočius, žygiavo prieš Tamerlano vietininkus ir buvo jų sumuštas ties Vorksla (1399). Vorkslos mūšis reiškė ir galutinį Aukso Ordos žlugimą, nes prie Tamerlano įpėdinių atsirado vietoj jos trys savarankūs chanatai: Astrachanės, Kazanės ir Krymo, kuriuos pasiglemžė iškilusi Maskva bei Rusijos imperija.

Švaistydamasis Azijoje, Tamerlanas įsibrovė į Indiją (1398), sumušė turkų osmanus prie Ankaros (1402), paimdamas į nelaisvę patį sultoną Bajezetą. Šiuo atveju Tamerlanas pasitarnavo Bizantijos imperijai, nes pratęsė jos gyvatą 50 metų. Antras kraštas, kur m. įsibrovę ilgai viešpatavo, buvo Indija (žr.). Čia jų didysis nukariautojas Bibaras iš Afganistano įvesdino m. ordas ir, užėmęs Delhi, įkūrė savąją (mogulų) dinastiją (1526). Nuo šios mongoliškoji dinastija valdė Indiją iki galutinio anglų įsigalėjimo (1857). Pati pirmykštė m. sodyba į šiaurę nuo Kinijos iki maždaug Baikalo ež. ir prisišliejusi rytuose prie Mandžiūrijos ir vakaruose prie Altajaus kalnų, laikėsi savaiminga paskirų valdovų valdoma. Pačioj XVII a. pradžioj jos pietinę dalį pasijungė naujai susikūrusi Mandžiūrijos valstybė. Jai nuo tada duotas Vidinės Mongolijos vardas. Kai Mandžiūrijos valdovai įsiviešpatavo Kinijoje (1644) ir čia pradėjo savąją dinastiją, Vidinė Mongolija įėjo į Kiniją. Suskirstyta į provincijas, ji čia neteko savo vardo. Tuo tarpu likusi šiaurinė dalis gavo Išorinės Mongolijos vardą ir paliko laisva net iki XX a., kada dėl jos ėmė varžytis kinai su rusais. Pagaliau ji pakliuvo į rusų įtaką ir galiausiai (nuo 1924) tapo liaudies respublika TSSR protektorate.

M. savo pasikartojusia milžiniška ekspansija iškilo iš kitų Azijos tautų tarpo, ir jų vardas kartais taikomas visoms ypač šio kontinento šiaurės (Sibiro) tautoms. Čia kaltas ir antropologijos mokslas, kuris, pagal jo kūrėją vokietį Blumenbachą, prie m. rasės — vienos iš penkių visos žmonijos rasių — priskyrė visas geltonosios spalvos Azijos tautas. Jos turinčios bendras somatines žymes, tarp kurių ypač būdingos įstrižos akys. Tad m. būtų lyg Azijos rasė, aplamai, kaip tò pat antropologijos mokslo nustatyta Kaukazo rasė tėra europiečiai.

W. K. Korostowetz, Von Dschingis Khan zur Sowjetrepublik 1926; *H. Howorth,* History of the Mongols from 9th to 19th Century 1876–1927; *R. Grousset,* L'empire mongol 1941; *B. Grekov,* Zolotaja orda 1937; *H. Melzig,* Timur 1939; *M. Prawdin,* The Mongol empire 1940; *B. Vladimircev,* Le régime féodale des mongols 1948; *B. Spuler,* Die Mongolenzeit.: Geschichte der islamischen Länder VI, ²1953; Mongol Community and Kinship Structure 1957; *E. Thiel,* Die Mongolei 1958. *J.J.*

Mongolidai Azijos rasių būrys, kuris kartu gali būti laikomas viena pagrindine žmo-

Mongolas

nijos prorase; pagrindinai išplitusi Azijoje, bet atskiromis, nors ir gana nutolusiomis atšakomis, išsiskleidę Indonezijoje bei Amerikoje, šiaip dažnai vadinami tiesiog geltonąja rase; jai priskaitoma per 700 mil. asmenų. M. paprastai yra netaisyklingos kūno proporcijos, nes turi ilgą liemenį ir trumpokas galūnes. Jie žemo iki vidutinio ūgio, vidutinės ar plačios galvos, plataus arba net labai plataus veido, plačios ir kartais labai plačios, žemos nosies, išsikišusiais žandikauliais, tamsiai arba rudai juosvų akių su būdinga, tarsi įkypa akių padėtimi, vadinama mongoliškomis akimis, arba mongoliškąja raukšle, postorių lūpų, lygių ir standžių, vadinamų šerinių, juodų galvos plaukų ir labai menko plaukuotumo aplamai, gelsvos arba gelsvai rusvos odos, dažnai dar su būdinga mongoliškąja dėme. Jų visų protėvyne laikoma Azija, siejant m. su Sinanthropus pekinensis (žr. Sinantropai), nors, aplamai, kastinių skeletų ar jų likučių m. dar mažai teturima; bet viena aišku, kad jie dar neatsektais laikais paplito nuo Š. Ledjūrio pakraščių iki Vid. Azijos; taip pat išplitę Azijos rytų dalyje ir gretiminiuose salynuose, Amerikoje, o daug vėliau palietė ir Europą. Paprastai m. daug kas skirsto trimis pobūriais, k. a.: tikrieji, arba Azijos m., Indonezijos-Malajų m. ir Amerikos indėnai, vad. amerindais. Bet E. von Eickstedt juos skirsto į tungidus, sinidus, paleomongolidus, sibiridus, turanidus ir kt.; jo skirstymas daug tikslesnis ir geriau išryškina m. pobūrius. Tungidai pats ryškiausias šiandieninių m. pobūris, arba rasė. Tai vidutinio ūgio, plačiagalviai ir itin plataus veido, žema nosimi, viena nuo kitos nutolusiomis akimis su būdinga mongoliškąja raukšle ir dažnai žema kakta, šviesiai gelsvos ir gelsvai rusvos odos. Jie paprastai susitelkę prie šiaurinės Gobio dalies. Jiems priskiriami giliakai, aleutai, mongolai, buriatai, tungūzai, kalmukai, o iš dalies ir mandžiūrai. Sinidai išsiskiria kiek aukštesniu ūgiu, lieknesni, šviesesnės odos, kiek siauresnio veido, nors taip pat plačiagalviai, siauresnės nosies ir mažiau ryškia mongoliškąja raukšle kaip tungidai. Jie išplitę Kinijos upių srityje, pietuose siekdami Tailandą, Burmą, Tibetą, ir iš dalies Japonijoje, kur sudaro paprastai kilmingųjų luomą, vad. ‚chošai'. Paleomongolidai tamsokos odos, dažnai aukštesni negu sinidai ir siauresnio, labiau keturkampio veido, kartais su mažu prognatizmu ir dažnai atrodo gana nesubrendę, lyg vaikiški, ypač moterys. Jie gana nutolę nuo ryškiausiojo m. pobūrio — tungidų, bet, aplamai, paleomongolidai laikytini m. prorase, vietomis sumišusia su negridų posluoksniu. Jų daugumas gyvena P. Azijos miškuose, taip pat išplitę Korėjoje, Indonezijoje ir kt. salose. Taip pat jų sutinkama ir Japonijoje, kur sudaro vad. ‚satsuma' tipą. Sibiridai dar daugiau nutolę nuo ryškiųjų m. ir sudaro tarpinį europidų ir m. rasių mišinį. Jų liemuo trumpesnis ir galūnės ilgesnės, platokas veidas, kartais dar ryškokai gelsva oda, gal būt, ryškiausia išduodanti m. įsravą. Jie šiandien tungidų suskaldyti dviem, nebesusisiekiančiomis padalomis. Vakariniai sibiridai daugiausia priartėję prie europidų; jiems priklauso ostiakai, jenisiečiai, samojedai, zirianai. Rytinei sibirų padalai priklauso kamčadalai, jukagirai ir iš dalies tungūzai. Turanidai sudaro jau aiškią m. ir europidų rasių mišrinę, vietomis pereidami į europidus. Jiems priskirtini ir priešistoriniais laikais nuo bendrojo europidų kamieno atskilę ir toli į rytus nukeliavę ainai(žr. Ainu), dabar sudarą ainidų pobūrį; jų palikuonių sutinkama dar ir Vid. Azijoje. Prie šių priskirtini ir eskimidai, išplitę Š. Amerikoje, Grenlandijoje ir kt. Dar tolimesnei m. atšakai priklauso visi indianidai, sudarą pirmykščius Š. ir P. Amerikos gyventojus (žr. Indėnai). Pastarieji šiandien skiriami į pacifidus (šiaurės vakarų aukštaūgius), silvidus (prerijų), centralidus (aztekus, majus), žemaūgius andidus (kečuvai, aitmarai, gyveną P. Amerikoj), pampidus (P. Amerikos pampų vietiniai), lagidus (Brazilijos) ir fuegidus (piečiausius P. Amerikos vietinius). Pietų rytų Azijoje su m. yra susidarę pirminių prorasės mišinių su pigmėjais (prie jų priskaitant vedidus) ir negritais. Tarp m. ir negridų yra vad. koizanidai (bušmėnai, hotentotai). Anglosaksų antropologinėje literatūroje m. vadinami mongoloidais.

E. v. Eickstedt, Rassenkunde u. Rassengeschichte der Menschheit 1934; ('') Rassendynamik in Ostasien 1944; *H. V. Vallois,* Les races humaines 1951 (plg. Rasė). *A. Mž.*

Mongolai keičia gyvenvietę

Mongolija centrinės Azijos tyrų (stepių) ir dykumų sritis tarp p. Sibiro, Mandžiūrijos ir Kinijos, apimanti apie 3 mil. km² su arti 12 mil. gyv. (1958). Administraciniu atžvilgiu M. padalyta į 2 dalis: Išorinę M. — vadinamąją M. liaudies respubliką, kuri Sov. Rusijos satelitas ir Vidinę M. — autonominę Kinijos provinciją, esančią tarp kinų sienos ir Gobio dykumos. Geomorfologiniu atžvilgiu M. yra didžiulis, neryškus, plokščiakalnis 900–1500 m nuo j. l. su įdubusiu viduriu, sudarytas iš granito, gneiso ir kristalinių skalūnų ir apsuptas vakaruose, šiaurėje ir pietuose Altajaus, Tannu-ola, Sajano, Transbaikalo ir Nanšano kalnynų. Didžioji M. dalis yra žolių

Mongolų vasaros jurta

Mongolų žiemos sodyba; atsiveža ledo vandeniui

Mongolų šachmatai

stepės, tinkamos klajoklių kaimenėms, bet esama ir didelių plotų, ypačiai upių slėniuose, derlingo dirvožemio, tinkamo žemės ūkiui. Vidurinę-rytinę dalį užima Gobio dykuma. Š. vakarų dalyje paviršius labai kalnuotas, yra daug upių ir ežerų, iš kurių didžiausi Koso Gol, Ubsu Nur ir Chara Usu.

Klimatas visoje M. griežtai kontinentinis, nors rytų dalyje jaučiama Pacifiko įtaka su vasaros musonų silpnomis žymėmis. Drėgmenų per metus iškrinta 250–500 mm, bet dėl didelių vasaros karščių jų nepakanka žemės ūkio kultūroms. Kalnų šlaitai, ypačiai v. dalyje, apaugę spygliuočių miškais. Ulan-Batore vidutinė temperatūra –26°C, VII mėn. 18°C, atmosferos kritulių 240 mm.

I š o r i n ė M. (M. Demokratinė Liaudies Respublika), kitaip Šiaurinė M., apima 1.503.000 km² su apie 1 mil. gyv. (1958), sostinė Ulan-Bator (buv. Urga). Ligi 1924 ji buvo Kinijos provincija, bet Sovietų Sąjungos iniciatyva ir įsikišimu patapo tarsi nepriklausoma komunistinė respublika, kurios suverenitetą 1946 turėjo pripažinti ir Kinija. Ji yra tiesioginėje Sov. Sąjungos kontrolėje. Gyventojai verčiasi daugiausia gyvulių auginimu (1952 buvo apie 31 mil. avių, karvių, kupranugarių), kailinių laukinių gyvulių medžiokle, žvejyba ir kai kur žemdirbyste. Ulan-Bator 1949 sujungtas 1000 km ilgio geležinkeliu su Irkutsku. Antras reikšmingumu centras yra Džibchalantu. Krašte esama geležies rūdos, vario, aukso, akmens anglies.

V i d i n ė M. sudaro p. visos M. dalį, nuo 1928 apimdama Džeholo, Čaharo, Heilunkiano, Fentieno, Š. Kanso ir Suijuno provincijas arba jų dalis. Administracinis centras Kveisui. Ji apima 1.000.253 km² su apie 10 mil. gyv., iš kurių tik apie 2,5 mil. yra mongolai nomadai, o visi kiti naujai kolonizuoti kinai, kurie verčiasi žemės ūkiu, pramone ir amatais.

E. Thiel, Die Mongolei 1958. *A. B.*

Mongolizmas, ar mongoloidinis idiotizmas, nereta protinio nepakankamumo rūšis ir sudaro apie 10% visų protinio nepakankamumo atsitikimų. Jam būdingi gausūs savotiški fiziniai bruožai: neužauga, smulkus kiaušas, paplokščias viršugalvis. Plaukai yra reti ir šiurkštūs, veido bruožai primena mongolų rasės žmonių bruožus. Vokų plyšiai yra siauros, migdolų formos ir šiek tiek žvairūs. Nosis trumpa, balniškai įlenkta. Ausys smulkios, apvalios ir nepakitusios. Rankos ir kojos yra smulkios,

Mongolizmas

trumpos, sudribę, storokos. Visų sąnarių raiščiai taip pat sudribę, todėl sąnariai judrūs. Lytinių organų raida visuomet atsilikusi. Neretai būna širdies įgimtos anomalijos Be suminėtų trūkumų dažnai pasitaiko dar ir kitų kūno nukrypimų. M. priežastys nėra išaiškintos. Dažnai pakaltinamas motinos senyvas amžius, įvairūs apsinuodijimai nėštumo metu ir gimdymo organų trūkumai. Apskritai, kaltės didžiumą suverčia nepakankamai smegenų priedėlio veiklai. M. protiniai sugebėjimai nesivysto su amžiumi. I.Q. (inteligentiškumo indeksas) svyruoja tarp 15–40 ir niekuomet nepakyla daugiau kaip 50.

Ceciland Loeb, Texbook of Medicine 1955. *D.Js.*

Mongusa žr. Mangustė.

Monier-Williams Sir Monier (1819–1899) anglų filologas, orientalistas, Oxfordo univ. prof. nuo 1860. Jo žymus darbas Sanskrito anglų ir Anglų sanskrito kalbos žodynai, Sakuntalos vertimas (1853) bei rinkinys Indian Wisdom 1875.

Monieza expansa yra plokščiųjų kirmėlių tipo (žr. Plokščiosios kirmėlės), kaspinuočių klasės kirmėlė, parazituojanti avių žarnose ir sukelianti sunkius susirgimus.

Monika (331–387) šventoji (šventė V 4) šv. Augustino motina. Jos tėvai krikščionys buvo pavedę M. auklėti senai dar buv. tėvo auklei, kuri buvo labai griežta. Jauna M. ištekėjo už Patricijaus, žiauraus ir palaido gyvenimo pagonies, dėl kurio M. daug iškentėjo, bet mokėjo savo kantrumu jį valdyti ir tiek jį paveikė, kad jis prieš mirdamas pasikrikštijo. M. turėjo 2 sūnus ir dukterį, kurių tik Augustinas liko žinomas istorijoje. Vien M. motinos dėka Augustinas atsivertė ir liko vienas didžiųjų Bažnyčios tėvų ir Mokytojų. Ją Augustinas įamžino savo Išpažinimuose. Kai Augustinas apsisprendė palikti Afriką ir persikelti į Romą, M. bijodama jį išleisti iš akių, nuo to atkalbinėjo ir draudė, o tam nepaklausius, palydėjo su ašaromis iki uosto. Likusi našlė visą savo dėmesį skyrė Augustinui ir 385 atvyko pas jį į Milaną. Čia sužinojo, kad Augustinas pasipažįsta su vysk. Ambraziejum ir lankosi jo pamoksluose. M. apsidžiaugė ir padėjo sūnui galutinai apsispręsti, pašalindama kai kurias kliūtis (su-

gulovę) jo krikštui. 386 M. su Augustinu persikėlė į Verekundo vilą Brianzoje, kur ramybėje ir nuošalume pasirengė krikštui per Velykas 387. Išsipildė M. troškimas ir vieno vyskupo pranašavimas, kad ‚motinos išlietos ašaros dėl sūnaus, negali nueiti veltui'. Baigiantis 387 vasarai, Augustinas su laiminga motina vyko atgal į Afriką, bet pakeliui Ostijoje M. susirgo ir čia mirė. Palaidota Ostijoje. Jos kapas ilgus amžius buvo užmirštas, tik pop. Martyno V laikais (1430) jos kūnas iš Ostijos buvo perkeltas į Romą ir šiandien yra Šv. Augustino bažnyčioje. 1931 rastas fragmentas buvusio senojoje Ostijos bazilikoje M. antkapio su atitinkamu įrašu.

Augustinus, Confessiones IX; Acta SS. Maii I, 1866; *J. Klent,* Die hl. M. 1870. *J. V.*

Moniliazė žr. Monilija.

Monilija (lot. monile ‚kaklinis grandinėlis') grybelių (fungus) šeimos giminės vardas. 1. Medicinoje dabar jie vadinami kandida (lot. candidus ‚baltai spindįs'). Tai į mieles panašūs krembliai. Jų yra keliolika rūšių: albicans, tropicalis, pseudotropicalis, krusei, parakrusei, stellatoidea ir Guillermondi. Tik albicans yra įvairių žmogaus susirgimų priežastis. Tasai grybelis vegetuoja burnoje, vaginoje, odoje, naguose, bronchuose, plaučiuose, o išimtiniais atvejais patenka į širdies endokardą ir smegenų plėveles. M. sukelia ligą vadinamą moniliaze. Ligos pavojingumas priklauso nuo organo, kuriame įsiveisia m. M. gydoma violetiniais gentianos skiediniais. *D. Js.*

2. Obelų, kriaušių, vyšnių liga žr. Vaisiapūdis.

Monininkas žmogus, kuris rankų judrumu ar kitomis priemonėmis apgaudinėja žmones.

Monis ežeras, Semeliškių vls., Trakų aps., 6 km į r. nuo Semeliškių mstl., 11 km į vakarus nuo Trakų mst., 1,7 km ilgio, 101 ha ploto; kartais vad. Daugirdiškių dv. ežeru; paviršius 150,8 m nuo j. l.; iš jo į vakarus teka Monio upelis, 4 km ilgio, Strėvos (Nemuno) deš. intakas; greta į rytus yra Monaičio ež., su kuriuo drauge sudaro 146 ha plotą. *S. K.*

Monita Secreta instrukcijos, priskiriamos jėzuitų generolui C. Acquavivai, skirtos ordino viršininkams, nurodančios, kaip panaudoti įvairius metodus, sustiprinti Jėzaus Draugijos įtakai ir galybei. Veikalas, kuris jau kursavo rankraštyje, išėjo iš spaudos 1614 (klaidingai nurodžius spausdinimo vietą ir laiką: Notobrigae 1612). Tuojau buvo atspėtas jo autorius — eksjėzuitis Jeronimas Zahorowskis, dėl savo neramaus ir intriganto būdo 1613 atleistas iš ordino, šiuo būdu norėjęs atkeršyti jėzuitams. M.S. sukėlė daug triukšmo Lenkijoje, Vokietijoje, Anglijoje ir lotynų kraštuose. Jėzuitų priešininkai iš jo rinkosi ginklus prieš Jėzaus Draugiją. Faktiškai M.S. yra grynas falsifikatas, pilnas satyros ir pagiežos, nors autorius bandė imituoti forma, stiliumi ir kalba autentiškas to meto jėzuitų generolo Acquavivos išleistas Ordinationes ir Instructiones. Pirmasis M.S. viešai paskelbė falsifikatu Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų provincijų vizitatorius Jonas Argenti 1615 II 14. Tą pat padarė 1615 VII 11 Krokuvos vysk. Tylickis. Pagaliau 1616 V 10 M.S., su tikruoju autoriaus vardu, buvo įtraukta į Indeksą. O ir išvidinė šio veikalo kritika rodo jį esant priešingą jėzuitų ordino konstitucijai, kapitulų dekretams, Acquavivos instrukcijoms ir potvarkiams. Todėl niekas rimtų kritikų daugiau netiki M.S. autentiškumu, nors iki paskutinių laikų vis dar perspausdinamas įvairiais pavadinimais.

C. Van Haaken, La fable de M. S. Histoire et bibliographie (Précis historiques mélanges 30, 1881, 264 ss.); *P. Tacchi Venturi,* I M. S. dei Gesuiti 1906; *J. B. Reiber,* M. S. Die geheimen Instructionen der Jesuiten verglichen mit dem amtlichen Quellen des Ordens 1902; *A. Brou,* Les Jésuites de la légende 1906. *J. V.*

Moniteur Bibliographique 1888–1914 kasmet dukart išeinąs, ilgą laiką R. de Scoraille redaguotas, žurnalas leidžiamas Etudes redakcijos apie jėzuitinę literatūrą: knygas ir straipsnius, pačių jėzuitų ir kitų apie juos. Sommervogelio Bibliothèque de la Compagnie de Jésus 12 tt. tyrė praeities jėzuitų išleistas knygas, o M.B. naujai pasirodančias. *A. Lm.*

Monitorius (lot.) 1. JAV pilietinio karo metu pastatyto laivo — šarvuočio vardas, ilgainui palikęs tokios klasės laivų pavadinimu.

2. Kalnų pramonėje biriam auksui išplauti vartojamas tam tikras hidraulinis prietaisas — švirkštas, duodąs labai stiprią srovę vandens.

3. mokytojo padėjėjas arba korepetitorius. Žr. Bell Lancasterio mokymo sistema.

Moniuszko 1. Aleksandr (1834 apie Balstogę — ?) kunigas. Mokėsi Balstogėje, Minsko-Mogiliavo kun. seminarijoje ir Petrapilio dvasinėje akademijoje, 1857 įšv. kunigu ir buvo Hory Horko agronomijos inst. prefektas. Už pritarimą 1863 sukilimui ir už ryšius su kun. S. Dobrowolskiu 1863 X suimtas, 1864 VIII nuteistas ir X 5 ištremtas į Tomsko gub. 1873 XII leista iš

Tomsko išsikelti; apsigyveno Latvijoje ir 1885 iš Rygos persikėlė į Žemaičius.

P. Kubicki, Bajownicy kapłani II:2 1936.

2. Dominik (1787–1848) filantropas, baigęs Vilniaus univ., rūpinosi steigti pradžios mokyklas. Radaškavičiuose (Minsko gub.) įsteigė mergaitėms konviktą.

3. Jan Czesław (1853 Vilniuje – 1908) sūnus Stanislovo (5), tapytojas, piešęs daugiausia istorinius paveikslus.

4. Kazimierz (m. 1836) Vilniaus univ. garbės narys ir mokyklų vizitatorius. išsp. Rzut oka na początek i upowszechnenie prawa rzymskiego 1816.

5. Stanisław (1819 V 5 Ubelių dv., Minsko gub. — 1872 VI Varšuvoje) kompozitorius, dirigentas ir pedagogas. Muziką pradėjo studijuoti Varšuvos konservatorijoje, 1837–39 tęsė Berlyne. 1840 gavo baigimo diplomą ir apsigyveno Vilniuje. Pradžioje vertėsi muz. pamokomis, bet netrukus pakviestas Šv. Jono bažnyčios vargonininku, choro vedėju ir orkestro dirigentu. Nuo to laiko M. pradėjo plačią muzikos veiklą: rengė koncertus, supažindino Vilniaus visuomenę su savo kūriniais, sukūrė 7 mišias, Requiem vienuolikai solistų, chorui ir orkestrui, Aušros Vartų Marijos garbei 4 iškilmingas litanijas chorui ir orkestrui, išleido 6 sąsiuvinius įvairių dainų, baladžių, solo ir chorams dainorėlį, o taip pat kelias trumpas, linksmo pobūdžio, operas: Nakvynė apyniuose, Idealas, Naujas Donkichotas, Stebuklingas vanduo ir kt. 1847 parašė operą Halką ir koncertine forma pastatė, bet nepadarė reikiamo įspūdžio klausytojams. Varšuvos operos teatras atsisakė ją statyti. Tada M. išvyko koncertuoti į Petrapilį, o grįžęs iš koncertų parašė dar du Halkos veiksmu ir vėl pasiūlė Varšuvos teatrui ją pastatyti. Vilniaus buvimo metu ne tik kėlė muzikinę kultūrą, bet daug dar sukūrė muzikos veikalų: operą Jaunutą, 200 giesmių ir dainų, kantatas, pagal Kraševskio Vitolio raudos tekstą, solo, chorui ir ork. — Madona, Nijolė, Milda, orkestrui uvertiūras — Pasaka ir Abelio mirtis ir kt. 1858 nusikėlė į Varšuvą, kur buvo pastatyta jo opera Halka, turėjusi didelį pasisekimą. Tuoj buvo pakviestas operos dirigentu ir Varšuvos konservatorijos prof. Varšuvoje gyvendamas dar parašė kelias operas, tačiau jos nesusilaukė tokio garso, kaip Halka. Tęsė ir dainorėlio leidimą (išsp. 12 sąsiuvinių ir iš viso 400 dainų), išspausdino harmonijos vadovėlį — Pamiętnik do nauki harmonji. M. laikomas lenkų tautinės operos pradininku. M. augo gudų aplinkoje ir turėjo progos pasiklausyti gudiškų liaudies dainų melodijų, o jų ritmiką ir melodiką panaudojo ir savo kūriniams. Parašė muziką Dunin — Marcinkevičiaus pjesėms Rekrucki nabor, Sialanskaja idilija, Bojka mužykou ir Sialanka, kurios buvo pastatytos Minsko teatruose. M. garsėjo ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje: jo sukurtos mišios buvo giedamos didesnėse Lietuvos bažnyčiose. M. lietuviams artimas, ypač dėl panaudotų savo muzikai Mickevičiaus ir Kraševskio veikalų lietuviškų temų. JAV lenkų kolonijose ir dabar dar statoma Halkos opera, o Halkos rolę atlikti per eilę metų buvo kviečiama B. Darlys.

S. Moniuszko

Al. Walicki, Życioryś St. M. 1873; *Z. Jachimecki*, St. M. 1911, ²1923; *A. Koelerowa*, St. M. 1919; *H. Opieński*, St. M. 1924. *J. Ž.*

Moniz Antonio Caetano Egas (g. 1874) portugalų gydytojas ir diplomatas, nuo 1909 Lisabonos univ. prof., Portugalijos mokslų akad. pirmininkas, kurį laiką ambasadorius Madride ir užsienių reikalų ministras. 1949 gavo Nobelio medicinos premiją už mokslinius darbus apie smegenų chirurgiją. Išsp. Die cerebrale Arteriographie und Phlebographie 1940, Conferencias médicas 1945–1950.

Monizmas (naujadaras iš gr. mónos ‚vienintelis', monás ‚vienybė') filosofinė teorija bei apskritai pasaulėžiūra, kuri teigia visą tikrovę esant vienos prigimties ir todėl imasi tikrovės įvairovę suvesti į vieną principą. M. priešybė yra dualizmas, kuris prileidžia du skirtingus pagrindinius pradus. Pirmasis m. terminą pavartojo Chr. Wolffas (1679–1754), skirdamas filosofus į skeptikus ir dogmatikus, o šiuos pastaruosius į monistus ir dualistus. Savo ruožtu toliau Chr. Wolffas monistus dalijo į idealistus ir materialistus pagal tai, ar visa suvedama į dvasią, ar į medžiagą. Vėliau m. žodis buvo taikytas labai įvairioms filosofinėms sistemoms pagal įvairius atžvilgius, kuriais buvo teigiama vienokia ar kitokia vienovė, pvz. dieviškosios substancijos m. (panteizmas ir panenteizmas), gyvybės m. (hilozoizmas, panvitalizmas), psichinės būties m. (panpsichizmas, psichomonizmas),

sąmonės m. (immanencijos filosofija, solipsizmas ir t.t.), dvasinės būties m. (idealizmas, panlogizmas, spiritualizmas), medžiagos ar energijos m. (materializmas, dinamizmas). Dažniausiai m. žodis imamas švelnesniu **materializmo (žr.) bei natūralizmo** (žr.) pakaitu. Šiai m. prasmei išpopuliarinti daug prisidėjo Vokietijoj 1906 įkurta monistų s-ga (Deutscher Monistenbund), kuriai vadovavo E. Haeckelis, vėliau W. Ostwaldas. Nuo materialistinio bei natūralistinio m. daugiau niuansiškai skiriasi vad. neutralusis m., pagal kurį neutralus pasaulio substratas esąs pagrindas tiek medžiaginės tiek dvasinės tikrovės. Šio neutraliojo m. atstovai yra anglosaksų filosofai J. Dewey, W. James, R. Perry, B. Russel ir kt.

A. Drews (red.), Monismus, 2 tt., 1908; *E. Haeckel*, Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft ¹⁷1922; *F. Klimke*, Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen ⁴1919 (įvairių m. formų kritika). *J. G.*

Monk (Monck) George (1608–1670) Albemarle hercogas, anglų politikas, generolas ir laivyno vadas, sūnus Tomo Monk. M. dalyvavo Trisdešimties metų kare, Anglijos civiliniame kare ir atstatė Stiuartų dinastiją Anglijoje. Būdamas 17 m. amžiaus dalyvavo ekspedicijoje į Kadizą (Cadiz) 1626 ir Ré salą 1627; vėliau tarnavo Olandijos kariuomenėje. 1639 grįžo Anglijon ir sėkmingai kovojo prieš sukilėlius Skotijoje ir Airijoje. Civiliniame kare pradžioje kovojo karaliaus pusėje; 1644 pateko parlamento kariuomenės nelaisvėn, kur išbuvęs dvejus metus uždarytas tvirtovėje (Tower), perėjo parlamento pusėn ir buvo paskirtas Ulsterio gubernatorium. 1647–49 kovojo su Airijos rojalistais ir pagaliau padarė paliaubas su Owen Roe O'Neil 1649; už tai gavo iš parlamento papeikimą už peržengimą savo teisių. 1650–52 M. kovojo Cromwellio armijoje prieš skotus ir po laimėjimo prie Dunbar (1650) buvo pavestas baigti užkariauti Skotiją. 1652 M. išstojo iš armijos ir tais pačiais metais buvo paskirtas vienu iš trijų laivyno admirolų. Dalyvavo jūrų kautynių pergalėse prieš olandus prie Portland ir Texel 1653. 1654 jis vėl buvo pasiųstas į Skotiją, kur numalšino sukilusius rojalistus ir įkūrė pastovesnę krašto valdžią. Mirus Oliveriui Cromwelliui (1658) ir jo sūnui Ričardui atsisakius perimti tėvo pareigas, M. 1659 tapo parlamento karinių pajėgų vyriausiu vadu. Pasinaudodamas nesutikimais tarp armijos ir parlamento, M. įžygiavo su savo kariuomene į Londoną, paleido parlamentą (Rump Parliament), sušaukė naują (Long Parliament) ir privertė jį pakviesti Karolį II į sostą. M. jau anksčiau palaikė ryšius su Karoliu ir pastarojo Bredos deklaracija (Declaration of Breda) buvo M. rekomenduota. Atstačius monarchiją, M. buvo Karolio apdovanotas titulais ir privilegijomis, tarp jų Albemarle hercogo, vyr. kariuomenės vado vietomis ir 7000 svarų sterlingų metine pensija. Maro metu Londone 1665 ir didžiojo gaisro 1666 M. organizavo pagalbą ir palaikė tvarką mieste. Kare su Olandija, M. buvo sumuštas prie Dünkircheno 1666, bet netrukus nugalėjo olandus prie North Forelando. Paskutinis M. patarnavimas Anglijai buvo nesėkmingas bandymas apginti Londoną nuo įsiveržusių į Temzę olandų 1667.

Gumble, Life of Monk 1671; *Gardiner*, History of the Commonwealth and Protectorate 1895–1901. *V. Jck.*

Monkevičius Jurgis (g. 1902 IV 10 Mozgalių k., Josvainių vls., Kėdainių aps.) 1927 baigė Dotnuvos Ž. Ū. Technikumą, 1933 baigė Vokiečių Aukštąją Technikos mokyklą Prahoje vandens ūkio ir kultūrtechnikos inž. diplomu. 1925–34 Ž. Ū. min. kultūrtechnikas, 1934–35 Kėdainių Aukštesniosios kultūrtechnikos mokyklos mokytojas. Rašė Žemėtvarkoje ir Melioracijoje. 1935 IV 6 mokinio nušautas.

Monkhouse Willĭam Cosmo (1840–1901) anglų poetas ir kritikas. Jo poezija yra didelėje Wordswortho ir Tennysono įtakoje. M. svarbesnis kaip meno kritikas ir istorikas. Išsp. The Italian Pre-Raphaelites 1887, British Contemporary Artists 1889 ir kt.

Monkus (Moncewicz) 1. Joachimas Juozas (1808 prie Ariogalos — ?) kunigas. 1863 buvo Telšių klebonu, rašinėjęs lietuviškai. 1865–67 buvo nutremtas prie Gardino bernardinų bažnyčios ir nuolatinėje policijos priežiūroje. 1867 slapta grįžo į Telšius, bet rusų caro valdžios vėl nubaustas ir iki 1871 X 26 išbuvo Gardine, iš kur buvo leista persikelti į Raseinius taip pat policijos priežiūroje. 1885 buvo Barstyčiuose filialistu, bet rusų nubaustas, kad pasikvietė į atlaidus Alsėdžių altaristą kun. Pr. Mažeiką, negavęs caro valdžios leidimo. 1898 dar kartą rusų baudžiamas už katalikiškus ir lietuviškus (Kražių bažnyčios reikalu) pamokslus.

P. Kubicki, Bojawnicy kapłani II:2 1936.

2. (Monkevičius) J u o z a s (1909 Baisogaloj — 1943 IX 25 Kaune) aktorius, režisierius. 1922 įstojo į Šiaulių gimn. ir ją baigė 1929. Polinkis į vaidybą, į teatro meną jam buvo įgimtas. Dar būdamas VI klasės mokinys, M. pradėjo dirbti su Šiaulių pavasarininkų kuopos teatro mėgėjais, kas mėnesį paruošdamas jiems gausią meninę programą: scenos vaizdelius, monologus ir pn. Be to, M. dalyvavo Šiaulių šaulių būrio ir gimn. moksleivių vaidinimuose. Jis ir rašyti yra bandęs: pats sulietuvindavo scenos vaizdelius, atskirus eilėraščius, įscenizuodavo vieną kitą lietuvių rašytojų trumpesnį kūrinį. M. įstojo į Lietuvos universiteto teisių fakultetą Kaune. Beveik tuo pat metu jis pradėjo mokytis ir Valstybės teatro vaidybos studijoje. Studijuodamas dirbo pas vieną Kauno notarą sekretorium. Vaidybos studiją baigęs 1932, M. pasiliko dirbti Valst. teatre ir kurį laiką dar studijavo scenos meną Juknevičiaus parinktoje jaunųjų aktorių grupėje. 1940 pabaigoj pakviestas į Vilniaus dramos teatrą, vad. R. Juknevičiaus, M. po truputį ėmė kilti. Jis ten sėkmingai reiškėsi charakteriniuose vaidmenyse ir gilinosi į režisūrą — savo teatrinio darbo tikslą. Kaip režisierius pirmą kartą M. gavo pasireikšti Vilniaus Dramos teatre. 1942 pradžioje jis buvo pakviestas meno vadovu ir režisierium į Kauno Valst. Dramos teatrą, kuris, mirus rež. K. Glinskiui ir nušalinus režisierių B. Dauguvietį, buvo likęs be meninės vadovybės. Visa jauna energija M. griebėsi darbo: konsolidavo senųjų aktorių trupę, sustiprino jaunesniųjų aktorių padėtį teatre, atgaivino Valst. teatro vaidybos studiją, kuriai pats vadovavo. Jo tikslas buvo duoti Kauno teatrui tokią aktorių trupę, kuri pajėgtų lengvai įveikti klasikinius ir moderniosios dramaturgijos veikalus. Tiktai du sezonus Kauno Valstybiniame dramos teatre tedirbęs, M. paruošė tris didelius pastatymus: H. Ibseno Laukinę antį, G. Hauptmanno Rožę Bernd ir St. Santvaro Kaimynus. Be to, tuo pat metu, M., kaip meno vadovas, sekė ir koregavo kitų režisierių darbus, pvz. Vikt. Dineikos statomą S. Čiurlionienės Didžiąją mugę, P. Kubertavičiaus režisuojamus K. Inčiūros Gimtojoj žemėj, St. Santvaro Žvejus, J. Grušo Tėvą ir kt. Geriausiai pavykusiu M. pastatymo ir režisūros darbu laikytina G. Hauptmanno Rožė Bernd. Paskutinis jo teatrinis darbas buvo St. Santvaro pjesė Kaimynai. 1943 vėlyvą rudenį, apie vidurnaktį begrįžtantį iš teatro namo, žaliajame kalne M. pasitiko piktadariai ir mirtinai peršovė. M. buvo vedęs aktorę B. Kurmytę. Savo teatrine ideologija M. buvo meniškojo realizmo šalininkas, bet pripažino, kad veikalo turinys ir forma reikalauja ir atitinkamo sceninio apipavidalinimo. *St. S.*

J. Monkus

Monmout 1. G e o f f r e y žr. Geoffrey iš Monmout.

2. J a m e s (1649–1685) hercogas, Anglijos karaliaus Karolio II ir Lucy Walters sūnus. 1675 kariuomenės vadas Skotijoje, kur 1679 numalšino presbiterijonų sukilimą. 1683 M. šalininkai rengė nesėkmingą sąmokslą, norėdami jį įsodinti į karaliaus sostą. M. pabėgo į Olandiją, bet 1685 išsikėlė Anglijoje, norėdamas iš Jokūbo II paveržti Anglijos sostą, bet buvo paimtas nelaisvėn ir nužudytas.

Monnet Jean (g. 1888) prancūzų ekonomistas - finansininkas ir politikas. 1919–23 Tautų Sąjungos gen. sekretoriaus pavaduotojas, 1923–38 Naujorko bankininkas. Prasidėjus II pas. karui, dirbo JAV kaip vakarų santarvininkų ekspertas karo pramonės gamybai koordinuoti. 1943–44 prancūzų išlaisvinimo komiteto Alžire ir laikinosios vyriausybės narys. Po karo 1946–52 vadovavo prancūzų planavimo įstaigai, kuri, ypač Marshallo plano pagalba, paruošė planą Prancūzijos ir jos kolonijų pramonei ir kitų ūkio sričių gamybai modernizuoti (vad. M. planas). Veikliai dalyvavo apjungiant pagrindines Europos valstybių gamybos šakas; prancūzų delegacijos narys vad. Schumanno planui paruošti, kurio dėka atsirado vad. Montanos unija (Europos anglies ir plieno bendruomenė). 1952–55 buvo tos bendruomenės vyriausios vadovybės pirm.

J. Monnet

Mono- (gr. monos ‚vienas, vienintelis') sudurtinių žodžių pirmoji dalis, reiškianti ‚vienas', ‚vieningas'.

Mono JAV ež. Kalifornijoje, į r. nuo San Francisco; 226 km² ploto, 23 km ilgio. Jis yra uždaras, neišteka joks ištakas, ir jo vanduo toks sūrus, kad negali gyventi nei žuvys, nei moliuskai.

Monoceros 1. mitologinis-simbolinis gyvūnas, dažnai vaizduojamas viduramžių mene, vienaragis. Plg. pav. LE V, 107. 2. Žvaigždynas, žr. Vienaragis.

Monochammus (galloprovincialis ir sartor) yra nariuotakojų tipo, vabzdžių klasės, ilgaūsių šeimos vabalai, dideli miškų kenkėjai.

Monochordas (gr. monochordon ‚vienastygis') vienastygis muzikos instrumentas. M. yra pailga dėželė, ant kurios tarp dviejų pastovėlių įtempta styga; trečias pastovėlis slankiojamas po styga, kad galima būtų gauti norimo ilgio stygos garsą. Mokykloms taikomų m. daromos paprastai dvi stygos, kurių antroji vienu galu pritvirtina prie pastovėlio, o antras galas permestas per skridinėlį. Šią stygą įtempia pakabindami prie tos stygos laisvojo galo svarsčius. M. pademonstruoja kai kuriuos akustikos dėsnius, pvz. rezonansą, garso aukščio priežastis. Manoma, kad m. išrado graikų matematikas Pitagoras (apie 550 pr. Kr.), kartu prileidžiama, kad jis galėjo išmokti m. naudoti Egipte. M. pagalba Pitagoras nustatinėjo intervalų vibracijos santykius. Stygos padalijimas santykiu 1:2 davė oktavos intervalą, 2:3 davė kvintos intervalą, 3:4 davė kvartos intervalą. M. buvo naudojamas Euclido IV a. pr. Kr. ir Ptolemajo II a. pr. Kr., nustatinėjant graikų tonacijų intervalus. Akordų tyrinėjimui vėlyvais viduramžiais buvo pridėta iki dviejų ir trijų stygų. Vėliau iš m. išsivystė klavišinis instrumentas klavikordas (žr. Manikarka).

Monochromatinis (gr. monos ‚vienatinis, chroma ‚spalva', ‚vienaspalvis') vienos spalvos šviesos spindulys, kurį sudaro vienodo dažnumo (ilgumo) šviesos bangos. M. spindulius gauna iš įkaitintų nedidelio spūdžio (nedaugiau 10 mm) dujų arba garų. Stebint m. šviesą pro spektroskopą, matoma visa eilė labai siaurų šviesių juostelių, vadinamų spektrinėmis linijomis. Griežtai m. spindulio nepasiseka gauti, gautas spindulys turi įvairaus ilgio bangas, bet tas skirtumas yra labai nedidelis. Todėl m. spindulį kartais vadina tariamai (kvazi) m. *M.Kr.*

Monociklinės formos yra heterogeniško dauginimosi rūšis, kada partenogenetinės dauginimosi kartos tiktai vieną kartą per metus pasikeičia dvilyte karta (žr. Visimas).

Monocitai (gr.) baltųjų žmogaus kūno kraujo kūnelių grupė.

Monocitozė (gr.) monocitų padaugėjimas kraujuje, sergant maliarija, hepatitu.

Monocotyledones žr. Vienaskilčiai.

Monod 1. Adolphe (1802–1856) prancūzų protestantų teologas, įsteigęs protestantų Église évangelique libre, 1847 pamokslininkas Paryžiuje. Išsp. tris tomus pamokslų La crédulité de l'incrédule 1830 ir 1855.

2. Gabriel (1844–1912) prancūzų istorikas, akad. narys (nuo 1896), Collège de France prof. (nuo 1905) ir vienas žinomo žurnalo Revue historique steigėjų. Mokslinės išvykos metu pažinęs vokiškos mokyklos — Jaffés (žr.) ir Waitzo (žr.) — metodus, atsidėjo viduramžių prancūzų istorijos šaltinių leidimui. Jo pirmieji šios srities darbai: Études critiques sur les sources de l'histoire merovingienne 1872–85 ir Études critiques sur les sources de l'histoire carolingienne 1898. Prancūzijos istorijai svarbus yra jo Bibliographie de l' histoire de France 1888. Ypač žinomas akademijos premijuotas istorijografinis veikalas: Les maîtres de l'histoire de France: Renan, Taine, Michelet 1903; Le vie et la pensée de Jules Michelet 1923.

3. Winfred (1867–1943) prancūzų evangelikų teologas, protestantų bažnyčios apjungimo šalininkas, nuo 1909 prof. Išsp. L'espérance chrétienne 1899–1901, Le protestantisme 1928, Le problème du Bien 1935, Après la journée 1938 (autobiografija). Leido Revue du christianisme social.

Monodija (gr.) deklamavimo būdas sen. Graikijoje; akompanuojama daina, išsivysčiusi apie 1600 kaip reakcija prieš polifoninį stilių. Ji būdinga rečitatyviniu charakteriu dainavimo partijoje ir basso continuo akompanimente.

Monodrama žr. Melodrama.

Monofagai (gr. monos ‚vienas' ir phagein ‚ėsti') gyvuliai, mintą tik viena kuria nors maisto rūšimi.

Monofilinis (gr., lot.) botanikoje vienalapis, pvz. Ophioglossum, taip pat vienalapė taurelė, kada atskirų taurialapių nesti.

Monofizitai (gr. monos ‚vienas' ir physis ‚prigimtis') religinė sekta, aiškinanti, kad Jėzuje Kristuje tebuvo viena prigimtis — dieviškoji. Jo žmogiškoji prigimtis

dieviškoje visiškai ištirpo, ir Jo kūnas nebuvęs tokios pat substancijos, kaip mūsų. Tai yra kraštutinis teigimas, neigiąs Kristaus žmogiškumą, kartu tvirtinąs, kad Jo žemiškas gyvenimas buvo visiškai nesvarbus. Eutyches (448) iškėlė monofizitizmą, tačiau vyriausias jo skelbėjas buvo Dioscoros, Aleksandrijos patriarchas. Šis mokslas buvo pasmerktas Kalchedono Bažnyčios susirinkimo, kuris Kat. Bžn. doktriną šioje srityje suformavo. M. tebėra dar ir šiandien — koptai, etiopai, sirai, jakobitai, armėnai. Jie sudaro atskirą Bažnyčią, skirtingą nuo katalikų ir stačiatikių.

A. A. Luce, Monophysitism Past and Present 1920. *A.Jšk.*

Monofonija (gr. monos ‚vienas' ir phonos ‚skambesys') vadinama muzika, susidedanti iš vienabalsės melodijos, be jokio kitų balsų ar instrumentų pritarimo. M. pati seniausia istorijoje muzika, randama senovės graikuose, ankstyvoje bažnytinėje muzikoje, kaip gregorinis choralas ar bizantinis giedojimas, taip pat trubadūrų, truverių, minesingerių bei meistersingerių muzikoje, XIII a. italų laude ir visuotinai orientalinėje bei primityvioje muzikoje. Monofoniniam tipui priklauso ir Europos liaudies melodijos. Čia išimtį sudaro lietuvių sutartinės, kurios priklauso polifoniniam muzikos tipui. *Iz.V.*

Monoftongas (gr. monos ‚vienas', phtongos ‚garsas') vienagarsis.

Monogahlea JAV upė, Allegheny (Ohio) intakas ties Pitsburgu; apie 460 km ilgio; baseinas 19.824 km². M. išteka iš V. Virginijos ir teka šiaurės linkme. Prie jos yra daug pramoningų vietovių (ir akmens anglies kasyklų), iš kurių žymiausios: Clarksburg, Fairmont, Morgantown, M., Monessen, Donora, McKeesport ir Duquesne.

Monogãmija (gr. monos ‚vienas' ir gamos ‚santuoka') vienpatystė; vedybų forma, kai vienas vyras susituokia su viena moterimi. Ši forma yra plačiausiai paplitusi įvairiose bendruomenėse ir atrodo esanti tinkamiausia vaikams ugdyti ir šeimos solidarumui stiprinti. Net ir tose kiltyse ar kraštuose, kur leidžiama poligamija, didžioji bendruomenės dalis praktikuoja m. XIX a. evoliucijos šalininkų prielaida, jog m. yra paskutinė šeimos evoliucijos pakopa, pradedant pirmykščių kilčių promiskuitetu ir baigiant civilizuotų visuomenių vienpatyste, yra visiškai atmesta. Vieni iš primityviausių Andamano salų gyventojų yra monogamiški. Kitose kiltyse, kaip Malajų salų semanguose, vyras veda tik vieną žmoną iš karto, nors vėliau jis gali vesti kitą ir t.t. Inkų civilizacijoj aukštesnysis luomas galėjo nepaisyti m., o žemesnysis luomas privalėjo jos laikytis. Nors m. nėra susijusi su vienokiu ar kitokiu kultūros ‚lygiu', tačiau tam tikros biologinės ir ekonominės aplinkybės ją palaiko. Išskiriant tas kiltis, kur yra praktikuojamas vienos lyties kūdikių žudymas, abiejų lyčių skaičiai visur yra maždaug lygūs, tad galimas mažas vienos lyties perteklius negali įtaigoti poligamijos aplamai. Naujaisiais amžiais krikščionybės įtaka, m. pripažįstanti vienintele vedybų forma, yra lygiai remiama humanizmo bei sekuliarizmo srovių, nors jų motyvai gali skirtis. Žr. Šeima.

W. Schmidt und W. Koppers, Völker und Kulturen 1924; *R. Lowie,* Primitive Society 1949; *W. Koppers,* Primitive Man and his World Picture 1952; *H. Günther,* Formen und Urgeschichte der Ehe 1952. *A.Mst.*

Monogenėja plokščiųjų kirmėlių tipo parazitinių siurbikių poklasis, kurio nariai parazituoja gyvių išorėje, ant kūno paviršiaus (ektoparazitai) ir visą gyvenimą su visais kaitos ciklais praleidžia viename gyvūne.

Monogenetinės siurbikės yra plokščiųjų kirmėlių tipo, siurbikių klasės poklasis, kurio nariai visą gyvenimą parazituoja tiktai v i e n a m e g y v ū n e, visą gyvenimą nekeičia šeimininko, kurio kūnu maitinasi (žr. Kirmėlės).

Monogenezė (gr. monos ‚vienas' ir genesis ‚kilmė') b i o l o g i j o j e visos gyvijos kilmės teorija iš vienos celės. Priešingai poligenezei.

Monogenistai (gr.) b i o l o g i j o j e tie antropologai, kurie laikosi nuomonės, kad visi žmonės kilę iš vieno pagrindinio kamieno, net iš vienos ir tos pačios poros, o poligenistai tvirtina buvus daugelį skirtingų protėvių. Pvz. Aristotelis ir Vitruvius skelbė, kad klimatas ir gyvenamoji aplinka yra svarbiausios skirtingų rasių atsiradimo priežastys. Tačiau, nors kai kurios modifikacijos negalima užginčyti, iš tikrųjų pastebimas didelis rasinių žymių pastovumas ir po migracijos į vietas, kur klimatas kraštutiniai skirtingas nuo anksčiau gyventos vietos. Manoma, kad trumpas stebėjimo laikas negali parodyti tikrojo, ilgų amžių būvyje vykusio, keitimosi. A. R. Wallace prileidžia, kad tolimi žmogaus protėviai, žmonių giminės reprezentantai, gyvenę laukiniame būvyje ir buvę daug

plastiškesni prisitaikyti gyvenamai aplinkai. Ši pažiūra randa gana didelio pritarimo. *J.Dbr.*

Monogenizmas žr. Monogenistai.

Monogonija (gr.) belytis veisimasis. Žr. Veisimasis.

Monografija (g. monos ‚vienas' ir graphē ‚rašau') mokslo veikalas, aprašąs ir sprendžiąs tiktai vieną kurios nors srities mokslo problemą, aprašąs vieno asmens mokslinę, kultūrinę ar politinę veiklą. M. rašymas ypač pagausėjo nuo XIX a.

Monogramà (gr.) pirmųjų pavardės ir vardo raidžių ženklas, kartais jungiamas su kitokio pobūdžio raidėmis bei figūromis. Senovėje žinomos simbolinės m., pvz. Jėzaus Kristaus m., sudaryta iš gr. raidžių X=ch ir P=r. Viduramžiais m. buvo tvirtinami dokumentai, todėl m. pažinimas reikšmingas diplomatikoje, taip pat numizmatikoje ir meno istorijoje. Vėlybaisiais viduramžiais m. naudoti pradėjo meistrai savo dirbtuvės gaminiams žymėti. Plačiau m. įsigali XV a. vario raižiniuose, kurių meistrai, įraižydami į vario plokštę savo m., norėjo darbą apsaugoti nuo plagiatorių; bet vėliau renesanse m. dėjimo papročio išplitimui daugiau reikšmės turėjo asmeniniai autorių prestižo motyvai. Nuo XVI a. menininkų m. dėjimas įsigali visose meno šakose, grafikoje, tapyboje, skulptūroje, auksakalių bei keramikų dirbiniuose. Dažniausiai nepasitenkinama vien m., bet įrašoma taip pat dalis ar visa pavardė, prijungiamos tam tikros figūros kaip pastovūs menininko ženklas, taip pat darbo sukūrimo metai (žr. Signatūra). Yra menininkų, kurių yra išlikę eilė jų m. pažymėtų darbų, bet meno istorijai betgi nepavyko išaiškinti jų pilnos pavardės. Tokie menininkai vad. m o n o g r a m i s t a i. Pvz. ES — meistras (žr. LE VI, 38). Žinios apie m. ir monogramistus sutelktos specialiuose leksikonuose. Plačiausią tokį rinkinį paskelbė Nagleris, informuodamas apie senųjų meistrų pavardžių inicialus, santrumpas bei figūrinius ženklus, kurie randami ant meno darbų, duodamas tų ženklų reprodukcijos. Naują kritišką monogramistų ir bevardžių meistrų leksikoną paruošė Vollmeris.

G. K. Nagler, Die Monogramisten 1859–79 (²1919–20); *O. E. Ris-Paquot,* Dictionnaire encyclopédique des marques et monogrammes, chiffres, lettres initiales 1893; *H. Vollmer,* Meister mit Notnamen und Monogrammisten (Thieme-Becker 37 t.) 1950; *E. Bénézit,* Dictionaire critique et documentaire de peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs 1948–55. *P.Rkl.*

Monograma

Monoideizmas (gr. monos ‚vienas' ir eidos ‚vaizdas') prancūzų psichologo Ribot įvestas terminas pažymėti didžiausią dėmesio sukoncentravimą į vieną vietą.

Monoinfekcija (gr.) apsikrėtimas viena mikrobų rūšimi.

Monokarpinis augalas (gr. monos ‚vienas' ir karpos ‚vaisius') vieną kartą žydįs ir vieną kartą duodąs vaisių, po to nunykstąs. M.a. yra visi vienamečiai ir dvimečiai augalai, o taip pat ir agavos.

Monoklininė sistema yra viena iš 6 kristalų sistemų. Ji apima kristalus, kurie turi tris nelygias ašis. Dvi ašys kertasi įžambiai, o trečioji ašis yra statmena anoms dviem. Šios sistemos formos (prizmės, pinakoidai, sfenoidai, domos) yra atviros formos, kurių kombinacijos sudaro m. kristalus. Šiai sistemai priklauso žėručio, gipso, augito, hornblendės, chlorito ir kiti kristalai.

Monòklis (gr. monos ‚vienas' ir lot. oculus ‚akis') apvalus optinis lęšis, pritaikytas įstatyti į žmogaus akies įdubimą. Pradžioje buvo naudojamas amatininkų, turinčių reikalo su smulkiais objektais, pvz. laikrodininkų. Tie m. paprastai buvo įrėminti. Vėliau, pirmiausia aristokratų tarpe, įėjo į madą neįrėmintas virvele parištas, kurį įsidėdavo į akies įdubimą reikalui esant arba tik dėl mados. Pastarąjį m. pakeitė lornetas, o amatininkai m. naudoja iki šių laikų.

Monokratija žr. Monarchija.

Monokultūra kraštutinė sėjomainos rūšis, kai toje pat vietoje, metai po metų, sėjama vis tas pats augalas, pvz. rugiai. Daugumas kultūrinių augalų gali sėkmingai būti auginami toje pat vietoje tik kas kelinti metai.

Monolitas (gr. monos ‚vienas' ir lithos ‚akmuo') 1. priešistoriniame mene didelis paminklinis akmuo, menhiras (žr.). M. vadinami taip pat dideli iš vieno akmens gabalo iškalti paminklai kaip pvz. obeliskai (žr.) arba Ravenos Teodoriko (žr.) paminklo iš vieno akmens iškaltas viršus. 2. Ugniai ir vandeniui atspari medžiaga grindims.

Monolitiškumas skulptūroje ir architektūroje reiškia formų pobūdį, kuris teikia stipraus vientisumo įspūdį, tarytum daiktas būtų iškaltas iš vieno gabalo ar išlietas iš vienos masės.

Monologas (gr. monos ‚vienas' ir logos ‚kalba') draminė scena, kurioje reiškiasi (kalba) tik vienas aktorius. Antikos teatre m. buvo retai naudojami, jeigu m. nelaikysim prologo, kuris paprastai yra scenos veikalo paaiškinamasis m., nusakąs veikalo mintį, ir taip pat dažniausiai tik vieno aktoriaus atliekamas. Prologą pirmą kartą pavartojo Euripidas, po jo romėnų, renesanso ir vėlesnių laikų rašytojai. Bet prologas tam tikra prasme yra už dramos, o m. yra neatskiriama dramos dalis. Plačiai žinomi m. yra Šekspyro, Hamleto (Būti ar nebūti), Rasino Fedros, Šilerio Joanos D'Arc ir kt. Naujųjų laikų teatras m. vengia, nes vieno žmogaus kalbėjimas su savimi jam atrodo nenatūralus ir stabdąs veiksmą. Modernioji dramaturgija vietoj m. išrado atskiras aktoriaus frazes, tariamas sau ar į šalį. Literatūroje yra žinomas m. žanras, kur autorius kuria ne ištisą dramos veikalą, o tik atskirą m., tragiškai ar komiškai žmogaus būsenai išreikšti. Po vieną kitą m. yra parašę beveik visi lietuvių senesnieji rašytojai, ypač lietuviškųjų vakarų reikalui. Komišku m. galima laikyti vieno aktoriaus skaitomą ar deklamuojamą feljetoną, ypač tokį, kur reiškiasi žmogiškasis Aš. Tokių M. paskutiniu metu yra sukūrę Pulgis Andriušis, Antanas Gustaitis, Vilius Bražėnas ir kt. lietuvių rašytojai. *St.S.*

Monomaniakas (gr.) sergąs ar turįs monomaniją, turįs vieną kurią manijų; sergąs kuria manija. Žr. Maniakas.

Monomanija (gr. monos ‚vienas' ir mania ‚kvailybė, pamišimas') liguista psichinė būklė, pasireiškianti minties ir jausmų sutelkimu į vieną kurią idėją. Atskira manija, pvz. didybės, persekiojimo ir kt. manijos. Manijų asmuo gali turėti ir kelias, tačiau priešdėliu mono- pabrėžiama, kad jis yra apsėstas tik vienos kurios jų. M. terminas sudarytas prancūzų psichiatro J. E. D. Esquirol ir pavartotas anais laikais pavadinti melancholijai. Bet iš tikrųjų m. apėmė simptomus ir įvairių kitų psichinių ligų, pridedant, žinoma, prie šio termino atitinkamą epitetą. Tokiu būdu haliucinacija anuo metu buvo vadinama sensityvine (pojūtine) m., o paneigos kvailybė — hipochondrine m. (Šis pastarasis terminas šiandien yra suprantamas kitaip). Pats Esquirol skyrė šias manijas: m., arba amenomaniją, kuri pasireiškia didybės kliedėjimu, lipemaniją — liūdesio bei depresijos m., demonomaniją, arba teomaniją, išreiškiančią religinį pamišimą; po to ėjo užmušimo, savižudystės, vagystės, meilės (vad. erotomanija) ir visa eilė kitų manijų. Žodžiu, m. su atitinkamais požyminiais turėjo apimti visas tuomet žinomas psichines ligas, kurias pats Esquirol skirstė į dvi dideles grupes: a. afektyvinę m., apimančią visus emocinius sutrikimus, ir b. instinktyvinę m., pasireiškiančią nesuvaldomais impulsais. Šių dienų psichiatrijoj m. liko kaip istorinis terminas, o manijos terminas yra daugiau vartojamas išreikšti kurios nors psichinės ligos tipingesnių simptomų grupei. *A.Lgm.*

Monomas žr. Polinomas.

Monometalizmas (gr. monos ‚vienas' ir metalon ‚metalas') pinigų sistema, pagrįsta vienu brangiuoju metalu. Istoriškai žinomas monetinis m., kai laisvai kaldinamos ir eina krašto pinigų apyvartoj pačios pilnavertės monetos. Monometalinė pinigų sistema gali būti ir be pilnaverčių monetų apyvartos. Tuomet turime gabalinį m., t.y. pinigų sistemą, kurios piniginis vienetas susietas su vienu brangiuoju metalu be pačių brangiojo metalo monetų kaldinimo prievolės. Vidaus apyvartoj kursuoja popieriniai pinigai. Jie paprastai keičiami į piniginio metalo nustatyto dydžio gabalus tik užsieninių atsiskaitymų ir vidaus pramonės reikalams. Piniginio metalo atsargos yra sukoncentruotos notų bankų seifuose ar valdžios iždo sandėliuose. Plačiausiai žinomas, be abejo, aukso m., o iki maždaug XIX a. vidurio, šalia bimetalinės pinigų sistemos, daug kur praktikuotas ir sidabro m. Tačiau mūsų laikais praktikuojamas tik gana ribotas bei kontroliuojamas gabalinis aukso m. JAV doleris yra tipingiausias dabartinės aukso monometalinės pinigų sistemos pavyzdys. Dolerio vertė yra tiesiogiai susieta su auksu, kuris sukoncentruotas iždo

sandėliuose. Auksas perkamas ir parduodamas įstatymo nustatyta kaina. Tačiau jis parduodamas tik užsieninių atsiskaitymų ir vidaus pramonės reikalams. Vadinas, tai nebėra automatinis laisvas senojo tipo aukso standartas su pilnaverčių monetų apyvarta, kuris buvo įsivyravęs XIX a. antroje pusėje ir praktiškai pasibaigė su 1914. *J.Pžm.*

Monomorfinis (gr. monos ‚vienas' ir morphē ‚pavidalas') b o t a n i k o j e augalas, kaip pvz. grybai, išvystąs tik vienos rūšies sporas.

Monomorium pharaonis yra nariuotakojų tipo, vabzdžių klasės, plėviasparnių būrio naminė skruzdėlė, gyvenanti namuose, sandėliuose, rausvai gelsvos spalvos, apie 2 mm ilgio, labai įkyri ir žalinga, nes ėda ir teršia maistą.

Monongaheda upė JAV, V. Virginijos ir Pensilvanijos, kair. Ohio aukštupys, 480 km ilgio; teka į šiaurę, ties Pitsburgo mst. jungiasi su Aleghany ir sudaro Ohio upę; baseino plotas 19.160 km^2, vid. debitas 360 m^3/sek.

Monoplānas (gr. monos ‚vienas' ir planum ‚paviršius') lėktuvas, su viengubais sparnais. Kai kurie iš pačių pirmųjų lėktuvų buvo šio tipo (pvz. Bleriot, Lathani), tačiau struktūriniai reikalavimai skatino visą eilę ankstyvųjų pionierių-konstruktorių (Wright, Farman, Cody ir kt.) dvisparnę konstrukciją naudoti. M. buvo dar mažai naudojami I pas. karo metu, tačiau ankstyvieji skridimai per Atlantą — Spirit of St. Louis, Lituanica — jau buvo m. konstrukcijos. Duraliuminio vartojimas ir vidinės sparnų struktūros ištobulinimas skatino m. plitimą. Savo lengvumu duraliuminis įgalino storesnius sparnų profilius konstruktuoti ir tuo pačiu vidun sparno sudėti visą reikalingą struktūrą. Šis principas labai sumažino oro trintį. Apie 1940 jau m. patapo kuone visuotiniu modernios lėktuvų konstrukcijos principu. Žr. Lėktuvas. *A.Dz.*

Monoplegija (gr. monos ‚vienas', plegē ‚smūgis') vieno kurio sąnario ar atskiros kūno dalies paralyžius, pvz. rankos, kojos, veido, pirštų ir kt.

Monopoli P. Italijos mst. Apulijoj, Adrijos jūros uostas; apie 35.000 gyv. (1958). Fridriko II pilis, vyskupo rezidencija, katedra. Tekstilės, cemento, muilo pramonė.

Monopolis (iš gr. monopolion, monos ‚vienas' ir pōlēo ‚parduodu') 1. išimtinė bet kurios gėrybės ar bet kurio patarnavimo pasiūlos ar paklausos kontrolė apibrėžtoje rinkoje; 2. išimtinis bet ko turėjimas: gėrybės, mokslo, išradimo, patento, privilegijos; 3. m. (1 ir 2 prasme) turinti įstaiga, įmonė ar jų kombinacija; 4. m. suteikiąs aktas; 5. monopolinis reikmuo. Išimtinė gėrybės arba patarnavimo kontrolė vienose rankose įgalina monopolininką nustatyti tai gėrybei arba patarnavimui kainą, nepaisant konkurencijos. Vienašaliam pasiūlos m. esant, monopolinės prekės kaina, paprastai, yra aukštesnė už konkurencinę kainą. Dvišaliam pasiūlos-paklausos m. esant, kaina daugiausia priklauso nuo abiejų m. turėtojų susitarimo, kuriam žymios įtakos turi reliatyvus tų dviejų partnerių finansinis pajėgumas. M. gali būti visiškas ir dalinis. Jis gali reikštis įvairiomis formomis.

M. i s t o r i j a. Jau viduramžių gamybai ir prekybai nesvetimi monopoliniai siekimai. M. privilegijų siekė pirklių gildijos, Hanzos lyga ir pn. organizacijos. Nors anglų įstatymai iš esmės buvo priešingi m., Anglijoje m. turėjo geriausią dirvą iki Stiuartų laikų. Monopolinės tendencijos pasiekė viršūnę Elzbietai I karaliaujant. XVII ir XVIII a. paplito privilegijuotosios bendrovės. Jų garsiausia British East India Company ne tik buvo monopolizavusi prekybą tarp Anglijos ir Indijos, bet dargi turėjo kai kurių valdžios galių Indijoje. Panašių bendrovių buvo Prancūzijoje, Olandijoje ir kt. Ekonominė merkantilizmo politika siekė pramonės ir prekybos ugdymo m. privilegijomis. Monopolinių organizacijų gausėjimas itin būdingas XIX a. antrosios pusės ir XX a. kapitalizmui. Joms palankias sąlygas sudarė stambių įmonių kūrimasis, akc. bendrovių augimas, protekcionizmas, vairuojamasis ir karo ūkiai, reklamos įstaiga ir kt. M. įsigalėjimas yra pavojingas tiek ūkiškai, tiek politiškai. M. užgniaužia mažąsias ir vidutiniąsias įmones, slopina konkurenciją ir stabdo jos skatinamą gamybos našumą ir techninę pažangą, nepaiso vartotojų interesų ir dažnai siekia politinės galios. Su perdideliu m. įsigalėjimu kovojama m. pagimdžiusių priežasčių šalinimu arba valstybės intervencija, kurios stipriausia forma — suvalstybinimas. JAV m. organizavimui sutrukdyti 1890 paskelbtas Sherman Anti-trust Act. Praktikoje šis įstatymas yra neefektingas kovoje prieš monopolines suinteresuotųjų kombinacijas. M. varžymas

dažnai laikomas prieš laisvąjį ūkį nukreiptos ekonominės politikos priemone.

M. rūšys. M. gali atsirasti dėl gamtinių sąlygų, autoriaus arba patento teisių, valstybės koncesijų, dėl finansinio, sutartinio arba įstatyminio visų kurios ūkios šakos įmonių susijungimo, dėl įvežimo draudimo, protekcinių muitų ir kt. Kilmės požiūriu m. gali būti: a. natūralinis, sudarytas gamtos sąlygų; viena tokių sąlygų — buvimas riboto kiekio mineralo, esančio vieno asmens ar vienos institucijos kontrolėje; b. teisinis, sukurtas teisinio akto; c. sutartinis, sutartas kelių įmonių ir besireiškiąs trestų, kartelių, sindikatų ir kt. viešų arba slaptų junginių forma. Tikslo požiūriu m. gali būti: a. fiskalinis, siekiąs valstybės iždui pajamų; b. vartojimo m., reguliuojąs sveikatai kenksmingų reikmenų, pvz. alkoholio, vartojimą; c. privilegijos m., sudaręs suinteresuotiesiems protekcines sąlygas, apsaugančias nuo konkurencijos, arba suteikiąs jiems išimtines privilegijas. Fiskalinio m. sąvoka dažniausiai sutampa su valstybiniu m. Valstybiniu m. vadinamas m., kai pati valstybė turi išimtinę teisę gaminti arba pardavinėti kai kurias ūkines gėrybes, pvz. tabaką, degtukus, spiritą ir kt. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo įvesti šie valstybiniai m.: 1921 lošiamųjų kortų m., 1923 spirito ir degtinės m., 1930 degtukų m., kurio teises valstybė sutartimi perleido švedų Kreugerio koncernui Svenska Tändsticks Aktiebolaget, suteikusiam Lietuvai 60 mil. lt. paskolą.

E. Egner, Der Sinn des Monopols 1931; *F. A.* Fetter, The Masquerade of Monopoly 1931; *D. Cesevičius*, Das Finanzsystem Litauens 1934; *W. Röpke*, Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart ⁴1944; *E. H. Chamberlin*, The Theory of Monopolistic Competition ⁵1946; *E. S. Mason*, Economic Concentration and the Monopoly Problem 1957.

J.Ppl.

Monopsichizmas (iš gr. monos ‚vienintelis' ir psychē ‚siela') teorija, kad tėra viena sielinė substancija ir kad tik kūninės skirtybės sudaro atskirų sielų skirtingumus. Šią teoriją skelbė Averroes ir kai kurie kiti arabų bei žydų viduramžių filosofai. Visiškai priešingą teoriją vėliau formulavo Leibnizas savo monadų mokslu.

Monopteros (gr.) architektūroje apskritinis ar keturkampis pastatas, sudarytas vien iš kolonų ir stogo ir neturįs mūro sienų. Išvystytas graikų ir romėnų architektūroje, M. jų tačiau buvo gana retai naudojamas. Baroko ir klasicizmo laikais ypatingai soduose buvo mėgiama statyti mažo m. formos dekoratyvinio pobūdžio šventyklas.

Monosacharidai (gr. monos ‚vienas' ir sakchar ‚cukrus') grupė organinių alifatinių (neuždarų) junginių, kurių molekulę sudaro pavienė anglies atomų grandis su prijungtais vandenilio ir deguonies atomais. M. priklauso organiniams junginiams vad. karbohidratais arba angliavandeniais. M. rūšis, vadinama heksozai, yra svarbūs cheminiai junginiai ir jų kai kurie, pvz. gliukozė, laktozė ir galaktozė yra plačiai vartojami maisto pramonėje. Žr. Cukrai.

Monoteizmas (gr. monos ‚vienas' ir theos ‚dievas') tikėjimas vieną dievą. Griežtai imant, grynas m. tėra vien tik judaizme, krikščionybėje ir islame, nors gausių apraiškų sutinkame daugelyje pirmykščių ir net išsivysčiusiųjų religijų tarpe (žr. Vyriausioji Būtybė, Religijos istorija). XIX a. m. apraiškų terandant vien tik vad. išsivysčiusių religijų tarpe, ano meto religijos filosofų ir pirmųjų etnologų religijos raidos visumoje jis buvo nukeliamas į paskutinį religijos tarpsnį, laikant m. religijos raidos atbaiga, pvz. A. Comte (1830) fetišizmas-politeizmas-m.; E. B. Tylor (1872) animizmas - manizmas - fetišizmas - politeizmas - m; R. R. Marett (1899) preanimizmas, arba dinamizmas,-animizmas-politeizmas-m. Į paskutinę religijos raidos vietą šiandien m. taip pat nustumia ir visi pozityvistai ar jiems artimos linkmės religijų istorikai (J. W. Hauer, J. H. F. Kohlbrugge ir kt.). Atbaigiamąja m. vieta religijos raidos grandinėje 1898 suabejojo A. Lang, kurį vėliau etnologiniais duomenimis labai gausiai parėmė W. Schmidt ir jo sekėjai (W. Koppers, P. Schebesta, M. Gusinde ir kt.), išryškindami pirmykštį m. ir pačios religijos pradmenimis, nes juo ryškesnė tautelėje prokultūrės gyvena, juo aiškesnis ir pradinis m., t.y. Vyriausios Būtybės įvaizdis. Todėl šiandien dažnai pirminis m. likęs ne tiek jau vietos religijos raidos grandinėje, kiek pačios religijos pradmens ginču, kurį dažnai sąlygoja ne tik etnologiniai duomenys, bet ir pati žmogaus pasaulėžiūra.

Baltų, taigi ir lietuvių, senosios religijos m. teturime tik kalbinių duomenų (žr. Dievas). Šiaip, atrodo, mūsų Vyriausios Būtybės (ide. ‚Dievo Tėvo') įvaizdį jau istorinių laikų sąvartoje bus nugalėjęs ‚griausmo dievas' — Perkūnas (žr.).

E. B. Tylor, Primitive Culture 1873 (daug laidų); *A. Lang*, The Making of Religion 1898; *R. H. Lowie*, Primitive Religion 1924; *H. Pinard*

de la Boullaye, L'étude comparée des religions I–III, 1925–31; *W. Schmidt,* Der Ursprung der Gottesidee I–XII, 1926–56; (") Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte 1930; *K. Th. Preuss,* Glauben und Mystik im Schatten des Höchsten Wesens 1926; *W. Koppers,* Der Urmensch und sein Weltbild 1949 (ag. 1952); *M. Eliade,* Traité d'histoire des religions 1949 (vok. 1954); *H. Kühn,* Das Problem des Urmonotheismus 1950; *J. Maringer,* Vorgeschichtliche Religion 1952; *P. Radin,* Monotheism Among Primitive Peoples 1954; *F. König ir kt.,* Christus und Religionen der Erde I–III, ²1956. *A.Mž.*

M. katalikų religijoje — mokslas ir tikėjimas, kad yra tik vienas Dievas. Tai seka logiškai iš katalikų filosofijos ir teologijos Dievo sampratos. Dievas, kaip nesudėtinga, tobuliausia būtis, tyroji dvasia bei tyrasis veikimas (actus purus), kuriame nėra jokio skirtumo tarp Jo prigimties ir Jo buvimo, tarp buvimo ir veikimo, gali būti tiktai vienas ir aukščiau visos kitos tikrovės. Visos regimos ir neregimos tikrovės santykis su tokia tobuliausia būtimi yra kaip kūrinio su savo kūrėju, leidžiančiu visa, kas yra, iš nieko. M. yra du esminiai elementai: kad Dievas yra tiktai vienas ir kad Jis yra visų daiktų kūrėjas. Nors žmogaus protas gali prieiti prie tokios Dievo sąvokos be apreiškimo, tačiau iš tikrųjų nė viena filosofinė sistema prieš krikščionybės erą nebuvo sudariusi aiškios Dievo vienumo sampratos. Toli buvo net ir graikų filosofija nuo tikrojo m., nes jai trūko tikslios veikiančiojo priežastingumo sąvokos (Platonas, Aristotelis). Iš apreiškimo žinome, kad žmogus pradžioje buvo gavęs antgamtiniu keliu tikrą Dievo sąvoką ir kad pirmųjų žmonių religija buvo monoteistinė. Ilgainiui m. išsigimė į politeizmą (Prd. 1; Išm. 13, 16; Rom. 1, 18). Dievo ypatingu veikimu, siuntimu įkvėptųjų rašytojų ir pranašų, žydų tauta savo religijoje išlaikė tikrą m. Visos kitos tautos buvo paskendusios didelėse politeizmo klaidose. M. sąvoka nepaprastai patobulėjo N. Testamente su Švč. Trejybės paslapties apreiškimu. Šios paslapties svarstymas žmogui davė progos giliau įžvelgti į dieviškosios būties tobulybę ir esmės tapatybę, bendrą trims skirtingiems asmenims.

Pirmieji trys krikščionybės šimtmečiai praėjo kovoje už m. prieš pagonių politeizmą. Nikėjos ir Konstantinopolio susirinkimų tikėjimo simboliai pirmiausia išpažįsta m. Kat. Bžn. iki šiai dienai skelbia savo tikėjimą per Mišias kunigo žodžiais: Tikiu vieną Dievą (Credo in unum Daum).

J. Lotz, Das Christentum als Monotheismus in den Apologien des zweiten Jahrhunderts 1922; *E. Peterson,* Monotheismus als politisches Problem 1935; *P. Palazzini,* Il monoteismo nei Padri Apostolici del II scolo 1946. *V.Rmš.*

Monotelizmas (gr. monos ‚vienas' ir thelema ‚valia') religinė atskala, kilusi iš monofizitizmo, VII a. Jos šalininkai tvirtina, kad Jėzaus Kristaus asmenyje tebuvusi viena valia. Konstantinopolio trečiasis Bažnyčios susirinkimas (680) pasmerkė m., paskelbdamas, kad Kristaus asmenyje buvusios dvi valios — dieviškoji ir žmogiškoji, skirtingos, nepriešingos viena kitai, tačiau aukštesnė esanti dieviškoji. Apie Kristaus vieną valią tegalima kalbėti tik ta prasme, kad tarp Jo dieviškosios ir žmogiškosios visuomet viešpatavo pilna harmonija. *A.Jšk.*

Monotematinis (gr.) muzikos veikalas, konstruotas viena tema. Suprantama, kad tokiame veikale atsiranda ir kitos medžiagos, bet ji neįgauna tematinės reikšmės.

Monotipas (gr. ir ag.) spaustuvės renkamoji mašina, surenkanti ir nuliejanti rinkinį atskiromis raidėmis. 1887 m. užpatentavo Tolbert Lanston (1844–1913) ir 1897 pradėtas masiškai gaminti. M. yra dviejų atskirai veikiančių dalių. Pirmoji jų yra renkamoji, kur paspaudus raidės spaustuką (klavišių), popieriaus juostelėje išduria skylučių derinį, arba raidės žymenį. Tokiu skylučių deriniu perrašomas rankraštis žodžiais ir eilutėmis, tarp žodžių ir raidžių praskiriant automatiškai pačiai renkamajai reikiamus tarpus. Parašytas m. rankraštis, arba rinkinys, perleidžiamas per antrąją, arba liejamąją m. dalį, kur pagal popieriaus juostelėje skylučių derinį jau atlieja atskirą raidę, sudaro jų žodžius ir eilutes, kaip pirmąja m. dalimi, arba renkamąja, buvo surinkta, t.y. perrašyta. Padarytosios klaidos atskirai ištaisomos renkamąja, atliedinamos raidės ir atskirai ištaisomos rinkinyje, t.y. nereikia perrinkti klaidinga visa eilutė kaip pvz. linotipo, intertipo ir pn. Renkamoji m. dalis turi iki 253 spaustukų ir jos neperstatant galima rinkti tris skirtingus rinkinius (paprastą, kursyvą ir riebųjį), taip pat dviejų skirtingų dydžių. M. renkamoji itin patogi renkant sunkius ir sudėtingus rinkinius, pvz. žodynus, matematikos leidinius, katalogus ir pn. M. naudojamas ir pagalbiniams spaustuvės liejiniams, pvz. juo atliejama įvairūs rėmeliai, tarpinė laužymo medžiaga, poklišės ir kt. M. atliejamasis pajėgumas priklauso nuo raidžių dydžio, pvz. 12.000 nonparelio raidžių per val., arba iki 8000 cicero, t.y. jo darbo spartą apsprendžia metalo sustingimo laikas. Pirmasis

Lietuvoje įsigytas m. buvo 1933 Klaipėdos Ryto spaustuvės, kuriuo rinktas Lietuvių kalbos žodynas ir kt.

Iš m. yra išriedėjęs ir monofotas. Renkamąja m. dalimi surenka rinkinį ne popieriaus juostelėje kiaurymių deriniu, bet nufotografuoja. Šį rinkinį perleidžia per monofotą ir paruošia spausdinimui plokštę.

Monotonija (gr. monos ‚vienas' ir tonos ‚skambėjimas') 1. rečitavimas liturginių tekstų vienu tonu psalmėse, maldose, lekcijose, evangelijose ir pn. M. yra paįvairinama lankstymu, t.y. mažu tono pakilimu ar nuleidimu teksto frazės pradžioje, viduryje ar gale.

2. Kasdienine prasme—vienodumas, nuobodumas.

Monotrematai (lot. Monotremata) primityviausi žinduoliai, priklausę būriui Monotremata, susidedančiam iš dviejų šeimų: ančiasnapių, Ornithorhynchidae, su gentim Ornithorhynchus, ir skruzdėdžių Tachyglossidae, su gentimis Tachyglossus ir Zaglossus. M. skiriasi nuo visų aukštesnių žinduolių: jie deda kiaušinius, jų dešinysis ir kairysis oviductus nesueina į vieną kanalą ir nesudaro median uterus, taip pat kanalai iš lytinių organų, pūslės ir virškinamojo trakto atsidaro į paprastą kloaką. Kai m. kiaušiniai išperimi, jaunikliai būna dar silpni ir nešiojami tam tikroje pilvo raukšlėje, panašioje į krepšelį. Jaunikliai neturi žindimui pritaikytų apyburnio dalių, o motina neturi spenių — pieną jaunikliai laižo tiesiai nuo motinos pilvo toje vietoje, kur yra pieno liaukų angos. Suaugę patinėliai turi tam tikrą pentiną ant kiekvienos kojos riešo. Pentinai aprūpinti liaukomis, gaminančiomis nuodingą skystį, ir tarnauja apsigynimo organu. M. vieta sistematikoje ilgą laiką kėlė didelių abejonių ir nesutarimų zoologų tarpe. Taip pvz. E. Home ančiasnapį aprašė (1802) kaip naują keturkojų atstovą, priskirdamas jį atskirai grupei — tarp žinduolių ir paukščių. Pirmasis šios gyvulių grupės pavadinimą m. paskelbė E. Geoffroy (1803). Lamarckas (1809) tvirtino, kad m. nėra žinduoliai, nes deda kiaušinius ir neturi jaunikliams žindyti spenių, taip pat nėra paukščiai, nes neturi sparnų, ir plaučiai skirtingi; nėra nė ropliai, nes širdis iš keturių skyrelių. Tik pagaliau H. de Blainville (1834) žinduolių klasę suskirstė trimis poklasėmis: Ornithodelphia, Didelphia ir Monodelphia ir m. priskyrė poklasei Ornithodelphia, kadangi uterus panašus į paukščių, bet turi žinduoliams charakteringas pieno liaukas, nors speniai ir nėra išsivystę. *J.Dbr.*

Monotriglifas triglifo (žr.) rūšis, kuri romėnų architektūroje, kaip liudija Vitruvijus, buvo naudojamas ankštoje kolonų eilėje.

Monotropa Hypopitys žr. Gluosvė miškinė.

Monozė. Kai kurie autoriai šitą pavadinimą vartoja vietoj monosacharidų. Be to, m. dar vadinamas produktas, gaunamas molekuliarinės kondensacijos būdu iš formalino, veikiant jį kalkių vandeniu. Šis produktas, dažniau vadinamas formoze, yra saldus, klampus skystis, kurį sudaro mišinys cheminių junginių, bendros formulės $C_6H_{12}O_6$.

Monreale Sicilijos mst., į p.v. nuo Palermo, ant M. kalno (400 m), kurio vardą gavo ir pats mst.; per 22.000 gyv. (1958). Katedra, statyta 1174–89 (Vilhelmo II fundacija), yra normanų karalių mauzoliejus, žymus architektūros paminklas. Pastatas bazilikos tipo, dviem bokštais, lubos plokščios, 100 m ilgio ir 40 m pločio, ant granitinių kolonų. Vidaus sienos išpuoštos mozaikomis, grindys spalvoto marmoro. 1186 portalas žalvarinėmis durimis; labai gražus choras iš lauko turi arabiškai normaniško stiliaus formas: plokštumos aptrauktos smulkiais kosmatų (žr.) ornamentais, rozetėmis ir būdingomis persikertančiomis smailių arkų juostomis, kurios sutinkamos normanų pastatuose Anglijoje ir Normandijoje (Prancūzijoje). Greta katedros gražiausias Italijoje arkadinis vienuolyno kiemas, sudarytas iš 216 dvigubų kolonėlių, statytas 1200–21, labai turtingai ornamentuotas.

Monro Harold (1879–1932) anglų poetas, įsteigęs 1911 Poetry Review žurnalą, vėliau Poetry and Drama ir pagaliau Chapbook (1919–25). M. leidžiami žurnalai turėjo jo amžininkams didelės įtakos. Išsp. Poems 1906, Elm Angel 1930. Raštų rinkinys Collected Poems (su biografija) 1933.

Monroe 1. JAV mst. Š. Luizianoje, Quachitos upės rytiniame krante; 38.375 gyv. (1950). Kitapus upės yra West M. su 10.286 gyv. (1950). M. yra centre vieno didžiausių pasaulyje dujų laukų, apimančio apie 1000 km². Popieriaus, rašalo, medžio, saldainių, matrasų, baldų ir chemikalų pramonė.

2. JAV mst. Mičigano valstybėje, 50 km į p.v. nuo Detroito; 21.275 gyv. (1950). Kat. mergaičių akademija, dideli gėlynai

Monrealio katedra

ir vaismedžių medelynai, plieno, automobilio dalių ir kt. pramonė. M. buvo įkurtas 1780 Kanados prancūzų ir pavadintas Frenchtown. 1813 jo gyv. paprašė JAV apsaugos nuo britų ir jų sąjungininkų indėnų.

Monroe 1. James (1758–1831) JAV politikas ir diplomatas. Gimė Virginijos valstybėje, kur lankė William and Mary kolegiją. Dalyvavo ir pasižymėjo Amerikos revoliuciniame kare. Vos sulaukęs 24 metų, išrinktas į Virginijos seimelį ir netrukus paskirtas į valstybės vykdomąją tarybą. 1783–86 konfederacijos kongreso narys. Šiuo laikotarpiu M. stengėsi išplėsti konfederacijos jurisdikciją, komerciniuose reikaluose, tačiau po kelerių metų priešinosi JAV konstitucijos priėmimui, nes buvo įsitikinęs, jog ji suteiks per didelę galią federalinei valdžiai. Nuo 1790 iki 1794 JAV senato narys, kur pasireiškė vienu griežčiausių antifederalistų. 1794 M. paskirtas JAV ministru Paryžiuje. Čia jis vedė Prancūzijai draugišką politiką, dėl kurios 1796 iš tų pareigų buvo atšauktas. 1803 M. su kitais dviem specialiais JAV atstovais Paryžiuje dalyvavo pasitarimuose, kurių dėka JAV nupirko iš Prancūzijos visą Luizianos teritoriją. Tais pačiais metais M. paskirtas JAV ministru Londone. Po ketverių metų grįžo į JAV ir čia vėl išrinktas į Virginijos seimelį ir vėliau gubernatoriumi. 1811 prezidento Madisono paskirtas JAV valstybės sekretoriumi. Šiose pareigose išbuvo iki 1816. Tais metais M., respublikonų-demokratų partijos kandidatas, išrenkamas penktuoju JAV prezidentu; 1820 perrenkamas antram terminui. Prezidentavimo metu M. pagarsėjo savo, vad. M., doktrina, kuri įspėjo didžiąsias Europos valstybes nesikišti į Amerikos kontinento vidaus reikalus bei deklaravo JAV nusistatymą neįsivelti į Europos konfliktus. M. nebuvo vienas iš di-

J. Monroe

Monrovija

džiųjų JAV prezidentų, tačiau atsidėjimas valstybiniam darbui bei tą darbą dirbant pasiekti rezultatai jam suteikė pelnytą bendralaikių pagarbą. M. prezidentaujant JAV įgijo Floridą ir buvo sudarytas Misurės kompromisas.

W. P. Cresson, J. M. 1946.

M. doktrina. Jai atsirasti pagrindą davė rusų caro Aleksandro I politika Rusijai priklausiusioje Š. Amerikos teritorijoje bei Ispanijos intencijos (su Prancūzijos ir Rusijos parama) atgauti neseniai prarastas kolonijas P. Amerikoje. Ryšium su tuo Anglijos užsienio reikalų ministras Canning 1823 IX pasiūlė JAV ministrui Londone Rush bendrą JAV ir Anglijos akciją prieš galimą minėtų Europos valstybių (tuo metu priklausiusių vad. Šventajai sąjungai) intervenciją vakarinėje hemisferoje. Valstybės sekretoriaus J. Q. Adams patariamas, prezidentas M. atmetė Anglijos pasiūlymą ir vietoje jo 1823 XII 2 pranešimo federaliniam kongresui forma išdėstė esminius JAV užsienio politikos principus, kurie dabar populiariai yra žinomi kaip M.d. Savo pranešime M. įspėjo didžiąsias Europos valstybes nesikišti į Amerikos kontinento vidaus reikalus, bet taip pat pareiškė, jog JAV nesivels į Europos konfliktus. Iš esmės M. savo pareiškimu nieko nauja nepasakė — pagrindinės M. idėjos jau randamos koloniniame periode ir vėliau daugelyje prezidento Vašingtono kalbų, bet M. tik susistemino tuos principus, kuriais buvo grindžiama anuometinė JAV užsienio politika. Minėtų principų paskelbimas tuo metu, kai buvo bijomasi didžiųjų Europos valstybių intervencijos, jiems suteikė populiarumo JAV piliečių masėse. Iki I pas. karo M.d. turėjo didelę įtaką amerikiečių nuomonę formuojant bei JAV užsienio politiką nustatant ir vedant. XIX a. M.d. principų realizacija didele dalimi priklausė nuo JAV draugiškai nusiteikusio Anglijos karo laivyno, kuris sudarė vienintelę efektingą karinę pajėgą tarp Amerikos ir Europos kontinentų.

D. Perkins, A History of the Monroe Doctrine ²1955. *J.Š.*

2. Paul (1869–1947) amerikiečių žymus pedagogas, 1902–38 prof. Columbia univ. New Yorke 1915 – 23 vadovavęs Pedagogikos mokyklai. M. tyrinėjo mokyklų padėtį Filipinuose, Portorike, Irake. Išsp. A Cyclopedia of Education 1911-13, Principles of Secondary Education 1914, Textbook in

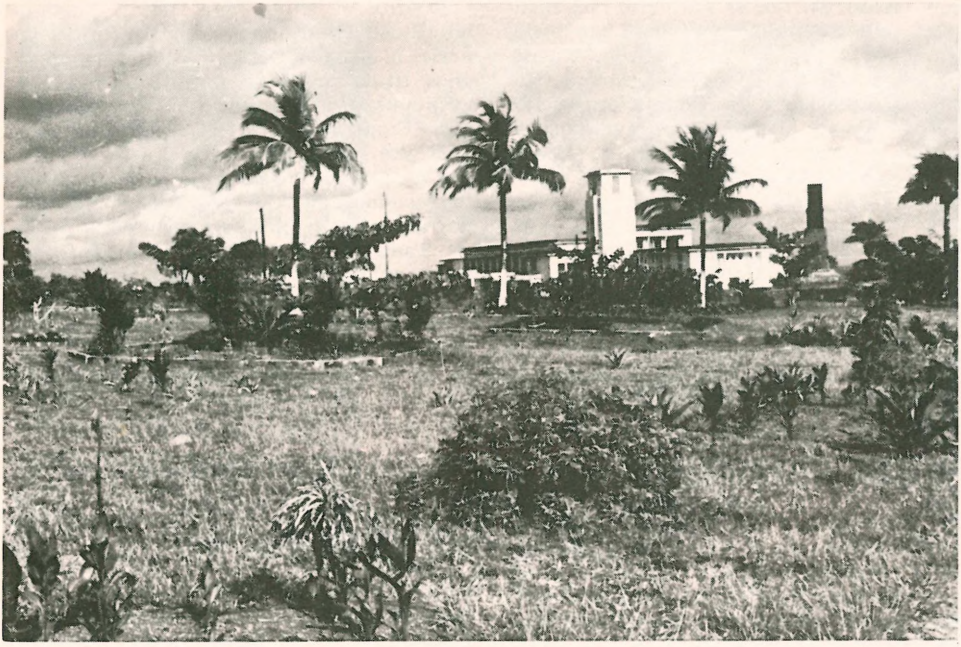

Liberijos universitetas

the History of Education, Essays in Comparative Education 1927–32, China, a Nation in Evolution 1928, American Public School System 1940.

Monrovija (Monrovia) Liberijos sostinė ir jos svarbiausias uostas; apie 53.000 gyv. (1959), jų tarpe apie 800 amerikiečių ir apie 1000 europiečių. 1822, American Colonization Society remiami, Amerikos negrai emigrantai išsikėlė Liberijos pakraštyje ir įkūrė miestą, kurį pavadino JAV prezidento Monroe garbei M. Ligi II pas. karo M. buvo nežymus miestas ir tik paskutiniu penkmečiu pradėjo augti: įvesta kanalizacija, elektros tinklas, automatinė telefonų stotis, vandentiekis, išgrįstos gatvės ir pastatyta modernių pastatų. Statoma hidroelektrinė jėgainė. Gražiausia M. dalis vadinama Mamba Point, prisišliejusi prie Atlanto kranto; čia yra svetimų valstybių atstovybės, valdžios įstaigos. Camp Johnson dalyje yra universitetas, kapitolis, savivaldybės rūmai, Sinkor dalis — naujai besikuriąs rezidencinis rajonas. Broad Street rajone yra miesto centras, kur yra prezidento rūmai, verslo įstaigos, krautuvės, valdžios ligoninė. M. yra du neaukšto lygio univ., turį po kelis šimtus studentų, 3 valdžios ligoninės, 3 kino teatrai, radijo stotis, 2 bankai, sporto stadionas, 2 laikraščiai. Pro M. uostą išvežama geležies rūda, palmių alyva, guma, medis, auksas. M. yra sujungtas su Bomi Hills geležinkeliu, o už 45 km yra aerodromas. Fabrikinės pramonės tik užuomazga. Klimatas drėgnas — tropinis, bet europiečiams pakeliamas. Naktys beveik visada vėsios ir gaivinančios. *V.Šl.*

Mons, flamų Bergen, Belgijos mst., jos Hainaut provincijos sostinė; apie 30.000

Mons katedros vidus

gyv. (1958). M. yra 45 km į p.v. nuo Briuselio, akmens anglies kasyklų ir sunkiosios pramonės srities Borinage centre. Kasyklų, cukraus, tekstilės, metalo pramonė. Karolis D. 804 padarė M. Hainaut provincijos sostine. XIV a. M. iškilo kaip audinių pramonės ir prekybos centras. Miesto žymesnybės yra Šv. Vaudru katedra (XV a.) su vertingais vitražais ir paveikslais (Van Thudden), rotušė (XV a.) ir varpų bokštas (XVII a.) ir šie muziejai: Canon Puissant su archeologiniais rinkiniais, inkunabulais, paveikslais; karo (1914–18 ir 1940–45); keramikos (XVII–XIX a.); numizmatikos, gamtos, meno, miesto etnografinis, higienos, pramonės, kolonijų ir Salle Camille Bouilliot, karo inž. akademija.

Monsanto metodas yra vienas būdų tirti dirbtinio šilko ir kitų medžiagų patvarumą raukšlėjimuisi. Pavyzdžių dydis: 1,5 cm pločio, 4 cm ilgio medžiagos juostelė, iškirpta metmenų arba ataudų kryptimi. Abiem kryptimis ištiriamos 3–5 juostelės. Prieš bandoma medžiaga mažiausiai 4 val. turi būti 65% lyg. drėgmės ir +21°C sąlygose, lygi ir be raukšlių. Bandomoji juostelė įdedama tarp metalinių lapų, o vėliau į spaustuvus; suraukšlėta 5 minutes veikiama atitinkamu spaudimu, prieš matavimą duodama 5 minutės laiko raukšlėms išsilyginti. *G.Lz.*

Monseigneur žr. Monsinjoras.

Monsigny Pierre Alexandre (1729–1817) kompozitorius, prancūzų komiškosios operos pradininkas (šalia Grétry ir Philidor) ir vienas ryškiųjų jos atstovų. Iš jo 17 operų didžiausio pasisekimo susilaukė Le déserteur 1769. Kitos minėtinos operos: Le cadi dupé 1761, Le roi et le fermier 1762, Rose et Colas 1764, Aline 1766, La belle Arsène 1773 ir Félix (L'enfant trouvé) 1777 — paskutinioji jo opera. Nuo 1777 M. muzikos kūryboje daugiau nebesireiškė; 1800–02 jis buvo Paryžiaus konservatorijos inspektorius, nuo 1813 Institut de France narys.

F. de Ménil, M. 1893; *A. Pougin*, M. et son temps 1908; *P. Druilhe*, M. 1955. *K.O.*

Monsinjoras (prc. mon seigneur ‚mano viešpats'; str.: Mgr.) 1. viduramžiais Prancūzijos diduomenės titulas, kurį vartojo kreipiniu laiškuose ar kalbant. Nuo XVII a. titulas tetaikomas tik kunigaikščiams, maršalams, aukštiems dvasininkams. Nuo Liudviko XIV m. titulas buvo taikomas ir Prancūzijos sosto įpėdiniui.

2. Kai popiežius apsigyveno Avignone (1305–76), m. titulu imta vadinti kardinolai (illustrissimi et reverendissimi monsignori), o kai 1630 kardinolai gavo eminencijos titulą, m. imta vadinti patriarchus, vyskupus, abatus ir visus popiežiaus palydos (Famiglia Pontificia) prelatus. Šiandien yra aiškiai nustatyta kurie dignitoriai vadinami m. Poaukštis, kuris duoda teisę vadintis m., yra skiriamas popiežiaus; kai kurių jis baigiasi su popiežiaus mirtimi. Tada jie netenka ir m. titulo. Bet naujam popiežiui atnaujinus poaukštį, grįžta ir m. titulas.

Monstavičienė-Veličkaitė Julija (g. 1902 VIII 15 Palušėje, Švenčionių aps.) gydytoja. Gimnazijos mokslus baigė 1918 Rževe. Lietuvos univ. medicinos fak. baigė ir 1930 pradėjo gydytojos darbą Kauno univ. klinikose asistente pas prof. Buinevičių, vėliau Dr. K. Griniaus vardo ligoninėje, 1941 jos vedėja. 1945–49 Wetzlar tremtinių stovyklos gydytoja. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Medicinoje ir kt.

Monstavičius Dionizas (g. 1897 X 9 Songailuose, Tverų vls., Telšių aps.) dipl. teisininkas. 1918 Charkove baigė evakuotą Kauno gimn., 1925 teisių fak. Lietuvos univ. 1945–48 teisės mokslus gilino Heidelbergo univ. ir, baigęs mokslą bei apgynęs disertaciją Der Memelländische Process (Klaipėdiečių byla), 1948 įgijo teisių dr. laipsnį. Studijuodamas Lietuvos univ. priklausė Studentų savišalpos d-jai. 1919–25 Lietuvos kariuomenės ltn. Buvo Kretingos komendantūros ūkio vedėjas, Šiaulių komendantūros ūkio dalies viršininkas, Kariuomenės teismo jaun. ir vyr. kandidatas. Ėjo Marijampolės kariuomenės teismo tardytojo ir kariuomenės teismo prokuroro padėjėjo pareigas. 1925–33 Panevėžio apg. teismo prokuroro padėjėjas. Priklausė vietos Liaudies univ. ir buvo jo lektorius. 1933–40 Apeliacinių rūmų prokuroro padėjėjas. Vadovavo paruošimui Neumano - Zasso ir kitų klaipėdiečių vokietininkų baudžiamosios bylos ir Kariuomenės teismo posėdyje ėjo prokuroro pareigas. Dėl to nukentėjo 1941–45. 1941–45 buvo vokiečių nacių Sachsenhauseno koncentracijos stovykloje. 1949 atvyko į JAV.

D. Monstavičius

Monstera deliciosa (Philodendron pertu-

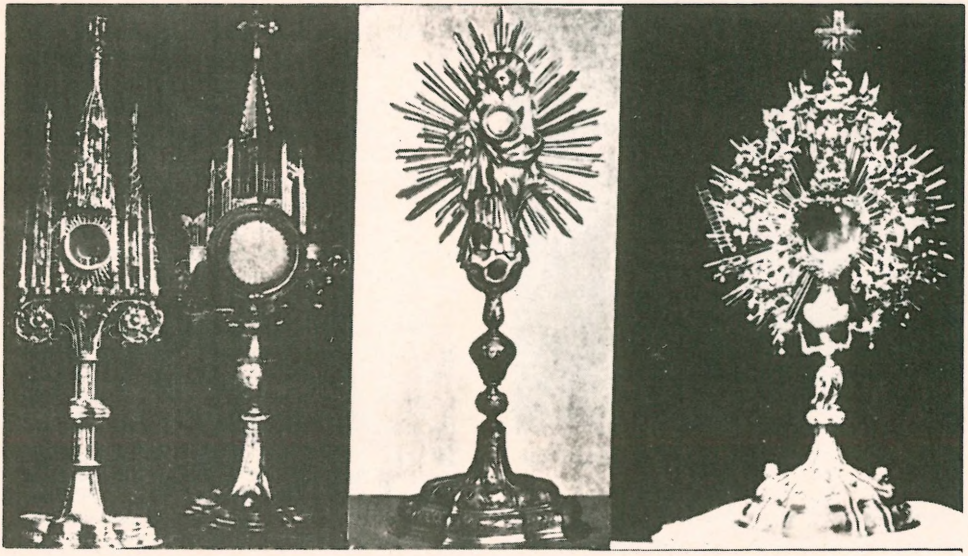

Geranainių (Vilniaus katedroje), 2. Nemunaičio, 3. Trakų, 4. Gardino brigičių

sum) filodendras kambarinis, tropinės Amerikos čiabuvis. Plg. Filodendras.

Monstrancija (iš lot. monstrare ‚rodyti') liturginis indas, kuriame šv. Ostija atskleista nešiojama procesijose ar išstatoma viešam pagerbimui. Ligi XIII a. Ostija buvo nešiojama tik uždarame inde. Stiprėjant troškimui stebėti atskleistą eucharistinę Ostiją, imta gaminti specialus tam indas. Jis buvo ir yra labai įvairus. Populiariausia m. forma — spinduliuojanti saulė. Kokios formos bebūtų m., centrinėje jos dalyje turi būti anga, į kurią tarp stiklų ar kristalų tvirtai įstatoma liunulė tokiu būdu, kad šv. Ostija neliestų stiklų ar angos metalo. Tikrai sakant, m. nėra šventasis indas, nes ji betarpiškai nepaliečia Ostijos, dėl to gali būti ir nešventinama; tereikalaujama, kad viršuje m. turėtų kryželį. Tačiau dėl artimo ryšio su Eucharistija, m. anksčiau ir dabar gaminama ko brangiausia ir gražiausia.

XVII a. medinė Zapyškio bžn. monstrancija

J. Braun, Das christliche Altargeräte in seinem Sein und in seiner Entwicklung 1932; *M. Righetti*, Manuale di storia liturgica I, ²1950. *P.D.*

XIV–XVI a. m. turi gotikos stiliaus puošmenas, imtas iš gotikos architektūros. Jų pjedestalas, iš 6 ar 8 sektorių, kaip gotiškos taurės, ir stiebas, turįs mazgą, reikalingą nešant m. procesijoje, yra daugiakampiai. Centrinė dalis flankuojama ir vainikuojama gotiškų bokštelių su pinakliais. Visumoje šitokia dekoracija panaši į gotiškų altorių architektūrą. XVI a. m. gauna renesanso ornamentikos poveikio. Jau XIV a. yra m., kurių medalionai apsupami liepsnelėmis ar spinduliais, kurie simbolizuoja saulę, pagal Ps. XVII, 6 (In sole posuit tabernaculum suum). Spinduliai m. labiau įsigali XV ir XVI a. ir baroke virsta pilnais saulių ratais. Barokas į m. mėgo įpinti įvairių simbolinių figūrų.

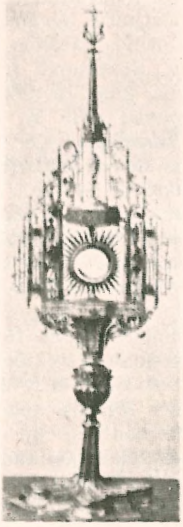

Vėlyvosios gotikos iš 1599

Lietuvos bažnyčiose buvo daug meno istorijos požiūriu vertingų m. Dalis jų buvo importuota iš užsienio, dalis padirbtos vietinių auksakalių. Tiks-

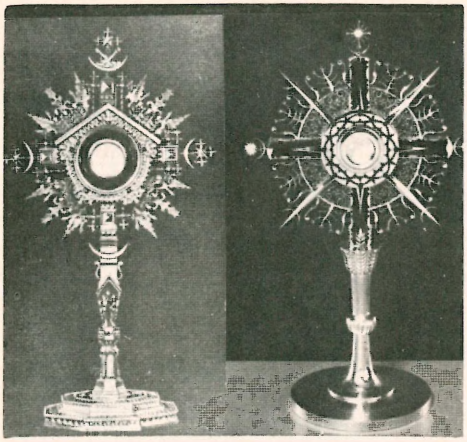

J. Subačiaus (Kennebank Port, pranciškonų) ir J. Kovos

lesnių duomenų apie visas liet. m. neturime, nes dar nepadarytas kritiškas Lietuvos juvelirinių paminklų inventorius. Ligšiol literatūroje aprašytos tiktai sekančios žymios Lietuvos m.: 1. Sidabrinė 22 svarų labai graži gotiška m. Vilniaus bernardinų bžn. zakristijoje, kurią, pagal tradiciją, dar XV a. bernardinams padovanojęs karalius Kazimieras Jogailaitis (žr. pav. LE VII, 397). 2. Vilniaus katedros iždinėje m. iš Geranainių paauksuoto sidabro ir 1 m aukščio, vėlyvosios gotikos stiliaus, ant pjedestalo turi pažymėtą 1535 datą ir Gostautų herbus, bokšteliuose turi Dievo Motinos, Jėzaus Kristaus, šv. Vaitiekaus, šv. Stanislovo ir angelų statulėles. Žinoma, kad Vaitiekus Gostautas savo testamentu 1539 šv. Mikalojaus bažnyčiai Geranainių pilyje užrašė dvi m., kurių viena buvo labai didelė (monstrantiam magnam argenteam deauratam ponderis quinquaginta sex marcarum pro usu celeberrimarum festivitatum). Mirus paskutiniam Gostautui 1542 ši m. pateko Vilniaus katedron. 3. Nemunaičio gotiško stiliaus m. dovanota kng. Stanislovo Aleksandravičiaus Svirskio 1596. 4. Trakų par. bnž. m. iš sidabro ir aukso 74 cm aukščio ir 37 cm pločio dar iš XVI a. Jos centrinė dalis širdies formos, apdėta briliantais, rubinais ir deimantais, apsupta daugelio figūrų — aukščiau pelikanas, šv. Romos imperijos erelis išdėtas rubinais, dar aukščiau — Dievas Tėvas su pora cherubinų ir almadinais, išdėtas kryžius, spinduliuose cherubinai laiko Kančios simbolius, žemiaus Dievo Motinos reljefas ir šv. Mykolo statula, iškeltomis rankomis laikanti pačią m., pjedestale šv. Jono Evangelisto ir Trakų Dievo Motinos stebuklingojo paveikslo reljefiniai atvaizdai repoussé technika; puošiančios gėlės apdėtos spalvota emale. 4–5. Dvi mažesnės barokinės m. Vilniaus katedroje, dovanotos vysk. Tiškevičiaus XVII a. ir vysk. Paco (m. 1684). 6. M. iš brigičių vienuolyno Gardine pažymėta kng. Mykolo Sapiegos vardais ir 1754 data; XIX a. ji pateko į Goluchovą Lenkijoje.

V. Fronckevič, V riznicach rimsko-katoličeskich kostelov gorodov Vilny i Trok (Trudy IX archeologičeskago sjezda v Vilnie 1893 II) 217–222 su 10 pav.; *M. Sokolowski* (Sprawozdania komisji do badania historji sztuki w Polsce VI) 1900, XXVI psl.; ('') Dwa gotycyzmy, wileński i krakowski w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznich (Sprawozdania komisji do badania historji sztuki w Polsce VIII) 1907, 8–35; *W. Zahorski*, Katedra wileńska 1904, 161–167; *J. Kurczewski*, Kościoł Zamkowy II, 1910, 105; *J. Subačius*, M. tautodailės motyvais (Aidai 1953, 414). *P.Rkl.*

Monstras (lot. monstrum ‚pabaisa') nepaprastas reiškinys, fantastinė būtybė, pabaisa, šmėkla. Baisus žmogus, siaubą keliąs gyvulys arba koks gamtos reiškinys, pasižymįs baiminančiu neįprastumu. Daugiausia m. yra fantazijos padaras. Jie sutinkami sapnuose ir literatūroje (plg. Odisėjos kiklopą). Visais laikais žmogaus pasąmonėj susikurdavo tokių būtybių; tai yra tarsi mūsų priekaištaujančios sąžinės vidinė sankcija nubausti žmogui už nedorus darbus, mintis ir troškimus, o kartu ir priemonė atbaidyti nuo tokių, kuriems pateisinti protas randa šiokių tokių argumentų. Mat, kai mūsų super-ego negali atvirai kovoti su protu, tai turi griebtis paslėptų priemonių. Būna juk ir slaptų norų, kurie sąmonei iš viso nėra prieinami (žr. Motyvacija). M. terminas vartojamas ir gamtos moksluose atžymėti tokiam reiškiniui, kuris nukrypsta nuo bendro dėsningumo bei pasižymi kurios nors rūšies išsigimimu, nenormalumu, kuris yra lengvai pastebimas net iš išorės. Pvz. m. bus vadinamas naujagimis, kuriam trūksta visų vidaus organų ir kuris tegali gyventi tik bambos virkštelės dėka, kitaip tariant, negali tęsti savitos egzistencijos. Geoffroy Saint-Hilaire, o po jo ir visa eilė teratologistų skirsto šiuos gamtos prajovus į a. unitarinius, kurie sudaro vieną būtį, bet su vidaus organų ar sąnarių nenormalumais ir b. jungtinius, kurie pasižymi kelių, dažniausiai dviejų kūnų suaugimu. Šie pastarieji vėl skirstomi į parazitinius ir autozitarinius. Pirmuoju atveju suaugu-

sieji gyvūnai yra nevienodai išsivystę, ir silpnesnysis iš jų, kuris stokoja net reikalingų organų, gyvena ano stipresniojo sąskaita; autozitariniai, nors ir suaugę krūvon, yra pakankamai išsivystę, kad galėtų tęsti savitą egzistenciją. Tik, žinoma, jų atskyrimas ne visuomet yra įmanomas be mirtino sužalojimo. *A.Lgm.*

Mont. Montanos valstybės (JAV) santrumpa.

Mont Pol de (1857–1931) flamų rašytojas. M. buvo dvasinis flamų vadas jau nuo pereitojo šimtmečio pabaigos. Pasižymėjo asmenybės dinamiškumu ir buvo puikus tarpininkas tarp savo tėviškės ir užsienio. Literatūroje pasižymėjo kaip kritikas ir impresionistinis lyrikas. Parašė: Lentesotternijen 1881, Loreley 1882, Idyllen 1882, Fladderende Vlinders 1885, Claribella 1893. Jo literatūrinių straipsnių rinkinys Losse Schetsen 3 tt. 1890.

G. Meir, P. de M. 1932.

Montabaur V. Vokietijos miestas, i rytus nuo Koblenco; apie 6000 gyv. (1958). Ant bazalto uolos XVI a. pilis, parapijos bžn. pašventinta 959, o pati vietovė įkurta 930 ir buvo vadinama Humbach, bet Triero arkivyskupas savo kelionės į Palestiną atminimui vardą pakeitė į Mons Tabor, kuris vėliau pakito į M.

Montagna 1. Bartolomeo (apie 1450–1523) italų tapytojas, Vicenzos tapybos mokyklos galva. Jo stiliaus šaknys Mantegnos mene: tvirtos, griežtos ir orios formos ir spalvų. Vėliau gavo poveikio Venecijos mokyklos, iš A. Vivarini ir G. Bellini, įgavo daugiau šviesumo, spalvingumo ir šilumos. M. paveikslai pasižymi plačia atmosfera ir uolėta scena. Minėtini darbai: 1499 datuota Madona soste su 4 šventaisiais ir Šv. Jeronimas Milano Breroje; 1504–06 Šv. Blažiejaus legendos 4 freskos SS Nazaro e Celso bažnyčioje Veronoje.

2. Benedetto (apie 1481–prieš 1558) italų tapytojas, Bartolomeo M. sūnus. Tapybos darbų yra Vicenzoje: 1533 Madona tarp šv. Sebastijono ir šv. Roko Šv. Roko bažnyčioje; Marija Magdalena su 4 šventaisiais S. Corona bžn. ir Kristaus gimimas katedroje; Pala di Bartolomeo miesto muziejuje. Raižyboje sekė tėvu ir turi Cima bei Mocetto raižybos poveikio požymių. M. raižymo technika Venecijos mokyklos veikiama darėsi vis subtilesnė ir minkštesnė, priartėjo prie Campagnola

Bartolomeo Montagna Pieta

raižysenos. Peizažą turtino taip pat Dūrerio raižinių kopijavimas.

T. Borenius, The Painters of Vicenza 1909.

Montagu 1. Ashley (g. 1905) anglų kilmės amerikiečių antropologas, Rutgers univ. prof. Išsp. Darwin Competition and Cooperation 1952, The Natural Superiority of Women 1953, The Direction of Human Development 1955, Biosocial Nature of Man 1956, Toynbee and History 1956, Man: First Million Years 1957.

2. Lady Mary Worthley (1689–1762) anglų rašytoja, atmenama dėl savo gyvų, atvirų ir skandalingų laiškų, kurie buvo išleisti po mirties: Letters 1763 ir 1767. Pasižymėjo nuotykingu gyvenimu. Jos vaidas su poetu A. Pope buvo įamžintas pastarojo satyriniuose kūriniuose.

Montague 1. Charles Edward (1867–1928) anglų rašytojas, ilgalaikis Manchester Guardian vedamųjų autorius. Dalyvavo I pas. kare. M. pasižymėjo kaip eseistas, ypač karą smerkiančioje knygoje Disenchantment 1922. Romanai: Rough Justice 1926 ir Right off the Map 1927; novelių rinkinys Siery Particles 1923.

2. William Pepperell (1873-1953) amerikiečių filosofas, Columbia univ. prof. Pradžioje vienas iš amerikiečių neorealizmo vadovų (dalyvavo programiniame studijų rinkinyje The New Realism 1912), vėliau pasivadino animistiniu materialistu. Išsp. The Ways of Knowing 1925, A Promethean Religion for the Modern World, Knowledge Nature and Value, The Ways of Things 1940 ir kt.

Montaigne Michel Eyquem, Seigneur de (1533–1592) prancūzų filosofas moralistas. Gimė Montaigne pilyje, netoli Bordeaux, iš tėvo kataliko ir motinos protestantės, kilusios iš Portugalijos žydų. Išėjęs teisės mokslus, 1557–69 buvo Bordeaux miesto tarybos narys ir vėliau 1582–85 šio miesto burmistras. Šiaip nuo 1571 daugiausia gyveno uždarai ir nuo savo meto politinių ir religinių ginčų laikėsi nuošaliai. Kaip mąstytojas pirmiausia pasireiškė 1569 išversdamas R. Sebundo (Sebond) veikalą Theologia naturalis. Šis autorius (m. 1436) būdingai ėmėsi krikščionybę grįsti visų pirma nebe apreiškimu ir nebe racionaliniais mokslais, o paties žmogaus mokslu, būtent morale, teigdamas, kad tikra yra tai, ką žmogus pačiame savyje pažįsta savo paties patirtimi. M. taip pat mąstymą grindžia savo paties vidine patirtimi: ‚nieko nėra tikresnio ir kiekvienam savesnio kaip jo paties sąmonė'. Tik M., vėlyvojo prancūzų humanizmo atstovui, rūpi nebė religinės tiesos, o pats supasaulėjęs žmogus. Savo pagrindiniame veikale Essais (pirmojoj 1580 laidoj 2 knygos, penktojoj 1588 laidoj 3 knygos) M. svarsto įvairiausius gyvenimo filosofijos klausimus. Užuot kėlęs bendrąsias moralines normas, nusakančias, koks žmogus privalo būti, M. vaizduoja žmogų, koks jis faktiškai yra savo gyvenime, pilname prieštaringumų bei keitimosi. Gausiai naudojasi antikine išmintimi (Sokratas, Lukrecijus, Horacijus, Seneca, Plutarchas), bet daugiausia remiasi savo paties patirtimi. Todėl jo mąstymas būdingai vyksta kaip savęs analizė, besikreipianti ne į moralinį savęs formavimo rūpestį, o labiau į visų iliuzijų nušvietimą. Iš čia visame M. mąstyme būdinga skeptinė nuotaika: M. neteikia sprendimų, o nuo jų susilaikydamas, žadina patį mąstyti ir tuo būdu prieiti tikrovę. Nuolat jo raštuose kartojasi klausimas: ką aš žinau (que sais-je?). Šiuo savo metodu, siekiančiu ne rezultatus perteikti, o patį mąstymo procesą išryškinti, M. sukūrė naują literatūrinę formą, gavusią vardą nuo jo veikalo Essais (‚bandymai') antraštės. Savo psichologiniu senųjų moralinių klausimų traktavimu turėjo gilaus poveikio visiems vėlesniems prancūzų moralistams, būdamas jų pradininku. Užsienyje ypač jis darė įtakos anglams. Visus jo raštus, 12 tt., išl. A. Armaingaud 1924–41; F. Strowskio ir F. Gebelino parengtas Essais leidimas, 5 tt., 1906–33.

M. Montaigne

F. Strowski, M. ³1938; *A. Gide,* Essai sur M. 1929; *J. Plattard,* M. et son temps 1933; *A. Bailly,* M. 1942; *L. Brunschvicg,* Descartes et Pascal, lecteurs de M. 1945; *P. Barrière,* M. 1949.

Montalambert 1. Charles Forbes René de Tryon (1810–1870) grafas, prancūzų politikas ir rašytojas, vienas katalikų liberalinio sąjūdžio atstovų. Locardaire ir Lamennais mokslo poveikyje M. pasisakė už laisvą Bažnyčią laisvoje valstybėje. Taip pat jis pasisakė, kad Bažnyčia nebūtų priešinga naujoms idėjoms. L. buvo liberalas angliška žodžio prasme. Jis bendradarbiavo su Lamennais l'Avenir. Pažangias socialines mintis reiškė pvz. 1840 pasisakydamas prieš vaikų darbą. 1848–1857 buvo parlamento narys ir visą laiką buvo Napoleono III valdžios opozicijoje. Nuo 1851 Prancūzijos mokslo akad. narys. Pradžioje buvo pasisakęs prieš popiežiaus neklaidingumo dogmą. Išsp. Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie 1836 (²⁴1911), Les moines d'Occident 1860–67 (⁵1874–77), Lettres à La Mennais išleido G. Goyau 1933.

R. Soltau, French Political Thought in the Nineteenth Century 1931; *A. Traunoy,* Le romantisme politique de M. 1942. *P.Č.*

2. Marc René (1714–1800) markizas, prancūzų generolas ir karo inžinierius. M. įstojo armijon 1732; kovojo Lietuvos-Lenkijos sosto įpėdinystės kare (1733–34) prie Reino ir Austrijos sosto įpėdinystės kare (1742) Bohemijoje ir Italijoje. Sudomintas Vaubano veikalu Traité de l'attaque, M. atsidėjo fortifikacijos mokslui. Septynerių metų kare buvo pasiųstas sąjungininkų švedų armijon, kur jis pastatė Anklamo ir Stralsundo kautynių lauko įtvirtinimus; 1761 buvo pakeltas į maréchal de camp (brigados gen.). Po karo vadovavo tvirtovių statybai Prancūzijoje. M. kritikavo Vaubano fortifikacijų sistemą, įvesdamas statmeną kelių aukštų artilerijos išdėstymą ir šalutinių įtvirtinimų sugrupavimą apie pagrindinį didesniam ugnies sukoncentravimui. Ši nauja fortifikacijų sistema buvo nepalankiai sutikta konservatyvių Vaubano šalininkų, ir M. buvo uždrausta skelbti ją viešai; po 15 metų (1776–78) jis paskelbė Paryžiuje savo veikalą La Fortification perpendiculaire. Per

Montanos sostinė Helena

Prancūzų revoliuciją M. buvo kurį laiką emigravęs ir grįžęs buvo Carnot patarėju kariniais klausimais; 1792 jis buvo pakeltas į divizijos generolus. M. fortifikacijų sistema buvo plačiai panaudota XIX a. vokiečių karo inžinierių.

Tripier, La Fortification déduite de son histoire 1866. *V.Jck.*

Montalvo Juan (1833–1889) ekvadoriečių rašytojas, eseistas ir žurnalistas. Iš pradžių dirbo pasiuntinybėse Romoje, Paryžiuje, Madride. Grįžęs namo, pradėjo atkaklią kovą prieš diktatorių Garcia Moreno ir dėl to turėjo bėgti į Kolumbiją. Diktatorių nužudžius, grįžo, bet, įsigalėjus naujam diktatoriui gen. Veintemilla, vėl turėjo bėgti į Panamą. Mirė Paryžiuje. Tačiau jis yra garsus ne savo aistringais raštais prieš diktatorius, bet kaip vienas didžiųjų ispanų kalbos stilistų. Jo stilius ugningas ir patrauklus, nepaprastai turtingas jo paties sudarytų žodžių. M. geriausi kūriniai buvo parašyti tremty, kaip pvz. Capitulos que se le olvidaron a Cervantes 1895 (Cervantes užmiršti skyriai), nuostabus Don Kichoto tęsinys. Kitam savo veikale Siete Tratados 1882 (Septyni traktatai) jis pasiekia aukštumų, rašydamas literatūrinėmis ir dorovinėmis temomis, gausiai išgražintomis epizodais ir aprašymais, kurie laikomi geriausiomis apysakomis ispanų kalba.

Montana, strp. Mont., JAV š.v. dalies valstybė Kanados pasienyje, Kordiljerų srityje; 380.706 km², 591.024 gyv. (1950), sostinė Helena. Topografiniu atžvilgiu M. dalijama į dvi skirtingas dalis: vakarų — uolų kalnų ir rytų — lygumų. Vakarų dalis yra nuotaki Kolumbijos upė į Pacifiką, o rytų — Misurės upė į Meksikos įlanką. Didžiausias ež. Flathead Lake apima 477 km². Šiaurės vakarų dalyje yra Glacier, gamtinės apsaugos parkas, apimąs 398.000

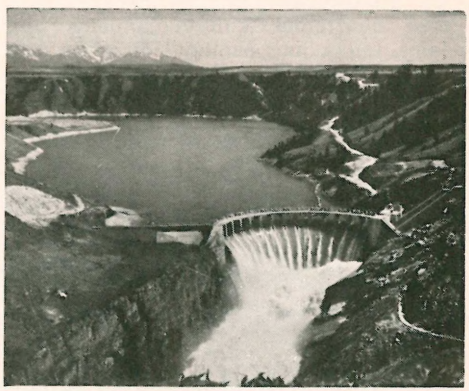

Flathead upės Kerr užtvanka

„I Saulė" (indėniškas kalno pavadinimas)

ha su 60 kalnų ledynų ir 200 ež. Miškuose auga pušys (ypač geltonoji pušis Pinus mitis), eglės, keniai, kedrai ir įvairūs lapuočiai. Iš laukinių gyvulių sutinkama: briedis, elnias, lokys, vilkas, puma, antilopė, kalnų avis, lapė ir kt. Rezervatuose gyvena apie 17.000 indėnų. Klimatas kontinentinis, pasižymi dideliais temperatūros skirtumais, aukščiausia temperatūra užregistruota 43°C, o žemiausia −43,8°C. Vidurkinė metų temperatūra apie 3,5–7°C. Žiemos šalčius sušvelnina šiltas, sausas vėjas činukas (chinook), pučiąs nuo Pacifiko. Atmosferos drėgmenų kai kuriose vietose neužtenka kultyvuojamiems augalams, tenka juos papildyti dirbtiniu drėkinimu. Vakarinėje kalnuotoje dalyje per metus esti 450–600 mm, o rytinėje 250–450 mm. Žemės ūkis yra pagrindinis verslas, o kviečiai svarbiausia jo kultūra su apie 2 mil. t metinio derliaus; šieno gaunama per 2,5 mil. t, avižų 350.000 t, cukrinių runkelių 900.000 t. Kitos svarbios kultūros yra kukurūzai, bulvės, miežiai ir linai. Gyvulių ūkyje yra per 2,3 mil. avių, 1,9 mil. galvijų (iš jų 150.000 melžiamų karvių), 200.000 kiaulių, 200.000 arklių. Iš viso yra apie 38.000 ūkių, kuriems priklauso per 22 mil. ha žemės.

Mineralinių turtų kasyklos ūkiniame gyvenime užima antrą vietą ir duoda per metus apie 100 mil. dol. pajamų, iš kurių apie 50% gaunama iš vario kasyklų. Prie Anakondos yra didžiausios pasaulyje vario ir kitų spalvotųjų metalų rūdos tirpyklos. Be to, iškasama sidabro, aukso, cinko, švino, anglies (ištekliai 389.140.000.000 t, iš kur 315.000.000.000 t lignito), 1919 aptikta naftos, degančiųjų dujų. Ypatingos reikšmės turi mangano rūdos kasyklos, duodančios per metus apie 140.000 t, t.y. 85% viso krašto produkcijos. Judith baseine iškasama aukščiausios kokybės pasaulyje mėlynųjų safyrų.

Gyventojų daugumas (apie 55%) gyvena ne miestinio tipo vietovėse, bet miestiečių procentas didėja. Pažymėtina, kad beveik visai nėra negrų; baltųjų yra 96,8%, o kiti beveik visi indėnai. Didžiausi miestai (1950): Great Falls (39.214 gyv.), Butte (33.251, 1930 — 39.352), Billings (31.834) ir Missoula (22.485). Aukštosios mokyklos: M. univ., kurio 6 skyriai yra atskirose vietovėse, ir kolegijos Helenoj ir Billingse.

P. Meadows, Regional Characteristics of M. and People of M. 1950; *J. K. Howard,* M., High, Wide and Handsome 1944; *B. Brownell,* The M. Study 1947; *K. R. Toole,* Montana: An Uncommon Land 1959; *J. K. Howard,* Montana 1959.

A.B.

Montanari Geminiano (1633–1687) italų matematikas ir pinigų teoretikas, Bolonijos univ. prof. Išsp. Breve trattato del valore delle monete in tutti gli stati 1680.

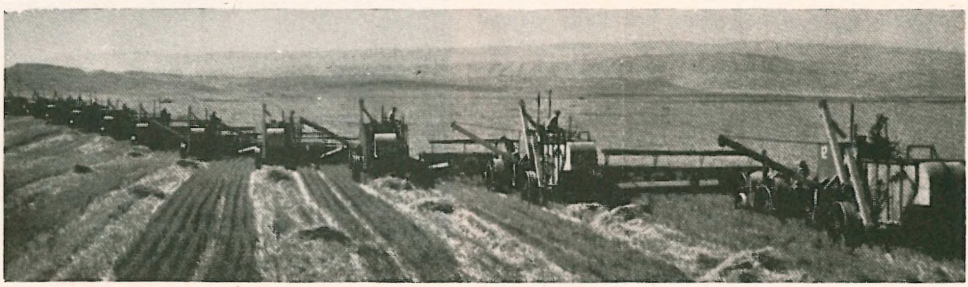

Kviečiapiūtė kombainais

Montanjarai (prc. montagnards) Didžiosios prancūzų revoliucijos konvento frakcija. Daugumas m. buvo ir jakobinų klubo nariai. 1792 išvarius žirondistus iš jakobinų klubo, m. ir jakobinai buvo tapatinami. Konvente m. užėmė kairėje aukštutines vietas ir dėl to gavo m. (‚kalniečių') vardą. Jie konvente turėjo apie 100 atstovų, o išvarius žirondistus iš konvento, paliko viešpataujanti partija. Šios partijos buvo du sparnai: dešinysis — Dantono šalininkai, kairysis — Héberto šalininkai. Betgi vadovaujamą vaidmenį turėjo Robespierre grupė, kuriai buvo artimas ir Maratas. M. pasižymėjo organizaciniais gabumais, griežtumu, ieškojo paramos liaudyje, todėl jiems pavyko įsigalėti jakobinų klube, konvente. Tačiau Robespierre'as Dantoną, Hébertą ir jų šalininkus giljotinavo, kol pats buvo pašalintas iš valdžios ir nugiljotinuotas. *P.Č.*

Montanizmas krikščionių sekta, gavusi vardą nuo savo pradininko Montano, atsiradusi apie 172 Frigijoje (dėl to kartais vadinama ‚frigų erezija') ir tuoj paplitusi M. Azijoje, Afrikoje ir kitur. M. yra bandymas atgaivinti Apaštalų laikų pranašavimo dovaną. Pats Montanas, kuris, prieš tapdamas krikščioniu, yra buvęs Kibelės dvasininku, skelbė turįs pranašavimo dovaną ir pranašavo greitą pasaulio pabaigą, kada iš dangaus nusileisianti naujoji Jeruzalė į Pepazos slėnį — mažą kaimelį į r. nuo Filadelfijos, kurį Montanas pavadino Jeruzale. Greitai prie jo prisidėjo dvi moterys, irgi ‚pranašės', Maksimilė ir Priska ar Priscilė bei kiti sekėjai. Entuziastiško šio sąjūdžio pobūdžio ir išaiškinimo reikia ieškoti Frigijos gyventojų religiniu uolumu ir sentimentalizmu net ir prieškrikščioniškais laikais garbinant Kibelę. Bet istorikai m. aiškina kaip apraišką II a. gale buvusio stipraus įsitikinimo, kad netrukus būsianti senojo pasaulio pabaiga ir naujojo pasaulio pradžia su antruoju Kristaus atėjimu. Kadangi pranašystė buvo laikoma šv. Dvasios dovana, todėl ir pats Montanas save laikė šv. Dvasios organu ar net šv. Dvasios įkūnijimu (yra vienas įrašas: ‚Vardan Tėvo, Sūnaus ir šv. Montano'); per jį pasaulis turįs pažinti pilnutinę tiesą. Esant artimai pasaulio pabaigai, m. reikalavo iš jo sekėjų labai griežto asketizmo: pasninkų, atsisakymo moterystės ir pn. M. buvo drauge reakcija prieš stiprėjančią Bažnyčios hierarchinę ir teisinę santvarką, kuri tvarkė ir kontroliavo net ir ‚dovanas', skiriant tikrąsias nuo netikrųjų, kurių kilmė buvo priskiriama velniui. Todėl ir Bažnyčios Tėvai, kovoję su m., tvirtino, kad Montanas ir ‚pranašės' esą velnio apsėsti. M. skelbiamas griežtumas gyvenimo praktikoje patiko Tertulijonui, kuris skelbė panašius dalykus: Bažnyčia esanti dvasia, o ne vyskupų skaičius, dideli nusidėjėliai negalį būti Bažnyčios nariai ir todėl nepriimtini net ir pasitaisę į krikščionių bendruomenę. Tuo būdu Tertulijonas tapo m. sekėjas ir davė šiam judėjimui savo autoritetą bei pagrindo giliau jo skelbiamus dalykus. M. pėdsakų randame ir Perepetuos bei Felicitos ‚Pasijoje' bei Lijono Irenėjaus ir Lijono išpažinėjų iš kalėjimo rašytame rašte pop. Eleuterijui (177). M. kaip greitai išplito, taip greitai, po Montano ir ‚pranašių' mirties, subliuško. Pasaulinės valdžios persekiojamas (nors buvo bandęs susikurti savo hierarchiją ir atskiras bendruomenes), galutinai išnyko VIII a.

G. N. Bonwetsch, Geschichte des Montanismus 1881; *P. de Labriolle,* La crise Montanite 1913; *A. Faggiotto,* L'eresia dei Frigi 1923; *W. Schepelern,* Der Montanismus und die phrygischen Kulte 1929. *J.V.*

Montargis vidurinės Prancūzijos istorinis mst., 60 km į r. nuo Orleano; apie 15.200 gyv. (1958). 1188 atitekęs Prancūzijos karaliui, 1528 dovanotas kaip kraitis Liudviko XII dukteriai hugenotei, 1427 išgarsėjo atsilaikymu prieš anglų apgulimą. Išlikusi XII a. bžn. ir dalis pilies, kuri prieš Fontainebleau būdavo karalių rezidencija.

Montatai k. Varėnos vls., Alytaus aps. Kaimas 1920–39 buvo lenkų okupuotas. Čia yra naujojo geležies amžiaus pilkapių, kur mirusieji laidota deginti. Pilkapiuose aptikta arklių aprangos dalykų, geležinių piautuvų ir kt.

Montauban mst. p.v. Prancūzijoj, departamento Tarn-et-Garonne sostinė; apie 38.600 gyv. (1956). Įkurtas 1144 prie šv. Teodardo vienuolyno, XIII a. nuplėštas albigiečių ir nukentėjęs nuo inkvizicijos, 1317 vyskupijos centras. 1560 vyskupas ir miesto meras, perėję į protestantizmą, išvijo vienuolius ir nugriovė katedrą. Apie 1570 patapo hugenotų tvirtove ir nepriklausoma respublika, kuri vadovavo 1621 hugenotų sukilimui ir nepasidavė Liudvikui XIII po 86 dienų apgulimo, ir tik kritus La Rochelle 1629 ir Richelieu artilerijai sunaikinus įtvirtinimus, nustojo priešinęsis. Buv. vyskupų rūmuose įrengtas mu-

ziejus su vertinga biblioteka ir dauguma J. Ingreso (M. gimusio) sukurtų paveikslų. M. yra žymus žemės ūkio gaminių ir gyvulių prekybos centras.

Montavimas (prc.) yra mašinų ar kitokių įrengimų komplekto sustatymas ar sunarstymas iš sudedamųjų dalių, pvz. automobilio motoro, namų keltuvo (lifto), vandentiekio ar šildymo įrengimų m. ir pn. Mašinų m. šiais laikais yra pasiekęs aukšto tobulumo laipsnį, labai suprastindamas mašinos statybą ir atpigindamas jos kainą. Tokiam m. dalių sujungimai yra taip paruošiami, kad jie visuomet tiktų ir nereiktų jokių papildomų pripiovimų ar pakeitimų. Sujungimai dažnai paženklinami dažais ar įkaltais ženklais. Visa dalių gamyba yra atliekama specialiais įrankiais, kurių nusidėvėjimas yra apribotas ir tikrinamas. Šiais įrankiais ištekintos dalys mažai skiriasi viena nuo kitos ir gali būti patogiai sunarstomos. Ištobulinta ir paties m. technika. Kiekvienas darbininkas turi atskirą m. paskirtį, būtent, prijungia tam tikrą mašinos dalį. Mašinos paduodamos darbininkui sukamais stalais, konvejeriniais diržais, slenkančiomis grandinėmis.

R.Bdr.

M. b r ė ž i n y s brėžinys fabrikų elektrinių, namų, elektros tinklų ir kt. įrengimų, kur tiksliai parodyta išdėstymas ir sujungimas visų įrengimo dalių: mašinų, elektros laidų, vandentiekio, kanalizacijos, šilimos bei vėdinimo vamzdžių ir kt. M. brėžiniuose, taip kaip ir principinėse schemose, visi elementai žymimi sutartiniais (nustatytais, standartiniais) ženklais. Eksploatacijoj m.b. palengvina surasti gedimus ir juos pašalinti.

Montažas (prc. montage iš monter ‚krūvon sustatyti') veiksmas kuriam nors dalykui supinti, sumontuoti, ką nors pakelti iš apačios į viršų. 1. L i t e r a t ū r i n i u m. Lietuvoj buvo įprasta vadinti poezijos, dailiosios prozos, dainų ir muzikos pynę, dažniausiai atliekamą kelių aktorių. Literatūriniais m. Kaune ypač garsėjo Valstybės radiofonas. Vokiečių okupacijos metu (1941–44) tie m. buvo žinomi Tėvynės garsų vardu. M. paruošdavo atskiri rašytojai ar radiofono literatūros redaktoriai. Naudodamiesi visos eilės lietuvių rašytojų kūryba, juos rašė J. Gučius, Ant. Gustaitis, L. Žitkevičius, J. Kruminas, B. Auginas, B. Gražulis ir kt. Ir kai kurios JAV liet. radijo valandos transliuoja literatūrinius m., pvz. Bostono Laisvės Varpas, Čikagos Margūtis ir kt.

2. T e c h n i k o j m. — surinkimas ir sustatymas iš gatavų dalių įvairių konstrukcijų, agregatų, mašinų, aparatų, tinklų ir kt. įrengimų pagal duotus planus ir brėžinius.

Mont Blanc žr. Monblanas.

Mont Cervin žr. Matterhorn.

Montchrétien Antoine de (apie 1575–1621) prancūzų dramaturgas ir ekonomistas, merkantelizmo atstovas. Dvikovoj nukovė savo oponentą ir ilgus metus gyveno emigravęs Anglijon. 1615 išspausdino vertingą ekonomikos veikalą Traité de l' économie politique (naujas leidimas 1889). Studijavo Anglijoje pramonės ir prekybos vystymąsi, Prancūzijoje steigė plieno įmones ir užsienio prekybos bendroves. Išsp. daug dramos veikalų: L'Ecossaise 1596 (naujas leidimas 1905), Les Lacènes 1601 (naujas leidimas 1943) ir kt.

Montclair JAV mst. New Jersey valstybėje, apie 25 km į š.v. nuo Naujorko; 43.775 gyv. (1950). M. yra rezidencinė vietovė, išsistačiusi Orange aukštumų šlaituose. Mokytojų kolegija, kelios kitos mokyklos. Meno muziejuje yra M. gyvenusio G. Innesso paveikslų.

Monte Philipp de (1521–1603) niderlandų kompozitorius. Ilgai gyveno Italijoje, 1554 išleido Romoje savo pirmą madrigalų knygą. Tais pačiais metais gavo vietą Ispanijoj karaliaus Pilypo II kapeloje Madride. Karaliui vizituojant Angliją, M. vyko kartu su visa kapela į Londoną. Čia jam teko susipažinti ir susidraugauti su Williams Byrd. Iš Londono M. nebegrįžo Ispanijon, bet patraukė į Antverpeną. M. antrąkart išvyko Italijon ir tik 1568 išvyko užimti muzikos direktoriaus vietą imp. Maksimilijono (vėliau Rudolfo) rūmuose, kur išbuvo iki savo mirties. Nuo 1554 M. kūrė madrigalus, prancūzų chansons ir villanellas, knygą po knygos, iš viso arti 1200 veikalų. Vienoje gyvendamas pradėjo kurti bažnytinę muziką. Yra žinoma, kad sukūrė 38 mišias ir per 300 motetų, nors mišių tėra išlikusių tik 24. Savo kūryboje M. sugebėjo sujungti specifinį itališkojo madrigalo grakštumą bei melodingumą su niderlandų mokyklos polifoniniu griežtumu. Vietomis jo muzikoje jausti tendencijos į homofoninį teksto traktavimą. Savo grožiu ir įvairumu jo pasauliniai veikalai prilygsta didžiausio madrigalo meistro Orlandus Lassus kūrybai. *Iz.V.*

Monte Carlo

Montebello (it. ‚gražus kalnas') p. Kalifornijos mst., r. Los Angeles priemiestis; per 30.000 gyv. (1958, 1940 — 8016). M. žinomas dideliais gėlynais; jis įkurtas 1915. Jo apylinkėj 1916 aptiktos naftos versmės.

Monte Carlo Monako k-tijos mst., apie 11.000 nuolatinių gyv. (1958). M.C. yra plačiai pasaulyje išgarsėjęs lošimais, kuriems 1878 pastatyti puošnūs kazino rūmai. Lošimai įvesti 1856, o 1862 Fr. Blanc iš Homburgo nupirko už 1,7 mil. aukso frankų kazino ir koncesiją lošimams 50 metų. Iš šios koncesijos 1912 turėjo 25 mil. aukso frankų gryno pelno. Vėliau koncesija atiteko akcinei b-vei (Société anonyme des Bains de Mer), kurią kontroliuoja graikas Onasis, nupirkęs 1954 400.000 akcijų iš esamų 750.000. Koncesijos mokesčiai yra pagrindinis Monako k-tijos pajamų šaltinis. M.C. yra prabangių viešbučių ir vilų, Rivieros pajūrio kurortas, mėgiamas viso pasaulio turtuolių ūžauninkų.

Monte Cassino benediktinų vienuolyno tėviškė, įkurta 529 šv. Benedikto ant stataus atskiro uolos kalno prie Cassino mst. Vienuolynas buvo sunaikintas 581–590 langobardų, 720 atstatytas ir 883 vėl sunaikintas saracėnų. Atstatytas 954 ypačiai patapo reikšmingas XI a., kai jo viršininkas Desiderius 1087 buvo išrinktas popiežiumi Viktoru III. Didžiausios įtakos ir garso buvo pasiekęs XII–XIII a. Uždarytas 1866 ir paverstas tautiniu paminklu, bet paliktas globoti vienuoliams, 1929 Laterano sutartimi vėl atidarytas. Jo rūmai yra ištisas kompleksas statinių, kelis kartus plėstas ir Bramantės XVI a. pradžioje galutinai išplanuotas išliko ligi 1944. Būdamas ant 556 m nuo j.l. kalno, iš kur gerai matomas pajūris ir plačios lygumų apylinkės, sukėlė įtarimo Vakarų sąjungininkų fronto vadovybei, kad gali būti panaudotas vokiečių stebėjimo punktu. Dėl to aviacijos ir artilerijos 1944 II 15 — III 15 visiškai sunaikintas, nors vėliau paaiškėjo, kad prieš jo bombardavimą vokiečių nebuvo panaudotas ir uždraustas vok. kariams įžengti. Jo papėdėje vyko labai atkaklios kautynės, kurių metu ypač pasižymėjo lenkų korpuso daliniai. Daugumas didelės vertės archyvo ir bibliotekos dalykų tapo išsaugota, išgabenant prieš sugriovimą. Nuo 1945 vėl atstatomas.

T. Leccisotti, M. ²1947; *F. Majdalany*, The Battle of M. C. 1957. *A.B.*

Monte Cassino

Montecatini vidurinės Italijos mineralinio vandens kurortas Toskanijoje, 10 km į p.v. nuo Pistojos; apie 10.000 gyv. Per metus čia apsilanko apie 80.000 kurortininkų. Jo vanduo ir eksportuojamas. Pats kurortas vadinamas M. Terme, o šalia jo esąs kitas miestelis tik M. Mineralinis vanduo gydo kai kurias skilvio, kepenų ir tulžies ligas.

Montechi i Capuleti Shakespeare tragedijoje — Romeo ir Julija — dviejų besikivirčijančių giminių pavardės.

Monte Cristo, Montecristo, sen. Oglasa, maža (10,4 km²) Italijos sala, esanti 38 km į p. nuo Elbos, negyvenama, uolėta. Saloje išlikę 1553 apleisto kamaldulių vienuolyno griuvėsiai. M.C. išgarsėjo A. Dumas (tėvo) Grafo M. C. vardo romanu.

Montecuccoli (Montecucculi) Raimund (1609–1680) grafas, Romos imperijos princas (1651), Melfi (Neapolio) hercogas (1679), Austrijos maršalas. Karinę karjerą pradėjo 16 metų eiliniu. Būdamas švedų nelaisvėj, studijavo karinius ir kitus mokslus. Grįžęs iš nelaisvės, vėl dalyvavo karo veiksmuose Vokietijoje, Vengrijoje ir Italijoje. Po Vestfalijos taikos (1648), M. kuriam laikui pasitraukė iš aktyvios karo tarnybos ir dirbo Imperijos karo tarnyboje, buvo imperijos pasiuntiniu Flandrijoje ir Anglijoje, popiežiaus pasiuntiniu Švedijoje. 1657, po vedybų su grafiene Margarethe Dietrichstein, vėl įstojo į aktyvią karo tarnybą. Tais pat metais pasiųstas su imperijos armija Lietuvos-Lenkijos karaliui Jonui Kazimierui talkon prieš Rakoči (Rakoczy) ir jo sąjungininkus švedus. M. kartu su Brandenburgo elektorium Fridrichu Vilhelmu sumušė Rakoči ir išvarė švedus iš Jutlandijos ir Pomeranijos; švedai buvo priversti pasirašyti Olivos taikos sutartį 1660. Tais pat metais M. paskirtas Raab gub., kur gynė Austriją nuo turkų; 1664 prie upės Raab, netoli St. Gottardo vienuolyno, jis taip sumušė turkus, kad šie turėjo pasirašyti dvidešimčiai metų karo paliaubų sutartį. 1672–75 M. vadovavo Austrijos kariuomenei prie Reino prieš prancūzų karo genijus Turenne ir Condé; Philipsburgo apsupimas (1675)

R. Montecuccoli

buvo paskutinis jo karinis laimėjimas. Pasitraukęs iš karinės tarnybos, M. rašė karo mokslo ir kitomis temomis. M. reikalavo didelės nuolatinės kariuomenės vietoje mažos samdomos; jis pabrėžė puolamųjų kautynių persvarą prieš ginamąsias, taip pat didelę šaunamųjų ginklų reikšmę. Jo svarbiausias veikalas yra Memorie della guerra 1703. M. buvo vienas žymiausių XVII a. karo vadų ir strategų šalia Turenne ir Condé.

R. Grossmann, M. 1875; *A. Huber,* Geschichte Österreichs V, 1921. *V.Jck.*

Monteiro Lobato José Benito (1883-1948) brazilų rašytojas. Kurį laiką ūkininkavęs, persikėlė į São Paulo ir įsteigė dvi dideles leidyklas. Jis buvo vienas žymiausių brazilų kultūrininkų, kartu žymus rašytojas vertėjas ir leidėjas. Jis yra laikomas vienu pačių geriausių novelistų, o jo žavingos knygos vaikams godžiai skaitomos ir suaugusiųjų. To nepaisant, jis buvo nuolatinis tremtinis. Jo sukilėliška dvasia nesugyveno su jokiu režimu, ir jis daugelį kartų buvo kalinamas. 1918 pasirodžiusia novelių ir apybraižų knyga Urupės (savotiški grybai) pakreipė brazilų literatūrą nauja kryptimi ir brazilų gyventoją (kaboklą) nušvietė šviežia ir skirtinga šviesa. Urupės rinkinio vienas personažų — Jeca Tatu, patapo brazilų gyvenimo realia asmenybe ir kartu tipine figūra. Visoje jo kūryboj gausu humoro. Išsp. Negrinha (Negrikė) 31923, O Choque (Susidūrimas), Fabulas, Emilia 1934.

Montekristas mažo kalibro 6 mm sportinis šautuvas. Šios rūšies šautuvai yra 2 rūšių: paprasti — vieno šūvio ir pusiau automatiniai (Winchester, Browning ir t.t.). Be šautuvų, yra m. pistoletų vieno šūvio ir m. revolverių su būgneliu. Kaip šautuvai, taip ir pistoletai vartojami sporto šaudyme, karinės reikšmės jie neturi.

Montel Paul Antoine (g. 1876) prancūzų matematikas. 1898-1911 prof. Poitiers, Nante ir Paryžiuje, vėliau politechnikos mokykloje. Nuo 1937 Paryžiaus mokslų akad. narys. Daugiausia domėjosi analitinėmis funkcijomis, ypač kompaktiškumo principo pritaikymu analitinių funkcijų teorijai. Svarbesnieji darbai: Leçons sur les série de polinomes à une variable complexe 1910, Mécanique rationelle 1925, Leçons sur les functions univalentes ou multivalentes 1933, Les mathématiques et la vie 1947, Statique et résistance des matériaux 31949.

Montelius Oscar (1843–1921) švedų proistorikas. 1869 Upsalos univ. gavo filosofijos dr. laipsnį. Nuo 1863 dirbo Vitterhets akad. 1873 buvo vienas iš Švedų antropologinės ir geografinės draugijos steigėjų, nuo 1874 Švedų senovės draugijos sekr., vėliau pirm. Nuo 1888 prof., 1907–13 valstybės antikvaras, nuo 1917 Švedų akademijos narys. M. buvo vienas iš tipologinio metodo pagrindėjų priešistorinių radinių chronologijai nustatyti. Tą metodą aiškiausiai išdėstė studijoje Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa I, 1903. Pradžioje jis nustatė žalvario amžiaus chronologiją. Savo atlase Svenska fornsaker (Švedų senienos) 1872–74 jis pirmą kartą padalijo žalvario amžių į du laikotarpius: senąjį ir naująjį. Galutinį padalijimą į šešis periodus M. pateikė 1885 studijoje Om tidsbestämmning inon bronsåldern med särskilt afseende på Skandinavien (Žalvario amžiaus nustatymas Skandinavijoje). Po to sekė Die Chronologie der ältesten Bronzezeit im Nord-Deutschland und Skandinavien (Archiv f. Anthropologie 1898–1900). Studijuodamas prekybinius santykius tarp Skandinavijos ir Viduržemio jūros kraštų (paskui ir Egipto), M. pradžioje nustatė šiaurės kraštų žalvario amžiaus chronologiją nuo 1500 ligi 400 pr. Kr. Tolesnių studijų išvadoje vėliau jis tas datas atkėlė kiek atgal — 1800–700 pr. Kr. Savo Italijos proistorės tyrimo rezultatus M. paskelbė veikaluose La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux (5 tt. 1895–1922) ir Die vorklassische Chronologie Italiens (1912). Keletoje straipsnių M. palietė žalvario amžių ir Britanijos salose, V. Europos žemyne bei Egipte — The Chronology of the British Bronze Age (Archaeologia 61, 1908), La chronologie préhistorique en France et en d'autres pays celtiques (Compte Rendu du Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique 1900–02), Bronsåldern i Egypten (Ymer 1888). 1892 M. pateikė chronologinę sistemą ir visam priešistoriniam laikotar-

O. Montelius

piui (Svenka Fornminnesföreningens Tidskrift 8, 1889–92): prie jau minėtų šešių žalvario amžiaus periodų buvo pridėtas akmens amžiaus suskirstymas į keturis ir geležies amžiaus — į aštuonis periodus. Pirmuosius šešis geležies amžiaus periodus M. išsamiai išdėstė studijoje Den nordiska järnålderns kronologi (Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 9-10, 1894–96). Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais M. studijavo Graikijos ir Artimųjų Rytų priešistorines kultūras. Po jo mirties išleisti La Gréce preclassique 1924 ir Die älteren Kulturperioden im Orient und Europa 1923. Be to, M. redagavo: 1875–80 Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift ir 1880–1921 Nordisk Tidskrift.

M. švenčiant 60 m. sukaktį, 1903 jo mokiniai išleido jam skirtą jubiliejinį leidinį Studier tillägnade O. M., o jam sulaukus 70 m., 1913 išleistas tarptautinis jubiliejinis leidinys Opuscula archaeologica Oscari Montelio dicata. M. bibliografiją išleido G. Ekholm, Bibliographia Monteliana (Vitterhetsakademiens Handlingar 34, 1922).

H. Rydh, O. M. 1938. *J.Lng.*

Montelupo 1. Baccio (Bartolomeo), da (g. 1469 Montelupo vietovėje, prie Florencijos) italų skulptorius prisidėjęs prie Florencijos vėlyvojo renesanso. M. sukūrė visai naują Florencijos renesanso krucifikso tipą, pvz. 1501 krucifiksas S. Maria Novella bažnyčioje. 1515 Šv. Jono skulptūra Or San Michele koplyčios fasade Florencijoje.

2. Raffaelo, da, iš tikrųjų Sinibaldi (1505?–1567) italų skulptorius ir architektas, skulptoriaus Baccio da M. sūnus ir mokinys Florencijoje. 1524 atvyko Romon ir dirbo prie Raffaelio kapo Panteone. M. išėjęs iš Florencijos renesanso tėvo puoselėto stiliaus, Romoje pateko iš pradžių Raffaelio, o 1530–33 dirbdamas Lorete — Sansovino poveikin. Nuo 1538 buvo Michelangelo mokinys ir artimas bendradarbis prie Medičių koplyčios (šv. Domijono skulptūra). 1542–52 Michelangelo bendradarbis prie pop. Juliaus paminklo S. Pietro in Vincoli. 1543 architektas prie Castel S. Angelo, sykiu sukurdamas Mykolo Arkangelo skulptūrą pilies viršūnei ir 14 statulų ant Angelo tilto, kurios nėra išlikusios. Nuo 1552 buvo Orvieto katedros meistras ir padarė Trijų Karalių altorių. Laikomas tiesioginiu Michelangelo mokiniu, bet buvo plastiškai mažiau gabus už Montorsolį (žr.).

Montemayor Jorge (1520-61) portugalų poetas ir rašytojas, rašęs ispaniškai. Iš profesijos buvo muzikas ir dainininkas. Nuo 1554 ligi 1560 gyveno Ispanijoje, o po to persikėlė į Piemontą, kur žuvo dvikovoje. Jis draugavo su žymiais tų laikų humanistais, kaip Sa de Miranda, Feliciano ir kt. M. poezija, pasižymėjo lengvu eiliavimu ir drąsiais palyginimais. Jis parašė Cancionero 1554 (Dainynas), kuriame buvo sudėti religinio turinio, inkvizicijos uždrausti pasaulinio turinio eilėraščiai, turėję didžiausią pasisekimą. Taip pat gražūs eilėraščiai įterpti į Dianos prozą. Tačiau jo garbė remiasi veikalu Diana (Siete libros de la Diana) 1559, kuris yra laikomas geriausiu ispanų pastoraliniu romanu. Jis susilaukė milžiniško pasisekimo ne tik Ispanijoje, bet ir visoje Europoje ir buvo išverstas į daugelį kalbų. Jo turinį sudaro istorija apie nepavykusias meiles įvairių piemenų ir piemenaičių, jų nuotykiai ir klajonės, stebuklingi susitikimai, užburti gėrimai ir galiausiai iškilmingas susiėjimas svarbiausių veikėjų, Dianos ir Sireno, nuostabiose Dianos šventyklos apylinkėse. M. pirmas griebėsi būdo moterį perrengti vyru; tą priemonę vėliau su didžiausiu entuziazmu naudojo Cervantes, Lope de Vega, Tirso de Molina ir daugelis kitų garsių rašytojų. Bedeginant Don Kichoto biblioteką, Cervantes cenzoriaus lūpomis sako: ‚Jo nedeginti, bet išmesti eilėraščius ir žynę Feliciją, o palikti prozą ir garbę, pranašiausios tos rūšies knygos. Diana susilaukė daugybės sekėjų ne tik Ispanijoje, bet ir Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje.

Rennert, The Spanish Pastoral Novel ²1912; *Schonherr*, J. de Montemayor, sein Leben und sein Schäferroman 1886; *M. Menéndez y Pelayo*, Origenes de la novela 1905. *P.Gč.*

Montemezzi Italo (1875–1952) italų kompozitorius. Baigė 1900 Milano konservatoriją; 1939–40 gyveno JAV (Kalifornijoje), 1949 vėl grįžo į Italiją. Didžiąją M. negausios kūrybos dalį sudaro neoromantinės krypties lyrinės operos, kurių svarbiausia L'amore dei tre re 1913. Kitos jo operos: Giovanni Gallurese 1905, Hellera 1909, La nave 1918, La notte di Zoraima 1931 ir L'incantesimo 1943. Kiti M. kūriniai: simfoninės poemos Paolo e Virginia 1930 ir Italia mia 1944, kantata Cantico dei cantici 1900, Elegija violončelei ir fortepijonui 1932 ir kt.

L. Tretti-L. Fiumi (red.), Omaggio a I. M. 1952. *K.O.*

Montenegro žr. Juodkalnija.

Monteoliveto prie Sienos Italijoje. Buv. benediktinų vienuolynas, įst. 1320. Žymi meno vietovė. Vienuolyne yra freskų Signorelli ir Soddoma darbo vaizduojančių šv. Benedikto gyvenimą. Vienuolyno bažnyčioje yra Dievo Motinos pav. tapytas Fra Giovanni da Verona (apie 1505).

Montépin Xavier Aymon (1824–1902) prancūzų rašytojas, rašęs populiarius romanus. Išsp. Brelan de dames 1850, La perle du Palais-Royal 1855, Le médicin des folles 1891. Lietuvių kalbon 3 tt. veikalą — Grovaitė Joanna — vertė St. Ptašnikovas 1940.

Monterey Kalifornijos pajūrio mst. p. M. įlankos gale prie M. pusiasalio, apie 195 km į pietų rytus nuo San Francisco; 21.840 gyv. (1956, 1940—10.084). M. yra vienas didžiausių pasaulyje žvejybos uostų ir žuvies konservų pramonės centrų. Be to, M. yra labai mėgiamas pajūrio kurortas dėl malonaus klimato ir labai gražių reginių. Jo buv. karinis ‚presidio' paverstas į kariuomenės svetimų kalbų mokyklą, kurioj mokomos beveik visos pasaulio kalbos. Joje keletą metų po II pas. karo dėstė ir prof. dr. K. Pakštas. Kitos aukštosios mokyklos: M. kolegija, karo laivyno ir kariuomenės postudijinio tobulinimosi m-los. M. įkurtas ispanų 1770, nuo 1775 ligi 1846 jis buvo Aukštosios Kalifornijos (Alta California) sostinė (Ispanijos 1775-1822 ir Meksikos 1822–46 suverenitete). Užėmus M. 1846 JAV, jis ligi 1849 buvo visos Kalifornijos sostinė. Aptikus San Francisco vietoje aukso 1848, naujasis mst. nustelbė M. *A. B.*

Monteris (iš prc. monteur, iš monter ‚pakelti') įvairių mašinų, tinklų ir kt. įrengimų prižiūrėtojas, įrengėjas ir remontuotojas. M. prižiūri tvarkingą stovį ir taisyklingą įrengimų eksploataciją. M. turi žinoti įrengimų eksploatacijos taisykles, savisaugos technikos taisykles, mokėti reguliuoti ir tikrinti įrengimų veikimą, nustatyti defektus, juos pašalinti; žinoti remonto būdus, paskyrimą ir pritaikymą montavimo įrankių ir montavimo aparatų. Sumontuotą dalyką paleisti darban ir sukontroliuoti jo eigą. Mūsų šnekamoj kalboj monterio sąvoka paprastai suprantama tik elektromonteris.

Monte Rosa apledėjęs kalnų masyvas Šveicarijos Valiso kantone, Italijos pasienyje; į pietų rytus nuo Zermatto. Jo viršūnė Dufourspitze (4634 m) yra aukščiausia Šveicarijos vieta. Kitos 3 masyvo viršū-

Monte Rosa

nės: Nordend (4609 m) Zumsteinspitze (4563 m) ir Signalkuppe (4556 m).

Monterrey didumo trečiasis Meksikos mst.; 333.422 gyv. (1950), pakeliui iš Texaso Laredo į Meksikos sostinę. Nors įkurtas 1596, bet yra modernus miestas; išaugęs tik sujungus 1882 geležinkeliu su Lareda ir JAV sukūrus metalurginę pramonę. Kita svarbi pramonės šaka yra tekstilė. Be to, mieste yra šimtai mažesnių pramonės įmonių, gaminančių alų, cigaretes, stiklą, keramikos dirbinius, cementą, maisto produktus, plastikinius dalykus ir kt. Pramonininkai 1942 įkūrė M. technologijos institutą (pagal amerikiečių M.I.T.), žymiausią šios rušies mokyklą Meksikoje. Arkivyskupo rezidencija, aerodromas, medicinos ir teisių mokyklos.

Monte Sant' Angelo p. Italijos miestas Apulijoje, Monte Gargano kalno pietų šlaite; apie 25.000 gyv. (1956). Normanų pilies griuvėsiai ir išgarsėjusi Šv. Mykolo šventvietė nuo 491 su 1076 statyta romaniškąja bžn., pastatyta ant olos, kurioje, pagal pasakojimą, pasirodęs šv. Laurencijui arkangelas Mykolas. M.S.A. plačiai žinomas medaus prekyba.

Montespan Françoise Athenaïs de (1641-1707) markizė de M. 1660 Prancūzijos karaliaus rūmų dama, 1668-76 karaliaus Liudviko XIV meilužė, pagimdžiusi 8 vaikus. 1673 šiuos vaikus Liudvikas XIV legalizavo, bet nepaminėjo M. pavardės. 1691 tu-

rėjo apleisti karaliaus rūmus ir įstoti į vienuolyną.

P. Clement, Madame de Montespan et Louis XIV 1869; *H. Williams,* Madame de M. 1903; *H. Carré,* Madame de M. 1939.

Montes pietatis buvo vadinamos įstaigos panašios į bankus, kurios turėjo tikslą skolinti pinigus be jokių nuošimčių, imant tik mažą atlyginimą už susidariusias patarnavimo išlaidas. M.p. buvo įkurti padėti neturtingiesiems ir apsaugoti juos nuo žydų ir italų, lombardais vadinamų, išnaudojimo. Pagal viduramžių idealų ekonominį mentalitetą, paskolinti pinigai negalėjo skolintojui nešti naudos. Nuošimčių ėmimas buvo laikomas išnaudojimu. M.p. pirmiausia buvo įkurti Italijoje. Juos įkūrė pranciškonai. Pirmoji m.p. įstaiga buvo įkurta Florencijoje 1338. Daugiausia M.p. kūrėsi antroje XV a. pusėje. Oficialiai M.p. patvirtina IV Laterano susirinkimo 1515. M.p. turėjo didelę socialinę reikšmę, nes be nuošimčių vargšams skolinami pinigai daugeliui padėdavo pagerinti savo ekonominę padėtį. Pranciškonų įsteigtų M.p. kapitalą sudarydavo geradarių aukos ir testamentiniai palikimai. M.p. veikė kituose kraštuose, be Anglijos ir Vokietijos. Lietuvoje pirmoji M.p. įstaiga buvo įkurta Vilniuje 1579.

A. Parsons, The economic significance of the Montes Pietatis (Franciscan Studies I (1941, II); *H. Holzapfel,* Die anfänge des Montes Pietatis 1903. *V.Gdž.*

Montesquieu Charles Louis de Secondat, Baron de la Brède et de (1689–1775) prancūzų rašytojas, teisininkas ir filosofas. Turtingų ir kilmingų tėvų sūnus, M. gimė ir mirė šeimos pilyje Chateau de Brède, netoli Bordeaux mst. 1714 tapo Bordeaux parlamento nariu, o po 2 m. paveldėjo iš savo dėdės, su visu jo turtu, dar ir parlamento pirmininko (Président à mortier) vietą. Nemėgdamas eilinio administracinio ir teisės darbo, M. vengdavo savo pareigų, o vėliau pardavė savo pelningą vietą parlamente, ir gyvendamas pamainomis Bordeaux ir Paryžiuje, visą laiką skyrė laisvoms studijoms, literatūrai ir filosofijai, nesitolindamas nuo bendravimo su diduomene ir šviesuomene. 1721 išleido anonimiškai Lettres persanes (Persų laiškai), kur persų-keliautojų susirašinėjimo forma kritiškai ir satyriškai atvaizdavo tų metų Prancūzijos socialinį, politinį, dvasinį ir moralinį būvį. Savotiška, graži ir lengva veikalo forma, sujungta su giliu turiniu sužavėjo skaitytojus ir pagarsino autorių, kuris 1728 tapo išrinktas į akademiją. Kelerius metus vėliau M. keliavo po Europą ir pusantrų metų praleido Anglijoje, studijuodamas valstybės santvarką. Grįžęs tėvynėn įsitaisė savo pilyje ištaigingą biblioteką ir 1734 išleido antrą žymesnį veikalą Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains, vieną iš pirmųjų istorijos filosofijos veikalų. 1748 M. išleido savo žymiausią veikalą L'Esprit des Lois (Įstatymų Dvasia). Šio veikalo užuomazgą randame mažam M. rašte Réflexions sur la Monarchie universelle en Europe (Mintys apie universalinę monarchiją Europoje), kuriame M. griežtai pasisakė prieš planus įgyvendinti tokią monarchiją, nors tai buvo Prancūzijos valdančiųjų sluoksnių svajonė; apie 1724 šis raštas jau buvo paruoštas spaudai, tačiau pats M. spausdinimą sustabdė, matyt norėdamas kūrinį dar perdirbti; korektūros lapai su M. pataisomis buvo rasti ir išleisti tik XIX a. gale (Deux opuscules de Montesquieu, Bordeaux 1891, 1-42 psl.). Nėra abejonės, kad nuo šio rašto paruošimo iki 1748, tai yra 25 metų būvyje, M. studijuodamas ir stebėdamas Prancūzijoje ir svetur, rinko ir sistemino medžiagą, galvojo ir rašė, kol išaugo jo Įstatymų Dvasia, didžiulis veikalas vispusiškai nušviečiąs valstybės santvarkos, būklės bei vystymosi ryšius su krašto geografija, ekonomika, politika ir morale. Iš šio veikalo turinio labiausiai žinomas valdžios padalijimo dėsnis, pagal kurį valstybės tobulumas ir piliečių laisvės užtikrinimas reikalauja, kad valstybės galia nebūtų suteikta vienam asmeniui ar institucijai, o kad įstatymdavystės, vykdomoji ir teismo valdžios būtų viena nuo kitos atskirtos ir pavestos atskiroms, savarankėms institucijoms. Šitą dėsnį M. išvedė nagrinėdamas Anglijos konstituciją. Nors pačioje Anglijoje tokio valdžios padalijimo niekuomet nebuvo ir nėra, M. dėsnis pasidarė viena iš pagrindinių valstybinės teisės dogmų. Antros knygos dėsnis liečia pareinamumą valstybės santvarkos nuo krašto dydžio. M. teigė, kad, aplamai, respublika su pilna demokratija tinka mažoms valstybėms, apribota monarchija — vidutinio dydžio valstybėms, o didelės valstybės anksčiau ar vėliau pasidaro despotijos; išvadoje M. pabrėžė, kad jei kas nori

C. L. Montesquieu

išvengti mažos valstybės silpnumo ir didelės valstybės despotiškumo, tas turi stengtis sudaryti mažų valstybių federaciją. Šį dėsnį M. plačiai išnagrinėjo, pakartotinai pabrėždamas jo pagrindinę reikšmę. Be šių pagrindinių dėsnių, kiekviename veikalo skyriuje galima rasti daug reikšmingų ir pamokomų minčių, naudingų iki mūsų dienų. Pagrindiniai knygos dėsniai pasidarė istorijos veiksniais. Visų pirma Amerikoje, kai Anglijos kolonijos iškovojo sau laisvę, jos, ieškodamos sau naujos valdymo formos, vadovavosi M. autoritetu, ir JAV konstitucija visiškai įkūnijo ir valdžių padalijimo ir federalizmo dėsnius. Vėliau M. doktrinos uždėjo antspaudą Prancūzijos konstitucijoms, ir nuo to laiko visam pasaulyje nebuvo sudaryta nei viena konstitucija, kurioje nebūtų atsižvelgta į M. doktriną. M. savo samprotavimus rėmė jam žinomos istorijos įvykiais. Tačiau šitie samprotavimai nušviečia ir tolimesnius įvykius, ir M. biografas, A. Sorel, nurodė, kad Įstatymų Dvasia padeda suprasti ir Prancūzų revoliucijos, ir Napoleono karų, ir vėlesnių laikų raidą. Knygos reikšmė nesumažėjo iki mūsų dienų, nes joje randame paaiškinimą ir despotijų didelėse valstybėse (Rusijoje, Vokietijoje, Kinijoje) atsiradimo, ir tokių reiškinių, kaip pvz. Prancūzijos politinis negalavimas dėl nesugebėjimo tinkamai subalansuoti vykdomosios ir įstatymų leidimo valdžios santykiavimo. Šia prasme sunku rasti kitą knygą, kuri būtų tiek svarbi ir reikšminga, kaip Įstatymų Dvasia, ir M., kaip asmenybė, filosofas ir kaip Įstatymų Dvasios autorius yra, be abejo, vienas iš didžiųjų vakarų civilizacijos reiškėjų ir kūrėjų.

L. Vian, M. 1879; *A. Sorel*, M. 1887; *H. Knust*, M. und die Verfassungen der Verein. Staaten 1922; *M. E. Carcassone*, M. et problème de la constitution française au XVIII siècle 1927; *F. Cattelain*, M. 1927; *V. Stankevičius (Stanka)*, Didelės ir mažos valstybės 1938; *P. Leonas*, M. Įstatymų dvasią paskaičius (Kultūra 1925, 3); *D. C. Cabeen*, M. (su bibliografija) 1947. *V. S.*

Montesquiou-Fézensac Robert, Comte de (1855–1921) prancūzų poetas, literatūrinis publicistas ir savo laiku plačiai pagarsėjęs Paryžiaus aristokratijos salonų dandy. Jo poezija (Les Chauves-souris 1892, Le Chef des odeurs suaves 1894, Les Hortensias bleus 1896, Les Perles rouges 1899), pasižyminti salioniniu įmantrumu, šiandien nebeturi didesnės vertės. Prancūzų literatūroje M.-F. reikšmingas kaip Marcel Prousto saloninio periodo draugas ir ciniškų atsiminimų Les Pas éffacés 1923 autorius.

Montessori Marija (1870 Italijoje — 1952 Olandijoje) pedagogė, gydytoja. 1896 baigė mediciną Romos univ., gaudama dr. laipsnį. Pradėjo dirbti asistente gydytoja psichiatrinėje Romos klinikoje. Tai paskatino ją giliau susidomėti nenormalių vaikų būkle ir greit ją įtikino, jog protinių trūkumų problemos labiau priklauso pedagogikai nei medicinai. Todėl ji visu atsidėjimu studijavo garsių prancūzų gydytojų — J. Itard ir E. Séguin—auklėjimo metodus. Įsitikinusi, kad normalių-jų vaikų intelektinę plėtrą netinkami metodai sukliudo, M. įsirašė į humanitarinių m-lų fak. Romos univ., kur studijavo pedagogiką bei psichologiją. 1896–1906 M. vadovavo higienos katedrai Romos moterų kolegijoje. Nuo 1904 ji vadovavo naujai įsteigtos Pedagoginės antropologijos katedrai Romos univ. ir parašė pirmąjį savo veikalą Pedagoginė antropologija. Baigusi pedagogines studijas, 1907 M. atidarė pirmuosius Vaikų namus (Casa dei Bambini). Nuo dabar ir prasidėjo jos didžiųjų psichologinių ir pedagoginių atradimų laikotarpis ir naujų metodų kūrimas. 1912 surengti pirmieji tarptautiniai Montessori kursai Romoje. Tais pačiais metais M. išspausdino knygą Il Metode della Pedagogia Scientifica, kuri buvo išversta į daugelį kalbų. 1922 M. buvo paskirta visų Italijos m-lų inspektore. Mussolini suteikė jai garbės fašistės titulą. Betgi 1935 vokiečių naciai uždraudė vartoti M. metodą Vokietijos mokyklose ir uždarė montessorinę d-ją. 1936 fašistai uždarė visas pagal M. metodą vedamas mokyklas Italijoje, kadangi M. atsisakė naudoti auklėjimą jų politiniams tikslams įgyvendinti. Tuomet M. ir jos sąjūdžio centras (Assotiation Montessori Internationale) persikėlė į Ispaniją. Po gen. Franco perversmo ji persikėlė į Olandiją. 1939 išvyko į Indiją ir ten buvo perkeltas ir M. sąjūdžio centras. 1946 grįžo Europon ir vedė tarptautinius M. kursus Londone. 1947 Italijos valdžia kvietė M. atnaujinti Opera Montessori (veiklą, užgniaužtą fašistų režimo). 1949 M. buvo pakviesta pasakyti kalbą UNESCO posėdyje. Tais pat metais prancūzų tauta

M. Montessori

pagerbė ją, papuošdama Légion d'honneur ordinu.

M. asmenybės bruožai. Pusę savo gyvenimo ji paskyrė ieškodama blogiogligos versmės. Šią problemą jai pavyko išspręsti įtemptomis mokslo studijomis. Gautos išvados ją įtikino, kad beveik visų negerovių pradžia suvedama į vieną plačios apimties šaltinį — užmirštąjį pasaulio pilietį—vaiką. Todėl antrąją savo gyvenimo pusę—per 40 metų—M. paaukojo žmonijai aiškindama, kad gėrio, sveikatos ir pastovios taikos šaltinis yra vaikas. Tik apsaugojus jo psichofizinės plėtros teises, galima susilaukti žmonijos atgimimo. Jos pastangų branduolys — padaryti galą amžiais besitęsiančios kovos, tragiškų nesusipratimų tarp vaiko ir suaugėlio. M. intelektas pasižymėjo nepaprastu pastabumu ir sugebėjimu įžvelgti visuotinį dėsningumą mažiausiose smulkmenose bei susieti praktinius reiškinius su plačiais teoriniais pradais. M. asmenybėje labiausiai prasiveržiąs bruožas — nepalaužiamo charakterio jėga. Iš kitos pusės ji turėjo ypatingai išvystytą motiniško švelnumo jausmą silpniesiems ir skriaudžiamiesiems. Visas jos gyvenimas vainikuojamas kilniausių nusižeminimo aktų bei pasiruošimų tuojau pat atsisakyti tradicinių prietarų ir mokytis iš stebimų faktų. Todėl visiškai teisingas yra jos tvirtinimas, kad vaikas buvo jos mokytojas. Griežta mokslininkė-tyrinėtoja, savo mokslo tezes siejanti tik su antrinėmis pasaulio santvarkos priežastimis, bet ne su pirmapradėmis. Dėl to jos plačios pažiūros į mokslinio tyrinėjimo lauką nesueina į konfliktą su religija bei metafizika.

Pagrindiniai M. auklėjimo principai. Pagrindinę problemą auklėjime M. manymu, sudaro ne pats auklėjimas, bet socialinė žmonijos santvarka. Dėl to savo auklėjimo uždavinių pagrindan M. pirmiausia deda socialinį principą kuo plačiausia, iki šiol dar nė kieno nevartota, prasme. Išeidama iš nusistatymo, kad žmogaus asmenybė išsilaiko vientisa per visas jo plėtros pakopas, nuo kūdikystės iki pilno subrendimo, M. teigia, jog teikiant pagalbą gimtajam plėtros vyksmui, reikia ją teikti pradedant nuo tokių ugdymo principų, kurie vienodai atsižvelgia į visas tos plėtros pakopas. Todėl mažasis vaikas, kaip pirmasis tų pakopų eilėje, pirm visko turi būti įjungtas į žmonijos bendruomenės gretas lygiateisiu nariu su jaunuoliu ar suaugėliu, lygiaverte su jais būtybe, iš prigimties nepaprastai veiklia ir darbinga. Šiuo paskutiniu požiūriu skirtumas tik toks, kad vaiko darbas ne išorinis ir ne gamybinis, bet vidinis ir kūrybinis. Vaikas kuria būsimą suaugėlį. Jis yra jo pradininkas ir bendradarbis, dedąs suaugėlio asmenybei pamatus. M. auklėjimo metodas, kaip pati autorė pasisako, nėra jos vienos sukurtas, bet pačių vaikų tam tikrose sąlygose atskleistas, savaimingai apreikštas abipusio darbo vaisius. Vadinas, metodas išvydo dienos šviesą vaikų ir suaugėlio glaudaus bendradarbiavimo ir jų abipusės sąveikos dėka. Taip žmonijos socialinės kultūros istorijoje buvo padaryti pirmieji žingsniai vaikui išlaisvinti: 1. iš bevertės būsimojo žmogaus padėties, kurioje vaikas iki šiol visur tebėra laikomas, 2. iš begalinės daugybės kliūčių, trukdančių normalią vaiko plėtros eigą šeimos židinyje, mokyklos suole, beteisėje socialinėje būklėje. Pritaikius M. metodo principus vaikų namuose buvo išryškinti tikrieji vaiko prigimties bruožai, dažnai priešpriešiškai skirtingi nuo ikišiolinių jo psichologijos apraiškų. Savo metodo padedama M. apsprendė vaiko esamos asmenybės vertę, augančio sau-žmogaus vertę ne ateičiai, bet dabarčiai, kaip neįkainojamą dvasinės išeities tašką suaugėliui normaliai susiformuoti. Vaikystė, anot M., nėra tik laikinis augimo tarpsnis, reikalingas išgyventi, kad taptum suaugėliu. Vaikystė yra sau vertybė, esminio pobūdžio vertybė.

Antrasis plataus masto socialinis principas — paruošimas aplinkos, kruopščiai pritaikytos psichofizinei vaiko plėtrai: ūgiui, pajėgumui, savarankiškam ir laisvam nuo kliūčių veiklumui reikštis, kuris vispusiškai atitiktų ne tik vegetatyvinius kūno reikalavimus, bet ir dvasinius siekius: intelektinius, moralinius, socialinius ir estetinius bei religinius. Aplinkos paruošimą M. supranta kuo plačiausia prasme. Šiandien Europoje ir Indijoje galima užtikti naują architektūros formą: specialius pastatus, perdėm pritaikytus vaikams, bet nebe suaugėliams. Ispanijoje yra pastatyta net vaikų bažnyčia. Daugelis šių pastatų suprojektuota pačiai M. bendradarbiaujant su architektais. Būtina aplinkos dalis yra kiemas ir sodas su gėlėmis, augalais bei naminiais gyvuliukais. ‚Duoti vaikui rūpestingai paruoštą aplinką, reiškia sukurti naują pasaulį — vaikų pasaulį', sako M.

Paruoštos aplinkos turinį sudaro nebe žaislai, bet tikrieji daiktai, reikalingi ‚žmoniškos vaikijos arba vaikų žmonijos gyvenimui'. Šie daiktai sudaro visą eilę įvairiausių auklėjamųjų priemonių, skirtų aptarnauti augančio kūno ir besiplėtojančios dvasios pareikalavimus. Jų moksliškai sistemingas sutvarkymas turi tą ypatybę, kad visose pratybose kartu dalyvauja intelektinis ir motorinis veiklumas. Tai padėjo išspręsti taip opią vaikų nuovargio problemą.

Auklėjimo tikslas, pasak M., yra ‚pagalba gyvenimui', kad žmogaus asmenybė įsigytų savo nepriklausomumą. Todėl auklėjimas turi prasidėti su pačia gyvenimo užuomazga ir atitikti to gyvenimo psichofizinės plėtros siekimus, kuriuos yra padiktavusi pati prigimtis. Antra, kad pažangos vyksmas nebūtų trukdomas ar užgniaužiamas, tame gyvenime atskirtini esminiai bei pastovūs reiškiniai nuo besikeičiančių sąlygų tiek fizinėje, tiek ir dvasinėje srityse; šiai paskutinei priklauso ir žmogaus asmenybė bei jos susidarymo vyksmas.

Išsp. Il metodo della pedagogia scientifica 1906, ³1926 (liet. Mokslinė pedagogika, vertė Ig. Šlapelis), Advanced Montessori Method 1917, Antropologia pedagogica 1911, Vita di Cristo 1931, The Mass Explained to Children 1932, Le paix et l'éducation 1932, Psico Aritmetica 1934, Psico-Geometria 1934, Absorbent Mind 1949, Il segreto dell' Infanzia 1950 (³1953) ir kt.

E. M. Standing, Maria Montessori: Her Life and Work 1957; *W. Boyd*, From Locke to Montessori 1914; *D. C. Fischer*, The Montessori Mother 1914; *L. Serrano*, La Pedagogia Montessori 1915; *E. Lucentini*, Il Metodo Montessori e il metodo Froebel 1919; *P. Allesiani*, Rousseau e il Metodo Montessori 1920; *E. P. Culverwell*, The Montessori Principles and Practice 1913; *E. Y. Stevens*, A Guide to the Montessori Method 1913; *Sheila Radice*, The New Children; *Dr. Salvatore Valituti*, L'educazione sociale nel pensiero di Maria Montessori 1956; (") La casa dei bambini e il metodo di Maria Montessori 1957; *M. Varnienė*, Froebelio ir Montessori sistemų susintetinimo kilmė (Židinys 11, 1934); (") Dėl tariamų Montessori sistemos trūkumų (N. Romuva 20, 1935); *V. Augustauskas*, Montessori sistemos auklėjimo trūkumai (Fiziškas Auklėjimas 1, 1935); *A. Vaičiulaitis*, M. M. (Židinys 25–27, 1937); *M. Varnienė*, Froebelio ir Montessori sistemų pagrindai (Židinys 21–22, 1938); *A. Varnas*, M-nio piešimo vaidmuo priešmokykl. ugdyme (Židinys 1937); *A. M. Maccheroni*, Psicomusica: Orecchio, Voce, Occhio, Mano 1955; (") Psicomusica: Costruisco La Scala 1956; *E. Braun*, Music for Active Children.

Montesorinio auklėjimo sąjūdis yra visuomeninis sąjūdis, favorizuojąs žmogų jo formavimosi laikotarpyje. Susidomėjimas M. auklėjimu nuo pat pradžios buvo universalus. Jis greit rado atgarsį įvairių politinių įsitikinimų bei pasaulėžiūrinių nusistatymų žmonėse. Ne tik M. auklėjimo idėjos, bet ir jos Vaikų namai yra paplitę visame pasaulyje: tarp civilizuotų ir necivilizuotų tautų, kaip Himalajų pašlaitėse Napalyje, tropinėje Afrikoje, Karibų salose, Grenlandijoje tarp eskimų. Sąjūdžiui paplisti padėjo 1922 įsisteigusi Tarptautinė M. s-ga (Assoziatione Montessori Internationale — AMI), kuriai iki pat mirties pirmininkavo pati M. S-gos pastangomis buvo suruošti nuo 3 mėn. iki vienerių metų 37 tarptautiniai M. kursai įvairiuose Europos kraštuose ir Indijoj. 1925–57 AMI centras yra suorganizavęs 11 tarptautinių M. kongresų: Helsinkyje, Nicoje, Amsterdame, Romoje, Oxforde, Kopenhagoje, Edinburge, San Remo, Londone, kuriame paskutinį kartą dalyvavo pati M. Po jos mirties įvyko dar 2 kongresai: Paryžiuje ir Romoje 1957 paminėti 50 metų nuo įsteigimo pirmųjų Vaikų namų. AMI yra nariu 2-se komitetuose, kuriuos išlaiko Jungtinių tautų organizacija: OMEP ir ILCOP. AMI yra išsišakojusi įvairiuose kraštuose. Į šią s-gą yra įsijungusios ir įvairių kraštų tautinės M. d-jos. 1952 Anglijoje, Kensingtone, susiorganizavo nauja katalikiška M. sistemos rėmėjų grupė, kurios tikslas skleisti ir puoselėti M. idėjas, liečiančias religinį auklėjimą, katalikų tarpe. Tokia pat grupė yra įsisteigusi ir Vokietijoje prie Vokiečių M. d-jos. Šiuo metu AMI centras yra Amsterdame, Olandijoje.

Šiandien M. metodas plačiai taikomas Italijoje, Olandijoje, D. Britanijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir Indijoje ne tik aukštesnėse bei specialiose mokyklose, kaip aklųjų ir nusikaltėlių vaikų, bet ir vaikų ligoninėse. Olandijoje jau veikia 5 gimnazijos. M. namuose netoli Amsterdamo yra įsteigtas muziejus M. auklėjimo priemonių, prie kurio veikia ir biblioteka pačios M. veikalų ir kitų autorių veikalų bei rašytų, teigiamai ar neigiamai liečiančių jos auklėjimo metodą. Olandų valdžia yra padariusi specialių lengvatų studentams, atvykstantiems iš užsienio pagilinti žinių ar pasiruošti disertacijoms apie M. metodą.

M. auklėjimo sąjūdis Lietuvoje. Pirmieji bandymai taikyti M. metodą Lietuvoje buvo pradėti 1927, kai Karininkų šeimų moterų d-ja pakvietė M. Varnienę vesti vaikų darželį, įsteigtą tos d-jos narių vaikams Kaune. M. Varnienė atidarė savo privatų vaikų darželį, kuris veikė iki 1930 pradžios. Tais pačiais me-

tais baigusi 6 mėn. tarptautinius M. kursus Romoje, M. Varnienė atidarė Kaune Vaikų namelius, įrengtus ir vedamus pagal M. metodą. Vaikų namelius lankė vaikai nuo 2½ iki 7 m. amžiaus. 1937 švietimo ministerija leido atidaryti prie Vaikų namelių keturių skyrių pradžios m-lą, vedamą tuo pačiu metodu. Ši mokykla buvo pavadinta Bandomąja montesorine pradžios mokykla. Šios m-los mokytoja buvo paskirta D. Petrutytė. 1940 pavasarį šią m-lą baigė pirmoji laida, ir po to švietimo ministerija ją pripažino ir pavadino Pavyzdine montesorine pradžios m-la. Pirmaisiais bolševikų okupacijos metais montesorinė m-la, susidedanti iš priešmokyklinio ir mokyklinio skyrių, buvo suvalstybinta. Bolševikmečiu ji veikė kaip eilinis Kauno mst. vaikų darželis su teise naudoti M. metodą ir priemones. Vokiečių okupacijos metais buvo gautas leidimas prie veikiančių Vaikų namelių Kaune laikyti ir pradžios mokyklą pagal M. metodą tų pačių Vaikų namelių auklėtiniams. Ši mokykla, remiama Kauno jėzuitų, veikė iki antrosios bolševikų okupacijos 1944.

M. auklėjimo kursai. Prie Vaikų namelių 1930–44 nuolat veikė kursai, paruošią vaikų darželių auklėtojas. Kursai buvo vienerių ir dvejų metų — privatūs, M. Varnienės vedami ir išlaikomi. M. auklėjamu metodu ypatingai buvo susidomėję pranciškiečių ir benediktinių vienuolynai. Šiuos kursus baigusios daugiausia dirbo Šv. Vincento à Paulo d-jos išlaikomuose vaikų darželiuose.

Baigusių tarptautinius M. kursus užsieny buvo 7 asmenys: M. Varnienė, kun. Vl. Mažonas, MIC, kuris buvo išvertęs į lietuvių k. M. veikalą ‚Mišios, išaiškintos vaikams', V. Lozoraitienė, O. Norušytė, D. Petrutytė, Rabinavičienė ir M. Gelpernaitė, kuri turėjo įsteigusi Vaikų namelius žydų tautybės vaikams.

Tarptautiniuose M. kongresuose Lietuvai atstovavo M. Varnienė su vaikų darbais ir Lietuvoje gamintomis montesorinėmis priemonėmis: Romoje 1932, Amsterdame 1933, Oxforde 1935 ir Kopenhagoje 1937. Šitame kongrese dail. A. Varnas skaitė paskaitą prancūzų k. Vaikų paišyba M. mokykloje. Kaune 1929–44 buvo suruoštos 6 parodos montesorinių priemonių ir vaikų darbų. 1936 Žemės ūkio parodoje už pagamintas priemones buvo gautas sidabro medalis. Dail. Ig. Šlapelis 1927 buvo išvertęs M. veikalą Mokslinė pedagogika. A. Varnas buvo išvertęs iš italų k. M. gramatiką, pritaikydamas ją lietuvių k., o iš prancūzų k. buvo išvertęs originalinį M. veikalą Vaiką.

1935 buvo suorganizuota Lietuvos montesorinė pedagoginė d-ja. Jos tikslas buvo skleisti lietuvių visuomenėje montesorinio auklėjimo idėjas. Ypatingo susidomėjimo M. auklėjimo idėjomis bei principais yra parodęs prof. St. Šalkauskis, kuris ne tik dalyvavo veikloje, bet ir uoliai studijavo M. metodą.

1938 buvo pradėtas leisti M. metodo knygynėlis. Išėjo 3 nr.: Kodėl montesorinis auklėjimo metodas gali būti naudojamas Lietuvoje, Montesorinio auklėjimo sąjūdis (M. A. Varnai), Bendrieji mano metodo dėsniai (M. Montessori). Visa eilė straipsnių ir vertimų buvo paskleista spaudoje ir trumpų paskaitėlių per radiją.

Tremties metu Ravensburge, Vokietijoje, M. Varnienės pastangomis buvo įsteigta Montesorinė Ravensburgo lietuvių mokykla. Tautinio auklėjimo uždaviniams buvo pasigamintas reljefinis žuvusiems už Lietuvos laisvę paminklas ir didžiulis per visą sieną panneau su Karo muziejaus rūmų ir sodelio vaizdais. Religinio auklėjimo tikslams buvo įrengta Aušros Vartų koplytėlė. 1948 buvo suorganizuota vaikų darbų ir M. mokslo priemonių paroda.

1958 X 21 įsteigta Amerikos lietuvių montesorinė d-ja Čikagoje, Ill. D-jos tikslas: rūpintis priešmokyklinio vaikų auklėjimu, pagrįstu tėvų k. ir tautos papročiais, pagal M. mokslinį metodą.

M.Vrn. ir D.Ptr.

Montet Pierre (g. 1885) prancūzų egiptologas, 1919–48 Strassburgo univ. prof., vėliau Collège de France prof. Yra vykdęs daug kasinėjimų Egipte ir Fenikijoje. Išsp. Scènes de la vie privée dans les tombeaux de l'Egypte ancienne 1925, Byblos et Egypte 1928, L'art phénicien 1932, Les reliques de l'art syrien dans Egypte du Nouvel Empire 1937, Tanis 1941, La vie quotidienne en Egypte sous Ramses 1946, Osorkon 1948, Les enigmes de Tanis 1952.

Monteux Pierre (g. 1875) prancūzų-amerikiečių (nuo 1942 JAV pilietis) dirigentas. Baigęs 1896 Paryžiaus konservatorijos smuiko klasę, kurį laiką grojo viola Paryžiaus orkestruose. Vėliau įsteigė ir vadovavo vadinamiesiems Concertis Berlioz (1911)

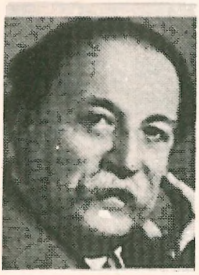

P. Monteux

ir Concerts Populaires (1914), buvo S. Diagilevo rusų baleto dirigentas (1911–14 ir 1916 –17), kur paruošė nebussy ir Ravelio baletų premjerų. Naujorko Metropolitano operos (1917–19), Bostono (1919-24), Amsterdamo Concertgebouw (1924 – 34), Orchestre Symphonique de Paris (1930-38) ir San Francisco (1935-52) simfoninių ork. dirigentas; nuo 1953 Metropolitano operos ir įvairių amerikiečių simfoninių orkestrų vizituojąs dirigentas. M. ypač iškilus naujosios prancūzų muzikos ir Stravinskio kūrinių interpretatorius.

H. Stoddard, Symphony Conductors of the U.S.A. 1957. *K. O.*

Monteverdi Claudio (1567 – 1643) italų kompozitorius. Iki 1589 M. gyveno Kremonoje, mokėsi pas M. A. Ingegneri ir parašė pirmuosius savo kūrinius — vokalinės muz. rinkinius: Sacrae cantiunculae (motetai 3 balsams 1582), Madrigali spirituali (madrigalai 4 balsams 1583; išskyrus boso partiją, dingę), Canzonette (3 balsams 1584) ir Madrigali (1-ji knyga, 5 balsams 1587). Nepavykus 1590 įsikurti Milane (tuo metu parašė 2-ją madrigalų knygą), tuo po 1590 M. gavo muziko vietą Mantuvos kng. Vincenzo Gonzagos rūmuose. Mantuvoje M. išsp. madrigalų 3–5 knygas (1592–1605), Scherzi musicali (3 balsams 1607), reikšmingiausią savo bažnytinės muzikos rinkinį Sanctissimae Virgini missa... ac Vesperae 1610 (jį sudaro mišios In illo tempore, 12 dalių mišparai ir 2 magnificat) ir parašė pirmąsias savo operas — La favola d'Orfeo 1607, L'Arianna 1608 (išlikęs tik fragmentas ‚Lamento'), baletą–operą Il ballo dell'ingrate 1608 ir dramatinį prologą L'idropica 1608 (dingęs). Mirus jo rėmėjui kng. Gonzagai, M. buvo atleistas 1612 iš pareigų ir grįžo į Kremoną. 1613 M. buvo paskirtas Šv. Morkaus katedros ‚maestro di capella' Venecijoje, kur gyveno iki mirties. Čia M. parašė bažnytinės muzikos rinkinius Selva morale e spirituale 1641 ir Messa a 4 voci e salmi (išsp. po jo mirties 1651), madrigalų 6–9 knygas (1614–51) ir Scherzi musicali cioè aria e madrigali in stile recitativo (1–2 balsams 1632). Tačiau didžiąją M. to meto kūrybos dalį sudarė teatrinė muzika, kurios tėra išlikę tik baletas Tirsi e Clori 1616 ir operos Il combattimento di Tancredi e Clorinda 1624, Il ritorno d'Ulisse in patria 1641 (kai kurie muzikologai abejoja, ar iš tiesų M. yra šios operos autorius) ir L'incoronazione di Poppea 1642.

C. Monteverdi

Būdamas didelis muz. kūrybos novatorius, M. turėjo nepaprastos reikšmės tolimesnei muzikos raidai. Išaugęs pereinamame laikotarpyje iš renesanso į barokinę muziką, jis išvedė gan sustingusias vėlyvojo renesanso polifonijos tradicijas į naujas operos, kantatos ir orkestriškai inspiruotos bažnytinės muzikos formas. Jau savo madrigaluose, priešingai to meto vad. prima prattica stiliui (pagal kurį vokalinėje muzikoje pirmon vieton buvo statoma harmonija), M. išugdė vad. seconda prattica stilių, kuriame, pasinaudojant ypač rečitatyvu, vyraująs vaidmuo buvo skiriamas vokalinio kūrinio tekstui — jo muzikinei išraiškai. Nepaisydamas konservatyvių muzikos teoretikų (ypač G. M. Artusi) aštrios kritikos, M. toliau vystė šią vokalinės muzikos sampratą — įvedė vad. stile concitato, kuriuo buvo siekiama dramatinės muzikos charakteristikos bei ekspresijos, panaudojant chromatines priemones ir įvedant paskiroms situacijoms pas charakterizuojančius muzikinius motyvus. Tuo būdu M. pirmasis formulavo muzikinės dramos sampratą, kurią vėliau savarankiškai ugdė Gluckas ir Wagneris. Tad M. operos, nors parašytos tuoj po pačių pirmųjų J. Peri ir G. Caccini operų, buvo žymiai aukštesnio lygio muzikine ir dramatine prasme. Be to, M. pirmasis operinėje muzikoje vietoj klasikinio mitologinio teksto pavartojo istorinį siužetą (L'incoronazione di Poppea). Nors ir neparašęs nei vieno grynai instrumentinės muzikos kūrinio, M. žymiai praturtino orkestro techniką (įvedė tremolo ir pizzicato) ir panaudojo operoje (Orfeo) orkestrą kaip savarankę muz. išraiškos priemonę. Netrukus po M. mirties jo kūryba buvo užmiršta, ir tik apie XX a. vidurį ja vėl susidomėta, o po I pas. karo ji plačiai išstudijuota, įvertinta ir atgaivinta. Šiandien M. laikomas vienu didžiausių ankstyvųjų kompozitorių. Išleista pilnas jo išlikusių kūri-

Montevideo kurortinė miesto dalis

nių rinkinys — Tutte le opere (red. G. F. Malipiero), 16 tt., 1926–42.

Vienas M. brolių, Giulio Cesare (1573 — ?), buvo taip pat žinomas kompozitorius. Iš jo kūrinių tėra išlikę tik keletas madrigalų.

L. Schneider, C. M. 1920; *H. Prunières*, La vie et l'oeuvre de C. M. 1926; *G. F. Malipiero*, C. M. 1930; *D. de Paoli*, C. M. 1945; *H. F. Redlich*, C. M. 1949 (ag. 1952); *L. Schrade*, M. 1950; *M. Le Roux*, C. M. 1951; *C. Sartori*, M. 1953; *A. A. Abert*, C. M. und das musikalische Drama 1954.

K. O.

Montevideo Urugvajaus sostinė, š. Rio de la Plata krante, 192 km į rytus nuo Buenos Aires, 34°54′33″ p. pl.; apie 850.000 gyv. (1958). Senamiestis įkurtas pajūrio žemumoje, o naujamiestis išsiplėtęs aukštesnėje, kalvotoje vietoje, su taisyklingai išplanuotomis gatvėmis, erdviomis aikštėmis ir dideliais parkais. M. laikomas vienu švariausių pasaulyje didmiesčių. Miesto įžymybės: universitetas (įkurtas 1840), katedra (XVIII a.), birža, operos rūmai, biblioteka, Cabildo — buvusi ispanų valdymo laikais rotušė, senato rūmai. M. yra vienas didžiausių P. Amerikos uostų (įrengtas XX a. pradžioje), tinkamas ligi 10 m grimzlės laivams. Uostas ir kelias į jį buvo išgilinti. Didžiausias iš 3 sausų dokų yra 150 m ilgio. Pro M. uostą išvežama gyvuliai, odos, šaldyta mėsa, mėsos konservai, vilna, kviečiai, sėmenys, kukurūzai, tabakas, vaisiai. Į jį užsuka visi keleiviniai laivai, kursuojąs tarp P. Amerikos uostų. Be to, M. yra centrinis p. Atlanto žvejybos uostas. M. įkurtas 1726 Buenos Aires gubernatoriaus Mauricio de Zabalos kaip pasipriešinimo fortas prieš portugalų kolonijinį veržimąsi į pietus. 1817 užimtas portugalų, 1828 Urugvajaus sostinė.

A. B.

M. lietuviai apima beveik visus Urugvajaus lietuvius. Mieste ir apylinkėse gyvena apie 5000 lietuvių ir keletas tūkstančių kitų tautybių Lietuvos išeivių. Pa-

Montevideo Nepriklausomybės aikštė

Montevideo lietuviai Vasario 16 d.

gal oficialią Nepr. Lietuvos statistiką tarp 1923 ir 1934 iš Lietuvos į Urugvajų emigravo 4299 žmonės. Bet ši statistika nėra pilna, nes emigracija, nors ir nedideliu mastu, į Urugvajų prasidėjo tuoj po I pas. karo ir tęsėsi dar po 1934. Nemaža lietuvių į Urugvajų persikėlė iš Brazilijos, šiek tiek iš Argentinos; tačiau atvykusių po II pas. karo tėra tik 10. Daug atvykusiųjų jau išmirė, turėdami 40–60 m. Vaikai registruojami urugvajiečiais, tautybės požiūriu didžia dalimi ir nutautėję. Tad skaičiumi Urugvajaus lietuvių kolonija yra trečioji P. Amerikoje. Ekonominio ir kultūrinio bei socialinio gyvenimo sąlygos panašios į Argentinos lietuvių gyvenimą. Čia lietuviai dirba fabrikuose, ypač skerdyklose, verčiasi amatais, smulkia prekyba ir tik vienas kitas yra stambesnis pramoninininkas, prekybininkas ar ūkininkas. Daugumas turi nuosavus namus, dalis gyvena jau kaip valstybės pensininkai. Komunistinės propagandos ir kai kada sunkių gyvenimo sąlygų paveikti apie 100 grįžo okupuoton Lietuvon. M. yra žinomas kaip Sov. Sąjungos propagandos ir subversinės jų akcijos centras P. Amerikoje. Keli šimtai lietuvių yra veiklūs komunistai, turėdami čia nuosavus centrus–klubus su plačiomis veikimo priemonėmis ir galimybėmis. Patriotiškai nusiteikusių lietuvių veikimas pradžioje buvo silpnas, be atitinkamų vadovų bei kultūros darbuotojų. Visuomeninė veikla pradėjo stiprėti ir organizuočiau reikštis nuo 1932. Tais metais buvo įkurta dr. J. Basanavičiaus vardo lietuvių pradžios mokykla, kuri su penkiais skyriais gyvavo iki 1940 pabaigos. Tada susiorganizavo ir Urugvajaus liet. klubas, veikęs iki 1934; jis turėjo ir informacijų biurą, lietuviams patarnavusį, ypač atliekant konsularinius reikalus Lietuvos konsulate Buenos Aires.

Montevideo lietuvių jėzuitų bažnyčia

Lietuvių katalikų choras

Klubas turėjo biblioteką ir 1933 leido dvisavaitinį laikraštį Urugvajaus Aidą. Liet. klubui susilikvidavus, 1934 katalikiškos ir tautinės draugijėlės iš savo atstovų išsirinko tarybą, pasivadinusią Lietuvių centru. Jis, kartu su lietuvių mokytojais mokyklos pastogėje ruošdavo minėjimus, vakarus, jaunimo pasilinksminimus, bet negausių ir nestiprių vienetų junginys nepajėgė išvystyti platesnės veiklos; gyvavo iki 1939. Pasirodė eilė laikraštėlių, kaip meno ratelio leidžiama Tribūna, Naujoji Banga, P. Amerikos Lietuvis, Tiesa ir kt., kurių amžius būdavo trumpas, arba išeidavo nereguliariai, nepasižymėdami kultūringumu ir be didesnės reikšmės viens po kito dingdavo. Ilgiau ir reikšmingiau išsilaikė Laisvoji Lietuva, mėnesinis kultūros žurnalėlis, Urugvajaus Lietuvių Kultūros d-jos leistas nuo 1944 XI iki 1951 II. Iš visų pirmųjų organizacijų iki šiol išsilaikė tik Urugvajaus Lietuvių Kultūros draugija, įsteigta 1929. Kai kuriems jos steigėjams pasitraukus, draugija persiorganizavo į patriotinę nesrovinę ir per trejetą dešimtmečių apjungė įvairių pažiūrų narius. Turi savas patalpas (anksčiau lietuvių mokyklai nuomotas), biblioteką, sceną, kur telkėsi ir dar telkiasi už Lietuvos laisvę kovoją lietuviai su įvairiais visuomeniniais, tautiniais bei kultūriniais parengimais, 1958 šiai draugijai (arti 100 narių) pirmininkavo Kl. Vidžius. 1953 lietuvių jėzuitai Cerro priemiestyje pastatė bažnyčią, vienuolyną, salę ir įrengė sporto aikštę. Jie veda radijo valandėlę, suorganizavo vyčius, Katalikių moterų d-ją ir katalikus vyrus. Salėje dažnai rengiamos kultūrinės ir religinės paskaitos, akademijos, lietuvių kalbos kursai vaikams. Yra lietuvių choras, Vyt. Dorelio vedamas. Nuo 1947 Urugvajuje, persikėlusi iš Buenos Aires, veikia su visomis teisėmis ir prerogatyvomis Lietuvos pasiuntinybė. Nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministras dr. K. Graužinis, konsuliarinio skyriaus vedėjas atašė A. Grišonas ir spaudos atašė K. Čibiras. Pasiuntinybė padeda tų P. Amerikos šalių lietuviams, kur nėra Lietuvos konsulato ir gina bei propaguoja Lietuvos laisvės bylą ispaniškoje spaudoje. *K. Č.*

Montez Lola (1818–1861) airių avantiūristė ir šokėja. Tikroji jos pavardė Marie Dolores Eliza Rosanna Gilbert. Jauna ištekėjo už karininko, tačiau greit su skandalu persiskyrė ir nauja Lola Montez pavarde pradėjo verstis šokėjos amatu. Ji ne tiek šokio menu žavėjo ir turėjo nepaprastą pasisekimą Europoje, kiek savo grožiu. M. nuotykingas gyvenimo būdas įgavo legendinį garsą. Nuo 1846 tapo Bavarijos karaliaus Liudviko meiluže, kuris jai

suteikė grafienės Landsfeld titulą. Ligi 1848 revoliucijos ji faktiškai valdė Bavariją, todėl krašte kilęs revoliucinis sąjūdis buvo nukreiptas prieš karalių Liudviką I ir M. Liudvikas I turėjo skirtis su Bavarijos sostu, o M. išvykti iš krašto. 1849 atsirado Anglijoje ir vėl ištekėjo, bet netrukus persiskyrė; 1851 atvyko į JAV ir čia buvo ištekėjusi, bet vėl atsiskyrė. 1855–56 gyveno Australijoje. Mirė visų apleista.

L. Montez

Auvergne, L. M. 1925; *Isaac Goldberg,* Queen Hearts, 1936.

Montezuma II (Moctezuma, apie 1480–1520) senovės meksikiečių indėnų, aztekų, paskutinysis valdovas, sūnus M. I. Jis buvo išrinktas valdovu po savo dėdės, Ahuizotlio, mirties 1502. M. vedė nuolatinius karus su kaimyninėmis indėnų giminėmis ir rengė tolimas ekspedicijas, labai išplėsdamas savo imperiją. Vidaus politikoje M. įvedė griežtus įstatymus, patobulino krašto administraciją, statė kelius, vandentiekius, pastatė kariams invalidams ligoninę. Jo išdidumas, griežtumas, apsiribojimas nedideliu skaičiumi didžiūnų valstybę valdant ir dideli mokesčiai nustatė tautą prieš save ir dažni sukilimai imperijoje vargino kraštą. Kada 1518 ispanų tyrinėtojo Jean de Grijalva ekspedicija, vadovaujama Hernando Cortés, pasirodė prie Meksikos krantų, M. išsigando, tikėdamas sena pranašyste, kad jau atvyko Quetzalcoatl (Baltasis Dievas) įkurti naujos dinastijos Meksikai valdyti. M. siuntė Cortesui gausias dovanas, prašydamas nesibrauti į kraštą, bet Cortesas nužygiavo į M. sostinę Tenochtitlaną, suėmė jį ir laikė įkaitu, bijodamas meksikiečių sukilimo. 1520 aztekai sukilo prieš ispanų įsibrovėlius ir apgulė sostinę. M., Corteso verčiamas, pasirodė ant miesto sienų prašydamas nepulti ir susitaikyti, bet jis buvo sutiktas akmenų kruša, tapo sunkiai sužeistas ir netrukus mirė. Aztekai iš įtužimo atsisakė M. palaidoti pagal valdovams prideramas tradicijas. Vėliau M. palikuonims buvo suteiktas grafo titulas, kuris, išnykus M. giminės vyriškai eilei, perėjo į ispanų giminę; vėliau grafo titulas buvo pakeltas į hercogo titulą.

Montezuma II

C. Walker, Last of the Aztec Emperors 1934; *W. H. Prescott,* History of The Conquest of Mexico (naujas leid.) 1948; *I. Freeman,* A History of Montezuma Country 1958. *V.Jck.*

Montfaucon Bernard de (1655–1741) prancūzų klasikinis filologas, graikų paleografijos kūrėjas. Nuo jo veikalo Palaeographie Graeca ir pats paleografijos mokslas, J. Mabillon sukurtas (De re diplomatica 1681–1704), gavo savo dabartinį vardą. Nuo 1675 benediktinų vienuolis, 1687 M. buvo pakviestas į Paryžių graikiškųjų Bažnyčios Tėvų raštų leisti. Veikalai: Palaeographia Graeca 1708, Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova 2 tt. 1739.

E. de Broglie, La société de l'abbaye de St-Germain des Prés 2, 1891; *L. Traube,* Vorlesungen und Abhandlungen 1, 1909.

Montfort Simon (apie 1206–1265) Leicesterio grafas, anglų politikas ir karys, sūnus Simono IV de M. l'Amaury, žymaus kryžiaus karo vado prieš albigėnus Prancūzijoje. Kadangi jo tėvui (S. IV) buvo atimta teisė į Leicesterio grafiją už susidėjimą su prancūzais Anglijos karuose su Prancūzija, tai ir Simonas M. pasiliko Prancūzijoje, opozicijoje prieš Anglijos karalių. Pagaliau 1229 jis buvo priverstas bėgti iš Prancūzijos ir ieškoti globos pas Anglijos karalių Henriką III, kuris grąžino jam Leicesterio grafiją (1231) ir slaptai apvesdino su savo seserimi Eleonora, Pembroke grafo William Marshal našle (1238). Tos vedybos sukėlė didelį baronų pasipiktinimą, nes Eleonora buvo pasižadėjusi gyventi nekaltybėje ir nebuvo atsiklausta dėl vedybų baronų; pagaliau gavo popiežiaus sutikimą vesti. Netrukus M. susikivirčijo su karalium dėl skolų ir išsigelbėjo tik tapdamas riteriu kryžiaus kare Prancūzijoje (1240). 1248 jis buvo paskirtas Gaskonijos gubernatorium, bet dėl žiauraus valdymo 1252 buvo iš tos vietos atleistas ir sekančiais metais vėl paskirtas.

M. susitaikė su karalium tik laikinai ir 1254 parlamente perėjo į opoziciją. 1258 parlamente M. įėjo į 24 narių komisiją, kuri surašė Oksfordo nuostatus (Provisions of Oxford) ir kartu su kitais 15 tos komisijos narių juos pasirašė, nors M. nekentė siauros baronų luomo oligarchijos ir mielai būtų daręs kompromisą su nuosaikiai-

siais monarchistais. Po taikos su Prancūzija 1259 M. tapo tikruoju baronų vadu ir 1263 vadovavo baronų sukilimui prieš karalių. 1264 karaliaus ir baronų byla buvo perduota Prancūzijos karaliaus Liudviko IX arbitriniam sprendimui. Liudvikas šališkai palaikė Henriką, ir Oksfordo nuostatai buvo atmesti. Baronų karas vėl suliepsnojo, ir M. pavyko pagauti nelaisvėn karalių (1264 V), kuris buvo priverstas pasirašyti konstituciją, kur vykdomoji valdžia buvo pavesta triumviratui ir tarybai iš 9 asmenų; M. tapo tikruoju krašto valdovu. 1265 M. sušaukė parlamentą, vadinamą Model Parliament. Greit vėl įsiliepsnojo karas tarp baronų rojalistų ir M. šalininkų, kur ir pats M. žuvo prie Evesham 1265.

M. buvo griežtas, apsukrus ir ambicingas, mokėjo rasti draugų ir priešų tarpe. M. negalima laikyti Anglijos parlamento kūrėju, bet jis davė kryptį tokio parlamento išsivystymui.

W. H. Blaauw, The Barons' War 1871; *Ch. Bémont,* Simon de Montfort (ag. 1930); *E. C. Lodge,* Gascony under English Rule 1926; *R. F. Treharne,* The Baronial Plan of Reform 1932.

V.Jck.

Montgolfier, broliai, Joseph Michel (1740-1810) ir Jacques Étienne (1745–1799), skraidančiojo baliono išradėjai, gyvenę Prancūzijoje. M. stebėjo ore plaukiančius debesis ir nutarė, kad, panašiomis į debesis dujomis pripūtus balioną, būtų įmanoma į orą iškelti krovinį. 1782 M. keletą popieriaus maišų pripūtė dūmų, ir pastarieji pakilo aukštyn. 1783 VI 5 Annonay stebint grupei žmonių, lininis, 10 m diametro balionas buvo šiaudų dūmų pripildytas. Atpalaiduotas nuo žemės, balionas iškilo į viršų ir per 10 min. nuskrido daugiau kaip 2 km. Tai buvo lengvesnio už orą skraidančio baliono atradimas. M. buvo įsitikinę, kad jų balioną kėlė šiaudų dūmų lengvumas, neturįs nieko bendra su temperatūra. Tik vėliau buvo pripažinta, kad keliamoji jėga atsirado grynai iš sušildytų dujų svorio — jį lyginant su tuo pat nešildyto oro tūriu. Tas pat bandymas buvo pakartotas 1783 VIII 27, jau naudojant guma dengto šilko balioną, vandenilio dujas ir garsiam fizikui, J. A. C. Charles, talkininkaujant. 1783 IX 19 Joseph M. pakartojo tą pat bandymą Versalyje, stebint karališkai šeimai ir visai eilei didikų. Čia balionas pirmą kartą į orą iškėlė tris keleivius: avį, gaidį ir antį.

Montgolfier

A.Dž.

Montgomery JAV mst., Alabamos valstybės sostinė, prie Alabamos upės; 106.525 gyv. (1950). M. yra žymus medvilnės, statybinės medžiagos (ypačiai geltonosios pušies) ir galvijų prekybos centras, dideli trąšų fabrikai, tekstilės ir konservų pramonė. Mieste yra kolegija, valstybinė mokytojų seminarija (spalvotiems), Carnegie vardo biblioteka.

Montgomery 1. Bernard Law (g. 1887) britų feldmaršalas ir vikontas. 1908 baigė Sandhurste karo mokslus ir pradėjo karinę karjerą. Dalyvavo I pas. kare ir buvo pakeltas kapitonu. 1938 ištarnavo generolo laipsnį. 1939–40, ligi anglų kariuomenės evakuacijos iš Prancūzijos, vadovavo 3 divizijai. 1942 buvo pasiųstas į Š. Afriką gen. Alexanderio žinion. Čia jis išgarsėjo kaip britų armijos vadas laimėjimais prieš vokiečių gen. Rommelio vadovaujamą kariuomenę, ypač prie El Alameino. 1943 vadovavo invazinei britų kariuomenei į Siciliją ir kovoms Italijoje. 1944 (ligi VIII) visų invazinių pajėgų Normandijoje viršininkas, vėliau vadovavo 21 armijai. 1944 pakeltas feldmaršalu. 1945–46 britų okupacinės kariuomenės Vokietijoje vyriausias vadas ir Sąjungininkų kontrolinės komisijos narys Berlyne. 1946 M. suteiktas El Alameino vikonto titulas. 1946–49 Britų imperijos generalinio štabo viršininkas. 1951–57 X Nato organizacijos kariuomenės vado padėjėjas ir V. Europos karinių pajėgų viršininkas. M. taktinė karo vedimo ypatybė buvo labai rūpestingai parengti kariuomenę kautynėms. Išsp. El Alamein to the River Sangro 1946, Normandy to the Baltic 1946, Ten Chapters 1946, Forword from Victory 1948, Memoirs 1958.

B. L. Montgomery

A. Moorehead, M. 1947.

2. James (1771–1854) skotų poetas ir žurnalistas. Pagarsėjo poemomis The Wanderer of Switzerland, išgirta Byrono, ir The Grave 1806. Iškiliausias ir paskutinysis jo kūrinys yra Pelican Island 1826. Jo giesmės buvo populiarios ir kritikų palankiai vertinamos.

3. Robert (1807–1855) anglų poetas, savo meto visuomenės mylimasis ir kritikų, ypač MacCaulay, nuolatinis taikinys. Žinomiausi kūriniai: Omnipresence of the Deity 1828 ir The Puffiad 1830.

4. Montgomery stovykla žr. Dörverden.

Montgomerie Alexander (apie 1556–apie 1610) skotų poetas. Buvo karaliaus Jokūbo VI tarnyboje, plačiau keliavo po Prancūziją ir Flandriją. Pagrindinė M. poema yra Cherry and the Sloe 1597, dažnai perspausdinta XVII ir XVIII a. Kitos poemos: The Flyting Betwixt Montgomery and Polwart 1621–29, The Mindes Melodie 1605.

Montherlant Henry de (g. 1896) prancūzų romanistas, dramaturgas ir eseistas. Senos aristokratų šeimos palikuonis, M. iškilo tuojau po I pas. karo, paskelbdamas poetinių eskizų knygą La relève du matin, turėjusią didžiulį pasisekimą iš karo grįžusios kartos tarpe. Dėl savo stilistinių kvalifikacijų ir tam tikrų nacionalistinių tendencijų M. buvo paskelbtas M. Barrès įpėdiniu ir vad. tautinės energijos romano tradicijos tęsėju. Vėlesniais dailiosios prozos kūriniais (Le Songe 1922, Chant funèbre pour les morts de Verdun 1924, Le Paradis à l'ombre des épées 1924, Les Onze devant la porte dorée 1924, Les Olympiques 1927, Les Bestiaires 1926, Les Célibataires 1934, Les Jeunes filles 1935–40), dramomis (La Reine morte 1942, Fils de personne 1944, Malatesta, Demain il fera jour, Celles qu'on prend dans ses bras 1950, La ville dont le prince est un enfant 1951) ir publicistika (Aux fontaines du désir 1927, Mors et vita 1932, Service inutile 1935, L'Équinoxe de séptembre 1939, Solstice de juin 1941) M. užėmė vieną pačių iškiliausių vietų tarpkario epochos prancūzų literatūroje. Iš tradicijos katalikas, M. savo kūryboje maža ką teturi bendra su autentiška krikščionybės samprata. Jo moralinę poziciją apsprendžia kraštutinis individualizmas, hedonizmas ir jėgos bei energijos, kaip etinių normų, divinizacija. Šia prasme M. yra tarsi lotynizuota Nietzschės versija, kur intelektualinės aistros vietą užima aristokratinis cinizmas. Publicistikoje liesdamas tarptautinę Prancūzijos situaciją, santykių su kaimynais problemą M. siūlė spręsti fizinės ir moralinės jėgos principu. Literatūriniu požiūriu M. kūryba ypač išsiskiria savo stilistinėmis kvalifikacijomis.

N. Romuva 128–129, 1933. *A.Č.*

Monti Vincenzo (1754–1828) italų poetas, teisininkas, hercogo L. Braschi sekretorius. M. 1775 sukūrė Ezekielio viziją, į kurią atkreipė akį kardinolas Sc. Borghese ir poetą pakvietė į Romą. M. buvo puikus eilių skaitytojas, todėl netrukus Romoje pasidarė savo laiko įžymybe. Kurį laiką buvo karštas Napoleono šalininkas, bet juo nusivylė, kai pastarasis nedavė Italijai nepriklausomybės. 1802–04 M. buvo italų k. ir literatūros prof. Pavijoje, vėliau italų k. prof. Milane, kur dėl savo iškalbingumo buvo vadinamas orakulu. Kurį laiką ėjo Italijos istoriografo pareigas. M. rašė poeziją, prozą, tragedijas, dramas ir kantatas, turėjo įtakos vėlesniems Italijos ir kitų kraštų rašytojams. Savo kūryboje jis apėmė asmenines, bendrai žmogiškąsias, visuomenines ir patriotines temas. M. poezijos forma meistriška. Savo darbais M. Italijoj ir dabar tebėra gyvas. Pilna jo raštų laida pirmą kartą buvo išleista 1839–42 Milane. Iš vėlesniųjų plačiau žinomas 6 tt. M. raštų rinkinys yra išleistas 1928–31 Florencijoj (čia įdėti ir gausūs jo laiškai). M. yra vienas didžiųjų XVIII–XIX a. italų poetų. Mirė beveik apakęs ir paraližuotas, vėl grįžęs prie religinių motyvų poezijoje, kuriais pagarsėjo jaunas būdamas. *St.S.*

Montmartre šiaurinė Paryžiaus miesto dalis, esanti ant kalvos, romėnų laikais Mons Martis vadinama, o nuo šv. Dionizo bei dviejų kitų kankinių mirties (272) vadinamos Mons Martyrum. Pagal padavimą šv. Dionizas, pasiėmęs į rankas budelio nukirstąją savo galvą nužygiavęs toliau. 1173 Liudvikas VI ant M. kalno įsteigęs benediktinų vienuolyną, kuris Didžiosios prancūzų revoliucijos metu buvo sugriautas. Po 1870 pralaimėto karo Prancūzijos katalikai nutarė ant to kalno pastatyti bažnyčią Šv. Jėzaus Širdies garbei.

Montmartre Šv. Jėzaus Širdies bazilika

Montmartre

Ta bažnyčia Basilique Sacré Coeur pradėta statyti 1876 ir konsekruota 1919. Didžiausias varpas Savoyard sveria 19 t. Šiaurės rytų M. dalyje yra kapinės, kuriose palaidota daug Lietuvos ir Lenkijos 1831 ir 1863 sukilimų dalyvių-emigrantų. Antoinette gatvėje dabar esanti koplyčia pastatyta 1887 vietoj mažytės bažnytėlės, statytos viduramžiais. Pastarosios bažnytėlės kriptoje 1534 VIII 15 Ignas Loyola bei jo šeši draugai davė įžodį nepaliaujamai kovoti su religijos priešais. Tai buvo Societas Jesu (jėzuitų) ordino gimimas. Iki XIX a. vidurio kalno papėdėje buvo gipso kasyklos. 1814 Napoleonas buvo įsakęs M. fortifikuoti, ir ten po 1814 VII 30 pralaimėtų kautynių buvo pasirašyta kapituliacija. 1871 M. buvo smarkiausia komunarų pasipriešinimo vieta. M. yra pagarsėjęs savo teatrais bei menininkų susitelkimu; ypač iki 1900 tai buvo tikra menininkų ‚karalija'. Ir šiandien M. turi savo atskirą burmistrą ir net pašto punktą prie senosios aikštės, kurioje metų metais matome dailininkus kuriančius čia pat, aikštėje. M. gyveno ir kūrė Modigliani, Chagalis, Soutinas, Utrillo ir eilė kitų meno korifėjų, ypač tapytojų. Po I pas. karo daug menininkų, ypač gyvo žodžio kūrėjų-poetų persikėlė į Montparnasą bei Mont Souris. Tačiau ‚lengvosios mūzos', kabaretų centru M. liko ir toliau. Ten yra garsus Moulin Rouge, tapęs savotišku simboliu padykusio ir lengvabūdiško Paryžiaus. M. papėdėje yra labiausiai, ypač užsieniuose, pagarsėjusi Pigalle aikštė, su visais savo naktinių kabaretų ir prašmatnių baletų scenomis.

J.Dn.

Montmorency 1. Anne de (1493–1567) hercogas, prancūzų politikas ir maršalas. M. buvo artimas Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I patarėjas ir kovų draugas prieš imp. Karolį V ir jo sąjungininkus. Jis 1515 pasižymėjo kautynėse prie Marignano atsiimant Milaną, 1516 buvo paskirtas Navaros gubernatorium, 1520 dalyvavo Pranciškaus I ir Anglijos karaliaus Henriko VIII susitikime ‚Aukso rūbų lauke' (Prancūzijoj), 1522 pakeltas maršalu. 1524 M. su Pranciškum I vėl kovojo Italijoje ir 1525 prie Pavijos, pralaimėję kautynes, abu pateko nelaisvėn. 1526 M. dalyvavo Madrido taikos derybose, kurios pasibaigė Prancūzijai nepalankiai. 1536 jis apgynė Marselį nuo apgulusios imp. Karolio V kariuomenės; dar kovojo Flandrijoje ir Italijoje. 1538 M. buvo paskirtas konetabliu, bet 1541 buvo įtartas sąmokslu ir pašalintas iš tos aukštos vietos. 1547 užėmus sostą Henrikui II, M. atgavo karaliaus malonę ir prarastą vietą. Kovose prieš imperatorių ir Ispaniją M. 1552 užėmė Metzą, bet

prie St. Quentin 1557 pateko ispanams nelaisvėn, kur išbuvo ligi Cateau-Cambrésis taikos derybų 1559. Tais pačiais metais sostą užėmus Pranciškui II, M. vėl buvo pažemintas ir pašalintas iš aukšto karališkų rūmų postovio; Karoliui IX valdant vėl atgavo titulus, aukštą vietą ir garbę. Susitaikęs su savo politiniais priešais Gizais (Guises) dalyvavo hugenotų kare ir prie Dreux 1562 pateko nelaisvėn, iš kur buvo paleistas pagal Amboise taikos sutartį 1563. Grįžęs iš nelaisvės, bandė tarpininkauti sustabdyti hugenotų karą, bet nesėkmingai. Gindamas Paryžių nuo apsupimo, laimėjo kautynes prie St. Denis 1567, bet buvo mirtinai sužeistas.

F. Decrue, Anne de Montmorency 1885–89.

2. Henrikas II (1595–1632) hercogas, prancūzų admirolas ir maršalas, Languedoc gubernatorius, sūnus Henriko I M. M. buvo žymus kovotojas prieš hugenotus. 1625 jis grafo Soubise vadovaujamas nugalėjo Prancūzijos hugenotų laivyną prie salų Ré ir Oléron, bet kardinolo Richelieu pavydas sulaikė jo pergalės vaisių pilną išnaudojimą. 1628–29 M. vadovavo kariuomenei prieš hercogą Rohaną Languedoc provincijoje. 1630 jis nugalėjo Piemonto kariuomenę prie Avigliano, paėmė nelaisvėn princą Dorią ir užėmė Saluzzo; tais pačiais metais jis buvo pakeltas maršalu. M. visą savo karjeros laiką buvo ištikimas karaliui ir katalikybei, bet 1632 perėjo sukilėlio Orleano hercogo Gastono pusėn ir perėmė sukilėlių kariuomenės vadovavimą. Tais pat metais jis buvo maršalo Schombergo sumuštas prie Castelnaudary, paimtas nelaisvėn, nuteistas mirti kaip karaliaus išdavikas ir Tulūzoje nukirsdintas.

J. Roman, Henry de Montmorency-Damville 1890.

V.Jck.

Montmorency Kanados upė, kairysis Šv. Lauryno upės intakas visai arti (žemiau) Kvebeko mst. M. žinoma savo kriokliu, kuriuo ji krinta savo žiotyse. M. krioklys yra 83 m aukščio (32 m aukštesnis už Niagarą) ir yra vienas žymiųjų tos Kanados provincijos gamtos įdomybių.

Montorfano Giovanni Donato da, italų tapytojas iš Piemonto, dirbęs Milane. Svarbiausias darbas: 1499 Nukryžiavimas S. Maria della Grazie bažnyčioje.

Montorsoli Fra Giovanni Agnolo (1507–63) italų skulptorius, Michelangelo mokinys ir bendradarbis, pvz. Medičių koplyčioje Florencijoje, kur 1533–34 M. padarė Šv. Kozmo statulą. Kiti darbai: Genovoje Palazzo Doria šulinys ir skulptūros prie

Montmorency krioklys

S. Matteo; Messinoje katedros aikštės šulinio skulptūros. Vėliau M. vėl dirbo Florencijoje. Ten jis buvo vienas iš iniciatorių steigiant 1563 Academia delle Arti del Disegno, šalia Vasari, Ammanati ir Bronzino.

Montparnase Paryžiaus miesto dalis kair. Senos krante. Ten Liudviko XVI laikais vyko universiteto studentų žaidimai. Po I pas. karo M. pasidarė menininkų, literatūrinio gyvenimo, teatrų centras. M. kapuose palaidoti Saint-Beuve, Montalambert, Guy de Maupassant, Baudelaire, Saint Saëns, Henri Poincaré ir t.t. Centre M. yra Balzako paminklas, skulptoriaus Rodino kūrinys.

Mont Pelée, Montagne Pelée, veiklus vulkanas Antilų salyno Martinique salos, pajūryje. Po nežymių 1792 ir 1851 išsiveržimų, 1902 V 8 įvyko nepaprasto smarkumo išsiveržimas, išsprogdinęs kraterio viršutinę dalį ir išsviedęs milžinišką karštų pelenų debesį, kuris nusileidęs per kelias minutes visiškai sunaikino jo papėdėje buvusį St. Pierre miestą; žuvo apie 30.000 žmonių. Tai buvo didžiausia naujaisiais laikais vulkanizmo sukelta katastrofa.

Montpellier P. Prancūzijos mst., Hérault departamento sostinė, prie Merdanson upės ir 10 km nuo Viduržemio jūros; apie 100.000 gyv. (1958). M. įkurtas VIII a. (Mons Pessulanus), kai Karolis Martelis 737 sunaikino Maguelonę; 1204 atiteko Aragonijai, 1276 Mallorcos, nuo 1349 Prancūzijos. M. garsėjo viduramžiais, ypač XIV a. savo universitetu, įkurtu 1289 pop. Mi-

Montpellier

Montpellier Šv. Petro katedra

kalojaus IV. M. univ. po Paryžiaus yra seniausias Prancūzijoje. Medicinos ir teisės mokyklos įkurtos XII a. Medicinos m-la yra viena garsiausių pasauly. Univ. tapybos profesorių (nuo 1239) portretų rinkinys sudaro ištisą galeriją. Botanikos parkas įkurtas 1593, katedra statyta XIV a. Fabre muziejuj yra paveikslų ir skulptūrų rinkiniai. Pramonė: vyno, šilko, žvakių, kvepalų, muilo, chemikalų, šokolado. M. XVI a. buvo viena žymiausių hugenotų tvirtovių.

L. J. Thomas, M., ville marchande 1936.

Mont Perdu centrinių Pirenėjų kalnas, 3350 m aukščio.

Montreal didžiausias Kanados mst. ir didumo antrasis Š. Amerikos uostas, Šv. Lauryno upės saloje, Kvebeko provincijoje, 1500 km nuo Atlanto vandenyno; drauge su priemiesčiais Verdun, Outremont, Westmount, Mount Royal, Longueuil, Lambert ir kt. mažesnėmis naujomis vietovėmis apie 2 mil. gyv. (1958 — 1.684.187), iš kurių 67% prancūzų, 22% britų, 5% žydų ir likusieji įvairių kitų tautybių: ukrainiečių, kinų, vokiečių, lietuvių ir t.t. Į uostą atplaukia didieji okeaniniai laivai; uostas prieinamas laivams vidutiniškai per metus 234 dienas (nuo IV ligi XII mėn.). Uosto krantinės 16 km ilgio, 4 grūdų elevatoriai gali sutalpinti 550.000 t grūdų. Į M. uostą 1957 įplaukė 2253 laivai bendro 6.378.636 reg. t tonažo. Pagrindinė pramo-

Montrealis

nė yra mašinų, maisto produktų, medžio dirbinių ir statybinės medžiagos, aliuminio, cemento, odos dirbinių ir elektros aparatų gamyba. 1959 atidarius vad. jūrų kelią, M. uostas ypač pradėjo augti.

Miesto žymybės: angliškasis McGill ir prancūziškasis kat. M. universitetai, panaši dydžiu ir išvaizda į Romos Šv. Petro baziliką Šv. Juozapo bnž. su 76 m aukščio kupolu, katedra, Bonsecours bnž., meno galerija, muziejus (buv. pilis Ramezey). Miesto vidury yra 120 m aukščio, 100 ha dydžio, mišku apaugusi kalva Mount Royal (Mont Réal ‚karaliaus kalnas'), nuo kurio matyti į visas puses tolimi, ligi 100 km, apylinkių reginiai ir visas miestas, gavęs iš čia M. vardą.

M. salą aptiko Jacques Cartier 1535. Jį draugiškai sutiko vietos indėnai huronai. Nuo kalno jis stebėjosi reginių gražumu. 1603 čia buvo atvykęs Samuel de Champlain, kuris 1611 įkūrė laikinę žvėrių kailių supirkimo stotį Place Royale upės krante. 1642 misininkų grupė saloje įkūrė misijų stotį Ville Marie de M. Iš jos išaugo M. mst., 1650 turėjęs 196 gyv., 1710 — jau 3492. 1760 atiteko anglams, 1775–06 užimtas amerikiečių.

W. H. Atherton, M. 1914; *W. P. Percival*, The Lure of M. 1946. *A.B.*

M. l i e t u v i ų kolonija pradėjo kurtis apie 1900; bet tiksli data nežinoma, nes iki 1901 statistikos Kanada lietuvių nežymėjo, o nuo šios datos lietuviai buvo žymimi vienoje skiltyje su vengrais ir moravais; tiktai nuo 1921 pradėti žymėti atskiroje skiltyje. Oficialioji Kanados statistika apie lietuvius M. duoda šias žinias: 1941 1272 vyrai ir 1101 moteris (viso 2373), 1951 1601 vyras ir 1487 moterys (viso 3088). Bet šie skaičiai toli gražu nėra tikslūs, pvz. jau vien dėl to, kad 1941 statistikoje įtrauktas M. priemiestis Lachine, o jau 1951 statistikoje Lachine nėra. Be to, kitas didelis M. priemiestis, La Salle, kuriame gyvena per 300 lietuvių šeimų, į statistiką visiškai neįtrauktas, nes priemiesčiai tiek dalyvauja statistikoje, kiek jie oficialiai yra laikomi atskirais miestais, turinčiais tam tikrą gyventojų skaičių, ku-

Montrealio Dominijos aikštė

Liet. Bendruomenės 1958–59 seimelio prezidiumas

rio La Salle statistikos metu dar neturėjo. Tokių yra visa eilė: š. M., p. M., St. Michel, Vills St. Laurent, St. Vicent-Paul ir kt. Senųjų ateivių ir jų pirmosios parapijos skaičiavimo duomenimis, M. ligi II pas. karo buvę apie 6000 lietuvių, o po karo apsigyvenę apie 4000, todėl dabar ir skaičiuojama apie 10.000.

I m i g r a c i j a į M. vyko natūraliu keliu — per Šv. Lauryno upės žiotis, pirmiausia iš Anglijos, iš kur laivai galėjo tiesiai atplaukti ligi pat M. uosto. Pirmieji imigrantai iš Lietuvos atvyko ne tiesiogiai, bet pirma buvę išsikėlę Anglijos salose ir ten gyvenę po dvejus-ketverius metus. Tiktai vėliau jau tiesiai vyko iš Lietuvos. Pirmos žinomos lietuvių pavardės M. yra brolių Štarkų, kurie M. buvo atvykę 1902 iš Glasgovo. Iki 1905 M. lietuviai kėlėsi intensyviau iš Anglijos. Po 1905 revoliucijos jau iškart padaugėjo M. lietuvių skaičius, nes daugelis bėgo nuo carinės rusų valdžios persekiojimų. Imigracijos didėjimas skatino jos organizuotumą, todėl M. susiorganizavo Lietuvių išeivijos biuras, turėjęs savo skyrių net ir Kaune (žr. Kanada, lietuviai). Didelis M. lietuvių skaičius yra atvykusių arba po 1905 revoliucijos, arba iš nepriklausomos Lietuvos 1927–28 ir paskutinioji banga po II pas. karo 1947–50.

O r g a n i z a c i j o s M. buvo pradėtos kurti tuojau, kai tiktai įsikūrė keliolika šeimų. 1902 pradėjus gausiau kurtis, jau 1904 susiorganizavo Šv. Antano ir Povilo pašalpinė d-ja, kuri tačiau kitais metais iširo, nes žmonės buvo be patyrimo, be mokslo. Bet 1905 X 22 susiorganizavo Šv. Kazimiero pašalpinė d-ja, kuri M. lietuvių gyvenime suvaidino žymų vaidmenį. Jos iniciatyva 1907 suorganizuota pirmoji Kanados lietuvių katalikų Šv. Kazimiero parapija M. Tais pat metais jos narių iniciatyva įsteigtas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto neprigulmingas klubas, viena didžiausių Kanados organizacijų, jau atšventusių savo 50 metų jubiliejų. Šv. Kazimiero draugija 1934 susiliejo su jos įsteigtu klubu. 1906 susiorganizavo SLA kuopa, kuri tačiau ilgainiui nunyko ir tiktai 1950 IV 5 atgaivinta. 1908 suorganizuota Lietuvių socialistų s-ga, 1909 Birutės d-ja, 1911 Šv. Onos pašalpinė d-ja (pirmoji pirm. Kudriuvienė). Prieš 30 m. čia įsteigtas Darbininkų Balsas, kurį vėliau perėmė kontrolėn bolševikai ir, pavadinę Liaudies Balsu, perkėlė į Torontą. 1940 sukurta kovai su rusiškąja Lietuvos okupacija Kanados liet. centro taryba, kuri leido Nepriklausomos Lietuvos laikraštį. Nuo 1959 IV 26 Nepriklausomą Lietuvą leidžia spaudos bendrovė Nepriklausoma Lietuva. 1952 Kanados lietuviai apjungti į Kanados Lietuvių Bendruomenę, V 24 išrinkus KLB krašto tarybą. Čia visų lietuvių sudaryta ir pašalpinė Sūnų ir dukterų d-ja, kuri vėliau pateko į bolševikų kontrolę, dabar dominuojančią visus šios organizacijos skyrius ir centrą (išimtis Winnipegas). Prieš 10 m. čia sukurta dail. A. Tamošaitienės Meno studija, kuri vėliau perkelta į ūkį prie Kingstono, Ont. Pradedant 1904, M. lietuviai kūrė daugybę organizacijų. Buvo chorų, vaidintojų ratelių, jaunimo organizacijų. 1958 M. veikė šios organizacijos ir jų centrai: Kanados lietuvių centro taryba (įst. 1940, pirm. J. Leknickas), Kanados lietuvių tautinės s-gos centro v-ba (pirm. K. Andriuškevičius), Kanados lietuvių varpininkų-liaudininkų klubų centras (pirm. J. Norvaiša - Girinis), M. Lietuvos bičiulių d-jos centro v-ba (pirm. V. Pėteraitis), Kanados rajono skautijos vadyba (rajono vadas inž. J. Bulota, rajono brolijos vadeiva inž. S. Naginionis, rajono seserijos vadeivė Ir. Lukoševičienė), Šv. Kazimiero parapija (klebonas kun. J. Bobinas), Kanados lietuvių tarybos skyrius (pirm. F. Safrončikas), Ateitininkų s-gos kuopa (pirm. Br. Lukoševičienė), Aušros Vartų parapija (klebonas T. J. Borevičius, S.J.), D.L.K. Vytauto neprigulmingas klubas (pirm. J. Skinkis), Evangelikų Bžn. taryba (pirm. M. Šulmistras), Kanados lietuvių katalikių moterų d-jos skyrius (pirm. E. Zubienė), Kanados lietuvių tautinės s-gos skyrius (pirm. St. Kęsgaila), Kooperatinė kredito s-ga Litas (pirm. A. Norkeliūnas, dir. D. Jurkus), LAS skyrius (pirm. A. Kudžma), Lietuvių akademinis sambūris (pirm. L. Barauskas), Lietuvių darbininkų d-jos

D.L.K. Vytauto klubo choras, vadovaujamas A. Masevičiaus su operos soliste E. Kardeliene

35 kuopa (pirm. J. Bakanavičius), Lietuvių kūrėjų-savanorių s-gos skyrius (pirm. L. Balzaras), Varpininkų - liaudininkų klubas (pirm. L. Norvaiša-Girinis), M. Lietuvos bičiulių d-jos skyrius (pirm. A. Lymantas), KLB Montrealio seimelis (jo prezidiumo pirm. J. Malaiška), M. lietuvių sporto klubas Tauras, M. skautų tuntas (tuntininkas inž. A. Kličius), M. skaučių tuntas Neringa (tuntininkė I. Šipelytė), M. lietuvių šaulių klubas (pirm. St. Barauskas), Savaitraštis Nepriklausoma Lietuva (red. J. Kardelis), Pasaulio lietuvių inžinierių ir architektų s-gos (PLIAS) skyrius (pirm. P. Mažeika), Spaudos b-vė Nepriklausoma Lietuva (pirm. L. Norvaiša-Girinis), Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) 123 kuopa (pirm. J. Kardelis), Lietuvių karių s-ga Ramovė (pirm. R. Simaniūkštis), Šv. Onos pašalpinė d-ja (pirm. D. Girdauskienė), Šv. Elzbietos pašalpinė d-ja (pirm. O. Motuzienė), E. Kardelienės muzikos studija (vedėja operos solistė E. Kardelienė), Išraiškinio šokio studija (vedėja B. Vaitkūnaitė-Nagienė), Kanados lietuvių stud. s-gos skyrius (pirm. V. Piečaitis), Šeštadieninė pradžios mokykla Rosemounte (ved. E. Navikėnienė), Šeštadieninė pradžios mokykla M. centre (ved. sesuo Felicija), Talkos fondas (pirm. J. Viliušis), Tautos fondo M. skyrius (pirm. K. Toliušis), M. lietuvių dramos teatras (ved. K. Veselka, rež. B. Pūkelevičiūtė), Aukštesnieji lituanistikos kursai (dir. H. Nagys), Skaučių Vyčių tautinių šokių grupė (ved. J. Piečaitis), Vaikų darželis (ved. sesuo Felicija), Pučiamųjų orkestras (ved. Z. Lapinas), D.L.K. Vytauto klubas (pirm. J. Skinkis), Trylikos klubas (be pirmininko), Sūnų ir dukterų pašalpinė d-ja (komunistų kontroliuojama) ir Lietuvių literatūros d-ja.

Religinis gyvenimas M. lietuvių tarpe reiškiasi parapijose ir prie jų vei-

Montrealio Šv. Juozapo oratorija

Montreal

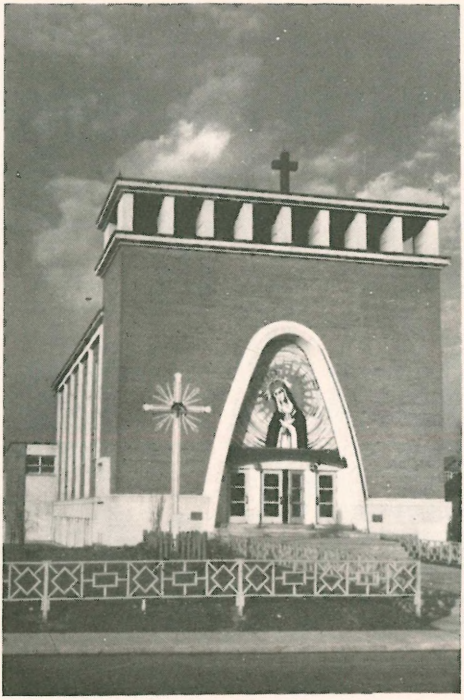

Aušros Vartų bažnyčia

Šv. Kazimiero bažnyčia

kiančiose religinėse organizacijose. Pirmoji Romos kat. parapija M. suorganizuota Šv. Kazimiero pašalpinės d-jos iniciatyva 1907, bet formaliai įsteigta 1913, kai ją aprobavo M. arkivyskupas; parapijos klebonas buvo iš Lietuvos atvykęs kun. Vyšniauskas. 1913 II 1 buvo išrinktas pirmasis parapijos komitetas. 1914 kun. Vyšniauskui vadovaujant, buvo pradėta statyti pirmoji Kanadoje lietuvių bažnyčia — šv. Kazimiero. Per 40 m. bažnyčia paseno, ir 1955, vadovaujant kun. Jonui Bobinui,

Aušros Vartų bažnyčios vidus

Šv. Kazimiero bažnyčios vidus

D.L.K. Vytauto neprigulmingojo klubo vadovybė

buvo pradėta statyti nauja moderni bažnyčia, kuri užbaigta 1957. Vargonininku yra muz. K. Žižiūnas. Prie parapijos veikia šios organizacijos: Šv. Onos pašalpinė (įst. 1911), Šv. Elzbietos (įst. 1930), Šv. Pranciškaus pašalpinė, Nekalto Prasidėjimo mergaičių ir Gyvojo Rožančiaus. Padaugėjus po II pas. karo M. lietuvių skaičiui, 1950 IX 14 M. arkiv. kardinolo Paul Emil Leger raštu M. padalytas pusiau ir įsteigta Aušros Vartų filija, kuriai 1951 I 13 suteiktos parapijos teisės ir M. arkivyskupo dekretu kun. dr. Jonas Kubilius, S.J., paskirtas klebonu. 1952 V 3 parapijos susirinkimas nutarė statyti bažnyčią; darbai pradėti 1954 VI 7 ir 1955 IX 25 bažnyčia pašventinta, pastatyta arch. Kulpavičiaus projektu. Nuo 1957 klebonu yra kun. Jonas Borevičius, S.J., ir kunigai vienuoliai St. Kulbis ir J. Aranauskas. Vargonininkas yra komp. V. Kerbelis, chorvedys muz. A. Ambrozaitis. Prie parapijos veikia Katalikių moterų d-jos M. skyrius, Ateitininkų org., Gyvojo Rožančiaus, Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolynas ir vaikų darželis (ved. sesuo Felicija). 1951–54 Aušros Vartų parapija leido rotatorium spausdintą laikraštėlį Ecclesia, nuo 1954 rudens jo vietoje leidžiami Aušros Vartai. 1950 susiorganizavo Evangelikų parapija. Parapija savo bažnyčios neturi, neturi ir nuolatinio kunigo, — dvejus metus parapiją aptarnavo kun. A. Trakis iš Čikagos, po jo 5 metus atvykdavo iš Toronto kun. dr. M. Kavolis ir po šio yra kun. Dilys. Parapija naudojasi Jeanne Mance bžn. Prie evangelikų parapijos veikia jaunimo ratelis (pirm. Šulmistras).

Klubas — kasdieniniame gyvenime, o oficialiai — Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto neprigulmingasis klubas — M. lietuvių gy-

D.L.K. Vytauto klubas

Montrealio lietuvių vaikų darželis

venime jau bus per 50 m. vaidinęs didelį vaidmenį, ypač kultūrinį. Įsikūrė 1907 I 13. Pirmuoju pirmininku buvo išrinktas Vincas Maksvytis, dabartinis pirm. yra J. Džiaugis. Klubo organizatorių tikslas buvo sudaryti organizaciją, kuri jungtų visus lietuvius, palaikytų jų tautiškumą ir medžiaginę bei dvasinę kultūrą. Tuo tikslu klubas prenumeravo laikraščius, suorganizavo knygyną, steigė chorus ir vaidintojų būrelius, kurie pastoviai veikė ligi paskutinių laikų. Greta kultūrinių ir tautinių reikalų tuojau iškilo savitarpinės pagalbos klausimas, todėl 1907 XI 3 drauge su klubo priimta ir jo pašalpinės organizacijos konstitucija. Tokiu būdu klubo veikla išsišakojo ir susidarė dviejų rūšių klubo nariai: pašalpinės nariai, kurie nebūtinai turėjo įsigyti akcijų, ir nariai akcininkai, kurie kiekvienas gali turėti ligi 6 akcijų. Minėdamas 50 m. sukaktį (1957), klubas turėjo pašalpinėje apie 700 narių ir apie 300 akcininkų su beveik 900 akcijų; klubas turi 90.000 dol. akcijų kapitalo teisę ir klubo turtas įvertinamas apie 200.000 dol. 1936, esant klubo pirm. K. Juškevičiui, buvo suorganizuota dramos grupė ir choras. 1936–45 buvo pastatyta daug veikalų, kuriuos režisavo Pr. Jasutis, Vl. Zuperka, O. Bilevičienė, B. Juraitis, 7 metus D. Norkeliūnas. 1936–50 chorui dirigavo J. Šneideris, J. Skyris, A. Morkis, V. Bilevičius, A. Masevičius, A. Piešina. Choras suruošė daug koncertų, dalyvavo daugelyje minėjimų, švenčių ir reprezentuodavo lietuvius ir kitataučių parengimuose.

M o k y k l o s. Pirmoji dviejų klasių lietuviška mokykla M. buvo įsteigta 1918 pirmosios Kanados lietuvių Šv. Kazimiero parapijos klebono kun. Juozo Vyšniausko iniciatyva ir pastangomis. Tai buvo visas valstybines teises turinti, valdžios išlaikoma mokykla, kurioje visi dalykai buvo dėstomi tiktai lietuvių kalba, išskyrus abi Kanados valstybines kalbas — anglų ir prancūzų, kurios buvo mokytis privalomos. Mokyklos vedėja buvo Marieta Malinauskaitė, o jos padėjėja Elena Bandžiūtė, vėliau Jasutienė. Kitoje klasėje dirbo Juozas Alekna ir padėjėjas Jonas Valančiauskas. 1919 Point St. Charles atidaryta mokykla, kurios vedėja buvo Elzbieta Budrytė, vėliau Bandžienė. 1920 pasitraukus M. Malinauskaitei, dviklasės vedėjos pareigas pasiėmė buvusi padėjėja A. Bandžiūtė-Jasutienė. Didėjant mokykloms, 1921 pakviesti nauji mokytojai: Jonas Aučius, Juzefina Stulgaitytė ir Ona Leonaitė. 1922 kun. Jurgio Šimkaus rūpesčiu atidaryta mokykla Ville-Emarde, kur mokytoju buvo Pranas Tautkus ir Petras Vaupšas. 1923 mieste mokytojavo Ona Bandžiūtė (Burokienė). 1926 Point St. Charles mokytoją pakeitė A. Bandžiūtė (Jasutienė), o mieste jos vietą užėmė Ona Bandžiūtė (Burokienė). 1929 naujo klebono kun. Jono Bobino rūpesčiu atidaryta nauja mokykla Rosemounte, kurios vedėja buvo Marija Arlauskaitė. Visos šios mokyklos veikė tomis pačiomis teisėmis, kaip ir pirmoji, ir buvo grynai lietuviškos valstybinės mokyklos dėstomąja lietuvių kalba, išlaikomos Montreal Catholic

Aušros Vartų ir Rosemounto šeštadieninės mokyklos

School Commission. Mokyklos turėjo po 4–6 skyrius. Mokyklos buvo inspektuojamos minėtos komisijos inspektorių, gerai mokinius paruošdavo ir turėjo gerą vardą. Veikusios 16 metų, sumažėjus mokinių skaičiui, buvo uždarytos 1934. Po II pas. karo, atsiradus naujiems ateiviams, buvo susirūpinta atsteigti tas mokyklas, bet nesusidarius registracijos metu mokinių minimumui, nebuvo gautas oficialių normalių mokyklų leidimas, todėl dabar tenkinamasi savaitgalinėmis, vad. šeštadieninėmis mokyklomis. Pirmoji šeštadieninė mokykla buvo įsteigta La Salle, bet ji buvo uždaryta. Po to buvo įsteigtos mokyklos Verdune (ved. B. Lukoševičienė), Rosemounte (ved. P. Rimkevičienė), Longueuil (ved. P. Beleckas). Nuo 1957 veikia tiktai dvi šeštadieninės (sujungus Longueuil m-lą su Rosemounto), kurios turi po 6 skyrius su tiek ir mokytojų. Aušros Vartų (buv. Verduno) mokyklos ved. yra A. Blaudžiūnas, Rosemounto — mkt. E. Navikėnienė. Priešmokyklinio amžiaus vaikus auklėja ir lietuviškai moko Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo vienuolės. Baigusieji šeštadienines pradžios mokyklas pereina į Lituanistikos kursus, kuriuose apytikriai išeinamas gimnazijos lietuviškųjų dalykų kursas. Kursai išleido jau 3 laidas. Vedėjas-direktorius dr. H. Nagys. Visoms m-loms išlaikyti daug padėjo buvęs Aušros Vartų klebonas kun. dr. J. Kubilius. ‚Vargo mokyklas' rūpina ir išlaiko Kanados Lietuvių Bendruomenės

Aukštesniųjų lituanistikos kursų 1958 laida

Operos solistės E. Kardelienės muzikos studija

M. lietuvių seimelio prezidiumas per savo padalinį mokyklų komitetą. Vaikų darželiu rūpinasi Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo seserys. Trūkstant šeštadieninėms mloms mokytojų, 1955 seimelio prezidiumo buvo suruošti trumpalaikiai mokytojų kursai, kurie papildė mokytojų trūkumą.

Kultūrinis veikimas reiškiasi atskirų organizacijų arba pavienių asmenų iniciatyva. Nepriklausomos Lietuvos redakcija suruošė eilę koncertų (A. Kuprevičiaus, E. Kuprevičiūtės, B. Brazdžionio, A. Gustaičio ir H. Kačinsko literatūros vakarai ir kt.); Montrealio lietuvių drama pastatė A. Rūko Bubulį ir Dundulį, A. Škėmos Živilę ir Pabudimą, K. Borutos Baltaragio malūną, B. Sruogos Milžino paunksmę ir kt.; KLB Montrealio lietuvių seimelio prezidiumas ruošia įvairius švenčių minėjimus; skautai rengia laužus; šeštadieninės mokyklos ir vaikų darželiai Kalėdų eglutes, Motinos Dienos minėjimus bei vaidinimus; M. Lietuvos bičiulių d-ja — minėjimus-paskaitas; tautinių šokių grupės — pasirodymus savo ir kitataučių parengimuose; operos solistė E. Kardelienė ir pianistas K. Smilgevičius ruošia koncertus; E. Kardelienės muzikos studija kasmet ruošia metinius koncertus; Išraiškos šokio studija, vedama B. Vaitkūnaitės su B. Kvietyte, dabar vienos B. Vaitkūnaitės-Nagienės — mokinių pasirodymus; retkarčiais lietuvių parapijos suruošia bažnytinės muzikos koncertus ir kt.; retomis progomis — paskaitos bei pranešimai, pasirodymai per radiją ir televiziją; retkarčiais profesiniai kultūrininkai suruošia paskaitų lietuviams (Akademinio lietuvių sambūrio — J. Kubilius, J. Borevičius, H. Nagys, dr. J. Šemogas ir kt.) ir kitataučiams kaip prof. dr. V. Pavilanis, virologas. Dviejuose M. univ. yra gavę mokslo laipsnius: magistro — I. Pavilanienė, K. Truska, Br. Katilius, P. Lukoševičius, B. Ciplijauskaitė; daktaratus — J. Girnius, Br. Povilaitis, J. Ciplijauskaitė.

Organizuotas ekonominis gyvenimas buriasi kooperatiniame Lito banke, kuris 1954 įsisteigusios (X 16) M. lietuvių ūkinės komisijos buvo įkurtas 1955 I 16. Didėja banko narių skaičius, auga indėliai, ir jau dabar bankas yra didelis ekonominio lietuvių gyvenimo veiksnys. Yra ir privataus organizuoto darbo: veikia P. Adamonio ir P. Budriūno suorganizuota District Estate Brokers; yra mažesnių ir didesnių kelių ar keliolikos as-

Š. Amerikos lietuvių studentų 1958 studijų dienos Montrealyje

menų sudarytų bendrovių, kaip Castle Construction, arba Baltic, arba Dainavos, kurios verčiasi tai namų statyba arba statybinių medžiagų pardavinėjimu, čia prekiauja žeme. Yra nemaža lietuvių profesionalų: dr. E. Andriukaitis, dr. J. Šemogas, dr. J. Mališka, adv. dr. A. O. Jaugelienė, dr. S. Daukša, adv. J. Mileris, notaras J. Bernotas, apsčiai inžinierių, vyresnės kartos ir kasmet baigiančių aukštąsias mokyklas. Daug kas lietuvių turi krautuves, siuvyklas, valgyklas, kirpyklas, valyklas, biliardus ir garažus, daugybė yra namų savininkų, kai kas verčiasi kontraktorių amatu, restoranų laikymu. Apie 100 eina aukštuosius mokslus gausiose M. aukštosiose mokyklose ir meno akademijose.

J.Krd.

Montreul-sous-Bois Prancūzijos mst. r. Paryžiaus priemiestis už 7 km nuo Notre Dame; per 70.000 gyv. (1958). Intensyvi persikų sodininkystė, dažų, alyvos, varnišo, stiklo ir chemikalų pramonė.

Montreux V. Šveicarijos klimatinis kurortas š.r. Ženevos ež. krante; apie 12.000 gyv. (1958). Pats mst. yra susispaudęs siauroje paežerėje, o vilos ir viešbučiai pastatyti aukštame ež. kranto šlaite. Daugumas gyv. kalba prancūziškai. Iš M. nutiesti geležinkeliai į Alpes. Dėl klimato malonumo ir vietos gražumo M. yra mėgiama poilsio ir gydymosi vieta. *A.B.*

M. konvencija (1936 VII 20) reguliuoja tranzito laisvę per Bosforą ir Dardanelus. Visų tautų prekybos laivams tiek taikos, tiek karo metu garantuojama tranzito laisvė, tačiau Turkija turi teisę atsisakyti praleisti per sąsiaurius prekybos laivus tų valstybių, su kuriomis ji yra karo padėtyje. Karo laivams nustatytas skirtingas traktavimas taikos ir karo metu. Taikos metu karo laivai, priklausą valstybėms nesiribojančioms su Juodąja jūra, gali laisvai praplaukti per sąsiaurius, tačiau jų bendras tonažas turi būti nedidesnis negu 30–45 tūkstančiai t. Tonažo apribojimų nebuvo nustatyta Juodosios jūros valstybėms. Karo atveju, kai Turkija nėra kariaujanti šalis, kariaujančiųjų šalių laivai naudojasi tranzito laisve, jeigu jų praplaukimas atitinka prievoles nustatytas Tautų sąjungos pakto arba teikiant pagalbą užpultajai valstybei pagal sutartį, sudarytą su Turkija, jei ji yra sudaryta Tautų sąjungos pakto ribose. Tuo atveju, kai Turkija yra kariaujanti šalis, arba kai ji laiko, kad jai gresia betarpiškas karo pavojus, karo laivai gali praplaukti sąsiaurius tik Turkijai leidus. Sovietų Sąjunga buvo nepatenkinta šiuo susitarimu, todėl tuojau pasiūlė Turkijai sudaryti bendrą sąsiaurių gynimo sutartį. Turkija tokiu pasiūlymu nesidomėjo. Tiek II pas. karo metu, tiek vėliau Sovietų Sąjunga siekė visais būdais įsistiprinti sąsiauriuose. Jai spaudžiant, Potsdamo konferencijos buvo pripažinta, kad M. konvencija nebeatitinka naujų sąlygų ir todėl turi būti pakeista. Tačiau Sovietų Sąjungos pastangos pakeisti ją savo naudai, nežiūrint didelio politinio spaudimo ir grasinimų, JAV pagalbos pagal 1947 sutartį dėka ligi šiol liko be vaisių.

H. Lauterpacht, International Law 1951; *G. Schwarzenberg,* Power Politics 1951. *D.Kr.*

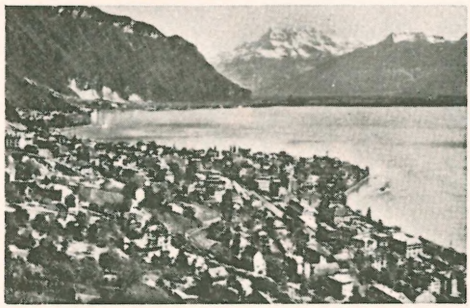

Montreux

Mont-Saint-Michel, granitinė 74 m aukščio salelė prie š. Prancūzijos kranto La

P. A. Renoir Mont St. Michel

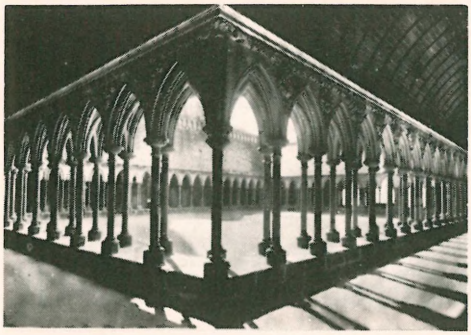

Mont St. Michel vienuolyno kiemas XIII a.

Manche depart., Saint-Michel įlankoje, 1800 m nuo kranto, su kuriuo sujungta pylimu. Avranche vyskupas šv. Aubertas 709 pastatydino ant jos viršaus koplyčią, kuri greit išgarsėjo visoje V. Europoje dėl anuo metu esą buvusio šv. Mykolo apsireiškimo. Normandijos kng. Ričardas I 966 jos vietoje įkūrė benediktinų vienuolyną. Jį sunaikino 1203 Pilypas Augustas, bet vėliau jis paskyrę didelę sumą jam atstatyti (La Merveille). Šv. Liudvikas po savo apsilankymo paskyrė pinigų vietos įtvirtinimui. Šimtmetinio karo metu per 30 metų vienuolynas atsilaikė prieš anglų puolimus ir apgulimus. Religinio karo metu jo neįveikė ir hugenotai. 1622 benediktinus pakeitė šv. Mauro ordino vienuoliai. XVIII–XIX a. (ligi 1863) vienuolynas buvo paverstas politiniu kalėjimu. Įvairūs vienuolyno-tvirtovės pastatai ir bažnyčia yra didelės architektūrinės vertės. Apačioje ir lėkštesniame šlaite yra prisiglaudęs M.-S.-M. miestelis (240 gyv.). *A.B.*

Montserrat 1. kalnų masyvas ir vienuolynas Katalonijoje, r. Ispanijoje. Kalnynas ligi 1241 m aukščio (šv. Jeronimo viršūnė) ir susidaręs iš pilko smiltainio bei konglomeratų, suskilęs giliais plyšiais ir prieina jūrą stačiais šlaitais. Romėnų laikais žinomas Mons Serratus vardu, isp. Monte serrado. Vienuolynas pastatytas 880 stačiame Valle Malo griovio šlaite, 722 m nuo j. l. ir išgarsėjęs kaip Juodosios Madonos paveikslo šventovė. Pagal padavimą paveikslą nupiešęs evangelistas šv. Lukas, o šv. Petras atgabenęs į Barceloną, kuri yra 45 km į pietų rytus nuo M. Įsiveržus į Kataloniją maurams 717, paveikslas buvęs paslėptas kalnų oloje, kur jį aptikęs 880 Vicho vyskupas Gondemaras. Toje vietoje, iš kur paveikslas nesidavęs gabenamas, buvo pastatyta koplyčia, prie kurios įkurtas benediktinų vienuolynas, ypačiai išgarsėjęs XV-XVI a. kaip mokslo ir meno centras. Napoleono karų metu (1808–14) jis buvo apiplėštas. Antipopiežius Benediktas XIII 1410 jį buvo įteisinęs nepriklausomu, bet nuo 1874 jis yra Barcelonos vyskupo jurisdikcijoje. Juodoji Madona, kataloniečių vadinamoji Nuestra Senora de Montserrat, sutraukia per metus apie 500.000 maldininkų ir daug turistų. Vienuolynas pasiekiamas dantytuoju geležinkeliu. M. 1950 įteisintas kaip Ispanijos tautinė šventovė-paminklas. M. vienuolynas turi 170.000 tomų biblioteką, 5000 pergamentų, 1150 kitokių senų rankraščių, 400 inkunabulų, 30.000 egz. žurnalų kolekciją, 2000 egz. muzikos archyvą, apie 30.000 dokumentų apie Katalonijos vienuolynus, pinakoteką (apie 300 paveikslų, kurių tarpe ir van Dyck, El Grecco, Berruguete ir kt.), egiptologinį ir biblinį muziejų, spaustuvę, kuri, šalia bibliinių ir religinio turinio veikalų, gausiai leidžia krašto kultūrą liečiančių studijų.

A. Albareda, Historia de Montserrat ²1946; *W. von Humbolt,* Der Montserrat bei Barcelona (be datos); *Wittke,* Unsere Liebe Frau von Montserrat ²1904; *A. Albareda,* Die Drucke des Klosters Montserrat 1933. *A. B.* ir *A. Lm.*

2. Vakarų Indijos (Britų dominijos) sala Leeward salyne 40 km į p. vakarus nuo Antiqua salos; 70 km², 13.539 gyv. (1950) — daugiausia negrų. M. yra kalnuota, vulkaninės kilmės. Aukščiausia vieta yra veiklus vulkanas Soufrièr (900 m). Salos produktai: medvilnė, vaisiai, pomidorai, daržovės. Vidutinė metų temperatūra 27°C. Drėgmenų daug (apie 2200 mm), oro temperatūrą vėsina jūros brizai.

Montucla Jean Etienne (1725-1799) prancūzų matematikos istorijos (L'Histoire des mathématique), išleistos 1758, autorius. M. yra buvęs Prancūzijos nacionalinio instituto, Paryžiaus mokslų akad., Berlyno akad. narys. L'Histoire des mathématique apima matematikos istoriją nuo seniausių laikų iki XVIII a. Šį darbą J. Lalande pratęsė dar dviem tomais. M. matematikos istorija drauge su jo veikalu Histoire des recherches su la quadrature du cercle 1831 yra svarbus istorinių matematikos žinių rinkinys.

N. Nielsen, Geometrès français sous la Révolution 1929; *G. Sarton,* M., His Life and Works 1936. *M. Kr.*

Montuoti (prc.) iš atskirų dalių surinkti, sustatyti įvairius vienetus — mašinas, aparatus; atlikti montažą.

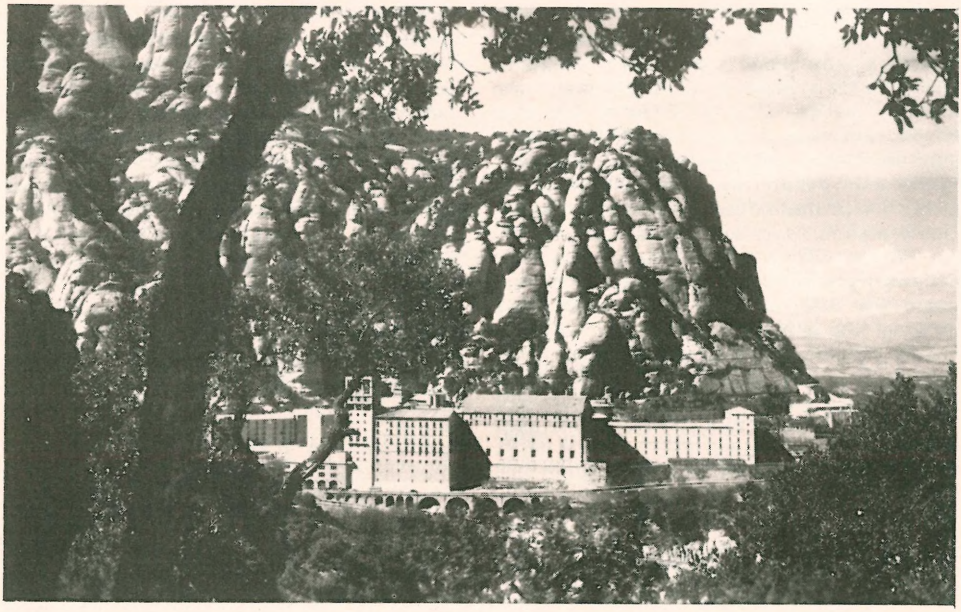

Montserrato vienuolynas

Montvydas 1. A n t a n a s (g. 1886 VII 21 Papilės vls., Šiaulių aps.) gydytojas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Liepojos gimn., 1905 išsikėlė į Petrapilį ir ten lankė gimnaziją 1906–07. Jau Liepojos gimn. įsijungė į slaptą liet. moksleivių veiklą: ne tik mokėsi lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos, bet dalyvavo kovoje su caro valdžia. Tuo metu bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvių Laikraštyje ir Žarijoje. Petrapily gyvendamas pradėjo bendradarbiauti pažangioje rusų spaudoje. Už išspausdintą straipsnį Novaja Žizn laikraštyje buvo pasodintas į kalėjimą, tačiau ligi teismo buvo paleistas už užstatą. Nelaukęs teismo, 1907 išvyko į JAV. Čia lietuvių kolonijose sakė prakalbas ir ragino remti Lietuvoje kovą su carizmu. 1911 dirbo Keleivio redakcijoje, paskui redagavo Laisvę, Pirmyn. 1913 įstojo į Lojolos univ. medicinos fak. Čikagoje, kurį 1917 baigė ir, išlaikęs valstybinius egzaminus, pradėjo gydytojo praktiką Čikagoje. Ilgametis Susivienijimo Lietuvių Amerikoje veikėjas — sveikatos, švietimo arba įstatų komisijos narys; nuo 1923 SLA 6-tos aps. pirmininkas. Taip pat ir Čikagos Lietuvių d-jos veiklus narys — 40 metų daktaras kvotėjas, 1958 jos direktorius. Vienas iš Amerikos Lietuvių Tarybos organizatorių ir kurį laiką jos vicepirmininkas, 9 metus Čikagos skyriaus vicepirmininkas, 8 metus ėjo sekretoriaus pareigas Amerikos gydytojų d-joje ir keturis sykius išrinktas jos pirmininku (1958). Suorganizavo Vaidilų Broliją, kuri sėkmingai kovojo su komunistais. Bendradarbiavo Keleivyje ir Naujienose, ypač daug rašė Naujienų satyros ir humoro skyriuje — Padaužų filosofija. Pasirašinėjo daugiausia slapyvardžiais A. Baisius, A. Paukštis, Antonov, A. M. Išsp. Bomba (komedija 1908, ²1912), Bezdžionių prezidentas 1909, Mūsų padėjimas 1909, Paparčio žiedas 1909, Per skylę ir Panelė Švenč. Sasnavoje 1912. Išvertė K. Federn Moteris prieš teisybės ir logikos teismą 1908.

A. Montvydas

2. L e o n a s žr. Mantvydas.

Montvila 1. E l i g i j u s (1816 XII 1 Žemaitijoje — 1896 VI 22 Mosėdyje) kunigas. Jam Žemaičių kunigų seminarijos klierikui kun. Ig. Kulvinskis perdavė pataisyti kun. A. Janikavičiaus iš lenkų verstą Didįjį krikščionių katekizmą. M. su klieriku J.

Rimkevičium tą katekizmą naujai išvertė, kadangi ano vertimo nebuvo įmanoma ištaisyti. Šį katekizmo vertimą kun. Janikavičiaus vardu išspausdino 1845 vysk. nominatas J. Kr. Gintila antrašte Makslas Krykszczyioniszkas dydisis... M. buvo rusų administracijos pataikūnas ir jos proteguojamas dėl vyskupo M. Valančiaus neklausymo bei pranešinėjimo apie vysk. Valančių. Žemaičių vysk. administratoriaus vysk. A. Beresnevičiaus nušalintas iš Batakių dekano pareigų ir paskirtas į Svėdasus vikaru. Po šešerių metų grįžo į Mosėdžio altariją, kur ir mirė.

2. Jonas (1873 Ringuvėlių-Uosinių k., Javaravo vls., Marijampolės aps. — 1910 XI 19 Čikagoje) laikraštininkas. Išėjęs 6–7 gimn. klases; į JAV pirmusyk atvyko 1894, antrusyk 1901; redagavo Garsą Amerikos Lietuvių, Minersville, Pa. (1897) ir Pasaulę, Elizabeth, N.J. (1897 IX 29—1898 IV 6); redaktorius (su V. J. Stagaru-Šlekiu) savaitraščio Vilties, Shenandoah, Pa. (1899 II 4 — 1900); su kun. Varnagiriu leido pirmutinį Skotijos lietuvių savaitraštį Vaidilutę (1900); redagavo Kataliką Čikagoje (1900 XI — 1901 VII), red. Žvaigždę Brukline (1901–1902); SLA seimo 2-ras sekr. 1897. Išvertė M. Radzevičiūtės apysaką Anima Vilis 1898, ²1907; T. T. Ježo apysaką Auštant 1904, L. Tolstojaus Mikalojų Palkiną 1900, ²1906, Perbrangu 1906, B. Prus (Głowacki) Regėjimas 1900, H. Senkevičiaus Ant Olimpo 1900, M. Bernotavičiaus apysaką Pajautą 1910, Lew Wallace Ben Hur 1912. Bendradarbiavo Dirvoje, Laisvojoje Valandoje, kur spausdino eilėraščių ir apysakaičių.

3. Jonas (g. 1901 XI 29 Mintaujoje) diplomatas. 1920 baigė Kauno Saulės gimn., 1932 VDU teisių fak. 1922–24 studijavo teisės mokslus Münsterio ir Kielio univ. 1921 pradėjo dirbti užsienių reikalų ministerijoje ir ligi 1922 buvo Ypatingojo skyriaus sutarčiai su Sov. Sąjunga vykdyti sekretorius. 1925 grįžo dirbti užsienių reikalų ministerijon. 1929 Lietuvos pasiuntinybės sekretorius Latvijoje. 1934 atkeltas į centrą ir paskirtas užsienių reikalų ministerijos sekretorium, nuo 1935 referentu, nuo 1938 referentu pasiuntinybės patarėjo titulu. Dalyvavo beveik visose svarbesnėse derybose su Vokietija, Sov. Sąjunga, Lenkija, taip pat buvo Lietuvos delegacijos narys Haagos tarptautiniame teisme (byla su Estija dėl Saldutiškio glžk.), trečiųjų ir arbitražo teisme su Danija (dėl mokėjimų už Šiaulių–Klaipėdos glžk.). 1941–44 vertėsi advokatūra. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1945 vienas iš Pabaltijo univ. organizatorių, paskui visą laiką dirbęs administracinį darbą univ. — Lietuvių skyriaus sekretorius, vėliau univ. kanceliarijos viršininkas. 1948–49 Lietuvių Bendruomenės Pinnebergo skyriaus pirmininkas. 1950 atvyko į JAV. Drauge su P. Juchnevičium išvertė K. Gareis Teisės enciklopediją ir metodologiją 1924.

4. (Montwiłł) Juozapas (1850 III 18 Mitaniškiuose, Ukmergės aps. — 1911 II 20 Vilniuje) lenkų veikėjas Lietuvoje. Baigė gimn. Vilniuje. Agronomijos mokslus ėjo Petrovsko Razumovskio akad., teisių mokslų kandidato laipsnį gavo Petrapilio univ. Dar studijavo Berlyne ir Vienoje. 1896 Šėtoje įsteigė audimo mokyklą Birutę. 12 m. buvo Vilniaus miesto tarybos narys. 1885 paliko Vilniaus žemės banko direktoriumi. 1897 Vilniaus miesto burmistras. Yra įsteigęs daug lenkų d-jų Vilniuje: Pieno Lašo, Lutnios, vienas Mokslo mylėtojų d-jos steigėjų. Su broliu Stanislovu sudarė 100.000 aukso rublių fundaciją remti visuomenines bei labdaros įstaigas. Steigėjas piešimo ir muzikos mokyklos Vilniuje. 1907 buvo išrinktas į Rusijos valstybės dūmą.

5. Juozas (1885 I 3 Nendriškių k., Marijampolės aps. — 1912 IV 15 Atlante) kunigas. Mokėsi Marijampolės gimn., Seinų dvas. seminarijoje (M. Vaitkus Mistiniame Sode klysta, tvirtindamas M. buvus Žemaičių seminarijos auklėtinį). Kunigu įšv. 1908 III 22 buvo paskirtas vikaru į Lipską, kur už slaptą patarnavimą unitams, rusų valdžios buvo nubaustas — atstatytas iš pareigų be teisės užimti kurią nors vietą pastoracijoje. Laukdamas bausmės pakeitimo, kurį laiką dirbo Seinuose prie katalikiškų laikraščių, rašė Vadovui pamokslus. Turėdamas artistinių dailininko gabumų yra nupiešęs kai kuriems Vilniaus laikraščiams ir knygoms vinječių bei papuošimų. Matydamas, kad Lietuvoje negreit galės eiti kunigo pareigas, išsirengė vykti į Ameriką. Kiek pabuvęs Anglijoje, sėdo į garsųjį laivą Titaniką plaukti

Kun. J. Montvila

per Atlantą, ir laivui susidūrus su ledų kalnu, nuskendo drauge su 1500 kitų keleivių, parodęs nepaprastą heroizmą, atsisakęs pasinaudoti gelbėjimosi valtimi, iki paskutinės minutės guodė ir ramino mirties valandą kitus keleivius. Jo pasiaukojimą ir kunigišką uolumą plačiai aprašė ano meto spauda, pabrėždama, kad ‚jaunas lietuvių kunigas Juozas Montvila išpildė savo pareigą iki galo'.

Kun. J. V., A. A. Kunigas Juozapas M. (Šaltinis 1912, 19, 290); *Išeivis*, Paskutinioji Titanic'o kelionė. Atminčiai Kun. J. M., 1914.

6. Petras (g. 1887 Nendriškių k., Marijampolės aps.) visuomenės veikėjas, kun. Juozo (4) M. brolis. 1907 atvyko į JAV ir lankė vakarinę suaugusių m-lą Bruklyne. Nuo 1911 aktyvus siuvėjų unijos ir LRKSA veikėjas (Naujorko – New Jersey apskrities organizatorius ir pirm.), vienas iš vyčių organizatorių. 1913 suorganizavo Blaivininkų d-ją ir jai pirmininkavo ligi ji susijungė su LRKSA 42 kuopa. Nuo 1912 ligi 1954 buvo vienas iš vadovaujančių lietuvių siuvėjų unijos asmenų, aktyvus streikų organizatorius ir daug kartų išrinktas įvairioms pareigoms. Dariaus–Girėno paminklui statyti komiteto iždininkas (paminklas pastatytas 1958 Brukline, Lituanicos aikštėje). Tautos Fondo talkos (1914–19), Lietuvių Darbininkų Sąjungos, Liet. Kat. Darbininkų klubo, A. L. Bendruomenės Naujorko apygardos valdybų narys.

7. Stasys (g. 1883 VI 9 Troškūnuose) Lietuvos pramonininkas, Akc. b-vės St. Montvila vienas iš steigėjų. M. turėjo Panevėžyje spirito varyklą, malūną, mielių fabriką. Taip pat 1928 M. buvo vienas iš steigėjų žemės ūkio melioracijos ir statybos akc. b-vės Agrikultūros. Panevėžyje M. buvo pastatęs teatro salę.

8. Vytautas (1902 III 4 Čikagoje — 1941 VII Kaune) poetas. 1906 su tėvais M. grįžo Lietuvon. Lankė Marijampolės mokytojų seminariją, iš čia už revoliucinę veiklą pateko į kalėjimą, toliau mokėsi Kėdainių mokytojų seminarijoje, bet mokslą baigė 1928 Marijampolės mokytojų seminarijoje. Tais pačiais metais įstojo Lietuvos univ., bet dėl lėšų stokos nutraukė studijas. 1929, kaip socialistas revoliucionierius, karo lauko teismo sprendimu buvo nubaustas 15 m. sunkiųjų darbų kalėjimo. Visą laiką buvo griežto antibolševikinio nusistatymo. Išėjęs iš kalėjimo, vertėsi literatūrinių veikalų vertimais. Išvertė: M. Gorkio Motiną 1934–35, ²1940, E. Zola Sąmyšį 1936, M. Gorkio Buvusiuosius žmones 1937, P. Lebruno Kapitoną Dreifusą 1937, P. S. Buck Motiną 1938. Pirmuoju bolševikmečiu išvertė Majakovskio eilėraščių ir pats parašė propagandinių eilėraščių. Neprikl. Lietuvos laikais M. parašė apie 100 eilėraščių. Ankstyvajame periode, 1923–25, apstu sentimentalių gamtos motyvų, samprotavimų apie laimę, dorybę, jaunystę. Vėliau M. eilėraščių temos ima ribotis socialine sritimi: darbo žmonių vargai, laisvės troškimai, kalėjimas, kova prieš kunigus. Daugumas M. eilėraščių priklauso ne poezijos sričiai, bet publicistikai. M. parašė taip pat keletą poemėlių ir fabulinių eilėraščių. M. bendradarbiavo Jaunime, Lietuvos Žiniose, Aušrinėje, Kultūroje, Darbe, Mūsų Jaunime, Prošvaistėje, Valstiečių Laikraštyje, Tiesoje, Raštuose. Išleistos knygos: Gimnazistė ir poetas (1928 debiutinė poemėlė, kurios okupuotoje Lietuvoje niekur nemini ir nespausdina, nors šiaip visus kitus M. rankraščius, net šapirografuotuose moksleivių laikraštėliuose rastuosius jo rašinėlius perspausdino), Naktys be nakvynės (eilėraščių rinkinys) 1933, Į plačią žemę (eilėraščių rinkinys) 1940. 1945–46–50–56 įvairiais vardais išleistos pakartotinės M. eilėraščių rinktinės ir 1952 eilėraščių rinktinė rusiškai. Taip pat išspausdinti M. Apsakymai 1951. M. vokiečių nacių sušaudytas Kaune 1941 VII. 1956 išsp. jo Raštai 2 tt.

Montvilienė-Ladukaitė Halina (g. 1917 XI 17 Tverėje, Rusijoje) matematikė. 1935 baigė Panevėžio mergaičių gimn., tais pačiais metais įstojo į VDU Gamtos-matematikos fak. 1943 baigė Vilniaus univ. matematikos skyrių. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. Vokietijoje dirbo Gr. Hesepės ir Diepholzo lietuvių gimn. 1949 atvyko į JAV. 1951 stojo į Naujorko univ. vakarinį kursą, 1954 gavo magistro laipsnį, 1958 matematikos daktaro laipsnį. Dalyvavo studentų veikloje — buvo studentų matematikų d-jos pirmininkė, Filiae Lithuania korporacijos narys. Vokietijoje vadovavo Diepholzo Neries skautų tuntui.

Monumenta Germaniae Historica (santrumpa: MGH arba MG) yra didžiausias viduramžių šaltinių rinkinys, kuris dabar tebeleidžiamas. Rinkinio pradininkas buvo Prūsų ministras K. v. Stein, kuris pasitraukęs iš politinės veiklos atsidėjo istorinėms studijoms, iškėlė mintį surinkti ir išleisti istorinius šaltinius, kurie bylotų apie vokiečių tautos praeitį. Tuometinio romantizmo įtakoje Stein ėmė burti istorikus savo sumanytam darbui, ir po kelerių metų

bandymo 1819 IV 12 sušauktas istorikų suvažiavimas Frankfurte įkūrė draugiją senesnei Vokietijos istorijai (lot. Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi). Draugija priėmė čia pat pasiūlytą patriotišką šūkį: Sanctus amor patriae dat animum, kuris nuo pat pradžių puošia, apjuostas ąžuolo lapais, kiekvienos MGH knygos antraštę. Draugija, pasirinkusi sau buveinę Frankfurte, pradėjo darbą. Konkrečias darbo gaires nubrėžė jai G. H. Pertz, kuris, ilgai (1824–74) jai vadovavęs, sudarė leidimo planą ir išleido pirmuosius (nuo 1826) tomus. Veikusi kurį laiką dar Karlsruhe, draugija 1842 persikėlė į Berlyną, kur Prūsijos vyriausybės buvo palankiai sutikta ir remiama. Tačiau ji paliko privatinė institucija ir vertėsi subsidijomis, gaunamomis iš valdovų ar daugiausia pasiturinčių didikų. Padėtis pasikeitė po Reicho įkūrimo, kada netrukus (1875) draugija perėjo Prūsų mokslo akademijos žinion ir vėliau (1886) buvo pripažinta valstybine institucija. Draugija visą laiką paliko visos vokiečių tautos institucija; iš jos nebuvo išskirta ir Austrija net po jos išstūmimo iš Reicho (1866). M.G.H. turėjo skyrių Vienoje.

Su nacionalsocialistų atėjimu į valdžią pasikeitė vadovybė ir draugija pavadinta Reicho institutas senesnei Vokiečių istorijai. Šis vardas po karo pakeistas į MGH Vokiečių institutas viduramžiams tirti. Gelbstint nuo karo sunaikinimo (nors dalis — gausus diplomų rinkinys žuvo), MGH iškelta iš Berlyno (1944) ir dabar (nuo 1948) įsikūręs Münchene, kur su pakeistu 1875 statusu varo toliau savo darbą. MGH yra didžiausias, pavyzdingiausias pagal smulkmeniškai išdirbtas tyrimo ir kritikos taisykles išleistų viduramžių šaltinių rinkinys. XIX a. vokiečių istorijos moksle išvystytas filologinis šaltinių tyrinėjimo metodas ir technika kuo stropiausiai taikomi MGH leidimo darbuose. MGH tyrimo metodas ir technika imta sekti ir kituose kraštuose, kaip ir patys jų leidinių pavadinimai, k. a. Monumenta, Scriptores, Diplomata ir kt. MGH skelbiamieji tekstai svarbūs visai Europos istorijai, ypač gretimiems kraštams. Dabartinis MGH d-jos pasivadinimas viduramžių inst. tik patvirtino jo ir anksčiau turėtą europinę reikšmę. Draugija turi didelę biblioteką ir leidžia savo žurnalą: Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters (nuo 1949), kuris pakeitė anksčiau kitais vardais leistus žurnalus.

H. Bresslau, Geschichte der Monumenta Germaniae Historia 1921. *J.J.*

Monumenta Historica Societatis Jesu yra kritiškas jėzuitų istorijos šaltinių leidinys. Darbas pradėtas 1894 José María Vélez iniciatyva. Greit prie darbo prisidėjo A. M. Anderledy ir kitų provincijų jėzuitai bei bolandistai. Ypatingo rūpesčio šitam leidiniui parodė XXIV jėzuitų generalinis viršininkas Luis Martín. Generalinio viršininko Włodzimierz Ledóchowski rūpesčiu 1929 šitas šaltinių leidimas iš Madrido perkeltas į Romą. Leidimu rūpinasi Institutum Historicum Societatis Iesu. Pirmiausia buvo išleista šv. Ignaco laiškai, jo konstitucijos ir kiti dokumentai; toliau pirmųjų jo bendradarbių ir generalinių viršininkų dokumentai: Polanco, šv. Pranciškaus Borgijaus, šv. Pranciškaus Ksavero ir kt. Pagaliau pradėta leisti dokumentai, liečią jėzuitų misijas pagonių kraštuose. Šitas pagrindinis šaltinių leidinys papildomas atskirų įžymesnių ordino narių raštų pilnu leidimu, pvz. Bažnyčios Daktaro šv. Roberto Bellarmino. Atskirų klausimų studijos skelbiamos žurnale Archivum Historicum Societatis Jesu, leidžiamame nuo 1932.

A. Lm.

Monumentalinis menas apima architektūrą, architektūrinę skulptūrą, freskų bei kitokią sienų tapybą (vok. die Wandmalerei, prc. les peintures murales), vitražo ir mozaikos meną, taip pat altorių skulptūrą bei tapybą ir dekoratyvinę tekstilę. M.m. beveik sutampa su nekilnojamųjų paminklų sritimi. Priešpriešinė sąvoka: smulkusis menas — papuošalai, smulkioji skulptūra, keramika, knygos menas. Žr. pav. 251 psl.

Monumentalumas, kalbant apie meno kūrinius, reiškia formų pobūdį sugestijonuojantį didingumą, iškilmingumą, masę ir patvarumą.

Monumenta Poloniae yra keli svarbūs lenkų Mokslo akademijos Krokuvoje išleisti šaltinių rinkiniai, kurių atskiros serijos apima po kelis-keliolika tomų. Kiekvienoje jų yra svarbios medžiagos Lietuvos istorijai.

1. M. medii aevi res gestas Polonia illustrantia I–XIX tt, dvidešimtyje knygų (1874–1927) yra surinkta daug šaltinių iki vidurinių amžių galo. Lietuvos istorijai svarbiausias šio rinkinio tomas (VI) yra Codex epistolaris Vitoldi 1882, A. Prochaskos paruoštas. Vytauto

Šv. Elzbietos bažnyčios interjero fragmentas Marburge, prie Lahno

laiškų kodekse yra surinkta ne tik gausūs įvairių asmenų laiškai Vytautui ir jo atsakymai, bet išsp. daug aktų, sutarčių ir kt. įdomios medžiagos. Trys šios serijos t. (II 1876; XII 1891; XIV 1894) sudaro XV a. Lietuvos istorijai taip pat svarbų kodeksą, vad. Codex epistolaris saeculi XV. Rinkinys yra baigiamas Fr. Papées paruoštu t. (XIX) apie Aleksandro Jogailaičio laikus (Acta Alexandra).

2. M. P. Historica I–VI t. (1864–1893) rinkinys, kurio pirmieji du tomai buvo išleisti A. Bielowskio. Šitame rinkinyje daugiausia buvo spausdinamos senosios lenkų kronikos. Tarp įvairios medžiagos Lietuvos istorijos pradžiai čia yra šv. Vaitiekaus (Adalberto) Vitae, Vincento Kadlubeko kronika, XIV a. Jono iš Čarnkovo kronika. Pirmieji penki tomai M.P.H. buvo išleisti Lvove. VI tome yra išsp. Kallimacho parašytas Zbignievo Olesnickio gyvenimas, kur duota įdomių žinių apie lietuvius. 1946–52 buvo išleista M.P.H. Nova series I–III. Su kritišku moksliniu aparatu Krokuvos akademijos buvo naujai išleista Gallaus kronika, Ibrāhīm Ibn Jakūb pranešimas. Naujoji serija yra tęsiama toliau.

3. M. P. Vaticana I–VIII (1913–51). J. Ptaśniko paruošti pirmieji trys tomai duoda šiek tiek žinių XIII–XIV a. Lietuvos santykiams su popiežiumi (Mindaugas, XIV a. derybos dėl krikšto). Svarbiausi yra tačiau Lietuvai tomai IV–VI. Jie apima labai gausius Lietuvos–Lenkijos respublikai skirtųjų nuncijų pranešimus Romai. Nuncijų pranešimų buvo tiek daug, kad keturi tomai tetalpina pranešimus nunc. J. A. Caligari ir A. Bolognetti (1578–85). *Z. I.*

Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae Lietuvos-Lenkijos evangelikų reformatų religinės bendruomenės istorinių šaltinių leidinio pavadinimas (lenkiškas titulas Zbiór Pomników Reformacji Kościoła polskiego i litewskiego). Šį šaltinių rinkinį nutarė leisti 1908 Vilniaus evang.-reformatų sinodas. Tam tikslui buvo išrinkta ir sinodo patvirtinta redakcinė komisija, kurią sudarė sinodo kuratorius dvarininkas Boleslovas Gruževskis, Vilniaus pamokslininkas ir senjoras kun. Mykolas Jastrzębskis, Kelmės ir Kėdainių pamokslininkas dr. kun. Konstantinas Kurnatovskis, Krokuvos Mokslo akad. narys prof. Henrikas Merczyngas ir sinodo kuratorius inž. Aleksandras Woyde. Jos uždavinys buvo surinkti Lietuvos ir Lenkijos archyvuose bei bibliotekose esančią evangelikus liečiančią medžiagą, ją paruošti ir išleisti. Pagal komisijos sudarytą planą numatytos spausdinti šaltinių medžiagos leidiniai buvo padalinti į 12 serijų, o šios į atskirus sąsiuvinius. Tačiau užsimoto didelio darbo buvo atlikta tik dalis. Išspausdinta: I ser. 1 sąs. Zabytki z wieku XVI, Wilno 1911, XVI+201. Tai privilegijos, donacijos ir kiti dokumentai. Pirmoje vietoje yra J. Kalvino 1561 X 9 laiškas Vilniaus evangelikų bažnyčios pamokslininkui ir vyresniesiems, karaliaus Žygimanto Augusto duotos privilegijos, įvairių bažnyčių Biržų, Minsko, Naugarduko, Naujamiesčio, Pašušvio, Šaukėnų, Šiluvos, Vilniaus, Vitebsko ir Žeimių donacijų raštai. Šio sąsiuvinio antroji pataisyta laida išleista 1925. IV ser. I sąs. Spis synodów i sesji prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1611–1913, 1913, VIII+62. Šiame sąsiuviny duodama Lietuvos 1611–1913 laikotarpio provincinių sinodų ir sesijų sąrašas, nurodant, kada ir kur vyko sinodas, kas sinodui vadovavo ir sekretoriavo, o pradedant 1801 pateikiama ir visų sinodo dalyvių pavardės. Sinodai buvo

daromi beveik kasmet. Daugiausia jų yra buvę Vilniuje, Kėdainiuose, Biržuose. IV ser. 2 sąs. Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625, 1915, XXV + 136. Šiame rinkinyje duodama 14 provincinių sinodų aktai. 1625 sinode buvo svarstyta Slucko ir Kėdainių gimnazijų steigimas. X ser. 1 sąs. Akta, to iest sprawy Zboru krześciańskiego Wileńskiego, które się poczęli R. P. 1557..., 1913, XII+ 32. Tai yra Vilniaus evangelikų bažnyčią liečianti medžiaga. *R. Krs.*

Monumentas (lot.) paminklas (žr.).

Monumentum Ancyranum (lot. Ankiros ‚paminklas'), arba Res gestae divi Augusti (Įamžintojo Augusto nuveiktieji darbai), didžiausias antikinės senovės lotyniškai ir graikiškai (abiem oficialiomis sen. Romos imperijos kalbomis) rašytas įrašas, paties imperatoriaus Augusto savo 57 m. veiklos ataskaitinis pranešimas, didingas savo paprastumu, suglaustumu ir objektyvumu, nepaprastai svarbus istorinis dokumentas, atskleidžiąs Augusto asmenybę, išskaičiuojąs jo darbus, išlaidas, pagerbimus. Tekstas buvo įrašytas Romoje Marso lauke ant Augusto mauzoliejaus ir išplatintas po visą imperiją. Savo vardą M.A. gavo nuo antikinio M. Azijos Ankiros (lot. Ancyra, gr. Agkyra, vėliau Angora, dabar turk. Ankara) mst., kur marmoriniame Augusto ir Romos šventovės prieangyje yra pirmiausia rastas ir pilniausias jo nuorašas. Atrastas 1555, įrašas tiksliai tebuvo ištirtas ir paskelbtas tik XIX a. Vėliau kitur rastosios nuotrupos, kaip lot. Antiochijoje, gr. Apolonijos mst. Pizidijoj, davė vertingų papildymų, ir dabar jau restauruotas ištisas dokumento tekstas. Tekstai: pirmasis leidinys Th. Mommsen 1865, ²1883, išsamiausias J. Gagé Res gestae divi Augusti ²1950.

E. Kornemann, Mausoleum und Tatsachenbericht des Augustus 1921; *D. Krencker und M. Schede*, Der Tempel in Ankara 1936; *M. Schede und H. St. Schulz*, Ankara und Augustus 1937; *Schuster*, Der Tatsachenbericht des Kaisers Augustus (vok. vertimas) 1940. *A. Rkš.*

Monza, Monscia, š. Italijos mst. Lombardijoje, į šiaurę nuo Milano; per 70.000 gyv. (1958). Katedra, statyta 590, buvo praplėsta XIII a. ir pristatytas balto ir juodo marmoro fasadas. Joje yra saugomas vad. Langobardų vainikas, pagal tradiciją esąs padirbtas iš vienos Nukryžiuotojo vinies. Be to, ten yra Teodelindos brangenybių lobis: iš aukso padaryti vainikas, vėduoklė, šukos, višta su 7 viščiukais (vaizduoja Lombardiją su jos 7 provincijomis), kryžiai, relikvijoriai ir kt. M. 1900 VII 20 buvo nužudytas karalius Humbertas I. Mieste yra didelės kilimų ir skrybėlių įmonės. Dideliame parke įrengtas pasaulinio garso 10 km ilgio automobilių lenktynių kelias. 1925 V–X įvykusioje II tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje dalyvavo ir Lietuva. Lietuviškasis skyrius buvo suorganizuotas dailininko A. Varno iniciatyva. Eksponatus išstatė Čiurlionio galerija (liaudies skulptūra, geležinių kryžių užbaigas, prijuostes, juostas) ir A. Varnas 300 padidintų kryžių nuotraukų, kaklaraiščių; buvo išspausdinta parodos knyga – Opere scelte,– kur lietuvių eksponatams ir atvaizdams skirta daug vietos. Po II pas. karo M. susidarė lietuvių kolonija iš lietuvių, paimtų į vokiečių dalinius. Iš M. lietuviai persikėlė į Reggia E. stovyklą.

Monzel Nikolaus (g. 1906) vokiečių katalikų teologas ir sociologas, nuo 1948 Bonnos univ. prof. Išsp. Das Verhältnis vom Lehre und Person des Stifters im Christentum 1946, Die Überlieferung 1950, Kirche und relig. Intimsphären im Katholizismus 1951.

Monzie Anatole de (1876–1947) prancūzų politikas, advokatas, radikalsocialistų partijos veikėjas, keliais atvejais ministras (1913 Barthou kabinete, 1917 Ribot ir Painlevé, 1925–26 Briando, 1926 Herriot). 1909–20, 1928–40 parlamento atstovas, 1920–28 senatorius. 1940 buvo paliaubų ir bendradarbiavimo su vokiečių naciais šalininkas. Išsp. Réforme maritime 1914, Rome sans Canossa 1918, Destins hors série 1928, Du Kremlin au Luxembourg 1924, Pétition pour histoire 1942, Le conservatoire du peuple 1948.

Moody 1. Lewis Ferry (1880–1953) JAV hidraulikas, Princetono univ. prof.; padarė daug išradimų, turėjo 90 patentų; išsp. Measurement of the velocity of flowing Water 1914.

2. William Vaughn (1869-1910) amerikiečių dramaturgas, poetas; Harvardo ir Čikagos univ. prof. Jo poetinės dramos The Masque of Judgement 1900 ir The Fire Bringer 1904 svarsto Dievo ir žmogaus konfliktą. Didžiausią pasisekimą turėjo jo prozinė drama The Great Divide 1909. Kiti leidiniai: Poems 1901, Poems and Plays 1912. M. kūriniuose pabrėžiamas dvasinis, idealistinis pradas, skelbiamas tikėjimas žmogaus didybe.

Mooney 1. James (1861–1921) amerikiečių etnologas, nuo 1885 dirbęs JAV etnologijos biure. Vertingas jo įnašas yra

Handbook of American Indian 1907–10. Išsp. The Aboriginal Population of America North of Mexico 1928 ir kt.

2. Thomas (1883–1943) JAV darbininkų unijų veikėjas, 1916 pakaltintas dalyvavęs bombos atentate prieš karo šalininkų demonstraciją ir nuteistas mirties bausme, bet, JAV ir Europos viešajai nuomonei veikiant, 1918 mirties bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Buvo padėta daug pastangų atnaujinti M. bylą, tačiau nepavyko ir tik 1939 buvo iš kalėjimo paleistas.

Moora Harri (g. 1900) estų proistorikas. Proistorę, istoriją, etnologiją ir meno istoriją studijavo Tartų univ. 1921–24 Tartų univ. archeologijos katedros asistentas, nuo 1930 prof. M. yra vienas iš geriausių R. Pabaltijo senojo geležies amžiaus žinovų. Daugiausia yra tyrinėjęs Latvijos to meto archeologinę medžiagą ir išleidęs stambų dviejų tomų mokslo darbą Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I 1929, II 1938. Šitame veikale paliečiami ir Lietuvos to laikotarpio radiniai, kurių sąrašus sudarant ir tipus nustatant yra talkininkavęs J. Puzinas. Iš kitų jo senojo geležies amžiaus darbų, daugiausia liečiančių Latviją, pažymėtini: Über die Augenfibel in Est- und Lettland (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922), Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava (Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae 1931), Ausgrabungen ältereisenzeitlicher Hügelgräber im Kreise Jekabpils 1928, Das II Hügelgrab v. Gailīši, Gemeinde Ile, Kreis Jelgava (Senatne un Māksla, 1938), Tutuli de l'âge du fer romain dans la région de la Baltique Orientale (Liber Saecularis XXX, 1938). Emaliuotų R. Pabaltijo dirbinių kilmei išaiškinti didelės svarbos turi M. studija Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks (SMYA XL, 1934). Yra kiek lietęs ir naująjį geležies amžių, pvz. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1928), Eine memelländische Halsringform in Estland (Prussia 33 : 1–2, 1939). Be to, M. yra išsp. trumpą Estijos proistorės apžvalgą Die Vorzeit Estlands 1932. Iš jo pokario darbų paminėtinas Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sebiedrība Latvipas teritorijā 1952, Vozniknovenije klassnovogo obščestva v Pribaltike (Sovetskaja archeologija) 1953; ir gausūs straipsniai sovietų žurnaluose. *J.P.*

Moore 1. Clement Clarke (1779–1863) amerikiečių poetas, kalbininkas ir pedagogas. Paruošė pirmuosius hebrajų ir graikų k. žodynus JAV. Atmenamas dėl savo klasiškos kalėdinės poemos Visit from St. Nicholas 1823.

2. Cliford Herschel (1866–1931) amerikiečių klasikinių kalbų dėstytojas Čikagos ir Harvardo univ., kreipęs savo veikaluose dėmesį į religinius klausimus senovės tautose. Išsp. The Religious Thought of the Greeks 1925, Ancient Belief in the Immortality of the Soul 1931.

3. Douglas Stuart (g. 1893) Amerikos kompozitorius ir muzikos knygų autorius. Jo muzikai būdinga melodingumas, turtinga, dažnai neįprasta harmonija, gera kompozicinė technika, kilmingumas bei įkvėpimas. Vietomis prasiveržia folklorinė gaida. Parašė 3 operas, 2 operetes, eilę simfoninių bei kamerinių veikalų, chorų a cappella, tarp kurių ir Jungtinių Tautų malda altui solo, chorui ir orkestrui. Išsp. Listening to Music 1932 ir From Madrigal to Modern Music 1942. Muziką studijavo Hotchkins School ir Yale univ., gilino Paryžiuje Schola Cantorum pas V. D'Indy ir N. Bulanger. Papildė studijas pas E. Blochą. 1926 pradėjo dėstyti muziką Columbia univ., nuo 1940 vadovauja muzikos fakultetui.

4. Eliakim Hastings (1862–1932) amerikiečių matematikas, 1892–1931 Čikagos univ. matematikos prof. ir matematikos fak. dekanas bei JAV matematikų d-jos Transactions steigėjas. Išsp. General Analysis 1935–39.

5. George (1852–1933) airių-anglų rašytojas. Paryžiuje nesėkmingai bandė tapti dailininku, bet tas dailės laikotarpis paliko teigiamos įtakos jo literatūriniam stiliui ir meniniam integralumui. Pradžioje rašė poeziją Flowers of Passion 1878, Pagan Poems 1881, bet teatrado save prozoje. Grįžęs Anglijon, propagavo kontinentinės literatūros idėjas ir tuomet naują prancūzų natūralistinį stilių. Jo romanai A Modern Lover 1883, A Mummer's Wife 1885, Esther Waters 1894 įnešė sentimentalion ir išpūston viktorinėn anglų prozon griežto paprastumo, aiškumo ir antisentimentalumo. Vėlesniems M. romanams būdingas palinkimas į introspekciją, panteizmo užuominos: A Mere Accident 1887, Mike Fletcher 1889, Evelyn Innes 1898, Sister

Teresa 1901, The Lake 1906. Jo stilius savo aukštumos pasiekė istoriniuose romanuose Brook Kerith 1916, vaizduojančiame Kristaus gyvenimą, ir Heloise and Abelard 1921. Kaip kritikas įnešė daug nauja į anglų literatūrą. Iš jo dramų didžiausio pasisekimo turėjo The Making of an Immortal 1928. Jo stilingos, blaivios ir šiltos atsiminimų knygos—nuo Confessions of a Young Man 1888 iki Conversations in Ebury Street 1924 — žymiai praturtino tą žanrą.

J. Freeman, Portrait of G. M. 1922; *J. Hone*, G. M. 1936. *A.L.*

6. Gerald (g. 1899) anglų pianistas, ypač iškilus akompaniatorius, koncertuojąs su žymiausiais dainininkais ir instrumentalistais. Išsp. The Unashamed Accompanist 1943 ir Singer and Accompanist 1953.

7. George Edward (1873-1958) anglų filosofas, 1925–39 prof. Cambridge univ. Kritiškai nusistatęs idealizmo atžvilgiu, kartu su B. Russelliu M. vadovavo britų neorealizmui. Vietoj plačios apimties metafizinių klausimų, M. linksta į detalizuotą filosofinių terminų nagrinėjimą, vadovaudamasis sveiku šaltu protu. Šis ‚gydantysis' metodas užkrėtė visą vėlesnę anglų filosofiją, atitinkamai nuspalvindamas ir loginį pozityvizmą bei jo šaką lingvistinę m-lą. Išsp. Principia Ethica 1903 (²1954), Philosophical Studies 1922, Some Main Problems of Philosophy 1953 ir kt.

P. A. Schilpp (red.), The Philosophy of G. E. M. ²1952. *V.Dn.*

8. Henry (g. 1898) anglų skulptorius ir dailininkas, meno studijas pradėjęs po 1914–18 karo tarnybos Leeds meno mokykloje (1919–21) ir Royal College of Art (1921–25), kur laimėjo stipendiją keliauti po Europą. Per Roger Fry raštus susipažinęs su Afrikos negrų ir Meksikos menu, o po kelionės po Italiją — su ankstyvaisiais renesanso meistrais (ypač Masaccio), pakrypo į abstrakčias moderniojo meno formas. Jam ypatingai būdingi bruožai — techniškas medžiagos pažinimas ir išnaudojimas (medžio, akmens) ir akylus organiškų gamtos formų stebėjimas ir sintetizmas į simbolinę ir ekspresyvią abstrakciją. 1939–45 laikotarpyje, gal aplinkybių verčiamas, palinko į piešimą; to meto piešinių serijos iš priešlėktuvinių slėptuvių Londone oro pavojų metu yra plačiai žinomos. Apžvalginės skulptūros parodos vyko nuo 1941 JAV, Europos kraštuose, Australijoje ir P. Amerikoje. Darbų yra daugelyje žymiausių pasaulio muziejų, kaip Tate galerijoje, Victoria & Albert Museum, St.

H.Moore Šeima (terrakotta)

James (1928) ir St. Matthew (1944) Northamptone bažnyčiose — Anglijoje, Museum für Kunst und Gewerbe — Hamburge, Musée National d'Art Moderne — Paryžiuje, Art Gallery — Buffalo (JAV), Museum of Modern Art — New Yorke. *R.Žk.*

9. John Bassett (1860–1947) JAV tarptautinės teisės žinovas, 1891–1924 Columbia univ. prof. 1921–28 Nuolatinio tarptautinio teismo teisėjas. Jis yra atstovavęs JAV daugelyje tarptautinių komisijų ir ilgą laiką tarnavęs valstybės departamente ir 1898 ėjęs to departamento sekretoriaus padėjėjo pareigas. Išsp. History and Digest of International Arbitrations 1898, Digest of International Law 1906, American Diplomacy 1905, International Law and Some Current Illusions 1924, The Permanent Court of International Justice 1924. Išleido James Buchanan veikalus 1909–11.

10. Ludwell H. (g. 1869) JAV ekonomistas, 1897–1902 Smith College, Mass., 1902–09 Columbia univ. prof., ekonominių ciklų teorijos grindėjas. Išsp. Laws of Wages 1911, Economic Cycles 1914, Generating Economic Cycles 1923, Synthetic Economics 1929. *P.Č.*

11. Marianne (g. 1877) amerikiečių poetė. Baigė Bryn Mawr kolegiją, dėstė Carlisle univ. Pirmuosius eilėraščius spausdino imažistų žurnale Egoist. Eilėraščių

rinkiniai: Poems 1921, Observations 1925, Selected Poems 1935, The Pangolin and Other Verse 1936, What Are Years 1941, Nevertheless 1944, Collected Poems 1951, Like a Bulwark 1956. Puikiai atkūrė La Fontaine pasakėčias 1954. Taip pat rašė kritikos. M. poezija pasižymi sąmojumi, taupiu tikslumu, epigramatišku taiklumu; joje taip pat sutinkama sarkazmo ir satyros. Kasdienius gyvenimo reiškinius ir eilinius gamtos objektus ji perkelia į naują meninę plotmę. Jos griežtas, grynas, aristokratiškas stilius savitai suderina modernizmą su klasicizmu.

12. Thomas (1779–1852) airių poetas. Labai populiarus savajame laikotarpy, dabar atmenamas dėl savo dainų, virtusių integralia anglų - airių tautosakos dalimi. M. dainos išleistos rinkiniu Irish Melodies 1808–34. Joms muziką parašė J. Stevenson ir kt. Žinomiausios: The Last Rose of Summer, Believe Me if All Those Endearing Young Charms, The Harp That Once Through Tara's Halls. Iš kitų jo raštų minėtinos satyros Intercepted Letters 1813, The Fudge Family in Paris 1818 ir orientalinė pasakojamoji poema Lalla Kookh. M. artimai bendravo su Byronu ir jo Life of Byron 1830 yra viena geriausių Byrono biografijų. Taip pat parašė History of Ireland 1846.

Th. Moore

S. Gwynn, T. M. 1905; *L. A. G. Strong*, T. M. 1937; *G. Baužytė*, T. M. politinė satyra (Vilniaus Univ. Mokslo Darbai XVIII, 1958, 227–346).

13. Thomas Sturge (1870–1944) anglų rašytojas ir medžio raižytojas. Iš jo knygų apie meną minėtinos Albert Dürer 1905, Correggio 1906, Art and Life 1910. Essays: Armour for Aphroditex 1929. Dramatinės poemos: Mystery and Tragedy 1930. *A.L.*

14. Wilis Luther (1856–1927) amerikiečių meteorologas, Jurgio Vašingtono univ. prof. ir 1895–1913 Oro biuro direktorius. Išsp. Moore's Descriptive Meteorology 1901, The New Air World 1922.

Moorehead Warren King (1886–1939) amerikiečių archeologas, tyrinėjęs Š. Amerikos indėnų gyvenimą. Išsp. Primitive Man in Ohio 1892, The Stone Age in North America 1910, Report on the Archeology of Maine 1922, Archeology of the Arkansas River Valley 1931.

Moosbrugger Andreas (1656–1723) šveicarų baroko architektas, Šveicarijos Einsiedelno (žr.) benediktinų vienuolyno narys (brolis Kasparas), žymiausias Voralbergo statybos mokyklos meistras. 1704–23 M. suprojektavo ir pastatė Einsiedelno vienuolyną ir jo bžn. Apie 1716 M. paruošė pirminius planus benediktinų vienuolyno Weingartene prie Ravensburgo, bažnyčios statybai, kurie buvo išdirbti ir atlikti jau kitų architektų. Dar 1949 atrasta M. eskizų knyga su tada statysimos Weingarteno bažnyčios kupolų sprendimų planais.

Mopras (rus. Mopr.=Meždunarodnaja organizacija pomošči borcam revoliucii ‚Tarptautinė org. revoliucionieriams remti') Rusijos komunistų partijos 1922 įsteigtoji organizacija su būstine Maskvoje ir veikusi ligi 1941. M. rūpinosi įvairiuose kraštuose rinkti revoliucijos reikalams iš bolševikų simpatikų aukas ir paskui šelpti savuosius agentus. M. šelpėjų buvo ir Lietuvoje ir kituose kraštuose. Lietuvoje M. padalinį patys komunistai dažnai vadindavo Lietuvos raudonąja pagalba.

Mopsas šunų veislė (žr. Šuo).

Mopsuhestia (gr. Mopsu hestia ‚Mopso židinys') Mopsuestia, Mopsos sen. mst. Kilikijoje, įkurtas tariamai garsaus graikų aiškiaregio žynio Mopso, rytų Kilikijos karalių VIII a. pr. Kr. protėvio, nestoriečio vyskupo Teodoro buveinė, dabar Missis. Išliko teatro, termų griuvėsiai.

Moquette kilimai senas prancūziškas pavadinimas kilimų, austų siauromis rankinėmis staklėmis. Norint sudaryti visą kilimą (grindims užkloti), išaustų siaurų takų kraštai vienas su kitu susiuvami. Tokie kilimai, austi 67 cm pločio audeklais ir matuojami išilginiais vienetais, buvo vadinami m. Vienas iš m. kilimų pavyzdžių gali būti Liudviko XVI dovanotas m. kilimas Jurgiui Vašingtonui. Šis kilimas specialiai buvo pritaikytas J. Vašingtono salonui Mount Vernon. Iš prancūziškų m. rankinių staklių išvystytas mechaninis Royal Axminster kilimų audimas, kur siūlų spalvų skaičius yra neribotas. Dėl to šie kilimai kurį laiką buvo vadinami taip pat m. pavadinimu. Axminster, vad. šimtanagėmis, mechaninėmis staklėmis paviršių dengią siūlai ne įaudžiami (šaudyklės pagalba), bet specialiai įmezgami, įrišami. Vėliau m. pavadinimas pradėtas naudoti ir

baldų apmušalų medžiagoms, raštuoto pliušo išvaizdos. *G.Lz.*

Mor Antonis (1519–1576/78) olandų tapytojas, Jan van Scorel mokinys, daugiausia gyvenęs Antverpene. M. niderlandų manieristų grupėje buvo geriausias portreto meistras. Niderlandų portreto realizmą M. jungė su iškilmingu ir tapybiškai efektingu pastatymu, būdingu Venecijos mokyklai, ypač Tizianui, kurio pėdomis eidamas, M. gavo daug darbo Europos valdovų dvaruose.

Moraceae žr. Šilkmedžiniai.

Moraczewski 1. Andrzej (1802–1855) lenkų istorikas, 1830 sukilimo dalyvis, vienas demokratų partijos vadų. 1843–46 drauge su Libeltu redagavo Rok. Išleido Starożytności polskie 1842–52, Dzieje Rzeczy pospolitej 9 tt. ²1862–68, Polska w złotym wieku 1851.

2. Andrzej (1870–1944) lenkų politikas, socialdemokratų partijos veikėjas, 1907–18 Austrijos parlamento narys, 1918–19 ministras pirmininkas, 1925–26 ir 1926–29 viešųjų darbų ministras. Redagavo Przedświt. Žuvo nuo nacių.

Moradabad Š. Indijos mst. deš. Ramganga krante, apie 150 km į v. nuo Dehli; apie 180.000 gyv. (1958). M. įkūrė 1625 chanas Rustamas su tvirtove ir Džama Masdžid mečete. Mieste išaugus speciali žalvario puošmenų pramonė. M. yra apygardos administracijos centras.

Moraes 1. Francisco (1500–1572) portugalų rašytojas. Buvo karaliaus Jono III diplomatas ir iždininkas. Išgarsėjo veikalu Palmeirim de Inglaterra 1567, kuris laikomas geriausiu riterių romanu, pasižyminčiu puikiu muzikaliu, bet stipriu stilium, apie kurį Cervantes Don Kichote sako, jog jis esąs vertas laikyti auksinėje dėžėje.

2. Wenceslao (1855–1929) portugalų jūrininkas ir rašytojas. Buvo jūrų laivyno kapitonas ir ilgametis konsulas Japonijoje, tiek ja susižavėjęs, kad nutraukė visus ryšius su tėvyne ir europine civilizacija. Parašė visą eilę knygų apie Japoniją, iš kurių žymiausia Dai-Nippon 1897, kuri alsuoja laime atradus ‚naują' pasaulį; joje atskleidžiama tikra ir kartu idealizuota Japonija. Kitose savo knygose jis parodo žmogų, išgyvenantį du gyvenimus: senojo pasaulio, kuriame gimė, ir naujojo, kuriame dabar gyvena. Jo raštuose atsispindi gili dvasinė krizė naujųjų laikų žmogaus, susidūrusio su kitais pasauliais ir kitais gyvenimo būdais. Jo veikalai sudaro nemenką įnašą į naujausių laikų Europos egzotinę literatūrą. Išsp.: Paisagens da China, e do Japao, Ko-Haru, Cartas do Japao. *P.Gč.*

Morai žr. Katafalkas.

Morais Prudente José (1841–1902) brazilų politikas ir visuomenininkas. Buvo savo gimtosios valstybės São Paulo gubernatorium, vėliau senato pirmininku, o nušalinus nuo sosto imperatorių Petrą II, buvo išrinktas pirmuoju civiliu krašto prezidentu. Jo prezidentavimo metu buvo numalšintas sukilimas Canudu ir pacifikuota Rio Grande do Sul provincija.

Moralas (lot.) pamokymas; dorinio elgesio taisyklė.

Moralė (iš lot. mores ‚papročiai') 1. doriniai principai apskritai, dora (žr.); 2. faktinė kurio nors laikotarpio, kurio nors sluoksnio ar atskiro asmens dorovė; 3. mokslas apie dorą, etika (žr.), taip pat plg. Moralinė teologija.

Morales 1. Ambrosio (1513–1591) ispanų istorikas, išgarsėjęs savo Cronica general de España, kurioje pirmą kartą į ispanų istoriją kaip šaltinius įvedė įrašus, monetas, diplomus. Baigęs studijas Salamankos univ., buvo įšv. kunigu ir įsteigė kolegiją.

2. Cristobal de (Cristofero; apie 1500–1553) ispanų kompozitorius, daugelio mišių, motetų, Magnificat, lamentacijų ir kelių madrigalų autorius. Jo mišios yra pakilaus stiliaus, pilnos dailumo, tobulos technikos, o motetai Lamentabatur Jacob ir Emendemus in melius laikomi gražiausiais visame Sikstinos Cappelos archyve. 1526–30 buvo chormeisteriu Aviloje. Po to nuvyko į Romą, kur 1535–45 buvo popiežiaus choro narys. Šiame laikotarpyje sukomponavo daugumą savo Magnificat, 3 motetų rinkinius ir 2 mišių rinkinius. 1545–47 buvo chormeisteriu Toledo.

H. Anglès, Morales, Opera Omnia 1954; *R. Mitjana,* Cristobal de Morales 1920. *Iz.V.*

3. Luis de (1509–1586) ispanų dailininkas. Dėka savo paveikslų gilaus mistiškumo buvo pramintas ‚Dieviškuoju' (El Divino). Nors buvo plačiai išgarsėjęs, bet apie jo gyvenimą maža težinoma. Sakoma, kad jo pirmuosius žingsnius parėmęs Badajozo vysk. Jeronimas Suarez, kad jis gyvenęs Toledo, Vallodolide, Madride ir Sevilijoje, kad 1540 vedęs, turėjęs du sūnus ir gyvenęs ištaigingą gyvenimą; mirė Badajoze didžiausiame skurde. Bet išlikę darbai patvirtina jo vertę. Kaip daugelio sava-

L. de Morales Madona su Kūdikiu

mokslių dailininkų, jo paveikslai stebina netgi ir tais atvejais, kai žinomas kūrinys, iš kurios jis sėmėsi įkvėpimą. Jo paveikslų stilius saviškas ir sudėtingas. Jame jaučiama flamų primityvų bei florentiečių dailininkų įtaka. Jo menas alsuoja egzaltuotu mistiškumu ispanų XVII a. meno, kurį jis puikiai sugeba išreikšti. Kūrybos pirmame periode jis tapė dideles drobes su daugybe figūrų, o pastarajam — vos vieną ar dvi figūras, ir tai dažniausiai ligi pusės kūno dydžio. Tos jo figūros pasižymi grakštumu, elegantiškumu ir lieknumu. Spalvos švelnios ir švitinčios. Žymiausi išlikę paveikslai: Ecce Homo Sevilijos katedroje, Kristus ant kryžiaus, Madona su Kūdikiu, Šv. Jonas bučiuojąs Šv. Oną — Badajozo Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčioje, Kristus, Liūdinti Madona — Toledo muziejuje, Kristus pririštas prie stulpo — Madrido Šv. Izidoriaus bažnyčioje, po keletą paveikslų Prado, Drezdeno ir Leningrado muziejuose.

Berjano Escobar, El pintor L. de Morales 1921; *A. L. Mayer*, Künstler Lexikon 1931.

4. Tomas (1885–1921) ispanų poetas, gydytojas. Jo poezijai būdingas orkestrinis skambumas, spalvų turtingumas, savotiškas herojinis patetiškumas ir kartu atspalvių švelnumas ir intymus emocingumas. Jis turėjo įtakos ispanų ir Lotynų Amerikos poezijai. Paliko 2 eilėraščių rinkinius: Poemas de la gloria, del amor y del mar 1908 ir Las rosas de Hercules 1919. *P.Gč.*

Moralinė pedagogika dorinio auklėjimo mokslas, jo principai ir metodai. Paprastai, dorinis auklėjimas buvo siejamas su religiniu, nes viso pasaulio religijos rūpinasi kartu ir tikinčiųjų morale. Be to, religija naudojasi gana paveikia antgamtinių bausmių priemone, ir jos sankcijos apima ne tik veiksmus, bet ir mintis, t.y. pačią veiksmų užuomazgą. Tačiau kai kuriuose kraštuose, atskyrus Bažnyčią nuo valstybės, iškilo savito moralinio auklėjimo reikalas, o su juo — ir m.p.

Moralinis auklėjimas siekia perteikti dorines vertybes ir normas, įskiepyti jas giliai žmogaus prigimty, kad jos spontaniškai apspręstų mūsų poelgius. Šios normos yra paremtos gėrio ir teisingumo principais. Kaip išorinis pasaulis kad veikia pagal gamtos ir Kūrėjo pastovius dėsnius, taip turi būti panašūs dėsniai ir žmogaus veiksmams normuoti. Be tokių rašytų ar tylių normų, socialinis gyvenimas būtų neįmanomas: būtum kiekviename žingsnyje stipresniojo nuskriaustas. Gamtos dėsniai apsprendžia jos reiškinius, bet moralinės normos teduoda direktyvas, kaip turi būti elgiamasi, o su jomis ir tam tikras sankcijas, kurios esti vidinės (pvz. sąžinės priekaištai) ir išorinės (socialinio kolektyvo reakcija). Bet nežiūrint to, žmogaus veiksmai lieka jo paties valios apsprendžiami: jis yra laisvas paisyti ar nepaisyti veikiančios moralės taisyklių. Kad ir kokios bebūtų šios sankcijos, jis gali pasielgti prieš moralines normas, o koks gamtos kūnas, atėmus jam atramą, negali nekristi žemėn. Štai šita aplinkybė ir pasunkina m.p. uždavinį.

Doros išmokti neužtenka: tuo dar nebus pasiektas dorinio auklėjimo tikslas. Čia reikia dar be to palenkti žmogaus valią ir jausmus pažintojo gėrio linkme. Galima žinoti, kad artimas yra reikalingas pagalbos, bet nepadėti jam. Vien tik žinių žmogui sudorinti neužtenka, nes žinios neįpareigoja veikti, nors pagal Sokrato tezę: žinojimas yra dorybė, nes, sako, niekas nesiekia blogio sąmoningai. Net ir pats gyvenimas auklėjimui stato kitus reikalavimus negu mokslui. Išmokytas asmuo gali taikyti ar netaikyti praktikoje mokykloj išmoktas žinias ir įgytus sugebėjimus; nuo to jis ne-

nustos išmokyto bei mokyto žmogaus vardo, įgyto titulo ir pn. Tačiau iš išauklėto asmens reikalaujama, kad jis visuomet būtų toks; mat, čia iš elgsenos sprendžiama apie išsiauklėjimą. Dėstymo mokslas — didaktika — yra labai paženges, ir tam tikslui turime šimtus veikalų, o m.p. dar tebėra tik užuomazga. Juk čia rūpi ne tai, kaip jaunoji karta turi elgtis, — dora be perstogės yra ir buvo skelbiama moralistų ir viso pasaulio religijų, — bet kaip paveikti, kad ji elgtųsi dorai. ‚Moralę skelbti', sako Schopenhaueris, ‚yra lengva, bet ją įgyvendinti sunku'. Tuose kraštuose, kur moralė yra dėstoma kaip dalykas (pvz. Prancūzijoje), jaunimas nė kiek nėra doresnis už tų kraštų, kur ji nedėstoma. Todėl įvairiose šalyse jau nuo pereito amžiaus gimė rimtas susirūpinimas viešuoju doriniu ugdymu, ir tam tikslui buvo steigiami vienur kitur atitinkami organai, šaukiami kongresai ir pn. Iš to judėjimo bene daugiausia bus pasiekusi moralinio auklėjimo tikslą skautybė (1908 Baden-Powellio įsteigta), nes čia visas dėmesys buvo sukoncentruotas į praktiką.

I n s t i t u c i j o s. M.p. uždavinį pasunkina šio auklėjimo institucijų įvairumas ir platumas, kurios visos vienokiu ar kitokiu būdu veikia priaugančiosios kartos moralę, bet ne visos, deja, dorinamai. Šiomis čia reikia laikyti šeimą, draugus, socialinę aplinką, spaudą, radiją, televiziją, kiną ir tik pagaliau mokyklą ir religiją. Šios pastarosios, kad ir kokiomis priemonėmis beveiktų, dažniausiai negali atsispirti anoms įtakoms. Būtų idealu, jei m.p. galėtų apjungti visas auklėjamąsias institucijas ir joms vadovauti.

D a l i n i a i t i k s l a i. Išeinant iš žmogaus prigimties analizės, m.p. turėtų siekti savo bendrojo tikslo per šiuos dalinius: 1. doros normų perteikimą, įrodant jų reikalingumą, 2. gėrio meilės jausmo ugdymą, 3. valios jėgos stiprinimą ir pagaliau 4. dorinių papročių ugdymą. Aišku, nei viena šių priemonių paskirai nėra pakankama. Vien pažinimas be noro nei be dorinių vertybių meilės nebus paveikus. Kiek daugiau jau reiškia jausmai: bent pačiu užsidegimo momentu jie sukelia veiksmą. Bet moraliniai jausmai be valios neapspręs pastovios elgsenos. Čia jau papročiai daugiau reikštų.

U g d y m o s r i t y s. Kadangi ne tiek žinios ir pagaliau ne sugebėjimai reiškia (kaip kad esti su techniniais mokslais ir amatais), bet n o r a s ir pastovus nusistatymas daryti gera, m.p. turi rasti priemonių veikti kartu, populiariai kalbant, protą ir širdį. O širdimi čia reikia suprasti jausmus ir visą eilę nesąmoninių faktorių, kurie be proto tarpininkavimo arba net prieš jo norą apsprendžia veiksmus. Kartais žmogus, jausmo pagautas, atlieka tokį labdaros darbą, kad paskui protas jam prikaišioja, kad perdaug nuskriaudė save.

M e t o d a i. Moralės dėstymo metodai gali būti: a. racionaliniai, kuriais auklėtiniui įrodoma moralinių normų reikalingumas savo ir artimo labui, ir b. intuityviniai, siekią, protui beveik netarpininkaujant, perteikti gražių pavyzdžių forma paruoštus dorų veiksmų motorinius vaidinius. Pavyzdžių galima pateikti per skaitybą arba specialiai auklėtiniui sudarant tokią natūralią aplinką. Racionalinis metodas daugiausia tinka paaugliams (nuo 12–13 metų), bet intuityviniai gali ir turi būti vartojami daug anksčiau. Tipingu racionalinio metodo pavyzdžiu galėtume laikyti kantiškąjį paskirų dorinių taisyklių pamatavimą, priimant kaip aksioma jo kategorinį imperatyvą: tavo veiksmas bus moralus, jei į jį galima žiūrėti kaip į elgsenos normą visiems žmonėms (pvz. tu nori meluoti; pagalvok, kas atsitiktų, jei visi žmonės imtų tau meluoti!). F. W. Förster is yra stipriai racionalistas ir dar labiau ‚pamokslininkas': visas jo moralinis auklėjimo svoris yra sukoncentruotas į ‚valios jėgos' ugdymą, paremtą pratybomis darant tai, ko tu nenori, ir susilaikant nuo to, kas tau patinka. Prie intuityvistų priskirtini anglas F. J. Gould, prancūzė N. Regard ir amerikietis F. Adler. Šie labai gražių ir pamokomų pasakėlių bei anekdotų pasakojimu — interpretavimą dažniausiai palikdami patiems mokiniams — siekia sužadinti vaikuose gėrio meilę ir pateikti jiems paruoštų dorinių veiksmų vaidinių. Vyksmas, kuriuo vykdomas moralinis auklėjimas, gali būti a. sąmoningas ir b. pasąmoningas. Sąmoningasis yra juntamas ir suprantamas, bet, deja, mažiau paveikus; o nesąmoningasis yra labai paveikus, bet nejuntamas, ir todėl su jo įtaka, kai ji neigiama, yra sunku kovoti. Dar sunkiau jos išvengti, nes nežinai ko saugotis. Juk visi paauglių socialiniai iškrypimai yra neigiamosios pasąmoninės įtakos pasekmė. Kovai su šiais pastaraisiais jau tenka dažnai griebtis psichoterapijos arba gydomosios pedagogikos, kurios kūrėju ir žymiausiu

šio meto atstovu reikia laikyti šveicarų pedagogą H. Hanselmanną.

F. Adler, The Moral Instruction of Children 1919; *A. Liaugminas,* L'Enseignement de la Morale 1938; *F. J. Gould,* Moral Instruction 1913; *F. W. Förster,* Religion u. Charakterbildung 1926; *H. Hanselmann,* Einführung in die Heilpädagogik 1932; *A. L.,* Sąmoningieji ir nesąmoningieji auklėjimo veiksniai (Laiškai Lietuviams VII t., 9 nr.); *J. Piaget,* Le jugement moral chez l'enfant 1957.

A.Lgm.

Moralinė teologija mokslas apie žmogiškuosius veiksmus, siekiančius galutinio tikslo, pažinto apreiškimo keliu ir prieinamo malonės pagalba. M.t. materialinis, arba bendrasis objektas yra visi sąmoningieji ir laisvieji žmogaus veiksmai, o formalusis, arba ypatingasis, — tie patys veiksmai ryšium su antgamtiniu galutiniuoju tikslu, svarstomi apreikštųjų tiesų šviesoje. Galutinis žmogaus gyvenimo tikslas yra pats Dievas, kurio regėjimas sudaro amžiną laimę. Atsižvelgdama į šį tikslą, m.t. svarsto įstatymus, moralines dorybes, skirtas gauti gyvybės jėgą iš meilės, sakramentus, kaip esmines antgamtines priemones amžinajam gyvenimui pasiekti. M.t., remdamasi apreikštomis tikėjimo tiesomis, priklausomai nuo Kat. Bžn. autentiško mokymo, daro savo sprendimus ir išvadas. Į m.t. mokslinę apimtį įeina taip pat ir natūralieji ir žmonių skelbiamieji įstatymai bei įsakymai. Juos nagrinėdama ir įvertindama, ji vis tiek nepraranda savo antgamtinio charakterio. Visiems natūraliesiems žmogaus gyvenimo principams ji duoda antgamtinę prasmę. Iš tikrųjų, kiekvienas žmogiškasis veiksmas siekia galutinio tikslo, laimės, atseit, orientuojasi į Dievą. Žmogui yra skirta pasiekti Dievą ne tokį, kokį galima surasti iš Jo kūrybos, bet tokį, kaip Jis gyvena savyje neprieinamoje šviesoje (1 Tim. 6, 16). Čia žemėje skirta žmogui pažinti Dievą iš tikėjimo ir gauti per įkvėptą meilę patį Dievo gyvybės pradžią, — pašvenčiamąją malonę, kad, gyvendamas pagal tos gyvybės reikalavimus, žmogus užsitarnautų regėti Dievą danguje veidas į veidą ir džiaugtis Jo vidine laime amžinai. Todėl natūraliosios dorybės be įkvėptosios Dievo meilės m. t. vadinamos beformėmis ir negyvomis dorybėmis. Šis meilės primatas seka iš to, kad ‚Dievas yra meilė, ir kas pasilieka meilėje, pasilieka Dievuje, ir Dievas jame' (1 Jon. 4, 16). Gamtiniam žmogui, iškeltam į antgamtines aukštybes, nelengva yra tose aukštybėse išsilaikyti, nors iš Dievo pusės priemonių ir pagalbos netrūksta. Tiesa, žmogus gyvena arti Dievo. ‚Jame mes gyvename, judame ir esame' (Ap. D. 17, 28), bet žmogaus sąmonėje Dievas yra tolima ir abstrakti būtybė ir tik ateities laimė bei džiaugsmas. Kai žmogaus valioje susikerta Dievo meilė su kūrinių meile, neretai žmogus tokioje kūrinių gausybėje paklysta ir juos pasirenka prieš Dievo valią. Žmoguje tada įvyksta vadinamoji nuodėmė, atseit, nukrypimas nuo galutiniojo tikslo, Dievo, dėl kažkokios netvarkingos kūrinių meilės. M.t. tyrinėja žmogaus valios kelius ir sprendžia teologų vadinamąją nedorybės paslaptį — nuodėmę ir svarsto visas jos rūšis. Ydoms naikinti rūpinasi rasti ir pritaikyti žmogaus prigimčiai gamtines ir antgamtines priemones. Iš čia seka, kad m.t. yra drauge teoretinis ir praktinis mokslas. Ji daug bendro turi su etika, svarstančia laisvą žmogaus veikimą prigimties principų šviesoje, kaip pvz, gera reikia daryti, o bloga reikia vengti. M.t. skiriasi nuo etikos savo antgamtiniu pobūdžiu. Ji žiūri į etines praktines tiesas apreiškimo, atseit, tikėjimo šviesoje. Etikai žmogus yra žinomas tik kaip Dievo kūrinys, siekiąs savo kūrėjo pažinimo iš prigimties, o m.t. randa jį esant Dievo vaiką, kuriam yra skirta gyventi antgamtinį gyvenimą ir pasiekti dievišką laimę. Savo antgamtiniu charakteriu moralinė teologija yra gimininga dogmatinei teologijai, bet drauge jos yra ir du skirtingi mokslai. Dogmatinė teologija yra spekuliatyvusis ir teoretinis mokslas, o m.t. — praktiškasis, savo išvadomis pritaikomas konkrečiam žmogaus gyvenimui. Dogmatinė teologija moralinei yra pagrindas. Jos padarytąsias iš tikėjimo tiesų išvadas m.t. pritaiko žmogiškųjų veiksmų tyrinėjime kaip principus. M.t. daug bendra turi su bažnytinės ir civilinės teisės mokslais, kurių įstatymai žmogui uždeda pareigas. M.t. svarbu yra žinoti, kaip ir kiek tie įstatymai suriša žmogaus sąžinę ir kokios iš įstatymų plaukia pareigos ir atsakingumas prieš Dievą. Visi teisės mokslai stovi griežto teisingumo pusėje, o m.t. yra sąmoninga, kad ‚įsakymo tikslas yra meilė iš nesuteptos širdies' (1 Tim. 1, 5).

G. Reinhold, Grundfragen der Sittlichkeit nach Thomas von Aquin 1923; *A. Allwohn,* Die Stellung der praktischen Theol. in System der Wissenschaften 1931; *E. Tillman,* Die Idee der Nachfolge Christi 1949; *G. Gilleman,* Le primat de la charité en theol. mor. 1952; *O. Lottin,* L'intellectualisme de la morale thomiste, in Xenia thomis 1924; *G. Thils,* Tendances actuelles en theol. mor. 1940; *A. Ledent,* Histoire des doctrines morales 1945; *H. C. Day,* The New Morality 1924.

V.Rmš.

Moralinis (lot.) 1. liečiąs moralę (žr.), pvz. moralinis nusižengimas, moralinis

jausmas, moralinė teorija; 2. priešybė loginio, intelektualinio ar net metafizinio, liečiąs labiau valią ir jausmus, negu protą, pvz. moralinė tikrybė, labiau pagrista pasitikėjimu, negu pažinimu; 3. priešybė medžiaginio bei fizinio, liečiąs ne kūną ar kitus medžiaginius daiktus, o dvasią, pvz. moralinė būtinybė, pagrista ne fizine prievarta, o dvasinio pobūdžio neišvengiamybe; prancūzų kalboje šia prasme kartais vartojamas moralinių mokslų terminas pavadinti dvasios mokslams.

Moralinis auklėjimas žr. Dorinis auklėjimas.

Moralistas 1. etikos, arba moralės, mokslo žinovas; 2. žmogus, susirūpinęs moralės principų skelbimu, neigiama prasme—imąsis kitus teisti, prikaišiodamas jiems tikrus ar pačio prasimanytus moralinius nusižengimus; 3. prancūzų kalboje — rašytojas, svarstąs ir analizuojąs žmogiškąją prigimtį, dažniausiai nesistematinės formos veikaluose (aforizmai, essay, maksimos). Tokiais m., drauge priklausančiais ir literatūrai, ir filosofijai, laikomi Montaigne, Larochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère ir kt. Prancūzuose ši m. tradicija išlikusi ir ligšiol (pvz. Alain). Ta pačia prasme m. yra vartojamas ir kitur. Iš mūsų rašytojų galima suminėti R. Striupą, iš dalies Vydūną.

Moralizmas 1. doros pripažinimas pagrindiniu gyvenimo tikslu ir visų dvasinių pastangų pamatu; 2. pamėgimas moralizavimo peikiamąja šio žodžio prasme, būtent — ėmimasis kitus teisti moralės vardu, užuot dalykinio skirtingų nuomonių aiškinimosi — insinuavimas nedorų intencijų ir pn.; nors ir moralės vardu vykdomas, toks m. yra nemoralus, kaip priešingas moralės principui, pagal kurį joks žmogus neturi teisės darytis artimo teisėju; 3. filosofijoje Fichte (žr.) grynuoju m. vadino savo skelbtą doktriną, aukščiausiu filosofijos principu iškėlusią ne būties, o veiklos dėsnį.

Moralus (lot. moralis, Cicerono sukurtas žodis išversti gr. ethikós) doras, savo gyvenime laikąsis dorinių normų bei principų. Plg. Moralinis. Moralumas atitikimas moralės dėsnių. E. Kantas plėtojo moralumo ir legalumo skirtybę (žr. Legalizavimas).

Morand Paul (1888 Paryžiuje) prancūzų rašytojas, vienas ryškiausių moderniosios prancūzų novelės atstovų. Diplomatas ir savo laikmečiu tipingas globe-trotter, literatūroje debiutavo M. Jacob ir B. Cendrars tradicijos poezija (Lampes à arc 1920, Feuilles de température 1910, Tendres Stocks 1921), bet autentiško rašytojo vardą įsigijo dviem milžinišką pasisekimą turėjusiais kosmopolitinės tematikos novelių rinkiniais Ouvert la nuit 1922 ir Fermé la nuit 1923, vaizduojančiais naktinį tarpkario Europos gyvenimą, kuriuose M. pirmiausia pasireiškė kaip moderniojo romantizmo bei egzotizmo entuziastas ir neabejotinas novelės meistras. Vėlesniuose kūriniuose (Lewis et Irène 1924, L'Europe galante 1926, Rien que la terre 1926, Boudha vivant 1927, Magie noire 1928, New York 1929, Champions du monde 1930, Papiers d'identité 1931, Air indien 1932, Flèche d' Orient 1932, Londres 1933, La Mort du Cygne 1933, Milady 1937 ir kt.) dominuoja egzotinio nusivylimo ir romantinės ironijos gaidos. Pokario metais atmestas dėl bendradarbiavimo su Vichy režimu, paskutiniu laiku M. vis dažniau minimas kaip būdingiausias savo epochai novelistas. Jo romanas Boudha vivant 1930 išverstas į lietuvių kalbą. *A.Č.*

Morandi 1. Carlo (1904–1950) italų istorikas, 1936–39 Pizos univ. prof., 1939–50 Florencijos. Svarbesni jo veikalai: Storici italiani ed europei del XVIII e XIX secolo 1937, I partiti politici nella storia d'Italia 1945, L'idea del l'unita d'Europa nel XIX e XX secolo 1948.

2. Rudolfo (1902–1955) italų politikas, socialistas, veiklus antifašistas, 1937–43 kalintas. 1946–47 prekybos ministras, parlamento narys ir nuo 1953 senatorius. Išsp. Storia della grande industria moderna in Italia 1931.

P. Nenni, R. M. 1955.

Morando (it.) muzikoje, sulėtinant.

Morando 1. Bernardo (apie 1540-1600) italų architektas iš Paduvos. Apie 1570 atvyko Lenkijon ir pradžioje dirbo prie Varšuvos karaliaus rūmų statybos. 1578 Jonas Zamojskis pakvietė M. vyriausiu architektu prie naujai steigiamo miesto Zamość statybos. M. suprojektavo viso šito miesto urbanistinį bei fortifikacinį išplanavimą ir žymiausius miesto pastatus: rūmus, arsenalą, pavyzdinius namus, rotušę, koleginę bažnyčią, miesto vartus. 1578 buvo, be to, padaręs sutartį su Zamojskiu dėl Skokowce rūmų statybos. 1591 tapo Zamość miesto burmistru. M. architektūra apsprendė

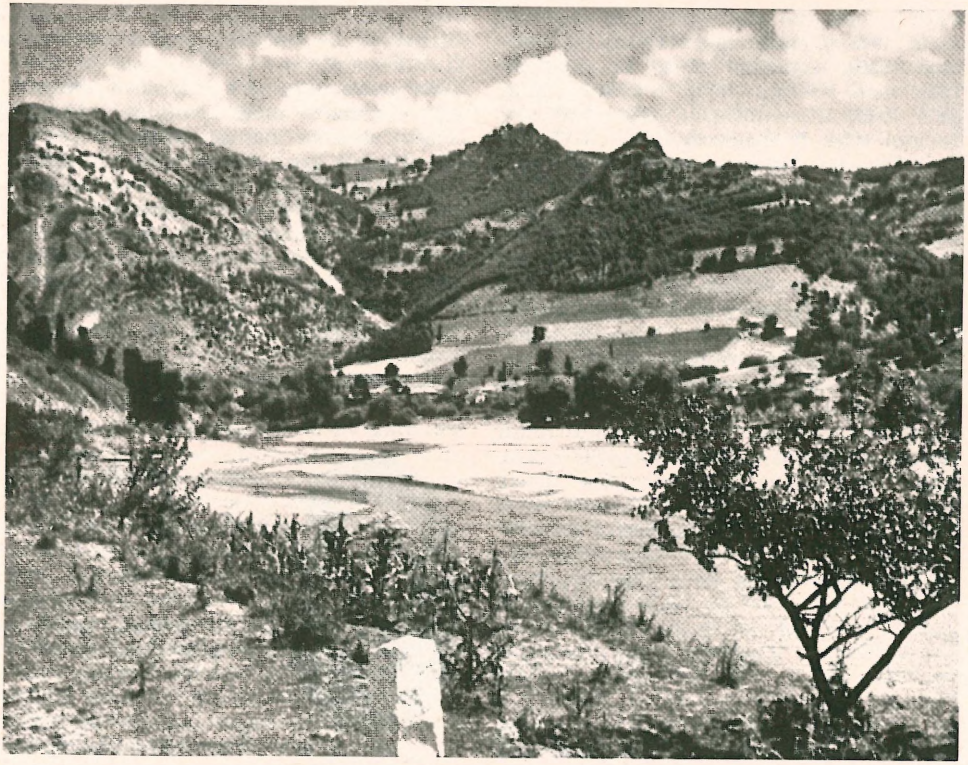

Moravos upės slėnys prie Vranjės Jugoslavijoje

Lenkijos vėlyvojo renesanso stiliaus susiformavimą.

M. Lewicka, B. M. 1952; *S. Herbst,* Zamość 1954. *P.Rkl.*

2. P a o l o žr. Cavazzola.

Moratoriumas (lot. moratorium iš moratorius ‚užvilkinąs, delsiąs') įstatymu arba sutartimi pagrįstas skolų, palūkanų arba kitų įsipareigojimų mokėjimo atidėjimas. M. taip pat vadinamas ir tas laikotarpis, kuriam mokėjimas atidedamas. M. gali būti pritaikintas tiek valstybiniams, tiek privatiniams vidaus ir užsienio įsipareigojimams. Kai valstybė atideda savo skolų mokėjimą, turime v a l s t y b ė s m. U ž s i e n i o m. vadinamas arba kurios vienos užsieninės skolos mokėjimo, arba visų mokėjimų kuriai vienai valstybei, arba visų mokėjimų užsieniui atidėjimas. Karui prasidėjus, paprastai, skelbiamas p r i e v a r t o s m., siekiąs vienašališkai sustabdyti kai kuriuos mokėjimus ir sutrukdyti pinigų bėgimą iš krašto. Žymesni m.: Herberto Hooverio m. skoloms, kilusioms iš I pas. karo; JAV 1933 bankų m.; Vokietijos 1933 užsienio mokėjimų m.; Vakarų Berlyno 1949 m. karo metu užgriautų sklypų prievolėms. *J. Ppl.*

Morava 1. upė, Jugoslavijoj, Dunojaus deš. intakas, 568 km ilgio; ją sudaro dvi šakos Južna M. ir Zapadna M.; teka į š.; baseino plotas 38.880 km^2, vid. debitas 250 m^3/sek.

2. upė, Čekoslovakijoj, Dunojaus kair. intakas, 388 km; teka į p., žemupy skiria Austriją (vok. March) nuo Čekoslovakijos; baseino plotas 26.640 km^2, vid. debitas 105 m^3/sek.; įteka aukščiau Bratislavos mst.

Moravia Alberto (g. 1907) italų rašytojas, tikroji pavardė Pincherle. Jau 1929 pasireiškė romanu Gli indiferenti, kur paryškėjo naujos literatūrinės tendencijos ir savaimingas pasakojimo būdas — pilnas liūdesio, ironijos, jausmingumo ir savotiškas moralės supratimas. Tas M. polinkis ryškėjo naujuose jo literatūriniuose darbuose. Išsp. Labella vita 1935, L'imbroglio

1937, I segni del pigro 1940, L'amante infelice 1943, L'épidemia 1944 (naujas leidimas 1956), Agostino 1944, La Romana 1947 (liet. išversta 1958), L'amore coniugale 1949, Il conformista 1951, Racconti romani 1954, Il disprezzo 1954, La Ciociara 1957 (liet. išversta 1959). 1959 PEN klubo pirmininkas.

Moravija centrinė šiandieninės Čekoslovakijos valstybės dalis, siekianti pietuose Dunojų ir šiaurėje Karpatų kalnus. Jos svarbiausia Moravijos upė, skrodžianti kraštą nuo šiaurės į pietus, davė jai vardą. Seniausi krašto gyventojai buvo keltų kilmės bojai, davę lotynišką Bohemijos vardą Čekijai. Atklydusių germanų spaudžiami, jie pasitraukė į pietus. Germanai markomanai (žr.) ir kvadai (žr.) liko išstumti taip pat į pietus iš rytų slinkusių avarų, kurie Padunojaus plotuose įkūrė didelę valstybę. Maždaug V–VI a. čia įsikūrė ir slavai. Jie netrukus buvo paliesti į rytus išsiplėtusių frankų, kurių pirklys Samo įkūrė VI a. trumpalaikę slavų valstybę. Po to sekė žygis Karoliaus D., kuris, sumušdamas avarus, pavertė moravus duoklininkais. Priklausomybė frankams buvo praeinamo pobūdžio, ir M. netrukus iškilo didžiąja kunigaikštija su savu valdovu Moimiru I. Ją bandė sužlugdyti rytinių frankų valdovas Liudvikas Vokietis, sugebėjęs pašalinti Moimirą I (846). Jo įpėdinis Rostislavas atliko lemtingą vakarų ir Balkanų slavams žygį: jis pakvietė iš Bizantijos Konstantiną (Kirilą) ir Metodijų slavų krikštyti (863). Jie tapo didžiausiais Padunojaus slavų švietėjais, kai sudarė jų abėcėlę (kirilicą) ir išvertė jiems Šventraštį. Jų sėkmingą misijos darbą, nors popiežių iš pradžių ir palaikomą, smarkiai trukdė vokiečių dvasininkai, kovoję prieš jų slavišką liturgiją. Jiems mielai talkino ir vokiečių karaliai, kurių vieno (Arnulfo) pasiundyti vengrai padarė galą didžiajai M. valstybei (X a. pradžioje). Nuo šiol vengrai prisijungė į rytus nuo M. gyvenusius slavus (slovakus) ir tapo jos (M.) kaimynai per tūkstantį metų. O M. tuo tarpu, atsidūrusi tarp trijų kaimynų: Vengrijos, Lenkijos ir Čekijos, prisijungė nuo XI a. pradžios prie paskutiniosios. Būdama sudėtine Čekijos dalimi, tapo vokiečių imperijos nariu. Ji buvo smarkiai paliesta vokiečių kolonizacijos, ir ypač šiaurės kalnuotos sritys ir didesnieji miestai krašto viduje gavo žymią vokiškų gyventojų priemaišą. 1526 atiteko Habsburgams ir įsijungė į jų Dunojaus imperiją. 1849 ji liko išskirta ypatingu Karūnos kraštu (Kronland), kol 1918 įsijungė į Čekoslovakijos valstybę. *J. J.*

Moravska Ostrava š. Čekoslovakijos mst. prie Ostravicos upės, Lenkijos pasienyje, didelis akmens anglies kasyklų centras; apie 200.000 gyv. (1956). M.O. yra vienas didžiųjų krašto pramonės miestų su geležies rūdos tirpyklomis, plieno liejyklomis, chemikalų, mašinų, aparatų, tekstilės, stiklo fabrikais. 1945 įkurta kasyklų inžinerijos akademija. M.O. yra didumo trečiasis Čekoslovakijos mst., sparčiu tempu išugdytas pramonės, 1900 turėjęs tik 30.000 gyventojų.

Moravskis Alfonsas (1868 IV 7 Panevėžyje — 1941 III 15) ekonomistas, VD univ. docentas, vienas iš LSDP steigėjų. M. smulkių bajorų kilimo, jaunystėj menkai temokėjęs lietuviškai kalbėti. 1892 apsigyveno Vilniuj ir pradėjo steigti darbininkų savišvietos kuopeles ir ten aiškinti darbininkams jų padėtį kapitalistinėje santvarkoj. Vilniuje veikdamas susidūrė su žydų darbininkų bei lenkų socialistų veikla. Darbininkų rateliuose buvo žinomas Zuikio slp. Su lenkų socialistų veikėjais suėjo į konfliktą, nes M. PPS veikėjus laikė ne Lietuvos, bet Lenkijos atstovais. 1896 drauge su dr. A. Domaševičium ir kt. įsteigė LSDP. 1897 išvyko užsienin ir sudarė Užrubežinį Lietuviškos socialdemokratiškos partijos susivienijimą, kuriam pats ir atstovavo: leido leidinius, rašė spaudoje, mezgė santykius su lietuviais Skotijoje ir JAV. Skatino M. Lietuvoje sudaryti lietuvių sd. M. parašė atsišaukimą į visą civilizuotą ‚svietą', kuris buvo išspausdintas vokiečių, lenkų, anglų ir prancūzų kalba apie politinę padėtį Lietuvoje. M. organizavo lietuvių socialdemokratinės spaudos leidimą — spausdino A. Janulaičio — slapyvardžiu Žmogus parengtas brošiūras. Pats parašė ir slapyvardžiu Lietuvis išsp. Kaip maskoliai persekioja Lietuvą 1900 ir prc. L'oppression russe en Lithuanie, Ūgis darbininkų judėjimo Lietuvoje 1900, lenkų kalba — W kwestji taktyki i organizacji 1898. M. buvo vienas iš iniciatorių lietuvių dalyvavimo pasaulinėje 1900 Paryžiaus parodoj. 1902 baigė Aukštąją prekybos m-lą

A. Moravskis

Leipcige. Po 1905 gyveno Petrapily ir dirbo laikraščio Reč redakcijoj. M. bendradarbiavo ir rusų spaudoje: laikrašty Žizn išspausdino straipsnį apie Muravjovo veiklą Vilniuje; ten buvo įdėta ir Muravjovo nuotrauka ant kaukolių krūvos. Yra bendradarbiavęs Vienybėje Lietuvninkų, Vilniaus Žiniose, Darbininkų Balse, Lietuvos Darbininke, Varpe, Sietyne, Kultūroje, Lietuvos Ūkyje. A. Lietuvio slapyvardžiu 1931 Kultūroje (4, 5, 6–7 nr.) spausdino Lietuvos darbininkų judėjimo istoriją. Išsp. Lietuvos finansai I ir II, 1925, Kraštotyra ir mūsų visuomenės ūkio bei finansų pažinimas 1925, Lyginamoji Pabaltės valstybių visuomenės ūkio apžvalga 1932, Gosudarstvennoje edinstvo i nezavisimost' Litvy 1923, Rankraščiu paliko (Mokslo akad. Vilniuje) Historia litewskiego ruchu rabotniczego 1893–1902, Alfabetyczny spis uczestników litew. soc. dem. w latach 1893–1900. 1919 Rusijoje M. Biržiškos parengtas referatas buvo išsp. A. Moravskio pavarde — Ekonomičeskoje položenije Litwy i Belorussii.

Moravų broliai žr. Čekų broliai.

Morawska Zuzana lenkų rašytoja, rašiusi apysakų iš kovų su kryžiuočiais. Veikalai Wilcze gniazdo, Opowiadania dziejów ojczystych, Pokój z Krzyżakami. Lietuviškai Vilkų lizdas (išvertė A. Vėgėlė 1911).

Morawski 1. Edward žr. Osóbka.

2. Eugeniusz (1876-1948) lenkų kompozitorius ir dailininkas. Dėl revoliucinės veiklos prieš carą, 1906 apleido Lenkiją, gyveno ir toliau studijavo Paryžiuje. 1930 grįžo ir buvo Varšuvos konservatorijos dir. Priklauso ultramodernistų kompozitorių srovei. Parašė penkias operas, tarp jų Pan Tadeusz pagal Mickevičių (nebaigta); keturis baletus, muziką trims scenos veikalams, simfoniją Prometėjus su solo balsais ir chorais, penkias simfonijas, šešias simfonines poemas, vieną smuiko ir du fortepijono koncertus, septynis styginius kvartetus, dvi smuiko, aštuonias fortepijono sonatas, 15 religinių giesmių su vargonais, daugelį dainų su fortepijonu. *Iz. V.*

3. (Dzierżykraj) Fanciszek (1783–1861) generolas ir lenkų poetas. Baigęs teisės mokslus Frankfurte prie Oderio, dirbo 4 metus teisme, o po to persikėlė į Kališą. 1806 įstojo į Napoleono gvardiją ir dalyvavo visuose Napoleono žygiuose. 1812 kampanijoje buvo jau gen. Kniazevičiaus divizijos štabo viršininku. Traukiantis nuo Maskvos, reorganizavo lenkų kariuomenės likučius ir buvo kng. Poniatovskio štabe. Po Leipcigo kautynių buvo lenkų kariuomenės štabo viršininkas. Rašė odes, pasakas, recenzijas. Išleido 4 tt. raštų. 1831 sukilime buvo vyr. sukilėlių vado Mykolo Radvilos štabe, o nuo 1831 III 8 iki tų pat metų IX 11 karo ministras. Po sukilimo numalšinimo buvo ištremtas į Vologdą, bet 1833 grįžo.

4. Jan (1633–1700) lenkų asketinių knygų rašytojas, ypatingai skirtų Marijos sodalicijai, scholastinės teologijos prof.

5. Ignacy Feliks (apie 1744–1790) D.L.K. kariuomenės generolas ltn. Kaip jaunas Lietuvos kariuomenės karininkas 1764 dalyvavo kovose prieš Maskvą. Atstovas į seimą. Lietuvos kariuomenės II divizijos vadas. 1790 inspektavo Lietuvos kariuomenę. Greta karinės tarnybos, 1783 buvo Lietuvos tribunolo maršalka, o nuo 1783 IX 20 iki 1787 — Lietuvos kariuomenės raštininkas.

6. Karolis (1767-1841) grovas, D.L.K. kariuomenės generolas ltn., gen. Igno M. sūnus. Mokėsi Vienoje. 1789 majoras 2-me Lietuvos pėstininkų pulke. Nuo 1789 pulkininkas ir to pat pulko vadas. Tam pulkui vadovaudamas 1792 dalyvavo kautynėse. Prisidėjus karaliui prie Targovicos, išėjo iš kariuomenės ir 1793 dalyvavo sąmoksle Lietuvoje. 1794 IV 14 kaip generolas mjr. Kosciuškos buvo paskirtas D.L.K. kariuomenės vadu ir gavo įsakymą organizuoti Lietuvos karines pajėgas. Pakelyje į Lietuvą buvo rusų suimtas ir išvežtas į Rusijos gilumą. Po to tarnavo caro šambelionu. 1812 prisidėjo prie Napoleono ir kaip brigados generolas įėjo į jo štabą. Buvo vienas veiklių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos masonų organizatorių.

7. Kazimierz (1852-1925) lenkų prof. Studijavo Berlyne ir 1874 gavo dr. laipsnį, 1877 habilitavosi Krokuvoje, nuo 1880 klasikinių k. prof. Krokuvoje, 1906 Krokuvos univ. rektorius, 1918 Lenkų mokslo akademijos pirm. Pagrindiniai veikalai: Z dziejów odrodzenia w Polsce 1884, A. Patrycy Nicecki ²1892, Historja univ. Jagiellońskiego 1900, Historja literatury rzymskiej 7 tt. 1909–21, Czasy Zygmuntowskie 1922, Rzym i narody 1923,

8. Marjan (1845–1901) jėzuitas, prof. Baigęs Metzo jėzuitų kolegiją, stud. Krokuvoje ir 1875 įšv. kunigu. 1886–96 dogmatikos prof. Krokuvoje. 18 metų red.

Przegląd Powszechny. Pagrindiniai jo veikalai: Filozofja i jej zadanie 1887 (³1899), Celowość w naturze 1887, ³1901, Podstany etyki i prawa 1891, ⁸1908, Wieczory nad Lemanem 1896, vokiškai ⁵1911. Lietuviškai — Vakarai prie Lemano ežero (vertė V. Kamantauskas) 1932 ir J. Balvočius 1905 ir 1906.

G. Korbut, Literatura polska IV, 1931.

9. Stanisław (Moravskis Stanislovas; 1802 Mickūnuose prie Vilniaus — 1853 X 6 Ustronėje prie Trakų) gydytojas. 1818 baigė Kauno pavieto gimnaziją, 1823 Vilniaus univ. mediciną. Vilniuje priklausė filaretams ir 1827 drauge su A. Mickevičium išvyko Petrapilin. Nuo 1829 pastoviai gyveno Petrapilyje versdamasis gydytojo profesija, 1831 dirbo medicinos direktorijoje, vėliau dar buvo Lenkijos karalijos medicinos ministru. Rašė apie cukrinę ligą. Keliavo V. Europoje ir palaikė nuolatinius ryšius su A. Mickevičium, bet grįžo vėl į Petrapilį. Apie 1840 iš Petrapilio persikėlė gyventi į Trakų apyl. Spausdino raštų Pamiętnik Magnetyczni 1816–18, Tygodnyk Peterburski 1830, Biblioteka dlia čtenija 1834 ir kt. Mums svarbesni jo aprašai: Opis miejscowości nadniemieńskich (Teka Wileńska 1858) ir Od Merecza do Kowna (t. p.), Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1815-25) 1924, W Peterburku 1928, Szlachta bracia 1930.

St. Morawski

G. Korbut, Literatura polska III, 1930.

10. Szczęsny (1818–1898) lenkų rašytojas ir tapytojas. Studijavo Lvove, Vienoje. 1847–51 buvo Ossolinskio muziejaus konservatorius. Išsp. Materiały do konfederacji barskiej 1852, Sądeszyzna 1864-65, Arjanie polscy 1906 ir kt.

11. Teodor (1797-1879) lenkų istorikas ir vienas 1830–31 sukilimo vadų. 1815 emigravo į Paryžių, 1831 grįžo Lenkijon ir dalyvavo sukilime — buvo tautos vyriausybės narys ir seimo atstovas. Po nepasisekusio sukilimo vėl gyveno emigracijoj Paryžiuje. Išsp. Powstanie Kościuszki 1838, Dzieje narodu polskiego 1871–72, L'État des paysans en Pologne ir Moje przygody 1873.

Morazin Francisco (1792–1842) honduriečių karys ir politikas. 1827 buvo išrinktas Honduro, o 1830 ir Gvatemalos prezidentu. Patapęs visos C. Amerikos valdovu, reformavo įstatymus demokratinių laisvių dvasioje. 1835 pakartotinai buvo išrinktas Honduro prezidentu. Jo valdomą C. Ameriką visos valstybės pripažino de jure ir pasirašė prekybos sutartis. Tačiau 1839 pabaigoje C. Amerikos Federacija jau buvo besubyranti. Vien tik Salvadoras pasiliko jai ištikimas ir M. vėl perrinko prezidentu. Kilusiam kare nugalėjo Gvatemalą, bet netrukus pralaimėjo ir turėjo C. Ameriką apleisti. Atsidūręs Kolumbijoje, parašė vertingus atsiminimus ir reikšmingą manifestą C. Amerikai. 1842 su mažu laivynu atvyko į Kostarikos pakraščius, buvo svetingai priimtas ir nominuotas prezidentu. Tačiau kilęs maištas jį privertė išsikelti į Cartagą, kur pateko į nelaisvę ir buvo sušaudytas. M. buvo vienas didžiųjų Amerikos valstybininkų, bet jo politinės koncepcijos buvo pernelyg aukštos tų laikų C. Amerikos tikrovei.

Morbergs Kristaps (1844–1928) latvių architektas ir filantropas. Rygoje pastatė daug renesanso stiliaus pastatų. Visą savo turtą po mirties paliko akademinių įstaigų statybai ir plėtojimui bei neturtingų studentų šalpai. M. vardu Latvijos univ. buvo įkurtas stipendijų fondas.

Morcelli Stefano Antonio (1737–1822) jėzuitas, epigrafinių (įrašų) studijų iniciatorius ir archeologas. Mokytojavo Ragūzoje, Romoje ir kitur. Romos kolegijoje prie Kircherio muziejaus įsteigė archeologijos akad. Iš daugelio jo raštų dalis yra religinio ir asketinio turinio. Iš epigrafinių studijų minėtini svarbesni veikalai: De stylo inscriptionum latinarum 1781, Inscriptiones commentariis subjectae 1783, Africa christiana 1816–17; pomirtinis leidinys Lexicon epigraphicum morcellianum 1835–38 ir kt.

Morchella žr. Briedžiukai. (papildomasis tomas).

Morden William (1885–1958) amerikiečių keliautojas-tyrinėtojas. Pasitraukęs iš kariuomenės (plk. ltn.), atsidėjo ieškoti retų laukinių gyvulių Naujorko gamtos muziejui. Drauge su J. L. Clarku 1926 per Kašmirą nuvyko į Pamirą, bet pakeliui buvo sulaikyti mongolų karių ir turėjo pakelti tardymų tortūras. Šioje ekspedicijoje, ieškodami laukinės Marco Polo avies (Ovis

poli), jie pasiekė žemiausią Azijos vietą Turfaną. Suradęs Marco Polo avį, 1930 suorganizavo kitą ekspediciją, kuri nudobė 3 Sibiro tigrus. 1947, 1953 ir 1956 vadovavo etnologinėms ekspedicijoms į Afriką. Parašė Across Asia's Snows and Deserts 1930 ir daugybę straipsnių žurnalams.

Mordentas (it. mordente) muzikinis ornamentas, pagražinimas, susidedąs iš pažeminimo pagrindinės gaidos sekundės intervalu ir grįžimu atgal, pradedant gaidos ritmu. Tam naudojamas ženklas ~~v~~, dedamas viršum norimos pagražinti gaidos. M. gali būti atliktas šešioliktinėmis arba trisdešimtantrinėmis. Lėto charakterio veikaluose jis atliekamas lėčiau ir ramiau, greituose veikaluose — greičiau energingiau. M. randamas jau XV–XVI a. vokiečių vargonų tablatūrose. Bacho kūryboje jis dažnai vartojamas išrašytomis gaidomis. Po 1750 pradėta naudoti apverstą m., imant sekundės intervalą į viršų nuo pažymimos gaidos. Jam pažymėti naudojamas tas pats ženklas be brūkšnelio.

Mordovcev Daniil Lukič (1830-1905) rusų istorikas, rašęs istorinius romanus ir ukrainietiškai apysakas bei eilėraščius. Išsp. Haidamačina ²1874, Car' i hetman, Lžedimitrii, Dvenadcatyj god, Zamurovannaja carica, Političeskija dviženija russkago naroda 1871, Istričeskije ženščiny 1874, Velikij raskol, Samozvancy i ponizovaja vol'nica 1867, O masonskoj lože (Russkaja Starina XXI t. 1878, 187–189 psl.), Pojezdka k piramidam 1881, Železom i krovju 1896, ²1954. Kai kurie romanai išversti į ukrainiečių k.

Mordviai žr. Mardviai.

Mordvių Autonominė Socialistinė Tarybų Respublika Sovietų Sąjungos (RSFSR) administracinis - teritorinis vienetas tarp Maskvos ir Kuibyševo; 26.100 km², apie 1,2 mil. gyv., kurių daugumas rusai. Adm. centras Saransk.

More 1. Hannah (1745–1833) anglų rašytoja. Jos tragedija Percy 1777, parašyta garsiajam aktoriui D. Garrick padedant, savo metu buvo labai populiari. Tačiau M. daugiausia pasižymėjo savo didaktiniais, religiniais ir politiniais traktatais, atnešusiais jai garbę ir turtą. Taip pat buvo veikli visuomenininkė, steigė sekmadienines mokyklas ir moterų draugijas.

2. Henry (1614–1687) anglų filosofas, vienas iš vad. Cambridgo platonistų. Jungdamas Platoną ir Descartą, M. gynė Hobbes materializmo puolamas įgimtas idėjas, sielos nemirtingumą, etiką ir teistinę pažiūrą aplamai. Vėlesnėje M. filosofijoje Descarto įtaka mažėja mistikos naudai. Iš daugelio raštų minėtini The Immortality of the Soul 1659, The Grand Mystery of Godliness 1660, Divine Dialogues 1688. Opera omnia 1675–79.

E. Cassirer, Die platonische Renaissance in England 1932.

3. Paul Elmer (1864–1937) amerikiečių kritikas ir filosofas. Dėstė sanskritą Harvardo univ., buvo laikraščių Independent, New York Evening Post ir Nation redaktoriumi. 1914–37 dėstė filosofiją ir klasikinę literatūrą Princetono univ. Jo literatūrinė kritika Shelburne Essays knygose 1904–28 pasižymi klasikų pažinimu, erudicija ir stilingumu. Vėliau atsidėjo etinėms ir filosofinėms problemoms, išreikštoms knygose The Religion of Plato 1921, Hellenistic Philosophies 1923, The Christ of New Testament 1924, Christ the Word 1927, The Sceptical Approach to Religion 1934, The Catholic Faith 1931, On Being Human 1936. M., atstovavęs naujojo humanizmo srovei, padarė nemažos įtakos JAV kritikos vystymuisi.

More Thomas Sir (1478–1535) Anglijos valstybininkas, šventasis (šventė VII 6). Nuo 13 metų amžiaus pažas lordo kanclerio arkiv. Marton, kuris jį pasiuntė į Canterbury College Oxforde humanitarinių studijų. Jas baigęs 1494, dar mokėsi teisės. Ypačiai buvo pamėgęs senovės klasikus ir Bažnyčios Tėvų raštus, pasisavino graikų ir lotynų kalbas. Bet domėjosi ir savo laiko literatūra, mokslu. 1499 Londone susitikęs su Erazmu Roterdamiečiu, palaikė su juo ryšius ir draugystę iki mirties. Turėjo jam įtakos ir italų humanistai. Nuo 1501 vertėsi advokatūra ir tuoj pagarsėjo savo išmintimi, teisės žinojimu ir mokslingumu. Tačiau specialiai mokslui, kaip norėjo, negalėjo atsidėti, nes buvo įtrauktas į politinį valstybininko gyvenimą. 1504 išrinktas į parlamentą, kur tuoj susidūrė su karaliaus Henriko VIII despotizmu, kai tas norėjo apkrauti gyventojus sunkiais mokesčiais savo dukters su Skotijos karaliumi vestuvių išlaidoms padengti. M. reikalaujant, parlamentas mokesčius sumažino ketvirtadaliu. Įpykęs karalius ėmė M. keršyti: suėmė jo tėvą ir išlaikė kalėjime, kol nebuvo sumokėtas didelis išperkamasis mokestis. M. 1505 vedė Jane Colt ir susilaukė 3 dukterų ir sūnaus. Kai

More

Th. More Holbeino portretas

1511 Jane mirė, M. vedė našlę Alice Middleton. Nuo 1510 Londono vicešerifas, nuo 1518 karaliaus privatinės tarybos narys, nuo 1520 finansų ministras. 1525 tapo Lancasterio kunigaikštystės kancleriu. Pagaliau, karaliui pašalinus iš valstybės kanclerio pareigų kard. Th. Wolsey dėl to, kad tam nepavyko gauti Romoje karaliui perskyros, kancleriu buvo paskirtas 1529 M. Henrikas VIII avansuodamas M., tikėjosi, kad šis bus palankus jo vedamajai politikai. Naujose pareigose M. tuoj susidūrė su karaliaus perskyrų klausimu, kai Henrikas VIII, negavęs popiežiaus dispensos, pasiryžo klausimą išspręsti pats, M., nors karaliaus labai verčiamas, nepritarė jo žygiui. Matydamas, ko Henrikas VIII siekia, — pasiskelbti Anglijos bažnyčios galva, — nepajėgdamas karaliaus nuo to žygio sulaikyti, 1532 atsisakė iš kanclerio pareigų, kaip nesuderinamų su jo principais ir sąžine, ir apsigyveno savo namuose Chelsea, bet jau 1534 III 6 buvo tardomas ir kaltinamas išdavimu. M. gynėsi ir pasiteisinimui parašė Apologia. Mat, dar 1533 atsisakė dalyvauti naujos karalienės Onos Boleyn vainikavimo iškilmėse ir tuo užsitraukė Henriko VIII pyktį. Galutinai M. likimas buvo išspręstas, kai 1534 karalius išleido dekretą, kuriuo buvo paskelbti sosto įpėdiniais karaliaus ir Onos Boleyn vaikai, santuoka su Kotryna Aragoniete neteisėta, panaikinta ir draudžiama karaliaus pavaldiniams paklusti bet kokiam pašaliniam (popiežiui) autoritetui. Šiuos punktus turėjo visi priimti, prisiekti ir jų laikytis. Visi tai padarė, tik M. ir vysk. J. Fisheris atsisakė prisiekti pareikšdami, kad sutinka prisiekti tik sosto įpėdinystės klausimą, bet ne kitus punktus. IV 17 M. buvo uždarytas Londono pilies kalėjime (Tower). Nieko nepadėjo žmonos, dukterų ir draugų įkalbinėjimai paklusti karaliaus valiai ir grįžti į ramų šeimos gyvenimą Chelsea. M. liko savo principams ištikimas ir nepalenkiamas. Kaltinamas karaliaus ir valstybės išdavimu, 1535 VII 1 buvo nuteistas mirti ir po 7 dienų nukirstas. Prieš mirtį pareiškė prieš visą tautą aukojąs savo gyvybę už Katalikų Bažnyčią ir jos tiesas. Pop. Pijus XI jį drauge su vysk. Fisheriu 1935 kanonizavo.

M. liko garsus ne tik dėl savo principiškumo ir kankinio mirties, bet ir dėl savo politinės doktrinos, kurią išdėstė veikale Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reipublicae statu deque nova Insula Utopia (paprastai vad. Utopia). M. įsivaizduotos salos vardas vėliau tapo pavadinimu idealių, bet neįgyvendinamų dalykų. Pirmoje veikalo dalyje M. aštriai kritikuoja savo meto Anglijos politinio ir socialinio gyvenimo sąlygas, o antroje piešia santvarką įsivaizduotos valstybės, kuri sukurta vien žmogaus natūralaus proto pajėgomis ir yra Utopijos saloje. Čia yra 54 miestai, kiekvienas turįs po 6000 šeimų. Visi salos gyventojai turi dirbti 6 valandas per dieną, išskyrus 500 asmenų, kurie atsideda mokslui; iš šių renkami valdininkai, kunigai ir valstybės galva ‚ademos', kurį išrenka nuo 30 šeimų atstovai ‚filarchos'. Valstybės seimas sprendžia bendruosius šalies reikalus, padalija miestams reikalingus gaminius ir kt. Kiekviena šeima privalo dirbti žemę. Kas 10 metų burtų keliu keičiamos šeimos gyvenamosios vietos. Kadangi atrodo, jog M. nepripažino nuosavybės pagal romėnų teisės sampratą, kai kada jis laikomas komunizmo pirmataku, bet tai neteisinga. M. savo doktrina siekė išlyginti perdidelę socialinę nelygybę. Jo ideali sukurta ‚draugų' bendruomenė pagrįsta meile ir teisingumu, kitaip tariant tobulu žmogumi. Gėrybių bendru-

mas primena Platono įtaką, bet M. atmeta žmonių bendrumą, gindamas tradicinę santuoką, nors prileidžia skyrybas dėl svetimoterystės ir charakterių nesuderinamumo. Utopija yra bandymas spręsti politinius-socialinius klausimus, kurie pradėjo sprogdinti Renesanso meto pasaulį. M. veikalas drauge yra atvira kritika ano meto Europos politikos, kuri buvo paremta machiavelizmo principais. Turtų sukaupimas negausios oligarchų klasės rankose M. vertė ieškoti teisingesnio turtų padalijimo, kurį jis piešė turtų bendrumo vaizdu.

Utopija yra ne tik sociologinis, bet ir literatūrinis kūrinys, dažnai nuspalvintas švelnia ironija. Kritikai ir tyrinėtojai sako, kad Utopijoje sunku atskirti, kur M. kalba rimtai ir kur juokauja. Betgi šis M. veikalas yra pirmoje vietoje tarp negausios ano meto politinės literatūros, kuri bandė vaizduoti idealias, niekad nebuvusias valstybes (Campanellos — Saulės Miestas, Bacono — Nauja Atlantida, James Harringtono — Okeanija). Utopija išsiskiria iš kitų tuo, kad čia atsiremiama į savo laiką ir išryškinama politinės bei socialinės sąlygos, kurios buvo Anglijoje viduramžių gale. Tuo jis turi ir istorinės reikšmės. M. yra palikęs ir daugiau raštų, iš kurių pažymėtinas anglų kalba kalėjime parašytas Dialogas apie paguodą sielvartuose. Jame atsispindi vidinis M. krikščioniškas gyvenimas. M. raštus 1931 angliškai išleido W. E. Campbell ir A. W. Reed, o laiškus redagavo E. F. Rogers 1947. Auksinė knygelė apie geresnę valstybę ir naują salą Utopiją lietuviškai išvertė H. Korsakienė (Kultūra 1935, psl. 455 ir t. t.).

K. Kautsky, Th. M. und seine Utopie 1888 (naujas leid. 1947); *O. Tarle,* Obščestvennyja vozrenija T. M. 1901; *J. Šešplaukis,* T. M. 1935; *T. E. Bridgett,* Life and Writing of Sir Th. M. 1891; *G. Dudek,* Sir Th. M. and his Utopia 1923; *O. Baudemann,* Studien zur Staats- und Sozialauffassung des Th. M. 1928; *E. Dermenghem,* Th. M. et les utopistes de la Renaissance 1927; *R. W. Chambers,* Th. M. ²1949; *J. H. Hexter,* More's Utopia: the Biography of an Idea 1952.

J.V.

Moréas Jean, tikroji pavardė Papadiamantopoulos (1856—1910) graikų kilmės prancūzų poetas, vad. École romane kūrėjas ir vadas. Gimimo graikas, atvykęs į Paryžių M. tobulai pasisavino prancūzų kalbą ir įsijungė į vietos literatūrinį gyvenimą. Poezijoje debiutavo simbolistinių eilėraščių rinkiniais Les Syrtes 1884 ir Les Cantilènes 1886, kuriuose dar labai žymus Baudelaire'o ir Verlaine'o poveikis. 1886 paskelbė simbolistinės poezijos manifestą, tuo oficialiai prisijungdamas prie sąjūdžio ir pasisavindamas jo estetiką bei prozodiją. 1891 išėjusi poezijos knyga Le Pélerin passioné yra jo simbolistinio periodo summa poetica. Tais pačiais 1891 M. nuo simbolizmo atsimetė ir kartu su M. du Plessys, E. Raynaud, Ch. Maurras ir R. de la Tailhède įkūrė École romane, kurios pagrindinis tikslas buvo rehabilituoti tradicinio klasicizmo tematines bei prozodines normas. École romane estetinį, formalinį ir tematinį idealą M. tobuliausiai išreiškė Stances (1899–1901) cikle. Laikydamasis naujos poetinės doktrinos, M. šiuose eilėraščiuose apsiriboja ‚amžinomis', t. y. štampinėmis poezijos temomis, prozodiškai grįždamas prie Malhèrbe ir Racine poetikos. Nežiūrint savo laiku turėto gana žymaus pasisekimo ir keleto tikrai nuotaikingų stansų, M. poezija, šių dienų akimis žiūrint, tėra negyva tradicinės poezijos hiperstruktūra.

A. Č.

Moreau 1. Gustave (1826–1898) prancūzų tapytojas, moderniojo meno istorijoje paprastai minimas kaip Matisse, Rouault, Marquet, ir Jean Puy mokytojas École Nationale des Beaux-Arts laikais. Išaugęs ir meniškai susiformavęs Delacroix ir Chassériau tradicijoje, savo tapyboje M. sukūrė tam tikrą magiško romantizmo porūšį, turėjusį įtakos surrealizmo išsivystyme. Žinomiausias M. darbas yra 1876 metų Salone išstatytoji L'Apparition akvarelė, kuri, kai kieno tvirtinimu, buvusi vienas pagrindinių garsiosios G. Flauberto novelės Hérodias įkvėpimo šaltinių.

2. Jean Victor (1763–1813) prancūzų generolas. 1791 studentas M. savanoriu įstojo į nacionalinę gvardiją ir buvo išrinktas bataliono vadu. 1793 pakeltas į brigados gen., 1794 — divizijos gen. 1796–97 sėkmingai vadovavo Prancūzijos Reino armijai, bet buvo atleistas iš kariuomenės ir tik 1799 vėl paskirtas vadovauti š. Italijoje veikiančiai prancūzų armijai. 1800 M. su Reino armija laimėjo lemiamas kautynes prie Hohenlindeno. Jis laikomas vienu talentingiausių prancūzų generolų, padėjęs Napoleonui įvykdyti 18 Brumaire'o perversmą, tačiau Napoleonas nepasitikėjo M. ir laikė rimtu konkurentu savo politinės karjeros kelyje. M. buvo respublikoniško nusistatymo. 1804 M. buvo areštuotas, apkaltintas sąmokslavęs su gen. Pichegru, ir nuteistas 2 m. kalėjimo, bet buvo leista išvykti į tremtį. Tremtyje gyveno Ispanijoje

ir JAV. 1813 atvyko į Rusiją ir padėjo rusų carui Aleksandrui I vadovauti armijai. 1813 VIII 27 kautynėse prie Drezdeno buvo mirtinai sužeistas.

E. Daudet, L'exil et la mort du général ²1909.

Moreau-Neret Olivier (g. 1892) prancūzų finansistas, politinių mokslų inst. prof., 1926 Mokslo akad. narys, finansų ministerijos generalinis sekretorius. Išsp. Valeurs étrangères 1956, Valeurs françaises depuis 1940, 1957.

Morecambe, M. and Heysham š.v. Anglijos pajūrio uostas ir vasarvietė į vakarus nuo Lancasterio; apie 40.000 gyv. (1956). Išilgai smėlėtą jūros krantą nutiestas 7 km ilgio pasivaikščiojimo kelias (promenada). Tiesus laivų susisiekimas tarp M. ir Š. Airijos uosto Belfasto, naftos rafinerijos, skutimosi peiliukų, plastikinių dalykų pramonė. M. sekli įlanka yra žinoma aukštos kokybės jūros vėžiukų žvejyba.

Morehouseo kometa atrasta 1908 Morehouse, ypatinga savo fotografiniu ryškumu, gerokai prašokančiu vizualinį jos ryškumą. M.k. uodegos šviesumas ir forma keitėsi neįprastai greitai: kelių valandų būvyje buvo galima pastebėti uodegos pasikeitimai.

Morey Charles Rufus (1877–1955) amerikiečių meno istorikas ir archeologas, 1906–46 Princetono univ. prof. Išsp. Early Christian Art 1942, Medieval Art 1942 ir kt.

Morel Edmund (1873–1924) anglų pacifistas, Darbo partijos narys, įsteigęs Pacifistų sąjungą Anglijoje. Išsp. Tsardom's Part in the War, Truth and the War.

Morelė sodinių vyšnių (Cerasus vulgaris arba Prunus cerasus) veislė, turinti tamsiai raudoną odelę ir sultis, pvz. vyšnia Morelė didžioji, priešingai amarelėms, kurios pasižymi šviesesne spalva ir bespalvėmis sultimis, kaip vyšnios veislė Karališkoji amarelė.

Morelia, anksčiau Valladolid, vidurio Meksikos mst., Michoaen valstybės (provincijos) sostinė, 1920 m nuo j. l.; 103.516 gyv. (1950). M. yra taisyklingai išplanuotas miestas su keliomis didelėmis aikštėmis, prie vienos iš jų (Plaza de los Mártires) yra isp. renesanso stiliaus katedra, o priešais ją viešoji biblioteka. Rotušė perstatyta iš tabako fabriko, o puikūs kapucinų vienuolyno rūmai paversti ligonine. Moreliečiai yra entuziastingi muzikos mėgėjai; jie kasmet suruošia muzikos festivalius, chorų ir orkestrų varžybas ir laimėjusį orkestrą pasiunčia į Mexico miestą viso krašto varžybų. Vandenį gauna 4,5 km ilgio advaduktu, kurį 1780 pastatydino M. vyskupas. 1902 įkurtas Šv. Mykolo iš Hidalgo katalikų univ. Paseo parkas pasižymi puikiais gėlynais ir medžių įvairumu. M. įkūrė 1541 vicekaralius Mendoza. Jame gimė pirmasis nepriklausomos Meksikos imperatorius Augustinas de Iturbide ir laisvės kovų didvyris José Maria Morelos.

Morelli 1. Domenico (1826–1901) italų tapytojas Neapolyje, kur būdamas akademijos prof. atstovavo naujai srovei dar akademizmo ribose, bet kiek artimesnei akademizmo opozicijai, susibūrusiai apie F. Palizzi, ir romantizmui apskritai. Laisvesni polinkiai ir kolorito išradingumas pasireiškia M. eskizuose bei portretuose, o jo išbaigti didieji tarpybos darbai tebetarnauja literatūrinių, filosofinių bei istorinių temų akademiškam garsinimui. Romos moderniojo italų meno galerijoje M. paskirta viena salė, kur yra eilė geresnių M. darbų, pvz. Tasso ir Eleonora d'Este, Vienuoliai, Miręs Kristus, pasižymįs ypatingu dramatiškumu ir realizmu.

A. Conti, D. M. 1926.

2. Giovanni (1816–1891) italų meno tyrinėtojas. 1848 dalyvavo revoliucijoje Milane ir buvo delegatu Frankfurto parlamente. Ta proga 1848 parašė vok. kalba knygą ‚Lombardiečio žodis vokiečiui'. 1890–93 Iwan Lermolieff slapyvardžiu išsp. Kunstkritische Studien über italienische Malerei, kuriose išdėstė savo vad. M. metodą, kaip susekti, kas yra paveikslo autorius. M. pastebėjo, kad senieji meistrai atskiras kūno dalis, pvz. ausis, akis, nagus, raukšles ir t.t. visuose savo darbuose piešia maždaug vienodu būdu. Stebint tokias nusistovėjusias detales galima anoniminius darbus atpažinti kaip tam tikro meistro darbą. M. stebėjimai buvo teisingi ir jo metodas naudingas, betgi atribucijos klausimuose absoliutinio tikrumo jie neduoda. M. metodas paskatino lyginamąsias tapybos studijas. Jį vertino pvz. Berensonas. Tokiu būdu M. prisidėjo prie stiliaus kritikos metodo išaugimo meno istorijoje.

P. Rkl.

Morelly XVIII a. prancūzų filosofas, kurio privatus gyvenimas istorijai paliko nežinomas. Jo skelbiamos idėjos turėjo įtakos socializmo teorijai. M. laikė privačią nuosavybę visų nelaimių pradu, todėl siūlė ją panaikinti. M. buvo komunistinės visuomeninės santvarkos skelbėjas. Veikalai:

Le naufrage des îles flottantes ou la Basiliade 1753, Le code de la nature ou le véritable esprit et ses lois 1755–60, naujas leid. 1910.

A. Reverdy, M. idées philosophiques, économiques et politiques 1909.

Morelos y Pavon Jose Maria (1765–1815) meksikiečių nepriklausomybės kovų didvyris. Dalyvavo daugelyje kovų už krašto laisvę. 1813 Chilpancingo sušaukė pirmąjį kongresą, kuris pasisakė už nepriklausomybę. Kovose su ispanų kariuomene buvo nugalėtas, paimtas į nelaisvę ir paskutiniam inkvizicijos posėdy nuteistas sušaudyti. Jis reorganizavo meksikiečių kariuomenę ir paskelbė vergijos panaikinimą ir žemės išdalijimą bežemiams. Jo gimtasis miestas Valladolid ir viena Meksikos valstija buvo pavadinti jo vardu.

Morelowski Marian (g. 1884) lenkų meno istorikas, M. Dvořako mokinys Vienoje. Savo romanistinių studijų dėka M. susidomėjo prancūzų meno poveikio problemomis Lenkijoje ir Lietuvoje. I pas. karo metu Maskvoje M. suorganizavo draugiją Rusijon išgabentiems Lenkijos paminklams apsaugoti. 1929 buvo pakviestas į Vilnių dėstyti meno istorijos Stepono Batoro univ. meno fakultete. Buvo aktyviausias Vilniaus lenkų mokslo draugijos meno istorijos sekcijos bendradarbis (įst. 1931). Redagavo du šios sekcijos darbų tomus (1935 ir 1938–39), kuriuose pats paskelbė didelį skaičių pranešimų, savo drąsiomis hipotezėmis paskatindamas kitus. Nuo 1949 meno istorijos prof. Liublino katalikų univ. Lietuvos meno istorijos tyrimo darbe M. pasižymėjo visapusiškumu. Jis surinko ir paskelbė daug ligi šiol nežinomų duomenų ir iškėlė naujų problemų, visur pabrėždamas Vilniaus ir Didžiosios Lietuvos Kitijos apskritai meno kultūros autonomiškumą, kuris pasireiškė taip pat pasirenkant geriausius pavyzdžius iš užsienio meno centrų. Lietuvos vėlyvajai gotikai ir renesansui M. ieškojo šaltinių flamų ir prancūzų mene, vėlyvajam barokui — Piemonte, sykiu iškeldamas Lietuvos vienuolynų mokyklų reikšmę menui. M. smarkiai kritikavo St. Lorentzą (žr.) dėl to, kad šis daugelį Vilniaus vėlyvojo baroko paminklų mėgino priskirti arch. Glaubitzui. Nors dalis M. studijų parašyta skubotai ir ne visi jo sprendimai bei hipotezės yra pakankamai argumentuoti, jo įnašas į Lietuvos meno istoriją turi pirmaeilės reikšmės. Svarbiausi išsp. darbai: Der Krakauer Schwanritter-Wandteppich und sein Verhältnis zu den französischen Teppichen des XV. Jahrhunderts (Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes Wien 1912), Katedra unicka w Połocku (Prace Komisji Historji Sztuki II) 1922, Korona i hełm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie (Ateneum Wileńskie VII) 1930, Odkrycia wileńskie (Alma Mater Vilnensis X) 1932, Gobeliny wileńskie 1933, Tkaniny karaimskie (Myśl Karaimska 1933–34), Problemy wileńskiej architektury barakowej XVII–XVIII w. (Prace Sekcji Historji Sztuki II) 1935, Zagadniene tworcy kaplicy św. Kazimierza i kośc. św. Teresy w Wilnie a Constantino Tencalla (t.p.), Geneza stylu kościoła św. Anny i formy bramy Subocz w Wilnie (t.p.), Drzwi gnieźnieńskie a minjatury rękopisów leodyjskich w Brukseli i Berlinie (t.p.), Wschód i zachód w zamku Trockim (t.p.), W sprawie artystów Radziwiłłowskich XVIII m. (Prace Sekcji Historji Sztuki III) 1938–39, Snycerz Gędowski, mistrz Casparini i organi grupy wileńskiej XVIII w. (t.p.), Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu 1939, Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia 1940, Przemiany formy lubelskiego ratusza w swietle ineditów architektonicznych D. Merlinego (Rocznik Humanistyczny K. U. L. I) 1949.

P.Rkl.

More majorum (lot.) pagal tėvų papročius.

Morendo (it. stp. mor) apmirštant, išraiškos terminas muzikoje, naudojamas švelnių frazių pabaigoje, nusakąs visišką garso išnykimą.

Moreno Jacob (g. 1892) psichiatras. Gimė Bukarešte, mokėsi Vienoje, vėliau dirbo Vienos psichiatrinėje klinikoje. Atvykęs į JAV dėstė universitetuose. M. yra sociometrijos grindėjas. Išsp. Who Shall Survive ²1953, Grundlagen der Soziometrie 1954, Sociometry 1956, Psychodrama 1957 ir kt.

Moreno Carbonero José (1860–1942) ispanų dailininkas, žinomas savo istorinio pobūdžio paveikslais ir Don Kichoto, Gil Blaso ir kitų literatūrinių veikalų interpretavimu. Jo paveikslai pasižymi koloritu, iš jų žymiausi: Liūdno veido riteris, Sančo susitikimas su savo asilu, Gil Blas banditų tarpe, Sevilijos smuklė.

Moreno ledynas vienas didžiausių P. Amerikoje. Jis prasideda Čilės Anduose ir

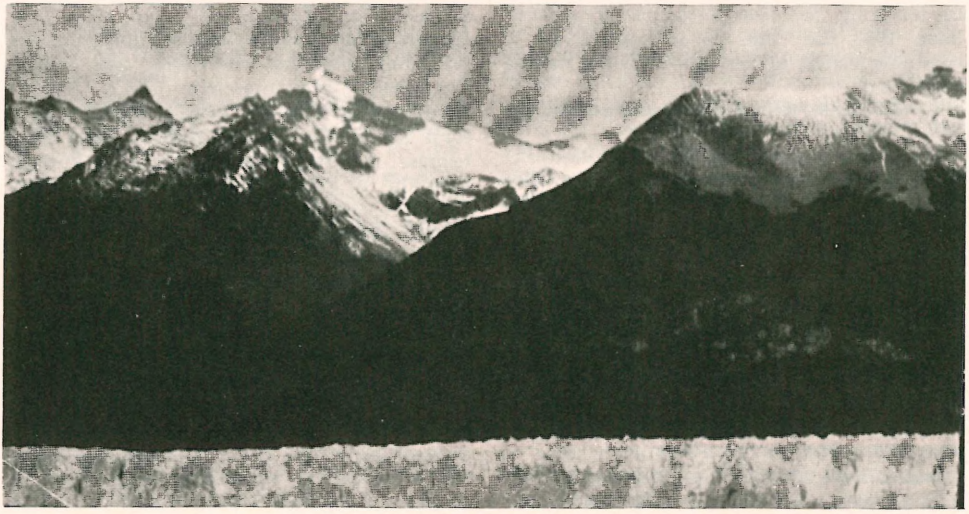

Didėjąs moreno ledynas

baigiasi P. Patagonijoje (Argentinoje), nusileisdamas ligi 30 m aukščio galu į vandenyną, kur lengvai pasiekiamas stebėtojams iš valčių. M.l. yra įdomus tuo, kad jis ne mažėja, kaip daugumas vidutinės temperatūros juostos ledynų, bet tolydžio didėja.

Moreno liaukos kai kurių gyvių (pvz. sliekų) liaukos, gaminančios kalkes, reikalingas jų virškinimo traktan perdaug patenkančioms rūgštims neutralizuoti.

Morenos (prc. moraines) yra ledynų dariniai, susidarę iš sutrupėjusių uolienų, kurias slinkdami ledynai atplėšia, sutrupina į riedulius, žvyrą bei smėlį ir drauge su savimi velka. Tai ledynų sąnašos. Jos pasilieka kalnų ledynų ištirpimo juostose, arba yra susikrovusios buvusių žemyninių ledynų vietose ir ypač jų pakraščiuose. M. galima skirti į du pagrindinius tipus: a. kalnų ledynų ir b. regioninių ledynų. Kalnų ledynų m. skirstomos pagal vietą ledyne į 3 rūšis: 1. g a l i n ė s m., susidariusios ledyno gale, t.y. toje vietoje, kur jis baigiasi ištirpdamas, 2. k r a š t i n ė s m., susidariusios ledyno pakraščiuose, ir 3. v i d u r i n ė s m., susidariusios ledyno viduryje, kai susiliejant dviem ledynams, susiglaudžia dvi jų kraštinės m. Savo reikšmingumu išsiskiria galinės m., nes jos sudaro pylimus, kurie kai kur patvenkia kalnų upokšnius ir sudaro kalnų ežerus. Be to, jos sudaro aukštuose kalnų slėniuose masę palaidos žemės ir riedulių. Tiriant m. vertikaliai, išskiriamos p a v i r š i n ė s m., susidarančios iš nuogurų, sukrintančių ant ledyno paviršiaus; v i d u j i n ė s m., susidarančios iš nuogurų, krintančių į firno laukus arba į ledyno plyšius, ir d u g n i n ė s m., susidarančios iš apatinės dalies vidujinių m. ir sutrintų uolienų ledynui eroduojant savo apačia slėnio dugną. Šiuo metu ledynų velkamos m. vadinamos j u d a n č i o m i s m. Ledynui pasitraukus, iš judančių m. susikaupia n u g u l d y t o s i o s m., kurios daugiau nejuda, bet yra vandens eroduojamos. Regioninių ledynų, arba kitaip vad. ištisinio apledėjimo, m. sudaro viršutinį žemės sluoksnį visose pleistoceno (diliuvio) epochos ledynų akumuliacijos srityse, jeigu jis nėra padengtas fluvioglacialinės kilmės (nuo tirpstančio ledyno tekėjusio vandens suplauto), arba vėlesnio amžiaus (poledynmečio) smėliu ir žvyru. Dėl to ir Lietuvos žemės paviršiuje dominuoja m. Šio tipo m. skirstomos į dvi rūšis: g a l i n ė s m. ir d u g n i n ė s m. Galinės m. susidarė tose vietose, kur ilgesnį laiką buvo ledyno kraštas, arba, kitaip tariant, jo liežuvių galai. Jos mūsų geografinėje literatūroje kai kur vadinamos kraštinėmis m. Galinės m. būdingos ryškiomis kalvomis, kurios dažnai panašios į didžiulius pylimus, išsidėsčiusius nežymiais puslankiais, atitinkančiais buv. ledyno liežuvių galus. Didžiausias jų ruožas tęsiasi išilgai rytų ir skersai pietų Lietuvą, kur jos sudaro dalį vadinamųjų Baltijos aukštumų,

besidriekiančių nuo Š. Rusijos (nuo Baltosios jūros) ligi Danijos per r. Estiją, r. Latviją, r. ir p. Lietuvą, Mozūrus, p. M. Lietuvą ir š. Vokietiją. Moreniniai dariniai čia telkėsi ligi 40 km pločio ruožu, kur tarp begalės įvairaus aukščio kalvų susidarė daugybė ir duburių, virtusių ežerais. Šiame aukštumų ruože tarp ryškių galinių m. yra išplitusios ir kitos glacialinių nuogulų formos, pvz. keimai, drumlinai, ozai ir suplautinės lygumos. Kita galinių m. susikaupimo vieta yra Žemaičių aukštumos. Ypatingą vaidmenį Lietuvos paviršiaus reljefe vaidina vidurio dalies galinių m. ruožas, ypač aiškiai pastebimas deš. Neries krante tarp Jonavos ir Raudondvario ir toliau besitęsiąs į šiaurę nuo Nemuno pro Vilkiją ir Seredžių. Šias galinių m. tipo aukštumas pirmasis aptiko vokiečių geografas H. Mortensen 1924 ir pavadino svarbiausia Lietuvos galine m. Pažymėtina savo vientisumu yra š. Lietuvos galinė m., besitęsianti puslankiu iš Latvijos ties Vegeriais išilgai kair. Mūšos krantą pro Linkuvą ligi Tatulos intako. Toliau jos tęsinys sudaro Likėnų-Biržų aukštumas. Ją pirmas atpažino vokiečių geologas B. Doss 1910 ir pavadino Kuršo-Lietuvos galine m. Galinės m. sudaro vaizdingiausius žemėvaizdžius su labai reljefingu žemės paviršiumi. Kai kur jų puslankio išvaizdos kalvų virtinės išsidėsčiusios lygiagreta ir tuo būdu liudija atskirus besitraukiančio ledyno krašto ilgesnio sustojimo etapus. Kadangi ledyno pakraščiuose būdavo stipri tekančio vandens (nuo tirpstančio ledyno) veikla, tai galinėms morėnoms yra būdinga gausumas žvyro ir įvairaus dydžio riedulių, nors daugiausia jos sudarytos iš akmeningo priemolio. Galines morenas sudarė ir apipavidalino du pagrindiniai veiksniai: nuolat pirmyn šliaužęs ledynas ir milžiniškos srovės. Tad jas tyrinėjant reikia remtis tų dviejų veiksnių sąveika. Dugninės m. sudaro dažniausiai lygumas arba ramesnio kalvotumo aukštumas. Jos atsirado žemės paviršiuje iš ledyno sąnašų, buvusių jo apatiniuose sluoksniuose, kurie buvo prisipildę velkamų ir trupinamų uolienų ir palaidos žemės. Jos užima Lietuvoje didelius plotus ir neryškiai išsiskiria nuo galinių m. ruožų. Pereinamose juostose jas sunku atskirti nuo galinių m., su kuriomis jos paprastai sudaro kalvotą žemės paviršių. Tačiau daugiausia dugninės m. yra lygumos, pvz. Kauno, Marijampolės, Vilkaviškio, Kėdainių, Panevėžio,

Rūdiškių apylinkės (Trakų aps.) morenos

Utenos aukštumų galinės morenos

Šiaulių aps. Jos sudaro sąlygas derlingoms dirvoms, bet pasižymi silpnu vandens nuotakumu ir dėl to tų vietų dirvožemiai dažniausiai kenčia nuo perdidelės drėgmės. Dugninių m. žemėvaizdžiai paįvairinti upių slėniais, bet neturtingi ežerų. Š. Lietuvoje didelius plotus apima į pietus nuo š. Lietuvos galinės m. žemėvaizdžiai iš dugninės m., išraižytos lygiagrečiais kloniais, kuriuos ledynlaikio pabaigoje išgraužė nuo galinės m. tekėjusios vandens srovės. Kai kuriais tais kloniais teka upės, pvz. Tatula, Agluona, Upytė, Juodupė, Svalia, Pyvesa, Ramutė, Lėvuo ir kt. Tarp ilgų klonių išlikusios taip pat ilgos, siauros aukštesnės vietos buvo laikomos drumlinais (žr.), bet A. Basalykas išaiškino (1958) jas esant izoliuotais fluvioglacialinių srovių dugninės m. likučiais.

A. Basalykas, Lietuvos paviršiaus reljefas (Lietuvos fizinė geografija I) 1958; *V. Čepulytė,* Lietuvos žemės paviršius 1957; *J. Dalinkevičius,* Lietuvos geologinis žemėlapis 1949; *Č. Pakuckas,* Galinių morenų kryptis rytinės Lietuvos aukštumose ir tų aukštumų kilmė (Kosmos XVII, 1936); (") Pietinės Lietuvos glacialmorfologiniai bruožai (Kosmos XIX, 1938); *H. Mortensen,* Ueber die Entwicklung der glazialen Morphologie Litauens (Geologisches Archiv 1924); *A. Bendorius,* Lietuva 1952. *A.B. ir B.Sld.*

Moreno Vila José (1887–1954) ispanų poetas, rašytojas, žurnalistas ir dailininkas. Iš pradžių Vokietijoje studijavo chemiją, o paskui filosofiją ir archeologiją. Dirbo leidyklose ir bibliotekose. 1939 emigravo į P. Ameriką; mirė Meksikoje Jis rašė komedijas, iš kurių pažymėtina Bailio komedija, essay, straipsnius, kelionių įspūdžius. Jo poezija nutolsta nuo jau senstančio modernizmo ir ieško savų išraiškos formų, tačiau jos nesutampa su ateinančios kartos forma. M.V. pirmuose poezijos rinkiniuose pastebimi pradai, vėliau pavadinti ‚grynąja poezija', tariant poezijos stilizavimas, jos nužmoginimas. Tolimesnėj M. V. kūryboj atsispindi nauji iškylą europiniai ir ispanų lyriniai stiliai. Poetas nori susikurti nuosavą stilių, tačiau jam nevyksta. Išsp. Garba 1913, El Pasajero 1914, Coleccion 1924, Jacinta la Peliroja 1929, Puerta Severa 1949.

Morente Garcia Manuel (1886–1942) ispanų filosofas, eseistas ir kritikas. Baigęs mokslus Sorbonos ir Madrido univ., buvo Madrido univ. prof. Įsteigė garsiąją Colección Universal, kurioje pasirodė žymiausi visų tautų ir laikų rašytojų raštai. Buvo labai subtilus vokiečių ir prancūzų filosofų vertėjas, nepaprasto pasisekimo Europoje ir Amerikoje turėjęs lektorius. Prieš mirtį įsišventė kunigu. Jis nesukūrė nuosavos filosofinės sistemos, tačiau nepaprastais pedagoginiais gabumais suformavo naujausią ispanų filosofinę mokyklą.

Moresque siūlai tokie sukti siūlai, kurie nesukriai susukti iš dviejų ar daugiau skirtingų spalvų (ar atspalvių) siūlų. M.s. dėl sukamųjų siūlų spalvų kontrasto ir mažo sukrumo yra margos išvaizdos. Jie naudojami atitinkamam efektui išgauti audinyje. Daug kur vartojami tekstilės pramonėje: drabužių medžiagoms, kilimams ir t.t.

Moret Alexandre (1868–1938) prancūzų egiptologas, nuo 1923 prof. Collège de France. Išsp. Le Nil et la civilisation egyptienne 1926, Histoire de l'Orient 1936, Au temps des Pharaons 1938.

Moreto y Cabaña Agustin (1618 – 1669) ispanų poetas ir dramaturgas. M. laikomas vienu žymiausių ispanų auksinio amžiaus dramaturgų. Jis parašė 70 komedijų, kurios išsiskiria iš kitų didžiųjų ispanų dramaturgų savo natūralumu ir logiškumu išvystant siužetą. Taip pat jis pasižymi savo charakterių įvairumu ir žmonių aistrų vaizdavime neturi sau lygių. Pažymėtina, kad daugumo jo veikalų temos nėra originalios, bet skolintos iš kitų, tačiau, to nepaisant, kiekvienas toks jo veikalas žymiai pralenkia pasiimtąjį pavyzdį. Žymiausiomis jo komedijomis laikomos El desdén con el desdén (Panieka už panieką) 1654 ir El lindo don Diego (Gražusis don Diegas) 1662. Pirmoji komedija, pasižyminti situacijų grakštumu ir klasiniu paprastumu, buvo daugelio svetimų autorių sekimo objektas. Iš jų garsiausi prancūzų Molière ir italų Carlos Gozzi. Kitas jo komedijas sekė Scarronas ir T. Corneille.

Comedias escogidas de Moreto 1922; *R. L. Kennedy,* The Dramatic Art of Moreto 1932. *P.Gč.*

Moretti Marino (g. 1885) italų poetas ir romanistas. M. savo poezijoje dainavo gimtąjį kraštą, liūdesį, meilę. Jo poezija gimininga Pascoli (žr.) poezijai. Neilgai trukus M. eiliuoti liovėsi, pradėjo kurti romanus ir noveles. Šiuose literatūros žanruose jis atrado savo kelią, susilaukė gausių skaitytojų. Žymesni M. poezijos rinkiniai: Fraternità 1905, Poesie scritte col lapis 1910, Poesie di tutti i giorni 1911, I poemetti di Marino 1913, Poesie (autorizuota rinktinė) 1919. Novelės: Il paese degli equivoci 1907, I lestofanti 1909, I pesci fuor d'aqua 1911, La bandiera alla finestra 1917, Conoscere il mondo 1919, Adamo ed Eva 1919, Personaggi secondari 1920, Le capinere 1926. Romanai: Il sole del Sabato 1916, Guenda 1918, La voce di Dio 1920–31, L'isola dell'amore 1920, Nė bella nė brutta 1921, I due fanciulli 1922, I puri di cuore 1923, Il trono dei poveri 1925, La casa del Santa Sangue 1930, Via Laura (autobiografinis romanas) L'Andreanna 1935. M. yra vienas žymiųjų vardų naujoje italų literatūroje. *St.S.*

Moretto, iš tikrųjų Bonvicino, Alessandro (1498–1554) italų renesanso tapytojas, tapybos mokyklos Brescia mieste galva. Jo kūrybos kryptį nulėmė vietiniai Savoldo, Romanino, veneciečiai Lotto ir Tiziano ir Raffaelis. Venecijoje betgi M. greičiausiai visai nėra buvęs, visą gyvenimą dirbdamas gimtajam miestui. Jo darbai dvelkia grožio jausmu, žmoniškuoju kilnumu, stipriais charakteriais, ramybe ir harmonija, jie turi puikų koloritą ir prilygsta geriausiems Venecijos mokyklos pavyzdžiams. Geriausius darbus M. sukūrė apie 1521–41. Daugumas kūrinių Brescios bažnyčiose: Marijos dangun ėmimas katedroje, altoriai S. Francesco, S. Giovanni Evangelista, S. Clemente bažnyčiose, fres-

Moretto Elijo pažadinimas

kos Palazzo Salvadego, Martinengo galerijoje Kryžiaus nešimas, Madona debesyse, Madona su šv. Mikalojum ir vaikais, be to, visa eilė portretų. M. vardo aikštėje Brescia jam pastatė garbės paminklą.

G. Gombosi, M. da Brescia 1943.

Moretum (lot.) 1. ‚grūstuvės (lot. mortarium) valgis', saldus, šaltas, gaivinąs rom. kaimiečių pusryčių valgis, sugrūstas iš įvairių augalų; 2. Vergilijaus laikų klaidingai Vergilijaus vardu išlikusi nuotaikinga, plastiška, meistriškos formos 124 hegzametrų idilė. Tekstas: F. Vollmer, Poetae Latini Minores 1, ³1935.

Morf Heinrich (1854–1921) šveicarų literatūros istorikas. Tyrinėjo prancūzų literatūros istoriją ir jos epochas. Profesoriavo Berne, Züriche, Frankfurte prie Maino, Berlyne. Išsp. Geschichte der französischen Literatur im Zeitalter der Renaissance 1898 (⁴1914), Aus Dichtung und Sprache der Romanen 1903–11 (²1922), Gesamtdarstellung der romanischen Literaturen (serijoje: Kultur der Gegenwart) 1909, Zur sprachlichen Gliederung Frankreichs 1911 ir kt.

Morfa (morpha) gyvulių sisteminė forma žemesnė už rūšį, pasireiškianti paveldimais grupiniais arba generaciniais nukrypimais nuo čia pat gyvenančios tipingos rūšies ar porūšio formos, atsirandanti dėl įvairių priežasčių — dėl temperatūros, šviesos, maisto ir kt. įtakų. (žr. Gyvulių klasifikacija).

Morfėjas (gr. Morfeus nuo morfē ‚forma', ‚sapnų pavidalų davėjas': sapnų paveikslams būdinga pavidalų kaita) helenistinių laikų sapnų dievaitis. Kadangi sapnuojama miegant, tai M. buvo laikomas miego dievaičio Hipno (žr.) sūnum. Mene M. vaizduojamas daugiausia sparnuotas. Plastika: M. J. A. Houdon 1777, Paryžiuje, Luvre. Tapyba: M. ir Halikionė [gr. (H)alkyonē], F. Gessi 1588–1649, Vienoj, Kunsthistorisches Museum.

Morfėjas

Morfema žr. Morfologija.

Morfijus žr. Morfinas.

Morfinas (lot. morphium iš gr. Morpheus ‚sapnų dievas'), $C_{17}H_{19}NO_3$, alkaloidas, fenantreno darinys, randamas opiume (10–15%) drauge su kitais alkaloidais. Pirmasis surastas augalinės kilmės alkaloidas. Jį 1803 surado Sertürner. M. yra stiprus monobazinis junginys gaunamas iš opiumo ekstrakcijos būdu, kristalizuojasi iš vandeniu praskiesto metilo alkoholio rombinių prizmių pavidalu su viena kristalizacinio vandens molekule. 100°C esant praranda vandenį ir lydosi skildamas 254°C. Pirmasis paskelbęs darbus m. struktūros klausimais buvo Knorr (1889). Iš visos eilės struktūrinių formulių, pasiūlytų m., šiuo metu yra plačiausiai priimta 1925 paskelbta Gulland ir Robinson. M. yra iš dalies hidrinto fenantreno darinys, turįs vieną fenolinį hidroksidą, vieną antrinio alkoholio hidroksidą ir deguonio bei etamino jungtis. M. ir jo druskos stipriai veikia centrinę nervų sistemą. Veikia kai kuriuos centrus slopinamai, kai kuriuos stimuliuojamai. Slopina talamus, jutimo centrus didžiosiose smegenyse, kvėpavimo ir kosulio centrus, bet stimuliuoja nugaros smegenis, vagus ir vėmimo centrus, sutraukia lygiuosius raumenis virškinamajame trakte, ypač sfinkteriuose. M. sutraukia akių vyzdžius, stabdo liaukų, išskyrus odos, sekreciją. Odos kraujo indus išplečia, bet kraujo apytaka iš viso, naudojant terapines dozes, maža tepasikeičia. Kaip stiprus narkotikas naudojamas skausmams raminti (analgetinis veikimas) ir miegui sukelti (hipnotinis veikimas). Analgetinio ir skatinančio veikimo efektas išgaunamas paprastai hipnotinio efek-

to nepasiekus. Nuo nemigo, kuris nėra skausmo sukeltas, nėra patikimas vaistas. M. migdąs veikimas pasiekia aukščiausią laipsnį per vieną valandą ir trunka 3–4 valandas. Organizmas greitai pripranta prie pakartotinių vienodų dozių, ir per tai veikimo efektas susilpnėja. Tuo atveju tenka dozes didinti; tai iš savo pusės labai surišta su įpročio pavojumi. M. naudojamas skausmingais širdies, virškinamojo trakto ligų bei sunkių sužeidimų atvejais. Taip pat priešoperacinei anestezijai ir beviltiškais piktybinių auglių atvejais, kai skausmo nuraminimas yra svarbiau, negu eventualinis įprotis. M. iš viršaus neveikia. Terapijoje naudojamas hidrochlorido ir sulfato druskų pavidalu, nes jos tirpsta vandenyje. Į vidų duodama 8–20 mlg. Veikimas yra greitesnis, kai duodama poodinių injekcijų forma. Tuo atveju naudojamas 1% vandeninis m. hidrochlorido tirpalas (0,3–2,0 cm^3). 90% įvesto į organizmą m. yra audinių suskaldoma. Čia svarbų vaidmenį atlieka kepenys. Likutis yra inkstų pašalinamas. M. druskos ir preparatai yra vaistinėse parduodami tik pagal gyd. receptą.

St.K.

Morfinizmas yra įprotis vartoti morfiną kaip svaigalą (plg. Kokainizmas). Asmenys, įpratę vartoti morfiną, vadinami morfinistais. Psichoneurotiniai individai įpranta ieškodami atsipalaidavimo nuo psichinių ar fizinių sunkumų, o psichopatiniai — ieškodami malonumo apsisvaiginime. M. sukeliamas svaigulys, pasireiškiąs perdėtai gera savijauta, atpalaiduojąs nuo rūpesčių, įtampos, baimės, atleidžiąs varžtus, pasidaro priemone pabėgti nuo realybės. Tam pačiam apsisvaiginimo laipsniui pasiekti reikalingas nuolatinis dozės didinimas. Iš antros pusės nemalonūs m. nutraukimo reiškiniai, kaip dvasinė depresija, diarėja, nemigas, vėmimas, stiprūs raumenų skausmai ir pn., verčia morfinistą bet kuria kaina ieškoti morfino. Individas pasidaro priklausomas nuo narkotiko; tai rodo aukščiau minėti psichosomatiniai nutraukimo reiškiniai. Jis paaukoja savo socialinę padėtį, savigarbą ir uždarbį, kad tik įsigytų nelegaliu būdu prieinamo narkotiko, paprastai aukšta kaina. Iš to kyla sveikatos pairimas dėl numitimo, kriminaliniai nusikaltimai, išsigimimas ir skurdas sau ir šeimai. Morfinistai būna dažniausiai sulysę ir turi kojose bei rankose injekcijų adatų randus. Lengviausiai betgi atpažįstami iš reiškinių narkotiko naudojimą nutraukus. Įpratę yra gydomi specialiose geros priežiūros ligoninėse. M. nutraukiamas palaipsniui vengiant nemalonių nutraukimo reiškinių. Nutraukimo eiga trunka paprastai 15 dienų. M. pakeičiamas palaipsniui metadono hidrochloridu, kurio dozė taip pat mažinama iki visiško nutraukimo. Metadonas yra panašus savo veikimu į morfiną, bet sunkiau įprantamas. Patenkinamus gydymo rezultatus gali užtikrinti tik psichoterapinis gydymas, kuris dažnai užtrunka keletą mėnesių ar net metų.

St.K.

Morfologija (gr. morphē ‚pavidalas, forma' ir logos ‚sąvoka, mokslas') 1. mokslas apie formas, jų susidarymą, kilmę ir t.t. Terminas vartojamas daugely mokslo šakų: biologijoje (gyvių ir augalų m.), geografijoje ir geologijoje (geomorfologija, žr. L.E.), kristalografijoje (kristalų m.), lingvistikoje ir kt.

2. K a l b o j e yra žodžių formų sistema arba kalbos mokslo (gramatikos) dalis, kurioje toji žodžių formų sistema dėstoma. Kadangi forma nėra atskiriama nuo ja reiškiamo turinio, tai ši gramatikos dalis dažnai vadinama tiesiog žodžio mokslu, kaip kitos dvi gramatikos dalys vadinamos garsų (fonetika) ir sakinio (sintaksė) mokslu (vok. Lautlehre, Wortlehre, Satzlehre). Tik m. kalbama ne tiek apie atskiro žodžio formą ir turinį, kiek apie žodžių rūšių, vad. kalbos dalių (žr.) bei gramatinių kategorijų (žr.) formas ir jų atmainas, t.y. jų kaitymą, kuris gramatikoj vadinamas linksniavimu, laipsniavimu ir asmenavimu. Žodžių rūšys, arba kalbos dalys, pagal kalbininką F. de Saussure, tarpusavy skiriasi savo reikšme, forma, funkcija ir jungimo sakinyje būdu. M. daugiausia kalbama apie formas, tačiau visada turima galvoj ir reikšmė, nes ir pati kalbos dalių klasifikacija remiasi ne vien forma, bet ir reikšme. Tik vad. formalinė gramatika stengiasi išsiversti vien formų nagrinėjimu, neliesdama žodžių (klasių) reikšmės. Joje stengiamasi nekalbėti apie tai, ką reiškia pvz. daiktavardis ar būdvardis, bet tik sakoma, kad tai yra žodžiai, kurie kaitomi linksniais ir skaičiais (daiktavardžiai) ar linksniai, skaičiais ir giminėmis (būdvardžiai). Vis dėlto formalinė gramatika negali apsieiti ir be reikšmės, nes kitaip ji negalėtų paaiškinti, kuo skiriasi pvz. lietuvių kalbos būdvardžiai nuo tokių skaitvardžių, kaip v i e n a s, v i e n a, p i r m a s, p i r m a ar įvardžių, kaip k o k s, k o k i a,

visas, visa, kurie savo formomis, t.y. kaitmenimis, nuo būdvardžių visai nesiskiria. Dar sunkiau išsiversti vien formų nagrinėjimu tokioj anglų kalboj, kur kalbos dalys savo forma dažnai nesiskiria, nes tas pats žodis gali reikšti daiktavardį ir veiksmažodį (end ‚galas' ir ‚baigti') ar daiktavardį, būdvardį ir veiksmažodį (silver ‚sidabras', ‚sidabrinis', ‚sidabruoti'). Dėl to formalinė gramatika, nagrinėdama tik forminę žodžio pusę, nagrinėja iš tikrųjų tik vieną objekto dalį ir dėl to nėra pilna. Iš tikrųjų formų įvairumo pagrindą ir sudaro ne kas kita, o pati žodžių klasių reikšmė, t.y. kalbos dalių reikšmės skirtingumas. Toji reikšmė savo ruožtu yra susijusi su ontologiniais faktais, mūsų proto suvokiamais. Žmogus realybę suvokia mąstydamas tam tikromis kategorijomis, kurios savo išraišką randa gramatinėse kategorijose. Todėl galima sakyti, kad kalboje atsispindi realybė ir tas būdas, kuriuo tą realybę žmogus suvokia.

Kalbos dalys sudaro pagrindą kitoms gramatinėms kategorijoms (linksniams, skaičiams, giminėms, laipsniams, asmenims, laikams, nuosakoms, veikslams, aspektams, veiksmo rūšims), kurių formos taip pat nagrinėjamos m. Pačią žodžio formą sudaro vienas ar keli forminiai elementai, vad. morfemos, t.y. mažiausi reikšmingi žodžio vienetai. Nuo jų įvairumo priklauso formų įvairumas. Forminiai elementai gali būti pačioje žodžio šaknyje — šaknies balsių kaita, infiksai (žr.) ar šalia šaknies, kurie vadinami afiksais—priešdėliais, priesagomis, galūnėmis. Formos sudaromuoju elementu gali būti kirtis, pvz. ag. kalboje óbject, présent (daiktavardžiai) ir objéct, presént (veiksmažodžiai), ar priegaidė, pvz. lietuvių kalboje aũkštas, káltas (daiktavardžiai) ir áukštas, kaĩtas (būdvardžiai). Gali būti ir sudėtinių formų, sudėtų iš dviejų žodžių, bet turinčių vieną gramatinę reikšmę, pvz. lietuvių k. atliktinių laikų formos ar anglų ir prancūzų asmenuojamosios formos, sudėtos iš asmeninių įvardžių ir nekaitomo veiksmažodžio. Ide. kalbose ta pati morfema gali turėti kelias reikšmes, pvz. žodyje darbas galūnė -as reiškia linksnį, skaičių ir giminę, o žodyje nešu galūnė -u reiškia asmenį, skaičių, laiką ir rūšį. Tačiau kitose kalbose atskira morfema gali turėti tik vieną reikšmę.

Kadangi kalboje įvairių sričių reiškiniai negali būti griežtai vieni nuo kitų atribo-ti, tai ir m. turi susilietimo punktų iš vienos pusės su fonetika, o iš kitos pusės su sintakse. Apie balsių kaitą šakny bei priesagose kalbama fonetikoje, nors toji kaita vaidina tam tikrą vaidmenį ir morfologijoje. O morfologijoje kalbama ne tik apie žodžių formų struktūrą, bet kartais ir apie jų vartoseną; tai iš tikrųjų jau priklauso sintaksei. Gramatikose iš morfologijos kartais išskiriama į atskirą gramatikos dalį mokslas apie žodžių darybą, pačiai morfologijai paliekant tik kaitybą.

H. Osthoff, Morfologische Untersuchungen 1878; *K. Brugmann,* Grundriss der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen 1897; *A. Leskien,* Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen 1876; *G. Uljanov,* Osnovy nastojaščego vremeni v staro-slavianskom i litovskom jazykach 1888; (") Značenija glagolnych osnov v litovsko-slavianskom jazyke 1891; *O. Wiedemann,* Das litauische Praeteritum: Ein Beitrag zur Verbalflexion der indogermanischen Sprachen 1891; *V. K. Porženzinskij,* K istorii form spriaženija v baltijskich jazykach 1901; (") Vozvratnaja forma glagolov v litovskom i latyšskom jazykach 1903; *E. Nieminen,* Der indogermanische Ausgang -ai des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen 1922; *A. Arumaa,* Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina 1933; *Chr. S. Stang,* Das slavische und baltische Verbum 1942; *Rygiškių Jonas,* Lietuvių kalbos gramatika 1922; *Pr. Skardžius,* Lietuvių kalbos žodžių daryba 1943; *J. Otrębski,* Gramatyka języka litewskiego 3, 1956. *L.D.*

Morgagni Giovanni Battista (1682–1771) italų anatomas, paskelbęs pirmąjį savo veikalą Adversaria anatomica prima 1706 (21717) ir atitaisęs daug įsibrovusių anatominių paklaidų. Nuo 1715 Paduvos univ. anatomijos katedros vedėjas. Tačiau didžiausią medicinos mokslui nuopelną yra padaręs veikalu De sedibus causis morborum per anatomen indagatis 1761. Čia išspausdinta neaprėpiama mokslinė medžiaga. Daugelis medicinos problemų buvo paliestos ir išspręstos pirmą kartą. M. aprašė sifilitines aneurizmas, geltonąją kepenų atrofiją, plaučių įdegimą su plaučių parenchimos sustandėjimu (konsolidacija), smegenų plėvių įdegimą, kylantį iš vidaus ausies supūliavimo, skrandžio vėžį, tulžies pūslės akmenis, endokarditą, mitralinės angos susiaurėjimą, aortos nepakankamumą, vainikinių indų sklerozę ir kt. Jis pirmasis aprašė sifilio sukeltas gumas smegenyse ir širdies mušimo užblokavimą, kurį jis pavadino ‚epilepsija su sulėtintu pulsu' (tvinksniu). Jis tvirtai tikėjo ligų apkrečiamumą. Jis atsisakydavo skrosti džiova ar raupais mirusių lavonus. Jis skelbė, kad pasiutimo priežastimi yra savotiškas agentas ‚ypatinga ir keista nuodų rūšis'. Wirchovas sako, kad M. didžiausias nuopelnas yra tai, kad pastarasis įpilietino a-

natominę sampratą medicinoje. M. atidarė naujoviškos, mokslliškos medicinos vartus. M. buvo ne tik patologas-anatomas, bet ir gilus mokslininkas, istorikas ir filosofas. Jis taip pat įvykdė gausių fiziologinių bandymų; taip pat buvo garsus ir sėkmingas gydytojas.

H. E. Sigerist, Grosse Ärzte ³1954; *Ralph Major,* A History of Medicine 2 t. *D.Js.*

Morgan JAV pirklių šeima. 1. Junius Spencer (1813–1890) turėjo didelį pasisekimą kaip bankininkas ir investuotojas. 1854 atsidūrė Anglijoje ir kartu su Jurgiu Peabody vertėsi bankų bizniu. Abu pasiekė tarptautinio garso. Jų dviejų didžiausia pinigine transakcija buvo 50 mil. dol. paskola Prancūzijai karui su Prūsija finansuoti.

2. John Pierpont (1837–1913), Juniaus (1) sūnus, šeimos turtus tiek padidino, kad pasidarė savo meto vienu didžiausių turčių. Jis savo veikimą koncentravo JAV. Darbą pradėjo 1860, įsteigdamas bankinę kontorą Naujorke, kaip tėvo ir Peabody banko atstovas. Toji atstovybė pradžioje buvo vieno žmogaus įmonė. Vėliau jis valdė ne tik pinigines įmones-bankus, bet taip pat ir nemažą skaičių pramoninių įmonių ir turėjo nepaprastos įtakos geležinkelių bendrovėms. Kovoje už pirmavimą geležinkeliuose nugalėjo E. H. Harrimaną. Buvo savininkas draudimo, kasyklų, laivininkystės, telefono ir telegrafo b-vių. Pagaliau jis įsteigė US Steel b-vę, pirmąją bilioninę b-vę pasaulyje. Jo ir jo banko dėka JAV suplaukė iš Europos daug pinigų, kuriais buvo finansuojama didelė dalis JAV pramoninės statybos. Jis buvo kaltinamas už spekuliacinius sandėrius pilietinio karo metu; už pasenusių šautuvų pardavimą unijos kariuomenei; dėl kietų sąlygų, skolinant pinigus valstybei 1895 krizės metu; už nepaprastą pasipelnymą 1907 depresijos-panikos metu ir t.t. M. nei į šiuos, nei į kitus kaltinimus nekreipė dėmesio. Sutiko betgi pasiteisinti kongresiniam komitetui (1912). Atsidūrus valstybei varge, mokėjo jai ir padėti. Taip 1895 jis vienas pats ištraukė JAV vyriausybę iš bankroto, organizuodamas sindikatą aprūpinti vyriausybei aukso ištekliais. M. mėgo sportą, rinko meno dalykus, labai daug aukojo labdarybei ir buvo vienas protestantų episkopalinės bažnyčios vadų.

3. John Pierpont Antrasis (1867–1943), sūnus (1), reikalus perėmęs tėvui mirus. Jis finansavo I pas. karą iki JAV pradėjo kariauti. Tam reikalui pajėgė surinkti anuomet nepaprasto dydžio pinigų sumas. Vienu metu iš karto parūpino 500 mil. dolerių. Po to, kai JAV pačios įstojo karan, šis finansavimas iš M. banko namų pusės pasidarė nereikšmingas. 1933 įstatymui reikalaujant, M. turėjo pasirinkti: ar būti prekybiniais bankininkais, ar investavimo tarpininkais, nes naujasis įstatymas nenumatė prekybinio bankininkavimo ir investavimo sandėrių vienoje ir toje pačioje įstaigoje. M. bankas pasirinko prekybinį bankininkavimą.

M. & Co. bankiniai namai šiuo metu jungiasi su Guaranty Trust, New York. Istorinis Morgano banko vardas išnyksta. Jo vietoje atsiranda Morgan Guaranty Trust. Abu bankai pirmoje eilėje ir didmeniniai bankai. Jie maža rūpinasi paskirais nedideliais skolintojais. Abiejų bankų klientai pačios didžiausios ir pačios geriausios JAV pramoninės b-vės. Jie laikomi geriausiais JAV pramonės ir jos reikalų žinovais.

L.Drg.

Morgan 1. Charles Langbridge (1894–1958) anglų rašytojas, dramos kritikas, 1926–39 dirbo The Times redakcijoj. I pas. kare buvo internuotas Olandijoje; II pas. karo metu tarnavo Anglijos laivyne. 1932 už romaną The Fountain gavo premiją. Išspausdino: My Name Legion 1925, Portrait in Mirror 1929, The Voyage 1940, The Empty Room 1941, A Breeze of Morning 1951, Challenge to Venus 1957.

Ch. Morgan

2. Conwy Lloyd (1852–1936) anglų biologas ir psichologas, filosofiškai interpretavęs evoliucijos teoriją. Nuo 1884 Bristolio univ. prof. Veikaluose Emergent Evolution 1923, Life, Mind and Spirit 1926 ir The Emergence of Novelty 1933 įrodinėjo, jog aukštesnieji būties laipsniai nėra žemesniųjų persitvarkymas į komplikuotesnę sąrangą, bet kokybiškai naujas padarinys, turįs savarankiškus veikimo dėsnius. Pasak M., stebėjimu grįstas naujų savybių prasiveržimo aprašymas atmeta tiek mechanistinę teoriją kaip nepakankamą, tiek Bergsono vitalizmą, kaip nereikalingą. M. pažiūros įtakingai atsiliepė nevieno gamtos mokslininko bei filosofo

darbuose. Dar išsp. Habit and Instinct 1896, Animal Behaviour 1900, Instinct and Experience 1912, A Philosophy of Evolution 1924, The Animal Mind 1930, The Emergence of Novelty 1933. *V.Dn.*

3. Jacques Jean de (1857–1924) prancūzų egiptologas, inž. 1892–97 Kairo muziejaus dir., 1897–1900 vykdė kasinėjimus Persijoje, kur Suzoje surado Hamurabi kodeksą. Išsp. Recherches sur les origines de l'Egypte 1896, Les premières civilisations 1909, Mission scientifique en Perse 1894–1904, Essai sur nationalités 1917, L'humanité préhistorique 1921.

4. Lewis Henry (1818–1881) vienas iš kultūrinės antropologijos, arba etnografijos bei etnologijos, kūrėjų. Studijoms buvo pasirinkęs teisę, tapo advokatu Rochestery (Naujorko valstybėje), tačiau, susidomėjęs Amerikos indėnais ir juos patyrinėjęs, liko etnografijos pradininku. Pažinęs irokėzus ir kitas indėnų kiltis, M. surinko duomenis apie giminystę, tam panaudodamas per 200 paskirų bendruomenių, ir tyrinėjimus paskelbė savo Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family 1871. Tai buvo pirmoji studija apie giminystę, pradėjusi lyginamosios sociologijos mokslo šaką. Jo Ancient Society, atspausdinta 1877, bandė sintetiškai pasekti ‚socialinę evoliuciją' senovinėje Okeanijoje, Amerikos indėnuose, senovės Graikijoje ir Romoje. Žmonijos istoriją jis suskirstė į tris evoliucionistines pakopas: laukinę, barbarišką ir civilizacinę, kurias visos visuomenės turėjusios praeiti. Kiti veikalai: The American Beaver and his Works 1868, Houses and House-life of the American Aborigines 1881.

B. J. Stern, L. H. M. 1930. *A.Mst.*

5. Michèle (tikroji pavardė Simone Roussel; g. 1920) prancūzų filmų aktorė. 1937 suvaidino žymesnį vaidmenį filme Gribouille, greitai iškildama kaip viena žymiausių prancūzų filmo dramatinių aktorių. Iš ankstyvesnių filmų pažymėtini: Orage, Quai des brumes 1938, Les musiciens du ciel 1940. 1940 atvykusi į JAV, M. pasirodė tik antraeiliuose filmuose. Po II pas. karo vaidina vėl Prancūzijoje. 1946 Cannes filmų festivalyje gavo dovaną už geriausiai suvaidintą vaidmenį filme Symphonie Pastorale (su P. Blanchar). Kiti pažymėtini filmai: Maria Chapdelaine 1949, Les Orgueilleux (plg. J. P. Sartre Typhus), R. Clair pastatymo Les grands manoeuvres 1954. *V.Als.*

6. Thomas Hunt (1866–1945) amerikiečių zoologas. 1904–28 eksperimentinės zoologijos prof. Columbia univ., 1928–45 Kalifornijos technologijos inst. Kerckhoffo biologijos mokslo laboratorijų direktorius. Kurį laiką M. dirbo embriologijos srityje, o vėliau atsidėjo specifiniams paveldumo dėsnių tyrimams. Savo ilgais ir nuodugniais tyrimais davė tvirtą pagrindą komplikuotai genų, kaip paveldumo nešėjų, teorijai. Genų prigimtis, jų santvarka chromozome, jų tarpusavio santykiai bei jų elgesys tiek normalioje atsigimimo eigoje, tiek mutacijų atvejais — tai svarbiausi jo tyrimų objektai. Tais savo darbais M. pagarsėjo kaip modernios genetinės mokyklos grindėjas, susilaukęs gana daug pasekėjų. Be specifinių genetikos studijų, jis davė išsamią evoliucijos teorijos apžvalgą, nurodydamas Darwino ir jo sekėjų klaidas bei pabrėždamas silpnumą visų spekuliatyvinių teorijų, neturinčių rimto eksperimentinio pagrindo. Už nuopelnus genetikos mokslo srityje M. apdovanotas daugeliu garbės žyminių, o 1933 gavo Nobelio premiją. Išsp. Regeneration 1901, Evolution and Adaptation 1903, Heredity and Sex 1913, Mechanism of Mendelian Heredity 1915, Critique of the Theory of Evolution 1916, The Physical Bases of Heredity 1919, The Theory of the Gene 1926, Embryology and Genetics 1934. *J.Dbr.*

Morganatinės vedybos (sva. morgangeba ‚jaunojo dovana po pirmaryčių jaunajai') nelygios vedybos, ne vieno luomo asmenų vedybos, vedybos tarp kilmingo vyro ir žemesniojo luomo moters. Ryškus m.v. pavyzdys buvo Anglijos karaliaus Edvardo VIII ir ponios Simpson vedybos.

Morgantown JAV miestas V. Virginijoj; 25.525 gyv. (1950). V. Virginijos universitetas, stiklo, chemikalų, tekstilės pramonė. M. įkūrė 1766 plk. Z. Morgan.

Morgenkurrier 1927 II 5 — 1927 XI 21 Klaipėdoj leistas dienraštis, 4–6 psl., iliustruotas, vokiečių kalba. Turiny plati informacija apie prekybą, pramonę, rinką. Vyr. red. — R. Walsonok, leidėjas — bendrovė Die Presse.

Morgenstern 1. Andreas — vokiečių vėlyvosios gotikos skulptorius. 1516–25 pastatė didįjį altorių Zwettlio bažnyčioje, pagarsėjusį nepaprasta ornamentinių formų emfazija.

2. Carl (1811–1893) vokiečių tapytojas, gyvenęs Frankfurte prie Maino. Dirbo Italijos, Reino krašto, Tauno kalnų ir Frank-

Ch. Morgenstern Starnbergo ež.

furto peizažus. Vertinamas jo aliejinės gamtos studijos.

2. Christian (1805–1867) vokiečių tapytojas, Münchene kūręs realistinį romantinių nuotaikų peizažą.

4. Johann Ludwig Ernst (1738–1819) vokiečių tapytojas, nuo 1772 gyvenęs Frankfurte prie Maino. Jo kūrybą sudaro mažo formato architektūros ir interjerų paveikslai.

5. Oskar (g. 1902) austrų ekonomistas, ekonominių ciklų teorijos instituto steigėjas ir 1935–38 direktorius, 1929–38 Zeitschrift für Nationalekonomie redaktorius. 1938 emigravo į JAV, 1944 gavo JAV pilietybę; dėsto Princetono univ. Išsp. Wirtschaftsprognose 1928, Grenzen der Wirtschaftspolitik 1934, Theory of Games and Economic Behaviour 1944, Economic Stability and the Postwar World 1945, On the Accuracy of Economic Observations 1950.

Morgentau 1. Henry (1856–1946) JAV bankininkas, diplomatas ir žydų labdaros draugijų bei Raudonojo Kryžiaus veikėjas. Baigė Columbia univ. teisių fak. Wilsono rėmėjas. Demokratų partijos veikėjas. Po I pas. karo dalyvavo Paryžiaus taikos konferencijoje, kaip Artimųjų Rytų žinovas. Buvo pasiuntiniu Turkijoje ir graikų pabėgėlių įkurdinimo komisijos pirmininku. Išsp. Ambassador Morgenthau Story 1918, I Was Sent to Athens 1929.

2. Henry, Jr. (g. 1891), sūnus (1). Bestudijuodamas architektūrą, susidomėjo žemės ūkiu, įsigijo ūkį. D. Rooseveltas, būdamas N. Y. valstybės gubernatorium, paskyrė jį žemės ūkio patariamosios komisijos pirmininku, vėliau valstybiniu žemės apsaugos komisaru, įgaliotiniu, o prezidentaudamas paskyrė federalinės ūkio komisijos pirmininku ir žemės ūkio kredito administracijos valdytoju. 1934–45 finansų ministras. Jam tvarkant finansus, buvo nepaprastai pakelti JAV pajamų mokesčiai ir valstybės įsiskolinimas, parduodant lakštus (bonds), kad JAV galėtų pakelti dideles II pas. karo išlaidas. Simpatikas Sovietų Sąjungos ir didelis Vokietijos priešas. Pagarsėjo jo vardu vadinamu planu Vokietijai kontroliuoti.

M. planas — JAV finansų ministro H. Morgentau, Jr., programa Vokietijai pažaboti, panaikinant jos sunkiąją pramonę ir paverčiant valstybę žemės ūkio ir smulkios patarnavimų pramonės kraštu. Planas ypač lietė Ruhro ir Saaro kraštus. Silezija, prijungiama prie Lenkijos, atkrito. Planas buvo pradėtas vykdyti, bet kaip visiškai negyvenimiškas ir nerealus, greitai pamestas. Prie plano sunykimo daug prisidėjo po II pas. karo greitai besitempią JAV ir Sovietų Sąjungos santykiai. Išsp. Germany Is Our Problem 1945. *L.Drg.*

Morgenthau Hans (g. 1904) vokiečių kilmės amerikiečių sociologas, nuo 1949 Čikagos univ. prof., 1949–51 valstybės departamento patarėjas. Išsp. Scientific Man 1946, Politics among Nations 1948, In Defense of the National Interest 1951.

Morghen 1. Raffaello (1761–1833) italų raižytojas, prancūzų kilmės, mokinys savo tėvo ir Volpato Romoje. Raižybos prof. Florencijos akad. Jaunystėje garsėjo Neapolio vaizdais ir serija Mascherata del Carnevale del 1778. Florencijoje atidaręs raižybos įmonę pasižymėjo reprodukciniais raižiniais pagal Raffaelio Vatikano freskas, Demenichino, Mengs, Reni, Poussin, Van Dyck, Tiziano ir Leonardo darbus, visur labai tiksliai perteikdamas šių darbų atskirų dalių santykius, bet jo raižybinė sistematika lieka šalta. Klasicizmo sąjūdis M. raižinius labai vertino.

2. Raffaello (g. 1896) istorikas, nuo 1951 Vid. Amerikos inst. pirmininkas. Išsp. Il tramonto della potenza sveva in Italia 1936, Grigorio VII 1942, Medievo cristiano 1952.

Morgn-Kurier (Rytinis Kurjeris) — nepartinis informacinis žydų dienraštis Kaune. Pradėjo eiti 1933 V 28. Red. Š. Elperinas, leidėjas — dr. L. Rachmilevičius.

Moricas žr. Maurikijus.

Moricz Zsigmund (1879–1942) vengrų rašytojas ir dramaturgas, žurnalistas ir literatūros žurnalo Nyugat (Vakarai) re-

daktorius; savo tautos dainius. M. kūryba yra susieta su tipiškais kaimų ir miestelių asmenimis ir aplinkybėmis, kurių slopinantį gyvenimą jis vaizduoja su žiauriai natūralistiniu erotiškumu. Iš šios srities žymiausių romanų minėtini: Sárarany (Auksas mėšle) 1910 ir A galamb papké (Skelbėjo mieloji žmona) 1912, kuriuose išryškėja rašytojo talentas objektyviai stebėti pasaulį, betgi labiau pabrėžiant seksualinius potroškius ir godumą pinigo. Vėlyvesniuose veikaluose M. pamėgo laukinės energijos scenas, figūras, pasiduodančias neatsispiriamai instinkto jėgai, kaip A fáklya (Deglas). Visai kitoki meniški laimėjimai idiliniame Pillango (Velniūkštis) 1925 ir istoriniame romane Tündérkert (Užburtas sodas) 1922 ir jaudinančiame, pilname poezijos moksliniko romane Légy jó mindhalálig (Būk geras ligi mirties) 1923. Romanuose M. pasireiškė stipriu talentu ir aistringu temperamentu, apibūdinimų ir pasakojimo jėga. Daug silpnesni jo draminiai kūriniai, tačiau susilaukė didelio pasisekimo. *P. Gč.*

Morija (gr.) liguistas palinkimas juoktis.

Mörike Eduard Friedrich (1804–1875) vokiečių poetas. M. vienas didžiausių vokiečių XIX a. lyrikų ir prozininkų. Nemaža jo kūrybos buvo pasisavinta liaudies.

Ed. Mörike

Nemaža jos komponavo Hugo Wolf. M. lyrika artima Goethės lyrikai, yra paprasta ir nuoširdi kaip ir liaudies daina, su romantiniu įsijautimu, bet su antikiniu formos jausmu. Šalia Goethės, romantikos ir antikos įtakos minėtina ir pačios liaudies kūrybos veikmė, tačiau su ypatingu virtuoziškumu M. sugeba gamtos pasaulį pakelti iki mitų pasaulio. Tas pat žymu ir jo prozinėje kūryboje, kur nebėra ribos tarp tikrovės ir vaizduotės. M. romanas Maler Nolten 1832 stovi tarp menininko ir auklėjamojo romano, panėši į Goethės Wilhelm Meister. Reikšmingi ten įdėti eilėraščiai. Artimas moderniajam psichologiniam romanui meniškai vertinga novelė Mozart auf der Reise nach Prag 1856. Raštai: Werke išleido H. Maynz 1909 (²1914), Gedichte išl. F. Deibel 1940, Briefe išleido H. Fischer 1903–04, W. Zemp 1949.

M. Marc, E. M. 1952. *A. Špl.*

Morikonis žr. Marikonis.

Morinas (gud. Moryn, Moryno) bžk. ir buv. dv. Naugarduko aps., deš. Nemuno krante, prie Ašmenos–Naugarduko vieškelio, 1921 M. buvo 130 gyvenamų namų, 661 gyv. Ties M. plačią Nemuno vagą smėlio sėklumos dalija į kelias šakas. Gyventojai verčiasi žemės ūkiu ir sielių plukdymu. M. yra cerkvė, mokykla, paštas ir kooperatyvo krautuvė. M. dvaras turėjęs per 100 valakų žemės, su puikiais mūro rūmais, buvo Brochockių nuosavybė. Ūkis pavyzdingai buvo tvarkomas vokiečių kolonistų. 1920–39 M. buvo lenkų okupuotas, po II pas. karo priskirtas Sovietų Gudijai.

V.Klb.

Morinda medinių augalų gentis lipikinių (Rubiaceae) šeimos, sutinkama tropikinėse srityse, daugiausia R. Indijoje. Šių augalų tarpe yra vertingų dažams ir medienai gauti. M. citrifolia užauga ligi 45 cm aukščio, žievė geltonai raudona, iš šaknų gauna geltonus dažus.

Morini Erica (g. 1906) žymi austrų smuikininkė, Ševčik mokinė. 9 metų amžiaus debiutavo kaip nuostabi smuikininkė. 14 metų atliko koncertinę kelionę po JAV. Dabar nuolat koncertuoja Europoje, Amerikoje, Australijoje. *Iz.V.*

Moriorai (moriori), maruivi, viena iš senųjų polineziečių kilčių, gyvenanti N. Zelandijoje, taip pat ir apie 1930 išmirusi Chatham salose. Šiandien jie įtakoti melaneziškos kultūros moarų, tačiau išlaikę savosios kultūros pagrindus. Jie gyvena vasarą užuoglaudose, o žiemą — žeminėse. Jų laivelį sudaro draugėn surišti mediniai griaučiai, iškloti žolių ryšuliais. Verčiasi žvejyba, paukščių medžiokle ir įvairių šaknų, vaisių rinkimu. Jų tikėjimas nieku nesiskiria nuo polineziečių, o bendruomenėje neturi dar kiltinių.

Moriskai (moriscos) Ispanijos arabai, priėmę katalikų tikėjimą. 1609 jie galutinai buvo ištremti iš Ispanijos. Apie ½ mil. m. turėjo apleisti kraštą. Dėl jų ištrėmimo buvo didelių nuostolių Ispanijos žemės ūkiui, ypač P. Ispanijoje.

H. C. Lea, The Moriscos of Spain 1901; *J. Caro Baroja,* Los moriscos del reino de Granada 1957.

Morison 1. Robert (1620–1683) anglų gydytojas ir botanikas. Buvo karaliaus Karolio II asmens gydytojas. Nuo 1669 Oxfordo univ. botanikos prof. Pirmas sudarė skėtinių (Umbelliferae) šeimos moksliską monografiją (1672) ir parašė Plantarum historiae universalis.

2. Samuel Eliot (g. 1887) JAV istorikas, pradėjęs dėstyti 1915 Harvardo univ. I pas. karo metu dalyvavo laivyno žygiuose ir paskui tarnavo JAV delegacijoje taikos konferencijoje. Jo veikalai pasižymi paprastumu ir aiškumu. II pas. karo metu taip pat buvo laivyne ir ėjo istoriko pareigas. Išsp. Three Centuries of Harvard 1636–1936, 1936, Admiral of the Ocean Sea 1942, (Kolumbo biografija 1492, Growth of the American Republic ³1942, History of the United States Naval Operations in World War II, 1947–58.

3. Stanley (g. 1889) anglų spaustuvininkas, spaudos žinovas ir žurnalistas, University-Press Cambridge ir Monotipų b-vės vedėjas. Parašė daug veikalų spausdinimo meno reikalais. Išsp. Four Centuries of Fine Printing 1924 (²1949), The Arts of Printing 1937, First Principles of Typography 1936.

Morisot Berthe (1841–1895) prancūzų tapytoja, ištekėjusi už tapytojo Manet brolio. Buvo pradžioje didelėje Manet įtakoje, bet vėliau gryno impresionizmo atstovė. Nupiešė daug aliejinių paveikslų — daugiausia moterų ir vaikų.

Morituri te salutant (lot.) pilnas posakis: Ave imperator, m. t. s ‚būk pasveikintas imperatoriau, mirčiai paskirtieji tave sveikina' — gladiatorių sveikinimas imp. Klaudijui.

Moritz Karl Philipp (1757–1793) vokiečių audros ir varžto rašytojas. Kilęs iš Hamelno, Š. Vokietijoje, M. buvo auklėjamas pietistiškai, vėliau vertėsi įvairiais amatais, buvo artistas, mokytojas, ypač Basedowo Filantropiume Dessau mst., karo našlaičių namuose Potsdame, 1786 buvo išvykęs į Italiją, kur susitiko su Goethe, vėliau Veimare buvo Goethės patarėjas teoriniais meno klausimais. Kurį laiką dėstė antikinį meną Berlyno meno akad. Minėtinas M. romanas Anton Reiser 1785–90, kuris, nors pavadintas psichologiniu romanu, yra autobiografija, rodanti to meto jaunimo dvasines ir fizines kančias. Stoja prieš pietizmą ir biurgeriškumą, bet pagaliau pasiduoda klasinei įžvalgai. Mistiškai alegorinė drama Blunt oder der Gast 1781 yra pirmoji vokiečių likimo drama. Meną teoretiškai nagrinėja Über die bildende Nachahmung des Schönen 1786, antikinę mitologiją aprašo Götterlehre 1791.

D. Köhler, K. Ph. M. und seine organische Kunstauffassung 1941; *V. M. Farmakis,* K. Ph. M. and his Conception of the Artist (Diss) 1946. *A.Spl.*

Morka (Daucus) skėtinių (Umbelliferae arba Ammiaceae) šeimos 1-2metis augalas. Šaknis viena, ilga, paprastai nešakota. Keletas skirčių. M. paprastoji (D. carota) ilga, laiba, nevalgoma šaknimi, pas mus sutinkama palaukėse, pievose. P. Europoje kai kurios savaiminės m. (D. gingidium ir D. gummiferae) duoda sakingų medžiagų. M. valgomoji (D. sativus, D. c. subsp. sativus) jau prieš 2000 metų žinoma daržovė; ir dabar plačiai visur auginama. Šios dvimetės m. šaknis stora, gelsvai rausva, sultinga, saldaus skonio. Turi provitamino A, vitaminų V, C, iki 12% cukraus, lecitino ir nežymų kitų medžiagų kiekį. Sultys vartojamos nuo mažakraujystės, rachito, virškinimui gerinti. Jos geltonomis medžiagomis (karotinas) kartais spalvinamas sviestas. Vartoja taip pat ir gyvuliams šerti. Laukinių m. šaknys, lapai ir sėklos kaimiečių vartojamos arbatai nuo vandeninės ligos ir kt. M. valgomoji į Ameriką atgabenta iš Anglijos (1609 į Virginiją, 1629 į N. Angliją). Pagal formą, spalvą, kokybę, rūšį ir kt. jos yra daug veislių.

K. Reklaitis, Bandymai su pašarinių morkų veislėmis 1931, 1933, 1934 (ŽŪA metraštis) 1935.
J.Rkt.

Morkelis Morkus (1893 II 13 Dusetų par. — 1957 IX 5 Kelmėje) kunigas. Aukštuosius teol. mokslus ėjo Petrapilio dvasinėje akademijoje, kur įgijo teol. magistro laipsnį. 1916 įšventintas kunigu, 1918 paskirtas į Žemaičių dvasinę seminariją Kaune prof. Vėliau doc. titulu dėstė Lietuvos univ. teologijos filosofijos fak. teologijos sk. patristiką ir homiletiką, o Kauno kunigų seminarijos žemesniuose kursuose graikų k., kartu eidamas įvairias pareigas Kauno arkivyskupijos kūrijoje, nuo 1931 sinodalinis teisėjas. Atskirais klausimais, daugiausia liečiančiais Bžn. Tėvus, yra rašęs Tiesos Kelyje, Židinyje, Soter, Lietuvos Mokykloje. Užėjus bolševikams, M. buvo iš VDU atleistas ir dirbo įvairiose parapijose pastoracinį darbą.

M. Morkelis

Morkienė morkų ir bulvių sriuba.

Morkūnas 1. Jokūbas (apie 1550– apie 1611) Vilniaus spaustuvininkas, vedęs spaustuvę nuo 1592 ligi 1607 ir vadinęsis Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos tarnu.

Savo spausdinamų knygų vieta dažnai nurodydavo ne Vilnių, bet įvairias kitas vietas, pvz. Upytę, Žeimius, todėl buvo manyta, kad M. buvo keliaująs spaustuvininkas, bet Vc. Biržiškos manymu, M. tik dėl kurtuazijos nurodydavo gyvenamų vietų vardus didikų mecenatų, kurie duodavo lėšų išspausdinti knygai. 1660 išspausdintos Mikalojaus Rejaus reformatų postilės — Postila Lietuwiszka Tatay est Izguldimas Prastas Ewangeliu ant koznos Nedelios ir Szwentes per wisus metus, turinčios 778 psl., vertėju buvo laikomas M. Petkevičius. Bet Vc. Biržiška Senųjų lietuviškųjų knygų istorijoje II, 1957, 15 psl. Postilės vertėju laiko Jokūbą Baltramiejaitį Morkūną, o galimu padėjėju Albertą Striška, kurie studijavo Karaliaučiuje ir ten galėjo susipažinti. M., studijuodamas Karaliaučiuje, turėjęs progos susipažinti su spausdinimo menu ir iš ten jį perkelti į Vilnių.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija II, 1957, 13–16.

2. Kazys (g. 1924 Žiežmariuose, Trakų aps.) dailininkas. 1952 baigė Kauno valstybiniame dailės institute vitražo studiją. Dirba vitražo ir plakato srityje. Dailės parodose dalyvauja nuo 1953. Gyvena Vilniuje.

3. Mykolas (g. 1916 II 17 Paislikio vsd., Vaškų vls., Biržų aps.) 1938 baigė Biržų gimn., 1938–40 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, 1940–44 Vilniaus univ. ekonomikos fak., 1945–47 ekonomikos mokslų studijas gilino Insbrucko univ., Austrijoje, kur apgynė disertaciją Senųjų prūsų istoriškai politinės ir ūkinės problemos (Die historisch-politischen und wirtschaftlichen Probleme Altpreussens), gaudamas ekonomikos mokslų dr. laipsnį. 1948–49 studijavo keramiką Meno mokykloje Friburge. Gyvendamas Vilniuje, savo spaustuvėlėje, be kitų spaudos darbų, 1944 spausdino priešnaciško pogrindžio laikraštį Laisvą Žodį. 1951 čikagoje įsteigė lietuvišką spaustuvę, kurioje per 8 metus atspausdino apie 200 liet. knygų, daugelį lietuviškų spaudos darbų. M. spaustuvėje spausdinama lietuviškų laikraščių.

4. Pranas (g. 1897) vertėjas. Lietuvos kariuomenės savanoris, Vyties Kryžiaus kavalierius. 1941 bolševikų areštuotas. Priklausė studentų varpininkų organizacijai ir bendradarbiavo originalia kūryba ar vertimais spaudoje. Savo atsiminimus rašė Savanorių Žygiuose 1 (1937), bendradarbiavo Karyje, Trimite. Išvertė A. Dumas Grafas Montekristas 1928, G. Casanovos atsiminimus, E. Wallace Veidas tamsoje, G. Boccaccio Dekameroną 1929, J. Londono Jūrų vilkas 1930, P. Cruif Babkokas vitaminų tėvas 1939.

5. Pranas žr. Markūnas, Pranas.

6. Simonas (g. 1902 Valtūnų k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps.) kunigas, socialinės globos veikėjas. 1926 baigęs Kėdainų gimn. 5 klases, įstojo į Kauno kunigų sem.; 1933 baigė ją ir VDU teologijos filosofijos skyrių ir buvo įšv. kunigu. 1933–44 Kauno Prisikėlimo bažnyčios vikaras, 1944 V—VIII Vilijampolės bžn. klebonas. Tremty: 1945–46 Kufsteino ir Hechingeno lietuvių stovyklų klebonas, 1947–49 prokuratorius Vyr. lietuvių sielovados tvarkytojo Vokietijoje ir Austrijoje, 1949–50 Sioux City, Iowa (JAV) Šv. Vincento bžn. kapelionas, 1950–51 Carrol (Iowa) Šv. Petro ir Povilo bžn. vikaras, nuo 1951 Sioux City lietuvių parapijos klebonas. Tik paskirtas vikaro pareigoms, tuoj pradėjo veikti socialinės globos srityje: 1933–44 Šv. Vincento Pauliečio d-jos Prisikėlimo bžn. skyriaus pirmininkas, 1935–37 Krikščionių darbininkų Prisikėlimo bžn. sk. pirm., Šv. Vincento centro valdybos revizijos komisijos narys, 1941–44 Kauno tuberkuliozinės ligoninės vicedirektorius. 1933–37 įkūrė Kaune senelių prieglaudą ir tris vaikų darželius. 1937–39 M. iniciatyva buvo pastatyta keturių su puse aukšto mūrinė senelių ligonių prieglauda. Sioux City lietuvių bžn. išdekoravo bei sudėjo 27 vitražus (dailininkas A. Valeška), išmokėjo parapijos skolas, įsteigė parapijos pradžios m-lai statyti fondą.

S. Morkūnas

Morkus. Dabar šis krikštavardis (IV 25) lietuvių veik nebevartojamas, bet XVI a. dažnesnis už Juozapą ir labiau paplitęs valstiečių negu bajorų tarpe (žr. Krikštavardžiai). Vien Martyrologium Romanum mini 18 to vardo šventųjų, bet krikštavardžiui pradžią yra davęs evangelistas M., šiaip vadinęsis Jonu (Apd. XII, 12, 25). Kadangi Kristaus gimimo laikais žyduose buvo jau paplitę nemaža ir graikiškų bei romėniškų vardų, tai manoma, kad ir M. prievardis yra madinis, pasigautas iš populiaraus romėnų vardo (praenomen), re-

čiau pravardės (cognomen) M a r c u s, rašomo gr. M á r k o s. Spėjama, kad jis sutrumpintas iš sen. lot. *Mārticos ir etimologiškai jungiamas su karo dievu lot. Mars (km. Mārtis). Reikštų ‚Marso sūnus', t.y. karingasis. Kitų vėl teigiama, kad vardas galįs būti ir ne skolintas, bet tik perdirbtas iš hebr. Mar Chusi ‚juodasis ponas'. — Venecijos San Marco katedroje, statytoje XI a., laikomi šv. M. palaikai. Iš čia šventojo kultas, o tuo pačiu ir krikštavardis visų pirma paplito romanų kraštuose (it. Marco, prc. Marc), o vėliau ir kitur, ypač Vokietijoje. Plg. vok. Markus, Mark, Marx, dabar bevartojamas tik pavardėmis, bet žydų taip pat ir vardu, dažnai pakaitu žydiškam Mordhekhai (žr. Mardokėjas), pasiskolintam iš babiloniečių dievo Marduko (žr.) vardo.

Lietuvoj M. krikštavardis šaltiniuose pasirodo pačioje XVI a. pradžioje. Pvz. Lietuvių Metrika 1516 mini tuo vardu Nemenčinės apl. Vilniaus vysk. žvejį. Tačiau galima spėti, kad krikštavardžio imta plisti žymiai anksčiau. Mat, viename unijiniame 1434 akte didikas Mantrimas vadinamas ‚Markowiensis tenutarius', t.y. Markavos (žr.) laikytojas. O ši vietovė, be abejo, praminta pagal jos įkūrėjo M. vardą. Jis, žinoma, galėjo būti lietuvis arba ir gudas. Lietuvos Metrikoje ir gudiškai rašytuose inventoriuose krikštavardis rašomas nuosekliai M a r k o, o lenkiškuose — Marek. Lietuviams šį vardą bus tarpininkavę gudai. Pirmieji mūsų rašytojai (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas) evangelisto vardą rašo M a r k u s, o Daukša ir Sirvydas jau — M o r k u s. Kadangi sen. gudų tarta Márko (dabar taria: Márka), tai kirčiuotam balsiui a lietuvių kalboje dėsningai atliepia tvirtagališkai kirčiuojamas balsis o: M ō r k u s. Rytiečių tarmėse dar sakomos ir mažybinės lytys: Morkėlis, Morkùtis, Morkiùkas, Morkučiùkas, taip pat Morkiõkas. Mažvydo Markus, žinoma, galėtų būti skaitomas ir Morkus (plg. jo szmanes = žmones). Bet dvibalsį ar čia patvirtina dabartinė žemaičių pavardė M a ř k u s. Plg. dar 1596 inventoriaus Markus Žindaitis (Žindaičių k., Jurbarko vls.). Ši lytis išliko nepakitusi ėmus vardą, dėl kirčio analogijos (plg. markà, mařką, markùs, mařkų, žem. smařkus), tarti su tvirtagale priegaide. Taip pat tvirtagališkai žemaičiai kirčiuoja ir žydo vardą M a ř k ė. — Iš dvejopos M. vardo lyties yra dar kilusios ir šios pavardės: Mõrkus, Morkỹs, Morkėlis, Morkeliūnas, Márkelis, Markeliūnas, Markùlis, Markáitis, Morkūnas ir Markūnas (abu pažįstami jau XVI a.), Morkvėnas (iš kamieno Morku- + priesaga ėnas, plg. lietus : trm. lietvingas), Markūzà (iš vok. Markuse), o vietovardžiai Markùčiai (Vilniaus priemiestis ir Musninkų vls. k.) ir Markùtiškiai (Darbėnų vls. k. ir Jonavos vls. dv.) yra vėl atsiradę iš pavardės Markùtis. Su slaviškomis priesagomis sudaryti: Markáuskas, Markėvičius. Šiaip dar morkinių vietovardžių turime dvejus Morkus, vienus Morkius, ketverius Morkūnus ir vienus Markūnus, be to, per dešimtį įvairių vedinių su priesaga -išk-, pvz. Morkiškė, -is, -iai, Markiškiai, Markeliškiai, Morkūniškis, -iai, Morkaviškis.

Litovskaja Metrika I, 1903; *K. Jablonskis*, Istorijos archyvas I, 1934; *M. Gottschald*, Deutsche Namenkunde 1954. *A.S.*

M. E v a n g e l i s t a s. Antros Avangelijų knygos autorius yra šv. Morkus, kuris turėjo dar kitą, Jono, vardą. Anuo metu žydų buvo įprasta turėti du vardus: hebraišką ir graikišką ar lotynišką, pvz. Simonas Petras, Saulius Paulius, Juozapas Barsabas ir kt. M. yra jeruzalietis, sūnus Marijos, kurios namuose apaštalai, Kristui įžengus į dangų, rinkdavosi melstis (Apd 12, 12) ir kur greičiausiai Kristus bus valgęs Paskutinę Vakarienę; šv. Barnabo pusbrolis. Spėjama, jog antroje Evangelijų knygoje minimas jaunuolis, kuris, Kristų suėmus Alyvų darže, pabėgo, palikęs tuniką, yra ne kas kitas, kaip pats šv. Morkus (14, 51 s). Vadinasi, šv. Morkus, nors ir visai jaunas būdamas, bus pats pažinęs Kristų, ir nuo pat Bažnyčios pradžios bus buvęs artimai bendravęs su apaštalais. Visai galimas dalykas, jog šv. Petras bus jį pakrikštijęs (1Petr 5, 13). Į apaštališką darbą šv. Morkų įtraukė jo pusbrolis šv. Barnabas. Jis dalyvauja pirmoje šv. Povilo apaštališkoje kelionėje, kaip šv. Barnabo ir šv. Povilo bendradarbis (Apd. 13, 5). Bet Pamfilijos Pergėje jis atsiskiria nuo šių dviejų, greičiausiai pabūgęs kelionės sunkumų, ir grįžta atgal į Jeruzalę (Apd 13, 13). Rengiantis į antrą apaštališką kelionę, šv. Barnabas vėl siūlo Povilui paimti drauge ir šv. Morkų, bet Pagonių Apaštalas nesutinka, todėl šv. Barnabas atsiskiria nuo šv. Povilo, ir, pasiėmęs su savim šv. Morkų, vyksta apaštalauti į Kipro salą (Apd 15, 39). Vėliau,

Morkus

Tintoretto — Šv. Morkaus kūno atradimas

G. Bellini: Šv. Morkaus pamokslas (pav. detalė)

t.y. po 51 metų, šv. Morkus atvyko į Romą ir čia, kaip liudija padavimas (Klem. Al. : PG 9, 732), buvo artimas šv. Petro bendradarbis. Kai Apaštalų Kunigaikštis rašė savo pirmąjį laišką, M. dar buvo su juo imperijos sostinėje (1Petr 5, 13). Šv. Morkus Romoje talkino ne tik šv. Petrui, bet taip pat ir šv. Povilui jo pirmosios čia nelaisvės metu. Apie 66 m. šv. Morkus buvo Rytuose. Padavimas liudija, kad šv. Morkus bus įsteigęs Aleksandrijos (Egipte) Bažnyčią ir buvęs jos pirmuoju vyskupu (Eus. HE 2, 16, 1 : PG 20, 173). Šv. Morkaus relikvijos nuo IX a. yra saugomos Venecijoje garsioje šventojo garbei dedikuotoje bazilikoje.

M. Evangelija. Nuo pat pradžios antroji Evangelijų knyga Bažnyčioje buvo žinoma, pripažįstama kanoniška, cituojama ir šv. Morkui, šv. Petro mokiniui ir bendradarbiui, priskiriama. Tai ką padavimas vieningai teigia, pati Evangelijų knyga neabejotinai patvirtina, būtent, kad jos autorius bus buvęs Palestinos žydas, artimas šv. Petro bendradarbis bei jo skelbtos Evangelijos Romoj ir kitur liudininkas; toks iš tikro buvo šv. Morkus. Tai rodo knygoje užtinkami iš vienos pusės gausūs semitizmai (7, 2; 8, 11; 11, 28 ir kt.), iš kitos pusės kai kurie lotynizmai (2, 23; 15, 15.19 ir kt.); o, be to, autoriaus artimumas, kuris knygoje yra ryškiai matomas, šv. Petrui (1, 16.36; 3, 16; 9, 2 ir kt.) bei jo skelbtai Evangelijai, kaip paduoda Apaštalų Darbų knyga (1, 21; 2, 22; 10, 37–42). Kad antrąją Evangelijų knygą bus parašęs šv. Petro mokinys, kuris užrašė tai, ką girdėjo Petrą skelbiant, matyti ir iš to, jog joje plačiai kalbama apie tai, kas rodo Apaštalų Kunigaikščio silpnybes, ir paprastai nutylima tai, kas kelia jo garbę.

Šv. Morkus, kuris pažino Petrą jau Jeruzalėje (Apd. 12, 12), kuris buvo su juo Romoje ir kurį Apaštalų Kunigaikštis vadina savo ‚mylimiausiuoju sūnumi' (1Petr 5, 13), surašė Evangelijų knygoje tai, ką girdėjo iš šv. Petro lūpų apie Jėzų Kristų, Dievo Sūnų (1, 1). Po trumpo įvado apie Joną Krikštytoją ir Kristaus krikštą bei gundymą (1, 1–13), evangelistas plačiai kalba apie Išganytojo apaštališkąją veiklą Galilėjoje (1, 14 — 9, 50); po to trumpai aprašo Jėzaus kelionę į Jeruzalę ir Jo veiklą Judėjoje (10, 1 — 13, 37); pagaliau paduoda išsamų Kristaus kančios ir prisikėlimo aprašymą (14, 1 — 16, 8); baigia trumpu priedu apie prisikėlusio

Viešpaties pasirodymus ir dangun įžengimą (16, 9–20).

Šv. Morkus savo Evangelijų knygą skyrė Romos tikintiesiems, kaip liudija padavimas (Klem Al. : Eus HE 6, 14, 5–7 : PG 20, 552) ir kaip tvirtina pati Evangelijų knyga, būtent, joje sutinkamieji lotynizmai (J. M. Lagrange, St Mrc, 1947, CVIs). Paduodamas šv. Petro skelbtą Evangelijos katechezę, šv. Morkus siekė pristatyti bei parodyti Romos tikintiesiems Kristų: priėmusį žmogaus prigimtį, bet esantį tikrą Dievo Sūnų. Kristaus dieviškumą šv. Morkus įrodo ne iš S. Testamento pranašysčių, kaip šv. Matas, ir ne iš tiesioginių Kristaus prisipažinimų bei Jo gilių teologinių kalbų, kaip užtinkame pas šv. Joną, bet veikiau iš Jo darbų, t.y. iš gausių Jo padarytų stebuklų bei parodytų antgamtinių ženklų. Vienok tiesioginis šv. Morkaus Evangelijos tikslas nėra nei dogmatinis, nei apologetinis, bet greičiau istorinis. Jis siekia pristatyti tikintiesiems Kristų: kaip Jis gyveno, veikė ir sėkmingai užbaigė savo misiją žemėje.

Šv. Morkus savo Evangeliją parašė graikų kalba, bet, kadangi pats žydas ir nebuvo aukštos kultūros, tai jo knygos kalba nėra nei turtinga, nei gryna: joje pilna hebraizmų ir net šiek tiek lotynizmų. Antrosios Evangelijų knygos stilius iš vienos pusės yra labai paprastas, iš kitos pusės labai gyvas ir skaitytoją pagaunąs. Šv. Morkaus pasakojimas yra vaizdingas ir smulkmeniškas, natūralus ir gyvenimiškas, kaip galėjo rašyti tik betarpis įvykių liudininkas arba betarpio liudininko bendradarbis.

Padavimas liudija, jog šv. Morkus savo Evangelijų knygą bus parašęs Romoj, prašomas pačių imperijos sostinės tikinčiųjų. Kada jis ją bus parašęs, sunku tiksliai nustatyti. Veikiausiai tarp 53 ir 63. Ši nuomonė remiama šiais argumentais: 1. Padavimas aiškiai liudija, jog šv. Morkus bus parašęs savo Evangelijų knygą po to, kai šv. Matas jau buvo parašęs savąją, t.y. ne anksčiau kaip 55 (žr. Matas). 2. Lygindami šv. Morkaus Evangeliją su šv. Luko, egzegetai beveik vieningai prieina išvadą, jog šis pastarasis, rašydamas savo Evangeliją, bus naudojęsis pirmuoju; tai reiškia, kad šv. Morkus savo Evangeliją bus parašęs pirm šv. Luko, t.y. prieš 63, nes trečioji Evangelijų knyga turėjo būti parašyta prieš 63 pabaigą (žr. Lukas). 3. Visa eilė aplinkybių rodo, kad šv. Morkus į Romą bus atvykęs tik po 51, t.y. po to, kai sugrįžo iš Kipro salos, kur buvo nuvykęs su šv. Barnabu. Kadangi iš kai kurių knygoje paduodamų aplinkybių aiškiai matyti, kad ji turėjo būti parašyta, kai Evangelija pagonyse jau buvo žymiai praplitusi; o iš Padavimo liudijimų matyti, jog šv. Morkus prieš parašydamas Evangelijų knygą, bus ilgesnį laiką buvojęs su šv. Petru, todėl beveik tikra, kad antroji Evangelija bus buvusi parašyta ne anksčiau kaip 53. 4. Šv. Irenėjaus tekstas, pagal kurį Morkus bus parašęs Evangelijų knygą po šv. Petro ir šv. Povilo mirties (Haer 3, 1, 1 : Eus HE : PG 20, 449), yra arba klaidingas, kadangi Klem Al 1 c. aiškiai teigia, kad antroji Evangelija bus buvusi parašyta dar šv. Petrui gyvam esant, arba aiškintinas ta prasme, kad čia turima mintyje ne Evangelijos parašymas, bet veikiau jos paskelbimas, galėjęs įvykti vėliau.

E. Mangenot, Marc (Evangile de Saint): Dict. de la Bible 4, 719–744 (čia yra plati senesniųjų autorių bibliografija); *I. Rohr*, Die Glaubwürdigkeit des Markusevangelium (Bibl. Zeitfr. 2, 4, 1909); Der Aufbau des Markusevangeliums (Theologische Quartalschrift 101, 1920); *E. J. Rawlison*, The Gospel According to St. Marc 1925, 1931; *M. J. Lagrange*, St. Marc 1927, 1947; *H. B. Swete*, The Gospel According to St. Mark 1927; *E. von Dobschütz*, Zur Erzähler Kunst des Markus (Zeitschrift f. d. NT Wiss. 27, 1928); *P. Dausch*, Die drei älteren Evangelien ⁴1932; *P. Joüon*, L'Evangile de N-S. J.-Cr, 1930; *L. Pirot*, St. Mathieu – St. Marc: La Ste Bible 9, 1935, 1946; *G. Hartmann*, Der Aufbau des Markusevangelium 1936; *A. Schlatter*, Markus der Evangelist für die Griechen 1935; *E. Lohmeyer*, Das Evangelium des Markus 1938; *J. Schmid*, Das Evangelium nach Markus 1939; *A. Vitti*, La cristologia nella catechesi si S. Pietro 1939; *J. Huby*, Evangile s S. Marc: Verbum Salutis 1948; *A. Vaccari*, La Sta Bibbia 8, 1950, 135–188; *J. B. Colon*, Marc: Dict. de la Bible Spl. 5, 835–862; *A. Guidetti* Ev sc Marcum 1954; *E. T. Thomson*, The Gospel According to St. Mark 1954; *W. Middendorp*, Der Durchbrecher aller Bände — Das Ev. hl. Markus 1954; *H. S. John*, An Analysis of the Gospel of St. Mark 1954; *F. Rienecher*, Das Ev. nach Markus ³1955; *C. C. Martindale*, The Gospel According to Mark 1956; *K. Staab*, Das Ev. nach Markus und Lukas 1956; *W. Barclay*, The Gospel of Mark 1957; *G. R. Beasley-Murray*, A Comm. on Mark 13, 1957; *C. L. Mitton*, The Gospel According to St. Mark 1957; *R. Glovers*, Teacher's Comm. on the Gospel of St. Mark 1957; *L. Koehler*, Markus-Evangelium 1957; *G. Dehn*, Le Fils de Dieu-Comm sur l'Evangile de Marc 1957. *L.T.*

M o r k a u s p r o c e s i j a (IV 25) yra viena iš Kat. Bžn. atgailos procesijų išmelsti gero derliaus (litania maior). Jos metu kalbama ar giedama Visų Šventųjų litanija (nuo IX a.) ir atitinkamos maldos. Senovėje litanijos vietoje būdavo giedamos psalmės. Paprastai M.p. daroma iš vienos bažnyčios į kitą arba iš bažnyčios į laukus prie kryžiaus ar tam parengto altoriaus.

M.p. nieko bendra neturi su šv. Morkaus švente, kuri yra daug vėlesnė už M.p. Pirmiausia įvesta Romoje pop. Liberijaus (352–366) vietoje pagonių procesijos, vad. Robigalia, kuri buvo tą pat dieną ir vykdavo tuo pačiu keliu, kaip ir vėlesnė M.p. Senovės Romoje M.p. prasidėdavo iš Šv. Lauryno in Lucina bažnyčios, eidavo via Flaminia iki Milvio tilto, o iš ten pasukdavo į Šv. Petro baziliką. Vėliau kryptis buvo pakeista: Laterano gatve iki Šv. Morkaus bažnyčios, o iš ten į Šv. Petro baziliką. Iš Romos M.p. paprotys ir apeigos paplito visoje Bažnyčioje. J. Kurczewski (Kościol Zamkowy I, 30) rašo, kad jau 1525 Vilniaus kapitula nustatė, kad M.p. turi būti daroma iš katedros į Šv. Jurgio bažnyčią. Seniau M.p. dieną būdavo pasnikaujama.

Iš vėlesnio atsitiktinio sutapimo M.p. su šv. Morkaus švente, patsai šv. Morkus imta laikyti derliaus globėju. Jo dieną Venecijoje jaunuoliai dovanoja mergaitėms pirmuosius rožių žiedus. Sicilijoje šv. Morkaus dieną šventinamos gėlės paskui laikomos namuose. Romoje yra legenda, kad šv. Morkus šią dieną padaręs stebuklą — patenkindamas popiežiaus norą, nunokinęs vyšnių, nors buvo dar tik balandžio mėn.

L. Duchesne, Origines du culte chrétien 1925.

Morkus popiežius, šventasis (šventė X 7), romėnas, valdęs Bažnyčią 366 vos 8 mėn. Jo veikla mažai žinoma. Liber Pontificalis jam priskiria Ostijos vyskupui palijaus suteikimą ir privilegiją konsekruoti naują Romos vyskupą. Pastatydinęs 2 bazilikas: šv. Morkaus (Titulus Marci), kuri šiandien yra Venecijos rūmuose, ir Šv. Balbinos prie Ardeatinos kelio, kurioje buvo pats palaidotas; jos šiandien nėra nė ženklo.

Acta SS. Octobris. III, 1770; *J. P. Kirsch,* Die römische Titelkirche im Altertum 1918.

Morkus Vladas (g. Ariogaloje, Kėdainių aps.) aviacijos kapitonas. 1920 baigė III-čią karo mokyklos laidą. 1925 persikėlė į karo aviaciją, baigė aviacijos karininkų kursus ir gavo karo lakūno vardą. 1927 vienas iš Lietuvos Aero Klubo steigėjų. 1941 su šeima išvežtas į Sibirą. Bendradarbiavo Paukščių Keliuose, Lietuviškoje Enciklopedijoje.

Morkus ir Marcelijonas šventieji (šventė VI 18), Romos kankiniai imp. Dioklecijono laikais. Apie jų gyvenimą mažai kas žinoma. Vėlesni raštai mini juos buvus dvynukus ir diakonus. Tiek yra tikra, kad juodu buvo palaidoti Bazileus kapuose tarp Via Appia ir Via Ardeatina. VII a. maldininkų kelionių aprašymuose (Itineraria) randa, kad M. ir M. kūnai buvo po altoriumi bazilikoje, pastatytoje jų garbei.

Acta SS. Junii IV, 1867.

Morkvėnas Napoleonas (g. apie 1880 Kirdonių k., Pabiržės vls., Biržų aps.) teisininkas. Mokėsi gimnazijoje Vilniuje. Teisę studijavo Petrapilio univ., kurį baigęs dirbo teismuose Turkestane, eidamas teismo tardytojo, taikos teisėjo, kartu ir notaro pareigas. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1921 pirmasis Vabalninko taikos teisėjas, 1922–25 Šiaulių apygardos teismo teisėjas, 1925–29 Panevėžio apygardos teismo pirmininkas, 1929–38 Šiaulių apygardos teismo pirmininkas, nuo 1938 Vyriausiojo tribunolo teisėjas. 1941 birželio mėn. išvežtas į Sibirą.

Morkvenė (Astrodaucus) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinis baltažiedis dvimetinis augalas. M. rytinė (A. orientale, Daucus pulcherrimus). Sutinkamas Vilniaus apylinkėse (sulaukėjęs).

Morlay Gaby (g. 1897) prancūzų dramos ir filmo aktorė. M. dalyvavo įvairiuose teatruose: S. Guitry pjesėse Simone (1913), Le Scandale de Monte-Carlo, Petite Reine ir kt. Iš viso M. dalyvavo daugiau kaip 40 teatro pjesių ir per 70 prancūzų filmų. Pastarųjų tarpe išskirtini: Faubourg Montmartre, Lunegarde, Sa Majesté M. Dupont, Les Amants terribles, Papa, maman, la bonne et moi ir kt. 1957–58 M. buvo Teatro aktorių instituto direktorium.

Morland George (1763–1804) anglų tapytojas, savo ankstyvą meno karjerą pradėjęs studijuodamas pas savo tėvą. Jo gyvenimas pasižymėjo nuolatiniu puotavimu ir skolomis. 1799 pateko į prasiskolinusiųjų kalėjimą. Po keletos pakartotinų areštų, praradęs sveikatą, mirė. Nežiūrint visko, jo darbų pareikalavimas buvo didelis: yra priskaičiuojama apie 4000 paveikslų, iš kurių 192 buvo išgraviūruoti dar jam gyvam esant. Šios graviūros pasižymėjo didaktine tematika, kuri buvo populiari to meto anglų mene. Jo tapyba, pasižyminti šviesos aspektais ir sodriu storai užteptu pigmentu, buvo XVII a. danų tapybos įtakoje. M. darbų yra Kensingtono muziejuje, New York Historical Society, The Metropolitan Museum of Art, Naujorke, Corcoran Galerijoje, Vašingtone ir kt.

Morley 1. Christopher (1890–1957) amerikiečių rašytojas ir žurnalistas. Iš jo daugiau kaip 50 populiarių lengvo pobūdžio knygų minėtinos: Parnasus on Wheels 1917, The Trojan Horse 1937, Kitty Foyle

1939, The Man Who Made Friends With Himself 1949. M. poezija nėra originali.

2. John (vikontas M. Blackburn) (1838–1923) anglų liberalų politikas ir rašytojas, entuziastingas progreso šalininkas, atstovavęs John Stuart Millio radikalizmui. 1867–83 sėkmingai redagavo Fortnightly Review ir rėmė Gladstone politiką. 1883 pateko į parlamentą. Nuo 1878 M. buvo English Men Letters redaktorius, spausdino žymiųjų anglų biografijas. Pats M. yra parašęs daug biografijų: Life of E. Burke 1879. 1886 Gladstone ministrų kabinete teko atsakingos pareigos — Airijos reikalų sekretoriaus, kadangi jis buvo palankus airių tautiniam sąjūdžiui ir Home Rule įstatymams. Šiose pareigose išbuvo ligi 1895. Tais metais pralaimėjo parlamento rinkimus, kadangi buvo 8 valandų darbo dienos priešininkas. 1905–10 H. Campbell-Bannermano ministrų kabinete Indijos reikalų sekretorius. Drauge su Indijos vicekaraliumi lordu Minto 1909 padarė Indijoje reformų ir įvedė krašte autonominį valdymąsi. 1908 pakeltas vikontu ir paskirtas į lordų rūmus. 1910–14 Slaptosios tarybos pirmininkas. M. nesutiko su Anglijos politika būrų atžvilgiu, 1914 atstovavo pacifistinei srovei, todėl nuo to laiko pasitraukė iš aktyvios politikos ir atsidėjo literatūriniam darbui. Išsp. Voltaire 1872, Rousseau 1873, Diderot and Encyclopedists 1878, Life of Cobden 1881, R. Walpole 1889, Life of Oliver Crommwel 1900, Life of Gladstone 1903, Critical Miscellanies 1871–77, Studies in Literature 1890, Literary Essays 1906, Studies on Politics 1914, Recollections (atsiminimai) 1917. Collected Works 1921–23.

E. W. Hirst, Early Life and Letters of John M. 1927.

3. Sylvanus Griswold (1883–1948) amerikiečių archeologas, majų kultūros žinovas. 1909–14 kasinėjo C. Amerikoje ir Meksikoje. 1924–40, kaip Carnegie inst. narys, dalyvavo kasinėjimuose Chichén Itzá. Išsp. An Introduction to the Study of Maya Hieroglyphs 1915, The Inscriptions at Copan 1920, Guide Book to the Ruins of Quirigua 1935, The Inscriptions of Petán 1938, The Ancient Maya 1946.

4. Thomas (1557–1603) anglų mokyklos pirmaująs madrigalų kompozitorius. Kai kurie jo madrigalai populiarūs iki šių laikų. Be keturbalsių madrigalų, rašė dar kansonetas nuo 2 iki 6 balsų, baletus penkiems balsams, 7 balsų dialogą, airs; religinių motetų, antifonų, responsorijų ir kt. Buvo Šv. Povilo katedros vargonininku.

E. H. Fellowes, The English Madrigal Composers 1921.

Mörlin Michael (Moerlinas Mykolas; 1641 XII 9 Tiuringijoje — 1708 II 21 Gumbinėje) M. Lietuvos kunigas, eilę metų buvęs mokytoju lietuviškoje M. Lietuvos dalyje, 1666–67 mokytojavęs Kaune, pažinęs lietuvių k. ne tik iš knygų, bet ir iš gyvosios kalbos. 1672–1708 Gumbinės kunigas, buvo sumanęs steigti Societas philologico — Lithuanica. 1706 išspausdino knygutę Einladung zur vollmeinenden und einmüthigen Bedencken über Principium primarium in Lingva Lithvanica in den Worten: Loquendum cum vulgo ir 1705 įteikė rūmų pamokslininkui Fr. Deutschui raštą: An Lithuanicae linguae reformatio sit necessaria. M. parašytoji knygutė tėra tik 34 psl., jai prakalbą parašė Karaliaučiaus univ. prof. Berentas, kuris M. rekomendavo kaip lietuvių k. mokovą. Savo išspausdintoje knygutėje M. nusiskundžia dėl svetimybių lietuvių k. ir dėl M. Lietuvos kunigų, kurie, nemokėdami lietuvių k., išstato save žmonių pajuokai, kadangi liaudis nesuprantanti darkytos religinių raštų lietuvių k.; todėl jis pataria ir nurodo būdus, kaip religinių raštų kalbą padaryti liaudžiai suprantamą. Jo pagrindinis raštų kalbos principas — paisymas lietuvių liaudies kalbos. Jo parašytuoju veikalėliu naudojosi ir kiti lietuvių kalbos puoselėtojai. Jis ragino J. Šulcą rinkti liaudies dainas. M. paskelbtąjį literatūrinės kalbos principą J. Šulcas panaudojo versdamas Ezopo pasakėčias. M. raštai sulaukė plataus atgarsio M. Lietuvoje ir sukėlė polemiką lietuvių k. reikalais bei paskatino susirūpinti lietuvių k. klausimais.

J. Bertuleit, Die Reformation unter den preussischen Litauern 1933; *Vaclovas Biržiška,* Senųjų lietuviškų knygų istorija II d. 1957.

Morlinus Joachimus (1514 — 1571 Karaliaučiuje) teol. prof. Teologijos mokslus ėjo Wittenbergo univ., pamokslininkavo įvairiose Vokietijos vietose, 1550 atvyko į Prūsus, paskirtas teol. prof., kng. Albrechto patarėju ir Kneiphofo bžn. pamokslininku. 1567 buvo pakviestas į Karaliaučių su kitais padėti sudaryti Corpus Doctrinae Prutenicum, tais pat metais išrinktas Sembos (M. Lietuvos) vyskupu (1567–71); buvo griežtas liuteronas ir reikalavo laikytis Confessio Augustana, jos Apologijos, Schmalkaldii Ariticuli, Nikėjos ir Atana-

zinio Išpažinimo bei Corpus Doctrinae Prutenicum.

M. Chr. Hartknoch, Preussische Kirchen-Historia 1686; *F. Joch*, J. M. als samländischer Bischof 1907. *K.Gdt.*

Mormonai populiarus religinės bendruomenės vardas, kuris oficialiai skamba: Mūsų laikų šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčia. M. bažnyčia buvo įkurta 1830, kai J. Smith jaunesnysis, sudaręs su savo šalininkais įstatymu numatytą (bent) šešių žmonių grupę, savo bendruomenę oficialiai įregistravo. Naujoji sekta plito iš jos kūrėjo gyvenvietės — Manchesterio k. tarp Palmyros ir Kanandaigos (Canandaigua) miestų vakarinėje Naujorko valstybės dalyje. Šiuo metu m. priskaičiuojama arti pusantro milijono narių, kurių daugumas gyvena JAV kalnuotuose vakaruose. Jų centras yra Salt Lake miestas Utahos vlst., iš kur m. sekta driekiasi į Idaho, Oregono, Wyomingo, Kolorado, Arizonos, N. Meksikos ir Nevados valstybes. Žymus m. skaičius yra įsikūręs Kalifornijoj, susikoncentravę apie Los Angeles ir San Bernardino slėnį. Be to, m. savo konvertitų turi ir už JAV ribų, pvz. Meksikoje, Kanadoje ir Europoje.

J. Smith tikino, kad jis esąs regėjęs eilę apreiškimų, kurių dėka jis stebuklingai atradęs aukso plokštelių rinkinį ir išvertęs jų raštą. Tas rašytas plokšteles jis gavęs 1827 iš Moroni dvasios, kuri buvo laikoma angelu ir pati save laikė Mormono sūnumi, o pats Mormonas ir esąs tikrasis plokštelių autorius. Plokšteles J. Smith gavęs tik po ketverto metų bandymų ir gundymų, o iš gautų plokštelių raštų, kaip jis tikina, išvertęs Mormono knygą. Ji ir tapo naujosios bažnyčios šventuoju raštu. M. knyga, vėliau platinama didžiuliais kiekiais, turi priedėlį: trijų ir aštuonių liudininkų parodymus, jog prisiekę pasirašiusieji pareiškia patys patyrę apie plokšteles ir jų įrašus ar iš paties J. Smitho ar iš dangiškosios būtybės. Visi trys iš pirmosios grupės buvo atkritę nuo sektos, nors du vėliau sugrįžo. Panašiai kiti trys iš antrosios grupės paliko naująją bažnyčią. Tačiau m. nuolat tikina, jog visi liudininkai išliko savo parodymams ištikimi ligi mirties.

Mormono knyga m. yra laikoma pirmykščių vakarinio pusrutulio gyventojų istorija, apimanti tūkstantį metų nuo 600 prieš Kristų ligi 400 po Kr. gimimo. Ji sudaryta iš 14 ‚knygų'. Pirmosiose pasakojama, kaip izraelitų pranašas Lehi drauge

Mormonų maldos namai Salt Lake City

su savo žmona Sarah ir keturiais sūnumis — Lamanu, Lemueliu, Samu ir Nefiu — ir jų šeimomis bei pasekėjais paliko Jeruzalę prieš pat Babilonijos ‚nelaisvės metus' ir viešpaties vedami atvyko į pažadėtąją žemę už vandenyno — Amerikon. Bet sūnūs sukilo vieni prieš kitus ir išsiskyrė į lamanitų ir nefitų tautas. Lamanitai buvo klajokliai, lenkėsi žemės darbo ir pramonės, o vertėsi medžiokle ir karais. Jie buvo prakeikti ir pažymėti tamsia veido spalva. Amerikos indėnai ir esą jų palikuonys. Nefitai gi kėlė civilizaciją ir menus, kūrė miestus ir rašė istoriją. Jie klausė Mozės įstatymo ir buvo išrinktoji tauta. Lemiamoji abiejų tautų kova įvyko IV a. pabaigoje, arti Cumorah kalvos, kur pirmieji antrųjų buvo beveik visai sunaikinti ir kur J. Smith atrado užrašytą istoriją plokštelėse, Moroni išsaugotose. Knygoje yra ir kitokių pasakojimų ir pranašysčių apie Antikristą, antrą Kristaus atėjimą į žemę, o taip pat yra paliesti kiti doktrininiai dalykai ir nurodytos religinės apeigos. M. šventraštis pabrėžia, jog ‚atmesti Dievo apreiškimus ir sakyti, kad jie yra atgyvenę, kad jų iš viso nėra, lygiai kaip nėra pranašysčių nei dangiškų malonių, nei išgijimo, nei kalbėjimo kalbomis, nei jų interpretacijos' — yra tas pat, kaip parodyti tamsumą ir išduoti ‚Kristaus evange-

lija'. Knyga pažada ‚ženklus tiems, kurie tai tiki' ir pranašauja, kad ši žinia vėliau bus atnešta netikintiesiems, o per juos ir atkritusių hebrajų — Amerikos indėnų — palikuonims.

Vakarinė Naujorko valstybės sritis turėjo palankią dirvą religinėms idėjoms tarpti. Religinė naujovė, besiskelbianti atstatanti pirmykštę Senojo Testamento tvarką, sugestionuojanti bendro gyvenimo bei nuosavybės reikšmingumą, pripažįstanti žmonių laisvę, priešpastatytą aristokratiniams polėkiams ir įvertinanti žmonių pastangų svarbą atitiko vidurinio amerikiečių sluoknio potroškius. M. judėjimas sutapo su amerikiečių kūrimosi bei pionierių žygių banga į vakarus, kur greit įsikūrė dvi centrinės m. misijų grupės. 1830 pirmoji kolonija įsitvirtino Kirtlande, Ohio vlst., kur buvo pastatyta pati pirmoji m. šventykla. 1831 antra kolonija įsikūrė Jackson apskrityje, Misurės vlst. Pastaroji buvo laikoma pažadėtuoju Sionu. Tačiau m. gausėją skaičiai, atkaklus kūrimasis, darbštumas ir suklestėjimas, jų gyrimasis savo dieviška teise į krašto žemę, jų draugiškumas indėnams kėlė nemormonų tarpe įtarimą, pavydą ir antgonizmą, kuris dažnai sukeldavo m. persekiojimą ar pogromus. Iš abiejų kolonijų greitai jie tapo ištremti, susirėmimuose netekę kelių dešimčių gyventojų ir kelių milijonų dolerių turto. Trečiojoj kolonijoj Illinois valstybėj, kur 1839 m. įsikūrė Nauvoo, kur kūrimosi sąlygos buvo palankios, visa kolonijos administracija liko m. rankose. Čia m. sparčiai suklestėjo, įsteigė mokyklas, net universitetą, turėjo savo miliciją, susidedančią iš 2000 vyrų, kurie turėjo pareigą ginti m. miestą nuo galimų puolimų. Tačiau m. pasisekimas ir kai kurie ypatumai, kaip jų praktikavimas poligamijos (pats Smith buvo vedęs keliasdešimt moterų), sukėlė apylinkių gyventojus prieš juos, ir dėl to m. įkūrėjas, Smith buvo pakaltintas ir įkalintas prieš teismą Kartagos kalėjime. Sukurstyta minia betgi nelaukė teismo, įsiveržė į kalėjimą ir 1844 nušovė Smith, dar nesulaukusį 39 metų, ir porą kitų įkalintų m. Persekiojimai tęsėsi, kol m. buvo galutinai ištremti ir iš Nauvoo. Vedami Brigham Young, m. vėl patraukė į vakarus ir įsikūrė Great Salt Lake slėnyje, nuošalioje vietoje, kur turėjo nugalėti jau ne gyventojų antagonizmą, bet geografines sąlygas, kol galutinai įsikūrė. Poligamija tačiau prezidento Woodruffo 1890 buvo uždrausta, nors dar 1944 grupė m. buvo nubausta už ją.

Vyriausias m. bažnyčios vadovas yra prezidentas, vadinamas ‚pranašu, žyniu-numatytoju ir apreiškėju'. Su kitais dviem hierarchais jis sudaro vyriausiąją tarybą. Žemiau yra 12 apaštalų taryba. Be to, yra patriarchų, vyr. kunigų, vyskupų, kunigų, mokytojų ir kitų teokratinės bendruomenės dvasininkų. Šiuo metu yra 6 m. sektos, kurių pagrindinės vadinamos Mūsų laikų šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčia (The Church of Jesus Christ of Latter Day Saints) ir Reorganizuota mūsų laikų šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčia.

Eber D. Howe, Mormonism Unveiled 1834 (History of the Mormons ²1840); *Lucy Mack*, Biographical Sketches of Joseph Smith the Prophet and His Progenitors for Many Generations 1853; *W. A. Linn*, The Story of the Mormons 1802; *Fawn M. Brodie*, No Man Knows My History 1945; *Thomas F. O'Dea*, The Mormons 1957; *W. Mulder*, The Mormon Migration from Scandinavia 1957.

A. Mst.

Mormorando (it.) dainuoti uždara burna, niūniuoti.

Morn Reed (slapyvardis Fridos Dreverk) estų rašytoja. 1941 išvyko Vokietijon, 1952 įsikūrė JAV. 1927 gavo Loodus leidyklos premiją už romaną Andekas Parasiit. Rašė novelių literatūros žurnale Looming. Išsp. Kastreerit elu, Tee ja tõde 1956, Joan D'Arc biografiją.

Mornay Philippe (1549–1623) Seigneur du Plessis-Marly, populiariai vadinamas Du Plessis-Mornay, prancūzų politikas ir protestantų vadas. Tėvo auklėtas griežtoje katalikiškoje drausmėje, pastarajam mirus, motinos protestantės paveiktas, perėjo į protestantizmą (1559). Studijavo Heidelbergo ir Pavijos univ. hebrajų kalbą ir teisės mokslus; keliavo po Italiją, Vokietiją, Olandiją ir Angliją. Vos išvengęs Baltramiejaus nakties skerdynių 1572, pabėgo į Angliją ir kitais metais, grįžęs į Prancūziją, įstojo Henriko Navariečio (vėliau Prancūzijos karaliaus Henriko IV) tarnybon kovoto su Katalikų lyga. Būdamas įtakingas Henriko patarėjas, M. planavo sujungti reformuotas bažnyčias arba įkurti tautinę bažnyčią anglikonų pavyzdžiu. 1589 M. buvo paskirtas Saumuro gubernatorium, kur įkūrė universitetą, turėjusį didelės įtakos protestantizmui Prancūzijoje. 1593 Henrikui IV perėjus į katalikybę, M. santykiai su karalium pablogėjo. 1598 M. paskelbė savo veikalą De l'institution, usage et doctrine du saint sacrament de l'Eucharistie en l'Eglise ancienne 1598. Prie to prikibo Katalikų bažnyčia,

apkaltindama jį piktnaudojus Šv. Rašto citatas, 1600 Fontainebleau suruoštas disputas, kur ir pats karalius prisidėjo, pripažino M. kaltą. M. padėtis dar pasunkėjo prie Liudviko XIII, kuris vedė su Vatikanu ir Ispanija suartėjimo politiką; paskutinis jo paženiminas buvo pašalinimas iš Saumuro gubernatoriaus vietos 1620. M. už didelius darbus protestantizmui buvo vadinamas hugenotų popiežiumi. Tarp kitų savo raštų M. paliko Mémoires et correspondance 12 tt. 1624–25, De la vérités de la religion chrétienne 1581.

Ambert, Duplessis-Mornay 1847. *V. Jck.*

Mörne Arvid (1876–1946) suomių rašytojas (rašęs švediškai) literatūros istorikas bei politikas. 1899–1909 Nylando prov. liaudies univ. rektorius. M. debiutavo 1898 eilėraščių rinkiniu Rytm och rim (Ritmas ir rimas). Radikalus politikas bei kovotojas su rusinimo politika. Švedybės klausimas Suomijoje jam buvo žemės ir darbininkų klausimas — jis pasidarė socialistas, dalyvavęs darbininkų sąjūdyje. Socialinė užuojauta ryški jo eilėraščių rinkiniuose Nya sånger (Naujos giesmės) 1901 ir Ny tid (Naujas laikas) 1903. M. įsitraukė į 1905 metų rusų revoliuciją Suomijoje. Nylando provincijos švedų ūkininkai nesutiko su jo politiniu nusistatymu, ir jis pasitraukė iš rektoriaus pareigų — nusivylė tiek švedų ūkininkais, tiek darbininkais, pasijuto vienišas. Tuos jausmus jis išreiškė eilėraščių rinkinyje Döda år (Mirę metai) 1910. Po to M. persikėlė į Helsinkį, kur 1913–43 buvo literatūros istorijos doc. M. buvo aktyvus per I pas. karą. Suomijos vadavimo darbe. Savo tautinį nusistatymą Suomijos vidaus kare jis išdėstė eilėraščių rinkinyje Offer och segrar (Aukos ir laimėjimai) 1918. Meilė švediškosios Suomijos ščerų gamtai ir žmonėms buvo pagrindiniai jo dailiosios kūrybos motyvai. Kiek šiurkštoka, kartais jausmingai liūdna, rečiau švelni, melodinga gamtos lyrika dominuoja jo rinkiniuose: Skärgårdens vår (Ščerų pavasaris) 1913, Sommarnatten (Vasaros naktis) 1916, Höstlig dikt (Rudens eilėraštis) 1919, Vandringen och vägen (Keliavimas ir kelias) 1924, Mörkret och lågan (Tamsa ir liepsna) 1926, Morgonstjärnan (Aušrinė) 1928, Den förlorade källan (Prarastas šaltinis) 1930, Det ringer kväll (Nuskambina vakarui) 1931. Jo politinis-socialinis susidomėjimas švediškomis Suomijos sritimis išryškėjo trilogijoje Strandbyggaröden (Pakraščio gyventojų

Mornelis

likimas) — Den svenska jorden (Švediškoji žemė) 1915, Lotsarnas kamp (Lotsų kova) 1917 ir Från fjärdarna (Iš fjordų) 1917. Jo puikus ščerų pažinimas atsispindi tragiškame pasakojime Inför livets anlete (Prieš gyvenimo veidą) 1921. Vieniši žmonės ir apskritai vienišumas prasisunkia jo romanuose Kristina Bjier 1921, Klas-Kristians julnatt (Klaso Kristijono Kalėdų naktis) 1923, Ett liv (Gyvenimas) 1925. Ketvirtajame šio šimtemečio dešimtmetyje M. vėl įsileidžia į politinius ginčus. Dabar jis nukrypsta prieš kontinento diktatorinius režimus ir suomiškąją jų atitikmeną — Lappo sąjūdį. To laikotarpio eilėraščiai sudėti rinkiniuose Under vintergatan (Po Paukščių keliu) 1934, Hjärtat och svärdet (Širdis ir kalavijas) 1935, Atlantisk bränning (Atlanto mūša) 1937, Över havet brann Mars (Virš marių degė Marsas) Sånger i världsskymning (Giesmės pasaulio prietemoje) 1941, Sfinxen och pyramiden (Sfinksas ir piramidė) 1944. Tam laikotarpiui priklauso ir novelių rinkinys Det förlorade landet (Prarastas kraštas) 1945. Po jo mirties išėjo eilėraščių rinkinys Solbärgning (Saulės pjūtis) 1946.

M. buvo ir uolus literatūros istorikas bei publicistas. Jo politinėje veikloje prieš carų priespaudas nebuvo svetimas ir rusinimas Pabaltijo kraštuose, pirmoje vietoje tai Lietuvos. Tuo klausimu jau 1900 rašė Suomijoje leidžiamajame švedų laikraštyje Nyländska Posten. Čia jis panaudojo medžiagą, su kuria jis buvo susipažinęs beversdamas į švedų kalbą suomių rašytojos Talvio (Mikkola) raštą apie rusifikaciją Lietuvoje (žr. Mikkola, Maria).

H. Ruin, A. M. 1946; *P. O. Barck,* A. M. och sekelskiftets Finland (A. M. ir Suomija XIX–XX a. sąvartoje 1953). *J.Lng.*

Mornelis (Charadrius morinellus) juodojo strazdo didumo paukštelis. Jo ilgis 21–23 cm, svoris 120 g. Senų paukščių iš-

vaizda puošni: viršugalvis juosvas, balti antakiai, smakras ir skruostai balti, išmarginti tašKeliais. M. yra tundros paukštis. Traukimo metu užtiktas M. Lietuvoje (Gumbinės aps.), o 1826 sumedžioto m. patelės iškamša buvo Karaliaučiaus muziejuj.

Mörner Stellan (g. 1896) švedų tapytojas. Studijavo tapybą Paryžiuje bei Meno mokykloje Stockholme. 1929 jis buvo vienas vad. Halmstado grupės kūrėjų. Po plokštinių kubistinių mėginimų per A. Masson tapybą M. surado savo kelią į surrealizmą, kurį jis apipavidalino lyriškai, kartais net pasakiškai (Domino miškelis Konvalijų krašte 1938). Apie ketvirtojo dešimtmečio vidurį M. perėjo į romantinę nuotaikos tapybą (Iš mano pasaulio). Debiutavęs dekoratorium statant Šekspyro Trijų karalių išvakares 1946, M. pasidarė vienas iš pirmaujančių Švedijos teatro dekoratorių. Jo scenų paveikslai pasižymi laisvumu, ritmiškumu ir fantazijos gausumu, dažnai atskiestu surrealizmu. Iš jo tos rūšies darbų paminėtinos dekoracijos Kaj Munk dramai Idealistas 1949 ir Strindbergo Erikas XIV 1950. M. yra, be to, išleidęs ir savo surrealistinių autobiografinių škicų rinkinį Timmarna innan (Valandoms dar neišmušus) 1948 ir švedų tapytojo Ragnar Sandberg biografiją 1950.

Morny Charles August Louis Joseph de (1811-1865) prancūzų politikas (sūnus Hortenzijos Beauharnais, Olandijos karalienės, Liudviko Bonaparto žmonos, ir grafo Ch. J. Flahaut), Napoleono III pusbrolis. Baigęs mokslus, tarnavo kariuomenėje ir 1834–38 kariavo Alžire. Vėliau pradėjo verstis bizniu, kurdamas cukraus pramonę. Buvo vedęs turtingą grafienę Lehon, kuri savo kapitalais padėjo M. iškilti pradžioje biznio, o paskui ir politikos pasauly. 1842 buvo išrinktas į parlamentą ir buvo įtakus finansų bei pramonės reikaluose. Jis visą laiką priklausė siauram Liudviko Napoleono patikėtinių rateliui ir 1851 XII 2 buvo vienas iš svarbiausių perversmo organizatorių Liudviko Napoleono naudai. Buvo paskirtas vidaus reikalų ministru, bet iš tos vietos pasitraukė, nesutikęs su Orleanų dinastijos turtų konfiskacija. Nuo 1854 parlamento pirmininkas. 1862 buvo suteiktas kunigaikščio titulas. Turėjo pretenzijų palikti Meksikos karaliumi. Yra parašęs Sur la question des sucres 1838, dramų ir surinkęs paveikslų galeriją.

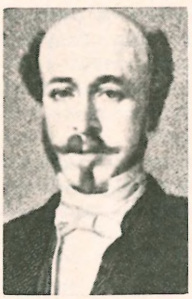

Ch. A. Morny

M. Boulanger, Le duc de M. 1925.

Moro Antonio žr. Mor.

Moročia upė Gudijoj, Slucko aps., Slučės (Pripeties, Dniepro) deš. intakas, 120 km ilgio; teka nuo Kopylio mstl., greta Nemuno aukštupio, į p.v. ir p.r. pro Romanovo ir Semieževo mstl.; intakai: kair. Volka, Vizna, deš. Maža.

Morokas žr. Marokas.

Morone 1. Domenico (apie 1442 — apie 1517) italų renesanso tapytojas Veronoje, vienas iš stipresnių sekėjų Mantegnos, iš kurio M. gavo antikinių puošmenų pamėgimą ir formų griežtumą, pagyvindamas jį tapybiniu stafažu Venecijos mokyklos, ypač Gentile Bellini poveikyje. Darbai: Kova tarp Gonzagos ir Buonacolsi Mantuvos Palazzo Ducale; Šv. Antano gyvenimo freskų ciklas S. Bernardino bžn. Veronoje.

2. Francesco (1470/71–1529) italų tapytojas, Domenico M. sūnus ir mokinys.

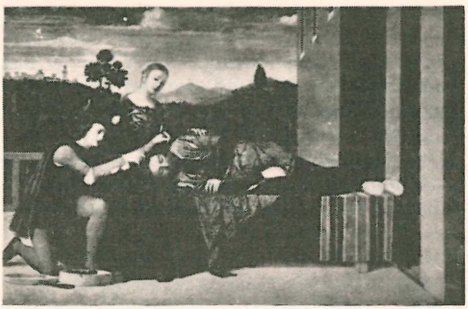

Fr. Morone Samsonas ir Dalila

Per Giulio Romano Mantuvoje gavo Romos Cinquecento tapybos įtakos. Svarbiausias darbas: 1503 Madona su šventaisiais ir angelais S. Maria ir Organo bžn. Veronnoj.

Moroni (Morone) Giambattista (apie 1521/25–1578) italų tapytojas, geriausias A. Moretto (žr.) mokinys, susiformavęs veneciečių Lotto ir Tiziano įtakoje. Dirbo altoriams paveikslus ir portretus, kurie pasižymi individo charakterizavimo tikslumu, pvz. Mokslininkas (Ufficijose), Siuvėjas (Nat. Gallery Londone).

G. Lendorff, G. B. M. der Porträtmaler von Bergamo 1933; *D. Cugini*, M. pittore 1939.

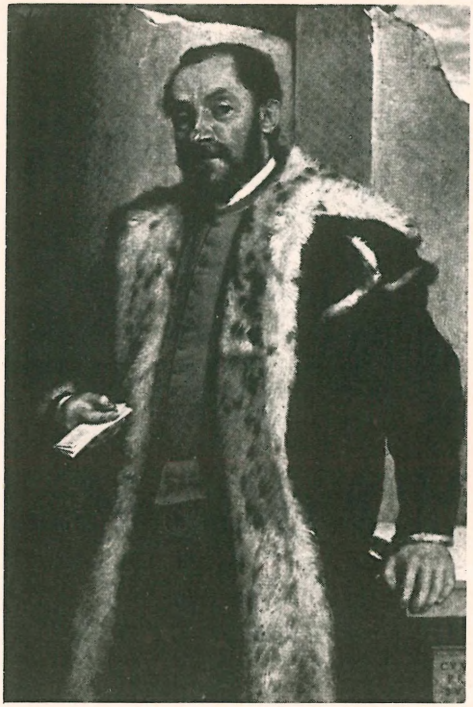

G. B. Moroni Navagero portretas

Moroszewicz Kalikst (1799–1872) lenkų politikas, po 1830–31 sukilimo emigravęs į užsienį. Išsp. Krótkie sprawozdanie o czterodniowey dyskusji nad sprawą polską w parlamencie francuzkim 1848, 1869.

Moroškin Michail Jakovlevič (1820–1870) stačiatikių dvasininkas, rinkęs istorinę medžiagą. Išsp. Jezuity v Rossi c carstvovanija Ekateriny II i do našego vremeni 1867–70, O familnych imenach u nynešnich europeiskich narodov 1854–55, Vybornoje načalo v duchovenstve 1870.

Moroz Mychajlo (g. 1904) ukrainiečių tapytojas, mokėsi O. Novakivskio meno mokykloje Lvive ir Romos bei Paryžiaus meno akad. Ekspresionistinės srovės atstovas, pasižymėjęs originaliais gamtos paveikslais. Jo paveikslų parodos buvo surengtos Ukrainoje, Lenkijoje, Sovietų Sąjungoje. Po II pas. karo įsikūrė JAV.

Morozov 1. Georgii Feodorovič (1867–1920) rusų miškininkas, topologijos žinovas. Išsp. Učenije o tipach nasaždenii, Očerki po lesokulturnomu delu 21950.

2. Nikolai Aleksandrovič (1850–1946) rusų revoliucionierius, mokslininkas, poetas. Narodnaja Volia (Liaudies valia) organizacijos narys ir jos organo redaktorius. 1881 areštuotas ir nuteistas kalėti visą amžių. Kalėjo ligi 1905 Šlisselburgo tvirtovėje. Nuo 1932 Mokslo akad. narys. Išsp. Periodičeskije sistemy stroenija veščestva 1907, M. I. Mendelejev i značenije ego periodičeskoj sistemy 1908, Zvezdnyje pesni (eilėraščiai) 1910, Proroki 1914, Christos 7 tt. 1924–32, Povesti mojej žizni 1916–18 (21947), Otkrovenije v biuru i grozu.

Morphy Paul (1837–1884) amerikietis, pasaulio šachmatų čempionas. Teisės mokslus baigė New Orleane. 1857 laimėjo pirmame Amerikos šachmatų kongrese Naujorke. 1858 nuvykęs į Europą, nugalėjo geriausius Europos šachmatininkus Andersseną, Loeventhalį ir kt. Netrukus po to jis iš šachmatininkų pasitraukė. Agresyvios, logika ir strategija pagrįstos M. partijos ir po šimto metų tebėra vertingos. 1958 Amerikos ir kitų kraštų šachmatų spauda minėjo M. pasaulio čempiono vardo laimėjimo šimtmetį, pakartodama jo partijas su plačiais komentarais.

W. E. Napier, P. M. and the Golden Age of Chess 1957.

Morrice James Wilson (1864–1924) kanadietis dailininkas. 1886 baigė Toronto univ. 1890 išvyko į Paryžių, studijavo meną Julian akad. ir pas H. Harpignies. Keliavo Italijoj, Š. Afrikoj, V. Indijoj, bet nuolat gyveno Paryžiuje. M. yra piešęs Matisse ir Whistlerio įtakoje, tačiau pasiekė garso kaip stiprus spalvininkas. Darbų yra Luvro, Lyono muziejuje, Tate galerijoje Londone, Filadelfijos muziejuje ir Moderniojo meno muziejuje Maskvoje. Yra iš pirmaujančių Kanados dailininkų.

Morris 1. Charles (g. 1901) JAV filosofas, nuo 1931 Chicagos univ. prof. Išsp. Six Theories of Mind 1932, Logical Positivism, Pragmatism and Scientific Empiricism 1937, Foundations of the Theory of Signs 1938, Paths of Life Behavior 1946, The Open Self 1948.

2. George Pope (1802–1864) amerikiečių poetas ir žurnalistas, priklausęs Knickerbockers grupei. Iš jo dramų ryškiausia Brier Cliff 1826. Geriausiai žinomas savo sentimentaliais, dar šiandien gyvais, eilėraščiais: Woodman, Spare That Tree, A Long Time Ago ir kt.

3. Richard Brandon (g. 1904) JAV istorikas, dėstęs New Yorko kolegijoje istoriją, nuo 1949 Columbia univ. prof. Drau-

ge su J. S. Schapiro išsp. Civilization in Europe 1928 ir vienas Studies in the History of American Law 1930, Governement and Labor in Early America 1946.

4. William (1834–1896) anglų rašytojas ir dailininkas. Studijavo dailę, istoriją, archeologiją. Ypač domėjosi viduramžiais, kurių įtaka jaučiama visoje jo kūryboje. M. pabrėžtai estetinės poezijos temos daugiausia mitologinės: The Defense of Guenevere 1858, The Life and Death of Jason 1867, The Story of Sigurd the Volsung and the Fall of the Niblungs 1877. Išvertė eilę įvairių tautų epų Volsungą, Eneidą, Odisėją ir Beovulfą. Jo originalūs romanai rodo senųjų epų, ypač Homero įtaką: The Tale of the House of the Wolfings 1889, The Roots of the Mountains 1890, The Story of the Glittering Plain 1891, The Wood Beyond the World 1894, The Well at the World's End 1896, The Water of the Wondrous Isle 1897, The Sundering Flood 1897. M. susidomėjo pritaikomuoju menu: įsteigė savo firmą Morris Co., kuri gamino vitražus, tapetus, kilimus, baldus ir kitus reikmenis. Apie jį susibūrė menininkų būrelis, ir jų pastangomis suklestėjo pritaikomasis menas. M. panaudojo griežtas viduramžių gotikos linijas naujam dekoratyviniam stiliui, nes gerai buvo išstudijavęs prancūzų gotiką. Taip pat domėjosi ir dirbo spaudos srityje. Jo veikla ir dailės bandymai turėjo nemaža įtakos Anglijos viktorinio laikotarpio ornamentikai ir piešiniui. M. gausios paskaitos apie meną ir architektūrą surinktos knygose Hopes and Fears for Art 1882, Architecture, Industry and Wealth 1902 ir kt. M. buvo vienas iš Anglijos socialistų lygos kūrėjų. Politinės knygos: Dream of John Bull 1888, News from Nowhere 1891. Pastarasis utopinis romanas aprašo socialistinę ateities Angliją. M. socializmas buvo didele dalimi estetinio pobūdžio; ateities santvarkos kūrimas jam sutapo su meninio idealo siekimu. Lietuviškai Karaliaus pamokslas 1905.

W. Morris

H. Jackson, V. M. 1908; *G. Fritzsche,* W. M. Sozialismus und anarchistischer Kommunismus 1927. *A.L. ir R.Žk.*

Morrison 1. Arthur (1863–1945) anglų rašytojas. Realistiniai romanai: Tales of Mean Street 1894, A Child of Jago 1896. Taip pat rašė dramų.

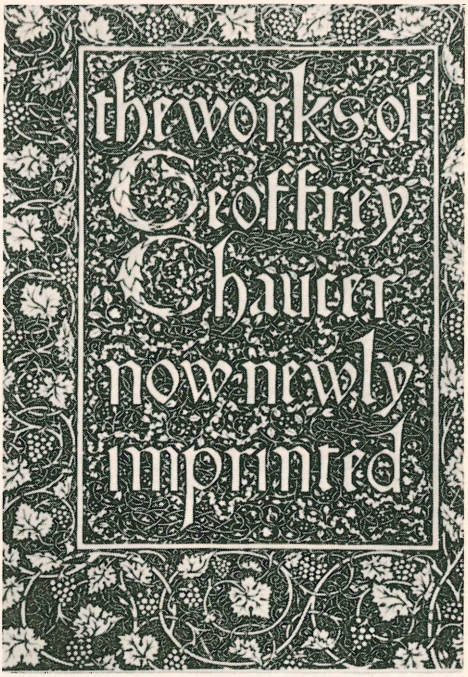

W. Morris Chaucero veikalo titulinis lapas

2. Herbert Stanley (g. 1888) anglų politikas, vienas Darbo partijos (Labour Party) vadų. M. jaunas įsitraukė į darbininkų organizacijų veiklą. 1915 paliko Darbo partijos Londono skyriaus pirmininku ir išbuvo juo ligi 1947. Ilgus metus veikė Londono grafijos taryboje: 1922–45 tarybos narys, 1934–40 tarybos pirmininkas. Jo pastangomis buvo municipalizuotas susisiekimas Londone, vykdoma sparti neturtėlių globa, ypatingas dėmesys skiriamas suaugusių švietimui. 1929–31 MacDonaldo kabinete susisiekimo ministras, 1940–45 vidaus ir saugumo ministras, 1945–50 ministro pirmininko pavaduotojas ir parlamento lyderis, 1950–51 užsienio reikalų ministras. 1942–45 įėjo į karo kabinetą. M. buvo šalininkas duoti savivaldą Anglijos kolonijoms. Išsp. How Greater London is Governed 1935, How London is Governed 1949, The Peaceful Revolution 1949 (kalbų rinkinys), Government and Parliament 1954. Nuo 1959 Lordų rūmuose.

3. Robert (1782–1834) anglų misininkas Kinijoje. 1810–23 išvertė Bibliją į ki-

nų kalbą, 1815 išleido kinų kalbos gramatiką, 1815–23 kinų kalbos žodyną.

Morris šokis, Moresca, Morisca, antikinis maurų šokis, jų atneštas į Europą. XV–XVI a. tapo populiariu pantomiminiu šokiu su būdingais maurų kostiumais ir kitokia groteskine apranga. Šiandien šio tipo šokis žinomas Ispanijoje, Korsikoje, Gvatemaloje. Anglijoj jis žinomas M. dance vardu, ypatingai atgijęs apie 1900, ir sudaro dalį gegužinių pavasario žaidimų.

C. Sachs, Eine Weltgeschichte des Tanzes 1933 (yra ag., prc, isp. kalbomis).

Morristown JAV New Jersey valstybės mst., 45 km į v. nuo Naujorko; 17.124 gyv. (1950). M. yra gražioj kalvotoj vietoj tarp ežerų 120–330 m nuo j.l. Tai pirmoj eilėj rezidencinė vietovė su eile didelių turtuolių sodybų. M. įkūrė 1710 puritonai, patraukti geležies rūdos telkinio. Jame 1777 I–V Jurgis Vašingtonas turėjo savo vyriausią būstinę, kuri išsaugota kaip tautinis istorinis paminklas.

Mors sala Š. Danijos Limfo fiorde; 363 km², per 27.000 gyv.

Morse 1. Edward Sylvester (1838–1925) JAV zoologas, bronchiopodų žinovas, 1871–74 dėstęs Bowdoin kolegijoje, 1877–80 Tokio univ. prof. Japonijoje gyvendamas surinko vertingą japonų keramikos kolekciją, kurią pardavė Bostono meno muziejui. Buvo Peabody muziejaus direktoriumi. Įsteigė žurnalą The American Naturalist. Domėjosi astronomija, archeologija ir antropologija. Išsp. Japaness Homes 1886, Glimpses of China 1902, Mars and Its Mystery 1906.

2. Harold Martin (g. 1892) amerikiečių matematikas, 1926–35 Harvardo univ. prof., 1940–42 Matematikų d-jos pirmininkas.

3. Samuel F. B. (Finley Breese; 1791–1872) tapytojas bei skulptorius ir išradėjas. Mokslus išėjo Yale univ. Nuo pat vaikystės reiškėsi meniniais gabumais, ir 14 metų jau prilygo tikram menininkui. Studentaudamas Yale univ., jis pelnydavo piešdamas profesorių ir kolegų portretus. Baigęs Yale univ., 1810 M. išvyko į Londoną meno studijų. 1816 grįžo į JAV, atidarė savo studiją ir pasižymėjo pirmos eilės menininku. Jo pieštas gen. Lafayette portretas yra Naujorko miesto rotušėje, Atstovų rūmų nariai žvakių šviesoje — Corcoran meno galerijoje Vašingtone, o prezidento James Monroe portretas — Charlestown rotušėje. 1825 M. įsteigė National Academy of Design New Yorke, ir 1826 buvo išrinktas pirmuoju jos pirmininku. 1835 buvo pakviestas meno profesorium Naujorko univ. Tačiau gamtos mokslų paskaitos giliai įstrigo M. atmintyje ir patraukė jo dėmesį į paslaptingus chemijos ir elektros reiškinius. Elektromagnetinio telegrafo idėja kilo ir susiformavo M. galvoje, kai keliavo Sully laivu iš Prancūzijos į Naujorką 1832; tos kelionės metu savo eskizų sąsiuviny M. nubraižė sugalvoto telegrafo įtaisų metmenis. Finansiniai sunkumai užvilkino telegrafo realizavimą, ir tik 1836 M. sudarė pirmąją elektromagnetinio telegrafo aparatūrą. Savo telegrafui jis sugalvojo ir specialų ženklų raidyną, M. kodu vadinamą. Būdinga, kad po sėkmingų M. telegrafo bandymų Naujorko univ., Franklino inst. ir Vašingtone prezidentui Martin Van Buren bei valdžios atstovams dalyvaujant (1838), kongresas vis tik atmetė kreditus tarpmiestinei telegrafo linijai įrengti. Ir tik po didelių pastangų ir rūpestingų žygių 1843 JAV kongresas paskyrė 30.000 dol. pastatyti pirmajai eksperimentinei telegrafo linijai tarp Vašingtono ir Baltimorės. 1844 V 24 pirmoji keturių žodžių — What hath God wrought — telegrama pasiųsta paties M. ranka iš Vašingtono į Baltimorę, ir čia pat gauta telegrafu atgal iš Baltimorės. Tai buvo istorinė diena, atvėrusi duris telegrafo ryšiams ir pramonei. Pirmoji telegrafo bendrovė JAV—Western Union—įsikūrė 1856. Daug Europos kraštų ryšiams greit perėmė M. telegrafo sistemą. Prancūzijos parlamentas tik po labai karštų ginčų 1855 sutiko pakeisti Claude Chappe medinį semaforą M. aparatais bei linijomis. Didžiulę elektromagnetinio M. telegrafo reikšmę patvirtina jo neparastas paplitimas bei vystymosi sparta. Dar pats M. darė bandymus su povandeniniu kabeliu telegrafo ryšiams. Šimtmečiui praslinkus, 12 mil. kilometrų telegrafo vielų nutiso ir išraizgė žemės rutulį. Žr. Telegrafas.

S. F. B. Morse

M. kodas. M. abėcėlė — taškų ir brūkšnių deriniai — reiškia raides, skaitmenis, skyrybos ir kitokius ženklus. M. ženklų derinyje brūkšnys prilygsta trims taškams, o

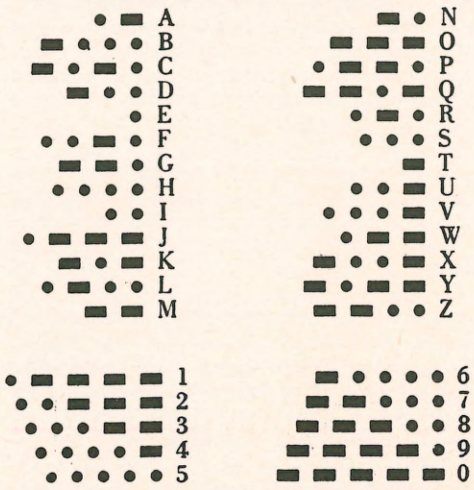

tarpai — taško dydžiui; atstumai tarp žodžių lygūs brūkšnio ilgiui. Taip sudarytus sutartinius ženklus (žr. lentelę) lengvai galima paversti atitinkamais elektros tvinkčiojimais, taip pat perduoti žodžius į atstumą vielomis arba radijo bangomis. Čia parodytoje lentelėje matome M. abėcėlės raides ir skaitmenis; skyrybos bei kitoki ženklai čia neduoti. M. kodą besimokant, svarbu jį suvokti, kaip garsų derinį, bet ne kaip taškų ir brūkšnių skaičių. Pvz. raidė L atitinka sąskambį titatitit arba klaustukas (?) — tititatatitit ir pn. *A.J.*

Morselli Luigi Ercole (1882–1921) italų dramaturgas. Kurį laiką Florencijoj studijavo mediciną, bet jau tuo pat metu bendradarbiavo Giornale dantesco. 1909 pasirodė pirmasis jo lyrinės prozos ir satyrų rinkinys Favole per i re d'oggi. 1918 išėjo Storie da ridere e da piangere ir 1920 Trio Stefania. Bet darbai, kurie M. vardą ilgesniam laikui įrašė italų literatūros istorijon, yra jo scenos veikalai Orione, Glauco ir Belfagor. Parašė ir keletą smulkesnių scenos veikalų. M. mirė gana jaunas, savo darbų įvertinimo beveik nepamatęs.

Morski Tadeusz (1752–1825) lenkų diplomatas ir publicistas, karaliaus Stanislovo Augusto dvariškis. Išsp. O bezkrólewiach w Polsce 1790, Uwagi o chałopach 1792, Myśli o sposobach i potrzebie przysposobenia młodzieży do szkoly dypłomatycznej w Polsce 1792.

Morsztyn 1. A n d r z e j (apie 1613–1693) lenkų diplomatas, dvariškis, prancūzų partijos šalininkas, norėjęs Lenkijoje sustiprinti karaliaus valdžią; paiždininkis. Tapęs Lenkijos didžiuoju paiždininkiu, pasidarė Prancūzijos šalininkų vadovas. Mykolo Kaributo Višnioveckio bei Jono Sobieskio išrinkimas karaliais sumaišė M. planus. Lenkijos bajorai buvo įniršę prieš M. dėl jo intrigavimo. Pats M. tada jau buvo labiau prancūzas ir aklai rėmė Prancūzijos Liudviko XIV planus. Gavus dokumentus, kad M. veikė jau kaip Liudviko XIV papirktas ‚agentas', senato buvo pripažintas išdaviku ir turėjo 1684 atsisakyti paiždininkio vietos. Po to emigravo į Prancūziją, kur gyveno prie pat Paryžiaus Montrouge k. bei Chateauvillain dv. (nuo pastarojo pasivadindamas grovu Chateauvillain). M. buvo vienas žymiausių atstovų lenkų literatūrinio baroko, kuris reiškėsi rafinuotomis žodinėmis kombinacijomis išsakant komplikuotą psichinę būklę. Išvertė Cidą, pastatytą 1661. Parašė poemas Psyche, Hipolit et Andromache ir poezijos rinkinį Lutnia. Tipingas karaliaus rūmų poetas.

2. H i e r o n y m (1581–1623) lenkų poetas, autorius savo laiku populiarių eiliuotų apysakų, pilnų nuotykių bei keistų įvykių. Rašė pirmaisiais Žygimanto III laikais. Baigęs jėzuitų mokyklą, pagrindinai mokėjo lotynų kalbą bei senąją literatūrą; daug keliavo Prancūzijoje, Italijoje bei Vokietijoje. Susipažinęss su italų ir prancūzų literatūra, iš jų pasiėmė pavyzdžių savo kūrybai. Jis įvedė į lenkų literatūrą ne tik prancūzišką stiliaus lengvumą, bet ir atvirą nedrovingumą, net iki tiek, jog vėlesnieji leidėjai nedrįso išleisti pilnų jo raštų. M. parašė ir išleido: Historia ucieszna o zacnej królewnie Banaluce, Antypasty małżeńskie, Zwierciadło statecznego i szalonego młodzieńca, Philomachia albo efektów gorącej miłości wyrażenie, Summaryiusz wierszów. Tai buvo Vakarų viduramžio, ankstyvojo renesanso pasaulietinės, pilnos riterių fantastinių nuotykių literatūros perkėlėjas į lenkų literatūrą.

3. Z b i g n i e w (apie 1624 – 1698) karys ir poetas, tarnavęs Jonušo ir Boguslavo Radvilų kariuomenėje ir dalyvavęs karo žygiuose. Kurį laiką buvo švedų nelaisvėje, paskui išvyko į Prūsus pas B. Radvilą, nes M. buvo arijonas. Išsp. Muza domowa, Sławna victoria nad Turkami pod Chocimem 1673, Piesń w ucisku 1671.

Z. Mianowska, Z. M. 1930.

Morta (m. 1262 ar 1263) vienintelė Lietuvos karalienė, Mindaugo žmona, žino-

ma tik šiuo krikščioniškuoju vardu. Manytina ją buvus aukštos lietuviškos kilmės. Ji pirmą kartą buvo ištekėjusi už Visimanto (Wiszimout) iš Bulevičių giminės, kuris drauge su Mindaugu ir kitais žymiausiais Lietuvos kunigaikščiais 1219 pasirašė taikos sutartį su Haličo Volinijos kng. Romano našle. Esą, Mindaugas Visimantą nužudęs ir vedęs M. M. buvo žymi asmenybė, nes jos vardą skurdūs šaltiniai ne tik su pagarba mini, bet ir pabrėžia jos dalyvavimą viešuosiuose reikaluose. M. reiškėsi kaip laisva, savarankiška vyro bendradarbė vakariečių pavyzdžiu, bet ne kaip klusni jo vergė pagal Rytų papročius. Kai Livonijos ordino magistras Andrius von Stirland su šaunia palyda apie 1250 lankėsi dar tada pagoniškame Mindaugo kieme, M. drauge su vyru ji iškilmingai priėmė. M. kilniai atliko šeimininkės pareigas, dalyvavo politikoje. Ji 1251 kartu su Mindaugu priėmė krikštą, o apie 1253 taip pat kartu su juo buvo vainikuota puošniu karališkuoju vainiku, kurį magistras buvo parūpinęs jai, lygiai kaip ir Mindaugui. Kai minėtasis magistras, 1253 atsisakęs pareigų, grįždamas į Vokietiją, pakeliui aplankė Lietuvos karalių, metraštininkas greta jo įsakmiai mini ir M. M. priešinosi Mindaugo nutraukimui ryšių su kryžiuočiais. 1261 Mindaugui įsakius nužudyti visus jo pilyje buvusius vokiečius, M. norėjo juos išgelbėti, įspėjo apie pavojų, bet teišprašė iš vyro, kad laisvą išleistų į Rygą jos bičiulį tiuringietį riterį Sievertą ir atvirai paskelbtų kryžiuočiams karą. Vėliau ji prikaišiojusi Mindaugui jo apostaziją ir pati likusi ištikima katalike. Kai Mindaugas, susijungęs su žemaičiais kartu su Treniota grįžo iš nepavykusio žygio į Ventpilį, M. prikalbinėjusi Mindaugą taikytis su kryžiuočiais, nes esą magistras labai pagerbęs juos ir iškėlęs visą tautą, parūpindamas jiems karališkąjį vainiką, o tuo tarpu jis ‚klauso to kvailo Treniotos, kuris tik norįs ją pražudyti'. Nežinia, ar M. buvo pirmoji Mindaugo žmona ir visų šaltiniuose minimų vaikų motina. Tatai abejotina dėl Vaišelgos ir jo sesers, ištekintos 1254 ar 1255 už Haličo Volinijos kng. Švarno, Danieliaus sūnaus (pastarojo motina, Danieliaus žmona, buvo Mindaugo brolio Dausprungo duktė ir Tautvilos sesuo), — tuo pat kaip tik laiku, atseit, netrukus po Mindaugo ir M. vainikavimo, Vaišelga pasitraukė iš Lietuvos ir, priėmęs krikščionybę Rytų apeigomis, įsikūrė prie Naugarduko kaip stačiatikių vienuolis. Betgi atrodo, kad M. buvo motina Replio ir Gerstučio (paprastai vadinamų Ruklio ir Rupeikio vardais), nes jie drauge su Mindaugu ir M. priėmė krikštą, jiems Mindaugas išgavo iš pop. Aleksandro IV 1255 III 6 Neapoly išduotu raštu teisę vainikuotis Lietuvos karaliumi, ir jie visą laiką figūruoja greta tėvų. 1263 nužudyti kartu su Mindaugu, jie turėjo jau būti suaugę, nes dar 1254 dokumente minimas jų sutikimas dovanojant vysk. Kristijonui žemes. M. mirė, kaip atrodo, palikusi dar nepilnamečius vaikus, nes atvykusiai į M. šermenis sesers apraudoti Nalšėnų kunigaikštienei Daumantienei Mindaugas kalbėjęs: ‚Tavo sesuo mirdama prašė, kad tave vesčiau, nes kita vaikų nežiūrės'. Sulaikęs Daumantienę, Mindaugas davė progos jos vyrui prisidėti prie jį nužudžiusių sąmokslininkų.

Livlaendische Reimkronik 1876 (3473–74, 3543–47, 3560–62, 3595–99, 6431, 6456, 6517–86 eil.); *F. Bunge,* Liv.-, Est.- u. Curlandische Urkundenbuch 1853–81, I N 263, 345; Polnoje sobranije russkich letopisej II (Ipatjevskaja letopis 201, 347, 736, 818, 830 eil.); *A. Theiner,* Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I, 1860, nr. 123, psl. 60–61; *Z. Ivinskis,* Mindaugas ir jo karūna (Aidai 1ir 2, 1954); *J. Totoraitis,* Die Litauer unter d. K. Mindowe 1905; *H. Łowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I, II, 1931 ir 1932. *V.Srg.*

Mortensen 1. Hans (g. 1894) vok. geografas. Studijavo Berlyne (Pencko mokinys) ir Karaliaučiuje, kur 1920 už disertaciją apie Sembos pajūrio morfologiją gavo dr. laipsnį, o 1922 parašė habilitacinę studiją apie Sembos gyvenvietes. 1923 persikėlė Göttingenan, kur 1927 gavo neetatinio prof. vietą, tačiau visus 1915 praleido P. Amerikoje, o 1926 lankėsi Spicbergene. 1929–34 profesoriavo Marburge, Rygoj (Herderio inst.) ir Freiburge. Nuo 1935 prof. Göttingene. M. dalyvavo savanoriu I pas. kare ir buvo du kartus sužeistas. II pas. karo metu tarnavo aviacijoj Vakarų fronte, Š. Afrikoje ir Sovietų Sąjungoje.

H. Mortensen

M. daugiausia nuveikė tyrinėdamas žemės paviršiaus morfologiją Lietuvoje, R. Prūsuose ir š.v. Vokietijoje, nors taip pat pasižymėjo tyrinėdamas dykumas Čilėje, p.v. JAV ir Š. Afrikoje, rašinėdamas geopolitinėmis temomis (ypač tautybių pasiskirstymo klausimais Pabaltijy, kur išeities

tašku pasirinkdavo tuo reikalu vok. nusistatymą), antropogeografiniais klausimais (gyvenviečių), apie dirvožemių susidarymą, klimatą ir iš Pabaltijo kraštų regioninės geografijos. M. yra lietęs ir kai kuriuos istorinius dalykus, pvz. vokiečių ir lietuvių kolonizacijos klausimus R. Prūsijoje, Em. Kanto kilmę. Tyrinėdamas Lietuvą geomorfologiniu atžvilgiu 1924, aptiko ir išaiškino vidurio Lietuvos galinę moreną, kuri puslankiu tęsiasi pro Jonavą, Lapes, Raudondvarį, Vilkiją ir išilgai Dubysos kair. žemupio. Jo 1926 išleistoji knyga Litauen yra pirmasis mokslinis regioninės geografijos veikalas apie Lietuvą. Nors kai kurie jo teigimai iš mūsų krašto glacialinės geomorfologijos vėliau lietuvių tyrinėtojų buvo rasti nepakankamai pagrįsti, tačiau pagrindiniai jo nubrėžti bruožai pasiliko pagrindu tolimesniems detaliems tyrinėjimams.

Svarbesnieji, Lietuvą liečiantieji, raštai: Žemaičių augštės reikšmė žemaičių giminės sienai nustatyti (Švietimo Darbas 1–2, 1922, 32–35), Beiträge zur Entwicklung der glazialen Morphologie Litauens (Geolog. Arch. 1–2 Hf., 1924), Litauen: Grundzuge einer Landeskunde 1926, Estland, Lettland, Litauen (Geogr. d. Welthandels I, 1926), Die litauische Wanderung (Nachr. d. Gesellschaft der. Wiss. 1927), Die Litauerfrage in Ostpreussen (Mitt. d. Geogr. Fach. d. Univ. Freiburg i. Br. 1932), Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts (drauge su žmona Gertruda M. I t. 1937, II t. 1938, III t. neišleistas), Landschaft und Besiedlung Litauens in frühgeschichtlicher Zeit (Baltisches Land I, 1939). *A.B.*

2. Gertrud (g. M. Litauvoje), Hans M. žmona, gimusi Heinrich. 1921 Karaliaučiaus univ. už disertaciją Beiträge zu den Nationalitäten- und Siedlungsverhältnissen von Pr. Litauen (išsp. 1927) gavo dr. laipsnį. Čia ji iškėlė tezes dėl lietuvių kolonizacijos M. Lietuvoje ir jos buvo plačiai propagandai naudojamos prieš lietuvius. Kitus veikalus spausdino drauge su vyru Hans M. (žr.).

Mortirà (prc. mortier, vok. Mörser) — trumpas artilerijos pabūklas, galįs šaudyti riesta trajektorija. Pirmosios m. šaudė akmeniniais kamuoliais. Vėliau, artilerijai tobulėjant, m. sudarė atskirą pabūklų rūšį. M. buvo vartojamos tvirtovių daužymui, priešo kariuomenei uždangoje esančiai apšaudyti. Pradėjus vartoti sprogstamuosius sviedinius, m. konstrukcija liko ilgesnį laiką pastovi — vamzdžio ilgis 1,5–2 kalibrų; šios m. šaudė 2–2,5 km. Toli šaudančios m. turėjo 3,5 kalibrų vamzdžio ilgį. Toliui didinti buvo didinamas užtaisas. Ilgainiui m. paliko tik trumpiems atstumams šaudyti. Svarbiausia m. šaudymo ypatybė yra ta, kad pakeičiant užtaisą, galima gauti vienodą kritimo kampą. *O.Urb.*

Morus žr. Šilkmedis.

Morus Thomas žr. More, Thomas.

Morton William Thomas Green (1819–1868) JAV gydytojas, pirmasis sugalvojo aparatą įgalinantį įkvėpti eterą, kuris atitinkamais kiekiais patekęs į kraujosrovą padarydavo žmogų nejautrų. Pirmas etero pritaikymas narkozei sukelti buvo įvykdytas 1846. Tai buvo didžiai reikšmingas įvykis chirurgijos plėtrai ir tobulėjimui.

B. Duneum, The Development of Inhalation Anaesthesia 1947.

Morula (lot.) yra gemalo vystymosi blastulės (žr.) stadijos forma, kada blastulėje neatsiranda ertmės, nes visos gemalo ląstelės yra susiglaudusios sandariai (žr. Vystymasis).

Mosai (mossi) negrų potautė, gyvenanti Votos aukštupyje, Š. Togo, Aukso Krante ir kalbanti sudaniškosios bantų kalbų šeimos tarme. Dabar jų priskaitoma per 1,8 mil., besiverčiančių kapline žemdirbyste, stambesnių raguočių auginimu ir amatais (audimu, odos ir metalo apdirbimu). M. yra islamo sekėjai. Jie laikomi atvykę iš rytinių Afrikos sričių.

H. Baumann, R. Thurnwald u. D. Westermann, Völkerkunde von Afrika 1940; *D. Westermann*, Geschichte Afrikas 1952. *A.Mž.*

Mosander Carl Gustaf (1797–1858) švedų chemikas ir minerologas, Berzeliaus asistentas, ilgus metus prof. Stockholmo univ. Jis surado cheminius elementus lantaną, erbį ir terbį.

Mosarz bžk. ir buv. dv. Dysnos aps., 64 km į p.v. nuo Dysnos, 245 km į š.r. nuo Vilniaus, netoli Berezvicos upės Dysnos įtakos, nuo 1945 priskirtas Sovietų Gudijai, 1920–39 buvo lenkų okupuotas. Robertas Bžostovskis, Polocko pilininkas, ir jo žmona Ona Plateraitė 1792 pastatė M. didelę mūrinę šv. Onos bažnyčią, kurią konsekravo vysk. Žilinskas 1851. Šioje bažnyčioje sidabriniame karste yra šv. Justino relikvijos, atvežtos iš Romos į Medilą ir vėliau perkeltos į M. Per šv. Justino atlaidus suvažiuoja į M. tūkstančiai maldininkų. Bažnyčios požemiuose yra fundatorių ir kitų Bžostovskių palaikai. M. yra gimęs 1739

III 30 kan. Povilas Bžostovskis, vėliau Vilniaus prelatas arkidiakonas, Turgelių ir Rukainių klebonas. M. dvare išlikę puošnūs buvusių savininkų rūmai. M. apylinkėse yra pilkapių. *V. Klb.*

Mosca Gaetano (1858–1941) italų teisininkas. 1895–1923 konstitucinės teisės prof. Turino univ., 1923–31 politinių mokslų teorijų prof. Romos univ. Vertėsi dar publicistika ir nuo 1919 senatorius. M. yra politinės, arba valdančiosios, klasės teorijos kūrėjas. Politine klase M. laiko grupę žmonių, kurie aktyviai ir tiesiogiai dalyvauja valdant kraštą arba įtakoja valdančiuosius. Išsp. Teorica dei governi e governo parlamentare ²1925, Elementi di scienza politica ⁴1947 (ag. The Ruling Class 1939), Storia delle dottrine e istuzioni politiche 1933.

Moscardo Joe e Ituarte (1878–1956) ispanų karys, vadovavęs civilinio karo metu 1936 Alkazaro gynimui. 1942 vadovavo isp. Mėlynajai divizijai Sov. Sąjungos š.r. fronte, bet nusivylęs Hitlerio politika pasitraukė su savo divizija iš fronto ir grįžo į Ispaniją. Dėl Alkazaro gynimo buvo pakeltas generolu.

Moschai (gr. Moschoi, Meschoi, hebr. Meschech, asiriškai Muški) senovėje Kolchidės ir rytinės M. Azijos tauta, vėliau sumišusi su frigais. Pagal m. asirų tekstuose paskutinysis frigų karalius Midas vadinamas Muški Mita.

Moschas (gr. Moschos) senovėje dažnas tikrinis vardas. Žinomiausias M. sirakūzietis, II a. pr. Kr. bukolinis poetas. Išliko jo 16 eilėraščių, iš kurių pažymėtinas žavingas juokdariškas Erōs drapetēs (Pasprukęs Erosas) ir mažasis eyas (g. epyllion) Europės pagrobimas.

Moscheles Ignaz (1794–1870) čekų kilmės vokiečių pianistas, dirigentas, kompozitorius. Šalia koncertavimo pasižymėjo ir kompozicijomis. Yra išleidęs 142 veikalus — 8 piano koncertai, kamerinių veikalų, sonatų, piano etiudų.

Ch. Moscheles, Aus Moscheles Leben 1872–73.

Moschus Jonas (VI a. — 619) vienuolis Teodozijaus vienuolyne prie Jeruzalės, vėliau Jordano slėnio atsiskyrėlis. Dešimtį metų gyveno Sinajaus kalne, pagaliau nuo 614 Romoje, kur, gerai pažindamas Palestinos ir Egipto vienuolių gyvenimą, parašė savo pagrindinį veikalą Leimōn – Pratum spirituale (Dvasinė pievelė) populiarų tarp Bizantijos vienuolių ir svarbų ano meto vienuolių gyvenimui ir teologinėms bei asketinėms kryptims pažinti. Graikiškas tekstas J. Migne, Patrologia graeca 87, col. 2851–3112, arba lotyniškas Patrologia latyna 74, col. 121–240; prc. vertimas M. J. Rouët de Journel: J. Moschus, Le Pré spirituel 1946 (Sources Chrétiennes kolekcijoje). *A. Lm.*

Mościcki 1. Henryk (1881–1952) lenkų istorikas. Mokėsi Lvove. Nuo 1924 Varšuvos univ. prof. M. išsp. daug veikalų iš Lietuvos ir Gudijos istorijos, o taip pat išleido atskirų veikėjų veikalų, pvz. Stanislovo Moravskio, St. Šimkevičiaus atsiminimus, parinko Kosciuškos laiškus (1947). Taip pat išvertė ir išspausdino Muravjovo rašytus laiškus caro ministrui Zelonoj. Svarbesni veikalai: Sprawa włosciańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX stulecia 1908, Wilno i Warszawa w Dziadach Mickiewicza 1908, Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi 1910–11, Pod znakiem Orła i Pogoni 1915, Jakób Jasiński 1920 (²1948), Szymon Konarski 1926 (²1949), Pod berłem carów 1924, Z filareckiego świata 1924, Powstanie 1831 roku na Litwie 1933, Białystok 1933, Ksiąd Marek ir kt.

2. Ignacy (1867–1946) lenkų politikas, 1926–39 Lenkijos prezidentas. 1891 baigė Rygos politechnikos inst. ir įsikūrė Varšuvoje, kur įsijungė į Proletariato organizacijos veiklą ir dėl tos veiklos turėjo 1892 bėgti į užsienį. Nuo 1897 gyveno Šveicarijoje, 1901 pradėjo dėstyti Fribourgo univ. Jis išrado vad. M. kondensatorių. 1913 nusikėlė į Lvivo univ. Čia dirbdamas 1916 įsteigė Chemijos tyrimo inst., kuris vėliau buvo perkeltas į Varšuvą. 1917 pastatė azoto fabriką. II pas. karo metu turėjo pasitraukti į Rumuniją ir ten atsisakė iš Lenkijos prezidento pareigų.

Mosėdis mstl., vls. centras ir dv. Kretingos aps., 15 km į p. nuo Skuodo, 900 gyv. (1938), prie Skuodo–Salantų vieškelio, artimiausia gl̇žk. stotis Palunknė 10 km į v. nuo M., Skuodo–Kretingos gl̇žk. ruože; mstl. supa Bartuvos upė. Senovėje M. priklausė Ceklio sričiai. Istoriniuose šaltiniuose M. vietovė jau randama paminėta 1253. Iki XV a. apylinkė buvo retai gyvenama. 1523 Neuhausen pilies landknechto pravesta provizorinė riba tarp Kuršo ir Žemaičių ėjo pro M. 1529 nustačius pastovią šiaurinės Žemaitijos sieną, M. liko atokiau į pietus nuo jos. Plečiantis kolonizacijai, miškingoje š. Žemaičių srityje kūrėsi kaimai ir daugėjo gyventojų. Žemaičių vysk. Vc. Viežbickis, matydamas apie M. nesant bžn.

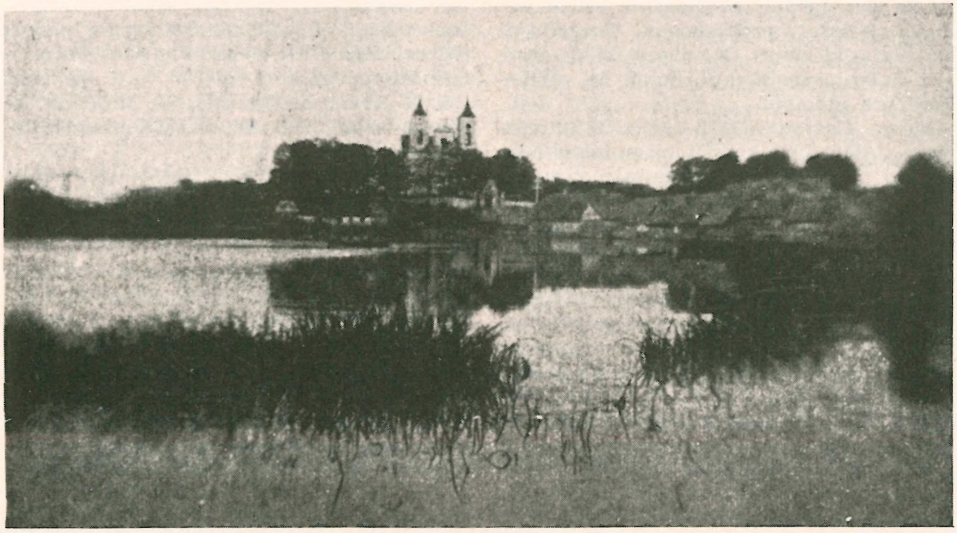

Mosėdis

ir žmones į pamaldas keliaujant po kelioliką km, 1551 pastatė M. medinę Šv. Mykolo arkangelo bžn. Užvenčio tėvūnas Kasparas Bilevičius užrašė bžn. žemės su keliais gyventojais. Vysk. Viežbickis suteikė M. parapijos teises. Jos ribos nebuvo tiksliai aprėžtos. Šiaurėje jos siekė Kuršą, vakaruose — Baltijos jūrą. Iki 1564 į M. bžn. žmonės sekmadieniais vykdavo net iš Platelių. Pirmasis M. klebonas buvo kun. Jonas Kozičkis. M. dvaras, miestelis ir valsčius priklausė Žemaičių vyskupo jurisdikcijai. Vysk. M. Geišas buvo atidavęs M. Varnių kapitulai, o iš jos už tai gavęs Dokšyčius, bet vysk. J. Tiškevičius atsiėmė iš kapitulos M. miestelį ir valsčių, grąžindamas jai Dokšyčius. Per švedų antplūdį 1659–60 M. ir jo apylinkė buvo smarkiai apnaikintos ugnies, plėšimų ir žudymų. 1702 IV 25 karalius Augustas II, vysk. J. Keršenšteino prašomas, leido M. miestelyje įvesti muges. Vysk. J. D. Lopacinskio rūpesčiu M. bžn. žemėje buvo pastatyti nauji trobesiai, o 1780 pradėta ir 1783 baigta statyti didelė graži mūrinė, dviem bokštais, kryžiaus formos, romėniško stiliaus bžn. Jos statyba rūpinosi kleb. Pr. Virševičius. Prie M. bžn. 1762 įsteigta altarija; vysk. Ant. Tiškevičius altaristo išlaikymui užrašė 18.735 auksinus. Kitą altariją įsteigė ir ją aprūpino vysk. Ad. Koscia 1785. 1841 M. gyveno 4 kun., klebonu buvo Stan. Raubickis, bažnytinės beneficijos 22 valakai žemės, mstl. tada buvo 709 gyv., parapijoj — 5027.

Telšių ispravniko surinktomis ir 1848 pateiktomis generalgubernatoriui žiniomis, daugumas M. vyskupinio dv. valstiečių dalyvavo 1831 sukilime. Jie sukilimo metu pakorė vaitą. Taip pat ir 1848 ispravniko pranešimu, M. dvaro, nors jau suvalstybinto, valstiečių laikysena įtartina. Jie pirkosi Klaipėdoje pas pirklį Šulcą ginklų ir ruošėsi sukilimui. Ispravnikas dėl to prašė atsiųsti į M. kariuomenės kuopą. Valančiaus laikais M. veikė parapinė mokykla, 1853 joje mokėsi 49 vaikai. Vėliau mokykla buvo paversta valdiška. Apie 1897 į M. atvyko mokytojauti iš Viekšnių rusų mokytojas S. Karpizovas, buvęs žandaras, už uolumą rusinimo darbe valdžios apdovanotas medaliumi. Iki tol buvusi žemaitiška-katalikiška M. mokykla gavo rusišką charakterį. 1909 prie bžn. veikė choras, suorganizuotas vargonininko S. Kviecinio; kun. Vaitekūno rūpesčiu buvo įsteigta biblioteka, kurios liet. knygas parapiečiai uoliai skaitydavo. 1909 M. vls. turėjo apie 10.000 gyv. Valdžios mokyklą lankė 90 mokinių. Kunigai stengėsi įkurti Saulės d-jos mokyklą, bet valdžia nedavė leidimo. Tautinis susipratimas tuo metu mosėdiškiuose jau buvo pakilęs. 1913 įvyko pirmas lietuviškas vakaras. M. kunigavo nuo 1890 kun. rašytojas Kaz. Pakalniškis (Dėdė Atanazas), vėliau vikaravo kun. J. Tumas-Vaižgantas.

Mosėdžio šventoriaus vartai

gantas. M. vls. gimė dail. Adomas Galdikas, arkiv. Pr. Karevičius, 1940 buvo 6854 parapiečiai; kapinėse koplyčia statyta 1845. 1925 M. vls. gyventojai nubalsavo, kad valsčiaus ribose nebūtų pardavinėjami svaigalai. 1937 įsteigta vieša biblioteka.

Tėvynės Sargas 1 nr. 25 psl., 1897; Šaltinis 25 nr. 399 psl., 199; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wil. 1912; *M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupistė 1848; Elenchus omnium eccl. 1940. *R. Krs.*

Mosel (pr. Moselle, lot. Mosella) Prancūzijos ir Vokietijos upė, Reino kair. intakas, 545 km ilgio; teka į š. per Lotaringiją, pro Metzo mst., sudaro sieną tarp Luksemburgo ir Saaro, pro Triero mst. ir ties Koblenco mst. įteka į Reiną. Baseino plotas 28.156 km², vid. debitas 379 m³/sek. M. slėnis garsus vynuogynais ir vyno gamyba.

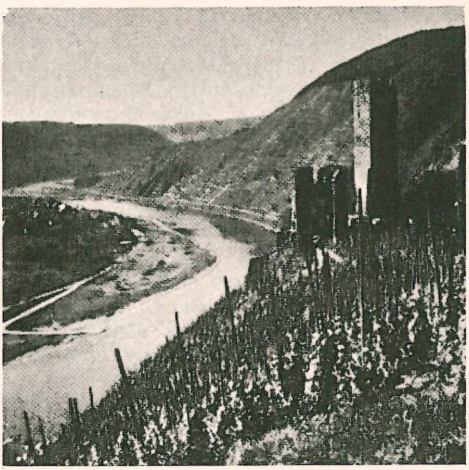

Moselio slėnys

Moseley Henry (1887–1915) anglų fizikas, 1913 eksperimentu patvirtinęs van den Broekshės hipotezę, kad to paties elemento branduolio krūvių skaičius yra tapatus elemento eiliniam numeriui. Be to, M. nustatė būdingų Rentgeno spindulių bangų ilgių dėsnį.

Mosendz Leonid (1897–1948) ukrainiečių poetas ir rašytojas. Prozos veikaluose yra sukūręs stiprių ir kilnių charakterių. Poemų rinkinyje Zodiak stipriai išreiškė kovos nuotaikas dėl laisvos Ukraions. Išsp. Pomsta, Zasiv 1936. Rankraščiu liko trilogija Prorok.

Moser 1. Hans Joachim (g. 1889) vokiečių muzikologas, Hallės (1922–25), Heidelbergo (1925–27), Berlyno (1927–34) ir Jenos (1947–48) univ. prof., Berlyno Staatliche Akademie für Kirchen- und Schulmusik (1927–33) ir Städtisches Konservatorium (nuo 1950) dir. Iš gausių M. darbų išskirtina: Geschichte der deutschen Musik 1920–24 (⁵1930), Musiklexikon 1932–35 (⁴1955), Lehrbuch der Musikgeschichte 1936 (¹³1957), Das deutsche Lied seit Mozart 1937, Musikästhetik 1953, Die evangelische Kirchenmusik in Deutschland 1953–54, Musik der deutschen Stämme 1957; Bacho 1935, Schütz 1936 (²1954), Glucko 1940, Weberio 1941 (²1955) biografijos ir kt. Be to, M. yra suredagavęs visą eilę muz. leidinių (jų tarpe naująjį Denkmäler deutscher Tonkunst leidimą) ir parašęs keletą apysakų muz. gyvenimo temomis.

Festgabe für H. J. M. 1954. *K. O.*

2. Hans (g. 1880, tikra pavardė — Juliet) austrų ir vokiečių filmų bei teatro aktorius. M. buvo pakviestas vaidinti į Vienos ir Berlyno teatrus. Daugiausia M. vaidyba reiškėsi operetėse ir komedijose, ir ypatingai Europos teatrinei ir filmų publikai geriausiai žinomas kaip sukūręs vargiai pakartojamą, meistrišką didikų tarno vaidmenį. Be operečių, dalyvavo ir keliose dramose (Turgenevo ir kt.). Austrų ir vokiečių filmuose M. nuo 1923 iš viso suvaidino per 100 vaidmenų. Iš filmų minėtini: Burgtheater, Anton der Letzte 1939, Wiener Blut 1941, Wiener Geschichten, Wir bitten zum Tanz, Hofrat Geiger 1947, Hallo Dienstmann 1951, Einmal der liebe Herrgott sein, Der Kongress tanzt 1956, Kaiserball 1957, Gräfin Mariza 1958, Herrn Josefs letzte Liebe 1959. *V. Als.*

3. Lucas vokiečių tapytojas, gyvenęs Weil der Stadt (Baden-Würtemberge). 1431 dirbo to miesto bažnyčiai. Tais pačiais

L. Moser: Puota Betanijoje (šv. Magdalenos altoriaus fragmentas)

metais Tiefenbronne, prie Pforzheimo, nutapė bžn. Šv. Magdalenos altoriaus paveikslus; tai liudija jo aplink rėmus padarytas įdomus įrašas kufišku raštu, data ir M. vardai. Altoriaus paveikslai vaizduoja šv. Magdalenos legendos scenas: Puota pas Mortą, Kelionė jūra, Šventieji sapnuoja Marselyje, Paskutinė šv. Magdalenos komunija, Morta ir Lozorius — šventosios sesuo ir brolis. Šiame darbe M. pasireiškė kaip pažangus meistras, kuriam buvo žinomos naujos erdvės ir peizažo problemos. M. naudoja daug flamų ir prancūzų tapybos realistinių ir mados motyvų, todėl spėjama, kad Hirsau abato tarpininkaujamas, jis bus mokęsis Dijone. Įmantrus M. įrašas altoriuje liudija M. mokslingumą. Yra nuomonė, kad M. apie 1420–40 gyvenęs Ulme ir ten padaręs katedrai vitražus, kurių dar yra išlikę Bessererio koplyčioje ir kurie rodo panašų naują gotikinį realizmą (H. Schmitz, A. Stange), nors kiti meno istorikai dėl M. darbuotės Ulme abejoja (Graf von Waldburg, J. Baum).

A. Stange, L. M. und Hans Multscher 1932; *Graf J. von Waldburg-Wolfegg*, L. M. 1939; *W. Boeck*, Der Tiefenbronner Altar von L. M. 1951. *P.Rkl.*

Moses Bernard (1846–1930) amerikiečių istorikas, nuo 1876 ligi mirties Kalifornijos univ. prof., P. Amerikos istorijos specialistas. Išsp. The Establishment of Spanish Rule in America 1898, South America on the Eve of Emancipation 1908, The Spanish Dependencies in South America 1914, The Intellectual Background of the Revolution in South America 1810–1824, 1926.

Mosheim Johann Lorenz (1694–1755) evangelikų teologas, vienas Göttingeno univ. steigėjų, pradėjęs rašyti Bažnyčios istoriją pragmatiniu metodu. Išsp. Institutiones historiae ecclesiasticae 1726.

Moskitai (isp. mosquito) dvisparnių būrio, ilgaūsių (Nematocera) pobūrio, artimi uodams smulkūs vabzdžiai, apie 2–2,5 mm ilgio. M. nepaprastai įkyrūs kraugeriai, dėl savo smulkumo prasiskverbią pro mažiausius plyšelius ir visur atrandą sau aukų, kurias skaudžiai gelia. Jie paplitę visose klimatinėse juostose, išskyrus pačią šiaurę ir sausas dykumas, bet daugiausia jų gyvena drėgnose pelkėtose vietose, ypač karštose srityse, nes jų vikšrai gali augti vandeny, turtingame organinių medžiagų. M. grupė yra dar mažai ištirta, nors labai gausi ir įvairi. Kai kurie m. ne tik skaudžiai gelia, bet dar platina ir ligas, kaip pvz. papatasinis m. (Phlebotomus papatasii), kuris perneša vasarinį gripą arba savotišką šiltinę, nors ji tetrunka 3 dienas. Kiti m. perneša kitas ligas, todėl m. grupė yra kenksmingų gyvių grupė, su kuria reikia kovoti. Kovojama nusausinimu šlapių vietų arba tos vietos dezinfekuojamos laistant žibalu arba nuodingais vaistais. *J. Krd.*

Moskorzewski (Moskorzowski, lot. Moscorovius) 1. Hieronim (m. 1625) socijonų teologas ir rašytojas, išleidęs 4 Socijono veikalus, polemizavęs su jėzuitais, ypač su Skarga. Išsp. Katekizm Zboru, Philopolites, to jest miłośnik ojczyzny 1613.

2. (Moskoszewski) Klemens, arba Klemens z Moskorzewo, Jogailos pastatytas su lenkų įgula Vilniaus seniūnas 1388–91. Po Lietuvos krikšto (1387) paskyręs Skirgailą aukščiau už visus kitus brolius', Jogaila jam D. L. Kunigaikštijoje visos valdžios neatidavė, bet D.L.K. sostinę sau pasiliko. Ten buvo atsiųsta lenkų kariuomenės įgula, kuriai vadovavo Jogailos vietininkas M. Iš Lietuvos Metraščio (žr.), kuris pateisina Vytauto antrąjį išbėgimą, matyti, jog Lietuvoje M. buvo nepopuliarus. Metraštyje skundžiamasi, jog lietuvių žemėje ėmę valdyti svetimieji, ‚ko anksčiau nebūdavo'. Bet Jogaila nepasitikėjo Lietuvos kng., kurių tarpe vis daugiau atsirado Vytauto šalininkų. Sunkus buvo M. uždavinys nuo kryžiuočių ir jų globojamo Vytauto ginti Vilnių. 1390 rudenį kryžiuočiai suruošė didelį žygį, kuriame dalyvavo ir būsimasis Anglijos karalius Henrikas IV, tada Lancasterio grafas Derby (žr.). Vilniuje buvo apgultos trys pilys. Tebuvo sunaikinta vad. ‚kreivoji pilis'. Apie M. žinoma, kad per penkias savaites atlaikė kalno (Gedimino) pilies apgulimą. Gyvenimas Lietuvoje M. buvo pasidaręs nemielas, ir jis iš Jogailos išsiprašė atleidžiamas Lenkijon

atgal, nauju seniūnu 1391 buvo paskirtas Jaškas Olesnickis (Jaško z Olesnica).

J. Długosz, Opera omnia XII 1876; Codex epistolaris saec. XV (Monum. Polonia medii aevi II) I 1876; Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVII 1907, 79, 164, 200; *A. Prochaska*, Król Władysław Jagiełło 1908; ('') Dzieje Witolda w. księcia Litwy 1914. *Z. I.*

Moskvitinov Ivan Osipovič (g. 1885) rusų hidrologas ir hidroelektros inžinierius, tyrė ir projektavo hidroelektrines stotis; nuo 1949 JAV prof.

Mosley Oswald (g. 1896) Anglijos fašistų sąjūdžio vadas, politinę karjerą pradėjęs 1918 konservatoriumi. 1924 Darbiečių partijos atstovas parlamente. 1932 suorganizavo naują fašistų partiją, 1948 organizavo Unionistinį sąjūdį. II pas. karo metu (1940–43) buvo kalėjime. Išsp. The Greater Britain 1939, Tomorrow we Live [16]1939, My Answer 1946, Alternative 1947, The Facts 1957.

Mos maiorum (lot. ‚protėvių paprotys') Romoje vaidino ilgą laiką vaidmenį, reguliuodamas senato valdymo tvarką ir valstybinių reikalų vykdymo praktiką. Net ir teismas savo sprendimuose geraisiais laikais vadovavosi daugiausia m.m. Teisines žinias senatoriai tėvai perduodavo vaikams. Romėnai nebuvo linkę raštu fiksuoti valstybinius santykius ir tenkinosi nedaugeliu pagrindinių įstatymų.

Rech, Mos maiorum. Wesen und Wirkung der Tradition in Rom 1936.

Mosolov Aleksandr Nikolajevič (1844–1904) Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo Koriko sekretorius, pasižymėjęs rusifikatorius. Nusikėlęs iš Vilniaus į Rygą, įsteigė ten laikraštį Rižskij Vestnik. 1904 buvo paskirtas į Valstybės tarybą. Savo veikale — Vilenskije očerki 1898 — liaupsino Muravjovą ir iškėlė jo atliktus žygius Lietuvoje, slopinant 1863 sukilimą. 1870 išspausdino Kurliandija pod upravlenijem Ekateriny Velikoj.

Mosonyi Emil (g.) vengrų prof., autorius 2 tomų veikalo Vandens jėgų naudojimas — vengrų 1952–53, vokiečių 1956–58, anglų kalba 1957–59.

Mosquera Tamás Cipriano (1798–1878) kolumbiečių generolas ir politikas. 1845 buvo išrinktas respublikos prezidentu. Jam prezidentaujant buvo įvesta metrinė sistema, garlaivių plaukiojimas Magdalenos upe ir pradėtas tiesti geležinkelis į Panamą. 1854 įsiveržus Melo kariuomenei jis nugalėjo įsiveržėlius, bet išrinkus konservatorių Ospiną prezidentu, sukilo prieš jį ir po kruvinų kovų 1861 įžengė į sostinę ir laikinai ėjo prezidento pareigas. 1863 M. buvo patvirtintas prezidento pareigose ir valdė ligi 1864. 1866 jis vėl sukilo prieš prezidentą Murillo, bet buvo nugalėtas ir ištremtas. Grįžęs iš tremties, buvo išrinktas tuo metu nepriklausomos Caucos valstybės prezidentu.

Mossend dalis Bellshill miesto, netoli Glasgovo, Skotijoje. Čia (Bellshill ir Mossend, kurį lietuviai vadina Musėnais) susibūręs didžiausias lietuvių skaičius — apie 150 šeimų. Tai vis angliakasiai. Jaunoji karta gauna darbo geležies pramonėje, statyboje ir kitur. Lietuviai turi dvi sales, vieną katalikų, nuosavą, o kitą komunistuojančių, samdomą. Čia leidžiamas Skotijos lietuvių savaitraštis Išeivių Draugas nuo pat 1914 metų pradžios. Vietos lietuvių Šv. Cecilijos vardo choras (40 asmenų), diriguojamas A. Mullen-Varnaitytės, žinomas visoje D. Britanijoje. Jis buvo 1958 kviečiamas rengti koncertų net Londone, Nottinghame ir Bradforde. Veiklus yra Liet. Kat. Moterų draugijos skyrius su 130 narių. Jaunajai kartai labai naudinga Aušros draugija su 50 narių. Seniau buvo garsi brolių Petro ir Antano Bancevičių valgomų dalykų krautuvė, ilgus metus aptarnavusi lietuvius. Mirus broliams, sunyko ir įmonė. Veikia dar lietuviška duonos kepykla, seniau buvusi J. Kisieliaus, dabar Prano Kačiulio. Iš čionykščių lietuvių gydytojo mokslus išėjo Antanas Bancevičius. Mokytojo mokslus baigė Jonas Bancevičius, Marytė Bancevičiutė, M. ir O. Sirutytės, O. Gečionytė, K. Neverauskaitė, P. Stumbrytė. Lietuvių katalikų dvasios vadas yra kun. Juozas Gutauskas; jis ir Išeivių Draugą redaguoja. Prieš jį žinomesni lietuviai kunigai yra buvę: Juozas Petrauskas (miręs), Juozas Norbutas, įkūręs Išeivių Draugą, Pr. Vasiliauskas, didelis lietuvių blaivintojas. 1930 čia P. Bancevičius leido Naująjį Laiką.

Mosses Jonas, statybos meistras; dirbo kng. Kristupo Radvilos tarnyboje ir, kaip liudija Nesvyžiaus archyvo dokumentai, 1616 išvyko didesnio darbo į Orelį.

B. Taurogiński, O artystach na dworze Radziwiłłów (Prace sekcji hist. sztuki w Wilnie III, 1938–39). *P.Rkl.*

Mosso (it. ‚judriai', piú mosso, meno mosso ‚mažiau – daugiau judriai') muzikos terminas, naudojamas pakeičiant pagrindinį tempą pjesės viduryje. (Žr. Išraiška muzikoje).

J. Mostaert Šventoji Šeima

Mosso Angelo (1864–1910) italų fiziologas, tyrinėjęs nuovargio pasireiškimus ir šiam tikslui pradėjęs vartoti patiesi konstruotą prietaisą — ergografą. Išsp. La paura 1884, La fatica 1892.

Most Johann (1846–1906) vokiečių anarchistas. Su darbininkų sąjūdžiu susipažino Šveicarijoje ir nuo tada atsidėjo darbininkų organizavimui. Austrijoje kalėjo 5 metus. 1874 reichstago narys. Bismarcko ištremtas iš Vokietijos, gyveno 1879–82 Anglijoje ir leido Freiheit laikraštį. 1882 išvyko į JAV ir čia vėl įsteigė Naujorke laikraštį Freiheit. M. rėmė darbininkų kovą dėl 8 val. darbo dienos. Išsp. Die Gottespest und Religionseuche 1883, [12]1887, Die Pariser Kommune vor den Berliner Gerichten 1875, Die sozialen Bewegungen in alten Rom 1878, Die freie Gesellschaft 1884, Memoiren 1903–05.

M. Nomad, Apostles of Revolution 1939.

Mostaert 1. Gillis (m. 1598) flamų tatapytojas. Jo mokytojai buvo Jan Mandyn ir Frans Floris, kuris turėjo lemiamos reikšmės M. figūrų stilius susiformavimui. M. pasižymėjo visapusiškumu tapydamas visas temas, kurios XVI a. buvo pageidaujamos: religinės istorijos ir mitologijos scenas, žanrą ir peizažą, užimdamas Antverpeno smulkių figūrų tapyboje svarbiausią vietą. Jo specialybė buvo žiemos peizažai, nakties vaizdai apšviesti mėnulio ar gaisro pašvaistės; be to, jis dirbo stafažo figūras C. van Dalem, J. Grimmer, Vredeman de Vries paveiksluose. Minėtini darbai: Senoji rotušė su Ecce Homo Antverpene, šv. Antano gundymai Münsteryje, Karo žygis žiemą, dat. 1573 Vienoje.

2. Jan (apie 1475–1555/56) olandų tapytojas, gyvenęs daugiausia Haarleme. Jo altorių paveiksluose pastebima Geertgen tot Sint Jans ir nuo 1510 Patinir įtaka. Apie 1503–21 M. tarnavo regentės Margaritos Austrės dvare Briuselyje; ten susidraugavo su daugeliu krašto dignitorių ir didikų, kuriuos turtingais kostiumais portretavo peizažo fone, peizaže sykiu pavaizduodamas kurią nors mitologinę sceną, turinčią ryšio su portretuojamu asmeniu. Minėtini darbai: Kristus pragaruose (Berlyne), Kaino ir Abelio vaikystė (Londone), Vakarų Indijos peizažas (apie 1520, Amsterdame).

S. Pierron, Les M. 1912; *M. J. Friedländer,* Altniederländische Malerei 1932.

Mostar Jugoslavijos mst., Hercegovinos provincijos sostinė, prie Naretvos upės, pakeliui iš Sarajevo į Dubroniką; apie 25.000 gyv. (1958), iš kurių pusė yra mahometonai. M. yra giliame, vaizdingame upės slėnyje, tarp aukštų kalnų. Jau romėnai čia turėjo jų įkurtą vietovę ir buvo pastatę per upę tiltą. Dabartinis 20 m aukščio tiltas statytas turkų XVI a. Mieste yra didelė stačiatikių katedra, katalikų ir stačiatikių vyskupų rezidencijos. Vyno, tabako, odos, maisto produktų pramonė; apylinkėje iškasama antracito. M. vardas yra jungtinis darinys iš chorvatų most (tiltas) ir star (senas); senesnis slovėniškas vardas buvo Vitriniča. Hercegoviną užkariavę turkai M. padarė sostine. Austrų valdymo metu (1908–18) pro M. vyko didelis judėjimas žaliavų, prekių ir žmonių.

Mostar Herrmann (g. 1901) vokiečių rašytojas. Iki 1933 rašė trumpas apysakaites, radijo vaidinimus ir romanus. Naciams atėjus valdžion, pasitraukęs iš Vokietijos, apkeliavo Šveicariją, Austriją, Italiją ir Balkanų kraštus, versdamasis mokytojo, aktoriaus, režisieriaus, žurnalisto ir darbininko amatais. 1945 grįžęs į savo kraštą,

Mostar

savo satyromis, eilėmis, teatro veikalais ir proza užima vieną pirmaujančių vietų dabartiniam vokiečių literatūriniam gyvenime. Išsp. Schicksal im Sand (romanas) 1930, ²1948, Der Ausfuhr des Schiefen Calm (romanas) 1929, Der schwarze Ritter (romanas, konfiskuotas 1933) 1947, Der Zimmerherr (drama) 1945, Die Geburt (misterija) 1946, Putch in Paris (vaidinimas) 1947, Sankt Florians Beichte (eilės) 1947, Weltgeschichite — höchst privat (humoristika) 1954, Unschuldig verurteilt (novelės) 1956, Nehmen Sie das Urteil an? (apysakaitės) 1957 ir kt.

Mostas (vok. Most) nerūgusios vynuogių, obuolių bei kriaušių sultys. Kai kur (p. Vokietijoje) m. vadinamas ir mažai alkoholio turįs obuolių ar kriaušių vynas.

Mostowicz-Dołęga Tadeusz (1898–1939) lenkų rašytojas, parašęs keliasdešimt romanų, daugiausia juose nagrinėdamas bėgamojo laiko visuomenines (bet ne socialines) blogybes. Iki 1922 buvo kariuomenėje. Labiausiai žinomi veikalai: Karjera Nikodema Dyzmy, Doktor Murek, Profesor Wilczur, Znachor, Trzecia płeć, Ostatnia brigada, Prokurator Alicija Horn, Bracia Dalez i Spółka, Świat Pani Malinowskiej, Złota maska, Wysokie progi, Doktor Murek zredukowany, Ich dziecko. Taip pat yra parašęs daugybę feljetonų, novelių, korespondencijų. Savo veikaluose daug naudojo satyros. Lietuviškai išversta Nikodemo Dyzmos karjera ir Profesorius Vilčura 1939. *J.Dn.*

Mostowska Anna Olimpja (g. Radvilaitė) lenkų rašytoja, T. Mostowskio žmona, istorinių apysakų autorė. Ji parašė apie Palemono giminės kunigaikštienę Astoldą apysaką — Astolda księżniczka z kriwi Palemona, pierwszego księcia litewskiego 1807, Posąg i Salamandra, Moje rozrywki 1806.

Mostowski 1. Józef (1763–1817). 1790 buvo 4 metų seimo narys. Priklausė prie grupės, parengusios vadinamąją Gegužės 3 d. konstituciją. Dalyvavo diplomatinėse misijose. Buvo Vilniaus mokslo bičiulių d-jos narys. Gyvendamas Vilniuje, daug rašė Dziennik Wileński, daugiausia pedagoginiais klausimais bei mokslo naujienas, kaip pvz. apie Pestalozzi mokymo sistemą, apie mokslinius išradimus.

2. Tadeusz Antoni (1766–1842) lenkų politikas. 1791 su J. U. Niemcevičium redagavo Gazeta Narodowa Obca. 1794 po Prahos (Varšuvos priemiesčio) kapituliacijos rusams, M. išvyko į Prancūziją. 1802 įsteigė Varšuvoje spaustuvę ir spausdino lenkų rašytojų veikalus. Nuo 1815 Lenkijos karalystėje buvo ministru ir sudarė gerą krašto administraciją, o taip pat rūpinosi pramone, amatais, Augustavo kanalo kasimu bei žemės ūkio inst., sekmadieninių amatų mokyklų steigimu. Nuo 1825 buvo senatorius-vaivada. 1832 gavo leidimą išvykti į Prancūziją, kur ir mirė. Išleisti keli tomai jo kalbų.

Mosul 1. Irako provincija, apytikriai apimanti senovės Asiriją; 49.504 km², apie 625.000 gyv. (1957). Ūkiniu atžvilgiu tai svarbiausia Irako dalis su milžiniškais telkiniais naftos, kuri vamzdžiais tiekiama į Haifos ir Tripolio uostus. Be to, yra asfalto, akmens anglies, vario, geležies ir švino rūdos. Geologiškai M. priklauso Zagros kalnagūbriui, kuris sudaro iš šiaurės pusės beveik neperžengiamą, saugią sieną Bagdado saugumui. Gyventojai yra kurdai (jie 9 mėn. per metus gyvena žemumos kaimuose, o vasarą išsikelia su kaimenėmis į kalnus), arabai, žydai, turkai.

2. M. provincijos sostinė, didumo antrasis Irako mst., deš. Tigro upės krante priešais Ninivos griuvėsius; apie 225.000 gyv. (1957). Miesto gatvės siauros, namai iš saulėje džiovinto molio ar akmens, daug mečečių ir krikščionių bažnyčių. Chaldėjų patriarcho, sirų arkivyskupo ir jakobitų Rytų primo rezidencijos. Anksčiau M. garsėjo muslino audiniais, šaltaisiais ginklais, kilimais ir puošmenimis. Ties M. Tigras yra 600 m pločio, bet tebėra (1959) pantoninis tiltas.

Mosvidius žr. Mažvydas.

Moszyński 1. Antoni (1800–1893) kunigas pijoras, mokytojas, Petrapilio Romos katalikų kolegijos narys. Išsp. Żywot M. Dogiela z wiadomością o sporze pijarów wileńskich z jezuitami (Wizerunki i Roztrąsenia Naukowe) 1838, Kronika szkoły pijarskiej w Lubieszowie, Wiadomości o rękopismach polskich odzialu teologicznego bibl. publicznej w Petersburgu 1874. Bendradarbiavo spaudoje, parašė K. Narbuto biografiją (Rocz. Tow. Nauk. XVII). Rankraščiu paliko Historja pijarów litewskich.

2. Fryderik (apie 1737–1817) karaliaus Stanislovo Augusto meto politikas, nuo 1781 didysis Lietuvos raštininkas, 1783 Nuolatinės tarybos narys. 1791 prisidėjo prie Targovicos konfederacijos, 1793 Gardino seimo maršalka ir taikai sudaryti su Rusija ir Prūsija atstovas.

3. Julian (1809–1857) gydytojas, baigęs Vilniaus univ. 1836–38 Panevėžio gydytojas, tačiau išpopuliarėjo Vilniuje, nuo 1840 dirbdamas Šv. Jono ligoninėje, o nuo 1842 eidamas vyriausiojo gydytojo pareigas. M. Vilniuje įsteigė akušerių mokyklą ir buvo Medicinos d-jos pirmininku. Išsp. Podróż do Prus, Saksonii i Czech 1844, Rady dla matek ²1858, Pierwsze zasady sztuki położniczej 1855.

4. Kazimierz (1887–1959) lenkų etnografas ir etnologas. 1926–35 Krokuvos univ., 1935–39 Vilniaus univ. prof., nuo 1946 vėl Krokuvos univ. prof. ir Lenkų mokslo akad. narys. 1929–38 žurnalo Lud Słowiański etnografinės dalies red. 1912–14 tyrinėjo Ukrainą, 1914–17 gyveno Lietuvoje ir rinko etnografinę medžiagą. Veikale Kultura ludowa słowian 1929–39 davė ir lyginamosios lituanistinės medžiagos. Išsp.: Z Ukrainy 1914, Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian 1925, Polesie Wschodnie 1928, Atlas kultury ludowej w Polsce 1934–36, Ludy pasterskie 1953, Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego 1957, Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii 1958, Kai kurie liaudies muzikos instrumentai Lietuvoje (Gimtasai Kraštas 1–2, 1941).

Moszkowski Moritz (1854–1925) lenkų pianistas ir kompozitorius, mokytojas. Po sėkmingo debiuto Berlyne 1873 ėjo plačios koncertinės kelionės. Iki 1897 gyveno Berlyne, po to Paryžiuje. Buvo Berlyno akad. narys. Žinomas dėl savo populiarių salioninių pjesių fortepijonui (kurių labiausiai pagarsėję Dances), koncertinių etiudų, operos Boabdil 1892, valsų ir kt. *Iz. V.*

Moša vyro sesuo, žr. Gentivardžiai.

Mošėnas vyro sesers vyras, žr. Gentivardžiai.

Mošia ežeras Aukštdvario vls., Trakų aps., 4 km į š.v. nuo Aukštdvario mstl., 24 ha ploto; paviršius 146,0 m nuo j.l.; iš gretimo Akmenio ež. per M. teka Ribinkos upelis į Nigesčio ež. (Verknės, Nemuno).

Mošinskienė Halina žr. Didžiulytė - Mošinskienė, Halina.

Mošinskis 1. Algirdas (g. 1905 V 16) inžinierius, Vytauto (2) sūnus, 1925 baigė gimn. Kaune, 1933 Berlyno Charlottenburgo aukštąją technikos mokyklą, 1926–28 studijavo Sorbonos univ. 1933–39 susisiekimo ministerijoje, 1939–41 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus inžinierius, 1941–44 Dailės instituto architektūros dėstytojas, 1947 emigravo iš Austrijos Brazilijon ir dirba įvairiose kalnų ir sunkiosios pramonės srityse. Veikė Inžinierių ir architektų sąjungoje, buvo Deutsche Orientgesellschaft narys. Atspausdino visą eilę straipsnių urbanizmo ir senovės kultūros paminklų apsaugos reikalais N. Romuvoje. Lietuvoj padarė keletą mažesnių geležinkelio stočių ir pašto įstaigų projektų, Andrioniškio tuberkuliozės sanatorijos ir Biržų ligoninės projektą, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninių praplėtimo projektus; suprojektavo ir pastatė keletą privačių gyvenamų namų, Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstaigos pavestas, padarė Gelgaudiškio pilies tyrinėjimus ir braižinius. Būdamas užsienyje, rinko senovės Lietuvos XVI ir XVII a. žemėlapius ir prieš II pas. karą suruošė jų parodą Kaune. Rinkinio didžiuma pateko į VDU. Gyvendamas užsieny, rinko senoviškus rankraščius, dokumentus, graviūras, inkunabulas ir retas knygas, liečiančias Lietuvos kultūros praeitį, kurių rečiausi egzemplioriai pateko į VDU biblioteką ir Vytauto D. muziejų. Drauge su geografijos prof. Bagrockiu organizavo ir įsteigė senosios kartografijos istorijos žurnalą Imago Mundi. Nufotografavo VDU visus Lietuvos ir Prūsijos rankraštinius žemėlapius nuo viduramžių laikų iki 1850. Šis arti 1000 didelio formato fotografijų rinkinys yra VDU Kaune. *Rd.*

A. Mošinskis

2. Vytautas (1876 V 11 Naciūnų dv., Kėdainių aps. — 1955 IV 26 Vilniuje) inžinierius, mechaninės technologijos profesorius. 1906 baigė Petrapilio technologijos institutą. Nuo 1918 Charkovo technologijos instituto priv. doc., 1919–23 prof. Grįžęs į Lietuvą, 1924 II 1 buvo Lietuvos univ. pakviestas vadovauti mechaninės technologijos katedrai ir mechaninės technologijos kabineto vedėju. Nuo 1930 V 21 M. buvo pakeltas e.o. prof. VDU dėstė metalų technologiją ir mašinizmą. Be to, mechanikos kursus dėstė ir Aukštojoje technikos mokykloje, nemokamai paskaitas skaitė įvairiuose vakariniuose kursuose. M. pasižymėjo mokslininko kruopštumu ir dėstomųjų dalykų žinojimu bei pedagogiškumu. Po I pas. karo kurį laiką buvo Lietuvos įgaliotu ministru Ukrainoje ir sėkmingai tvarkė tremtinių grįžimą Lietuvon. Bendradarbiavo technikinėje spaudoje, suredagavo VDU technikos fak. žurnalą Techniką nr. 6 ir Techniką ir Ūkį nr. 4–7. Išsp. Metalų technologija 1930, Metalų technologija (Liejininkystės pagrindai) 1933, Kaip mašinos veikia ir kaip jos tvarkomos 1934, Metalai ir kitos technikoje vartojamos medžiagos 1935, Metalų tekinimas 1939. *K. Krl.*

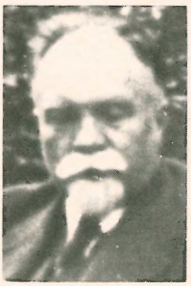

V. Mošinskis

Moškėnai k. Panemunėlio vls., Rokiškio aps., 8 km nuo Panemunėlio; 1923 buvo 46 ūkiai ir 237 gyv. Deš. Rokiškio–Panemunėlio vieškelio pusėje, prie Laukupės upelio, ant ribos M. ir Laukupėnų k. laukų, yra didžiulis **piliakalnis. Vieta** piliakalniui parinkta apie 25 m aukščio natūrali kalva. Apylinkėse tęsiasi lygumos. Piliakalnio aikštelė yra apvalaina, apie 55 m ilgio, 30 m pločio ir 1800 m² ploto. Viršutinėje piliakalnio dalyje šlaitai maždaug 5 m juosta gražiai nulyginti ir padaryti labai statūs. Žemiau šios juostos, šlaituose, iškastas griovys, o už jo supiltas apie 2 m aukščio pylimas. Dar kiek žemiau iškastas antras griovys ir vėl supiltas pylimas. Pylimų galai v. šlaite nesueina ir sudaro nedideles pakopas. Pats piliakalnis neapaugęs nei medžiais, nei krūmais, tik š. dalyje išplitę spygliuočiai. Čia yra M. ir Laukupėnų k. kapinaitės. Kalno papėdėje, prie vieškelio, yra mūrinė

koplyčia. Piliakalnio aikštelėje per Sekmines būdavo ruošiamos tradicinės gegužinės.

1911 piliakalnį kasinėjo L. Krzywickis (žr.). Tyrinėjant susidurta su įvairaus storio kultūriniu sluoksniu: aikštelės viduryje jo storis siekė 20–30 cm, o pakraščiuose net 1,0–1,2 m. Kultūriniame sluoksnyje aptikta daug keramikos liekanų, kaulinių, geležinių ir žalvarinių dirbinių. Apstu gyvulių ir žvėrių kaulų. Po kultūriniu sluoksniu susidurta su netaisyklingos formos akmenų grindiniais. Piliakalnio pradžia siekia dar priešKristinį geležies amžių. Jis buvo gyvenamas iki VII a. Iš būdingesnių radinių paminėtini: II a. lankinė segė trikampe kojele, pergniaužtinė segė, geležiniai lazdeliniai smeigtukai, ritiniai (ritės pavidalo) kauliniai smeigtukai III – IV a. ratinis ir statinėlinis smeigtukas, keli kauliniai IV a. žiediniai smeigtukai, geležiniai peiliai, piautuvėlio pavidalo peiliai, ylos, adatos, VI–VII a. kryžinis smeigtukas ir kt. 1939 L. Krzywickis visus radinius perdavė Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistoriniam skyriui.

L. Krzywicki, Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami (Pamiętnik Fizjograficzny XXVII 1917, 1–42; *P. Tarasenka*, Lietuvos piliakalniai 1956; Notaro B. Urbanavičiaus suteikta medžiaga.

J. P.

Mošnyčia upelis Ratnyčios vls., Nemuno deš. intakas, 6 km ilgio; teka iš Mošnelio ež., 4 ha ploto, kerta Merkinės–Druskininkų plentą.

Motagua didžiausia Gvatemalos upė, apie 400 km ilgio, įteka į Honduro įlaiką.

Motala 1. Švedijos upė, 100 km ilgio, teka iš Vätterio ež., ties Norköpingo mst. įteka į Baltijos jūrą; baseino plotas 15.450 km², vid. debitas 108 m³/sek.

2. P. Švedijos mst. prie M. upės ištako iš Vätterio ež. ir prie Götos kanalo; 24.723 gyv. (1951). Radijo siųstuvas, mašinų, medžio, tekstilės pramonė, hidroelektrinė jėgainė.

Motatán upė Venecuėlos Meridos Anduose, 160 km ilgio, įteka į Maracaibo ež. Upės žemupys dar vadinamas Rio Cenizo vardu, dėl to, kad eina per to paties vardo lygumas.

Motekaitienė-Blauzdžiūnaitė Izabelė (g. 1909 VIII 6 Geistariškių k., Vilkaviškio aps.) operos dainininkė, dramatinis sopranas. Baigusi Marijampolės gimn., 1930–37 studijavo VDU humanitarinių mokslų fak. Baigė Kauno konservatoriją, dainavimo mokėsi pas prof. O. Marini. 1942 debiutavo

Iz. Motekaitienė

Kauno valstybinėj operoj Aidos vaidmeniu. 1942–44 dainavo Kauno operoj ir koncertuodavo Kauno radiofone bei rengdavo rečitalius didesniuose Lietuvos mst. 1944–49 gyvendama Vokietijoj su grupe Lietuvos operos solistų surengė daugiau kaip 300 koncertų, dainavo 23 reprezentaciniuose koncertuose ir koncertavo Anglijoj bei dainavo Hamburgo radiofone. 1949 atvyko į JAV ir čia bei Kanadoje yra koncertavusi didesniuose miestuose, 1952 Čikagos Tribune surengtame muzikos festivalyje laimėjo premiją. 1950 Čikagos Great Northern teatre dainavo operoje Il Travatore Leonoros vaidmenį. Į plokšteles įgiedojo Kalėdų giesmes ir su A. Kalvaityte 8 duetus. 1934–37 redagavo N. Vaidilutę. Rašinėjo straipsnių, eilėraščių bei novelių. Yra išvertusi A. Malraux Kraujas ir opiumas 1939.

Motekaitis Manigirdas Kazimieras (g. 1938 IV 17 Kaune) pianistas, studijuoja de Paul univ. muzikos mokykloje pas prof. Čerepniną ir dalyvauja parengimuose kaip solistas arba akompaniatorius.

Motera 1. upelis Garliavos vls., Kauno aps., Girmuonio (Jiesios) kair. intakas, 5 km ilgio.

2. upelis Rumšiškių vls., Kauno aps., Vuolės (Nemuno) kair. intakas, 5 km ilgio.

Moteraitis kalva Varnių vls., Telšių aps., 1 km į r. nuo Pavandenės bžk., 1 km į p. nuo Gludo ež., 3 km į r. nuo Biržulio ež., 217 m nuo j.l., 67 m aukščiau Biržulio ež.; aukščiausia kalva grandinėje išilgai Biržulio ež. – Gušrakalnis, 188 m, Šaukštelis 215 m, M. 217 m, Gaudkalnis 188 m nuo j.l.

S. K.

Moteris 1. kat. moterų leistas mėnesinis žurnalas 1919–40. Pirmasis nr. išleistas Vilniuje, kurį redagavo Stefanija Paliulytė. Vilnių užėmus lenkams, M. buvo spausdinama Marijampolėje, o paskui Žaibo spaustuvėje Kaune. M. daugiausia buvo taikoma sodietėms moterims ir spausdino religijos, kultūros ir socialiniais reikalais straipsnius bei plačią informaciją apie moterų veiklą Lietuvoje ir užsienyje. Be to, turėjo vaikų auklėjimo, sveikatos ir namų ūkio skyrių. Leido Lietuvos katalikių moterų d-ja; redagavo M. Draugelytė-Gal-

dikienė, O. Gaigailaitė-Beleckienė, O. Labanauskaitė, E. Repšytė-Starkienė, O. Gratkauskienė ir J. Drungaitė. Tiražas apie 25.000 egzempliorių.

2. Lietuvių moterų žurnalas, leidžiamas Toronte, Kanadoje; leidžia Lietuvių katalikių moterų d-ja, eina kas trys mėnesiai. Pirmoji redaktorė Stasė Prapuolenytė 1955–57, nuo 1958 redaguoja Izabelė Matusevičiūtė. Ligi 1959 X išėjo 16 nr. Pirmas nr. išėjo 1955 X–XII. M. yra visų kraštų lietuvių katalikių moterų moralinio ryšio ir krikščioniškosios kultūros, katalikybės ir lietuvybės gaivinimo organas. M. bendradarbiauja M. Galdikienė, O. Labanauskaitė, O. Bačkienė, A. Tamošaitienė ir kt. Šeimininkių skyrių veda Br. Pabedinskienė. 1957 X–XII jubiliejinis nr. 4(9), skirtas paminėti 50 metų nuo Liet. katalikių moterų d-jos įsteigimo.

Moteris ir Pasaulis Lietuvos moterų tarybos mėnesinis žurnalas Kaune; pradėtas leisti 1937 III; red. F. Pikčilingienė, leido Lietuvos moterų taryba. 1940 su 6 nr. sustabdytas.

Moterystė Katalikų Bažnyčioje nuo apaštalų laikų iki dabar yra laikomasi tiesos, kad pakrikštytų asmenų kiekviena tikra m. sutartis yra drauge ir sakramentas. Tos pačios tiesos laikosi ir stačiatikiai; m. sakramentą neigia beveik visi protestantai.

Katalikų Bžn. kanonų teisėje (kan. 1012) sakoma, kad ‚Kristus Viešpats į sakramento garbę pakėlė pačią krikštytųjų asmenų m. sutartį. Užtat tarpe pakrikštytų negali būti tikros m., kad tuo pačiu ji nebūtų sakramentas'. Sakramentas nėra priedas prie m. sutarties, o pati m. sutartis yra sakramentas. Jeigu pakrikštytų asmenų bandyta m. sutartis dėl kokių nors priežasčių būtų niekinė, tai tuo pačiu būdu juodu nepriėmė ir sakramento. Kaip m. sutarties kūrėjai yra patys einą m., taip tuodu asmens patys sau teikia ir patys priima m. sakramentą. Kunigas neteikia m. sakramento, o tik suteikia m. ryšiui ir susituokusių gyvenimui Bažnyčios palaiminimą. Nors Bažnyčios yra įsakyta, kaip privaloma forma, visiems katalikams savo m. sutartį sudaryti prie kunigo, turinčio galią laiminti m., betgi Bažnyčia numato ir kitokius atvejus, kada m. sutartis yra tikra ir yra sakramentas be kunigo palaiminimo. Taip, Bažnyčia laiko sakramentu visas krikščionių nekatalikų tikras m. sutartis, nors jos būtų nepalaimintos jokio dvasininko. Ir katalikams yra atvejų, kad jų m. negali palaiminti tam galią turįs kunigas. Jeigu kur yra tokia padėtis (pvz. Sibiro tremtinių tarpe), kad jau mėnuo laiko nėra kunigo, turinčio galią laiminti m. ir nenumatoma, kad greitu laiku jis bus, tai ir katalikai gali sudaryti tikrą m. sutartį ir sakramentą be kunigo palaiminimo; pakanka dviejų liudininkų. Taip sudaryta m. nėra reikalinga konvalidacijos (pataisymo) kada nors vėliau; ji yra tikras m. sakramentas nuo pat pradžios. Jeigu vėliau bus proga, vedusieji gerai darys paprašydami savo m. kunigo palaiminimo. Jeigu juodu nori, tokia proga gali pakartoti ir m. priesaiką, bet tai nėra būtina.

Ką m. sakramentas turi daugiau kaip paprasta natūrali m. sutartis? Visų nekrikštytų tikra m. yra natūrali m. sutartis. Ją, kaip sako pop. Pijus XI (enc. Casti connubii), padarydamas krikščionių m. sakramentu, Kristus padarė tikru Dievo malonės ženklu ir šaltiniu, siekdamas atbaigti prigimtąją meilę, patvirtinti neišardomumą ir vieningumą ir pašvęsti pačius santuokinius'. Pop. Leonas XIII Bažnyčios doktriną šiuo klausimu taip formuluoja: Per sakramentą m. ryšiui grąžinta ta pati garbė ir šventumas, kuo m. buvo tarpe pirmųjų žmonių prieš jų pirmąją nuodėmę. Kristus m. ne tik apvalė nuo pagonių prasimanymų, nuo žydų tautos peiktinų papročių — daugpatystės ir skyrybų, o padarė, kad vedusieji, sustiprinti dieviškosios malonės, kurią jie patys laimėjo per m. sakramentą, sėkmingai siektų šventumo m. (enc. Arcanum). Būtų klaida manyti, kad nekrikštytųjų natūralioje tikroje m. nėra nieko dieviška, kad joje žmonės nepatiria jokios ypatingos Dievo malonės. M. sakramentas tačiau sugrąžino m. jos pirmykštį šventumą ir teikia tų pat ar panašių malonių, kurių galėjo iš jos patirti žmonės prieš pirmąją nuodėmę.

J. Lesauskas, Moterystės nesuardomybė 1920; *P. J. Hoffman,* Moterystė tikėjimo ir proto šviesoje (vert. B. Andriuška) 1930; *A. Vermersche,* Krikščionių moterystės katekizmas (vertė kun. dr. V. Brizgys) 1937. *V.Brz.*

K l i ū t y s s u d a r y t i m. Bažnytinė teisė jas skirsto į daug rūšių. Pirmiausia kliūtys gali būti trukdančios (impedimenta impedientia) ir ardančios (imp. dirimentia). Trukdančios yra tos, kurios draudžia m. sudarymą, bet jei tai įvyksta, m. galioja. Ardančios ne tik kad griežtai draudžia santuokos sudarymą, bet ir daro ją niekinę, negaliojančią. Kilmės atžvilgiu kliūties šaltinis gali būti dieviškoji tei-

sė arba žmogiškoji; ši pastaroji — bažnytinė tikintiesiems, o civilinė — netikintiesiems. Apimties atžvilgiu gali būti relatyvi, liečianti tik kai kuriuos asmenis, ir absoliutinė — liečianti visus. Pobūdžio atžvilgiu: viešoji ir slaptoji; laiko prasme: amžina ir laikinė; pažinimo: tikra ir abejotinė, ir pagaliau svarbos atžvilgiu: labai svarbi ir netaip; kaip bažnytinės teisės kalba yra išreiškiama pasakymu: gradus maioris ir gradus minoris.

Trukdančios kliūtys sudaryti m. šios: 1. Mergystės ir visiškos skaistybės įžadas; taip pat įžadas nesituokti, priimti šventimus, stoti į vienuolyną. Nė vienas iš šių įžadų neardo santuokos nebent būtų pridėta speciali ardančioji sąlyga, pvz. taip yra su paprastais jėzuitų ordino kandidatų įžadais. 2. Mišrios religijos kliūtis. Bažnyčia griežtai draudžia sueiti į m. katalikui su eretiku ar schizmatiku ir tik šalims davus tam tikrus pažadus raštu ir dėl rimtų priežasčių ji nuo tos kliūties dispensuoja. 3. Įstatyminė giminystė (cognatio legalis) — įsūnijimas. Ten, kur civiliniai įstatymai šią kliūtį pripažįsta, ir Bažnyčios įstatymai ją respektuoja.

Ardančios kliūtys yra šios. 1. amžiaus trūkumas: mergaitei minimumas yra 14 pilnų metų, vyrui 16. 2. Impotencija, t.y. negalia turėti normalius lytinius santykius; ji gali būti absoliutinė, t.y. visų atžvilgiu, arba relatyvinė — tik kai kurių asmenų atžvilgiu. 3. Pirmesnės m. ryšys. 4. Kulto skirtumas, t.y. viena šalis yra katalikiškai pakrikštyta, o kita visai nekrikštyta. 5. Kunigystės šventimai. 6. Iškilmingi vienuoliški įžadai. 7. Pagrobimas, t.y. jaunosios arba jaunojo prievarta išgabenimas ar sulaikymas santuokos sudarymo tikslu. Kodeksas J. C. turi mintyje tik moters pagrobimą čia paminėtu tikslu (kan. 1074). 8. Nusikaltimas (crimen). Asmens, kurie bendravo svetimoterystę papildant arba bendradarbiavo vieną šalį nužudant nustoja teisės tuoktis vienas su kitu. Bendradarbiavimas vienam ar kitam nusikaltime turi būti kvalifikuotas, t.y. a. svetimoterystė pažadant tuoktis arba tiesiog susituokiant nors ir civiliškai; b. svetimoterystę darant ir nužudant antrąją šalį gauti nuodėmės bendrininką sau vyru ar žmona; c. nenusikalstant svetimoteryste, bet nužudant antrąją šalį sutuoktuvių tikslu. 9. Giminystė moterystę ardo bet kuriam tiesiosios linijos laipsny (inter omnes ascendentes et descendentes, Can. 1076). Šalutinėj linijoj — iki trečiojo giminystės laipsnio imtinai. 10. Svainystė tiesiogėje linijoje ardo m. bet kuriame laipsny, šalutinėje — iki antrojo imtinai. 11. Viešojo padorumo kliūtis (publica honestas) kyla iš negaliojančios santuokos arba viešo konkubinato ir ardo m. tarp vyro moters giminių arba tarp moters ir vyro giminių pirmame ir antrame tiesiosios linijos laipsny. 12 Dvasinė giminystė atsiranda per krikštą. Ji ardo m. tarp pakrikštyto asmens ir krikšto tėvų arba tarp jo ir krikštytojo. 13. Įstatyminė giminystė, paeinanti iš įsūnijimo, ardo m. tarp įsūnijančio ir įsūnyto asmens. Čia kanonų teisė seka civiline.

F. Cappello, De matrimonio 1939; *Fr. Schenk,* The matrimonial impediments of mixed religion and disparity of cult 1929; *Fr. Wahl,* The matrim. impediments of consanguinity and affinity 1934; *J. Donohue,* The impediment of crime 1931; *B. Fair,* The imped. of abduction 1944; *J. O'Dea,* The matrim. imped. of nonage 1944; *J. Goracy,* The diriment matrim. imped. of major orders 1946. *M. Č.*

Moters Magazinas ėjo 1933 Kaune. Jį leido ir redagavo St. Šiugžda. Be moterims skirtos nevykusios skaitybos (32 psl.), kita tiek sudarydavo įvairūs moterų skelbimai.

Motertis 1. upelis Alytaus vls. ir aps., Nemuno deš. intakas, 5 km ilgio; teka į vakarus; įteka aukščiau buv. glžk. tilto.

2. Ežeras Sabackinės vls., Ščiutino aps., 3 km į p.v. nuo Dubičių mstl., 2,2 km ilgio, ligi 0,7 km pločio, 108 ha ploto; paviršius 131 m nuo j.l.; į ežerą teka Balbota (lenk. Nizianka), išteka į š. Dratiliškė, Katros (Nemuno) kair. intakas; po to, kai Katros aukštupys dirbtinai nukreiptas į Ūlą (Merkio) ties Dubičiais, Balbota–Dratiliškė pasidarė nauju Katros aukštupiu.

Moterų Balsas pirmas lietuvių darbininkių mėnesinis žurnalas; leido Liet. moterų progresyvis susivienijimas Filadelfijoje. 1 nr. pasirodė 1916 X. Redagavo K. Petrikienė, M. Račiūtė-Herman; nuo 1920 kurį laiką ėjo dukart per mėnesį; vėliau redagavo J. Benes-Šukienė, paskiau K. Petrikienė, pagaliau H. Jeskevičiūtė. 1926 pakeitė vardą į Darbininkių Balsą, o 1932 — į Darbininkę. 1933 sustojo.

Moterų Dirva JAV Lietuvių Romos Katalikių Moterų Sąjungos organas. Pradėjo eiti 1916 X. Redaktoriai: Uršulė Jokubauskaitė (1916–1918), kun. Pranas Juškaitis (1918), Antanina Nausėdienė (1919–1923), Sofija Sakalienė (1923–1951), Matilda Pauliukonienė (1951 iki 1955), nuo 1955 — Dalė Vaikutytė-Murray. Laikraštis iki 1952 buvo redaguojamas ir spausdinamas Čikagoje. 1952–55 redaguojamas Worcęstery, Mass.,

bet spausdinamas Putname, Conn., o nuo 1955 vėl perkeltas Čikagon. Laikraštis privalomas kiekvienai sąjungos narei. Tiražas svyruoja. Vienu laikotarpiu buvo pasiekęs 5000 egz. *S. Sk.*

Moterų Globos draugija žr. Lietuvių Moterų Globos draugija.

Moterų katalikių kultūros draugija žr. Lietuvių moterų katalikių kultūros d-ja.

Moterų katalikių sąjunga Amerikoje žr. Amerikos Romos katalikių moterų sąjunga.

Moterų kova dėl teisių. Iki Didžiosios Prancūzų revoliucijos valstybės teorininkai neigė moterims teisę dalyvauti politinėje veikloje, išskyrus atvejį, kada moteris pasidaro valdančioji karalienė. Pirmą kartą moterų lygių teisių klausimą iškėlė Europoje anglė Mary Wollstonecraft 1792, paskelbusi knygą apie moters teisių pripažinimą — Vindication of the Rights of Woman. Įstatymų moterų lygių teisių pripažinimo prasme klausimas buvo pradėtas kelti Anglijoje 1838, bet tik 1866 buvo įsteigtas provizorinis komitetas moters lygių teisių siekti. Iki 1883 moters lygių teisių arba vad. sufražistinis judėjimas Anglijoje buvo labai veiklus, tačiau pravesti įstatymą parlamente nepasisekė. 1888, kada buvo įsteigtos savivaldybių tarybos, moterys Anglijoje gavo teisę į jas rinkti, bet iki pat 1907 negalėjo pačios būti renkamos. Pirmoji moteris burmistras Anglijoje buvo išrinkta Aldburghe 1908 — ponia Garett Anderson. Nuo tų metų kova už lygias moters teises su vyrais valstybės reikalus tvarkyti įgauna vis didėjantį atkaklumą. Anglijos moterys rengia viešas demonstracijas ir kovoja tokiais atkakliais būdais, kad teisiamos ir baudžiamos kalėjimu, kur protestuodamos skelbia bado streikus ir stengiasi palaužti valdančių vyrų pasipriešinimą moterims lygias pilietines teises pripažinti. Tą moterų kovą nutraukė I pas. karas, kada jos plačiai įsijungė į krašto tvarkymą užnugaryje, pavaduodamos fronte kariaujančius vyrus ir susilaukė visuotinio pripažinimo kaip lygiateisės krašto pilietės. 1918 rinkimų ir būti renkamomis į parlamentą teisė pripažįstama moterims, kurios yra šeimų galvos ir turi ne mažiau 30 m. amžiaus. Pirmoji moteris išrinkta 1918 į Anglijos parlamentą buvo kunigaikštienė Markiewicz. Tik 1928 moterų teisės Anglijoje buvo visiškai sulygintos su vyrų teisėmis. Iš anglų moterų, kovojusių už lygias teises, paminėtinos: Josephine Butler, Emmeline Pankhurst, H. Fawcett.

Po I pas. karo moterys gavo lygias teises su vyrais Austrijoje, Čekoslovakijoje, Danijoje, Estijoje, Airijoje, Latvijoje, Lietuvoje Liuksemburge, Lenkijoje, Olandijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Švedijoje ir Vokietijoje. Vengrijoje moterys galėjo rinkti į savivaldybes, o į parlamentą tik sulaukusios 30 m. amžiaus. Ispanijoje moterys turėjo teisę rinkti tik į savivaldybes, o taip pat ir Belgijoje. Italijoje moterų teisė dalyvauti savivaldybių rinkimuose buvo apribota. Prancūzijoje ir Šveicarijoje moterys rinkimų teisių neturėjo. Net po II pas. karo, kuris daugelyje kraštų suteikė moterims lygias politines teises su vyrais, pačioje seniausioje Europos demokratinėje respublikoje Šveicarijoje moterys rinkimų teisių neturi. 1959 kilęs ten judėjimas moterims suteikti lygias teises, pačių moterų sutinkamas nepalankiai, kadangi, anot jų, lygios teisės su vyrais turi uždėti joms ir lygias pareigas su jais.

JAV pirmoji moterų konferencija lygių teisių reikalauti susirinko 1848 vakariniame Naujorke. Nuo to laiko moterys organizavosi į moterų lygioms teisėms išgauti sąjungas ir veikė atskirose valstybėse ir visos federacijos mastu. Nors JAV moterims lygių teisių pripažinimas sutiko visur daug palankumo ir joms neteko vesti tokios atkaklios kovos kaip Anglijoje, tačiau čia moterys lygias teises gavo: Naujorko valstybėje (pirmojoje) 1917, dar 14 kitų valstybių 1918 ir visose JAV 1920 VIII 26. JAV pasižymėjo šios moterys, kovojusios dėl savo teisių: Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Carrie Chapman–Catt.

Šiuo metu moterų teisėmis (ne tik rinkiminėmis) rūpinasi Jungtinėse Tautose sudaryta Statuso komisija. Minėtoji komisija yra parengus ir JT generalinis susirinkimas 1952 patvirtinęs moterų politinių teisių konvenciją, kuri įsigaliojo 1954. Šią konvenciją ratifikavo 31 valstybė. 1959 71 valstybėje moterys lygiomis su vyrais renka ir gali būti renkamos į krašto atstovybes. Penkiose šalyse jų politinės teisės aprėžtos, o 11 šalių negali nei rinkti, nei būti renkamos.

J. Stuart Mill, The Subjection of Women 1867; *Ch. Perkins–Gilman,* Women and Economics 1908; *Ray Strachey,* Struggle 1930; *Mary Beard,* On Understanding Women 1931; *Agnes Rogers,* Women Are Here to Stay 1949.

L i e t u v o j e moters kelias dėl lygių teisių šiek tiek skiriasi nuo vakarietės-sufražistės. Lietuvė gilioje praeityje niekuomet nesijautė vergė. Ji buvo savo vyro

I lietuvių moterų suvažiavimas 1907

talkininkė, jo bičiulė. Lietuvė valstietė bei ūkininkė nešė lygią su vyru atsakomybę šeimoje bei žemdirbystėje. Carų priespaudos laikais lietuvė dirbo lygiai su vyru knygneše, švietėja, politinės veiklos dalyve, siekdama savo kraštui laisvės. Tačiau, siekdama Lietuvos valstybės atstatymo, lietuvė niekuomet nepamiršo pareikšti, kad valstybės atsteigimas ir moteriai žmogaus bei piliečio teisių pripažinimas yra neatskiriami. Lietuvis, su nedidelėmis išimtimis, moters žemesniu padaru nelaikė ir lygių teisių pripažinimą laikė normaliu reiškiniu. Prieš nepriklausomybės laikotarpį moterų reikalavimai lygių teisių pripažinimo, dar savo valstybės neatgavus, buvo dažnai taikomi Lietuvą pavergusiai rusų caro valdžiai. 1905 IX 23–24 Vilniuje buvo įsteigta pirmoji moterų organizacija Lietuvos Moterų Susivienijimas moterų teisėms ginti. Jis įteikė protestą dėl Bulygino dūmos projekto. Tais pat metais komitete Didžiajam Vilniaus seimui šaukti dalyvavo ir moterys. To komiteto išleistas atsišaukimas, kviečiant į seimą, kreipiasi į moteris ir į vyrus. Vilniaus seime dalyvavo šios moterys: G. Petkevičaitė, F. Bortkevičienė, O. Sapkauskaitė, K. Janelytė, O. Brazauskaitė, S. Kymantaitė ir kt. Seimas pasisakė, kad būsimoje Lietuvoje visų piliečių teisės bus lygios, nežiūrint lyties skirtumo.

1905 XII pabaigoje įvykęs moterų sodiečių suvažiavimas Latavėnuose, Šiauliuose, reikalavo moterims lygių teisių, kvietė jas burtis į moterų d-jas. 1907 X 6–7 (naujo stiliaus) I moterų suvažiavimas Kaune vyko carinei reakcijai siaučiant, ir politinius reikalavimus sunku buvo reikšti, tačiau atskiros kalbėtojos iškėlė moterų teisių lygybės klausimą. Po suvažiavimo atsirado dvi moterų organizacijos — Lietuvių Moterų sąjunga ir Lietuvių Katalikių Moterų draugija. Moterų teisių lygybės klausimais spausdinami straipsniai Lietuvaitėje ir Žibutėje. I pas. karo metu 1917, po pirmosios Rusijos revoliucijos, Maskvoje, moterys susibūrė į Lietuvių Moterų laisvės sąjungą, kurios pirmininkė buvo kovotoja už moterų teises Ona Brazauskaitė-Mašiotienė. Moterų judėjime, greta ramiosios moterų teisių gynėjos G. Petkevičiaitės, Ona Mašiotienė yra vienintelė lietuvė moteris, kuri savo kovos metodais primena pirmąsias vakarietiškas sufražistes. Ji visur atkakliai kovoja visais jai prieinamais

būdais ne tik už lygias teises, bet ir jas jau atgavus budėjo, kad jos nebūtų pažeistos bei susiaurintos.

1917 į Petrapilio Lietuvių seimą galėjo rinktis vyrai ir moterys sulaukę 18 metų amžiaus. Į Petrapilio seimą buvo išrinktos šešios moterys: F. Bortkevičienė, L. Purėnienė, E. Spūdaitė-Gvildienė ir B. Grigaitytė. Seimo atstovės reikalavo, kad būsimą Lietuvos seimą renkant moterys turėtų lygias teises su vyrais. Tai buvo įrašyta į seimo priimtąsias rezoliucijas. 1918 vokiečių okupuotoje Lietuvoje Lietuvių Katalikių Moterų d-ja Kaune, sužinojus, kad į Lietuvos Tarybą Vilniuje neišrinkta nė viena moteris (nes moterys nebuvo kviečiamos į konferenciją, kuri tarybą rinko), 1918 II 17 sušaukė Kaune didelį mitingą ir priėmė protesto rezoliuciją, reikalaudamos, kad į Tarybą būtų kooptuota ir moterų. Buvo surinkta tūkstančiai parašų ir pasiųsta delegacija — F. Pikčilingenė ir J. Jakovickienė. Nors delegacija Lietuvos Tarybos pirmininko A. Smetonos buvo priimta ir išklausyta, tačiau moterų Taryboje per visą jos gyvavimo laiką nebuvo kooptuota. Laikinoje Lietuvos konstitucijoje, Lietuvos Tarybos priimtoje, buvo įrašyta visų piliečių lygybė prieš įstatymus. Nepriklausomai Lietuvai atsikuriant, kada kiekvienas žmogus buvo reikalingas, nebuvo daroma skirtumo tarp vyro ir moters, tiek valstybinėje, tiek visuomeninėje tarnyboje. Pirmąsias savivaldybes renkant, moterys turėjo lygias teises su vyrais. Moterys lygiomis teisėmis rinko Lietuvos Steigiamąjį seimą. Pirmajame seimo posėdyje pirmininkavo seniausia amžiumi Gabrielė Petkevičaitė, o sekretoriavo jauniausia amžiumi Muraškaitė-Račiukaitienė. Kai 1920 G. Petkevičaitė nuvyko į Ženevą atstovauti Lietuvos moterims International Women Suffrage Congress, tai kitų didelių valstybių moterys buvo nustebintos, kad Lietuvos moterys naudojasi visomis politinėmis teisėmis

Steigiamojo seimo 1920 priimtoji laikinoji Lietuvos valstybės konstitucija ir 1922 Lietuvos valstybės konstitucija skelbė, kad ‚visi Lietuvos piliečiai vyrai ir moterys yra lygūs prieš įstatymus'.

Pagal senus rusų įstatymus buvo išlikusi nelygybė turto valdymo ir paveldėjimo srityje. Krikščionių demokratų frakcijos moterys atstovės: M. Galdikienė, O. Muraškaitė-Račiukaitienė, E. Spūdaitė-Gvildienė, V. Mackevičiūtė, M. Lukošiūtė, S. Stakauskaitė paruošė ir įnešė į seimą Civilinio kodekso (X tomo ir Napoleono kodekso) pataisų įstatymą, kuriuo sulyginamos moters teisės turtą valdant bei paveldint. Šis įstatymas, palaikant kitų frakcijų atstovėms, buvo seimo priimtas. Seimo atstovės, be aukščiau paminėtų, dar buvo: F. Bortkevičienė, L. Purėnienė, S. Ladygienė. Visos jos aktyviai dalyvavo seimo komisijų įstatymams paruošti darbuose. Įėjusi lygiomis teisėmis į politinį krašto gyvenimą, lietuvė moteris tačiau turėjo nuolat budėti, kad jos teisės nebūtų apribotos.

Nors 1928 ir 1938 Lietuvos konstitucijose moterims demokratinių seimų pripažintos teisės nebuvo paliestos, tačiau vėlesniais potvarkiais jos vis labiau buvo siaurinamos. Rinkimuose į savivaldybes ir miesto tarybas buvo įvestas turto ar tikriau mokesčių cenzas, o taip pat mokslo cenzas. Kadangi moterys dažniausiai turto nevaldė, už butą mokesčius mokėdavo irgi vyras, ir, ypač kaimuose, nedidelis jų nuošimtis buvo su aukštuoju mokslu, tai iš tikrųjų moteris likdavo ‚becenzė'. Moterų todėl vos viena kita pateko į savivaldybes. 1936 seime nei vienos moters nebuvo. Valstybės taryboje — įstatymų paruošiamoje institucijoje — moterų taip pat nebuvo. Moterys, susibūrusios į moterų organizacijas, kaip: Lietuvos moterų taryba, kurios steigėja ir pirmoji pirmininkė buvo O. Mašiotienė, o vėliau V. Lozoraitienė; taip pat Lietuvių katalikių moterų organizacijų sąjunga, kurios pirmininkė buvo Magdalena Galdikienė, nuolat protestavo dėl tokio moterų teisių aprėžimo, įteikdamos memorandumus, pareiškimus. Didelė moterų manifestacija įvyko 1937 XII, kada buvo sušauktas antrasis moterų jubiliejinis suvažiavimas Kaune. Jame dalyvavo apie 1000 moterų, be politinių pažiūrų skirtumo. Greta jaunosios kartos moterų, įsijungusių į politinį nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, suvažiavime dalyvavo pirmojo suvažiavimo veteranės: G. Petkevičaitė, O. Mašiotienė, F. Bortkevičienė, S. Čiurlionienė, O. Vileišienė, M. Robašauskienė. Visa eilė moterų pareiškė savo pageidavimus visas gyvenimo sritis liečiančiais klausimais. Ypač drąsus buvo baigiamasis Mašiotienės referato žodis: ji reikalavo, kad gyvenime būtų vykdomi Lietuvos konstitucijos lygybės dėsniai ir kad moterų teisės nebūtų vyriausybės potvarkiais bei įstatymais siaurinamos. Buvo paskelbta eilė rezoliucijų, tarp kitų šios: a. kad teikiant valstybinę,

visuomeninę ar mokslinę tarnybą būtų atsižvelgiama ne į lytį, o į kandidato sugebėjimus, turimą stažą ar mokslo laipsnį; b. kad moterims būtų užleista vadovaujamoji vieta jaunosios moterų kartos švietime ir leista dalyvauti komisijose, kurios tvarko ir ruošia mūsų mokyklų programas; c. kad darbo įmonių inspektavime, kur tiek daug moterų yra priverstos uždirbti sau ir savo šeimai duonos kąsnį, turėtų žodį ir moterys inspektorės; d. kad moterims būtų leista prisidėti prie civilinio kodekso rengimo darbų ir kad joms būtų suteikta proga dalyvauti mūsų krašto įstatymdavystės darbuose. Po šio suvažiavimo viena kita moteris buvo paskirta gimnazijos direktore ar inspektore; taip pat keletas darbo inspektorių. Šis suvažiavimas buvo paskutinis vieningas moterų pasireiškimas N. Lietuvoje.

O. Mašiotienė, Moterų politinis ir valstybiniai-tautiškas darbas 1907–1937, 1938. *B. Nov.*

Moterų Talka slaptai spausdinamas pogrindžio laikraštukas Lietuvoje. Nr. 1 1944 III 12. Leido Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas Vilniuje.

Moterų Žodis dvisavaitinis žiburių priedas moterims, leistas nuo 1946 X 12 Augsburge.

Moteržolė (Chrysanthemum Parthenium) žr. Skaistažiedė.

Motetas (it.) ankstyvoji polifoninė muzikos forma, atsiradusi viduramžiais. M. pradžioje buvo religinė choro kompozicija, be akompanimento, parašyta lotyniškam tekstui. Ilgainiui m. keitėsi. Vėlesniuose m. buvo vartojami solo balsai ir akompanimentai. *J.Kč.*

Mortherwell Anglijos mst., Lanarkshire grafijoje (Skotijoje), 67.000 gyv., anglies ir plieno pramonė.

Motherwell Robert (g. 1915) amerikiečių dailininkas, 1927 studijavęs Otis meno ist., 1937 filosofiją Harvardo univ. ir 1940–41 Kolumbijos univ. architektūrą. Laikomas savamoksliu tapytoju, tačiau grafikos mokėsi pas Kurtą Seligmaną ir S. W. Hayterį. Parodas ruošė nuo 1944 (Art of This Century, N. Y, 1944; Samuel Kootz galerijose N.Y. 1946; Arts Club of Chicago 1946; San Francisco Meno muziejuje 1946 ir kt.). Darbų yra daugelyje žymių kolekcijų. Vienas iš geriausiai žinomų amerikiečių abstraktistų, gyvai dalyvaująs JAV meno judėjime. *R. Žk.*

Motiejukas (Phleum) varpinių (Gramineae) šeimos gentis. M. laukinis (Ph. Boehmeri), dažnai augąs sausose pievose. M. pašarinis (Phleum pratense) dažnas pievose. Taip pat veisiamas kaip pašarinė žolė. Paprastai sėjamas su raudonaisiais dobilais. M. užauga ligi 1 m aukščio; stiebas apačioje krūmingas, šakniastiebis trumpas, bet leidžia daug šaknų, giliai įsiskverbiančių į žemę. M. yra gera maistinga pašarinė žolė. Didžiausią derlių m. duoda antraisiais–trečiaisiais metais. Dotnuvos selekcijos stotis išvedė naują m. veislę Gintarą, kuri daugiau lapuota, mažiau kietėja ir patvaresnė šlapiose pievose. *J.Rkt.*

Motiejūnai k. Širvintų vls., Ukmergės aps., 4 km nuo Širvintų–Giedraičių vieškelio. 1920 XI 19 7 pėst. pulko kuopa, vadovaujama kpt. Balno, sumušė lenkų Gardino pulką. Kautynių metu žuvo Gardino pulko vadas.

Motiejūnas 1. Alfonsas (g. 1912 IV 12 Ruponių k., Linkuvos vls., Šiaulių aps.) tapytojas. Dailės mokėsi Kauno meno mokykloje. 1941 baigė Vilniaus dailės akademiją. Dirba peizažo, portreto, o taip pat taikomosios grafikos srityse. Dailės parodose dalyvauja nuo 1941. Gyvena Vilniuje.

2. Juozas (g. 1896 V 21 Juodupio vsd., Viešintų vls., Panevėžio aps.) veterinarijos dr. 1916 baigė Rusijoje evakuotą Panevėžio realinę mokyklą ir tais pačiais metais įstojo į Tartų veterinarijos inst.; 1923 gavo veterinarijos gydytojo diplomą. 1928 Berne vet. med. daktaro laipsnį. 1919 įstojo į Lietuvos kariuomenę savanoriu ir, baigęs 2 karininkų laidą, tarnavo ligi 1926. 1926–27 Biržų aps. veterinarijos gyd. 1928–34 Gruzdžių gyvulininkystės mokyklos mokytojas, 1934–39 Marijampolės aps. vet. gydytojas. 1936 išrinktas Veterinarijos akad. Kaune doc. 1939 specialybės dalykus studijavo Hannoveryje. 1940 paskirtas rektoriumi, 1941 prorektorius ir nuo 1941 e. o. prof. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1949 atvyko į JAV ir dirba Federalinės valdžios mėsos priežiūros srity. Bendradarbiavo Veterinarijoj ir Zootechnijoj, Žemės Ūky, Ūkininko Patarėjuje. Išsp. Naminių gyvulių akušerija 1929, Naminių gyvulių gydymas 1930, Ipologijos vadovėlis 1931, Akušerijos vadovėlis 1943.

J. Motiejūnas

3. P r a n a s (g. 1903 I 24 Bugailiškių k., Panevėžio aps.) chorvedys. 1927 atvyko Kanadon, 1929 pradėjo vargonininkauti Toronto lietuvių Šv. Jono Krikštytojo parapijoje, vadovavo parapijos jaunimo chorui Švyturiui. 1939 minėtam chorui sustojus veikti, M. organizavo naują Aušros chorą, kuriam vadovavo iki 1948. Su choru dalyvavo 1939 Naujorko Pasaulinės parodos dienoje jungtiniame chore, 2 kartus Niagara Falls, N. Y., Nations Festival Toronte, Montrealyje, Detroite, Hamiltono 100 metų įkūrimo minėjime dainavo dvi dienas, Toronte 4 savaites iš eilės dainavo per radiją, sudainuodamas su choru per 38 dainas ir 4 solinius dalykus. Be to, rengė koncertus lietuviams ir svetimtaučiams įvairiose vietovėse.

Motiejus dabar lietuvių retai bevartojamas krikštavardis (II 24), bet XVI a. dažnumo trečias po Jono ir Stanislovo, jau pat pradžioje, kaip ir kitose kalbose, sumišęs su Matu (IX 21). Net Mažvydas savo 1547 Katekizme evangelistą pavadino M., nes jo esamasis pašalio vt. M a t h e i u p i skaitytinas Motiējupi ‚pas Motiejų'. Ir Vilento 1579 Enchiridione skaitome: ‚Taip rašo šventi evangelistai S. Motiejus (originale: Mothieius), Markus, Lukošius ir S. Povils'. Nemokėdamas atskirti Mato nuo M. jis pastarajame vertime stačiai palieka lotyniškojo teksto vs. gl. lytį: Ir puolė burta ant Matthiam (Ap. D. I, 26). Čia itin būdingas ir Bretkūno svyravimas. Jo 1580 verstos Mato evangelijos rankraščio antraštėje pradžioje parašyta vs. km. M o t h i e i a u s, vėliau ištaisyta M a t h i e i u s c h a ir pagaliau M o t h i e i u s c h a. Šis nebuvėlis M o t i e j u š a s, matyti, sukryžiuotas iš įprastinio M. ir Mateušo. Tačiau abiejų vardų pagrindas yra biblinis S. Įstatymo gr. M a t t a t h i a s (lietuviškuose Šv. Rašto vertimuose M a t a t i j a s), kuriam atliepia hebr. M a t t ī t h y ā h ir etimologiškai reiškia Jehovos, t.y. Dievo dovaną. N. Įstatyme vardo lytis sutrumpinta gr. Matthaïos ir Matthias, o iš to lot. Matthaeus ir Matthias, kurie jau eina atskirais tos pačios šaknies vardais: pirmasis apaštalui ir evangelistui Matui (vok. Matthäus, ag. Matthew, prc. Mathieu, it. Matteo, lenk. Mateusz, č. Matouš, rus. Matvej, lat. Matejs), o antrasis Judo Iskarijoto vietoje burtu išrinktam apaštalui M. (vok., ag. Matthias, prc. Mathias, it. Mattia, lenk. Maciej, č. Matěj, rus. Matvij, lat. Matijs).— V. Europoje labai buvo paplitęs šv. M. kultas. Vad. apaštalo M. karstas Triere (Vokietijoje) viduramžiais traukė būrius maldininkų ir tuo pačiu išpopuliarino krikštavardį. Anglijon, ją nukariaudami, nunešė ji suprancūzėję normanai. 1086 visuotiniame žemės surašyme vad. Domes Day Book jau minimas nuomininkas vardu Mathiu seu Macy (iš pastarosios lyties yra kilusios ir dabartinės anglų pavardės Mace, Macy). XIII–XIV a. M. krikštavardis Bazelio srityje priklausė prie dažnųjų. Taip pat ir Lenkijoje jis buvo paplitęs jau nuo XIV a. pradžios, o Breslave antroje to amžiaus pusėje buvo vienas iš dažnųjų vardų. Nors Lietuvoje M. pirmaisiais dešimtmečiais po krikšto dar nepastebima nė didikų tarpe, tačiau netenka abejoti, kad krikštavardis bus atėjęs kartu su krikštu. Arba lietuviai su juo galėjo susipažinti net ir anksčiau iš krikščionių gudų. Tuo vardu XV a. pradžioje jau vadinosi pirmasis Medininkų (žr.) vyskupas M. Trakiškis (1417–21), taip pat Vilniaus vyskupas M. (1432–37). O iš Lietuvos Metrikos matyti, kad XVI a. pradžioje šis krikštavardis buvo tapęs vienu iš dažniausių, nors į to amžiaus galą kiek praretėja bajorų tarpe, nusileisdamas ne tik Mikalojui su Mykolu, bet taip pat Jurgiui ir Petrui. Lietuvos Metrikoje ir gudiškai rašytuose inventoriuose krikštavardis nuosekliai rašomas M a t e i (plg. ir sen. sl. bei rus. Matthei, Matěi, Mattei), tik retkarčiais ir Matfei, Matvei, lenkiškai nenusistojusia ano laiko rašyba Maciey, Maciei, Maćiey, Macziei, o lot. šaltiniuose Mathias, Mattias, Matias ir visai retai Mathaeus, Matheus. Taigi vartosenoje neskiriama dviejų vardų. Lietuvių bendrinės kalbos lytis M o t i ē j u s tarpininkauta sen. gud. Matej, kuris vėliau jų imta tarti Maciėj. Vadinasi, krikštavardis mūsų skolintasi dar prieš priebalsio t išvirtimą afrikata c, taigi ne vėliau kaip XIV a. gale. Skolinimo senumą patvirtina ir slavų a vertimas balsiu o. Plg. atliepimui seną skolinį p ō n a s (iš gud. pan) ir naujesnį p a n à (iš lenk. panna). Įprastinė lietuviškoji lytis retkarčiais prasprūsta ir inventoriuose, parašoma Matejus, Motejus, Motejos. Tarmėse M. trumpinamas M ō t ė (ir inventoriuose pasitaiko Mata, Mate), mažybiniai M o t ē l ė, M o č i ù k a s, žem. ir M o t á i t i s. Daukša 1599 Postilėje apaštalą M. (Ant dienos S. Motieiaus Ewangelia) jau aiškiai skiria

nuo evangelisto Mato, kurį iš lotyniškai lenkiškos tradicijos rašo Mattheuszas, Matteuszas. Dabar tarmėse tariama M a t e ù š a s, M a t a ũ š a s (gud. Matavùš), M a t i a ù š a s, bet Daukša, kaip rodo vs. pašalio vt. Matthéusziep ‚pas Matą', bus tebekirčiavęs' lenkiškai Matèušas. Tuo vardu evangelistą vadina ir M. Petkevičius bei Sirvydas. Vėlesniuosiuose M. Lietuvos raštuose evangelistas rašomas Matteoszus (Kleino Gramatika) ir Mattẽôszius (Kuršaitis). Abiem atvejais čia skaitytina M a t i e j õ š i u s. M. Lietuvoje ši lytis ir dabar dar pažįstama pavarde, vokiškai rašoma Matteoschus. Atsirado ji, matyti, sukryžiavus įprastines vardo lytis M. ir Matijõšius. Bendrinėje kalboje dabar vartojama trumpinė lytis M ã t a s, paliudyta jau XVI a. inventoriuose (1597 Matas Jurgionis ir Matas Martynonis Semeliškių vls., 1592 Mat Skutinaitis Kurtuvėnų vls.). Tačiau XVI a. taip galėjo būti trumpinami abu vardai. M. Lietuvoje krikštavardžiais vartota ir M a t i j õ š i u s, M a t j õ š i u s (plg. dar dainą Šalia kelio vieškelėlio), skolinti iš gud. Matyjáš, Matjáš, ir trumpinami M a t ý s a s (vok. Matthies, iš kurio ir gud. bei lenk. Matys, taip pat lat. Matīss), M ã c a s (vok. Matz, gud. Mac), M a č ỹ s ir mažybinis M a č i ù l i s. Visi jie, dabar jau išvirtę pavardėmis, vardais eina ir XVI a. inventoriuose. Būdinga, kad M a č ỹ s vardu vartojamas tik 1561 Jurbarko ir Virbalio inventoriuje (lenk. originale rašo Maczys) ir dabar pavarde pažįstamas tik Užnemunėje. Be to, inventoriuose ir kai kuriais atvejais Lietuvos Metrikoje dar vardais tebeeina ir šios iš M. bei Mato krikštavardžių kilusios dabartinės pavardės: Motiejẽlis, Matẽlis, Matùkas, Matùlis, (dažnas), Matùtis, Mãtusas, Mateikà (sen. gud. Matejko), Macỹs (originale: Macis, Macys, Mać; plg. gud. trumpinį vardą Maciś, Lietuvos Metrikos Mać), Mãcius (gud. ir lenk. Maciuś), Macẽlis (1516 Macel' Lietuvos Metrikoje), Maciùlis, Macùkas (1514 Macuk, Lietuvos Metrikoje), Maceikà (gud. Maciejko), Mocẽlis (iš Mocỹs ar Mõcius), Mãčas, Mãčius, Mačẽlis, Mačiùlis, Mačiùtis, Mãckus, Mackỹs, Mõckus, Mockà iš gud. Macko, Lietuvos Metrikoje gausu nuo XVI a. pradžios, taip pat inventoriuose), Mãčkus, Masỹs (originale: Masis, Mosys, Mosis; Lietuvos Metrikoje 1516 Maś), Masiùlis (dažnokas), Masẽlis, Masiùkas (Lietuvos Metrikoje 1520 Masiuk). Šių įvairių lyčių tapatumą patvirtina pačių šaltinių vartosena. Pvz. tas pats žmogus inventoriuose rašomas: Macys ir Matys, Mačys ir Matys, Matys ir Matei, Matul ir Matys, Matulis ir Matutis, o Lietuvos Metrikoje: Matei ir Mateiko, Matys ir Matuš, Matyš, Macuk ir Macko. O vienas Virbalio miesto gyventojas 1561 inventoriuje rašomas dvejopu vardu M. (originale: Macziei) Mačiulis (originale: Macźvlis) ir trejopa tėvavardine pavarde Rimkaitis, Rimkūnas, Rimkovič. Taip pat Dubingių vaitijoje valstiečio Milevičiaus vardas 1554 užrašytas Maciey ir Mosys. Lytys gali kaitaliotis net tėvavardžiose. Pvz. vienas Nasrėnų k. (Salantų vls.) gyventojas 1595 rašomas Valinčius Motiejaitis ir Mataitis, o kitas Žarėnų dv. 1599 inventoriuje Grigas Motiejaitis ir Macaitis. — Iš XIII a. pažįstamas Pamedės prūsų didikas M a t a (šaltiniuose: Matto, Matta, Matho), pasikrikštijęs apie 1231 Hermano vardu, o 1343 Marungo apl. minima ir vietovė Matiten (iš pr. *Matītjai = liet. *Matýčiai). Jei 1528 kariuomenės sąrašų Motovt nėra rašybos klaida vietoje Montovt (=Mantautas), tai būtų skaitytinas *Mãtautas (iš senesnio *Matitautas), o iš jo jau būtų galimi ir trumpiniai asmenvardžiai Mãtas, Matỹs bei Matà, Mãčius (plg. Keñtras, Kentrà, Kentrỹs, Keñtrius iš Kentrìmas). Bet kadangi šiaip kamienas m a t i- lietuvių dvikamieniuose varduose daugiau nepaliudytas, tai tenka manyti, kad anie trumpiniai vardai visi yra vien krikštavardinės kilmės.

Jau savaime suprantama, kad iš tų dviejų plačiai vartotų krikštavardžių ir jų gausių trumpinių turėjo vėliau išriedėti ir nemaža tėvavardinių ir kitokių pavardžių. To kilimo yra šios gyvosios ir šaltininės pavardės: Motiẽjus, Motiejáitis, Motiejũnas, Motiekà, Motiekáitis, Motiekũnas, Mõtikaitis, Mõtulaitis, Mãtiejaitis, Mãtijaitis, Matijýtis, Matijõšius, Mat(i)jošáitis, Mat(i)joškà, Matỹs, Matáitis, Matónis, Mateliónis, Mateliukónis (iš Mateliùkas), Matuláitis, Matulėnas, Matuliónis (ir Matulionìs), Matiùkas, Matukáitis, Mãtikaitis, Matuláitis, Matučiũnas, Mateĩkas, Mateikáitis, Mateikũnas, Matùiza, Mãtuzas, Mõtuzas, Motùžė, Motũšė, Mõtušis, Macáitis, Maciũnas, Maciónis, Maceliũnas, Maciukėnas (iš Maciùkas), Macìkas, Macẽnis, Macenáitis, Macùitis, Mõcius, Mocáitis, Mociũnas, Mõcikaitis, Mačáitis, Mačiũnas,

Mačiónis, Mačėnas, Mačiùkas, Mačiõkas, Mačiuláitis (ir Mãčiulaitis), Mačiuliónis, Mačiuikà, Mačiùitis, Mačiutà, Močiūnas, Mackėlis, Mackeliūnas, Mackáitis, Mackūnas, Mackónis, Mackėnas, Mockáitis, Mockūnas, Mockónis, Mockeliūnas, Matkáitis, Matkūnas, (iš *Mãtkus, sen. gud. Matko), Masáitis, Masiūnas, Masiónis, Masiõkas, Masiutáitis (iš *Masiùtis), Masiuláitis, Masiliūnas (iš *Masiuliūnas), Masiliónis (iš Masiuliónis). Netrūksta, žinoma, tėvavardinių pavardžių ir su įprastinėmis slaviškomis priesagomis: Mackėvičius (žem. Mockėvyčia), Macijáuskas (iš Maciejáuskas, žem. Motiejáuskis), Matusėvičius, Matušėvičius, Matuzėvičius, Macėvičius, Maciulėvičius, Masiulėvičius, Masiliáuskas, Masiáuskas, Masálskis (iš Masėlis), Matulėvičius, Maculėvičius, Mačiùlskis, Matickas, Macutkėvičius (plg. Liet. Metrikoj Macuta 1519). XVI a. inventoriuose čia dažniausias tėvavardis Matejevič, rašomas ir Maciejevič, Maciejovič, Maciejevič, Mačiejovič, arba vėl Macievič parašomas taip pat Maciejevič ir Mačievič, Mačovič. Kartais tas pats žmogus rašomas su lietuviška ir su slaviška priesaga: Macionis ir Maciejevič, Mačaitis ir Mačevič, Mačkaitis ir Mačkovič, Motiejūnas ir Maciejevič. — Klaipėdos krašte pažįstama sudurtinė pavardė Mãcpreikšis ir Mãcpreikšas, taip pat vietovardžiai Macmozūrai, Macblỹdžiai, Macviėliai, kuriems pradžią bus davę *Macmozūras, *Macblỹdis, *Macviėlius. Tokios pavardės iš tikrųjų yra sudurtos iš vardo ir pavardės, t. y. Mãcas Preikšas, Mozūras, *Blydà, Viėlius. Greta su Macblỹdžiai sakoma ir Blỹmaciai (iš *Blydmaciai), o Vikyškių apl. yra kaimas Mozūrmačiai, be abejo kilę iš pavardžių *Blỹmacis ir *Mozūrmatis, kur vardas eina po pavardės. Plg. dar suvalkiečių pavardę Mõckapetris. Tokios sudurtinės pavardės yra atsiradusios iš dar iki šiol kaime vietoje vardo ir pavardės tebevartojamų nusakomųjų derinių, kaip Mõckaus ar Mockų Pėtras. Pajūriškiai žemaičiai ir dabar vietoje Lėnko Kãzė, Žeĺvio Jùzė, Žeĺvio Mãgdė (= Kazys Lenkas, Juozas Želvys, Magdė Želvytė) pasako Lenkãkazis, Želvãjuzis, Želvãmagdė (menkinamai). Darybai plg. Laũko Sodà (Telšių aps. mstl.) ir Laũksodis (Šiaulių aps. bžk.), taip pat bendrinius daiktavardžius traũko lãpas ir traũklapis ‚gyslotis', rõgių kėlias ir rõgiakelis. Čia greičiausia priklauso ir žemaičių pavardė Mačeřnis, Mačeřnius, atsiradusi sudūrus į vieną vardą ir pavardę Mãtas Šeřnius. — M. ir Mato pėdsakai vietovardžiuose taip pat labai gausu. Vien Lietuvos apgyventose vietose (iš 1923 gyventojų surašymo) randame per 70 įvairių to galo vietovardžių, tačiau dažniausiai tik po vieną tos pačios darybos, pvz. Matukai, Matuliai, Macaičiai, Maciūnai, Masaičiai, Mačiai, Matiškiai, Masiuliškis, Matuliškiai, Matutiškiai, Motiškiai. Tik Motiejūnų yra šešeri, Mackonių penkeri, (šalia vienerių Mockonių), ketveri Mockaičiai, treji Mačiūnai, Mackėnai ir Masiuliškiai.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I, 1934; Litovskaja Metrika I, 1903; *V. Kalvaitis*, Lietuviškų vardų klėtelė 1910; *Hoffheinz*, Über die Namen der Litauer (Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft I, 1883); *E. G. Withycombe*, The Oxford Dictionary of English Christian Names 1953; *K. Linnartz*, Unsere Familiennamen II, 1957. *A.S.*

Motiejus 1. apaštalas. Pradžioje vienas iš 72 Kristaus mokinių (Eus. HE 1, 12); vėliau, Judui išdavikui pasikorus, išrinktas jo vieton į Dvylikos apaštalų šeimą (Apd. 1, 15–26). Apie apaštališkąją šv. Motiejaus veiklą tikslių žinių nėra. Kai kurie dokumentai liudija, jog bus apaštalavęs Etiopijoje ir tenai miręs kankinio mirtimi. Šio apaštalo šventė yra švenčiama 24 ar 25 vasario. Jis laikomas mėsininkų ir inžinierių globėju.

Acta SS Febr. 3, 1865; *A. Arighini*, I Dodici 1935; *A. Medebeille*, Apostolat: Dict. de la Bible Supl. 1.; *O. Hophan*, Die Apostel ²1952. *L.T.*

2. M. iš Aquaspartos (m. 1302), šv. Bonaventūro mokinys, savo filosofiniuose veikaluose ryškinęs savo mokytojo pažiūras, jas atribodamas nuo tada beįsigalinčio tomizmo tezių. Laikydamasis augustininės iliuminacijos (žr.) doktrinos, jis teigė jokį tikrą pažinimą negalint būti be dieviškųjų idėjų vadovaujančios veikmės ir pagal tai nuosekliai teigė, kad tik teologija yra pajėgi pilnai išspręsti pažinimo klausimą.

Motiejus I Trakiškis (m. 1453 V 9) pirmasis Žemaičių vyskupas, gimęs Vilniuje. Jo tėvas buvo kilęs iš Livonijos, bet nuolat gyveno Vilniuje, taigi ir M. savo jaunystę praleido Lietuvos sostinėje. Dlugošas apie M. rašė, kad jis esąs vokiškos kilmės, gimęs Vilniuje ir mokąs lietuvių ir žemaičių kalbą (‚Mathias natione Almanus, in Wilno tamen natus, qui lingvam Lithuanicam et Samogitticam norat'), tačiau Vytauto prezentacijos rašte apie M. pasakyta, kad jis esąs lietuvių kilmės (origine Litwanum). Šis liudijimas yra patikimas

dar ir dėl to, kad vėlesni M. darbai duoda pagrindo teigti, kad jo ne tik kilmė, bet ir įsitikinimai buvo lietuvio. Studijavo M. Prahoje, kur 1404 gavo bakalauro, o 1408 laisvųjų mokslų magistro laipsnį. Po to dar tęsė studijas Sienoj. Trūkumas žinių neleidžia nustatyti jo gyvenimo kelią. Galimas dalykas, kad jis yra tas pats M. iš Trakų, kuris jau pirmojo Vilniaus vysk. Andriaus laikais buvo Vilniaus kapitulos kan. 1417 ėjo Vilniaus katedros klebono-prepozito pareigas.

Konstancos bžn. susirinkimo delegatai: Vilniaus vysk. Petras ir Lvovo vysk. Jonas, įkūrę Medininkų (Žemaičių) vyskupiją ir atvykę į Trakus sutvarkyti teisiškai įsteigimo darbo, Vytauto prezentuotą kandidatą M. paskyrė Žemaičių vyskupu. Prezentacijos rašte, duotame Trakuose 1417 X 23, apie M. pasakyta, kad jis esąs rinktinis ir tinkamas kandidatas. Pakonsekruotas Trakuose X 24. M. Valančius teigia, kad M. su Vytauto rekomendacija buvo atvykęs iš Vilniaus į Medininkus ir ten Šv. Aleksandro bžn. buvęs pakonsekruotas. Pagal donacijos X 24 aktą, M., kapitulos kanauninkams ir katedrai išlaikyti Vytautas paskyrė iš D.L.K. iždo metinę duoklę, taip pat ir Jogaila užrašė Medininkų vysk. 60 lietuviškų grašių metams. Tuoj po konsekracijos M. atvyko į Medininkus. Jo vyskupavimo pradžia buvo sunki. J. Przyałgowski tvirtina, kad M. negalėjęs dėl pagonių spaudimo išsilaikyti Medininkuose ir buvo laikinai persikėlęs gyventi į Luokę. 1418 vykęs Žemaičių sukilimas turėjo politinį ir socialinį pobūdį, lietė taip pat ir naują religinę santvarką ir sudarė vysk. M. sunkumų. Be to, vėliau Vokiečių ordino vėl pradėti rengti į Žemaičius karų ir plėšikavimo žygiai taip vargino kraštą, kad ne tik Vytautas, bet ir vysk. M. buvo priverstas dėl to skųstis popiežiui. 1421 popiežius paskyrė M. Vilniaus vysk. Petrą ir Lvovo vyskupą naujakrikščių žemaičių ypatingais globėjais ir davė jiems teisę bausti neofitų užpuolėjus ir skriaudėjus. Tais metais VI 22 Vytautas dovanojo M. ir jo kapitulai žemių ir kito nejudomo turto. Gautąjį turtą Kaltinėnų, Kražių ir Raseinių aps. M. perleido vietiniams klebonams. Žemaičiuose M. vyskupavo 1417 X — 1422 V.

Mirus Vilniaus vysk. Petrui, pop. Martynas V 1422 V 4 perkėlė M. iš Medininkų į Vilnių. Kai kurių istorikų (W. Przyałgowski, J. Kurczewski) nuomone, Vytautas buvo nepalankus M. perkėlimui. Esą, jis norėjęs į Vilniaus vysk. sostą pasodinti Trakų kleboną Mikalojų Komedanskį. Tik sutuokęs 1422 II Naugarduke Jogailą su Sofija, vysk. M. vėl įgijęs Vytauto palankumą ir jo pritarimą persikelti į Vilnių. Tačiau tiek ankstyvesni, tiek vėlyvesni Vytauto santykiai su vysk. M. šios nuomonės, atrodo, neparemia.

Paėmęs valdyti Vilnius vyskupiją, M. tuojau reikalavo, kad visi kunigai išmoktų lietuviškai ir šia kalba aptarnautų tikinčiuosius. Nemokančius lietuviškai nenoromis šventindavo į kunigus ir vengdavo tokius skirti klebonais. Jo rūpesčiu buvo parengti Vilniaus kapitulos nuostatai, reguliuoją vyskupo ir kapitulos teises ir pajamų paskirstymą, buvo sudaryta iš kapitulos narių konsistorija (dvasinis teismas), įsteigta 1435 archidiakono prelatūra, kovai su husitų erezija įkurta inkvizicinė institucija, 1451 atšvęsti jubiliejiniai metai.

Jis buvo išsiuntęs delegatus į Bazelio bžn. susirinkimą, sekė jo darbų eigą, gavo jo padarytus nutarimus ir žinią apie paskelbimą Marijos Nekalto Pradėjimo dogmos ir XII 8 šventės visoj Bažnyčioj įvedimą. Pop. Mikalojaus V paskatintas, M. rūpinosi, kad būtų griežčiau laikomi Bažnyčios potvarkiai katalikų su schizmatikais vedybų atvejais. Jam prikišama, kad per daug buvęs nuolaidus rusams schizmatikams. Esą, jis pritaręs karaliui Kazimierui pripažinti Lietuvoje Maskvos metropolito valdžią tuo svarbiu momentu, kada Florencijos susirinkimui pasibaigus, į Lietuvą atvyko užimti metropolito sosto teisėtas, su Kat. Bažnyčia susivienijęs, metropolitas Izidorius. Dėl to priekaišto M. turėjęs teisintis Romoje.

Jo vyskupavimo metu buvo pastatytos bžn.: Veliuonos 1421, Deltuvos, Dubingių, Lucko 1424, Chołchło 1437, Palonkos 1437, Slucko 1439, Pabaisko 1441 ir kt.

M. buvo Vytauto politikos šalininkas. Kartu su P. Mantigirdaičiu, J. Gostautu, Manivydu ir kitais didikais sudarė žymiųjų to laiko veikėjų būrį. Jis aktyviai veikė Vytauto karūnacijos byloje. Vytauto siunčiamas, vyko pas Lenkijos kancleri Zbignievą Olesnicki, atkaklų visų savarankiškų Vytauto pastangų priešą, palenkti Vytauto karūnacijos planui. W. Przyałgowskis yra linkęs manyti, kad M. 1426–30 laikotarpyje karūnacijos reikalu važinėjęs net pas imp. Zigmantą ir pas pop.

Martyną V. M. globojęs Vytautą paskutinėmis jo gyvenimo dienomis, stiprinęs jį tikėjimo dalykuose ir prirengęs mirčiai.

M. talkininkavo ir Švitrigailai, tęsusiam kovas su Lenkija dėl Lietuvos politinės nepriklausomybės. Ir Kazimiero laikais jis pasižymėjo kaip Lietuvos nepriklausomybės gynėjas. 1447 M. vadovavo delegacijai derybose su Livonijos ordinu dėl Lietuvos -Livonijos sienos. Kilus ginčui tarp lietuvių ir lenkų dėl Lucko, Volinijos sričių, M., kaip lietuvių delegacijos pirmininkas, vyko 1451 į Liubliną ir Parčevą tartis su lenkais ir ten karštai gynė lietuvių reikalus. Mirė turėdamas apie 80 m. amžiaus.

M. Wołonczewskis, Žemajtiu Wiskupistė I-II, 1848; *W. Przyałgowski,* Żywoty biskopów Wileńskich 1860; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; *A. Alekna,* Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1936; *M. Andziulytė-Ruginienė,* Žemaičių christianizacijos pradžia 1937; Codex diplomaticus Eccl. cathedr. necnon dioeseseos Vilnensis 1948; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva 1954 (mašinraštis). *R.Krs.*

Motiejus II Topolietis (m. 1470 pabaigoje ar 1471 pradžioje) Žemaičių vyskupas. Kilimo lenkas. Buvo Vilniaus katedros prel. archidiakonas, valdė Parafianavos dv., Dysnos aps., priklausantį archidiakono prelatūrai. Mirus vysk. Jurgiui, pop. Pijus II M., karaliaus Kazimiero nominuotą ir Medininkų kapitulos išrinktą, 1464 VIII 8 paskyrė Žemaičių vysk. Paskyrimo rašte popiežius sako turįs patikimų liudijimų apie M. kunigystę, mokslą, pavyzdingą gyvenimą ir gerą dvasinių bei laikinių dalykų išmanymą. Atvykęs į Žemaičius, M. sau rezidenciją įsirengė Alsėdžiuose. Nuo to laiko Žemaičių vyskupai daugiau gyvendavo Alsėdžiuose negu Medininkuose. Matydamas diecezijoje kunigų trūkumą, M. parinkęs gabių berniukų, laikė juos pas save, pats juos mokė ir paskui šventino į kunigus, o 1469 įsteigė Varniuose mokyklą-seminariją, į kurią buvo priimami jaunuoliai norį tapti kunigais. Tai buvo Žemaičių kunigų seminarijos užuomazga. Joje mokytojauti M. paskyrė kun. Mykolą. 1467 pastatė Alsėdžiuose medinę bžn. Prieš mirtį M. nupirko Medininkuose kanauninkams namus. Po jo Žemaičių vysk. sostą užėmė Baltramiejus II Sverinkavičius.

M. Wołonczewskis, Žemajtiu Wiskupistė I-II, 1848; Codex diplomaticus Eccl. cath. necnon dioeceseos Vilnensis I, 1948; Sacrum Poloniae Millennium I, 1954. *R.Krs.*

Motiekaitis 1. Algimantas (g. 1922 Kaune) violončelistas, sūnus Vlado (3). Lankė jėzuitų gimnaziją ir Kauno konservatoriją. Pradžioje studijavo fortepijoną ir vargonus, paskui perėjo į prof. Berkavičiaus vedamą violončelės klasę. Iki 1944 jau reiškėsi gabiu kameristu. Yra grojęs Beethoveno, Griego, Banaičio violončelės sonatas. Išvykęs iš Lietuvos, studijavo Salzburgo Mozarteume pas prof. Paul Grümmer ir gavo Mozarteumo diplomą. Emigravęs į JAV dvejus metus buvo Bufallo simfoninio orkestro koncertmeisteriu. Po to persikėlė dirbti į Los Angeles simfoninį orkestrą. Dalyvauja viešajame lietuvių gyvenime. *Iz.V.*

2. Jonas (g. 1903 Panevėžyje) smuikininkas, chorvedys. Baigė Klaipėdos muzikos mokyklos smuiko klasę ir pedagogikos skyrių. Nuo 1935 dirbo Ukmergės gimn. ir vidurinėje amatų mokykloj vadovaudamas tų mokyklų chorams; su choru laimėjo Ukmergės apygardos Dainų šventėje 1 vietą. Yra dėstęs įvairiuose pradžios mokyklų mokytojų vasariniuose kursuose teorinius muzikos dalykus. Po II pas. karo dirba Vilniuje ir vadovauja chorams bei pasireiškia dainų šventėse dirigentu. 1938 parašė elementarinės muzikos teorijos terminų projektą, priimtą Liet. muzikos d-jos muzikų mokytojų sekcijos. *J.Ž.*

4. Vladas (g. 1896 V 30 Kaune) smuikininkas solistas, dirigentas ir pedagogas, paruošęs Lietuvai visą generaciją smuikininkų. Muzikos mokslo pradžią gavo iš tėvo. Vėliau mokėsi pas lenkų smuikininkę V. Bohuszewicz, kuri periodiškai atvažiuodavo į Ippo muzikos mokyklą Kaune. 1912 baigė jos klasę. I pas. karo metu buvo vieno rusų pulko kapelmeisteriu. Kaip smuikininkas dalyvavo įvairiuose simfoniniuose koncertuose. 1921 baigė Odesos gimn. 7 kl. ir Odesos konservatoriją, prof. K. A. Gavrilovo smuiko klasę. Tais pat metais grįžo Lietuvon. Surengė Kauno valstybiniame teatre koncertą. Po to 3 metus studijavo Leipcigo konservatorijoje pas prof. E. Wolgantą. 1924 baigė solisto diplomu. Konservatorijos koncertuose grojo Brucho koncertą ir pirmą kartą atliko Gruodžio sonatą. Nuo 1925 Kauno muzikos mokyklos smuiko ir kamerinės muzikos klasės mokytojas. Iki 1944 išleido visą eilę pažymėtinų smuikininkų. Jo va-

Vl. Motiekaitis

dovaujamas brendo pirmasis lietuvių styginis kvartetas, kurį sudarė Iz. Vasyliūnas, K. Juodelis (vėliau V. Možalskis), Ed. Satkevičius ir M. Saulius. Šalia pedagoginio darbo, varė plačią koncertinę veiklą. Apvažinėjo Lietuvą rengdamas didesniuose miestuose koncertus. Kartu su J. Gruodžiu atlikdavo Brucho koncertą, Bacho, Paganini veikalus, Gruodžio sonatą d moll. Vėliau teko groti su orkestru Brucho, Mendelssohno, Brahmso dvigubą koncertą (su čelistu Engertu). Kauno radiofone grojo su prof. Ružickiu ir prof. Berkovičium visus Brahmso trio. Apie 12 metų buvo Kauno radiofono orkestro dirigentas. II pas. karo metu mokytojavo muzikos mokyklose Leobene, Bruch-Mur (Austrijoje), Munoje (Vokietijoje), sėkmingai pasireikšdavo su choru bei vargonininkaudamas. Hanau lietuvių stovykloje dėstė muziką gimnazijoje. Royal-Oak, Mičigane (JAV), 2 metus mokytojavo Sparks konservatorijoje, vėliau persikėlė į Kaliforniją, Aktyviai dalyvauja lietuvių visuomeniniame gyvenime. *Iz.V.*

Motina gimdytoja; moteris, pagimdžiusi vieną ar daugiau vaikų; moteris, kuri

P. Rimša Motina

P. Puzinas Motina

motiniškai rūpinasi vaikais; kaime m. vadinama šiaip vyresnio amžiaus moteris.

M. visur ir visais laikais buvo supama pagarba kaip gyvybės nešėja, kenčianti ir mylinti rūpintoja bei globėja. Kai kuriose religijose ypatingai m. garbinama: Didžiosios dievų m. kultas buvo paplitęs M. Azijoje ir ilgai išlikęs kai kurių Sibiro tautų tarpe, o 204 pr. Kr. Romoje jis buvo oficialiai įvestas, Palatine jai pastatyta atskira šventykla. Graikijoje buvo garbinama Zeuso m. Reja (žemės deivė). Senovės lietuvių mitologijoje m. buvo supama didele pagarba, kurios liekanų apstu ir šių dienų tautosakoje. Žemynos-Žemynėlės kultas siejamas su m. kaip gyvybės pradininkės kultu; iš čia Tacito liudijimas, sutapatintas su Romoje garbinama Didžiąja dievų m., kad aisčiai garbinę ‚dievų m.'.

Pagarba m. remiasi vad. matriarchatas. Daugely kraštų liko padavimų apie seniau juose buvusią moterų valdžią (žr. Amazonės); toks yra išlikęs ir arabų pirklių pasakojime apie Lietuvą. Taip pat kartais prileidžiama, kad Lietuvos kultūra susiklostė susijungus dviem skirtingoms giminėms — senesniems Pabaltijo gyventojams, turėjusiems matriarchato valdymo formą, su patriarchatinės santvarkos nešėjais, atvykėliais iš Rytų stepių: esą todėl

Motina

J. Reynolds

M. Cassat

A. Bronzino

lietuvių kultūroje matome ir m. ir tėvo vyraujančios įtakos elementų.

Kiekvienos tautos istorijoje iškeliamos jos didvyrių m.: Romoje — Kornelija, Lietuvoje — Birutė, Vytauto D. m.

Papročių teisė iš senų senovės globojo m.; ta globa ir jos teisių apsauga egzistuoja visų kultūringų tautų įstatymdavystėje (pagrindas — romėnų teisė Patria potestas). Jau 1529 Lietuvos Statute numatyta, kad vaikai privalo globoti tėvą motiną senatvėj. Mergaitės suvedžiotojas baudžiamas ‚kaklo' bausme, t.y. mirtimi, kurios kaltininkas galėjo išvengti tiktai vesdamas laisva valia su tuo sutikusią nuskriaustąją. Nepriklausomos Lietuvos 1922 konstitucijoje pasakyta: ‚Motinystė yra ypatingoje valstybės globoje' (XIII sk., 98 str.), 1928, lygiai kaip ir 1938 konstitucija tą dėsnį pakartojusi, dar jį praplečia: ‚gausios šeimos ypatingai globojamos' (V sk., 34 str.) ir: ‚vaikų pareiga gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir saugoti jų palikimą (V sk., 37 str.).

W. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit; *Z. Ivinskis,* Lietuvių kultūros tarpsniai (Aidai 23, 1949); Lietuvos valstybės konstitucijos. *V.Sr.*

M. žodis lietuvių k. dažnai išplėstas įvairiomis maloninėmis priesagomis, pvz. motinėlė, motinytė, motulė, motušėlė, motušaitė, motušaitužė ir t.t. Tokių priesaginių m. darinių priskaitoma iki 70. Mūsų dainose iškeliamas nuolatinis m. rūpestis kūdikiu ir jos gerumas. Todėl ir pačios laimingiausios dienos ‚pas motinėlę', kurias dainose prisimena ne tik nutekėjusi mergaitė, bet ir svetiman kraštan patekęs sūnus. Šių laimės dienų priešybė — našlaitės dalia, ypač susilaukus pamotės. Taip pat dainose bei pasakose ir net mirusi m. dar rūpinasi savo našlaičiais vaikais, jiems patarinėja iš kapo tiesiogiai arba, vėle perėjusi į kapo lazdyną, liepą ar kurį kitą medį, apgaubia našlaičius šakomis ir kitaip padeda, pasakų gulbė-motina lanko savo naujagimį ir t.t. Tautosakoje ryškinamas ir vaikų santykis su m. Iš karo lauko sužeistas sūnus prašo žirgo parnešti žinią m., kuri ‚iš kraujo lašelio' suprasianti sūnaus likimą. Nelaimėn patekusi, nežinioje dingusi duktė, nors paukštele virtusi, lanko m. Žuvusių vaikų m. gėla dainose reiškiama laipsniavimu, pvz. marti (žmona) gedės metus, sesuo trejus, o motinėlė — visą amželį. Mūsų papročiuose m. skiriama išskirtinė pagarba. Nors jau ir nėščia moteris dėl būsimos kūdikio laimės gerbiama ir saugoma, bet tik su pirmuoju kūdikiu jaunamartė įauga į vyro giminę, ji mirusi laidojama vyro giminės kapuose, o bevaikė dažnai buvo grąžinama į jos šeimos, giminės kapus. Vaikai, apleidę m., buvo ne tik smerkiami, bet dažnai pats kaimas (kaimo vyrų pasitarimas) susirūpindavo ir įpareigodavo m. rūpintis. Todėl neturtingosios vaikų šeimos dažnai senutę m. maitindavo ir prižiūrėdavo iš eilės; o šiaip ūkiuose m. likdavo pas vieną vaikų, kurį pati pasirinkdavo, tuo būdu jam ir jo žmonai suteikdama išimtinę pagarbą, pabrėždama jų gerumą ir skirdama ypatingą palaiminimą.

J. A. D. Ingres P. Picasso Rembrand van Rijn

M o t i n i š k o s i o s bei moteriškosios dievybės, arba deivės, lyginamojoje religijų istorijoje sudaro visą grandį neišspręstų klausimų, glaudžiai susijusių su moters galia gimdyti, mergyste, skaistybe ir pn. Paprastai visas dievybes skiriame trimis būriais: deivės motinos, deivės merginos ir deivės merginos-motinos. Deivės-m o t i n o s žinomos labai plačiai tiek pirmykštėse, tiek išsivysčiusiose religijose, o proistorės duomenimis jų garbą atsekame iki sen. akmens amžiaus, nes rastinių įvairių moteriškųjų statulėlių, kur išryškinta nėštumo ar kt. moteriškumo požymiai, neįmanoma aiškinti jų nesiejant su vaisos ir motinystės dievybėmis. Įvairiose religijose sutinkamos deivės-motinos apraiškos ryškintinos keliais atžvilgiais ir sietinos pagal tas apraiškas būriais. 1. Deivė-motina (nėščia ar gimdanti) yra v a i s o s (žr.) išraiška. Ji susijusi su augalų auginimu bei žemdirbyste aplamai, taip pat vadinamu moters teisės iškilimu (matriarchatas), augmės dievybės sunaikinimu, mirštančiomis ir vėl atgyjančiomis dievybėmis ir t.t. 2. Ši dieviškoji motina, visokios derlos ir vaisos nešėja, drauge susyja su ž e m e, tampa Ž e m e-m o t i n a (plg. Žemyna), išsiskleidžia su ja m i r u s i ų j ų garba, Anapus ir pn. 3. Motinos-deivės vaisos galia nėra tik paprasta ar išskirtinė vaisa, todėl ji tampa m o t i n y s t ė s visumos išraiška, ji lieka gimdyvių, laimingos šeimos, meilės ir visų moteriškųjų lūkesčių bei rūpesčių globėja. 4. Iš motinystės išplaukia jos rūpestis kūdikiu, jo dalia-likimu ir ši deivė tampa l i k i m o deivė-lemėja (plg. Laumės). 5. Motina-deivė nelieka viena, ji susiejama, arba sujungiama, su ‚vyru', turi ‚vaikų' ir ji tampa ‚d i e v ų g i m d y t o j a' ir pn., kartu susipindama su dangaus š v i e s u l i a i s (Mėnuo, Venera ir kt.). 6. Dievų motina, tapusi deive-motina, įgauna ir d v i l y t i š k u m o bruožų, tampa ‚Visumos motina' ir visko pradme, net Vyriausiąja dievybe (plg. kagabos indėnų Vyr. Būtybę, kuri yra moteriška). Deivės-m e r g i n o s nors ir retesnės, taip pat dažnai ir mažesnės reikšmės, bet sutinkamos įvairiose religijose. Pati deivės-merginos mergystė bei jos skaistybė dažnai skirtingai ryškinama, kartais ji susiejama su didvyriškumu ir kita garba. Deivės m o t i n o s-m e r g i n o s sutinkamos ne tiktai Viduržemio jūros srityje, bet ir kituose kraštuose. Jos pagal metų laikus ryškėja mergina, mylimąja, žmona, motina ir pn., todėl greit susimaišo su deive-motina. Lietuvių, taip pat ir latvių, sen. religijose moteriškosios dievybės buvo irgi gana gausios. Apie jas žr. Deivė.

E. Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum 1910; *A. Steinmann,* Die Jungfrauengeburt und die vergleichende Religionsgeschichte 1919; *A. Dieterich,* Mutter Erde ³1925; *R. Briffault,* The Mothers 1927; *H. Pinard de la Boullaye,* L'Étude comparée des religions 1929–31; *B. Nyberg,* Kind und Erde 1931; *K. Prüm,* Der christliche Glaube und die altheidnische Welt 1935; *M. Delcourt,* Stérilités mysterieuses et naissances maléfiques dans l'antiquité classique 1938; *M. Éliade,* Traité d'histoire des religions 1949 (vok. 1954); *H. Kühn,* Das Problem des Urmonotheismus 1950; *J. Maringer,* Vorgeschichtliche Religion 1956; *G. van der Leeuw,* Phänomenologie der Religion ²1956; *Fr. König,* Christus und die Religionen der Erde ²1956. *A.Mž.*

M. i r v a i k ų g l o b a. Lietuvos vyriausybė laikė visą šią sritį privatinių organi-

zacijų rankose, palikdama sau tiktai kontrolės teisę ir iš dalies šelpimą atskirų organizacijų, nepajėgiančių finansiškai įvykdyti užsimotų planų. Trys didžiulės organizacijų grupės, veikiančios socialinės globos ir m. ir vaiko apsaugos srityje, pasireiškė savo veikla iš pat pirmųjų nepriklausomybės metų ir tęsė ją, gilindamos ir plėsdamos, iki pat okupacijos 1940, kai tas darbas buvo okupantų nutrauktas ir visiškai suvalstybintas.

I-ji grupė, Lietuvos m. ir vaikams globoti organizacijų sąjunga, įregistruota 1928 IV 26, apėmė visas draugijas, nepriklausančias kitoms dviem grupėms. II. Caritas — katalikiškųjų draugijų sąjunga ir III. Ozė — žydų draugijų sąjunga. Be to, nuo 1931 Lietuvių katalikių moterų draugija įkūrė m. ir vaiko sekciją.

Lietuvos vyriausybė buvo paskyrusi m. ir vaiko apsaugos reikalams vidaus reikalų m-jos socialinės apsaugos dpt. direktorių. Jis paprastai dalyvaudavo M. ir vaikų globos organizacijų s-gos posėdžiuose ir suvažiavimuose. Veiklai besiplečiant, vidaus reikalų m-ja jau buvo išleidusi eilę įvairių privačių organizacijų pateiktų įstatymų m. ir vaiko apsaugai, kaip abortų draudimas, nėščių moterų venerinių ligų diagnozės ir gydymas valdžios lėšomis, nemokamos 8 savaičių atostogos dirbančioms m.-gimdyvėms, sunkaus bei naktinio darbo draudimas nėštumo metu, nemokama akušerinė pagalba prieš ir po gimdymo neturtingoms motinoms. Visos trys organizacijų grupės stengėsi apimti visą plačią sritį m. ir vaikų apsaugos, vengdamos kliudyti viena kitai. Pavainikių m. galėjo praleisti nėštumo pabaigą skirtuose joms namuose, pasilikdamos ten kurį laiką po gimdymo, iki joms būdavo surandamas darbas.

Nėščios m. gaudavo medicininę priežiūrą ir reikalingą gydymą sveikatos centruose, kurių buvo įsteigta kiekviename apskrities mieste ir didesniuose miesteliuose, vadovaujamų gydytojo ir sesers-akušerės. Visos apskrities ligoninės turėjo gimdymo skyrius. Naujagimiai ir jų m. buvo lankomi akušerių jų namuose, vėliau tikrinami periodiškai sveikatos centruose ir skiepijami nuo limpamų ligų. Dirbančioms m. padėti buvo dieniniai vaikų lopšeliai ir vaikų darželiai. Našlaičiai ir pamestinukai buvo globojami kūdikių prieglaudose iki trejų metų, vėliau atiduodami šeimoms ir dažnai pastarųjų įsūnijami. Vyresnių našlaičių prieglaudos turėjo amatų mokyklas, paruošiančias vaikus savarankiškai ateičiai. Atsilikę vaikai turėjo pagalbines mokyklas. Nenormalūs vaikai buvo išlaikomi ir globojami specialioje prieglaudoje. Susirgę vaikai buvo nemokamai gydomi ambulatorijose, ligoninėse ir sanatarijose. Mokyklose vaikai buvo mediciniškai prižiūrimi ir jų sveikata periodiškai tikrinama.

M. ir vaikams globoti organizacijų s-ga, įst. 1928 Kaune, jungė 23 socialinės globos organizacijas. Sąjungos tikslas: kovoti su Lietuvos vaikų liguistumu ir mirtingumu, rūpintis jų fiziniu lavinimu ir dvasiniu auklėjimu, koordinuoti motinos ir vaiko globojimo darbą Lietuvoje. Sąjunga buvo Union Internationale de Secour aux Enfants ir Pabaltijo Motinoms ir vaikams globoti sąjungos narys. Įsteigė 26 sveikatos centrus, 3 pedagoginių patarimų punktus, teisinių patarimų biurą, Motinos ir vaiko muziejų su biblioteka Kaune, šaukė Motinos ir vaiko apsaugos konferencijas. Dalyvavo tarptautiniuose socialinės apsaugos suvažiavimuose (Rygoje, Taline ir kitur). Rengė Motinos dienas, kilnojamąsias parodas, rėmė daugiavaikes šeimas. Yra išleidusi 100.000 lapelių, plakatų ir brošiūrų, teikiančių motinoms patarimų. Buvo ruošiamos M. dienos, o vėliau M. ir šeimos savaitės, remiančios daugiavaikes šeimas. Buvo sušauktos dvi m. ir vaikams apsaugoti konferencijos ir išspausdinti tų konferencijų darbai: Pirmosios Lietuvos motinoms ir vaikams apsaugoti konferencijos darbai 1931, Antrosios Lietuvos motinoms ir vaikams apsaugoti konferencijos darbai 1937. S-gos ilgametė pirm. —Jadvyga Tubelienė (1928–40). Ilgametėmis v-bos narėmis buvo A. Švabinskaitė-Hunebelienė, Elena Šklerienė, dr. Aldona Birutavičienė, Birutė Novickienė, Kristina Grinienė ir kt. Savo patarimais sąjungai ir darbais kovoje su Lietuvos vaikų liguistumu ir mirtingumu yra ypatingai nusipelnęs dr. Kazys Grinius. Sąjunga tvarkė savo skyrių žurnale Pro Juventute Baltica, kuris buvo leidžiamas Baltijos motinos ir vaiko komiteto. Šį skyrių redagavo dr. Aldona Birutavičienė. *A.Brt. ir B.Nov.*

Motina ir Vaikas mėnesinis žurnalas, skiriamas priešmokyklinio amžiaus vaikų sveikatai ir auklėjimui, pradėtas leisti 1929 Kaune, leido Lietuvos vaiko d-ja; red. V. Matulaitytė-Lozoraitienė, M. Nemeikšaitė, V. Daugirdaitė-Sruogienė.

Motinėlė 1. Amerikos lietuvių katalikų apšvietos (nuo 1905 ‚mokinama') draugi-

Motinėlės nariai ir stipendininkai 1902 Friburgo univ.

ja įst. 1900 Pitstone, Pa., kunigų: J. Žilinsko, A. Kaupo, M. Šedvydžio, J. Kaulakio, V. Matulaičio, J. Žindžiaus ir J. Kuro, o 1901 I 28 kun. M. Pankaus įregistruota Lucerne County, Pa. Jos tikslas buvo nusakytas: ‚Iškariauti Lietuvai ir lietuviams žodžio liuosybę, tikėjimo liuosybę, neprigulmybę, gaivinti tautos supratimą per mokslą', todėl M. ‚gelbės materiališkai besimokančią jaunuomenę, kuri paskiaus dirbs tautos ir tautiečių labui', žadėjo dar šelpti rašytojus, skelbti konkursus, ruošti jų parodas ir t.t. Pirmąją M. valdybą sudarė kunigai: pirm. J. Žilius-Žilinskas, sekr. A. Kaupas ir ižd. M. Šedvydis. M. įregistravus, pirm. išrinktas kun. A. Milukas, bet šiam išvykus Šveicarijon, 1901 IX 24 išrinkta kunigai: pirm. J. Kuras (nuo 1905 B. Žindžius), sekr. A. Kaupas ir ižd. M. Šedvydis; ji liko iki 1914, kurią pakeitė kun.: pirm. J. Kaulakis, sekr. M. Pankus (nuo 1924 V. Matulaitis) ir ižd. A. Kuodis. Po 1926 M. veikla nusilpo. 1932 VIII 9 sušauktas seimas Filadelfijoje ją atgaivino ir naują M. valdybą sudarė kunigai: pirm. M. Pankus, sekr. Pr. Juras ir ižd. J. Ambotas. Vėliau jai pirmininkavo kunigai: dr. J. Končius (1934–43), Ig. Valančiūnas (nuo 1943), kiti jos vadovybės nariai kun.: J. Balkūnas (1934-36), N. Pakalnis (nuo 1934), J. Vaičiūnas (1934-43), Pr. Juras (1934-43), A. Jurgutis (1934–43), P. Lekešis (nuo 1943), dr. J. Končius (nuo 1943), Em. Paukštis (nuo 1943). Po 1945 M. vėl savo veiklą sustabdė. M. nariai daugiausia buvo JAV lietuvių kunigai, kurie mokėdavo po 10 ir daugiau dolerių per metus, skyrė jai savo palikimus (A. Kaupas, A. Kuodis, M. Šedvydis ir kt.), bet ją rėmė ir pasauliečiai, mokėdami po 5 dol. kasmet. Jos nariai buvo Fribourgo Rūta, Tėvynės Sargas ir lietuvių kunigai iš Lietuvos. Pradžioje M. skyrė stipendijas neaprėžtama kandidato gimimo vietos, nuo 1936 tik JAV gimusiems, nevyresniems kaip 30 m. ir baigusiems kolegiją. Iki 1926 M. buvo sutelkusi per 15.000 dol., iš kurių arti 14.000 dol. išdalyta stipendijoms. Pirmoji stipendija (po 30 šv. frankų mėn.) duota 1900 IV 1 stud. Graužui, kuris buvo pasitraukęs rusų persekiojamas, ir tikroji pavardė nėra žinoma. 1903–05 skirta: kun. A. Civinskui, Danieliauskui, Petruliui, J. Diegui (slp.), St. Šimkui (muzikui), M. Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai, V. Totoraičiui, J. Lopattai, Dambrauskui (medicinai); 1905 VIII 2 paskirta muz. A. Kačanauskui (Rygoje), 1910: Pr. Dovydaičiui (Maskvoje), St. Šalkauskiui (Fribourge) ir kt. Vėliau dar gavo: K. Česnulevičius (Brocktonas, Mass.), A. Karmauskiūtė, O. Vosyliūtė, A. Račkus, kun. V. Mykolaitis-Putinas ir kt.; Lietuvos univ. skirta A. Krikščiūnaitei ir M. Ragalskytei; iš viso 31 stipendija iki 1924. Atgaivinta M. skyrė: J. Laučkai, o 1935 išsiųsta į VDU 5 vienuolės, kurios ten studijavo lietuvių k. ir literatūrą bei pedagogiką; 1937 skirta J. Subačiui (Romoje) ir kt. 1941 ga-

vo iš Lietuvos atvykę pabėgėliai: P. Baltinis, A. Reneckis ir A. Skirius. Iš viso iki 1943 sušelpta 43 studentai, kurių dalis gavo grąžinamai, kita — besąlyginiai. Iš laiškų, patekusių į J. Šaulio archyvą ir kt., matyti, kad M. šalpa yra naudojęsi ir kun.: J. Matulaitis (arkiv.), M. Gustaitis, J. Totoraitis, J. Naujokas ir kt., slapta iš Lietuvos atvykę studijuoti į Šveicariją, vėliau į Belgiją (Rūtos ir kt. nariai), jų tarpe yra buvę ir Krokuvos univ. bei meno mokyklos studentų, negalėjusių studijuoti Rusijos univ. po 1905 revoliucijos, bet viešose M. apyskaitose 1906–10 jų niekas neminimas, nors pinigai buvo siųsti kun. M. Šedvydžio Vl. Kairiūkščiui, Ad. Varnui ir kt.

A. Milukas, M. d-ja 1932; ('') Kunigų Vienybės metraštis 1941: *J. B. Končius*, M. draugija (Amerikos lietuvių katalikų darbai 1943). *A. Mž.*

2. JAV pavyzdžiu 1907 Lietuvoje įsisteigė M. d-ja, kurios tikslas buvo šelpti aukštuosius mokslus einančią kat. moksleiviją. D-jos steigėjai ir valdybos nariai buvo kan. K. Olšauskis, kun. A. Dambrauskas-Jakštas, kun. Kz. Šaulys, kuris ėjo sekretoriaus ir iždininko pareigas. M. d-jos lėšas sudarydavo narių ir narių rėmėjų įnašai. M. veikė ligi I pas. karo. 1914 V 21 įvyko M. narių susirinkimas Kaune ir tuo metu turėjo tikrųjų narių apie 100, o narių šelpėjų 48. Tikrieji nariai buvo 1913 įmokėję 1250 rb., nariai šelpėjai 1071 rb. Iš 1912 buvo likę 651 rb., pašalpų grąžinta 200 rb. Iš viso pajamų turėjo 3212 rb. Tais metais stipendijoms buvo išdalyta 1565 rb, vienkartinėms pašalpoms 160 rb. Tuo metu šelpiamųjų buvo 18 aukštųjų mokyklų studentų.

3. 1920 V 12 atgaivintas nepriklausomoje Lietuvoje M. veikimas. Prie M. buvo įsteigtas atskiras fondas disertacijoms leisti. 1932 M. veikla sustabdyta.

Motinėlė žr. Bitės.

Motininiai žiedai žr. Žiedai.

Motininis medis žr. Motinmedis.

Motininis vaismedžių sodas sudaromas iš įvairių vaisinių medžių skiepams gauti, vadinamų motininiais medžiais; jame gali būti ir vaiskrūmių dauginamosioms šakelėms imti. Didumas pareina nuo reikalingų skiepų skaičiaus. Pvz. jau nuo 15 metų amžiaus vaismedžio galima paimti 150–200 auglinių arba iki 2000 pumpurinių skiepų M.v.s. dažnai esti didesnių vaisinių medelynų dalis.

Motinystės apsauga žr. Motinų ir vaikų globa.

Motinmedis motininis, arba sėklinis, medis paliktas nekirstas biržėje bei kitame kertamame miško plote, kad jį užsėtų (atželdytų) savomis sėklomis.

Motinos diena skirta motinai pagerbti. M.d. šventės arba motinos pagerbimo dienos įvedimo iniciatyva priklauso amerikietei A. Jarvis, kuri 1908 pirmoji išsirūpino Filadelfijos mieste visoms motinoms pagerbti dieną. Po to ji ir jos šalininkės parašė tūkstančius laiškų ir visas JAV valstybes skatino įvesti M.d. minėjimą. 1913 Pensilvanijos valstybė paskelbė M.d. šventę. Tais pačiais metais JAV senatas ir kongresas, M.d. šventimo reikalu, priėmė rezoliuciją, ir nuo 1914 oficialiai JAV buvo paskelbtas gegužės antrasis sekmadienis M.d. Ta diena JAV yra nepaprastai populiari. Atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, ir Lietuvoje buvo pradėta atskirų organizacijų ir ne vienu laiku rengti M.d. Betgi 1929 III 24 Lietuvos organizacijų atstovų nutarta M.d. švęsti ir minėjimus rengti pirmą gegužės sekmadienį. M.d. šventimas ir minėjimų rengimas yra paplitęs beveik visame pasaulyje. Tą dieną motinos pagerbiamos viešuose susirinkimuose, gausių šeimų motinos visuomeninių organizacijų ar valdžios institucijų apdovanojamos. Taip pat šeimose vaikai stengiasi pagerbti savo motinas ir apdovanoti.

S. Miglinas, Motina: Lietuvių poezija ir beletristika apie motiną 1932; *Sūnus Petras*, Motinos auka (Motinos dienos 10 metų jubiliejui paminėti Lietuvoje) 1938; *Ch. van Doren*, Letters to Mother (antologija) 1959.

Motyvacija (lot. motus ‚pajudintas') motyvų grupė, apsprendžianti arba pateisinanti kurį veiksmą. Pats apsprendimo bei pateisinimo vyksmas. M. ir motyvo sąvokos yra labai gimininges ir todėl viena be antros nesuprantamos, ir šie terminai yra dažnai vartojami kaip sinonimai. O motyvais laikome viską, kas paveikia žmogaus protą, sąmonę arba ir pasąmonę atlikti kurį nors sąmoningą ar nesąmoningą veiksmą bei pasielgti tam tikru būdu. Motyvą reikia skirti nuo priežasties, kuri betarpiškai apsprendžia kurį veiksmą, pvz. šilima yra kūnų skėtimosi priežastis. Kaip gamtoj nėra nė vieno reiškinio be priežasties, kaip nėra nė vieno išprotavimo be pamato, taip nėra nė vieno žmogaus poelgio be jį apsprendžiančių motyvų. Pvz. svarbiausias motyvas, dėl kurio jis ėjo į teatrą, buvo pamatyti aną asmenį. Čia motyvas labiau sutaptų su tikslu. Jei pasakysime, kad šis asmuo lanko muziejus dėl to, kad mėgs-

ta meną, turėsime irgi motyvą. Bet jei einant per slenkstį, užklius koja ir žmogus pargrius, bus jau nebe motyvas, o priežastis.

P s i c h o l o g i j o j e motyvu suprantamas kiekvienas vidinis ar išorinis stimulas, paskata. Motyvai čia pasidaro labai sudėtingi: į juos įeina sąmoningi ir nesąmoningi faktoriai. Kad veiksmas įvyktų, turi pirmiausia būti jo motorinis vaidinys, toliau asociacija su maloniu to veiksmo išgyvenimu, ir tada jau gema pats veiksmo impulsas. Priešingu atveju, kai kuris vaidinys asociacijos būdu sukelia nemalonų prisiminimą, gimsta veiksmo vengimo impulsas, pvz. bėgimas nuo pikto šuns. Mūsų veiksmus gali apspręsti ir giliai pasąmonėje pasislėpę motyvai. Kai sujungiame visus pro ir contra motyvus vieno kurio veiksmo atžvilgiu, turime jo psichinę m. M. terminas įgyja kiek skirtingą reikšmę šių dienų analitinėj psichologijoj. Čia m. vadinama bedirgiai (nestimuliniai) vidiniai faktoriai, apsprendžią žmogaus elgseną ir poelgius; tad nei dirgiai, nei įpročiai, sugebėjimai nei pagaliau išorinės sąlygos nebeįeina į šią sąvoką. Tokiu būdu išeina, kad m. yra suponuojamas procesas, kuris savo energiją nevienodai iškrauja įvairiuose motoriniuose centruose, paveikdamas vienus labiau negu kitus. Faktoriai, kurie sudaro nesąmoningąją m., būtų reikmės, apetitai, interesai, įnoriai, potroškiai, užgaidos, emocijos, tendencijos, impulsai, apetai (K. Dunlop terminas), t.y. emocionalinis turinys, kuris yra išlikęs nuo ankstyvesnio galvojimo ir kaip toks sudaro nesąmoningą troškimą. Po kiekvienu simptomu slypi užsikasusi m. Pagal psichoanalistus, sapnai, žodžio apsirikimas (lapsus linguae) ar užsikirtimas, žioplaveiksmiai ir kt. simptomai yra pasekmė nerealizuotų tikslų bei norų, kuriuos čia galėtume pavadinti m. Anksčiau išvardintieji m. faktoriai kartais vartojami kaip jos sinonimai, bet nei vienas, nei jų grupė šios sąvokos visai neišreiškia, nes pati m. jau rūšiuojama (skirstoma) į pirminę, antrinę; vidinę, išorinę; konjunktyvinę, disjunktyvinę ir kt.

P. T. Young, Motyve of Behavior 1936; *G. Murphy,* Personality 1947; *R. B. Cattell,* Introduction to Personality Study 1950; *Brown, Harlow ir kt.,* Current Theory and Research in Motivation 1953; Nebraska Symposium on Motivation 1957; *Hinsie and Shatzky,* Psychiatric Dictionary 1954. *A.Lgm.*

Motyvas (prc. motif iš lot. motus ‚pajudintas') skatinąs pradas, skatinamoji priežastis, veikmo variklis.

M e n e — paskata ir priežastis meninkui pasirinkti vienokią arba kitokią kūrybinę medžiagą (siauresne prasme — siužetą, temą etc.), suteikiančią jam galimybių savo išgyvenimus ir patyrimus kūrybiškai apipavidalinti. ‚Ne medžiagą apsprendžia m., bet m. nulemia medžiagos pasirinkimą' (Körner).

1. D a i l ė j e — iš gamtos paimti pavyzdžiai ir panaudoti tapybos, grafikos, plastikos arba architektūros meno kūriniuose; pvz. gamtovaizdžio m., figūriniai m., ornamentiniai m. etc.

2. L i t e r a t ū r o j e — literatūrinio kūrinio charakteringas, integralus siužetinis vienetas, apimąs bendrus temat'nius pasisakymus ir tarnaująs išeities tašku formuojamai medžiagai. M. skirtinas nuo literatūrinės medžiagos (žaliavos), kuri gali turėti ir daugiau m. Pvz. nuolat kankinančios neišpirktos žmogžudystės literatūrinį m. randame Sofoklo Edipe, Šilerio baladėje apie Ibiką, Dostojevskio Nusikaltime ir bausmėje ir kt. Dėl savo savaimingos siužetinės vertės m. dažnai grįžta, būna kai kurių tautų, epochų ir kūrėjų, o taip pat ir žanrų daugiau ar mažiau proteguojami ir panaudojami. Iš tokių nuolatinių m. (vok. Motivkonstanz) minėtini patriotiniai, religiniai, humanistiniai, erotiniai ir kt. Taip pat lyriniai (t.y. šio žanro labiau mėgiami ir dažniau vartojami): naktis, atsisveikinimas, vienatvė, laimės trapumas ir kt., dramos (brolių nesantaika, giminių žmogžudystė ir t.t.), baladės, pasakos ir kt. motyvai. M. istorija (P. Merker ir jo mokykla) tyrinėja tradicinių m. išsivystymą ir jų reikšmę dvasinės kultūros raidai, sekdama identiškų m. apipavidalinimą atskirų rašytojų ir epochų kūryboje. Dramoje ir epe, atsižvelgiant į jų svorį veiksmo plėtotei, m. skirstomi į centrinius m. (šis dažnai sutampa su literatūrinio kūrinio idėja), pagrindinius, arba vadovaujančius, m., šalutinius m., papildomuosius ir vad. akluosius m. (pastarieji yra temos plėtotei necharakteringi, nuvedą į šalį).

H. Sperber, L. Spitzer, Motiv und Wort 1918; *J. Körner,* Erlebnis, Motiv, Stoff 1924; *W. Dilthey,* Das Erlebnis und die Dichtung ^{12}1951; *E. Ermatinger,* Das dichterische Kunstwerk ^{3}1939; *W. Kayser,* Das sprachliche Kunstwerk ^{3}1954; *P. Brandt,* Sehen und Erkennen 1958; *W. Weisbach,* Stilbegriffe und Stilphänomene 1958. *H.N.*

3. M u z i k o j e m. laikoma mažiausia ir savarankiška dalis visame kūrinyje, kuriai pagal harmoniją, pauzę, ritmą skiriama ypatinga reikšmė. M. čia gali būti temos, frazės ar melodijos dalis.

4. Psichologijoje žr. Motyvacija.
5. Teisėje žr. Motyvavimas.

Motyvavimas (lot.) yra dalyko pagrindimas, atseit, nurodymas, kodėl — kuo remiantis, kuriais sumetimais, dėl kurių priežasčių — tai ir tai daroma, padaryta ar darysima. M. suteikiama dalykui aiškumo, rimtumo, patikimumo. Teismo sprendimai turi būti motyvuojami įstatymu, t.y. teismas turi nurodyti savo padaryto byloje sprendimo pagrindus; tatai yra reikalinga tiek paties sprendimo orumui, tiek bylos šalims, pvz. jų galimiems skundams aukštesniajai teismo instancijai pagrįsti, tiek pačiai tai skundą sprendžiančiai instancijai, ypač kasacinei, kuri dėl nepakankamų sprendimo motyvų gali jį panaikinti, pavesdama apskųstajai instancijai iš naujo spręsti bylą. *B.Msl.*

Motley John Lothorp (1814–1877) amerikiečių politikas ir istorikas, studijavęs Harvardo ir V. Europos univ. JAV ir Europoje rinko archyvinę medžiagą savo veikalams. M. istorijos veikalai parašyti puikiu stilium, paremti archyvine medžiaga; bet savo veikaluose nekreipė dėmesio į socialinį gyvenimą, o taip pat nepanaudojo katalikų istorikų veikalų. Diplomatinę karjerą pradėjo JAV atstovybės sekretoriumi Rusijoje, 1861–68 pasiuntinys Vienoje, 1869–70 Londone. Išsp. labai populiarų veikalą The Rise of the Duch Republic 1856, 1857–60, tąsą The United Netherland 1860–67. Raštų rinkinys 9 tt. 1904.

Moto- (lot.) sudėtiniuose žodžiuose reiškia susijimą su judėjimu, su varomąja jėga.

Moto žr. Motto.

Motociklas (lot. motus ‚pajudintas, judąs' ir gr. kyklos ‚ratas') motorizuotas dviratis, varomas jame įtaisyto vidaus degimo variklio; skirtas susisiekimui vienam ar dviem žmonėms važiuoti. M. pradėjo gaminti XIX a. pabaigoje. M. išradėju laikomas G. Daimler (1895). M. yra lengvo, vidutinio ir sunkaus tipo. Jie naudojami susisiekimui, sportui, gaisrininkų bei policijos reikalams. M. klasifikuojami pagal stūmoklio darbo apimtį (cilindruose) ir gaminami 125, 350, 500, 750 ir 1000 cm^3. Didžiausias greitis susisiekimui skirtų m. būna iki 150 km/val., sportinių daugiau kaip 200 km/val.; svoris 60–250 kg, priekabos svoris 60–130 kg. M. būna su šonine priekaba ir labai retai su užpakaline priekaba.

M. sudėtas iš plieno vamzdžių rėmo, prie kurio primontuota dviejų ar keturių taktų V-formos ar gulsčias vidaus degimo variklis. Variklio sukimo momentas perduodamas greičių dėžei grandinės pagalba ir dantračių, pritvirtintų prie alkūninio velenо ir greičių dėžės. Iš greičių dėžės taip pat dantračiais ir grandine judesys perduodamas vedančiam užpakaliniam ratui. Greičių dėžė būna 2 ar 4 bėgių (greičių), įjungiamų rankine svirtimi arba kojiniu pedalu. Prie ratų pritaisyti juostiniai stabdžiai, pirmojo rato stabdis valdomas rankine svirtimi, o užpakalinio rato — kojiniu pedalu. Benzino padavimas varikliui reguliuojamas sukimu rankenos prie vairo. Pats benzinas iš indo, pritvirtinto rėmo viršuje, teka vamzdeliu į karbiuratorių svorio principu. Variklis užsukamas pritaisyta prie jo svirtim su pedalu: atkėlus ir atrėmus užpakalinį ratą ant įtaisytos šakės, koja nuspaudžiama žemyn sukimo pedalas ir pasiekus atitinkamą variklio apsisukimų skaičių, žvakė duoda kibirkštį, padega įsiurbtą į cilindrą benzino mišinį. Keturių taktų m. tepami paprastai mirkymo būdu, rečiau spaudimu specialaus siurblio; dvitakčiam pakanka į benziną primaišyti 5% tepalo (alyvos). Varikliai atšaldomi oro srove, kuri susidaro važiuojant. Priešakinio rato šakė pritvirtinta prie rėmo lankstų svirtimi ir spyruokle, kuri nuslopina smūgius važiuojant nelygiu keliu. Užpakalinis ratas pritvirtintas kietai, pakanka balno spyruoklių. JAV m. varikliai daromi vieno cilindro, 2 cilindrų: V tipo arba paeiliui, dažniausiai keturtakčiai. Variklis sujungiamas su užpakaliniu ratų diržu, grandinės arba krumpliaračių pavaros pagalba. Jų vožtuvai nustatyti maksimalinei jėgai prie 3000 su viršum apsisukimų per min. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo motociklininkų klubas, rengęs motociklininkų rungtynes. M. klubas yra išsp. lietuvių ir vokiečių k. Tarptautinis motociklistų konkursinis suvažiavimas ir rungtynės Kaune (1930 VII 26–27). 1931 VII 24–25 įvykdė motociklininkų varžybas aplink Lietuvą. *V. Pvl.*

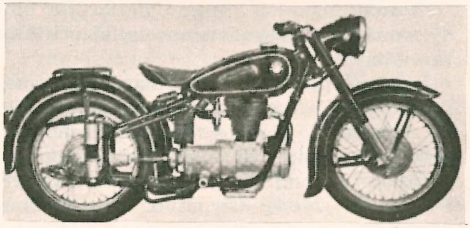

Motociklas

Motodròmas (lot. ir gr.) motociklų bandymams ir rungtynėms specialiai pritaikyta vieta.

Moto perpetuo (it.) amžinasis judėjimas, muzikinis kūrinys, kurio turinį sudaro vien tik greitosios figūros, bėgančios be mažiausio sustojimo ir sudarančios nepabaigiamumo įspūdį. Labiausiai žinomas yra Paganinio Moto perpetuo. Šios formos kūriniams vartojamas taip pat lotynų perpetuum mobile. *Iz.V.*

Motòras (lot. motor ‚judinąs, variklis') mašina, kuri pakeičia bet kurią energijos rūšį (elektrą, šilimą) į mechaninę energiją (paprastai sukamo judesio). Lietuvių technikinėje kalboje m. vardą beveik visai atstoja v a r i k l i s (žr.), pvz. garo, vidaus degimo, elektros variklis, automobilio variklis. Tačiau būdvardis daromas iš m., pvz. motorinis piūklas, motorinė jėga. *A.Dž̃l.*

Motorgeneratorius agregatas dviejų sujungtų elektros mašinų, kur viena dirba kaip variklis, o kita kaip generatorius. M. pakeičia kintamą elektros srovę į nuolatinę (retai atvirkščiai), o taip pat gali pakeisti dažnumą, fazių skaičių ir elektros įtampą.

Motorinas skystis, benzino ir spirito tam tikros proporcijos mišinys, kuris buvo sudarytas Lietuvoje ir nuo 1936 pradėtas vartoti varikliams varyti. M. sudaryti skatino savosios valiutos taupymas bei spirito pramonės protegavimas.

Motorinė atmintis sugebėjimas užfiksuoti ir aklai atgaminti judesius. Mechaninė bei muskulinė atmintis, paslreiškianti sugebėjimu kartojimų bei dresūros būdu suautomatinti kurį veiksmą, pvz. daug kartų kurį nors ženklą ar raidę parašius išmokstama atmintinai, t.y. visai nežiūrint, parašyti. Atrodo, lyg ranka čia turėtų savos rūšies atminį. Taip esti su visomis technikomis: mezgimu, siuvinėjimu, rašymu mašinėle ir kt. Atmintis, apskritai, apima bet kurių sąmonės turinių (vaidinių, sąvokų bei žinių, jausminių įspūdžių...) atgaminimą; m.a. liečia tik judesius ir šiuos judesius apsprendžiančius motorinius vaidinius. Pvz. kad galėčiau užmerktomis akimis parašyti savo vardą, turiu turėti ne regimąjį, bet m o t o r i n į bei judesinį savo vardo rašymo vaidinį. Net intelektualiniams dalykams išmokti, jei jie įsimenami grynu ‚kalimu', yra naudojama m.a., nes ‚bekalant' susidaro pastovi burnos, liežuvio ir kt. vad. glosinių judesių grandinė A → B → C → D → → N, kur judesys A pažadina B, o šis — jau C ir t.t., kol visa serija automatiškai pakartojama. Čia proto dalyvavimas visai nereikalingas, todėl ši atmintis ne be reikalo kartais vadinama ‚muskuline', mechanine, akla ir pn. *A.Lgm.*

Motorinis, -ė būdvardinė motoro reikšmė, labai plačiai naudojamas žodis pabrėžti skirtumui tarp rankų ar kojų jėga ir variklio (motoro) sukamos mašinos.

M. g r ą ž t a s — gręžimo mašinėlė, sukama elektros variklėlio, dažnai vadinamas elektriniu grąžtu.

M. k e l t a s — keltas per ežerą ar upę, varomas vidaus degimo variklio.

M. l e n t p i ū v ė — motorizuota medžio apdirbimo įmonė piauti lentoms, balkiams, įvairių pavidalų strypams, varoma garo ar vidaus degimo variklio. Panašiai suprantamas ir pavadinimas m. m a l ū n o.

M., arba m e c h a n i n ė s, s t a k l ė s — mašina, skirta austi medžiagoms, kilimams, juostoms ir pn., tačiau minama ne kojomis, bet varoma elektrinio variklio.

M. p i ū k l a s — dažniausiai apskritas, varomas kurio nors variklio: elektrinio, garinio ar vidaus degimo (benzininio ar aliejinio-dizelinio) piūklas. Į šią kategoriją įeina ir gateriai (žr.). *A.Dž̃l.*

Motorizacija (lot.) panaudojimas motoro (žr. Varikliai) pavaros ar traukos jėga. Paprastai suprantama kaip pakeitimas gyvulio jėgos motoru, pvz. motorinis plūgas — plūgas, aprūpintas motoru ir jo varomas. Motorizuotas ūkis — ūkis, gausiai aprūpintas įvairiais varikliais: traktoriais, elektros varikliais, kombainais (žr.). Motorizuota kariuomenė — panaši motorizuotam ūkiui. Motorizuotas pulkas — kariuomenės dalinys, pilnai aprūpintas sunkvežimiais, pervežti pėstininkams, jų aprangai, šaudmenims bei ūkio reikmenims, tankais, vilkikų traukiamomis patrankomis ir pn. Toks dalinys esti nepriklausomas ir skiriamas savarankiškiems uždaviniams karo metu. *A.Dž̃l.*

Motorlaivis motoru varomas laivas. Mašinomis varomi laivai skirstomi į garlaivius ir m. pagal tai, ar mašina vartoja garo ar vidaus degimo variklį. Laivo liemens, įvairių vidaus įrengimų, sraigtų, vairavimo mechanizmų ir kt. požiūriais nėra ryškių esminių skirtumų. Laivuose stūmoklinė garo mašina vis rečiau naudojama, jos vietą užima garo turbina, kuri ypač naudinga didelių išmačių laivams, reikalaujantiems

Motorlaivis

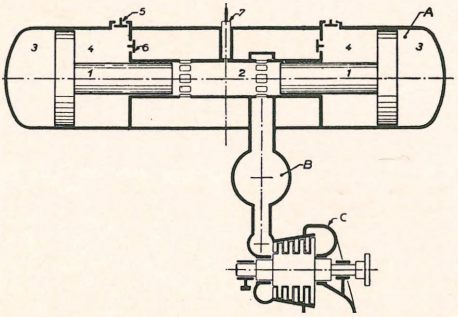

Dujų turbomotoro schema: A — dujų gamintuvas, B — dujų indas, C — turbina: 1. stūmokliai, 2. dizelinis cilindras, 3. atsparos cilindras, 4. kompresoriaus cilindras, 5. oro krovėjas, 6. įtraukimo vožtuvas, 7. spaudimo vožtuvas, 8. išvirkštimo išpiovos

mašinų jėgos prašokančios vidaus degimo variklio pajėgumo galimumus. Mažiems laivams garo mašina (stūmoklinė ir turbininė) neapsimoka dėl savo sunkumo ir didumo. M. skirstomi į daugybę tipų pagal dydį, pavidalą ir kt. savybes, dažniausiai saistomas ir apspręstas laivo paskirties. Kiekvienas tų tipų yra naudojamas vidaus vandenyse ir jūroje, bet statyba paprastai skirtinga pagal vandenų pobūdį. Kartais laivai statomi taip, kad tiktų vidaus vandenims ir jūrai. Maži m. naudojami susisiekimui, kariniams tikslams, pramogai bei sportui, policijai ir kitoms tarnyboms. Jų dydis įvairuoja tarp keletos ir 20 m ilgio. Statyba, greitis, motorų stiprumas ir išvaizda yra skirtingi ir priklauso nuo tikslo. Laivo liemuo ir motoras stengiamasi padaryti kuo lengvesni, kad pasiektų įmanomai didesnį greitį, kartu likdami reikiamai saugūs. Dugnas paprastai yra V pavidalo, bet greiti m. daromi plokščiadugniai, laipsniuoti, kurių priekinė laivo liemens dalis, kai greitis didesnis, iškyla viršum vandens ir šliaužia paviršiumi. Jie vadinami hidroplaniniais. Maži m. statomi iš medžio, lengvo metalo arba plieno. Motorai vartojami benzininiai, bet dažnai ir dizeliniai.

Didžiausią grupę tų mažų m. sudaro pramoginiai ir sportiniai. Į šią rūšį galima priskirti paprastas valtis su gale prikabinamais išlaukiniais vieno ar dviejų cilindrų motoriukais, kurie atstoja ir vairą, bet taip pat 18–20 m ilgio greitas ir patogias motorines jachtas. Tame tarpe yra didelis įvairumas sportinių lenktynių greitlaivių, sportinės žvejybos m., motorinių jachtų šeimos ekskursijoms ir pn. Tipingiausias ir dažniausiai sutinkamas pramoginis m. yra 7–10 m ilgio, pusiau dengtas, gali būti be kabinos arba su stogeliu ir kabina.

Pramoginiai m. varomi dažniausiai benzininių motorų, kurie išsivystė iš automobilinių, specialiai laivams pritaikytų. M. benzininiai motorai yra paprastesni už automobilių, nes nereikalingas radiatorius, cilindrai vėsinami vandeniu, imamu tiesiai iš po laivo. Mašina yra sujungta betarpiai su sraigto velenu, nereikalinga greičių dėžė ir diferencialai.

Motorai yra 2–6 cilindrų, 12–20 PS pajėgumo ir greitis 15–30 km/val. Lenktynių m. turi motorus tarp 30 ir 64 PS ir greitį 45–55 km/val., o hidroplaniniai pasiekia ir 110 km/val. Motorai yra dviejų ar keturių taktų. Keturių taktų motoras yra ekonomiškesnis ir mechaniškai tobulesnis, bet dviejų taktų daug paprastesnis ir beveik dvigubai lengvesnis. Laikoma, kad vidutinio dydžio pramoginiam laivui parankiausias yra dviejų taktų, trijų cilindrų motoras dėl savo mažo virpėjimo ir mažo svorio lyginant su pajėgumu.

Šiuo metu labai populiarėja sparniniai m. Jie turi sparnų pavidalo pašliūžas laivo prieky ir gale. Sraigto velenas išleistas giliai iki sparnų apačios. Pasiekus reikiamo greičio, visas laivo liemuo pasikelia į orą ir šliaužia vandeniu ant pašliūžų. Sumažėjus trinties ir laivo sukeliamų bangų pasipriešinimui, pasiekiamas didelis greitis su palyginti nedideliu motoro pajėgumu.

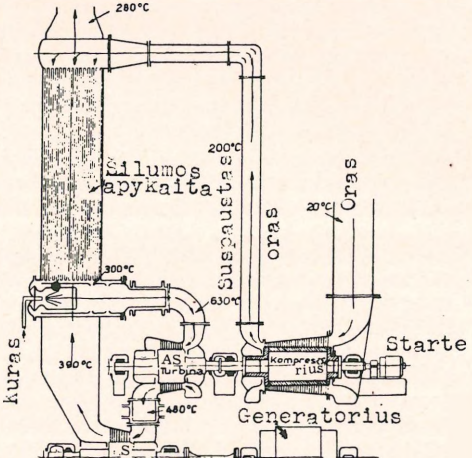

Dujų turbinos variklio scema

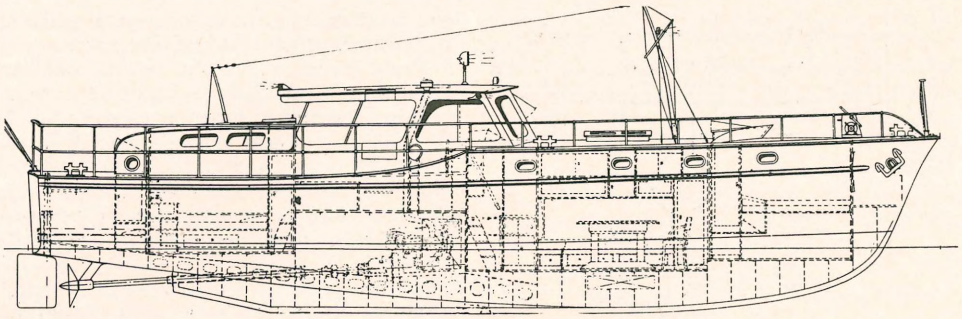

Motorinė jachta

Tokiam laivui 14 m ilgio, paimančiam apie 32 keleivius, naudojamas 400 PS dizelinis variklis, kad palaikytų 46–47 (85 km/val.) mazgų greitį. Tai pati greičiausia iki šiol keleivių transporto priemonė vandeniu. Šio tipo laivai pradedami statyti įvairiuose kraštuose ne vien keleivių susisiekimui, bet taip pat vandens policijos, pakrančių apsaugos ir sporto bei pramogos reikalams.

Garlaivinių žvejybos laivų mažai bėra likę, ir į naujus žvejybos laivus įrengiami dizeliniai motorai arba dujų turbinos.

K e l e i v i n i a i m. yra įvairių dydžių, tačiau didžiausi keleiviniai laivai turi garo turbinas ar turboelektriniai, t.y. mechaninės jėgos perdavimas sraigtams yra elektromotorais. Vidutinio dydžio ir mažieji keleiviniai laivai ir keltai yra varomi dizelinių motorų pritaikyto pajėgumo laivo dydžiui ir greičiui. Keleivinių laivų greitis yra maždaug tarp 20 ir 36 mazgų, o prekinių — tarp 10 ir 20 mazgų, todėl keleivinių laivų varikliai yra daug didesni negu tokio pat dydžio prekinių.

T r a n s p o r t o m. Apie du trečdalius visų statomų prekinių laivų šiuo metu yra su dizeliniais varikliais. Garo mašinas dar turi daugelis senesnių laivų. Liberty tipo laivai, statyti II pas. karo metu, yra taip pat su garo mašinomis. Šiuo metu pasaulio laivų stovyklose yra statomi 1575 laivai su 8.065.086 b.r.t. Iš jų 1263 (4.571.316 b.r.t.) bus motorlaiviai ir 308 (3.493.262 b.r.t.) garlaiviai. Ši statistika rodo, kad dideli prekiniai laivai ir dabar statomi dažniausiai su garo turbinomis, o vidutiniai ir maži laivai — su dizeliniais varikliais.

Dideliam transatlantiniam laivui naudojamas vienas didelis mažo apsisukimų skaičiaus (80–130 apsisukimų per minutę) motoras. Mažiems pakrančių ir vidaus laivininkystės laivams, kur reikalingas dažnas užsukimas į uostus, manevravimas ir dėl to didelis motoro apkrovimo įvairumas, naudojami didelio apsisukimų skaičiaus motorai. Greito sukimosi motorai pagal savo svorį ir tūrį yra žymiai pajėgesni ir mažiau tesukelia laive virpėjimų. Jų apsisukimų skaičius sumažinamas redukcijos dėžėse perduodant į sraigtą nuo keletos iki keliolikos kartų, kad išvengtų sraigto kavitacijos reiškinių. Lėto sukimosi motorai yra patvaresni už greito sukimosi dizelinius variklius ir pigiau aptarnaujami.

Kai kurie karo laivų tipai naudoja vien dizelinius variklius, pvz. povandeniniai ir kiti lengvesnio tipo laivai. Sunkesni karo laivai, kaip kreiseriai, kovos laivai ir lėktuvnešiai, yra su garo mašinomis ar garo turbinomis.

M. v a r i k l i ų n a u j o v ė s. Dizelinių keturių taktų motorų pajėgumas pakeliamas 30–35% apkraunant cilindrus suspaustu oru, kuris pateikiamas į cilindrus turbininių įrengimų, varomų motoro išmetamųjų dujų esant 4–5 atmosferų spaudimui. Tokių oru apkrautų motorų pajėgumas vis didinamas, ir tikimasi pajėgumą pakelti iki 50%. Žymi pažanga dizelinių variklių srity pastarųjų metų bėgyje pasiekta pavykus ir dviejų taktų motorų pajėgumą pakelti suspaustu oru išmetamųjų dujų turbinomis. Didieji dviejų taktų motorai šiuo metu jau visi statomi padidintu suspausto oro pajėgumu. Mažiems motorams ta konstrukcija ne taip lengvai įvykdoma ir iki šiol žinomas mažiausias toks motoras yra 1000 PS. Suspaustu oru padidinto pajėgumo dviveiksmis dviejų taktų motoras šiuo metu yra populiariausias, jei varomas dizeline alyva. Pritaikant motorus sunkiajai alyvai, mieliau naudojami vienveiks-

miai oru apkrauti motorai, nes šių cilindrų erdvės atskyrimas nuo alkūninio velenо erdvės yra patikimesnis ir geriau tinka sunkiosios alyvos kurui.

Per keletą pastarųjų metų greit populiarėja dujų turbina. Šiame varikly kompresoriaus suspaustas oras stumiamas į degimo kamerą, kurioje išvystomas aukštas spaudimas esant aukštai temperatūrai. Dujų mišinys eina į aukšto spaudimo turbiną, prie kurios prijungtas kompresorius. Iš aukšto spaudimo turbinos dujos pakliūva į žemo spaudimo turbiną, kuri suka generatorių. Sraigtas sukamas elektromotorų.

Dujų turbinos varikliai yra gerokai lengvesni už dizelinius motorus. Naujai statomi britų kariniai greitlaiviai Brave Borderer tipo yra aprūpinti dujų turbinų varikliais, ir tų variklių svoris yra 0,37 kg vienam PS. Lengviausio tipo dizelinis motoras to pat pajėgumo svertų keturis kartus daugiau vienam PS.

Prekiniuose laivuose didelio pajėgumo dujų turbinos varikliai yra maždaug dvigubai lengvesni už atitinkamo pajėgumo dizelinius motorus ir užima šiek tiek mažiau vietos. Kuro dujų turbina reikalauja daugiau už dizelinį variklį, betgi prekybiniuose laivuose plinta sėkmingai, nes sumažėjęs variklio svoris įgalina atitinkamai pakelti krovinio pajėgumą; tai ypač svarbu sunkaus krovinio laivams, pvz. rūdos ir pn. Dujų turbinos variklis yra daug parankesnis už garo turbiną dėl didelio lengvumo ir žemesnio spaudimo, nes dirba esant 4–15 atmosferų, o garo turbinos dirba su maždaug 90 atmosferų spaudimu.

Prancūzijoj sukonstruotas ir šiuo metu sėkmingai bandomas dujų turbomotoras. Tipingas turbomotoras susideda iš dviejų taktų cilindrų, kuriuose yra 12 išvirkštimo ir išmetimo išpiovų. Stūmokliai yra laisvi (nesujungti su sraigto velenu), dviveiksmiai ir sujungti su kompresoriaus stūmokliais. Einant stūmokliui pirmyn, suspaudžiamas oras atsparos cilindre. Suspaustas oras atsparos cilindre varo stūmoklį pirmyn, suteikdamas kompresiją dizeliniame cilindre ir tad ir dujų kompresoriaus cilindre, iš kurio oras eina į oro krovėją. Oro krovėjas pučia suspaustą orą per dizelinius cilindrus atsidarius prapūtimo išpiovoms, išvalydamas ir apkraudamas cilindrus. Tuo pat laiku oras ir dujos iš cilindrų surenkamos inde, kuriame gaunamas mišinys 80% oro ir 20% dujų iš dizelinio cilindro.

Daugeliu požiūrių dujų turbomotoras yra panašus į dujų turbinos variklį. Abiem atvejais atmosferinis oras yra suspaudžiamas, kuro degimo įkaitinamas, ir susimaišius suspaustam orui su degimo dujomis, gaunamas turbiną sukančių dujų mišinys. Abiem atvejais reikalinga mechaninė energija orui suspausti. Dujų turbomotore tai atlieka dizelinio principo motoras, o dujų turbinoj ši energija gaunama iš pačios turbinos ir sunaudoja maždaug du trečdalius viso turbinos pajėgumo, palikdama tik vieną trečdalį efektyviam laivo varymo darbui.

Dujų turbomotoras yra pranašesnis už dujų turbinos variklį tuo, kad dizeliniuose cilindruose oro suspaudimas atliekamas žymiai palankesnėmis sąlygomis. Stipriai suspaustu oru apkrautas dizelinis cilindras savo darbe pasiekia palankiausias termodinamines sąlygas, nes išsiplėtimas pradedamas esant aukštai temperatūrai ir aukštam spaudimui. Tai yra įmanoma todėl, kad tos temperatūros ir slėgimai pasireiškia labai trumpais akimirksniais ir jų laiko tarpuose cilindrus galima labai sėkmingai vėsinti. Dujų turbinoj aukšta temperatūra negali būti mechaniškam darbui išnaudota ir dar degimo kameroj reikia dujas maišyti su suspaustu oru sumažinti temperatūrai iki turbinos sparnams priimtino lygio. Dėl sumažėjusios temperatūros sumažėja efektas, tad ir sukimo pajėgumas. Šių pastarųjų variklių naudingumo skirtumas matyti iš kuro sunaudojimo skirtumo. Dujų turbomotoras sunaudoja 175 iki 185 g vienam PS per valandą, o dujų turbinos varikliui reikia 240 iki 250 g. Šiems abiem varikliams numatoma didelė ateitis laivininkystėje. Kadangi dujų turbomotoras yra saistomas cilindrų išmačių, kaip ir visi dizeliniai varikliai, ir negali neribotai augti, jis, numatoma, sėkmingai konkuruosiąs su dizeliniais varikliais tarp 2000 ir 10.000 PS, o dujų turbinos gerai tinka labai galingiems ir dideliems varikliams, kurie dabar yra išimtinai garo turbinos.

Atominės energijos varikliai laivams tuo tarpu pritaikyti povandeniniuose karo laivuose ir vienam ledlaužiui Sovietų Sąjungoje. Šie varikliai gimiringesni garo turbinoms, nes atominio reaktoriaus šiluminė energija naudojama aukšto spaudimo garų gaminimui, kurie suka turbinas. Patyrimas

povandeniniuose laivuose yra labai palankus techniškų požiūriu, tačiau statyba ir eksploatacija tuo tarpu labai brangi. Bet jau skaičiuojama, kad atominis variklis apsimoka prekiniams laivams, prašokantiems 45.000 tdw krovinio pajėgumo su mašina 20.000 PS. JAV dabar statomas pusiau keleivinis laivas su atominiu varikliu. To variklio svoris bus lygus kuro svoriui, kurį turėtų atitinkamo dydžio laivas varomas garo turbina. Tai labai svorį taupo, šalia kitų gerų ūkiškų savybių: didelio veiklos spindulio, laiko ekonomijos uoste ir kt.; tai žymiai išlygina didesnes statybos ir išnaudojimo išlaidas. *A.P.Mžk.*

Motse žr. Meh Ti.

Motslane Mats (Mart Kiirats, g. 1884) estų rašytojas ir visuomenės veikėjas, 1904 baigęs Tartų mokytojų sem., dalyvavęs kooperacinėje veikloje, Estų tautos tarybos narys ir Ūkininkų partijos atstovas Pirmojoje valstybės taryboje. Išsp. Kraavitajad ²1906, 1920, Kusta Poland ja Kukehansu Madis 1920, Liblika lend 1926, Mu kodu 1927, Hilda Kõrevares 1928, Külaotsa Hannes 1929, Mõrane hing 1930, Mäng 1930, Kevadised vood 1931–32 ir kt.

Mott 1. Frank Luther (g. 1886) JAV žurnalistas, 1927–42 Iowa univ. žurnalistikos prof., paskui Misurės univ. žurnalistikos katedros dekanas. Išsp. Six Prophets out of the Middle West 1917, The Literature of Pioneer Life in Iowa 1923, A History of American Magazines 1930–38, American Journalism 1690–1940, 1941, Jefferson and the Press 1943.

2. John Raleigh (1865–1955) misininkas metodistas, Krikščionių studentų sąjungos steigėjas ir 1926–47 jos pirmininkas. 1921–42 Tarptautinės misijų tarybos pirmininkas. 1946 gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. Day Summons of the World Mission of Christianity 1931, Liberating the Lay Forces of Christianity 1932, The Larger Evangelium 1944.

3. Nevill Francis (g. 1905) anglų fizikas teoretikas, nuo 1933 Bristol univ. prof. Tyrė atominius ir branduolinius dūžius (susidūrimus). Tiria galimybes kvantų mechanikos metodus pritaikyti konkretiems fizikos reikalams; be to, tyrė puslaidininkių teoriją, metalų elektros laidumą ir kt. Išsp. The Theory of Atomic Collisions ²1949 (drauge su H. Massey).

Motta Giuseppe (1871–1940) šveicarų politikas, 1906 išrinktas į federalinį parlamentą (Nationalrat), 1911 pabaigoje — į federalinę vyriausybę (Bundesrat). 1912–19 vadovavo finansų ir muitų m-jai, bet ypač pasižymėjo kaip šveicarų užsienio politikos vadovas, kurio pareigose išbuvo daugiau kaip 20 metų (1920–40). Penkis kartus buvo federacijos prezidentas. M. buvo karštas Tautų Sąjungos šalininkas. 1920 Šveicarija įstojo į šią organizaciją, išsižadėjusi besąlyginio neutralumo ir įsipareigojusi dalyvauti ūkinėse sankcijose. Bet 1938 Šveicarija vėl grįžo prie besąlyginio neutralumo, nepasisekus Tautų S-gos sankcijų politikai. 1920 M. buvo pirmojo Tautų S-gos pilnaties posėdžio garbės pirmininkas, 1924 — pilnaties pirmininkas, 1932 — Ženevos nusiginklavimo konferencijos garbės pirmininkas. M. savo politikos idealu laikė krikščioniškai humanistinę tautų bendruomenę ir buvo didelis Maskvos remiamo komunizmo priešininkas. Jam ministeriaujant, šveicarų vyriausybė nuosekliai atsisakinėjo atnaujinti su Sovietų Sąjunga diplomatinius santykius, kurie nutrūko 1918, kai sovietų pasiuntinys už komunistinės propagandos varymą buvo ištremtas iš Šveicarijos, o šveicarų pasiuntinybė grįžo iš Petrapilio, kur jos rūmai buvo apiplėšti ir vienas tarnautojas nužudytas. M. esant šveicarų užsienio politikos vadovybės priešakyje, Šveicarija 1921 VII 19 pripažino Lietuvą de jure. Išleisti 3 tt. M. kalbų ir raštų: Testimonia Temporum.

G. Motta

J. R. v. Salis, G. M. 1941. *A.Gr.*

Mottl Felix (1856–1911) austrų dirigentas. Baigęs Vienos konservatoriją, dirigavo Karlsruhėje (1881–1903); nuo 1886 buvo vienas pagrindinių Bayreutho festivalio dirigentų (ypač pasižymėjo Tristano ir Izoldės interpretacija), dažnai koncertavo užsienyje. Nuo 1903 reiškėsi daugiausia Münchene — buvo Hofoper dirigentas, nuo 1904 to paties operos teatro ir Akademie der Tonkunst dir. — M. veiklos dėka Münchenas tapo reikšmingu muzikos gyvenimo centru. Šalia Wagnerio operų, M. buvo taip pat iškilus Mozarto ir Berliozo interpretatorius. Jis reiškėsi šiek tiek kaip kompozitorius (parašė 3 operas, styginį kvartetą, nemaža solo dainų) ir suredagavo bei perkompanavo daug kitų kompozitorių kūrinių. *K.O.*

Motto (lot., it.) 1. posakis, šūkis, kuris rašomas kūrinio arba skyriaus pradžioje, keliais žodžiais apibūdindamas kūrinio turinį arba pabrėždamas vedamąją to kūrinio mintį. 2. Muzikoje — judėjimas.

Motu proprio (lot.) 1. savo noru, niekieno neverčiamas; vadinami tie oficialūs dokumentai, kuriais valdovas savo realia ar fiktyvine iniciatyva suteikia kurią nors malonę. Tokie dokumentai prasideda žodžiais m.p. (sava iniciatyva). Ši formulė rodo tiek suteiktos malonės ypatingą pobūdį, tiek ir tam tikras juridines pasekmes naudai to, kuris m.p. yra gavęs. Popiežiaus kurijoje m.p. atsiranda XV a. ir vartojamas iki šių laikų. Dokumentas (paprastai pergamentas) viršuje turi popiežiaus vardą, o tekstas prasideda žodžiais m.p. Po teksto yra popiežiaus ranka padėtas parašas (autografas). Seniau po teksto būdavo vartojama formulė: Placet m.p. ir sekdavo pirmoji popiežiaus krikšto vardo raidė. Šiais laikais tokia formulė jau nebevartojama.

C. Paoli, Diplomatica 1942. *J. V.*

2. Šiuo vardu yra žinomas pop. Pijaus X dekretas (1903 XI 22), kuriame išdėstyta nauji katalikų pamaldų muzikos potvarkiai. Pagrindiniai šio dekreto punktai reikalauja panaikinti teatralinius ir pasaulinius stilius bažnytinėje muzikoje, kurie taip prasiveržė XIX a., ypač romanų kraštuose; grįžti prie Palestrinos muzikos kaip pavyzdinės polifonijos; atstatyti grigališką giedojimą pagal Solesmes benediktinų principus, tuo pačiu panaikinti Editio Medicea ir įvesti Editio Vaticana; susiaurinti instrumentalinę muziką ir suvesti vargonų muziką į kuklesnį vaidmenį; modernias vokalines kompozicijas įsileisti tik tas, kurių charakteris suderintas su pamaldų ir liturginių apeigų dvasia. M.p. padėjo pagrindus plačiam judėjimui reformuoti Romos katalikų bažnytinį giedojimą. Dekretą lietuvių kalbon išvertė A. Sabaliauskas (Muzikos Aidai I–VI, 1926). *Iz.V.*

Motuza Boleslovas (g. 1910 Rygoje) 1935 baigė tapybos studiją Kauno meno mokykloje. Dirba peizažo ir portreto srityse. Nuo 1946 dalyvavo daugelyje dailės parodų. Gyvena Vilniuje.

Motuzas 1. Antanas (g. 1899 VII 24 Kurauskų k., Šiaulių aps.) aviacijos plk. Mokėsi Tauragės gimn., brandos atestatą įgijo 1933. 1919 įstojo į Lietuvos kariuomenę ir 1919 XII baigė karo mokyklos II laidą. Dalyvavo Lietuvos laisvės kovose, apdovanotas Vyties Kryžiaus ordinu. 1925 baigė karo aviacijos karininkų kursus. 1940 VII 16 išėjo į atsargą. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. 1947–49 dirbo ryšininku liet. darbo tarnybų kuopose, prie JAV kariuomenės štabo Vokietijoje. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne, Lietuvos Sparnuose, Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Išsp. Aerodromai 1928.

A. Motuzas

2. Feliksas (g. 1891 II 2 Rudiškėse, Šiaulių aps.) lietuvių visuomenės veikėjas. 1913 atvyko į JAV, tuoj įsijungė lietuvių visuomeninėn veiklon: priklauso SLA 352 kuopai Detroite ir visą laiką yra valdyboje — organizatorius, sekretorius arba pirmininkas. Nuo 1922 priklauso Tėvynės mylėtojų d-jai ir eina sekr. ar pirm. pareigas. 1916 suorganizavo Detroite Liet. Dailės chorą, dramos d-ją Živilę ir, kompozitoriui M. Petrauskui apsigyvenus Detroite, operos chorą. Buvo vienas iš organizatorių I pas. karo metu vykdant rinkliavą Lietuvai laisvinti, rengiant demonstracijas dėl Lietuvos nepriklausomybės, platinant Laisvės bonus. 1937–42 Tėvynės mylėtojų d-jos centro v-bos pirmininkas ir Amerikos lietuvių tautinės sandaros centro v-bos sekretorius. Spaudoje bendradarbiauti pradėjo nuo 1911 ir rašė Rygos Naujienose, Lietuvos Ūkininke, Naujienose, Vienybėje, Tėvynėje ir kt. Pasirašinėdavo ir slapyvardžiu Rambynas. Turi surinkęs retų lietuviškų leidinių, albumų, Tėvynės mylėtojų d-jos archyvą.

F. Motuzas

3. Kazys (g. 1909 Vilniuje) ir 4. Mečys (g. 1914), ‚Brolių Motuzų' vardu, nepriklausomoj Lietuvoj yra pagaminę spalvotų filmų, kurias rodo lietuvių kolonijose JAV, Kanadoje, P. Amerikoje ir kitur.

Mougeotia žr. Žaliadrėkė.

Moulin rouge (prc. ‚Raudonasis malūnas') garsus šokių kabaretas Paryžiuje.

Moulins vidurinės Prancūzijos mst. ir Alliers departamento sostinė; apie 25.000

gyv. (1957). M. yra senas istorinis miestas su išlikusiais XV–XVI a. namais. Didelė katedra pradėta statyti XV a., o baigta XIX a. Joje yra didelės meninės vertės triptikas, priskiriamas D. Ghirlandajo (apie 1494). Iš buv. Burbonų k-tijos (XIV a.) laikų pilies yra išlikęs keturkampis bokštas (buv. kalėjimas). Buv. jėzuitų kolegijos rūmuose yra muziejus, o bibliotekoje saugoma 1115 Biblija. Alaus, brabužių, baldų ir chemikalų pramonė.

Moulton Forest Ray (1872–1952) amerikiečių astronomas ir matematikas, 1900–27 Čikagos universiteto prof. Nuo 1907 buvo The Transactios of the American Mathematical Society red. padėjėjas. 1908 buvo išrinktas Carnegie inst. nariu-tyrinėtoju. 1937–48 American Association for the Advancement of Science sekretorius. Labiausiai išpopuliarėjo, kartu su Chamberlainu, sukurdamas saulės sistemos atsiradimo planetisimalinę hipotezę. Jie prileido, kad arti saulės praėjo kita žvaigždė ir privertė iš saulės išsiveržti dideles mases, kurios subyrėjo į mažas daleles, o pastarosios savo keliu susikondensavo į didesnius branduolius, sudarydamos planetas. Išsp. Celestial Mechanics 1905, Introduction to Astronomy 1911, Descriptive Astronomy 1911, Periodic Orbits 1913, New Methods of Exterior Ballistics 1925, Differential Equations 1927. *R.Z.*

Mounier Emmanuel (1905–1950) prancūzų filosofas. Nuo 1932 ligi savo mirties (su pertrauka vokiečių okupacijos metais 1940–44) redagavo savo įkurtą įtakingą žurnalą Esprit ir apie jį telkė vad. intelektualinį personalizmo sąjūdį. Keldamas laisvės idealą, jis reikalavo neužmiršti ir kūno — ‚duonos' rūpesčio. Tačiau, besirūpindamas socialiniu teisingumu, jis buvo prieš kolektyvizmą. Jo idealas buvo laisvų asmenybių bendruomenė, susieta sąžinių komunikacija ir socialiniu jautrumu. Pats buvo katalikas, bet apie savo žurnalą buvo sutelkęs įvairių pažiūrų pažangiuosius intelektualus. Veikalai: La pensée de Ch. Péguy 1931, Révolution personnaliste et communautaire 1935, Manifest au service du personnalisme 1936, De la propriété capitaliste à la propriété humaine 1936, L' Affrontement chrétien 1945, Liberté aux conditions 1946, Traité du caractère 1946, Introduction aux existentialismes 1947, Le personalisme 1947 (³1954), Carnets de route 1951, L'espoir des désespérés 1953 (apie Malraux, Camus ir Sartre). *J.G.*

Mount William Sidney (1807–1868) amerikiečių (žanro, portretų, peizažų) tapytojas. 1824 įstojo padėjėju savo brolio Henry skelbimų ir ornamentikos krautuvėje, po dvejų metų ėmė studijuoti meną National Academy. 1829–36 vertėsi portretų tapyba Naujorko apylinkėse. Pagarsėjęs amerikietiško gyvenimo žanro tapyba. Paveikslų yra Metropolitano muziejuje, N.Y., Corcoran meno galerijoj Vašingtone, Naujorko viešojoje bibliotekoje, Naujorko istorikų draugijoje ir kitur. *R.Žk.*

Mountbatten (anksčiau Battenberg) Louis (g. 1900) lordas, Burmos grafas, anglų politikas ir laivyno vadas, jaunesnysis sūnus Aleksandro Battenbergo princo, kuris I pas. karo metu (1917) pakeitė savo vokišką pavardę į Mountbatten, ir princesės Viktorijos, Anglijos karalienės dukraitės. M. mokėsi Osborne, Dartmouth ir Christ's College, Cambridge. Jis 1913 įstojo Anglijos laivynan kadetu, kur perėjęs eilę žemesnių laipsnių, 1937 buvo pakeltas jūrų kapitonu. Pradžioj II pas. karo jis vadovavo naikintojų flotilijai; 1941 buvo paskirtas anglų invazinių dalinių organizatorium ir vėliau jų vadu (1942–43). 1943 M. buvo paskirtas vyriausiu sąjunginiukų karinių pajėgų P.-R. Azijoje vadu su užimamomis vietomis admirolo, gen. leitenanto ir oro pajėgų maršalo. Jis išvarė japonus iš Burmos, atsiėmė Singapurą ir privertė juos kapituliuoti šioje Azijos kovų arenoje (1945 IX). 1947 M. gavo Burmos grafo titulą ir buvo paskirtas Indijos vicekaralium. Perdavus Indiją ir Pakistaną vietinėms tautinėms vyriausybėms, M. buvo paskirtas tų kraštų, kaip Anglijos dominijų, generaliniu gubernatorium (1947–48). 1948 jis vėl grįžo į aktyvią laivyno tarnybą ir buvo paskirtas komanduoti karališkojo laivyno I kreiserių eskadrai. 1952–54 Nato karo pajėgų vyr. vadas Vidužemio jūroje. 1955 paskirtas laivyno pirmuoju lordu (ministru) ir laivyno štabo viršininku.

L. Mountbatten

A. C. Johnson, Louis Mountbatten 1953. *V.Jck.*

Mount Carmel JAV mst. Pensilvanijoje, 75 km į šiaurę nuo Harrisburgo; 14.298 gyv. (1950, 1930—17.967). M.C. yra žymus kietosios anglies kasyklų centras su 3 ge-

Mt. Carmel, Pa., Šv. Kryžiaus bažnyčia 1892

Lietuvių Šv. Kryžiaus mokykla

ležinkelio linijų st. Jis buvo įkurtas 1848. 1883 M.C. buvo įvesta paties Edisono priežiūroje elektra. Yra 7 katalikų ir 14 protestantų bažnyčių.

M. C. lietuviai. Pirmieji emigrantai lietuviai iš Naujorko uosto buvo siunčiami į M.C.–Shamokino apylinkę, kur buvo anglių kasyklos. Locust Gap, Pa., buvo pirmoji čia vietovė lietuvių gyvenama. 1877 jau lietuviai turėjo Šv. Petro ir Povilo d-ją, kurioje buvo apie 90 narių. 1892 buvo įsteigta lietuvių parapija, kurios pirmasis klebonas buvo kun. M. Pėža. Klebonija pastatyta kun. A. Staniukyno rūpesčiu, 1904 įsteigtos kapinės, o 1907 pašventinta parapinė mokykla. Nauja mūrinė mokykla pastatyta 1927. Kun. A. Staniukynas įdėjo daug darbo ir sumanumo organizuojant parapiją. 1912–17 ir 1919–26 klebonavo kun. V. Bartuška, 1927–45 kun. J. Končius, nuo 1946 klebonas prel. S. Dobinis. M.C. veikė šios lietuvių d-jos: nuo 1892 Šv. Kazimiero, 1893 Piliečių d-ja, 1900 Šv. Juozapo d-ja, 1903 LRKS kuopa, 1906 Šv. Izidoriaus d-ja, 1925 Lietuvių klubas, 1927 Moterų d-ja, 1892 įsisteigė parapijos choras. Dr. J. Šliūpas ir V. Demskis leido M.C. Naująją Gadynę. 1925 VIII 15 buvo surengta Lietuvių Diena ir jos pelnas 1209 dol. paskirtas Vilniui vaduoti sąjungai. *St.R.*

Mount Clemens JAV mineralinio vandens kurortas Mičigane, arti St. Clair ež. ir prie Clinton upės; 16.815 gyv. (1950). Per metus apsilanko apie 20.000 atostogaujančių ir ligonių.

Mount Desert Island JAV r. pajūrio sala Maine, su žemynu sujungta tiltu. Dėl kalnuotumo, stačių ir labai aukštų krantų, gražių reginių ir vienintelio Š. Amerikos r. krante fiordo, įteisinta kaip Akadijos tautinis gamtos parkas (pirmasis r. JAV). Ją aptiko 1604 Samuel de Champlain. Sala yra apie 250 km² dydžio.

Mount Palomar 1830 m aukščio kalnas P. Kalifornijoj, ant kurio įrengta observatorija. Žr. Mount Wilson observatorija.

Mount Pleasant JAV mst. Mičigane, prie Chippena upės; 11.392 gyv. (1950). Centrinė Mičigano valstybės pedagoginė kolegija (įst. 1892), chemikalų, cukraus, naftos rafinavimo pramonė.

Mount Rainier tautinis gamtos parkas įteisintas 1899 JAV Vašingtono valstybėje, apimąs apie 1000 km². Centrinis parko taškas yra 4330 m aukščio M.R. kalnas, nuo kurio spinduliuoja viena didžiausių pasauly

ledynų sistema, galinti susidaryti ant vienos viršūnės ir susidedanti iš 26 aktyvių ledynų, sudarančių apie 100 km² plotą.

Mount Vernon 1. JAV miestas Naujorko valstybėj, prie Bronx upės, prie pat š. Naujorko pakraščio, tarp New Rochelle ir Yonkers; 71.837 gyv. (1950, 1930—61.499). Tai pirmoje eilėje rezidencinis mst., nors yra ir pramonės (optikos, vaistų, drabužių, maisto produktų) įmonių. Pradžioje M.V. buvo vadinamas Ten Farms, įkurtas 1664, miesto teises gavo 1892.

2. Buvusi Jurgio Vašingtono sodyba, esanti Virginijoje prie Potomac upės, 22 km žemiau Vašingtono, D. C. M.V. mediniai rūmai su dvaro žemės likučiu (200 akrų) 1860 atpirkti už 200.000 dolerių ir paversti tautine šventove. Pagal pirmojo

Mt. Vernon J. Vašingtono rūmai

JAV prezidento valią jo ir jo artimųjų palaikai palaidoti M.V. sodyboje. Pradžioje M.V. buvo vadinama Little Hunting Creek Plantation. Ją 1676 paveldėjo iš savo tėvo Jurgio Vašingtono tėvas A. Vašingtonas.

Mount Whitney aukščiausias JAV kalnas žemyne (išskyrus Aliaską), p. Sierra Nevada kalnyne, 4419 m.

Mount Wilson Kalifornijos kalnas Šv. Gabrielio kalnyne, į š.r. nuo Los Angeles, 1742 m aukščio. Jo viršūnėje 1904 įrengta observatorija.

M. W. observatorija — didžiausia pasaulyje astronomijos observatorija Kalifornijoje, Sierra Madre kalnyne, netoli Los Angeles, ant Mount Wilson 1740 m aukščio viršukalnio. M.W.o. pradėta statyti 1904. 1918 jau turėjo 2,5 m reflektorių. Pasistatė saulei tyrinėti du bokštinius teleskopus, įgijo spektrografus, teleskopus su pritaikomais spektrografais. Šios observatorijos mokslininkai paruošė pirmąją reviziją Rowlando saulės spektro lentelių, kurios ir dabar yra svarbiausias saulės spektro šaltinis; įtikino, kad Andromedos ūkas yra žvaigždžių susitelkimas, kad ekstragalaktinių ūkų spektro linijos glaudžiasi į raudonąją spektro pusę proporcingai ūkų nuotoliui, kad ekstragalaktinių ūkų atstumas dvigubai didesnis, negu buvo manyta. Tuos ūkus M.W.o. atsidėjusi tiria nuo 1931. Observatorijos darbą kiek trukdo Los Angeles artumas, ypač jos šviesos, tad jos pirmasis direktorius E. E. Hale iniciatyva buvo pastatyta už 125 km į p. nuo Los Angeles nauja observatorija ant Mount Palomar 1830 m aukštyje. Dabar jos vardas M.W. and Mount Palomar observatorija ir priklauso Carnegie inst. ir Kalifornijos technologijos inst. Mount Palomare pastatytas didžiausias pasaulyje, 5 m, reflektorius; be to, turi teleskopus su B. Schmidto foto kameromis. Šioms observatorijoms priklauso astronominė laboratorija Pasedonoje, Cal. M.W.o. dirba Lietuvoje gimęs astronomas R. Minkowski. Šių observatorijų apimtis plati: žvaigždės, galaktika, ekstragalaktikos, saulės, planetos, spektrai.

R.Z.

Mousterien žr. Musterinė kultūra.

Mousinho da Silveira José Javier (1780–1849) portugalų politikas ir teisininkas. Buvo ūkio ir teisingumo ministru. Panaikino dešimtines ir karališkas privilegijas. Įstatymu garantavo minties, sąžinės ir mokymo laisvę. Panaikino monopolius ir kitokias išimtines teises. Efektyviai pasidarbavo įgyvendinant Portugalijoje konstitucinę santvarką.

Mouton Jean (apie 1475–1522) prancūzų kompozitorius, muzikas karaliaus Liudviko XII ir Pranciškaus I rūmuose. Komponavo mišias, motetus, psalmes. Jo kūryba bendralaikių buvo didžiai vertinama. Buvo mokytojas garsiojo A. Willaerto.

Mouvement Républicain Populaire, santrumpa MRP, žr. Krikščionys demokratai.

Mova rankovės pavidalo detalė dviem velenams, vamzdžiams, kabeliams ir kitiems cilindrinės ar kūginės (kartais ir prizminės) formos kūnams sujungti. M. plačiausiai naudojamos mašinose velenams sujungti: turbinos veleną su elektros generatoriaus velenu, dizelio variklį su išcentriniu siurbliu (pompa), metalų apdirbimo mašinose — elektros variklį su greičių dėže ir t.t. Sujungimas daromas m., kurios skirstomos į kelias pagrindines klases: kietosios, arba stangriosios, m., kurios savo keliu būna skeltos ir fliančinės, lanksčiosios m. ir išjungiamos m., arba sankabos. Be to, m. kartais vadina įvores, t.y. vamzdelio pavidalo detalę, skirtą prilaikyti

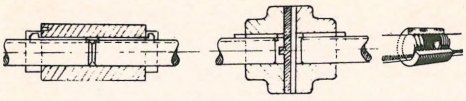

Movos: kaištinė, lanksčioji ir vamzdžių jungiamoji

besisukantį veleną tam tikroje padėtyje ir sumažinti sukimosi trintį.

Kietosios m. būna išilgai skelto tuščiavidurio cilindro pavidalo. Įdėjus dviejų velenų galus, kurie turi būti to paties skersmens, tarp tų dviejų m. dalių ir, suveržus jas varžtais vieną su kita, gaunamas kietas ir aklinas velenų sujungimas, neleidžiąs velenų galams slankioti. Mažesniems velenams naudojamas kaištinės m., kuriose vidujiniame skersmenyje įpiaunamas griovelis keturkampiui kaiščiui. Grioveliai taip pat įpiaunami ir abiejuose sujungimų velenų galuose. Įstūmus į m. velenų galus ir sutaikius griovelius m. ir velenuose, įvaromi kaiščiai iš abiejų m. galų, ir tuo būdu užtikrinamas velenų sujungimas.

Lanksčiosios m. dažniausiai būna flianšinės su kryžminiu geležiniu arba gumos tarpikliu, turinčiu didelius iškyšulius, kurie įeina į metalinės dalies išėmas.

Paslankiosios m. naudojamos ten, kur reikia velenus išjungti ir vėl pagal reikalą įjungti, pvz. autovežimiuose, metalo apdirbimo mašinose ir pn. Be velenų perjungimo, m. atlieka ir greičių keitimą. Jos turi savo galuose išpiovas ir gali būti perstumiamos, bet negali suktis griovėtu velenu, o krumpliaračiai, gulį kietai ant to paties veleno, turi ant savo stebulių iškyšulius, atitinkančius m. išpiovas. Perstūmus m. taip, kad į jos išpiovas įeitų krumliaračio iškyšuliai, velenas yra sujungtas su krumpliaračiu, ir tuo būdu perduodamas sukimasis į krumpliaratį ir į su juo sujungtą kitą krumpliaratį bei jo veleną.

A. Džl.

Kabelio m. gaminamos iš ketaus, švino ir vario. Kabelio m. užtikrina gerą kabelio laidininkų sujungimą, apsaugo jį nuo drėgmės, vandens, cheminių ir mechaninių sužalojimų. Kabelio m. pagal paskirtį esti išilginio sujungimo, atsišakojimo bei galinės. Kabelio laidininko atskirų gyslų galai sukišami į atskiras mažas varines m. (gilzes) ir prilydomi prie jų. Taip sujungta kiekviena gysla apsupama tam tikra izoliacija (impregnuotas popierius alyvoj, guma, medvilnė), atitinkančia elektros įtampą. Šitaip paruošta kabelio sujungimo dalis įdedama į metalinį m. korpusą. M. vidus per specialiai padarytas skyles pripilamas karštos izoliacinės masės ir skylės užlydomos. Ketaus m. negarantuoja pilno hermetiškumo, jos vartojamos sujungti kabeliams iki 1000 voltų elektros įtampos. Aukštesnio voltažo kabeliams vartoja-

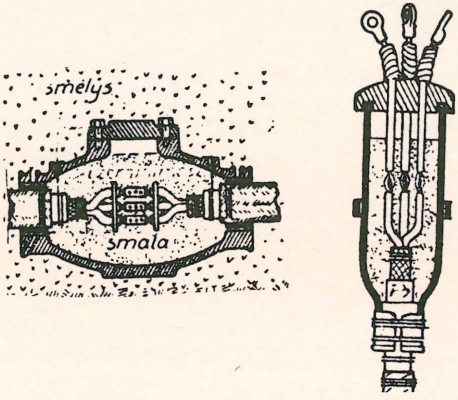

Kabelio movos

mos tik švino ir vario m. Galinėse m. kabelio laidininkai išvedami į lauką per farforo izoliatorius ir ant jų galų prilydomos kabelinės galūnės laidų ar kabelių prijungimui. Ryšio kabeliams sujungti naudojamos beveik išimtinai švino m., tik jų nepripildo izoliacinės masės (įtampa labai maža).

V.Pvl.

Movšovičius Jokūbas (Mowszowicz Jakub) žydų kilmės botanikas, baigęs Vilniaus Stepono Batoro univ. ir ten buvęs asistentu, Vilniaus krašto augalijos žinovas, parašęs darbų apie šio krašto augaliją. Vokiečių okupacijos metu slapstėsi Vilniaus krašte. Po II pas. karo sisteminės botanikos prof. Lodzės univ. Išsp. Trawy i turzycowate Wileńszczyzny (Prace Tow. Nauk VII, 1932), Szata roślinna północnowschodniej Polski 1937, Flora i zespoły roślinne gór Ponarskich i ich najblisszych okolic (t. p. XI, XII, 1938), Notatki o rzadkich roślinach Wileńszczyzny, zebranych najblizszych okolicach Wilna (t. p.), Rozpoznawanie drzew i krzewów, rosnących w dzikim stanie i hodowanych w Wileńszczyznie 1938, Retų ir atneštinių augalų naujos buvimo vietos Vilniaus krašte (Kosmos XXI, 1940), Vilniaus miesto ir jo apylinkių floros tyrinėjimų apžvalga (t. p.),

Kai kurie Lietuvos nuodingi augalai (Gamta 3–4, 1940), Vilniaus prekyvietėse parduodamieji grybai (t. p., 5 nr.), Kai kurių Vilniaus srities augalų rūšių neįprasta žiedų spalva (t. p.), Vilniaus mst. apylinkių ir Vilniaus krašto augalų zoocecidijos (Vilniaus Univ. Matematikos-Gamtos Fak. Darbai I, XIV, 1941), Kai kurios naujos zoocecidijos (t. p.), Characeae Wilna i jego okolic 1947, drauge su K. Grybausku Lietuvos vaistiniai augalai 1940.

Mowatt Anna Cora (1819–1870) amerikiečių rašytoja ir aktorė. Iš jos scenos veikalų ir romanų pastovesnes vertes yra satyrinis farsas Fashion 1845, statomas dar ir šiais laikais. Taip pat parašė Autobiography of an Actress 1854.

Mowrer O. Hobart (g. 1907) amerikiečių psichologas, Harvardo, paskui Illinois univ. prof., tyrinėtojas. Pasižymėjęs tyrinėjimais mokymosi teorijos srityje, daugiausia eksperimentavo su gyvuliais. Remdamasis šiais eksperimentais įnešė pataisą į mokymosi teoriją, teigdamas, kad veiksmai gali būti įtvirtinti ne tik pirminių poreikių sumažinimu, bet ir antrinių, kaip pvz. bailės. M. taip pat domėjosi kalbos psichologija ir psichoterapija. Išsp. Learning Theory and Personality Dynamics 1950, Psychotherapy Theory and Research 1953.

I. Užg.

Mozaika (gr. museion, lot. seniau įvairiais vardais nusakoma sąvoka, nuo IV a. musivum opus ‚muzų globojamas' arba tiesiog ‚meno kūrinys', ar. musauik ‚papuošalas') iš rytų atkilusi meno rūšis, grindų, vėliau ir sienų, puošimas įklotais įvairiaspalviais akmenėliais. Seniausiais laikais vartodavo natūralius upių žvyro akmenėlius, vėliau meniškesnei m. klodavo mažus, apie ½ cm, kartais net apie 5 mm sienelių ilgio sunkiai gamintus spalvotų akmenų, ypač margo marmuro, taip pat stiklo, net pusiau brangių akmenų šeštainius. Kaip rodo buv. Chalkidikės sostinės Olinto (gr. Olynthos) prieš 348 pr. Kr. iškasenos, jau V a. pr. Kr. graikai puošė m. kambarių grindis. Helenistiniais laikais pagal tapytus paveikslus buvo sukurta didelių grindų m. figūrų kompozicijų. Įspūdingiausia Pompėjoje rasta, dabar Neapolio nacionaliniame muziejuje esanti, 6,20 m ilgio Aleksandro D. su persų karaliumi Darėju III kautynių prie Iso (gr. Issos) kopija m., pagamintos pagal Filokseno (Filoksenos) iš Eretrijos (Eretria) IV a. pr. Kr. pabaigos paveikslą, susidedanti iš daugiau kaip 500.000 akmenėlių. To pat pobūdžio yra ir II a. pr. Kr. Nilo gamtovaizdžio m., esanti Palazzo Barberini Palestrinoje. Helenistiniais laikais betgi m. tebuvo prabanga. Romos imperijos laikais m. grindys buvo jau nebe retenybė, tačiau forma ir medžiaga jau grubesnė, kaip rodo pvz. Karakalos termų atletų m. Laterane arba įspėjanti saugotis pikto šuns prie durų grindų m. Cave canem. Greta imta vartoti net paprasta dvispalvė juoda ir balta m. III ir IV a. Italijoje ir Romos provincijose, Š. Afrikoje, Galijoje, Germanijoje, Sirijoje m. menas buvo vėl atgimęs. Grindyse vaizduodavo mitologijos, medžioklės ir cirko scenas, metų bei mėnesių paveikslus, vilas, ornamentais skirstydavo grindų plotą.

Ostia. Romėnų grindų mozaika

Puikių Dioklecijono rūmų Dalmacijos Splite papuošimu apie 300 prasideda didžiosios sienų ir lubų m. meno žydėjimas. Ypač krikščionys ėmė gaminti didelius m. paveikslus pradėtose gausiai statyti didelėse bažnyčiose. Ypatingu grožiu pasižymi 526–530 SS Cosma e Damiano, to pat meto ir Ravenoje. Ilgas bažnyčių sienas puošia dideli S. Testamento ciklai S. Maria Maggiore Romoje, N. Testamento Ravenoje, S. Apolinare Nuovo. Visas sienas puošiąs stiklinės m. spindesys auksiniu dugnu teikia m. puoštoms bažnyčioms ano pasaulio aplinkos nuotaiką. Panašiai išpuošti buvo ir imperatorių rūmai Milane, Konstantinopolyje.

Antrasis krikščionių m. meno žydėjimo laikotarpis buvo Bizantijos viduramžiai, davę tokius kūrinius, kaip Sofijos bažnyčios m. Konstantinopolyje. XII a. Bizantijos m. ėmė sekti Sicilija ir Venecija. Vėliau kad ir smuko m. menas, bet neišnyko. 1743 Vatikane buvo įkurta dar ir dabar tebeveikianti popiežiaus m. dirbtuvė.

Moters galvutė iš Pompėjos; Šeria asiliuką (Konstantinopolis)

Venecijoje viduramžių m. technika išliko iki šių dienų. Šalia viduramžinės, XX a. ėmė vystytis ir naujoji m. technika. Senovėje ir viduramžiais šeštainius nukaldavo iš spalvoto stiklo tirpinių ir juos dėdavo šviežian gluodinin. Spalvų skalė žydėjimo metu buvo nepaprastai turtinga. S. Maria Maggiore Romoje IV a. po Kr. m. sudarė 190 spalvų laipsnių: 33 mėlynų, 39 žalių, 40 geltonų ir raudonų atspalvių. Naujaisiais laikais akmenėlius sudeda pagal detaliuotą kartoną ant popieriaus ar drobės ir pritvirtina prie paruoštos sienos.

Brangiausios iš pirmųjų m. yra S. Constanza mauzoliejuje iš IV a. ir ciklas S. Maria Maggiore (žr.) bžn. iš IV–V a. Krikščionių m. stilius darosi vis monumentalesnis ir raiškesnis, užvaldydamas plokštumas savo didingomis formomis auksiniame fone. Romoje dar minėtinos m. bazilikoje S. Pudenziana IV a., SS. Cosma e Domiano 526–530, S. Agnese VII a. ir kt. Antras žymus m. centras Italijoje susikūrė Ravenoje, kuriai būdingos m. žydriame fone, pvz. ortodoksų baptisterijoje apie 450, Galla Placidia (žr.) mauzoliejuje, S. Appolinare Nuovo VI a. Plačiausios reikšmės gavo Bizantijoje VI a. Justinijono laikais ir vėliau. Šv. Sofijos bžn. m. neseniai buvo atidengtos nuėmus turkų užteptą glaistą. Bizantijos m. iškilmingumo klasiškas atspindys yra S. Vitale Ravenoje m. su imp. Justinijono ir žmonos Teodoros su palyda atvaizdais. M. buvo papuošti Bizantijos imperatorių rūmų vidus. Viduramžių Graikijoje minėtinos m. iš XI a. Daphni vienuolyno bžn., Hosios Lukas bžn., Nikėjos Koimesis bžn., iš XIV a. — Konstantinopolio Chora bžn. M. šiose bažnyčiose dengė visas sienas pagal nustatytą ikonografinę programą (žr. Pantokrator). XI a. m. menas atgimsta Venecijoje, kur vertingų m.

Galva iš mozaikų (Florencijos baptisterija, apie 1270)

J. Mikėnas ir Matuzevičius: Kristaus galva (lietuviškų akmenų mozaika)

yra Šv. Morkaus bžn. iš XI–XIII a. ir Torcello katedroje iš XII a. Venecijoj m. technikos puoselėjamos ligi mūsų dienų. Sicilijoje labai žymių m. turi Palermo, Martorana, Monreale, Cefalù bžn. iš XII a., Florencijoj — katedros baptisterija iš XIII a. Romoje dekoracines m. technikas plačiai taikė Kosmatai (žr.). Pietro Cavallini su savo ciklu S. Maria in Trastevere bžn. 1291 pradėjo italų monumentalinės tapybos realizmą, kuris vėliau vystėsi freskoje; bet dar Giotto (žr.) sukūrė didelę m. ‚Navicella' Šv. Petro bazilikoje Romoje. Naujaisiais amžiais m. darbai rodėsi sporadiškai, vis dėlto būdinga, kad 1743 Vatikane buvo įst. popiežiaus m. dirbtuvė tebeveikianti dabar. Ornamentinė m. žydėjo islamo mene. Modernusis menas XIX–XX a. domisi m. meno atgaivinimu.

Senovės m. daugiausia randama P. Prancūzijoje ir ypač Afrikoje, kur kai kuriuose namuose visi svarbesnieji kambariai turi didelių m. žymiausia antikinė m. į š. nuo Alpių yra 1941 darant bunkerius Koelne netoli nuo katedros rastoji Dioniso m. Vietinių m. gausu Šveicarijos muziejuose.

F. Winter, Das Aleksandermosaik 1909; *Nogara*, I mosaici antichi del Vaticano e del Laterano 1910; *H. Fuhrmann*, Filoxenos von Eretria 1913; *M. E. Berchem et E. Clouzot*, Mosaiques chrétiennes 1924; *J. Wilpert*, Die roem. Mosaiken u. Malereien der kirchl. Bauten vom 4.–13. Jahrh., 4 tt., ²1924; *C. Ricci*, Tavole storiche dei mosaici di Ravenna nuo 1930; *E. Pernice*, Die hellenistische Kunst im Pompeji 6, 1938; *D. Levi*, Antioch Mosaic Pavements 1947; *A. Rumpf*, Malerei und Zeichnung (Hb. der Archaeologie 4, 1, 1953); *A. Graber*, Mosaiken 1953; La peinture byzantine 1953; *E. W. Anthony*, A History of Mosaic 1935; *O. Demus*, Byzantine Mosaic Decoration 1948.

A.Rkš. ir P.Rkl.

3. M. statyboje naudojama asloms, šaligatviams ir sienoms iškloti, kur siekiama patvarumo ir ornamentiškumo. M. daroma iš natūralių akmenų arba keramikos plytelių (degto molio). Aslos ar grindinio akmenėliai parenkami iš patvarių padermių, spalvoti, dedami į smėlio guolį, lygiai suplūkiami ir siūlės pripildomos smėlio ar kalkių skiedinio. Keramikos plytelių asla klojama ant betoninio ar plytinio pagrindo, surišama kalkių skiediniu su gipso priedu. Cemento skiedinys netinka, nes gadina m. spalvą. Panašiai klojamos plytelėmis ir mozaikinės sienos. Jos naudojamos maudyklėse, baseinuose, laboratorijose, pramonės įmonėse, kur reikia atsparumo cheminiams poveikiams. Keramikinės plytelės yra ypatingai atsparios rūgštims. Šaligatvių m. daroma iš taisyklingai tašytų akmenėlių, dažniausiai kalkių klinčių padermės, ir klojama į smėlio sluoksnį ant betoninio ar grįstinio pagrindo. *J.Gbt.*

4. Virų (virusų) sukeliama lapų liga. Virams naikinant chlorofilą, lapai dažniausiai pasidaro žalsvai bei gelsvai dėmėti, taip pat susisuka ir kt.

Mozambikas 1. Portugalijos kolonija R. Afrikoje, priešais Madagaskarą; 771.125 km², 5.732.000 gyv. (1950), sostinė Lourenço Marques. Išilgai vandenyno krantą tęsiasi plati karšto klimato žemuma, kurioje auginama medvilnė, kokoso palmės koprai gauti, kukurūzai, sizalas. Toliau nuo vandenyno vyrauja savanų plokščiakalnis. Iš viso žemės ūkiui naudojama (1950) tik apie 3% viso ploto. Vidurinėje dalyje (prie Zambezės upės ir Tetės vietovės) aptikta aukso, urano, grafito, asbesto ir akmens anglies. Skersai M. teka daug upių, o per patį vidurį teka Zambezės žemupis, per kurį 1935 nutiestas vienas iš ilgiausių pasaulyje tiltų (3680 m). Pajūry daug gyvenamųjų vietovių — mažų uostelių. Didžiausi patogiausi uostai yra Lourenço Marques (patogiausias natūralus viso R. Afrikos kranto uostas) ir Beira.

M. pajūrį aptiko 1498 portugalų jūreivis-keliautojas Vasco da Gama. 1505 Portugalijos kolonija, kuri nuo 1632 išplėsta tolyn į vakarus, o remiantis tyrinėtojo Pinto atradimais, ji buvo sujungta su V. Afrikoje esančia Angolos kolonija. Kadangi šis sujungimas skyrė britų kolonijas ir kirto Kairo–Kapštato kelią, tai britų spaudžiami, 1890 ir 1893 sutartimis portugalai atsisakė abiejų savo kolonijų sujungimo. 1916 portugalai įsiveržė į vok. Tanganikos ko-

lonijos pajūrį prie Ruvumos upės žiočių ir užimtą teritoriją jiems pripažino 1919 Versalio sutartis.

C. W. Andrews, Portuguese East Africa 1949; *J. de Oliveira,* Geografia fisica de M. 1950. *A.B.*

2. M. kolonijos mst., ligi 1897 jos sostinė, mažoje koralų saloje 4,5 km nuo kranto; apie 10.000 gyv. (1950). M. yra žymus prekybos centras ir patogus uostas, pro kurį išvežama kukurūzai, medvilnė, sizalas, arašidai, kava, vaškas, kopra ir kt. Įkurtas arabų, 1508 užimtas portugalų, kurie čia pastatė iš tašytų akmenų (atvežtų iš Portugalijos) Šv. Sebastijono fortą. Nustelbtas Beiros ir Lourenço Marques miestų, jis apskritai išlaikė savo XVI a. išvaizdą. Gyventojai mišrūs: arabai, indai, portugalai ir čiabuviai.

Mozart 1. Leopold (1719–1787) vokiečių kilmės austrų muzikas. Persikėlęs iš Augsburgo į Salzburgą, nuo 1743 M. buvo Salzburgo arkivyskupo orkestro smuikininkas (nuo 1762 vicekapelmeisteris), o nuo 1757 arkivyskupo rūmų kompozitorius. Didesnės reikšmės už jo muz. kūrybą (simfonijos, koncertai, operos, oratorijos ir kt.) turėjo jo paruoštas smuiko pedagogikos metodas Versuch einer gründlichen Violinschule 1756.

2. Wolfgang Amadeus, krikštytas Joannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus vardu (1756 I 27 Salzburge — 1791 XII 5 Vienoje) vienas didžiausių kompozitorių muzikos istorijoje, (1) sūnus. Būdamas 4 m. amžiaus, tėvo mokomas, M. pradėjo skambinti fortepijonu, o kitais metais, tėvui užrašant, jau komponavo pirmuosius muzikos kūrinėlius. Kartu su seserimi Maria Anna, vad. Nannerl (1751–1829), lydimas tėvo, M. 1763 pradėjo koncertines keliones. Koncertuojama buvo daugiausia aristokratams, jų tarpe Prancūzijos Liudvikui XV ir Anglijos Jurgiui III. Koncertų dėmesio centras buvo M. — jis pasirodė ne tik kaip puikus pianistas ir improvizatorius, bet ir kaip nepaprastų gabumų, daug žadąs kompozitorius. Paskirtas 1769 Salzburgo arkivyskupo (Sigismund von Schrattenbach) rūmų orkestro kapelmeisteriu, tų pačių metų pabaigoje M. išvyko su tėvu (bet jau be sesers) į kitą koncertinę kelionę — šį kartą į Italiją. Visur entuziastingai sutinkamas, M. lankėsi beveik visuose didžiuosiuose Italijos miestuose, buvo išrinktas Bolonijos ir Veronos filharmonijos akademijų nariu, o iš pop. Klemento XIV gavo ‚cavaliere' titulą. Vos tik grįžęs 1771 į Salzburgą, tais pačiais metais M. su tėvu dar kelis mėnesius praleido Milane. Nepavykus 1773 gauti Vienos imperatoriškuosiuose rūmuose kompozitoriaus vietos, 1774 pabaigoje ir 1775 pradžioje M. lankėsi Münchene. Nenorėdamas būti perdaug įpareigotas ir pririštas vienoje vietoje, 1777 M. atsisakė arkivyskupo kapelmeisterio pareigų ir išvyko kartu su motina, ilgiau sustodamas Augsburge ir Mannheime, į Paryžių. Tačiau ši kelionė nebuvo tokia sėkminga kaip ankstyvesnės: 19 metų jaunuolis jau nebedomino taip, kaip anksčiau 7–8 m. berniukas; be to, 1778 Paryžiuje staiga mirė jo motina, ir 1779 pradžioje M. grįžo į Salzburgą ir į seną kapelmeisterio vietą. Tačiau santykiams su naujuoju arkivyskupu (Hieronymus von Colloredo) pašlijus, M. 1781 galutinai pasitraukė iš arkivyskupo tarnybos ir persikėlė gyventi į Vieną, kur 1782 vedė Constanze Weber. Vienoje M. kūrybiškai išaugo ir pasiekė savo kūrybos meninę viršūnę. Anksčiau daugiau žinomas kaip ‚wunderkindas', jis buvo pagaliau įvertintas ir kaip pilnai subrendęs didelio masto kompozitorius. Tačiau kūrybiniai M. laimėjimai mažai palengvino jo skurdžią materialinę būklę. Vargingas gyvenimas ir persidirbimas greitai suardė jo trapią sveikatą, ir jis anksti mirė. M. buvo palaidotas neturtingiesiems skirtoje bendroje kapų duobėje, tad visai tiksli jo palaikų vieta nėra žinoma. — Iš 6 M. vaikų tik 2 nemirė kūdikystėj. Vienas iš jų, Franz Xaver Wolfgang, vėliau vad. Wolfgang Amadeus (1791–1844), buvo taip pat muzikas, reiškėsi kaip kompozitorius, pianistas ir kapelmeisteris Vienoje ir Lvive.

W. A. Mozart

M. jaunystės kelionės po užsienį turėjo didelės reikšmės jo kūrybos raidai: jis artimai susipažino su iškiliaisiais to meto kompozitoriais, jų kūriniais bei muz. kryptimis ir tokiu būdu padėjo pagrindus savo kosmopolitinei kūrybai. Nesistengdamas sąmoningai ieškoti (kaip pvz. Beethovenas) naujų muzikos kelių, M. apjungė italų (opera buffa, opera seria) ir prancūzų (Grétry, Monsigny) operos stilius, vad. Mannheimo orkestrinės muz. krypties bei paski-

rų kompozitorių (pradžioje J. Chr. Bacho, Haydno ir kt., vėliau J. S. Bacho, Händelio) muzikinę sampratą ir savo kūrybine prigimtimi (ypač turtinga melodika ir tiesiog idealiu muzikos formos ir turinio santykiu) davė savitą sintezę. Toji sintezė buvo ne vien tik XVIII a. muz. stiliaus elementų derinys, bet ir jų logiškas išvystymas ir viršūnė. Tai ryšku didžiojoje M. kūrybos dalyje, kuri apima beveik visas muzikos kūrybos sritis. Suderinęs teatrinį dramatiškumą su absoliučia muzika, M. pasiekė opera buffa viršūnę (Le nozze di Figaro), davė tragiškumo ir komiškumo šekspyrinį derinį (Don Giovanni), iškėlė į aukščiausią meninį lygį vokiškąjį Singspiel (Die Entführung aus dem Serail) ir priartėjo prie romantinės operos sampratos (Die Zauberflöte). Instrumentinėj muzikoje jis dar subtiliau išvystė sonatos formą, ypač Haydno kvartetų ir simfonijų tradicijas (tai vėliau turėjo įtakos paskutiniosioms Haydno ir pirmosioms Beethoveno simfonijoms); instrumentinių (ypač fortepijono) koncertų solo instrumentui, šalia virtuoziškumo, davė didesnį muzikos turinį ir išlygino instrumento santykį su orkestru. Išėjęs iš vėlyvojo baroko ir rokoko muz. tradicijų, M. išugdė savo kūrybą į (šalia Haydno ir Beethoveno) vad. Vienos klasikos viršūnę ir įžvelgė kai kuriais kūriniais (pvz. fort. fantazijos, Die Zauberflöte) romantinės muz. ateitį.

M. buvo nepaprastai kūrybingas, tad jo kūryba, nežiūrint ankstyvos mirties, yra labai gausi ir įvairi. Jo kūrinių katalogą sudarė L. v. Köchel: Chronologisch-thematisches Verzeichnis sämtlicher Tonwerke W. A. Mozarts (1862, papildymai 1864), o naujausią laidą su papildymais paruošė A. Einstein: Köchel - Verzeichnis der Werke Mozarts (1947). Kadangi M. kūriniai dažnai yra be op. nr., tad jie indentifikuojami šio katalogo (muz. literatūroj vad. Köchelverzeichnis, santrumpos K. ir K.V.) numeracija. (Čia duodama dažniau vartojama originalioji Köchelio, ne Einsteino, numeracija). Vokalinė muz.: operos — Die Entführung aus dem Serail 1782, Le nozze di Figaro 1786, Don Giovanni 1787, Così fan tutte 1790, Die Zauberflöte 1791; be to, Bastien und Bastienne 1768, La finta semplice 1768, Mitridate, rè di Ponto 1770, La finta giardiniera 1774, Il rè pastore 1775, Idomeneo, rè di Creta 1781, Der Schauspieldirektor 1786, La clemenza di Tito 1791 ir kt., muzika dramai Thamos, König in Aegypten 1780 ir kt.; apie 50 koncertinių arijų (ypač išskirtina Ch'io mi scordi di te K. 505 ir Bella mia fiamma K. 528), keletas duetų, tercetų, kvartetas ir chorai su orkestru; apie 40 solo dainų (jų tarpe Das Veilchen, An Chloë, Das Lied der Trennung, Abendempfindung) ir apie 30 kanonų; bažnytinė vokalinė muz.: iš 18 mišių išskirtina Missa brevis f-dur K. 192 (1774), vad. Krönungsmesse c-dur K. 317 (1779), nebaigta c-moll K. 427 (1783) ir Requiem K. 626 (1791, paskutinis M. kūrinys, užbaigtas jo mokinio F. X. Süssmayr); apie 40 smulkesnių kūrinių — jų tarpe motetai Exsultate, jubilate K. 165 (1773, su populiariuoju Aleliuja), Ave, verum corpus K. 618 (1791) ir Kyrie d-moll K. 341 (1781). Orkestrinė muzika: apie 45 simfonijos (neskaitant simfoninių fragmentų), kurių svarbiausios nr. 39 es-dur K. 543, nr. 40 g-moll K. 550 ir nr. 41 c-dur (Jupiterio) K. 551 — visos 1788; be to, išskirtina nr. 35 d-dur (Haffnerio) K. 385 (1782), nr. 36 c-dur (Linzo) K. 425 (1783) ir nr. 38 d-dur (Prahos) K. 504 (1786); apie 40 divertismentų, serenadų ir kt. — išskirtina 3 serenados pučiamiesiems instrumentams (K. 361, K. 375 ir K. 388), Senerata notturna K. 239 (1776), Haffner-Serenade K. 250 (1776) ir Eine kleine Nachtmusik K. 525 (1787); apie 200 šokių (daugiausia menuetai), maršų, baleto muz. pantomimai Les petits riens (1778) ir kt.; koncertai: 25 fort. koncertai—išskirtina es-dur K.271 (1777), d-moll K. 466 (1785), a-dur K. 488 (1786), c-moll K. 491 (1786), vad. Krönungskonzert d-dur K. 537 (1788), b-dur K. 595 (1791); dviem fort. es-dur K. 365 (1779) ir trims fort. f-dur K. 242 (1776); 7 (2 abejotinai M.) smuiko koncertai — išskirtina d-dur K. 218 ir a-dur K. 219 — abu 1775; po vieną koncertą fagotui (b-dur K. 191, 1774) ir klarnetui (a-dur K. 622, 1791), du koncertai fleitai, keturi — valtornai, koncertas fleitai ir arfai c-dur K. 299 (1778) ir eilė koncertinių fragmentų įvairiems solo instrumentams su orkestru. Kamerinė muz.: apie 40 sonatų smuikui ir fort. — išskirtina e-moll K. 304 (1778), b-dur K. 378 (1781), a-dur K. 526 (1787); 25 styginiai kvartetai — jų tarpe vadinamieji Haydno ir Preussische ciklai, 2 fortepijono kvartetai — g-moll K. 478 (1785) ir es-dur K. 493 (1786), 5 styginiai kvintetai — išskirtina c-dur K. 515 (1787), g-moll K. 516 (1787) ir d-dur K. 593 (1790),

2 smuiko duetai, apie 10 trio — išskirtina fort. trio e-dur K. 542 (1788) ir styg. divertismentas es-dur K. 563 (1788), po keletą kvartetų, kvintetų, divertismentų ir šiaip fragmentų įvairiems mišriems instrumentų deriniams (išskirtina deriniai su klarnetu, ypač kvintetas a-dur K. 581, 1789); fortepijono muz.: 18 sonatų — išskirtina a-moll K. 310 (1778), a-dur K. 331 (1778), f-dur K. 332 (1778), c-moll K. 457 (1784), d-dur K. 576 (1789) ir nebaigta f-dur K. 533 (1788); 15 ciklų variacijų, 5 fantazijos — išskirtina K. 396 (1782) ir K. 475 (1785) — abi c-moll; apie 30 smulkesnių kūrinėlių; fort. 4 rankoms: 6 sonatos, fuga g-moll K. 401 (1782), andante ir variacijos g-dur K. 501 (1786) ir kt.; dviem fort.: sonata d-dur K. 448 (1781) ir fuga c-moll K. 426 (1783). — M. kūrinių rinkiniai: Kritisch durchgesehene Gesamtausgabe, 67 tomai (1876–1907) ir Neue Ausgabe sämtlicher Werke (nuo 1955); M. ir jo šeimos laiškų leidiniai: Die Briefe W. A. M.s und seiner Familie, red. L. Schiedermair, 5 tt. (1914) ir Briefwechsel und Aufzeichnungen, red. H. ir E. H. Mueller von Asow (nuo 1949).

O. Keller, W. A. M. — Bibliographie und Ikonographie 1927; M.-Jahrbuch (red. *H. Abert*) 3 tt. 1923–24. 1929; Neues M.-Jahrbuch (red. *E. Valentin*) 3 tt. 1941–43; M.-Jahrbuch (Mozarteum. nuo 1950); *L. Biancolli* (red.) M. Handbook 1954; *H. C. Robbins Landon-D. Mitchell* (red.), The M. Companion 1956; *O. Schneider-A. Algatzy* (red.), M.-Handbuch 1959.—*F. X. Niematschek*, Leben des Kapellmeisters W. G. M. 1798 (²1808); *G. N. v. Nissen*, Biographie W. A. M.s 1828 (²1849); *A. Oulibicheff* (*Ulybyšev*), Nouvelle biographie de M. 3 tt. 1843; *O. Jahn*, W. A. M. 4 tt. 1856–59 (²1955–56, 2 tt., red. *A. Abert*); *G. Nottebohm*, Mozartiana 1880; ('') M. nach den Schilderungen seiner Zeitgenossen 1880; *T. de Wyzewa - G. de Saint - Foix*, W. A. M. 5 tt. 1912–46; *E. Lert*, M. auf dem Theater ²1921; *A. Schurrig*, W. A. M. 2 tt. ²1923; *W. J. Turner*, M. 1938; *C. M. Girdlestone*, M. et ses concertos pour piano 2 tt. 1939 (ag. 1948); *A. Einstein*, M. 1945; *E. J. Dent*, M's operas ²1947; *R. Bory*, La vie et l'oeuvre de W. A. M. par l'image 1948; *J. Chantavoine*, M. dans M. 1948; *E. Blom*, ³1949; *W. Hummel*, Nannerl, W. A. M.s Schwester 1952; ('') W. A. M.s Söhne 1956; *A. H. King*, M. in Retrospect 1955; *E. Schenk*, W. A. M. 1955; *O. Schneider*, M. in Wirklichkeit 1955; M. in Italia 1956; *B. Paumgartner*, M. ⁵1958; *A. Verchaly* (red.), Les influences étrangères dans l'oeuvre de W. A. M. 1958. *K.O.*

Mozarteum Salzburge (Austrijoje) esanti muzikos institucija, kurią sudaro Internationale Stiftung Mozarteum ir Akademie für Musik und darstellende Kunst Mozarteum. Pirmoji rūpinasi Mozarto kūrybiniu palikimu ir jo studijomis, turi savo muziejų, archyvą, biblioteką ir orkestrą, kuris artimai bendradarbiauja su Salzburgo festivaliais; antroji yra konservatorija —nuo 1939 aukštoji muz. mokykla, o nuo 1953 valstybinė muzikos akademija. M. išaugo iš Dommusikverein und Mozarteum (įst. 1841), kuris 1870 buvo perorganizuotas į Internationale Mozart - Stiftung, o 1880 į Internationale Stiftung und die öffentliche Musikschule Mozarteum. M. leidžia savo Jahresberichte (nuo 1880), Mozart-Jahrbuch (nuo 1950) ir pilną naujausią Mozarto kūrinių leidimą — Neue Ausgabe sämtlicher Werke (nuo 1955).

W. Hummel, Die Internationale Stiftung Mozarteum 1931; ('') Marksteine der Geschichte der Internationalen Stiftung Mozarteum... 1936. *K.O.*

Mozė (egipt. moses ‚vaikas, sūnus'; prie jo paprastai pridėdavo Dievo vardą, pvz. Tutmosis, Amosis, Ramses; Šv. Rašto autoriai M. vardą išvedė iš hebr. mašah ‚ištraukti') izraelitų iš Egipto nelaisvės išvaduotojas (apie 1225 pr. Kr.), izraelitų įstatymų leidėjas ir monoteistinės Jahvės tikybos kūrėjas. M. kilęs iš Amramo ir Jachobedos Levio giminės tėvų. Jis gimė kaip tik tuo laiku, kai Egipto faraonai izraelitus pavertė vergais ir dar norėjo sumažinti jų skaičių, įsakydami žudyti visus

Michelangelo Mozė

P. Veronese Mozės suradimas

naujagimius berniukus. Tėvai tris mėnesius slapstę naujagimį ir, nebegalėdami ilgiau namuose laikyti, įdėję į papiruso nendrių pintinę, paleido Nilo deltos šakoje. Besimaudydama Egipto princesė radusi kūdikį, pavadino jį M. ir įsūnijo. Berniukas buvo auklėjamas ir mokomas faraono rūmuose. Iš savo tėvų M. buvo patyręs apie tikrąjį Dievą ir užjautė sunkiai prispaustus egiptiečių savo tautiečius žydus. Kartą, lankydamas savuosius, pamatė prižiūrėtoją žiauriai mušantį izraelitą; neiškentęs nukovė egiptietį. Žmogžudystei paaiškėjus, M. pabėgo į Sinajaus pusiasalį ir apsistojo pas klajoklių madianitų kun. Jetrą. Vedė jo dukterį Seforą (kiti autoriai vad. Zipparą) ir ganė uošvio bandą. Faraono rūmų auklėtinis dabar turėjo progos susipažinti su dykumų klajoklių gyvenimu, papročiais, tikyba ir pačia dykumų gamta. Būdamas vienas su banda turėjo laiko apmąstyti iškilusius religijos klausimus ir gal savo tautiečių žiaurų likimą. Tai buvo pasirengimas jo ateities misijai. Ant Horebo kalno ganančiam bandą M. apsireiškė Dievas degančio ir nesudegančio erškėtkrūmio pavidalu. Čia Dievas M. pasakė savo tikrą vardą Jahvė ‚Aš esu, kuris esu' (Iš. 4, 14; Absoliučios Dieviškos Būties esmės išreiškimas) ir įpareigojo jį išvaduoti izraelitus iš Egipto vergijos. M. atsisakinėjant, kad jo tautiečiai netikėsią jo dieviška pasiuntinybe, be to, jis esąs neiškalbus ir mikčius, Jahvė pažadėjo būti su juo ir, kaip dieviškam pasiuntiniui, davė galią daryti stebuklus. Jo padėjėju būsiąs ir už jį į tautą ir faraoną kalbėsiąs jo brolis Aaronas. Pagaliau M. sutiko su Jahvės valia ir tuoj pat išvyko į Egiptą. Pakeliui susitiko su Aaronu; juodu pirmiausia nuvykę pas izraelitus susišaukė jų vyresniuosius ir papasakojo apie jiems skirtą Jahvės pasiuntinybę. Tada ėjo pas faraoną reikalauti paleisti izraelitus iš vergijos. Faraonas, užuot paleidęs, įsakė prižiūrėtojams dar sunkiau versti vergus dirbti. M. leido ant Egipto devynias bausmes tarp birželio ir balandžio mėn. Tos bausmės, kaip Nilo vandens krauju pavertimas, užleidimas skėriais, moskitais, varlėmis, tamsa yra natūralios Egipto gamtai ir klimatui. Tačiau šiuo atveju tie reiškiniai buvo antgamtiniai, nes M. buvo išpranašauti, pagal jo įsakymą tie reiškiniai atsirado ir pranyko, ir niekad Egipte tokiu dideliu kiekiu nėra pasireiškę. Bet faraonas vis dar nesutiko nusileisti. Tada Egiptą ištiko dešimta bausmė: visi pirmgimiai berniukai drauge su faraono pirmgimiu sūnumi mirė. Izraelitų pirmgimiai buvo išgelbėti, M. liepė papiauti avinėlius, jų krauju patepti durų staktas, o mėsą, kaip sakralinį maistą, suvalgyti. Faraono užsispyrimas palūžo. Jis įsakė tuoj pat izraelitams išvykti. Jie net neturėjo laiko raugintos duonos išsikepti kelionei. M. įsakė savo tautai per kartų kartas minėti išėjimo iš Egipto šventę: piauti avinėlį ir per 7 dienas valgyti neraugintą duoną. Tai pirma Pascha (Velykos). Izraelitai išvyko iš sostinės Avaris–Rameses–Tanis ir žygiavo per Vadi Tumilat, o iš čia dar didelis skaičius prisijungė prie išvykstančių. M., nujausdamas, kad faraonas gali vytis, nėjo artimiausiu vilkstinių keliu tiesiog į Kananą, bet pasuko į pietryčius ir priėjo prie Raudonosios jūros, kuri tais laikais susisiekė siaura ir negilia juosta su Sūriaisiais ežerais. Čia M. vėl padarė stebuklą, parodydamas ypatingą Jahvės globą Izraelio tautai. Papūtęs stiprus rytų vėjas, perskyręs vandenį į šonus, ir izraelitai tarp Timso ir Sūriųjų ež. perėję. Vėjas liovęsis pūtęs, bangos užliejo faraono kariuomenę. Išsigelbėję iš vergijos, izraelitai giedojo, švęsdami išlaisvinimo šventę. Toliau žygiuoda-

mi susidūrė su amalekitais. M. besimeldžiant Jozue sumušė priešus. Po kelių savaičių žygio M. su savo tauta pasiekė Sinajaus Horebo kalną ir čia apsistojo ilgesnį laiką. M. tarpininkaujant, Jahvė sudarė sandorą su Izraeliu, reikalaudamas garbinti tik jį vieną ir laikyti jo įsakymus. Davė dešimtį įsakymų ir įstatymų kodeksą, reguliuojantį asmeninį, socialinį ir religinį izraelitų gyvenimą. M. pastatė Sandoros Arką, o Aaroną ir jo sūnus pašventino kunigais, o levitus jų pagalbininkais. Toliau keliaudami per dykumą, izraelitai susidūrė su daugeliu pavojų: vandens ir maisto stoka; bet M., patyręs dykumų keliautojas ir visiškai atsidavęs savo tautai, Jahvės pagalba visas kliūtis pašalinęs. Tačiau žydų tarpe kilo nepasitenkinimas ir nepasitikėjimas savo vadu. Parano dykumoje pasiekus Barnea-Kadeš, M. pasiuntė ištirti Kanano dvylika žvalgų, kurie sugrįžę visi, išskyrus Jozue ir Kalebą, tvirtino, kad neįmanoma užimti tokį galingą kraštą. Izraelitai pakėlė maištą. Jie panoro grįžti į Egiptą. Jahvė nubaudė Izraelio tautą 40 metų klajoti tyruose, kol išmirs nedėkinga karta. Per tą laiką M. su savo tauta laikėsi Kadeš–Barnea apylinkėse, auklėjo ją ir rengė besiartinančiai kovai. Bet kartą ir M. su Aaronu susvyravo, ar Jahvė bepasigailės neištikimos tautos ir leis ištrykšti vandeniui iš uolos. Už tai M. buvo nubaustas ir neleista jam įžengti į pažadėtąją Izraeliui žemę. Baigus išmirti senajai kartai, M. su savo tauta artinosi prie Jordano iš rytų pusės. Pakeliui teko susidurti ir kovoti su čionykščiais gyventojais. Moabitų lygumoje M. atnaujino Izraelio sandorą su Jahve ir pakartojo anksčiau išleistus įstatymus. Prisiartinęs prie Jordano, perdavė Jozuei vadovybę, suteikė paskutinius nurodymus, užkopė ant Nebo kalno, pažvelgė į tą šalį, kurios jo širdis taip ilgėjosi, ir miręs, turėdamas 120 metų. M. priskiriamos ir pirmosios 5 S. Testamento knygos — Pentateuchas. M. yra didžiausias S. Testamento pranašas ir Izraelio vadas, monoteistinės Jahvės tikybos, krikščionybėje tobulai išbaigtos, kūrėjas. M. asmens istoriškumas neabejotinas. Izraelitai tikrai buvo Egipto pavergti, tad jų išlaisvinimas ir atvykimas į Kananą be žymaus vado buvo neįmanomas. Jo vardas daugiau negu kitų asmenų minimas S. Testamente, taip pat kartojamas ir N. Testamente.

Arkiv. J. Skvireckas, Šventas Raštas (S. Testamentas I t.) 1955; *A. Grigaitis,* Senojo Įstatymo problemos naujų iškasenų šviesoje 1925; *A. Jirku,* Das weltliche Recht im AT 1927; (") Die Hauptprobleme der Anfangsgeschichte Israels 1918; *H. Gressmann,* Mose und seine Zeit 1912; *E. Sellin,* Mose und seine Bedeutung für die isr.-jüd. Religionsgeschichte 1929; *P. Heinisch,* History of the OT 1952; *P. Volz,* Mose und sein Werk ²1932; *H. H. Rowley,* The Unity of the Bible 1953; *E. Auerbach,* M. 1953. *P.Plk.*

Mozelis 1. žr. Mosel.

Mozelis (prc. moselle) vyno rūšis, gaminama Mozelio upės ir jos intakų Saaro ir Ruwero slėniuose (žr. Vynas).

Mozerka žr. Slavočinskis, Saliamonas.

Mozyrius Sovietų Gudijos Homelio (Gomel) srities aps. miestas deš. Pripetės krante, prekybos ir ypač Pagirio žemumos miško pramonės centras. 1926 buvo 9820 gyv. gudų, rusų ir beveik pusė žydų. Tai vienas seniausių Gudijos miestų, pirmą kartą istorijos šaltiniuose minimas 1153, kada M. priklausė Kijevo Rusios valstybei. 1174 buvo užpultas lietuvių, 1227 ir 1244 nusiaubtas totorių. XIV a. pradžioje D.L.K. Gedimino laikais M. jau buvo politiniame Lietuvos protektorate, o D.L.K. Algirdas galutinai įjungė M. į Lietuvos valstybės sudėtį. Mykolui Glinskiui 1507 pradėjus organizuoti Lietuvos gudiškųjų sričių sukilimą prieš D.L.K. Žygimantą Senąjį, M. buvo Glinskio užimtas 1508 ir kartu su juo pasidavė Maskvos did. kng. Vosyliui III, bet 1508 X 8 Maskvos taika su Lietuva M. vėl grįžo Lietuvai. 1521 buvo įsiveržusių totorių sudegintas ir 1535 Maskvos kariuomenės sugriautas. XVI a. viduryje įvedus Lietuvoje vaivadijų ir pavietų santvarką, nuo 1569 Liublino unijos M. pasidarė M. pavieto centriniu miestu Minsko vaivadijos ribose. Čia rinkdavosi ir posėdžiaudavo M. pavieto seimeliai. 1648 prasidėjus Bagdono Chmelnickio vadovaujamam Ukrainos kazokų sukilimui, M. apylinkės buvo kazokų nusiaubtos. 1648 ypač nukentėjo M. gyvenusieji žydai, kurių daugumas buvo kazokų iššudyti. Per XVII a. vidurio Maskvos karą su Lietuva M. buvo Maskvos kariuomenės užimtas 1654, bet vėl grįžo Lietuvai 1667 Andrusovo taikos nuostatais. Per antrąjį Lietuvos padalijimą 1793 M. atiteko Rusijai. 1919 įkūrus Gudijos TSR Sovietų Sąjungos sudėtyje, M. įėjo į Gudijos teritoriją. 1941–44 vokiečių okupacijos metu M. gerokai nukentėjo. *K.Avž.*

Mozūrai 1. p. Rytprūsių dalis į p. nuo lietuviškosios Rytprūsių dalies; lenk. Mazowsze, vok. Masuren. M. apima grandį Baltijos aukštumų ruožo su aukštomis galinė-

Mozūrai

Mozūrai (J. Levickio litografija)

mis morėnomis ir fluvioglacialinėmis (suplautinėmis) smėlingomis lygumomis. Dėl daugybės ežerų (didžiausi ež. Mauras ir Snardų (Spirdingo), kalvoto žemės reljefo ir pušynų M. savo gamtovaizdžių gražumu panašūs į p.r. Dzūkiją. Po II pas. karo priskirti Lenkijai, nors žymi jų š.r. dalis su Galdape, Benkaimiu, Ungura, Kavoliais, Šareikiais ir kitomis tos srities vietovėmis yra senoje lietuvių etnografinėje teritorijoje. M. sudaro ištisą vaivadiją su administraciniu centru Olsztyn (Allenstein).

A.B.

2. (lenk. mazowszanie) viena pagrindinių lenkų tautos šakų, nuo priešistorinių laikų gyveno dešiniojo Vyslos vidurupio ir v. Bugo žemupio bei Narevo srityse, šiaurėje ribodamiesi su lietuvių kilmės prūsais ir jotvingiais, vakaruose su kujaviečiais ir Lenčicos srities lenkais, pietuose su M. Lenkijos lenkais, rytuose su jotvingiais, vėliau lietuviais, ir gudais. M. vardo kilmė nežinoma. Greta įprastinio ‚mazoviečių' vardo vėliau juos imta vadinti taip pat ir ‚mozūrais' (lenk. mazury). Ši sutrumpinta jų vardo lytis turėjo kiek pajuokiamos ar paniekinamos prasmės. M. kalbėjo ir tebekalba savo lenkų kalbos mozūrinėmis tarmėmis. Jie prisidėjo prie lenkų tautos susiformavimo.

M. jau nuo X a. vidurio įėjo į tik ką susiformavusios Lenkijos valstybę ir kartu su kitais lenkais priėmė krikščionybę Romos katalikybės forma X a. antroje pusėje. Nuo 1138 m. sudarė atskirą Mozūrų kunigaikštiją (žr.), kuri išliko ligi 1526, ir istorijos būvyje sugebėjo išlaikyti savo politinius, socialinius, ekonominius bei kultūrinius skirtingumus nuo kitų lenkų tautos šakų. Pagrindinis m. užsiėmimas buvo žemdirbystė, gyvulininkystė, pieninininkystė, žvejyba. Gyveno gatviniais kaimais. Savo socialine santvarka jie skyrėsi nuo kitų lenkų ypačiai tuo, jog m. daug buvo smulkių bajorų.

Gyvendami daugiausia smėlingose ir miškingose srityse, m. buvo darbštūs ir ištvermingi ir sudarė aktyviausią lenkų kolonistų elementą. XIII a. pabaigoje jotvingiams išnykus po ilgų kovų su kaimynais m., Haličo-Volinijos kunigaikščiais bei Vokiečių ordinu ir jotvingių žemėmis ištuštėjus, iš Vyslos ir Bugo paupių atvykę m. kolonistai įsikūrė dalyje buvusių jotvingių žemės, kurią imta vadinti Palenkės vardu (lenk. Podlasie). Dėl šio siauro žemių ruožo, buvusio tarp Lietuvos ir Mozūrų, valdymo ilgai vyko kovos tarp m., lietuvių ir lenkų kunigaikščių, bet Palenkė su Tikocino, Suražo, Bielsko, Drohičino ir Melniko miestais išliko Lietuvos valstybės teritorijos dalis ligi 1569 Liublino unijos. Tačiau dėl m. kolonizavimosi Palenkė tuo metu buvo jau tiek sulenkėjusi, jog Žygimantui Augustui 1569 ją įjungus į Lenkiją, Palenkės atstovai Liublino seime neberodė pasipriešinimo. Greta Palenkės, m. kolonistai taip pat kūrėsi Haličo ir Volinijos kunigaikštijose, pasiekdami net Podolę ir Ukrainą, Lenkijos valstybei besiplečiant į tas sritis. Pačių Mozūrų žemių nederlingumas ir šeimų gausumas skatino m. kolonizaciją svetur.

Didžiausia kompaktinė m. kolonija susidarė kaimyninėje p. Rytprūsių dalyje. Nuo XIII ligi XVI a. čia tiek prisikūrė m., jog tas senovės prūsų gyventas kraštas imta vadinti m. vardu (vok. Masurenland, lenk. Mazury). Jau XIII a. Vokiečių ordinui pavergus ir išnaikinus galindus bei kitas prūsų gimines, čia ėmė kurtis m. 1277–83 Vokiečių ordinui nukariavus sūduvius, dalis išlikusių sūduvių buvo išvaryti iš savo žemių, dalis iškelti į Sembą (Samland). Dėl žemių nederlingumo čia nelabai tenorėjo kurtis vokiečių kolonistai, todėl ištuštėjęs

pietinių prūsų ir sūduvių kraštas XIV a. Vokiečių ordino buvo kolonizuotas m. valstiečiais iš kaimyninės Mozūrų žemės. Į ežeringą ir miškingą kraštą dėl žemės nederlingumo sunkiau buvo pritraukti kolonistų iš Vokietijos ir vėlesniais laikais, todėl čia m., pripratę prie sunkaus darbo, tebesikūrė dar XV ir XVI a. greta senųjų prūsų likučių. 13-os metų kare Lenkijai nugalėjus Vokiečių ordiną, Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis nepasinaudojo gera proga prijungti prie Lenkijos m. gyvenamas žemes Prūsuose. 1466 Torunės taika m. kolonizuotos sritys su senųjų prūsų likučiais buvo paliktos Vok. ordino administracijoje. Paskutiniam Vokiečių ordino did. magistrui Albrechtui Hohencolernui 1525 priėmus protestantizmą, sekuliarizavus Ordiną ir jo žemes ir pasidarius pasauliniu kunigaikščiu, Lenkijos karaliaus vasalu, m. gyvenamos žemės Prūsuose su Luko miestu, kaip m. sostine, nebuvo administraciškai prijungtos prie Lenkijos m. žemių, bet liko Prūsijos kunigaikščių administracinėje žinoje. Vokiečių ordino sekuliarizacijos dėlei daugumas Prūsijos m., taip pat kaip ir Albrechtas Hohencolernas, pasidarė liuteronys, o Lenkijos m. žemėje protestantizmas visai neplito ir Lenkijos m. išliko katalikai. Kartu su protestantizmo priėmimu jau XVI a. prasidėjo Prūsijos m. vokietinimas. 1618 išmirus Prūsijos kunigaikščiams Hohencolernams ir jų sostą paveldėjus Vokietijos Brandenburgo Hohencolernų šeimai, Prūsijos m. pateko politinėn Brandenburgo priklausomybėn ir įtakon, kuri dar labiau sustiprėjo Lenkijai 1660 Olivos taika atpalaidavus Prūsijos kunigaikščius nuo leninės priklausomybės ir Brandenburgui perleidus Prūsiją. Taip Prūsijos m. pateko vokiečių kontrolėn. Brandenburgui persiformavus į Prūsijos karaliją, prasidėjo Prūsijos m. žemių kolonizavimas vokiečiais, kuris dar labiau sustiprėjo XIX a. pabaigoje įkūrus Vokietijos imperiją. 1870 pravedus plentus ir geležinkelius, daug m., ieškodami darbo, išsikėlė į Berlyną ir į Vokietijos Pareinio pramonės sritis.

Bismarcko laikais prasidėjo intensyvi Prūsijos m. germanizacijos banga, uždraudus lenkų kalbą vartoti mokyklose ir 1874 net bažnyčioje. Taip dėl skirtingų istorinių aplinkybių susidarė žymių skirtumų tarp Prūsijos m. ir paties m. kamieno Lenkijoje. Nežiūrint vokiečių spaudimo, Prūsijos

Mozūrų ežerai

m. vis dėlto sugebėjo išlaikyti bent dalį savo tautinių savitumų, kaip savo kalbą, liaudies meną, tautinius šokius ir rūbus, liaudies dainas ir kt. dar net ir XX a. pradžioje. XIX a. m. kalbos teises karštai gynė protestantų pastorius Gustav Gizevius. Prie Prūsijos m. savo tautinių savybių išlaikymo prisidėjo ir daugelis m. kultūrinių veikėjų, ypačiai rašytojai Fritz ir Richard Skowronnek, taip pat XVIII a. pabaigos pastorius Pogorzelski. Iš Prūsijos m. kilo ir žymus istorikas Gregorovius. Pačių vokiečių pravestų gyventojų surašymu 1910 pietiniuose Rytprūsiuose (Johannisburge, Sensburge, Luko, Lėčiaus, Ortelsburgo, Niedenburgo, Rešliaus, Oletzko, Osterodės ir Alenšteino aps.) dar tebebuvo 286.000 m., kalbančių savo gimtąja k. Politiškai tačiau jie pasidavė vokiečių įtakai ir vadovybei ir nepasinaudojo po I pas. karo susidariusiomis sąlygomis prisijungti prie Lenkijos ir grįžti prie pagrindinio m. kamieno. 1919 Versalio taikos sutartyje buvo numatyta leisti Mozūrų krašto gyventojams patiems apsispręsti, ar likti su Vokietija, ar prisijungti prie Lenkijos. Tarptautinei komisijai prižiūrint plebiscitas buvo pravestas lenkams nepalankiomis sąlygomis 1920, kada pati Lenkija bu-

vo naikinama giliai įsiveržusių Sovietų Sąjungos armijų. Per plebiscitą tik 2,5% m. gyventojų tepasisakė už prisijungimą prie Lenkijos. Taip tik keletas m. kaimų ir siauras žemės ruožas išilgai deš. Vyslos kranto tebuvo prijungti prie Lenkijos, iš jų sudarant Działdowo apskritį, įjungtą į Pamario vaivadiją. Visas kitas Rytprūsių m. kraštas liko Vokietijos sudėtyje. Čia m., išauklėti vokiečių mokyklose ir sistemingai nutautinami, jau nebeteko savo tautinės sąmonės ir politiškai buvo vokiškos orientacijos, nors dar 1930 pietinio Rytprūsių krašto daugumas gyventojų namie tebekalbėjo mozūriškai ir tebesilaikė savo papročių.

Po II pas. karo 1945 Berlyno konferencijos nutarimu Rytprūsių Mozūrų kraštas buvo sujungtas su Lenkija, iš dalies jį priskiriant prie Baltstogės vaivadijos, iš dalies sudarant atskirą Olštino (buv. Allenstein) vaivadiją. Suvokietėję vietos m. po 1945 buvo iškeldinti iš savo tėviškės ir jų vietoje čia buvo apgyvendinti lenkai.

Ežeringame Prūsijos m. krašte istorijos būvyje įvyko žymių lemiamų kautynių: 1410 prie Tannenbergo, 1807 prie Mohrungen ir Osterode, 1914 vėl prie Tannenbergo.

Politiniu ir tautiniu atžvilgiu daug laimingesnis buvo pagrindinis m. kamienas, Lenkijos m. prie Vyslos vidurupio. Pagrindiniai jų miestai buvo Plockas, Varšuva ir Čerskas. Lenkijos karaliui Žygimantui I Senajam 1526 panaikinus atskirą m. kunigaikštiją ir ją galutinai įjungus į visos Lenkijos administracinį aparatą, iš m. gyvenamų sričių buvo sudarytos Ravos, Plocko ir Mozūrijos (su centru Varšuvoje) vaivadijos. M. Varšuva nuo 1596 pasidarė visos Lenkijos sostine, Zigmantui III Vazai ją čia perkėlus iš Krokuvos. Per 1793 ir 1795 Lenkijos padalijimus m. gyvenamos žemės atiteko Prūsijai. Nuo tada čia sustiprėjo vokiečių kolonizacija ir prasidėjo m. vokietinimas, bet šį kartą tai neilgai tetruko, nes 1807 Lenkijos m. žemės Napoleono buvo priskirtos prie jo sudarytos Varšuvos k-tijos, o 1815 Vienos kongreso nutarimu įjungtos į Lenkijos karalystę, pavestą Rusijai. Bekarpydami Lenkijos karalystės autonomiją, iš Lenkijos m. žemių rusai sudarė Mozūrijos vaivadiją, kuri 1837 buvo performuota į Mozūrijos guberniją, o ši 1844 buvo įjungta į Varšuvos guberniją.

Rusijos valdžioje Lenkijos m. išbuvo ligi I pas. karo pradžios. Po 1915–18 vokiečių okupacijos m. įėjo į nepriklausomą Lenkiją 1918–39. Po antrosios vokiečių okupacijos II pas. karo metu, atkūrus Lenkijos valstybę 1945, Lenkijos ir buv. Prūsijos m. žemės dabar sudaro didžiąją Varšuvos vaivadijos dalį, šiaurinę Lodzės vaivadijos dalį, šiaurės vakarų Liublino vaivadijos dalį, Olštino vaivadiją ir Baltstogės vaivadijos Lomžos ir Wysokie apskritis.

E. Sukertowa, Mazurzy w Prusach wschodnich 1927; *A. Fischer,* Lud Polski 1926; *O. Kolberg,* Mazowsze, obraz etnograficzny 1885–90; *Töppen,* Geschichte Masurens 1870; *Hess v. Wichdorf,* Masuren 1915; *Döring,* Über die Herkunft der Masuren 1910; *T. Garczyński,* Mazowsze 1954.

K.Avž.

2. M., taip pat Mazovija (lenk. Mazowsze, lot. Masovia) lenkų tautos šakos mozūrų (žr.) gyvenamas kraštas deš. Vyslos vidurupio ir v. Bugo žemupio bei Narevo srityje, šiandien tik geografinė ir istorinė sąvoka, senovėje atskira M. k-tija. Ligi X a. M. buvo kiltinė k-tija, nuo X a. pabaigos įėjo į besikuriančios Lenkijos k-tijos sudėtį, bet po visos Lenkijos kng. Mieszko II mirties 1034 atsiskyrė nuo Lenkijos ir vėl pasidarė nepriklausoma k-tija, valdoma savo vietinio kng. Maslavo.

Lenkijos kng. Kazimieras I Atstatytojas, Kijevo did. kng. Jaroslavo Išmintingojo padedamas, 1047 vėl nukariavo M. Kng. Maslavas žuvo kautynėse, o M. vėl buvo sujungti su Lenkija, nors ir toliau liko valdoma savo kunigaikščių, kurie buvo laikomi Lenkijos kng. vasalai. Nuo Lenkijos kng. Boleslovo III mirties 1138, vykdant jo valią ir padalijus visą Lenkiją 4 jo sūnums, M. pasidarė atskira Lenkijos k-tija, valdoma Piastų dinastijos kunigaikščių. Boleslovo III valia M. kng. pasidarė jo antrasis sūnus Boleslovas, kartu gavęs valdyti ir Kujaviją. Taip buvo įkurta M. Piastų dinastijos šaka, kuri M. išliko ligi 1526.

M. kng. Boleslovas Garbanius (1122–73) pasidarė visos Lenkijos vyr. kunigaikščiu 1146. Jam teko daug kartų kariauti su M. šiaurės kaimynais prūsais. Jo sūnui Leškui (M. kng. 1173–83) mirus, M. pasiėmė valdyti jo dėdė Kazimieras II Teisingasis, visos Lenkijos valdovas (1177–94). Jam pavyko pavergti dalį M. kaimynų jotvingių v. Bugo upės srityje ir pradėti čia kurdinti M. kolonistus. Dar prieš Kazimiero II mirtį M. ir Kujaviją gavo valdyti jo sūnus Konradas, vienas žymiausių M. kunigaikščių 1191–1247. Nebegalėdamas apsiginti nuo kaimyninių prūsų puldinėjimų, kurie jau buvo užėmę dalį M. pasienio, Chelmo

(Kulmo) kraštą, Konradas 1226–30 pasikvietė ir padėjo įsikurti Vokiečių ordinui, kuris tuoj pradėjo prūsų nukariavimą. Rytinėje M. dalyje Konradas turėjo daug vargo, gindamasis nuo kaimyninių jotvingių nuolatinių puldinėjimų. Besistiprinant prieš jotvingius, Konradui pavyko užimti jotvingių žemėje buvusį Drohičiną. Po Lenkijos vyr. kng. Leško Baltojo mirties prasidėjus Lenkijoje vidaus karui ir vaidams tarp įvairių Piastų kunigaikščių dėl visos Lenkijos sosto, Konradui 1241 pavyko užimti Krokuvą, Lenkijos sostinę, bet čia jis teišsilaikė tik ligi 1243.

Po Konrado mirties 1247 prasidėjo M. k-tijos politinis silpnėjimas ir smukimas. Nuo M. atsiskyrė Kujavija, kurią Konradas atidavė savo sūnui Kazimierui, o patys M. pasidalyti kitų Konrado sūnų, Boleslovo I ir Zemovito (m. 1262), kuriems mirus ėjo tolesnis M. susiskaldymas į smulkias k-tijas. Pasinaudodamas tuo suskilimu, Vokiečių ordinas pradėjo sistemingai veržtis į M. žemes; taip pat ir jotvingiai. Besigindamas nuo jotvingių, Zemovitas bendradarbiavo su Haličo kng. Danielium, kartu surengdami naikinamuosius žygius prieš jotvingius 1251, 1253 ir 1256. Tų žygių metu daug jotvingių buvo iššudyta. Keršydami už jotvingių naikinimą, lietuviai įsiveržė į M. 1261 ir sudegino jų sostinę Plocką.

Po Zemovito mirties M. dar labiau suskilo, ir M. kraštas nebepajėgė apsiginti nuo pasikartojančių lietuvių puolimų D. L. K. Traidenio (1270–82) laikais. Dėl to ramus gyvenimas M. pasidarė nebeįmanomas. Tai trukdė ramų kultūrinį krašto vystymąsi, ir M. kultūra gerokai atsiliko nuo kitų Lenkijos dalių kultūros, kai kurių lenkų istorikų teigimu, net visu šimtmečiu. M. Plocko kng. Boleslovas II (1263–1313), nebepajėgdamas ginklu atremti lietuvių, savo santykiams su Lietuva pagerinti 1279 vedė D. L. K. Traidenio dukterį Gaudimantę (Gaudemundę, m. 1313), kuri pasikrikštijusi gavo Sofijos vardą ir Boleslovui II pagimdė 2 sūnus — Zemovitą ir Traidenį. Tos vedybos apsaugojo M. nuo lietuvių puldinėjimų, ir nuo šio laiko prasidėjo draugiški santykiai tarp M. ir Lietuvos, nors D.L.K. Traidenio kariuomenė dažnai ir toliau nusiaubdavo kitas lenkų gyvenamas žemes, aplenkdama M.

D.L.K. Vytenis (1295–1316), beruošdamas dažnus lietuvių žygius į įvairias Lenkijos žemes, vėl pradėjo puldinėti M. ir

Sochačevo pilis

atgavo didesnę Palenkės dalį, — jotvingių žemes, kurias dar XIII a. pabaigoje buvo užgrobę ir pasidaliję Vokiečių ordinas, Volinijos ir M. kunigaikščiai, pačius jotvingius tiek išnaikinę, jog jų vardas po 1283 istorijos šaltiniuose jau nebebuvo minimas.

Nors M. ir buvo susiskaldžiusi į Plocko, Čersko ir kitas smulkias k-tijas, M. kunigaikščiai tuo metu praktiškai buvo nepriklausomi Lenkijos valstybės valdovų, nes XIII a. ir pati Lenkija pergyveno dalinio susiskaldymo laikotarpį. Tačiau Vladislovui Uolektėliui (Loketkai) 1306 atkūrus Lenkijos valstybę, M. kunigaikščiai, nežiūrint jų pasipriešinimo ginklu, buvo vėl priversti pripažinti Lenkijos karaliaus viršenybę ir pasidaryti jo vasalais. Tuo metu pagerėjo ir M. santykiai su kaimynine Lietuva. M. Plocko kng. Vaclovas (m 1336) vedė D.L.K. Gedimino dukterį Danmilą 1321, per krikštą gavusią Elzbietos vardą. 1323 Gediminas talkininkavo M. kunigaikščiams jų kovose su Vokiečių ordinu dėl Dobrinės. Per M. Gediminas susisiekė su V. Europa ir kvietė svetimšalius amatininkus vykti į Lietuvą per M. žemes. Bet Lietuvos draugiški ryšiai su M. vėl nutrūko 1324, kai lietuviai užpuolė Vaclovo bro-

Čersko pilies griuvėsiai

Mozūrai

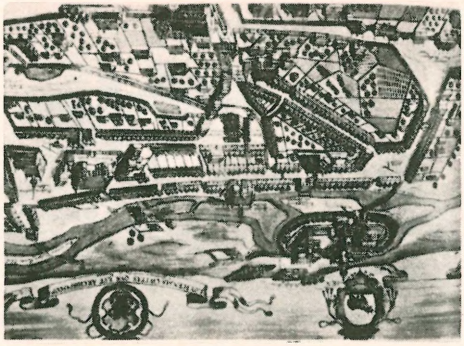

Lovičas Brauno Civitates orbis terrarum

lio Traidenio žemes M. 1325 M. kunigaikščiai Traidenis ir Zemovitas kreipėsi net į popiežių prašydami pagalbos prieš lietuvius. Konfliktas, spėjama, kilo dėl buv. jotvingių žemių, dėl Palenkės, jau tada mozūrų gerokai kolonizuotos, dėl ko M. kunigaikščiai ir reiškė pretenzijų į ją. Su Lietuva M. kunigaikščiai varžėsi taip pat ir dėl Haličo bei Volinijos. 1324 išmirus Haličo ir Volinijos kng. Danieliaus dinastijai, prasidėjo kova tarp Liubarto Gediminaičio ir M. kng. Traidenio dėl tų žemių užėmimo. Tai kovai tebevykstant, Traidenio sūnus Boleslovas Jurgis buvo išrinktas Haličo kng. Taikingi santykiai su Lietuva vėl buvo atstatyti M. kunigaikščių tradiciniu politinių vedybų keliu. M. kng. Traidenio sūnus Boleslovas Jurgis (m. 1340) Plocke 1331 vedė D.L.K. Gedimino dukterį Eufemiją (Ofką). Po Boleslovo Jurgio mirties 1340 Haličo ir Volinijos kunigaikščiu buvo pripažintas D.L.K. Gedimino sūnus Liubartas.

Plocko kng. Boleslovui III (1330–51) 1333 vėl pavyko sujungti M. Jis buvo M. kng. Vaclovo ir D. L. K. Gedimino dukters Danmilos sūnus. Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis (1333–70), nežiūrint M. kunigaikščių separatistinių tendencijų, vėl juos privertė pripažinti Lenkijos karaliaus viršenybę, su jais kovodamas 1345–55. M. vėl buvo įjungti į Lenkijos karaliją, tačiau ir toliau išliko vasaline Lenkijos dalimi, valdoma atskiros Piastų dinastijos šakos kunigaikščių. Lenkijos kovoms su Lietuva atsinaujinus dėl Haličo ir Volinijos žemių, M. kng. Boleslovas III 1351 padėjo Lenkijos karaliui Kazimierui prieš Lietuvos kng. Kęstutį ir Liubartą. Boleslovui III mirus šio žygio metu, 1351 M. kng. pasidarė Zemovitas III, kuris irgi turėjo pripažinti Lenkijos karaliaus Kazimiero suverenitetą. 1368 dalį M. vėl nusiaubė lietuviai. Po Kazimiero mirties 1370 Lenkijos sostui atitekus Vengrijos karaliui Liudvikui, Zemovitas III nepripažino, ir M. pasidarė faktiškai nepriklausoma. Tuo metu M. kunigaikščiai palaikė gerus santykius su Lietuva. D.L.K. Kęstutis, 1361 pabėgęs iš kryžiuočių nelaisvės Marienburge, buvo apsistojęs M. pas savo seserį Danmilą (m. 1364), Plocko kng. Vaclovo našlę. Prieš 1376 Kęstutis išleido savo dukterį Danutę, per krikštą gavusią Onos vardą, už M. kng. Jonušo I. Po Kęstučio nužudymo 1382, pas Jonušą I ir savo seserį Danutę buvo atbėgęs Vytautas, ieškodamas M. pagalbos prieš Jogailą, bet Jonušas buvo pats per silpnas jam padėti.

Lenkijos sostui atitekus Jadvygai, D.L.K. Jogailos varžovu į Jadvygos vyrus ir Lenkijos sostą buvo M. kng. Zemovitas IV. Lenkams karaliumi pasirinkus Jogailą, Zemovitas IV iš pradžių kėlė maištą prieš jį, bet Jogaila sugebėjo Zemovitą IV patraukti savo pusėn, 1388 Vilniuje už jo išleisdamas savo seserį Aleksandrą, jauniausiąją Algirdo dukterį, ir duodamas jam įvairių žemių, tarp jų Belzą Volinijoje. Aleksandra buvo M. kunigaikščių Zemovito V, Vladislovo ir Kazimiero motina. Belzas pasidarė M. provincija, vėliau valdoma Zemovito V ir jo sūnų, M. kunigaikščių, nors ir buvo toli nuo pačių M. Jogailos sesuo Aleksandra pagarsėjo Lenkijoje kaip įtakinga ir žymi moteris. Ji sugebėjo panaudoti Jogailos palankumą savo šeimos reikalams ir M. politiniams tikslams, M. kunigaikščiams vėl ėmus atvirai siekti atsiskyrimo nuo Lenkijos. Jogaila vis dėlto pajėgė išlaikyti juos savo vasalais. Antrą kartą Vytautui kovojant prieš Jogailą, M. kng. Henrikas tarpininkavo tarp Jogailos ir Vytauto, padėdamas Jogailai susitaikyti su Vytautu 1392.

XV a. pirmoje pusėje vienas žymesnių M. kunigaikščių buvo Boleslovas IV (m. 1454), Jonušo I ir Danutės Kęstutaitės vaikaitis. Nuo 1429 jis ilgai valdė daug M. sritinių k-tijų kaip Lenkijos karaliaus leninninkas. D.L.K. Vytautui mirus, atsinaujino M. ir Lietuvos ginčai dėl Palenkės. 1440 žuvus D.L.K. Žygimantui, Boleslovas IV su kitu M. kng. Kazimieru 1441 užgrobė Palenkės dalį — ligi to laiko Lietuvai priklausiusias Melniko, Bielsko ir Drohičino žemes. Kilusio karo su Lietuva metu,

Pultuskas (Pufendorfo raižinys)

M. kunigaikščiai rėmė pas juos iš Lietuvos atbėgusį Mykolą Žygimantaitį jo kovose prieš D.L.K. Kazimierą Jogailaitį. Mykolas Žygimantaitis buvo vedęs M. kng. Zemovito dukterį. Nežiūrint lenkų suteiktos pagalbos M. kunigaikščiams, 1443 lietuviai karu atsiėmė ginčijamas Palenkės žemes.

1444 žuvus Lenkijos karaliui Vladislovui ir lenkams pradėjus trejus metus trukusias derybas su lietuviais dėl D.L.K. Kazimiero išrinkimo Lenkijos karaliumi, Kazimiero rimtu konkurentu į Lenkijos sostą buvo M. kng. Boleslovas IV. Lietuviams nenorint išleisti Kazimiero į Lenkiją, Boleslovas IV 1446 Piotrkovo seime lenkų buvo sąlyginai išrinktas karaliumi spausti Kazimierui ir Lietuvos didikams. Tai pagreitino Kazimiero ir lietuvių sutikimą, ir tada M. kng. Boleslovo IV kandidatūra atkrito. Jis turėjo pasitenkinti savo buvusia Lenkijos karaliaus vasalo vieta. Kiek vėliau lietuviai iš Boleslovo IV atėmė Tikociną ir Goniondzą.

Jogailos ir pirmųjų jo įpėdinių laikais M. sugebėjo išlaikyti savo padėtį kaip atskira Lenkijos vasalinė k-tija. Tačiau jau Kazimiero laikais (1447–92) M., valdomi daugelio vietinių Piastų smulkių kunigaikščių, nustojo politinės reikšmės ir nebepajėgė apsiginti prieš Lenkijos karaliaus pastangas jų teritorijas apkarpyti. Kazimieras sugebėjo dalį M. žemių 1462 tiesiogiai įjungti į Lenkijos administraciją, išmirus jų kunigaikščiams Piastams, iš tų žemių sudarydamas Ravos (Rawa) vaivadiją. Taip pat ir Volinijos žemėje buvęs Belzas, kuris Jogailos laikais buvo pasidaręs M. provincija, mirus M. kng. Zemovito V ir Aleksandros Algirdaitės sūnums Kazimierui ir Vladislovui, 1462 buvo betarpiškai įjungtas į Lenkiją kaip Belzo vaivadija. 1495 Lenkijos karalius Jonas Albrechtas, išgirdęs, kad M. Plocko kng. Jonušas mirė be vaikų, pasiuntė lenkų kariuomenę ir užėmė M. sostinę Plocką su daugeliu žemių, įjungdamas jas betarpiškai į Lenkiją ir iš jų sudarydamas Plocko vaivadiją. M. žemių likučiuose apie Varšuvą tuo metu dar tebebuvo vienas sritinis M. kng. Konradas III, vedęs Lietuvos kanclerio dukterį Oną Radvilaitę. Jonas Albrechtas paliko jį Varšuvoje ir pripažino jį Čersko (Czersk) kunigaikščiu tik ligi gyvos jos galvos, bet jam mirus, jo našlės Onos Radvilaitės prašomas, paliko tuos M. žemių likučius jų sūnums Stanislovui ir Jonušui. Stanislovui 1524 ir Jonušui 1526 mirus, pasibaigė M. kunigaikščių Piastų linija. Lenkijos karalius Žygimantas I Senasis 1526 tiesiogiai įjungė į Lenkijos Karūną buvusios M. k-tijos likučius, iš jų sudarydamas Mozūrijos vaivadiją su centru Varšuvoje.

Taip buvo galutinai panaikinta M. k-tija, sugebėjusi kelis šimtus metų išlaikyti savo dinastinę, politinę, administracinę, socialinę ir teisinę padėtį, skirtingą nuo kitų Lenkijos valstybės žemių. Net ir galutinai betarpiškai įjungta į Lenkijos administracinę santvarką Ravos, Plocko ir Mozūrijos vaivadijų pavidalu. M. ilgai išlaikė ne tik skirtingą savo kultūrinį ir socialinį veidą (niekur Lenkijoje nebuvo tiek daug smulkių bajorų, kaip M.), bet ir kai kuriuos politinius skirtingumus. Žygimantas I Senasis patvirtino M. bajorų privilegijas, iš jų atstovų 1526 Varšuvoje priimdamas ištikimybės priesaiką. 1529 Lenkijos seimas Piotrkove specialiu inkorporacijos įstatymu paskelbė M. esant Didžiosios Lenkijos dalimi, bet iš buv. M. k-tijos sudarytos vaivadijos išlaikė savo skirtingą teisminę santvarką, kuri buvo patvirtinta 1576 vadinamu ‚M. išimčių' vardu.

Dėl Varšuvos centrinės padėties Lenkijoje jos karalius Zigmantas III Vaza 1596 perkėlė Lenkijos sostinę iš Krokuvos į Varšuvą. Taip šis M. miestas pasidarė visos Lenkijos sostine. Tai leido M. bajorų miniai praktiškai turėti daugiau įtakos visos Lenkijos reikalams, ypačiai tarpuvaldžių metu, nes M. bajorams buvo arčiau atvažiuoti į Varšuvos seimus ir čia dalyvauti dideliais būriais. Išlaikydami ir pabrėždami dalį savo buvusių politinių skirtingumų, XVI a. M. vaivadijų ir pavietų seimelių atstovai, prieš važiuodami į bendrąjį seimą su kitais Lenkijos atstovais, susirinkdavo kartu su M. senatoriais į atskirus generalinius M. seimelius savo reikalų aptarti ir suderinti. Tas separatistinis paprotys pamažu išnyko XVII a., bet ir tada bendruose visos Lenkijos seimuose būdavo skiriamos specialios dienos provincinėms sesijoms, kur M. atstovai, susirinkę į atskirą savo provincinę sesiją, galėdavo aptarti savo reikalus ir koordinuoti savo interesus. Tačiau ilgainiui politiniai ir kiti skirtingumai tarp M. ir kitų Lenkijos dalių ėmė nykti, ir M. beliko tik geografinė sąvoka.

Ks. Lubomirski, Codex dyplomaticzny Księstwa Mazowieckiego 1858; *F. A. Kozłowski,* Dzieje Mazowsza za panowania książąt 1859; *W. Kętrzyński,* Der Deutsche Orden und Konrad von Mazovien 1904; *O. Kolberg,* Mazowsze, obraz etnograficzny 1–5, 1885–90; *Töppen,* Geschichte Masurens 1870. *K.Avš.*

M. jėzuitų provincija. Lietuvos jėzuitų provincijai išaugus iki 1114 narių, 1756 iš jos buvo atskirta 12 kolegijų: Drohičino, Lomžos, Minsko, Nesvyžiaus, Oršos, Pinsko, Plocko, Polocko, Pultavos, Slucko, Varšuvos ir Vitebsko; 3 rezidencijos: Bobruisko, Mogiliavo ir Mstislavo; 30 misijų stočių mažesnėse vietovėse ir sudaryta nauja M. provincija su 469 nariais, kuri drauge su Lietuvos ir M. bei D. Lenkijos provincijomis sudarė Lenkijos asistenciją.

Jėzuitų archyvas Romoje: Lit. 59. *A.Lm.*

Mozūrai k. A. Panemunės vls., Kauno aps., 10 km nuo A. Panemunės, prie Nemuno; 1923 buvo 27 ūkiai ir 173 gyv. Prie Nemuno pušaitėmis apaugusiame lauke rasta naujojo akmens amžiaus titnaginių dirbinių: gremžtukų, strėliukių ir kt. 1932 E. Volterio kasinėtas X–XII a. degintinis kapinynas. Sudeginti kaulai būdavo supilami į molines urnas, ornamentuotas vinginiu, linijiniu ir kt. raštais. Puodai žiesti. 1956 kasinėtas XVI–XVII a. pagoniškas kapinynas.

Mozūraitė-Klemkienė Jadvyga (g. 1923 VII 14 Kaune) 1950 baigė Kauno valstybinį taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą, skulptūros studiją. Dirba portreto ir figūrinės kompozicijos srityse. Dailės parodose dalyvauja nuo 1953.

Mozūriūnas Vladas (g. 1922 Kaune) poetas. Būdamas mažažemio amatininko sūnus. Aukštesnį mokslą ėjo Aušros, vėliau Kauno III gimnazijose, kur, mokytojų J. Banaičio ir S. Nėries globojamas, 1938 pateko į komjaunimo org. Gimn. baigė 1941. Pirmuosius eilėraščius M. spausdino Moksleivių Varpuose. 1940 komunistų paskirtas Pionieriaus redaktorium. 1941–45 praleido Sovietų Sąjungoje. Fronte parašė pluoštą eilių. Grįžęs į Lietuvą paskirtas Komjaunimo Tiesos red., 1948 Švyturio red., nuo 1958 Pergalės red. 1956 Maskvoje baigė literatūros kursus ir partinę mokyklą. M. poezijos tematika įvairi: nuo fronto išgyvenimų, asmeninių, gamtinių motyvų iki partijos padiktuotų temų. Vertingiausias ir savičiausias yra Vilniaus etiudų ciklas, kuriame matyti besąlyginė mūsų Vilniaus apoteozė. M. eiliavimas klasiškas, tačiau daugiur jaučiamas neišbaigtumas, neskiandumas, o kai kur vyresnių mūsų poetų nežymus sekimas. M. poezijos rinkiniai: Žemės sauja 1947, Saulėtekis 1950, Sąžinė negali tylėti 1952, Varpos iš laukų 1955, Šaltinis prie kelio 1957, Vilniaus etiudai 1958. Šaltinis prie kelio yra stambesnė knyga, sudaryta iš visų anksčiau išleistųjų rinkinių. M. rašo ir vaikams: Laužai prie upės, apsakymai 1951, Vietnamo karys, eiliuotas pasakojimas 1952. *B.Bbr.*

Vl. Mozūriūnas

Možaisk Sovietų Sąjungos miestas, į pietus nuo Maskvos, prie Maskvos upės, apie 15.000 gyv. Kadaise buvo žymi tvirtovė. Čia Napoleonas laukė rusų pasitraukimo iš Maskvos. II pas. karo metu buvo užėmę vokiečiai.

Mraas Juozapas (m. 1793 II 28 Zemyslovo dv., Ašmenos aps.) čekas, baigęs Prahos univ., įstojo į marijonus. Kurį laiką dėstė teologiją marijonų klierikams Marijampolėje (iki 1771), būdamas drauge ir to vienuolyno vyresnysis. Nuo 1771 buvo pasiųstas į Karaliaučių, kur jau antrą kartą turėjo būti Prienų seniūno grafo M.

Butlerio, Marijampolės vienuolyno fundatoriaus, apsigyvenusio Karaliaučiuje, kapelionu. Kai Butleris 1772 mirė, M. grįžo į Marijampolę. Rasnos kapitula 1788 jį išrinko marijonų generolo pavaduotoju. Kadangi gen. St. Mugienis po pusės metų mirė, M. teko valdyti vienuoliją. Jonavoje būdamas 1791 pasirašė leidimą statyti naują mūro vienuolyną Marijampolėje ir V 25 atvykęs į Marijampolę pašventino kertinį akmenį. Mirė Ašmenos aps. Palaidotas Subatninkų bžn.

Mryj (iš tikrųjų Šašalevič) Andrej (1892 –?) gudų satyrikas. 1929 išspausdino savo satyrinės apysakos Zapiski Samsona Samasuja pirmąsias dvi dalis. Cenzūra sustabdė apysakos spausdinimą. M. sunaikino visus savo rankraščius ir nustojo rašęs. Samosuj (visur lendąs) M. fotografišku tikslumu pavaizdavo anuometinę gyvą gudišką sovietinę tikrovę. 1933 M. buvo areštuotas su kitais kultūrininkais kaip ‚nacdemas' ir greičiausia sunaikintas. Zapiski išsp. 1953 Münchene.

P. Sklut, Pramova da Z. S. S. 1953. *A.Ržc.*

Mroczkowski Walery vienas iš 1863 sukilimo vadų, veikęs Būdos, Prienų miškuose ir dalyvavęs kautynėse su rusais; paskui perdavė būrio vadovavimą plk. Andriuškevičiui.

Mrozinskas Aleksas (g. 1914 VIII 7 Šiauliuose) pianistas, pedagogas ir akomponiatorius, turįs didelių gabumų gaidoms skaityti (primo vista). Pradinį muzikos mokslą ėjo Šiaulių muzikos mokykloje. 1933 išlaikė egzaminus į Kauno konservatoriją ir studijavo pianiną pas prof. A. Ružicki, bet dėl materialinių sąlygų 1934 nutraukė mokslą. 1935 baigė Šiaulių gimn. ir tais pat metais laimėjo varžybas į Kauno radiofoną akompanuotojo koncertmeisterio vietai, kurioje išbuvo ligi 1944 (iki pasitraukimo iš Lietuvos). 1936 pradėjo vėl lankyti Kauno konservatoriją, kurią baigė 1940. Yra surengęs Lietuvoje kelis rečitalius (Kauno konservatorijos ir Vilniaus filharmonijos salėse, Panevėžyje, Šiauliuose ir kt.) ir dalyvavęs su simfonijos orkestru keliuose koncertuose, atlikdamas Fr. Chopin e-moll ir Fr. Liszt Es-dur koncertus, diriguojant V. Marijošiui, B. Dvarionui, P. Armonui ir kt. 1945–47 vadovavo Vokietijoje stud. kvartetui ir rengė koncertus. 1948 laimėjo varžybas į Aukštąją Müncheno muzikos mokyklą, kur studijavo ligi išemigruodamas į JAV (1949). Brukline, N.Y., 1950 atidarė pianino studiją; dalyvavo J. Ginkaus radijo programoje bei akompanuoja koncertuose. 1950 Brukline suorganizavo Aitvarų kvartetą ir jam vadovauja. Yra parašęs dainų oktetams, kvartetams bei chorams (apie 100). *J.Ž.*

Al. Mrozinskas

M.Sc. Master of Science santrumpa. Žr. Magistras.

Mschatta (ar. ‚žiemos stovykla') VIII a. persų karalių rūmų griuvėsiai Transjordanijos dykumoje. Jos ginamųjų sienų fasadai buvo turtingai papuošti dekoratyviais reljefais, kurie 1904 pateko į Berlyno muziejų.

Mschatto rūmų frizas

Mscibóv (Mscibovo, Mscibož, Mscihov, Mscibohov) Sovietų Gudijos mstl. ir glžk. st. buv. vls. centras, Valkavisko aps., 17 km į p.v. nuo Valkavisko, 70 km į p. nuo Gardino, prie Gnieznos upės, apie 1500 gyv. 1920–39 buvo lenkų okupuotas, po II pas. karo atiteko Sovietų Gudijai. Senovėje M.

buvusi medinė pilis. Nuo Mindaugo laikų iki 1795 M. buvo Lietuvos valstybės ribose. M. įvairiais atvejais yra vykę Lietuvos seimai. Lietuvos bajorų taryba 1572, po Žygimanto Augusto mirties, M. buvo susirinkusi aptarti valdymo ir valstybės sienų išsaugojimo reikalų tarpvaldžio metais. Į šį seimą atvyko ir Lenkijos ponai kviesti Lietuvos bajorų į konvokacinį seimą ir drauge rinkti būsimojo karaliaus. Lietuvos senatoriai atsakė, kad unijos aktuose nenumatyta bendrieji konvokaciniai seimai, ir reikalavo grąžinti Lietuvai Palenkę ir Podolę, atitekusias Lenkijai 1569. 1576 M. vyko pasitarimai kurį karalių rinkti — Steponą Batorą ar Maksimilijoną. Pagal 1569 liustraciją M. buvo vienas iš svarbiųjų karališko stalo dvarų (karališka ekonomija), vėliau M. su apylinkėmis sudarė seniūniją, kurią pagal 1766 iždo sąrašus laikė Bžostovskis. Karalienės Bonos rūpesčiu buvo pastatyta M. medinė Šv. Jono Krikštytojo bžn., kuri 1700 sudegė, o 1715 Kazimiero Oginskio buvo atstatyta, 1770 vėl perstatyta. Pagal metrikų knygas, kai M. buvo sunaikintas gaisro, 1654 buvo atleistas 4 metams nuo mokesčių. M. būdavo du arklių ir galvijų prekymečiai. Be savivaldybės įstaigų, M. yra mokykla, cerkvė ir pašto agentūra. *V.Klb.*

Msgr. Monsingnore santrumpa, žr. Monsinjoras.

Msta Rusijos upė, Ilmenio ež. (Volchovo, Ladogos ež., Nevos) š.r. intakas, 445 km ilgio; teka iš Mstino ež.; baseino plotas 23.060 km², vid. debitas 206 m³/sek. Upė sudaro grandį vandens kelio iš Volgos į Baltijos jūrą; Vyšnij Voločok mst. Cna dirbtinai sujungta su Tverca, Volgos deš. intaku; pagal tą miestą sistema vad. Vyšnevolockaja. Įteka M. ties Volchovo upės ištaku ir sujungta su ta upe dirbtiniu perkasu.

Mstislavai — įvairių Kijevo Rusios žemių kunigaikščiai. Jų žymesnieji buvo:

1. M. (m. 1036), Kijevo did. kng. Vladimiro sūnus, Tmutarakanės ir Černihovo kng. XI a. pradžioje iš tėvo gavo Dono, Krymo ir Kaukazo sritis su centru Tmutarakane. Vėliau Vladimiras davė jam ir Černihovo k-tiją. Po tėvo mirties jo broliui Jaroslavui pasidarius Kijevo did. kng., M. pradėjo ilgus vaidus su juo dėl Kijevo Rusios sosto. Kautynėse prie Černihovo M. nugalėjo Jaroslavą. 1025 abu broliai pasidalijo Kijevo valstybę. M. pasiėmė valdyti Černihovą ir visas žemes į r. nuo Dniepro; Jaroslavas pasilaikė Kijevą su žemėmis į v. nuo Dniepro. Černihove M. pradėjo statyti Išganytojo cerkvę, kuri, Hruševskio teigimu, buvo seniausia cerkvė ligi XX a. išlikusi Ukrainoje. Po jo mirties Jaroslavas vėl sujungė visą Kijevo valstybę savo rankose ir 1040 suruošė karo žygį į Lietuvą.

2. M. I (m. 1132), Vladimiro Monomacho sūnus, Kijevo did. kng. 1125–32. Nestoro kronikos žiniomis, M. kariavo su lietuviais ir su stepių polovcais (kumanais). Buvo vedęs švedų karalaitę Ingę. Po jo mirties prasidėjo Kijevo valstybės smukimas.

3. M. II (m. 1170), Iziaslavo sūnus, Kijevo did. kng. 1167–69, prieš tai buvęs Haličo ir Volinijos kng. Neturėjo vyresniškumo teisių į did. kng. sostą, bet buvo pačių kijeviečių pakviestas į Kijevą. 1167 D. Naugardo miestiečiai pasikvietė M. sūnų sau kunigaikščiu. Dėl įsigalėjimo D. Naugarde M. kovojo su Vladimiro-Suzdalio kng. Andrium Bogoliubskiu.

4. M. Narsusis (m. 1180), Rostislavo sūnus, Smolensko kng. Daug kariavo su kitais Kijevo Rusios kunigaikščiais, ypač su Vladimiro kng. Andrium Bogoliubskiu, su kuriuo varžėsi dėl D. Naugardo valdymo. Jam pavyko užimti D. Naugardą. Savo karo žygiuose M. kartą paėmęs net Kijevą. Palaidotas D. Naugardo Šv. Sofijos katedroje.

5. M. Drąsusis (m. 1228), Mstislavo Narsiojo sūnus, iš pradžių Smolensko, vėliau Haličo kng. Buvo išrinktas D. Naugardo kunigaikščiu, kurį jis apgynė nuo Vladimiro kunigaikščių Jaroslavo ir Jurgio puolimų. Išvijęs lenkus ir vengrus iš Haličo, 1219 jis pasidarė Haličo kng. Savo dukterį išleido už kng. Danieliaus, kuris po jo mirties paveldėjo Haličą. Pats M. buvo vedęs polovcų (kumanų) chano dukterį ir prikalbino kitus Kijevo Rusios kunigaikščius padėti polovcams kovoti prieš totorius, įsiveržusius iš Azijos. To dėlei įvyko Kijevo valstybės kunigaikščiams tragiškos Kalkos kautynės 1224. *K.Avž.*

Mstislavo kunigaikštija viena iš sritinių kunigaikštijų Smolensko srityje, su sostine Mstislavu. Pirmasis jos kunigaikštis buvo kng. Romano sūnus Mstislavas. 1358 M.k. atiteko Lietuvai. M.k. valdytoju yra buvęs Lengvenis Algirdaitis.

Mstislavskij Sergej Dmitrijevič (1876–1943) rusų rašytojas. Caro valdymo metu dalyvavęs revoliuciniame sąjūdy. Išspausdino Kryša mira 1925, Na krovi 1928, Grač-ptica vesenneja 1937, Nakanune 1940.

Mu (Aleurites montana) medis, augąs p.v. Kinijoje. Žr. Tungo aliejus.

Muãras žr. Moiré.

MUBA (Mūsų Baro Apžvalga) mėnesinis žurnalas, 1928 leistas Paryžiuje; išėjo trys numeriai. Redaktorius Juozas Tysliava. Bendradarbių kolektyvas: Arnauld, K. Binkis, J. Cocteau, J. Delteil, P. Dermée, V. Huidobro, B. Jasieński, V. Kairiūkštis, U. Kailas, A. Kurcijs, J. Lipschitz, K. Malewicz, L. Mitsich, P. Mondrian, J. J. P. Oud, B. Poliański, H. Stazewski, R. Suta, A. Rimydis, G. Vantongerloo, H. Visnapuu, I. Voronca. Buvo spausdinamas lietuvių ir prancūzų kalbomis.

Mucedinaceae žr. Mucediniai.

Mucediniai (Mucedinaceae) — gribšių (Fungi imperfecti) grybų šeima.

Mūceniece Otilija (g. 1871) latvių aktorė. Nuo 1903 iki 1932 vaidino Rygos, Liepojos, Daugpilio ir kt. teatruose. Viena ryškiausių herojinių vaidmenų interpretuotoja latvių scenoje.

Much 1. Hans (1880–1932) vokiečių gydytojas ir rašytojas. Serologijos instituto Hamburge vedėjas, tyręs tuberkulozės ligas. Rašė eilėraščių, dramų, apysakų. Išsp. Immunitätswissenschaft ^{5}1922, Homöopathie 1926, Das Wesen der Heilkunst 1928, Was ist Leben 1929 ir kt.

2. Rudolf (1862–1936) germanistas, nuo 1904 Vienos univ. prof. Išsp. Deutsche Stammsitze 1892, Der Eintritt der Germanen in die Weltgeschichte 1925.

Muchanov Pavel Aleksandrovič (1798–1871) rusų istorikas, dalyvavęs Lietuvos-Lenkijos 1830–31 sukilimą malšinant. 1842–51 Varšuvos mokslo apygardos kuratoriaus padėjėjas, 1851–61 kuratorius, vėliau senatorius. M. pasižymėjo rusifikatoriška veikla. Išsp. Pamiatniki XVIII v. 1834, Zapiski Žolkievskago ^{2}1871, Autentyczne świadectwa o wzajemnych stosunkach pomiędzy Rossyą a Polską 1840, čto želatelno dlia russkoj istorii 1870, Sbornik M. (istorinių dokumentų rinkinys). 1869 paskirtas Archeologinės komisijos pirm.

Muchavec Gudijos upė, Bugo (Vyslos) dešinysis intakas, 122 km ilgio; teka pro Pružaną ir Kobriną, įteka ties Brasta; 77 km žemupio sudaro Karališkojo perkaso dalį, kuris jungia Vyslą su Dniepro baseinu; baseino plotas 6353 km^{2}, vid. debitas 20 m^{3}/sek.; laivininkystei palaikyti yra du maitinamieji kanalai.

Muchyn Bohdan (g. 1915) ukrainiečių skulptorius, gyvenąs JAV, dirbąs pedagoginį darbą savo žmonos Sofijos suorganizuotoje keramikos studijoje Filadelfijoje. M. yra pamėgęs kurti arklius ir kazokus. Svarbesni M. darbai: Šlovė, Arklys stepėje, Čumakas, Žaporožcas.

S. Hordynskyj, Kruk-Pavlos-Muchyn 1947. Y.S.

Muchina (Muchina-Zamkova) Vera Ignatjevna (1889–1953) rusų skulptorė. 1912–14 mokėsi Paryžiuje. V. Europos meno srovės M. buvo padariusios įtakos. Po revoliucijos prisitaikė valdžios reikalavimams ir dirbo įvairius užsakymus. Svarbesni darbai: Valstietė, P. I. Čaikovskio paminklas, Gorkio statula.

V. Muchina: Kaimietė

Muchliński Antoni (1808 Naugarduko apl. — 1877 Varšuvoje) orientalistas, Petrapilio Rytų inst. prof. 1817–23 mokėsi Maladečne, 1828 baigė Vilniaus univ. ir iki 1832 studijavo Petrapilio Rytų inst. kalbas. 1832–35 važinėjo Graikijoje, Turkijoje, Egipte. 1835–45 ir 1849–66 buvo Rytų inst. Petrapily prof. Yra rašęs Kurjer Wileński, Teka Wileńska. Paliko rankraščiu Vileikos aps. aprašymą, kuris atsidūrė Maskvos Istorijos d-jos bibliotekoje. Išsp. Ważne sprawy o tatarach litewskich 1850, Izsledovanija o proischoždenii i sostojanii litovskich tatar 1857, Zródło słownik wyrazów, ktore przeszły do naszej mowy z języków wschodnich 1860, Očerk o karaimach v Polše 1862.

Wł. Kotwicz i Kotwiczówna, Orjentalista A. M. (Collectanea Orientalis VIII, 1935). *P.Č.*

Muchow Martha (1892–1933) vokiečių psichologė ir pedagogė, pasižymėjusi auklėjimo problemų tyrinėjimu psichologiniu ir sociologiniu požiūriu. Ilgus metus bendradarbiavo su W. Sternu Hamburgo univ. psichologijos institute. Išsp. Anleitung zur psych. Beobachtung von Schulkindern 1919

(71931), Beiträge zur psych. Charakteristik des Kindergarten- und Grundschulalters 1926, Das Montessorisystem und der Erziehungsgedanke F. Fröbels 1927 (21931) ir Psychologische Probleme der frühen Erziehung 1929. Po autorės mirties pasirodė: Der Lebensraum des Grossstadtkindes, išl. Hanns Muchov 1935, Aus der Welt des Kindes 1949.

Mucianus C. Licinius 68–69 po Kr. Sirijos vietininkas. Kariuomenei prieš Vitelijų sukilus, pasiūlė Vespasianui Romos imperatoriaus valdžią ir buvo jo galingiausias rėmėjas.

Mucius teisiniu mokslingumu pasižymėjusi rom. plebėjų giminė. Žinomiausi:

1. C. M. Cordus, vėliau pramintas Scaevola (Kairys), pagal padavimą bandęs nužudyti Romą apsiautusį etruskų karalių Porseną. Norėdamas savo drąsą įrodyti, nudeginęs savo dešiniąją ranką aukuro ugnyje ir dėl to gavęs savo pravardę (scaevus ‚kairys'). M. pareiškus, kad jis tesąs vienas iš 300 tokių pat sąmokslininkų, Porsena nusigandęs, pasitraukęs nuo Romos ir paleidęs M.

2. Publius M. Scaevola 136 pr. Kr. pretorius, 133 konsulas, 130–116 pontifex maximus, žymus teisininkas. Konsulaudamas priešinosi vartoti prievartą prieš Tiberijų Grakchą (žr.), tačiau Grakchą nužudžius prisidėjo prie senato nuomonės. Būdamas pontifex maximus, M., tur būt, pertvarkęs ‚didžiuosius metraščius' annales maximi, arba annales pontificum (t.y. maximorum ‚vyriausiųjų žynių metraščiai'), vietoje metinių lentelių, kuriose vyriausieji žyniai įrašydavo svarbesnius įvykius ir viešai išstatydavo, įvesdamas parankesnius knygos pavidalo metraščius, į kuriuos buvo sutraukta ir lentelėse anksčiau surašytoji medžiaga. M. parašė taip pat 10 knygų teisinį veikalą, kurio keletas teismo sprendimų išliko. Partiškumo išdava yra Nasicos M. priskirtas principas fiat iustitia, pereat mundus (‚tegyvuoja teisė, težūnie pasaulis').

3. Quintus M. Scaevola Augur apie 160–87 pr. Kr., 120 M. Azijos vietininkas, 117 konsulas, 88 drįsęs senate kalbėti prieš Sulą, užsistodamas už Marijų, stoikų filosofas, laikytas žymiausiu savo meto teisininku, mokytojas Atiko (Atticus) ir Cicerono, kuris jį vėliau padarė savo dialogų De re publica, Laelius ir De oratore dalyviu.

4. Quintus M. Scaevola Pontifex 140–82 pr. Kr., M. (2) sūnus, 95 konsulas, 89 pontifex maximus, 82 Marijaus šalininkų nužudytas. 94 administravo Aziją pavyzdingu teisėtumu. Giliai ir vispusiškai išmokslintas, M. buvo žymiausias didžiųjų savo šeimos teisininkų. Remdamasis stoikų logika, susistemino teisės mokslą, parašydamas 18 knygų civilinės teisės veikalą, tapusį visiems vėlesniesiems pagrindu. Tarp daugelio mokinių buvo ir Ciceronas po M. Auguro mirties. M. buvo laikomas taip pat ir iškalbingiausiu teisininku.

A. Schneider, Die drei Scaevola Cicero's 1879; *F. Muenzer u. B. Kuebler,* Real-Enc. d. klass. Alt. A. Pauly u. G. Wissowa 16, 1933. *A.Rkš.*

Muck Carl (1859–1940) vokiečių dirigentas. Šalia muzikos studijavo klasikinę filologiją ir 1880 Leipcigo univ. gavo dr. laipsnį. Debiutavo 1880 Leipcigo Gewandhause kaip pianistas, vėliau pasirinko dirigavimo sritį: vokiečių Landestheater Prahoje (1886–92), Berlyno operos (1892–1912, nuo 1908 dir.) ir Vienos filharmonijos ork. (1903-06) dirigentas; 1901-30 dirigavo Parcifalio spektaklius Bayreuthe, dažnai koncertavo užsienyje. 1906–08 ir 1912–18 Bostono simfoninio ork. dirigentas, 1918 buvo amerikiečių internuotas. Grįžęs 1919 į Vokietiją, vadovavo Hamburgo filharmonijos ork. (1922–33), vėliau gyveno Stuttgarte. Ypatingai pabrėžęs ritminį muzikos kūrinio elementą, M. buvo ypač iškilus Wagnerio interpretatorius. *K.O.*

Muckermann 1. Friedrich (1883–1946), Hermanno (2) brolis, jėzuitas, literatas ir pamokslininkas. 1899 įstojo į jėzuitus, teologiją studijavo Olandijoje. Meno bei literatūros žurnalo Der Gral leidėjas ir redaktorius. Vienas iš pagrindinių vadų pasipriešinimo Hitlerio nacionalsocializmui. 1934 uždarius Der Gral, turėjo bėgti į užsienį pradžioje į Olandiją, vėliau į Paryžių, pagaliau į Šveicariją, kur ir mirė (Montreux). Be gausių straipsnių krikščioniškosios kultūros klausimais Der Gral žurnale, išsp. Das geistige Europa 1925, Katholische Aktion 1928, Goethe 1931, Der Bolschevismus droht 1931, Der Mönch tritt über die Schwelle 1932, Der totale Gottesstaat 1933, Vom Rätsel der Zeit 1933, Herrlicher Frühling 1933, Der Mensch in der Zeitalter der Technik 1943, W. Solowjew 1945, Der deutsche Weg 1946.

I pas. karo metu M. ilgesnį laiką gyveno Vilniuje ir susipažino su Lietuva. Buvu-

sioje jėzuitų Šv. Kazimiero bžn., kuri buvo paversta stačiatikių soboru, vokiečių okupacijos metu buvo laikomos pradžioje protestantams, o vėliau katalikams kareiviams pamaldos. M., pramokęs lenkiškai, sakė pamokslus. Su vysk. Jurgio Matulaičio pritarimu, M. buvo pradėjęs paruošiamuosius darbus jėzuitų rezidencijai prie minėtos bažnyčios įkurti. Vyskupo įprašytas nesitraukti su vokiečių kariuomene, bet pasilikti Vilniuje, 1919 bolševikams užėmus Vilnių, M. pradėjo sakyti konferencijas darbininkams ir, sulaukęs didelio pasisekimo, pradėjo burti juos į Krikščionių darbininkų sąjungą. M. suorganizavo per tą mėnesį liaudies virtuvę, liaudies teatrą, kooperatyvą, dirbtuves, prekių sandėlius, netgi liaudies universitetą ir laikraštį, kurio betgi jau pirmas numeris buvo konfiskuotas. Be to, planavo dar didelę mokyklą ir ligoninę. M. dirbo su darbininkais religinį ir šalpos darbą, o kun. Olszanskis kultūrinį darbą su profesinėmis darbininkų organizacijomis. 1919 II 9 bolševikai įsakė M. per 24 val. apleisti Vilnių. M. per įvairius kalėjimus buvo nugabentas į Smolenską. Tarpininkaujant Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pirmininkui dr. Ferière, po 9 mėn. kalėjimo, M. buvo išlaisvintas mainais.

N. Herbermann, In Memoriam Fr. Muckermann 1948.

2. Hermann (g. 1877), Friedricho (1) brolis, nuo 1896 iki 1926 jėzuitas, po to pasaulietis kunigas, biologas, eugenikas. Studijavo Belgijoje, Olandijoje, JAV. 1902–07 biologijos prof., 1913–16 Stimmen der Zeit redaktorius, 1927–33 Vilhelmo antropologinio inst. eugenikos skyriaus vedėjas. Būdamas rasinės Hitlerio politikos oponentas, turėjo savo universitetinę veiklą nutraukti. Nuo 1948 vėl prof. Laisvajame Berlyno univ. Išsp. Kind und Volk [15]1923, Die Erblichkeitsforschung und die Wiedergeburt der Familie und Volk [4]1925, Neues Leben 1920–26 (daug kartų pakartotinai išleista), Um das Leben der Ungeborenen [4]1925, Eugenik und Volkswohlfahrt 1934, Rassenforschung und Volk der Zukunft [3]1934, Eugenik und Katholizismus [2]1934, Die Lehre von der Entwicklung und Vererbung und das Christentum [2]1947, Der Sinn der Ehe [2]1947, Ehekrise 1948, Feiertag und Feierabend 1951, Vom Sein und Sollen 1954, Die Religion und die Gegenwart 1934. *A.Lm.*

Mucor žr. Pelėsys.

Muczkowski Antoni (1807–1852) lenkų kalbininkas, Katalikų dvasinės akad. prof., išl. Kodeks dyplomatyczny polski 1847–53.

Muedzinas (ar.) mahometonų mečetės tarnautojas, kuris iš minareto ar iš mečetės viduje įrengtos tribūnos penkis kartus per dieną šaukia tikinčiuosius melstis.

Muedzinas

Muelich, Mielich (1516–1573) vokiečių tapytojas Münchene. 1536 Regensburge gavo Altdorferio, 1541 Romoje italų renesanso įtakos. Münchene M. tapyti portretai laikomi geriausiais to meto Vokietijoje. M. iliuminavo eilę brangių ranka rašytų knygų, kurios saugomos Bavarijos valstybinėje bibliotekoje: 1552–55 hercogienės Onos brangenybių knygą, 1557–59 Ciprijono de Rore motetus, 1560–71 Orlando di Lasso atgailos psalmes. M. iliuminacijos pasižymi originalia vinječių ornamentika, pažengusiu peizažo ir interjero vaizdavimu. Išliko M. piešinių ir medžio raižinių pagal M. piešinius, pvz. Müncheno miesto vaizdas. 1571–72 M. kartu su padėjėjais nutapė didįjį altorių Ingolstadto Frauenkirche.

Muffat Georg (1645–1704) vok. kompozitorius. Strasburgo, Salzburgo bei Passau katedrų vargonininkas. Jo muzikos veikalai: Armonico tributo (kamerinė sonata) 1862, Apparatus musico-organisticus 1690, Florilegium I ir II, Auserlesene mit Ernst und Lust gemengte Instrumental-Musik laikomi svarbiais ir yra naujai išleisti.

Muflona (Ovis musimon) laukinė avis, gyvena Korsikos bei Sardinijos kalnuose. M. yra apie 120 cm ilgio. Patelės yra beragės, o patinai turi didelius stiprius riestus ragus, kurie užauga ligi 85 cm ilgio. Laikosi daugiausia mažomis grupelėmis tarpukalnių lankose. Pagrindinė spalva yra rūdžių rudumo su balta papilve. Be to, patinų sprandą ir krūtinę dengia pilkos spalvos ilgos, karčių pavidalo vilnos. Zoologams m. įdomi tuo, kad yra pavyzdys siaurai lokalizuoto gyvūno. Zoologai ginčijasi ar ši gentis kada nors gyveno žemyne ar ne. Vieni mano, kad ji kilusi ir lokalizavusis salose, bet daugu-

Muflona

mas tvirtina ją gyvenus Ispanijoj, o tik vėliau patekus į salas. *J.Dbr.*

Muftà žr. Mova.

Muftis (ar. muftī ‚sprendėjas') mahometonų šalyse teisės dalykų žinovas, Korano aiškintojas, teikiąs tikybinių ir teisinių patarimų. Be oficialaus m., kurio pareigas nuo XVI a. ėjo šeichas ir jo teisiniai sprendimai buvo privalomi, buvo neoficialūs m., kurie aiškindavo teisės dalykus. Didžiojo m. titulą turėjo Jeruzalės Huseinas.

E. Tyan, Histoire de l'organisation judicaire en pays d'islam 1938.

Mugano stepė Užkaukazy, Azerbeidžano p.r. dalyje, 4500 km². Dirbtinai drėkinamose vietose auginama medvilnė, daržovės.

Mugasto Hando (1907–1937) estų grafikas, 1933 baigęs Tartų meno akademiją, modernios grafikos atstovas, ypač pasižymėjęs medžio raižiniais. Drauge su K. Raud iliustravo estų tautinio epo knygą Kalevipoeg.

Mugė (ag. fair, vok. Messe) yra plataus masto dažniausiai tarptautinė rinka, kur tam tikroje iš anksto nustatytoje vietoje ir iš anksto nustatytu laiku prekės tiesiogiai, arba pagal pavyzdžius parduodamos gamintojų didmenininkams. Mažmeninin-kams ar vartotojams m. prekės paprastai neparduodamos. Su m. turi bendrumo parodos. Išviršinis abiejų apipavidalinimas visiškai toks pat. Pagrindiniai tikslai jų betgi ne tie patys. M. tiesiogis tikslas — pardavimas, parodų — parodymas, pasirodymas, supažindinimas su naujausiais laimėjimais (mokslo, technologijos, žemės, meno). M. visgi ne tik pardavinėjama, bet ir rodoma, o parodose ne tik rodoma, bet ir pardavinėjama dažnai tiesiog patiems vartotojams. Abiejosna kviečiami ne tik pardavėjai ir pirkėjai, bet ir šiaip lankytojai. Abiejosė apstu kultūrinių pramogų ir šiaip pasilinksminimų. Pramogos skiriamos eiliniam lankytojui, kuris dažniausiai tenai dėl jų ir eina. Gausus lankytojų skaičius ne tik padeda padengti nepaprastai dideles tokių m. bei parodų rengimo išlaidas, bet dar ir pelno duoda. Lankytojai taip pat padeda pakelti to krašto bei miesto, kur m. ar parodos ruošiamos, prekybą ir iš viso ūkį. Tiek m., tiek parodose rodomieji dalykai premijuojami. M., o ypač parodose garsinamas dar turizmas, mados, meno kryptys bei politinė santvarka. M. ir parodų reklama išvystyta iki aukščiausio laipsnio ir tam reikalui pasitelkiami geriausi mokslo, technikos, architektūros ir meno žinovai. Vis daugiau plečiamos specialinės parodos su m. tikslu, ieškant būdų pakelti pardavimą tam tikrų parodose rodomų prekių, neparduodant jas tenai iš karto, bet tik supažindinant žiūrovus su naujomis prekėmis ar senųjų naujais patobulinimais. Taip rodomos įvairios mašinos, raštinės mechanizuoti įrengimai bei pramonės, baldai, kilimai, moterų apranga, namai, automobiliai ir t.t. M. pradžia nežinoma. Jos tikriausiai jau prasidėjo prieš kelis tūkstančius metų. M. žydėjimo laikotarpis — viduramžiai: XII, XIII ir XIV a. Viduramžiais, kol susisiekimas buvo netobulas ir pavojingas, m. buvo svarbi anuometinės ekonominės sistemos dalis. Anais laikais be m. bet kokia bent kiek didesnio masto prekyba nebuvo įmanoma ir įsivaizduojama. Į m. vykstą pirkliai gaudavo įvairių privilegijų, karalių ir kunigaikščių būdavo globojami, ir jiems buvo teikiama karinė apsauga. Viduramžinės m. buvo grynai prekių m., kur pačios prekės būdavo atvežamos ir vietoje parduodamos. M. būdavo ruošiamos didelių bažnytinių švenčių metu. Vokiečiai ir dabar m. nusakyti vartoja žodį M e s s e, kuris kartu reiškia ir mišias. Pirmosios viduramžinės m. buvo šios: Champagne, Bruegge, Antverpene, Lijone. Iki XIX a. m. išsilaikė kaip prekių m. Pramoninės pavyzdžių mugės — naujausių laikų išradimas, atsiradusios kartu su masinės pramoninės gamybos paplitimu. M. tarpe didžiausio garso pasiekė Leipcigo m. Iki II

pas. karo ji buvo svarbiausia kailių prekybos vieta. 1939, neskaitant žiūrovų, ją aplankė 30.000 pirkėjų iš 70 įvairių kraštų. Be Leipcigo, šiuo metu daugiau žinomos m. yra šios: Frankfurto prie Maino, Kölno, Hannoverio, Müncheno, Paryžiaus, Lijono, Bordeuax, Milano. 1950 įsteigta pirmoji įvairių prekių pavyzdžių m. Čikagoje. Jos tikslas padėti užjūriniams importininkams įvežti prekes į JAV. Tačiau, kai pasaulis pasidarė viena didele ištisine rinka, m. reikšmė gerokai sumažėjo. Dabar m. dažnai atstoja keliaują pardavėjai-prekeiviai. JAV jie ruošia miniatiūrines tik savo atstovaujamo fabriko gaminių mugeles viešbučiuose, tam reikalui pritaikytuose kambariuose. Parodos gi ir toliau lieka svarbus ekonominės ir kultūrinės pažangos veiksnys. JAV kasmet daugelyje miestų ruošiamos m. iš tikrųjų nėra m., o tik žemės ūkio parodos.

Kada Lietuvoje senaisiais istoriniais laikais atsirado m., nežinome. Viduramžiais, kaip ir kitur, taip ir Lietuvoje prie pilių ir įvairiuose miestuose iš anksto paskirtomis dienomis būdavo ruošiamos m.-turgai. Garsėjo Vilniaus didžiosios m. Nuo XVII a. žinomos Kaziuko mugės-turgai. Daukantas savo Lietuvių būde mini Plungės ir Luokės didžiąsias m. Aišku, kad vardų sąrašas, kur viduramžiais Lietuvoje būdavo ruošiamos m., galėtų būti labai ilgas. Mūsų apskričių ir mažesnių miestų vadinamieji prekymečiai-turgai, kurie dabar esti kartą savaitėje, taip pat yra buvę m. Lietuvai iš naujo atsistačius nepriklausomai, 1922 jau buvo suorganizuota pirmoji žemės ūkio paroda Kaune, kuri, nors taip ir nesivadino, buvo kartu ir pramoninė ir net m., nes joje buvo renkami prekybiniai užsakymai.

A. Jackson, A History of Centennials. Expositions and World's Fairs 1939; *K. W. Luckhurst,* The Story of Exhibitions 1951. *L.Drg.*

Mugienis (Mógien) Stanislovas (1748 Kauno aps. — 1789 III 12 Marijampolėje) marijonų vienuolijos generolas, pirmiau buvęs filosofijos ir teologijos prof., Rasnos vienuolyne per 12 metų ėjęs viršininko pareigas. Parašė marijonų vienuolijos istoriją: Via Mariana sive via Crucis in Polonia Ordinis nostri gestata, kurios rankraštį (350 psl.) rusų valdžia, naikindama marijonų vienuolynus, 1865 konfiskavo ir sunaikino.

Mühlberger Josef (g. 1903) vokiečių rašytojas. Studijavo Prahoje ir Upsaloje (Dr. phil.). Pirmo pripažinimo susilaukė, išleidęs apysaką Die Knaben und der Fluss (Berniukai ir upė) 1934, liūdno Bohemijos gamtovaizdžio fone vaizduodamas dviejų berniukų draugystę ir meilę. Ir vėlesnieji M. kūriniai didele dalimi skirti Bohemijos ir Moravijos buičiai ir žmonėms, kurių taikaus sugyvenimo autorius ilgėjosi ir šiam tikslui paskyrė daug vietos savo kūryboje ir gyvenime. 1936 vokiečių nacinis režimas uždraudė platinti ir spausdinti jo raštus. Pokario metais M., be buitinės ir psichologinės prozos, taip pat parašė kūrinių, svarstančių karo meto problemas. M. rašė įvairių žanrų — prozos, dramos ir poezijos. Yra paskelbęs taip pat ir kritinių bei biografinių raštų. Iš M. kūrybos minėtina: proza: Die grosse Glut (romanas) 1935, Türkische Novelle 1948, Die purpurne Handschrift (novelės) 1947, Der Regenbogen (apysakos) 1847, Buch der Tröstungen (legendos ir trumpi pasakojimai) 1953, Im Schatten des Schicksals (romanas) 1950, Der Galgen im Weinberg (apysaka) 1951, Verhängnis und Verheissung (romanas) 1952, Die schwarze Perle (dienoraštis iš karo) 1954 ir Licht über den Bergen (romanas) 1956; poezija: Das schwarze Buch 1926, Singende Welt 1929, Alle Tage trugen Silberreifen 1931, Gedichte 1948; scenos veikalai: Ramphold Gorenz (drama) 1932, Wallenstein (drama) 1934, Schelm im Weinberg (komedija) 1935, Requiem (drama) 1951, Echnaton (drama) 1950 ir kt. *H.N.*

Mühldorf mst. Bavarijoje, kair. Inno krante, 70 km į r. nuo Müncheno; apie 12.000 gyv. (1958). Miesto žymybės: XIV a. rotušė, XVI a. pilis, XVIII a. bžn. ir didelis aliuminio fabrikas su galinga hidroelektrine jėgaine, duodančia per metus

Mühldorfo lietuvių stovykla

Mühldorf

575 mil. kW/val. energijos. II pas. karo metu buvo statomas (1944 nebaigtas) požeminis sprausminių lėktuvų fabrikas. Prie jo statybos dirbo apie 5000 įvairių tautybių atvežtų darbininkų. Iš Šiaulių buvo atgabenta 360 žydų; iš jų išliko gyvų 18 vyrų ir 60 moterų. Prievartos darbams buvo atvežta ir lietuvių iš Vilniaus apylinkių. Amerikiečių kariuomenė užėmė 1945 V 2.

Lietuvių stovykla įkurta barakuose 1945 V. Joje prisiglaudė lietuviai, patekę į M. ir jo apylinkes 1944. Iš viso jų buvo tik apie 240–260, bet stovykla pasižymėjo gyva kultūrine veikla. Jau pačioje pradžioje įkurta m-la (20–24 mokiniai), vėliau ir vaikų darželis. Mokyklos vedėjos buvo V. Gudienė ir J. Stėponavičienė, o mokytojavo dar M. Kazlauskaitė, J. Šiliūnas, agr. Rutka, J. Kirstukas, B. Slonskis, kun. M. Vembrė. Darželiui vadovavo inž. Lukštaitė. Stovyklos kapelionu buvo kun. M. Vembrė. Pradžioje stovykla buvo barakuose, o vėliau įkurdinta M. priemiestyje Töginge, kur jai buvo užleisti nauji darbininkų kolonijos namai. Pirmuoju stovyklos komendantu buvo J. Varanauskas, o jam netrukus išsikėlus, bendrosios stovyklos (liet., latvių ir estų) nuolatiniu komendantu išrinktas agr. A. Šantaras. Jis komendantu išbuvo ligi stovyklos uždarymo 1949. M. stovyklos liet. komitetas išrinktas 1945 VII. Vėliau jis vadinosi Lietuvių Bendruomenės komitetu. Jo pirmininkais buvo: J. Vembrė, St. Gudas, B. Sakalauskas ir P. Povylius. Vaidevutis K. Mantautas ir St. Gudas, kuris 1945 VIII suredagavo informacinį trimis kalbomis leidinį apie Lietuvą. Mokykla suorganizuota daugiausia inž. J. Damijonaičio ir kun. M. Vembrės pastangomis. Stovykloje gyvenęs muzikos prof. K. V. Banaitis vadovavo jo suorganizuotam chorui. Be to, veikė tautinių šokių grupė (vadovė E. Sakalauskienė), gailestingųjų seserų 9 mėnesius trukę kursai (vedėjas dr. M. Vaitėnas), anglų k., ispanų k., šoferių, elektromechanikų, fotografijos, braižytojų, batsiuvių, siuvimo kursai. Stovyklos paštą tvarkė ir leido sieninį laikraštėlį A. Bernotas. Baltijos Žuvėdra išsp. eilėraščių. Stovykla gaudavo per paštą 324 egz. įvairių liet. laikraščių ir žurnalų. Stovykloje būdavo ruošiami įvairūs iškilmingi minėjimai, švenčiamos tautinės šventės su kultūrine programa. Gyva veikla pasižymėjo skautų draugovė. *A.B. ir M.Vbr.*

Mühlenbach žr. Mīlenbachs.

Mühldorfo lietuvių tremtiniai 1946

Muhlenberg 1. Gotthilf Henry Ernest (1753–1815), (2) sūnus; liuteronų kun. ir botanikas; 1780–1815 kunigavo liut. Šv. Trejybės bžn. Lancesteryje, nuo 1787 pirmasis Franklin College prezidentas; 1791 paskelbė 1100 pavadinimų augalų, augančių Lancasterio apylinkėje; paskelbė mokslinių straipsnių iš savo studijų srities.

2. Heinrich Melchior (1711-1787) amerikiečių liut. kun., teol. mokslus išėjo Vokietijoje, į Ameriką atvyko 1742 ir buvo liut. bžn. kun. prie Filadelfijos. M. buvo svarbiausias Liuteronų Bažnyčios įkūrėjas Pensilvanijoje ir visoje Amerikoje; 1748 jis organizavo pirmą liuteronų sinodą Amerikoje.

3. John Peter Gabriel (1746—1807), (2) sūnus; amerikiečių liut. kun. ir Amerikos revoliucijos už laisvę dalyvis. Prasidėjus Amerikos laisvės revoliucijai prieš anglus, M. veikliai dalyvavo Amerikos laisvės kovose, 1775 paskirtas revoliucijos armijos pulkininku, 1777 pakeltas brigados generolu, 1783 — generalmajoru. 1789–91, 1793–95 ir 1799–1801 M. buvo Amerikos kongreso narys, o nuo 1801 senatorius. *K.Gdt.*

Muhlenbergia macroura žr. Šluotšaknis.

Mühlhausen 1. Vokietijos miestas Tiuringijoj, deš. Unstrut upės (kair. Saalės, Elbės intakas) krante, į š.v. nuo Gothos; per 50.000 gyv. (1958, 1939—44.398). M. jau minimas 775, o 925 sutvirtintas pilimi ir miesto mūru, 1251 laisvas imperijos mst. Jame 1200 buvo įsikūręs Vokiečių ordinas, prisidėjęs prie miesto išgarsėjimo. Iš viduramžių laikų išlikę įvairių statybos paminklų, pvz. XII a. Šv. Blazijaus bžn., XIV a. Marijos bžn. M. 1525 buvo Tomo Müntzerio vadovaujamo sukilimo centras, 1542 prisiėmė protestantizmą. Tekstilės, baldų, muilo, baltinių pramonė.

2. M. im Elsass žr. Mulhouse.

Mühsam Erich (1878–1934) vokiečių poetas. Ankstyvojo ekspresionizmo atstovas, reprezentavęs sarkastiškai futūristinį ir stipriai ekspresionistinį šio sąjūdžio sparną. M. eilės parašytos sklandžia, kabaretine forma, dažnai publicistinio pobūdžio. Išsp. Die Wüste 1904, Der Krater 1909, Brennende Erde 1920, Revolution 1925, dramos — Judas 1921, Staaträson 1928.

Muybridge Eadweard (Edward James Muggeridge, 1830–1904) britų fotografas, tyrinėtojas, pionierius judomųjų fotografijų srity. 1852 M. emigravo į JAV, 1860 pradėjo dirbti geodezijos srity fotografu. M. svarbiausias darbas Animal in Motion 21899 su 781 foto nuotrauka. M. yra išradęs šių laikų filmų (žr.) projekcinio aparato pradininką — zooprasiskopą. Kiti veikalai: The Horse in Motion 1878, 1958.

Muir Edwin (1887–1959) britų rašytojas. Iš jo įžvalgios kritikos raštų minėtina The Structure of the Novel 1928. Eilėraščių rinkiniai: First Poems 1925, The Voyage 1946. Iš gausių romanų išsiskiria: The Marionette 1927, The Three Brothers 1931, Poor Tom 1932. Autobiografija: The Story and the Fable 1940.

2. John (1838–1914) amerikiečių savamokslis gamtininkas ir rašytojas. Tyrinėjo Kalifornijoj Sierra Nevados kalnus. Jau būdamas apie 40 metų pasidarė drąsus alpinistas. Jis tiek išgarsėjo savo gebėjimu kopti į stačius kalnų uolų šlaitus, kad tapo pramintas alpinistu su ‚šeštuoju juti-

mu'. M. išaiškino Yosemito klonį esant išgraužtą ledynų, o ne atsiradusį gamtos kataklizmos metu, kaip ligi tol geologai buvo teigę ir dar po to 4 metus bandę jo teoriją sugriauti. Jo pastangomis buvo įteisintas Yosemito gamtos apsaugos tautinis parkas ir iš viso susirūpinta gamtos žymybių apsauga valstybiniu mastu. 1879 nuvyko į Aliaską ir ten pasižymėjo kaip glaciologas — kalnų ledynų tyrinėtojas. Jo garbei vienas ledynas pavadintas M. vardu. Būdamas 74 metų, nuvyko į Amazonės baseino miškus, o vėliau į centrinę Afriką. Be to, jis pasižymėjo sodininkystėje, kuriai buvo atsidėjęs keleris metus. Savo vaikystę ir keliones aprašė dailiu stiliumi, o tyrinėjimų duomenis paliko rankrašty (12 tt.), kuriuos suredagavo ir 1916–24 išleido W. F. Badé. Jo biografijai duomenų yra S. H. Youngo knygoje Alaska Days with John Muir 1915 ir jo paties Story of My Boyhood and Youth 1913. Kiti žymiausi M. veikalai: A Thousand-Mile Walk to the Gulf 1916, My First Summer in the Sierra 1911, The Cruise of the Corwin 1917, Steep Trails 1918. *A.B.*

3. Ramsay (1872–1941) anglų istorikas ir liberalų partijos politikas, 1931–36 Liberalų federacijos pirmininkas. Išsp. Politics and Progress 1923, British History 1928, Civilization and Liberty 1940.

Muirhead John Henry (1855–1940) anglų filosofas, dėstęs Glasgovo, vėliau Birminghamo univ. filosofiją. Išsp. German Philosophy in Relation to the War 1915, Coleridge as Philosopher 1930, Rule and End in Morals 1932.

Muilas įprasta prasme yra aukštesniųjų alifatinių (riebalinių) rūgščių natrio druska. Natrio, kalio, amonio ir aminų m. tirpūs vandenyje. Natrio m. paprastai kieti. Jie gaunami apmuilinant riebalus natrio hidroksidu. Kadangi riebalai yra aukštesniųjų alifatinių (palmitinės, stearinės, oleinės) rūgščių ir glicerino neutralūs esteriai (trigliceridai), tai m. susidarymo procesas išreiškiamas tokia lygtimi:

$$R\text{–}COOCH_2\text{–}CH(OCO\text{–}R)\text{–}CH_2OCOR + 3NaOH \rightarrow 3R\text{–}COONa + HOCH_2\text{–}CHOH\text{–}CH_2OH$$

(R — alkilo radikalas, kuriame anglies atomų yra vienu mažiau negu atitinkamoj trigliceride sudėtin įeinančioj rūgšty). Atsipalaiduojąs glicerinas sudaro vertingą šalutinį riebalų m. gamybos produktą. Vietoj riebalų m. gamybai galima vartoti palaidas riebalines rūgštis: $R\text{–}COOH + NaOH \rightarrow R\text{–}COONa + H_2O$. Pastarasis m. gamybos būdas reikalauja brangesnės, rūgštims atsparios aparatūros. M. gamyba atliekama paskiruose katiluose arba tolydinio veikimo įrengimuose. Riebalų apmuilinimas atliekamas šildant juos katile su šarmo ir druskos tirpalu. Druska sumažina m. tirpumą vandenyje, ir susidaręs m. iškrinta iš šarmingo sūrymo pavidalu palaidų grūdelių, iš kurių nesunku išplauti gliceriną. Sūrymu perplautas pirmo virimo m. perverdamas dar bent du kartus su labiau koncentruotų šarmų perteklium, kad nelikтų neapmuilintų riebalų. Šitaip išvirtas ir išplautas m. paverčiamas drožlėmis ir džiovinamas, sumažinant drėgmę nuo 30 iki 12%, paskui energingai minkomas (malamas), pridedant antioksidantų ir metalus surišančių medžiagų. Svarbu m. nepalikti nė pėdsakų palaido vario ar geležies, nes šie metalai katalizuotų (spartintų) m. oksidaciją, kurios dėka atsirastų nemalonus sugedusio m. kvapas. M. minkymo metu taip pat pridedami darylai, kvepalai, antiseptikai ir kt. pageidaujami m. priedai. Tualetiniam m. gauti tinkamos sudėties išdžiovintas, išminkytas ir suslėgtas m. išspaudžiamas per pageidaujamos formos angą, piaustomas ir baigiamas formuoti presu. Vandenyje negrimstą, koringi tualetiniai m. gaunami įpučiant oro į sulydytą m. ir jį greit ataušinant. Skaidrūs, permatomi m. gaunami pridedant į gerai išbaldytą natrio m. glicerino arba cukrų. Barzdai skusti m. turi ypatingai putoti; putojimas sustiprinamas pridedant kalio stearato. M. miltai gaunami išpurškiant m. tirpalą specialiuose džiovintuvuose: iš smulkių m. tirpalo lašelių vanduo greit išgaruoja ir susidaro m. dulkelės. M. drožlės arba grūdeliai gaminami iš palyginti sauso m., mechaniškomis priemonėmis.

Skalbimo m. pagerinami pridedant nedidelius kiekius karboksimetilceliuliozės, fluorescuojančių medžiagų, natrio pirofosfato ir t.t. Karboksimetilceliuliozė sustiprina m. detersyvines savybes, kliudydama skalbimo vandenyje pakibusiems nešvarumams nusėsti. Ant skalbinių pasilikę fluorescuojančių medžiagų pėdsakai ultravioletinių spindulių įtakoje fluorescuoja mėlyna šviesa; dėl šios fluorescencijos skalbiniai labiau blizga ir atrodo bal-

tesni. Natrio pirofosfatas palaiko skalbimui tinkamą vandenilio jonų koncentraciją.

K a l i o m. yra skysti. Jų tirpalai vandenyje arba alkoholyje vartojami rankoms plauti traukiniuose bei įstaigose; iš jų gaminami skysti galvai plauti preparatai.

Vandenyje tirpūs natrio, kalio ir amonio m. vartojami ne vien prausimuisi ir skalbimui: tekstilės, odų, popieriaus, rašalų pramonė, plastikų gamyba emulsinės polimerizacijos būdu sunaudoja didelius m. kiekius.

M. skalbiamojo veikimo mechanizmas dar nėra pilnai suprastas. Kai m. ištirpsta vandenyje, dalis jo molekulų disociuojasi į didelės masės anionus $R–COO^-$ ir mažos masės kationus Na^+. Nedisociuotosios m. molekulės absorbuoja disociuotų molekulų anionus, sudarytus iš didelės hidrofobinės (angliavandenilinės) ir mažos hidrofilinės (karboksilinės) dalių. Susidaro neigiamai įelektrinti koloidiniai kompleksai, kuriuos absorbuoja įvairios m. tirpale pasitaikančios medžiagos, pvz. norimi pašalinti nešvarumai. Iš visų pusių įelektrintų m. koloidų apsupta netirpios medžiagos dalelė pasidaro tirpi arba pakimba tirpale ir, atstumiama kitų vienodai įelektrintų aglomeratų, negali nusėsti. Šitaip galima aiškinti m. tirpinantį, emulguojantį ir disperguojantį veikimą, kuris, kartu su m. tirpalų žemu paviršiniu įtempimu, putojimu, kibimu prie hidrofobinių paviršių, sudaro taip vertingas m. skalbiamąsias savybes.

Vandenyje tirpūs m. buvo žinomi gilioje senovėje. Fenikiečiai juos vartojo. Pompėjoj atkasta m. gamykla. Vėliau, viduramžiais, m. paplito po kultūrėjančią Europą, tačiau vis dar buvo laikomas prabangos dalyku. Masinė m. gamyba išaugo tiktai XIX a. Suvartojamojo m. kiekis buvo laikomas krašto kultūrinio lygio rodikliu. Pradedant 1945 m. produkcija JAV pradėjo mažėti dėl stiprios sintetinių skalbimo priemonių (žr.) konkurencijos. Pastarosios gali būti vartojamos kietame vandenyje, o m. su kieto vandens kalcio ir magnio druskomis duoda netirpius kalcio ir magnio m., kurie ne tik neturi skalbiamosios galios, bet dar sudaro lipnias, nemalonias nuosėdas. Ši m. yda bandoma sumažinti pridedant vandenį minkštinančių medžiagų.

P o l i v a l e n t i n i ų m e t a l ų m. vandeny netirpūs, bet ištirpsta daugelyje organinių tirpiklių. Jų yra įvairių ir jie naudojami labai įvairioms paskirtims. Vario m. yra stiprūs fungicidai ir gausiai vartojami medienos apsaugai nuo puvimo. Kobalto, švino, mangano, geležies ir cinko m. (paprastai naftenatai) spartina dažuose vartojamų aliejų oksidaciją, toliau sekančią polimerizaciją ir pagaliau jų polimerinių molekulų asociaciją į stambesnius aglomeratus per vandenilines jungtis, tuo būdu greitindami aliejinių dažų kietėjimą (‚džiuvimą'). Aliuminio stearatas mažina dažų blizgėjimą. Kalcio ir bario m. tirština tepamąsias alyvas. Cinko oleatu paveikti siūlai nešlampa, todėl vartojami lietui atsparioms medžiagoms austi. Bario, kalcio, kadmio, cinko bei švino m. mažina kai kurių chloringų plastikų trapumą. Yra daug čia neišvardytų sričių, kuriose vartojami polivalentinių metalų m.

G. Coatti, Trattato teorico-pratico del saponiere-profumiere moderno 1952; *H. Zilske*, Die Herstellung der Schmierseifen und flüssigen Seifen 1952; *J. Davidsohn, E. J. Better and A. Davidsohn*, Soap Manufacture 1953; *H. Manneck*, Die Verfahren der kontinuierlichen Verseifung und Seifenherstellung 1956; *G. Martin*, Modern Soap and Detergent Industry 1956; *G. G. Joselson*, Praktiškas muilų gaminimo vadovėlis 1938.

J.Vbr.

Muisa upelis Drūkšių vls., Brėslaujos aps., Drūkšių ež. r. intakas, 9 km, su aukštupiu Silupe-Ričia 32 km ilgio; teka iš Muiso ež.; žemupys melioracijos tikslais prakastas trumpesniu keliu į Drūkšių ež., tuo būdu pasidarė dvi šakos; kartais ji vadinama Ričia; priklauso Drūkšės (Dysnos, Dauguvos) baseinui.

Muisas ež. Drūkšių vls., Brėslaujos aps., 4 km į š.r. nuo Drūkšių bžk., 190 ha ploto; paviršius 142 m nuo j.l.; įteka Ričia, išteka Muisa, į Drūkšių ež.; 1 km atstumu į š.v. yra mažesnis Muisaičio ež., 20 ha ploto.

Muitas (iš sen. rus. myto) prekių judėjimo mokestis, kuriuo apdedamos gėrybės, gabenamos per krašto sieną. Kai kurie ekonomistai m. laiko ne mokesčiu, o rinkliava. Pagrindiniai m. tikslai: 1. parūpinti valstybei pinigų ir 2. apsaugoti vidaus gamybą.

M. i s t o r i j a. M. priklauso seniausiai mokesčių arba rinkliavų rūšiai. Senovėje m. dažniausiai buvo imamas skirtose vietose krašto viduje. Viduramžiais m. rinko ne tik valstybė, bet taip pat ir paskiri miestai ir sritys. XIX a. vidaus m. išnyko, o m. sienos sutapo su valstybių sienomis, išskyrus laisvąsias zonas, laisvuosius uostus ir nuo m. laisvuosius sandėlius. Nuo

merkantilizmo laikų importo m. vis labiau apsunkina užsienio prekių įvežimą. Šalia importo m. atsiranda tranzito ir eksporto m. XIX a. atsiranda fiskaliniai m., imami nuo įvežamųjų gėrybių, daugiausia nuo masinio vartojimo reikmenų, kurių pats kraštas negamina arba gamina nepakankamą kiekį. Vėliau šalia fiskalinių m. įvedami protekciniai m., siekią apsaugoti vidaus gamybą nuo užsienio konkurencijos. Merkantilizmui nykstant, ne tik atsisakoma tranzito ir eksporto m., bet imama skirti eksporto premijas išvežimui paskatinti. Istoriškai reikšmingas yra Anglijoje 1660–1846 veikęs javų m., kuris javų įvežimą apkraudavo juo didesniu m., juo žemesnė buvo įvežamų javų kaina. Po I pas. karo dumpingui pasireiškus, griebiamasi antidumpingo m., siekiančio apsaugoti vidaus gamybą nuo žlugimo. 1930 ūkio depresijai pasireiškus, m. politiką, ypatingai Europoje, papildo naujos reguliavimo priemonės: importo kontingentavimas, kompensacinis prekių pasikeitimas ir kl yringas. Kaip priešingybė Europos tendencijai, JAV pasireiškė nauja socialekonominė politika, žinoma New Deal vardu. New Deal suliberalina amerikietiškąją užsienio prekybos politiką, grįstą tradiciškai aukštais m. tarifais. Po II pas. karo įkurta Tarptautinė prekybos organizacija siekia laisvesnio tarptautinio prekių judėjimo, skatindama valstybes lengvinti m. Naujaisiais laikais praktikuojami vad. preferenciniai m. Jie sudaro sąlygas kurtis m. unijoms su bendromis m. sienomis ir bendru m. tarifu. M. unijos kartais baigiasi politinių apsijungimu. Vokiečių m. unija, pvz., paruošė dirvą Vokietijos suvienijimui Bismarcko vadovybėje. 1948 I 1 įsigaliojo Beneluxo valstybių unija, sudaryta tarp Belgijos, Olandijos ir Liuksemburgo. 1948 m. uniją sudaro Prancūzija ir Italija. 1957 pradžioje Belgija, Italija, Olandija, Liuksemburgas, Prancūzija ir V. Vokietija įkūrė vad. Bendrąją Europos rinką. Bendrosios Europos rinkos nariai sutarė nuo 1959 I 1 sumažinti m. tų šešių valstybių tarpusavio prekybai, sudaryti bendruosius m. į Bendrąją Europos rinką iš kitų valstybių įvežamoms prekėms, suderinti kainas, suvienodinti darbo atlygius ir leisti laisvą valiutos keitimą. M. tarp Bendrosios Europos rinkos valstybių siekiama palaipsniui vis mažinti iki visiško jų panaikinimo. Bendrosios Europos rinkos valstybių grupė, vadinama M. Europos vardu, apjungia apie 180 mil. gyv., o jos metinės gamybos ir patarnavimų suma siekia 125 milijardų dol. Šis revoliucinis žygis siekia sukurti ekonominę Europos bendruomenę ir paruošti Europą politiniam apsijungimui. JAV kongresas įgalino prezidentą papildomai sumažinti JAV m. tarifus 20%, su Bendrąja Europos rinka prekybos sutartis sudarant.

M. r ū š y s. M. yra skirstomi: a. pagal kilmę — a u t o n o m i š k i, valstybės autonomiškai nustatomi, ir k o n v e n c i n i a i, prekybos sutartyse sutariami; b. pagal prekių judėjimo kryptį — i m p o r t o, e k s p o r t o ir t r a n z i t o; c. pagal tikslą — f i s k a l i n i a i, siekią parūpinti valstybės iždui pajamų, ir p r o t e k c i n i a i, siekią apsaugoti vidaus gamybą nuo užsienio konkurencijos; padidinti protekciniai m. vadinami r e t o r s i n i a i s; jais apkraunami gaminiai krašto, kuris pats deda aukštus m. arba vykdo diskriminuojančią prekybos politiką; kai du kraštai kitas kitam taiko retorsinius m., turime m u i t ų k a r ą; apsaugos (protekcinių) m. kategorijai priklauso p r o h i b i c i n i a i (draudžiamieji) m., pasižymį labai aukštais tarifais, kurie praktiškai sustabdo importą, ir k o m p e n s a c i n i a i, arba a n t i d u m p i n g o, m., skirti apsiginti nuo dumpingo; protekcinių m. rūšiai priklauso ir a u k l ė j a m i e j i m., turį tikslą apsaugoti naują vidaus pramonę, kol ji bus pajėgi konkuruoti su įvežamaisiais gaminais; d. pagal pritaikymą — b e n d r i n i a i (generaliniai), vienodai taikomi kuriai prekei, nepaisant jos kilmės krašto, ir d i f e r e n c i n i a i, skirtingai taikomi pagal laipsniuotą tarifų lentelę, žiūrint prekės rūšies ir jos kilmės krašto; diferenciniai m., kuriems taip pat priklauso p r e f e r e n c i n i a i (pirmenybiniai), kartais vadinami d i s k r i m i n a c i n i a i s m., nes aukštais jų tarifais viena valstybė gali diskriminuoti kitą; e. pagal apmuitinimo pagrindą — s p e c i f i n i a i, pagrįsti įvežamųjų prekių svoriu, matu, kiekiu arba kitomis fizinėmis savybėmis, ir v e r t ė s (ad valorem), mokami nuo piniginės prekės vertės, imant nustatytą vertės procentą; f. pagal apmuitinimo laiką — n u o l a t i n i a i, skirti neribotam laikui, ir l a i k i n i a i (sezoniniai), skirti užtikrinti kai kuriems krašto gaminiams tam tikru laiku norimą kainą.

M. tarifais vadinamos m. normos (dydžiai), kurios paprastai yra surašomos į sistemines lenteles. Kartais tarifas vartojamas kaip m. sinonimas. Viena būdingesniųjų m. tarifų sistema yra maksimalinių ir minimalinių tarifų sistema, turinti tai pačiai prekei mažiausią ir didžiausią m. normą ir leidžianti vienam kraštui duoti nuolaidų, o kitam užkrauti baudą.

M. pajamos turi tendencijos mažėti. JAV prieš civilinį karą m. pajamos sudarė beveik visas federalinės valdžios pajamas. Nuo civilinio karo iki I pas. karo jos siekė per 50% pajamų, 1930 apie 15%, o 1959 vos per 1% visų federalinio iždo pajamų. Lietuvoje m. pajamos sudarė 1920 21%, 1935 15%, o 1939 14% visų valstybės pajamų.

Nepriklausomoje Lietuvoje m. įstatymas ir tarifai paskelbti 1919 V 8 (V.Ž. nr. 6). Tarifai skyrė 5 prekių grupes ir nustatė joms 5, 10, 15, 20 ir 25% m. nuo įvežamos prekės vertės. 1920 tarifai perdirbti, o infliacijos metu dažnai kaitaliojami. Lito valiutą įvedus 1922, m. įstatymas pertvarkytas ir įvesti svorio-kiekio (specifiniai) m. 1928, tuometinės apsaugos m. tendencijos paveikta, Lietuva įvedė maksimalinius tarifus prekėms, įvežamoms iš kraštų, neturėjusių su Lietuva prekybos sutarčių. Maksimaliniai tarifai buvo dvigubai aukštesni už normaliuosius. 1931 jie dar kartą padvigubinti. Pirmaisias nepriklausomos Lietuvos metais ir infliacijos metu nemaža pajamų iždui davė išvežamieji m. 1924 jie siekė 6,5 mil. lt. Vėliau išvežamieji m. prarado fiskalinę reikšmę. Jiems beliko tikslas sutrukdyti kai kurių žaliavų išvežimą ir paskatinti jų apdirbimą krašte. 1933 išvežamieji m. iždui tedavė tik 1 mil. lt. Įvežamieji m. buvo reikšmingas valstybės iždo pajamų šaltinis iki 1940. 1939 jie iždui davė per 50 mil. lt.

O. Delle-Donne, European Tariff Policies since the World War 1928; *D. Cesevičius,* Das Finanzsystem Litauens 1934; *E. Siegert,* Finanzwissenschaft ²1956; Muitinių įstatai 1937. *J.Ppl.*

M. Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje buvo imami jau XIII a. Jau tada ėjo lietuvių prekyba ne tik su slavų gyvenamomis žemėmis, bet ir su Rygos miestu, kur buvo įsikūrę vokiečių kolonistai. Mindaugas kurį laiką palaikė ryšius su Rygos arkivyskupu ir Rygos miestiečiais, o Vytenis 1298 sudarė sąjungą su Rygos miestu, kuriame lietuvių įgula buvo laikoma ligi 1313 padėti rygiečiams gintis nuo Livonijos ordino. Tai sudarė palankias sąlygas prekybai ir susižinojimui su Vakarais, o ryšium su prekyba buvo imami ir m. Rygiečių prašomas, Gediminas 1322 atnaujino Lietuvos draugiškus ryšius su Ryga ir per ją 1323 išsiuntė savo laiškus vokiečių Hanzos sąjungos miestams, — Lübeckui, Rostockui, Sundui, Greifsvaldui, Stettinui ir Gotlando salai, kviesdamas užsienio pirklius vykti į Lietuvą ir žadėdamas jiems leisti įvažiuoti ir išvažiuoti be jokių m. ar rinkliavų. Gedimino laikais Lietuvoje kūrėsi miestai ir juose spietėsi pirkliai bei amatininkai; tai sudarė palankesnes sąlygas prekybai. Vilnius palaikė prekybą su Vakarais per Rygą ir Mozūrus.

Prekybai su Vakarais paskatinti Kęstutis 1343 sudarė sutartį su Anglija, užtikrindamas laisvą prekybą pirkliams. Vytauto laikais jau vyko stambi prekyba ir buvo surenkama daug m. Ne tik Vilniuje, bet ir Kaune buvo įsikūrę svetimšalių pirklių. Lietuvių prekyba su Prūsais buvo palaikoma daugiausia Nemuno upe. M. pasidarė svarbus D.L.K. pajamų šaltinis. Jie buvo imami prekes įvežant ir išvežant. Iš pradžių m. buvo mokami natūra, pačiomis prekėmis, vėliau pinigais. Vytauto muitinės buvo įsteigtos Lietuvos pasieniuose. Jų būta ir toli pietuose, kaip Charticoje ir Tamanėje. M. buvo renkami muitininkų ar išnuomojami, daugiausia žydams, įsikūrusiems Lietuvoje Vytauto laikais. Sumokėję did. kunigaikščiui sutartą sumą, jie gaudavo teisę metams ar ilgesniam laikui rinkti iš pirklių nustatytus m. Tada ir vėliau žydai, išnuomoję m. rinkimo teisę, gaudavo daug pelno iš m. rinkimo. Be pasienio m., Lietuvoje buvo renkami ir vidaus m., pvz. už naudojimąsi tam tikrais keliais, tiltais ir keltais.

Įsigiję politinių ir kitų privilegijų, Lietuvos didikai ir bajorai pradėjo kratytis m. mokėjimo. 1559 Lietuvos seime Žygimantas Augustas atleido Lietuvos bajorus nuo m. mokėjimo pasienio muitinėse už išvežamą savo pačių miško medžiagą, javus ir galvijus. 1563 Lietuvos seime bajorai buvo atleisti ir nuo užtvankų mokesčio, kuris buvo imamas laivams praplaukiant malūnų ar kitokius tvenkinius. 1566 Lietuvos Statutas atleido bajorus ir nuo mokesčių vidaus muitinėse. Tas pats statutas atleido bajorų pastotes su namų apyvokos daiktais ir maistu nuo tiltų mokesčio. Bajorų teisė nemokėti jokių m. bu-

vo plačiausiai apibūdinta 1588 Lietuvos Statute. Bajorams buvo leista be jokių m. gabenti visais sausumos ar vandens keliais savo javus ir daiktus, taip pat nemokėti jokių turgaus ar tiltų mokesčių. Be m., pro muitines turėjo būti praleidžiamos ir bajorų miškų prekės. Jiems buvo leista be m. parsigabenti savo reikalams bet kurių daiktų iš užsienio, kad tik tie daiktai nebūtų skiriami prekybai. Kaip įrodymas, kad prekės buvo vežamos paties bajoro reikalams, turėjo galioti priesaika. Atleidus bajorus nuo m., valstybės iždas nustojo daug pajamų. Bajorų teisės taip pat kenkė ir miestiečių prekybai, nes miesto pirkliai, privalą mokėti m., negalėjo konkuruoti su bajorais, be to, jų rinka žymiai susiaurėjo, nes bajorai patys galėjo parsivežti prekių be jokių m.

Senovėje m. buvo nustatomi paties did. kunigaikščio. Bet jau XVI a. bajorai pasiekė, kad did. kunigaikštis nebegalėjo įvesti jokių naujų m. be bajorų sutikimo seime. Toks draudimas formaliai buvo įrašytas 1573 į Henriko artikulus. 1588 Lietuvos Statutas uždraudė did. kunigaikščiui skirti naujus m. be seimo sutikimo. Tokiu būdu m. nustatymas, pakėlimas bei naujų m. įvedimas oficialiai įėjo į seimų kompetenciją. M. buvo skirstomi į senuosius ir naujai įvedamus. Senieji m. buvo nuolatiniai, naujai įvedami ar pakeliami skiriami tik ribotam laikui. Valstybės reikalams reikiant lėšų ir bajorams nenorint apsidėti specialiais mokesčiais, seimuose dažnai būdavo pakeliami m., nes bajorai buvo laisvi nuo jų ir tuo būdu m. naštą galėjo suversti ant kitų visuomenės sluoksnių. XVI–XVII a. m. rinkimas dažniausiai būdavo išnuomojamas žydams, bet taip pat ir bajorams, net didikams. Iš m. surenkamos pajamos ėjo į krašto iždą, nes m. priežiūra buvo krašto iždininko žinioje, kuris juos ir išnuomodavo. Jis priiminėjo iš muitininkų pajamas ir galėjo revizuoti. Atskiru seimo nutarimu kartais dalis m. pajamų buvo atiduodama did. kunigaikščiui ir tuo atveju ėjo į rūmų iždą. Krašto iždininko žinioje buvo ir pačios muitinės. XVI a. muitinių būta visuose Lietuvos pasieniuose, net ir ant sienos su Lenkija, kur pirkliai, vykdami iš Lenkijos į Lietuvą ir atgal, turėjo mokėti m. Neteisingo m. ėmimo ir kitokios su m. surištos bylos priklausė did. kunigaikščio, arba seimo, teismui, kur did. kng. seimų metu sprendė tokias bylas pirmoje ir paskutinėje instancijoje.

Z. Ivinskis, Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida 1935; (") Lietuvos prekyba su Prūsais 1934; (") Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16 a. pusėje (Židinys 8–9, 1933); (") Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu 16 a. ir jų vaidmuo ano meto Europos prekybai (Praeitis 3, 1941); (") Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jhrt. (Primus Congressus Historicorum Balticorum) 1937; (") Senovės lietuvių ūkis (Vairas 1934); *A. Rimka,* Lietuvos prekybos santykiai iki unijos su lenkais 1925; (") Lietuvos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino unijos 1924; *J. Remeika,* Der Handel auf der Memel bis 1430, 1927; *M. Liubavskij,* Očerk istorii litovsko-russkago gosudarstva 1910; *I. I. Lappo,* Velikoje kniažestvo litovskoje 1901.

K.Avž.

Mukačevo, vengr. Munkács, Pakarpačių Ukrainos mst., prie Lataricos (Tisos, Dunojaus intako) upės, į p. nuo Karpatų kalnų; apie 40.000 gyv. (1956). Spirito, alaus, malūnų pramonė. Pagal tradiciją M. yra ta vieta, pro kurią vengrai, perėję Karpatus, pasiekė savo dabartinę tėvynę. Arti miesto ant kalno buvusi pilis-tvirtovė buvo reikšminga vengrų istorijoje. M. 1919 priskirtas Čekoslovakijai, 1938 Vengrijos, nuo 1945 Sovietų Sąjungos.

Mukai (muk) tadžikų kiltis Š. Pamiro priekalniuose, kalbanti sen. iraniečių tarme.

Mukden, oficialiai Shenyan, anksčiau kinų Fentien, p. Mandžiūrijos mst., prie Hun-ho upės; apie 1,8 mil. gyv. (1958, 1940 — 1.135.801). M. yra svarbioje strateginėje vietoje, dominuojančioje vienintelį lygumų kelią iš Kinijos į Vidurio Mandžiūrijos žemumą. 1625 M. (tuomet vadinamas Šenkin) patapo mandžiūrų dinastijos įkūrėjo Nurhachu sostine. Šiai dinastijai 1644 pakeitus kinų Minų (Ming) dinastiją, sostinė buvo perkelta į Pekiną, bet M. pasiliko antrąja sostine. Iš tų laikų išlikęs užmiesty imperatorių mauzoliejus — vienas žymiausių Kinijos paminklų. Japonijos-Rusijos varžybose dėl įsigalėjimo Mandžiūrijoje jis vaidino svarbų vaidmenį, kaip viena pagrindinių rusų bazių, jų užimtas Boksininkų sukilimo metu. M. sujungtas geležinkeliais su Charbinu, Antunu, Port Arturu ir Pekinu. Japonų apgultas 1905 II 19 ir atkakliai rusų (gen. Kuropatkino) gintas, III 10 atiteko japonams, kurie čia įsteigė pagrindinę bazę p. Mandžiūrijai eksploatuoti, bet tuo pat metu jis buvo ir Kinijos vicekaraliaus sostinė, iš kurios buvo valdomos 3 Mandžiūrijos provincijos: Fentieno, Kirino ir Heilunkiano. Kinijos vidaus karų metu 1918–28 M. buvo gen. Čan Co-lin, Mandžiūrijos ka-

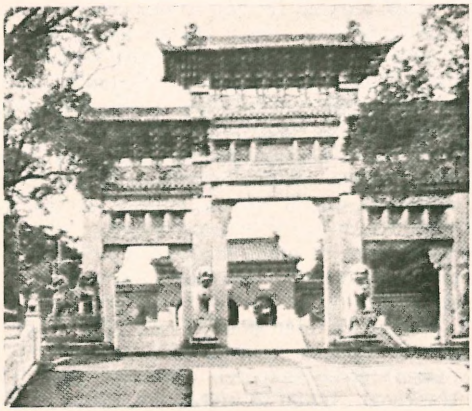

Mandžų kapinės Mukdene

rinio diktatoriaus, sostinė. 1931 IX 18 ‚M. incidentas' (sprogimas geležinkelio linijoj prie M.) sudarė japonams pretekstą okupuoti Mandžiūriją. Japonai mieste sukūrė didelę metalurgijos pramonę. 1948 M. užėmė kinų komunistų kariuomenė. *A.B.*

Mūkė (Mokia) upelis Betygalos vls., Raseinių aps., Dubysos kair. intakas, 13 km ilgio; teka giliu skardžium, turi kair. intaką Srautą, įteka aukščiau Betygalos mstl.; baseino plotas 37,5 km².

Mukerji Dhan Chopat (1890–1936) indų rašytoja, rašiusi angliškai. Išsp. Kari the Elefant 1923, Face of Silence 1926, A Son of Mother India Answers 1928, Chief of the Herd 1929, The Song of God 1931, Path of Prayer 1934. Lietuvių kalbon išversta (Pr. Mašiotas) Džiunglėse 1931 ir Dramblys Kari.

Mulà (turkų mulla mevla, ar. maula ‚ponas') mahometonų dvasininkas, kuris aiškina Koraną. M. paruošiami prie mečečių arba atskirose mokyklose.

Mulas žr. Asilėnas.

Mulatas (isp. mulato ‚maišytas') asmuo kilęs iš vieno baltosios (europidinės) ir kito juodosios (negridinės) rasės gimdytojų. Š. ir P. Amerikose yra priskaičiuojama per 8 mil. m. Tačiau kai pvz. Brazilijoje yra neįmanoma patirti tikrą m. skaičių dėl to, kad oficialiai yra vengiama klasifikuoti žmones į rases, tai JAV dažnai m. bus priskiriami negrų grupei, tad aplamai jų skaičius neįmanoma žinoti. Antra vertus, tie m., kurių veido spalva ir bruožai esti mažai nutolę nuo baltosios rasės, palaikomi baltaisiais. *A.Mst.*

Mula

Mulda (vok. Mulde) apskritai yra kiekvienas pailgas įdubimas žemės sluoksniuose, panašus į baseiną, lovį, slėnį ir t.t.

Muldžiai (vok. Muldszen) bžk. Girdavos aps., 18 km į p.r. nuo Vėliavos, prie Svėnės upelio (Alnos deš. intakas). Arti yra Astraviškių miškai. Plentai eina į Juodlaukius–Įsrutį, į Ginynus–Oldenburgą ir į Alną. Parapija įkurta 1603, didelė bažnyčia su piramidės formos bokštu.

Mulerskas Juozas (1894 Bubelių k., Krasnavo vls., Seinų aps. — 1938 I 18 Alytuje) visuomenininkas. Mokėsi Seinuose, Voroneže. 1916–18 dirbo Voronežo lietuvių šalpos komitete, 1918 grįžo į Seinus ir dar vokiečiams tebesant suorganizavo lietuvišką Žiburio mokyklą, kur ir mokytojavo. 1919 lenkams užėmus Seinus, persikėlė į Lazdijus, kur tuo metu prieš lenkus buvo apylinkės partizanų ir šaulių centras. M. čia dirbo gynimo komitete, kuris aprūpindavo maistu ir ginklais kovotojus. Vėliau jis dar trumpai mokytojavo, bet susirgo džiova.

J. Ramanauskas, Tėvynės mylėtojo mokytojo pavyzdys (Karys 12, 1938, 337). *A.Mž.*

Mulert Christian Hermann (1879–1950) evangelikų teologas, nuo 1917 Kielio univ. prof., atstovavęs liberaliai teologijos srovei. Išsp. Konfessionskunde 1927, Religion, Kirche, Theologie 1931.

Mulevičius Povilas žr. Molis, Povilas.

Mühlheim an der Ruhr V. Vokietijos mst. Ruhro krašte, į v. nuo Esseno; 162.000 gyv. (1953). Akmens anglies kasyklų židinys, geležies rūdos tirpyklos, plieno gamyba, mašinų ir motorų pramonė. Iš mokslo įstaigų pirmauja Max Plancko institutas akmens anglims tirti, meteorologijos stotis.

Mulhouse (vok. Mühlhausen im Elsass) r. Prancūzijos miestas Haut-Rhin departamente, 85 km į p. nuo Strasburgo; 99.500 gyv. (1953). M. yra prie kanalizuotos Ill upės, kuri įjungta į Reino–Ronos vandens kelio sistemą. Jis yra didelis medvilnės tekstilės pramonės centras; tekstilės mašinų, chemikalų gamyba, aerodromas, zoologijos sodas, muziejus, XVI a. renesansinė rotušė. M. yra sena vietovė, minima jau 717, 1221 atiteko Strasburgo vyskupui, 1261 laisvas imperijos mst., nuo 1515 Šveicarijos, 1797–1871 Prancūzijos, 1871–1918 Vokietijos, 1919–40 Prancūzijos, 1940–45 Vokietijos ir nuo 1945 vėl Prancūzijos.

Muliãžas (prc. moulage) reljefiškas ir natūralus daikto atvaizdavimas iš įvairios medžiagos; liejinis ar antspaudas spalvingo vaško anatomijos preparato; modelis.

Mulis (ag. mull) plonas, dvinytis, baltintas ir minkštas medvilninis audinys. Jo būna balto ir spausdinto. Vartojamas suknelėms, skalbiniams, užuolaidoms. Labai plonas ir lengvas, melsvai baltos spalvos m. (vad. sacharilla) eksportuojamas į Indiją, kur naudojamas šydams ir kt.

Muliuolis Petras (1887 Mikabalių k., Seirijų vls., Alytaus aps. — 1955 II 4 Clevelande, Ohio) lietuvių visuomenės veikėjas. Pradžios mokyklą ėjo Seirijuose. 1906 atvyko į JAV, kur iš juodadarbio prasimušė iki namų pardavimo bei apdraudos įstaigos savininko. Dar prie I pas. karą jis įsijungė į Clevelando lietuvių visuomeninę veiklą ir dirbo Šv. Jurgio, Šv. Kazimiero, Lietuvių d-jų sąryšy, Lietuvių demokratiniame klube, Lietuvių salės b-vėje, Lietuvių banke (Superior Savings and Loan Assosiation), Lietuvių kultūriniame daržely-je. Jis buvo 6 metus LRKSA centro pirmininku. Bendradarbiavo Dirvoje.

Mulks Salomėja žr. Čerienė, Salomėja.

Mull didumo antroji Vidurinių Hebridų sala, nuo v. Skotijos kranto atskirta 2,5–5 km pločio M. sąsiaurio; 910 km², 2903 gyv. (1951), didžiausia gyvenamoji vietovė (700 gyv.) Tobermory. Saloje yra keli gėlo vandens ežerai, paviršius kalnuotas (Ben More kalnas 951 m), terasomis kyla nuo pajūrių, bazalto uolose daug plyšių ir urvų. Auginama bulvės, miežiai, avižos, avys ir karvės. Klimatas drėgnas, jūrinis, dažni vėjai. Iš kelių išlikusių senų pilių žymiausios yra Aros ir Duart. Pastaroji 1912 atstatyta.

Muller Herman Joseph (g. 1890) amerikiečių biologas. 1920–33 prof. Texas univ. 1933–37 dirbo ekspertu genetikos institute Maskvoje, vėliau 3 metus gyvulių genetikos inst. Edinburghe. 1940–45 prof. Amherst inst., o nuo 1945 prof. Indianos univ. Didelės reikšmės tyrimų yra atlikęs genetikos srityje ir labiausiai pagarsėjo dėl pasisekusių bandymų Röntgeno spindulių pagalba užauginti dirbtinę mutaciją. Tyrimo objektu buvo pasirinkęs vaisių muselę Drosophila. Už tą darbą 1946 buvo apdovanotas Nobelio premija. 1948 vadovavo VIII tarptautiniam genetikų kongresui. M. yra daugelio mokslinių žurnalų bendradarbis, paskelbęs daug vertingos mokslinės medžiagos ir, be ko kita, davęs visą eilę rimtų straipsnių, kuriuose kritikuoja Sovietų Sąjungos genetikų keliamas mintis, nurodydamas jų garsinamų teorijų silpnąsias puses ir prasilenkimus su eksperimentais pagrįsta moksline tikrove. Išsp. The Mechanism of Mendelian Heredity (drauge su T. H. Morganu ir kt.) 1915 (pataisyta laida 1922), Out of the Night 1935, Genetics, Medicine and Man (su C. C. Little ir L. H. Snyder) 1947.

Les prix Nobel en 1946, 1948. *J.Dbr.*

Müller 1. Alfred Dedo (g. 1890) evangelikų teologas, nuo 1930 Leipcigo univ. prof. Išsp. Religion und Alltag ⁴1932, Ethik 1937, Prometheus oder Christus? 1948, Grundriss der prakt. Theologie ²1954, Die Erkenntnisfunktion des Glaubens 1952, Der Ausweg 1953.

2. Artur (g. 1909) vokiečių rašytojas. Po 1933 po 8 mėnesius praleido koncentracijos stovykloje ir kalėjime, buvo kaltinamas krašto išdavimu. 1944 buvo išlaisvinimo akcijos narys, sekančiais metais už akių nuteistas mirti. 1945–52 vyriausias Kurt Descho leidyklos Münchene dramaturgas, nuo 1953 vyriausias Hesseno radiofono dramaturgas. Savo prozos raštuo-

se M. pabrėžia gėrio svarbą ir pergalę gyvenime, charakterio susiformavimą. Nors jam įtakos turėjo ir Proustas su dingusio laiko idėja, bet imasi ir aktualių temų, pvz. satyriškai pažiūri į savo meto politinį gyvenimą. Išsp.: dramos: Fessel und Schwinge 1942 (įeina König und Gott 1935, Oliver Cromwell 1936, Didos Tod 1937, Demetrius 1938, Fessel und Schwinge 1939), Im Namen der Freiheit (iš 1848–49 revoliucijos), Wacht auf, Verdammte dieser Erde 1950, Der Admiral 1952, Canaris 1957; proza: Das östliche Fenster 1936, Traumherz 1938, Am Rande einer Nacht (trys dienos prieš I pas. karą), Die wahrhaft Geliebte 1944, Das vielbegehrte Sesselchen 1951 (satyrinis romanas).

F. Lennartz, Die Dichter unserer Zeit 1952. *A.Špl.*

3. Bastian (g. 1912) vokiečių rašytojas, prozaikas, pirmąsias knygas rašęs Hemingway įtakoje. Yra pasakęs, kad pirma išmoko gyventi ir dirbti, o tik vėliau rašyti. Kurį laiką gyveno Prancūzijoje ir Italijoje. Iš raštų minėtini: Die Eulen (apysaka) 1939, Leben ohne Traum (romanas) 1940, Christine (romanas) 1942, Bruder geh und läut die Glocke (romanas apie vokiečių okupacijos metą Prancūzijoje ir Italijoje) 1947, Hinter Gottes Rücken (romanas, sukėlęs stiprių diskusijų, apie Vokietiją ir vokiečių karinę okupaciją Europoje) 1948, Kohle und Stahl (romanas) 1956 ir kt. *H.N.*

4. Ernst (1866–1944) vokiečių politikas, mokslininkas, rašęs tarptautinės teisės klausimais. Išsp. Der Weltkrieg 1914–17 und der Zusammenbruch des Völkerechts ⁴1917, Diplomatie u. Weltkrieg 1917.

5. Ferdinand (1825–1896) vokiečių kilmės australų botanikas, 1857–73 Melbourne botanikos sodo direktorius. Daug augalų įveisė Viktorijos valstybėje (Australijoje), o taip pat paskatino sodinti eukalipto medį šilto klimato kraštuose. Išsp. Fragmenta Phytographiae Australiae 1858–81, Plants of Victoria 1860–65, Eucalyptographia 1879–82, drauge su Benthamu Flora Australiensis (7 tt.) 1863–70.

6. Friedrich von (1858–1941) žymus vokiečių klinicistas. Profesoriavo Bonoje (1888), vėliau Breslave, Marburge ir Bazelyje ir nuo 1902 Müncheno univ. M. atliko svarbius darbus įvairiose medicinos šakose. Jis įrodė padidėjusią medžiagų apykaitą Basedowo ligos metu ir aprašė astmatiką eozinofiliją. Jis moksliškai tyrė perkusiją ir auskultaciją. Išsp. Taschenbuch der med.-klin. Diagnostik ⁶⁶1949, Spekulation und Mystik in der Heilkunde 1914, Über das Altern 1915, Konstitution und Individualität 1920, Amerikanische Reiseeindrücke 1927, Perkussion und Auskultation 1932, Gelenkrheumatismus 1933, Lebenserinnerungen 1951. *D.Js.*

7. Friedrich Max (ag. Max Fr.; 1823–1900) vokiečių ir anglų indologas, religijų istorikas. Baigęs studijas Vokietijoje, rytų k. gilino 1845 Paryžiuje ir išvyko į Angliją, kur dirbo R. Indijos b-vėje, 1854–75 Oxfordo universiteto lyginamosios kalbotyros prof. Giliai pažindamas rytų k. parūpino Rig-Veda-Sanhita su komentarais 6 tt. 1849–74, 4 tt. ²1890–92, taip pat The Hymns of the Rig-Veda 1873, vertimus: The Dhammapada 1881, Upanishads 2 tt. 1884 ir kt. Jo pagrindinis Rytų tekstų rinkinys: Sacred Books of the East 50 tt. 1879–99 neturi dar sau lygaus. Reikšmingas jo darbas History of Ancient Sanskrit Literature 1859 (²1880), o jo kalbotyros pažiūros, išdėstytos Science of Thought 1887 ir tapusios indiškosios indoeuropiečių kilmės grindmeniu, seniai atgyvenusios. Pažindamas rytų religinius raštus, jau nuo 1850 M. gyvai susidomėjo ‚arijų rasės ir religijos aušra', įžiūrėdamas vedose religijos pradmenis aplamai, kartu iškeldamas ‚gamtos bei gyvasties' reikšmę religijos raidai (natūralizmas) ir kalbos kitimo apraišką susidaryti politeizmui. Prieš gana dirbtines jo racionalistiškai romantiškas religijos raidos prielaidas aštriai pasisakė E. B. Tyloras, A. Langas ir kt., tačiau M. įtaka anų dienų lyg. religijų istorijai buvo didelė ir anglosaksus įtraukė į indologiją bei lyg. religijų istoriją. Iš šios srities M. darbų minėtini: Essays on Comparative Mythology 1858, Lectures on the Origin and Growth of Religion... 1878 (²1882), Natural Religion 1888, Gifford Lectures I–IV 1889–92 ir kt. Visi jo raštai Collected Works 20 tt. 1900.

A. Kaegi, F. M. M. 1901; *G. A. Müller*, The Life and Letters of the R. H. F. M. M. 2 tt. 1902. *A.Mž.*

8. Fritz (1821–1897) vokiečių zoologas, pradžioje ūkininkavo, vėliau paliko Destero univ. prof. M. buvo darvinistas ir biogenetinio dėsnio grindėjas.

9. Georg Elias (1850–1934) vokiečių psichologas, eksperimentinės psichologijos grindėjas, prof. Göttingeno univ. Išsp. Zur Grundlegung d. Psychophysik 1878, Komp-

lextheorie und Gestalttheorie 1923, Abriss der Psychologie 1924, Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufes 1911–17 (²1924).

10. Hermann (1876–1931) vokiečių socialdemokratų veikėjas, 1919 užsienio reikalų ministras, pasirašęs Versalio taikos sutartį, 1920 trumpą laiką ir 1928–30 Vokietijos kancleris. Svarbiausias veikalas — Die Novemberrevolution 1928. *P.Č.*

11. Johannes (1752–1809) šveicarų istorikas. Būdamas mokytojas ėmė rašyti Šveicarijos istoriją. 1792 atsidūrė Vienoje, kur buvo bibliotekininku ir rūmų tarėju. 1804 pakviestas į Berlyną oficialiu Hohencolernų istoriografu. Sumušus Napoleonui prūsus ties Jena (1806), M. tapo Vestfalijos valdovo Jeronimo Bonaparte švietimo reikalų ministru. M. žymiausias kūrinys yra Geschichte der schweizarischen Eidgenossenschaft (iki 1489), 5 tt., 1786-1808. Parašytas su didele erudicija. Tačiau jam trūko kritiškumo ir šaltinių pažinimo, pvz. Viliaus Tellio legendą laikė gryna tiesa. Jo veikalas žavus dėl patoso, su kuriuo jis vaizdavo šveicarų bendruomenės kovas dėl laisvės. M., paėmęs liaudišką bendruomenę vaizdavimo objektu, davė pavyzdį visuomeninės demokratinės istoriografijos. O jo pagarbiai atvaizduota kova dėl laisvės padarė jo veikalą romantinės istoriografijos prototipu. Šileris, įkvėptas M. Šveicarijos istrorijos, sukūrė Vilių Telį. Antras M. veikalas Allgemeine Geschichte (iki 1783), 2 tt., 1809 nesulaukė didesnio susidomėjimo. M. raštų rinkinys Saemtlische Werke 40 tt. 1831–35.

J. Requadt, J. v. M. und der Fruehistorismus 1929. *J.J.*

12. Johannes Peter (1801–1858) vokiečių biologas, pasižymėjęs fiziologijoj ir lyginamojoj anatomijoj. Pagarsėjo žmogaus juslių fiziologinio veikimo tyrinėjimais, vėliau kurį laiką dirbo grynai morfologijos srityje, tyrė ir aprašė genitalinių organų susidarymą, parašė bendrosios patologijos įvadą. Vėliau sekė eksperimentinės fiziologijos darbai apie varlės kraujo ir limfinės sistemos veikimą. 1833 parašė didelį veikalą apie žmogaus fiziologiją. Tas jo veikalas greitai tapo viso pasaulio fiziologų ir medikų vadovėliu. M. žinomas taip pat savo teorija apie ‚gyvybinę jėgą', kaip specifinį gyvo organizmo savumą, skiriantį gyvą organizmą nuo negyvosios gamtos kūno. Davė taip pat didelį įnašą zoologijos mokslui, parašęs visą eilę sistematinės zoologijos veikalų. Be tiesioginės gamtininkui savos mokslų srities, jis daug yra prisidėjęs ir prie medicinos mokslo kilimo, net laikomas vienu iš svarbiausių moderniosios medicinos mokslo grindėjų. Išsp. Bildungsgeschichte der Genitalien 1830, Darstellungen d. allgemeinen Pathologie, Handbuch der Physiologie des Menschen 1833–40, Über den feineren Bau und die Formen der krankhaften Geschwülste 1838, Vergleichende Anatomie der Myxinoiden 1835–41. *J.Dbr.*

13. Karl (1852–1940) evangelikų teologas, modernus bažnyčios istorikas, dėstęs įvairiuose Vokietijos univ. Išsp. Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der römischen Kurie 1879–80, Die Waldenser und ihre einzelnen Gruppen 1886, Kirchengeschichte ²1941, Aus der akad. Arbeit (su autobiografija) 1930.

14. Karl Alexander (g. 1882) vokiečių istorikas, 1917–45 Müncheno univ. prof., 1935–45 Historische Zeitschrift redaktorius, pasižymėjęs moksliškai parašytomis istorinių asmenų biografijomis: Der ältere Pitt ²1937, Danton 1949, Historiker-Profile 1936, Deutsche Geschichte u. deutscher Charakter 1926 (²1943), Aus Gärten der Vergangenheit 1951, Untern weissblauen Himmel 1952, Mars und Venus (I pas. karo atsiminimai) 1954.

15. Karl Otfried (1797–1840) vokiečių klasikinis filologas ir archeologas, 1819 prof. Goettingene. Tyrinėdamas kilčių skirtingumus, padėjo pagrindus seniausiai graikų istorijai. Išsp. Die Dorier 1824, 1844, Die Etrusker 1828 (²1877), Geschichte der griech. Literatur 1841 (⁴1882), Aeschylo's Eumeniden 1883 (graikiškai ir vokiškai).

16. Ludwig (g. 1883) vokiečių evangelikų dvasininkas, reicho vyskupas. 1914 Vokietijos laivyno ir 1926–33 armijos kapelionas; 1933 nacių valdžios paskirtas Prūsijos ev. bžn. vysk. ir 1933 reicho vokiečių bžn. vyriausiu vysk. M. buvo vokiečių nacionalsocialistų partijos narys, laikėsi nacių rasinės bei politinės programos ir buvo vokiečių krikščionių (Deutsche Christen) judėjimo organizatorium. Išsp. Was ist positives Christentum?

17. Otto (1874–1930) vokiečių tapytojas ekspresionistas, iš motinos pusės čigonų kilmės. 1896 lankė Drezdeno akademiją. 1898–1908 gyveno atsiskyręs nuo pasaulio Riesengebirge kalnuose. Nuo 1908

O. Müller Mergaitės

gyveno Berlyne draugaudamas su ekspresionistais E. Heckeliu ir L. Kirchneriu. 1910 prisijungė prie ‚Brücke' grupės. 1919 akad. prof. Breslave. Įspūdingiausius darbus sukūrė spalvota litografija. M. turi drąsų ir platų brūkšnį ir gyvą koloritą, kuriame dominuoja raudoni akcentai spindinčioj žalioj ir paslaptingoj geltonoj spalvoj. Vaizduodamas vargšus čigonus ir mergaičių aktus gamtoje, jis savo formos priemonėmis išreiškė jų nerūpestingą natūralumą.

18. Paul (g. 1899) šveicarų chemikas, 1938 išradęs DDT miltelius kovai su žmogui kenksmingais vabzdžiais. 1948 gavo medicinos Nobelio premiją.

Les prix Nobel en 1948, 1949.

18. Sophus (1846–1934) danų proistorikas. 1892–1921 Kopenhagos nacionalinio muziejaus priešistorinio skyriaus dir., 1881 – 1920 Oldskriftsselskabet (Draugijos seniems raštams tirti) sekretorius. Būdamas direktorium, M. ne tik sudarė vieną iš geriausių Europoje priešistorinį rinkinį, bet taip pat aprūpino archeologiniais rinkiniais provincijos muziejus, tuo būdu įvykdydamas gana plačią senovės paminklų apsaugą. Jo veikla apėmė įvairias proistorės sritis, bet ypačiai jis pastūmėjo į priekį žalvario amžiaus tyrinėjimus. Toje srityje jis dirbo lygiagreta su švedų Oscaru Montelium (žr.). Šių abiejų mokslininkų pažiūros kai kuriais klausimais išsiskirdavo, ir tokiu būdu išsivystė objektyvi kritika tarp abiejų šiaurės proistorės mokslininkų. Savo tyrimuose M. pasižymėjo nuodugnumu ir akiračio platumu. Gerai pažindamas proistorinę medžiagą, jis perdirbo ir praplėtė savo pirmatakų schemas. Jo akademinis darbas Dyreornamentiken i Norden (Gyvulinė ornamentika šiaurėje) 1880 dar ir šiandien tebėra vienas iš pagrindiniausių šioje srityje. Metraštyje Aarböger for Nordisk Oldkyndighet og Historie ir raštų serijoje Nordiske Fortidsminder ėjo daugumas M. studijų. Pirmajame pasirodė studijos iš žalvario amžiaus (1891, 1909 ir 1914), akmens amžiaus (1898, 1913 ir 1923) ir sodybinės-istorinės studijos (1911 ir 1913). 1885–95 M. išleido dviejų tomų iliustruotą veikalą apie Danijos senienas Ordning af Danmarks Oldsager. Kartu su A. P. Madsen, C. Niegaard ir kt. M. 1900 išleido akmens amžiaus tyrimui labai svarbų veikalą Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark (Akmens amžiaus atmatų krūvos Danijoje). Iš kitų M. veikalų paminėtini Urgeschichte Europas 1905, liuksusinis leidinys Oldtides Kunst i Dankarn (Senovės menas Danijoje) 3 tt. 1918–33 bei jo mokslo populiarizacinis veikalas Vor Oldtid (Mūsų senovė) 1897. *J.Lng.*

20. Victor (1829–1871) vokiečių tapytojas. Mokėsi kartu su Feuerbachu pas Couture Paryžiuje, bet daugiau įtakos gavo iš Courbet. 1858 apsigyveno Frankfurte, 1864 Münchene. Tapybos darbams temas ėmė iš pasakų ir poezijos veikalų, pvz. Hamletas prie Ofelijos kapo.

Müller (Miller) Gerhard Friedrich (1705 –1783) vokiečių kilmės rusų istorikas, pradėjęs rinkti ir leisti rusų istorijos šaltinius, ypač Sibiro krašto. Išsp. Sammlung russischer Geschichte 1732–64, Opisanije Sibirskogo carstva 1750. 1937 išsp. jo Istorija Sibiri.

Müller-Blattau Joseph (g. 1895) muzikos tyrinėtojas, 1928 prof. Karaliaučiuje, nuo 1952 Saarbrückene. Tyrinėja liaudies dainas ir rašo iš muzikos istorijos. Yra išsp. Eine litauische Melodie von 1634 (Studi Baltici V, 107–108 psl.).

Müller-Freienfels Richard (1882 – 1949) vokiečių psichologas ir kultūros filosofas, Stettino pedagoginės akad. prof., 1933–38 Berlyno aukštojoje ūkio mokykloje, 1946 –48, laisvojo Berlyno univ. prof. Išsp. Psychologie und Kunst 3 tt. 1912 (³1922–23), trečias tomas 1933, Persönlichkeit und Weltanschauung 1919 (²1923), Grundzüge einer Lebenspsychologie 1924, Metaphysik des Irrationalen 1927, Hauptrichtungen der gegenwärt. Psychologie ³1933, Menschenkenntnis und Menschenbehandlung ⁴1951, Der Mensch und das Universum

1949, Schicksal und Zufall 1949, Der Sinn der Welt 1949.

Müller-Lyer Franz (1857–1916) vokiečių sociologas ir psichiatras, gydytojas. E. du Bois-Reymond ir J. Charcot sekėjas. Nuo 1894 atsidėjo sociologinėms studijoms; buvo socialistas ir monistas. Išsp. Der Sinn des Lebens und die Wissenschaft 21919, Formen der Ehe, der Familie und der Verwandschaft 1911, Die Familie 1912, Phasen der Liebe 1913, Soziologie der Leiden 1914, Die Entwicklungsstufen der Menschheit 1908–24.

Müllner Adolf (1774–1829) vokiečių rašytojas. Advokatas Weissenfelse. Ten įsteigė privatinį teatrą, 1820–25 redagavo literatūros laikraštį. M. reikšmingas kaip likiminės dramos atstovas, lenktyniavęs su Zacharias Wernerio dramomis. Jo dramos pasižymi sceniniu efektingumu. Svarbesnės dramos: Der neunundzwanzigste Februar 1812, kur tėvų nepažintas grįžęs sūnus iš godumo nužudomas, Die Schuld 1816. Jo draminiai veikalai buvo surinkti į 8 tt. 1828–30.

G. Koch, M. als Theaterkritiker 1939. *A.Špl.*

Mulock Dinah Maria (1826–1887) anglų didaktinė rašytoja. Jos knygos The Adventures of a Brownie 1872 ir The Little Lame Prince 1875 laikomos vaikų literatūros klasikais.

Mulokas 1. Jonas (g. 1907 XII 31 Jusegiryje, Kvetkų vls., Rokiškio aps.) architektas. 1927 baigė Rokiškio gimnaziją, 1935 VDU, įgydamas diplomuoto statybos inžinieriaus vardą. 1958 JAV išlaikė valstybinius architekto egzaminus prie Montanos State College. Kaip stipendininkas, 1936 baigęs Karo mokyklos aspirantų laidą, 1936–40 dirbo Karo butų valdyboje. Nuo 1941–44 Vilniaus butų sk. statybos vedėjas, 1941 Vilniaus technikumo mokytojas, 1945–49 piešimo ir meno istorijos mokytojas Augsburgo lietuvių gimn. Savo architektūros projektuose jau nuo studentavimo meto pradeda įvesti lietuvių liaudies architektūros motyvus. Lietuvoje padaro projektų daugelio kaimo ir miesto gyvenamų namų, Berčiūnų bažnytėlės, M. Pečkauskaitės paminklinės koplyčios Židikuose, Juodupės bžn. (neįvykdyta). Vokiečių okupacijos metu Vilniuj suorganizavo slaptą būrelį, kuris atstatinėjo Vilniaus architektūroje rusų sunaikintas lietuvybės žymes, kaip pvz. D.L.K. karūną - mitrą viršum Šv. Kazimiero bžn. kupolo ir kt. Augsburge pastatė lietuvių paminklinį kryžių. 1945–49 Augsburge vedė tautodailės dirbtuvę, kur modeliavo ir vykdė (iki 700) lietuvių liaudies meno-architektūros motyvais atminų koplytėles, kryžius, paminklus ir kt. 1946 LIAS surengtame liet. liaudies stiliaus namų architektūros konkurse laimėjo pirmą premiją. 1949 atvyko į JAV. Čia darydamas lietuvių pastatų, bažnyčių, koplyčių, rezidencijų projektus, įvedė lietuvių liaudies architektūros motyvus. Pastatė bokštus su stogastulpio formos viršūnėmis. Svarbesni jo darbai JAV: Š. P. M. Gimimo bžn. Čikagoje, E. St. Louis liet. bžn., Atsimainymo liet. bžn. Maspethe, Šv. Kazimiero bžn. projektas Patersone, pranciškonams Kennebunkporte: Liurdo grota, Kryžiaus kelių bokštas, stogastulpis ir kt., saleziečių Šiluvos šventovės projektas Crown Pointe, Montanoj Indėnų misijai pastatai — vienuolynai, bažnyčios ir kt. indėnų stiliaus. 1959 Čikagoje pasaulio gėlių parodoj Lietuvių darželis pagal M. projektą buvo apdovanotas sidabro medaliu. Studentaudamas dalyvavo Neo Lithuania korp. Yra Amerikos Lietuvių inžinierių ir architektų sąjungos narys, 1956–57 tos s-gos Čikagos sk. pirm., nuo 1958 s-gos garbės teismo narys. Specialybės klausimais rašė Technikos Žodyje, Drauge, Vienybėje, Darbininke, Aiduose, Lietuvių Dienose. M. savo architektūriniuose darbuose parodė didelį išmislingumą, gyvą fantaziją bei sugebėjimą suteikti formoms turtingą apipavidalinimą, kurios yra persunktos liaudies meno dvasia ir senų tradicijų elementais.

J. Mulokas

P.Kndz.

2. Petras (1854 VI 25 Balailių k., Panemunio vls., Rokiškio aps. — 1939 I) knygnešys, platinęs knygas Kvetkų ir Panemunio apylinkėse.

Mulseiniai (Molsehnen) dv. ir vls. centras, 18 km į š.r. nuo Karaliaučiaus, arti Karaliaučiaus–Labguvos gl̃k. linijos. 1939 buvo apie 300 gyv. Apylinkėje surasta naujojo žalvario amžiaus radinių.

Multan V. Pakistano mst. arti Chenab upės; 190.122 gyv. (1951). Jis yra vienas didžiausių namų pramonės (kilimai, keramika, šilkas ir prekybos centrų Pandžabo srityje. Senamiestis apsuptas mūru, išli-

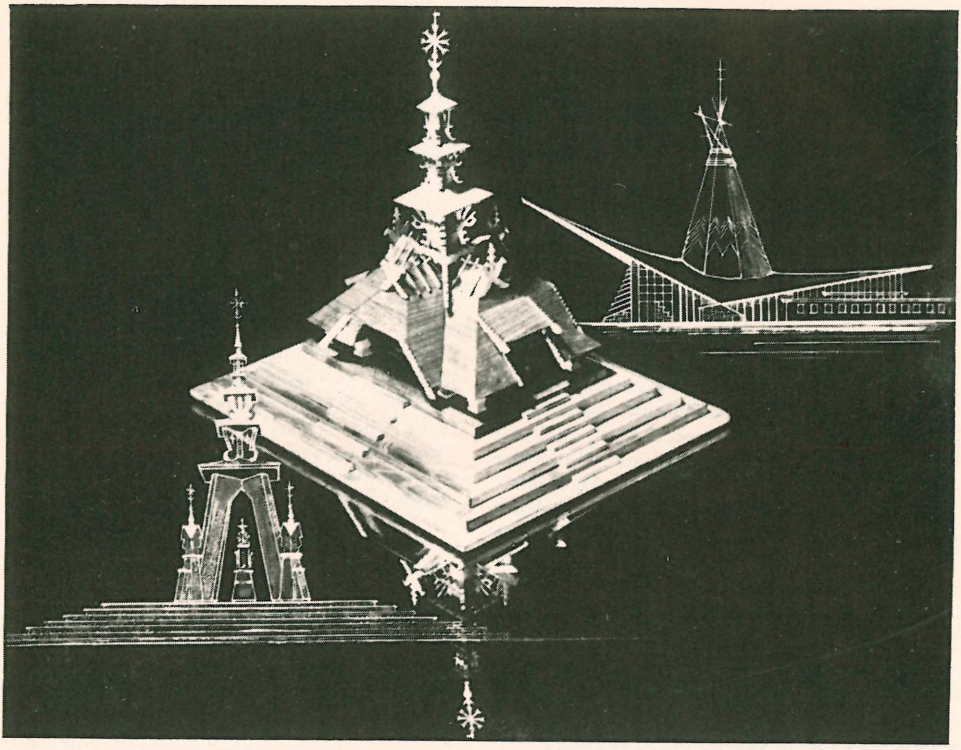

J. Mulokas: 1. Kennebunke Kančios stotys; 2. Žuvusiems už Lietuvos laisvę mauzoliejus (modelis); 3. Indėnų šventovė Montanoje

kusiame forte yra mahometonų šventovė. M. buvo pirmasis mahometonų atramos punktas 712 Indijoje. Nuo 1526 priklausė Delhi imperatoriams, 1779 atiteko Afganistanui, iš kurio 1818 atsiėmė Indijos sikai. Jų valdovas Mulradž susikirto su britų kolonine administracija ir iš to kilo antrasis sikų karas, kurio metu britai aneksavo visą Pandžabą. Po atkaklaus gynimosi M. krito 1849.

Multanas, multinas žr. Flanelė.

Multatuli slapyvardis, kuriuo naudojosi olandų rašytojas Eduard Douwes Dekker (1820–87). Tarnavo rytinėje olandų Indijoje, vėliau buvo rezidentu pagalbininku Lebake. Už čiabuvių teisių gynimą buvo priverstas atsistatydinti ir grįžti į Europą. Vargingai gyvendamas Briuselyje išleido savo garsųjį Max Havelaar 1860, kuris susilaukė nepaprasto pasisekimo. Šis veikalas gina kolonijų gyventojų teises ir kartu yra aštri satyra prieš olandus. Jis užima svarbią vietą olandų literatūroje, o taip pat turėjo didelės politinės įtakos, nes jo poveikyje prasidėjo ‚etinė srovė' Indijos politikoje. 1862 pasirodė Minnebrieven (Meilės laiškai) autoriaus susirašinėjimas su savo mūza, kur įeina ir kai kurie jo geriausi prilyginimai ir satyrinės novelės.

Multiceps multiceps kvaitulinis kaspinuotis plokščiųjų kirmėlių tipo, kaspinuočių klasės parazitinė kirmėlė, kurios tarpiniu šeimininku yra avys, kurių smegenyse išauga fina, vad. c e n ū r a, sukelianti avių kvaitulį, nuo ko avys gaišta. Tai labai kenksmingas parazitas.

Multimilijonierius (prc.) turčius, daugelio milijonų piniginių vienetų vertės įmonių bei bendrovių savininkas.

Multinas žr. Flanelė.

Multipleksas (lot. multiplex ‚daugiakartis, sudėtingas') yra telegrafo aparatas, kuriuo galima automatiškai raidėmis pasiųsti kelias telegramas tuo pačiu laidu. Tam reikalui juostelėje pramušamos skylutės, sutartai atitinkančios telegramos

raides. Leidžiant šią juostelę per transmiterį (žr.), pastarasis skylučių vietose duoda atitinkamus elektrinius signalus į priėmimo stoties aparatą (žr. Telegrafavimas).

Multiplikuoti (lot.) padauginti nuorašų skaičių; padauginti.

Multi sunt invati, sed pauci eximii (lot.) daug pašauktųjų, bet maža išrinktųjų.

Multscher Hans (apie 1400–1467) vokiečių skulptorius ir tapytojas. 1427 gavo Ulmo miesto pilietybę ir įsteigė dirbtuvę, turėjusią plačios reikšmės švabų skulptūroje, kurios nemaža dalis iš 1430–60 priskiriama M. dirbtuvei arba aiškinama jo poveikiu. Tuo tarpu dokumentais įrodytų M. darbų skaičius nedidelis: 1429 Ulmo katedros portalo ‚Schmerzmann', 1433 apžadinis Konrado Kargo įsienis Ulmo katedroj, apie 1435 Bavarijos hercogo Liudviko paminklo modelis, 1456–58 didžiojo altoriaus skulptūros parapijos bažnyčioje Sterzinge, P. Tirolyje. M. atsisakė prieš tai viešpatavusio gotiškojo idealistinio ir aristokratinio, vad. minkštojo, stiliaus palikimo ir įnešė į P. Vokietijos skulptūrą naują miesčioniškąjį realistinį pradą. Šiuo atveju M. gimininga Burgundų - Flamų skulptūrai (Claus Sluter). M. skulptūrai būdingas šiltas natūralumas, kuris betgi dvelkia tam tikru orumu, vėlesniuose M. darbuose išsivysčiusiu į naują vėlyvosios gotikos idealizmą. Paties M. įrašu patvirtintas jo tapybos darbas yra 1437 Wurzacho altorius, kurio 4 Marijos gyvenimo ir 4 Kristaus kančios ciklo scenos didelėse kvadratinėse lentose pasižymi realistinio charakterizavimo drastiškumu; tapytos figūros skulptūriškai tvirtos ir apvalios, kompozicija išdėstyta negilioje priekinėje erdvėje, o veiksmas yra pilnas sunkaus nerimo. Šį nepaprastą altorių M. buvo nutapęs Memmingeno špitolės bažnyčiai, iš kur jis pateko grafo Truchsesso nuosavybėn Wurzachan, o vėliau į Berlyną.

K. Gerstenberg, H. M. 1928; *G. Otto,* H. M. 1939; *M. Schröder,* Das plastische Werk M.s in seiner chronologischen Entwicklung 1955; *A. Schäder,* Das Frühwerk M.s 1955 (Diss.). *P.Rkl.*

H. Multscher Šv. Kotryna

Multum, non multa (lot. ‚daug', t.y. ‚nuodugniai, ne gausingai') patarė Plinijus Jaunesnysis (C. Plinius Caecilius Secundus, 62–113 po Kr.) skaityti lavinant stilių (Epistulae VII, 9, 15); vertumas, bet ne gausa reikalą sprendžia.

Mumford Lewis (g. 1895) amerikiečių rašytojas, sociologas. Iš jo literatūrinės kritikos knygų minėtina psichologinė studija Herman Melville 1929 ir The Golden Days 1926. Parašė eilę veikalų apie architektūros ir visuomenės sąryšį: Sticks and Stones 1924, Technics and Civilization 1934, The Culture of Cities 1938, The Condition of Man 1944, The Transformation of Men 1956 ir kt. Jose M. dėsto savo argumentus už XX a. ‚megalopolį', regionalinį planavimą ir bendrą žemės nuosavybę. Knygose Faith for Living 1940 ir In the Name of Sanity 1940 skelbia Vakarų pasaulio moralinio atsinaujinimo reikalingumą.

Mumifikacija (ar. ir lot. facio ‚daryti') 1. pavertimas mumija; išdžiovinimas lavono natūraliu ar dirbtiniu būdu ir pavertimas jo mumija. Dirbtinis m. būdas žinomas jau gilioje senovėje. Žr. Mumija ir balzamavimas.

2. Fitopatologijoje augalų liga, pasireiškianti vaisiaus sukietėjimu, susiraukšlėjimu, tampant mumija. Tokių negyvų vaisių viduje gali laikytis grybo micelis ir sporos.

Mumija (ar. ‚žemės širdis', persų mum ‚vaškas') išdžiovintas natūraliu būdu ar balzamavimo priemonėmis žmogaus ar gy-

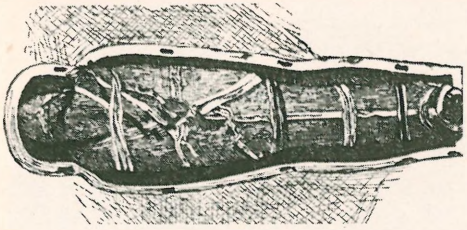

Mumija

vulio kūnas ir apsaugotas nuo gedimo. Senovės asirai, persai ir ypač egiptiečiai mokėjo gerai balzamuoti kūnus ir jų m. yra išlikusios iki mūsų laikų. Naujųjų Egipto valstybės laikų išlikusios faraonų m. palengvina pažinti faraonų gyvenimą. Pradžioje buvo balzamuojami tik valdovai, vėliau dvariškiai ir tarnai. Buvo balzamuojami net šventi Egipto gyvuliai: katės, jaučiai, vanagai ir kt. Lavonų balzamavimas buvo siejamas su žmonių tikėjimu, kad mirusio vėlė gali grįžti į kūną. M. dėdavo į žmogaus pavidalo padarytą medinę dėžę, o tą dėžę į akmeninį sarkofagą. Peru inkai sausame ore išdžiovindavo lavoną, kuris taip pat negesdavo. Dabar dar Palermoje kapucinai panašiai džiovina savo mirusiuosius vienuolius. Viduramžiais m. buvo vartojamos gydymo reikalams.

G. E. Smith ir W. R. Dawson, Egyptian Mummies 1924; *H. Drenys,* Die Datierung der M. Portraets 1933. *P.Plk.*

Mumijų portretai graikų kolonistų Egipte portretinės tapybos fragmentai. Graikai, įsikūrę Egipte Ptolomajų laikais ir vėliau romėnų valdomi buvo išvystę portreto, peizažo ir kautynių tapybą. Ilgainiui jie prisiėmė kai kuriuos vietinių gyventojų papročius, jų tarpe ir mirusiųjų konservavimą. Hermupulos graikai, sekdami egiptiečiais, mirusiųjų veidus padengdavo gipso kauke, o Faijume ir keliose kitose vietovėse jie vietoj plastinės kaukės panaudojo tapytą portretą, jį taip pritvirtindami, tarytum mirusis žiūrėtų iš m. vystyklų. Daugumas m.p. buvo nutapyti dar prieš mirtį, taigi nebuvo specialiai daromi laidosenos tikslui. Iš m.p. įrašų galima spręsti, kad portretai vaizduoja daug jaunesnio amžiaus žmones negu mirusieji buvo sulaukę. Pritaikant prie mumijų buvo sumažinamas portreto formatas nupiaustant kraštus (pvz. 42 × 40 cm portretas sumažintas iki 41 × 20 cm), ant galvos nupiešiamas vainikas ir vėlyvuose m.p. pilkas fonas nudažomas auksu. Brangus m.p. moterų papuošalai, maldos drabužiai ir iš dalies aukšta tapybos kokybė rodo, kad m.p. atvaizduotieji žmonės buvo turtingo luomo; betgi šios mumijos rastos netvarkingai sumestos viena ant kitos duobėse. Tai paaiškina faktas, kad m. buvo eilę metų nelaidojamos, bet laikomos namuose ar halėse ir tik visai giminei išmirus, jau svetimi žmonės paliktas senas mumijas sumetė į duobes. Mokslui žinoma iš viso apie 600 m.p. Remiantis šukuosenos mada ir kitais požymiais, jie datuojami nuo I iki V a. Daugiau negu pusė jų rasti Faijume, kiti Havaroje, Memfyje ir kt. M.p. tapyti arba ant drobės tempera, arba ant medžio lentos vaško dažais enkaustikai (žr.) gimininga technika, vaško dažus užtepant špachteliu. M.p. koloritas panašus į aliejaus tapybą. Jų stilius pradžioje pasižymi stebinančiu gyvumu ir individualiu charakterizavimu, vėliau įgauna apibendrinimo ir griežtumo. M.p. reikia ieškoti krikščionių šventųjų ikonos kilmės.

Mumijos portretas iš Faijumo I a. po Kr.

G. Ebers, Antike Portraets, die hellenistischen Bildnisse aus dem Faijum 1893; *M. Edgar,* Graeco-Egyptian Coffins, Masks and Portraits 1905; *W. M. Flinders-Petrie,* The Hawara portofolio 1913; *G. Möller,* Das Mumienporträt 1919; *H. Drerup,* Die Datierung der Mumienporträts 1933 (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums 19 : 1). *P.Rkl.*

Mumijus (lot. Mummius) plebėjų giminės vardas Romoj. Žinomiausias L u c i u s M., 146 pr. Kr. konsulaudamas užkariavęs ir, senato įsakytas, sugriovęs Korintą. Daug meno paminklų buvo arba sunaikinta, arba išgabenta į Romą. Romėnai pagerbė jį triumfu ir pravarde Achaicus, t.y. Achajos (Graikijos) nugalėtoju (Achaia Graikijos srities Peloponese, nuo 146 visos Graikijos, romėnų provincijos, vardas).

Mun Albert Adrien de (1841–1914) prancūzų katalikų veikėjas, steigęs darbininkų profesines sąjungas ir vadovavęs Prancūzijoje katalikiškam sąjūdžiui. Išsp. Discours et écrits divers 1871–1902, Combats d'hier et aujourd'hui 1902–10, Pour la Patrie 1912, L'heure décisive 1913, Ma vocation sociale 1925. Lietuviškai išvertė J. Jasienskis Socijališkas klausimás 19 amžiuje 1903.

Muna (Munition Anstalt) kareivinės ir sprogstamų reikmenų sandėliai netoli nuo

Munos lietuvių stovykla

Dieburg mstl. (3 km). 1945 VIII buvo įkurta tremtinių stovykla, kur gyveno lietuviai, estai, latviai ir jugoslavai. Lietuvių buvo apie 400. Veikė lietuvių pradžios mokykla, lietuviai katalikai turėjo savo koplyčią, veikė šoferių kursai, meno mė-

Munos lietuviai 1946

gėjų būrelis, chorui vadovavo Vl. Motiekaitis, kapelionavo kun. Ant. Valiuška ir tėvas B. Ramanauskas. Šioje stovykloje ilgesnį laiką gyveno buv. Lietuvos Respublikos prezidentas dr. K. Grinius. 1946 VII beveik visi lietuviai iš M. buvo perkelti į Hanau stovyklą. 1945 leistas laikraštėlis M. Lietuviai, 1945–46 Dienos Žinios, 1946 Lietuvių bendruomenės komitetas leido Proaušrių žurnalą. Išleista 12 nr. Varpo, rotatorium spausdinto, kuriame rašė dr. K. Grinius, Vc. Biržiška, K. Bielinis, I. Šlapelis, J. Kardelis, A. Valuckas ir kt. 1946 išleistas Bizūnas (humor.).

Munch 1. Andreas (1811–84) norvegų rašytojas, apie XIX a. vidurį M. buvo Norvegijos mėgiamiausias rašytojas. M. lyrika yra lengva, jo dramų personažų charakteriai silpni. Iš M. eilėraščių rinkinių pažymėtini Digte gamle og nye (Senieji ir naujieji eilėraščiai) 1848, Nye digte (Naujieji eilėraščiai) 1850, Sorg og tröst (Skausmas ir paguoda) 1852 — tai jo populiariausias rinkinys. Dramos: Kong Sverres ungdom 1837, En aften paa Giske 1855 ir Hertteg Skull 1864. Rinktiniai raštai 5 tt. 1887–90. *J.Lng.*

2. (anksčiau Münch) Charles (g. 1891) elzasiečių kilmės dirigentas. Baigęs Strasburgo konservatorijos smuiko klasę, buvo Strasburgo (1919–26) ir Leipcigo Gewandhauso (1926–32) orkestrų koncertmeisteris. Pasirinkęs dirigavimo sritį, 1932 apsigyveno Paryžiuje, kur vadovavo eilei orkestrų, jų tarpe Orchestre de la Société Philharmonique (1935–38) ir Société des Concerts du Conservatoire (1938–45). Po II pas. karo koncertavo užsienyje, 1946 atvyko į JAV: nuo 1949 M. yra Bostono simfoninio ork. dirigentas, nuo 1951 vadovauja Berkshire Music Center ir Tanglewood festivaliams. M. yra ypač iškilus Berliozo kūrinių interpretatorius, savo repertuare ypatingai pabrėžia naująją prancūzų muz.
H. Stoddard, Symphony Conductors of the USA 1957. *K.O.*

3. Edvard (1863–1944) norvegų tapytojas ir grafikas, monumentalinio šių dienų meno pionierius. Tapytojas M. daugiausia savamokslis, nors 1882–83 jis buvo Chr. Krogh mokomas. Truputį Krogho dvasioje, tačiau be socialinės tendencijos jis 1884 nutapė minkštą, šviesos skliding, melsvai pilką interjerą Rytą. Savitumo M. pasiekė trumpai apsilankęs Paryžiuj savo paveikslu Ligonis vaikas (1885–86), kur

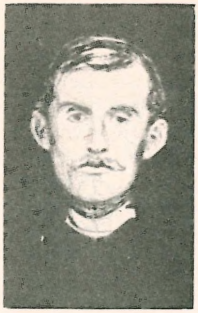

E. Munch: Autoportretas, 1895

visai išvengė 1882 nutapytos Sergančios mergaitės Krogho realizmo detalių. M. ligonio paveikslas parodoje buvo sutiktas kiek su pasipiktinimu dėl jo subjektyvaus pavaizdavimo bei tariamai neužbaigtos spalvų technikos, nors Krogh šį paveikslą sutiko entuziastiškai. To paveikslo M. paskiau pagamino net šešias laisvas kopijas. Tą patį motyvą jis panaudojo ir savo grafikoje. Mirusios sesers prisiminimas inspiravo ir daugiau didelio formato meistriškų poetiškai suprastintų natūralistinių kūrinių. Asgådsstrande sukurtų paveikslų 1889 figūros įgauna jausmingai besikaitaliojantį gamtovaizdžio foną, M. ima atsipalaiduoti iš natūralizmo, o kiek ilgesnis viešėjimas Prancūzijoje privedė jį prie mėnesienos nuotaikų ir pointilistiškai perteiktų gatvių impresijų. Kompozicijose pradedant 1891, pvz. Pavydas (Krogh vadino paveikslą Geltonuoju laivu), Vyras ir moteris ir daugiafigūrė Išgąstis, gamtovaizdis su savo banguojančia, sugeriančia kranto linija tampa lyg koks sielos nuotaikos išreiškimas, lyg koks savotiškas jausmų akompanavimas, dekoratyviai suaustas su figū-

E. Munk Mergaitės ant tilto

romis. Tai buvo sintetinanti idėjų tapyba — ‚simbolizmas'. Menininko naujasis stilius sukėlė didelį triukšmą po jo pirmosios, bet tuoj uždarytos parodos Berlyne 1892. Skilo M. pakvietusi vokiečių menininkų sąjunga, ir buvo įkurta Berliner Sezession. Vokietijoje, kur M. su mažomis pertraukomis išbuvo ligi 1908, būdamas kartu su Strindbergu, Obstfelderinu, Przybyszewskiu ir kt. boheminio ciklo Ferkel nariais Berlyne. Čia M. pradėjo ir savo gausią grafinę veiklą, apėmusią graviūras, litografiją ir medžio raižinius. Tą savo grafiką jis dažnai jungė prie nuolat plečiamo Gyvenimo frizo, kuris visas buvo išstatytas Berlyne 1894 ir 1902. Iš frizo paveikslų Vasaros naktis ir Pasibučiavimas priklauso senesniam, priešberlyniniam laikotarpiui. Prie jų buvo paskui prijungti, tarp kitų, Riksmas, Vampyras, Madona, Pelenai, Mirties palatoje (kaseinas), Trys moters stadijos ir sugestyviai ritmiškas Gyvenimo šokis. Frizo idėjos ciklui artimi yra ir Puberte bei Pagyros — puikios Berlyno versijos 1886 dingusių paveikslų. Prie šių priskiriami ir Audra bei Žvaigždėta naktis 1893 ir 1894. Gyvenimo frizas buvo Vokietijoje vertinamas lygiai taip, kaip van Gogho ar Gauguino meno kūriniai. Tų paveikslų stiprybė glūdėjo prasmingoje ir genialioje kompozicijoje. M. buvo linijos ir spalvų paviršiaus reorganizatorius. Linija ir spalvų paviršius jo šio šimtmečio pradžios kūriniuose tapybiškai yra daug šviežesni. Jau Mergaitėse ant tilto (1901) Asgårdstrando svajonė įgauna konkretesnę formą. Persimetimas į daugiau gyvenimo prasmės turinčius gamtos ir žmonių perteikimus pastebimas jau 1909, kada M., po gydymosi nervų klinikoje, grįžta į savo tėvynę. Dabar jis priartėjo prie šviesiosios tikrovės ir užsimojęs teptuku dažnai paralėlinėje skalėje sukūrė daug gamtovaizdžių, portretų ir darbo scenų. Čia jis pasirodė puikus koloristas ir judesio perteikėjas. M. dekoratyvinės pastangos smarkiai prasiveržė paveiksluose Oslo univ. auloje (1916), kur ypač Istorija rodo galingą jėgą, o į Saulę reikia žiūrėti kaip į šviesėjančio gyvenimo prasmingumo ženklą.

Iš paskutiniųjų M. kūrinių pažymėtinas autoportretas Tarp laikrodžio ir lovos (1940), kur senas Sköyen atsiskyrėlis stovi tiesus ir ramus ir, atrodo, laukia mirties. Visus savo namie turėtus paveikslus, škicus, kopijas, grafinius lapus, kurių susidarė didžiulis rinkinys, M. užrašė Oslo miestui. Jie buvo paskui padėti į specialiai įsteigtą M. muziejų. Muziejus ruošia parodas ir leidžia raštus. Raštų serija pradėta išleidžiant M. laiškus, jo sesers Imger M. parinktus (1949).

C. Glaser, E. M. 1918, *J. Thiis* 1933, *P. Gauguin*, E. M. 1933; *R. Stenersen* 1944; *P. Hadin* 1948, *F. B. Deknatel* 1950; be to *P. Gauguin*, Grafikeren E. M. 1946; *O. Sarvig*, E. M. grafik 1948; *S. Willoch*, E. M. raderinger (liuksusinis M. graviūrų rinkinys 1950); *A. Moen*, E. M. 1957–58. *J.Lng.*

4. Peter Andreas (1810–1863) norvegų istorikas. Pagrindinis veikalas Det norske folks historie (Norvegų tautos istorija) pagal M. planus turėjo apimti laiką ligi 1814, tačiau ligi mirties jis nepasivarė toliau kaip ligi 1397. M. nebuvo naujų idėjų žmogus, istorijos raidai savų požvilgių nepridėjo — jis buvo šaltinių tyrinėtojas, kurių jam pavyko surinkti daug — tiek vietoje, tiek užsienyje. Žinomos ir svarbios reikšmės turinčios yra jo studijos Vatikano archyve, po kurio turtus jam pirmajam nekatalikų istorikui buvo leista raustis. M. yra išleidęs daug studijų ir tautosakinėmis, geografinėmis bei šiaip kultūrinėmis temomis. XIX a. norvegų tautiniame ir kultūriniame sąjūdyje M. buvo centrinė figūra. M. buvo taip pat pirmasis norvegas humanistas, susilaukęs ir tarptautinio pripažinimo.

Münchenas Bavarijos sostinė, didumo antrasis Vokietijos mst.; apie 1 mil. gyv. (1958, 1950 — 831.937, 1850 — 90.000). M. yra prie Isaro upės (deš. Dunojaus intako), 518 m nuo j.l., į p. nuo didžiulių Dachau-Erding pelkynų ir apie 50 km į š. nuo Alpių. M. yra vienas žymiausių vidurio Europos meno ir mokslo centrų. Muziejai ir meno galerijos: technikos muziejus (Deutsches Museum), bavarų tautinis, etnografinis (įvairių tautų), rezidencinis, alpiškasis, teatro muziejai; valstybinis paveikslų rinkinys, buv. Senosios Pinakotekos ir Naujosios Pinakotekos meno kūriniai po II pas. karo sujungti į vienus Meno namus (Haus der Kunst), valstybiniai grafikos rinkiniai, Lenbacho galerija. Mokslo institucijos: universitetas, aukštoji technikos m-la, politechnikumas, statybos, meno ir muzikos aukštosios mokyklos, botanikos ir zoologijos parkai, miestų planavimo akademija, augalų apsaugos, biologinių bandymų, darbo teisės socialinės politikos, meno istorijos, darbo medicinos, džiovos tyrimų, psichiatrijos, viduramžių tyrimų, nacionalsocializmo ty-

Münchenas

rimų bei pedagogikos institutai. Operos, operetės ir keli dramos teatrai, filmų ir teatro mokyklos.

Miesto žymybės: katedra (Liebfrauen-Dom, 1468–88), kuri su dviem apvaliais bokštais yra miesto simbolis, rezidenciniai rūmai (XVI–XIX a.), kurie meno kūriniais pirmieji išgarsino M. kaip meno centrą, kurfiurstų rūmai Nymphenburge, senoji (XV a.) ir naujoji (XIX a.) rotušės, daug didikų rūmų ir kelios XII–XVIII a. bžn. M. XIX a. puikiai išplanavo (naujamiestį) L. von Klenze ir F. Gärtner, sudarę gražiausias jo aikštes (Königplatz) ir gatves; iš to laiko yra hercogo Maksimilijono rūmai, Odeonas, universitetas, Propilėjai, Pinokotekos, Wittelsbacho rūmai, Feldherrnhalle, Pergalės vartai ir kt.

Pramonė: 9 didelės alaus daryklos, spaudos (ypač dailės leidinių), drabužių, motorų, lokomotyvų, foto aparatų, cigarečių, chemikalų ir vaistų, odos dirbinių, mokslo priemonių.

Istorija. M. įkūrė vienuoliai XII a. pradžioje. 1255 Wittelsbacho hercogas pasistatydino pilį, 1294 gavo miesto teises, nuo 1821 arkivyskupo rezidencija, 1826 atkeltas iš Landshuto univ. 1919 išgarsėjo komunistinių tarybų valdžia, o 1923 Hitlerio puču. Nors M. buvo vadinamas ‚Sąjūdžio Miestu', bet jame buvo stiprus pogrindis prieš nacionalsocialistus. *A.B.*

M. lietuviai. Po I pas. karo nemažas lietuvių būrys studijavo M. 1922 veikė ateitininkų kuopa, turėjusi 15 narių. Jai pirmininkavo kun. P. Garmus. Čia studijavo V. Mykolaitis-Putinas, kun. Pr. Penkauskas, A. Gylys ir kt. II pas. karo metu, prieš užimant M. amerikiečiams 1945 pavasarį, Lietuvių sąjungoj, kuriai vadovavo kun. V. Bagdonavičius, buvo užsiregistravę 85 lietuviai. Karui pasibaigus, 1945 vasarą į M. pradėjo telktis lietuviai iš artimesnių k., miestelių bei miestų. Kai kurie atsikėlė net iš Austrijos. Dalis jų apsigyveno M. privačiuose butuose, o mais-

Münchener Universität

Müncheno universitetas

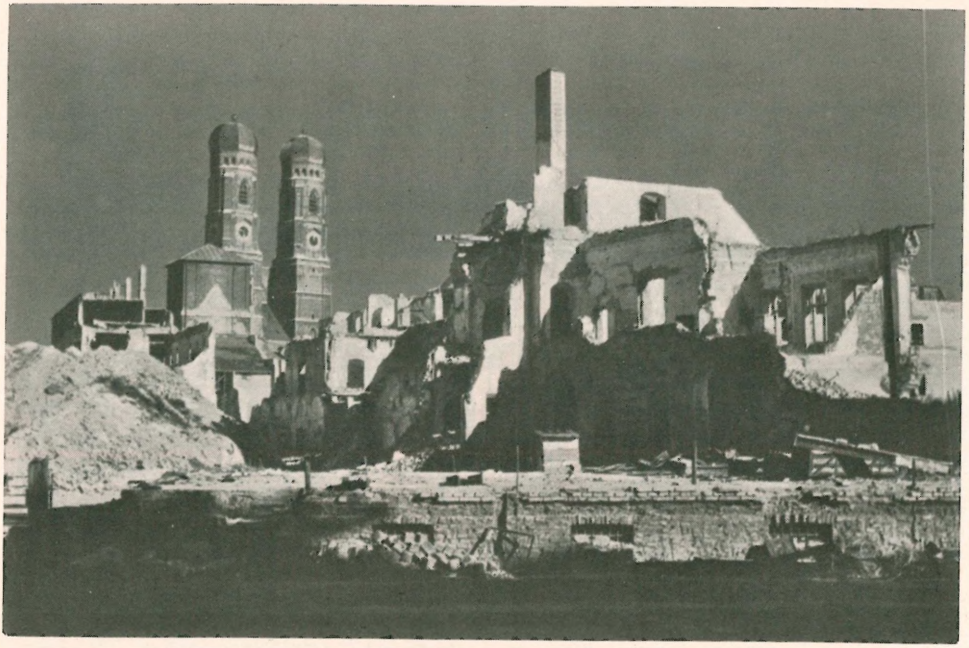

Maxburgo ansamblis 1945

tą gaudavo iš amerikiečių kariuomenės. Lietuvių centras buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus nuomojamos patalpos Lamonstr. 19 ir Rauchstr. 20. Prieš mokslo metų pradžią suvažiavo apie 200 studentų, kadangi M. daug aukštųjų mokyklų: univ., aukštoji technikos m-la, meno akademija ir konservatorija. Vėliau studentų pritraukė ir 1946 įkurtasis UNRRA universitetas. Mieste įsikūrė ir iš karo nelaisvės paleistieji lietuviai kariai. Tokių privačiai mieste gyvenančių lietuvių 1946–48

Senasis rezidencijos teatras

buvo apie 800. Nors 1945 pabaigoje jiems maisto davimą amerikiečių kariuomenė nutraukė, bet jie nesikėlė iš miesto į stovyklas ir vertėsi dirbdami pas amerikiečius, gyveno iš prekybos, įvairių tarnybų, pašalpų ir kt. Studentai daugiausia laikėsi Balfo pašalpa, gaunama per Liet. Raudonąjį Kryžių. Tačiau daugumas lietuvių gyveno tremtinių stovyklose, kurias 1945 vasarą įsteigė amerikiečių kariuomenė. Lietuviai gyveno 3 stovyklose: Lohengrin kareivinėse apie 600, SS kareivinėse apie 400 ir Laim-Fürstenriederstr. buv. prieglaudos namuose bei prie jos pastatytuose mediniuose barakuose apie 150; taigi stovyklose gyveno apie 1150, o visame M. iš viso apie 2000 lietuvių. Lohengrino stovykloje lietuviai sudarė daugumą visų jos gyventojų ir dėl to jie administravo visą stovyklą. Užtat čia nuo pat įsikūrimo gyvai reiškėsi kultūrinė veikla: veikė gimnazija, pradžios mokykla, įvairūs kursai, chorai, tautinių šokių grupė ir kt. Tačiau 1947 pradžioje ši stovykla buvo likviduota, jos gyventojus perkėlus į SS kareivines, kurios karo metu nors buvo gerokai apgriautos, turėjo sutalpinti per 8000 įvairių tautų pabėgėlių. Nors čia lietuviai būdami

Müncheno lietuvių tremtiniai 1949

mažuma neturėjo žymesnės įtakos administracijoje, bet kultūrinis gyvenimas nenutrūko, veikė gimnazija, pradžios mokykla, kas vakarą būdavo tėvynei prisiminti valandėlės ir t.t. Esant nepatogiam susisiekimui su miestu, buvo įkurta Lamont gatvėje mieste gyvenančiųjų vaikams kita pradžios mokykla. Lamont ir Rauch gatvėse esančiuose lietuvių žinioje namuose buvo Liet. sąjungos M. apygardos ir apylinkės raštinės, Liet. kat. kun. sąjungos raštinė ir jos leidžiamo žurnalo Mūsų Gyvenimo redakcija bei administracija, Aidų redakcija, spaudos kioskas, Balfo — LRK sandėlys, LRK vyr. valdybos ir Balfo švietimo reikalų tvarkytojo kun. M. Ražaičio įkurta amerikiečių zonai LRK įgaliotinio įstaiga, LRK Müncheno sk. ambulatorija ir dantų gydymo kabinetas ir amerikiečių zonos Balfo įstaiga. Iš šios vietos Lietuvių sąjunga išsikėlė 1950, o Balfo įstaiga 1951 XII. Piloty gatvėj 20 nr., priešais Haus der Kunst, lietuvių žinioje buvo namas, kuriame gyveno apie 50 lietuvių. Tuos namus liet. dispozicijai išrūpino dr. V. Bieliauskas. Ligi Vokietijos piniginės reformos (1948 VI 20) LRK ruošdavo loterijas, koncertus ir kitas kultūrines pramogas, kurios duodavo pelno, skiriamo labdaros tikslams ir įvairių kursų išlaikymui. 1945–50 M. gyveno gana apsčiai lietuvių mokslininkų, menininkų, rašytojų, dainininkų, pvz. prof. dr. A. Gudavičius, prof. dr. S. Jankauskas, prof. dr. M. Ražaitis, K. Bradūnas, V. A. Petravičius, V. Jonuškaitė, A. Dambrauskaitė, S. Pilka ir kt. Lietuvių ruošiami koncertai žymiausiose M. salėse, pvz. Bayerischer Hof viešbutyj, kuriuose programą atlikdavo V. Jonuškaitė, A. Dambrauskaitė ar Čiurlionio ansamblis. 1952–58 X 1 veikė Amerikos Balso lietuvių skyrius. 1959 M. buvo 194 lietuviai. Iš jų 128 gyveno mieste bei jo apylinkėse, 20 se-

Müncheno lietuvių vargo mokykla 1958

nelių prieglaudoje ir 46 priemiestyje Ludwigsfelde. Jų tarpe yra kelios šeimos, kurioms pasisekė po 1956 išvykti iš bolševikų okupuotos Lietuvos. Be to, yra keletas lietuvaičių, ištekėjusių už svetimtaučių, betgi besireiškiančių lietuvių tautiniame veikime. Iš jų L. Jurgutytė-Baldaufienė M. univ. dėsto lietuvių kalbą. Poemigraciniame laikotarpyje (nuo 1950) M. yra išlikę: Lietuvių bendruomenės apylinkė, stud. ateitininkai, skautai, bažnytinis chorelis, scenos mėgėjų grupė, lituanistinė mokyklėlė ir Iz. Rugieniaus vadovaujama Balfo įgaliotinio įstaiga. *Iz.R. ir A.B.*

M. lietuvių spauda. Tremties metu M. išleista nemaža knygų: 1945 — 4, 1946 — 15 (daugiausia UNRROS užsakyti vadovėliai mokykloms), 1947 — 14, 1948 — 12 ir 1949 — 3. 1944 XII pasirodė Aidai, kurie M. išsilaikė iki 1947, 1945–47 ėjo Naujasis Gyvenimas, 1946 Ateitis, 1945–46 leista Vox Unitas (Vienybės Balsas), vėliau pavadintas Aidų Dienos Informacijomis. 1947 Lietuvių kat. kun. s-ga išleido 3 nr. Vox Temporis (pamokslų medžiaga, 268 psl.), o Freimano liet. sporto klubas leido Sporto Žinias. 1949 čia perkeltas iš Geestachto evangelikų Sandoros laikraštis. *A.Ržc.*

M. sutartis sudaryta 1938 IX 29 tarp Vokietijos Reicho, D. Britanijos, Prancūzijos ir Italijos. Šia sutartimi, Vokietijai reikalaujant, buvo įvykdytas Čekoslovakijos padalijimas. Iki 1938 X 10 turėjo būti perleistas Sudetų kraštas Vokietijai, o Olsos sritis — Lenkijai. Vėliau, vykdant šią sutartį, Vienos arbitražo sprendimu iš 1938 XI 2 taip pat dalis Čekoslovakijos teritorijos buvo priskirta Vengrijai. Müncheno pasitarimas buvo sušauktas Mussolinio iniciatyva karui išvengti. Jame, be Hitlerio ir Mussolinio, dar dalyvavo Chamberlainas ir Daladier. M.s. yra tapusi simboliu susitaikstymo (appeasment), kuris privedė prie II pas. karo. Karui pasibaigus, santarvininkai paskelbė M.s. niekine ir neturinčia galios, motyvuodami tuo, kad ją sudarant Vokietija neturėjo intencijos ją vykdyti.

Geschichte der zweiten Weltkrieges in Dokumenten 1953–55; *J. W. Wheeler-Bennet,* Munich: Prologue to Tragedy 1948; *S. J. G. H. Templewood,* Nine Troubled Years 1954. *D.Kr.*

Münchhausen 1. Börries (1874–1945) baronas, vokiečių poetas, laikomas vienu žymesnių baladės kūrėjų. Parašė net hebrajų baladžių knygą Juda 1900. Medžiagos ėmė iš istorijos, pasakų, legendų, padavimų, kėlė riterių gyvenimo dvasią. Jo kūrybos skalė eina nuo švelnaus nuoširdumo per humorą iki vaiduokliško šiurpo. Vaizduote ir ritminiu įvairumu yra pralenkęs kai kuriuos ankstesniuosius baladininkus. Daugiau vyriškumo rimtose baladėse, bet lyriškumo daugiau idilėse, nors ir čia humoro nestinga. Išsp. Gedichte 1896, Balladen 1900, Ritterliches Liederbuch 1904, Balladen und ritterliche Lieder ³1908, Das Herz im Harnisch 1911, Meisterballaden 1923, Idyllen und Lieder 1927, Das Liederbuch 1928 (²1953), Idyllen 1933, Geschichten aus der Geschichte 1934, Thöks Trotz 1944.

P. Enders, B. v. M. und die dt. Ballade 1914.

2. Karl Friedrich Hieronymus (1720–1797) kilęs iš Bodenwerderio pilies (Hannovery), kur ir mirė. M. buvo gavęs Barono Melagio vardą dėl perdėtų savo kelionių žeme ir vandenais aprašymų, ypač iš medžioklės ir karo gyvenimo. Tas jo keliones pirmiausia buvo išleidęs angliškai R. E. Raspe 1875, pavadinęs jas Baron Münchhausens Narrative of his Marvellous Travels and Campaigns in Russia. G. A. Bürgeris išleido jas vokiškai, meniškai atkūręs. Tuo M. pagarsėjo visame pasauly. K. L. Immermanno Münchhausen pereitame šimtmety dar gerokai veikė jaunimą, ypač per Jaunosios Vokietijos literatūrinius salonus.

W. Schweizer, Die Wandlungen M.s 1921. *A.Špl.*

Munch-Petersen Jon Julius (1873–1939) danų hidrologas ir okeanografas, Kopenhagos univ. prof., žinomas jo metodas sąnašų slinkimui skaičiuoti pagal jūros pakraštį; aktingai dalyvavo Pabaltijo hidrologinėse konferencijose.

Muncie JAV mst. r. Indianoj prie White upės; 58.364 gyv. (1950). Automobilių transmisijų, baterijų, stiklo, vielos pramonė. Mieste yra valstybinė mokytojų kolegija, užmiesty aerodromas.

Muncis Jānis (1886–1955) latvių teatro dekoratorius ir režisierius. Dekoratoriaus darbą pradėjo 1910. Rygos Dailės teatro steigėjas, teoretikas ir dekoratorius (1920–26). 1926–32 išvykęs į JAV inscenizavo Tolstojaus, Šekspyro ir Meterlinko veikalus Los Angeles teatre. Grįžęs Latvijon, buvo dekoratorium ir režisierium Rygos Dailės ir Nacionaliniame teatre. Antrą kartą palikęs Latviją, M. 1949 išvyko į JAV. Nuo 1925 dalyvavo savo kūriniais įvairiose tarptautinėse parodose. Paskelbęs daug raštų apie teatro meną ir para-

šęs dramatinę trilogiją Daugavieši. M. dekoracijos ekspresionizmo įtakotos — linkusios į simbolizmą, stilizaciją ir formų paprastumą, kartais priartėjančios prie abstrakcijos. 1933 Kaune norėjo steigti modernų dramos teatrą. *H.N.*

Munčelis Alfonsas (g. 1914 VII 21 Rygoje) buv. Vilniaus Vaidilos teatro aktorius. 1935 baigė Švenčionių liet. gimn. ir tais pat metais įstojo į Vilniaus univ. studijuoti geografijos. 1937 mėgino stoti į teatro institutą Varšuvoje, bet kaip lietuvio neprimė. Dirbo vaidybinį darbą Vilniaus Vaidilos teatre, kur daugeliu atvejų parodė komiko talentą. Vaidino Vilniuje ir Vilniaus krašto įvairiose vietovėse. Kai Vilnius grįžo Lietuvai, 1940 M. įstojo į Vilniaus univ. dramos studiją, bet mokslą sutrukdė karo įvykiai. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. 1948 emigravo Australijon. *V.Klb.*

Mundai (munda) vieni iš seniausių Indijos gyventojų. Šiandien m. priskaičiuojama iki 3,2 mil., kurie gyvena Čotos, Nagpuro plokščiakalniuose, Madras ir kt. gretimose srityse, o atskirų kilčių yra prie Himalajų, Nahal-Satpura kalnuose ir kt. Jų šeimoje moteris daugiau gerbiama kaip indų ir turi gana daug teisių; matriarchatinės santvarkos teisės iškyla daugeliu atvejų (vyras atiteka pas moterį, anksčiau — ir vyro kuvadinė talka moteriai gimdant ir kt.). Jų kiltys telkiasi pagal totemus; gausus dvasių, protėvių kultas, nors gerbia vyriausiuoju dievu kalnų ir augmens dievą, miškus ir išskirtines uolas. Pats induizmas juos mažai tepalietė. Anksčiau buvo gana dažnos ir žmonių aukos.

S. Ch. Ray, The Mundas and their Country 1912; *R. Heine-Geldern,* Orissa u. die Munda 1929; *J. Hoffmann u. A. van Emelen,* Encyclopaedia Mundarica 13 t., 1930–50. *A.Mž.*

Munday Anthony (1553?–1633) anglų dramaturgas ir aktorius. Ilgą laiką gyveno Europoje, pasižymėjo antipopiežinėmis brošiūromis. Prisidėjo prie M. Draytono ir T. Dekkerio veikalų parašymo. 1605–16 buvo pagrindinis šventinių vaidinimų rašytojas Londono miestui.

Mundelein George William (1872–1939) pirmas JAV vakarinių valstybių kardinolas. Klasikines studijas išėjęs Manhattano kolegijoje Naujorke, teologinius mokslus ėjo Šv. Vincento sem. Beatty, Pa., ir Propagandos kolegijoje Romoje, kunigu išvęstas 1895. Vysk. McDonell sekretorius Brukline; Bruklino diecezijos kancleris 1897–1909 ir vysk. padėjėjas 1909–15. Čikagos arkiv. nuo 1915. 1924 pakeltas kardinolu. Suruošė tarptautinį eucharistinį kongresą Čikagoje 1926. Rūpinosi parapinių m-lų steigimu, įkūrė eilę aukšt. kat. mokyklų, suorganizavo Quigley paruošiamąją seminariją, įkūrė modernią kunigų seminariją, su stambia biblioteka, fizikos, chemijos, biologijos kabinetais, laboratorijomis (jos įsteigimas kainavo keliolika milijonų dol.); seminarija ir aplink ją išaugęs miestelis buvo pavadinta M. vardu. Įsteigė Mundelein mergaičių kolegiją, Lewis Memorial motinų ligoninę, centralizavo ir išplėtė šalpą, įkurdamas United Catholic Charities. Prez. Franklin D. Roosevelto bičiulis, padėjęs susidaryti artimesniems santykiams tarp JAV ir Vatikano. Palankus lietuviams. Būdamas Brukline, 1898–99 klebonavo lietuvių Angelų Karalienės par., Čikagoje paskyrė pirmąjį lietuvį prelatą M. Krušą. Lietuvaitėms Šv. Kazimiero seserims pavedė Loretto ligoninę; globojo beplečiančius savo veiklą marijonus ir kazimierietes.

Kardinolas Mundelein

P. Lapelis, Draugija nr. 3, 1940, 136–142; nr. 4, 188–196; Draugas 232, 1939. *J. Pr.*

Münden V. Vokietijos mst. tarp Kasselio ir Göttingeno, prie Fuldos ir Veros upių santakos, sudarančios Vezerį; 21.200 gyv. (1953). Göttingeno univ. miškininkystės fakultetas, XVI a. pilis, Šv. Blažiejaus (XII a.) ir Šv. Egidijaus (XIII a.) bžn., daug senų sijinių namų.

M. f a j a n s a i 1732–1854 Hannoverio Mündene veikusio fabriko gaminiai, labai paplitę Š. ir V. Vokietijoje XVIII–XIX a. Jie turi mėlynų ar žydrių spalvų gėlių motyvų.

Mundy Anthony žr. Munday, Anthony.

Mundinus (Mondino) da Luzzi (1276–1326) italų gydytojas ir anatomas, medicinos mokslų prof. Bolonijoje. Manoma, kad jis pirmutinis preparavo žmogaus lavoną.

Mundiruotė žr. Apranga.

Mundt Theodor (1808–1861) vokiečių rašytojas, Jaunosios Vokietijos sąjūdžio dvasinis vadas. 1848 profesoriavo Breslave, vėliau Berlyne. Dėstė istoriją. Išsp. Kritische Wälder 1833, Die Kunst der deutschen

Prosa 1837, Charaktere und Situationen 1837, Geschichte der Literatur der Gegenwart 1842, Ästhetik 1845, Die Staatsberedsamkeit der neueren Völker 1848, Dramaturgie 1848, Macchiavelli 1851, Geschichte der deutschen Stände 1852. Heinės ir Jean Paul įtakoj parašyta M. kelionių novelė Madonna 1835 ir kt. Buvo leidęs ir keletą trumpalaikių žurnalų, kur stojo prieš to meto prūsų cenzūrą.

O. Draeger, T. M. und seine Beziehungen zum Jungen Deutschland 1909. *A.špl.*

Munduruku žr. Tupai (tupi).

Mundus (lot.) pasaulis; m. intelligibilis — dvasinis, tik protu suvokiamas pasaulis; m. sensibilis — jusliškai patiriamas pasaulis. Žr. Pasaulis.

Munga, mungo yra perdirbtos vilnos pluoštas iš veltų vilnonių skudurų. M. pluoštas tėra 5–20 mm ilgio. Vartojama verpimui kaip priemaiša su ilgesne vilna, medvilne ar dirbtiniais pluoštais. Geresnė m. rūšis būna iš naujų gelumbės atkarpų (pvz. iš siuvyklų atmatų) negu iš senų drabužių, skudurų.

Municija žr. Amunicija.

Municipalinis socializmas žr. Socializmas.

Municipalitètas (lot. municipium ‚miestas, turįs romėnų miestų teises') vietinės savivaldos, savivaldybės, organas, renkamas vietos gyv. savivaldybės įstatyme nustatyta tvarka, nustatytam laikui ir apibrėžtoms pareigoms. JAV tie organai, meras ir councilmen (burmistras ir valdybos nariai) renkami betarpiškai visų turinčių teisę balsuoti gyventojų balsavimu. Lietuvoje gyventojai rinkdavo tarybą, kuri pati išrinkdavo burmistrą ir valdybos narius. Istoriškai jos atsiradimas jau matomas labai senais laikais, kai žydėjo miestai Memfis, Tebai, Babilonas, Niniva. Galima tvirtinti, kad m. lydėjo civilizaciją, tačiau iš pradžių dar nebuvo aiškesnės ribos tarp valstybės ir savivaldybės tvarkos. Aiškiau tas skirtumas matyti Graikijoje, kur dėl geografinių sąlygų kiekvienas miestas turėjo savivaldą. Taip pat ir didelėje Romos imperijoje kiekvienas didesnis miestas savaip tvarkosi. Viduramžiais prie jų feodalinės tvarkos šioji savivalda nebuvo taip ryški, tačiau neišnyko, o, atvirkščiai, kai kurie miestai savo teises apgynė jėga. Vokietijoje XI–XII a. žydėjo galinga miestų sąjunga, vadinama Hanzos sąjunga, su savo kariuomene prekybos operacijoms apginti. Dabar naujais laikais nėra nė vieno civilizuoto krašto, kur miestai, be valstybinių įstatymų, dar nesitvarkytų savo savivaldybės įstatymais.

Savivaldybės organams įstatymų ribose leista: 1. skelbti potvarkius savo vietiniais reikalais, 2. nustatinėti mokesčius, 3. turėti tvarkai palaikyti savo policiją, 4. valdyti ir tvarkyti savo turtus, 5. sukurti teismus. Savivaldybės valdančius organus sudaro burmistras, valdybos nariai ir tarybos. Tačiau suteiktos jiems teisės nėra visuose miestuose vienodos, pvz. JAV Bostono merui tiek suteikta teisių, kad jis vadinamas miesto diktatorium. Savivaldybės organai pirmoje eilėje tvarko savo miesto viešus reikalus: gatves, aikštes, parkus, viešo pobūdžio pastatus (mokyklas, muziejus ir t.t.) ir kitką, kas naudojama viešam reikalui: vandenį (vandentiekį ir kanalizaciją), dujas, transportą (autobusus, požeminius traukinius, tramvajus), palaiko švarą (gurguolės) ir t.t. Žinoma, daug kur, ypač JAV tos funkcijos pagal sutartis pavestos privačioms bendrovėms. Kaip JAV statistika rodo, vandentiekio 75% priklauso savivaldybėms, likę 25% — privačioms bendrovėms; elektros (apšvietimo) tik 22% priklauso savivaldybėms, o dujų vos 10% yra savivaldybių nuosavybė.

Lietuvoje jau didžiųjų kunigaikščių laikais XV–XVI a. didesniųjų miestų gyventojai gavo teises savarankiškai tvarkytis. Tos jų savivaldybės teisės buvo vadinamos magdeburginėmis miestų teisėmis. Tokias teises turį miestai patys rinkdavosi savo viršininkus ir teisėjus. Naujais Lietuvos nepriklausomybės laikais miestų teisės savarankiškai tvarkytis buvo sureguliuotos savivaldybės įstatymu (žr. Savivaldybė).

Č.Bt.

Municipalizacija (prc. municipalisation) priverstinis būdas vieną ar kitą nuosavybę paimti iš privačių asmenų ar bendrovių miesto savivaldybėn arba susavivaldybinimas, atidavimas municipaliteto (vietos savivaldybės) nuosavybėn, priežiūron arba kontrolėn; įjungimas į municipalinį (komunalinį) ūkį. Municipalizuojamos dažniausiai visuomeninio patarnavimo įmonės (elektros jėgainės, vandentiekis) ir viešosios reikšmės institucijos (kapinės, turgavietės). M. siekia apsaugoti vietos gyventojų interesą ir dažniausiai reiškiasi tose srityse, kuriose trūksta privačios iniciatyvos. Šalia socialinio, m. kartais turi ir fiskalinį tikslą. Yra žinoma municipalinė prekyba, kuri gali būti arba monopolinė, kai municipalija turi išimtinę

teisę prekiauti, arba konkurencinė, kai municipalinės įmonės konkuruoja su privatinėmis. Kai m. siekia apimti vis naujas ūkinio veikimo sritis, kalbama apie m u n i c i p a l i n į s o c i a l i z m ą. Žr. Komunalinis ūkis. *J.Ppl.*

Municipium (lot. ‚atliekančių pilietines pareigas bendruomenė', nuo municeps ‚pilietinių pareigų dalyvis') sen. rom., ypač Italijoje, turįs savivaldą laisvas miestas, kurio gyventojai 338 pr. Kr. gavo tokias pat teises ir turėjo atlikti tokias pat pareigas (munia) Romai, kaip ir cives Romani, ‚Romos piliečiai'. Nuo 89 pr. Kr. visi Italijos miestai gavo Romos piliečių teises. Nuo tada ir provincijų miestų teises vis didino, kol 212 po Kr. Karakala suteikė visiems miestų bendruomenių gyventojams lygias Romos piliečių teises. M. vardu vėliau imta vadinti kiekvieną ne Romos miesto bendruomenę.

Rudolph, Stadt und Staat im roem. Italien 1935.

Muniškiai, bžk. Babtų vls., Kauno aps., 17 km nuo Kauno ir 7 km nuo Babtų, kair. Nevėžio upės krante, 2 km nuo Žemaičių plento.

M. dv. kadaise buvo Trakų vėliavininko Ign. Zaleskio nuosavybė. Jo žmona Konstancija Zabielaitė Zaleskienė 1848 pastatė M. med. Jėzaus Nukryžiuotojo bžn., kuri 1912 buvo padidinta. M. buvo Babtų par. filija, jai priklausė apie 1000 katalikų. Ties bžk. yra Neries laivų sustojimo vieta.

R.Krs.

Munk (tikroji pavardė Petersen) Kaj (1898–1944) danų rašytojas, kunigas. Studijavo teologiją Kopenhagoje ir sekė potinius bei socialinius lūžius tiek savo krašte, tiek visame pasaulyje tuoj po I pas. karo. Konservatyvus dėl savo tradiciškai stiprios vaikystės aplinkos, M. nusisuko nuo pokarinių revoliucinių demokratinių srovių ir su didele simpatija sekė augančius fašistinius sąjūdžius kontinente. Dar mokykloje būdamas, M. pergyveno ne vieną religinę krizę. Visą savo gyvenimą laikėsi savo stipriai asmeninės krikščionybės, svetimos visokioms dogmoms ir visokiai hierarchijai. M. debiutavo 1928 bibline-istorine Šekspyro stiliaus drama En Idealist (Idealistas), kurią Danijos karališkasis teatras pastatė, tačiau pasisekimo ji neturėjo. Didelio pasisekimo susilaukė jo realistinė, kaimo aplinkoje pavaizduotoji tikėjimo ir gerų darbų drama Ordet (Žodis) 1932. Dramose De Utvalgte (Išrinktieji) 1933 vaizduojamas susenęs karalius Dovydas, o Kaerlighed (Meilė) 1935 šių dienų kunigo vidaus kova — tai netikinčio žmogaus drama. Sumodernintame Šekspyro Hamlete 1935 M. palietė vėl jį dominančias politines problemas. Diktatoriaus problema ryški ir jo kelionių aprašyme Vedersö — Jerusalem retur (Vedersö — Jeruzalė, ten ir atgal) 1934 ir dramoje Sejren (Nugalėtojas) 1936, kuriai inspiracijos davė Mussolinio karas Abisinijoje. Tačiau kaip religingas žmogus M. negalėjo pripažinti Hitlerio ir jo pasekėjų žydų persekiojimo. Tai jis išdėstė dramoje Han sidder ved Smeltedeglen (Jis sėdi tirpykloje) 1939.

M. buvo ir poetas, o ypač žinomas kaip pamokslininkas. Ta daugeriopa M. veikla greit padarė jį vieną iš svarbiausių kultūrinių asmenybių Danijoje. Dėl politikos įvykių 1939 jis pasijuto diktatorių apviltas. Nemažiau sujaudintas buvo ir Sovietų Sąjungai užpuolus Suomiją; tai dar labiau suaktyvino jo konservatyvų antikomunizmą. Vokiečiams okupavus Daniją, M. pasidarė dideliu svetimo režimo Danijoje priešininku. M. mėgino tapti patriotiniu-tautiniu vadovu. Tai atliko jis savo lyrikoje, kurios rinkinių suminėtini Det unge Nord (Jaunoji Šiaurė) 1942, Danmark, lidt om Folk og Faedrelan (Danija, kentėk už tautą ir tėvynę) 1943, Den blaa Anemone (Mėlynoji anemonė) 1943, Sidste Digte (Paskutinieji eilėraščiai) 1944. M. pasikeitęs politinis nusistatymas paveikė ir jo dramaturgiją. Pvz. dramoje Niels Ebbesen 1941, nors ir vaizduojama kova tarp danų riterio Ebbeseno ir Holšteino okupacinių dalinių XIV a., tačiau pirštu rodo į vokiečius okupantus. Veikalas buvo konfiskuotas. M. ima vis dažniau ir dažniau gana aštriai pasisakyti prieš vokiečius ir jų pasekėjus. Naktį iš 4 į 5 d. sausio, 1944, vokiečių gestapo buvo nužudytas savo namuose. Nužudymas sukėlė pasipiktinimą visoje Skandinavijoje. M. nusistatymas per okupaciją ir jo mirtis paveikė jo kaip poeto vertinimą. Aišku, M. turėjo neįprastų dramatinių gabumų, tačiau kaip dramaturgas jis buvo pervertintas. Kaip lyrikas ir prozaikas jis buvo labai nelygus. Geriausiu jo veikalu laikomas pamokslų ir prisiminimų rinkinys Foraaret saa sagte kommer (Pavasaris ateina taip palengva) 1942. Jubiliejinė M. raštų laida 9 tt. 1948.

O. Palsbo, K. M. 1940; *J. K. Larsen,* K. M. som Dramatiker 1941; *S. Stolpe,* K. M. dikataren och

profeten 1944; *G. Hammar,* Livsproblemet hos K. M. 1945; *A. Drewsenx Christensen,* Riddern i Munkekutte. Religiöse Problemer hos K. M. 1949; *G. Ollén,* K. M. 1944; *A. Henriques,* K. M. 1944. *J.Lng.*

Munkácsy Mihaly (1844–1909) vengrų tapytojas, realistas. Pirmykštė pavardė buvo Lieb, bet 1863 įbajorintas pasivadino M. Mokėsi Budapešte, Vienoje, Münchene ir Düsseldorfe. Paryžiuje gavo Courbet įtakos ir garsėjo savo istorijos, religijos ir žanro paveikslais, pvz. Paskutinė nuteistojo diena, Čigonai, Naujokų ėmimas, Miltonas, Kristus prieš Pilotą. Tapybiškai efektingi M. etiudai aliejumi. Išsp. Souvenirs 1896.

K. von Lyka, M. von M. 1926.

Münnich Burhard Christoph (1683–1767) rusų valstybininkas ir feldmaršalas, nuo 1728 grafas. Jaunystėje tarnavo prancūzų, saksų, o nuo 1720 perėjo tarnauti rusų kariuomenėn. Vadovavo Ladogos kanalo statybai, Kronstadto uosto įrengimams, pertvarkė Rusijos kariuomenę Prūsijos pavyzdžiu. 1736–39 rusų turkų kare, M. vadovaujami, rusai turėjo didelių laimėjimų. Įsteigė kadetų korpą, reorganizavo caro gvardiją. 1740 pašalino regentą E. Bironą iš valdžios, bet ir jį patį carienė Elzbieta 1741 ištrėmė į Sibirą, kur išbuvo ligi 1762. Išsp. Ebauche pour donner une idée de la forme de l'empire de Russie 1774.

Muñoz 1. Antonio Degrain (1841–1924) ispanų dailininkas, žinomas vadinamojo Malagos tapybinio stiliaus kūrėjas, tapęs didelio masto istorinius paveikslus, kartu įpindamas į juos ir peizažų. Jis laikomas paskutiniu didžiuoju ispanų XIX a. dailininku, nepaprastu peizažistu. Žymiausi paveikslai: Teruelio meilužiai, Besimeldžiančios vienuolės, Otelo ir Dezdemona, Malda, Stovykla.

2. Seca Pedro (1881–1936) ispanų dramaturgas. Pilietinio karo metu raudonųjų sušaudytas. M. pasižymėjo kaip vienas geriausių sainete (trumpa, komiška pjesė) ir ‚astracan' (netvarkinga, suraizgyta pjesė) rašytojų, kuriose sudarydavo neįtikimiausias situacijas, iš kurių žiūrovai nuolat kvotojosi. M. turėjo nepaprastą pasisekimą. Iš vienos pusės jis skatino rožinį optimizmą, juokuose skandino kasdienines dramas ir tragikomedijas, iš kitos — žiūrovams rodė jų pačių dorovinę menkystę. Iš kelių šimtų jo paliktų pjesių geriausiomis laikomos: La venganza de don Mendo (Dòn Mendo kerštas), La plasmatoria, Los extremeños se tocan, La Tela, Pepe Conde, La Barba de Carillo. *P. Gč.*

Munro 1. Dana Carleton (1866–1933) JAV istorikas medievelistas, Pensilvanijos 1893–1902, Wisconsino 1902–15 ir Princentono 1915–33 univ. prof., vėliau istorijos departamento vedėjas. Jo ypatingų studijų sritis buvo Kryžiaus karai. Jis išauklėjo eilę medievelistų, atsidėjusių Kryžiaus karų tyrimui, ir žadino susidomėjimą jais akademinėse sferose. Pats ruošėsi rašyti Kryžiaus karų istoriją ir rinko medžiagą ilgus metus. Tačiau, būdamas griežtai tikslus ir pedantiškai kritiškas sau pačiam, darbo neatliko iki mirties. Paliko vien spausdintiną rankraštį paskaitų, skaitytų Lowell inst. apie kryžiuočių karaliją. Jas išleido jo buvęs mokinys A. C. Krey: The Kingdom of the Crusaders 1935. Būdamas viduramžių prof., atidžiai sekė to laikmečio literatūrą ir ją spaudoje kritiškai vertino. Paliko daug išsamių recenzijų, o bendram medievelistikos mokslui patarnavo redaguodamas Pensilvanijos univ. leistą seriją: Translations and Reprints from the Original Sources of European History 6 t. — rinkinys šaltinių, daugiausia viduramžių, įvairiais istorijos klausimais. Pats M. šiam leidiniui paruošė šaltinius apie pop. Urboną II ir Kryžiaus karus (I t.), apie Ketvirtąjį kryžiaus karą (III t.), apie senovės krikščionių persekiojimus (IV t.). Išleido platų viduramžių istorijos vadovą: The Middle Ages, 395–1272, 1902 ir klasiškų verstinių straipsnių rinkinį (drauge su G. C. Sellerý), Medieval Civilisation 1907. Paskutinis M. darbas (su G. C. Boyce) yra naujas leidimas žinomo viduramžių bibliografinio veikalo: G. Paetow, Guide to the Study of Medieval History 1931. M. sugebėjo pažadinti savo klausytojuose susidomėjimą Kryžiaus karais, ir kai kurie jų sutelktinėmis jėgomis pradėjo leisti Kryžiaus karų istoriją. Ligšiol iš penkių suplanuotų tomų pasirodė pirmasis: A History of the Crusades, The Crusaders and the Other Historical Essays Presented to D. C. Munro by his Former Students, ed. G. Paetow 1928.

E. P. Cheney, D. C. M. American Historical Review 38, 1933. *J.J.*

2. Hector Hugh (1870–1916) anglų rašytojas, žinomas Saki slapyvardžiu. Jo knygos — Reginald 1904, The Chronicles of Clovis 1911, When William Came 1913, Beasts and Super-Beasts 1914 — pasižymi sąmojumi ir fantastiniu elementu. Trum-

pas romanas The Unbeatable Bassington 1912 yra aštri ir taikli visuomeninė satyra, kurios pagrindinės temos buvo toliau vystomos vėlesniuose anglų romanuose. Pora M. novelių išversta lietuvių kalbon.

3. William Bennet (g. 1895) JAV politinių mokslų teoretikas, 1904–30 Harvardo univ. prof. Išsp. Governement of Europe 1925, American Governement Today 1930, Municipal Administration 1934, The National Governement of United States [5]1947.

Munroe Charles Edward (1849–1938) amerikiečių chemikas, sprogstamų medžiagų specialistas. 1874–86 Jūrų akad. prof., 1892–1918 Jurgio Vašingtono univ. prof., 1910–33 dirbo kalnų kasyklų administracijoje. Bedūmio parako išradėjas.

Münster 1. M. in Westfalen V. Vokietijos mst. prie Dortmundo–Emso kanalo ir Emso intako Aa; 150.000 gyv. (1954). M. yra plačioj, derlingoj lygumoj, apimančioj š. Vestfaliją. Tai senas mst. ir žymus katalikų kultūros ir religinio gyvenimo centras. Senamiestis ligi II pas. karo išsaugojo savo viduramžių architektūros charakterį, bet per bombardavimus 90% jo sunaikinta, nors jame nebuvo karinės reikšmės pramonės. Daugumas sugriautų didžiųjų statybos žymybių, pvz. rotušė, kurioj 1648 pasirašyta Vestfalijos taika, atstatyta. Katedra (XII–XIII a.) yra didžiausia romanų stiliaus bžn. Vestfalijoje su vertingomis portalo skulptūromis. Kitos žymios bžn.: Šv. Mauricijaus XI a., Šv. Ludgero XII a. ir Šv. Lamberto XIV a. (XIX a. perstatyta). Buvusieji vyskupų kunigaikščių rūmai (XVIII a.) paversti univ. Mokslo institucijos: XVIII a. įkurtas univ. (XIX a. pradžioje uždarytas, 1818 atgaivintas kaip akademija, 1902 vėl atgavo univ. vardą), administracijos akademija, Vestfalijos ir vyskupiškoji bažnytinės muzikos m-los, inžinerijos ir misijų institutai, katalikų pedagoginė akademija, policijos m-la. Mieste yra keli vienuolynai (kai kurie jų motininiai), teatras, zoologijos ir botanikos sodai, 2 muziejai. M. įkurtas VIII a.; 803 Karolis D. jį padarė vyskupijos rezidencija (vyskupas šv. Ludgeras), 1130 gavo miesto teises, XIII a. Hanzos sąjungos narys, apie 1500 vokiečių humanizmo židinys.

Pramonė: mašinų, tekstilės, spaudos, gėrimų, šokolado, baldų, pianinų, chirurginių įrankių, cemento; vidaus vandens kelių du uostai.

Münsterio katedra

Münsterio rotušė

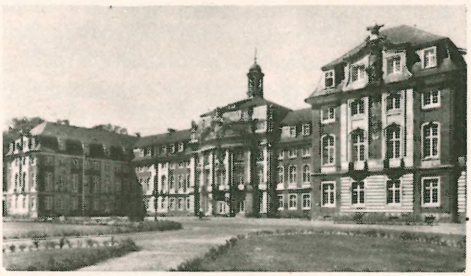

Münsterio vyskupų rūmai (universitetas)

2. Bad M. am Stein V. Vokietijos kurortas Nahės upės slėny į p. nuo Bad Kreuznacho; apie 2100 gyv. (1954). Radio aktyvus vanduo (8 versmės) gydo reumatizmą, širdies, nervų ir moterų ligas; II pas. karo metu apie 70% sunaikintas.

3. V. Vokietijos mst. Hessene į š. nuo Dieburgo; apie 5000 gyv. Nuo jo į vakarus už 2 km miške II pas. karo metu buvo vok. svarbiausia priešlėktuvinės artilerijos sviedinių gamykla (Hauptmuna), kurią 1945 III 26 amerikiečiai išsprogdino. Darbininkų ir tarnautojų patalpose 1945 IV buvo įkurta lenkų DP stovykla. Vėliau čia buvo mišri stovykla Muna (žr.).

S. Münster

Münster Sebastian (1489–1552) vokiečių geografas, matematikas ir humanistas. Išstojęs iš pranciškonų vienuolyno, 1529 patapo reformatu, prieš tai (1525–29) būdamas pamokslininku Heidelberge. Nuo 1536 dėstė Bazely matematiką ir hebrajų k. Pirmas paskelbė Bibliją hebrajų kalba ir lotynišku vertimu. 1534–35 išsp. Dictionarium trilingue. Jis 1544 išleido pirmąją laidą savo Cosmographia universalis, kuri susilaukė 46 laidų ir vertimo į vokiečių kalbą (Beschreibung aller Länder) kaip pirmasis mokslinis, populiariai parašytas geografinis veikalas vokiečių k. Svarbiausia šio veikalo laida yra 1550, išėjusi 6 tt. su 26 žemėlapiais ir paruošta talkinant 120 bendradarbių. Kiti jo veikalai: Germaniae descriptio 1530, Novus orbis 1532, Mappa Europae 1536, Rhaetia 1538, Organum uranicum 1536, Rudimenta mathematica 1551. Jo Kosmografijoje, kurios daugiau kaip trečdalį sudaro Vokietijos aprašymas, Lietuvai (Littaw) ir Žemaitijai (Samogetia) skirta 4 puslapiai. Aprašą puošia 3 iliustracijos, kurių pirmoji vaizduoja Vytį — raitelį, jojantį į deš. pusę su iškeltu

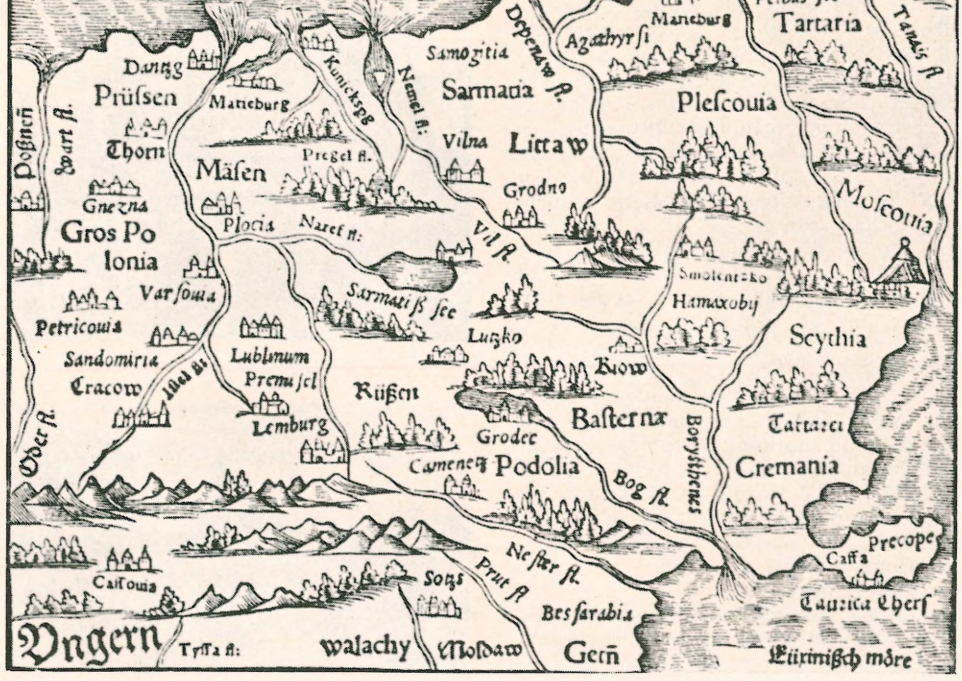

Lithuania.

Diuitiæ Lithuanorum.

LIthuania Poloniæ connexa, magna ſui parte paluſtris, plurimúmq; nemoroſa, & ob eam rem difficilis aditu ac quodãmodo inacceſſa, aquis paluſtrib. cuncta obtinentibus: hyeme cõmertia cum Lithuanis habiliora, paludibus & ſtagnis alta glacie concretis, nitue'que ſuperinfuſa, fiunt omnia mercatoribus peruia, ut uelut alto mari, quando nulla ſit certa uia aut ſemita, ſydera ſignent iter. Rara in Lithuania oppida, uillarũ incolatus infrequens: accolarũ diuitiæ pecora, pelles'que multigenum ferarũ, ut zobellinæ ſunt & harmelinæ, quibus regio inſigniter ſcatet, ceræ ac mellis abundans, uſus pecuniæ genti nullus, inter ſe matronæ palàm concubinos habent uirorũ permiſſu, quos connubij uocant adiutores: cõtrà pellicatus uiris probro datur. Soluũtur facile matrimonia mutuo conſenſu, & iterum atque iterũ nubunt, adeo gens una cæteris mortalibus diuerſo uiuit ritu, ut non abſurdũ ſit illud Ariſtippi, Honeſtum nõ natura ſed conſuetudine cõſtare. Vini rariſsimus uſus, panis nigricans non cribratus, armenta uictum præbent, multo lacte utentibus. Sermo genti uel Polonis, Sclauonicus. Hic enim ſermo q̃ latiſsime patet, ac plurimis quidem gentibus cõmunis eſt. Caput regionis Vilna eſt, epiſcopalis ciuitas, & eſt tantæ magnitudinis quantæ Cracouia cũ omnibus ſuburbanis. Domus tamen cõtiguæ in ea non ſunt, ſed ueluti in rure horti intermediãt & pomaria. Duo fortiſsima caſtra habet, unum in monte ſitum, alterũ inferius in plano. Tartari quidam circa Vilnam in aſſignatis pagis habitant, qui agros noſtro more colentes, laborãt & merces uehunt. Vtũtur lingua Tartarica, & profitentur Mahumeticã fidem. Lithuani primum condiderunt oppidum Vilua elevationis poli 57. graduum, ex nomine ducis illud ſic nominantes, ſicut & flumina quædam præterfluentia ab ipſo Vilam & Vilnam appellarunt. Fuit gens Lithuanorũ annis ſuperioribus tam contempta apud Ruthenos, ut principes Kyouienſes uilia quæque ob egeſtatẽ & ſoli ſterilitatem in ſignum ſubiectionis acceperint. Sed Lithuani tandem excuſſo iugo dominationis, Ruthenos ſibi ſubiecerunt. Colebant ab origine Lithuani numina,

Honeſtũ conſuetudine conſtat.

Magnitudo Vilnæ.

Idola Lithuanorum.

ignem, ſyluas, aſpides & ſerpẽtes, quos etiam in ſingulis domibus uelut deos penates nutriebant, ſacrificia faciebant & uenerabãtur. Coluerunt ſacrum ignem, eum'que perpetuò nutriebant. Sacerdotes templi materiam ne deficeret, miniſtrabant. Hos ſuper uita ægrotantiũ amici conſulebãt. Illi nocte ad ignem accedebãt, mane uero conſulentibus reſponſa dantes, umbram ægroti ſe apud ignem ſacrũ uidiſſe aiebant. Alij adhuc interiores ſolem coluerunt, alij uero ſyluã, & quæ arbor procerior fuit, huic digniorem cultum impenderunt. Cum autem illis uerbũ Chriſti prædicaretur, & populus uocatus fuiſſet ut arbores excinderẽt, nemo erat qui ſacrum lignum ferro contingere auderet, quouſque uerbi conciona tor eos ſuo exemplo animaſſet, alij autem eiulantes Vitoldũ principem adierunt, queruntur'q; ſacrum locum ſucciſum & domum Dei ademptam, in qua diuinã opem petere cõſueſſent, inde ſoles, inde pluuias abſtinuiſſe &c. Motus Vitoldus (alijs Vitonodus) ueritus'que populorũ tumultum, Chriſto potius quàm ſibi deeſſe plebẽ uoluit, reuocatis'que literis quas præſidib. prouinciarum dederat, concionatorẽ ex prouincia decedere iuſsit, tam graue fuit falſam religionem pectoribus ſemel infixam radicitus exterminare. Suprà in deſcriptione Poloniæ uberiorem de hac re habes tractationem, quam obiter libuit hic repetere.

Fratres { Olgerdus. Iagello / Keiſtut. Vitoudus

Fratres Teutonici ordinis multis annis excurſiones Lithuanorum repreſſerunt uſque ad tempora Olgerdi & Keſtuti fratrum. Fuit Keiſtutus magnus Chriſtianorũ perſecutor, qui in una pugna ter à fratribus Teutonicis captus fuit, & tamen ſua calliditate ſem-

didžiuliu kardu, be skydo. M. kosmografijos iliustracijų meninė ir istorinė vertė labai nevienoda. Dalis iliustracijų neturi jokio ryšio su tikrove ir kartojamos įvairiose teksto dalyse. Po plataus Lenkijos aprašymo M. kosmografijoje yra 4 psl. Lietuvos, Žemaitijos, Vilniaus ir kelių kitų Lietuvos miestų aprašymas iliustruotas Vyčiu, Lietuvos pagonių ugnies ir žalčio garbinimo scena, fantastišku Vilniaus miesto vaizdu, kuris įvairiose laidose pasirodo dviem variantais, ir lietuviško elnio raižiniu. Geografinei daliai skiriami tik keli sakiniai, o daugiau aprašoma istorija, papročiai, ūkis. Tikri faktai maišomi su nugirstais gandais. Knygos pradžioje įdėtame atlasėlyje Žemaitija parodyta į šiaurę nuo Lietuvos, Latvijos vietoje. Lietuvos sostinę Vilnių lygina dydžiu su Krokuva, o Naugardą sako esant didesnį už Romą. Lietuvoje esama daug tautybių: liet., žemaičių, jotvingių (jų nedaug), prūsų, latvių, žydų (ypač Trakų mieste), totorių (Vilniaus apylinkėse esama jų kelios vietovės) ir rusų. Vilnius esąs prie Vilnelės (Vileine) ir Vilijos, kuri ties Kauno pilimi įtekanti į Prūsų marias. Nemunas vadinamas Chronon fl. ir Nemen fl. Kitos Lietuvos upės: Dzvina, Neper (Dniepras) ir Tannais (Donas). Didžiausias lietuvių turtas yra naminiai gyvuliai, nors jie augina ir javus, kopia medų, gamina midų (‚bet paprasti žmonės geria vandenį...'). Krašte praktikuojama žmonių prekyba, lengvi šeimų išsiskyrimai.

V. Hantzsch, S. M. 1898; *H. Wilsdorf,* Die Cosmonography des S. M. 1544 (Der Freiberger Forschungshefte 5) 1954. *A.B. ir P.Rkl.*

Münsterberg Hugo (1863–1916) vokiečių filosofas ir psichologas - psichoterapeutas. Kadangi visus savo veikalus parašė ir paskelbė dirbdamas JAV, amerikiečiai jį laiko savu. M. studijavo iš pradžių mediciną Ženevos univ., vėliau psichologiją Leipcige pas W. Wundtą, kuris padarė jam daug įtakos. Habilitavosi Freiburgo i/Br. univ., kur 1891 buvo pradėjęs dėstyti, bet nuo 1892 persikėlė į Harvardo univ. (Cambridge, Mass.) ir dėstė čia eksperimentinę psichologiją. Psichologijoj liko ištikimas Wundto mokinys, o filosofijoje — savo Freiburgo mokytojo H. Rickerto mokinys. M. didžiausias nuopelnas, kad jis nukreipė psichologijos mokslą praktine linkme, pritaikydamas ją medicinos ir teisės srityse, todėl jis yra laikomas psichotechnikos įkūrėju. Išsp. Grundzüge der Psychologie 1900, 1918, Science of Idealism 1906, Der Amerikaner 1908, Philosophie der Werte 1908, Psychotherapy 1909, Grundzüge der Psychotechnik 1914, Psychology — General and Applied 1915, A Psychological Study 1916. *A.Lgm.*

Münstermann Ludwig (apie 1575–1638/39) vokiečių skulptorius. Jo medžio ir alebastro figūros yra ekspresyvios ir visai be statiškumo. M. atstovavo tai religiškai nusiteikusiai manierizmo (žr.) pusei, kuri stipriausiai išreikšta Ispanijoje El Greco mene. Darbai: 1607–12 Oldenburgo pilies skulptūros, 1614 altorius Varelyje, eilė altorių, sakyklų ir vargonų skulptūrų Oldenburgo apylinkės bažnyčiose.

M. Riesenbieter, L. M. 1930.

Muntaner Ramon (1265–1336) kataloniečių karys ir istorikas. Bendradarbis garsiojo Roger de Floro jo žygyje į Rytus, Gallipolio gubernatorius. Laikomas geriausiu viduramžių kataloniečių istoriku. M. parašė garsiąją Cronica, pasižyminčia epine jėga ir alsuojančia gilia poezija. Joje pasakoja visus garbingus žygius Rogero, Rocaforto ir savo paties bei karštai gina kataloniečių tautą ir jos kunigaikščių šeimą su tokia gyva ir stipria išraiška, kad lyginamas Ksenofontui.

Münter Gabriela (g. 1877) vokiečių tapytoja. Mokėsi Müncheno meno akademijoje. Kandinskio (žr.) mokinė ir žmona, kartu su juo viena iš Neue Künstler-Vereinigung steigėjų ir Der Blaue Reiter narė. Iš pradžių impresionistė; nuo 1908 pasuko į ekspresionizmą. M. savo namuose, Murnau mieste, išsaugojo apie 200 Kandinskio tapybos darbų iš 1902–14, kuriuos jis pats pas M. gyvendamas buvo sukūręs ir su ja išsiskirdamas paliko. 1957 savo 80 metų jubiliejaus proga M. tuos Kan-

G. Münter Vyras prie stalo

dinskio paveikslus padovanojo Müncheno Städtische Galerie, kuri dabar turi Kandinskio ir M. sales.

V. Munters

G. F. Hartlaub, G. M. 1952.

Munters Vilhelms (g. 1898) latvių diplomatas. 1925 baigė Latvijos univ. (chem. inž. laipsniu). Nuo 1920 dirbo Latvijos užsienio reikalų ministerijoje (be kita ko, 1925–31 buvo Pabaltijo skyriaus vedėju). 1933–36 užsienio reikalų m-jos generalinis sekretorius, 1936–40 užsienio reikalų ministras. 1935–39 latvių delegacijos vadovas Tautų sąjunpos pilnaties susirinkimuose. 1940 išvežtas į Sov. S-gą.

Munthe 1. Axel (1857–1949) švedų gydytojas ir rašytojas. Praktikavo kaip nervų ligų specialistas, pirma Paryžiuje, nuo 1890 Romoje. Švedijos karaliaus rūmų gydytojas 1903, karalienės Viktorijos asmeninis gydytojas 1908, pirmasis karaliaus rūmų gydytojas 1909. Pasistatė vilą San Michele, kurią jis paskui pavertė turistų gausiai lankomu muziejumi. 1946 M. tą savo vilą užrašė švedų valstybei. M. buvo Capri saloje nupirkęs ir iš viduramžių užsilikusį bokštą Torre di Materita, kuriame buvo įsirengęs ir sau butą. Per I pas. karą M. tarnavo vienoje anglų lauko ligoninėje ir anonimiškai išleido knygą Red Cross and Iron Cross 1916, kur jis apkaltino vokiečius už barbarišką kariavimo būdą. 1942 M. grįžo į Švediją ir ligi mirties gyveno Stockholmo pilyje kaip švedų karaliaus Gustavo V svečias.

XIX a. pabaigoje M. iškilo ir kaip rašytojas, rašęs slapyvardžiu Puck Munthe, savo škicų knygomis Från Napoli (Iš Neapolio) 1889 ir Små skizzer (Apybraižos) 1888. Tuos škicus jis paskui perdirbo ir išleido angliškai Letters from a Mourning City 1887 ir Vagaries 1898, peržiūrėta ir papildyta laida Memories and Vagaries 1908. Tais pačiais metais išėjo ir švediškoji laida Bref och skizzer (Laiškai ir škicai). Naujai perredaguota angliška laida 1930, o švediškoji versija, išėjusi 1931, buvo pavadinta En gammal bok om människor och djur (Sena knyga apie žmones ir žvėris). Didelio pasisekimo susilaukė M. savotiška, fantazijos kupina atsiminimų knyga The Story of San Michele 1929, 1930 išėjo tos knygos švediškoji laida. Toje knygoje M. gyvai, humoristiškai ir su stipria nuotaika pasakoja apie save patį, savo kilmingus pacientus, neturtinguosius draugus, tiek žmones, tiek gyvulius. Ši knyga turėjo svarbios reikšmės memuariniam žanrui anglų literatūroje tarpkariniame laikotarpyje. M. paaukojo daug pinigų gyvulių globai, aklųjų priežiūrai, rėmė laplandiečius. Lietuviškai San Michele išvertė Pr. Povilaitis 1937, antras leidimas JAV 1950–51.

K. Bonde, I skuggan av San Michele 1946; *G. Munthe,* A. M. 1949.

2. Gerhard (1849–1929) norvegų tapytojas. M., Erik Werenskiöld ir Christian Krogh buvo centrinės norvegų XIX a. pabaigos meno figūros. 1874 išvyko į Düsseldorfą ir buvo smarkiai paveiktas savo tautiečio Ludwig M. gamtovaizdinės tapybos,

G. Munthe Šiaurės gaisų dukros

tačiau jo mokiniu M. nebuvo. 1877–82 M. gyveno Münchene, kur tapė savarankiškai ir kartu studijavo senuosius meistrus. Paskui grįžo į Norvegiją ir ypač buvo pamėgęs piešti krašto gamtą ir žmones. Jis labai mėgo vaizduoti gamtą, ypač žmogaus rankos pažabotą (pavyzdžiui Nuo Eggedal 1888, Sodas 1889). Tačiau M. nebuvo vien tik natūralistas gamtovaizdininkas. Jau ir šio žanro paveiksluose matyti dekoratyvinių bruožų; tai ypač išryškėjo jo Juoda-balta parodoje Osloje 1893. Čia jis išstatė savo Norvegų liaudies pasakų fantazijas, kurios tiek savo spalvų pasirinkimu, tiek ornamentika bei kampuotu piešiniu turi ryšio su norvegų liaudies vaizdiniais audiniais. Tos fantazijos nebuvo atskiros pasakų ar liaudies dainų iliustracijos, o mėginimas perteikti primityvų šiaurietišką įsivaizdavimo pasaulį. Tas pats yra ir su jo dekoracijomis pasakų sa-

lėje Hollmenkollen 1895, Taikomojo meno mokykloje Osloje 1903, Oslos biržos salėje 1912 ir Håkano salėje Bergene 1914 (per 1944 bombardavimą sunaikinti). Kai M. buvo pavesta iliustruoti Snorre Sturlason Karalių legendas (1896–1900) ir Draumkvaede (1906), jis turėjo griebtis kitų stiliaus priemonių, o ne natūralistinių. ‚Mes negalime senovės pas save pakviesti, mes turime ten patys nueiti. Kiekvienas laikotarpis turėtų būti iliustruojamas to laiko meno akimis', pasakė jis. Savo kampuotu, ornamentiniu piešimo stiliumi M. sugebėjo geniališkai pagauti tų kūrinių tiek kalbos, tiek dvasios šiurkštumą. M. savo stipriomis audinių būdo dekoracijomis atgaivino tautinį audimo meną. Pagal jo kompozicijas jo žmona ausdavo. 1919 buvo išleistas M. straipsnių ir prisiminimų rinkinys Minder og meninger (Mintys ir nuomonės).

3. Ludvig (1841–1896) norvegų tapytojas. 1893 prof. Düsseldorfe. M. meno paveikslų motyvai, kartais net ligi kraštutinumo suprastinti, daugiausia yra pakrančių paveikslai, snieguoti gamtovaizdžiai prieblandoje arba atodrėkyje, epizodai iš miško žvėrių gyvenimo. *J. Lng.*

L. Munthe Norvegijos vakaras

Muntjakas (Muntiacus muntjac) mažos elnių grupės vardas, gyvenančios P. ir R. Azijoje. M. paprastai laikosi atskirai ir tik retais atvejais poromis. Jie gyvena aukštumų miškų tankmėse ir tik vakarais bei rytais nusileidžia į žemumas pasiganyti. Šios giminės elnių kūnas gana ilgas, kojos trumpos, gelsvai raudonos spalvos.

Müntzer Thomas (apie 1489–1525) anabaptistas, teologas, vokiečių reformacijos veikėjas. Mokėsi Leipcigo ir Frankfurto univ. 1519 priėmė Liuterio mokslą ir nuvyko pas jį į Wittenbergą. Dalyvavo Liuterio delegacijoje, kai šis vyko į Leipcigą

Muntjakas

disputo su J. M. Ecku. Betgi greit nuo Liuterio mokslo pasitraukė, kadangi M. panoro radikaliu būdu vykdyti gyvenime Evangelijos mokslą. 1520 palikęs Zwickau Šv. Marijos bžn. pamokslininku, jis patraukliai pradėjo aiškinti žemesniems luomams Šv. Rašto alegoriškus dalykus ir skelbė ‚Šventųjų karalystę žemėje'. Netrukus jo programą pasmerkė Liuteris, o vėliau ir Zwickau miesto valdžia jį ištrėmė iš miesto. Tada M. nuvyko į Prahą ir čia husitų taboritų įtakoje dar labiau suradikalėjo. 1523 atsirado Allstedte ir čia savo socialinės lygybės teorijas beskelbdamas sulaukė didelio pritarimo žemesniuose gyventojų sluoksniuose. M. reformavo pamaldas, įvesdamas vokiečių kalbą. Iš Allstedto taip pat buvo ištremtas. 1525 pradžioje atsirado Mühlhausene, kur įvedė teokratinį komunistinį valdymą, bendruomenino turtus. Kai Vokietijos valstiečiai religinio mokymo įtakoje sukilo, M. su savo pasekėjais prisidėjo prie jų. 1525 V 15 M. pateko Hesseno grafo Pilypo nelaisvėn, o V 27 nubaustas mirtimi. 1931 Böhmler ir Kirn išsp. M. laiškus, o 1950 C. Hinrichs politinius raštus.

M. Beer, Allgemeine Geschichte des Sozialismus und sozialen Kämpfe ⁶1929; *K. Kautsky,* Vorläufer des neueren Sozialismus ³1920; *C. Hinrichs,* Luther und M. 1952; *M. M. Smirin,* Die Volksreformation des Th. Müntzer und der Grosse Bauernkrieg 1956. *P.Č.*

Münzer Kurt (g. 1879) vokiečių populiarių romanų rašytojas. Išsp. Casanovas letzte Liebe 1913, Der Weg nach Zion 1907, Phantom 1919, Jude und Kreuz 1928. Lietuviškai Aistra išvertė A. K. Puida 1929.

Munzinger, M.-Paša, Werner (1832-1875) šveicaras Afrikos tyrinėtojas. Jis tyrinėjo

Etiopiją, r. Afriką (ypač r. Sudaną), 1872–75 Egipto gen. gubernatorius r. Sudane. M. žuvo vienos ekspedicijos metu Etiopijoj prie Aussa vietovės. Veikalai: Ostafrikanische Studien 1864, Die deutsche Expedition in Ostafrika 1864.

Muongai (mu-ong) š. Vietnamo vietinių kiltis, kalbanti sava m. kalba ir išsiskirianti savais papročiais, bet labai artima anamitams. Jie yra ryžių augintojai.

J. Cuisinier, Les Mu'òng 1946.

Muradas kelių turkų sultonų vardas:

1. M. I (1319–1389) turkų sultonas (1359–89), pirmas pradėjęs nukariavimus vykdyti Europoje. Užgrobė Makedoniją su Adrianopoliu ir ją padarė sostine. 1373 privertė Bizantijos imp. Joną V mokėti duoklę. Smarkiai sumušė serbus Kosovo laukuose, bet ir pats žuvo. Nuo tada pateko ir Serbija turkų valdžion. Buvo žiaurus valdovas: 1385 nubaudė savo sūnų apakindamas. Sostas atiteko kitam sūnui Bajezetui.

2. M. II (1403–1451) turkų sultonas (1421–51), plėtęs turkų valdas Balkanuose, 1430 atėmė iš Venecijos Salonikus, įsibrovė į Graikiją, pagrobė dalį Albanijos ir vykdė nukariavimus M. Azijoje. 1444 prie Varnos sumušė Lenkijos ir Vengrijos karalių Vladislovą Jogailaitį, 1448 Kosovo laukuose vengrus.

3. M. III (1546–1595) turkų sultonas (1574–95), sūnus sultono Selimo II ir venecietės. Nuo M. III prasidėjo Turkijos galybės silpnėjimas, kadangi jis nesirūpino valstybės reikalais, bet daugiau savo haremu ir pasilinksminimais: muzikų, poetų draugijoje smagiai leisdavo laiką. Be to, M. III buvo įpratęs vartoti opiumą. 1580, M. III valdant, buvo pradėti diplomatiniai santykiai su Anglija, o 1583 Anglija pasiuntė pirmąjį savo atstovą į Turkiją. 1590 nesėkmingame kare su Persija neteko kai kurių teritorijų.

4. M. IV (1609–1640) turkų sultonas (1623–40), užėmęs sostą po savo dėdės Mustafo I ir nuraminęs kilusius maištus, pradėjo žiaurų savo valdymą: M. IV priskiriama 100.000 mirties bausmių baudų. Jis uždraudė vartoti tabaką, kavą, opiumą, vyną ir už neklausymą baudė mirties bausmėmis. Pats pradėjo vadovauti kariuomenei ir 1638 kare su persais užėmė Bagdadą. Laisvu laiku rašė poeziją, kuri buvo išspausdinta slapyvardžiu Muradi.

5. M. V (1840–1904) turkų sultonas (1876–1904). Valdant jo dėdei, princas Mahometas M. Effendi, toks jo vardas buvo tada, kai dėl opozicijos sultonui buvo laikomas kalėjime, ir tik 1876 maištininkai išlaisvino iš kalėjimo ir paskelbė imperatoriumi iš Dievos malonės ir tautos valia; tačiau dėl psichinės ligos negalėjo valdyti krašto, o imperatoriaus valdžia atiteko jaunesniajam broliui Abdul Hamidui II. *P.Č.*

Muralt 1. Alexander (g. 1903) šveicarų fiziologas, Berno univ. prof., tyrinėjęs nervų paerzinimo būdus. Išsp. Einführung in die praktische Psychologie 1943 (³1948), Die Signalübermittlung im Nerven 1946.

2. Leonard von (g. 1900) šveicarų istorikas, Zwinglio raštų leidėjas, nuo 1940 Züricho univ. prof. Išsp. Machiavellis Staatsgedanke 1945, Friede von Versailles 1947, Züricher Geist von Zwingli bis Keller 1951, Bismarcks Politik der europäischen Mitte 1954, Bismarcks Verantwortlichkeit 1955, Die Reformation 1957.

Murano Italijos mst. Venecijos lagunoje, ant kelių mažų salelių, pro kurias smarkiai teka potvynių ir atoslūgių metu lagunos vanduo; apie 9000 gyv. (1958), bet XVI a. buvo per 30.000. Iš to meto išlikę daug puošnių didikų vilų. Nuo 1292 M. garsėja stiklo dirbiniais (muziejus), kurie žinomi plačiai pasauly. Didelės meninės vertės yra IX–XII a. katedra su mozaika grindyse ir sienose.

Mūras pastato dalies (sienos, kupolo ar skliautų) statyba iš mažesnių statybos medžiagos vienetų, akmenų ar plytų, surištų

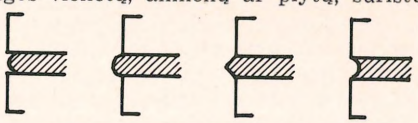

Mūro siūlių rievėjimas

tarp savęs rišamuoju skiediniu. Yra išlikusių m. statybos paminklų iš labai senų laikų. Akmens m. maldyklos buvo statomos sen. Indijoj ir Egipte. Kai kuriems senovės pastatams buvo vartojami dideli akmens blokai, iki 800 tonų svorio. Vėliau mūrijimui palengvinti pradėta vartoti mažesni akmenys. Daug viduramžių pastatų buvo taip pat akmens m. Naujesniais laikais akmens m. vis daugiau pakeičiamas plytų mūru, nors tebenaudojamas monumentaliniams pastatams, paminklams, atraminėms sienelėms, apdailai.

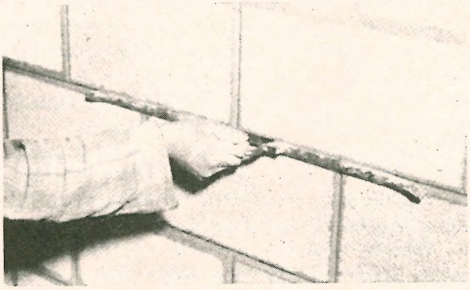

Mūro siūlių rievėjimo pavyzdžiai

Akmens m. vartojami įvairūs atmosferiniam veikimui atsparūs akmenys, o taip pat ir tokie akmenys, kurie lengviau apdirbami ir dailiau atrodo, pvz. įvairūs marmurai. Akmens m. naudojama mažiau skiedinio, kaip plytiniam. Šiuo metu vartojami tik geros kokybės skiediniai, kaip Portlando cemento, bet jie nevisais atvejais tinka, nes palieka dėmes marmuruose ir kalkakmeniuose. Šiuo atveju vartojami specialūs akmens dulkių ir kalkių ar gipso skiediniai.

Akmenų surišimo būdas yra svarbus faktorius sienų statyboje. Vertikalinės siūlės dažniausiai yra perdengiamos. Vengiama vartoti akmenų, kurie eitų per visą sienos storį, kad išorinė drėgmė nepatektų į pastato vidų. Sienų storis esti 50–60 cm. Reikia saugoti, kad nebūtų nelygių pastato nusėdimų, dėl kurių sienoje pasidaro plyšiai, ir tuo būdu visas m. sugadinamas. Akmens sienos turi turėti gerus pamatus, kurie daromi iš didelių akmenų, gulsčiai ir taisyklingai išklotų. Pažymėtinos trys akmens m. sienų rūšys: 1. natūralių, neapdirbtų akmenų siena statoma iš įvairaus didumo ir pavidalo akmenų mažiau taisyklingai surištų tarp savęs, užpildant mažesniais akmenukais (vad. kiklopinis m.); 2. mažai aptašytų akmenų m. siena, kur akmenys kiek paruošiami m. darbams, visus iškyšulius apkapojant ir padarant juos mažiau ar daugiau taisyklingus ir stačiakampius; 3. taisyklingų tašytų akmenų, gražiai sudėtų eilėmis ir sujungtų ne tik skiediniu, bet ir to paties akmens įlaidomis, metaliniais pleištais ar sankabomis. Tokio m. siūlės yra plonos ir gerai išrievėtos.

Akmenims paruošti ir mūryti vartojami įrankiai: įvairūs kūjai (paprastai bukais galais, vienu ar abiem smailais galais, dantytais galais, be to, patentuotieji su daugeliu į kaltą panašių narių, suveržtų varžtais); įvairūs kaltai (tašymo, skaldymo, dantytieji minkštiems akmenims); metaliniai grąžtai. Šiais laikais akmens paruošimui vartojama taip pat įvairios mašinos.

Lietuvoje iki šiol akmens m. darbams vartojami pasitaiką geri rieduliai, daugiausia granitas. Jokių akmens laužyklų dar nėra, tačiau dolomitinių klodų atrasta Žagarės ir Skaisgirio apylinkėse.

Plytų m. taip pat senas kaip ir akmens m. Senovės egiptiečiai vartojo saulėje džiovintas plytas (žr. Molio statyba). Babiloniečiai vartojo daug degtų plytų m. Seniausias žinomas plytų m. yra rastas prie Uro miesto Babilonijoje iš 3200 pr. Kr. Be to, daug m. pastatų rasta iš 2100 pr. Kr. Plytų rišimui buvo vartojamas molio purvas, o svarbesniems pastatams ir žemės derva, asfaltas. Kalkių skiedinys pradėtas vartoti tik VII a. pr. Kr.

Viduramžiais plytų m. statyba labai išsiplėtė ir įgijo dailių formų. Daug tokių pastatų randama Konstantinopoly, Salonikuose, Paduvoj, Murane (Italijoj). Ispanijoj Aragonos, Andalūzijos ir Kastilijos provincijos pasižymėjo gražiais plytų m. pavyzdžiais. Vokietijos svarbiausias Hanzos miestas Lübeckas turi daug plytinių bažnyčių ir kitų svarbių pastatų. Prancūzijoj ir Anglijoj išsivystė plytų m. pilių statyba. Lietuvos XV–XVI a. architektūros paminklai yra degintų plytų m. (žr. Gotika), taip pat ir vėlesnieji Lietuvos pastatai miestuose ir dvaruose, pilys, rūmai, bžn., yra patvaraus plytų m. Ypatingas plytų m. renesansas-atgimimas prasidėjo XIX a. pabaigoje (plačiau apie Lietuvos m. architektūrą žr. LE XV tomą).

Plytų m. nė kiek neblogesnis už akmenų m., o kai kuriais atžvilgiais dar ir pranašesnis, pvz. savo struktūra ir spalvingumu. Šių laikų plytų m. susideda iš plytų, sukrautų tam tikra tvarka ir surištų tarp savęs kalkių ar cemento skiediniu. Paprastai vertikalinės siūlės plytų m. yra perdengiamos ¼ ar ½ plytos, bet vartojant stiprų skiedinį galima palikti kelias plytų eiles ir sutampančiomis vertikalinėmis siūlėmis; tai palengvina mūrijimą ir kartais duoda gražumo. Gero plytų m. skiediniui vartojamas švarus, aštrus ir gero atsparumo grūdelių smėlis ir kalkės ar cementas arba abu kartu. Vartojami 1 kalkių : 2½ smėlio ar 1 kalkių : 3 smėlio skiediniai,

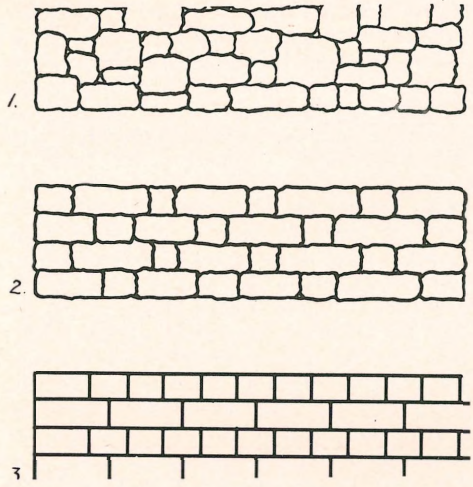

Akmens mūro pavyzdžiai: 1. akmens gabalų siena; 2. aptašytų akmenų siena; 3. tašytų akmenų siena

taip pat 1 : 3 ir 1 : 5 cemento skiediniai. Sudėtiniai skiediniai yra 1 cemento : 3 kalkių : 12 smėlio arba 1 : 1 : 9. Be to, dar vartojami lengvi, šilimą sulaiką gargožės (šlako) ar vulkaninio tufo skiediniai. Pusantros plytos siena su lengvuoju skiediniu turi tas pačias šilimos savybes kaip dviejų plytų siena su sunkiuoju skiediniu.

Metrinės sistemos standartinis plytų dydis yra 250 × 120 × 65 mm (žr. Plyta). Vartojamos ne tik sveikos plytos, bet ir ¾, ½ ir ¼ plytos arba išilginė pusė plytos. Siūlės daromos apie 10 mm. Vieno metro aukšty telpa 13 eilių plytų. Lygios sienos kubiniam metrui reikia 400 plytų ir 0,25 m^3 skiedinio. Mūrytos sienos iš vidaus ir dažnai iš oro glaistomos (tinkuojamos), žr. Glaistas. Be minėtųjų degtų molio plytų, sienos dar mūrijamos iš silikatinių, betoninių ir kitokių specialių plytų (poringų, tuščiavidurių, fasoninių). Paprastų plytų mūro svoris 1800-2000 kg/m^3, atsparumas gniužimui 75–200 kg/cm^2.

M. sienos sutvirtinamos, reikalui esant, pilioriais ar kontraforsais (žr.), o naujaisiais laikais plieno armatūra, gelžbetonio ar plieno sijų vainikais. Pastarieji sustiprinimo būdai dažniau naudojami betoninių blokų mūrui.

J. Šimoliūnas, Statyba III, 1940; *J. Peras* ir kt., Mūro darbai žiemą 1940; *F. Wienke,* Das grosse Baubuch-Steinbau 1953; *A. Behringer und F. Reß,* Das Mauerbuch 1953; *S. Lloyd,* Building in Brick (A History of Technology I) 1954; *A. Rozenbliumas,* Akmeninės konstrukcijos 1955; (") Mūrinės konstrukcijos 1957; *J. Mikuckas,* Statybos pagrindai 1957; *H. C. Plummer and L. J. Reardon,* Brick Engineering 1954. *R.Bdr.*

Istorija. M. kultūros istorijoje turėjo pirminės reikšmės. Reikia skirti: 1. natūralinių akmenų m. (uolų padermių, kalkakmenių, smiltainių ir t.t.), kuris būdingas Vidurželmio jūros sričiai ir kalnuotiems kraštams, kur visa statyba, neišskiriant kaimo trobesių, statomi iš akmens; 2. iš dirbtinių akmenų arba plytų m., atsiradusį šiltoje, vad. oazių juostoje, kur jo kilmė siejasi su seniausios civilizacijos pradžia senovės Rytuose. Egipte statyba iš natūralinių akmenų prasideda IV prieškristiniame tūkstantmetyje; tuo pat laiku ten jau buvo naudojamos džiovintos iš dumblo pagamintos plytos. Labai anksti saulėje džiovintų plytų architektūra pasirodė Mezopotamijos kraštuose. M. statyba išplito senovės Babilone, Asirijoje, Persijoje. Europoje seniausiais natūralinio akmens m. statybos paminklais laikytini megalitai. Graikijoje, Kretos-Mikėnų kultūroje buvo žinomas tiek natūralinio akmens m., tiek plytų technikos. 2000 pr. Kr. Tiryns pily sutinkama primityviausią m. rūšis iš netašytų akmenų, vad. kiklopų m., kuris buvo naudojamas ir vėlesniais amžiais. Graikų žodis plinthos ‚plyta' yra kretiškos kilmės. Taigi iš Kretos graikai buvo pasisavinę plytų gaminimo meną. Apie 1000 pr. Kr. Graikijoje plytų m. išnyko ir tik VII a. pr. Kr. vėl atsirado. Italijoje natūralinio akmens m. statyba žinoma nuo I prieškristinio tūkstantmečio. Plytų gaminimo techniką romėnai pasisavino iš graikų apie 80 pr. Kr. M. statyboje romėnai parodė didelę technišką pažangą. Romėnų plyta kvadratinė (apie 20–30 cm), plona (apie 4–5 cm) ir labai patvari. Masyvūs plytų m. buvo aptaisomi tašytu akmeniu. Plytų panaudojimas romėnams padėjo išvystyti skliautų statybą. Iš romėnų plytų m. techniką paveldėjo Bizantijos kultūra, iš kur ji pateko į Kijevo Rusiją ir iš ten taip pat į Lietuvos pakraščius. Ankstyvųjų viduramžių plytų architektūros centras buvo Ravena. Jau langobardai pradėjo naudoti siauresnį plytų formatą. Apie IX a. romėniškoji plytų technika Italijoje ir buv. romėnų provincijos kraštuose išnyko; bet ji toliau vystėsi islamo kraštuose (žr.), ten pasiekdama aukštą dekoratyvumo laipsnį. Lombardijoje plytų gamyba mūrui atgimsta XI a. Bizantijos ir romėnų palikimo įtakoje. Germanai m. nežinojo ir statybai naudojo vien medį, bet

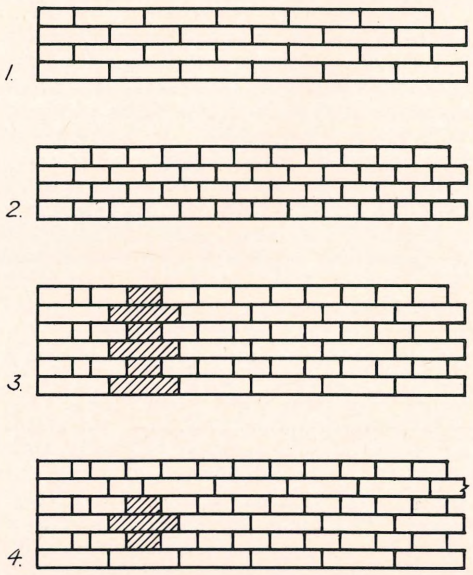

Plytų mūro rišimo pavyzdžiai: 1. ilginiai, 2. trumpiniai, 3. grandinė ir 4. kryžminis

akmeninių pamatų rasta jau iš I a. pr. Kr. Vokietijoje m. technikos buvo atneštos romėnų ir plačiai naudojamos jų valdytose Vokietijos dalyse; romėnų imperijai suirus, jos ten greit išnyko. Bet jau VIII a. Vokietijos vakaruose atgimsta natūralaus akmens statyba. Daugumas vokiečių m. technikos terminų yra iš lotynų kalbos (die Mauer ‚mūras' iš lot. murus; der Ziegel ‚plyta' iš lot. tegula ‚stiegė'; der Kalk ‚kalkės' iš lot. calcium ir t.t.). XII a. Lombardijos plytų technika atkeliama Vokietijon. Ji plačiai panaudota Bavarijos dalyje ir Š. Vokietijos provincijose (Saksonijos daly, Oldenburge, Holšteine, Mecklenburge, Brandenburge, Pomeranijoje, Silezijoje), kur nebuvo statybai tinkamo natūralaus akmens. Šie kraštai kartu su Olandijos, Skandinavijos ir Lenkijos dalimis, Prūsija ir Baltijos kraštais priklauso vad. Baltijos jūros plytų m. architektūros sričiai, kurios žydėjimo viršūnė buvo XIII–IV a. pirmaujant Hanzos miestams. Seniausi Š. Vokietijos plytų architektūros pastatai, kaip rodo paskutiniai tyrinėjimai, turi lombardiškų formų požymių. Svarbiausias plytų romanikos pvz. buvo Lübecko katedra, pirmutinė turėjusi plytų skliautus (1173–1220); nuo jos priklauso Rygos katedros choro formos (pradėta 1220). Vėliau veikė prancūzų gotika. XII a. pabaigoje ir XIII a. Baltijos plytų architektūroje buvo išplitęs vad. vendinis plytų rišimo būdas (keičiasi dvi ilginės ir viena rišamoji plyta), vėliau nuo XIV a. įsigali gotikinis plytų rišimo būdas (keičiasi viena ilginė ir viena rišamoji plyta). Šios technikos ypatybės įgalina kai kurių pastatų datavimą. Iki XIV a. plytų statybos specialistai-mūrininkai siauraja prasme, kartu su akmentašiais-natūralinių akmenų statybos meistrais, sudarė vieną bendrą cechą, ir tik vėliau jie išsiskyrė į atskiras organizacijas. Nuo 1100 iki 1300 plytų architektūros epochą galima vadinti akmentašio epocha, nes plytų architektūra tuomet dar buvo statoma pagal natūralaus akmens technikose išvystytų formų pavyzdžius. Epochą nuo 1300 iki 1500 jau apsprendė plytų statybos meistras, mūrininkas, išvystydamas plytos medžiagai pritaikytą originalų m. stilių, pabrėžiantį kubinę masę, jos paviršius pagyvindamas įsieniais, glazūromis ir iš plytų sudėstytais frizais. Vėlyvosios gotikos ir renesanso įtakoje sustiprėjo komplikuotesnių keramikinių puošmenų naudojimas. Vėliau plytų m. architektūros menas Baltijos srityje smuko, ir tik XIX a. buvo mėginta jį atgaivinti.

L i e t u v o j e m. yra svetima, iš P. Europos per tarpininkus atėjusi statybos technika, kuri iki XX a. neišstūmė vietinės medžio architektūros. Visuose subarktinio miško ir miškingųjų stepių pakraščių juostos kraštuose (Rusijoj, Ukrainoj, Lenkijoj ir Vokietijos dalyje) ir visur, kur trūko statybai tinkamo natūralaus akmens, bet buvo apstu miško medžiagos, m. įsigalėjo labai iš lėto ir palaipsniui. Būdama brangi ir reta technika, ji visų pirma buvo taikoma tik išimtiniais atvejais bažnytinėje ir ginamojoje architektūroje svarbesnėse pilyse ir didesniuose miestuose. Greičiau m. išplito pamatų, krosnių bei rūsių statyboje. Seniausi m. pastatai Lietuvoje statyti iš plytų. Bažnyčios dažniausiai buvo statomos iš masyvaus plytų junginio, pilyse buvo pritaikyta maišytoji m. technika iš plytų, kalkių skiedinio ir natūralių lauko akmenų, kurie kai kuriose lietuvių pilyse sudaro pagrindinę statybinę medžiagą. Neskaitant jau XII a. Lietuvos pakraščiuose rusinų-ukrainiečių statytųjų m. pastatų (žr. Gardino pilis, Kološa), m. architektūra Lietuvoje, pagal

Mūras

naujus tyrinėjimus, prasideda Mindaugo laikais XIII a., plytų m. technikos pagrindus gavus greičiausiai iš Rygos. Jau XIV a. istoriniai šaltiniai mini lietuvių m. pilis (Kaunas, Trakai, Vilnius), o Vytauto epochoje — m. meistrus, mūrininkus, pvz. 1414 Vytauto laiškai — meistrą Rathke (žr.), kuris iš Karaliaučiaus buvo atvykęs į Lietuvą statybos darbų. Vilniaus mūrininkų cecho privilegija pagal išlikusius šaltinius žinoma iš 1663, bet prileidžiama, kad mūrininkų cechas Vilniuje egzistavo gotikos laikais. Ir vėlesniais amžiais Vilniaus mūrininkai išvystė plačią veiklą taip pat už Vilniaus ir Lietuvos ribų (žr. Ertly). Apie m. architektūros evoliuciją Lietuvoje žr. atskirus straipsnius: Gotika Lietuvoje, Barokas Lietuvoje, Lietuvos architektūra (Lietuvos tome).

O. Stiehl, Der Backsteinbau der romanischen Zeit besonders in Oberitalien und Norddeutschland 1898; *A. Kingsley Porter,* Lombard Architecture I–IV, 1917; *F. Wachtsmuth,* Der Backsteinbau 1925; *R. Haupt,* Kurze Geschichte des Ziegelbaus 1929; *K. Friederich,* Die Steinbearbeitung in ihrer Entwicklung vom 1.-18. Jh. 1932; *F. Fischer,* Norddeutscher Ziegelbau 1944; *P. Reklaitis,* Moksliniai darbai apie viduramžių M. architektūrą Lietuvoje (Aidai 5, 1959, 209–217). *P.Rkl.*

M. Lietuvos kaimo statyboje iki XX a. vidurio buvo naudojamas tik trobesių dalims, o ne ištisoms sienoms. Tik labai akmeningose apylinkėse mūrijo rūsius ir kartais tvartus iš laukakmenių su kalkių–smėlio skiediniu. Plytinių buvo nedaug, tad degtų plytų brangumas buvo pagrindinė priežastis, dėl ko jų kaimas nenaudojo. Iš laukakmenių mūrijo trobesių (namų, tvartų) pamatus; iki XIX a. pabaigos ir tie pamatai dažniausiai būdavo tik dedami iš palaidų akmenų, be jokio skiedinio. Šiek tiek plytų panaudodavo laukakmenių m. durų angoms ir kertėms išlyginti. Didesnių ūkių kluonuose ar daržinėse pasitaiko mišri mūro ir medžio konstrukcija, kur sienų šulai (šviliai) išmūryti, o tarpai užpildyti mediniais sienojais. Tokie šulai yra maždaug kvadratinio skerspiūvio, 50–75 cm storio, su vertikaliniais grioveliais sienojams įleisti. Sandalinė (fachwerko) konstrukcija (mediniai griaučiai su mūro užpildu) Lietuvoj nenaudojama, išskyrus M. Lietuvą, kur buvo pasekta vokiečių kolonistų technika.

Krosnys (žr.) namuose buvo mūrijamos iš naminių žalių (nedegtų) plytų arba ištisai plūkiamos iš molio. Tik į krosnies padą klodavo degtų plytų eilę. Naujesnio tipo šildomosios krosnys mūrijamos iš degtų plytų. Krosnis statė kaimo amatininkas -krosnius (žr.), kuris taip pat mūrydavo trobesių pamatus ir rūsius.

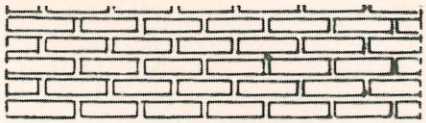

ILGAINIU PLYTU RIŠIMAS /BIZANTINIS/

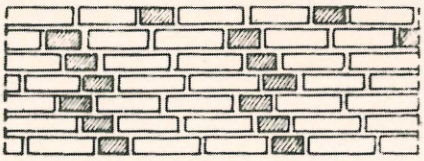

VENDINIS PLYTŲ RIŠIMAS

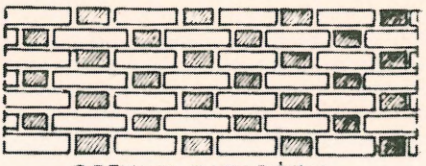

GOTIKINIS PLYTŲ RIŠIMAS

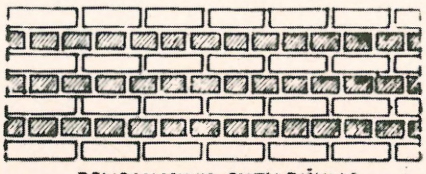

RENESANSINIS PLYTŲ RIŠIMAS

Religinės architektūros pastatai kaime: bažnytėlės, kapinių koplyčios, ypatingai šventorių tvoros taip pat pasitaiko laukakmenių mūro. Būdingas tos rūšies paminklas išliko Šakynos mstl., Gruzdžių vls., Šiaulių aps. Tai kaimo amatininkų 1790 statyta kapinių koplyčia 21 × 10 × 8,5 m aukščio, su 14 m bokštu priekyje. Sienos per 1 m storio, planas gana netaisyklingas, laukakmeniai mūryti su kalkių–žvyro skiediniu. Sienos išglaistytos tuo pačiu skiediniu, užlyginant mūro nelygumus ir paliekant atsikišusius akmenis matomus. Mūrinės tvoros dažniausiai uždengiamos mediniu stogeliu. Jų mūriniai vartai yra dažnai stilingi ir puošnūs architektūros fragmentai, dominuoją miestelių aikštę.

J.Gbt.

Murasaki Shikibu (apie 978–1025) japonų rašytoja, Gengji Monogatari (Gengji romanas) autorė. Ji buvo kilusi iš aristokratiškos šeimos ir didžiai išsilavinusi. Ji buvo jaunos imperatorienės Akiko tarnyboje ir ją slaptai mokė kiniečių kalbos. M. paliko savo dienoraštį, iš kurio daug patiriame apie jos gyvenimą. Beskaitydama kinų klasikus ir japonų kronikas, pasisavino jų stiliaus elegantiškumą ir preciziškumą. Šitame žymiausiame japonų literatūros veikale aprašoma princo Gengji, jo sūnaus ir vaikaičio gyvenimas. Kai 1923 pirmą kartą jis pasirodė angliškai, vakariečių kritikai buvo nustebinti jo didingumu ir jiems netikėtai atsidariusiu pasauliu, ir jį ėmė lyginti su daugeliu žymiausių pasaulinės literatūros veikalų. Tačiau jis labiausiai primena M. Prousto Prarastojo laiko ieškojimą, nes abiejų objektas laiko eiga, abu aprašo dekadentinę aristokratiją ir abu ilgisi praeities.

Muraška Juozapas (1871 Narto Naujienos k., Marijampolės aps. — ?) kunigas. Baigęs Marijampolėje 6 kl., įstojo į Žitomiro dvasinę seminariją, kurią baigęs buvo pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją. Ją baigė teol. magistro laipsniu. Kunigu įšv. 1897, iš karto buvo Žitomiro seminarijos prof., o vėliau rektorius, nuo 1910 Žitomiro vyskupijos kapitulos prel. Nors toli būdamas nuo Lietuvos, save laikė lietuviu, skaitė ir šelpė lietuvišką spaudą, palaikė ryšius su lietuviais.

Šaltinis 39, 1910, 623–624.

Muraško Oleksander (1875–1919) ukrainiečių tapytojas, realizmo srovės atstovas, Kijevo tapybos kūrėjas, kuri išauklėjo žymų skaičių tapytojų. Jo žymesni paveikslai: Kavinėje, Mergaitės, Ruduo, Koševoj'o laidotuvės.

Muraškaitė-Račiukaitienė žr. Račiukaitienė, Ona.

Murat Joachim (1767–1815) prancūzų maršalas (1804), Neapolio karalius (1808–15). Prieš įstodamas savanoriu kariuomenėn, M. studijavo Tulūzos univ. kanonų teisę. 1795 arčiau susipažino su Napoleonu, 1796–97 dalyvavo jo žygiuose Italijon, 1798 kariavo su Napoleono armija Egipte, o jo vadovaujama kavalerija pasižymėjo prie piramidžių ir Sirijoje. Tais pat metais M. buvo pakeltas divizijos generolu. 1795 drauge su Naoleonu vykdė 18 Brumaire'o perversmą. 1800 vedė Napoleono seserį Karoliną. M. buvo nepaprastos drąsos ir ambicijos karys. 1800 komandavo prancūzų kavalerijai prie Marengo, 1804 paskirtas Paryžiaus gubernatoriumi ir pakeltas maršalu. 1805 pasižymėjo Austerlitzo kautynėse ir už tai buvo jam suteiktas Bergo kunigaikščio titulas. 1806 jo vadovaujamoji kavalerija pasižymėjo prie Jenos, 1807 prie Eylau ir Friedlando. 1808 buvo paskirtas prancūzų kariuomenės vadu Ispanijoje ir buvo betikįs gauti Ispanijos karaliaus sostą, taciau Napoleonas teapdovanojo jį Neapolio karaliaus sostu. Neapolį valdė Jokimo I Napoleono vardu. M. griebėsi vykdyti tuoj griežtas reformas: naikino feodalizmo liekanas, sudarė gausią kariuomenę, stiprino laivyną, prie karališkųjų rūmų sudarė naują didikų kadrą, skyrė maršalus, atėmė iš anglų Capri salą ir net pareikalavo atitraukti iš jo valdomos valstybės prancūzų kariuomenę. Savo žygiais buvo sukėlęs didelį Napoleono nepasitenkinimą. 1812 Napoleono karo žygyje į Rusiją M. vadovavo visai Didžiosios armijos kavalerijai, o po nesėkmingo prancūzų žygio M. buvo pavesta (nuo Smurgainių) vadovauti atsitraukiančiai kariuomenei. Dalyvavo Leipcigo kautynėse, bet jas pralaimėjus Napoleonui, M. grįžo į Neapolį ir pradėjo derybas su austrais. 1814 I 1 sudarė sutartį, ir jam buvo garantuotas Neapolio karaliaus sostas už atsimetimą nuo Napoleono. Betgi, 1815 grįžus Napoleonui į Prancūziją (per 100 dienų valdymą), M. vėl stojo Napoleono pusėn ir pradėjo nesėkmingą karą su Austrija. 1815 X 13 pateko į austrų rankas ir buvo 1815 X 13 teismo sprendimu sušaudytas. Correspondance 1791–1808 išsp. A. Lombroso 1899; Lettres et documents išsp. J. Murat ir P. Le Brethon 1908–14.

J. Murat

A. Sorrel, L'Europe et révolution française 1885–92; *G. Kircheisen-Aretz,* Napoleon und die Seinen 1922; *M. H. Weil,* Prince Eugène et M. 1901–04; *M. Dupont,* M. 1934; *L. Monnier,* L'Italie, M. et le congrès de Vienne 1937; *F. Wencker-Wildberg,* Kg. M. 1937; *J. Lucas-Dubreton,* M. 1944.

K.Alš. ir Rd.

Muratori Ludovico Antonio (1672–1750) kunigas, laikomas Italijos istorijos tėvu. Mokslus ėjo Modenos jėzuitų mokykloje. Joje gavo humanistinį išsilavinimą ir pamėgo tyrimo darbą ir literatūrą. Iškilęs

pirmaisiais literatūriniais kūriniais, M. paskiriamas vienu garsios Milano Ambrosiana bibliotekos ‚daktarų'. Po penkerių metų kviečiamas Este giminės valdovo į gimtąjį Modenos miestą archyvo ir bibliotekos vedėju. Čia dirbo iki mirties. Būdamas nepaprastai darbštus, M. parengė milžiniškos apimties kūrinių, kuriais nutiesė pagrindus Italijos istorijos mokslui. Vienas didžiausių kūrinių yra: Rerum Italicarum Scriptores 28 tt. 1723–50, kur surinktos Italijos kronikos nuo 500 iki 1500. Antras rinkinys: Antiquitates Italiae Medii Aevi 6 tt 1738–43 — sutelkti 75 tyrinėjimai iš diplomatikos, paleografijos, numizmatikos ir kitų sričių. Annali d'Italia 12 tt. 1743–49 — pagal šaltinius atpasakota Italijos istorija nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos. Tai pirma bendra Italijos istorija, kur aplenkiami politiniai teritoriniai skirtumai ir rodoma Apeninų pusiasalio istorinė vienovė. M., nuo pat pradžių pamėgęs literatūrą, neapleido jos ir istorijai atsidėjęs. Jis parašė eilę monografijų apie žymius kūrėjus: Petrarką, Tasso ir kt. Žymiu veikalu Perfetta poesia italiana bandė duoti poetikos teoriją. Milžiniškais darbais M. garsus pasidarė ne tik Italijoje, bet ir kituose kraštuose, kaip rodo jo gausi korespondencija. Apie 6000 išlikusių laiškų liudija apie jo ryšius su Europos garsenybėmis — Mabillonu, Leibnicu ir kt.

J. G. Robertson, L. A. M., Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century 1923. *J.J.*

Muratov 1. Pavel Petrovič (1881–1950) rusų meno istorikas, gyvenęs emigracijoje. Išsp. Drevne — russkaja ikonopis 1914, L'ancienne peinture russe 1925, La peinture byzantine 1928, Fra Angelico 1930 ir kt.

2. Vladimir Aleksandrovič (1865–1916) rusų neuropatologas, 1911–16 Maskvos univ. prof., tyrinėjęs smegenų funkcijas ir epilepsijos ligą.

Muravjov rusų dvarininkų ir grafų giminė, kilusi nuo Riazanės.

1. Aleksandr Nikolajevič (1792–1863) ats. plk., vienas trijų steigėjų pirmosios slaptos dekabristų Gelbėjimo s-gos (Sojuz spasenija). 1819 pasitraukė iš slapto veikimo. Dekabristų bylos metu suimtas, ištremtas į Verchneudinską.

2. Andrej Nikolajevič (1806—1874) rusų Stačiatikių Bažnyčios istorikas. Jo žymesnieji veikalai: Istorija Rossijskoj cerkvi 1838, Pervyje četyre veka christianstva 1840, Istorija sviatogo grada Ierusalima ot vremen apostolskich i do našych vremen 1844, Snošenija Rossi s Vostokom po delam cerkovnym 1858–60.

3. Artamon Zacharovič (1794–1846) plk., dekabristas. Nuo 1817 priklausė slaptai P. Rusijos dekabristų organizacijai. Dekabristų byloje nuteistas mirti, bausmė pakeista katorga iki gyvos galvos, po to sutrumpinta.

4. Michail Nikitič (1757–1807) rašytojas ir visuomenininkas, Maskvos univ. globėjas. Rūpinosi eilės mokslo d-jų bei institutų, botanikos sodo, gamtos istorijos muziejaus steigimu. Nuo 1777 rašė istorijos ir kalbos klausimais, turėjo įtakos Karamazinui.

5. Michail Nikolajevič (1796–1866) carinės Rusijos administratorius, 1863–1865 Vilniaus generalgubernatorius, 1863 sukilimo malšintojas, už žiaurumą pramintas Koriku. Jaunystėje pats M. buvo slaptų ratelių narys — 1816 dalyvavo sudarant slaptos d-jos įstatus (Sojuz blagodenstvija), tačiau nuo 1820 atsiribojo nuo slaptų draugijų veiklos. Nors 1825 ryšium su dekabristų sukilimu buvo suimtas, bet išsiteisino ir netrukus pradėjo administratoriaus karjerą. 1827 buvo paskirtas Vitebsko gub. vicegubernatoriumi, 1828 Mogiliavo gubernatoriumi. Jis rūpinosi Gudijos gub. panaikinti Lietuvos statuto galiojimą ir valdyti gubernią bendraisiais Rusijos imperijos įstatymais. 1830 XII 22 įteikė carui Mikalojui I raštą mokyklų pertvarkymo reikalu vad. Vakarų gubernijose. M. turėjo tikslą įvesti mokyklose rusų kalbą, pašalinti iš mokyklų vienuolius, o vienuolynų laikomas mokyklas uždaryti ir pakeisti rusiškomis su rusais mokytojais. 1831 V parašė carui antrąjį raštą apskritai švietimo reformos reikalu ir dėl Vilniaus universiteto uždarymo, siūlydamas panaikinti bedievybės lizdą, kadangi Vilniaus univ. nesąs geras švietimo šaltinis — esą universitete įgauną netikėjimo, bedievybės ir paleistuvystės dvasios. Dėl šio M. rašto net Vilniaus švietimo apg. kuratorius Novosilcevas rado reikalo rašyti carui ir ginti univ. ir jo administraciją.

M. N. Muravjov

Muravjovo valdymas

1830–31 sukilimo metu M. veikė grafo Tolstojaus vadovaujame kariuomenės štabe ir jo pavedimu malšino sukilimą Vitebsko, Minsko, Mogiliavo bei Vilniaus gub. dalyje. Jau tada M. išgarsėjo sukilėlių barbariškais tardymais. Sukilimą numalšinus, vėl rašė carui raštą ir siūlė keisti valdymo tvarką, įvedant griežtą valdymo būdą. Be to, įtaigojo Vakarinėse gubernijose Katalikų Bažnyčią padaryti nepriklausomą nuo popiežiaus.

1832 M. buvo Minsko karinis gub., vėliau perkeltas į Kurską ir čia pasižymėjo ir išgarsėjo žiauriai ieškodamas nepriemokų iš valstiečių. 1842 buvo paskirtas senatan, 1850 valstybės tarybos narys, 1857–62 valstybės turtų ministras, padidinęs baudžiauninkų prievoles ir griežtai priešinęsis baudžiavos naikinimui. 1861 paskelbus baudžiavos panaikinimą, netrukus pasitraukė iš ministro pareigų.

1863 paskirtas su ypatingais įgaliojimais Vilniaus generalgubernatoriumi malšinti sukilimą Lietuvoje. Netrukus M. buvo pavestas tvarkos atstatymas ir Augustavo gub., kuriai tuo metu priklausė Užnemunė. Vykdamas Lietuvon, sustojo Daugpilyje, pasakė griežtą kalbą bajorijos atstovams, patvirtino grafui Plateriui mirties bausmę ir išvyko Vilniun. Pirmasis M. pasirodymas buvo 1863 V 20, kai jo įsakymu buvo įvykdyta kun. Išorai, nuteistam 5 m. kalėjimo, mirties bausmė. Po dviejų dienų sušaudytas 70 metų kun. Žemackis. Ir pradėjo M. Lietuvoje siaubo dienas: buvo areštuojami dalyvavę sukilime, tremiami, kariami, kalinami. M. taikė kolektyvines bausmes: degino ištisas gyvenvietes, jų gyventojus trėmė, pvz. Ibėnai, netoli Kauno, Šališkių k. (Trakų aps.), Lukavičių k., Jovaravos k. prie Balstogės, Ščukai (Gardino gub.) ir t.t. 1863 VII 23 M. gavo teisę tremti iš Lietuvos nepatikimus gyventojus į Vologdos, Astrachanės bei Samaros gub. Tik atvykęs Vilniun tuoj padarė pakeitimų administracijoje: iš gubernijų valdybų atleido vietos kilimo valdininkus, panaikino taikos tarpininkų rinkimą, skyrė į jų vietas iš Rusijos gilumos rusus. Pakeitė visus apskričių karo viršininkus, pradėjo steigti kaimo sargybas kovai su sukilėliais. Kadangi nepasitikėjo valstiečiais, tai vadovauti toms sargyboms skyrė rusų puskarininkius ir kareivius. Atsišaukimu kreipėsi į valstiečius ir kvietė padėti kovoti su maištininkais, žadėdamas duo-

ti žemę nuosavybėn. Betgi ir valstiečius apdėdavo kontribucijomis, kai nepranešdavo caro administracijai apie sukilėlių buvimą ar duodavo jiems maisto, pvz. Miliūnų k. (Zarasų aps.) buvo uždėta kontribucija, seniūnas atiduotas karo teismui, o daugumas to kaimo gyventojų ištremti į Rusiją. Dvarininkai buvo įpareigoti sekti, kad jų valdomų žemių ribose nebūtų formuojami sukilėlių būriai. 1863 VI 17 įsakymu, M. įvedė 10% mokestį visiems ne rusų kilmės dvarininkams; rusų ir vokiečių dvarininkai temokėjo tik 2,5–3%. Šis M. pradėtas praktikuoti mokestis buvo imamas iš dvarininkų ligi 1897. O dvarai, kuriuose atsilankydavo sukilėliai ir gaudavo maisto, galėjo būti apdedami ligi 20% mokesčiu nuo pajamų. Sekvestruoti kalinamų dvarininkų dvarai buvo perduodami valstybinių dvarų rūmų žinybai, ir iš jų buvo parūpinamas maistas rusų kariniams daliniams. 1864 ir 1865 M. išleido instrukcijas įgyti konfiskuotus dvarus ne lenkų kilmės, t.y. nekatalikams. Be to, Vilniuje buvo įsteigtas Savitarpinio kredito d-jos Rusijos bankas, kuris parūpindavo rusams kreditų dvarams pirkti. M. valdymo metu rusiškos administracijos šūkis buvo stačiatikybė ir rusiškumas: įsakė viešose vietose tik rusiškai kalbėti, panaikino vietos matų ir saikų vartojimą, uždraudė iškabas ne rusų kalba, atiminėjo katalikų bažnyčias (uždarė 32 katalikų parapijų ir filijų bažnyčias, 52 koplyčias), perstatinėjo jas ir stačiatikino, naikino labdaros, blaivybes, uždarė mokyklas ir steigė rusiškas. Iš surenkamų kontribucijų statė naujas cerkves, pakėlė rusų valdininkų 50% algas, ir tada Lietuvą užplūdo rusintojai. Moladečnoje įsteigė rusų mokytojų seminariją; 1864 I 9 aplinkraščiu nurodė, kad mokyklos statytinos netoli cerkvių. Rūpinosi stačiatikių dvasininkų reikalais — norėjo Vilniuje įsteigti aukštąją mokyklą, pradėjo mokėti dideles algas. Per M. valdymą, pagal paties M. žinias, buvo 182 asmens nužudyti, 1427 išsiųsti į Sibirą, 345 atiduoti į kareivius, 972 išsiųsti į katorgą, 864 į areštuotų kuopas, 1529 ištremti į Rusiją, 4096 iškeldinti į Rusiją ir duota žemės. Iš viso nukentėjo 9361 asmuo, bet šis skaičius nėra tikras, kadangi daug mirties bausmių įvykdydavo ir apygardose dažnai nepranešdami centro žiniai. Ištremtųjų turėtų būti daug didesnis skaičius, kadangi gana daug buvo sunaikinta gyvenviečių, o gyventojai ištremti. M. pradėjo į Lietuvą gabenti sentikių, nes kritiškuoju Rusijai metu jie labai patarnavo, ypač Daugpilio aps. M. pagrindinis tikslas buvo Lietuvą surusinti ir sustačiakinti, panaudojant visus Rusijos administracijos galimus būdus. Jo šitas pastangas pačioje Rusijoje labai vertino: pamiršo jo tamsią praeitį — vogimus, kyšininkavimą, kurie plačiai buvo žinomi iš paskleistų pamfletų. Išspausdino M. garbinančią brošiūrą, visoje Rusijoje dėjo pinigus Mykolo Archangelo statomai cerkvei M. pagerbti. Varšuvos univ. profesoriai (Kulakovskij, Karskij, Smirnov, Filevič, Žilov) pasiuntė telegramą pavadindami M. Didžiuoju valstybininku, Didžiuoju Rusijos žmogumi. Jo darbus gyrė rusų panslavistai; poetas Tiutčev skyrė odes, Viazemskis rašė eilėraščius ir net poetas Nekrasovas susigundė pasmilkinti. M. Kunigaikštienė Bludova organizavo iškilmingas sutiktuves grįžtančiam M., sudarytasis komitetas rinko pinigus ir nupirko brangų Mykolo Archangelo paveikslą, kurį įteikė grįžtančiam iš Lietuvos M. M. Obolenskij parašė M. garbei maršą. Iš antros pusės, M. gubernatoriaujant Lietuvoje buvo mėginimų surengti atentatų, rašoma iš krašto ir užsienio aibės grasinamų laiškų. 1866 atleidžiant iš generalgubernatoriaus pareigų, buvo M. suteiktas grafo titulas. Tais pačiais metais paskirtas ypatingos komisijos pirmininku tardyti pasikėsinimo bylos dalyvius prieš carą (Karakazovo byla). 1898 XI 8 buvo Vilniuje atidengtas M. paminklas, kurį I pas. karo metu išvežė į Rusiją. 1901 įsteigtas jo vardo muziejus ir Mažeikių glžk. stotis jo garbei pavadinta Muravjovo.

M. atsiminimai išsp. antrašte Zapiski gr. M. o miateže 1863 g. (Russkaja Starina 12 ir 12, 1882; 1–5, 1883; 6, 1884) ir četyre Zapiski gr. M. o Severo Zapad. kraje 1830–1865 (Russkij Archiv 11, 1885). Lenkiškai St. Taranowski išvertė antrašte M. N. M. ‚Wieszatela' 1863–65, 31903; vokiškai Der Dictator von Wilna 1883.

R. Sorokin, M. v Litve 1831 (Russkaja Starina VII, 1873); *N. Rešetov*, Kak Muravjov vzyskival v Kurske nedoimki (Russkij Archiv II, 1885); *A. N. Mosolov*, Vilenskije očerki 1898; *H. Mościcki*, Rządy Murawjewa na Litwie w świetlie jego listów, pamiętników raportów poufnych; *D. Kropotov*, Žizn gr. M. N. M. 1874; *P. Dolgorukov*, M. N. M. 1864; *Turcevič*, Očerk žizni Muravjova; *A. Milovidov*, Dejatelnost gr. M. N. M.; (") Mery priniatyje Muravjovym k ograždeniju pravoslavnago naselenija ot latino polskoj propagandy v Severo Zapadnom kraje 1900; *N. Cylov*, Sbornik rasporiaženii gr. Muravjova 1866; *A. B.(eleckij)*, Rasporiaženije gr. M. N. Muravjova po delu narod. obrazovanija v severo zapadnom kraje 1898; *A. Janulaitis*, 1863–64 suki-

limas Lietuvoje 1921; *P. Klimas,* Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje 1920; *J. Matusas,* Muravjovas (Mūsų Žinynas XX, 73, 1931); ('') Muravjovo darbai Lietuvoje (N. Romuva 38, 1932); *P. Šležas,* Muravjovo veikimas Lietuvoje (Athenaeum IV, 1933, 46–86 psl.).
P.Č. ir K.J.Cg.

6. Michail Nikolajevič (1845–1900) grafas, valstybininkas, diplomatas. 1864–67 užsienio reikalų m-jos kanceliarijoje, po to diplomatinėj tarnyboj užsieny (Stuttgarte, Stockholme, Hagoj, Paryžiuj, Berlyne). 1893 pasiuntinys Kopenhagoje. Nuo 1897 iki mirties užsienio reikalų ministras. 1899 pirmosios Hagos taikos konferencijos iniciatorius. Kreipė Rusijos užsienio politiką nuo Artimųjų į Tolimuosius Rytus.

7. Nikita Michailovič (1796–1843) gvardijos kapitonas, žymus dekabristų veikėjas ir ideologas. Nebaigęs Maskvos univ., 1812 stojo karo tarnybon ir dalyvavo kare prieš Napoleoną. Vienas iniciatorių 1816 steigiant Gelbėjimo s-gą, visą laiką veiklus dekabristas. 1820 labdaros s-goje pasisakė už respublikinės santvarkos įvedimą Rusijoje. 1821 Petrapily įsteigė naują slaptą dekabristų organizaciją ir vadovavo Šiaurės s-gai. Tuo pat metu išrinktas ir P. Rusijos dekabristų vadovybės nariu. Kūrė rusų valstybės konstitucinius apmatus, kurių mintys buvo nuosaikesnės negu Pestelio Russkaja Pravda. Jo idealas — konstitucinė monarchija, kurioje caras turėjo būti ‚pirmasis valstybės tarnas', panaikintos baudžiavos ir luomai, įvesta visų lygybė prieš įstatymus, žodžio, spaudos, tikėjimo laisvė. Tik carui nesutinkant su tuo, galvojo įvesti respublikinę santvarką. Paėmęs JAV pavyzdžiu, M. taip pat suskirstė ir savo konstitucijoje Rusiją į atskiras valstybes: Baltijos valstybės (sostinė Ryga), Vakarų valstybės (sostinė Vilnius). 1822 pradėjo, bet nebaigė rašyti veikalo Liubopytnyj razgovor, kuriame pasiremdamas Evangelija, mėgino įrodyti reikalą sukilti prieš despotizmą. 1825 XII 14 sukilime nedalyvavo, tačiau nuteistas mirti, bausmė pakeista katorga. 1835 apgyvendintas Irkutske, kur mirė. Kaip istorikas pasižymėjo Karamzino kritika.
N. M. Družinin, Dekabrist N. M. M. 1933.

8. (Karskij) Nikolaj Nikolajevič (1794–1866) generolas, karo vadas, (1) brolis. Dalyvavo kare prieš Napoleoną 1812, rusų-persų kare 1826–28, kovose su turkais 1828–29, ypač pasižymėjo prie Karso. 1854–55 Kaukazo vietininkas ir vyr. kariuomenės vadas Krymo kare 1853–56. Savo žygius aprašė atskiruose veikaluose.

9. (Amurskij) Nikolaj Nikolajevič (1809–81) grafas, valstybininkas. 1828–29 dalyvavo turkų kare, 1831 sukilimo malšinime. 1833 išėjo atsargon ir 4 metus tvarkė jo tėvui dovanotą ūkį Stakliškėse. Vėliau tarnavo Kaukaze. 1846 Tulos civilinis gubernatorius. Pirmasis iš gubernatorių siūlė Mikalojui I panaikinti baudžiavas ir už tai nusipelnė ‚liberalo ir demokrato' vardą. 1847 paskirtas generalgubernatoriumi R. Sibire. Išplėtė Sibiro valdas. 1858 sudarė sutartį su Kinija po ilgai užtrukusių derybų dėl Amuro ir už tai pakeltas grafu.

10. M.-A., Sergej Ivanovič (1796–1826) papulkininkis, vienas žymiausių dekabristų vadų, kelių inž. Nuo 1810 karo tarnyboj. 1812 dalyvavo kovoje prieš Napoleoną ir 1813–14 žygyje į V. Europą. 1816 vienas Gelbėjimo s-gos steigėjų. Nuo 1815 Semionovo pulke, kurį performavus, perėjo į Černihovo pulką. Aktyviai dalyvavo steigiant Pietų d-ją, nuo 1825 XI — vienas trijų jos vadovų. 1825 paskelbė atsišaukimą Pravoslavnyj katechizis, kuriuo ragino nuversti carą ir įvesti respubliką. Buv. Semionovo pulko karių dėka jo mintys plačiai pasklido I-je armijoje. Ją sukurti manė revoliucingai nusiteikusių karininkų vadovaujamo karinio sukilimo pagalba. Po to, kai 1825 XII 14 buvo užgniaužtas Petrapilio dekabristų sukilimas ir suimtas P. I. Pestel, XII 29 apsisprendė sukilti su Černihovo pulku. Negavęs kitų pulkų paramos, 1826 I 3 buvo prie Kovaliovkos kaimo sumuštas, pats sužeistas ir paimtas nelaisvėn. Teismo sprendimu 1826 VII 13 drauge su kitais 4 dekabristų vadais pakartas.

S. I. Muravjov

Murchison Sir Roderick Impey (1792–1871) britų geologas, išėjo mokslus Durhamo univ. ir Great Marlaw karo akademijoj. Po karinės ekspedicijos į Š. Ispaniją pasitraukė iš kariuomenės ir, persikėlęs į Angliją. H. Davy paragintas susidomėjo geologija ir, įstojęs į Londono geologijos d-ją, greit pasižymėjo savo moksli-

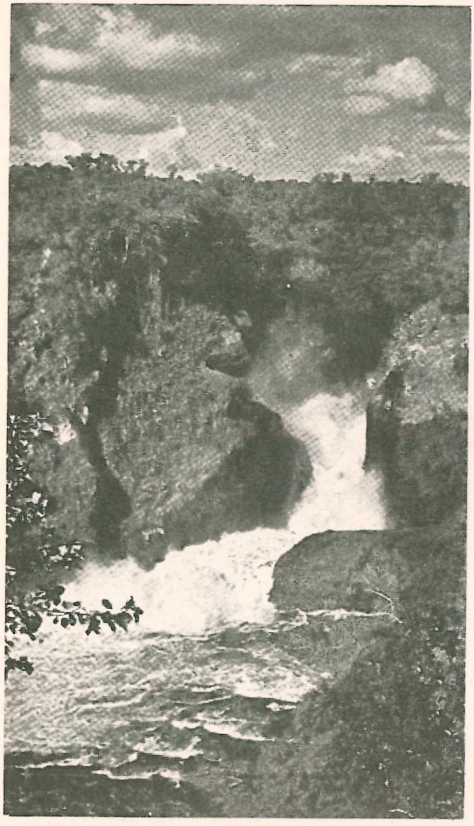

Murchisono krioklys

niais pranešimais ir tapo išrinktas jos sekretoriumi. Ilgai tyrinėjęs Skotiją ir Angliją, drauge su Ch. Lyell tyrinėjo kai kurias Prancūzijos, Italijos, Austrijos ir Šveicarijos sritis, o drauge su A. Sedgwicku pasišovė išaiškinti Alpių geologinę struktūrą, apie kurią jų paskelbtas pranešimas yra klasikinis to kalnyno geologinės literatūros veikalas. Nuo 1831 pasišventė V. Anglijos geologiniams tyrinėjimams, kurių metu jis surado ir išaiškino silurinę sistemą. Vėliau nusipelnė tyrinėdamas devono, permės ir laurentinius darinius. Drauge su P. E. Verneuil (1805–73) ir A. von Keyserling (1815–91) tyrinėjo Rusijos geologines problemas ir, pastebėjęs panašumą tarp Uralo ir Australijos kalnų, pirmasis (1844) paskelbė esant Australijoj aukso. 1830 buvo vienas Karališkosios geografinės d-jos steigėjų ir vėliau, nuo 1843 ligi 1871, ilgametis jos pirmininkas. 1855 paskirtas generaliniu geologinės valdybos direktorium ir karališkosios kasyklų m-los bei praktinės geologijos muziejaus direktorium, 1871 įsteigė Edinburgho univ. geologijos katedrą. M. buvo išrinktas daugelio kraštų mokslinių d-jų ir mokslo akademijų garbės nariu. Jo vardu įkurtas fondas teikti premijas už geologinius tyrinėjimus. Išsp. The Silurian System 1839, Russia and the Ural Mountains 1845, Siluria 1854. *A.B.*

Murchisono krioklys Nilo aukštupio smarkėtakos vieta 25 km aukščiau Alberto ež., kur upės vaga virsta siauru 6 km pločio, giliu ir staigiai nuolaidžiu grioviu. Griovio krantai yra iš uolos ir statūs, o pats griovis labai vingiuotas. Dėl to dideliu greičiu krisdamas vanduo daužosi į uolas griovio vingiuose ir kelia didelį ūžesį.

Murcija p.r. Ispanijos mst. maždaug pusiaukelėj tarp Granados ir Valencijos, 35 km nuo jūros ties Cartagena, nepaprastai derlingame slėny (700 km² dydžio), tarp Seguros ir jos intako Sangoneros; 218.375 gyv. (1951). Didžioji miesto žymybė yra gotikinė katedra (1388–1467), kuriai 1521 pristatytas 136 m aukščio renesansinis bokštas, o 1737 barokinis fasadas. M. yra žymus šilko, medvilnės, odos, maisto produktų pramonės židinys ir drauge M. provincijos (11.317 km², 757.000 gyv.) administracinis centras, 1915 įkurtas univ. M.

Murcijos katedra

jau egzistavo romėnų laikais III a. pr. Kr., 755–1031 Kordobos kalifato, nuo 1265 arabų vasalinės kunigaikštijos sostinė, vėliau Kastilijos.

Murdoch Jane Iris (g. 1919) anglų rašytoja, nuo 1956 Oxfordo univ. doc. Jos romanų temos — Londono bohemiškas gyvenimas. Išsp. Under the Neb 1954, The Flight from Enchanter 1956, The Sand-Castle 1957, Satre 1953, The Bell 1958.

Mures Rumunijos upė (žemupys Vengrijoje Maros), Tisos (Dunojaus) kair. intakas, 575 km ilgio; teka į v. pro Targu Mures, Alba Julia ir Arad, ties Seged įteka į Tisą; baseino plotas 30.030 km², vid. debitas 130 m³/sek.

Muret Marc Antoine (1526–1585) naujosios lot. literatūros atstovas. Parašė tragediją Iulius Caesar, eilėraščių ir prozos veikalų. Veikalai: Orationes, Variarum lectionum libri XIX, paruošė F. A. Wolf ir J. H. Faesi 3 tt. 1791–1828, Saemtliche Werke, hg. v. D. Ruhnken 1789.

Murex brandaris moliuskų tipo, dvigeldžių klasės, galažiaunių (Opisthobranchia) poklasio moliuskas, iš kurio senovėje buvo gaminamas tada brangus dažas — purpuras, vartotas dažyti brangiems audiniams.

Murgab 1. Afganistano ir Turkmenijos upė, 852 km ilgio; teka iš kalnų ir plačiai naudojama irigacijai; baseino plotas 46.880 km², vid. debitas vidurupyje 50 m³/sek., upė dingsta Karakumo dykumoje. Apie 1890 Rusijos valdžia įsteigė žemupy Murgabskoje Gosudarevo imenije, pastatė 3 užtvankas vandeniui taupyti, prie Hindokušo užtvankos įrengė Rusijoje pirmą hidroelektrinę stotį 10.000 a.j. galingumo su srovės transmisija 40 km; buvo pastatyta keli fabrikai aliejui iš medvilnės gaminti ir pn., iškasta 700 km irigacijos kanalų. Tačiau kūdros buvo užpiltos sąnašų, 1907 tyrimai nerado priemonių išgelbėti sistemai, ir 1915 ji žlugo. Dabar kasamas Turkmenijos kanalas iš Amu-darjos upės, kuris teiks vandenį M. žemupio irigacijai.

2. Bartango (Piandžo, Amudarijos aukštupio, deš. intako) kair. intakas, Pamiro kalnuose, Tadžikistane; 1911 kalnas užgriuvo M. slėnį, susidarė Sarezo ež., 28 km ilgio, ligi 505 m gilumo; dalis vandens sunkiasi per gamtos padarytą užtvanką, 1946 nusistovėjo pusiausvyra. *S.K.*

Mūrijimas yra plytų suklostymas tam tikra tvarka pripildant siūles tarp paskirų plytų ir tarp plytų eilių rišamtuoju skiediniu. Paprastos sienos mūrijimas pradedamas iš kampų. Kampai išmūrijami per 6–8 eiles, kaip galima tiksliau vartojant gulsčiuką ir svambalą, o taip pat ir kampainį. Paskui tarp kampų ištiesiama virvutė sekančiai plytų eilei, ir sienos tarpas užpildomas. Visos plytų eilės daromos gulsčios. Tiek tarpai tarp plytų, tiek tarp plytų eilių turi būti gerai pripildyti skiedinio. Plytos sausame ore, prieš dedamos į mūrą, turi būti gerai sušlapintos. Sausos plytos greitai sugeria drėgmę iš skiedinio, ir mūras lieka nesurištas. Paprastai mūrijama 10–13 eilių į aukštį tolygiai aplink visą pastatą ir tik tada pereinama prie sekančių eilių.

Mūrininko vartojami įrankiai, be minėtųjų, yra dar plaktukas vienu aštriu galu, kuriuo plytos yra perkertamos ar aptašomos, taip pat mentė (‚kelnė'), kuria rišamasis skiedinys yra semiamas ir drebiamas į mūrą, ir siūlėms išrievėti įrankiai. *R.Bdr.*

Murillo Bartolomé Esteban (1617–1682) ispanų dailininkas, vad. Sevilijos tapybos mokyklos atstovas ir Sevilijos meno akademijos įsteigėjas. Anksti pasireiškus meniniams polinkiams, 12 m. buvo pasiųstas į Juan de Castillo studiją Sevilijoj, kurioje jis išbuvo 8 m. studijuodamas tapybą. Studijos vedėjui išvykus į Cadizą, M. paliko vienas ir turėjo rūpintis savo pragyvenimu. Jis paskubomis piešė religinio turinio paveikslus ir juos parduodavo laivams, plaukusiems į P. Ameriką, kur tie paveikslai buvo labai perkami. Tuo metu jo studijos draugas Pedro de Moya, metęs studiją ir išvykęs į kariuomenę Flandrijon, grįžo į Seviliją. Būdamas ten, jis turėjo progos pamatyti Rubenso ir Van Dycko kūrinius. Entuziazmo pagautas išvyko į Londoną, norėdamas patapti Van Dycko mokiniu. Grįžęs į Seviliją, studijos mokiniams parodė savo pasiektus laimėjimus ir didžiojo dailininko paveikslų kopijas. M. buvo taip paveiktas tų darbų meistriškumo, kad pasiryžo vykti į V. Europą ir pats studijuoti naujojo meno apraiškas. Negalėdamas surinkti reikiamos sumos, jis 1643 nuvyko į Madridą, kur gyveno jo draugas (jau garsus tapytojas) Velazquez, naudojęsis dideliu karaliaus palankumu. Velazquez jam išrūpino leidimą lankyti ir kopijuoti gausius karaliaus paveikslų rinkinius, kuriuose buvo žymiausių dailininkų kūrinių. M. grįžusiam į Se-

B. E. Murillo Keliaujantieji vienuoliai

vilią pranciškonai pavedė nutapyti 11 paveikslų savo bažnyčiai. M. atliktieji darbai padarė didelį įspūdį seviliečiams. Juose išryškėjo jo didelis talentas. 1648 jis vedė turtingą sevilietę ir įsikūrė Sevilijoje. Tuo laikotarpiu jis nutapė daugelį garsių paveikslų, vaizduojančių gatvės vaikus ir elgetas, linksmus ir patrauklius tipus, kuriais mes grožimės įvairiuose muziejuose. Šie paveikslai sudarė pagrindą M. realisto garbei. M. yra realistas ir noriai brenda į pačias skausmo gelmes, bet, priešingai kitiems ispanų dailininkams, vengia vaizduoti tas baisybes su šaltu objektyvumu. Jis skausmą ir skurdą laiko apgailėtinu dalyku, o ne smalsumo ir estetinio malonumo paskata. Priešingai daugumui didžiųjų ispanų dailininkų, jo genijus yra švelnus ir meilingas. Vaizduodamas tikrovę, prieš savo valią, jis atvaizduoja ir jausmus, kuriuos ji jame sukelia. Jo tikras įkvėpimas buvo religinės temos ir jis joms suteikia įmanomai simpatiškiausią ir patraukliausią išvaizdą. M. nutapė daugybę paveikslų įvairioms Sevilijos bažnyčioms ir katedrai. Daugelį tų paveikslų Napoleono įsiveržimo į Ispaniją metu maršalas Soult pagrobė ir nugabeno į Paryžių, kur už didelius pinigus pardavė įvairiems aristokratams. Dabar tik dalis tų paveikslų tebėra senose vietose. Daug jų kabo Sevilijos muziejuje, kiti išmėtyti po visą Europą ir Ameriką. Į savo amžiaus pabaigą M. tapė 5 Cadizo kapucinų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslus. Betapydamas šv. Kotrynos susižiedavimą, M. nukrito nuo aukštų pastovų ir daugiau nebegalėjo imtis jokio darbo. Netrukus mirė ir buvo palaidotas Šv. Kryžiaus bažnyčioje. Tą bažnyčią prancūzams sugriovus, tikrai nežinia, kur ilsisi M. kaulai. M. paliko apie 400 paveikslų, be daugybės pakartojimų, pvz. vien tik Dievo Motinos Dangun Ėmimo jis nutapė daugiau kaip 20. Pažymėtina, kad Marijos Nekalto Prasidėjimo ir Dangun Ėmimo paveikslai, vaizduoją aukščiausią dvasinę į-

B. E. Murillo Elgėtėlis

tampą, kartu yra ir patys moteriškiausi ispanų paveikslai. Geriausi Velazquezo moterų portretai neturi moteriško žavumo, o M. Madonos mus guodžia ir ramina. Mes matome tikras, gyvas moteris su visu jų žavesiu. Be M. ispanų tapyba netektų savo gražiausių meilės poemų.

M. yra silpnas piešėjas, bet už tai nepalyginamos jo lengvos garų (vaporoso) spalvos, kartais sidabrinės, kartais auksinės, visada švelnios ir glamonėjančios. Šie tonai švyti ne vien iš jo figūrų, bet ir aplink jas, jie yra tarsi nimbai, iš kurių jos išneria, pasipuošusios jų žavesiu. Mūsų laikais M. populiarumui daug pakenkė begalės jo meno pamėgdžiotojų ir kopijuotojų.

Calvert, A. F. Murillo 1907; *Lefort,* P. Murillo et ses élèves 1892; *Mayer,* A. L. Murillo ²1923; *S. Monito,* M. 1932. *P.Gč.*

darbus. Tikrieji m., kurie dirbo statant bažnyčias ar dvarų pastatus, buvo pastovūs ir patyrę miestų amatininkai, kurie jau tiesiog nebendravo su kaimu.

Murinas Bronius (g. 1906 VIII 31 Rygoje) tapytojas, akvarelistas. 1929 baigė Kauno meno mokyklą. Meno studijas gilino 1932–35 Paryžiuje, kur įgijo diplomą. Meno dalykus dėstė 1929–32 Kauno mergaičių mokytojų sem. ir Moterų dailės darbų mokykloje. 1935–39 Klaipėdos ir 1939–44 Vilniaus pedagoginiame institute vyr. lektorius. Yra parašęs ir išleidęs pradžios mokyklai pritaikytas knygas: Piešimas lentoje 1936, Komponuojamasis piešimas 1937, Piešimas iš vaiko aplinkos 1940. Lietuvoje nuo 1930 priklausė Lietuvių dailininkų sąjungai ir yra dalyvavęs beveik visose jos parodose. 1932 už vaikų žaislų projektus laimėjo I Žemės ūkio rūmų premiją. Buvo suruošęs savo individualines parodas Klaipėdoj 1936 ir Čikagoje 1957. Vokietijoje 1944–49 dalyvavo lietuvių ir kitataučių dailininkų bendrose parodose. Nuo 1949 apsigyveno JAV. Priklauso Amerikos lietuvių dailininkų sąjungai (jos v.pirmininkas). Nuo 1951 dalyvavo įvairiose lietuvių ir amerikiečių dailininkų grupinėse parodose. Už savo darbus 1954–57 amerikiečių parodose laimėjo tris pirmąsias ir vieną antrąją premijas. M. tapybos ir akvarelės darbų yra Šiaulių Aušros muziejuje ir Čikagos Čiurlionio galerijoje. M. yra poimpresionistinio meto atstovas, vienas iš pajėgesniųjų akvarelistų. Savo vidine intuicija davęs naujų, dekoratyvių, sultingo kolorito formų. Daugiau pasireiškęs peizažo ir naturmorto srityse. Jo kūryba yra paremta gamtos sužadintais įspūdžiais. M. prie gamtos prieina savo intelektu, gamtą idealizuodamas, net sudvasindamas. M. gamtą traktuoja ne akademinėmis šios rūšies priemonėmis, bet joje ieško meninio grožio ir dvasinio pasitenkinimo, išgaudamas harmoningas miražines spalvų gamas. Bendradarbiavo Pedagoginiame metraštyje 1937. *M.Š.*

Br. Murinas

Mūrininkas kaime buvo vienas iš ‚mažųjų' kaimo amatininkų. XIX a. viduryje kaime m. dar neturėjo kur reikštis, nes krosnis paprastai buvo plūkiama iš molio, o pamatus sudarė tepakišti akmens, kartais dar užglieti moliu. Tik krosnims ėmus naudoti plytas, o pamatų akmenis rišti kalkėmis, kaimuose atsirado ir pastoviai m. amatu besiverčiančių žmonių, kuriais dažniausiai buvo laikinai prie dvaro ar bažnyčių statybos dirbę asmens ir pramokę rišti plytas bei pasiruošti statybai kalkes. Patys dvarai XIX a. dar turėdavo vieną m., kuris atlikdavo dvare mūrijimo

Murinius Martinus domininkonų vienuolis, perėjęs į protestantų tikėjimą ir išsp. Kronika mistrzów pruskich 1582 (²1606).

Br. Murinas Pirmasis sniegas

Mūris 1. primityvi krosnis senajame liet. name, sumūryta iš akmenų ar nedegtų plytų ir molio. Spėjama, kad m. atsirado pirmiausia sen. name (žem. ‚noms') XVIII a. gale, namui suprastėjus į vasaros virtuvę ir viralinę gyvuliams. M. yra patobulinta atviroji ugniavietė, pakelta aukščiau nuo aslos, apskritos formos, su anga pakurai ir įdubimu katilui įleisti. XX a. toks m. nebedaromas ir labai maža kur teužsilikęs. Tolimesnės raidos m. jau yra keturkampio plano, daromas kaip virykla troboje šalia krosnies, dar vad. kaminuku, pečiuku, mūreliu (žr. Krosnis). Trobos priemenės kamine m. buvo statomas su įmūrytu katilu, panašiai kaip ir sen name.

Mūris Stalgėnų k., Plungės vls., Telšių aps.

2. Mūrinė šildomoji sienelė prie trobos krosnies.

J. Petrulis, Sen. žemaičio troba (Gimtasai Kraštas 24) 1940; *K. Čerbulėnas,* Namas — pirminis liet. gyvenamojo pastato tipas (Iš Lietuvių kultūros istorijos I) 1958; *V. Milius,* Liet. valst. įreng. maistui gaminti (t.p.) 1958. *J.Gbt.*

Müritz ež. Š. Vokietijoj, Meklenburge, 115 km² ploto; paviršius 62 m nuo j.l., gilumai ligi 33 m, vid. 6,3; per gretimus Kölpin ir Plauer ež. priklauso Eldės (Elbės) baseinui.

Murka Jonas (g. apie 1888) pedagogas ir daugelio pradžios mokyklai vadovėlių autorius. 1909 baigė Panevėžio mokytojų seminariją. Dar seminarijoje, drauge su kitais seminaristais, vertė M. Bogdanavo

Visuomenės įnamius, kurie, J. Jablonskio ištaisyti, buvo išspausdinti. I pas. karo metu gyveno Rusijoje ir rengė lietuvių pradžios mokyklai vadovėlius. 1916 buvo išspausdintas lietuvių kalbos pradžiamokslis Vaikų darbymečiui, 1917 Lietuvių kalbos vadovėlis II dalis. 1918 grįžo Lietuvon ir pradėjo dėstyti Šiaulių gimn. lietuvių kalbą. 1921–22 dirbo Dotnuvos žemės ūkio mokykloje, 1922–23 Šiaulių mokytojų seminarijoj, 1926–27 Šiaulių suaugusiems gimn. mokytojas, paskui vėl grįžo į mokytojų seminariją. 1928 buvo švietimo ministerijos paskirtas Egzaminų komisijos nariu. Be pedagoginio darbo, daug rašė straipsnių žurnaluose: Švietimo Darbe, Tautos Mokykloje, Vaire. 1920 buvo Mokyklos ir Gyvenimo redakcinės kolegijos narys. Išspausdino daug laidų Vaikų darbymečiui (pradžios m-los vadovėlis, 4 dalys), Metodikos etiudai 1919, Lietuvių kalbos vadovėlis (2 dalys), Mažasis lietuvių kalbos vadovėlis (2 dalys), Diktantai pradžios mokyklai 1925.

Murko Matija (1861–1952) slovėnų kalbininkas, slavistikos prof. Graze, Leipcige, 1920–31 Prahoje, žurnalo Slavia steigėjas. Išsp. Geschichte der älteren südslavischen Literaturen 1908, Zur Geschichte des volkstümlichen Hanzes bei den Südslaven 1906, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben Südslaven 1937, La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XIX siècle 1929, Tragom srpskohrvatske narodne epike 1951.

Murmansk š. Rusijos uostas Barentso jūros Semionovo (Kolos pusiasalio) fiordo- įlankos r. krante, 60 km nuo atviros jūros, 200 km į š. nuo š. poliaračio. M. yra vienas iš didžiausių ir svarbiausių Rusijos uostų, dėl Golfo srovės įtakos neužšąląs. M. yra Rusijos š. vandenų pagrindinė žvejybos ir jūrinio kelio tarp Atlanto ir Pacifiko pro Š. Aziją vak. bazė. Didelė žuvies konservų ir laivų statybos pramonė, 1950 įkurta aukštoji jūrininkystės m-la, meteorologinė stotis. M. sujungtas geležinkeliu su Kandalakša, prie Baltosios jūros ir toliau į pietus esančiais geležinkelio mazgais. M. įkurtas 1915, kad anglai ir prancūzai galėtų artimiausiu laisvu keliu teikti Rusijai karinę pagalbą. Pradžioje buvo pavadintas Romanov na Murmane ir 1917 tebuvo apie 3000 gyv.; 1926 buvo 8800, 1939 — 117.000, o 1954 — apie 170.000 gyv. 1918 III — 1919 X užimtas anglų, 1941–44 pro jį Vakarų sąjungininkai teikė Rusijai didžiulę paramą. Dėl to dažnai puldinėtas vokiečių karo lėktuvų iš Š. Norvegijos aerodromų ir smarkiai apgriautas; buvo sunaikinta per 75% visų pastatų. *A.B.*

Murmansko pajūris yra š. Kolos pusiasalio krantas nuo Norvegijos ligi Sviatoj Nos (Šventoji Nosis) iškyšulio. Jūros krantas granitinis, status, v. daly ligi 450 m, rytuose ligi 150 m aukščio, išraižytas neilgų fiordų-įlankų. Dėl Golfo srovės įtakos jis ligi Litskij vietos (370 km) žiemą neužšąla. Išilgai M. p. yra svarbi žvejybos juosta, į kurią žuvys atplaukia nuo Norvegijos krantų. Žvejybos sezonas tęsiasi nuo kovo ligi rugpiūčio ir jis sutraukia daug žvejų ne tik pajūry gyvenančių, bet ir iš tolimų pusiasalio vietų, net nuo Onegos. Ant kranto peri begalės jūrinių paukščių, ypač žuvėdrų. M.p. yra tyrinėję prof. T. Ivanauskas ir prof. K. Regelis.

Murner Thomas (1475–1537) vokiečių satyrikas ir pamokslininkas, kovojęs tiek su savo meto katalikybės ydomis, tiek su protestantizmu. Humanistiškai išsilavinęs, buvo lankęs Paryžiaus, Krokuvos, Prahos, Vokietijos univ. M. kaip poetas buvo S. Branto ir Geilerio įtakoj. 1512 išleido Narrenbeschwörung ir Schelmenzunft, kur tenka visiems žmonių luomams, pvz. už girtavimą, maldą tik lūpomis ir pn. Jo stipriausias kūrinys yra epas Von dem grossen lutherischen Narren, wie ihn Doktor Murner beschworen hat 1522. Parašytas nežinomo prancūzų autoriaus eilėraščio La bataille des sept-arts įtakoj. Satyroje Liuterio kariuomenė susiremia su senojo tikėjimo kariuomene ir po visos tos batalijos lieka tik kvailio gaubtas, kurį pats autorius užsideda. Tačiau pro humanistišką paviršių prasiveržia scholastinė ir prancūzkoniškoji dvasia.

P. Merker, M.-Studien 1917; *J. Lefftz*, Die volkstümlichen Stilelemente in M.s Satiren 1915; *F. Landmann*, M. als Prediger 1933. *A.Špl.*

Murnykas Jurgis (g. apie 1861 — ?) kunigas. 1886 buvo Dambravos vikaru ir už ‚maištą parapijoje, už negerbimą stačiatikiško kryžiaus ir cerkvėje šventinto vandens, už stačiatikių išpažinties ir rusų k. negerbimą' buvo ištremtas 5 metams į Jenisiejaus gub. (Sibire). Bausmę atlikus, 1891 buvo leistas paskirti į Salas (prie Ašmenos) vikaru.

P. Kubicki, Bojawnicy kapłani II : 2, 1936.

Murom Sovietų Sąjungos senas mst. prie Okos upės, tarp Maskvos Gorkių; turi apie

40.000 gyv. (1939 — 22.621). M. įkurtas X a. ir XI–XIII a. vaidino žymų vaidmenį rusų ekspansijoj į vakarus ir šiaurės vakarus. Sritinės M. kunigaikštijos sostinė. 1332 totorių sunaikintas.

Muromcev Sergej Andrejevič (1850-1910) rusų teisininkas ir politikas, pirmosios Rusijos dūmos pirmininkas. Mokėsi Göttingenę, kur buvo paveiktas savo mokytojo Jehringo. Ligi 1884 dėstė Maskvos univ., bet dėl ‚kenksmingo galvojimo' pašalintas iš univ. Išsp. O konservatizme rimskoj jurisprudencii 1876, Recepcija rimskago prava na zapade 1885, Opredelenije i osnovnoje razdelenije prava 1879, Graždanskoje pravo drevniago Rima 1883, Pravo i spravedlivost 1889, Reči 1907–1910, 1911. Redagavo Juridičeskij Vestnik.

Murphy 1. Gardner (g. 1895) amerikiečių psichologas, pasižymėjęs socialinės psichologijos srityje. Jis yra sukūręs savo asmenybės teoriją vad. biosocialine teorija, kur jis mėgina apibendrinti įvairių psichologijos šakų surinktus faktus, tačiau apskritai ši teorija priklauso psichologijoj vad. ‚lauko' teorijų grupei. M. yra ypač tyrinėjęs pažvalgų susidarymą bei kitimą, autizmą ir vėliausiai parapsichologijos sritį. Unesco konsultantas auklėjimo klausimais. Išsp. Historical Introduction to Modern Psychology 1929 (²1949), su žmona Experimental Social Psychology 1931 (²1937), Approaches to Personality su F. Jensen 1932, General Psychology 1951, Public Opinion and the Individual su R. Likert 1938, Human Nature and Enduring Peace 1945, Personality: a Biosocial Approach to Origins and Structure 1947, In the Minds of Men 1953, Human Potentialities 1958. *I. Užg.*

2. John Benjamin (1857–1916) amerikiečių gydytojas. Baigė Rush Medical College Čikagoje. Žymus chirurgas. Įvairiais laikotarpiais jis buvo chirurgijos prof. Rush Medical College, College of Physicians and Surgeons ir Northwestern University Čikagoje. Paskutinius savo gyvenimo du dešimtmečius jis buvo Mercy Hospital Čikagoje vyr. chirurgas. Tarptautinę reikšmę įgijo savo darbais vidurių chirurgijoje. Jis vienas iš pirmųjų tiesė pagrindus kraujagyslių chirurgijai, buvo patrauklus mokytojas, geras kalbėtojas. Išsp. General Surgery 2 tt.

R. H. Major, A History of Medicine. *D.Js.*

3. Robert Cushman (g. 1887) amerikiečių gamtininkas. Nuo 1921 pradėjęs dirbti Amerikos gamtos muziejuje, 1942 paukščių departamento viršininkas, 1948 kuratorius. 1948 Ornitologų sąjungos pirmininkas. Tyrinėjo Peru pakrančių paukščius. Išsp. Bird Islands of Peru 1925, Oceanic Birds of South America 1936, Logbook for Grace 1947, American Lands Birds 1953.

4. Robert D. (g. 1894) JAV diplomatas, Vokietijos ir Austrijos reikalų žinovas. Dėl jo sugebėjimo spręsti painius reikalus su arabų kraštais vadinamas Amerikos Lawrencu. Kiek anas atrodė nekarininkiškai, tiek šis visai nediplomatiškai: nepripažįsta forminių taisyklių ir visiems labai prieinamas. Buvo Vokietijos ir Austrijos reikalų skyriaus direktorium užsienio reikalų ministerijos (State Department), Roosevelto ir ģen. Clay patarėju bei pasiuntiniu 1949–52 Belgijai ir 1952–53 Japonijai. Nuo 1953 pavaduoja užsienio reikalų ministrą Jungtinėse Tautose. 1958, kilus Irako perversmui, buvo siunčiamas į Artimuosius Rytus derybų su arabų kraštais. 1959 pasitraukė iš State Departamento.

5. William Parry (g. 1892) amerikiečių gydytojas, Harvardo univ. prof. ir P. B. Brigham ligoninės Bostone gydytojas. Jis tyrinėjo insulino poveikį diabetikams; tyrė kraujo ligas, ypač piktybinę anemiją. Drauge su G. R. Minot, G. H. Whipple 1934 gavo medicinos ir fiziologijos Nobelio premiją. Išsp. Pernicious Anemia 1939, Anemia in Practice.

Murray 1. Alexander Stuart (1841–1904) anglų archeologas, nuo 1867 Londono britų muziejaus graikų ir romėnų senybių skyriaus tarnyboje, 1894–96 darė kasinėjimus Kipro saloje. Veikalai: History of Greek Sculpture 2 tt. 1890, Terracotta Sarcofagi 1899, Excavations in Cyprus 1900, Sculptures of the Parthenon 1903.

2. George Gilbert Aimé (1866–1957) anglų kritikas, filosofas, graikų kultūros prof. 1889–1900 Glasgowo ir 1908–36 Oxfordo univ. Jo laisvi graikų klasikinių dramaturgų vertimai daug prisidėjo prie susidomėjimo graikų drama atgimimo XX a. Iš jo mokslinių veikalų pažymėtini Rise of the Greek Epic 1907, Five Stages of Greek Religion 1925, Euripides and his Age 1918, The Classical Tradition in Poetry 1927. Politiniai raštai: Problems of Foreign Policy 1921, Liberality and Civilization 1938, From the League to the United Nations 1947, Hellenism and the Modern World 1953. *A. L.*

3. Henry (g. 1893) amerikiečių psichologas, didelis eruditas — baigęs humanitarinius, medicinos ir biochemijos mokslus, Harvardo univ. prof. ir psichologinės klinikos vedėjas. Atsidėjęs asmenybės tyrinėjimams, jis yra sukūręs savo asmenybės teoriją, kur pabrėžia fiziologinių ir socialinių veiksnių svarbą asmenybės formavimuisi, o pačią asmenybę supranta kaip ilgalaikių vidinių reikalavimų ir išorinių spaudimų pusiausvyrą. M. ypač vertino ilgametį tyrinėjimo metodą ir pats sekė keliolikos žmonių asmenybes per daugelį metų ir šių tyrimų dėka sudarė asmenybės testą, Thematic Apperception Test (TAT), kuris yra vienas iš dviejų labiausiai vartojamų asmenybei tirti testų. Šis testas taip pat buvo pritaikytas primityvių tautų studijoms. M. yra taip pat rašytojo H. Melville žinovas. Išsp. Explorations in Personality 1938, Thematic Apperception Test 1943, Assessment of Men 1948.

I.Užg.

4. (Moray) James Stuart (apie 1531–1570) grafas ir Skotijos regentas, nelegalus sūnus Skotijos karaliaus Jokūbo V ir lordo Erskine dukters Margaritos. Būdamas 5 metų amžiaus, 1538 buvo paskirtas Šv. Andriejaus vienuolyno-abatijos viršininku, bet vėliau neparodė vienuoliškų palinkimų ir pagaliau tapo uolus Knoxo protestantiškos srovės šalininku ir vadu kovoje prieš Romos katalikus (1559). Grįžus Marijai Stiuartietei į Skotiją kaip karalienei (1561), M. tapo jos vyriausiu patarėju valstybės valdyme ir gavo grafo Murray titulą. M. rūpinosi Marijos Stiuartietės įpėdinystės teisės į Anglijos sostą pripažinimu, bet be pasekmių. Jis buvo priešingas Marijos Stiuartietės vedyboms su lordu Darnley (1565) ir vėliau net buvo apkaltintas dalyvavus jį nužudant (1567). Po M. vadovauto nepavykusio sukilimo prieš Mariją Stiuartietę, jis buvo paskelbtas už įstatymo ribų ir pabėgo į Angliją. Kada 1567 Marija Stiuartietė buvo sukilėlių priversta atsisakyti sosto, M. grįžo į Skotiją ir buvo paskirtas nepilnamečio karaliaus, Jokūbo VI, regentu. Jis mūšyje prie Langside (1568) numalšino Marijos Stiuartietės šalininkų pastangas grąžinti ją į sostą ir buvo pats pasiūlytas užsidėti Skotijos karaliaus karūną, bet nuo to atsisakė. M., tapęs tikruoju krašto valdytoju, sėkmingai vedė sunkią krašto politiką prieš vidaus priešus ir Anglijos karalienę Elzbietą už nepriklausomą protestantišką Skotiją. Važiuodamas M. per Linlithgow miestelį, jis buvo grafo Jokūbo Hamiltono iš pasalų pro langą nušautas.

Duncan (Thomas Dalrymple), The Relations of the Earl of Murray with Mary Stuart 1908; *M. Lee*, James Stewart, Earl of Moray 1953; Cambridge Mediavel History 3, 1904. *V.Jck.*

5. John, Sir (1841–1914) britų okeanografas - biologas. 1868 lankėsi Spicbergene, 1872 Challanger ekspedicijos dalyvis, suredagavęs jos mokslinius pranešimus. Pasižymėjo Š. Atlanto ir Skotijos vandenų biologiniais tyrinėjimais. Veikalai: The Depths of the Ocean 1912, Report on Deepsea Deposits 1924 ir daug str. žurnaluose.

6. Philip (1886–1952) amerikiečių darbininkų unijų veikėjas. 1902 iš Skotijos atvyko į JAV ir nuo 1915 įsitraukė į darbininkų unijų veiklą. Pradžioje pats dirbo Pensilvanijos anglies kasyklose, o 1920 paliko kasyklų unijos skyriaus vicepirmininkas. 1935 vienas iš steigėjų CIO, Plieno unijos pirmininkas, nuo 1940 CIO pirmininkas. Jis rėmė Roosevelto užsienio politiką. M. yra iškili darbininkų sąjūdžio asmenybė.

Murray didžiausia Australijos upė, 2570 km ilgio, teka iš Australijos Alpių į v. per lygumas ir dykumas, įteka į P. Indijos okeaną; aukštupiu skiria Viktoriją nuo N. S. Waleso, žemupys — P. Australijoje. Intakai: kair. Motta Motta, Kiewa, Ovens, Goulburn, Campaspe, Loddon, Avoca, deš. Billabong, Murrimbidgee, Darling; skaičiuojant nuo Darlingo versmių M. turėtų 3660 km ilgio. Kapitonas Sturt pirmas nuplaukė M. ligi žiočių 1830 ir pavadino ją M. — pagerbti D. Britanijos kolonijų sekretorių George Murray. Upė plati, tinka navigacijai, tik kartais vasarą nusenka. Jos baseino plotas 1.074.000 km², tame skaičiuje Darlingo baseinas 769.000 km²; vid. debitas ties Ovens 133, ties Mildura 309, žemiau Darlingo 393, prie žiočių 469 m³/sek. 1917 įkurta M. upės komisija, kuri suprojektavo 28 užtvankas nuotakiui reguliuoti ir irigacijos tikslams. Didesnės užtvankos pastatytos: Hume 1936, Yarrawonga 1939 ir 13 nedidelių užtvankų su šliuzais. Vietos gyventojai lygina M. su Nilu dėl jo didelės reikšmės kraštui.

River Murray Commission, Harnessing Australia's Greatest River 1950; *J. H. O. Eaton*, A Short History of the Murray Works 1945; *L. R. East*, The River Murray Waters 1940. *S.K.*

Murri Romolo (1870–1944) italų teologas ir politikas, atstovas modernizmo. 1909 buvo ekskomunikuotas (mirė susitaikęs su Bažnyčia), 1909–13 parlamento atstovas,

vienas krikščionių demokratų vadų. Išsp. Battaglie d'oggi 1903–04, La politica clericale e la democrazia 1910, Democracia cristiana 1944.

Murry John Middleton (1889–1957) anglų rašytojas ir kritikas, žurnalistas. 1923–40 įsteigė ir redagavo Adelphi. Yra parašęs daug literatūrinių biografijų. Jis savo raštuose skelbė krikščionišką komunizmą. Išsp. Keats and Shakespeare 1925, Son of Woman (The Story of D. H. Lawrence) 1931, Life of Jesus 1926, The Necessity of Communism 1932, Between Two Worlds 1935 (autobiografija), The Necessity of Pacifism 1937, Democracy and War 1940, Christocracy 1942, The Chalenge of Schweitzer 1948, Swift 1954, Love, Freedom and Society 1957.

Murrina vasa (lot. ‚miros indai' nuo miros medžio, gr. myrra ‚dervos') brangūs ir pageidaujami Romos imperijos laikų geriamieji indai iš miros derva įtrinto upių špato. Iš jų geriamas vynas turėdavęs gardų mirų prieskonį. Pirmuosius indus atgabenęs į Romą dar Pompėjus iš Mitridato lobio.

Murumbidgee Australijos N. S. Waleso upė, Murray upės deš. intakas, 1690 km ilgio; teka į v., turi deš. intaką Lachlan; baseino plotas 86.900 km^2, vid. debitas tik 101 m^3/sek., dalis vandens naudojama irigacijai; nuotakiui reguliuoti pastatyta Burrinjuck užtvanka.

Murzynowski Adalbert (g. XVII a. Lietuvoje) jėzuitas. Išleido slavų kalba kai kurių Bažnyčios tėvų vertimą drauge su graikiškuoju tekstu; Optimum Severiae et Patriae augurium. Panegyricus de laudibus Georgii Hlebowicz, Praesidis Smolenscensis 1643, Eques immortalitatem assecutus, Oratio funebris 1652.

Sommervogel V, 1460.

Musa Stanislovas žr. Marcianas, Stanislovas.

Musaceae augalų šeima, žr. Bananiniai.

Musagetas (gr. ‚mūsų vadovas') graikų dievo Apolono pravardė.

Musainiai (vok. Mossehnen) dv. Semboje, prie Laukės upelio, Fischhauseno aps., Medinavos paštas, eina glžk. Karaliaučius–Piliava. 1939 dvare buvo apie 50 gyv. M. ir apylinkės labai turtingos priešistorinių paminklų bei radinių. Į p. nuo M. yra sen. sembų sustiprintos vietovės žymių. Iš dalies kalne ir pakalnėje yra didelis vėlyvojo geležies amžiaus kapinynas.

Musalla (iš Mus-Allah) aukščiausias Bulgarijos kalnas, Rilos kalnyne, į p.r. nuo Sofijos; 2925 m. 1949 pavadintas Pik Stalin.

Musca žvaigždynas, žr. Musė.

Muscari žr. Žydrė.

Muschler Reinhold (g. 1892) vokiečių rašytojas. Išsp. Insel der Jugend 21951, Bianca Maria 1924 (21953),Nofretete 21953, Tizian Trilogie 1952–53.

Musculium lacustre yra dvigeldžių klasės moliuskas, gyvenąs gėluose vandenyse.

Musė (Muscidae) sudaro dvisparnių trumpaūsių Brachycera) pobūrį, kurio nariai turi trumpus, 3-jų narelių antenas, platų, dažniausiai kiaušinio pavidalo pilvelį, laižomojo arba duriamojo tipo burnos įrengimus, begalvį ir bekojį vikšrą ir lėliukę tariamame kokone. M. pobūriui priklauso apie 50.000 rūšių, besiskiriančių dydžiu, spalva, gyvenimo būdu ir vieta. Žmogui yra žinomiausia savo įkyrumu kambarinė m. (Musca domestica) 6–8 mm ilgio, nepaprastai veisli, nes iškart deda iki 150 kiaušinių ir per visą gyvenimą apie 600, į pūvančias medžiagas. Puldamos maistą, jos tokiu būdu perneša džiovos, vidurių šiltinės, dizenterijos ligų bakterijas ir t.t. Panašiai ligas platina ir kitos m., kaip ir naminė m. (Muscina stabulans) truputį stambesnė už kambarinę, 9 mm ilgio ir mažiau judri, arba mažoji kambarinė m. (Fannia caniculiaris), kuri mėgsta palubes ir skraidyti aplink žibintus ir turi apie 5–6 mm ilgio. Į rudenį į kambarius įskrenda piktmusė (Stomaxys calcitrans), turinti straublinę burną su duriamais šereliais, kuriais praduria odą ir siurbia kraują, daugiausia naminių gyvulių. Į kambarius įskrenda stambios, metalinio blizgesio, garsiai zvimbiančios mėlynosios mėsinės m. (Calliphora erythrocephala), kurios kiaušinius deda į mėsą, gyvūnų lavonus, kur iš kiaušinių vystosi vikšrai. Kambarius mėgsta ir maža, apie 3 mm, žalios spalvos muselė žalioji lavoninė m. (Lucilia caesar). Dažna gana stambi, pilka, juodu raštu pilkoji mėsinė m. (Sarcophaga carnaria), kuri yra tuo įdomi, kad deda jau gyvus vikšrus, kurie iš kiaušinių išsirita jos kūne. Afrikoje gyvena musė cėcė (Glossina palpalis), kuri platina miego ligą. Sparvos, didelės arba vidutinio didumo m. (Tabanidae šeimos), su galvomis platesnėmis už krūtinę, bet trumpomis, turi duriamuosius burnos organus ir skaudžiai gelia gyvulius, žmones ir čiulpia kraują. Tai daro patelės, o patinai minta žiedų sultimis.

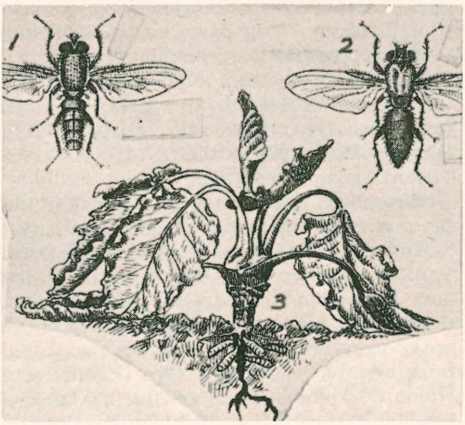

Kopūstinė musė: 1. patinėlis, 2. patelė, 3. lervų graužiamos kopūstų daigelio šaknys

Tokios yra jautinė sparva (Tabanus bovinus, margoji sparva (Chrysops caecutiens), aklė, arba žabalė, sparva (Haematopota pluvialis). Gylių (Oestridae šeimos) kūnas plaukuotas, galva siauresnė už krūtinę, nieku nesimaitina ir trumpai gyvena, bet padaro labai daug žalos žemės ūkiui. Arkliai ir galvijai, išgirdę jos smarkų, savaimingo tono, zvimbimą, nepaprastai ginasi — gyliuoja — mostiguoja galvomis, uodegomis ir, jeigu gali, bėga kuo toliausiai. Galvijinis gylys (Hypoderma bovis) kiaušinius deda į plaukus. Išsiritę vikšrai įsiskverbia į gyvulio kūną, juo minta ir pavasarį prasigraužia laukan; arklinis gylys (Gastrophilus intestinalis) kiaušinius prilipina prie arklių plaukų, kur išsiritę vikšrai kutena odą, arkliai besikasydami ir belaižydami nuryja vikšrus, kurie jų skrandyje prisisiurbę prie sienelių minta krauju ir kenkia, kad net arkliai, jeigu daug esti vikšrų, suserga liga, vadinama gastrophiliasis. Kitų gylių vikšrai gyvena arklių gerklėje, avių šnervėse, kaukolės tuštumose, dėl to avys apserga ‚sukimosi', svaigimo liga. Bet yra ir naudingų m. Gausi tachinų (Tachinidae) šeima yra naudinga tuo, kad jų patelės kiaušinius deda į žalingųjų vabzdžių arba jų vikšrų kūną ir taip juos naikina. Sirfų m. genties (Syrphus) dalyviai gyvena ant augalų lapų ir ėda kenksmingus augalams amarus. Daugelis paukščių, kaip kregždės, varnėnai ir kt., kurie daugiausia minta vabzdžiais, sunaikina milžiniškus kiekius kenksmingų m.

J.Krd.

M. kopūstinė (Anthomyia ceparum Bouche) 6 mm ilgio, pilkos spalvos, raudona dėme ant kaktos. Patinėliai kiek skiriasi nuo patelių. Žiemoja kaip vabzdys po nukritusiais augalais ar kaip lėliukė dirvoje. Anksti pavasarį deda kiaušinėlius į žemę greta kopūstų ar kitų kopūstinių daržovių daigų. Lervos maitindamosios paėda daigelių šaknis. Paėsti daigeliai vysta. Kopūstų galvos dėl to lieka mažos ir minkštos, dažnai galvos visai neišsivysto. Žiedinių kopūstų žiedai lapams bevystant atsidengia ir tiesioginė saulės šviesa sumažina jų kokybę. Po 3–4 savaičių lervos virsta lėliukėmis dirvoj, 2-10 cm gilume, prieš žiemą net dar giliau. Kartais virsta lėliukėmis ir ten, kur maitinosi. Per metus išeina maždaug trys generacijos. Daugiausia kenkia pirmoji generacija, bet ir antroji generacija padaro nemaža žalos (ji pasirodo VII–VIII mėn.).

Musė 1. Paberžės ir Maišiagalos vls., Vilniaus aps. ir Musninkų vls., Ukmergės aps. upelis, Neries deš. intakas, 69 km ilgio; teka nuo Paberžės mstl. į v. per Musio ež. pro Musninkus ir ties Čiobiškio bžk. įteka į Nerį; baseino plotas 346 km², vid. debitas 2,6 m³/sek.

2. (Lenk. Musza) Onuškio vls., Trakų aps. ir Daugų vls., Alytaus aps. upelis, Varėnės (Merkio, Nemuno) kair. intakas, 17 km ilgio; teka į p.v. iš Dumblio ež. per Švenčiaus ež.; baseino plotas 79 km².

Musė (Musca) mažas, bet, palyginti, šviesių žvaigždžių žvaigždynas pietiniame dangaus pusrutulyje, tarp Kryžiaus, Laivo Kyliaus, Chameleono, Rojaus Paukščio, Skriestuvo ir Kentauro žvaigždynų.

Musėjas (gr. Musaios, lot. Musaeus) 1. gr. mitologinis dainius, Orfėjo (žr.) mokinys, Atikos poetų herojus. VI a. pr. Kr. jo vardu buvo apyvartoje orakulų rinkinys. Jam buvo priskiriami taip pat himnai ir viena teogonija. Nuotrupos: H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker 1, ⁷1954.

2. Graikų poetas, apie 500 po Kr., sekdamas helenistinių poetų pavyzdžiu, sukūręs nedidelį, 340 eilių, bet puikų epinį erotinį veikalą apie Herą ir Leandrą. Tekstas ir vok. vertimas: Ronge Apuleius, Amor und Psyche, und Musaios, Hero und Leander 1939.

Muselė 1. hesinė (Mayetiola destructor Say) priklauso uodų grupei. Vabzdys yra 2,5–3,5 mm ilgio, juodas iš viršaus, raudonas iš apačios. Žiemoja dažniausiai dirvoje lervos stadijoje. Anksti pavasarį

virsta lėliuke ir vėliau vabzdžiu. Anksti gegužės mėn. deda kiaušinius ant apatinių javų lapų. Išsiritusios lervos įlenda į lapo makštį ir čiulpia jauno stiebo sultis. Lerva paprastai prasigraužia per porą apatinių stiebmazgių. Stiebas toje vietoje susiraukšlėja, sustorėja ir lengvai lūžta. Jei šiaudas ir nenulūžta, varpa betgi dažniausiai per anksti išdžiūsta ir miršta. Augalas kartais išleidžia antrinius ūgius, kuriuos antroji m.h. generacija gali pulti. Lėliuke virsta viduje lervos odos. Rugpiūčio ar net rugsėjo mėn. išsirita vabzdžiai, kurie deda kiaušinius ant žieminių pasėlių, dažniausiai ant javų, bet kartais ir ant varpinių piktžolių. Išsiritusios lervos žiemoja dirvoje. Priklausomai nuo drėgmės sąlygų gali išaugti ir daugiau kaip dvi generacijos per metus. Sausose sąlygose lėliukės gali išlikti gyvos net ligi poros metų, todėl jos kartais gali būti perneštos su šiaudais. Lėliukes betgi dažniausiai randame ražienose. Gilus rudeninis ražienų arimas padėtų kovoje su m.h.

2. M. **švedinė** (Oscinis frit L.) 2–3 mm ilgio, juoda, blizganti m. Daugiausia kenkia avižoms ir kitiems vasariniams javams. Žiemoja lervos pavidalu dirvoje, pavasarį virsta lėliuke, o gegužės mėn. išsirita m., kuri maitinasi įvairių piktžolių nektaru. Kiaušinėlius deda pavieniai ant apatinės jaunų augalėlių lapų pusės. Lervos įeina tarp lapų ir minta augimo kūgelio medžiagomis. Todėl jauniausias augalo lapas nugelsta, o senesnieji lapai lieka žali. Maždaug 4 mm ilgio lervos virsta lėliukėmis ten pat, kur minta. Apie pabaigą birželio ima skraidyti antrosios generacijos muselės. Tuo metų laiku laukuose nėra jaunų augalų, todėl m. kiaušinėlius deda dažniausiai ant avižų tauriažvynių. Šios generacijos lervos auga grūdo viduje. Liepos-rugpiūčio mėn. jau skraido trečiosios generacijos m., kurios deda kiaušinėlius ant žieminių augalų daigelių.

Švedinė muselė

3. M. **žaliaakė** (Chlorops taeniopus Meig.) kenkia daugiausia žieminiams kviečiams. M.ž. yra maža, 3–4 mm ilgio, gelsvos spalvos, su juodu trikampiu ant galvos viršaus ir trimis juodais brūkšniais ant nugarinės krūtinės dalies. Lervos 5–7 mm ilgio, balzganos. Paprastai išaugina dvi generacijas per metus. Lervos žiemoja įsigraužusios į žieminių javų ar pavienių žolių daigelį. Pavasarį jos ėda augalą šeimininką, kuris toje vietoje sustorėja, pagamina nelyginant svogūnėlį. Po to lervos virsta lėliukėmis, iš kurių gegužės mėn. išsirita muselės. Šios deda kiaušinėlius į žemutines jaunų lapų dalis, kol dar augalas neišplaukęs. Išsiritusios lervos graužia jaunus šiaudo audinius, stiebas augdamas atsilieka ir dažnai visai nebeišplaukia. Lervos virsta lėliukėmis apie liepos mėn., gi rugpiūčio mėn. vėl išsirita m. Jos deda kiaušinėlius ant žieminių javų ir pievų žolių daigų, o išsiritusios lervos žiemoja.

Br.P.

Musėžudis (Empusa muscae) vabzdžiažudžių (Entomophtoraceae) šeimos grybas. Parazituoja naminių musių viduriuose, jas naikindamas. Esama taip pat šių grybų (E. Aulicae) nakinančių vabzdžius miškų kenkėjus. Grybų apimti negyvieji vabzdžiai tampa baltomis konidijomis, nelyginant milteliais, apiberti.

Musgai (musgu) negrų kiltis, gyvenanti Šarės ir Logonės upių srityje (prie Čado ež.) ir kalbanti hamitų k. Jie verčiasi kapliniu ūkiu, gyvulių auginimu ir žinomi meniškais namų pramonės dirbiniais bei tvirtovinio pobūdžio molio statyba.

Musi Agostino (g. apie 1490 Venecijoje) italų raižytojas. Dirbo Campagnolos, J. de Barbari ir Dürerio įtakoje. Nuo 1516 Romoj pasidarė pagrindiniu Marcantono mokiniu. Datuoti darbai yra 1509–36 laikotarpio. M. raižė pagal Raffaelį, Giulio Romano, Baccio Bandinelli ir antikės iškasenas — architektūros fragmentus, vazas. Savo groteskų raižiniuose M. jungė antikinius motyvus su Raffaelio groteskų idėjomis.

Musicae Sacrae Disciplina pop. Pijaus XII enciklika, išleista 1955 XII 25. Šioje enciklikoje, kaip ir enciklikoje Motu Proprio, pop. Pijus XII labai vertina grigalinį giedojimą, bet šalia to skatina kuo daugiau giedoti sava kalba bažnytinių giesmių, psalmių, himnų, kad tik jie būtų grynai bažnytinės ir maldingos nuotaikos. M.S.D. lietuviškai išvertė kun. P. Dambrauskas, o atskiru priedu išleido Muzikos Žinios (nr. 3, 1957). *J.ž.*

Musil Robert Edler von (1880–1942) žymus austrų rašytojas. M. pradžioj lankė

R. von Musil

karinę akademiją, vėliau studijavo ir baigė inžineriją. Šią profesiją vėliau metė, baigė filosofijos studijas (Berlyne) ir atsidėjo kūrybai. 1914–18 dalyvavo I pas. kare. Grįžęs dirbo karo m-joje Vienoje, rašė straipsnius, teatro kritikas, dailiąją literatūrą. 1931 išvyko į Berlyną, 1933 grįžo į Vieną, 1938 išvyko tremtiniu į Šveicariją. Čia ir mirė. M. nebuvo populiarus rašytojas, nors ir susilaukęs literatūrinio įvertinimo (Kleisto ir G. Hauptmanno vardo premijos) bei pripažintas vienu stipriausiųjų vokiečių stilistų. Jo proza moralistinė, pagrįsta Freudo psichoanalize ir gilia žmogaus įžvalga. Jo paties žodžiais tariant, ‚ne aktuali, bet siekianti gilesnių sluoksnių'. Savo pažymėtinu formavimo pajėgumu M. primena Proustą, o įtakos jo kūrybai yra turėję Dostojevskis, Flaubert ir Hamsunas. Pasąmoninis jo kūrybos pobūdis dažnai primena Kafką. M. pagrindinis ir užsieny susilaukęs labai plataus pripažinimo kūrinys Der Mann ohne Eigenschaften vaizduoja ir analizuoja miližiniškoj ir ironiškoj panoramoj nusivylusią, save apgaudinėjančią, grimstančią pražūtin ir anarchijon šių laikų inteligentiją. Konkrečiu mediumu M. pasirinko Austro-Vengrijos karalijos etapą prieš I pas. karą. Romanas išliko fragmentinis: jo pirma dalis Reise an den Rand des Möglichen 1930, antroji Das tausendjährige Reich 1932, gi trečioji Fragment aus dem Nachlass, po autoriaus mirties, 1943. 1952 eseistas Adolf Frisė išleido šio romano naują laidą, sudarytą iš visų trijų minėtųjų dalių ir vėliau atrastų fragmentų, škicų, užrašų ir t.t., apimančią 1672 psl. Kiti M. kūriniai: Die Verwirrungen des Zöglings Törless (romanas) 1906, laikomas ekspresionistinės prozos pirmataku kartu su vėliau išleistomis dviem novelėmis apie vedybinį gyvenimą Vereinigungen 1911, Die Schwärmer (drama), Vinzens oder die Freundin bedeutender Männer 1923, Drei Frauen (novelės) 1923 (²1944), prozos leidinys, sudarytas iš įvairių, autoriui dar gyvam esant, likusių fragmentų, Nachlass zu Lebzeiten 1936, Prosa, Dramen, späte Briefe išspausdinti 1957. *H.N.*

Musiniai, arba trumpaūsiai, dvisparniai (Brachycera) sudaro dvisparnių (Diptera) vabzdžių būrio pobūrį, kurio svarbiausi požymiai: ūseliai iš mažo skaičiaus narelių, dažniausiai trijų, kurių trečiasis gali turėti šerelį; pilvelis kiaušininės formos; lerva bekojė ir begalvė; lėliukė nejudri; turi vienintelį ryškų instinktą — dėti kiaušinius į terpę, kurioje lerva apsupta maisto medžiagų — naminės musės į mėšlą, mėsinės — į mėsą arba į lavonus, uodai — į vandenį ir t.t. Žr. Musės.

Musinis upelis Veprių vls., Ukmergės aps., Šventosios (Neries) kair. intakas, 7 km ilgio; įteka žemiau Upninkų bžk., jau Kauno aps.

Musinukė (Muscicapidae) musinukės šeimos paukščiukas. M. šeima turi kelis šimtus rūšių ir apie 90 genčių, kurios yra paplitę visuose kraštuose, išskyrus ašigalių kraštus. Iš šaltesnių kraštų m. žiemai išskrenda į šiltesnius.

P i l k o j i m. (Muscicapa striata Pallas) karklažvirblio didumo paukštelis, 15 cm ilgio ir 18–20 g svorio, bet dar kuklesnių spalvų, kaip žvirblis. Lietuvoje pasirodo gegužės pradžioje ir gyvena ligi rugsėjo. Žiemoti išskrenda į Balkanų, Apeninų pusiasalį bei Afriką. M. pilkoji dažniausiai gyvena arti sodybų bei sodybose, bet

Pilkoji musinukė

pasitaiko jų miškuose, kur auga seni išpuvę medžiai. M. minta musėmis, vabzdžiais ir labai darbščios: musių medžioklę pradeda anksti rytą ir baigia tik vėlai vakarę. Muses medžioja ore ir tik retkarčiais nutupia žemėn vabzdį pagauti. Lizdus krauna įvairiose skylėse, uoksuose. Jų susuktas lizdas nepasižymi išbaigtumu, formų tobulumu, kadangi palieka besidraiką siūlai, plaušai. Šiltuose kraštuose m. pilkoji peri dukart per metus, Lietuvoje tik vieną kartą. Deda 5–6 kiaušinius. Ši m. rūšis nepasižymi balsingumu: patinėlis gieda tylią prastą čirškiančią giesmelę. Kai kur kaltina ją lesant bites, bet specialistų nuomonė šiuo klausimu nevieninga. Betgi ji nepaprastai daug sunaikina musių, ir todėl laikoma naudinga žmogui.

M a r g a s p a r n ė m. (Muscicapa hypoleuca Pallas) mažesnė už pilkąją m., 13 cm ilgio ir sveria apie 12,5 g, bet ji ryškesnių spalvų: paviršius juodas, papilvė balta, platus baltas laukas sparnuose, balta kakta ir yra baltų plunksnų uodegoje. Ši m. rūšis daugiau mėgsta miškus, bet nevengia ir sodybų, tačiau ne taip prisirišus, kaip pilkoji m. Lietuvoje margasparnių m. labai daug gyvena. Jos gyvena ir miestų parkuose ir miškuose, bet ypač jų gausu Nemuno skardžiuose. Pavasarį pirma atskrenda patinėlis, kuris suranda tinkamą vietą lizdui ir savo giesme praneša vėliau atskrendančioms patelėms. Lizdus suka išpuvusiose medžių skylėse, ant medžio kamieno, ant storos šakos. Deda 7 gražios melsvos kiaušinius. Minta musėmis ir vabzdžiais.

Margasparnės ir baltakaklės musinukės

B a l t a k a k l ė m. (Muscicapa albicollis) panaši į margasnapę m., bet truputėlį mažesnė. Baltakaklės m. patinėlių balta apikaklė, patelių apikaklės baltumas vos žymus. Ši m. rūšis gyvena tik pietiniuose kraštuose, bet minta tokiu pat maistu ir gyvena tokiose sąlygose, kaip ir margasnapės m. Patinėlis gieda grynesniais tonais, kaip margasparnių m.

M a ž o j i m. (Muscicapa parva Bechst) yra 11,5 cm ilgio ir sveria 9–11 g. Savo gyvenamuoju būdu ir mityba panašios kitoms m. Lietuvoje gana reta ši rūšis. Mažoji m. greit prijunka ir dėl gražaus apdaro bei giesmės laikoma kambariuose.

Mažoji musinukė

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai III, 1955.

Musys ež. Paberžės vls., Vilniaus aps., 4 km į š.v. nuo Paberžės mstl., 1,8 km ilgio, 36 ha ploto; paviršius 124 m nuo j.l.; per ež. teka Musė, Neries intakas.

Muskarinas (lot. muscarinium iš lot. muscarius ‚musinis') musmirėje (Amanita muscaria) randamas nuodas ($C_8H_{19}N_3$). Tai yra tirštas skystis arba greit skystėją kristalai, tirpūs vandenyje ir alkoholyje. M. labai nuodinga medžiaga, kuri suvalgius sukelia seilėtekį, vėmimą, konvulsijas, širdies plakimo lėtėjimą ir po keleto valandų mirtį. M. priešnuodis yra atropinas.

P. Jc.

Muskas (skr. Moschus) džiovintas sekrecinis produktas, gaunamas iš prepucialinėje srityje esančios liaukos vyriškos lyties musko elnio (Moschus moschiferus L., Moschidae). Šviežia šios liaukos sekrecija yra pusiau tirštas skystis. Džiovintas m.

— rusvai rudos spalvos didesni ar mažesni gabalai. Turi stiprų, charakteringą kvapą. Vartojamas kvepalų gamyboje. Pagrindinė m. kvapioji medžiaga yra ciklinis ketonas, vad. muskonu ($C_{15}H_{30}CO$), kuris dabar gaunamas ir sintetiškai.

Muskat žr. Oman.

Muskatelis (prc. muscatelle) saldus, tirštas vynas, gaminamas iš muskato (jų rūšys: Frontignan, Lunel, Montepulciano ir Orvieto) vynuogių sulčių, neduodant joms visai išrūgti. Šios rūšies vyno gamyba yra paplitusi Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje ir iš dalies JAV (Kalifornijoje) bei Vengrijoje. Žr. Vynas.

Muskegon JAV mst. Mičigane, prie M. upės žiočių; 48.429 gyv. (1950). Baldų, pianinų, šaldytuvų, popieriaus, motorų, naftos rafinavimo ir kt. pramonė. Dvi hidroelektrinės jėgainės ant M. upės teikia mst. 75.000 a.j. energijos.

M. lietuviai. M. gyvena (1959) apie 150 liet. šeimų, iš kurių daugumas čia gimę. Nesant liet. parapijos ar kurio kito pastovaus centro, kuris juos būtų apjungęs, visuomeninis veikimas niekad nebuvo žymus. o prieš 1950 visai apmiręs. Po II pas. karo naujų lietuvių į M. buvo atvykę tik 5 asmens, iš kurių 4 kunigai. 1951 būrelis iniciatorių (kun. J. Tamulis, J. Matačiūnas, P. Grušeckas, K. Virkutis ir J. Radišauskas) įkūrė bendrinę organizaciją Liet. visuomenės klubo vardu. 1952 IX įvyko pirmasis visuotinis susirinkimas ir išrinkta pirmoji valdyba. Klubas 1956 nupirko namą, kurio skolą baigė mokėti 1958. Klubo nariai be atlyginimo namą atremontavo ir pritaikė klubo reikalams. Klubas turi (1959) 185 narius. Pagal pakeistus įstatus nariais gali būti ir nelietuviai, bet tik pirm. ir daugumas valdybos narių turi būti lietuviai. Klubui vadovauja P. Grušeckas, kiti valdybos nariai (1959): V. Tamulis, E. Haner, V. Rašinskaitė.

Muskingum upė JAV Ohio valstybėje, Ohio deš. intakas, 265 km ilgio, skaitant nuo kair. aukštupio šakos Tuskarawos versmių; teka į pietus pro Zanesville mst.; baseino plotas 20.810 km², vid. debitas 225 m³/sek. 1933–38 nuotakiui reguliuoti, daugiausia potvyniui sulaikyti, M. baseine pastatyta 14 užtvankų.

Muskologija (lot., gr.) botanikos skyrius, mokslas apie samanas.

Muskovitas baltasis (šviesus) kalio žėrutis, mineralas, todėl jo didelės ugniaatsparios plokštės vartojamos krosnių langams, lempų kaminėliams ir elektrotechnikoje. Žr. Žėrutis.

Muskrėslė (Pulicaria) žolinis graižažiedžių (Compositae) šeimos augalas. M. paprastoji, M. vaistinė (P. dysenterica) Lietuvoje sutinkamos labai retai.

Muskulas žr. Raumuo.

Muskusinė antis (Cairina moschata) laukinė antis, gyvenanti P. Amerikoje, didelio ūgio, puiki lakūnė, mėgstanti nusileisti į medžius. M.a. yra ir prijaukintų, bet prijaukintos jos yra sumažėjusios. Iš P. Amerikos m.a. pirmiausia pateko Afrikon, o iš Afrikos — Europon. Lietuvoje laukinės m.a. pasirodė prieš II pas. karą. Jų mėsa tamsesnė ir prastesnė, negu naminių ančių, bet sukryžiuota su namine antimi duoda žymiai geresnę mėsą. M.a. yra juodos spalvos su metalo žvilgesiu ir baltais laukeliais sparnuose, aplink akis raudonos pilkos karpelės.

Muskusinė žiurkė, arba bizamas. M.ž. pavadinimas duotas dėl muskusinio kvapo, kurį gamina dvi mažos liaukutės prie lytinių liaukų, kurias turi abiejų lyčių m.ž. Žr. Bizamas.

Muskusinis elnias (Moschus moschiferus) smulkus, beragis, artimas elniams, apie 60 cm aukščio, pilkšvos spalvos su tamsiais ruožais per galūnes ir sprandą; grakštus, baukštus ir miklių judesių gyvulys. Gyvena Himalajų ir Tibeto kalnuo-

Muskusinis elnias

se, R. Sibiro bei V. Kinijos aukštumose. Maisto ieško naktimis ir minta daugiausia šaknimis, kurias išsirausia savo tvirtais dantimis. M.e. patinai turi papilvėje muskusinę liauką, kuri yra vištos kiaušinio didumo ir duoda apie 190 g musko, kuris vartojamas parfumerijos pramonėje, todėl medžiojamas muskui, kas šiuos gyvulius gerokai praretino. *K.A.*

Muskusinis jautis (Ovibus mochatus) raguotas gyvulys, gyvenąs Kanadoje, Aliaskoje bei Grenlandijoje. Minta žole, kerpėmis, samanomis ir jaunais medeliais. Patinas keteroje siekia ligi 110 cm aukščio, sveria 300 kg. Ragai išauga iš vidurio kaktos ir būna išlenkti. Patelės be ragų. M.j. kūnas apaugęs ilgais rudos spalvos plaukais ir, be to, plaukai, apsaugai nuo arktinių šalčių, turi minkštą pavilnę, kuri vasaros metu išsišeria. M.j. kojos trumpos, tvirtos, snukis didelis, apaugęs trumpais plaukais. Jis naudojamas mėsai, vilnai, o kailis apavui. Žiemai m.j. traukia į pietus, tada eskimai juos medžioja. Nors m.j. labai atsargūs, bet dabar jau apnaikinti. Specialios liaukos muskui gaminti neturi, bet visas jo kūnas turi stiprų musko kvapą. *K.A.*

Muslinas (prc. mousseline iš ar.) bendras pavadinimas minkštų, plonų, dvinyčių, ryškios išvaizdos audinių. Jie gaminami iš šilko, šukuotos vilnos arba medvilnės verpalų. Dažniausiai pasitaiko medvilninio m. Kadangi siūlai esti nelabai sukrūs, audinio paviršiuje būna daug plaukelių, išsikišusių iš netankiai suaustų siūlų. M. gali būti: 1. vienaspalvis, 2. spausdintas, 3. raštuotas, kai į jį įaudžiami paskiri metmenų ar ataudų siūlai ir iš jų sudaromos įvairios figūros (ornamentai, dryžiai, dėmelės ir kt.), 4. išsiuvinėtas (šveicariškasis), kai m. išsiuvinėjamas išaustas, 5. karpytas (angliškasis-šveicariškasis), kai į m. paviršių įaudžiami papildomi siūlai, kurių laisvos, nesupintos į audinį vietos iškerpamos, paliekant audinyje tik įaustas atitinkamas figūras, 6. lapetinis, kai figūroms sudaryti panaudojamas specialus lapetinis audimo būdas (žr. Lapetas). Naudojamas vasarinėms suknelėms, prijuostėms, moteriškoms palaidinėms, sportiniams drabužiams, knygrišybai ir kt. *G. Lz.*

Musmedis (Quassia) simarubinių (Simarubaceae) šeimos krūmai bei medžiai. P. Amerikoje augąs medis Q. amara turi vaistingą medieną. Vaistinėse jo ekstraktas Lignum Quassiae prekyboje žinomas

Muskusinis jautis

taip pat vardu Surinam quassia. Medicinoje vartojamas kaip vaikų kirmėlių varomasis vaistas. Be to, kaip insekticidas ir apynių pakaitalu.

Musmirė, arba musmiris (Amanita Fr.), lakštabudžių (Agaricaceae) šeimos grybų gentis. Iš pradžių vaiskūniai apgaubti apvalkalu, kuriems augant pastarasis trūksta, daliai pasiliekant koto pamate išnaros pavidalu ir daliai telkiantis kepurėlės paviršiuje (karpelės, lopeliai, skiautelės). Kepurėlės apačia pradžioje dengta plėviškų šydu, vėliau pasiliekančiu nukarusiu žiedu aplink kotą. Lakšteliai daugiausia balti. Šios genties grybų daugiau nuodingų nei valgomų. Lietuvoje auga keletas jų skirčių. M. paprastoji (A. muscaria L.) kepurėlė iki 20 cm skersmens, skaisčiai raudonu paviršium, baltais lopeliais išmarginta. Kotas apie 20 cm ilgio su žemyn nukarusiu žiedu viršutinėje dalyje. Turi amanitino, muskarino, chialino

Paprastoji musmirė (1); rausvoji musmirė (2)

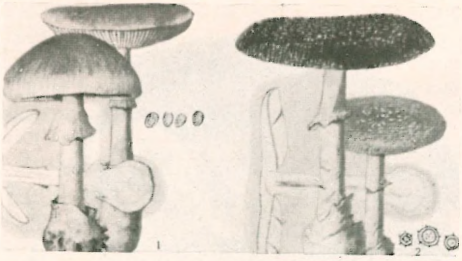

Žalsvoji musmirė (1) ir margoji musmirė (2)

nuodų, kurių labiau susitelkia kepurėlės apvalkale bei luobelėje. Todėl nulupus odelę, šis grybas mažiau nuodingas. Priešnuodis yra atropinas. M.p. vartojama musėms nuodyti. Kai kur gerai išvirintą valgo. M. žalsvoji (A. phalloides), jos kepurėlė siekia iki 15 cm skersmens, žalios, žalsvos, geltonos, balsvos, dargi baltos spalvos, dažniausiai be karpelių. Luobelė, gleivėtai lipni, nulupama. Kotas apie 11 cm ilgio baltas ar pilkšvas žemutinėje dalyje su balsva bei žalsva išnara, o aukščiau baltu žiedu. Lietuvoje dažniausiai auga lapuočių miškuose. Jos yra du porūšiai: subsp. verna ir subsp. virosa. Tačiau kai kurių autorių šie porūšiai laikomi savarankiškomis rūšimis. M. ž. turi nuodų (amanita toxin.), kurie yra mirtini. Priešnuodžių nėra. Pavalgęs šių grybų žmogus miršta per 4–6 dienas. M. gelsvoji (A. citrina), apie 10 cm skersmens geltonos spalvos kepurėlė. Silpnai nuodingas grybas. M. margoji (A. pantherina), apie 10 cm skersmens rusvos ar gelsvos spalvos galvele su baltomis skiautelėmis paviršiuje koncentriškais ratais susitelkusiomis. Sutinkama labai dažnai. Silpnai nuodinga. M. rausvoji (A. rubens), apie 15 cm skersmens rausvai rusva bei balsvai gelsva kepurėlė su pilksvomis ar rausvai baltomis karpelėmis paviršiuj. Kotas iki 16 cm be išnaros pamate. Auga lapuočių ir spygliuočių miškuose. Pas mus neretas. Valgoma dažniausiai šviežia; džiovinti ir marinuoti, dėl didelio sultingumo, netinka. Plg. Grybai. *J.Rkt.*

M. gelsvarudė (Amanita junquillea Quél) šios rūšies m. kepurėlė 6–7 cm skersmens, kartais su truputį įdubusiu viduriu, įvairaus geltonumo atspalvių. Mėsa balta, trapi, beveik bekvapė; kotas 6×2 cm dydžio, bet į viršų laibėja. Auga išretintuose lapuočių ir spygliuočių miškuose, mėgsta smėlėtus šiltus dirvožemius. Ši m. rūšis valgoma, tačiau ji lengvai painiojama su nuodingomis m. Jos išplitimas Lietuvoje neištirtas.

M. rausvarudė (Amanita porphyria Fr.) šios rūšies m. kepurėlė 4–7 cm, iš pradžių varpelio pavidalo, vėliau plokštėja, rudai arba pilkai violetinės spalvos. Mėsa balta, bekvapė ir beskonė; kotas laibas, į viršų visai sulaibėjęs. Auga spygliuočių miškuose. Kai kurie mikologai laiko valgoma. Lietuvoje randama Trakų apylinkėje.

Musmirenė (Amanitopsis Roze) šios genties grybai panašūs į musmires, bet svarbiausias skirtumas — m. kepurėlės apačioje neturi šydo. Genį sudaro vos kelios rūšys, kurių svarbesnė m. bevainikė (Amanitopsis vaginata Pers.); šio grybo kepurėlė 5–12 cm skersmens, iš pradžių kūgio pavidalo, vėliau plokštėja; įvairių spalvų arba visai baltas, mėsa balta, be ypatingo kvapo; liemuo į viršų sulaibėjęs. Auga nuo vidurvasario ligi spalio. Menkavertis valgomas grybas, bet netinka nei džiovinti, nei marinuoti. Dažnas Lietuvos miškų grybas.

Bevainikė musmirenė

Musninkai 1939

Musmirenis bevainikis žr. Musmirenė.

Muśnicki Nikodem (1765–1805) jėzuitas, poetas. Išsp. Pułtawa 1803, Drobniejsze poetyckie zabawki 1801, Zabawkie teatralne 1805.

Muśnicki-Dowbór Jósef žr. Dowbór-Muśnicki.

Musninkai dv., mstl. ir vls. centras Ukmergės aps., kair. krante Musės upės ir vieškelių Gelvonai–Maišiagala ir Kernavė–Širvintos kryžkelėje, mstl. 470 gyv. (1938), veikė pradžios mokykla, vls. savivaldybės įstaiga, nuo 1937 biblioteka, M. girininkijos būstinė. M. nuo 1920 yra suvaidinę buvusiojo pasienio (ligi 1939 pabaigos) ruože tarp Giedraičių ir Kernavės žymų kultūrinį vietinio pobūdžio vaidmenį, kurio centru buvo didelė pradžios m-la. Miestely buvo pašto įstaiga, pasienio policijos punktas, kelios amatų verslamonės ir krautuvės. Už 1 km yra buvęs M. I dvaras, o už 2 km M. II, kuriuose prieš jų išdalijimą buvo apie 200 žmonių. Nepriklausomybės metu M. buvo didelio valsčiaus, apėmusio 159 gyvenamąsias vietoves (k., vienkiemius ir dvarus), administracinis centras. Jam priklausė ir Kernavės bžk. M. yra kryžkelėse 5 kelių į Čiobiškį, Bagaslaviškį, Širvintas, Maišiagalą (Vilnių) ir Kernavę. 1905 M. pasireiškė revoliucinis judėjimas: buvo uždaryta rusų mokykla, pašalintas rusų mokytojas. *A.B.*

Žinios apie M. siekia XV a. Pagal seną, tačiau istorinio pagrindo neturinčią, vietinę tradicijos versiją, įvedus Vilniuje krikščionybę ir panaikinus pagonišką šventyklą, Lizdeika pasitraukęs ne į Kernavę, bet į M. ir ten gyvenęs iki savo mirties. Iki 1442 M. priklausė žymiam Vytauto laikų bajorui Kristinui Astikui. Šis mirdamas senuosius M. užrašė sūnui Baltramiejui, o naujuosius M. kitas jos sūnus Radvila jau buvo gavęs 1440. Po Baltramiejaus mirties (1451) M. paveldėjo Ona Kareivaitė Ginvilavičienė, kuri 1495 iš M. dv. užrašė javų duoklę jos įsteigtai prie Kernavės bžn. altarijai. Vėliau M. perėjo St. Astikavičiui, o 1452 Grigaliui Astikavičiui, o paskui visas M. dv. atiteko Radvilams. Į M. dv. atvykdavo karaliaus Žygimanto Augusto žmona Barbora Radvilaitė, Mikalojaus Radvilo sesuo. Netoli M. dv. stovėjęs triaukštis savotiškos architektūros mūrinis bokštas, vietos žmonių pasakojimu buvęs statytas Barboros Radvilaitės lankymosi laikais. 1567 M. buvo valdomi Mikalojaus Radvilos, kuris nuo M. dv. turėjo statyti tam tikrą skaičių karių, husarų —

Musninkų bažnyčia

ginkluotų ietimi ir skydu ir pėsčių. Radvila buvo įsteigęs M. kalvinų bžn. 1612 Vilniaus kalvinų sinodas pareiškė susirūpinimą savo bžn. M. ir nutarė prašyti Kristupą Radvilą pasirūpinti ją išlaikyti. Sinodas 1612 paskyrė į M. kalviną kun. Chžostowskį.

XVII a. pradžioje M. atiteko Kiškoms. Jų giminei išmirus, apie 1654 M. įgijo Minsko vaivada Kristupas Rudamina Dusetiškis, paskui Podbereskiai. XIX a. antroj pusėj M. dv. valdė Mykolas Podbereskis, žinomas fabrikantas. M. dv. tada turėjo 2509 margų plotą. Dv. žemė buvo derlinga, ir buvo laikoma geriausia Vilniaus aps. M. vls. 1885 priklausė 3754 gyv. M. mstl. 186 gyv., didesnė gyv. dalis buvo žydai, turėję savo sinagogą, keletą krautuvių; triskart per metus M. būdavo turgai.

Kada buvo pastatyta M. pirmoji kat. bžn., neturima tikslių žinių. Tikra, kad XVI a. pradžioje M. bžn. buvo, nes Vilniaus vyskupijos 1522 darytame bžn. surašyme ji jau paminėta. Tur būt, šią pirmąją pasenusią bžn. 1615 atstatė ir 1618 aprūpino beneficija Vitebsko vaivados sūnus St. Kiška. Todėl jis laikomas (žr. Elenchus 243 psl.) ir M. bžn. įsteigėju. Jo pastatyta bžn. buvo Švč. Trejybės vardo, medinė. Sūnus Mykolas, Mstislavlio vaivada, 1642 padidino M. bžn. beneficiją ir įsteigė altariją. 1865 vietoj senos medinės dvarininko Mykolo Podbereskio ir parapiečių lėšomis buvo pastatyta mūrinė, gotiško stiliaus bžn. Prie didžiojo altoriaus lango vitražas su Švč. Trejybės paveikslu darytas Glinskio, o didžiojo altoriaus meniška bronzinė Kristaus kančia Londono parodoj 1862 buvo laimėjusi premiją. Du šoniniai altoriai, perkelti mūrinėn iš senosios medinės bžn. yra piaustyti iš medžio, XVI a. darbas. Nuo pradžios parapija priklausė Pabaisko dekanatui, įkūrus Kaišiadorių vyskupiją — Širvintų dekanatui. 1781 prie bžn. veikė parapinė mokykla su 13 mokinių, 1804 — su 5. Buvusioji Bartkuškiuose koplyčia buvo 1866 panaikinta.

Per I pas. karą M. bžn. buvo apgriauta. Ją 1930–33 pagrindinai — iš vidaus ir iš oro — atremontavo klebonas L. Markuckis parapiečių lėšomis. 1940 M. parapijoj buvo 3300 tikinčiųjų.

Slow. geogr. VI, 1885; *M. Baliński*, Starożytna Polska III, 1846; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae IV, 2, 1913; Elenchus eccl. prov. Lituanae 1940. *R.Krs.*

Musonai (prc. mousson, port. monçao, iš ar. mauzim ‚metų laikai') plačiąja prasme visi vėjai, kurie reguliariai keičiasi priešinga linkme pagal metų laikus, pvz. žiemą pučia iš šiaurės, o vasarą — iš pietų. Siaurąja ir daugiau įprasta prasme m. vadinami r.p. Azijoj vasarą iš p.v. pučią lietingi vėjai, arba tiesiog pats lietingasis periodas. Pietų m. pučia nuo IV ligi X mėn., o šiaurės — nuo X ligi IV mėn. Pagrindinė m. atsiradimo priežastis yra nevienodas sausažemio ir jūrų įšilimas. Vasaros metu žemyno paviršius daugiau įšyla nekaip vandenynas. Tuomet nuo įšilusio žemyno šiltas oras kyla aukštyn, sudarydamas žemo atmosferinio slėgimo sritį, į kurią veržiasi nuo mažiau įšilusio vandenyno vėsesnio oro masės. Nuo vandenyno (atogrąžų juostoje) atslenkąs oras yra didelės, absoliutinės drėgmės—prisigėręs garų. Kai jis užslinkęs ant p. Azijos žemyno, ypač ties jo aukštumomis, yra priverstas kilti į viršų, tai kildamas atvėsta, gniužta ir dėl to nepajėgia savy išlaikyti atsineštų drėgmenų. Didžioji jų dalis formuojasi į debesis ir iškrinta lietumi. Juo anksčiau oras kyla, juo didesnę dalį atsineštų drėgmenų paleidžia. Ypačiai daug jų iškrinta Himalajų kalnų p. pakrašty. Ten kai kuriose vietose per V–VIII mėn. iškrinta ligi 12.000 mm drėgmenų.

Žiemos metu šaltas oras pažemiu slenka

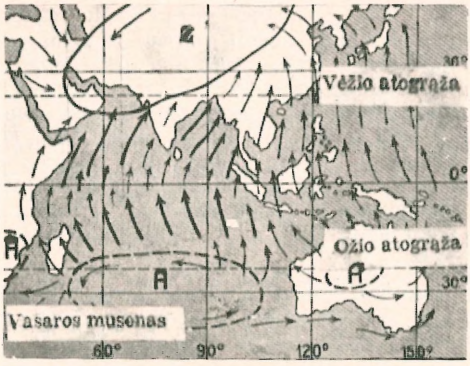

Musonai

iš aukšto atmosferinio slėgimo srities žemyne į pakraščius, ypač pietų ir pietų vakarų linkme. Jis sudaro šiaurės rytų m., kurie pučia iš š.r. ir, prisiėmę drėgmens nuo Bengalijos įlankos, atneša lietų R. Indijos daliai. Tuo būdu visa Indija gauna per metus drėgmenų: v. jos dalis vasarą, o r. žiemą, bet drėgmenų kiekis labai nevienodas ir daugely vietų nepakankamas žemės ūkio kultūroms. Kartais p.v. vasaros m. Indijoj atneša visai nežymų kiekį drėgmenų. Tai gali pasikartoti du ar daugiau metų iš eilės, kaip pvz. įvyko 1895, 1896 ir 1899. Tokiu atveju neužauga ryžiai ir kyla badas. Be to, š.r. Indijoj, kur yra Kalahari dykuma, m. niekuomet neatneša žymesnio kiekio drėgmenų. Šios m. anomalijos ligi šiol tebėra neišaiškintos ir jos rodo m. susidarymo priežastis esant sudėtingą atmosferinių reiškinių kompleksą, o ne vien tik pagrindinį veiksnį — nevienodą vandenyno ir žemyno įšilimą tuo pačiu metų laiku. Nežiūrint šių anomalijų, m. turi didžiulės reikšmės visai pasaulio žmonijai, o ypač p.r. Azijai, kur jų dėka gali gyventi apie trečdalis visos žmonijos. Be to, m. pučia r. Afrikos ir p.v. Azijos pakraščiuose, į š. nuo Meksikos įlankos (p. JAV daly), Australijoj ir kai kur kitur, bet ten jie neturi tos reikšmės, kaip p.r. Azijoj.

Europiečiai pirmiausia apie m. sužinojo iš Aleksandro D. žygių. Vėliau juos pažino portugalų, ispanų ir italų navigatoriai. Anglų mokslinėje literatūroje m. vardas pirmą kartą aptinkamas R. Hakluyto kelionių aprašymuose XVI a. pabaigoje. Tačiau mokslinis m. tyrimas pradėtas tik XIX a. antroje pusėje, o išplėstas visuotinai XX a. pradžioje. *A.B.*

Musonijus (lot. Gaius Musonius Rufus iš Volsinii) garsiausias I a. po Kr. antrosios pusės stoikų filosofas Romoje. Apie jo mokslą težinome tik iš to, ką perdavė vėlesnieji, ypač jo mokinys Epiktetas (gr. Epiktētos). Fragmenta: O. Hense 1905.

Musorgskij Modest Petrovič (1839–1881) rusų kompozitorius. Persikėlęs 1849 su tėvais į Petrapilį, studijavo privačiai fortepijoną pas A. Herkę; 1852 įstojo kadetų mokyklon, kurią baigęs 1856, tarnavo karininku Preobraženskio pulke. Nors tuo metu M. jau buvo šiek tiek pasireiškęs kaip pianistas ir kompozitorius (1852 buvo išsp. pirmoji jo kompozicija — Porte-enseigne polka fortepijonui), tačiau jo negausi kūryba ribojosi daugiausia salonine muzika. 1857 M. susibičiuliavo su M. Balakirevu bei kitais tautinės rusų muzikos kompozitoriais, ir ši pažintis turėjo jam didelės reikšmės. Giliau susipažinęs per Balakirevą su muzikine literatūra ir kompozicija, M. metė 1858 karinę tarnybą, atsidėjo muzikinei kūrybai ir įsijungė į tautinės muzikos sąjūdį, sudarydamas su Balakirevu, A. Borodinu, N. Rimskiu-Korsakovu ir C. Cui vad. Mogučaja kučka (Galingasis sambūris). Panaikinus 1861 baudžiavą, M. šeimos dvaro išlaikymas pasunkėjo, materialinė padėtis pašlijo, ir jam teko ieškoti tarnybos: nuo 1863 iki 1880 jis tarnavo su pertraukomis įvairiose valdžios įstaigose Petrapilyje, protarpiais versdamasis muzikos pamokomis ir akompanavimu. Galutinai pasitraukęs 1880 iš tarnybos, M. gyveno apie metus remiamas savo draugų, ypač žinomo meno kritiko V. Stasovo, kurie stengėsi, kad jis dar užbaigtų kai kuriuos savo kūrinius. Tačiau alkoholis jau buvo pakirtęs M. kūrybingumą, o dažni priepuoliai (jų tarpe delirium tremens) visiškai baigė ardyti jo sveikatą. Pagaliau ištiktas kelių sunkių priepuolių, M. buvo nugabentas į karo ligoninę, kur po mėnesio mirė.

M. Musorgskij

Priešingai Čaikovskiui, kuris, nors ir panaudodamas rusų liaudies melodijas, vis dėlto buvo aiškioje Vakarų muzikos tradicijų įtakoje, M., veikiamas ‚Mogučaja kučka' idėjų, nuėjo tikrosios rusų tautinės muzikos kryptimi. Jis organiškai pagrindė sa-

vo vokalinę muziką (operas ir solo dainas, kurios sudaro gausiausią ir reikšmingiausią jo kūrybos dalį) liaudies muzikos elementais ir ypač rusų kalbos intonacija. M. pabrėžė tekstinį bei dramatinį pradą, tad jo operos yra daug artimesnės muzikinei dramai, bet ne klasinės operos sampratai. Tai ypač ryšku jo svarbiausiame kūrinyje — operoje Borise Godunove. Siekdamas kuo gilesnio dramatiškumo, M. daugeliu atvejų atsisakė tradicinės harmonijos, formų ir orkestruotės. Gana ilgą laiką jo kūriniai buvo žinomi beveik tik iš kitų kompozitorių, ypač Rimskio-Korsakovo, perredaguotų ir orkestruotų versijų. Pačioje XX a. pradžioje atkreipus dėmesį į originalus, M. išryškėjo kaip individualiausias tautinės rusų muzikos kompozitorius, ir jo kūrybinės naujovės (harmonijos, orkestruotės ir muz. dramatiškumo traktavimas) turėjo žymios įtakos naujosios V. Europos muzikos raidai.

M. kūryba nėra gausi. Be to, būdamas ligonis ir dažnai nepajėgdamas susikaupti darbui, jis nemaža kūrinių neužbaigė, o kitų liko tik planai (pvz. operos Han d'Islande ir Pugačiovščina, Transkaukazinė siuita ir kt.). M. kūriniai: operos — Salammbô (1863–66, nebaigta), Ženitba (1868, tik 1-as veiksmas; užbaigė M. Ippolitov-Ivanov 1931), Boris Godunov (1868–69, 2-ji versija 1871–72; Rimskio-Korsakovo perredaguota ir naujai orkestruota 1896 ir 1908), Chovanščina (1872–80, nebaigta; perredagavo ir užbaigė Rimskis-Korsakovas 1883, Stravinskis su Raveliu buvo paruošę naują versiją 1913), Soročinskaja jarmarka (1874–80, nebaigta; keliomis versijomis užbaigė C. Cui 1916, N. Čerepnin 1923 ir V. Šebalin 1931) ir kelios scenos kolektyviai operai-baletui Mlada 1872; orkestrinė muzika—scherzo b-dur 1858, Alla marcia notturna 1861, andante scherzo ir finale simfonijai d-dur 1861–62, Ivanova noč na Lysoj gore 1867 (daugiau žinoma Rimskio-Korsakovo versijoje Noč na Lysoj gore 1883, pagal to paties vardo ištrauką iš Soročinskaja jamarka), maršas Vziatije Karsa 1880 ir kt.; Poraženije Sennacheriba chorui ir ork. 1867 (2-ji versija 1874), Jesus Novinus (Jošua) solistams, chorui ir fort. 1877 ir kt.; apie 20 (nemaža jų dingę) kūrinėlių fortepijonui, jų tarpe Intermezzo in modo classico 1861 (paties M. pritaikyta ork. 1867) ir Kartinti s vystavki 1874 — siuita pagal V. Hartmano paveikslus, ypač išpopuliarėjusi Ravelio (1922) orkestracijoje; apie 60 dainų, jų tarpe populiariosios Hopak 1866 (su ork. 1868) ir Mefistofelio daina 1879, tačiau daug reikšmingesni ciklai Dietskaja 1868-72, Bez-solnca 1874 ir Piesni i pliaski smerti 1875–77. Pilnas M. kūrinių leidinys nėra baigtas — Polnoje sobranije sočinenij (nuo 1928); išsamiausias jo laiškų rinkinys — Pisma i dokumenty (red. A. N. Rimskij-Korsakov) 1932.

P. d'Alheim, M. 1896; *M. Olénine d'Alheim*, Le legs de M. 1908; *V. Karatygin*, M. 1922; *V. Stasov*, Sobranije statjej o M. 1922; *I. Glebov (B. Asafjev)*, M. 1923; *R. Godet*, En marge de Boris Godounof 1926; *O. v. Riesemann*, M. P. M. 1926 (ag. 1929); *K. v. Wolfurt*, M. 1927; *J. Keldyš-V. Jakovlev* (red.), M. P. M. — statji i materialy 1932; *N. Tumanina*, M. P. M. 1939; *G. Orlov*, Lietopis žizni i tvorčestva M. P. M. 1940; *M. D. Calvocoressi*, M. 1946; ('') M. M. 1956; *J. Leyda-S. Bertensson* (red.), The M. Reader 1947; *R. Hofmann*, Le vrai visage de M. 1952.

K.O.

Mussche Achilles (g. 1896) flamų lyrikas. Savo kūrybos pradžioj karštai stojo už socialinę revoliuciją, vėliau betgi palinko daugiau į asmeninio pobūdžio lyriką. Parašė: De twee Vaderlanden 1927, Koraal van den Dood 1938, Conficten en Meditatics 1934, Aan de Voet van het Belfort 1950. Pirmieji du lyrika, kiti proza.

Musset Louis Charles Alfred de (1810–1857) prancūzų romantizmo epochos poetas ir dramaturgas. Mokėsi Henriko IV liciejuje, kurį baigęs, studijavo teisę ir tarnavo kareivinių apšildymo įmonėje. Pirmuosius eilėraščius išspausdino 1828. Tais pat metais išėjo laisvas jo Th. De Quincey L'Anglais mangeur d'opium vertimas. Paul Fouchet įvesdintas į garsųjį Arsenalo (Charles Nodier) senaklį, M. netrukus tapo romantizmo enfant terrible, pasižymėdamas ne tik poezija, bet taip pat dendizmu ir ekstravagancija. 1830 pasirodęs romantinės poezijos rinkinys Contes d'Espagne et d'Italie turėjo milžinišką pasisekimą romantizmui palankioje jaunuomenėje. Šie eilėraščiai, parašyti tuo laiku madingomis Ispanijos ir Italijos temomis, stebino visus akrobatišku lengvumu, elegancija ir arogantiška laikysena (L'Andalouse, Madrid, Don Paez; Venise, Ballade à la lune). 1831 M. paskelbė Poésies diverses. Tai buvo paskuti-

A. de Musset

nis grynai romantinis jo kūrinys: sekančioje knygoje (Le spectacle dans un fauteuil 1833) M. užėmė ironišką poziciją romantizmo atžvilgiu, tuo sugadindamas savo santykius su pačiu sąjūdžiu ir netekdamas jo paramos. 1833–35 M. išgyveno plačiai pagarsėjusį nelaimingos meilės epizodą su George Sand. Šiame didelės emocinės įtampos laikotarpyje M. galutinai subrendo kūrybiškai ir per ketverius ar penkerius metus parašė beveik visus svarbiausius savo poezijos ir dramos kūrinius: garsųjį Naktų ciklą (La Nuit de Mai 1835, La Nuit de Décembre 1835, La Nuit d'Août 1836, La Nuit d'Octobre 1837), Lettre à Lamartine 1836, L'Espoir en Dieu 1838, Confession d'un enfant du siècle 1836, taip pat reikšmingiausius dramatinio Comédies et Proverbes ciklo veikalus Les Caprices de Marianne 1833, Fantasio 1834, Lorenzaccio 1834, On ne badine pas avec l'amour 1834, Le Chandelier 1835, Il ne faut jurer de rien 1836. Po 1838 parašytieji M. dalykai (Simone 1840, Une soirée perdue 1840, On ne saurait penser à tout 1849, Bettine 1851) nebeprilygsta ankstyvesniesiems. Savo paskutiniuosius gyvenimo metus M. praleido reliatyviai užmirštas, išsekęs fiziškai, paguodos ieškodamas alkoholyje ir salonėse pramogose. — XX a. nebuvo palankus romantizmo poezijai, todėl ir M. eilėraščiai pamažu nuėjo į poezijos archyvus, savo pozicijas teišlaikydami tik mokykliniuose skaitiniuose ir antologijose. Geriausi jo eilėraščiai liudija M. esant neabejotinai didelį poetą. Natūralus palinkimas į klasicizmą apsaugojo jo poeziją nuo prancūzų romantikams būdingo verbalistinio balasto, todėl šiandien jo eilėraščiai, lyginant su kitų romantikų šios rūšies kūriniais, atrodo mažiausiai pasenę. Šių dienų akimis žiūrint, pagrindinį M. kūrybos kapitalą sudaro Comédies et Proverbes. Gyvam tebesant neturėję didesnio pasisekimo, pirmosios šio amžiaus pusės prancūzų teatro repertuare užėmė vieną pačių svarbiausių vietų. Jo komedijos (daugumas iš jų nebuvo skirtos scenai) pasižymi veiksmo elegancija, ryškiais charakteriais ir poezija. Teatriniu žaismingumu jos primena geriausius Šekspyro šios rūšies veikalus. Dramatine technika M. yra daugiau klasikas negu romantikas; romantizmo epocha ryškiau atsispindi tik charakterių laikysenoje bei nuotaikose.

P. de Musset, Biographie d'A. de M. 1877; *Ch. Maurras,* Les Amants de Venise ²1926; *E. Henriot,* M. 1929; *P. Gastinel,* Le Romantisme de de Musset 1933; *J. Charpentier,* A. de M. 1938; *Ph. Van Tieghem,* M. 1947. *A.Č.*

Mussolini Benito (1883–1945) Italijos politikas ir žurnalistas. Universitetą baigė Lozanoje. Čia įsijungė socialistinėn veiklon, kurioj aktyviai dalyvavo iki 1914. Šiame laikotarpy M. redagavo kelis socialistų laikraščius, organizavo streikus bei pasipriešinimą Italijos valdžios akcijai Tripolitanijoj (1911). I pas. karo pradžioj stipriai agitavo prieš Italijos įstojimą į karą, tačiau netrukus pakeitė nuomonę ir kovojo už krašto įstojimą į karą sąjungininkų pusėje. Už tai buvo išmestas iš socialistų partijos. 1915 įkūrė laikraštį Popolo d'Italia ir revoliucinę fašistų organizaciją, susidedančią daugiausia iš jaunų respublikonų, remiančių Italijos įstojimą į karą sąjungininkų pusėje. 1919 padedamas kai kurių pramoninkų, buvusių karių bei daugumos tų, kurie buvo nepatenkinti taikos sutartimi, M. įkūrė politinę fašistinę organizaciją, kurios programoje reikalaujama steigiamojo seimo, senato panaikinimo bei darbininkų ir technikinių specialistų kontrolės industrijoje. 1920 nepasisekus susitarti su sukilusiais metalurgijos darbininkais, M. visą savo srovės akciją nukreipė prieš socialistus, tuo metu vieną didžiųjų Italijos partijų, kurių veiklą intensyvaus teroro pagalba tuoj visiškai suparaližavo. Akcija prieš socialistus iš dalies pavyko ir dėl to, jog, bijodamos komunistų, demokratinės liberalų ir katalikų partijos nebandė energingai priešintis fašistų terorui. 1922 M. atsistojo Italijos valdžios priekyje ir greitu laiku uždraudė bet kokią opoziciją bei pravedė įstatymus, kurie jo asmeny sujungė visas valdžios funkcijas. Visos demokratinės institucijos buvo naikinamos ir pakeičiamos M. kaip tautos vado (il duce) autoritetu, fašistų partija, korporatyviniais vienetais ir visagale policija. Iki II pas. karo M. užsienio politika pasižymėjo laviravimu tarp sąjungininkų ir Vokietijos ir įvairiais bandymais išplėsti Italijos įtaką pasaulyje (Etiopija ir Albanija). 1936–39 rėmė Franco šalininkus Ispanijoje, norėdamas įsigalėti Vidužemio jūroje (mare nostro). 1939 sudarė sutartį

B. Mussolini

su Hitleriu, o sekančiais metais, tikėdamas Vokietijos pergale, paskelbė sąjungininkams karą. 1943 britų ir amerikiečių kariuomenei besiveržiant į Italiją, didžioji fašistų taryba pareiškė M. nepasitikėjimą; dėl to jis buvo suimtas ir laikytas namų arešte. Tačiau vokiečių parašiutininkams pavyko M. išlaisvinti, ir jis liko vokiečių kontroliuojamoje Italijos dalyje greit suorganizuotos respublikoniškos fašistų partijos galva. 1945 besitraukdamas su iš Italijos bėgančia vokiečių kariuomene, M. buvo italų partizanų pagrobtas ir nužudytas. M. raštų nuotrupų buvo spausdinama Neo Lithuanijos korp. leidžiamame Akademike. Išsp. La dottrina del facismo 1932 (liet. Fašizmo doktrina 1935), Opera omnia (raštų rinkinys) 1951.

R. Mussolini, La mia vita con Benito 1948; *F. Rossi,* M. e lo Stato Maggiore 1951; *P. Bardzdžius,* M. ir fašizmas 1937; *G. Pini,* Official Life of B. M. 1939; *R. Wichterich,* B. M. 1952; *G. Pini,* M., l'uomo e l'opera 1953–55; *V. Mussolini,* Vita con mio padre 1957; *R. Dombrovski,* Sto dni Mussoliniego 1952 (ag. 1956). *J.Š.*

Mussoorie klimatinis kurortas š.r. Indijos Uttar-Pradeš valstybėj, Himalajų papėdėj, 2100 m nuo j.l., apie 160 km nuo Tibeto. Jame 1959 IV 21 apgyvendintas iš Tibeto pabėgęs, ten 1959 III 17 sukilimui prasidėjus ir jį Kinijos okupacinėms jėgoms žiauriai malšinant, dalai lama.

Mustafa IV (1778–1808) turkų sultonas (1807–08), sukilusių janičarų paskelbtas sultonu, nuvertus Sulimą III, tačiau greit vėl buvo nuverstas.

Mustafa Kara (Kara ar Cara M., 1633–83) sultono Muhamedo IV (1648–87) didysis viziris, sūnus turkų kario Uruj Bey, žentas sultono Muhamedo IV ir svainis didžiojo vizirio Achmedo Kuprili, kuriam 1676 mirus, užėmė didžiojo vizirio vietą. M.K. 1677 paskelbė Lenkijai karą, bet buvo Jono Sobieskio sumuštas ir prarado Otomanų turėtas žemes (1681). Pasinaudodamas vengrų sukilimu prieš Austriją, M.K. pažadėjo vengrams pagalbą, suteikė jų sukilėlių vadui Imre Tökölyi Vengrijos karaliaus titulą, kaip sultono vasalui, ir 1682 su 200.000 kariuomenės įsiveržė į Austriją. 1683 VII 14 jis apgulė Vieną, bet IX 12 mūšyje prie Kahlenbergo lenkų ir vokiečių jungtinė kariuomenė, kur lemiamą smūgį davė paties Jono Sobieskio vadovaujama lenkų kavalerija, visiškai sumušė jo kariuomenę ir privertė nuo Vienos pasitraukti. M.K. su kariuomenės likučiais grįžo į Vengriją ir pakeliui į Belgradą dar pralaimėjo kautynes prie Parkany ir prarado tvirtovę Gran, kuri buvo turkų valdžioje arti pusantro šimto metų. Grįžęs Belgradan, jis buvo sultono įsakymu pasmaugtas, ir jo galva nunešta sultonui ant sidabrinės lėkštės. M.K. norėjo iš Austrijos imperijos dominijų sukurti turkų Vakarų imperiją ir pats tapti tos imperijos sultonu.

Mustafa Kara

J. de Préchac, Cara Mustapha, Grand visir 1685; *R. F. Kreutel,* K. M. vor Wien 1955.

Mustafa Kemal Paša žr. Atatürk.

Mustangas 1. laukinis Š. Amerikos arklys, gyvenęs ir dar dabar gyvenąs pievingose Amerikos lygumose tūkstantiniais būriais. Senovėje m. naudojo indėnai kovoms ir Amerikos stumbrų (buffalo) medžioklėms, o dabar jie naudojami šunų maistui, odos apavui, ir išsivysčius mechanizacijai tik nedidelis kiekis naudojams ūkiniams reikalams. 2. JAV naikintuvų rūšis.

Mustarda žr. Garsvyčios.

Musteika 1. upelis Marcinkonių vls., Gardino aps., Grūdos (Merkio, Nemuno) deš. intakas, 9 km ilgio.

2. Kaimas Marcinkonių vls., Gardino aps. į r. nuo Kabelių, prie Musteikos upelio, Berštų girių srityje, per 300 gyv. M. grynai lietuviškas k., 1920–39 buvo lenkų okupuotas. Liet. pradžios mokyklą įsteigė 1918 prof. T. Ivanauskas. Po I pas. karo veikė liet. Vilniaus Ryto mokykla, kuriai Vytauto D. 500 metų mirties sukakčiai paminėti pastatyti erdvūs namai. 1934 Ryto mokykla lenkų valdžios buvo uždaryta, o jos patalpose įkurdinta lenkų. Netekę savos mokyklos, musteikiečiai įsteigė Ryto skaityklą, kuri 1936 VI lenkų uždaryta. Kultūrinė veikla reiškėsi per Šv. Kazimiero d-ją, Liet. ūkio d-jos ratelį. Laikraščių į M. ateidavo 27 egz. Vilniaus Rytojaus, 33 Jaunimo Draugo, 30 Vilniaus Aušros ir keli egz. Saleziečių Žinių.

Prof. T. Ivanauskas, Gamtininko užrašai 1955.

V.Klb.

Musteikis 1. Antanas (g. 1900 I 2 Pikčiūnų k., Daugailių vls., Utenos aps.) diplomuotas agronomas. 1928 baigė Kauno mokytojų profesinės sąjungos suaugusiųjų gimn., 1934 Dotnuvos žemės ūkio akademiją. 1934–40 dirbo Žemės ūkio rūmuo-

A. Musteikis

se: ligi 1936 pievų ir ganyklų pagerinimo instruktorius, vėliau žalienų sk. vedėjas. 1941–44 Žemės ūkio vadyboje dir. padėjėjas. Dirbdamas Žemės ūkio rūmuose rūpinosi pievų ir pelkių gerinimo reikalais ir tam įst. parodomuosius žalienų sklypus bei traktorių stotis. M. iniciatyva buvo paruoštas planas sukultūrinti visas Lietuvos pelkes. Žalienų gerinimo reikalu skaitė radijo paskaitas ir ruošė skatinančius lapelius pievų ir ganyklų reikalu. Skatino pašarinių sėklų auginimą. Buvo Žemės ūkio tyrimo įstaigos tarybos narys ir Agronomų sąjungos narys. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Žemės Ūkyje, Ūkininko Patarėjuje, tremtyje Mūsų Kelio redakcijos narys, JAV Dirvos bendradarbis ir redakcinio kolektyvo narys. Išsp. Jaunasis bitininkas 1935 (²1938), Pievų ir ganyklų trešimas 1937, drauge su Strazdu Didinkime laukų derlingumą 1939, redagavo ir drauge su kitais parašė Žalienos 1937 (²1942), Žaginiai 1941, Bičių ūkis 1943 (²1944). Išvertė A. Puškino Kapitono duktė. Veikale Žemės ūkio mašinos ir įrankiai parašė skyrių Piaunamos ir kertamos mašinos.

2. Antanas (g. 1914 I 11 Laučiūniškių k., Salako vls., Zarasų aps.) pedagogas, sociologas. Mokėsi Zarasų Bukanto vardo komercijos m-loj (1925–33). 1933–39 V.D. universitete studijavo lituanistiką ir pedagogiką. Diplomą gavo 1941 Vilniuje. 1946–49 studijavo sociologiją Heidelberge, 1950–54 — Naujorko univ., N.Y., kur gavo magistro laipsnį 1951, o dr. laipsnį 1954 už disertaciją Religious Fluctuations During the Period of the Reformation in Lithuania. 1940–44 gimn. mokytojas Pasvaly, o 1948–49 liet. Schwäbisch Gmünd gimn. 1954-55 mokslinis tyrinėtojas Vid. Europos studijų centre, nuo 1955 prof. ir sociologijos katedros vedėjas Buffalo D' Youville kolegijoj. Nuo 1957 taip pat tyrinėjimų ir statistikos vadovas Buffalo Catholic Charities (labdaros įstaigoj). 1947–48 The Scholar žurnalo redakcijos narys. 1953-58 Į Laisvę redakcijos narys. LE bendradarbis ir kurį laiką sociologijos skyriaus red. N.Y. apygardos L. B. kultūros tarybos narys ir pirm. Brukline 1953–55. Nuo 1928 priklauso lietuvių skautų organizacijai. Nuo 1955 JAV Lietuvių fronto bičiulių centro valdybos narys.

A. Musteikis

Lietuvoje bendradarbiavo Šviesos Keliuose, Skautų Aide, Akademike, N. Romuvoj ir kt., pasirašydamas pavarde ir L. Briedis, Guondrė, S. Vyšnia, Motello, A.M. ir kt. Tremty — Darbininke, Drauge, Tėviškės Žiburiuose, Mūsų Vyty. Mokslinio pobūdžio straipsnių buvo paskelbta Aiduose, Gabijoj, Į Laisvę, Lietuvoj, Laiškuose Lietuviams, The Baltic Review ir The American Catholic Sociological Review. 1955 Amerikos sociologų d-jos metinėje konferencijoje Vašingtone skaitė paskaitą apie tautybių politiką okupuotame Pabaltijy (pagal tyrinėjimus Vidurinės Europos studijų centre).

Priklauso Lietuvių profesorių d-jai Amerikoje, Amerikos sociologų d-jai ir Amerikos katalikų sociologų d-jai.

Išsp. Thomsono Seasons ir Donelaičio Metai (Gabija 4, 1953 ir 5, 1954), Freedom of the Press in Both Czarist and Soviet Russia (The Baltic Review, April, 1954), Russia's Unclaimed Inventions (t.p., June, 1956).

3. Ignas (g. 1890 VII 25 Vyžuonose, Utenos aps.) pulkininkas. 1915 baigė karo mokyklą Petrapilyje ir visą I pas. karą praleido Vokietijos fronte. 1918 XII stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn ir buvo paskirtas 1 pėst. pulkan bataliono vadu, 1919 VII — 3 pėst. pulko vadu, 1920 — III divizijos vadu. 1924 išėjo atsargon, bet 1927 grįžo kariuomenėn ir 1926 XII 17 — 1929 XI 30 ėjo vidaus reikalų ministro ir ypatingų reikalų karininko pareigas prie respublikos prezidento. 1929 pakeltas pulkininku. Nuo 1929 kurį laiką buvo vienas Lietuvos banko direktorių, o paskui Valstybės taryboj. 1939 išėjo į pensiją. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1949 atvyko į JAV.

4. Juozas (1896 XII 8 Stučių k., Tauragnų vls., Utenos aps. — 1957 XI 29 Čikagoje) plk. ltn. Mokslus ėjo Utenoje. Karo mokyklą baigė 1916 Orienbaume Rusijoje. Dalyvavo kare su vokiečiais. Į Lietuvą grįžo 1918. Į Lietuvos kariuomenę sto-

jo 1919 pradžioje. Dalyvavo kovose su lenkais. Ilgą laiką tarnavo kariuomenės štabe, buvo rikiuotės sk. viršininku. Apdovanotas II rūšies Vyties Kryžiumi. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 emigravo į JAV.

5. Jurgis (1897 II 12 Bitikių vs., Vaiguvos vls., Šiaulių aps. — 1920 IX 23 ties Druskininkais) leitenantas. Mokėsi Vilniuje, Kaune ir veikė ateitininkuose, rašinėjo. 1919 įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Baigė II karo mokyklos laidą. Sužeistas 1920 IX 23 Druskininkų kautynėse ten pat ir mirė.

6. Kazys (g. 1894 XI 22 Stučių k., Tauragnų vls., Utenos aps.) brigados generolas. Mokėsi Utenoje. 1915 baigė karo mokyklą Orienbaume. 1916–17 praleido austrų fronte, buvo sužeistas. Rūpinosi lietuvių dalinių steigimu Rusijoje, 1918 IV–VII Rovno liet. bataliono vado adjutantas. 1918 XII 1 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir tarnavo apsaugos štabe, 2 pėst. pulke, Vilniaus komendantūroje, 1919 Kauno komendantūroje (kulkosvaidininkų komandoje). 1919 III perkeltas į Karo mokyklą. 1920 šarvuočių diviziono vadas. 1920 IX–XI dalyvavo kovose su lenkais ir už sėkmingą vadovavimą kautynėse apdovanotas Vyties Kryžiumi su kardais. 1924 išėjo į atsargą ir išvyko studijų į Vieną, kur baigė 1928 aukštąją prekybos mokyklą. Tais pačiais metais grįžo į kariuomenę ir buvo paskirtas karo aviacijos viršininko padėjėju, bet tuoj perkeltas į Karo mokyklą inspektorium. 1930 II 27 paskirtas Vytauto Didžiojo karininkų kursų mokymo dalies vedėju, bet greit buvo išsiųstas į Briuselio karo akad., kurią baigęs 1932 buvo paskirtas į generalinį štabą. 1934 Karo mokyklos viršininkas ir pakeltas generolu. 1938 XII 5 — 1940 VI 15 krašto apsaugos ministras. Paskutiniame Lietuvos vyriausybės ministrų posėdyje (1940 VI 14–15) buvo šalininkas atmesti Sovietų Rusijos ultimatumą ir reikalui esant pasipriešinti jėga. 1940 VI pasitraukė į Vokietiją. 1942–44 Verslo ūkio direktorius Kaune. 1944–49 Vokietijoje, 1949 emigravo į JAV. M. buvo nuolatinis Karininkų ramovės seniūnas ir karinės spaudos bendradarbis. *K.Alš.*

K. Musteikis

7. Mečys (g. 1915 XI 28 Laučiūniškių k., Salako vls., Zarasų aps.) žurnalistas. Gimnaziją baigė eksternu. Aktyvus katalikiškų organizacijų narys nepriklausomybės laikais. Dirbo Ūkio banke Jonavoj ir Telšiuose, Lietuvos banke Telšiuose, vėliau — Žemaičių ūkininkų smulkaus kredito banko vedėjas Telšiuose. Per pirmąjį bolševikmetį dalyvavo antibolševikinėj pogrindžio rezistencijoj Telšiuose, buvo suimtas ir kalintas Kauno kalėjime. Vokiečių okupacijos laikais taip pat dalyvavo rezistencijoj, buvo Telšių politinių kalinių valdybos narys, pogrindžio Lietuvių fronto Telšių padalinio kasininkas. Tremtyje gyvena visą laiką Vokietijoje. Bendradarbiavo Tėviškės Žiburiuose, Drauge, Darbininke, Europos Lietuvyje, Į Laisvę ir kt. Išsp. Per keturias valstybes (Tėviškės Žiburiai 34–41, 1954). 1954–58 buvo Europos lietuvių informacijos (ELI) ved.

Musterinė kultūra (prc. Moustérien) paskutinysis senojo paleolito tarpsnis, pavadintas pagal vietovę Le Moustier, prie Vezère upės P. Prancūzijoje. Kultūros inventorius, susidedąs daugiausia iš įvairių tipų titnaginių dirbinių, yra labai įvairus. Anksčiau vyravę rankiniai pleištai nustoja savo reikšmės, jų vietoje ypačiai išplinta gremžtukai, gražaus darbo rankiniai antgaliai ir kt. Iš smulkesnių titnaginių dirbinių paminėtini piūkleliai, rėžtukai, grąžteliai, ylos ir t.t. Įrankių briaunos ir viršūnės gražiai retušuotos. Gražiausiai pasireiškusi m.k. yra V. ir Vidurio Europoje. V. ir Vidurio Europoje kartu su titnaginiais dirbiniais stovyklose susiduriame su šalto klimato gyvulių kaulais (pvz. šiaurės elnių ir kt.), o Š. Ispanijoje — šiltam klimatui būdingų gyvulių kaulais (drambliu, raganosių). *J.P.*

Mūsų Aklieji nuo 1929 VI vienkartiniais leistas neperiodinis žurnalas aklųjų pagalbos reikalams.

Mūsų Amžius 1. 1882 Maskvos lietuvių studentų (J. Šliūpo, J. Spudulio ir kt.) sumanytas Vilniuje leisti laikraštis. P. Vileišis padavė valdžios įstaigoms prašymus, bet leidimo negavo. Laikraščio reikalu susirašinėta Maskvos lietuvių studentų ir su Žemaičių kun. seminarijos klierikais; tai rodo išlikę VDU bibliotekoje J. Lideikiui-Aldonui ar M. Jurgaičiui laiškas. Taip pat M.A. mini ir J. Šliūpas 1882 laiškuose.

2. 1915 Rygoje ėjęs mėnesinukas. Išėjus 2 nr., jį sustabdė rusų cenzūra. Jo tęsiniu

pasirodė Naujas Amžius (3–6 nr.) ir šio tęsinys — Naujas Mūsų Amžius (7 nr.). M.A. buvo skirtas karo žinioms ir didiesiems įvykiams skelbti. Leidėjas ir red. buvo J. Butkis.

Mūsų Artojas savaitinis Vilniaus Rytojaus priedas ūkininkams, ėjęs nuo 1930. Redagavo ir leido J. Navikas. Jis buvo pardavinėjamas ir atskirai (žr. Vilniaus Rytojus).

Mūsų Ateitis pasirodė 1914 III Kaune, bet dėl rusų cenzūros sustojo. Red. kun. A. Dambrauskas ir K. Bizauskas.

Mūsų Balsai, Mūsų Dienos, Mūsų Kelias, Mūsų Mintys ir kt. 1937–38 Vilniuje leisti 4–6 psl. vienkartiniai laikraščiai, kai lenkų valdžia buvo atšaukusi Vilniaus Rytojui (žr.) leidimą.

Mūsų Balsas 1. lenkų valdžios leistas laikraštis Vilniuje, ėjęs nuo 1919 XII 3 iki 1921. Red. ir leido iš Lietuvos pabėgęs Polska Organizacija Wojskowa narys kun. Gronskis.

2. Klaipėdos krašto ir Žemaitijos savaitraštis 1932 II 28 — 1934. M.B. ėjo sujungus Baltijos Aidą ir Žemaičių Balsą. Jį leido Telšių tautininkų aps. komitetas, red. A. Skripkauskas, spausdino Šiauliuose; įjungtas 1935 į Mūsų Kraštą.

Mūsų 10 Centų informacinis dienraštis, leistas Kaune. Pirmas nr. pasirodė 1933 V 18. Red. ir leidėju pasirašinėjo Streikas.

Mūsų Dienos 1. iliustruotas sodžiui ir miestui skiriamas dvisavaitinis žurnalas, pradėjęs eiti 1927 IV 22 Kaune (spausdinamas Rygoje). Leido M.D. bendrovė, red. K. Binkis. 1928 sustojo.

2. Meno, dailiosios literatūros ir visuomenės gyvenimo mėnesinis žurnalas, leistas Buenos Aires mieste, Argentinoje. Nr. 1 pasirodė 1932 X. Red. Petras Čiučelis, leido Lietuvių tautinė d-ja Sandara.

3. Krikščioniškos (protestantiškos) minties laikraštėlis, ėjęs 1951 I 12 — III 9. Red. P. E. Enskaitis, leido Rūta, Rodney, Ont., Kanada.

Mūsų Draugija Čikagos lietuvių draugijų sąjungos mėnesinis laikraštis, pradėtas leisti Čikagoje 1915, sustojęs 1916. Red. Pr. Butkus, leido Čikagos lietuvių d-jų s-ga.

Mūsų Filatelistas dvisavaitinis pašto ženklų rinkėjų organas. Nr. 1 — 1933 IV 3, leistas Telšiuose. Red. ir leidėjas Boleslovas Toločka.

Mūsų Frontas lietuviškai radikalios minties laikraštis, ėjęs 1933 XI–XII Kaune, užsidarius Lietuvių Darbo Balsą. Red. ir leidėja rašėsi E. Jurgaitytė, leido Lietuvos socialdemokratų partijos centro komitetas, red. L. Čereška. M.F. sustabdžius, pasirodė Mūsų Kelias.

Mūsų Girios miškininkystės žurnalas, mėnesinis, 4 spaudos lankų, iliustruotas, įst. 1929. Turinio pagrindas — miškininkystės ir miškų ūkio klausimai; be to, gamtos apsaugos, medžioklės, žuvininkystės bei durpininkystės dalykai, miškininkų gyvenimas. Leidėjas — Lietuvos miškininkų s-ga, tiražas — per 3000 egz. Nuo pat įsteigimo iki 1940 žurnalą redagavo dipl. miškininkas J. Kuprionis. Išleista 104 nr. Bendradarbiavo apie 250 asmenų. Bolševikams užėmus Lietuvą, 1940 Lietuvos miškininkų s-ga buvo uždaryta ir žurnalas sustabdytas. 1942 Miškų ūkio generalinei direkcijai pavyko iš vokiečių okupacinės valdžios išgauti leidimą ir išleisti dar 4 numerius, kurių vieną redagavo J. Kuprionis, kitus 3 J. Viliušis. Bolševikams užėjus antrą kartą, Lietuvos miškininkams per 13 metų nebuvo leista turėti savo spaudos. Tik 1957 M.G. vėl pasirodė atgaivintos. Redaguoja redakcinė kolegija. Leidėjas — Lietuvos TSR miškų ūkio ir miško pramonės m-ja ir Gamtos apsaugos komitetas prie LTSR ministrų tarybos.

Mūsų Gyvastis Tilžėje nuo 1914 II leistas mėnesinis laikraštis, gausiau rašęs sveikatos reikalais. Red. ir leido G. Scheckliess.

Mūsų Gyvenimas 1. 1909 išėjo Čikagoje, kurį leido Žinios d-ja. Red. jį Br. Vargšas-Laucevičius, ir buvo skirtas daugiau literatūrai.

2. Vienkartinis leidinys, skirtas Vilniaus krašto jaunimui, vietoj uždaryto Jaunimo Draugo. Išleistas Vilniuje 1938 VIII. Atsakingas red. ir leidėjas Kazimieras Blaškauskas, faktinasis red. Augustinas Burokas. Leidinyje yra mergaičių skyrius Sesių Židinys.

Mūsų Jaunimas 1. jaunųjų rašomas ir jauniesiems skiriamas dvisavaitinis laikraštis, įst. 1931 kaip Lietuvos Keleivio priedas. Red. J. Linkys, leidėjas — Klaipėdos krašto jaunųjų taryba.

2. Pažangios minties mėnesinis grožinės literatūros ir mokslo populiarizacijos žurnalas, ėjęs Kaune 1936 X — 1940 VI? Uždarius Lietuvos jaunimo s-gą ir sustabdžius jos leidžiamą Jaunimą, šio tęsiniu pasirodė M.J., kuris buvo ir toliau liaudi-

ninkų krypties. Leidėju ir red. rašėsi P. Kežinaitis. M.J. buvo pradėjęs leisti ir knygas.

Mūsų Jūra laivininkystės, žvejybos, buriavimo ir jūrinės literatūros iliustruotas mėnesinis žurnalas, ėjęs Kaune 1939 VI — 1940 VI. 1940 išėjo 5 nr. Leido Lietuvos jūrininkų s-ga, atsakinguoju red. rašėsi prof. J. Šimoliūnas, red. S. Urbonas, 1940 — St. Vainoras. Žr. Jūra.

Mūsų Kalba 1. Lietuvos Mokyklos mėnesinis priedas lietuvių kalbai ugdyti, ėjęs nuo 1925 IV po 16 psl., o 1925 XII tapęs jau Kalbos d-jos organu, ir dalis egz. buvo atskirai platinami. Ją redagavo A. Vireliūnas, vėliau red. komisija: A. Jakštas-Dambrauskas, Pr. Dovydaitis ir J. Balčikonis. 1926 M.K., negavusi žadėtosios švietimo mjos paramos, sustojo.

2. Lietuvos priedas nuo 1926 31 nr., bet 1926 VII, pasikeitus vyr. redaktoriui, sustabdytas.

Mūsų Kelias 1. darbo žmonių savaitinis laikraštis, ėjęs Kaune 1933 XII 16 — 1934 III 7. Leido Lietuvos socialdemokratų partijos centro komitetas, red. rašėsi A. Gučas. M.K. pasirodė valdžiai uždarius Lietuvių Darbo Balsą ir Mūsų Frontą. 1934 III 7 Kauno mst. ir aps. komendantas uždarė visam karo stovio metui.

2. Tautiškos minties savaitinis laikraštis, ėjęs Šiauliuose 1934–1935 II. Jį redagavo ir leidėju rašėsi Pr. Razma, nors tikruoju leidėju buvo Šiaulių tautininkų aps. komitetas. 1935 buvo prijungtas prie Mūsų Krašto.

3. Vienkartinis leidinys. Leidėjas ir ats. red. Emilija Lukaitytė. Vilnius 1938.

4. Informacinis savaitraštis Dillingene, Vokietijoje, pradėjęs eiti 1945 IX 1, nuo 1946 I 10 virtęs savaitiniu, 1949 VII sujungtas su Mintimi, virto Lietuviu. Vyr. red. D. Penikas, red. Al. Laikūnas ir Ant. Musteikis. Leido Lietuvių s-gos Dillingene skyriaus valdyba.

Mūsų Kraštas 1. tautiškai krikščioniškos minties savaitraštis, nuo 1924 VI 13 ėjęs Šiauliuose. Red. ir adm. Sim. Jokubauskas. Šį savaitraštį ir Respublikos Gerovę 1926 XII 14 pakeitė savaitraštis Šiaulietis.

2. Tautinės minties savaitraštis 1930–34 ėjo Panevėžyje. 1935 I pertvarkytas ir sujungtas su Rytų Lietuva, Šiaurės Lietuva, Mūsų Balsu leistas Šiauliuose, nuo 1936 Kaune. Pertvarkytą M.K. leido Akc. Pažangos b-vė ir jame spausdino Lietuvių Tautininkų S-gos Žinyną. M.K. atsakomaisiais red. rašėsi P. Daukas, Pr. Razma ir K. Obolevičius. Sustojo 1938.

Mūsų Laikraštis Katalikų veikimo centro Kaune leistas savaitraštis, pradėjęs eiti 1928 XII ir per 10 m. išaugęs į vieną didžiausių laikraščių Lietuvoje. Šalia ideologinių straipsnių ir religinių informacijų, gausiai davė politinių žinių, straipsnių kultūros, ūkio, tarptautinio gyvenimo klausimais, lengvos beletristikos, humoristinės poezijos, sporto, karikatūrų, turėjo vaikų, moterų, ūkio, jaunimo skyrius. Redaktoriais buvo: adv. J. Tumėnas, kun. M. Gylys, kun. J. Stankevičius, J. Grušas, kun. K. Barauskas. Jų pagalbininku buvo Juozas Gudjurgis, bolševikų ištremtas, miręs Sibire. Redakcijai talkininkavo kun. St. Yla, kun. J. Prunskis. 1940 VII okupantų bolševikų sujungtas su kitais ūkiniais laikraščiais. Kas savaitę tarptautinę politinę apžvalgą pateikdavo dr. L. Bistras ir Julius Būtėnas. Sveikatos klausimais straipsnius rašydavo dr. A. Gylys ir dr. J. Meškauskas. Teisių patarimų sk. vedė adv. J. Katilius. Bendradarbių tarpe buvo Kauno metropolitas arkiv. Juozapas Skvireckas. Buvo pasiekęs iki 87.000 egz. tiražo. *J.Pr.*

Mūsų Lietuva dvisavaitinis lietuviškos minties iliustruotas žurnalas, pradėjęs eiti 1948 I Sao Paulo mieste, Brazilijoje. Leidėjai: kun. Pijus Ragažinskas, Bronius Šukevičius, Juozas Matelionis ir Motiejus Tamaliūnas. Vyr. red. kun. P. Ragažinskas. Atsakomasis redaktorius dr. Jose Ferreira Carrato. Iliustracijos dail. Vlados Stančikaitės ir dail. Vlado Vijeikio. 1951 šis žurnalas buvo performuotas į savaitinį to pat pavadinimo laikraštį. Turi jaunimo skyrių.

Musulmonų menas žr. Islamas.

Mūsų Menas muzikos, teatro, dailės dvisavaitinis laikraštis, pradėtas leisti 1937 XI 1. Ligi 1938 IV 4 išėjo 10 nr. Buvo iliustruotas, didelio formato. Red. ir leidėjas Antanas Makačinas.

Mūsų Mintis 1. visuomenės gyvenimo ir kultūros savaitraštis, ėjęs Kaune 1924 I 17 —1925. Leido ir red. Lietuvių šaulių s-gos pavestas V. Daudzvardas, tačiau už kupletą 1924 III red. V. Daudzvardas buvo nubaustas Kauno aps. ir mst. viršininko 5000 lt. arba 3 mėn. kalėjimo. Redaktorius V. Daudzvardas tuoj buvo atleistas iš pareigų. M.M. dažnai pasisakydavo prieš valdžios politiką Vilniaus ir Klaipėdos krašto reikaluose.

2. Vienkartinis leidinys. Leidėjas ir ats. red. Ona Juodelytė, Vilnius 1937.

Mūsų Momentas visuomeninis, iliustruotas savaitraštis, ėjęs Šiauliuose 1930–33. Uždarius už sensacingas žinias Momentą, jo leidėjas ir red. Br. Buišas toliau leido M.M. vardu. 1933 valdžios buvo uždarytas ir tada pavirto Įdomiu Mūsų Momentu, uždarytu 1940 VII okupacinės bolševikų valdžios.

Mūsų Naujienos paprūsės suvalkiečių laikraštis, ėjęs 1930 IX — 1931 Kybartuose. Red.-leidėju rašėsi L. Skatikas. M.N. spausdino Telšiuose.

Mūsų Pagalba propagandinis savaitraštis, ėjęs Kaune 1935 II 15 — II 21. Red.-leidėja rašėsi El. Žilėnaitė. Išėjus 2 nr. buvo sulaikytas.

Mūsų Pajūris Lietuvos pajūriui propaguoti žurnalas, ėjęs Klaipėdoje 1935. Ats. red. rašėsi mokytojas E. J. Dubickas, buvo spausdinamas Telšiuose.

Mūsų Parapija Skirsnemunės parapijos ir krikščioniškojo mokslo brolijos laikraštis, įsteigtas 1937 V 31, red. kun. Jul. Kazlauskas, leidėjas kun. V. Semenavičius.

Mūsų Pastangos vienkartinys leidinys. Leidėjas ir ats. red. Vincas Umbrasas. Vilnius 1939.

Mūsų Pastogė Australijos lietuvių savaitinis laikraštis Sydnėjuje, įsteigtas 1948 A. Baužės ir J. Žukausko; redagavo J. Veteikis, A. Mauragis, Br. Zumeris, J. Kalakauskas. Nuo 1951 sujungtas su Užuovėja. Leidžia Australijos lietuvių bendruomenė. Plačiai informuodama apie Australijos lietuvių kolonijų gyvenimą, M.P. gausiau deda žinių apie lietuvius pasaulyje ir įvykius Lietuvoje bei pasaulyje, duoda straipsnių kultūros, visuomenės gyvenimo klausimais, apžvelgia naujus leidinius, turi specialios medžiagos jaunimui, taip pat sporto skyrių (red. A. Laukaitis).

Mūsų Popiečiai mėnesinis leidinėlis-konspektas (praktiškos pamokos jaunimui ir senimui), pradėtas leisti 1957 I Sao Paulo mieste, Brazilijoje. Šis konspektas vaizdiniu metodu išdėstytomis technikos, geografijos ir muzikos sričių pamokomis bei rebusais, kryžiažodžiais, šaradomis iš lietuvių tautosakos bei įvairiomis auklėjamo pobūdžio ‚magijomis' siekia sudominti lietuvišką nutaustantį atžalyną. Jam suintriguoti įvesta taškų sistema. Uždavinių sprendėjams dukart per metus dalijamos dovanos, o kartą per metus — premijos. Gale leidinėlio pateikiamas lietuvių-portugalų-anglų kalbomis žodynas. M.P. leidėjas ir vyr. red. Jonas Kaseliūnas.

Mūsų Prekyba prekybos ir ūkio leidinys Kaune; nr. 1 1935 II; red.-leidėjas J. Solominas. Sustojo 1935 II.

Mūsų Rytojus (1927 VI — 1936 XII 31) savaitinis ūkininkų laikraštis. Vyriausybei susirūpinus prieinamos kainos ūkininkų spauda, A. Bružas pasisiūlė už 5 lt. metinės prenumeratos leisti kaimui savaitraštį ir gavo iš vyriausybės 150.000 lt. pašalpos, bet jau sekančiais metais M.R. prašoko 30.000 egz. tiražą ir ėjo be nuostolių. M.R. buvo pirmas mūsų savaitraštis, prašokęs 100.000 prenumeratorių ir savo bendradarbiams galėjęs mokėti honorarus. Ir šiam M.R. išplitimui buvo reikšmingas K. Binkis, pataikęs savo eiliavimais į mūsų kaimo reikalus. M.R. pavyzdžiu pasekė kiti savaitraščiai, atpigindami prenumeratas iki 4–5 lt. ir plačiai pasiekdami kaimą. Tačiau vėlesnė vyriausybės parama savaitiniam Ūkininko Patarėjui ir plačiai išplitęs Mūsų Laikraštis bei kt. savaitraščiai pakirto M.R.; 1933 II senųjų leidėjų ‚Rytojaus' bendrovė (A. Bružas, Juozas Navakas, Juozas Purickis, Zenonas Bačelis, J. Strimaitis ir kt.) toliau du kartus einančio savaitėje M.R. netesėjo; jį perėmė 1933 II Pažanga, o 1935 — akc. Rytojaus b-vė. 1927–34 M.R. redagavo A. Bružas, o 1935–1936 XII 31 — Ks. Urbanavičius.

Mūsų Senovė neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti, ėjęs knygomis 1921–22 Kaune ir 1937–39 atgaivintas ‚lietuvių tautinio atgimimo laikotarpio medžiagai skelbti leidiniu'. 1921–22 ją redagavo kun. J. Tumas, pasirodė 5 knygos, 865 psl. ir buvo paskelbta įvairių XIX a. dokumentų, ypač spaudos draudimo laikotarpiui, laiškų (Ugianskio, L. Ivinskio, S. Daukanto, J. Tumo, K. Būgos, St. Šalkauskio ir kt.), dienoraščių ištraukų ir kt. mūsų veikėjų, rašytojų biografijoms medžiagos, paprastai iš kun. J. Tumo rinkinių. Atgaivintąją M.S. red. Vc. Biržiška. Spausdinta vysk. M. Valančiaus įvairios pastabos, kai kurie ganytojiškieji jo rankraštiniai laiškai, Petrapilio liet. studentų d-jos, Pasaulinės 1900 parodos lietuvių skyriaus, Vilniaus lietuvių teatro archyvų medžiaga, J. Juškytės atsiminimai ir kt. iš VDU rankraščių skyriaus rinkinių.

Mūsų Sparnai lietuvių evangelikų reformatų žurnalas Čikagoje, įsteigtas 1950 XII; steigėjas ir redaktorius iki 1956 I 15 E.

Gerulis, vėliau — Halina Jakubėnaitė-Dilienė, talkinama E. Gerulio ir P. Bružo.

Mūsų Šauklys dukart per mėnesį leidžiamas Lietuvos šaulių s-gos XII rinktinės laikraštis Panevėžyje, pradėtas leisti 1934 I 1. Leido XII šaulių rinktinės štabas; red. P. Plevokas.

Mūsų Tautosaka 1930–35 Kaune (Lietuvių) Tautosakos komisijos (žr.) leistas neperiodinis leidinys. M.T. red. V. Krėvė-Mickevičius; joje paskelbta studijų (A. Niemi, J. Baldžius ir kt.), tematiškai apdorotų užrašų (J. Balys, J. Elisonas, V. Krėvė-Mickevičius, J. Mickevičius), etnografinių aprašų (M. Katkus, J. Petrulis) ir pasiskaitymui literatūriškai apipavidalintos tautosakos, taip pat skelbė Tautosakos komisijai prisiųstos medžiagos rinkėjus, jų rinkinius ir kt. M.T. išsp. 10 tt., kurios paskutinis išėjo 1937, bet 1935 data, ir šiuo stengtasi išsakyti tautosakos literatūrinis žvilgis, apginti tautosakos literatūrinis perdirbinėjimas ir kt. (V. Krėvė-Mickevičius, B. Sruoga, J. Baldžius-Baldauskas), vėliau perkeltas į mūsų literatūrą. *A.Mž.*

Mūsų Tautos Kelias savaitraštis Kaune; redaktorius ir leidėjas B. Grebliauskas; išleistas 1930.

Mūsų Tiesa pradėjo eiti Filadelfijoj 1919 IV. Leido Lietuvių socialistų sąjunga.

Mūsų Veidas Skotijos lietuvių jaunuomenės neperiodinis žurnalas, išleistas 1936 V 25 Išeivių Draugo spaustuvėje Bellshille.

Mūsų Vilnius (1928 XI — 1938 XII) Vilniui vaduoti s-gos žurnalas. Iki 1929 galo ėjo mėnesiniu, iki 1934 pabaigos — kas 10 dienų ir nuo 1934 — dvisavaitinis. Žurnalas spausdino daug nuotraukų iš Vilniaus krašto ir jo istorinės praeities ir plačią Vilniaus krašto įvykių apžvalgą. Dailioji literatūra taip pat buvo dažnai skiriama Vilniaus krašto arba įvairiais slapyvardžiais pridengti vilniškių raštai. M.V. redagavo V. Uždavinys, 1933–36 vyr. red. M. Biržiška, nuo 1936 rašėsi A. Juška ir P. Babickas. 1938 XII išleista speciali laida, kurią redagavo dr. A. Juška ir P. Babickas.

Mūsų Viltis lietuvių savaitraštis, leistas Fuldos lietuvių stovyklos. Ats. red. kun. R. Klumbys. Įsteigtas 1945 XII 24; išėjo 26 nr.

Mūsų Vytis skautiškos minties žurnalas, leidžiamas Akademinio skautų sąjūdžio. Pirmasis numeris išleistas 1951 III. 1951–52 rašytas rašomąja mašinėle, spausdintas rotatorium, iliustruotas, leidžiamas kas mėnuo. Nuo 1953 spausdinamas spaustuvėje ir leidžiamas kas du mėnesiai po 36–96 psl. Rašoma skautiškosios ideologijos, praktikos, vadovavimo ir ypač akademikų skautų reikalais. Įsteigė ir 1951–56 redagavo Bronius Kviklys, 1957 red. Eugenijus Vilkas, 1958 Vytenis Stasiškis, nuo 1959 — Algirdas Avižienis. Spausdinama iki 1000 egz. M.V. išleido: B. Mantvilos ir K. Dineikos Skautiškus žaidimus 1955, Lietuvos skautų sąjungos įstatymą ir statutą 1955. Nuo 1959 pradžios leidžia skautų vadovams periodinį laikraštėlį Budžiu!

Mūsų Žinynas karo, mokslo ir istorijos žurnalas, ėjo Kaune 1921 III — 1940 V. Krašto apsaugos m-jos literatūros skyriaus spaudos dalies virš. kpt. J. M. Laurinaitis dar 1920 Vilniuje paruošė leisti Kariuomenę, kur be karo, mokslo, istorijos dalykų, dar turėjo būti rašoma literatūros ir meno klausimais. Želigovskiada šio žurnalo leidimą pristabdė, ir tik 1921 III pasirodė M.Ž. skirtas karo, mokslo ir literatūros reikalams, kurio 1 ir 2 nr. suredagavo pats J. M. Laurinaitis, o nuo 3 nr. red. kpt. V. Steponaitis, ir žurnalas liko tik karo, mokslo ir istorijos leidiniu. Nuo 1922 2(5) nr. prie M.Ž. leista Centrinės kariuomenės bibliotekos karo literatūros rodyklė, kuri rodėsi ir atskirai. 1925 iš M.Ž. išskirta istorija, pradedant leisti atskirai Karo Archyvą (žr.), bet 1929 pats Karo Archyvas prijungtas prie M.Ž., iš kurio vėl atsipalaidavo tik 1935. Pradžioje M.Ž. ėjo kas 3 mėn., nuo 1929 kas mėnesį, 1937 sumažintas jo formatas ir paverstas karo mokslo, karinio rengimo ir auklėjimo žurnalu sudarant jam red. kolegiją. M.Ž. išėjo 38 tt., visą laiką leido krašto apsaugos m-jos kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius (dažnai keitęs savo pavadinimą), red. 1921 1 ir 2 nr. J. M. Laurinaitis, 3–27 ir 33–122 nr. plk. ltn. V. Steponaitis, 28–32 plk. ltn. Lanskoronskis, nuo 1933 iki galo plk. ltn. Šimkus. M.Ž. karo mokslo ir su karais susijusios medžiagos gana daug atspausdinta ir Lietuvos istorijai svarbių straipsnių. M.Ž. yra leidęs ir priedų: 1921–25 M.Ž. sistematizuotas turinys, 1921–30 M.Ž. bendradarbiai ir kt. M.Ž. buvo spausdinta 1921 po 3000 egz., vėliau po 1000 (1924–32) ir 1938 po 2500 egz.

P. Jakštas, Lietuvos karinė spauda (Mūsų Žinynas 11–12, 1938). *A.Mž.*

Mūsų Žinios Greveno lietuvių savaitraštis, įsteigtas 1946 VIII 23, red. V. Kala-

kauskas, leidėjas — Lietuvių komitetas. M.Ž. — tąsa A–Z, ir jų teišleista 1 nr.

Mūsų Žodis 1. lietuvių evangelikų reformatų mėnesinis laikraštis, įsteigtas 1922 Kaune, vėliau perkeltas spausdinti į Biržus. Jo pirmasis red. buvo kun. J. Šepetys, nuo 1925 redagavo kun. K. Kurnatauskas. Leido Lietuvių evangelikų reformatų kolegija. M.Ž. buvo spausdinama gilesnio turinio rašinių religiniais klausimais, istorinių straipsnių, Lietuvos ir užsienio evangelikų gyvenimo apžvalgų.

2. Dvisavaitinis žydų organas lietuvių k., ėjęs Kaune 1924 I 22 — 1924 II. Redaktorium-leidėju rašėsi R. Rubinšteinas. Jo tikslas buvo suartinti lietuvius su žydais, kad lietuviai pažintų savo krašto žydus ir jų reikalus.

3. 1932(?) neperiodiškai leistas Kėdainiuose. Jį red. L. Pečiulis, leido Kėdainių tautininkų s-gos skyrius.

4. Slaptas laikraštis vokiečių okupacijos metu (II pas. karo laikotarpy) Lietuvoje.

5. Savaitinis lietuvių laikraštis Grevene, pasirodęs kaip Mūsų Žinių tąsa. Pradėtas leisti 1946 IX 1. Leido LTB Greveno apylinkės komitetas, red. redakcinė komisija, vyr. red. S. Laucius; išėjo 4 nr.

Muszyński Jan (g. 1884) lenkų farmacininkas. 1915 baigė Tartų univ. magistro laipsniu ir I pas. karo metu dirbo vaistinių augalų kultūrų srityje. 1921 farmakognozijos asistentas Vilniaus Stepono Batoro univ., vėliau prof. Po II pas. karo Lodzės univ. prof. Dirbo vaistinių augalų rinkimo srityje; taip pat rūpinosi ir augalų naujomis kultūromis. Įrengė Vilniaus universiteto botanikos sodą ir išvedė naują sojos veislę — var. vilnensis; parašė veikalą apie sojos kultūrą. Išsp. Podręcznik mikroskopowego rozpoznowania surowców lekarskich 1927, Ziołolecznictwo ⁶1958.

Mūša 1. Š. Lietuvos, Šiaulių ir Biržų aps. upė, kair. Lielupės aukštupys, 160 km ilgio; prasideda iš Tyrelio pelkės, 7 km į š. nuo Šakynos mstl., teka į p.r., pietiniu moreninio pylimo šonu, priima daugybę vien deš. intakų; Pasvalio mstl. apylinkėse staiga keičia savo kryptį į š.v., pro Saločių mstl., nueina į Latviją, kur po 18 km jungiasi su Nemunėliu ties Bauskės mst. pilimi, sudarydama Lielupę, kuri po 120 km įteka į Rygos įlanką. M. turi dvi, griežtai skirtingas dalis: aukštupį, ligi Pyvesos žiočių, 110 km, kur upė krinta 64 m ir turi beveik vienodą nuolydį apie 60 cm/km; žemupyje, 50 km ilgio, kritimas tėra 10 m arba 20 cm/km. Keistas M. hidrografinis tinklas susidarė baigiantis paskutiniajam ledynui. M. intakai: kair., nežymūs, Romata ir Kamatis, deš. Norupė, Einautas, Kura, Vilkvedis, Voverkis, Tautinis, Kulpė, Šiladis, Pala, Kruoja, Daugyvenė, Lašmuo, Plautupis, Mažupė, Lėvuo, Pyvesa, Viešmuo, Tatula, Skarytė (latv. Ceraukste). Matuojant nuo Lėvens versmių M. būtų 200 km ilgio, 40 km ilgesnė. M. baseino plotas 5347 km².

Mūša

MŪŠOS BASEINO PLOTO AUGIMAS

Intakas	km nuo santakos	Baseino plotas, km² ligi intako	intakas	su intaku	tarp intakų
Vilkvedis	147	196	56	252	159
Kulpė	129	411	157	568	28
Šiladis	121	595	104	699	137
Kruoja	97	836	401	1238	12
Daugyvenė	95	1250	523	1773	189
Mažupė	75	1961	201	2162	119
Lėvuo	53	2281	1570	3852	13
Pyvesa	50	3865	569	4435	2
Viešmuo	49	4437	80	4517	15
Tatula	47	4532	374	4906	441
ligi Nemunėlio	0	5347			

M. teveikė viena Šakarnių vandens matavimo stotis 1928-31: horizonto svyravimo amplitudė 3,20 m. M. vid. vandens debitas: ligi Kruojos 6,1, ligi Daugyvenės 9,0, ligi Mažupės 13,5, ligi Lėvens 15,2, žemiau Lėvens 23,7, žemiau Pyvesos 26,9, žemiau Tatulos 29,8, prie santakos su Nemunėliu 32,5 m³/sek., mkm. 600, mnm. 8,0 m³/sek. Lietuvos energijos komitetas vertino M. van-

Mūšiejus

dens jėgą 2447 kW su 6 mėn., 1228 kW su 9 mėn. garantija. Mį. veikė 4 vandens malūnai: Didžpamūšio, Švobiškio, Šimonių ir Šakarnių ties Latvijos siena. Per upę pastatyti keli tiltai, jų didžiausias 3 angų geležinis ties Saločiais. M. beveik nebuvo naudojama plukdymui, o vasarą, ypač aukščiau Lėvens, ji būna labai sekli ir turi kietą dolomitų dugną.

S. Kolupaila, Mūsų vandens keliai ²1938. *S.K.*

2. Taujėnų vls., Ukmergės aps. upė, Šventosios (Neries) deš. intakas, 26,7 km ilgio; teka į p.r. pro Taujėnų mstl. ir įteka žemiau Vidiškių mstl. Intakai: kair. Mūšelė, Gardugilis, Armukšna, deš. Pilstupis, Giedrė, Mūšelė - Usioginė. Baseino plotas 212 km², vid. debitas 1,3 m³/sek. Prie žiočių veikia vandens malūnas.

Mušėika, mušėiva, mėgstąs muštis, kitus užkabinėti, peštukas. Paprastai kaimas m. nemėgo ir jo atsiradusio gėdijosi, jaunimas bandydavo jį išskirti iš saviškių tarpo. Nepriklausomos Lietuvos laikais m. jau buvo išnykę.

Mūšelė du Mūšos (Šventosios, Neries) intakai: 1. Taujėnų vls., Ukmergės aps. upelis, kair. Mūšos intakas, 7 km ilgio; 2. Ukmergės vls. upelis, Mūšos deš. intakas, 4 km, su aukštupiu Usiogine 10 km ilgio; teka iš Kurėnų ež.

Mūšiejus ež. Leliūnų vls., Utenos aps., 5 km į v. nuo Leliūnų mstl., 2,3 km ilgio, 91 ha ploto; paviršius 126,4 m nuo j.l., gilumai ligi 10,7 m, turi 3 įlankas ir 1 salelę; įteka Miežinta iš Vidinksto ež., išteka upelis į Dusyno ež., kuris jungiasi su Rubikių ež., priklauso Anykštos (Šventosios, Neries) baseinui. *S.K.*

Mūšis susideda iš vienu laiku ar paeiliui vykstančių kautynių (žr.), dalyvaujant įvairioms ginklų rūšims. M., kaip ir kautynės, gali būti puolamojo ir ginamojo pobūdžio; tai priklauso nuo kariaujančių šalių elgesio ir vadovybių sumanymų. M. reikšmė visuomet būva didelė ir turi įtakos ne tik vykstančiai karo eigai, bet dažnai ir pokariniams laikams. Pvz. Marnos m., įvykęs 1914 Prancūzijoje, privertė vokiečius pakeisti karo vedimo strategiją ir gintis. Vyslos m. 1920 kare lenkų su bolševikais privertė bolševikus pasitraukti iš Lenkijos. Dabar m. vyksta plačiuose ba-

ruose, dešimtyse, kartais net šimtuose km, dalyvaujant didelėms masėms kariuomenės. Laiko atžvilgiu m. tęsėsi ilgai — savaites ir net mėnesius. Senovės m. įvykdavo siauriuose baruose, apsiribodavo keliais šimtais metrų ir tęsdavosi trumpiau — kelias dienas, kartais kelias valandas. M. metu karo veiksmai gali vykti ne tik sausumoje, bet ore ir jūrose. *K.Alš.*

Muškatas, arba muškato riešutas, žr. Muškatmedis.

Muškātmedis (Myristica) iki 20 m aukščio amžinai žaliuojąs Myristicaceae šeimos medis. Jo vaisiai vad. muškato riešutai gaunami svarbiausia iš m. kvapiojo (M. fragrans) ir M. moshata, augančių Molukų salose. Prinokę esti slyvos didumo, aukso geltonumo spalvos. Apyvaisis skyla išilgai ir nusilupa, pasiliekant dar raudonam šakotam apysėkliui, apsupančiam sėklą, kurios branduolys yra vertingas prieskonis, o medicinoje vartojamas nuo vidurių ligų (Semen Myristicae). Jų aliejai (Oleum Nucistae) ir eterinis (Oleum Macidis) vartojami farmacijos, parfumerijos ir tabako gamybos reikalams. Apysėklis taip pat vartojamas prieskoniams. M. plačiai auginamas tropinėse srityse. *J.Rkt.*

Mušketov Ivan Vasiljevič (1850–1902) rusų geologas-geografas. 1872 baigė Petrapilio kalnų institutą, nuo 1877 jo prof. 1872 tyrinėjo p. Uralą, kur aptiko ligi tol nežinomus 3 mineralus ir išaiškino kolčedano kilmės ryšį su auksu. 1874 tyrinėjo v. Tiešaną, 1875 š. Tiešaną ir Kuldžos sritį, kur aptiko naudingų mineralų, 1876 Zlatousto apylinkių Uralą, 1877–80 vidurinę Aziją. Jis išaiškino Tiešano ir Pamiro-Alajaus kalnus esant dalimi didžiulio kalnynų lanko, sudaryto žemės plutos tektoninių judesių. Jis įrodė Aleksandrą Humboldtą klydus teigiant, kad vidurinėj Azijoj esą vulkanų ir didelis Bolor Dags kalnynas. 1881 drauge su G. D. Romanovskiu nubraižė pirmąjį Turkestano geologinį žemėlapį. M. davė mokslinį vidurinės Azijos geologinės struktūros aprašą, o jo svarbiausias veikalas Fizičeskaja geologija 1888–91 ilgai buvo klasikinis geologijos mokslo vadovas. Kitas jo didelės reikšmės veikalas Turkestan (2 tt., 1886–1906). Jo vardu pavadinti: vienas Nanšano kalnagūbris, vulkanas ir 2 ledynai Tiešane.

Muškieta (it. moschetto iš lot. musca ‚musė') rankinis šaunamasis ginklas, pradėtas vartoti XVI a. Ispanijoje ir greit

Muškieta XVII a.

paplitęs visoje Europoje. M. svoris buvo 10–12 kg, kuriuo buvo ginkluojami parinkti kariai muškietininkai. Taikymo patogumui, m. vamzdį atremdavo į tam tikrą atramą, o ant peties padėdavo odinį pagalvėlį. Kiekvienas muškietininkas turėjo padėjėją, kuris žygio metu nešiojo m. ir atramą. M. durtuvų neturėjo. Valstybės, norėdamos daugiau karių apginkluoti m., įvedė mažesnio kalibro m., kurios svėrė tik 6 kg ir nebuvo reikalingos atramos. Šios patobulintos m. išsilaikė ligi XVII a. pabaigos, kol buvo pakeistos šautuvais. Lietuvoje m. išliko dar ilgiau. Sukilimų metu (1830 ir 1863), trūkstant šautuvų, buvo vartojamos senosios m. *O.Urb.*

Muškietininkas (it.) kareivis ginkluotas muškieta. Pirmieji m. nešiojo per petį platų diržą su 12 ‚šovinių', iš kurių 11-ka buvo užtaisai, o 12-me parakas šautuvo užtaisui padegti. Prie diržo dar buvo maišelis su kulkomis ir padegamosios medžiagos gabalai. Karolis V savo kariuomenėje laikė 10–15 m. kiekvienoje kuopoje. Ispanų hercogas Alba Olandijos žygio metu didžiai vertino m. ir jiems mokėjo 4 kartus didesnę algą ir davė tarną muškietai nešioti. Prancūzijoje kavalerijos dalys, su-

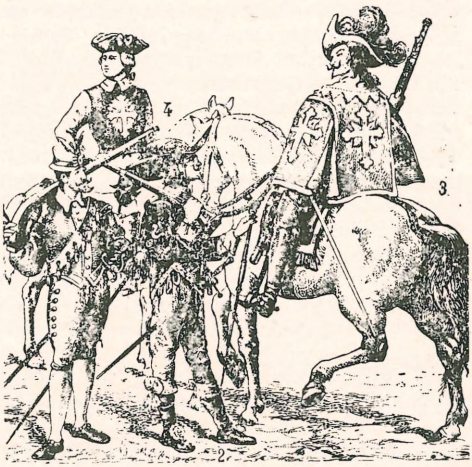

Muškietininkai

darytos iš bajorų ir ginkluotos muškietomis, buvo vadinamos ‚karališkaisiais' m. M. buvo greitai įvesti visose Europos kariuomenėse. Išnyko, kai atsirado šautuvai. Lietuvoje m. atsirado XVI a. ir išsilaikė iki Lietuvos-Lenkijos valstybės galo.

O.Urb.

Muškietonas originalus šautuvas, be graižtvų, su titnago spyna ir praplatintu vamzdžio kiaurymės galu. Šaudė šratais, o vamzdžio praplatinimas tarnavo didesniam šratų išsiskleidimui. M. buvo apginkluotos kavalerijos dalys Rusijoje, Prūsuose ir Lietuvos-Lenkijos valstybėje. M. svoris buvo 3,5 kg. M. dėl savo silpno veikimo XIX a. pradžioje buvo pakeistas ‚štuceriais' — graižtvuotais šautuvais.

Mūšos Tyrelis durpynas Žagarės ir Gruzdžių vls., Šiaulių aps. 1851 ha ploto, 3,6 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 2429 ha ploto aukštutinio tipo.

Muštynės, peštynės. XIX a. viduryje m. dar tebebuvo gan dažnokas vestuvių bei atlaidų reiškinys. XIX a. gale, kai įvairiose krašto vietose buvo prisodinta rusų kolonistų, paprastai mėgstančių ne tik savo tarpe muštis, bet ypač užpuldinėti vietinius gyventojus, ėmė keistis ir m. būdas. Rusų kolonistų per atlaidus ar kitomis progomis puldinėjami lietuviai griebdavosi ir smogiamųjų priemonių (akmenų, baslių, parišto švino gabalo ar net peilių), pačios m. tapo žiaurios, kartais ir mirtį nešančios. Prieš I pas. karą jau buvo nusistovėjusi ‚tvarka', kad rusų kolonistų apylinkėse turėjo vykti dvejos metinės m. (pvz. Panevėžys, Kupiškis, Jonava, Ukmergė, Zarasai ir kt.), į kurias pasirengę lietuvių mušti rusai suvažiuodavo iš keliasdešimt km apylinkės; lietuviams iš tokių atlaidų ar turgų laiku dingus, m. pavirsdavo grynai rusiška pramoga. Nepriklausomos Lietuvos laikais m. kaimuose jau buvo beveik išnykusios, išskyrus rusų kolonistų kaimus.

Muštinis 1. taip liaudyje pramintas Žygimanto Augusto XVI a. įvestas sidabrinis ‚puskapis' (žr.), stambi 30 grašių D. L. K-tijos moneta, tarptautinis taleris bei guldenas.

2. Muštiniais iki XIX a. Lietuvoje vadinti savi ir svetimi sidabriniai taleriai (žr. Taleris) bei guldenai.

3. Senas vieninis vyrų šokis, šoktas dainuojant ‚Šokinėjo velnias...', atitariant rankų plojimu ir kulnų sumušimu. Tiek

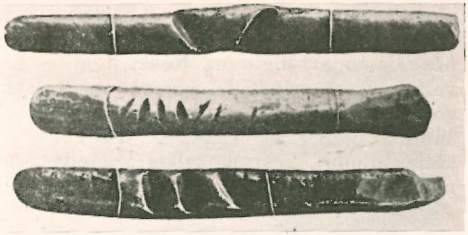

Muštiniai, arba Lietuvos ilgieji

šokio ratelis, tiek plojimo bei sumušimo atitarimas atskirose apylinkėse buvo skirtingas, o paskutiniu metu m. vardas priskirtas visai skirtingiems seniesiems šokiams.

4. Trintų bulvių, su kvietiniu ar avižiniu priedu kukulinis valgis, paprastai virtas vakarienei.

5. Muštos mėsos kepinėlis, žlėgtainis.

6. Lauztukus turį žąslai.

Muštras (vok. Muster, lenk. mustra ‚kariška mankšta, pratybos') griežta ir žiauri karinio mokymo sistema. M. mokomas veiksmas išmokomas ilga mankšta-treniruote ir jo atlikimas paverčiamas automatiniu veiksmu. Kaip mokymo sistema, m. iki tam tikro laipsnio galima pateisinti visuose tokiuose veiksmuose, kurie turi būti atliekami vienodai; pvz. veiksmai tankinėje rikiuotėje. Auklėjimo atžvilgiu m. yra tik auklėjimo pakaitalas ir neretai žalingas. M. automatiškai drausmina žmogų, papratina nuslopinti savo valią ir jausmus, atiduoda pilnon viršininko valdžion. Bet m. visiškai užgniaužia bet kokią žmogaus iniciatyvą, paveikia žmogaus savarankiškumą ir padaro jį mašina-robotu. Kariuomenės dalis apmokyta ir išauklėta pagal m. sistemą išoriškai atrodo pavyzdingai, bet tik tol, kol jaučia griežtą viršininko ranką. Be šitos rankos ji greit virsta bejėge minia, kuri sąmoningiems veiksmams netinka ir kautynėse neretai pasiduoda panikai. M. kaip mokymo ir auklėjimo sistema atsirado drauge su nuolatinės samdomos kariuomenės įvedimu. Ypatingai prigijo Prūsuose Friedricho Vilhelmo I laikais (XVIII a.). Jo laikais m. pasiekė aukščiausią žiaurumo laipsnį, kadangi buvo sujungta su žiauriomis bausmėmis už kiekvieną mažiausią nusižengimą rikiuotėje (lazdos, rykštės ir t.t.), kad išauklėtų kareivį, kuriam ‚kapralo lazda buvo baisesnė negu priešo kulka'. Tais laikais m. turėjo ir tam tikrą pasiteisinimą:

kariuomenė buvo samdyta ir sudaryta iš valkatų ir nuotykių ieškotojų, savo krašto gyventojams kartais buvo baisesnė negu priešas; šaunamieji ginklai buvo netobuli ir m. veiksmai su ‚kapralo lazda' galėjo būti panaudoti karo lauke. M. sistema išsiplatino visose Europos valstybių kariuomenėse ir tik Napoleono kariuomenė, kuri buvo parengta naujais pagrindais, parodė nevertumą m. sistemos, o vėliau visi karo autoritetai pasisakė prieš m. sistemos vartojimą kariuomenėje. *O.Urb.*

Muštukai, arba laužtukai, žr. Kamanos.

Muštukas sviedinio žaidimas. Žaidžiama aikštelėje 46 × 8 m. Aikštelė padalijama į 3 dalis. Du kiemai 8 × 3 m ir laisvas gaudymo ir bėgimo plotas 40 × 8 m. Pradedanti žaidimą komanda sustoja savo kieme, ir vienas žaidėjų meta sviedinį (lauko teniso sviedinio dydžio), o antras žaidėjas jį stengiasi su lazda kuo toliausia numušti (lazdos ilgis 60–75 cm). Pavykus numušti žaidėjas meta lazdą ir stengiasi nubėgti į priešingos komandos kiemą ir, jei gali, grįžti į savo kiemą. Tada skaičiuojama taškas. Priešingos komandos žaidėjai stengiasi pagauti išmuštą sviedinuką ir juo pataikyti priešingos komandos bėgančiam žaidėjui, esančiam bėgimo plote. Jei tatai pavyksta, bėgąs žaidėjas privalo grįžti į savo kiemą ir laukti progos, po sekančio mušimo, pakartoti savo bėgimą. Jeigu išmuštą sviedinuką priešingos komandos žaidėjas pagauna ore arba pataiko į bėgantį žaidėją dar nepasiekus bet kurio kiemo, tai komandos keičiasi vietomis, ir sviedinį muša priešinga komanda. Į išmestą sviedinuką nepataikęs žaidėjas pasitraukia į kiemo kraštą ir laukia progos bėgti, kai kitas jo komandos žaidėjas pataikys į sviedinį. Žaidėjas, neuždirbęs savo komandai taško, neturi teisės musti pakartotinai sviedinio. Žaidimo laikas nėra taisyklių reguliuojamas. Paprastai komandos pradėdamos žaisti susitaria dėl laiko. Laimi daugiausia surinkusi taškų komanda. Žaidimo įrankiai paprasti: lazda ir gumos sviedinukas. M. primena Amerikoje populiarų beisbolo žaidimą, kuris turi griežtus žaidimo nuostatus, tačiau abiejų žaidimų principai labai panašūs. *A.Kt.*

Muštuvai, muštuvė 1. linų, kuliamoji kultuvė.

2. Plūktuvas aslai lyginti, grindinio akmenims sumušti.

3. Audimo staklių dalis, kurių ataudų siūlai įmušami į audinį. M. būna įtvirtintas skietas, kuris palaiko atitinkamą metmenų tankumą ir primušant liečia audinį visu savo pločiu. M. pagrindinės grupės: viršutiniai (pakabinami), kaip dažniausiai pasitaiko lietuviškose kaimo staklėse, ir apatiniai (kai muštuvai svyruoja iš apačios).

4. Žr. Muštuvis.

Muštùvis, muštinis, muštokė, muštukė, muštuvas, muštuvė sviestui mušti indas. XIX a. senieji kaimo m. yra stati ir skobtiniai indai. M. skobis viduje turi apie 20 cm skersmens ir iki 70 cm aukščio, nors didesniuose ūkiuose dažni ir didesni m. Toks m. uždengtas lentos dangteliu, paprastai su rankenėle ar ausele; dangtelio viduryje yra įduba ir m. lazdelei (muštukui) perkišti skylė. Muštukas baigiasi skylėta lentele ar kryžmine gervele; jį nuolat kilnojant, viduje supilta grietinė sumušama sviestu. Vėliau, šalia skobtinio m., buvo gausiai išplitęs iš lentelių sustatytas indas, paprastai kiek platesniu dugnu. XIX a. dvaruose jau buvo suktinis m., kurio lentelių statinaitė (apie 50 cm skersmens ir iki 70 cm ilgio) buvo įtaisyta gulsčia į kojeles ar prie sienos, kopėčių. Ją sukdavo medine ar geležine rankena. Tokios m. XIX a. gale pasirodė jau ir kaimuose. *A.Mž.*

Mutacija (lot. mutatio ‚pakeitimas, permaina') 1. permaina, pasikeitimas; permanentus geno pasikeitimas, greičiausiai cheminis, kai geno duplikavimosi savybė lieka nepakitusi ir organizmo savybių pakitimas negalima išaiškinti chromozomos segmento netekimu. M. teorijos kūrėju laikomas olandų botanikas Hugo de Vries (1848–1935). Dabartinis m. supratimas, be abejo, skiriasi nuo de Vries pasiūlyto. Tačiau ir modernusis m. aiškinimas susiduria su dideliais sunkumais, nes genas yra permažas objektas tiesiogiam stebėjimui. Kai bus išaiškinta ir pilnai suprasta, kas yra genas, taip pat jo cheminė bei fizinė struktūra, tik tada bus galima ištisai patirti, kas yra m. Šiuo metu galima stebėti m. tik genetikos bandymo pagalba.

Dabartinio biologijos mokslo šviesoje m. yra laikoma viena pagrindinių biologinės evoliucijos metodų (žr. Evoliucija). Gyvuosiuose organizmuose m. pasirodo spontaniškai ir tam tikru dažnumu, tuo būdu praplečia rūšies genetinę variaciją. Ši variacija yra pagrindas natūralinei atrankai, kurios rezultatai gali būti fiksuojami per

milijonus metų. Žmogus tačiau šią genetinę variaciją panaudojo ir tebenaudoja savo kasdieninei buičiai pagerinti. Visos pagerintos augalų ir gyvulių veislės, be kurių modernusis ūkininkavimas šiandien būtų neįmanomas, yra atrankos produktas iš genetinių variantų toje ar kitoje organizmų populiacijoje. Išsisėmusią natūralinę variaciją ligi tam tikro laipsnio galima praplėsti kryžiavimo pagalba. Kryžiavimas tačiau tik pagelbsti perkelti genus iš vieno į kitą jų susigrupavimą. Modernusis fizikos mokslas davė priemonių pakeisti genų struktūrą (cheminę ar fizinę), kitaip tariant, dirbtinai padažninti m. pasireiškimą. Spontanios m. pasirodo visų rūšių organizmuose. Taip pat kiekvienas genas gali, m. dėka, kisti. Tačiau spontaninės m. nėra dažnos. Vieni genai keičiasi dažniau negu kiti, bet daugumas genų yra labai pastovūs. Bandymais įrodyta, kad kukurūze geno Sh (mažas endospermas) m. pasitaiko kas 1,2 mil. gametų, geno Pr (raudona aleurono spalva) — kas 11,0 mil. gametų, geno R (bendras spalvos faktorius) — kas 492,0 mil. gametų.

M. gali pasirodyti bet kuriuo organizmo vystymosi metu ir bet kuriame organizmo audinyje. Tik tos m., kurios yra gametose, gali būti perduotos sekančioms generacijoms. Daugumas spontaninių m. nėra organizmo vystymuisi naudingos. Jos dažniausiai būna recesyvinio charakterio. Nežymų efektą turinčios m. yra dažnesnės už tas, kurių efektas yra didelis. Genų m. dažnumas galima padidinti panaudojant jonizuojančius spindulius (rentgeno, gama, neutronus), ultravioletinius spindulius arba tam tikrus chemikalus (garsvyčių aliejaus dujas, vanadenilio perdeginį, formaldehidą, purinus ir daug kitų). Šis pastebėjimas dabar jau labai plačiai naudojamas naujų augalų veislių sudarymo reikalui, nors ūkiškai naudingų rezultatų tuo tarpu dar nėra daug pasiekta.

G. Just., Handbuch der Erbbiologie 1940. *Br.P.*

2. Berniukų balso pasikeitimas brendimo laikotarpiu, paprastai tarp 14–16 metų. Tada vaikiški soprano ar alto balsai pasikeičia į vyriškuosius tenorus ir bosus. M. laiku reikia nedainuoti, norint nepagadinti balso.

Mutanabbi (915–965) arabų poetas, kurio tikras vardas buvo Ahmad ibn al Husain. Savo jaunystėje pasiskelbė pranašu (iš čia jo pravardė) ir turėjo didelį pasisekimą, bet buvo suimtas ir priverstas išsižadėti savo tvirtinimų. Gyveno dvaruose įvairių arabų valdovų, kuriuos garbindavo savo poezijoje. Nors arabų kritikai jį laiko didžiausiu musulmoniškų arabų poetu ar bent paskutiniuoju didžiuoju poetu, tačiau jo plačiai paplitusi poezija, pasižyminti ypatingu raiškumu, dažnai yra ydinga dėl gausių sentencijų, hiperbolių ir figūrų.

Mutas bžk. ir buv. dvaras Voverių vls., Lydos aps., 15 km į p.v. nuo Lydos, prie Ditvos upės Nemuno intako, seniau buvęs valsčiaus centras, 1920–39 buvo lenkų okupuotas, po II pas. karo priskirtas Sovietų Gudijai, kitados buvo Pacų giminės nuosavybė; bažnyčia, cerkvė, mokykla, pašto agentūra. *V.Klb.*

Mute žr. Slopintuvėlis.

Muth Carl (1867–1944) vokiečių katalikų kultūrininkas, literatūros kritikas, reikalaująs naująją katalikų literatūrą sieti su laiko dvasia, tai literatūrai duoti daugiau religinių pradų. Ir vėlesniaisiais savo raštais M. rodė katalikų rašytojams kelią į moderninį gyvenimą. Kai kada jo idėjos pasižymi nemaža drąsa, pvz. ieškant katalikybės pradų Goethės bei Šilerio kūryboje. Nemaža katalikiško elito M. subūrė apie savo įsteigtą, savo metu pirmą katalikų žurnalą Hochland, kuriam ir vadovavo 1903–41, kol nacionalsocialistai jį uždraudė (dabar vėl leidžiamas Münchene nuo 1946). Parašė: Wem gehört die Zukunft? 1893, Die hohe Aufgabe des deutschen Katholizismus 1899, Die Dichtung aus dem religiösen Erlebnis 1909, Religion, Kunst und Poesie 1914, Schöpfer und Magier 1935.

Ettinger ir kt., Wiederbegegnung von Kirche und Kultur in Deutschland 1927, Festgabe für Karl Muth 1927. *A.Špl.*

Müthel Johann Gottfried (1718–1788) vokiečių kompozitorius, dirbęs 35 metus Rygoje. Iš jo gausios kūrybos atspausdinta du fortepijono koncertai, g ir d moll, su styginio orkestro pritarimu, duetas dviem fort., trys sonatos, dvi arijos su variacijomis ir keletas įvairių pjesių.

Muthesius Hermann (1861–1927) vokiečių architektas. Statė vilas, artimas Jugendstil (žr.) srovės formoms. Propagavo moderniosios anglų architektūros idėjas. Išsp.: Die englische Baukunst der Gegenwart 1900–04, Das englische Haus 1904–05, Landhaus und Garten 1907, Wie baue ich mein Haus? 1917, Kleinhaus und Kleinsiedlung 1918, Die schöne Wohnung 1922.

Mutianus Rufus Conradus (1471–1526) vokiečių humanistas; 1492 gavo magistro laipsnį Erfurto univ., vėliau studijavo Italijoje ir kanonų teisės dr. laipsnį gavo Bolonijos univ. Mokė Erfurto univ. ir garsėjo vad. Mutiano ratelio (Mutiano ordino) steigimu, kur dalyvavo Eobanus Hess, Crotus Rubeanus, Justus Jonas ir kiti nepriklausomos minties atstovai. M.R. laikomas vienu pradininkų reformacijos, kadangi buvo kai kurių bažnytinių reformų šalininkas. Jis pradžioje buvo bepritariąs Liuterio veiklai, bet greit pasitraukė. Be epigramų ir korespondencijos, rašytinių dalykų nepaliko.

F. W. Kampschulte, Die Universität Erfurt 1858–1860.

Mutina, dabar Modena (žr.), sen. etruskų miestas, nuo 183 pr. Kr. rom. kolonija. Būdama prie didelio kelio, M. buvo daugelio kovų vieta. Per M. karą 44–43 pr. Kr. Antonijus (Antonius) laikė apgulęs M. apsiaustą D. Brutą (žr.), tačiau konsulų Hircijaus (Hirtius) ir Pansos vadovaujamos senato kariuomenės bei Oktaviano (Octavianus, vėliau Augustus) nugalėtas, turėjo pasitraukti.

Mutinỹs, šaltinis, trupainė, trupintos duonos valgis. Duoną arba sausainius sutrupina į saldytą cukrumi ar medumi vandenį arba saldų pieną. Paprastai m. yra šaltas valgis, ypač mėgstamas vasaros metu. R. Lietuvoje m. duona trupinama ir į šaltą girą, pridedant kiek cukraus ar medaus.

Mutis Jose Celestino (1732–1808) ispanų botanikas, gydytojas. 1760 įsikūrė N. Granadoje (Kolumbijoje) ir čia pradėjo rinkti Anduose vietos augaliją, ypač tyrė kinmedžio išplitimo sritis. Daugelį laukinių augalų kultūrų perkėlė į Europą. Išsp. El Arcano de la Quina 1793, Flora de Bogota o de Nueva Granada 1808.

Mutsuhito (1852–1912) Japonijos imperatorius (1867–1912). M. laikomas modernios Japonijos kūrėju: jis naikino feodalinės santvarkos formas Japonijoje ir skatino pramonininti kraštą. V. Europos pavyzdžiu, M. davė kraštui konstituciją, kuri 1889 pradėjo veikti. Jis perkėlė iš Kyoto sostinę į Tokio; įsteigė modernią Japonijos kariuomenę, kuri pasižymėjo kariaujant su Kinija ir Rusija.

G. B. Sansom, The Western World and Japan 1950; *K. Haushofer,* M., Kaiser von Japan 1933.

Mutual Federal Saving and Loan Association of Chicago (Savitarpinė federalinė taupymo ir skolinimo b-vė) ši finansinė bendrovė buvo įsteigta 1905 III 17 Simano Daukanto Saving and Loan Association vardu, kuris tik 1934 XII pakeistas nauju vardu. Nuo įsikūrimo dienos bendrovės direktoriai ir administracija yra lietuviai. M.F.S.a.L.A. pirmininku ir nuo 1919 direktoriumi yra Jonas J. Kazanauskas.

Mutualizmas (iš lot. mutuus ‚savitarpis, tarpusavis') 1. Proudhono raštuose skelbiama anarchistinio pobūdžio visuomeninė teorija, pagal kurią visuomenės ūkiniai santykiai grįstini ‚savitarpiškumu', paverčiant asmenų savitarpę pagarbą savitarpiu patarnavimu. Tai savotiškas mėginimas suderinti asmens ir bendruomenės nuosavybę, neneigiant pačios nuosavybės, kiek ja remiasi darbo ir mainų laisvė. Panaikintina nuosavybė tik kaip ‚neteisėtų pajamų' šaltinis. Vietoj pinigų Proudhon siūlė steigti mainų banką, kurio paskirtis teikti kreditą savitarpio patarnavimo būdu.

2. Solidaristinė pažiūra, teigianti visuomeninės grupės narių pareigą teikti savitarpę pagalbą bei paramą. Šia prasme m. yra priešingas individualistiškai suprastam altruizmui.

P. J. Proudhon, Système des contradictions écon. ou Philosophie de la misère 2 tt. 1846; (") **Organisation du crédit et de la circulation et solution du problème social 1848; *A. Vierkandt,* Gesellschaftslehre ²1928. *K.J.Cg.*

Muturas žr. Gobtuvas.

Mutvytė (lenk. Mutwica) 1. Valkavisko aps. upelis, Zelvos (Nemuno) kair. intakas, 9 km ilgio; įteka ties Piaskų mstl., žemupy vad. Łasówka nuo to vardo kaimo.

2. Baranovičių aps. upelis, Mišos (Ščėros, Nemuno) kair. intakas, 12 km ilgio.

Muziejininkas muziejinio darbo specialistas.

Muziejininkystė muziejinio darbo sritis, apimanti muziejų organizacijos ir veiklos klausimus. Ji nustato mokslinio muziejinio darbo pagrindus, rūpinasi rinkinių tyrimu, o kartu ir rinkinių apsauga, konservavimu, restauravimu, katalogavimu ir ekspozicija. Taip pat į m. darbo sritį įeina parodų ruošimas, lankytojams eksponatų aiškinimas, katalogų, albumų, reprodukcijų bei leidinių atskirais klausimais paruošimas. Muziejininkais paprastai yra atskiros srities specialistai, kuriuos paruošia aukštosios mokyklos. Taip pat juos paruošia ir specialiuose kursuose arba ilgesnį laiką praktiką atliekant didžiuosiuose muziejuose. L i e t u v o j e, išplitus krašte kraštotyros (žr.) muziejams, muziejininkų paruošimas buvo išskirtinai svarbus. Nuo 1936 Vytauto Didžiojo kultūros muziejus mūsų

Graikų ir romėnų skulptūros salė Romos Kapitolio muziejuje

kraštotyros muziejams padėdavo tvarkyti rinkinius, ekspoziciją. 1937 IV 20–23 Kaune buvo suruošti kraštotyros muziejininkams kursai, kuriuose muziejininkai buvo supažindinti su Lietuvos muziejų bruožais, jų uždaviniais, bendraisiais ekspozicijos principais, senovės kultūros paminklais, jų rūšimis ir apsauga. Kartu buvo supažindinti su mūsų etnografinės medžiagos rinkimu, jos tvarkymu, senovės dienų ruošimu ir t.t. Kursuose skaitė: P. Galaunė, V. K. Jonynas, P. Karazija, J. Puzinas ir A. Rūkštelė. VDU humanitarinių mokslų fak. nuo 1936 etnikos skyrius ruošė Lietuvai proistorės ir tautotyros specialistus-muziejininkus.

Muziejus (gr. museios ‚mūzų, su mūzomis susijęs', museion hedra, museion ‚mūzų būstinė, mūzų šventovė', lot. museum) s e n o v ė j e graikų mokykla; pvz. Atėnuose šventovėje buvo akademikų (Platono), taip pat peripatetikų (Aristotelio) filosofinė mokykla. Garsiausią m. įkūrė Aleksandrijoje Ptolemajas I (gr. Ptolemaios). Šis m. išaugo į didelį mokslinio tyrimo institutą su milžiniška 700.000 ritinių knygų biblioteka, botanikos ir zoologijos sodu, anatomijos, astronomijos institutu ir kt. Jame gyveno apie 100 gerai apmokamų mokslininkų, neapsunkintų jokiomis pareigomis ir galėjusių atsidėti vien tik moksliniam tyrimo darbui. Tik m. direktoriui tekdavo mokyti vaikus valdovų, kurie patys gyvai dalyvavo mokslininkų darbe ir dosniai parūpindavo m. visa, kas tik reikalinga. Aleksandrijos m. vaidino vadovaujamą vaidmenį visuose moksluose iki 146 pr. Kr., kai persekiojami Ptolemajo Fiskono (Ptolemaios Fyskōn) mokslininkai išbėgiojo. Cezariui 47 pr. Kr. kovojant mieste, sudegė m. ir didžiumas knygų, tačiau institutas išsilaikė dar iki IV a. po Kr.

M. šių dienų prasme klasikiniu gr. senovės laikmečiu nebuvo. Babilone, tiesa, rastas antikinis muziejus, tačiau jo eksponatai rinkimo metu buvo jau apie 1700 metų senumo. Helenizmo laikais kai kurios didelės šventovės, kaip Herajonas (Hēraion) Same ir Olimpijoje virto skulptūros muziejais. Apie 300 pr. Kr. Sikione (Sikyōn) buvo įsteigta paveikslų galerija vietinių tapytojų kūrinių, kuriuos meno žinovai studijuodavo. Horacijaus minimas Mauretanijos karalius Iubas II buvo surinkęs pas save Alžire garsių įvairių laikotarpių kūrinių kopijų ir pavertęs savo rūmus tam tikru m. Tačiau nė vienas šių rinkinių nebuvo vadinamas m.

W. Schubert, Ein Jahrtausend am Nil 1923; Aegypten von Alexander d. Gr. bis Mohammed 1922; *Koerst,* Geschichte des Hellenismus 1926–27. *A.Rkš.*

V i d u r a m ž i a i s m. nebuvo žinomi, bet būsimųjų m. užuomazgomis galima laikyti to laikotarpio neviešus ribotos apimties rinkinius. Katedrų iždinėse telkėsi didelės vertės smulkiojo meno kūriniai kartu su relikvijų rinkiniais (lipsanotekomis). Nuo XIV a. valdovų pilyse pradėjo rastis pasaulinio pobūdžio rinkinių. XIV a. pamėgimas rinkti didikų sluoksniuose jau buvo labai paplitęs. Jų rūmuose susidarę rinkiniai buvo telkiami vad. brangenybių ir keistenybių kamarose. Italijoje renesanso laikais XV–XVI a. atsirado privatinių antikės meno radinių rinkiniai.

B a r o k o ir absoliutizmo epochos valdovai į meno rinkinius žiūrėjo kaip į luominės reprezentacijos, tuo pat ir rūmų dekoracijos objektą. XVII a. didesnių valdovų rinkiniai augdami pasiekė tokią apimtį, kad rūmuose jiems reikėjo skirti įvairias patalpas. Visokios rūšies meno ir gamtos dalykai buvo sudedami vad. pinakotekose, kurių buvo pvz. Briuselyje, Vienoje, Leipcige, Stuttgarte, Švedijoj. Dideli paveikslai ar jų serijos, pvz. genealoginiai portretai, buvo sukabinama ilguose koridoriuose —galerijose (žr.). Smulkieji dalykai buvo sudedami mažose patalpose, vad. kabinėtuose (žr.). Iš čia kilo ir mūsų laikais tebenaudojami apibūdinimai atskirų m. rinkinių: sakoma paveikslų galerija, bet raižinių ar numizmatikos kabinetas.

Š v i e č i a m a j a i XVIII a. epochai priklauso pirmų m., kaip viešų visuomenės institucijų, įsteigimo nuopelnas. Jau 1750 Rubenso galerija Luxemburgo rūmuose

Muziejus

Paryžiuj buvo atidaryta visuomenei lankyti. 1755 Prūsijos karalius Fridrichas D. Potsdame pastatė atskirą namą galerijai ir leido ją lankyti visuomenei. 1753 Anglijos parlamento nutarimu įst. Britanijos m., kuris pradėjo veikti 1759 ir buvo ne vien parodomasis rinkinys, bet ir mokslinių tyrimų įstaiga, ypač Rytų ir klasikinės archeologijos. Didžiosios prancūzų revoliucijos metu konventas 1793 paskelbė dėsnį, kad meno kūriniai priklauso visai tautai ir suvalstybintus karaliaus meno turtus pavadino Tautos m., sutelkdamas juos Luvro (žr.) rūmuose. Šviečiamojo laiko, klasicizmo ir romantizmo pasaulėžiūra, jungdama meną su etika, mene, tad ir m., matė tautos moralinio auklėjimo priemonę. Ši idealistinė aukštojo meno m. sąvoka sulaukė didelio pasisekimo. XIX a. beveik kiekvienoje Europos sostinėje buvo įsteigtas savas aukštojo meno tautos arba nacionalinis m. ar galerija kaip visos tautos nuosavybė ir jos kultūros manifestacija. Šiomis intencijomis daug valdovų ir turtingų aristokratų savo paveldėtus meno turtus patys pavertė viešomis institucijomis arba paaukojo m. Daug bažnytinių meno turtų pateko į m. dėl Napoleono įsakytos sekuliarizacijos. Didelėms m. daugiur buvo pastatyti pirmi atskiri pastatai šventyklos formos, pvz. 1816 Leo von Klenze statytoji Gliptoteka Münchene ar 1828 Schinkelio Berlyne, iškeliant orumą tų objektų, kuriems saugoti m. pastatai buvo paskirti.

Nuo XIX a. vidurio steigiant ir organizuojant m., vis labiau įsigalėjo mokslo požiūris. Pradėta steigti dideli kultūros istorijos m., kurių tikslas buvo sistemingai rinkti medžiagą platesniu mastu neapsiribojant vien aukštuoju menu. 1849 Kopenhagoje įst. pirmas etnografijos m. 1852 įst. Germanų nacionalinis m. Nürnberge, išaugęs į m. su daugeliu skyrių visų taikomojo meno šakų ir atskirų kultūros sričių. Plataus masto mokslinis m. buvo The Victoria & Albert Museum (The South Kensington Museum) 1857 įst. Londone, kuris, išskyrus gamtos mokslų eksponatus, greit išsivystė į m., turintį geriausius taikomojo meno rinkinius visų tautų ir epochų. Šalia tokių universalinių daiktinės kultūros istorijos m., nuo XIX a. vidurio pradėta vis daugiau steigti ir specialių m., apsiribojančių viena kuria nors sritimi atitinkamo mokslo rėmuose, pvz. specialių

Cluny muziejaus viduramžių salė

taikomojo meno sričių, archeologijos ir proistorės, etnografijos bei etnologijos, gamtos-geologijos, paleontologijos, zoologijos ir t.t. m. Daugiausia specialių m. tvarkomų pedagoginiais metodais buvo įst. mūsų, XX a. pirmoje pusėje. Atsirado naujų m. rūšių, pvz. m. skiriamų technikai ir gamtos mokslams (pvz. Deutsches Museum Münchene), pramonei, ūkiui, susisiekimui, higienai, literatūros ir religijų istorijai. Ypatingą m. rūšį sudaro karo m. ir m., skiriami patriotizmui ugdyti (pvz. Invalidai Paryžiuj, Risorgimento m. Romoj). Jiems iš esmės giminingi m., skiriami kurios nors idėjos ekspansijai vaizduoti, pvz. misijų, revoliucijos ir pn. Atskiri nedideli m. susidarė namuose, kuriuose gyveno ir mirė žymūs žmonės (pvz. Goethės m. Frankfurte, Maironio, Vaižganto m. Kaune). Yra m., paskirtų vienam menininkui (pvz. Rodino m. Paryžiuje). Kiti specialūs m. susiformavo prie archyvų, bibliotekų, dar kiti didelių kasinėjimų vietose (Pompėja, Os-

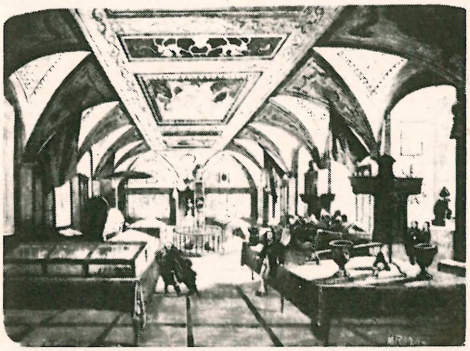

Vilniaus muziejaus salė (XIX a. paveikslas)

Vilniaus muziejaus tautinio meno salė

tija). Plačiausios reikšmės XX a. gavo tankus regionalinių ir lokalinių m. tinklas, vad. tėviškės ar kraštotyros m., kurie savo rinkiniais apsiriboja tik vienos kurios teritorijos ar tik vieno miesto ar net jo vienos dalies medžiagos rinkimu (krašto ir miesto m.), dokumentuojant ir išryškinant lokalinį istorijos, meno ir gamtos pobūdį. Tokius m. šiandien turi ne tik didesnieji, bet dažnai visai maži miestai. Privatiniai rinkiniai XIX–XX a. vis labiau pereina iš privačių rankų į viešų m. nuosavybę dovanojimo, pirkimo ar nusavinimo keliais. Bet kai kurie labai vertingi privatūs rinkiniai jų savininkams mirus nebuvo išardyti ir liko saugomi savo pirmykščioje apimtyje kaip atskiri maži m. arba kaip atskiri depozitai didesniuose m.

Modernaus m. pastato statyba ir eksponatų išdėstymo metodika padarė didelę pažangą. Praeityje m. objektų sutvarkymas buvo pasireiškęs keliomis formomis. 1. Naivi forma domėjosi tik pačiu objektu ir nesirūpino kaip objektai yra matomi; ji būdinga spontaniškai išaugusiems rinkiniams. 2. Stilinė forma objektus išdėsto į dekoratyviai efektingas grupes, pvz. simetrine kompozicija; ji būdinga tiek baroko galerijoms, tiek XIX a. m. 3. Sisteminė forma sutvarko objektus pagal tipus, serijomis, surikiuodama juos eilėmis; ji būdinga senesniems moksliniams m. 4. Natūralistinė forma objektus įstato į dirbtinę rekonstruotą aplinką; ji būdinga XIX a. antroje pusėje istorizmo dvasioje tvarkomiems m., taip pat gamtos m. Modernusis m. šiomis išdėstymo formomis nesinaudoja. Šiandien visur skiriama m. magazinai arba fondai saugą medžiagą, patogūs studijiniai rinkiniai ir mokomosios parodos, kurių turinys nuolat keičiamas jį patiekiant objektams adekvačia forma, t.y. laikantis principo, kad parodyti reikia ne daug, bet būdingus objektus išryškinant m. technikos priemonėmis jų ryšius ir analogijas gretinant su gimininga is objektais, informuojant užrašais, parenkant tinkamą šviesą ir fono spalvą, vitrinų ir salės nepergrūdant ir žiūrovo neapsunkinant. Praeities epochų menui idealiausi m. pastatai yra tikri istorinės architektūros paminklai, viduramžių menui — senos pilys, rotušės ar vienuolynai, baroko menui — didikų rūmai ir vilos su vietoje išaugusių autentišku inventoriumi, sudarančiu tokio m. branduolį. Tokių m. turinys ir aplinka sudaro tobulą harmoniją. Jų vidus šiandien gali būti nesunkiai pritaikomas modernaus m. sutvarkymo reikalavimams. XIX a. dideli m. rūmai su iškilmingais ir puošniais fasadais kartais turi gana gerą, bet dažniau blogesnį vidaus išplanavimą. Moderni m. statyba dėmesį koncentruoja ne tiek į fasadų ar vidaus architektūrinį efektingumą, kiek į vidaus įrengimų pritaikymą m. rodomų objektų pobūdžiui (vitrinas, sales, jų apšildymą ir apšvietimo problemas).

Žymiausi meno m. Iš labai didelio skaičiaus šiandien egzistuojančių m. čia gali būti suminėti tik keli žymiausi, apie kuriuos LE yra atskiri straipsniai: Paryžiuje: Musée National du Louvre (žr. Luvras), Trocadéro ir Musée de Cluny; Londone: British Museum (žr. Britanijos m.), The Victoria & Albert Museum, National Gallery; Vatikane: Musei, Monumenti e Gallerie Pontificie (žr. Vatikanas), Musei Lateranensi (žr. Lateranas); Romoje: Museo Capitolino (žr. Kapitolis), Museo Nazionale Romano (žr. Termu m.), Galleria Nazionale d'Arte Moderna; Florencijoje: Galleria degli Uffizi (žr. Ufficijos), Museo Nazionale (žr. Bargello), Museo Archeologico; Milane: Pinacoteca di Brera (žr.

Brera); Neapolyje: Museo e Gallerie Nazionali; Venecijoje: Galleria dell'Accademia; Madride: Museo Nacional del Prado (žr. Prado); Vienoje: Kunsthistorisches Museum, Graphische Sammlung Albertina (žr. Albertina); Berlyne: Staatliche Museen (buv. Kaiser-Friedrich Museum ir Nationalgalerie); Münchene: Alte Pinakothek, Bayerisches Nationalmuseum; Nürnberge: Germanisches Nationalmuseum; Mainze: Römisch-Germanisches Zentralmuseum; Antverpene: Kunsthistorische Musea der Stad ir Rubenshuis; Briuselyje: Musées Royaux des Beaux-Artes; Haagoje: Rijksmuseum; Kopenhagoje: Danske Nationalmuseet ir Thorvaldseno m.; Petrapilyje: Ermitažas (žr.); Varšuvoje: Muzeum Narodowe; Naujorke: Metropolitan Museum of Arts (žr. Metropolitano meno m.), Museum of Modern Art; Vašingtone: National Gallery of Art; Kaire: Egyptian Museum.

Viso pasaulio svarbesni meno m. suminėti: Internationales Kunst-Adressbuch — International Directory of Arts 1958–59, 9–226. Moksliniai m. suminėti: The World of Learning [s]1957. Bendrinė literatūra apie m.: *J. von Schlösser,* Die Kunst- und Wunderkammer der Spätrenaissance 1908; *O. Homburger,* Museumskunde 1924; *O. H. Foerster,* Sinn und Aufgabe der öffentlichen Kunstsammlungen in der Gegenwart 1926; Heimatmuseum, Wesen und Gestaltung 1928 (red. *W. Schönichen); N. Michailow.* Aufbauformen des kulturgeschichtlichen Museums (Das Werk des Künstlers II, 1941); *J. Baum,* Museum und Kunstpflege 1948; *H. Kauffmann,* Lebendiges Museum 1952. *P.Rkl.*

M. Lietuvoje. Įvairių dvarų senienų rinkiniai D. L. K-tijoje žinomi jau iš XVI a. Jais savininkai didžiuodavosi ir rodydavo svečiams. Vilniaus jėzuitų akademija sudarė įvairių rinkinių, kurie buvo ir vėlesnio Vilniaus univ. muziejų užuomazga. Vilniaus univ. 1832 uždarius, šie rinkiniai buvo išvežti į Rusiją ir išskirstyti įvairiems universitetams ir t.t. Pirmuoju viešu m. Lietuvoje laikytinas D. Poškos Baublys. 1856 E. Tiškevičiaus rūpesčiu buvo įst. Vilniaus senovės muziejus, 1897 įst. Kauno miesto muziejus, o 1907 Lietuvių mokslo d-jos m. Nepriklausomoje Lietuvoje 1921 įst. Čiurlionio galerija, 1921 Karo muziejus, o 1936 — Vytauto Didžiojo m. Prie LU, vėliau VDU, buvo įst. Anatomijos m., Gamtos, ar minerologijos ir zoologijos, m. Taip pat Kaune buvo Bžn. meno m., Maironio m., Vaižganto m., Motinos ir vaiko m., Teatro m., Žydų etnografinis m. Prie Vilniaus univ., be visos eilės specialių m., buvo dar proistorės ir etnografijos m. Vilniuje nuo 1933 buvo Dailės m., Lenkų bičiulių mokslo d-jos m., gudų ir žydų etnografiniai m. Trakuose buvo karaimų m. Visame krašte buvo eilė kraštotyros (žr.) m., taip pat Trakų pilies ir kt. m.

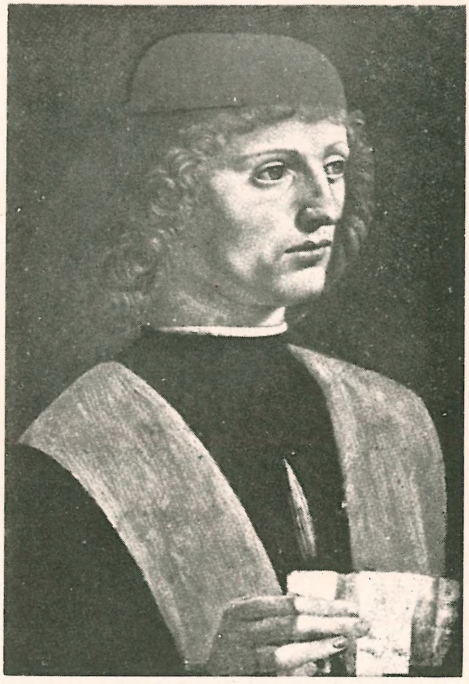

L. da Vinci Muzikas

J. Puzinas, Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen 1935; Gimtasai Kraštas 1936.

Muzika (lot. musica iš gr. mousikē ‚muzikos menas') 1. m. samprata senovėje apėmė devynių mūzų meno rūšis. Išskyrus gimnastiką, arba kūno kultūrą, m. tuomet apėmė visas dvasinės kultūros sritis. Šis žodis lotynų kalba yra sutinkamas senovės raštuose dažniausiai susijęs su papildiniais, pvz. musica sacra, musica divina ‚religinė m.', musica vulgaris ‚pasaulietinė m.'

2. Ankstyvaisiais krikščionybės laikais ir dabar m. vadinamas garsų menas, kuris per mūsų klausos organus teikia mums estetinį pasigėrėjimą ir kuris, nepereidamas per mūsų proto kontrolę, bet tiesiogiai gali sukelti mūsų sąmonėje įvairius jausmus (absoliutinės m. tikslas) ir net už m. ribų siekiančius vaizdus (programinės m. tikslas). Nors teoriškai imant m. vadinamas tik tiksliai nustatyto aukštumo garsų menas, tačiau kai kuriems specifiniams įspūdžiams sukelti m. praktiškai būna panaudojami ir paprasti, tik triukšmą

sukelią garsai, kuriuos duoda įvairūs būgnai ir kiti mušamieji instrumentai. Daugiausia jie naudojami, ypač džiazo m., paryškinti ritmui.

M. menas susideda iš trijų pagrindinių elementų: a. ritmo, b. melodijos ir c. harmonijos, t.y. dviejų ir daugiau garsų sąskambių, pasiekiančių mūsų klausos organus tuo pat laiku. Ritmas yra pirminis m. elementas, nes kiekvienam žmogui jis įgimtas ir pats svarbiausias m. gyvybės reiškėjas. Tam tikrais atvejais ritmas gali pasireikšti ir būti suprantamas kaip m. vaizdo sukūrėjas net ir nuo kitų dviejų m. elementų atskirai paimtas. Pvz. ritminiuose mušamųjų m. instrumentų maršuose ir pn. Ritmo pajutimas daugiau yra išvystytas primityvių tautų.

Nors melodija yra atsiradusi kartu su ritmu, bet jos vystymasis ėjo daug lėčiau, o harmonijos įsigalėjimas m. siekia vos tik keletą šimtmečių. Be ritmo ir melodijos negali būti m., o be harmonijos yra labai didelė dalis m., pvz. vieno žmogaus arba ir grupės vienabalsis giedojimas-dainavimas arba instrumentalinis muzikavimas be akompanimento.

M. remiasi ne tik akustika, bet taip pat logika ir dėsniais, išplaukiančiais iš tonų jungimo į ritmingas melodijas.

Pagal išpildymo priemones m. yra skirstoma į a. vokalinę—žmogaus balsu atliekamą ir b. instrumentalinę, išpildomą įvairiais m. instrumentais. Pagal savo paskirtį m. yra skirstoma į a. pasaulietinę ir b. religinę. Šios abi rūšys savo ruožtu yra skirstomos į didelę daugybę smulkesnių rūšių ir jų padalinių, pvz. simfoninę, kamerinę, solinę, operinę, baletinę, saloninę, koncertinę, šokių, karinę, religinę-bažnytinę, religinę koncertinę ir kt.

Stiliaus ir kompozicinių priemonių panaudojimo atžvilgiu m. yra taip pat skirstoma į homofoninę, polifoninę, klasikinę, romantinę, neoromantinę, impresionistinę, ekspresionistinę, vitalistinę, tonalinę, atonalinę, politonalinę, 12-kos tonų m., ketvirtatonių m. ir kt. rūšis. M., kurios kompozicinės technikos organizacija remiasi majorinėmis, minorinėmis ir bažnytinėmis tonacijomis, vadinama tonaline m., ir priešingai, be šių priemonių pagalbos sukurta m. gali būti vadinama atonaline.

Nors m. pėdsakų užtinkame ne tik S. Įstatymo knygose, bet taip pat senovės graikų ir kinų filosofų raštuose, tačiau istoriniu atžvilgiu m. kaip menas iš visų kitų rūšių yra pats jauniausias. Kai kitos meno rūšys, pvz. poezija, drama, skulptūra, jau senovės graikų ir romėnų laikais buvo pasiekusios aukštą lygį ir buvo atskiros savarankios meno rūšys, tai m. dar ilgai buvo tik poezijos, dramos ir choreografijos (šokių) meno palydovė. Iš vystyklų ji ilgai neišėjo net ir krikščionybės erai atėjus.

M. meno augimas ir tobulėjimas skirstomas į tris epochas:

I-ji epocha — homofoninė, vienbalsė m. nuo seniausių laikų iki X krikščioniškos eros amžiaus.

II-ji epocha — polifoninė, daugiabalsė, m., prasidėjusi X a. ir aukščiausią savo klestėjimą pasiekusi XVI a.

III-ji epocha — harmoninė m. M. melodija paremta atitinkamais sąskambiais. Ligi XIX a. ji ėjo lygiagrečiai su polifonine, o vėliau savarankiškai.

Augant ir plečiantis m. menui ir mokslui sykiu brendo ir m. estetikos mokslas. Jau daugiau kaip 2000 metų kaip filosofai pradėjo bandymus išaiškinti m. paslaptį. Jų tarpe randame graikų filosofą Pitagorą (550 pr. Kr.), kuris m. aiškino kaip visatos harmonijos pasireiškimą, įkūnytą taip pat aritmetikoje ir astronomijoje. Platonas (400 pr. Kr.) laikė m. tinkama priemone socialiniam ir politiniam auklėjimui. Šios pažiūros laikėsi taip pat ir kinų filosofas Konfucius (VI–V a. pr. Kr.). Plotinas (270) m. aiškino kaip mistinę ir okultinę galią. Boecijus (524) skyrė m. į tris rūšis: 1. musica mundana (Pitagoro visatos harmonija), 2. musica humana — žmogaus kūno ir sielos harmonija ir 3. musica instrumentalis — m. kaip garsų menas. Šios Boecijaus m. klasifikacijos buvo laikomasi daugiau kaip 1000 metų.

3. Tonų meno mokslas. a. teorinis mokslas apie garsus ir jų santykius ar kaip, remiantis atitinkamais m. kompozicijos kūrybos dėsniais, jungti pavienius įvairaus aukštumo ir ilgumo garsus į m. kūrinį, sykiu jungiant ir kitus du m. elementus: ritmą ir harmoniją. Ši sritis yra išsišakojusi į daugelį viena antrą papildančių m. mokslo šakų, pvz. a. elementarinę m. teoriją, 2. harmoniją, 3. kontrapunktą, 4. m. literatūros formas, 5. instrumentaciją, 6. orkestraciją, 7. m. istoriją, 8. m. estetiką, 9. m. kritiką ir t.t.

b. Interpretacinis, arba praktinis, t.y.

nagrinėjąs priemones ir būdus, kaip žmogaus balsu arba m. padargų garsais sukelti klausytojo sąmonėje dvasinį pasigerėjimą. Šią sritį apima techninis išmokimas tinkamai valdyti savo balsą arba kurį nors m. padargą ir juo perduoti klausytojams kompozicijos turinį ir jos nuotaikas.

4. Parašyta arba atspausdinta m. kompozicija. 5. M. kompozicijos atlikimas.

W. Apel (red.), Harvard Dictionary of Music 1953; Das Atlantis-Buch der Musik ⁸1953; *H. Riemann*, Katechismus der Musik ⁷1920; *P. Moos*, Die Philosophie der Musik von Kant bis E. v. Hartmann ²1922; *W. Pole*, The Philosophy of Music ⁶1924; *P. C. Buck*, The Scope of Music ²1927; *C. C. Pratt*, The Meaning of Music 1931; *H. W. Hadow*, The Place of Music Among the Arts 1933; *C. Sachs*, The Commonwealth of Art 1946; *H. Scherchen*, Vom Wesen der Musik 1946; *A. Cuvelier*, La musique et l'homme 1949; *T. Georgiades*, Musik und Sprache 1954; *H. Pfrogner*, Musik: Geschichte ihrer Deutung 1954. Žr. taip pat bibliografiją prie straipsnio Muzikologija. *J.Str.*

M. i s t o r i j a pradedama Azijos (Tolimųjų, Viduriniųjų bei Artimųjų Rytų) ir Š. Afrikos tautų vad. orientaline muzika (žr.), kuri jau prieškristiniais laikais buvo pasiekusi aukštą meninį lygį. Atskirą muzikos raidos šaką sudaro įvairių primityviųjų tautų muzika, siekianti proistorinius laikus ir pasilikusi primityviame lygy iki šių dienų (žr. Primityvioji muzika).

Europos m.i. galima skirstyti įvairiais atžvilgiais. Pagal muzikos formą ir žanrus iki VIII a. vyravo vienbalsė, IX–XIV a. daugiabalsė muzika, XV–XVI a. polifonija, 1600–1750 monodinė (generalinio boso) muzika ir harmoninė polifonija, nuo XVIII a. vidurio iki maždaug 1830 klasikinė, o nuo 1830 iki maždaug XX a. romantinė muzika. Pagal vokalinę-instrumentinę muzikos sampratą iki VIII a. dominavo vokalinė muzika, nuo IX a. iki XVI a. pradžios vokalinė muzika su instrumentiniu palydėjimu, XVI a. vad. a-cappella stilius (t.y. grynai vokalinė muzika), XVII a. vokalinė ir instrumentinė muzika išsiskyrė, ir abi įgijo vienodą svarbą, o maždaug nuo XVIII a. pradžios vyravo instrumentinė muzika. Čia duodama m.i. apybraiža pagal muz. periodų ir krypčių pasiskirstymą.

Dėl davinių stokos prieškrikščioniškosios Europos muzika ribojasi beveik tik senųjų graikų ir romėnų muzika, apie kurią, be filosofinių-estetinių svarstymų, maža kas konkretaus žinoma. Kartu su krikščionybe ankstyvajame jos periode išsivystė (iš dalies žydų sinagoginės muzikos įtakoje) liturginis giedojimas, kurio reikšmingiausia šaka, apie 600 kodifikuota pop. Grigaliaus I, buvo vad. grigalinis giedojimas (cantus Gregorianus), pasiekęs savo viršūnę apie 900 (žr. Bažnytinė muzika ir Grigalinis giedojimas). Nuo 850 liturginis giedojimas buvo praplečiamas vad. tropais ir sekvencijomis, išaugo liturginė drama. Didelės praktinės reikšmės turėjo Guido iš Arezzo (apie 980–1050) įvesta muzikos užrašymo 3–4 horizontalinių linijų sistema, vėliau išsivysčiusi į šiandien vartojamą 5 linijų sistemą. Tolimesnę muzikos raidą žymiai pastūmėjo tuo metu pradėjusi ryškėti polifoninė muzika, t.y. polifoniniai liturginio ‚cantus firmus' perkomponavimai vad. organa, kurie kelių šimtmečių eigoje perėjo įvairius stilistinius pasikeitimus. Šios raidos reikšminga kryptis apie 1150 buvo vad. St. Martial (arba Limoges) mokykla P. Prancūzijoje. Dar didesnės svarbos turėjo apie 1175 išryškėjusi Paryžiuje vad. Notre Dame mokykla, kurios iškiliausi kompozitoriai buvo Leoninus ir Perotinus, abu gyvenę antroje XII a. pusėje. Notre Dame mokykla pradėjo vad. Ars antiqua periodą (XIII a.), kurio būdingiausia muz. forma buvo motetas, o svarbiausias įnašas — griežtesnio ritmo nustatymas. Ankstyvosios gotikos metu P. Prancūzijoje (Provanse) išsivystė pasaulietinė trubadūrų (apie 1100–1300), o Š. Prancūzijoje truverų (apie 1150–1300) muzika; Vokietijoje tokios pat reikšmės turėjo minezingeriai (apie 1150–1350), kurių tradicijas 1400–1600 tęsė meisterzingeriai. Gotikai baigiantis, Ars antiqua pakeitė vad. Ars nova periodas (XIV a.), kurio svarbiausias bruožas buvo pasaulietinės muzikos pabrėžimas. Pasirodė visa eilė naujų muzikos formų: polifoninė baladė, rondeau ir virelais Prancūzijoje, madrigalas, caccia ir ballata Italijoje. Iškiliausi Ars nova kompozitoriai buvo Philippe de Vitry (1291–1361) ir Guillaume de Machaut (apie 1300–1377) Prancūzijoje, o Italijoje — Jacopo da Bologna, Giovanni da Cascia ir ypač Francesco Landino (1325–97). XIV a. pabaigoje Ars nova išvirto į gana manieringą stilių, tačiau gotikos muziką vėl atgaivino ir iškėlė į aukštumą anglas John Dunstable (apie 1370–1453). Jo įtakos dėka atgijo prancūzų muzika, davusi XV a. pradžioje vad. Burgundijos mokyklą, kurios ryškiausi kompozitoriai buvo Guillaume Dufay (apie 1400–74) ir Gilles Binchois (apie 1400–60). Visi šie periodai ir stiliai, pradedant liturginiu giedojimu ir baigiant Burgundi-

jos mokykla, sudarė viduramžių muziką (nuo 500 iki maždaug 1450).

Renesanso epochą (maždaug 1450–1600) pradėjo flamų (anksčiau vad. niderlandų) mokykla, suprantama ne tiek tautine, kiek geografine prasme — ji apėmė pietinę dalį dabartinės Belgijos ir Š. Prancūzijos dalį. Žinomiausi jos kompozitoriai buvo Joannes Ockeghem (apie 1430 — apie 1495), Jacob Olbrecht (apie 1453–1505), Josquin Després (apie 1450–1521), Clément Janequin (apie 1485 — apie 1560) ir Orlando di Lasso (1532?–94). Flamų mokykla vėl pabrėžė bažnytinę muziką, tačiau tikroji renesanso nuotaika atsispindėjo pasaulietinėje, ypač J. Obrechto ir J. Després, kūryboje, kurią XVI a. viduryje papildė naujos muzikos formos: italų frottola, vokiečių polifoninė daina (Lied) ir ispanų villancico. Tuo tarpu bažnytinė muzika (ypač mišios ir motetai) pasiekė vėlyvojo renesanso metu ‚aukso amžių'. Jį sudarė jau minėtas O. di Lasso, anglas William Byrd (1543–1623), ispanas Tomás Luis de Victoria (apie 1550–1611) ir ypač italas Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525?–94), pagrindęs vad. Romos mokyklą, kurios a-cappella (vad. Palestrinos) stilius buvo tęsiamas beveik iki XVIII a. pradžios. Renesanso pradžioje buvo taip pat padėta instrumentinės (ansamblinės, vargonų ir liutos) muzikos pagrindai, užsimezgė įvairios instrumentinės muzikos formos: preliudas, ricercare, canzona, fantazija, toccata, variacijos ir kt. Šią raidą renesanso pabaigoje žymiai pastūmėjo ispanas Antonio de Cabezón (1510–1566), anglai John Dowland (1563–1626) ir Orlando Gibbons (1583–1625), ypač prancūzas Jean Titelouze (1563–1633) ir vokietis Michael Praetorius (1571–1621). Išskirtinos reikšmės instrumentinės muzikos raidai turėjo vad. Venecijos mokykla (XVI a.), užbaigusi jos žymiausio kompozitoriaus Giovanni Gabrieli (1557–1612) puošniu daugiachoriniu stiliumi renesanso epochą ir iš dalies sudariusi pereinamąjį laikotarpį į barokinę muziką.

Prasidėjusi apie 1600 ir trukusi maždaug iki 1750 baroko epocha turėjo didžiulės reikšmės visos tolimesnės muzikos raidai. Nors nemaža dalis jos muzikinių naujovių jau buvo užsimezgę renesanso metu, tačiau baroko kompozitoriai jas aiškiai formulavo, išvystė ir iškėlė į aukštą meninį lygį, o taip pat įvedė ir visą eilę naujų muzikos formų bei žanrų. Tuoj prieš 1600 Florencijoje susispietusi muzikų ir poetų grupė (vad. camerata florentina) pradėjo vad. nuove musiche sąjūdį, kuris padėjo recitatyvo, arijos bei monodinio stiliaus pagrindus, išugdė vad. basso-ostinato formas ir pradėjo visiškai naujus vokalinės muzikos žanrus — operą, oratoriją ir kantatą. Šio sąjūdžio viršūnę pasiekė Claudio Monteverdi (1567–1643), davęs taip pat pirmąsias reikšmingas operas. Maždaug nuo 1630 italų barokinės operos tradicijos buvo tęsiamos Romoje (čia gimė komiškoji opera, vad. opera buffa), o netrukus jas perėmė vad. Venecijos operos mokykla, padėjusi susiformuoti operai Vokietijoje ir ypač Prancūzijoje, kur ryškiausi operos ir apskritai prancūzų barokinės muzikos kompozitoriai buvo Jean Baptiste Lully (1632–1687) ir vėliau Jean Philippe Rameau (1683–1764), iš dalies priklausęs jau vėlesniam rokoko periodui. Tuo tarpu kantatai ir oratorijai ryškiausiai atstovavo Giacomo Carissimi (1605–1674) Italijoje ir ypač Heinrich Schütz (1585–1672) Vokietijoje. Epochinės reikšmės turėjo ir instrumentinės muzikos raida. Anksčiau nustelbta vokalinės muzikos arba turėjusi daugiau tik palydimąjį vaidmenį, baroko metu instrumentinė muzika nepaprastai išaugo, praturtėjo visa eile naujų formų (būdingiausios buvo concerto grosso, triosonata ir siuita) ir susilygino reikšmės atžvilgiu su vokaline muzika. Išskirtinos reikšmės instrumentinei-ansamblinei muzikai turėjo vad. Bolonijos m-la (XVII a.), daug prisidėjusi prie trio-sonatos (sonata da camera, sonata da chiesa), solinių smuiko ir violončelės sonatų, concerto grosso ir smuiko koncerto raidos, kurios viršūnė vėliau buvo pasiekta Arcangelo Corelli (1653–1713) ir Antonio Vivaldi (apie 1675–1741) kūryboje. Be to, instrumentinę - ansamblinę muz. papildė barokinė simfonija (arba itališkoji uvertiūra), siuita ir prancūziškoji uvertiūra. Instrumentinėje solo muzikoje, šalia smuiko, vyravo vargonų muzika: fugos, toccatos, vargonų choralai ir siuitos. Ryškiausi ankstyvojo baroko vargonų muzikos atstovai buvo Girolamo Frescobaldi (1583–1643) Italijoje ir Jan P. Sweelnick (1562–1621) Olandijoje; tačiau daugiausia iškilių šios srities kompozitorių kiek vėliau davė Vokietija: Samuel Scheidt (1587-1654), Johann Jakob Froberger (1616–67), Johann Pachelbel (1653–1706), Vokietijoje gyvenęs danas Dietrich Buxtehude (1637–1707) ir kt. Apskritai barokas buvo internacionaliausias periodas

Muzika

T. Riemenschneider — Angelų koncertas

muzikos istorijoje, davęs daug įvairių tautybių iškilių kompozitorių. Beveik po vienodą įnašą davė Italija, Vokietija ir iš dalies Prancūzija; kiek atsilikusi buvo Anglija, nors ir čia tuo metu kūrė Henry Purcell (1659–1695), vienas žymiausių anglų kompozitorių. Ryškiausias muzikinio kosmopolitizmo pavyzdys buvo Georg Friedrich Händelis (1685–1759) — šalia Bacho, iškiliausia barokinės muzikos asmenybė. Baroką užbaigė ir jo viršūnę vainikavo Johann Sebastian Bachas (1685–1750).

Dar nepasibaigus barokui, apie 1700 prasidėjo rokoko periodas, pilnai išryškėjęs apie 1725 ir trukęs maždaug iki 1775. Priešingai griežtam bei įspūdingai pakiliam baroko stiliui (vok. strenger Stil, it. stile osservato), rokoko pagrindas buvo vad. galantinis stilius (vok. galanter Stil, it. stile sueto), kuris pabrėžė muzikos kūrinio išorę, puošnumą, eleganciją bei lengvumą ir linko į hedonizmą. Rokoko stilių pradėjo Prancūzijoje François Couperin (1668–1733); tačiau jis dar daugiau paplito Vokietijoje ir Italijoje, kur ryškiausi jo atstovai buvo Georg Philipp Telemann (1681–1767) ir Domenico Scarlatti (1685–1757). Vokalinės rokoko muzikos raidai (operoms, kantatoms ir oratorijoms) nemažos reikšmės turėjo dar baroko metu prasidėjusi vad. Neapolio mokykla (žymiausi jos kompozitoriai buvo Alessandro Scarlatti, 1660–1725, ir Giovanni Battista Pergolesi, 1710–36), ypač pabrėžusi virtuoziškumą ir išvysčiusi vad. bel canto dainavimo stilių. Neapolio mokyklos operos tradicijas kurį laiką tęsė Christoph Willibald Gluckas (1714–1787), vėliau nutolęs nuo rokoko stiliaus ir reformavęs operos sampratą; iš dalies jo įtakoje kūrė Luigi Cherubini (1760–1842). Tuoj po 1750 galantinis stilius įgijo, ypač C. P. E. Bacho (1714–1788) kūryboje, gilesnės muzikos išraiškos. Šalia Vienoje dar prieš 1750 susibūrusios kompozitorių grupės, šią kryptį beveik tuo pačiu metu dar labiau pastūmėjo vad. Mannheimo mokykla, pabrėžusi orkestrinę muziką, išvysčiusi energingesnį stilių ir padėjusi tvirtus pagrindus tolimesnei sonatos formos, ypač simfonijos ir kvarteto, raidai. Ši linkmė išaugo apie 1770 į klasikinę muziką, trukusią maždaug iki 1830, kurią sudarė Joseph Haydno (1732-1809), Wolfgang Amadeus Mozarto (1756–91), Ludwig van Beethoveno (1770–1827) ir iš dalies Franz Schuberto (1797–1828) kūryba. Kadangi šie kompozitoriai reiškėsi daugiausia Vienoje, kuri buvo tapusi to meto muzikos gyvenimo centru, tad toji kryptis vad. Vienos klasikine muzika. Šalia ankstyvesnės J. S. Bacho kūrybos, tai buvo visos muzikos raidos viršūnė.

Jau Vienos klasikinėje muzikoje, ypač F. Schuberto kūryboje, pasirodė romantinės muzikos bruožai, kurie labiau išryškėjo Carl Maria von Weberio (1786–1826) operose. Tačiau tikrasis romantinės muzikos periodas prasidėjo apie 1830 bendrųjų romantizmo idėjų įtakoje. Iškiliausi ankstyvieji romantikai buvo Hector Berlioz (1803–1869) ir Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809–1847), abu dar iš dalies priklausę klasikinei muzikai, Robert Schumannas (1810–1856) ir Fryderyk Franciszek Chopinas (1810–1849). Vietoje didžiųjų klasikinės muzikos formų (simfonijos, kvarteto ir pn.) romantikai daugiau kultyvavo smulkesnius programinio pobūdžio fortepijono muzikos kūrinėlius (vok. Charakterstücke), o orkestrinė muzika buvo papildyta nauja forma — simfonine poema, kurios pradininkas buvo Franz Lisztas (1811–1886). Romantinės operos viršūnę savo muzikinėmis dramomis, pagrįstomis vad. Gesamtkunstwerk samprata, pasiekė Richard Wagneris (1813–1883). Tuo tarpu italai, jau baroko pabaigoje praradę vadovaujantį vaidmenį vokiečiams, pašlijo ir operoje, kol ją vėl į aukštesnį lygį iškėlė Gioachino Rossini (1792–1868); jo tradicijas tęsė Gaetano Donizetti (1797–1848) ir Vincenzo Bellini (1801–1835), o italų operos aukštumą pasiekė Giuseppe Verdi (1813–1901). Taip pat ir prancūzai, nustoję ankstyvesnio vaidmens, daugiau reiškėsi operoje — Paryžiuje gyvenęs Vokietijos žydas Giacomo Meyerbeer (1791–1864), Charles Gounod (1818–1893), kiek vėliau Georges Bizet (1838–1875) ir Jules Massenet (1842–1912). Nors ir neatsisakant romantinio turinio ir nuotaikos, muz. formos atžvilgiu apie 1870 vėl buvo iš dalies grįžta prie klasikinės simfonijos bei sonatos ir pabrėžta absoliuti muzika. Tai buvo neoklasikinė (arba neoromantinė) kryptis, kurią sudarė Anton Brucknerio (1824–1896), Johannes Brahmso (1833–1897) ir Petr Čaikovskio (1840–1893) kūryba. Šią kryptį tęsė kiek vėliau pasireiškusi kita kompozitorių grupė — postromantikai (kartais taip pat vad. neoromantikais): Gustav Mahleris (1860-1911), Richard Straussas (1864-1949), Jean Sibelius (1865–1957), Max Regeris (1875–1916), Sergej Rachmaninovas (1873–1943) ir kt. Tuo tarpu prancūzai, — César Franckas (1822–1890), Camille Saint-Saëns (1835–1921), Gabriel Fauré (1845–1924) ir Vincent d'Indy (1851–1931), — nors ir naudodamiesi romantinės muzikos harmonija, dar daugiau pabrėžė klasikinės muzikos formas ir sudarė vad. prancūzų klasikinės muzikos kryptį. Apie 1860, kaip reakcija prieš vokiškąjį romantizmą ir apskritai prieš vokiečių dominavimą muzikoje, romantizmo sąjūdžio įtakoje išaugo vad. tautinė muzika, kuri, pasinaudodama liaudies muzikos elementais, ieškojo savito tautinio charakterio. Vienas pirmųjų ryškesnių šios krypties kompozitorių buvo rusas Michail Glinka (1804–1857). Tautinės muzikos sampratą vėliau vystė Bedřich Smetana (1824–1884), Antonín Dvořákas (1841–1904) ir Leoš Janáčekas (1854–1928) Čekijoje, Edvard Griegas (1843–1907) Norvegijoje, o ypatingai ji išaugo Rusijoje, kur didelės reikšmės turėjo vad. Mogučaja kučka (Galingasis sambūris) kompozitorių grupė — Aleksandras Borodinas (1833–1887), Nikolaj Rimskij-Korsakovas (1844–1908), ypač Modestas Musorgskis (1839–1881) ir kt., vėliau Aleksandras Glazunovas (1865–1936). XIX a. pabaigoje tautinės muzikos banga pasiekė ir Ispaniją, kur pradininkai buvo Isaac Albéniz (1860–1909) ir Enrique Granados (1867–1916), o iškiliausias kompozitorius Manuel de Falla (1876–1946); Anglijoje šiai krypčiai ryškiausiai atstovavo Edward Elgar (1857–1934), vėliau Ralph Vaughan Williams (1872–1953), Danijoje—Carl Nielsen (1865–1931), Suomijoje—jau minėtas J. Sibelius. Apskritai tautinės muzikos sąjūdis buvo išskirtinai platus ir gilus, ypač reikšmingas anksčiau didesnių muzikos tradicijų neturėjusioms Europos tautoms, JAV ir P. Amerikai, padėjęs išsivystyti jų muzikos kultūrai. Atokiau nuo šio sąjūdžio laikėsi prancūzai, nors ir kai kurie jų kompozitoriai, pvz. Ernest Chausson (1855–1899), Paul Dukas (1865–1935) ir kt., nevengė savo kūryboje tautinių elementų. Tik italų tautinė muzika beveik nepalietė, jie tebetęsė savo operinės muzikos tradicijas: Ruggero Leoncavallo (1858–1919) ir Pietro Mascagni (1863–1945) pradėjo naują realistinės pakraipos operos kryptį vad. verizmą, kurio viršūnę pasiekė Giacomo Puccini (1858–1924). Pagaliau XIX a. pabaigoje, kaip reakcija prieš vokiškąjį romantizmą ir romantinę muzikos sampratą apskritai, Prancūzijoje išaugo nauja muzikos kryptis — impresionizmas, kuris buvo tiesioginė prancūzų impresionistinės bei simbolistinės tapybos ir poezijos išraiška muzikinėmis priemonėmis. Jis taip pat užbaigė ilgalaikį vokiečių dominavimą ir

nuo to laiko beveik visa Europa turėjo vienodos reikšmės tolimesnei muzikos raidai. Nors impresionistinių užuominų muzikoje buvo pasirodę jau anksčiau, o kiek ryškiau paskirus tos krypties bruožus apčiuopė Édouard Lalo (1823–1892) ir Emmanuel Chabrier (1841–1894), muzikos impresionizmo sampratą apie 1890 aiškiai suformulavo ir subtiliausiai kūrybiškai išreiškė Claude Debussy (1862–1918) ir vėliau kiek nuosaikiau Maurice Ravel (1875–1937). Išskyrus Vokietiją, impresionizmas plačiai paplito, jį kultyvavo XX a. pradžioje gana dažnas kompozitorius: anglas Frederick Delius (1862–1934), rusas Aleksandr Skriabinas (1872–1915), italas Ottorino Respighi (1879–1936), jau minėti ispanų tautinės muzikos kompozitoriai ir kt. Tačiau, nors ir išsivystęs kaip priešprieša romantizmui, galutinėje analizėje impresionizmas buvo faktiškai paskutinysis romantizmo etapas, vokiškąjį romantizmą pakeitęs prancūziškasis romantizmas.

Antroje XIX a. pusėje taip pat išaugo ir paplito operetė — lengvo, populiaraus bei sentimentalaus charakterio muzikos scenos kūrinys. Ryškiausi jos pradininkai buvo Franz von Suppé (1819–1895) Vienoje ir Jacques Offenbach (1819–1880) Paryžiuje. Vėliau vad. Vienos stiliaus operetės tradicijas tęsė J. Straussas (1825–1899) ir Franz Leháras (1870–1948); Anglijoje iškiliausias operetės kompozitorius buvo Arthur Sullivan (1842–1900), o JAV — Victor Herbert (1859–1924).

XX a. pradžioje, ypač apie 1910, prasidėjo naujas sąjūdis, kuris pagaliau visiškai radikaliai paneigė romantinės muzikos sampratą. Ieškant naujų muzikos kūrybos kelių bei galimybių, pasirodė eilė kraštutinių eksperimentų ir krypčių, kurių gausumui nėra lygaus periodo visoje muzikos istorijoje. Visos tos kryptys sudarė vad. naująją muziką, kuri tebesitęsia ir šiandien. Esmiškai prieš romantinės muzikos sampratą vieni pirmųjų pasisakė Erik Satie (1866–1925), savo kūriniuose ironizavęs vėlyvojo romantizmo būdinguosius bruožus, ir ypač Ferruccio Busoni (1866–1924), stiliaus atžvilgiu atsigrįžęs į klasikinę muziką (ypač į Bacho ir Mocarto kūrybą) ir tuo būdu davęs pradžią vad. neoklasicizmui, kuris plačiai išsivystė kiek vėliau. Dar toliau romantizmo paneigimo kryptimi nuėjo Arnold Schönbergas (1874–1951) — jis radikaliai atmetė tradicinę XIX a. harmonijos sistemą ir stilistinius bei formos principus ir visai tai pakeitė visiškai nauju stiliumi, vad. atonaline muzika, iš kurios jis išvystė vad. dvylikos tonų sistemos kompozicijos techniką. Šalia A. Schönbergo, iškiliausi šios krypties kompozitoriai buvo Alban Berg (1885–1935) ir Anton Webern (1883–1945). Tuo pačiu metu buvo kraštutinai pabrėžta tiesiog gaivalingas ritmas ir modernios muzikos priemonėmis panaudota liaudies muzikos elementai. Šioje srityje ypač didelį įnašą davė Béla Bartókas (1881–1945) ir Igoris Stravinskis (g. 1882). Be to, pačioje XIX a. pabaigoje JAV užsimezgęs džiazas, netrukus pasiekė Europą ir iš dalies paveikė naujosios muzikos raidą. Šių muzikos naujovių rėmuose tiesioginėje meno ir literatūros įtakoje prieš pat I pas. karą išaugo dvi naujosios muzikos kryptys: Vokietijoje ir Austrijoje ekspresionizmas, o Italijoje — futurizmas. Po I pas. karo prasidėjo antrasis naujosios muzikos periodas, ypač gausus įvairiausių eksperimentų bei naujų kelių ieškojimų, kurio metu susidarė naujos srovės: ketvirtatonė muzika, vad. Gebrauchsmusik, moderniai grigaliniu giedojimu pagrįstas vad. grigalizmas ir kt. Tų eksperimentų sūkuryje reiškėsi visa eilė iškilių kompozitorių: Arthur Honeggeris (1892–1955), Darius Milhaud (g. 1892), Paul Hindemithas (g. 1895), Francis Poulenc (g. 1899), Ernst Křenekas (g. 1900) ir kt. Pagaliau apie 1925 kraštutiniai eksperimentai kiek aprimo, ekspresionizmas ir futurizmas kaip vientisos srovės pasibaigė, ir prasidėjo trečiasis naujosios muzikos periodas. Minėti kompozitoriai, o taip pat B. Bartókas ir I. Stravinskis, vadovaudamiesi šūkiu ‚atgal į Bachą', atsigrįžo modernios muzikos priemonėmis į baroko bei klasikinės muzikos formas ir objektyvų stilių. Tokiu būdu sutvirtėjo ir išaugo jau anksčiau F. Busonio pradėta neoklasicizmo kryptis, vyraujanti ir šiandien, kurios ryškiausi atstovai šiuo metu yra P. Hindemithas ir I. Stravinskis. Tačiau neoklasicizmo krypčiai nepritarė dvylikatonės muzikos šalininkai— jie gana griežtai laikėsi ir tebesilaiko, nors ir kiek modifikuotų, A. Schönbergo tradicijų. Be to, savitą vietą užima ir pastaruoju metu išsivysčiusios vad. elektroninė bei konkrečioji muzika ir A. Weberno įtakoje išaugusi vad. pointilistinė muzika. Pagaliau atskirą atveją sudaro sovietų muzikos raida. Tuoj po I pas. karo buvusi imli įvairioms naujosios

muzikos kryptims, vėliau ji buvo ir tebėra suvaržyta vad. socialistinio realizmo teorijos ir kitų bet kokį modernizmą smerkiančių partijos nurodymų. Tad ir sovietų kompozitoriai, jų tarpe Sergej Prokofjevas (1891–1953) ir Dimitrij Šostakovičius (g. 1906), pradžioje našiai reiškęsi naujosios muzikos samprata, vėliau turėjo savo kūrybą atitinkamai modifikuoti.

Atskirai reikia pastebėti, jog XX a. ypatingai paplito pramoginė, lengvoji ir šokių muzika, turinti savas tradicijas ir atskirą raidą.

(Žr. taip pat straipsnius apie paskirų kraštų muziką ir muzikos periodus bei kryptis, žanrus ir formas; apie lietuvių muziką žr. Lietuvos tomą.).

C. Burney, A General History of Music 4 tt. 1776–89; *J. N. Forkel,* Allgemeine Geschichte der Musik 2 tt. 1788–1801; *F. J. Fétis,* Biographie universelle des musiciens. . . 8 tt. ²1860–65 (papildymai 2 tt. 1878–80); (") Histoire générale de la musique 5 tt. 1869–76; *A. W. Ambros,* Geschichte der Musik 5 tt. ⁵1887–1911; *R. Eitner,* Biographisch-bibliographisches Quellenlexikon d. Musiker. . . 10 tt. 1900–04 (papildymai Miscellanea musicae bio-bibliographica 3 tt. 1912–16); *H. Kretzschmar* (red.), Kleine Handbücher der Musikgeschichte nach Gattungen 14 tt. 1905–22; *H. Riemann,* Handbuch der Musikgeschichte 5 tt. ²1919–22; Handbuch der Musikwissenschaft (red. *E. Bücken)* 10 tt. 1927–34; *G. Kinsky,* Geschichte der Musik in Bildern 1929; *G. Adler,* Handbuch der Musikgeschichte 2 tt. ²1930; *E. Naumann,* Illustrierte Musikgeschichte ¹⁰1934; *A. Schering,* Tabellen zur Musikgeschichte ⁴1934; *A. Einstein,* Geschichte der Musik ⁴1934; *H. Prunières,* Nouvelle histoire de la musique 2 tt. 1934–36; *P. H. Lang,* Music in Western Civilization 1941; *A. Abbiati,* Storia della musica 5 tt. ²1944–50; *K. Nef,* Einführung in die Musikgeschichte ³1945; *R. Dumesnil,* Histoire illustrée de la musique ³1948; *O. Strunk* (red.), Source Readings in Music History 1950; *J. Subirá,* Historia de la música 2 tt. ²1951; *A. della Corte - G. Pannain,* Storia della musica 3 tt. ³1952; New Oxford History of Music (nuo 1954); *C. Sachs,* Our Musical Heritage ²1955; *D. N. Ferguson,* A History of Musical Thought ³1959. Istorinės antologijos: *H. Riemann,* Musikgeschichte in Beispielen ²1921; *A. Schering,* Geschichte der Musik in Beispielen 1931; *A. T. Davidson - W. Apel,* Historical Anthology of Music 2 tt. 1946–50; Das Musikwerk: eine Beispielsammlung zur Musikgeschichte (nuo 1951). Antologijos plokštelėmis: L'anthologie sonore; The History of Music in Sound; Masterpieces of Music Before 1750; The Archive Production: A Basic History of Music.—Žr. taip pat bibliografiją prie straipsnio Muzikologija. *K.O.*

Muzika 1. mėnesinis muzikos laikraštis, leistas 1916 St. Šimkaus Filadelfijoje, Pa. Leidinys buvo didelio formato su 8 psl. gaidų priedu. Išėjo iš viso du numeriai.

2. Mėnesinis 1925 I Klaipėdos konservatorijos pradėtas leisti muzikos laikraštis; red. J. Žilevičius.

Muzika ir Teatras mėnesinis žurnalas Kaune, ėjęs 1933 I 15 — 1935. Red.-leidėjas Vytautas Bacevičius.

Muzikalijos muzikos reikmens, gaidos ir kt.

Muzikalumas visapusiškas gabumas muzikai. Neužtenka vien tik girdėti muzikos tonus bei skirti jų aukštumą. Visi žmonės turi kokį nors laipsnį muzikinės klausos. Absoliučiai neturinčių muzikinės klausos žmonių tėra labai maža. Turėti muzikalinę klausą nepakanka muzikalumui. Dar reikia turėti įgimtą pajautimą harmonijos, muzikos formų, muzikinių spalvų (instrumentinių tembrų), reikia turėti ritminį jautrumą, leidžiantį pajusti sudėtingiausias ritminių niuansų formas. Visi šie gabumai, apjungti gilios inteligencijos, pajėgios pajausti bei išreikšti muzikoje pačius subtiliausius sielos būsenos vingius, sudaro muzikalumą.

Nors m. yra įgimtas žmogui, tačiau jis gali būti lavinamas arba apleidžiamas. Lavinamas jis išsivysto, ištobulėja, patampa muzikinės kultūros veiksniu. Pvz. lietuvių tauta yra muzikali tauta. Jos m. galima aiškinti kaip išdava jos geografinių bei istorinių sąlygų. Ramus, minkštas krašto gamtovaizdis, sveika ir romantiška ūkininko aplinka, amžių būvyje žadino tautoje palinkimą dainuoti. Istorinės sąlygos šį palinkimą gilino, plėtojo. Lietuvių tauta savo prigimtimi tapo viena muzikaliausių tautų. Kurdama aukštesnę civilizaciją, tauta turi sąmoningai rūpintis savo m. plėtoti. Individui perėjus iš natūralių gamtos gyvenimo sąlygų į skurdoką miesto aplinką, nepalaikomas m. siaurėja, o ilgainiui, naujose kartose, ir visai dingsta. Čia galima kalbėti apie m. paveldėjimą. Yra pastebėta, kad nemuzikalių tėvų ir vaikai nemuzikalūs, arba priešingai. Tokį m. sunykimą reikia aiškinti ne tiek muzikinių tonų pajautimo silpnėjimu, kiek stoka progų muzikos klausytis, ją praktikuoti. Muzikos nepraktikuojant, nuo jos atprantama, užmirštama, o tada prasideda ir klausos atrofija, apmirimas bei nereagavimas į muzikinius tonus. *Iz.V.*

Muzikinė drama vagnerinio tipo operos, kur muzika tiksliai išreiškia vaizduojamą turinį (žr. Opera).

Muzikologija (prc. musicologie, ag. musicology, vok. Musikwissenschaft) muzikos mokslas, kuris nagrinėja beveik visas su muzikos menu susietas sritis. M. sampratą kaip muzikos mokslą (Musikwissenschaft), pabrėždamas muz. istorijos studijas, pirmas formulavo F. Chrysander 1863,

o jos apimtį, metodus ir uždavinius 1885 konkrečiau apibrėžė ir susistemino G. Adler. Iki to laiko paskiros muz. šakos buvo nagrinėjama atsietai viena nuo kitos, nebandant ieškoti sistemingos vienumos, koncentruojantis daugiausia į muzikos istorijos tyrinėjimus. Kadangi m. yra vėliausiai išsivyščiusi kūrybinio meno mokslinė šaka, tad dėl jos tikslios apimties dar gana dažnai nesutariama. Paprastai į m. neįeina grynai praktiškieji bei pritaikomieji muzikos dalykai: profesinio muziko pasiruošimo mokykliniai kursai, laikraštinė muzikos kritika ir pn. Tačiau ir šie dalykai gali sudaryti m. objektą, jeigu jie bus nagrinėjami grynai moksliniu būdu, pvz. teoriniu arba istoriniu atžvilgiu. Laikantis daugumos pažiūros, m. sudaro šios muzikos sritys (mokslinių studijų disciplinos): 1. muzikos akustika, 2. muzikos psichologija, 3. muzikos estetika, 4. muzikos sociologija, 5. muzikos teorija, 6. muzikos istorija ir 7. lyginamoji m. Be to, m. naudojasi keliomis pagalbinėmis mokslo šakomis: paleografija, leksikografija, bibliografija, liturgija — viduramžių bažnytinės muzikos ir liturginio giedojimo studijose, archeologija, tautotyra ir kalbotyra — senosios muzikos kultūros, liaudies ir primityviųjų tautų muzikos tyrinėjimuose. Pastaruoju metu pagrindiniu m. uždaviniu linkstama pabrėžti vad. muzikos tyrinėjimą (vok. Musikforschung, ag. musical research), kuris kreipiamas daugiausia į nežinomų arba neaiškių muzikos faktų nušvietimą.

Bendroji bibliografija: *A. Aber,* Handbuch der Musikliteratur. . . 1922; Bibliographie des Musikschriftums 1936–39 ir nuo 1950 (1936–41 ir nuo 1954); The Music Index (nuo 1949); *W. Kahl-W. M. Luther,* Repertorium der Musikwissenschaft 1953. Įvadas ir metodai: *H. Riemann,* Grundriss der Musikwissenschaft [4]1928; *G. Haydon,* Introduction to Musicology 1941; *K. G. Fellerer,* Einführung in die Musikwissenschaft 1942; *J. Chailley* (red.), Précis de musicologie 1958; *H. Husmann,* Einführung in die Musikwissenschaft 1958. Enciklopedijos: Encyclopédie de la musique et Dictionnaire du conservatoire (red. *A. Lavignac*) 11 tt. 1913–31; *W. Apel,* Harvard Dictionary of Music 1953; Die Musik in Geschichte und Gegenwart (nuo 1949); Grove's Dictionary of Music and Musicians 9 tt. [5]1954; *P. A. Scholes,* The Oxford Companion to Music [9]1955; *H. J. Moser,* Musiklexikon 2 tt. [4]1955; Tonkonsten 2 tt. 1955–57; *O. Thompson* (red.), The International Cyclopedia of Music and Musicians [7]1956; Larousse de la musique 2 tt. 1957; *T. Baker,* Biographical Dictionary of Musicians [5]1958; *H. Riemann,* Musiklexikon 3 tt. [12]1959–60. Žr. taip pat bibliografiją prie straipsnio Muzika.

1. Muzikos akustika tiria, kaip bendrosios akustikos šaka, muzikos garsus, t.y. tonus: nagrinėja jų šaltinius (muzikos instrumentus), nustato tonų aukštumo ir stiprumo dėsnius, aiškina įvairių tonų sistemų pagrindus, antgarsius ir tonų derinius. Iš dalies išeidama iš grynosios m. uždavinių ribų, praktinė muzikos akustika pritaiko tonų dėsnius muzikos instrumentų gamybai ir muzikos tikslams skiriamiems pastatams, pastaruoju atveju kreipiant ypatingą dėmesį į garso absorbaciją, aidą ir rezonansą. Šiuo metu, labai paplitus įvairioms mechaniškoms muzikos užrašymo ir perdavimo priemonėms, elektroniniams muzikos instrumentams ir išsivyščius elektroninei muzikos kūrybai, muzikos akustika turi išskirtinos reikšmės.

H. Riemann, Handbuch der Akustik [3]1921; *W. T. Bartholomew,* Acoustics of Music 1942; *A. Wood,* The Physics of Music [3]1945; *L. S. Lloyd,* Music and Sound [2]1951; *H. Simbriger-A. Zehelein,* Handbuch der musikalischen Akustik 1951; *C. A. Culver,* Musical Acoustics [4]1956.

2. Muzikos psichologija yra garsų pojūčių psichologijos (vok. Tonpsychologie, anksčiau vad. Tonphysiologie), šiuo metu dažniau vad. klausos psichologijos (vok. Gehörpsychologie) šaka, kuri nagrinėja pojūčius, sudarančius per klausą estetinį pasitenkinimą: tono įspūdžio virtimą į jausminį bei dvasinį pergyvenimą, estetinės visumos sandarą iš pavienių tonų įspūdžių, įvairaus ritmo, metro, skambesio ‚spalvos' ir tembro, intervalų, melodijos, harmonijos ir kitų muzikos elementų psichologinį veikimą žmogaus pojūčių ir jų išvirtimą į estetinę emociją. Tuo būdu muzikos psichologija kai kuriais atvejais pereina į muzikos estetikos sritį.

C. Stumpf, Tonpsychologie 1883–90; *H. v. Helmholtz,* Die Lehre von den Tonempfindungen [6]1913; *E. Kurth,* Musikpsychologie 1930; *C. E. Seashore,* The Psychology of Music 1938; *G. Révész,* Einführung in die Musikpsychologie 1946 (ag. 1954); *J. Handschin,* Der Toncharakter: eine Einfürung in die Tonpsychologie 1948.

3. Muzikos estetika svarsto šiuos pagrindinius klausimus: 1. vidinę muzikos struktūrą — muzikos santykį su jos objektu, t.y. su turiniu, ir 2. muzikos tikslą ir vertę. Pirmajam uždaviniui iš dalies taip pat priklauso muzikinės klausos, emocijos ir muzikos kūrybinio proceso estetinių elementų svarstymas. Įvairias muzikos estetikos teorijas galima suskirstyti į dvi pagrindines priešingai skirtingas kryptis. Vienos krypties pagrinde glūdi pažiūra, jog muzika tėra tik atitinkama priemonė perduoti bei išreikšti įvairius objektus, kurie egzistuoja vidinėje ar išorėje gamtoje, t.y. už pačios muzikos ribų. Ši vad. turinio estetika (vok. Inhaltsästhetik) teigia, jog

muz. yra 1. išsireiškimas — garsiniai dvasinė jausmų bei nuotaikų kalba ir 2. regimos ir girdimos gamtos atvaizdavimas. Tad pagal šias pažiūras muzika yra pajėgi išreikšti įvairius reiškinius; tai sudaro programinės muzikos teorijos pagrindą. Kita, kiek nuosaikesnė turinio estetikos kryptis sako, jog muzika yra ne atvaizdavimas, bet tik sielos ir gamtos vaizdas arba simbolis. Šios visos teorijos bendrai vad. heteronomine, t.y. priklausomąja muzikos estetika (vok. Musik - Heteronomieästhetik). Antroji pagrindinė muzikos estetikos samprata, visiškai priešinga turinio estetikos krypčiai, griežtai atsieja muziką nuo bet ko kita ir traktuoja ją kaip visai savarankišką: muzika reiškia tik save pačią ir nieką kita. Tokiu būdu muzika neturi jokio turinio, kurį jį siektų išversti į tonus, — ji pati yra neišverčiama ‚prokalbė' (Ursprache). Tad ji nėra nei ko nors kito atvaizdavimas ar išreiškimas, nei vaizdas, nei simbolis, — muzikos esmė ir vertė glūdi tik joje pačioje. Priešingai heteronominei muzikos estetikai ši kryptis vad. autonomine muzikos estetika (vok. Musik-Autonomieästhetik).

H. Riemann, Die Elemente der musikalischen Aesthetik 1900; *E. Hanslick,* Vom musikalisch Schönen [15]1922; *P. Moos,* Die Philosophie der Musik [2]1922; *H. Mersmann,* Angewandte Musikästhetik 1926; *E. Bücken,* Geist und Form im musikalischen Kunstwerk 1929; *F. Gatz,* Musikästhetik in ihren Hauptrichtungen 1929; *R. Schäfke,* Geschichte der Musikästhetik in Umrissen 1934; *C. Lalo,* Éléments d'une esthétique musicale scientifique [2]1939; *C. E. Seashore,* In Search of Beauty in Music 1947; *J. Portnoy,* The Philosopher and Music 1954; *V. Zuckerkandl,* Sound and Symbol 1956; *L. B. Meyer,* Emotion and Meaning in Music 1957.

4. Muzikos sociologija nagrinėja muzikos raidą ryšium su visuomeniniu gyvenimu, jos reikšmę visuomenei ir visuomeninę muziko padėtį. Muzika yra reikšminga kasdieninio gyvenimo dalis — ji veikia ir iš dalies atitinkamai formuoja visuomenę per religiją (bažnytinė-religinė muzika, primityviųjų tautų kulto muzika), pramogas (šokių bei pramoginė muzika) ir estetinį pasitenkinimą. Nagrinėdama šiuos klausimus, muzikos sociologija praplečia bendrosios sociologijos akiratį.

W. H. Mellers, Music and Society [2]1950; *M. Belvianes,* Sociologie de la musique 1950; *A. Silbermann,* Introduction à une sociologie de la musique 1955; (") Wovon lebt die Musik: die Prinzipien der Musiksoziologie 1957.

5. Muzikos teorija nagrinėja teorines muzikos sritis, kurios sudaro komponavimo ir muzikos kūrinio supratimo pagrindą. Ją sudaro bendroji arba elementarioji muzikos teorija (pagrindinių muzikos sąvokų sistema: tonas, gaida, intervalas, tonacija ir t.t.), harmonija, kontrapunktas, formų mokslas (jis pereina į kompozicijos mokslą, kuris, praktiškai pritaikytas, apima visas muzikos teorijos šakas), metrika — ritmika ir instrumentacija. Muzikos teorija yra m. disciplina tik tada, kai ji nagrinėjama grynai moksliniu pagrindu; priešingu atveju ji tėra tik profesinio muziko pasiruošimo priemonė.

H. Riemann, Katechismus der Musik [7]1920; (") Geschichte der Musiktheorie [2]1921; *H. Grabner,* Allgemeine Musiklehre [5]1947; *J. Chailley - H. Challan,* Théorie de la musique 2 tt. 1947–51; *R. Erickson,* The Structure of Music 1955; *H. Boathwright,* Introduction to the Theory of Music 1956.

6. Muzikos istorija yra plačiausia m. šaka: faktiškai pati m. anksčiau buvo suprantama kaip muzikos istorija. Jos uždavinys — muzikos raidos tyrinėjimas istorine samprata. Kadangi istorinis nagrinėjimas galimas skirtingais atžvilgiais, tad muzikos istorijos metodai buvo ir tebėra įvairūs. Pirmąją muzikos istorijos apybraižą bandė duoti S. Calvisius savo teorinės knygos Exercitationes musicae duae 1600 antroje dalyje — De origine et progressu musices. Apie 1700 muzikos istorijos studijos ribojosi daugiausia kronikiniu aprašinėjimo būdu (pvz. W. C. Printzo Historische Beschreibung der edlen Sing- und Klingkunst 1690), o antroje XVIII a. pusėje prie bendrosios muzikos istorijos buvo prieinama per iškiliųjų muzikų asmenybių faktinį aprašymą (pvz. J. Hawkinso A General History of the Science and Practice of Music 1776, C. Burney A General History of Music 1776–89). Tuo metu buvo susidomėta ir senąja muzika: G. B. Martini aprašė graikų (Storia della musica 1757–81), o M. Gerbert viduramžių bažnytinę muziką (De cantu et musica sacra... 1774, Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum 1784). Sekant M. Gerberto pavyzdžiu, apie XIX a. vidurį buvo atkreipta dar didesnis dėmesys į viduramžių muziką, ypač į teorinius darbus (C. E. H. de Coussemakerio Scriptores de musica medii aevi 1864–67). XVIII–XIX a. sąvartoje išryškėjo naujas metodas, pagal kurį muzikos istorija pradėta nagrinėti bendrosios kultūros istorijos rėmuose: pradžią davė J. N. Forkel (Allgemeine Geschichte der Musik 1788–1801), o vėliau šį metodą plačiau išvystė A. W. Ambros (Geschiche der Musik 1862–82). Pagaliau buvo pabrėžta leksikografinis (F. J. Fétis Biographie universelle des musiciens... 1835–

44) ir bibliografinis (R. Eitnerio Biographisch-bibliographisches Quellenlexikon d. Musiker... 1900–04) metodai. Nuo XIX a. vidurio pradėti leisti muzikos šaltiniai ir paskirų stambiųjų kompozitorių kūrinių pilni kritiški rinkiniai padėjo tvirtesnius pagrindus tolimesnėms muzikos istorijos studijoms, o antroje XIX a. pusėje muzikų biografų paruoštos monumentalios žymiųjų kompozitorių biografijos (O. Jahno Mozartas, F. Chrysanderio Händelis, A. W. Thayerio Beethovenas, C. F. Pohlio Haydnas ir Ph. Spittos Bachas) dar daugiau praplėtė muzikos istorijos akiratį. Apie 1900 H. Riemann ir H. Kretzschmar susistemino muzikos istoriją pagal muzikos formų ir žanrų sampratą, o G. Adler, analogiškai meno istorijos metodui, pagrindė muzikos istoriją stiliaus raidos svarstymu. Kadangi muzikos istorija yra labai plati ir šakota sritis, nuo XX a. pradžios muzikologai daugiau linkę specializuotis — vietoj bendrosios muzikos istorijos orientuojamasi į paskirus periodus bei specifines problemas.

G. Adler, Methode der Musikgeschichte 1919; *H. Kretzschmar,* Einführung in die Musikgeschichte 1920; *W. D. Allen,* Philosophies of Music History 1939; *L. Schiedermair,* Einführung in das Studium der Musikgeschichte ²1947. Žr. taip pat bibliografiją prie straipsnio Muzika (Muzikos istorija).

7. Lyginamoji m. (vok. vergleichende Musikwissenschaft, prc. musicologie comparée, ag. comparative musicology) kartais taip pat vad. etnomuzikologija (ag. ethnomusicology, vok. Musikethnologie), dokumentuoja ir tyrinėja primityviųjų neeuropinių tautų ir Europos liaudies muziką. Ji sudaro pereinamąjį tarpsnį tarp muzikos ir tautotyros. Dėl jos davinių svarbos kitiems mokslams ir dėl įvairių mechaniškų muzikos užrašymo priemonių (kurios sudaro lyginamosios m. tyrinėjimų pagrindą) ištobulėjimo, lyginamoji m. pastaruoju metu vis labiau plinta ir vystosi, ypač JAV.

R. Lach, Die vergleichende Musikwissenschaft 1924; *C. Sachs,* Vergleichende Musikwissenschaft in ihren Grundzügen 1930; *F. Bose,* Musikalische Völkerkunde 1953; *J. Kunst,* Ethnomusicology ³1959; *A. Daniélou,* Traité de musicologie comparée 1959. *K.O.*

Muzikos Aidai mėnesinis bažnytinės ir šiaip muzikos laikraštis, Šv. Cecilijos d-jos organas, pradėtas leisti Kaune 1926 VI 1; red. doc. kun. Teodoras Brazys. Daug turiningų straipsnių įdėjo iš bažnytinės muz.

Muzikos Barai mėnesinis muzikos meno ir mokslo laikraštis, ėjęs 1931 X — 1933

Domenichino Šv. Cecilija

VI. Iš viso išėjo 21 nr. Leido ir redagavo Motiejus Budriūnas. M.B. buvo iliustruotas laikraštis, su gaidų priedu: su pirmaisiais 3 nr. gaidų priedai buvo litografuoti ranka rašytų gaidų, nuo 1933 spausdinti spaustuvėje. 1932 pridėta paantraštė — Lietuvos chorvedžių ir muzikos draugijos organas, nuo tų pat metų X įvestas vokiečių k. laikraščio turinys. Muzikų d-ja, gavusi švietimo m-jos pašalpą, 1938 I vėl atgaivino M.B. pakviesdama redaktorium M. Budriūną. Redakcinę kolegiją sudarė: Juozapas Banaitis, Antanas Budriūnas, Jeronimas Kačinskas, Klemensas Griauzdė, Konradas Kaveckas, o 1939 dar Vladas Jakubėnas, nuo 1940 ir Nikodemas Martinonis. Išspausdino daug turiningų muzikos srities straipsnių ir informacinės medžiagos. *J.Ž.*

Muzikos draugijos. Ligi 1905 Lietuvoje nebuvo lietuvių viešų draugijų, kadangi bet kokia lietuvių veikla buvo priešinga rusinimo politikai. Betgi patys rusintojai steigė m.d. rusinimo tikslais. 1873 Vilniuje buvo organizuota pirmoji m.d. — Rusų muzikos d-jos Vilniaus skyrius — kuri veikė ligi 1885, bet 1898 vėl buvo atgaivinta. Šios draugijos skyriaus buvo svarbiau-

sias uždavinys skleisti muzikinę kultūrą ir supažindinti Lietuvos visuomenę su rusų muzika. Nuo 1885 dar veikė Vilniuje dramos ratelis, kuris organizavo simfoninius koncertus, kviesdavo įvairias įžymybes gastrolių.

1904 Vilniuje įsisteigė Lietuvių savišalpos d-ja ir suorganizavo chorą, kuriam vadovavo Petrapilio konservatorijos studentas M. Petrauskas. 1905 VI 6 minėtos d-jos choras surengė viešą koncertą Vilniaus miesto salėje, pastatė 1905 VIII 28 operetę Kaminkrėtį ir malūninninką su koncertine dalimi. 1905 įsisteigė Vilniaus kanklių d-ja, veikusi ligi 1908. 1906 pastatė melodramą Birutę. Tais pačiais metais susijungė Kanklių d-ja su Lietuvių savišalpos d-ja, ir toliau jau veikė Kanklių d-jos vardu. 1907 šios d-jos vardu Tallat-Kelpša pastatė savo operetę Eglę, žalčių karalienę. 1907 atsikėlė į Vilnių M. K. Čiurlionis ir labai pagyvino m.d. veiklą. 1907 įsisteigė Žiburėlio d-ja ir surengė kelis koncertus. Nuo 1909 įsisteigusi Rūtos d-ja ligi I pas. karo pradžios vadovavo Vilniaus lietuvių muzikiniam gyvenimui, rengdama koncertus bei reprezentuodama lietuvių muziką.

Kaune rusų caro valdininkai 1884 buvo įsteigę Kauno muzikos d-ją, kuri rengė instrumentalinės bei vokalinės muzikos koncertus. Šiai d-jai nustojus veikti, 1904 įsisteigė Dailiųjų menų mėgėjų d-ja. Šalia rusų d-jų nuo 1898 slapta pradėjo veikti Dainos d-ja, J. Naujelio ir V. Nacevičiaus vadovaujama. 1899 Dainos d-ja surengė pirmą slaptą koncertą privačiame bute. 1900 gegužinės priedanga Veršvų girioje surengė koncertą. 1904 Dainos d-ja buvo legalizuota ir vadovavo muzikiniam ir visuomeniniam liet. veikimui Kaune. Bažnytinės muzikos meno kėlimui 1908 buvo suorganizuota Vargonininkų šv. Grigaliaus d-ja Kaune. Kita slapta m.d. veikė apie 1891 M. Slančiausko suorganizuota Šiaulių aps., Skaistgirio apylinkėje. Slaptam chorui vadovavo A. Baranauskas. 1895, M. Slančiauską areštavus, Atgajos d-ja nustojo veikusi. 1908 Šiauliuose muzikiniam gyvenimui pradėjo vadovauti Literatūros, dramos ir muzikos d-ja Varpas. Ji turėjo chorą, rengė vaidinimus ir koncertus.

1906 įsisteigė Panevėžio labdaros d-ja, o 1907 Aido d-ja. Abi d-jos buvo aktyvios—rengė koncertus, vaidinimus. Marijampolėje įsisteigusi Meno d-ja Gabija rengė ne tik koncertus, bet statė operetes ir turėjo šios d-jos skyrių kitose vietose. 1911 įst. Biržuose Saulės d-ja ir 1912 Meno d-ja Lyra turėjo chorus, rengė koncertus, propagavo liaudies muz. instrumentus. 1907 Suvalkų Vienybės d-ja turėjo chorą, kuriam vadovavo J. Marčiukaitis. Rygos lietuviai, gyvendami kiek skirtingesnėse sąlygose, jau 1881 įsteigė Lietuvių dainų d-ją Aušrą, kuri netrukus betgi pateko lenkams. 1894 įsisteigė Lietuvių šelpimo d-ja, 1904 Lietuvių muzikos bei dainų d-ja Kanklės, 1906 Žvaigždės d-ja, 1910 pabaigoje Blaivybės d-ja Giedra, 1911 Studentų d-ja Viltis. Visos šios d-jos turėjo chorus, tautų koncertuose sudarydavo jungtinį chorą. Žvaigždės d-ja turėjo orkestrą. Liepojuje Lietuvių savitarpinės pagalbos d-ja turėjo didelį ir veiklų chorą, o įsteigus Kanklių d-ją, choras dar pagyvino savo veiklą. 1892 įsisteigusi Petrapilio Labdaringoji lietuvių ir žemaičių d-ja suorganizavo savo chorą ir 1895 surengė pirmą koncertą. 1895 įsisteigė Petrapilio Savitarpinė pašalpos d-ja, 1907 Petrapilio mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos d-ja. Visos jos turėjo chorus, rengė koncertus, statė operetes. Chorams vadovavo Č. Sasnauskas, M. Petrauskas, K. Jakštas, St. Šimkus ir kt. 1905 Maskvoje įsisteigusi Lietuvių savišalpos d-ja neturėjo savo choro, bet rėmė du jaunimo chorus. 1910–18 Aukštųjų Maskvos mokyklų studentams šelpti d-ja rengė koncertus, turėjo savo chorą. Odesoj veikė Lietuvių savitarpinės pagalbos d-ja ir nuo 1906 Rūtos d-ja, 1916 Varpo d-ja. Visos jos turėjo chorus ir rengdavo koncertus. Tiflise (Tbilisi) 1912 įsisteigusi Lietuvių savitarpinės pagalbos d-ja 1913 surengė, J. Štarkai vadovaujant, pirmą koncertą. Varšuvoje 1904 įsteigtos Lietuvių savitarpinės pagalbos d-jos chorui vadovavo M. K. Čiurlionis. Šio choro dainų buvo įgrota į plokšteles. Lomžoje 1905 įsisteigusi Kultūrinės pagalbos d-ja turėjo Al. Aleksio suorganizuotą chorą. Tilžėje V. Vydūno rūpesčiu 1885 įsteigtoji Birutės d-ja ir 1895 įsteigtoji Tilžės giedotojų d-ja turėjo didelius ir pajėgius chorus, o Birutės d-ja — ir moterų kanklininkių ansamblį. M. Lietuvoje prieš I pas. karą veikė įvairiais vardas daugiau kaip 20 m.d.

Lietuvos išeivija JAV išvystė intensyvią muzikinę veiklą: čia pirmieji atsirado baž-

nytiniai chorai, sudarydami lyg savotiškas m.d. Atsiradus bažnytiniams chorams, netrukus pradėjo organizuotis ir pasaulietiniai chorai. Pirmąja m.d. laikytina L. Eremino įsteigtoji Mildos giedorių draugystė Naujorke. 1907 Čikagoje įsisteigė Birutės d-ja, 1909 Pirmyn. Šios d-jos ne tik rengė choro koncertus, bet statė operetes ir net operas su orkestro pritarimu. 1914 įsisteigusi Gabijos d-ja Bostone 1924 pastatė M. Petrausko operą Eglę, žalčių karalienę. 1927 įsisteigęs Alice Stephens choras Čikagoje ir 1944 J. Stuko choras Newarke yra savo muzikine veikla didžiai pasižymėję. Apie 1930 JAV buvo pats didžiausias lietuvių muzikalinės veiklos pasireiškimas: lietuviai turėjo per šimtą m.d. Iš šių d-jų chorų išaugo daug žymių solistų, instrumentalistų, kompozitorių, chorvedžių.

Po I pas. karo Lietuvoje atsikūrė tik Dainos d-ja. Klaipėdoje 1919 įsisteigė Aido d-ja, 1923 Giedotojų d-ja, kuri visame krašte turėjo daugiau kaip 20 skyrių. 1924 I 19 įst. Lietuvos menininkų ir muzikų d-ja, kuri susirūpino ruošti I Lietuvos dainų šventę ir sudarė jai ruošti komitetą. Jai vadovavo A. Kačanauskas ir ši d-ja ruošė pirmuosius kamerinės muzikos koncertus. Po 1926 ji pakriko ir 1928 jos darbą perėmė naujai įsteigta Lietuvos filharmonijos d-ja. Po I dainų šventės 1925 X 13 įst. Lietuvos chorvedžių d-ja, kurios vadovybę sudarė: J. Gaubas, A. Vaičiūnas, K. Jovaiša, K. Pukevičius, M. Karka, St. Šimkus, J. Gruodis ir J. Žilevičius. 1928 VIII 23 įst. Lietuvos muzikos ir dainos centras, 1932 XII 25 pakeistas į Lietuvos chorvedžių ir muzikų d-ją, kuri 1936 XII 15 persitvarkė į Lietuvos muzikų d-ją, apėmusią visas muzikos sritis. Ji atgaivino 1938 Muzikos Barus, leido dainų šventėms gaidas, kurias siuntinėjo ir JAV lietuvių chorams, 1938 suruošė Klaipėdos, Marijampolės, Ukmergės, Panevėžio ir kt. sritines dainų šventes ir 415 chorų su 17.000 choristų ėmė ruoštis 1940 dainų šventei. Buvo paskelbtas dainų konkursas, kur premijuota 17 dainų ir įtraukta į šios šventės repertuarą. Jai pirmininkavo N. Martynonis, ir d-ja veikė dviem atskiromis sekcijomis: vargonininkų (pirm. K. Kaveckas) ir chorų (pirm. Kl. Griauzdė). Buvo susidariusi ir mokytojų sekcija, kuri, J. Motiekaičio vadovaujama, paruošė 1938 muz. terminiją.

Šaulių s-ga, ateitininkai, jaunalietuviai, pavasarininkai, sandariečiai ir kt. visuomeninės organizacijos, m.d. pavyzdžiu sekdamos, savo skyriuose organizavo chorus orkestrus, skudutininkų bei kanklininkų ansamblius. 1928 įsisteigė Lietuvos filharmonijos d-ja, 1940 Vilniuje Lietuvos valstybinė filharmonija. Bažnytinei muzikai ugdyti buvo įsteigta Šv. Cecilijos d-ja.

Lietuviai, gyvendami tremtyje Vokietijoje, suorganizavo daug chorų, ansamblių — Čiurlionio ansamblį, Dainavos, Aušrinės chorą, 1945–48 Lietuvių meno kolektyvą, 1945–48 Sietyną, 1946–47 J. Štarkos reprezentacinį vyrų chorą ir kt. Čiurlionio ansamblis persikėlė į Clevelandą (JAV) ir vėl veikia nuo 1949; Dainavos choras atsikūrė 1950 Čikagoje. Abu chorai pasižymėjo savo koncertais. 1952 Toronte (Kanadoje) veikia žymus Varpo choras.

Okupuotoje Lietuvoje veikia Valstybinė filharmonija su choru, Valstybinis ansamblis su choru ir liaudies instrumentais, įvairių įmonių ansambliai, Vilniaus univ. didžiulis choras, Pedagoginio inst. ir daugelio kitų valstybės išlaikomų įstaigų chorai bei orkestrai. *J.Ž.*

Muzikos instrumentai žr. Instrumentas.

Muzikos konkursai žr. Konkursas.

Muzikos kritika muzikos kūrinio arba jo atlikimo nagrinėjimas bei vertinimas, muzikos epochų, krypčių, sistemų apžvalgos ir analizės, atskirų kompozitorių, jų grupių, žymiųjų muzikos interpretatorių (dirigentų, pianistų, smuikininkų, dainininkų ir kt.) vertinimai periodinėje ir neperiodinėje spaudoje. M.k. nagrinėja ir aptaria atskirą muzikos kūrinį, kamerinius, simfoninius, chorinius ir solistinius **koncertus,** operų, oratorijų ir kitų didesnių muzikos veikalų pastatymus, koncertų ir muzikinių vaidinimų atlikėjus. Pastaruoju laiku m.k. naudojamas radijas ir televizija.

Pirmosios muzikinės kritikos pastabos pasirodė XVI a. R. Schumanno apžvalgos periodiniame žurnale Neue Zeitschrift fuer Musik laikomas dideliu įnašu m.k. vystyti. Vėliau žymieji kompozitoriai Weber, Berlioz, Liszt, Wagner, Hugo Wolf, Debussy ir kt. rašė m.k. spaudoje. Kartu kilo ir m.k. profesija. Atsirado muzikų ir šiaip spaudos žmonių, kurie buvo giliau susipažinę su muzikos ir jos atlikimo dėsniais. Jie atsidėjo tai sričiai, rašė m.k. periodinėje spaudoje, spausdino platesnes muzikos kritikines analizes atskiromis knygomis. Žymesni tų kritikų buvo D. E. Tovey, E. Newman, A. Halm, Ed. Hanslik, J. Korngold, W. Tappert, L. Schmidt, A. Einstein,

A. Weismann, V. Stasov, C. Cui ir kt. JAV žymesni muzikos kritikai yra O. Downes, O. Thompson ir dar nemaža eilė tos srities darbuotojų.

Lietuvoje pirmieji m.k. pasireiškė J. Naujelis ir M. K. Čiurlionis. Nepriklausomoj Lietuvoj m.k. straipsnius rašė St. Šimkus, V. K. Banaitis, po jų kiek vėliau J. Žilevičius, V. Žadeika, J. Bendorius. Kai muzikinė veikla ėmė plačiau reikštis, nepriklausomos Lietuvos spauda turėjo nuolatinius muzikos kritikos. Iš jų minėtini šie: Pranas Lubickas – Vkt. Pr., Vikt. Meirūnas, Vl. Jakubėnas, A. Galaunienė, A. Binkevičiūtė, J. Kardelis ir kt. Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje žinomi m.k. yra E. Balsys, V. Baumilas, J. Gaudrimas, J. Juzeliūnas, St. Vainiūnas, K. Kaveckas, A. Kalinauskas ir kt.

M.k. dėsniai nedaug tesikeitė, tačiau, plečiantis muzikos akiračiui, progresavo ir m.k. Nauji muzikinės kūrybos ir jos atlikimo keliai ir metodai, kurių kartais m.k. nepripažindavo, vėliau būdavo laikomi būtinais tolimesniam muzikinės kultūros vystymuisi. Kaip visų meno sričių, taip ir m.k. laikoma pavyzdinga ta, kuri yra objektyvi, kompetentinga, neasmeniška ir netendencinga, kuri taikliai ir išsamiai iškelia muzikos kūrinio ir jo atlikimo trūkumus ir gerąsias puses.

M. D. Calvocoressi, The Principles and Methods of Music Criticism 1923. *J.Kč. ir J.Ž.*

Muzikos Menas 1. mėnesinis muzikos meno laikraštis, pradėjęs eiti 1924 XII 1 ir ėjęs 1925. Iš viso išleista 12 nr. Pradžioje leido ir redagavo J. Žilevičius, o nuo 1925 I leidimą perėmė Klaipėdos konservatorija.

2. Mėnesinis muzikos žurnalas. Leido Muzikos meno d-ja, redagavo redakcinė kolegija, faktinasis redaktorius ir leidėjas Juozas Stankūnas, Vila Zelina, Sao Paulo, Brazilija. Ėjo 1942 I–XII, iš viso 10 nr. Mimeografuotas, didelio formato, 12 psl. su gaidų priedu.

Muzikos mokyklos savo buvimu siekia gilią žmonijos kultūros senovę. Asirijos, Babilono ir Egipto m.m. nepaliko ryškesnių pėdsakų, bet tikriausia jos ten buvo, nes yra žinoma, kad tuose kraštuose muzika buvo neatskiriama religinių apeigų dalis. Kinijoje m.m. pėdsakus aptinkame 4000 pr. Kr. Legenda sako, kad kiniečių muzikos tėvas buvo Ling-Lun. Konfucijaus laikais, 551–478 pr. Kr., Kinijoje aptinkami ryškesni m.m. buvimo ženklai. Tačiau imp. Ši-Huang-Ti 246 įsakė sunaikinti visus muzikos instrumentus ir visus raštus apie muziką, o vietoj to visoj šaly plėsti socialinius, politinius ir žemės ūkio mokslus. 206 pr. Kr. — 220 po Kr. muzikos mokslas Kinijoje vėl buvo atnaujintas. Anuometinė kiniečių muzika rėmėsi kvintų sistema. Antikinėj Graikijoj specialių m.m. nebuvo. Muzika buvo dėstoma drauge su logika, filosofija, matematika. Seniausias graikų muzikinis dokumentas yra Delfų himnas Apolonui, sukurtas apie 2000–1500 pr. Kr. Himnas mūzoms ir himnas Nemeziui buvo sukurti apie 130 pr. Kr. Tolimesnė m.m. vystymosi raida atitenka krikščionybei ir jos kuriamai kultūrai. Pradžioje tos mokyklos apėmė tik religinės muzikos kūrybą ir jos atlikimą, vėliau mokslas jose šakojosi, plėtėsi, augo, kol m.m. visai atsipalaidavo nuo bažnytinės įtakos. Krikščioniškojo pasaulio m.m. atžymėtinos šia eile: Ambrozijaus giedojimo mokykla įsteigta 350, Gregorijaus 600, polifoninės muzikos pradžia aptinkama 850, Šv. Marcelio mokykla įst. 1150, Ars Nova 1300, Flamandų muzikos 1450, klasinė-romantinė 1750, impresionistinė 1900.

Tokio pobūdžio m.m., kurias nūdien turime, pirmieji pradėjo steigti italai. Italijoje iš pradžių jos buvo steigiamos prie ligoninių ir našlaičių prieglaudų. Conservatorio di Santa Maria di Loretto, pirmoji konservatorija, buvo įsteigta 1537 Neapolyje. Nerukus Italijoj buvo įsteigtos dar trys konservatorijos. Tose m.m. dėstė tokie žinomi kompozitoriai, kaip Scarlati, Durante, Porpora ir kt. 1754 Paryžiuje buvo įsteigta m.m. operos dainininkams ruošti, o 1795 Paryžiaus Conservatoire de Musique, kurioj muzikos mokslus yra dėstę Cherubini, Auber, Thomas, Fauré ir eilė kitų žymių muzikų. Austrijoje Vienos konservatorija įst. 1817, Anglijoje Royal Academy of Music Londone 1822, Leipcigo konservatorija 1843, Belgijos Briuselio konservatorija 1849, Berlyno Hochschule fuer Musik 1869, Londono Royal College of Music 1882 ir pn. Pirmoji JAV muzikos konservatorija įsteigta 1867 Bostone ir pavadinta New England Conservatory of Music (ji ir dabar tebeveikia), New Yorko National Conservatory of Music of America, kurioj ilgesnį laiką direktorium buvo žinomasis čekų komp. Dvořak, savo klases atidarė 1885, Čikagos Conservatory of Dramatic and Musical Art 1885, Baltimorės

The American Conservatory of Music 1886. Šiuo metu visi didesnieji JAV miestai turi savo m.m. ar konservatorijas. Aukštesnio lygio konservatorijomis yra laikomos Bostono, New Yorko, Čikagos ir ypač Rochesterio, N.Y., muzikos konservatorija. *A.Nk.*

M. m. Lietuvoje užuomazgų reikia ieškoti Lietuvos kng. pilyse, nes ten didesni kariuomenės telkiniai kariškiems signalams turėjo būtinai turėti trimitus. Trimitininkų būrelis, sujungtas krūvon, jau sudarė lyg orkestrą, kuris buvo reikalingas mokymo ir disciplinavimo. D. L. K. Gediminas ne tik kvietęs iš užsienio įvairių specialybių amatininkus, bet kvietęs ir muzikų. Šalia trimitų, atsirado kitų muzikos instrumentų — arfų, lyrų, būgnų ir kt. Svetimieji muzikos specialistai iš gabesniųjų muzikai vietos gyventojų papildydavo savo ansamblius, ir kunigaikščių pilyse jau užsimezgė muzikos mokyklų prototipas. D.L.K. pilyse buvo dideli orkestrai įvairiausiems paradams. Nuo kunigaikščių nenorėjo atsilikti ir Lietuvos didikai — Oginskiai, Radvilos, Sapiegos, Tizenhauzai — ir savo pilyse steigė orkestrus. Savo pilyje Sapiega buvo įsteigęs muzikos-operos meno mokyklą, kur buvo lavinami baudžiauninkų vaikai orkestrui, operai, baletui.

Įvairūs vienuolių ordinai kūrė mokyklas ir iš mokinių organizavo orkestrus, kuriems vadovavo muzikai specialistai ir kurie mokė mokinius griežti įvairiais instrumentais. Garsėjo jėzuitų bei bazilijonų orkestrai Lietuvoje.

Be vienuolynų, taip pat ir prie žymesnių bažnyčių, pvz. 1513 Vilniuje prie Šv. Jono, 1522 prie katedros buvo įkurtos mokyklos, ir kuriose, be kitų dalykų, mokė taip pat ir giedoti.

Vilniaus jėzuitų akademijoje taip pat buvo dėstomos tam tikros muzikos disciplinos. 1679 vilnietis muzikas Dileckis yra dėstęs akademijoje muzikos kursą; jėzuitas Z. Liauksminas dėstė muziką ir choralą, parašė Ars et praxis musicae. Vilniaus univ. ilgus metus dėstė muziką J. Holand (Nesvyžiaus operos dirigentas, muzikinės operetės Agatka ir Traktat akademicki o prawdziwej sztuce muzyki 1806 autorius), vėliau J. Renner dėstė muziką. Baigę Vilniaus univ. muziką, gaudavo pažymėjimus. Kai kurie Vilniaus univ. absolventai, pvz. V. Kažinskis, pasižymėjo muzikos veikloje.

Jėzuitų, pijorų ir kitų vienuolynų kolegijose irgi buvo mokoma pagrindinių muzikos dalykų.

Kinų muzikantai (618–970)

Rusų okupacijos metu, pabaigoje XIX a., 1867 Vilniuje buvo atidaryta pirmoji privati muzikos mokyklà, kur mokslas buvo nemokamas. 1873 Rusų muzikos d-jos Vilniaus skyrius įsteigė muzikos mokyklą, kuri 1885 likvidavosi. 1891 A. Spaskaja įsteigė privačią m.m., kurią vėliau perėmė M. Treskin, ir ji išsilaikė ligi I pas. karo. Šią mokyklą lankė J. Tallat-Kelpša, St. Šimkus, Vl. Polovinskaitė-Grigaitienė, J. Čiurlionytė, broliai Hofmekleriai, Stupeliai, Presas ir vėliau tapę muzikos garsenybėmis J. Heifetz, L. Gadovskis ir kt.

1908 J. Montvila Vilniuje prie įsteigtųjų piešimo kursų atidarė ir muzikos skyrių, čia mokėsi muzikas M. Karka. Kaune pirmutinę m.m. įsteigė 1884 dainininkas R. Robmanas, vėliau laikė mokyklą smuikininkas Valavičius (pas jį mokėsi smuikininkas A. Budnickis) ir Ypas.

1892 įsikūrė Kaune J. Naujelis, dirbdamas katedros vargonininku. Iš pradžios privačiai jis mokė vargonininkus, 1894 slapta išplėtė į vargonininkų kursus, kurie 1897 virto vargonininkų m-la. 1919 J. Naujelis Kaune įsteigė m.m., vėliau išaugusią konservatorija. Lietuvos provincijoje irgi kūrėsi m.m. 1872 kng. B. Oginskis įsteigė Rietave m.m. rengti orkestrui griežikus bei

Sen. Egipto muzikantai

Muzikos pamoka (graikų vaza 490–480 pr. Kr.)

vargonininkus. Mokyklos organizuoti ir tvarkyti buvo pakviestas J. Kalvaitis, o orkestrui vadovauti čekas Mašek. Rietavo mokyklos orkestras išaugo ligi 60 dalyvių. Mokiniai buvo priimami 6 metams ir gaudavo kambarį, maistą, muzikos instrumentą, uniformą nemokamai. Be to, mokiniams mokėjo 50 rb. per metus; giedą bažnyčios chore gaudavo 80 rb.; dalyvaują orkestre 200 rb. Gabesniuosius mokinius iš šios mokyklos siųsdavo Varšuvos konservatorijon tęsti muzikos mokslų. 1903, B. Oginskiui mirus, orkestras buvo likviduotas, ir mokykla nustojo veikusi. Tokią pat m.m. ir tokiam pat tikslui 1873 kng. Mykolas Oginskis įsteigė Plungėje. Jai vadovavo dirigentas Dovidavičius. Plungės mokykloje pradėjo mokytis M. K. Čiurlionis. Plungės mokykla veikė ligi 1902.

Rietavo kng. B. Oginskio orkestras XIX a. gale

1883 grafienė Tizenhauzaitė - Przezdzeckienė įsteigė Rokiškyje vargonininkų mokyklą. Rokiškio mokyklai vadovauti buvo pakviestas čekas R. Liehmann. Šią vargonininkų mokyklą lankė J. Gruodis, J. Tallat-Kelpša, J. Katelė, Ks. Strumskis, M. Petrauskas, J. Gaubas ir kt. Mokykla veikė ligi 1903.

Po I pas. karo, 1918 trumpą laiką veikė Panevėžyje Saulės d-jos įsteigtoji m.m. Joje dirbo 6 mokytojai ir mokėsi 45 mokiniai. 1919 rusų bolševikų likviduota.

1923 St. Šimkus įsteigė m.m. Klaipėdoje, 1925 buvo suvalstybinta ir išaugo konservatorija. 1929 Šiauliuose A. Likerauskas įsteigė m.m., o 1939 į Šiaulius buvo atkelta ir Klaipėdos konservatorija. Nuo 1923 Kaune veikė Karo invalidų d-jos išlaikoma kanklininkų mokykla, 1930 suvalstybinta.

Kaune dar veikė visa eilė privačių studijų: nuo 1920 El. Herbeck-Hansen, El. Stanek-Laumianskienės, žydų m.m.

Sovietų Sąjungos okupacijos metą veikia valstybinė konservatorija Vilniuje, vidurinės m.m. Kaune, Vilniuje, Klaipėdoje. Didesniuose miestuose veikia pradžios m. m. Užsienio lietuvių kolonijos rūpinosi muzikos menu ir steigė m.m. 1910 M. Petrauskas Čikagoje įsteigė muzikos konservatoriją; nuo 1914 ji veikė Bostone, Mass. 1915 Čikagoje muzikos konservatoriją įsteigė A. Pocius, kurią lankė apie 200 mokinių; ji turėjo savo simfoninį orkestrą. Vėlesniais laikais Čikagoje įsikūrė daug muzikos studijų: dainavimo nuo 1927 Alice Stephens, 1950 Al. Dičiūtės-Trečiokienės, J. Būtėno; piano — 1951 Vl. Jakubėno, A. Nako; smuiko — P. Matiuko, Naujorke 1942 piano studija — V. Bacevičiaus; Clevelande, Ohio, 1945 B. Nasvytytės-Smetonienės; Baltimorėje, Md., 1947 G. Juodakytės - Leonienės; Highland Pr., N.J., J. Rajauskaitės; Brukline, N.Y., K. Banaičio ir Al. Mrozinsko; Linden, N.J., 1954 J. Stankūno; Montrealyje (Kanadoje) 1949 E. Kardelienės dainavimo, piano ir muzikos teorijos studija. *J.Ž.*

Muzikos spauda savo istoriją pradeda su muzikos filosofija, estetika, kada šiais klausimais pradėjo rašyti mokslinius traktatus, kritikas, nagrinėdami ir muzikos mokslo disciplinas. Senovės graikų filosofai Pitagoras, Aristoksenas, Platonas, Aristotelis, besvarstydami filosofijos klausimus, nustatinėjo muzikos disciplinos pa-

grindus. Daug šimtmečių prabėgo, kol nusistojo muzikos mokslo samprata.

Palaipsniui vystantis muzikinei veiklai koncertų, operinių vaidinimų pavidalu, atsirado reikalas ir specialinių muzikos leidinių. Maždaug nuo XVIII pabaigos atsiranda periodinių muzikos leidinių.

Anglijoje 1775 išspausdino The New Musical and Universal Magazine, nuo 1920 leidžiamas Music and Letters, nuo 1926 The British Musicians and Musical News ir nuo 1944 Musical Times; Austrijoje 1817 išleido Allgemeine musikalische Zeitung, dabar Österreichische Muzikzeitschrift; Belgijoje 1756 išleido Journal de musique, nuo 1947 Revue belge de musicologie; Čekijoje 1882 Hudebni a divadelni vestnik, dabar Hudebni rozhledy; Italijoje 1845 Gazette Musicale, nuo 1894 Revista musicale italiana; JAV nuo 1915 The Musical Quaterly, nuo 1944 Musical Disciplina, nuo 1948 Journal of American Musicological Society; Lenkijoje 1820 Tygodnik Muzyczny, 1912 Kwartalnik muzyczny ir dabar Muzyka; Prancūzijoje 1827 La Revue musicale; Rusijoje 1810 išėjo Muzykalnyj žurnal, nuo 1936 Sovetskaja muzika; Vokietijoje 1776 pirmas periodinis leidinys Wöchentliche Nachrichten, nuo 1946 Musica, nuo 1948 Musikleben; Lietuvoje Zavadskio knygyno nuo 1808 leidžiamas ėjo kelerius metus Nowości muzyczne, nuo 1834 Dziennik muzyczny. Lietuvių spaudoj muzikos klausimais randame žinių Aušroje, Žinyčioje, Tėvynės Sarge, tačiau muzikos reikalais daugiausia pradėjo rūpintis V. Kudirka Varpe. Specialiai muzikos reikalams tarnauti pradėjo 1909–10 Vargonininkas, 1913–14 Vargonininkų kalendoriai. 1916 Filadelfijoje (JAV) išėjo mėnesinis žurnalas Muzika, 1924 Muzikos Menas Kaune, nuo 1925 Klaipėdoje pavadintas Muzika, 1924 Muzikos almanachas su muzikų kalendorium Kaune, 1926 Muzikos Aidai mėnesinis žurnalas bažnytinės muzikos reikalams, 1931–33 ir 1938–40 Muzikos Barai Kaune ir Vilniuje, 1932–35 Muzika ir Menas Kaune, nuo 1934 Muzikos Žinios (Čikagoje, JAV), 1936–38 dvisavaitinis Nauja Muzika, Maspeth, N.Y., 1937–38 dvisavaitinis Mūsų Menas Kaune, 1939, 1941, 1942, 1946 Skambantis Balsas, 4 numeriai Čikagoje (JAV), nuo 1942 Brukline (JAV) Naujienos, 1942 Brazilijoje mėnesinis Muzikos Menas, nuo 1955 Čikagoje (JAV) Lietuvių muzikų vardynas.

J. Žilevičius, Lietuvių muzikologijos archyvas; *A. Eaglefield-Hull,* A Dictionary of Modern Music and Musicians 1924; *D. H. Daugherty,* Bibliographie of Periodical Literature in Musicology 1940–43; The Music Index 1949. *J.Ž.*

Muzikos švietimas Lietuvoje planiningai pradėtas atsikūrus nepriklausomai Lietuvai. Ligi I pas. karo tik pranašesnių chorų dalyviai buvo supažindinami su gaidomis, o kai kurių chorų dalyviai, pvz. Vilniaus Rūtos choro net su muzikos teorija bei solfedžiavimu. Vienintelėje lietuvių mokytojų seminarijoje — Saulės d-jos kursuose Kaune — seminaristai buvo mokomi muzikos teorijos, smuikuoti ir pianinu skambinti.

Nepriklausomoje Lietuvoje švietimo ministerija bendrojo lavinimosi mokyklose įvedė muzikos pamokas, sudarė muzikos programas ir rūpinosi parengti kvalifikuotų mokytojų dėstyti muzikos dalykams. 1923 švietimo ministerijos meno skyriaus viršininkas J. Žilevičius pertvarkė muzikos mokymo programą, kuri 1923 Švietimo Darbe buvo paskelbta vadovautis mokyklose. 1936, reformavus mokyklų programas, naujai buvo pertvarkyta ir muzikos programa, o 1939 dar pertvarkyta programa ir įvesti muzikos bei dainavimo pažymiai. Didesni muzikos dalykų reikalavimai pamokų metu bei 1937–38 mokslo metais pradėtos vidurinių mokyklų chorų varžybos sukėlė didesnį mokinių susidomėjimą muzikos pamokomis bei dainavimu choruose. Taip pat muzikos mokytojų kvalifikacijų kėlimas, rengiant vasaros kursus, kurių ypač daug surengė Klaipėdos m. mokykla, tobulino m.š. Lietuvoje. Mokytojų seminarijose, kurios rengė pradžios mokyklų mokytojus, buvo atkreiptas dėmesys į muzikos dalykus, nes pradžios mokyklų mokytojai parengdavo savo mokyklų chorus dalyvauti jungtinėse mokinių šventėse. 1927 J. Žilevičius ir D. Andriulis išspausdino pirmąjį pradžios mokyklai dainavimo vadovėlį su pašnekesiais, A. Budriūnas Muzikos Baruose 1931–33 spausdino muzikos istoriją, 1936 J. Strolia Trumpą muzikos istoriją, 1936 J. Karosas Garsų kelią (dainavimo metodika), 1938 K. Jovaišas Do-Re-Mi (elementarinės muzikos teorijos vadovėlį pradžios mokykloms), 1938–39 J. Banaitis su J. Švedu Muziką (vadovėlį I–IV klasėms).

J. Žilevičius, Daina ir muzika mokykloje (Švietimo Darbas 1–4, 11, 12, 1923; 2, 1924; 4, 1926); (*) Vidurinė ir aukštesnioji mokyklos ir muzikos

Mūzos

programos jose (Muzikos Almanachas 1924); (") Muzika ir dainavimas pradžios mokykloje (t.p.); *M. Budriūnas,* Mūsų mokyklų muzikos programos (Muzikos Barai 2, 1931); (") Mokomojo instrumento klausimas (t.p. 9, 1932); (") Kelios pastabos dėl vidurinės mokyklos muzikos programos projekto (t.p. 9, 1938); *M. Alis (D. Andriulis),* Muzika namie ir mokykloje t.p. 7–8, 1932); *A. V. Alis,* Dėl muzikos mokymo pradžios mokyklose (t.p. 1, 1939); *J. Švedas,* Reformuotosios vidurinės mokyklos muzikos programa (t.p. 5, 1938); (") Muzikinio auklėjimo klausimas (t. p. 10, 1938); (") Mokyklinių chorų darbo sistemos reikalu (t.p. 12, 1939). *J.Ž.*

Muzikos Žinios vargonininkų ş-gos žurnalas, įsteigtas 1934 ir leidžiamas Čikagoje, Ill. Pradžioje redagavo redakcinė komisija — J. Brazaitis, A. Pocius, N. Kulys. Nuo 1935 pradėjo eiti iliustruotas ir su gaidų priedu, red. N. Kulys, bet IX 15 perėmė Pocius. Nuo 1938 vėl N. Kulys ir 1942 vėl Pocius, 1947 Ig. Sakalas, nuo 1952 kan. Zakarauskas, 1953 J. Kreivėnas.

Mūzos (gr. musai, vs. musa, etimologija neaiški, veikiau ‚svajojanti, galvojanti', negu ‚kalnų moteris' iš *montja) Zeuso ir Mnemosinės dukters, dieviškos nimfos, vėliau visokio meno ir mokslo globėjos. Pradžioje tebuvo viena m., rapsodų globėja. Kreipimasis į mūzą veikalo pradžioje nuo seniausių laikų, dar nuo Homero, virto graikų poezijos meno tradicija, ir dainiams reikalingos atminties deivė Mnemosinė tapo ir visų m. motina. M. skaičius senovėje svyravo. Kurį laiką būta jų trijų, bet dar Homerui ir net vardais išskaičiavusiam savo Teogonijoje, Hesiodui buvo jau devynios, dievų puotose Olimpe dainuojančios m. Žemėje jų buveinė vėliau buvo Tesalijos ir Makedonijos pasienyje šiauriau nuo Olimpo esančioje Pierijoje, arba Beotijos Helikone m. pašvęstame šaltinyje Hipukrėnėje, ar Parnase prie Delfų Kastilijos šaltinyje. Čia jos Apolono, gavusio net pravardę Musėgetės, vedamos, šoka ir dainuoja. Kas tik pasineša su m. rungtyniauti, pralaimėjęs susilaukia sunkios bausmės.

L. Costa Mūzų valdymas

Helenistiniais laikais tarp devynių m. buvo paskirstytos, kad ir nesistemingai ir nepastoviai, visos graikišku požiūriu mūziškojo meno sritys ir nustatyti joms atributai. Pasisekus didaktiniam astronominiam Arato (apie 310–245 pr. Kr.) poezijos veikalui Fainomena (Dangaus reiškiniai), Uranijai pirmai atiteko astronomijos mokslo sritis. Mene ji vaizduojama su dangaus gaubliu ir rodomąja lazdele. Netrukus ir kitos m. gavo savo sritis ir atitinkamus atributus. Erata tapo lyrikos, ypač erotinės poezijos ir mimikos m. su stygų instrumentu rankose; Euterpė fleitos akompanuojamos lyrinės poezijos, su dviguba fleita; Kaliopė epinės poezijos ir mokslo,

su rašomąja lentele ar ritiniu; Kleja istorijos, su knygų ritiniu ir rašikliu; Melpomenė dainavimo ir tragedijos, su tragiška kauke; Polihimnija lyros išradėja, rimtos, instrumentu akomponuojamos giesmės, paprastai be atributo, kartais su knygos ritiniu; Terpsichora šokio ir chorinės lyrikos, su lyra, šokančia poza; Talėja komedijos, su komiška kauke, gebenės vainiku ir krivule. Dešimtosios m. vardas keltine prasme teko pagarbiai minimai Lesbo poetei Sapfai (Sapfō).

M. siejimas su šaltiniais duoda pagrindo prileisti, kad jos kilusios iš šaltinių deivių, arba nimfų. Vėliau, kai m. buvo pavestos visos dvasinės sritys, visoki dvasinio gyvenimo centrai, kaip mokyklos, gimnazijos, filosofiniai rateliai, pavesdavo save m. globai ir joms statydavo statulas. Būta net pagal m. pavadintų švenčių Museia, per kurias mokiniai turėdavo progos parodyti savo įgytas žinias. Mene m. buvo dažnai vaizduojamos, tik viduramžiais jos buvo suasmenintų septynių laisvųjų menų išstumtos ir tepasirodė vaizdingajame mene vėl tik renesanso laikais. XIX a. m. buvo meną simbolizuojančios dekoracijos teatrų ir koncertų salėse.

P l a s t i k a: IV a. pr. Kr. reljefinės plokštelės, vaizduojančios m. per Marsijo rungtynes su Apolonu, Atėnų nacionaliniame muziejuje; III a. pr. Kr. m. bronzinės originalo grupės kopijos Romoje, Istambule; Homero apotezė Archelajaus iš Prienės apie 125 pr. Kr. Londone, Britų muziejuje; Polihimnija Canova 1815, Vienoje.

P a v e i k s l a i: Parnasas Mantegna 1497, Paryžiuje, Luvre; Pavasaris Botticelli, apie 1480, Florencijos meno akademijoje; Minerva ir m. H. Rottenhammer 1603, Münchene, privati nuosavybė; Erata, Polihimnija ir Melpomenė E. Le Sueur (1617–55), Paryžiuje, Luvre; Euterpė Tiepolo (1696–1770), Berlyne, privati nuosavybė; Apolonas ir 9 m. Mengs 1761, Roma, Villa Albani (lubų paveikslas). Bakchas tarp m. B. Genelli 1868 Münchene, galerija Schack.

P. Boyancé, Le culte des Muses chez les philosophes grecs 1937; *F. Cumont,* Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains 1942; *B. A. van Groningen,* De muzen 1951; *E. R. Curtius,* Europ. Literatur und lat. Mittelalter ²1954; *W. F. Otto,* Die Musen und der goettliche Ursprung des Singens und Sagens 1955. *A.Rkš.*

Muzzarelli Alfonso (1749–1813) italų jėzuitas. Po jėzuitų ordino panaikinimo (1773) Parmos kunigaikštis jam pavedė vadovauti didikų vaikų kolegijai. Pijus VII paskyrė penitencijarijos teologu, ir 1809 drauge su Pijum VII buvo išvežtas į nelaisvę Prancūzijon, mirė Paryžiuje. Kai kurie jo raštų susilaukė didelio pasisekimo, vertimų ir pakartotinių leidimų. Ilmese di Maria ossia di Maggio 1785 susilaukė per 150 leidimų. Iš teologinių veikalų minėtini šie: Il buono uso della logica in materia di religione 10 tt. 1807, kuriame svarsto opius ir aktualius to meto klausimus: religinę toleranciją, neklaidingumo dogmą, Bažnyčios ir valstybės santykius ir t.t. Be to, dar L'Emilio desingannato, dialoghi filosofici ³1816, Confutazione del ‚Contratto Sociale' di G. G. Rousseau 1794, Storia ecclesiastica ⁴1822 ir kt. Lietuviškai kun. J. Kasperavičius išvertė Naujasis mojinis vainykelis 1902 (²1906).

Sommervogel V, 1488–1514; *J. Vaišnora,* Marijos garbinimas Lietuvoje 1958. *A.Lm.*

Mužyckaja Praūda gudų laikraštis, Konstantino Kalinauskio (žr.) redaguotas ir 1862 VI — 1863 V spausdintas Balstogėje pogrindžio spaustuvėje. Išleista 7 numeriai, daugiausia paties K. K. (spv. Jaška, haspadar z-pad Vilni) prirašyti, straipsniuose aštriai kritikuotas baudžiavos panaikinimas, valstiečiai šaukiami sukilti prieš carą ir rusus. M.P. laikomas pirmuoju gudų laikraščiu.

Narysy pa hist. bielar. literatury 1956. *A.Ržc.*

MVD (rus. ministerstvo vnutrennych del — vidaus veikalų ministerijos santrumpa) žr. Čeka, NKVD.

Mveru C. Afrikos ež., sienoje tarp Š. Rodezijos ir Belgų Kongo; 5230 km² ploto; paviršius 931 m nuo j.l.; 150 km į v. nuo Tanganajikos ež.; įteka Luapula, išteka Luvna, Lualabos (Kongo aukštupio) deš. intakas; ež. apsuptas kalnų grandinės iš šiaurės vakarų.

M - žvaigždės yra rausvosios žvaigždės Harvardo spektro klasifikacijoje priklausančios M klasei arba senesnėje kun. A. Secchi klasifikacijoje 4-tam spektro tipui. Šios žvaigždės skirstomos į dvi grupes: raudonuosius nykštukus, kurių absoliutinis ryškumas yra tarp 9 ir 13, ir raudonuosius milžinus, kurių ryškumas yra tarp −2 ir 0.

N

N, n dvidešimtoji lietuvių raidyno raidė, žyminti dantinį nosinį priebalsį, kuris gali būti tariamas kietai (n a m a s, n o s i s, n u g a r a) ir minkštai (n e š t i, n ė r a, n i e k a s). Ši lotyniškoji raidė yra kilusi iš semitų raidės vad. nūn, kurią graikai vadino nū. Fenikiečiai ją rašė 𐤍, o graikai Ν ir vėliau lotynai N.

N raidė vartojama lotyniškų žodžių Numerus (numeris), Nominativus (vardininkas), Neutrum (nekatroji giminė), o taip pat germanų kalbų Nord (šiaurė) santrumpai.

Naamanas (hebr. ‚meilumas') Sirijos karaliaus Ben-hadado generolas, pranašo Eliziejaus stebuklingu būdu pagydytas iš raupsų. Eliziejus atsisakęs priimti užmokestį, bet jo tarnas Gehazi paėmęs ir tuoj susirgęs raupsais (IV Karalių 5). N. paėmęs žemės iš Izraelio valstybės, parsigabenęs į Siriją ir ten pasistatęs aukurą ir garbinęs Dievą.

Naarden Š. Olandijos mst. ir buv. karo tvirtovė į p. nuo Zuiderio ež.; apie 13.000 gyv. (1957). Comeniaus muziejus ir sena gotikinė bažnyčia.

Naba, Naha, Japonijos Riu-Kiu salyno administracinis centras, v. Okinavos salos krante; apie 50.000 gyv. (1959). Tekstilės ir lako pramonė, žvejybos uostas, amerikiečių laivyno bazė.

Nabatiečiai (gr. Nabataioi, lot. Nabataei) senovėje š.v. Arabijoje arabų kiltis, pradėjusi tegyvenusi srityje į p. nuo Mirusios jūros, nuo uolų apsuptos sostinės Petros (gr. Petra ‚Uola') gavusioje Petrinės Arabijos (gr. Arabia Petraia, lot. Arabia Petraea) vardą. 312 pr. Kr. atsilaikę prieš Antigoną, nepajėgusį šios šalies užkariauti, Petros dinastijos valdomi, n. išplėtė savo valstybę į p., I a. pr. Kr. jie užvaldė Siriją. Trajanas 106 po Kr. užkariavo n. ir jų šalį pavertė romėnų provincija Arabia Petraea. N. valstybė tarpininkavo vilkstinių prekybai tarp p. Arabijos ir Vidžemio jūros srities. Išliko Petros griuvėsiai.

A. Musil, Arabia Petraea 1907–08; *A. Grohmann,* Nabataioi (Real-Enc. d. klass. Alt. A. Pauly u. Wissowa 16, 2, 1935).

Nabažas Jonas (g. 1907 XI 6 Jonavoje) kompozitorius. I pas. karo metu visa Nabažų šeima apsigyveno Maskvoje, kur N. pradėjo mokslus — pirmiausia mokėsi Lietuvių globos komiteto įkurtoje lietuvių pradžios mokykloje ir vėliau gimnazijoje. 1918 kan. J. Tumo-Vaižganto suorganizuotu vaikų transportu buvo atvežtas į Vilnių ir atiduotas į liet. vaikų prieglaudą. Iš prieglaudos N. pateko pas ūkininką ganyti. Vėliau tėvams įsikūrus Kaune, mokėsi gimnazijoje. 1923 pradėjo lankyti Valstybinę muzikos mokyklą, kurią 1933, jau kaip Valstybinę konservatoriją, pabaigė. Muzikos mokslai N. sekėsi, J. Gruodžio kompozicijos klasėje jis buvo gabiausias mokinys, baigęs ir konservatoriją pirmuoju. Baigiamasis jo kūrinys, simfoninė poema, buvo Zaratustros žodžiams. Bestudijuodamas konservatorijoje, 1926 įstojo į VDU humanitarinių mokslų fak., kurį pabaigė 1936. Kaip labai gabus komponuotojas, N., baigęs konservatoriją, buvo pasiųstas gilinti žinių į Paryžių, kur École Normale de la Musique studijavo pas profesorius Boulanger ir Koechliną, o šalia to, drauge su A. Račiūnu (abu drauge baigė pas Gruodį), studijavo pas komp. Al. Čerepniną, sūnų. N. yra modernus kompozitorius, eruditas, žinovas lietuvių liaudies kūrybos. Jis yra parašęs įvairaus žanro kūrinių — orkestrui, fortepijonui, chorui, instrumentų ansambliams ir solo dainų. Minėtina: Fortepijonui siuita, Fortepijonui variacijos F-dur, Sonata fortepijonui D-dur, Penkios fugos fortepijonui, solo dainos su fortepijonu Mirtis ir jaunystė, Lakštingalėlė, Kur sapnų grožybė, Lopšinė, dainos chorui —

J. Nabažas

Bėg upelė, Rugiapiūtė, Pavasarėjant ir kt., simfoninė poema Daina apie džiaugsmą-liūdesį, Variacijos Oi merguže, merguže, Siuita orkestrui. Paskutinis jo kūrinys — Styginis kvartetas A-moll, parašytas senovinių lietuvių liaudies dainų temomis, kompozitorių suvažiavimo koncerte buvo gerai įvertintas. N. profesoriauja Vilniaus valstybinėj konservatorijoj. Drauge su A. Budriūnu išleido 15 lietuvių liaudies šokių fortepijonui. *J.Krd.*

Nabidas (gr. Nabis, -idos) Spartos tironas 207–192 pr. Kr., patraukdamas savo pusėn žemesniuosius gyventojų sluoksnius socialinėmis reformomis ir helotų įpilietinimu, bandė atstatyti achajų sąjungos karvedžio Filopimeno (gr. Filopoimēn, -enos) nugalėtojo Lakedemono galybę ir įsivėlė į karus su Roma ir achajais. Etoliečiams jį nužudžius, Sparta neteko nepriklausomybės.

Nabieliak Ludwik (1804–1883) lenkų rašytojas, 1830 sukilimo rengėjas ir dalyvis, Skrzyneckio adjutantas. Gyveno emigracijoje ir buvo respublikoniško nusistatymo. Išsp. Konfederacya barska 1835, Zyciorys Branickiego, O poetach polskich w XVII w. 1871 išspausdino daug išrašų iš Prancūzijos archyvų apie 1794 įvykius. Vertė A. Mickevičių į prancūzų kalbą. 1918 išsp. jo parengtas N. Tadeusz Kosciuszko, jego odezwy, raporta, uzupelnionę aktami odnoszącemi do powstania narodowego 1794, L. Kicki, generał wojsk polskich 1791–1831, 1878.

Nabil Franz (g. 1883) austrų rašytojas. N. rašė romanų, novelių, dramų, kiek mažiau eilių. Jo kūryba pasižymi kietoku realizmu, bet geru vaiko sielos supratimu, pvz. apysakos Der Meteor 1935. Savo didesniuose romanuose, kaip Ödhof 1911 ir Die Ortliebschen Frauen 1938, kurie lyg papildo vienas kitą, rodo besaikės aistros pasėkas, egoizmo žalą asmenybei. Tokio pat pakaltinimo randa ir sąmoningas savo žemės ir tėviškės užmiršimas. Savo kūrybos pobūdžiu N. tęsia kito austrų rašytojo, Saaro, palikimą. Laikomas geriausiu dabarties austrų literatūros atstovu. Išsp. Noch einmal 1905, Weihe 1905, Narrentanz 1911, Grab des Lebendigen 1917, Tag der Erkenntnis 1919, Galgenfrist 1921, Der Schwur des Martin Krist 1931, Kindernovelle 1932, Ein Mann von gestern 1935, Der Fund 1937, Die Weihnachten des Dominik Brackel 1938, Pilatus im Credo 1938, Spätlese (eilėraščiai) 1943, Mein Onkel Barnabas 1946, Johannes Krantz 1948, Der Tag der Erkenntnis 1948, Steirische Lebenswanderungen ²1948, Der Pavillon der Mamsell Ninon 1953.

E. Alker, F. N. ²1948 (Schöne Literatur, Jg. 29, 1930); *E. Ackerknecht,* F. N. 1938 (su bibliografija); *J. Rieder,* Das epische Schaffen F. N.s (Dis.) 1949. *A.Špl.*

Nablus, Nabulus, Palestinos mst. Jordane (Samarijoj), 53 km į š. nuo Jeruzalės, aukščiausioje perėjos vietoje tarp Ebal ir Gerizimo kalnų; apie 30.000 gyv. (1956). N. įkūrė 70 Titas, pavadinęs Flavia Neapolis. III a. pabaigoj vyskupijos sostinė (dabar gr. ortodoksų vyskupo rezidencija), kankinio šv. Justino gimimo vieta. Netoli N. yra Jokūbo šulinys, Šventovės medis ir Juozapo kapas.

Nabokov 1. Vladimir Dmitrejevič (1869–1922) rusų teisininkas, politikas; kadetų partijos veikėjas. Išsp. Elementarnyj učebnik russkago ugolovnago prava 1903, Sbornik statej po ugolovnomu pravu 1904 ir kt.

2. Vladimir Vladimirovič (g. 1899) rusų-amerikiečių rašytojas. N. tėvas buvo rusų aristokratas. Pabėgęs nuo revoliucijos, N. gyveno Prancūzijoje ir Vokietijoje. Mokėsi Cambridge univ. Jo romanai rusų kalba, pasirašyti Sirin pseudonimu, buvo stambus ir originalus įnašas rusų literatūron (Podvig 1932, Priglašenije na kazn 1938, Sogliadatai 1938, Dar 1952, Drugije berega 1954, Vesna Fialte 1956). Nuo 1940 N. apsigyveno JAV. Cornell univ. rusų literatūros prof. Studijoj Nikolai Gogol 1944 N. pateikė vieną įdomiausių Gogolių analizių. Gogolis yra N. literatūrinis meistras ir jo įtaka, ypač Gogolio realybės bei fantastiškumo sujungimas, žymi visose N. knygose. Pirmieji N. romanai anglų kalba — Laughter in the Dark 1938, The Real Life of Sebastian Knight 1941, Conclusive Evidence 1951 — nesusilaukė didesnio atgarsio. Apysakoje Pnin 1957 N. sukūrė vieną ryškiausių savo portretų: tragikomišką rusų profesorių provincinėje JAV kolegijoje. Ši europiečio intelektualo sąlyčio su Amerikos jaunyste ir technokratija tema buvo plačiau išvystyta romane Lolita 1958. Jame N. stiliaus išradingumas, žodinės asociacijos, atmosferos atkūrimas, humoro, patoso bei groteskos suderinimas, pasiekia savo aukštumos. Nors N. tvirtina, kad jo romanų tikslas esą grynai ir išimtinai meninis, Lolita, be

kita ko, yra moralinė Amerikos ir moderniosios civilizacijos aplamai kritika. Pornografijos priekaištas Lolitai, sukėlęs pasaulinį ginčą, nėra pagrįstas. Šiuo romanu N. pagaliau susilaukė pripažinimo, kaip vienas svarbiausių šių dienų angliškai rašančių autorių. Jo novelės pasirodė rinkiniu: Nobokov's Dozen 1958. Eilėraščių knyga: Poems 1959. *A.L.*

Nabonidas (babil. Nabu-na'id) paskutinis N. Babilonijos karalius (apie 556–539 pr. Kr.). Jo tėvas buvęs ‚gudrus princas', N. valdovu tapęs revoliucijos keliu. Garbinęs mėnulio dievą, kurio garbei Harane pastatydinęs šventyklą, dėl to prieš jį sukilo Marduko šalininkai Babilone. N. daugiau gyvenęs Arabijos Teime; kaip valdovas buvęs nepopuliarus, maža rūpinęsis valstybės gynimu. 539 Babilonija be didelių kovų teko Persijai.

B. Meissner, Koenige Babyloniens und Asyriens 1926.

Nabopolosaras (babil. Nabu-apla-usur) Babilonijos karalius (626–605 pr. Kr.), N. Babilonijos, arba Chaldėjų valstybės, kūrėjas. Susitaręs su Medijos karalium Kiaksaru, sunaikino Niniviją (612) ir prie Karkemišo (605) sumušė Asirijos likučius, susispietusius Harane. Prie Babilonijos prijungė vakarinę Asiriją. Sostą paliko paveldimą.

B. Meissner, Koenige Babiloniens und Asyriens 1926.

Naborowski Daniel (apie 1575 Lietuvoje –1650) Biržų Radvilų rūmų poetas ir dvariškis, gydytojas. Su Kristupo Radvilo sūnumi baigė mediciną Genujoje. Jo eilėraščių yra išspausdinta įvairiuose rinkiniuose ir 1831 Noworocznik litewski. Lotyniškai — Naenia a diversis scriptae in exequias H. Pr. Janussii Radzwilli 1621.

Nabotas izraelitas, karalienės Jazabėlos įsakymu nuteistas mirti, akmenimis užmuštas, kad jos vyras Achabas galėtų pasisavinti jo vynuogyną. Pranašas Elijas išpranašavo liūdną Jazabėlos ir Achabo galą (III Karalių 21; IV Karalių 9, 21–37).

Nabuchodonosoras žr. Nebukadnesaras.

Nabuco de Araujo Joaquim (1849–1910) brazilų rašytojas, politikas ir diplomatas. Pirmas Brazilijos ambasadorius JAV. Suvaidino išskirtinį vaidmenį lemiamuose Brazilijos istorijos įvykiuose, ypač vergiją panaikinant ir panamerikinius principus įgyvendinant Amerikoje. Taip pat pasižymėjo ir kaip rašytojas, davęs Abolicionismo 1883, Pensées detachées, Minha formação 1900, autobiografija, kuri laikoma klasikine, duoda nepalyginamą brazilų visuomenės vaizdą monarchijos žlugimo išvakarėse; joje visoje pilnumoje pasireiškia brazilų kūrybinis genijus.

Naburiannu Babilonijos astronomas ir astrologas (apie 500 pr. Kr.), nustatęs mėnulio apibėgimo apie žemę laiką ir mėnulio užtemimų lentelę, kuri drauge su Kidinno (apie 380 pr. Kr.) mokslu laikoma svarbiausiu babiloniečių įnašu į astronomiją.

E. Zinner, Geschichte der Sternkunde 1931; *O. Becker und J. E. Hofmann,* Geschichte der Mathematik 1951.

Nacevičius 1. S t a s y s (1881 XII 27 Riazanėje — 1947 VI 6 Lietuvoje) agronomas. 1906 baigė Maskvos univ. fizikos matematikos fak. gamtos ir agronomijos mokslus, be to, studijavo ir praktikavo Petrovskoje Razumovskio ž.ū. akad. Maskvoj, Ukrainos ir Krymo botanikos soduose, taip pat Genevoje. Grįžęs 1906 į Rostovą, ten suorganizavo Daržininkystės, sėklininkystės ir daržovių bei vaisių perdirbimo technikumą, kur dėstė botaniką. Ten dvejus metus buvo ir instituto direktorium. 1922 atvyko Lietuvon, atsiveždamas kartu daug įvairios selekcinės daržovių sėklos. Iš pradžių dirbo Dotnuvos selekcijos stotyje, po to Dotnuvos žemės ūkio technikume, 1925 paskirtas Žemės ūkio akad. lektorium, 1927 e. docento p., 1932 docentu, 1945 e.o. prof. Buvo ŽŪA sodininkystės-daržininkystės katedros vedėjas ir dėstė sodininkystę, daržininkystę, gėlininkystę. Tvarkė mokomąjį daržą ir sodą. Yra išvedęs keletą agurkų ir pomidorų veislių. Buvo vienas iš Jaunųjų ūkininkų ratelių organizatorių ir vadovų Dotnuvos apylinkėje. Rašė Žemės Ūkyje, Žemės Ūkio Akademijos Metraštyje įvairiais daržų bei sodų ūkio ir fenologijos klausimais, taip pat aktyviai dalyvavo ūkininkams skirtoje spaudoje. Iš jų minėtini rašiniai: Daržovių daigų auginimas 1940, Daržovių atmainų kilmė 1927, Gėlių auginimas sodybai 1930, Kaip pačiam išauginti geriausią rasodą daržui 1930, Taylorizmas bei Faylorizmas žemės ūkyje 1930, Racionalinės pamidorų derliaus realizacijos klausimu 1935, Taikomoji fenologija (nauja laida 1958) ir kt. Redagavo J. Strazdo ir dr. J. Krikščiūno Daržovių ir šakniavaisių auginimas [6]1938. *Br.P.*

2. V i n c a s (1875 IV 24 Jurbarke, Raseinių aps. — 1943 I Kaune) vargonininkas, chorvedys ir visuomenininkas. 1889

V. Nacevičius

baigęs Raseinių miesto mokyklą, 1890–92 muzikos mokėsi pas Veliuonos vargonininką J. Kumetį. 1896–1900 mokėsi Kaune J. Naujalio vargonininkų mokykloje. 1892 suorganizavo Jurbarke chorą ir su tuo choru 1893 dalyvavo Birutės šventėje Tilžėje. Nuo 1899 dalyvavavo slaptame Dainos chore ir jo veikloje. 1900–03 Šv. Trejybės, 1903–14 Karmelitų bažnyčios vargonininkas. 1899–1914 buvo pagrindinis Dainos choro dirigentas, paruošdamas ansamblius, solistus, dainininkus, instrumentalistams akompanuodamas pianinu. Vienas iš organizatorių pirmo viešo lietuviško vakaro-koncerto, įvykusio 1905 III 5 Kauno miesto teatre. 1907 Lietuvos moterų suvažiavime dirigavo Dainos chorui, 1908 V 9 šiam chorui dirigavo Kauno miesto teatre. I pas. karo metu pasitraukė iš Lietuvos ir 1915–18 gyveno Voroneže, kur dirbo lietuviškose mokyklose muzikos ir dainavimo mokytoju. Buvo sudaręs stiprų 120 moksleivių chorą ir su juo pasirodydavo reprezentaciniuose parengimuose. 1918 grįžo Lietuvon ir nuo tų pačių metų XII pradėjo dirbti Saulės mokytojų seminarijos kursuose; 1919–20 Kauno mst. karo nuostoliams apskaičiuoti komisijos sekretorius, vėliau Kauno mst. ir aps. socialinės apsaugos inspektorius. 1926 Šv. Trejybės bžn. vargonininkas. N. pradėjo silpnėti regėjimas, 1933 Lietuvos vyriausybė davė 150 lt. veikėjo pensiją, kuri 1936 padidinta ligi 200 lt. N. yra rinkęs liaudies dainas ir yra jas harmonizavęs ir, be to, gabeno ir plačiai skleidė draudžiamą lietuvių spaudą. Muzikos ir chorų reikalais rašė I pas. karo metu lietuvių spaudoje. *J.Ž.*

Nachičevan 1. Sovietų Sąjungos ‚autonominė respublika' Azerbaidžane, 5200 km², apie 120.000 gyv. (1958), sostinė N., prie Araksо upės, apie 20.000 gyv. N. apima didžiulį kalnų duburį 800–3000 m nuo j.l. Aukščiausia vieta yra Kapudžich kalnas 3917 m. Gyv. totorių grupės ir armėnai. Jie verčiasi žemės darbu, gyvulių auginimu, druskos kasyklų pramone. Klimatas gana sausas, miškų nėra. N. rusai okupavo 1828. Administracinis centras yra N. miestas prie Kiščai upės, apie 15.000 gyv. N. yra labai senas miestas, Ptolomajas jį vadina Naxuana.

2. N. prie Dono, Nachičevanna Donu, Sovietų Sąjungos mst. deš. Dono krante, 9 km į š.r. nuo Rostovo; apie 80.000 gyv. Jį įkūrė 1780 armėnų emigrantai, kurių palikuonys sudaro žymią dalį miesto gyventojų.

Nachimov Pavel Stefanovič (1803–1855) rusų admirolas. Pasižymėjo sąjungininkų Navarino jūrų kautynėse su turkų laivynu. Krymo karo metu komandavo rusų laivyną, bet ir vadovavo Sevastopolio gynybai. Mirė nuo žaizdų.

Nachtigal Gustav (1834–1885) vokiečių Afrikos tyrinėtojas ir kolonizatorius. Išėjęs medicinos mokslus, išvyko medicininių tyrimų į Alžirą ir Tunisą, kur išbuvo nuo 1861 ligi 1869. Prūsijos vyriausybė jį pasiuntė 1869 į negrų valstybę Bornu (dabar Br. Nigerija), į p.v. nuo Čado ežero. Į ten jis keliavo skersai Saharą, pro Mursuką ir Tibestį, kur atvyko kaip pirmasis europietis; 1870 pasiekė Kuką. Nuo 1870 ligi 1874 tyrinėjo Sudano sritis Bagirmi, Vadai, Darfurą ir Kardofaną. 1882 gen. konsulas Tunise. 1884 Bismarcko pasiųstas specialiu komisaru tariamai prekybos tikslais į V. Afriką, bet iš tikrųjų kolonizmo sumetimais, prie Vokietijos prijungė Togą, Kameruną ir P. V. Afrikos kolonijas. Savo keliones aprašė 1879-89 išleistame 3tt. veikale Sahara und Sudan.

G. Nachtigal

J. Wiese, G. N. 1914. *A.B.*

Nacija (lot. natio) įvairiais istoriniais laikais besikeičiančiomis prasmėmis vartojamas terminas.

Senovėje 1. pas romėnus užtinkama pirmykštė prasmė, kilusi iš veiksmažodžio nasci (lot. gimti), sietina su Cicerono minimu vaisingumo dievaitės Natio vardu ir išsilaikiusi nūdienėje ispanų k. (plg. išsireiškimą ciego de nacion ‚aklas iš prigimties'); 2. vėliau romėnai šį terminą taikė svetimoms ir laikomoms žemesnės kultūros tautoms (pvz. Sallustijaus nationes ferae Scytharum); 3. Šventraščio lot. vertime nationes reiškia pagonis.

Viduramžiais 1. teritorinis vienetas, priklausomybė kraštui ar miestui (pvz.

natione Senese, natione Florentina); 2. atskirų visuomeninių sluoksnių, ypač studentų, susigrupavimai (studentai univ. skirstėsi į nationes pirmiausia praktiškais sumetimais, tik vėliau pagal kraštus ir kultūrinę priklausomybę; stud. korp. Švedijoje ir šiandien taip vadinasi, pvz. Upplands nation); 3. naujos politinės prasmės n. terminas įgijo Konstancos bažnytiniame susirinkime (1414–48), kur pirmą kartą buvo balsuojama ne individualiai, bet nacijomis (atskiras n. sudarė prancūzai, anglai, ispanai ir italai, tuo tarpu prie vokiečių n. buvo priskirti lenkai, vengrai, skandinavai).

Šiandien n. terminas naudojamas: 1. politine prasme ir reiškia valstybės piliečių visumą (Lietuvos-Lenkijos jungtinėje valstybėje n. sudarė tik valdantysis abiejų tautų bajorijos luomas); 2. sociologine prasme: tauta (žr.); 3. kultūrine: ‚n. yra tauta, tapusi savo universaliai vertinga kultūrine kūryba neatstojamu nariu pasaulio tautų šeimoje... ne tautos gausingumas ir galingumas, bet išvidinis kultūrinis vertingumas sprendžia apie jos buvimą nacijų tarpe' (St. Šalkauskis).

J. Fels, Begriff und Wesen der Nation 1927; *E. Lemberg,* Geschichte des Nationalismus in Europa 1950; *E. Renan,* Pages françaises 1926; *St. Šalkauskis,* Lietuvių tauta ir jos ugdymas 1933.

K.J.Čg.

Nacionalinė gvardija (prc. garde nationale) 1. savanoriška milicija. Didžiosios prancūzų revoliucijos metu, 1789, Mirabeau pasiūlymu buvo įsteigta n.g., kurios tikslas buvo saugoti revoliucijos laimėjimus. N.g. vadu buvo paskirtas gen. Lafayette. 1795 Prancūzijoje n.g. buvo išformuota. Liepos mėnesio revoliucijos metu (1830) vėl atgaivinta ir išsilaikė ligi 1848 ir tų metų revoliucijoje suvaidino žymų vaidmenį. Prancūzijos pavyzdžiu ir kituose revoliucijos apimtuose kraštuose pradėjo kurtis n.g., pvz. Austrijoje. Galutinai n.g. panaikinta 1871.

2. JAV (National Guard) savanoriška milicija, suorganizuota atskirų valstybių, bet federalinės valdžios remiama. N.g. naudojama vidaus tvarkai palaikyti atskirose valstybėse, bet karo metu gali būti pašaukta į bendrą tautinę tarnybą. 1917, JAV įstojus į karą, 300.000 n.g. buvo pašaukta ir įjungta JAV armijon. II pas. karo metu n.g. paimta federalinei tarnybai, tačiau karui pasibaigus vėl grįžo valstybės kontrolėn. Valstybės gubernatorius yra vyriausias n.g. vadas savo valstybėje. 1958 JAV n.g. buvo 37.972 karininkai ir 353.494 eiliniai.

K.Alš. ir Rd.

Nacionalinės bažnyčios žr. Tautinės bžn.

Nacionalinės spalvos žr. Tautinės spalvos.

Nacionalinės šventės žr. Tautinės šventės.

Nacionaliniai bankai JAV, privatiniai komerciniai bankai, veikią išimtinai federalinės valdžios įstatymų nuostatais. Federalinė bankų kontrolė šiame krašte prasidėjo, kai 1863 kongresas vad. National Bank Act įgalino steigtis bankus, kurie nepriklausė atskirų valstybių bankinių įstatymų. Tuo būdu atsirado nacionalinių bankų sistema, vieningai tvarkoma vienodų federalinių įstatymų, šalia nuo seno veikusių bankų, kontroliuojamų išimtinai įvairių valstybių įstatymų. Tokia dualistinė priežiūros bei kontrolės atžvilgiu bankų sistema tebeveikia JAV iki šių dienų. Leisdama kurtis nacionaliniams bankams su notų emisijos teise, federalinė valdžia kartu išsprendė ir vieningos pinigų apyvartos klausimą. Iki tol apyvartoj ėjo, šalia valdžios monetų, tūkstančiai įvairios formos leidžiamų atskirų bankų besikeičiančios vertės notų. Federalinė valdžia, garantuodama visų nacionalinių bankų leidžiamų notų keitimą, drauge sudarė sąlygas joms kursuoti pagal jų nominalinę vertę. Pačios notos buvo padengtos specialiais federalinės valdžios lakštais, o atskiro banko notų emisija buvo apribota turimu įmokėtu kapitalu. Atskirų valstybių priežiūroj veikią bankai pasidarė vien depozitų bankais. N.b. buvo įpareigoti laikyti tam tikrą procentą turimų depozitų kaip rezervą indėlių išmokėjimo reikalui iškilus.

Sukūrus 1913 krašto centrinę bankų sistemą (Federal Reserve Banks), palengva n.b. taip pat nustojo notų emisijos teisės. Jie turėjo tapti savojo distrikto Federalinio rezervų banko nariais, tuo būdu pasiduodami įstatymų kontrolei. Tos prievolės neturį bankai veikia atskirų valstybių įstatymų nuostatais. Tačiau ir visi stambiausi pastarojo tipo bankai savanoriškai įsijungė į Federalinę rezervų sistemą, norėdami pasinaudoti centrinio banko eventualiais kreditais ir kitomis narių bankų privilegijomis. Pagaliau 1933 buvo įsteigta Federalinė indėlių apdraudos korporacija. N.b., priklausydami federalinei rezervų sistemai, automatiškai buvo įpareigoti apdrausti turimus depozitus minėtoj valdžios įstaigoje ir laikytis priežiūros nuostatų. Apsidraudimo prievolė galioja ir bankams,

veikiantiems atskirų valstybių įstatymais, jei tokie bankai yra savojo distrikto Federalinio rezervų banko nariai. Daugumas ir kitų nenacionalinių bankų įsijungė į indėlių apdraudos korporaciją, pasiduodami jos priežiūrai. Tuo būdu palaipsniui ne tik n.b., bet ir veikią atskirų valstybių įstatymais komerciniai bankai pasidavė federalinės valdžios kontrolei, kai stambesni iš jų tapo Federalinės rezervų sistemos nariais, o beveik be išimties visi pasidarė Indėlių apdraudos korporacijos dalyviais. Ši evoliucija suvienodino JAV gausingų komercinių bankų operacijų pobūdį, privertė laikyti reikalaujamo procento kasos rezervus ir pasiduoti didesnei ar mažesnei federalinių įstaigų periodinei bankų knygų revizijai. *J.Pžm.*

Nacionaliniai parkai, The National Park System of the United States, gamtos žymybėmis ir istoriniais įvykiais pasižymėję JAV vietos, įstatymais parinktomis priemonėmis apsaugotos nuo išnykimo ar sužalojimo, nacionalizuotos, laisvai prieinamos visiems krašto žmonėms ir administruojamos vidaus reikalų departamento atskiro skyriaus. Pirmasis nacionalinis Yellowstone parkas buvo įteisintas kongreso 1872, o parkų tarnybos įstaiga įkurta 1916. Pirmuosius penkis parkus, įteisintus XIX a., ligi 1914 prižiūrėjo ir tvarkė kariuomenė, nes dar nebuvo parkų tarnybos etatų. Daugumas n.p. įteisinti ligi II pas. karo, bet ir vėliau jų skaičius tolydžio didėja. Nauji n.p. įteisinami tik vietą žinovams gerai ištyrus ir priėjus bendros nuomonės, kad kandidatuojanti vieta tikrai pasižymi nepaprastu gamtos vaizdingumu, įdomumu ar kuriuo nors ten buvusiu svarbiu istoriniu įvykiu, pvz. visam kraštui reikšmingomis karo kautynėmis. Pagal dydį, reikšmę ir pobūdį visi n.p. skirstomi į kelias kategorijas: tikruosius n.p., nacionalinius istorinius parkus, nacionalinius monumentus, nacionalinius karinius parkus ir nacionalines istorines vietoves. Šalia bendrų visų JAV n.p. yra įteisinta kiekvienoj valstybėj vietinio pobūdžio, mažiau reikšmingi, valstybių n.p. Pirmasis toks valstybinis parkas (state park) buvo įteisintas 1864 Kalifornijoj, apėmęs Yosemite klonį ir Mariposos mišką. Pirmieji Naujorko valstybės parkai buvo įteisinti 1885. N.p. patapo ir gyvosios gamtos, ypač laukinių gyvulių, apsaugos vietomis. Jų dėka Amerikoje išliko neišnaikinti bizonai ir kai kurie reti paukščiai. Amerikos n.p. pavyzdžiu ir kitos šalys ėmėsi kurti gamtos apsaugos vietas. Jų yra įkurta ir Lietuvoje, pvz. Žuvinto ež., Punios miškas. Iš viso JAV yra (1959) 28 tikrieji n.p., 5 istoriniai n.p. ir 84 nacionaliniai monumentai.

America's Wonderlands — The National Parks 1959. *A.B.*

Nacionaliniai šokiai žr. Tautiniai šokiai.

Nacionalinis himnas žr. Himnas.

Nacionalinis klausimas žr. Tautinis klausimas, Tautų apsisprendimas.

Nacionalinis susirinkimas žr. Tautos susirinkimas.

Nacionalistų partija žr. Lietuvių nacionalistų partija.

Nacionalizacija (lot.) 1. dažniausiai reiškia suvalstybinimą, t.y. kurios ūkio šakos arba kurios įmonės išėmimą iš privataus ūkio ir atidavimą valstybės nuosavybėn; tokia n. samprata vyrauja D. Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Sovietų Sąjungoje ir kt.; 2. kartais n. reiškia valstybės intervenciją (kurią nebūtinai lydi suvalstybinimas), pasireiškiančią: a. kurios ūkio šakos arba kurios įmonės pajungimu viešosios institucijos kontrolėn ir b. užsienio nuosavybėje esančio turto nusavinimu ir perleidimu savo krašto teisinių arba fizinių asmenų nuosavybėn.

Kai n. pasireiškia kaip nusavinimas, nusavintas turtas gali būti arba konfiskuotas, t.y. atimtas be atlyginimo, arba už jį gali būti buvusiems savininkams atlyginta. Įvairių formų n. ypatingai padažnėjo I ir II pas. karų metais. Plačiausia betgi n. buvo pritaikyta Sovietų Sąjungoje, suvalstybinant beveik visą privatinę nuosavybę. N. suvalstybinimo prasme tarnauja kaip priemonė ūkio socializacijai, t.y. perėjimui iš privataus į socialistinį ūkį. Privačiame ūkyje n. kartais panaudojama kaip intervencinė ekonominės politikos priemonė, kurios valstybė griebiasi, siekdama kurios ūkio šakos arba įmonės kontrolės iš esmės liberaliniame ūkyje. Ryškus tokios intervencijos pavyzdys yra laikinė kurios pramonės šakos arba geležinkelių n. JAV karo arba perilgai nusitęsusio streiko atveju.

Daugelyje valstybių, siekiant krašto gerovės, yra nacionalizuoti (suvalstybinti) geležinkeliai, paštas, kasyklos, bankai ir kt. ūkio šakos, kuriose trūksta privačios iniciatyvos dėl jų nepelningumo, arba kurių buvimas privataus ūkio sektoriuje, ekonominės politikos lėmėjų įsitikinimu, bū-

tų žalingas krašto gerovei, arba kai to reikalauja valstybės saugumas.

1918 laikinoji Lietuvos vyriausybė paėmė į valstybės globą buv. Rusijos valstybės majoratų ir į Lietuvą negrįžusių savininkų miškus, o vėliau ir majoratų žemes. Nepriklausomoj Lietuvoj geležinkeliai ir paštas-telegrafas-telefonas tapo valstybės nuosavybe Maskvos taikos sutartimi (1920). Vėliau atsirado ir daugiau valstybinių įmonių: valstybės draudimo įstaiga, taupomosios kasos, radijo stotys ir kt. Raudonojo Kryžiaus loterija 1932 suvalstybinta ir paversta valstybės loterija. Siekdama ūkinės kontrolės arba papildydama privačios iniciatyvos trūkumą, nepriklausomos Lietuvos metu valstybė savo kapitalu dalyvavo Lietuvos banke, Žemės banke, Lietuvos viešbutyje, Spindulio spaustuvėje, Lietuvos Eksporte, Maiste, Cukruje ir kt. akcinėse bendrovėse. 1929 IX 1 valstybė savo portfelyje turėjo 151.610 akcijų, kurių nominalinė vertė siekė 50,5 mil. litų. Pajamų tų akcijų dividendų forma valstybė gavo: 1929 1,7 mil., 1930 2,2 mil., 1931 3,3 mil. lt.

C. D. Thompson, Public Ownership 1925; *B. Lavergne,* Le problème de la nationaliation 1946; *E. Davies,* National Enterprise, the Development of the Public Corporation 1946; *D. Mitrany,* Marx Against the Peasant 1951; *M. Einaudi,* Nationalization in France and Italy 1955; *D. Cesevičius,* Das Finanzsystem Litauens 1934. *J.Ppl.*

Nacionalizmas lojalumas tautybei ir tautinei valstybei, tautybės ir tautinės valstybės siekinius padarant daliniu ar absoliutiniu kolektyvinio ar asmeninio elgesio standartu. N. yra nelengvai ir nevienodai aptariamas, kadangi nevienodai aptariama tautybė ir tautybės bei tautinės valstybės siekiniai. Pvz. filosofas St. Šalkauskis nelaikė bendros kalbos būtina tautybės žyme. Iš tikrųjų, turime pavyzdžių (belgai, šveicarai, kanadiečiai ir kt.), kur keliomis kalbomis kalbančios grupės laiko save viena tauta. Antra, pvz., žydai daugelio laikomi tautybe, nors iki pat paskutiniųjų laikų jie neturėjo nei bendros kalbos, nei kitos tautybės charakteristikos, t.y. kompaktinės gyvenamosios teritorijos. Yra įvairių pažiūrų taip pat ir į tautybės ir tautinės valstybės siekinius. St. Šalkauskis, pvz., tautybės ir tautinės valstybės siekiniu laikė tautos moralinės didybės, ‚kylančios iš visuotinio žmonių dvasios turinio' kūrimą tautine forma. Iš kitos pusės, vokiečiui Heinrich von Treitschke tautybės ir valstybės idealu atrodė esąs tos valstybės ir tautos jėgos maksimalinis išvystymas pasaulyje.

N. skirtingai aptariamas ir skirtingų kultūrų kontekste. N. aptarimas anglų ir amerikiečių (ypač prieškarinėje) literatūroje dažnai skiriasi nuo europiečių kontinentinio aptarimo. Anglai ir amerikiečiai turi tendenciją tautybę tapatinti su pilietybe ir nacionalizmą su lojalumu valstybės siekiniams. Kontinento gi mąstytojai tautybę skiria nuo pilietybės, nacionalizmą laiko ištikimybe tautybei, nors toji ištikimybė ir priešintųsi valstybės siekiniams. Anglų ir amerikiečių literatūroje n. dažniausiai suprantamas kaip nusiteikimas asmeninius ir grupinius siekinius palenkti tautiniams siekiniams juos visus suderinant. Kontinentinėje literatūroje n. suprantamas kaip nusistatymas asmeninius ir grupinius siekinius subordinuoti tautiniams siekiniams, pastaruosius sudievinant. Todėl europinėje literatūroje ryškiau nei angloamerikinėje diferencijuojamas patriotizmas nuo n. Pvz. ką anglas E. H. Carr vadina n., lietuvis St. Šalkauskis pavadintų patriotizmu. E. H. Carrui n. nereiškia tautybės ir jos siekinių suabsoliutinimo, o Šalkauskis n. pasmerkia kaip tik už šitą tautos sudievinimą. N. reikšmė keičiasi, kadangi visuomeniniame gyvenime n. nėra realizuojamas vienas, bet kartu su kitomis tautos tikimomis vertybėmis. N. reikšmė ypač priklauso nuo politinės filosofijos ir valstybinės santvarkos sampratų. Taip demokratinio krašto n. yra skirtingas nuo totalitarinio n., nors abiejų n. reiškia aktyviai realizuojamą lojalumą tautybei ir tautinei valstybei.

N. psichologinis pagrindas yra prigimtinė savimeilė mylėti tai, kas sava: šeimą, kraštą, kalbą, papročius, kultūrą, tautą, valstybę. Toji meilė savą kraštą, savą kalbą ir t.t. laiko aukštesne už svetimą kraštą ar kalbą. Tačiau nei žmogus, nei tauta netampa nacionalistais dėl šios prigimtinės charakteristikos. Norint tai, kas savo išaukštinti, reikia žinoti, kas sava yra. Kūdikiui pvz. jo tėvų tautybė tėra tik potencialiai sava. Tautiečiais ne gimstame, bet tampame. Čia norima pasakyti, kad žmogus su tauta ir tautine valstybe yra surištas ne biologine, rasine, religine ar metafizine, bet santykine - sociologine prasme. Kūdikis ar jaunuolis, gyvendamas tam tikroje grupėje, įgyja tos grupės charakteristiką ir grupinį sąmoningumą. Tos grupės papročiai ir idealai ir t.t. jam tampa savi, nors jis pats būtų gimęs visai skirtingos grupės šeimoje. Tautybė, kitaip ta-

riant, atsiranda ne per gimimą, bet per ugdymą. Panašiai ir n. Nors tautinė savimeilė žmogui yra prigimtinė, ji tampa n. tik išugdoma. N. todėl ir išaugo tose tautose, kur išsiplėtė švietimas ir pačių žmonių dalyvavimas viešus reikalus svarstant. N. reiškia išugdytą tautinę savimeilę. Toji išugdytoji savimeilė tautybę ir tautinę valstybę pastato lygioje verčių eilėje su religija ir asmeninėmis vertybėmis, pvz. asmens laisve, arba net iškelia tautybę labiau už aukščiausiai vertinamas religines ar asmenines vertybes. Tokiu būdu tautybės ar tautinės valstybės siekiniai yra padaromi asmeninio ar bendruomeninio elgesio standartu. To standarto visuotinumas ar griežtumas, o kartu ir n. pobūdis, priklauso nuo to, su kokiomis vertybėmis ir kokiame santyky pastatomi tautybės ir tautinės valstybės siekiniai. N. todėl gali būti įvairių laipsnių.

Istorijoje n. išsivystė taip pat palaipsniui. Prieš XII a. n. žymių rasti buvo sunku, kadangi iki to laiko nebuvo susiformavusios nei tautos, nei centralizuotos valstybės, jau nekalbant apie tautines. Visų pirma, viduramžyje ėmė formuotis atskiros valstybės (Prancūzija, Anglija). Karalių dinastijos (pvz. Kapetingai Prancūzijoje) šitam formavimuisi turėjo daug įtakos. Valdžios centralizavimas vyko pamažu, centriniam kunigaikščiui-karaliui taikiai ar jėga įveikiant feodalinius valdovus. Parako išradimas labai pagreitino šį centralizacijos procesą. Su valdžios centralizavimu augo ir krašto atskirumo savisąmonė. Ilgainiui tą atskirumą norėta pažymėti ne tik valdžios suverenumu, bet ir ekonominės politikos atskirumu (merkantilizmas). XII–XIV a. išryškėjo kalbiniai skirtumai. Jų atsiradimas dar labiau pabrėžė valstybių atskirumą. Tautinė sąmonė dar labiau išryškėjo, kai buvo išrasta spauda, nes knyga geriau nei kitos priemonės galėjo tarnauti vienakalbių jungtimi. Reformacija XVI a. įvedė jau ir tautines bažnyčias. Reformacijos įtaka nacionalizmo augimui galima vertinti įvairiai. Du dalykai tačiau yra visai aiškūs. Viena, su protestantizmo plitimu kilo vietinės kalbos naudojimas ir spausdinta raštija (tautinė raštija jau buvo atsiradusi anksčiau — pvz. Dantė, Petrarka — bet ji dar nebuvo plačiai prieinama) ir antra, protestantų bažnyčioms atsisakant nepriklausomumo nuo valstybinių direktyvų, augo civilinės valdžios jėga. Tokiu būdu ryškėjo tautinė sąmonė ir statizmas, einą ranka rankon. Machiavellis reprezentavo abu. XVII a. Prancūzija ir Anglija jau buvo aiškiai susiformavusios tautinės valstybės. Prūsija to pasiekė XVII–XVIII a., gi Italija ir Vokietija — viena po kitos XIX a. Didžioji prancūzų revoliucija jau buvo ir nacionalistinė revoliucija, nors kartu ir skelbė universaliuosius idealus. Per XVIII a. Prancūzijoje (kituose kraštuose lygiagreta arba vėliau) keitėsi ir tautinės valstybės charakteris. Pirma n. buvo valdančiųjų ir turtingųjų klasių filosofija, dabar jis išplito masėse. Didžioji prancūzų revoliucija buvo masių nacionalizmo, kitaip tariant, tautinio kolektyvizmo gimtadienis. Šis masių n. įgavo bent keletą formų, kurių pagrindinės buvo demokratinė ir diktatūrinė. Anglijoje masių nacionalizmas išsivystė į masių demokratiją. Vokietijos nacionalizmas, prasidėjęs kaip liberalistinis judėjimas, prarado liberalistinį charakterį ir buvo atsidūręs totalitarizmo vergijoj (žr. Nacionalsocializmas). XIX a. pirmoje pusėje iškilo Balkanų n., kurį įkandin sekė Vidurinės ir R. Europos n., o kartu ir Lietuvos n. XX a. pradžioje n. pribrendo Azijos tautose, o XX a. viduryje uždegė ne tik Aziją, bet ir Afriką. Jei viduramžių gale ir naujųjų amžių pradžioje tautines valstybes galėjo sutramdyti Bažnyčia, kadangi ir jai priklausė lygaus stiprumo lojalumas, jei ne dar didesnis, kaip valstybei, šiais laikais Kat. Bžn. įtaka n. apvaldyti yra labai ribota. Protestantų ir stačiatikių įtaka, kur ji iš vis daroma, taip pat yra maža. Šių laikų n., kiek iš vis įmanoma, žaboja demokratija. Jį taip pat suvaldo, savo naudai palenkdamas, sovietinis komunizmas.

H. von Treitschke, Politik 1897–98; Royal Institute of International Affairs, Nationalism 1939; *G. Le Bon,* Psychologie des foules 1892; *F. Hertz,* Nationality in History and Politics 1944; *H. Kohn,* The Idea of Nationalism 1943; *St. Šalkauskis,* Lietuvių tauta ir jos ugdymas 1933; *L. Sturzo,* Nationalism and Internationalism 1946; *E. Lemberg,* Geschichte des Nationalismus in Europa 1950; *Pr. Kuraitis,* Nacionalizmas krikščioniškos doktrinos šviesoje 1936; *J. Keliuotis,* Nacionalizmas (N. Romuva 159, 1934); *P. Leonas,* Tautiškumas ir nacionalizmas (Kultūra 11–12, 1933); *J. H. Hayes,* The Historical Evolution of Modern Nationalism 1931. *V.Vrd.*

Nacionalliberalizmas politinė, ūkinė bei socialinė XIX a. srovė, daugiau ar mažiau pasireiškusi įvairiose Europos šalyse, išskyrus vad. klasinio liberalizmo kraštus — Angliją ir Prancūziją. Liberalizmo propaguojama asmens laisvė nacionalliberalų buvo sutapdyta su tautos laisve, o ilgainiui individo laisvė tapo subordinuota kolekty-

vo laisvei. Italų, vokiečių ir kitų tautų nacionalistai, pasigavę liberalizmo šūkių, tapo savo kraštų revoliucionieriais ir laisvės kovotojais. Nacionalizmo ir liberalizmo keliai paprastai išsiskiria, kai pirmasis pradeda dominuoti suvienytame ar išlaisvintame krašte. Pirmoji nacionalliberalinė partija Vokietijoje buvo įkurta 1867, išriedėjusi iš Pažangos partijos (Fortschrittpartei). Jos šalininkai buvo pasiturinčios ir išsimokslinusios miesto ir kaimo buržuazijos nariai. Parlamente ji rėmė Bismarcko kulturkampfą, o I pas. karo metu ji skatino naujų žemių grobimą ir neaprėžtą povandeninių laivų karą.

L. Bergsträsser, Geschichte der politischen Parteien in Deutschland ⁷1952; *St. Yla,* Laisvės problema 1956. *A.Mst.*

Nacionalsocializmas politinis vokiečių sąjūdis, pradėtas A. Hitlerio, 1919 I Münchene. 1920 II 20 sąjūdis persiorganizavo į partiją, pasirašydamas 25 punktų programą (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei). 1923 XI 8–9 Hitleris, gen. Ludendorffo ir ministrų pirm. Gustav von Kahr padedamas, Münchene siekė nuversti valdžią. Tačiau tai nepasisekė. Hitleris atsidūrė Landsbergo kalėjime, kur parašė Mein Kampf (1925). Toji knyga kartu su Alfredo Rosenbergo Der Mythus des XX Jahrhunderts (1930) išdėstė pagrindinius nacių įsitikinimus. N. laikytina organizuota pasaulėžiūra, visų pirma skirta paneigti pokario Vokietijos santvarkai ir jos politikai bei iš viso Vakarų kultūrai. N. politinėmis-Gestapo priemonėmis kovojo prieš ‚buržuazinį' žmogų, prieš liberalias demokratines-politines institucijas ir pačią demokratiją, prieš finansinį kapitalizmą, prieš ‚politinę katalikybę' ir apskritai prieš krikščionybę kaip ‚ištižinančią' tautą, prieš žydus kaip nearijus. Neigdami ir siekdami sunaikinti dabartį, naciai prievartą kūrė savą gyvenimo stilių. Pagrindinėmis n. idėjomis išskirtinos rasizmas, totalitarizmas, jėgos kultas ir vadizmas. Įsitikinę, kad istoriją kuria jėga ir prievarta, naciai skelbė, jog vokiečių misija buvo organizuoti jėgą ir per ją užvaldyti Europą ir pasaulį. Kadangi tik arijų tautos esančios vertos egzistuoti ir tik germaniškosios valdyti (jų tarpe vokiečiai buvo laikomi pirmiausieji), naciai tautas surūšiavo į aukštesnes ir žemesnes. Žydai kaip nearijai turėjo būti sunaikinti. Po jų žemiausia rase Europoje buvo laikomi slavai — rusai ir lenkai. Garbindami jėgą, naciai siekė pilnutinio ekonominės, karinės, politinės ir kultūrinės jėgos sukoncentravimo į valstybės rankas, kuriai piliečiai privalėjo absoliučiai paklusti. Tokiu būdu n. pasisakė prieš bet kokias valstybės nekontroliuojamas institucijas, ypač prieš religiją, nes ji konkuravo su valstybe dėl piliečių esminio lojalumo. Kitaip tariant, n. skelbė ir buvo sukūręs totalitarinę valstybę Vokietijoj. Toje valstybėje, reikia pridėti, visa valdžia buvo ne tik sukoncentruota vienoj institucijoj, bet ir vieno žmogaus, ‚führerio' Hitlerio, rankose. Ypač po 1942 nepasisekimų Sovietų Sąjungos fronte Hitleris pasidarė absoliutus asmeninis diktatorius. Valdydamas Hitleris rėmėsi intuicija; žmonėms valdžia buvo išaiškinama vado mistikos idėjų pagalba. Pagaliau, n. skelbė vokiečių tautos vienybę, kurią naciai vykdė, surinkdami iš visos Europos vokiečių kilmės asmenis (Volksdeutsche). Naciai taip pat rengė vokiečiams ‚gyvenamąją erdvę' (Lebensraum) Europos rytuose.

I d ė j ų š a l t i n i a i. N. ideologijai susidaryti yra turėję įtakos nemaža šaltinių. N. pagrindų paprastai ieškoma Fichtės filosofijoj apie tautinį socializmą, Nietzschės filosofinėse sampratose apie jėgą, valią ir antžmogį, Mendelio paveldėjimo teorijose, Gobineau ir H. S. Chamberlaino rasistiniuose raštuose, Treitschkės ‚jėgos valstybės' idėjoje, vokiečių geopolitikų išvadose, nacionalistiniame vokiečių tikėjime į savo tautos pašaukimą ir bendrą likimą, naciškajame ‚totalios mobilizacijos' ir ‚totalaus karo' moksle. Tų pagrindų reikia ieškoti taip pat itališkajame fašizme, jo organinės valstybės sampratoje, jo skiepijamoje buržuazijos ir liberalizmo neapykantoje, jėgos garbinime, supernacionalizmo organizavime.

I s t o r i j a. N. Vokietijoje išaugti padėjo sąlygos, susidariusios kraštui pralaimėjus I pas. karą. Tauta buvo šio pralaimėjimo emociškai sukrėsta, buvo nuginkluota, suvaržyta ūkiniame, politiniame, kariniame gyvenime. Hitlerio fanatiškas pasisakymas prieš ‚padiktuotą' Versalio taiką anksti jam laimėjo šalininkų tarp esančių ir buvusių karių. Ilgainiui ir pokario padėtim nusivylęs jaunimas ėmė linkti į n. pusę. Palaipsniui ir vidurinioji vokiečių miestiečių klasė, nuturtinta piniginės infliacijos ir nuelgetinta ekonominės krizės, kitur išgelbėjimo neberado kaip n. darbo, gerovės, tautinio atstatymo pažaduose. Vė-

liau n. ėmė stipriai remti ir didieji industrialistai ir prekybininkai, įsibauginę įsigalinčios komūnistų partijos, o taip pat nacionalistai, besiremią prūsiškais junkeriais ir militaristais. Taip palaipsniui Hitlerio partija, prasidėjusi Bavarijoj, persimetė į Š. Vokietiją ir paėmė valdžią į savo rankas. 1932 reichstago rinkimuose naciai laimėjo stambiausios Weimaro respublikoje partijos vardą, tačiau tų pat metų XI 6 rinkimuose prarado 2 mil. balsų. Betgi gen. Schleicherio nepartiniam kabinetui atsistatydinus, su Fr. von Papeno pagalba, prez. Hindenburgas padarė Hitlerį Reicho kancleriu (1933 I 30). III 5 įvyko nauji reichstago rinkimai, bet daugumos Hitleriui vis tiek nedavė (partija surinko apie 44% balsų ir apie 48% Reichstago vietų). 1933 II 28 Hitleris suspendavo pilietines teises; III 23 Hitlerio deklaracija vykdomoji valdžia perėmė įstatymų leidimo funkcijas; 1934 I 30 Hitleris panaikino federalizmą. Palaipsniui įvairių plebiscitų pagalba konsoliduavo valdžią vienose rankose. Visa tai pasiekti padėjo gerai organizuota nacionalsocialistų partija, kuri turėjo savo ginkluotas jėgas (Sturmabteilung, Schutzstaffel) ir gerai sudrausmintus vienetus visuose gyventojų sluoksniuose (Hitlerio jaunimą—Hitlerjugend, darbininkų frontą —Arbeitsfront, vokiečių mergaičių sąjungą —Bund Deutscher Mädchen ir kt.). Valdžią į savo rankas paėmęs, Hitleris perorganizavo ir ekonominį gyvenimą, įvesdamas valstybinį planavimą ir kontroles gamybos, žaliavų, eksporto, importo, devizų ir kt. srityse. Hitlerio šūkis buvo: ‚bendruomenės gerovė prieš individo gerovę'. Dinamiškai sukdamas valstybės ir ūkio aparatą, Hitleris taip pat stengėsi atgauti vokiečių prarastas žemes (Reinlandą 1936, Austriją 1938, tais pat metais Sudetus; Čekiją 1939, tais pat metais ir Klaipėdą). Beimdamas Dancigą iš lenkų, Hitleris išprovokavo II pas. karą. N. istorija toliau yra karo istorija. Hitlerio režimas ir partija žlugo 1945 IV 30, Hitleriui Berlyne nusižudžius ir armijoms greit pasidavus sąjungininkams.

A. Hitler, Mein Kampf 1925; *A. Rosenberg,* Der Mythus des XX Jahrhunderts 1930; Das Programm der NSDAP und seine weltanschauliche Grundlagen 1932; *H. B. Gisevius,* Bis zum bittern Ende 1946; *K. D. Bracher,* Die Auflösung der Weimarer Republic 1955; *M. S. Mayer,* They Thought They Were Free 1955; *W. Schäfer,* NSDAP Entwicklung und Struktur 1956; *Fr. Bayle,* Psychologie et etique du national-socialisme 1953; *J. Neuroh,* Der Mythos vom Dritten Reich 1957; *W. Hofer,* Der Nationalismus, Dokumente 1933–45, 1957. *V.Vrd.*

Nadault de Buffon Benjamin (1804-1880) prancūzų hidrotechnikas, prof., melioracijos kursų autorius.

Nadel Arno (1878 Vilniuje — 1943) žydų filosofinis religinis rašytojas, jaunystę praleidęs Vilniuje, vėliau gyveno Berlyne, kur reiškėsi kaip lyrikas, dramaturgas, muzikas bei dailininkas. Siekdamas palaikyti gyvą religinę tradiciją žodžiu ir garsu, pagal Rytų religinio palikimo, ypač judaizmo, pradus kūrė svarbiausią savo veikalą Der Ton 1921 (su įžanginiu žodžiu išleistas 1926), kur daugiau kaip dviejų tūkstančių eilučių nelengvai pasisavinamame veikale pirmiausia skelbė monoteizmą. Kitame savo pusiau muzikiniame, pusiau lyriniame kūriny Rot und glühend ist der Auge des Juden Maariwos eilėrašty autorius prisimena savo vaikystę Vilniuje: ‚O kaip sminga į mano sielą Vilniaus šventovių vakaro žavai... Ten nuskambėjo mano vaikystė'. N. mirė Auschwitzo koncentracijos stovykloje. *A.Špl.*

Nadelman Elie (1882 Lenkijoje — 1946) amerikietis skulptorius. 1902 išvyko į Müncheną tęsti meno studijų; 1905 pasiekęs Paryžių susilaukė kritikų dėmesio, ypač po savo 1909 parodos. Jo vardas buvo siejamas su tuometiniu kubizmo judėjimu. Persikėlęs į JAV 1914, darė stiprios įtakos amerikiečių dailininkams Naujorke. Jis tuo metu sėkmingai vertėsi portretų tapyba. Vėliau N. tematika pakrypo į to meto visuomenės ir madų šaržą. Tuo pačiu metu domėjosi ir rinko amerikiečių liaudies meną ir gilinosi į graikų meno studijas. Po 1929, pasišalinus iš aktyvaus dalyvavimo meno judėjime, jo įtaka sumažėjo. To laiko du dideli architektūriniai užsakymai: Fuller pastatui 1931 ir Manhatano bankui Naujorke. *R.Žk.*

Nadeždin Nikolai Ivanovič (1804–1856) rusų istorikas, rašęs apie rusų tautą, Rusijos miestus. Išsp. Plemia russkoje v obščem semeistve slavian, Izsledovanija o gorodach russkich, Ob etnografičeskom izučenii russkago naroda, O zagraničnych raskolnikach 1846.

Nadeždinsk žr. Serov.

Nadiejiškiai k. Vabalninko vls., Biržų aps. Apie 1880 kaimo lauke buvo rastas žalvarinis kirvukas ir perduotas grafo Tiškevičiaus Astravos dv. vadovybei. Radinio likimas neišaiškintas. Be to, čia buvo senojo ir vidurinio geležies amžiaus pradžios

pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Juose susidurta su nedeginiais žmonių kapais.

Nadiras yra dangaus skliauto ir vietos statmenos tiesės taškas, guljs nematomoje dangaus skliauto dalyje. N. yra priešingas taškas zenitui, kuris guli viršum stebėtojo galvos (žr. Dangaus skliautas).

Nadir Kanas (1880–1933) Afganistano emiras, padišachas (1923–33). Buvo kilęs iš stambiųjų žemininkų sluoksnių ir atstovavo konservatyvinei linkmei. Į politinį gyvenimą įsitraukė, būdamas krašto apsaugos ministru (1919–23) ir vėliau pasiuntiniu Paryžiuje. Kai emisaras Amanula ėmė ,varyti liberališkesnę politiką, N.K. suorganizavo sukilimą prieš jį. Jį nuvertęs, pats pasiskelbė emiru. Žuvo nuo sąmokslininkų.

Nadir Šachas (1688–1747) Persijos valdovas (1732–47) didysis karo vadas, nukariautojas, tretysis po Džengiskano ir Timurlenko. Kilęs iš turkų Ašfarų klajoklių giminės, dar jaunas pasižymėjo plėšikiškais žygiais gimtojoj Chorosano provincijoj. Jo metu Persijoj buvo įsigalėję afganai ir turkai. Jaunasis N.Š. pradėjo kovoti su jais ir pasižymėjęs tapo šacho Tachmaspu II karo vadu (1726). Dabar pradėjo didžiausius karo žygius, nukreiptus pirmiausia prieš afganus ir turkus. Kariaudamas su pastaraisiais įsigijo Armėnijos sritis. Kai šiame kare dalyvavęs Tachmaspu II ėmė taikytis su turkais, N.Š. pašalino jį ir pats pasiskelbė regentu jo nepilnamečio sūnaus vietoj (1732). Po šio mirties pasiskelbė kanu N.Š. vardu (1736) ir tais pačiais metais vainikavosi. Toliau kariavo su turkais ir įsigijo Gruziją. N.Š. ne tik išvarė afganus iš krašto, bet dar žygiavo į patį Afganistaną ir jį iš dalies nukariavo.

Nesitenkindamas išlaisvinęs Persiją iš svetimųjų valdžios, N.Š. ėmė kariauti aplinkinius kraštus ir užėmė Š.v. Indiją su Delhi miestu, Beludžistaną ir šiaurėje pasiekė Bucharą bei Chivą. Tuo būdu sukūrė didžiąją Persiją, nors tuo ir nepatarnavo jos gerovei. Plėšikiškais mokesčiais įsipyko visiems gyventojų sluoksniams. O religine politika, kur stengėsi sulydinti mahometonus, sunitus su šiitais, sukėlė prieš save persų dvasininkus. Mat, šiitų sekta jau nuo XVI a. buvo virtusi lyg tautine persų tikyba. Tad jo didieji nukariavimai paliko be didesnių padarinių. Tik pačią Persiją jis paplatino į šiaurė ir rytus maždaug iki dabartinių ribų. Jo karai su turkais išėjo į naudą Rusijai ir Austrijai. Pirmoji jais pasinaudojo brautis į Užkaukazę ir užėmė Baku. Austrijai jis palengvino spausti turkus Balkanuose. N.Š. žuvo sąmokslininkų auka.

V. Minorski, Ésquisse d'une histoire de N. S. Publ. de la société des études iraniennes et l'art persian 10, 1934); *L. Lockhart,* N. S.: A Critical Study Based Mainly upon Contemporary Sources 1938.

Nadler 1. Josef (g. 1884) literatūros istorikas, nuo 1912 prof. Šveicarijos Friburgo univ., Karaliaučiuj nuo 1925, Vienoj nuo 1931 iki 1945. N. ypač pasižymėjo savo naujo metodo vokiečių literatūros istorija, pavadinta Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften, pradėta leisti 1912 ir kurios ligšiol išėjo penkios, kiek skirtingos, perdirbinėtos laidos. Šis naujas, kad ir vienašališkas, kilčių ir gamtovaizdžio metodas, literatūrai turi išliekančios vertės. Taip pat reikšmingas impresionistinis, sugestyvus stilius. Naujasis kilčių ir gamtovaizdžio (geografinis) metodas, atsisakydamas senojo pozityvistinio ir aprašomojo W. Schererio metodo, mažiau vietos skiria autorių biografijai, o daugiau sklaido ir analizuoja jų raštus ir jų veikmę. Iškeliami ir mažesni, ligtol nepastebėti autoriai. Nemaža vietos savo literatūros istorijoje N. skiria periferinėms sritims, ypač vokiečių ir rytinių tautų santykiams. Nekartą yra lankęs su literatūrinėmis paskaitomis Pabaltijo valstybes, jų tarpe ir Lietuvos univ. Būrelis lietuvių germanistų yra buvę N. mokiniai. Eilės V. Europos univ. garbės daktaras. Išsp. Die Berliner Romantik 1921, Der geistige Aufbau der deutschen Schweiz 1924, Das Schrifttum der Sudetendeutschen 1924, Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften 1912–28 (^{3}1929–32; 4-ji laida pavadinta Literaturgeschichte des deutschen Volkes 1938–40; 5-ji perdirbta laida pavadinta Geschichte der deutschen Literatur 1951), Hamann, Kant, Goethe 1931, Literaturgeschichte der dt. Schweiz 1932, Das stammhafte Gefüge des dt. Volkes 1934 (^{4}1941), Deutscher Geist—Deutscher Osten 1937 (keliama Adomo Mickevičiaus reikšmė), Wien und sein Strom 1945, Dt. Alt-Österreich 1948, Franz Grillparzer 1948, J. G. Hamann 1949, Jos. Weinheber 1952, Literaturgeschichte Österreichs ^{2}1951. Išleido kritinę Hamanno raštų laidą Sämtliche Werke 1949–53, J. Weinheberio Sämtliche Werke 1953–54. N. literatūros istorijos kryptį buvo perėmęs prof. J. Eretas.

Kleines Nachspiel 1954 (autobiogr. su veikalų sąrašu); *A. Tyruolis*, Literatūros istoriko sukaktis (Draugas 169, 1954); ('') Prof. J. Nadleris ir jo naujausioji literatūros istorija (Aidai 1, 1955).

A.Špl.

2. Vasilii Karlovič (1841—1894) rusų istorikas, Charkovo univ. prof. Išsp. Adalbert Bremenskij 1867, Metternich i europejskaja reakcija 1882, Imperator Aleksandr I i ideja sviasčennago sojuza 1886, Bazelskij sobor i ego značenije.

Nadruva senoji prūsų žemės kiltinė sritis, pirmą kartą paminėta apie XIII a. pusę sudarytoje Liber Census Daniae (žr.). 1253 vad. Mindaugo dovanų akte minima ‚terra Nederowe', jei tai nėra klaidingai (Uederowe vietoje Ueredowe) užrašyta Vereduvà (Ariogalos vls. plv. ir Vereduvaitės k.), galėtų irgi būti laikoma N., nes jame kartu su Žemaičių sritimis paminėta ir Dainava. Perdėm klaidingas H. Łowmiańskio spėjimas, kad Nederowe identifikuotina su Nadrowsie. Pastarasis yra tik lenkiškas (iš nad ‚ant' + Rowsia = Raūsvė, kair. Šešupės intakas) žemėlapinis Būgnų k. (Paežerių vls.) vardas. Valsčiaus buvo rašoma Nadrausvė ir tai gali būti sulenkinta iš pačių žmonių vartotos lyties *Añtrausvė. Darybai plg. to krašto vietovardžius S. ir N. Antupiai (du Gižų vls. k.), Antabūdis (Griškabūdžio vls. k.), Antaviliai (Kybartų vls. k.). Ir, be to, pats Būgnų k., matyti, visai naujas. Jo nemini nė J. Totoraitis (Sūduvos Suvalkijos istorija), išskaičiuodamas visus 1744 Vilniaus sinodo aktuose suminėtus kaimus. — Ordino kronikininkas Petras Dusburgietis (žr. Dusburg), išvardydamas prūsų sritis iš vakarų (nuo Vyslos) į rytus, N. vadina septintąja (Septima Nadrowia) ir jai kronikoje paskirtas net atskiras skyrelis, pavadintas ‚De bello Nadrowitarum' (Apie nadruvių karą). Iš kronikos visų pirma sužinome, kad nadruviai kartu su skalviais ir sūduviais 1255 ‚plėšdami ir degindami' nusiautę Sembą, nes buvę įpykę kam sembai ‚pasidavę tikėjimui ir broliams (= kryčiuočiams) ir bijoję, kad ir patys turėsią per juos pasiduoti'. N. apsaugai nuo netikėtų kryžiuočių puolimų, grįžtant iš to žygio, bendromis jėgomis buvo pastatyta Vėluvos (žr.) pilis ir joje palikta stipri įgula, vadovaujama Tirškos. Pasibaigus 15 metų trukusiam antrajam prūsų sukilimui, numalšinus pagudėnus, varmėnus, notangėnus, bartus bei sembus, Ordinas 1274 puola N. Tirškai išdavus vokiečiams Vėluvos pilį, ‚daug N. galiūnų ir didikų su šeimomis' patys perėję kryžiuočių pusėn ir tuo žymiai susilpninę srities atsparumą. Puolama buvo iš Sembos, pirma vadovaujant jos vaitui Ditrichui von Liedelau, o vėliau ir pačiam Ordino magistrui Konradui von Tierbergui. Kronikininko suminėti tik trys svarbesni karo žygiai, bet kartu pabrėžiama, kad N. ‚šlovingai kariauta daug karų, kurie būtų labai nuobodu atskirai pasakoti'. Kiek iš tikrųjų truko N. nukariavimas, iš kronikos neaišku. Bet kadangi tie trys žygiai aprašyti vienas po kito, aprašymus jungiant žodžiais ‚ne ilgai po to' (non longe posten) ir ‚paskiau' (deinde) ir, be to, toliau dar pasakyta, kad karas su skalviais pradėtas jau nukariavus N., tai tenka spėti, kad Ordinas šią sritį bus nukariavęs, palyginti, greitai, kokių dvejų trejų metų būvyje. Po Skalvos nukariavimo dar ilgokai kariauta su sūduviais. Taigi 1283, kada Ordinas, galutinai palaužęs prūsų pasipriešinimą, pradeda karą su Lietuva, faktiškai laikytini tik Sūduvos nukariavimo data.

N., kaip ir kitos prūsų kiltinės sritys skirstėsi tam tikrais mažesniais sritiniais vienetais, šaltiniuose vadinamais lot. territorium, sen. vok. gebît, lyg kokiais valsčiais. Kronikoje jų suminėta tik du Rethow ir Catthow. Pirmosios vietovės vardas prūsiškai turėjo skambėti *Reitavā (plg. liet. Rietāvas). Reitavoje kronika mini (be vardų) dvi pilis, kryžiuočių sudegintas jau pirmojo N. žygio metu. Vadinasi, Reitava turėjo būti kur nors netoli Sembos pasienio, iš kur Ordinas pradėjo N. puolimą. Tiksliau jos lokalizuoti neįmanoma, nes pavadinimas, matyti, vėliau yra išnykęs. Be aiškaus pagrindo H. Łowmiańskis mėgino Reituvę jungti su Briedlaukiais (Pilkalnio aps.). Šaltinių Catthow skaitytina pr. *Katavā, kuriai atliepia dabartinė Katniavà (žr.). Katavoje buvo pilis Otholicia, kurią puldami kryžiuočiai turėję pavartoti tam tikras kopėčias pilies sienoms perlipti. Vardas, matyti, iškraipytas, gal būt skaitytinas pr. *Auktalikai (: pr. *auktas ‚aukštas' + asm. Licke, plg. Auctowangos: pr. wangus ‚lydimas', Bretkūno vanga ‚dirva'; Auctigirgen = liet. Aukštogiriai, Labguvos aps. k.). Trečiojo svarbiausio Ordino žygio į N. metu vėl buvo sudeginta pilis Cameniswika. Vardas atrodo sudurtinis: pr. vs. km. *Kaminis (plg. asm. Camynis) + *vikā (nežinoma reikšmė),

t.y. Kaminio vika. Ši pilis lokalizuojama Kamsviko (žr.) piliakalnyje netoli Įsruties. Be abejo N. bus buvę ir daugiau pilių, nes kronikininkas pabrėžia nadruvius turėjus žymių karinių pajėgų ir daug tvirtovių (haberent magnam potentiam armatorum et plures munitiones). Kronikos teigimu N. buvusi ir garsioji prūsų šventovė Romuva (žr.). Dar pažymima, kad Ordinui nukariavus N., dalis nadruvių apleidę kraštą ir emigravę Lietuvon. — Ploto atžvilgiu N. prašoko tik viena Sūduva. Tačiau jos ribos iš šaltinių galimos tik apytikriai nustatyti. Iš 1326 Bartos ribų aprašymo ir 1352 Ordino ir Sembos vyskupo dalybų akto, palyginti, tiksliai atsekama tik vakarinė N. riba su Semba, Unsatrapiu ir Barta. Ji ėjo nuo Kuršių Marių į pietus Timbrės, toliau Nėnos ir Ašvinės (vok. Swine) upėmis iki Galindos ribų į pietus už Rėžavo ež. Pietuose N. galėjo siekti Mauro ež. ir Unguros upę, o rytuose, ribodamasi su Sūduva, buvo ištisusi maždaug iki dabartinės Rytprūsių – Lietuvos sienos. Šiaurėje už Įsruties N. dūrėsi riba su Skalva. Kai kurie autoriai, pvz. O. Weise, mano, kad Šešupės žemupy galėjo siekti net Nemuną. XIV–XV a. senu įpročiu N. vardu vadinta vienas Ordino valstybės kameramtas (adm. vienetas). Jam priklausė Narkyčiai, Plyviškė, Tiltininkai (netoli Plyviškės), Kalėnai (netoli Toplaukio), Ažlaukis (Skiravos apl.), Stabalaukis, Įsrutis, Tamava (dabar Tamaviškiai, Įsruties aps.) ir dar keturios kitos vėliau išnykusios vietovės. O vietiniu geografiniu terminu vokiečiai šios prūsų srities vardą (vok. Nadrauen) vartojo iki pat paskutinių laikų. Šaltiniuose N. vardas rašomas Nadrauia, Nadrua, Nadrowia, Nadrow, Nadrowen, o jos gyventojai vadinami Nadrowitae, Nadrowen, Nadrowiten, Nadrowini. Patys prūsai srities vardą bus tarę *Nadravā, o pietinėje tarmėje ir *Nadravō. Vardo etimologija nėra aiški. K. Būga spėjo jį esant sudurtą iš pr. na ‚ant' ir *dravis (plg. pr. drawine ‚avilys medyje'), kuriai atliepia liet. dravis, dravė, drevė ‚didelė stora pušis su skylėmis bitėms gyventi arba aviliams daryti; uoksas, išduba medyje', o ši vėl neatskirtina nuo skr. dravya- ‚medžiui priklausąs', go. triu ‚medis', prasl. *dervo, rus. derevo ‚t.p.'. Taigi N. lietuviškai reikštų ‚Antādravė'. Darybai plg. Antāzavė (žr.), senosios kartos tarime ir Antāzalvė : Zálvas (ež.), Antāžiegė (Dusetų vls. k.) prie Žiego ež. Etimologija juo įtikimesnė, kad ir Pagudės bei Pamedės vardai taip pat susiję su krūmu ir giria. Lietuviškieji pavadinimai N a d r u v à ir n a d r ù v i s pasiūlyti K. Būgos iš analogijos su Lietuvà : lietùvis, Linkuvà : linkùvis.

Peri de Dusburg Cronica terre Prussie (Scriptores Rerum Prussicarum I, 1861); *M. Toeppen*, Historisch - comparative Geographie von Preussen 1858; *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego I–II, 1931–32; *Weise*, Die alten Preussen 1934; *K. Būga*, Lietuvių kalbos žodynas I–II, 1924–25. *A.S.*

Nadson Semen Jakovlevič (1862—1887) rusų poetas. N. yra vienas būdingiausių priešsimbolistinės epochos atstovų rusų poezijoje. Būdingi yra du reiškiniai: nepaprastas N. lyrikos populiarumas savo laiko miesčionių tarpe ir itin blankus, bekraujis tos ašaringos lyrikos pobūdis. N. rezignacija atspindėjo nusivylusios ‚narodnikais' rusų visuomenės nuotaikas. Jaunas mirė džiova.

Naegelen Marcel Edmond (g. 1892) prancūzų politikas, II pas. karo metu dalyvavęs rezistenciniame sąjūdy. Nuo 1945 parlamento atstovas, socialistas. 1945–48 švietimo ministras, 1951 Alžiro gubernatorius, 1953 kandidatavęs į prezidentus.

Naevius Cnaeus (apie 270 — apie 201 pr. Kr.) pirmasis žymiųjų Romos poetų, rašęs graikišku pavyzdžiu tragedijas, ypač komedijas, kuriose pajuokė savo meto žymiuosius asmenis. Už konsulo Q. Metello pajuoką N. buvo kalintas, bet tribūnų pagalba išleistas. Už Scipiono Afrikiečio įžeidimą buvo priverstas išsikelti į Utiką, kur ir mirė. N. sukūrė taip pat ir naują dramos rūšį fabula praetexta. Tai tautinė romėnų drama, kurios turinys imamas nebe iš graikų mitologijos, bet iš romėnų istorijos. Vienos šių dramų (Romulus) turinį sudaro Romos įkūrimo sakmė, kitos (Clastidium) — M. Marcello didvyriškumas nugalint Viridumarą 222 pr. Kr. Dar senoviniu romėnų metru saturniju eiliuotu chronologinio pobūdžio epu Bellum Poenicum N. apdainavo savo meto istorinį įvykį — pirmąjį punų karą, kuriame jis pats dalyvavo. N. labiausiai nusipelnė romėnų literatūrai tuo, kad pirmasis medžiagą savo veikalams ėmė iš romėnų istorijos. Apie N. pagarbiai atsiliepia Ciceronas, Vergilijus gavo iš jo stiprų paskatą savo Eneidai. N. veikalų teišliko nuotrupos. Epo fragmentai: W. Morel Fragmenta poetarum Latinorum 1927; tragedijų: A. Klotz Scaenicorum Romanorum fragmenta 1, 1953;

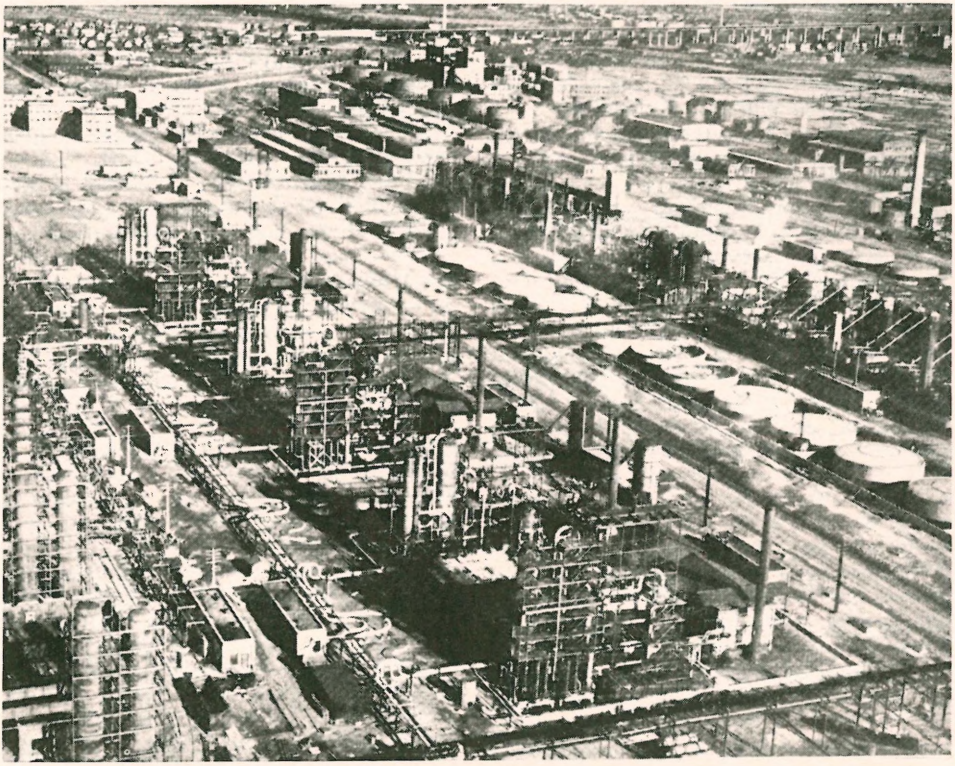

New Jersey rafinerijos

komedijų — O Ribbeck Fragmenta scaenicae Romanorum poeseos 2, 1898; paaiškinimai: Naevius poeta, išl. E. V. Marmorale ²1950; tekstas ir angliškas vertimas: The Loeb Classical Library, Heinemann: Remains of Old Latin II.

E. Fraenkel, Real-Enc. d. klass. Alt. A. Pauly u. G. Wissowa, Erg. t. 6, 1935. *A.Rkš.*

Näf Werner (g. 1894) šveicarų istorikas, nuo 1925 Berno univ. prof., rašęs daugiausia naujųjų amžių istorijos klausimais. Jo svarbiausias veikalas yra Die Epochen der neueren Geschichte 1945–46. Kiti veikalai: Kriegsursachen und Kriegschuldfrage von 1914, 1935, Eidgenossenschaft u. das Reich 1940, Staat und Staatsgedanke 1935, Vadian und seine Stadt St. Gallen 1947–57, Wesen und Aufgabe der Universität 1950. Nuo 1943 leidėjas Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte; redaguoja Quellen zur neueren Geschichte.

Nafta (gr. naphta ‚degamasis aliejus') yra angliavandenilių mišinys, kuris retkarčiais išsisunkia iš žemės į paviršių ir sudaro n. ežerėlius. Dažniausiai n. gaunama iš gilesnių žemės sluoksnių, gręžiant šulinius. Neapdirbta n. dažniausiai būna šviesi, mažo klampumo; pasitaikanti rečiau rusvos ar net juodos spalvos (pvz. Meksikoje randama) n. būna klampi, nemalonaus kvapo, kuris pareina nuo sieringų junginių.

N. pirminis susidarymas siejamas su siluro geologiniu periodu. Kiek mažiau n. susidarė devono ir karbono perioduose, o tretiniame periode vėl susidarė gana žymūs n. kiekiai. N. kartais randama ten, kur susidarė (pirmapradžiuose sluoksniuose), tačiau dažniausiai ji, būdama skysta, keitė savo požeminę vietovę, kol pakliuvo tarp vandens ir naftos nepraleidžiančių sluoksnių. Nustatyta, kad nafta rinkosi iškilesnėse slenkančio smėlio sluoksnių dalyse, vadinamuose ‚balnuose' (antiklinalėse), o vanduo bei jo prisotintas tirpalas mineralinėmis druskomis—to paties sluoksnio įdubimuose (sinklinalėse). Iš aplinkos

geologinių sluoksnių formacijos dažnai pavyksta atspėti ir n. laukų buvimą požemyje. Kartais n. susigeria į palyginti minkštą kalkakmenį su trupučiu smėlio ir molio ir sudaro kukerzitą (žr. Kukerzitas).

N. laukams nustatyti naudojami įvairūs prietaisai, kaip seismografiniai įrengimai, Eötvös sukamosios svarstyklės, gravimetrai. N. išėmimas iš šulinių priklauso nuo aplinkybių. Jeigu pataikoma pragręžti į n. sluoksnį, kuris būna po natūralinių dujų slėgimu, n. trykšta su didele jėga, fontano pavidalu, o kartais su vandeniu bei mineralinėmis druskomis. Geriau n. išgauti iš požeminių šulinių į juos pompuojamas vanduo, dujos ar oras. Tuo būdu pavyksta žymiai pakelti n. šulinių našumą. Geologui tenka nemaža atsakomybė gręžiant naujus n. šulinius, nes pragręžus į natūralinių dujų sluoksnį, gretimų šulinių gamyba gali sutrikti dėl sumažėjusio slėgimo ir pn. N. mažais kiekiais pradėta eksploatuoti nuo 1858. Tuo metu gautas žibalas daugiausia buvo taikomas apšvietimui. Pritaikius mechaniškus grąžtus n. eksploatacija žymiai padidėjo, ypač atsiradus vidaus degimo varikliams. Neapdirbta n. transportuojama vamzdžiais ir tanklaiviais į n. apdirbimo įmones. Kartais tokios įmonės įrengiamos visai netoli n. laukų.

Geologijos mokslo pažanga, n. chemiškos sudėties studijos bei pritaikymas modernios organinės chemijos reakcijų teorijos, įgalino kiek logiškiau aiškinti ir n. kilmę. Nėra abejojimo, kad n. yra susidariusi iš organinės kilmės medžiagų: mažų gyvių bei augalų likučių. Amžių būvyje jų likučiai rinkosi beorėje aplinkoje ir palyginti žemose temperatūrose (apie 60–80°C) ir aneorobinių bakterijų įtakoje skaidėsi: baltyminės ir cukrinės medžiagos suskilo, o riebalinės, dažniausiai rūgščių pavidalu išsilaikė. Manoma, kad iš šių riebalinių medžiagų amžių būvyje susidarė šiandien randama n. Jauniausia n. turi apie 10 mil. metų. Veikiamos aplinkos mineralinių katalizatorių (rūgščių savybių molio) įtakoje, palyginti, žemose temperatūrose (60–80°C) riebalinės medžiagos keitėsi į lakesnius junginius — angliavandenilius. Tokių reakcijų galimumą panašiose sąlygose šiandien patvirtina organinių reakcijų studijos laboratorijose. Šią teoriją taip pat patvirtina ir faktas, kad n., randama aplinkoje, kuri nebuvo palanki mineralinių katalizatorių veikimui, pvz. kvarco smėlio sluoksniuose, yra mažai pakitusi ir joje randama gana daug riebalinių rūgščių, turinčių net dvigubų jungčių. Tokia ‚pirminė' n. randama Meksikoje ir kitur (Wyomingo valstybėje, JAV).

N. pagrindą, chemiškai, sudaro angliavandeniliai. Pastarieji gali siekti net iki 98%, pvz. Pensilvanijos n. Meksikos ar Kalifornijos n. teturi tik apie 50% angliavandenilių. N. randami angliavandeniliai būna arba sotūs dažniausiai linijinės formos grandinės (C_nH_{2n+2}, kur n būna nuo 1 iki 12 ir nuo 24 iki 36 vienetų) vadinami parafinais, arba žiedinės formos: cikliniai parafinai-naftenai (C_nH_{2n}) ir aromatiniai junginiai (C_nH_n). Olefinų (žr.) n. randama labai maži kiekiai. Iš cikloparafinų daugiausia paplitę yra cikloheksanas ir ciklopentanas, mažiau cikloheptanas. Aromatiniai angliavandeniliai, pvz. benzeno, ksilenų, n. randami mažais kiekiais. Didesni kiekiai pasitaiko tetrahidro naftaleno ir jo homologų. Be angliavandenilių, naftoje randame ir deguonies turinčių junginių, ypač nafteninių rūgščių. Tai ciklopentano kiltiniai, susidarę oksiduojant ciklopentano homologus (žr. Karboksilinė grupė). Šios rūgštys n. produktuose nepageidaujamos ir yra išvalomos plaunant n. produktus šarmais. Rumunijos n., palyginti, gana turtinga nafteninių rūgščių (iki 3%).

Sieros junginių n. būna nedaug (nuo 0,01 iki 0,1%). Kiek daugiau jų turi Meksikos n. Šie junginiai (merkaptanai, tiofenai ir pn.) suteikia n. nemalonų kvapą, o n. dirbiniuose sukelia metalų koroziją, užtat stengiamasi iš n. juos pašalinti. Azotinių junginių n. sutinkama nedaug (nuo 0,008 iki 0,1%), tačiau Kalifornijos n. jų randama net apie 2%. Vyrauja chinolinas ir jo kiltiniai. Meksikos n. randame gana daug asfaltenų; tai yra neutralūs, polikondensacijos produktai, susidarę iš žiedinės formos (aromatinių ir cikloparafininių-nafteninių) angliavandenilių. Jų kiekis svyruoja nuo 1,5 iki 40%. Be to, n. pasitaiko metalų organinių junginių, arba emulsijos (ištirpusių druskų vandenyje) arba naftenatų (vanadžio, nikelio, geležies ir pn.) pavidalais. N., pagal savo chemišką sudėtį skirstoma į parafininę, nafteninę, nafteninę-aromatinę, asfaltinę ir asfaltinę-aromatinę. Atsižvelgiant į n. sudėtį vykdomas ir tolesnis jos apdirbimas. Apdirbant naftą gaunama gana daug prekyboje sutinkamų n. produktų: benzino (lengvo, vadinamo

petroleterių, motorinio ir sunkaus), žibalo, dizelinės (dujinės) alyvos, tepamųjų alyvų, vazelino, parafino, parafininės alyvos, asfalto, kokso, suodžių ir pn. Parafininės kilmės n., frakcinuota distiliacija, skirstoma į lakiąsias medžiagas (iki 300–350°C), o likutis, jeigu neskiriamas aukštų temperatūrų skaldymui (krekingui), perdirbamas į mineralinius tepalus, vazeliną ir parafiną. Asfaltinės kilmės n. distiliacijos likutis duoda asfaltą.

Paprastai n. turi mažą procentą lakių medžiagų (benzino), o jo pareikalavimas, paskutiniu laiku, aviacijos ir kitiems vidaus degimo varikliams vis kilo. Benziną pradėjo gaminti iš sunkesnių n. produktų skaldymo būdu (aukštose temperatūrose 400–500°C), naudojant katalizatorius arba be jų. Pastaruoju laiku benzinas gaminamas ir polimerizuojant labai lakius skaldymo produktus (dujinius). Gauti produktai hidrogenuojami. Tokiu būdu benzino produkcijos kiekis pakilo iki 30–40% visos gaunamos neapdirbtos n. Skaldymo būdu gautas benzinas yra kiek geresnės kokybės, ypač dėl savo aukšto oktano skaičiaus. Benzinui, kaip ir kitiems n. produktams yra išdirbti standartai, kuriems šie produktai turi atitikti, pvz. distiliacijos kreivė, klampumas įvairiose temperatūrose, kaloringumas, rūgštingumas ir pn. Pagal lakumą n. skirstoma į benzino frakciją, nuo 50 iki 150–160°C, žibalo — nuo 150 iki 320°C, dizelinių alyvų — nuo 260 iki 400°C.

Tepamosios alyvos distiliuojamos sumažinus slėgimą ir valomos chemikalais. Iš parafininės n. distiliacijos likučio, išskyrus tepamąsias alyvas, gaunamas vazelinas, kurio didžioji dalis sunaudojama vaistų pramonėje, ir parafinas, kuris skiriamas žvakių bei degtukų gamyboms. Atskyrus šiuos produktus, pats distiliacijos likutis suvartojamas šildymui bei kokso gamybai. Be šių produktų, šiandien iš n. bei jos perdirbimo produktų gaminama gana daug chemikalų, plastinių medžiagų ir pn. (žr. Petrochemija). N. reikšmė tautų ūkiui, nekalbant jau apie karo ekonominę n. reikšmę, yra labai didelė, nes šiluminė ir iš dalies elektros energija, transportas priklauso nuo n. produktų pagamintų kiekių.

N. produktų pasaulinė metinė produkcija nuo 128 mil. t (1927) pakilo iki 1600 mil. t (1957). Procentais Š. Amerika (JAV, Kanada ir Meksika) pagamina apie 55,8%, P. Amerika 17,1 (iš jų Venecuela 14,6%),

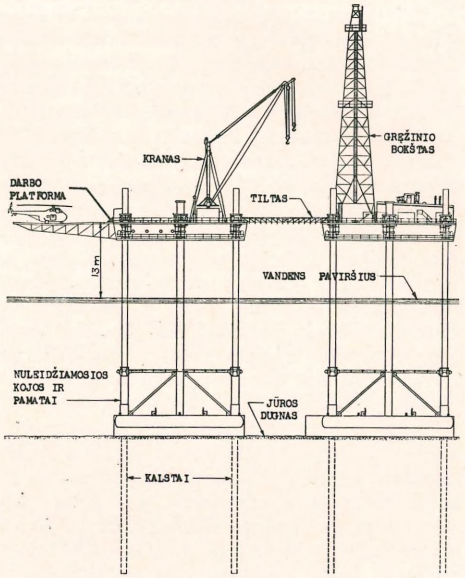

Naftos gręžinio aikštelė jūroje

Europa 8,1% (iš jų Sovietų Sąjunga 6,8%), Artimieji Rytai 16,5% ir Tolimieji Rytai 2,5%. N. ištekliai dideli ir, pritaikius modernios technologijos ieškojimo būdus, jos vis surandama daugiau.

R. E. Kirk ir D. K. Ottmer, Encyclopedia of Chemical Technology 10 t., 109–228 psl.; *B. S. Greenfelder,* Progress in Petroleum Technology. Adv. Chem. Series No. 5. Am. Chem. Soc. 1951; *E. Emmet Reid ir A. E. Dunstan,* The Science of Petroleum 1938; *A. F. Olocek, H. Poell ir H. Walenda,* Mineraloelverarbeitung 1955; *R. S. Sergienko,* Očerki razvitija chimii pererobotki nefti 1955; *R. Sh. Knowles,* The Greatest, Gamblers: The Epic of American Oil Exploration 1959.

A.Vtk.

N. gręžinių statybiniai įrengimai. Pagrindinis pastatas naftai gauti yra bokštas grąžtui palaikyti, sudurti ar iškelti. Konstrukcijos požiūriu tokie pastatai yra panašūs į geodezinės trianguliacijos bokštus ar aukštos įtampos elektros laidų bokštus. N. gręžinio (žr.) bokšto vidutinis aukštis yra apie 40 m, dažnai siekia 65 m ir daugiau. Bokšto aukštį nustato vienos grąžto dalies ilgis, paprastai apie 30 m. Gręžinio bokšto konstrukcijos tvirtumą sąlygoja, svarbiausia, grąžto svoris (200 tonų ar daugiau). N. bokštai būna pastovūs arba kilnojami (sekliems gręžiniams). Pastaruosius tektų vadinti kranais.

Nors daugumas n. gręžinių gręžiama sausumoje, paskutiniu laiku vis didesnis jų skaičius vykdomas jūros pakrančių ir

jūros dugno n. rezervų eksploatacijai. Reikalingi statybiniai įrengimai darosi sudėtingesni: jūros gręžinių bokštams reikia aikštelių, plukdomųjų priemonių, pamatų jūros dugne ir kt. specialių įrengimų. Jūrines aikšteles galime suskirstyti į dvi grupes: pastoviai atremiamas į dugną, sukalant kalstus ir kilnojamąsias. Pastoviosios aikštelės naudojamos sekliose pakrantėse, o kilnojamosios — tiek pakrantėse, tiek ir giliame vandenyje. Vienos jų yra iš esmės didelės baržos, prirakinamos prie dugno inkarais, kitos — plaustai su nuleidžiamomis kojomis. Mechaninių įrengimų pagalba ir pats plaustas pakeliamas kojomis viršum vandens paviršiaus, kur jis nebepasiekiamas jūros bangų veikimo. *J.Vl.*

Naftali (hebr. ‚mano kova') Jokūbo ir jo vergės Balos sūnus, vienos iš 12 Izraelio giminių tėvas. Išėjimo iš Egipto metu N. giminė turėjo 53.400 vyrų, jos vadas buvęs Ahira, kelionėje laikėsi šiaurės. Buvo apsistojusi R. Galilėjoje (Jozue 19, 32–39), rytuose siekė Jordaną, pietuose Zabulono ir vakaruose Asero gimines. Buvo karinga giminė, laisvės kovose pasižymėjo Barakas (Teisėjų 3). Derlinga žemė, švelnus klimatas ir geras drėkinimas įgalino N. giminę aprūpinti maisto produktais karaliaus Saliamono dvarą. *P.Plk.*

Naftalinas, $C_{10}H_8$, policiklinis aromatinis angliavandenilis, bespalvės plokštelės, lydosi 80,29°C ir verda 218°C temperatūroje. Kiek tirpsta etanolyje, gerai tirpsta benzene, etilo eteryje, chloroforme ir anglies disulfide. N. gaunamas kaitinant aukštose temperatūrose (600–800°C) organines medžiagos (acetileną, etileną, acto rūgštį ir pn.). N. randamas ir gamtoje kiltinių pavidalu (5 - hidroksinaftochinonas, santoninas ir pn.). Pramonėje n. gaunamas iš akmens anglies dervos (žr. Karbonizacija) ją skirstant frakcine distiliacija ir iškristalinant iš gautų distiliacijos (170–230°C virimo temperatūroje) produktų. Bandoma n. gauti ir iš naftos produktų sintetiniu būdu. N. švarinamas distiliuojant sumažintame slėgime. N. daugiausia sunaudojama ftalinės rūgšties bei jos anhidrido gamybai, iš kurių gaunami dirbtini sakai (alkidai). N. kiltiniai plačiai naudojami cheminėje pramonėje darylų gamybai. Mažesni n. kiekiai sunaudojami insekticidų gamybai (drabužių kandims atbaidyti). *A.Vtk.*

Naftazarinas, $C_{10}H_6O_4$, naftalino kiltinis. Žinomi yra du struktūriniai izomerai. Pirmasis yra 5, 8 dihidroksinaftochinonas ir yra rusvų adatėlių formos kristalai, lydosi 276–180°C temperatūroje, kurie kiek tirpsta karštame vandeny. Antrasis yra 5, 6 dihidroksinaftochinonas — tamsiai raudonos adatėlės, kurios kiek tirpsta karštame vandenyje ir chloroforme. Abu n. pritaikomi darylų gamybai (žr. Darylai).

Naftenai cikliniai angliavandeniliai randami naftoje (žr. Nafta).

Naftenatai nafteninių rūgščių druskos (žr. Nafta). Natrio ir kalio n. naudojami kaip muilai. Švino, mangano, kobalto ir cinko n. naudojami dažų gamyboje. Vario n. pritaikomas medienos konservavimui. Aliuminio n. dedamas į tepalus jiems sutirštinti.

Naftolai, $C_{10}H_7OH$, naftalino kiltiniai. Žinomi du struktūriniai izomerai:

1-naftolas (α-naftolas, 1-hidroksinaftalinas) — gelsvi monoklininės formos kristalai, lydosi 96°C ir verda 288°C temperatūroje. Tirpsta etanolyje, etilo eteryje ir šarminguose skiediniuose. Mažai tirpsta vandenyje.

2-naftolas (β-naftolas, 2-hidroksinaftalinas) — bespalviai, monoklininės formos kristalai, lydosi 122°C ir verda 294°C. Mažai tirpsta vandenyje, kiek daugiau etanolyje ir gerai etilo eteryje bei šarminguose skiediniuose.

1-naftolas yra nuodingesnis už 2-naftolą. 2-naftolo kiltiniai naudojami kaip antiseptikai. Abiejų naftolų kiltiniai pritaikomi darylų gamybai. *A.Vtk.*

Naga upelis Joniškio vls., Šiaulių aps., Ašvinės (Virčiuvio, Lielupės) kair. intakas, 8 km ilgio.

Naga Filipinų mst., Camarinas Sur provincijos sostinė Luzono saloje, prie Bikol upės; apie 70.000 gyv. (1958). Jį įkūrė gubernatorius Francisco de Sande XVI a. antroje pusėje.

Nagada (Negade) kaimas A. Egipte į š. nuo Luksoro, kuriame 1895 Flinders Petrie atkasė didelį priešistorinį kapinyną, davusį visai kultūros erai N. kultūros vardą.

W. M. Flinders Petrie ir J. E. Quibell, Nagada and Ballas 1896.

Naga Hills kalnuota ir tropiniais miškais apaugusi Burmos – Indijos pasienio sritis tarp Bramaputros ir Čindvino upių. Barail-Naga-Patkai kalnų grandis, apie 400 km ilgio, skiria Asamą nuo Manipuro ir A. Burmos. Japvo viršūnė (2953 m) yra aukščiausias Asamo kalnas. N.H. apygarda

apima apie 10.500 km² plotą su 205.950 gyv. (1951). Jos ‚galvų medžiotojai' gyventojai nagai išprovokavo XIX a. antroje pusėje britus okupuoti visą sritį.

Nagai (naga) mongolidinės kilmės tauta, gyvenanti Asamo ir Burmos kalnuose tarp Brahmaputros ir Khanti-Čindvino upių. Dabar jų priskaitoma arti 300.000. N. yra lydyminės žemdirbystės atstovai, kalnų atšlaitėse augina ryžius ir turi prisijaukinę raguotį — gajalą. Šiaip atskirų kilčių kultūra gana skirtinga, pvz. vieni statosi kalstines, kiti — jau ant žemės pirkutes, vieni laidoja aikštelėse, kiti — kapuose ir t.t.; angami kiltis rengia dideles šventes su gausiomis raguočių aukomis.

J. H. Hutton, The Angami Nagas 1921; ('') The Sema Nagas 1921; *J. P. Mills,* The Lhota Nagas 1922; ('') The Ao Nagas 1926; The Rengma Nagas 1937; *J. Ph. Vogel,* Indian Serpentlore, or the Nagas in Hindu Legend and Art 1927; *Chr. v. Fürer-Haimendorf,* Die nackten Nagas ²1946.
A.Mž.

Nagajai (rus. Nagoj) įtakinga rusų bajorų šeima, iškilusi politinėn galion XVI a. antroje pusėje Maskvos valstybėje. Afanasij Fedorovič N. (m. 1585) buvo caro Jono IV pasiuntinys pas Krymo totorius 1563–72. Jo sesuo Marija N. buvo septintoji ir paskutinė Jono IV žmona, pagimdžiusi sūnų Dimitrą. Po Jono IV mirties Borisui Godunovui paėmus valdžią, caraitis Dimitras su savo motina Marija N., su jos broliu Mykolu N. buvo ištremti iš Maskvos į Ugličių ir čia prižiūrimi Boriso Godunovo patikėtinių. Kai 1591 Ugličiuje 13 metų caraitis Dimitras bežaisdamas peiliu, spėjamai epilepsijos priepuolio metu, mirtinai susižeidė ar neaiškiomis aplinkybėmis tariamai Boriso Godunovo agentų buvo nužudytas, N. vedama įsiutusi minia Ugličiuje iššaudė visus tuos, kurie Boriso Godunovo buvo paskirti prižiūrėti Dimitrui bei N. ir kurie buvo įtarti buvę Boriso Godunovo šnipai ar jų draugai. Po to Marija N. buvo priversta stoti į vienuolyną ir buvo išvežta į Bieloozero dykumas. Kiti N. taip pat buvo ištremti. Tačiau po Boriso Godunovo mirties Maskvos sostą užėmus Dimitrui I Apsimetėliui, Marija N. ir kiti N. 1605 buvo sugrąžinti į Maskvą kartu su kitomis Boriso Godunovo ištremtomis aukštų bajorų šeimomis. *K.Avž.*

Nagaika (ukr. nahaika, pagal totorių nagajo giminės vardą) rimbas; trumpas ir trumpu kotu odinis pintas botagas.

Naganas 1. šautuvas su slankiojančiu užraktu ir sandėliu šoviniams, pavadintas ginklo išradėjo belgo Naganto vardu; 2. revolveris. 1895 modelio kalibras 7,62 mm. Šios sistemos revolveriais buvo ginkluojamos kariuomenės Rusijoje, Austrijoje, Švedijoje, seniau Belgijoje ir iš dalies JAV. N. būgnelis turi 7 šovinių lizdus; dėl to galima jį užtaisyti 7 šoviniais. *O.Urb.*

Nagano Japonijos mst., N. provincijos adm. centras Hondo saloje; 101.000 gyv. (1950). N. garsėja budistų pasauly didele, sena šventykla Zenko-ji, įkurta 640.

Nagas raginė plokštelė, dengianti rankų ir kojų pirštų galų dorzalinius paviršius.

Nagasaki Japonijos uostas v. Kiušu salos krante, 241.805 gyventojai (1950, 1940 — 252.630). Svarbiausios pramonės šakos yra laivų statyba (didžiausia visame krašte) su 3 dideliais dokais ir motorų gamyba. Jo kaip uosto augimą prislopino vėliau išaugę Modži ir Šimonoseki uostai, tačiau N., esąs saugioje įlankoje, buvo pirmasis v. Japonijos pakraščio uostas. Ligi XVI a. jis buvo nežymus mstl. Nuo 1641 jis buvo vienintelis Japonijos mst., turėjęs teisę varyti prekybą su užsieniečiais—olandais ir kinais, kuriems buvo leista gyventi prie N. dirbtinėje salelėje Dešimoj. Tai prisidėjo prie miesto išaugimo ir praturtėjimo. Nuo XVI a. N. yra japonų krikščionybės centras, kat. vyskupo rezidencija, aukštoji medicinos m-la. N. buvo vienas iš 5 Japonijos uostų, kurie 1857 buvo padaryti atviri užsienio laivams. 1923 nukentėjo nuo žemės drebėjimo. 1945 VIII 9 ant N. buvo numesta antroji atominė bomba, nušlavusi trečdalį mst. ir sunaikinusi apie 40.000 žmonių.

Nägeli 1. Hans Georg (1773–1836) šveicarų muzikas, pedagogas ir kompozitorius. 1792 pradėjo leisti Bacho, Händelio, Frescobaldi ir kt. senųjų meistrų kūrybą. Įkūrė šveicarų draugiją kultivuoti muzikai pagal Pestalozzi sistemos principus. Nemažo jo 15 knygų dainų (su fortepijono pritarimu) dar ir šiandien populiarios Šveicarijoje. Išsp. Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsatzen 1810, Vorlesungen über Musik 1826 ir kt.

R. Hunziker, H. G. N. 1924; *J. J. Hassan,* Die Welt- und Kunstanschauung H. G. N. 1947. *Iz.V.*

2. Karl von (1817–1891) šveicarų botanikas, Züricho, Freiburgo, Müncheno univ. prof. Kaip mokslininkas reiškėsi įvairiose botanikos srityse. Buvo priešingas Darvino selekcijos teorijai. Išsp. Das Mikroskop ²1877, Hieracien Mitteleuropas 1885–89, Untersuchungen über niedere Pilze

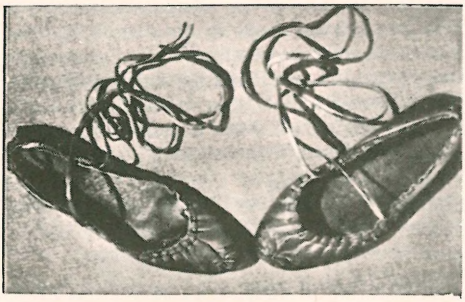

Naginės

1882, Mechanische-philosophische Theorie der Abstammungslehre 1883. *K.Rgl.*

Nagell Trygve (g. 1895) švedų matematikas, Uppsalos univ. prof. Išsp. Lärobok i algebra 1949, Elementär talteori 1950, Introduction to Number 1951.

Nagevičius Vladas žr. Nagius, Vladas.

Nagy 1. Ferenz (g. 1903) vengrų politikas, valstiečių partijos generalinis sekretorius (1930), 1939–42 parlamento atstovas, 1945 parlamento pirmininkas, 1946 ministras pirm. 1947 apkaltintas bolševikų valstybę išdavęs, išemigravo į JAV, kur dirba Vengrijos laisvinimo darbą. Išsp. Struggle Behind the Iron Curtain 1948.

2. Imre (1896–1958) vengrų bolševikų politikas. I pas. karo metu pateko Rusijon nelaisvėn ir jau 1918 įstojo komunistų partijon, dalyvavo Vengrijos bolševikų valdžioje. 1930–45 gyveno Rusijoje, 1944 išrinktas į politbiurą. 1945–47 Vengrijos vidaus reikalų ministras, 1947–53 parlamento pirmininkas ir naujo kurso Vengrijos politikoje atstovas ir vienas iš vadų revoliucinio sąjūdžio prieš rusų priespaudą Vengrijoje. 1958 nuteistas mirties bausme. Išsp. On Communism 1957.

T. Méray, Thirteen Days that Shook the Kremlin 1959.

Nãginė, naginės storesnės odos bekulnis apavas. XIX a. viduryje tebuvo išplitusios Lietuvoje rauktinės n., paprastai siūtos iš neraugintos jaučio odos. Jas raukdavo maždaug iš 50 cm ilgio ir apie 35 cm pločio gabalo, pirštams skirtą galą — pabùrnį padarydavo jos kampus iki vidurio trikampiais atlenkiant ir susilietimo vietoje susiūdavo virvute ar šikšna, o paburnio pakraštį paverdavo iki pat ausų taip pat šikšna. N. užpakalinė dalis buvo sulenkiama loveliu ir užkulnio galas visad atviras; jos galuose įveria apivarus, kurie praverti per šonines auseles. XIX a. gale pradėjo daryti siūtines n., bet joms naudojo tik storą raugintą odą, paprastai skirtą vidpadžiams. Keturkampį odos gabalą lenkė ant kurpalio, o paburniui viršų atskirai prisiuvo, dažniau plona šikšnele, kaip virvute. Jų užpakalis buvo taip pat atviras, nors moterims siūdavo ir užkulnio galus susiuvant, bet tokios naginėlės niekad neturėjo kulnų ir visad buvo su apivarais. Be apivarų naginėlės imta avėti tik prieš I pas. karą. Paprastai visomis n. aunamasi, kaip ir vyžomis, kojas apvyniojus autais, juos pervyniojant vytiniais ar šikšniniais apivarais, nors daug kur moterys į naginėles avėsi kojinėmis; tai vėliau perėmė ir vyrai. XIX a. vidury n. daug kur tebebuvo išeiginis apavas; daug kur piršlys ne tik piršlybų metu, bet ir per vestuves audavosi tik n., nors kitu metu nešiojo batus. Tuomet ir pamergės per vestuves ir šiaip moterys audavosi taip pat n., o naginaitės R. Lietuvoje išeiginiu apavu buvo išlikusios iki XIX a. galo. Vėliau n. išstūmė vyžas ir liko kasdienos apavas artojui, piemeniui ir t.t., jis vietomis išliko darbo apãvu ir iki II pas. karo (Vilniaus krašte), kai šiaip n. visur išstūmė vienoki ar kitoki batai, batukai. Paskutiniu metu n. yra likę vietomis prie tautinių drabužių. *A.Mž.*

Naginionis Stasys (g. 1921 III 27 Joniškyje, Šiaulių aps.) inžinierius. Mokėsi Joniškio gimn., 1939 baigė Kybartų gimn., 1939–41 studijavo VDU Kaune, 1945–48 Hannoveryje (Vokietijoje) ir čia gavo dipl. inž. laipsnį. 1949 atvyko į Kanadą ir nuo 1949 dirba F. J. Raskino įstaigoj vyr. inžinierium ir v.pirmininku. Yra įvykdęs kelių elektros jėgainių ir pramonės pastatų statybas (Bruck Mills Ltd., Canada Cement Co. ir kt.). Nuo studentavimo meto dalyvauja visuomeninėje veikloje: 1947–49 Hannoverio lietuvių studentų sgos pirm., 1949–51 Skautų Vyčių būrelio vadas, 1950–57 Montrealio skautų tunto tuntininkas, 1953–55 Lietuvių akademinio sambūrio pirm., 1955–56 Montrealio bendruomenės (seimelio) pirm., 1955–59 Kanados skautų brolijos vadeiva, vienas IV Kanados dienos organizatorių. Bendradar-

St. Naginionis

biauja profesinėje spaudoje: Modern Power, Canadian Power Engineer ir kt.

Naginskaitė Ieva (g. 1921 V 26 Vilniuje) tapytoja. 1949 baigė Vilniaus valstybinį dailės institutą. Dirba tapybos ir grafikos srityse. Dailės parodose dalyvauja nuo 1950. Gyvena Vilniuje.

Naginskienė-Diržytė žr. Diržytė-Naginskienė.

Naginskis Staje (g. Smilgių vls., Panevėžio aps. — m. Rokišky) pedagogas. Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje, kurią 1911 baigęs įstojo į geodezijos inst. Maskvoje. 1917 drauge su Petru Šalčium ir Rapolu Skipičiu redagavo Petrapilyje Santarą. 1919–22 mokytojavo Vilniuje Vytauto D. gimnazijoje, paskui persikėlė į Rokiškio gimn. ir čia ėjo v.direktoriaus pareigas. Mirė džiova. Jau prieš I pas. karą dalyvavo periodinėje spaudoje, ypač daug rašė kalbos klausimais. Buvo bendradarbis Aušrinės, Lietuvos Žinių, Vairo, Nepriklausomos Lietuvos, Lietuvos ir kt. Gyvendamas Vilniuje talkino sudarant mūsų karinę terminologiją. *R.Skp.*

Nagys Henrikas (g. 1920 X 12 Mažeikiuose) poetas, kritikas, literatūros ir dailės publicistas. 1940 baigė Kėdainių gimn.

H. Nagys

1940 studijavo architektūrą, o 1941–43 lituanistiką ir germanistiką VDU Kaune. 1945–47 studijavo germanistiką ir meno istoriją Innsbrucko univ. Austrijoje. 1947–48 tas studijas tęsė Freiburg i. Br. Vokietijoje. 1949 grįžo į Innsbrucką ir, parašęs disertaciją apie Georg Traklio poeziją, įgijo dr. laipsnį. 1947–49 dėstė vokiečių kalbą Taikomosios dailės inst. Freiburge i. Br. ir 1954–56 literatūrą Montrealio univ. literatūros fak., kuriame tebėra pagalbinio dėstomojo personalo narys. Nuo 1954 Montrealio aukštesniųjų lituanistikos kursų vedėjas ir lietuvių literatūros dėstytojas. 1945–47 Innsbrucke lietuvių studentų sambūrio Lithuania pirm. 1951–52 ir 1953–54 Montrealio lietuvių akademinio sambūrio pirm. Nuo 1952 Literatūros Lankų redakcinio kolektyvo narys. Nuo 1958 Santaros garbės filisteris.

E. Naginskaitė Jūra

Pirmi N. eilėraščiai, pasirodę 1938 Ateityje ir 1939 N. Romuvoje, yra reikšmingi, kaip viena pačių pirmųjų pastangų atsisakyti tradicinės eilėdaros ir atskleisti naują savo kartos tematinį tereną. 1946 Innsbrucke išspausdinti Eilėraščiai laimėjo knygų leidyklos Patria literatūrinę premiją. Šios N. knygos charakteringiausi eilėraščiai sudarė pagrindą 1947 pasirodžiusiam rinkiniui Lapkričio naktys. 1952 išėjo trečioji N. poezijos knyga Saulės laikrodžiai. 1959 atiduotas spaudai ketvirtas rinkinys Mėlynas sniegas. N. dalyvavo šiuose almanachuose ir antologijose: Pirmieji žingsniai 1939, Varpai 1942, Tremties metai 1947, Žemė 1951, Lietuvių poezijos antologija 1951, Gabija 1954, Sauja derliaus 1957. N. yra davęs nemaža poezijos ir prozos vertimų: iš vokiečių literatūros (F. Hölderlin, R. M. Rilke, R. Dehmel, S. George, F. Kafka, H. v. Hofmannstahl, H. Carossa, G. Trakl, G. Heym, P. Celan ir kt.), amerikiečių literatūros (C. Sandburg, T. Wilder), latvių literatūros (V. Plūdonis, K. Skalbe, J. Rainis, J. Akuraters, A. Eglītis, K. Lesiņš, Z. Lazda, V. Sniķere, D. Sodums ir kt.).

N. bendradarbiavo įvairių srovių periodinėje spaudoje: Ateityje, N. Romuvoje, Židinyje, Moksleivių Dienose, N. Lietuvoje, Kūryboje, Aiduose, Žiburiuose, Mintyje, Mūsų Kelyje, Tėviškės Garse, Lietuvių Balse, Lietuvių Žodyje, Literatūros Lankuose, Nepriklausomoje Lietuvoje, Lietuvoje, Lituanus, Tėviškės Žiburiuose, Užuolankoj, Gabijoj, Lietuvių Dienose, Dirvoje, Darbininke ir kt.

N. priklauso Žemės ir Literatūros Lankų poetinei krypčiai ir yra vienas iš pa-

grindinių jos iniciatorių ir reprezentantų. Nepasitenkindamas erotine, patriotine ir religine tematika, N. atsikreipė į žmogiškosios egzistencijos visumą ir iškėlė žmogaus apsisprendimo laisvę ir neapibrėžtumą. N. buvo iš karto jaunimo priimtas kaip savas ir darė daug įtakos savo kartos poetams. N. poetinio formavimosi periode, kuris tęsėsi nuo 1938 iki 1946 galima rasti beveik visi naujosios lietuvių poezijos išsivystymo etapai. N. poezija brendo V. Europos, ypač R. Dehmelio, F. Nietzschės, R. M. Rilkės ir G. Byrono poetinėje tradicijoje. N. poezija yra individualistinė, idealistinė ir pasaulėžiūrinė. Pagrindinės jo poezijoj keliamos idėjos yra žmogaus kova su pilka kasdienybe, sunki žmogiškoji vienatvė, mirties ir praeinamumo tragika, prometėjiškas protestas, heroizmo dvasia, iliuzorinio idealo ieškojimas ir tobulos meilės ilgesys. Galingais simboliais ir poetinėmis parabolėmis N. iškelia žemiškos realybės nepakankamumą ir kankinantį tobulesnės tikrovės troškulį. N. parodo žmogiškus konfliktus visam jų aštrume, nesistengdamas duoti galutinio filosofinio atsakymo. N. poezija dažnai turi tamsų koloritą. Gyvenimo problematiką N. tačiau sutinka ne pasiduodamas pesimizmui, bet su kovos dvasia ir tikėjimu žmogaus potencialia didybe. Jo poezija yra angažuota ir jaunatviška. Jis bando pakeisti pasaulį, prabilti į žmogų ir poeziją sieja su pasaulėžiūriniais sprendimais. N. vaikystės prisiminimų ir gamtos panoramų poezijai tuo tarpu yra charakteringi saulėti ir spalvingi kaimų, upių ir sudvasintų metų laikų vaizdai. Čia tragizmą pakeičia harmonija, nes idealas yra artimas ir sutapęs su aplinka. Čia ryški vaikystės nostalgija, tikėjimas gyvenimu, žmogiška šiluma ir peizaže išreikštas pasaulio grožis ir prasmė. Formaliniu požiūriu N. atmeta tradicines eilėdaros schemas ir jas pakeičia laisvu ritmu, gausiais asonansais ir laisvu bangavimu. Jos bruožai yra sugestyvumas, jėga, simbolių aiškumas ir jų visuotinė žmogiška vertė. N. yra vienas iš mūsų modernaus poetinio žodyno kūrėjų. N. aktyviai reiškiasi kaip literatūros ir meno kritikas.

J. Sakalas, Modernioji mūsų poezija (Ateitis 152, 1944); *Copelius,* H. N. Eilėraščiai (Šviesa 1, 1946); *Aug. Raginis,* H. N. Eilėraščiai (Amerika 1947); *J. Kaupas,* Ilgesio ir vaikystės motyvai H. N. poezijoj (Draugas 1952); *V. A. Jonynas,* Saulės laikrodžiai (Nepriklausoma Lietuva 35, 1952); *A. Škėma,* Sniego balandžiai (Santarvė 2–3, 1954); *J. Girnius,* Žmogaus prasmės žemėje poezija (Žemės antologija 1951); *L. Mišk inas,* Henrikas Nagys arba Saulės laikrodžiai (Literatūros Lankai 2, 1953). *J.K.*

Nagius (Nagevičius) Vladas (1881 VI 17 Kretingoje — 1954 IX 15 Clevelande, Ohio) gydytojas, Lietuvos kariuomenės Karo sanitarijos virš., visuomenės veikėjas. Mokslus pradėjo Palangos progimnazijoje, bet buvo pašalintas už atsisakymą dalyvauti stačiatikių pamaldose. Gimnaziją baigė Rygoje, kur priklausė slaptam lietuvių moksleivių būreliui, kurio susirinkimai vykdavo N. motinos bute. N. drauge su K. Bieliniu ir kt. išsikovojo lietuviškus pamokslus moksleiviams. Baigęs gimnaziją, įstojo į Karo medicinos akad. Petrapilyje. Studentaujant N. teko dalyvauti 1905 revoliucijos įvykiuose, Vilniaus didžiajame seime. Beplatinant seimo nutarimus, 1905 Kretingoje buvo suimtas rusų policijos ir laikomas Šiaulių bei Kauno kalėjimuose. 1906 adv. V. Stašinskiui su pagalba Karo med. akad. prof. I. Pavlovo pavyko iš kalėjimo išlaisvinti. 1904 buvo baigęs Archeologijos inst., o 1910 baigė Karo medicinos akad. Studentaudamas priklausė Lietuvių studentų d-jai Petrapilyje. 1908 N. iniciatyva įkurta slapta Karo medicinos akad. lietuvių medikų korporacija Fraternitas Lithuanica, kuriai N. priklausė visą gyvenimą, o pastaroji jo pastangomis nepriklausomoje Lietuvoje išaugo į gausią medikų organizaciją. Baigęs Karo medicinos akad. tarnavo Rusijos laivyne Baltijos jūroje, pradžioje kanonieriniame laive Chrabry, vėliau šarvuotyje Slava vyr. gydytoju. 1917 Petrapilio seime atstovavo Helsinkio lietuvių kariams ir aktyviai palaikė Lietuvos nepriklausomybės rezoliuciją. I pas. karo metu suorganizavo lietuvių tremtinius Helsinkyje ir Kryme. 1917 pabaigoje persikėlė į Juodosios jūros laivyną. 1918 VIII iš Krymo grįžo Lietuvon, apsigyveno Vilniuje ir įsitraukė visuomeninėn veiklon, palaikydamas santykius su gudų tautos atstovais. 1918 N. stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir buvo pirmasis gydytojas savanoris mūsų kariuomenėje. 1918 XI 23 buvo paskirtas Apsaugos tarybos nariu, 1918 XII 21 Karo sanitarijos viršininku, bet greit susirgo ir pasiliko lenkų okupacijon patekusiame

Vl. Nagius

Vilniuje. 1919 V atvyko Kaunan ir vėl stojo į kariuomenę, 1919 VII paskirtas Lietuvos kariuomenės lauko sanitarijos inspektoriumi. 1919 pabaigoje Lietuvos kariuomenės sveikatos tarnyba turėjo didelių sunkumų, kadangi prasidėjo epidemijos ir reikėjo griežtų kovos priemonių, todėl 1919 XII 19 vėl N. skiriamas Karo sanitarijos viršininku. N. parodė didelę iniciatyvą, valią, užsispyrimą organizuodamas sanitarinę tarnybą: subūrė kariuomenėn geriausius gydytojus, įsteigė gailestingųjų seserų kursus, parūpino medicininių priemonių bei ūkio turto, ypač per JAV Raudonojo Kryžiaus atstovą gyd. plk. Ryaną. 1920 V 20 pakeltas gen. ltn. N. vadovavo Lietuvos kariuomenės sveikatos tarnybai ligi rusų bolševikų okupacijos (1940 VI), o taip pat jai atstovavo karo medicinos kongresuose Madride 1933, Briuselyje 1935. 1920 pradėjo organizuoti Karo muziejų, kuris 1921 II 16 buvo atidarytas. Karo muziejui vadovavo nuo pat įsisteigimo. Jo tvarkomas Karo muziejus paliko lietuvių tautine šventove, Lietuvos laisvės kovų pavaizdavimo vieta, o taip pat svarbių Lietuvos gyvenimo įvykių minėjimo vieta. N. susirūpino ir karo invalidų padėtimi — 1924 buvo įsteigtas Karo invalidams šelpti komitetas, kuriam N. pirmininkavo ligi 1940 VI ir stengėsi per Karo invalidų komitetą sutvarkyti pensijų klausimą, gydymo, protezų reikalą, o įsteigtose dirbtuvėse karo invalidai buvo mokomi amatų. 1922 suorganizavo Lietuvos karininkų Ramovę ir buvo jos pirmininkas, nuo 1924 daugelį metų Ramovės seniūnų tarybos pirm., daug darbo įdėjęs statant karininkų Ramovės rūmus Kaune. 1923 įsteigtos Lietuvos jūrininkų sąjungos pirmininkas bei jūrininkų mokyklos, veikusios 1923–25 Kaune, steigėjas, Lietuvių-suomių draugijos vienas steigėjų ir 1927–34 jos pirmininkas; Estų-lietuvių, Latvių-lietuvių d-jų valdybų narys. 1923 Vyr. Lietuvos komitete tautiniam laivynui steigti, 1925 Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos narys, 1938 Lietuvos gyvulių globos d-jos pirmininkas, Lietuvai pagražinti d-jos pirmininkas. 1921–25 Valstybinės archeologijos komisijos narys, nuo 1937 archyvams tvarkyti komisijos narys. 1932 tarptautiniame archeologų kongrese Londone darė pranešimą apie Apuolės kasinėjimus, 1933 Stockholme skaitė istorikų ir archeologų d-joje paskaitą apie Lietuvos praeitį. 1938 aplankė Afrikos lietuvius ir savo įspūdžius aprašė Pasaulio Lietuvyje. 1933 Latvijos mokslų akad. išrinko nariu korespondentu. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV. Nuo 1905 pradėjo bendradarbiauti lietuvių spaudoje: Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Lietuvių Tautoje, Viltyje. Nepriklausomoje Lietuvoje nuolat rašinėdavo aktualiais lietuvių visuomenei klausimais (Lietuvoje, Lietuvos Aide, Mūsų Žinyne ir kt.) Išsp. Napoleonas Lietuvoje (N. Romuva 34–35, 1935), Fraternitas Lithuanica (Karo Archyvas VI, 1935) ir kt.

Fraternitas Lithuanica 1908–1958, 1958. *V.Ing.*

N. archeologas. 1904 baigęs Archeologijos inst. Petrapilyje, netrukus atostogų metu ėmė vykdyti bandomuosius kasinėjimus daugiausia Kretingos aps. 1905, 1908 ir 1909 tyrinėjo kapinynus šiose vietose: Pryšmančiuose (XI–XII a. degintinius kapus), Kiauleikiuose (XI a. degintinius kapus), Kartenoje (4 griautinius X–XIII a. kapus), Mockaičiuose (tesurinko VIII-XII a. įkapes), Skomantuose (XI-XIII a. degintinius kapus ir 1 arklio kapą), Pociuose (tris VIII a. kapus), Norgėluose (VII–XI a. kapus) ir kt. Tyrinėjimų medžiaga pateko į Ermitažo muziejų Petrapilyje ir dalis į Lietuvių mokslo d-jos muziejų Vilniuje. Trumpa anų laikų kasinėjimų apyskaita paskelbta Senovėje I, 1935, 61–74 psl. Nepriklausomoje Lietuvoje N. yra atlikęs tris didelio masto kasinėjimus: 1923 tyrinėjo Pryšmančių kapinyną, 1930–32 Apuolės piliakalnį ir 1933–34 — Įpilties piliakalnį. Pryšmančiuose (Kretingos vls.) ištyrė 89 kapus, kurie yra buvę trejopo pobūdžio: degintiniai, griautiniai ir vad. ‚ypatingi kapai', kur surasti palaidoti tik vieni daiktai. Kapinynas priskiriamas IX–XII a. Medžiaga buvo išstatyta jo vadovaujamo Karo muziejaus priešistoriniame skyriuje. Tyrinėjimų rezultatai paskelbti: Das Gräberfeld von Prižmonti (Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae 1930, 1931, 337–352); Prišmončių milžinkapis (N. Romuva 47–52, 1931 ir 2–3, 8, 10, 1932); Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII a. (Senovė I, 1935, 1–60, 75–124). Apuolės piliakalnyje (Skuodo vls., Kretingos aps.) padarytas pylimo skersinis piūvis, ištirti vartai ir kelias į piliakalnį. Pylimo medžio konstrukcijų dalys pergabentos į Karo muziejų. Įpilties piliakalnyje (Darbėnų vls., Kretingos aps.) perkastas didysis ir žemasis pylimas, ištirta vartų vieta ir iškasta viena perkasa pilies

A. Žmuidzinavičius Naglio kalnas

aikštelėje. Abiejų piliakalnių tyrinėjimų rezultatai liko nepaskelbti. Vykdant kasinėjimus, nustatant radinių amžių ir šiaip kilusiems klausimams išsiaiškinti N. tardavosi su A. Bezzenbergeriu, A. Spicynu, F. Balodžiu, B. Nermanu, C. Engeliu ir kt. 1930 dalyvavo II Pabaltijo archeologų kongrese Rygoje, 1932 tarptautiniame archeologų suvažiavime Londone ir 1936 Osle. *J.P.*

Nägle August (1869–1932) vokiečių kunigas, nuo 1906 Bažnyčios istorijos prof. Prahos vokiečių univ., 1918–20 rektorius; 1920–25 Čekoslovakijos senato narys. Išsp. Die Eucharistielehre des hl. Joh. Chrysostomus 1900, Ratramnus und die hl. Eucharistie 1903, Kirchengeschichte Böhmens I: Einführung des Christentums 1915–18 (atmeta čekų tezę, kad krikščionybė į Bohemiją atėjus vien iš Rytų, be Vakarų įtakos), Der hl. Wenzel 1928.

Nagler 1. Floyd August (1892–1933) JAV hidraulikos prof., hidrometrijos autoritetas, taikė cheminį metodą, tyrė Keokuk užtvankos slenksčius, Iowos univ. hidraulinės laboratorijos direktorius.

2. Forrest (1885–1952) JAV vandens turbinų inžinierius, išrado greitą ašies tipo turbiną.

3. Georg Kaspar (1801–1866) vokiečių meno istorikas, pirmas plataus meninkų leksikono autorius. 1835 pradėjo leisti Neues allgemeines Künstlerlexikon, kurio medžiagai vis didėjant, vieton planuotų 6 tt. iki 1852 iš viso išėjo 22 tt. N. paruošė dirvą 1907–47 didžiajam Thieme-Beckerio (žr.) leksikonui ir dar nėra praradęs savo reikšmės. N. rašė studijas apie Müncheno topografiją, Dürerį, Raffaelį, Michelangelo ir Rembrandtą. Dar šiandien nepamainomas yra N. 1853 pradėtas leisti monogramistų leksikonas Die Monogrammisten, kurio iki 1863 išėjo 3 tt., o po N. mirties A. Andresen ir C. Clauss baigė išleisdami IV ir V t. 1879. *P.Rkl.*

Naglerowa Hermina (1892–1957) lenkų rašytoja, svarbiausias jos veikalas Krauzowie i inni 1937–38. Kiti veikalai: Sprawa Józefa Mosta 1953, Zawali droga 1957.

Nagliai 1. Senieji, žvejų k. Neringoje (dabar užpustytas), 4 km į p. nuo Juodkrantės, arti Naglio Rago, Neringos iškyšulio į Mares. N. vietovė (kuršiai vadina Agila arba Aigela) ordino raštuose pami-

nėta 1447. 1486 ten aludininkui suteikta privilegija pardavinėti alų. Po 200 metų slenkančios kopos pradėjo kaimą nešti smėliu; 1693–1728 S.N. buvo užpustyti ir dingo po 33 m aukščio kopa. Gyventojai persikėlė šešetą km toliau į p. ir įkūrė Naujuosius N.

2.N. N a u j i e j i, apie 1720 įkurta Birštvino Rago š. dalyje, prie Agilos įlankos. Ten Neringa su iškyšuliu į Kuršmares (Birštvino Ragu) pasiekia 4 km pločio. 80 metų vėliau ir šitą gyvenvietę slenkančios kopos pradėjo pustyti. Nepaisant pastangų sulaikyti kopas, 1846 ir naujas kaimas buvo galutinai užneštas smėliu. Buvusį kaimą primena tik Negyvųjų kopų gūbryje iškilęs Naglių kalno pavadinimas bei Agilos arba Aigelos įlanka.

Naglio kalnas, kitaip Kapų kalnas, 12 m aukščio, plokščiu viršumi kopa š. Palangos pajūrio dalyje. Seniau jis buvęs apaugęs pušynėliu, iš kurio beliko 7 pušys. Aplink N.k. Miškų departamentas prieš 1937 apsodino pušelėmis 50 ha smėlyno plotą, kuris virto nauju kurorto parku. N.k. žinomas padavimais ir legendomis. Pagal vieną tokį padavimą N.k. yra narsaus kng. N. kapas, kurį savo rankomis supylusi naslė Brakšva, kai jis žuvo gindamas nuo priešų savo šalį. Brakšva ilgai verkusi, liejusi gailias ašaras, iš kurių susidaręs mažytis ežerėlis Ašarėlis ir iš jo ištekąs upokšnis.

Ig. Končius ir V. Rauktys, Palangos kraštas 1925.

Nagoja, Nagoya, Japonijos Aiči provincijos Hondo saloje sostinė, trečias didumo pramonės centras ir ketvirtasis uostas; 1.300.000 gyv. 1959). Keramikos, mašinų, lėktuvų motorų, tekstilės, dviračių pramonė. Vidury miesto gerai išlikusi, su vertingais papuošimais pilis (1610), o uosto rajone yra viena žymiausių šintojistų šventyklų, statyta II a. Katalikų univ., keli muziejai, meno galerija. Už 20 km nuo N. yra Seto keramikos centras, kur 1229 sugrįžęs iš Kinijos Kato Širozaemon padirbo Japonijoje pirmuosius glazūruotus indus. 1959 IX 22 N. labai nukentėjo nuo taifūno, kurio vėjo greitis siekė iki 217 km/val. Šis taifūnas sugriovė daug namų, uoste paskandino laivus ir taip miestą užliejo vandeniu, kad ir praslinkus po audros 7 dienoms, dar per 250.000 gyv. tebesilaikė ant stogų, nes gatvės tebebuvo apsemtos.

Nagornoskis Vincas (1869 IV 23 Vištytyje — 1939 V 25 Baltimorėje, JAV) dramaturgas. Pasimokęs Vištyčio pradžios mokykloje, turėdamas 13 m., N. buvo tėvų išsiųstas pas seserį į Bruklyną, JAV; čia jis lankė mokyklą, bet mokslą turėjo nutraukti ir išmoko siuvėjo amato. Kilęs iš aplenkėjusios šeimos, Brukline N. pateko į lietuvišką aplinką, pramoko geriau lietuviškai ir atlietuvėjo. Po kelerių metų persikėlė į Baltimorę, kur dirbo siuvykloje, o laisvalaikiu mokėsi. Baltimorėje N. aktyviai įsijungė į lietuvių kultūrinį darbą, ypač į teatro mėgėjų veiklą. Matydamas lietuviškų scenos veikalų stoką, patriotiškai nusiteikęs, jis pats ėmėsi kūrybinio darbo ir parašė nemaža dramų. JAV buvo išsp. šios N. penkiaveiksmės istorinės tragedijos: Živilė, duktė Karijoto, 1905, Pilėniečiai 1908, Rūtvilė, Žemaitijos mergelė, 1911 ir Vytis kankinys 1936; be to, 3 veiksmų drama iš baudžiavos laikų Doros sargas 1921 ir 4 veiksmų komedija Bijūnėlis 1925. Rankraščiuose liko 3 veiksmų tragedija Revoliucijos viltis (parašyta 1907), Baltimorės lietuvių tautinio knygyno 25 m. sukakčiai paminėti skirtas 1 veiksmo vaizdelis Knygynas šventame ąžuole (1933), Virš teisės; Vyties kankinio, Rūtvilės ir Knygyno šventame ąžuole angliški vertimai, dramos anglų kalba Daddy Bill ir Level Heads. Beveik visos N. dramos, dažnai jo paties režisuojamos ir kartais jam vaidinant, buvo pastatytos Baltimorės scenos mėgėjų, o kai kurios ir kitose JAV lietuvių kolonijose; be to, Živilė buvo suvaidinta Vilniuje 1911, Rygoje 4 kartus 1910–15 ir Petrapilyje 1916, o Pilėniečiai Rygoje 1911 ir 1913. Savo kūrybos istorine tematika ir jos traktavimu N., Vaižganto žodžiais tariant, buvo ‚pavėlavęs aušrininkas romantikas'. Pažymėtina, kad jau nuo pačių pirmųjų savo dramų jis gana nuosekliai vartojo eiliuotą formą, šiaip jo kūryba yra mėgėjiško lygio. Tad N. yra atmintinas tik kaip vienas ankstyvesniųjų mūsų dramaturgų; didesnės reikšmės turi jo įnašas į JAV, ypač Baltimorės, lietuvių scenos mėgėjų veiklą. 30 m. jo kūrybinio darbo proga 1933 N. buvo apdovanotas penktojo laipsnio Gedimino ordinu.

V. Nagornoskis

J. Tumas, Dramaturgas V. N. (N. Romuva 14, 1932, 325–327).

Nagpur Indijos mst., Madhya Pradešo valstybės sostinė; 449.099 gyv. (1951). N. svarbus geležinkelių mazgas, nes yra pusiaukelėje iš Bombėjaus į Kalkutą ir iš Delhi į Madrasą. Kat. arkivyskupo ir anglikonų vyskupo rezidencijos; 1923 įkurtas universitetas. Mieste dominuoja kalva su Sitabaldi tvirtove, kuri išgarsėjo 1817 kautynėmis, kai maža britų įgula (apie pusė pulko) atlaikė 20.000 maratų antpuolį.

Naguočiai (Ungulata), kitaip kanopočiai, nes paskutinės — apatinės jų pirštų falangos — krumpliai yra apaugę tokiomis storomis nagomis, kurios vadinamos kanopomis. Kanopočiai sudaro placentinių (Placentalia) poklasio antbūrį, kuriam priklauso: panagių, sėtnagių ir liekanagių būriai. Panagių (Subungulata) būriui priklauso stambiausi sausumos gyvuliai, turį ne visai išsivysčiusias kanopas — straubliniai žinduoliai (Proboscidea), sudarantieji tiktai vieną dramblių (Elephantidae) šeimą, kuri teturi tiktai dvi dabar gyvenančių dramblių rūšis — afrikinių ir indinių dramblių (žr. Dramblys). Šiam būriui priklauso ir išmiręs mamutas (Elephas primigenius). Sėtanagių (Artiodactyla) būriui priklauso didelis kiekis naminių gyvulių (žr. Gyvuliai). Šis būrys skirstomas į kelias grupes: kupranugarinių (Tylopoda), neatrajotojų, arba negromuliuotojų (Nonruminantia), ir atrajotojų, arba gromuliuotojų (Ruminantia), o šie dar į pogrupes: dykaragių (Cavicornia), pilnaragių (Cervina) ir žirafinių (Giraffidae). Liekanagių (Perissodactyla) būriui priklauso šeimos: tapirų, raganosių ir arklinių (žr. Arklys, Asilas, Raganosis, Tapiras, Zebra).

J.Krd.

Nahuai (nahua, naua) vid. ir p. Meksikos indėnų kilčių būrys, kurie iš šiauresnių sričių atsikėlė I a. po Kr. ir nugalėjo vietinius. Žymiausia jų kiltis buvo aztekai, sukūrę labai aukštą kultūrą, kuri sunyko juos nukariavus ispanams. Dabar ‚nuhuat' kalba šneka per 1,7 mil. čiabuvių, kurie sudaro didelę Meksikos vietinių gyventojų dalį.

W. Lehmann, Die Sprachen Zentral Amerikas 1920; *J. E. Thompson,* Mexico Before Cortez 1933; *C. C. Vaillant,* The Azteks of Mexico ⁶1956; *H. D. Dissel,* Geschichte d. altamerikanischen Kulturen 1953.

Nahum pranašas. Vienas iš dvylikos mažųjų pranašų. Jis gyvenęs ir veikęs VII a. pr. Kr. Savo pranašysčių knygą bus parašęs ne anksčiau 663 ir ne vėliau 612. Pranašas siekė iškelti Dievo teisingumą ir paskatinti žydus pasitikėti pavojaus metu daugiau Dievo Apveizda negu politine išmintimi. Pradžioje nuostabiai gražiu himnu, kurio tekstas, deja, išliko sužalotas, autorius šlovina teisingojo Dievo galybę. Toliau nusako ir užtikrina, kaip Visagalis Dievas išlaisvins prislėgtą Izraelį, sunaikindamas prislėgėją ir užtikrindamas išlaisvintiesiems Jokūbo vaikams ramybę ir gerovę. Paskui pranašauja, kaip Ninivos bus apgulta ir sunaikinta. Pagaliau nurodo priežastis Ninivos neišvengiamo žlugimo, būtent, gobšumas valdžios ir turtų, žiaurumas ir sauvaliavimas. Stiliaus gražumo ir kalbos gyvumo atžvilgiu N. yra tikrai vienas iš pirmųjų tarp pranašų.

A. Van Hoonacker, Les douze petits prophetes 1908; *A. L. Williams,* The Minor Prophet Unfolded 1920; *H. Junker,* Die zwölf kleinen Propheten 1938; *D. Deden,* De Kleine Profeten. . . 1953; *F. Horst,* Die zwölf kleinen Propheten ²1954; *P. Humbert,* Nahum: Bible du Cent 1947; *K. Ellinger,* Das Buch der zwölf kleinen Propheten ²1951; *A. Vaccari,* La Sacra Biblia 7, 1958.

L.T.

Nahumowicz Izydor gydytojas, baigęs Vilniaus univ. Jis, be kitų dalykų, išsp. Sposób leczenia się mineralnemi wodami w Druskienikach 1841.

Nay Ernst Wilhelm (g. 1902 Berlyne) vokiečių tapytojas. Hoferio mokinys. Simpatiškiausias vokiečių abstraktinis daili-

E. W. Nay Paukštžmogis

ninkas. Pradžioje artimas ekspresionizmui. Apie 1928 linko surrealizman. 1937 pakviestas Muncho Norvegijon pradėjo tapyti peizažus vis daugiau suabstraktindamas spalvas. Komponuoja paveikslus laisvais apskritainiais, gyvu ir spalvingu koloritu, neprarasdamas vidinio ryšio su peizažo išgyvenimu.

Naidys ež. Širvintų vls., Ukmergės aps., 10 km į š.r. nuo Širvintų mstl., 32 ha ploto; paviršius 136 m nuo j.l.; išteka upelis į Kiauklio ež., Malkos (Širvintos, Šventosios, Neries) baseino.

Naidu Sarodjini (1879–1949) indų poetė, rašiusi eilėraščius anglų kalba. Jos eilėraščiai yra verčiami į indų kalbą. N. vadovavo indų moterų laisvės sąjūdžiui ir dalyvavo Indijos kovoje dėl nepriklausomybės. Svarbesni veikalai: The Golden Threshold 1905, The Bird of Time 1912, The Broken Wing 1917.

Naikiai k. Mažeikių vls. ir aps., 4 km nuo Mažeikių; 38 ūkiai ir 278 gyv. Prie Vaidaminos upelio yra apvalios formos piliakalnis ir vad. Sondos aukštumoje pilkapių, apdėtų akmenų vainiku.

St. Ličkūnas, Mažeikių apskrities piliakalniai (Gimtasai Kraštas 1, 1934, 49).

Naikinamieji (savavališki) kirtimai žr. Miškų apsauga.

Naikinamoji ugnis sutelktinė kulkosvydžių ir artilerijos ugnis, turinti tikslą naikinti susektą priešą bei slopinti jo ginklų veikimą.

Naikintuvas 1. l a i v y n e išsivystė iš laivų torpedininkų. Jo paskirtis yra lydėti savų laivų vilkstines ir puldinėti priešo laivus. Žr. Karo laivynas.

2. N. a v i a c i j o j e išsivystė iš žvalgybinių karo lėktuvų. Žr. Lėktuvas.

Naikos kalnas, 7 km į p. nuo Telšių mst., prie Telšių–Žarėnų vieškelio, 159 m nuo jūros lygio.

Naikupė upelis Rusnės apylinkių Nemuno deltos, įteka į Kuršių Mares tarp Statulės–Vorusnės ir Pakalnės; teka į v. per Pakalnės k., 3 km ilgio.

Naimanai (naiman) šiandien mongolų kiltis, kuri Džengiskano buvo įjungta į mongolų valstybę ir sumongolėjo. N. laikomi paprastai tiurkiškos kilmės ir buvo nestorionys.

Nainas, Vulgatoje Naim (hebr. ‚meilus') prie Nazareto Galilėjos k., kur Kristus prikėlė iš numirusių našlės sūnų (Luk. 7, 11–15).

Nainys 1. J o n a s (g. 1901) veterinarijos med. daktaras. Veterinarijos mokslus ėjo Vienoje, kur 1934 įgijo gydytojo vardą, o 1936 gavo dr. laipsnį. Baigęs mokslus dirbo Valstybiniame veterinarijos bakteriologijos inst., 1940–41 Veterinarijos akad. rektorius. 1941 VI išvyko į Žemės ūkio parodą Maskvoje ir dėl kilusio II pas. karo negalėjo sugrįžti į Lietuvą. Buvo Lietuvos kariuomenės savanoris, dalyvavo laisvės kovose ir buvo sužeistas. Veikė Lietuvos karo invalidų d-joje (sekretorius), Vienos lietuvių studentų d-joje (v.pirmininkas). Bendradarbiavo Veterinarijoje ir Zootechnijoje. Išsp. Pienininkystė ir pieno higiena.

2. V i n c a s (g. 1902 Gedvainių k., Meškuičių vls., Šiaulių aps.) teisininkas. 1922 baigė Šiaulių gimn., 1927 Lietuvos univ. teisių fak. Ligi 1931 buvo teisėju Šiauliuose, 1931–34 valstybės taryboje, 1934 išrinktas Žemės banko direktoriumi, kuriame dirbo ligi rusų bolševikų okupacijos, eidamas ir Žemės banko valdytojo pavaduotojo pareigas. Gimnazijoje buvo moksleivių aušrininkų organizacijoje, studentaudamas priklausė Neo-Lithuania korporacijai.

Nairai (nair, nayar) Malabaro krante (v. Indijos pusiasalyje) gyvenanti dravidinės kilmės tauta; jų dabar priskaitoma per 110.000. Anksčiau jie priklausė aukštesniajai kastai, dabar priklauso jau žemesniosioms; verčiasi žemdirbyste, prekyba, amatais. Yra perėmę iš indų Višnos ir Šivos dievus ir išlaikę gausiai moteriškų dievybių, protėvių gerbimą, šv. miškus ir šv. gyvates.

K. P. Padmanabha Menon, History of Kerala 1924–29.

Nairne Carolina (1766–1845) skotų rašytoja, pagarsėjusi savo dainomis, iš kurių itin populiarios The Fife Laird, John Tod, Land o' the Leal. Po R. Burnso N. laikoma iškiliausia skotų dainų autore.

Nairobi Kenijos sostinė R. Afrikoje, apie 450 km į š.v. nuo Mombasos, 1660 m nuo Mombasos, 1660 m nuo j.l., nežymiai nuolaidžioj lygumoj, iš kur matyt Kenijos ir Kilimandžaro kalnai. Labai geras klimatas. N. įkurtas XIX a. pabaigoj prie didelės vandens versmės, bet pradėjo sparčiai augti nuo 1899, kai buvo padarytas Mombasos–Ugundos geležinkelio depo stotimi. 1905 patapo Kenijos kolonijos adm. centru, 1919 gavo miesto teises. N. yra taisyklingai išplanuotas, europinės išvaizdos. Maisto produktų, tabako, tekstilės, popieriaus, odų, chemikalų pramonė, 2 aerodromai, ra-

Nairobi

dijo siųstuvas. Karališkoji technikos kolegija, muzikos konservatorija, tautinis teatras, Coryndono muziejus. Iš 118.976 gyv. (1948) 10.833 buvo europiečiai.

Nais žieduotųjų kirmėlių tipo (Annelides) mažašerių klasės (Oligocheta) kirmėlė, gyvenanti daugiausia gėluose vandenyse.

Naivaša Kenijos ež. prie Didžiojo R. Afrikos griovio, 1870 m nuo j.l., apvalios formos (apie 20 km skersmens), š. ir p. krantuose užgesusių vulkanų liekanos. Įteka Gilgil ir Morendat upės, bet neturi žinomo ištako. N. garsus daugybe paukščių. Jį aptiko 1883 G. A. Fischer ir skotas J. Thomson. Ežero apylinkės tinka gyvulių ūkiui.

Naivių-Čivių bala žr. Čivių-Naivių-bala.

Naja akiniuotoji gyvatė, kobra. Žr. Gyvatės, kobra.

Najadaceae augalų šeima, žr. Plukeniniai.

Najadės (gr. naiades) vandens nimfos.

Najas žr. Plukenis.

Nakaitė-Arbačiauskienė Elena, slp. Alė Rūta (g. 1915 XI 3 Petrapilyje, Rusijoje) rašytoja. 1934 baigė Rokiškio gimnaziją, 1937 Pedagoginį inst. Klaipėdoje. Studijavo literatūrą Kauno, Vilniaus (baigė 1944) ir Vienos universitetuose. 6 metus buvo pradžios, vidurinės ar aukštesniosios technikos mokyklos mokytoja. Nuo 1948 gyvena JAV. Bendradarbiavo Naujojoje Vaidilutėje, Ateities Spinduliuose, N. Romuvoj, Studentų Dienose, Drauge ir kt. laikraščiuose. Lietuvoje veikliai dalyvavo ateitininkų ir šaulių organizacijose, nuo 1946 LRD narė. Tremties metu almanacho Lietuvių poezijos antologijos ir Lietuvių beletristikos antologijos dalyvė. Išleistos knygos: Be tavęs 1946 (poezija), Likimo keliu 1947 (novelės), Duktė 1953 (apysaka), Trumpa diena (1954 Draugo premijuotasis romanas), Nunešk, upeli, žąsų vargus 1955 (eiliuotas vaidinimas vaikams); išvertė G. Flaubert Ponia Bovary 1955. Už eiliuotą vaidinimą Žiogas ir skruzdės 1942 gavo Žiburėlio premiją, už vaidinimą Pakrūmė — Lietuvaičių seserų instituto premiją 1954.

A. Nakaitė

N. novelių bei apysakų mėgstami personažai yra studentai, mokytojai, menininkai, ūkininkai. Autorei ypač rūpi psichologiniai dalykai, pirmoj eilėj šeimos sudarymo rūpesčiai. Jau Likimo keliu knygoje praskleista įdomesnių moters psichikos bruožų (pvz. Erika), kurie Trumpoj die-

noj, svarbiausiame N. veikale, itin išplėtojami, vaizduojant bemokslę kaimietę Bronę, atkakliai siekusią studento meilės. Vilties žybtelėjimai nesėkmėje, pavydas ir kerštas, po to vėl širdies atlaidumas tariamoms konkurentėms ar priešėms sudaro turiningą paprastos mergaitės charakterį. Veikalo kompozicija tiksliai suplanuota. N. kūrybos variklis yra ne emocijos, bet intelektas. Gražiai vaizduojama gamta, rytų aukštaičių gyvenimas, ūkio darbai; atlaidų, gegužinių, laidotuvių intarpai sudaro puikų Lietuvos papročių vainiką. Koloritui plačiai panaudojama sodri tarminė kalba, nevengiama ir barbarizmų, kurie su gramatiška N. kalba ne visai derinasi. N. poezijos dažnesni motyvai yra meilė, įvairūs tremtinio išgyvenimų niuansai: klajojimai, malonūs prisiminimai, ilgesys, viltis, rezignacija. Poezijoje N. ryškiau bei reikšmingiau nepasireiškė. *B.Bbr.*

Nakas 1. Alfonsas (g. 1921 III 3 Rudžių k., Kamajų vls., Rokiškio aps.) visuomenininkas. Mokėsi Rokiškio Tumo Vaižganto gimn., 1944 baigė Vilniaus suaugusiųjų gimn., 1946–47 studijavo teisę Unrros univ. Münchene. 1941 Vilniaus Baltikos konservų fabriko ūkio vedėjas, 1942–44 Vilniaus Geležinkelių valdybos priešlėktuvinės apsaugos inspektorius. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV. Nuo 1947 aktyviai dirbo akademinio jaunimo šviesos sambūryje Münchene, žiemos ir vasaros stovyklų metu redaguodavo satyrinius laikraštėlius. Nuo 1950 Lietuvių socialdemokratų s-gos 116 kuopos narys, vėliau sekretorius ir atstovas Lietuvių organizacijų centre Detroite. Nuo 1950 bendradarbiauja Naujienose. LE bendradarbis.

2. Antanas (g. 1904 II 28 Rokiškyje) teisininkas, muzikas. 1924 baigė Liepojos realinę gimn. Tais pačiais metais įstojo

A. Nakas

į LU teisių fak., kurį baigė 1930, įgydamas dipl. teisininko laipsnį. 1927–29 dirbo Kaune, vidaus reikalų ministerijoje. 1929–33 Kauno apg. teismo kandidatas. 1933–40 vertėsi advokatūra Kaune. 1934 pradėjo lankyti prof. B. Dvariono fort. klasę Kauno konservatorijoj. Fort. specialybę baigė 1940. Be to, konservatorijoje išėjo dvejų metų atskirą pedagoginių dalykų kursą, įgydamas dipl. muzikos mokytojo specialybę. 1940–43 buvo Muzikos kursų vedėjas Kaune ir muzikui N. Martinoniui padėjo tuos kursus suorganizuoti. Kursuose dėstė fortepijoną, muzikos teoriją ir harmoniją. 1944 išvyko į Austriją ir Salzburgo Mozarteumo konservatorijoje iki 1949 tęsė muzikos studijas. 1944–46 Salzburgo lietuvių bžn. vargonininkas. Gyvendamas Salzburge vadovavo lietuvių chorui. Drauge su lietuvių ir latvių menininkais važinėdavo po Austriją, ruošdamas koncertus ir akomponuodamas solistams. 1949 atvyko į JAV. Čikagoje įsteigė fortepijono muzikos studiją. 1954–56 Liet. kultūros tarybos v.pirm. Čikagoje. Aktyviai dalyvauja muzikos gyvenime, ruošdamas koncertus ir rašydamas straipsnius muzikos klausimais lietuvių spaudoje. Turi sukomponavęs kompozicijų fortepijonui, solo balsams ir chorui. Amerikos lietuvių menininkų klubo valdybos narys ir vienas iš Čiurlionio meno galerijos steigėjų Čikagoje.

Nakcijanavičius (Nakcyanowicz) Jokūbas (1725–1790) Lietuvos jėzuitas. Įstojęs į Jėzaus d-ją 1742, filosofijos mokėsi Polocke, teologijos Vilniuje (1751–55). Įšv. kunigu, Ilukštoje dėstė gramatiką ir matematiką. Pakviestas į Vilniaus akademiją, čia dėstė matematiką ir fiziką, 1758–63 vadovavo akademijos astronomijos observatorijai. Kai Počebutas perėmė observatoriją, N. išvažiavo iš Vilniaus ir 1767–68 mokytojavo Naugarduke, dėstydamas savo specialybės dalykus. Vėl grąžintas į Vilnių ir tapęs filosofijos fak. asistentu, dėstė filosofiją, paskui buvo perkeltas į Gardiną, kur dėstė teologiją ir kanonų teisę. Panaikinus jėzuitų ordiną, N. liko Gardine pasauliniu kunigu. Jam profesoriaujant Vilniuje, matematikos mokslas žymiai pakilo: be to, N. surišo Vilniaus akademijos filosofinius mokslus, su V. Europos filosofijos srovėmis. Būdamas Leibnizo mokinio Wolfo sekėju, šio įtakoje parašė savo veikalus: Praelectiones mathematicae ex Wolfianis Elementis adornatae, Elementa Geometriae (I ir II dalys 1759–61), Exercitationes in analisi 1758, Reguly życia chrzesijańskiego (vertimas iš lotynų k.), Ad Stanislaum Augustum Regem Poloniae in rectoratu academico salutatio.

St. Zaleski, Jezuici w Polsce 1906; *J. Szeliga (Bieliński)*, Uniwersytet wileński 1890; *M. Biržiška*, Senasis Vilniaus universitetas 1955. *J.V.*

Naksas (gr. Naksos) didžiausia gr. Kikladų sala, 449 km², kalnuota, iki 1002 m aukščio, labai derlinga. Statesniame r. šlaite nuo senovės garsios švitro skaldyklos. Sala garsėjo vynu: vyno dievaitis Dionisas ir jo žmona Ariadnė buvo svarbiausios salos dievybės. N. nuo seno, gal net nuo II prieškristinio tūkstantmečio, buvo gyvenamas graikų joniečių. VII a. pr. Kr. N. kariavo su kaimynine Paro sala. Kovodamas su N. per šį karą krito parietis poetas Archilochas. VI a. pr. Kr. iki 524 tirono Ligdamido valdymo metas buvo salos žydėjimo laikotarpis. 490 naksiečiai turėjo mokėti persams duoklę, bet 480, verčiami jiems eiti karo tarnybą, perėjo graikų pusėn, apie 476 stojo pirmon, 376 pr. Kr. antron Atikos s-gon, per Mitridato karą sala atiteko romėnams, nuo 1207 — Venecijai, nuo 1537 turkų suverenume, nuo 1579 priklausė turkams, nuo 1829 graikams.

Jau III tūkstantmetyje iš brangaus N. marmuro buvo gaminamos deivių statulėlės ir indai (žr. Kikladai). Iš antroje VII ir pirmoje VI a. N. tarpusios skulptūros mokyklos išliko keletas nebaigtų kurų statulėlių ir iš tuo metu N. valdyto Delo 1,75 m aukščio Artemidė, Apolono šventovėje Delfuose naksiečių pašventintas sfinksas, 2,20 m aukščio viršutinės Apolono kūno dalies statula ir trišonė, avino ir Gorgonos galvomis papuošta bazė su seniausiu graikų skulptoriaus naksiečio Eutikardito (Euthykarditės) įrašu VII a. pr. Kr. pabaigos.

A. *Philippson*, Beitr. zur Kenntnis der griech. Inselwelt 1901; *E. Kirsten u. W. Kraiker*, Griechenlandkunde 1955. *A.Rkš.*

Nakskov Danijos uostas v. Laalandijos salos krante; 16.074 gyv. (1950). Laivų statyklos ir vienas didžiausių Europoje cukraus fabrikų. Nuo N. ligi Rodby supiltas 30 km ilgio pajūrio pylimas, saugojąs nuo jūros užliejimų.

Naktibalda, naktininkas, naktinis, naktivalkas, nakviša. 1. Nakties metu besitrankąs vyriškis, mergišius ar išdaigininkas. Mėgstamiausios jų išdaigos buvo: užkelti ratus, roges ant stogo šelmens; juos įžeidusiems namams prinešti akmenų prie durų; sunešti kur nors laukan viso kaimo žagres, šunų būdas, ratus ar kt. padargus; sausrų metu išsemti šulinius ir pn. R. Lietuvoje n. mėgsta suvežti ar sunešti kur nors laivelius, į kitą ežero pusę nuplukdyti pirteles, o kartais pakilnodavo su miegančiomis merginomis ir visą klėtelę. N. mėgiamiausia pramoga buvo gaudyti lankuonis, ypač iš svetimo kaimo atvykusius.

2. Dvarų ir kaimų naktinis sargas, kuris eidavo saugodamas trobesius ir tarškindavo dazda į tvoras arba sukdavo tarškėlę. Jie mėgdavo kaimuose kartais pažadinti visus ūkininkus, ypač merginas. N. tarnybą kaime įvesdavo rudens ir žiemos laiku tik neramiais metais.

Nakties aklumas žr. Vištalakis.

Nakties darbas socialinės teisės prasme yra nakties metu dirbamas samdomas darbas: žemės ūkyje paprastai nuo saulėlydžio iki saulėtekio, o kitose šakose įstatymo arba papročio nusakytu laiku. Nors n.d. yra žalingas tiek sveikatos, tiek kultūriniu požiūriu, kai kuriose srityse jis yra neišvengiamas, pvz. kepyklose, elektros ir dujų tiekimo įmonėse, viešbučiuose ir kt. Pramonėje n.d. dirbamas, siekiant padidinti gamybą, o taip pat sumažinti gaminio savikainą, iki optimumo išnaudojant gamybos priemones. Yra patirta, kad n.d. nėra tiek našus, kiek dienos darbas. Darbo apsaugos teisė daugelyje valstybių draudžia n.d., jei jis nebūtinas, ypač siekdama apsaugoti moteris ir vaikus. 1906 Berne sudaryta tarptautinė konvencija, draudžianti moterų n.d. pramonėje. Tarptautinės darbo organizacijos pastangomis 1919 sudarytos dvi konvencijos, normuojančios moterų ir vaikų darbą pramonėje ir amatuose. 1931 Lietuva ratifikavo tarptautines Moterų nakties darbo ir Vaikų nakties darbo konvencijas, sudarytas 1919 Vašingtone. Nepriklausomoje Lietuvoje n.d. 1931 uždraustas kepyklose nuo 9 val. vakaro iki 4 val. ryto; 1933 moterų ir 14–18 m. jaunuolių darbas uždraustas nuo 10 val. vakaro iki 5 val. ryto visose pramonės įmonėse, išskyrus ypatingus atvejus. *J.Ppl.*

Nakties paveikslai pasirodo vėlyvosios gotikos natūralizme ir renesanse XV–XVI a. augant susidomėjimui gamtos reiškiniais ir jų teisingu atvaizdavimu mene, pirmiausia šventosios istorijos ciklo rėmuose, pvz. Jėzaus Kristaus gimimo arba Alyvų Darželio scenos (Altdorfer, Correggio), Šv. Petro cikle (K. Witz, Raffaelis). Veiksmas n.p. pavaizduotas mėnesienos, žvakės ar lempos apšviestas, daugiau ar mažiau natūraliu būdu. Ypatingos reikšmės n.p. gavo ankstyvajame baroke XVI a. pabaigoje, pvz. Caravaggio ir Elsheimer. Jų n.p. būdingi staigūs tamsos ir apšvietimo kontrastai virsta savarankiška tapybine prie-

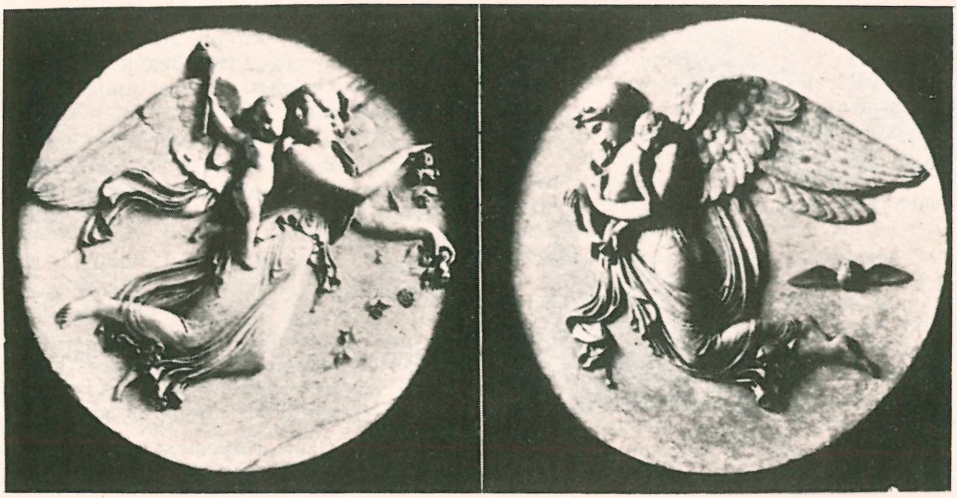

Thorvaldsen Diena ir Naktis

mone, kuri stipriausiai buvo panaudota Rembrandto kūryboje. Geriausiu to laiko nakties gamtos stebėtoju ir vaizduotoju laikomas Aert van der Neer.

Naktigonė žr. Ganymas.

Naktigonis žr. Ganymas.

Naktikovas (Nycticorax nycticorax L.) genties paukštis, daugiausia gyvenąs P. Europoje, yra varnos didumo — 50 cm ilgio, 750 g svorio. N. turi panašumo į baublius savo storu kaklo apsiplunksnavimu ir į garnius savo ilgomis plunksnomis pakaušyje. N. kūnas kresnas, apytrumpis kaklas. D. Lietuvoje ligi šiol jų neaptikta. Tischlerio liudijimu n. kolonija buvusi Šėtrikuose, apie Nemunyną. N. senių patinų viršugalvis ir pečiai juodi su metaliniu žaliu atspalviu. Pakaušy trys baltos plunksnos sudaro kuoduką ant nugaros. Snapas juodas, kojos žaliai geltonos. Senė patelė truputį mažesnė už patiną, trumpesnis kuodukas, bet šiaip nedaug tesiskiria nuo patino. N. yra naktiniai paukščiai — dienos metu tūno pasislėpę tarp medžių, nakties metu medžioja sau maistą. Lizdus krauna prie vandens krūmuose bei medžiuose, peri kolonijomis. Minta žuvimis, varlėmis, vabzdžiais.

Naktiniai gyvuliai yra tie gyvuliai, kurie dienos metu kur nors lindi tamsiose vietose ir miega, o maistu rūpintis išeina naktį. Dažniausiai tai yra plėšrūs gyvuliai. Jų yra daug, pvz. pelėda, vilkas ir t.t.

Naktinyčia žr. Lelys.

Naktiniai judesiai reiškiasi augaluose dėl nevienodo celių spaudimo (turgorio), augimo, šviesos, temperatūros, sukeliant organo padėties bei formos laikinį pakeitimą, pvz. kai kurių augalų lapų nusvirimas ir atsitiesimas, vainiklapių susiglaudimas naktį ir prasiskleidimas dieną arba ir atvirkščiai. N.j. pavadinami ir miego judesiais. Plg. Fotonastija, Augalų judesiai.

Naktipiečiai talkų ar kitų nakties metu darbų vidurnakčio valgis. Paprastai n. valgo linų kūlės, mynės, tolimų pievų šienapiūtės, namų statybos ar jų įrengimo talkose. Vietomis dar žinomi plunksnų plėšytojų ir verpėjų n., kai nuotakai padėdavo kaimo merginos suplėšyti plunksnas ar suverpti trūkstamus kraičius. N. valgiai, žiūrint laiko ir talkos, labai įvairūs. Per juos gauna tik ką išvirtos mėsos, troškintų su riebalais bulvių, įvairių virtainiukų ir pn. Pasninko dienomis duoda troškintų augalų riebaluose bulvių, žuvų, sviesto, sūrio, kiaušinių, pagaliau net šustinių, troškintų bei spragintų žirnių ir net mutinio. N. laikas nėra vienodas, priklauso nuo metų laiko ir darbo, svyruoja paprastai tarp 22–2 val. Pastaruoju metu n. buvo jau, beveik, išnykę, išskyrus Žemaičius, o iš dalies ir Dzūkus. *A.Mž.*

Naktis 1. astronomiškai laikotarpis nuo saulės nusileidimo iki patekėjimo. N. ilgis priklauso nuo vietos geografinio pločio ir metų laiko. Kadangi laikrodžiai, paprastai, rodo pilietinį laiką (žr. Laikas),

tai n. pradžios ir pabaigos laikas priklauso ir nuo geografinio vietos ilgio.

2. Lietuvių laiko sampratoje n. nuo vakaro iki ryto, pačios sutemos. Žr. Laiko skaičiavimas.

Naktišvietė (Nocticula miliaris) pirmuonių tipo (Protozoa) zoologijos klasifikacijoje priskiriama žiuželinių (Mastigophora) klasei, šarvuotųjų žiuželinių (Dinoflagellata) būriui, nors botanikai šios klasės gyvius nagrinėja botanikos kurse, kadangi jie sudaro pereinamojo tipo iš augalų į gyvulius ir atvirkščiai gyvių rūšį. N. yra laikoma daugiau gyvuliu, negu augalu, kadangi ji turi animalinį (gyvulišką) mitybos būdą. N. gyvių gyvenime vaidina svarbų vaidmenį, nes įeina į jūrinį planktoną, kuriuo minta kiti gyviai, žmogui duodantieji didelę naudą. N. tuo dar įdomi, kad gyvendama šiltose jūrose, ji sukelia fosforinį jų vandens švitėjimą, ypač į vasaros pabaigą, kai jų prisiveisia dideli kiekiai.

J.Krd.

Naktižiedė (Silene) gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolinis augalas, dažniausiai daugiametinis. Lietuvoje auga 10 skirčių. Visur gana dažna n. paprastoji (S. inflata), Užmaryje sutinkama n. smulkiažiedė (S. parviflorą), sausuose pušynuose randama n. lietuviškoji (S. lithuanica), darželiuose auginama n. nėgeliūnė arba darželinė (S. armera); šios esama taip pat sulaukėjusios.

J.Rkt.

Nakvynė, naktigultas, pakeleivio nakties poilsio vieta. Iki I pas. karo, vietomis ir vėliau, buvo įprasta, kad pakeleivis, elgeta vakare prašydavosi pas ūkininką n. N. priimtajam ūkininkas duodavo valgyti, arkliui pašaro neimdamas jokio mokesčio, išimtį sudarydavo vad. Rygos pakelės, kur veždamas linus ir kt. mokėdavo n. šiokį tokį mokestį. Nepriklausomoje Lietuvoje senasis n. paprotys dažniau sutinkamas R. Lietuvoje, kur žiemos nakties pustymų metu pamiškėse ir tarpueželėse n. pakeleivis buvo dažnesnis nei kitur.

Nakviša

Nakviša (Oenothera) nakvišinių (Onagraceae) šeimos žoliniai augalai. Žiedai dideli, geltoni, balti ir rožiniai. Pilnas žydėjimas esti naktimis. Amerikos (daugiausia Šiaurinės) čiabuvė. Virš 20 skirčių. Lietuvoje užnešta iš Amerikos yra natūralizavusis n. dvimetė (O. biennis). Pavartojama kaip migdomoji žolė.

Nakvišiniai (Onagraceae) plati žolinių augalų šeima. Gausiausiai jai atstovauja Epilobium (ožkarožė); be to, čia skiriama Circeae, Chamaenerium, Oenothera, Clarcia, Godetia ir kt.

Nalčik Sovietų Sąjungos kurortas ir kabardinų vadinamosios autonominės sovietinės respublikos sostinė, Š. Prieškaukazyje; apie 45.000 gyv. (1956). Mineralinio vandens maudynės, naftos pramonės mašinų ir maisto produktų pramonė. Į vakarus nuo N. išlikę iš III–II a. pr. Kr. kapai.

Naliboka (lenk. Nalibówka) upelis Naugarduko aps., Kremušės (Nemuno) kair. intakas, 19 km ilgio; teka pro Nalibokų mstl. į šiaurės vakarus.

Nalibokai mstl., k. ir buv. dv. Valažino, seniau Ašmenos, aps., Usos baseine, Nalibokų girių srityje, prie Naugarduko–Valažino vieškelio, 166 km į p.r. nuo Vilniaus, apie 3000 gyv. Per 300 metų N. buvo Radvilų nuosavybė. Po I pas. karo 1920–39 lenkų okupuoti, po II pas. karo Sovietų Gudijos. Kitados N. girios buvo žymios geležies rūda ir žvėrimis, o N. garsėjo anuometinėje Lietuvoje geležies liejyklomis, įmonėmis ir medžioklėmis. Dar prieš I pas. karą N. dvare veikė mašinų ir įvairių geležinių dalykų fabrikai, kur dirbo apie 600 darbininkų. Be įmonių, N. buvo bažnyčia, žydų maldos namai, mokykla, biblioteka, paštas, valsčius. Pirmoji medinė Marijos Dangun Ėmimo bžn. statyta apie 1447, perstatyta Albrechto St. Radvilos 1636. Po to keliais atvejais restauruota. 1555 III 17 N. įsigijo Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis iš Šemiotų ir Zavišų. Vėliau po kilusių ginčų teismas 1597 pripažino N. su visomis nuosavybėmis Radvilų giminei. Po Mikalojaus Radvilos ir bevaikio jo sūnaus Stanislovo mirties N. perėjo Nesvyžiaus Radvilų giminei. Stefanija Radvilaitė ištekėdama N. kaip kraitį įnešė Vittgenšteinų giminei; vėliau atiteko Hohenlohe giminei, o 1899 įsigijo broliai Falc-Feinai, vokiečių kilmės, ano meto milionieriai, pasiekę didelių turtų per tris savo giminės kartas laikydami Rusijoje ir Afrikoje stambius avių ir stručių ūkius. N. nuosavybei priklausė tuomet 35.043 dešimtinės, kurių 24.298 dešimtinės miškų ir

apie 20 valakų ež. Anuomet buvo 246 gyvenamieji namai ir apie 1500 gyv. N. žemės buvo nuomojamos, jų savininkai pastoviai čia negyveno, tad ir rezidencijos rūmų čia nebuvo. Savininkai lankydavosi N. medžioti, todėl ir rezidencija buvo skirta tik tam reikalui. Pirmas geležies fabrikas, manoma, vienintelis tuo metu Lietuvoje, įsteigtas Jokimo Chreptavičiaus Višniave 1778, kuriame buvo naudota vietinė N. balų rūda, turėjusi 22–35% geležies. 1849 Petras Vittgenšteinas įsteigė geležies fabrikus Kleciškiuose ir N. Rudnioje buv. N. nuosavybėje. Rudnioje buvo išskiriama geležis iš balų rūdos, Kleciškiuose vyko tolimesnis geležies perdirbimas. Tuose fabrikuose per metus buvo pagaminama apie 700 t. Šis fabrikas sudegė apie 1892. Pelkėtos N. girios buvo sunkiai įžengiamos. Susisiekimui palengvinti kng. Hohenlohe įsakymu iškastas kanalas, jungiąs Kleciškius su Nemunu ties Liubča, kurio ilgis 23 km. Kunigaikštienė Ona, Karolio Radvilos žmona, buvo įsteigusi N. XVIII a. pradžioje stiklo gamybos ir gludinimo fabrikus (gludinimo įmonė buvo Jankovičiuose), kur buvo gaminami kristalai ir dailūs šlifuoti stiklo indai, taurės su Radvilų herbu. Pagal Verkiuose rastą inventorių 1727 fabriko sandėliuose būta 977 kapų įvairių stiklo gaminių. Karolis Stanislovas Radvila buvo dovanojęs labai gražų N. gamintą stiklo servizą karaliui Poniatovskiui. 1820 stiklo fabrikas N. dar veikė, tačiau gamino jau paprastą storą stiklą, žalius butelius ir gėlėms auginti puodelius.

Cz. Jankowski, Powiat Oszmiański I–IV, 1896–1900; *M. Baliński,* Starożytna Polska IV, 1886; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912.

V.Klb.

Nalivaika Vytautas Vincas (g. 1907 VI 4 Sineliuose, Vilniaus-Trakų aps.) mokytojas. Mokėsi Vilniuje, baigė Tauragės mokytojų seminariją. 1927–30 mokytojavo lietuvių mokyklose Vilniaus krašte, kartu organizuodamas Ūkio ratelius ir Šv. Kazimiero d-jos skyrius. Už šią veiklą lenkų administracijos persekiojamas turėjo pasitraukti nepriklausomon Lietuvon. Trejus metus mokė Nepilnamečių nusikaltėlių drausmės ir auklėjimo įstaigoj Kalnaberžėj. 1933 buvo paskirtas mokytojo pareigoms į Sao Paulo, Brazilijon. Kartu toje kolonijoje dirbo ir visuomeninį darbą, ypač vadovaudamas Lietuvių jaunimo sąjungai Vilčiai. Brazilijos lietuviams atstovavo Pasaulio lietuvių kongrese 1935. 1937

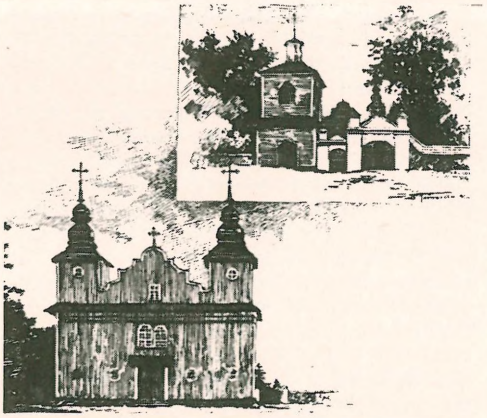

Nalibokai

–40 mokytojas Buenos Aires. Vėliau Islas del Ibicuy įsteigė vasarnamį Lietuvą, kartu per įtakingus argentiniečius politikus pasitarnaudamas Lietuvos laisvės bylai.

Nalivaiko Severin (m. 1597) XVI a. pabaigos kazokų sukilimų vadas. N. tėvas buvo smulkus bajoras Braclavo srityje (r. Podolėje). Kai stambus ponas (Kalinowski) jėga atėmė iš N. tėvo žemę ir jį patį mirtinai sužeidė, našlė persikėlė į Ostrogą, kur vyresnis N. brolis kng. Ostrogiškio dv. paliko stačiatikių kunigu, o jis pats kariu. Pirmiausia N. kovojo Ostrogiškio pusėje prieš Kosinskio kazokus. Bet ryšium su tėvams padaryta skriauda 1594 jis persimetė į kazokų pusę. Ostrogiškio įtikinėjamas, N. puolė Krymo totorius, iš jų atimdamas 3–4 tūkstančius arklių, daug ginklų ir kito turto. Imp. Rudolfas II ėmė skatinti kazokus pulti turkus. Tada N., pajutęs savo svorį, bandė susijungti su Zaporožės kazokais, siūlydamas pusę iš totorių atimtų arklių. 1594 rudenį drauge su Dniepro kazokų vadu Loboda padarė sėkmingą plėšimo žygį į turkų valdas Vengrijon, Moldavijon. Atkeršijęs už skriaudą tėvui, N. įsiveržė Volinijon ir surinko apie save būrius nuo ponų pabėgusių valstiečių. Sukilėliai smarkiai apiplėšė Lucką, kad karalius Zigmantas Vaza šį miestą atleido nuo mokesčių. Pasukęs į šiaurę, N. ėmė naikinti D. L. K-tiją. Lietuvos kariuomenei traukiantis, jis paėmė Slucką. Užgrobęs visą pilies artileriją, amuniciją ir iš mst. gyventojų išreikalavęs kontribucijos 5000 kapų grašių, N. per Bobruiską išskubėjo Mogiliavo link. Įgulos ginamą tvirtovę N. sukilėliai 1595 XI 30 smarkiu puo-

limu paėmė. Šis svarbus Dniepro amatų ir prekybos miestas dvi savaites buvo plėšiamas ir deginamas. Nuo didelės lietuvių kariuomenės N. traukėsi į pietus, į kng. Ostrogiškio žemes. Kai įsitempė santykiai dėl bažnytinės unijos, N., Ostrogiškio skatinamas ir nurodomas, ėmė plėšti unijos šalininkų dvarus. Kovodami prieš stačiatikybės priešus, katalikus ir bajorus, pietų vaivadijose N. būriai plėšė, žudė, kankino. Kai N. sukilimas apėmė dideles sritis, karalius skubiai iš Moldavijos pašaukė Lenkijos etmoną Žolkiewskį. N. savuosius surinko Labunoje (Podolėje). Jis bandė derėtis. Už paskyrimą žemės tarp Bugo ir Dniestro, karaliui jis žadėjo karinę paramą prieš turkus ir totorius. Žolkiewskis derybomis norėjo laimėti laiko siunčiamai pagalbai sulaukti. Jam rūpėjo atskirti Lobodos kazokus. Prie Baltosios Cerkvės Žolkiewskis puolė N. kazokus, kurių žuvo per 2000, o pats N. buvo sužeistas. Kai pagalbon atvyko Oginskio vadovaujama lietuvių kariuomenė, Žolkiewskis pasivijo N. būrius ir apsupo. Keturiomis eilėmis iš trijų pusių apsistatę vežimais (iš ketvirtosios buvo pelkė), kazokai išlaikė puolimą dvi savaites. Bet karštu laiku be vandens krito arkliai, trūko maisto ir pašaro. Pačių kazokų tarpe kilo nesutikimai. Pirmiausia buvo nužudytas Loboda, kaip N. intrigų auka; bet Lobodos kazokai N. nepripažino, ir sau išsirinko kitą vadą. Tuo tarpu Žolkiewskis 1596 VI 4 iš Kijevo gavo didelių pabūklų ir ruošėsi galutinai pulti. Norėdami išsipirkti sau laisvę, kazokai nusikreipė prieš savo vadus N., Savulą, Sostoką ir kt.: jie juos suiminėjo-atidavinėjo priešui. N. ilgai gynėsi, ir tik VI 8 tebuvo suimtas, kai jau ruošėsi pabėgti. Sužinoję, kad bus grąžinti baudžiavon, kazokai dar bandė priešintis, bet jų vos 1500 tepabėgo. Tarp didelio grobio Žolkiewskis rado ir Rudolfo II kazokams dovanotą vėliavą. Nors N. ir Lobodos sukilimas dar neturėjo aiškios ideologijos, tačiau parodė Ukrainos kazokams, jog pasipriešinimas respublikai ir prispaudėjams ponams yra galimas. N. buvo vienas iš pirmųjų pradininkų garsiųjų kazokų maištų, kurie Lietuvą-Lenkiją taip labai susilpnino. Pats N. su kitais 6 kazokų vadais grandinėse buvo atvežtas Varšuvon. Jie vienas po kito buvo nužudyti. N. galva buvo nukirsta paskutiniam 1597 pradžioje, seimo metu, jo kūnas sukapotas į keturias dalis. Šitas gražiai nuaugęs vyras, energingas ir patyręs karys (geras artileristas) paliko apie save daug pasakojimų, dainų. Rylejevas jam paskyrė poemą ‚N. išpažintis'.

M. Hruševskij, Materijaly do istoriji ukrainiskoj kozaččini I, 1908; *V. Antonovič*, Soderžanije aktov o kozakach (Archiv Jugo-Zap. Rossiji III, 1 t.); LI–LXX. Russkaja Starina 1895; II. *V. Domanickij*, Kozaččina na perelome XVI–XVII st. (Vestnik naukov. Tovar. im. Sevčenka) 1904; *F. Nikolaičik*, Pervyja kozackija dviženija v Reči Pospolitej 1591–97 (Kijevskaja Starina VIII) 1884; *V. Modzalevskij*, N. (Russkij biograf. slovar XX) 1914, 49–55; Istorija Ukrainskoj SSR I, 1953. *Z.I.*

Nałkowska Zofja (1885–1954) lenkų rašytoja. Visoje eilėje romanų savo įžvalgiomis moterų sielos analizėmis nusipelnė lenkiškosios Colette vardą. Jos romanai dažniausiai vaizduoja XIX a. pabaigos moteris inteligentes. N. moterims trūksta temperamento, valios, jausmo, bet jos gražios ir išmintingos, bodisi gyvenimo biaurumais, todėl jos liūdnos ir nelaimingos. Iš pirmo jos kūrybinio laikotarpio žymesni romanai: Kobiety 1906, Księcia 1907, Narcyzę 1911, Romans Teresy Hennert 1923 (³1947), Niedobra miłość 1928 (⁴1946), drama Dom Kobiet 1930, Dzień jego powrotu 1931. Po I pas. karo, viskam pakitus, pasikeitė ir tas jos pasaulis. Dabar ji rašė apie kalinius, kurie ant savęs užsikrovė blogį, kurie ėmėsi to blogio tarsi prievolės (Sciany swiata). Kartu su tuo pasikeitė ir N. stilius; jis tapo labai koncentruotas, siekiąs autentiškumo, tiesos, atsisakymo daugelio tradicinių priemonių suintriguoti skaitytoją. Iš to laikotarpio minėtini Dom nad łąkami 1925, Granica 1935, Węzły życia 1950.

Nałkowski Wacław (1851–1911) lenkų geografas, išsp. Materiały do geografji ziem dawnej Polski 1913–14, Słownik Geograficzny bendradarbis.

Nalšėnai žr. Nalšia.

Nalšia š.r. Aukštaičių žemė, minima XIII a. šaltiniuose. Turimieji duomenys teleidžia tik apytikriai nustatyti, kur N. sritis yra buvusi. Apie Mindaugo užmušėją Daumantą žinoma, kad jis buvo N. kunigaikštis. Jo valdos-tėviškės centrą nustatyti padeda M. Stryjkovskio kronika, kurioje pažymėta, jog tėvas Daumantui atidavęs Utenos žemę. Daumantas ten pastatęs pilį. Jis vadinęsis ‚Utenos kng.'. Kai vidaus kovų metu buvo persekiojami ir iš savo žemių išvarinėjami Mindaugo žudikų šalininkai, 1264 Vaišvilkas Mindaugaitis su savo svainio Švarno pagalba užėmė pilis Deltuvoje ir N. Tą faktą įsakmiai pabrėžė Ipatijaus kronika. Savo žemėse nesi-

jausdamas saugus 1268 kilmingasis Suxe — ‚de Lettowia de provincia Nalsen' — su visais saviškiais pabėgo pas Rygos arkivyskupą ir ten pasikrikštijo, gaudamas Mikalojaus vardą. Kad Suxe visus savo turtus (žemes, miškus, vandenis) užrašė arkivyskupui, galima daryti išvadą, jog N. turėjo būti Livonijos valdų kaimynijoj, netoli nuo kair. Dauguvos kranto. Teisingai tapatindamas Ipatijaus kronikos Nalšany su Eiliuotinės Livonijos kronikos Nalsen, E. Volteris tarė, jog kilmingasis Suxe turėjo būti kilęs iš Szukscie, kuriems vėliau (pagal inventorius) priklausė Salako dv. Viename danų karaliaus dokumente 1298 netoli Tauragnų yra minima Nalexe, kurį A. Bielenstein identifikavo su Nalsen, t.y. su N. G. Berkholz atkreipė dėmesį, jog N. esanti žinoma ir XIV a. Hermanno de Wartbergės kronikai Naliske forma. Išskaičiuojamos Livonijos kryžiuočių nunaikintos sritys: ‚Taurage, Utten, Balnike, Nalisken, Sessolen, Videniske, Gedereyten et partem de terra Dubinghen ac Asdunbinghen', t. y. Tauragnai, Utena, Balninkai, Šešuoliai, Videniškis, Giedraičiai, Dubingiai. Naliske tačiau reikia tapatinti su Noliškiais. N. tačiau gali reikšti 1261 Mindaugo dokumente, kuris daugumos laikomas falsifikuotu, minimas Alze. Jis yra tapatinamas su Eiliuotinės kronikos minimu Alsen. Ši kronika du kartus mini ir Nalsen, pažymėdama, kaip Livonijos ordino kariuomenė (1250) traukė link Mindaugo pilies per N. žemę (durch Nalsen kein Littowen). Visus turimus duomenis krūvon suvedus, yra galima išvada, jog N. žemė buvo kair. Šventosios (Neries intako) krante. Dėl versmių trūkumo tiksliai N. ribų nustatyti negalima. Klaidingai Lietuvos TSR istorijoje I, 1957, 64–65 žemėlapyje N. yra pažymėta, kaip žemė į p.r. nuo Vilniaus. Taip ją savo darbuose yra nurodęs V. Pašuto (žr.).

Livländische Reimchronik, hg. *L. Meyer*, 1876, eil. 1805 (Alsen), 3319, 3325; Polnoje Sob. Russk. Lietopisej II, 1908, 859, 861, 863; *M. Stryjkowski*, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka I, 1846, 317, 318, 320; Script. rer. Pr. II, 1863, 105–106 (Wartberge); *M. Perlbach*, Urkunden der Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryski'schen Bibliothek zu Krakau (Mitt. aus Livl. Geschichte XIII, 1881, 17–17–Suxe iš N.); *G. Berkholz*, Bemerkungen zu den von Perlbach entdeckten Urkunden (t.p. XIII, 1881, 33–36); *H. Paszkiewicz*, Jagiellonowie a Moskva I, 1933, 83–85; *E. Volter*, Gde iskat zemlju Nalšanskuju Ipatjevskoj letopisi (Žurnal Minist. Narod. Proveščenija 1900, 195–201); *A. Bielenstein*, Die Grenzen des lettischen Volkstammes 1892, 457–458. Apie Suxe su N. žemėlapiu *P. Johansen*, Eine Riga-Wisby-Urkunde des 13. Jahrhunderts (Zeitschrift des Vereins für Lübekische Geschichte und Altertumskunde 38, 1958, 99–107). Žr. Daumantas, Eiliuotoji Livonijos kronika, Ipatijaus kronika, Lengvenis. *Z.I.*

Namagan Sovietų Rusijos mst. Usbekistane, š. Ferganos slėnio dalyje, prie drėkinimo kanalo; apie 100.000 gyv. (1956). Didelė tekstilės (medvilnės ir šilko) pramonė.

Namai mūsų kalboje kelių reikšmių: 1. gyvenamieji pastatai; 2. paveldimas iš kartos į kartą ūkis, duba ar kita gyvenvietė, į kurią turėjo teisę sugrįžti nelaimės metu ištekėjusi sesuo, iš ūkio išėjęs brolis, taip pat teta, dėdė (tėvo broliai, seserys) ir n. gyvenančiųjų pareiga buvo juo rūpintis ligoje ir t.t.; 3. visa giminė, kilusi iš tos gyvenvietės ir to paties prosenelio.

Namai (nama) hotentotų kiltis, gyvenanti rezervatuose P. Afrikoj abipus Oranjos upės.

Namaqualand p.v. Afrikos žemės pakraščio pavadinimas. N. dalijama į Didžiąją N., kuri yra p.v. ir tęsiasi iki Oranjės upės; vietos gyventojai suvaryti į rezervatus, o žemė naudojama žemės ūkiui, ir 2. Mažąją N., į p. nuo Oranjės, retai bušmenų gyvenamą.

Namas (daugiau vartojama dg. n a m a i) kiekvieną trobesį mieste galima vadinti n., tačiau tuo vardu dažniausiai įprasta vadinti tik gyvenamuosius n. Kadangi gyvenamieji n. sudaro ne mažiau kaip 90% visų trobesių gyvenamoje vietovėje ir tuo būdu į jų statybą investuojamas didelis kapitalas, tai šis trobesių tipas tampa svarbiausiu tipu, juo labiau, kad gyventojų aprūpinimas tinkamais butais sudaro svarbią dalį socialinės problemos, taip sunkiai, paprastai, išsprendžiamos (žr. Nausėdiją). Amžių būvyje gyvenamieji n. susilaukdavo daug įvairių pakeitimų, bet visuomet galutinis jo tipas atitikdavo to krašto tradicijas ir specifines klimatines sąlygas. Taip pvz. Egipte ir V. Azijoje mes matome tokį n. tipą, kad jo planavime aiškiai matyti pastangos apsisaugoti nuo karštų saulės spindulių. Lengvi, lyg iš kartono padaryti, Japonijos n. pritaikyti ne tik tradicijoms, bet ir dažniems žemės drebėjimams.

Graikijoje ir Romoje galutinai išsirutuliojo toks n. tipas, kuris atitiko tų laikų tradicijas ir gyvenimo būdą. Čia kiekvienas n. yra atskirtas nuo gatvės, paskirtos tik judėjimui, ir todėl į gatvę išeina vien tik vienos durys, o jo planas rodo pastangas atskirti viešą gyvenimą nuo uždaro šeimos gyvenimo, nes kiekvienas n. turi dvi dalis: viešąją, skirtą svečių priėmimui, ir intymią, skirtą vien tik šeimai. Tačiau Romos imperijoje buvo ir neigiamų reiški-

Namas

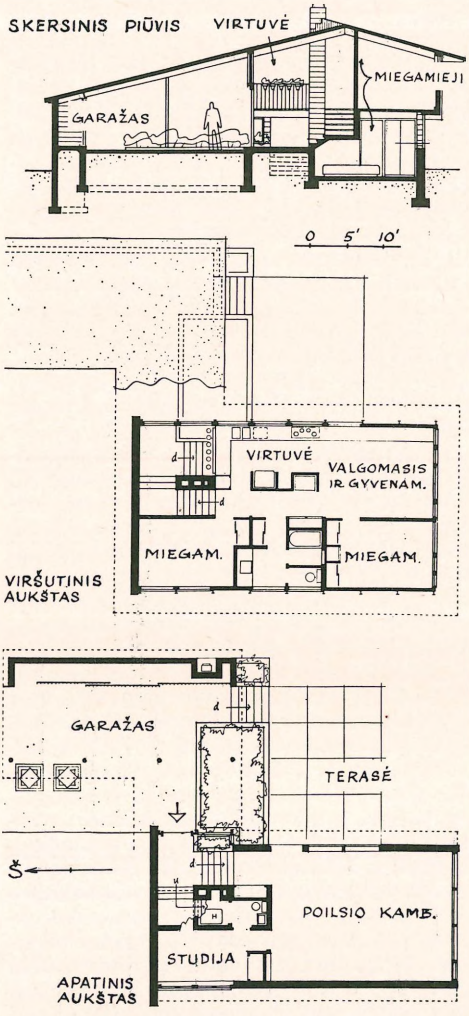

Modernus amerikietiškas atskirinis namas

nių, nes tinkamais butais buvo aprūpinami vien tik patricijai, o plebėjams buvo statomi jau daugiaaukščiai n. su daug butų.

Viduramžiais, miestams virtus tvirtovėmis, kai mieste pritrūkdavo vietos, statydavo daugelio aukštų n., kur vienas butas tęsiasi per visus aukštus, o pats n. buvo visai siauras — tik du ar trys langai išeidavo į gatvę. Renesanso metu atsirado naujas n. tipas — n. tvirtovė (pallazzo), nes tais laikais siautė atskirų didikų vaidai. Prancūzijoje vėliau atsirado naujas n. tipas — iš graikų n. plano buvo pašalinta priešakinė dalis — tuo būdu atsirado iš gatvės pusės sodas, apsuptas iš trijų pusių namais.

Šis tipas, kiek modifikuotas, buvo plačiai praktikuojamas pirmuose miestuose-soduose Anglijoje šio šimtmečio pradžioje.

Baroko laikais prasidėjęs n. evoliucijoje smukimas, nes vis daugiau ir daugiau buvo nutolstama nuo sveiko principo — vieni namai vienai šeimai. Indrustrizacijai įsigalint, XIX a. n. statyboje buvo chaosas. Dėl to vėl grįžo prie anksčiau nurodyto principo, ir tuo būdu atsirado vad. egzistencminimumas namo, t.y. mažiausias galimas butas, atsižvelgiant į šeimos dydį ir net ir į finansines jos išgales. Vokietijoje butų įstatymas nustato minimalų butą 32–45 m². Šis dydis rodo tik naudingą plotą— brutto plotui gauti reikia pridėti 40–50%. Vokietijoje yra išdirbti ir baldų standartai tokiems butams, nustatant turį ar plotą vienam žmogui. Jei šeima didelė, tai normą vienam žmogui galima sumažinti iki 9 m², visai nesumažinus buto higieniškumo.

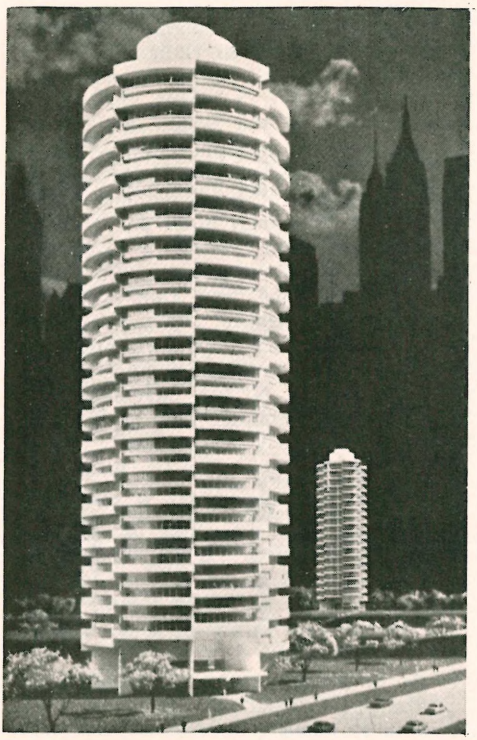

Arch. I. M. Pei: Cilindrinio daugiabučio namo modelis Naujorko senamiesčiui

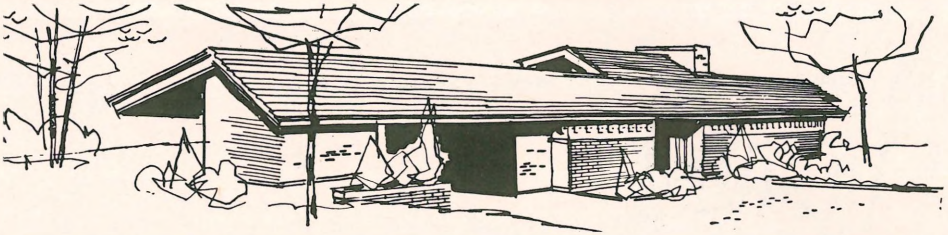

Arch. F. L. Wright Atskirinio namo škicas

mo. Kaimui ta minimali norma gali būti laikoma optimaline, nes čia žmogus daug laiko praleidžia lauke. Tačiau minimalus butas turi turėti dvi patalpas, kurių viena turi būti paskirta vien tik miegoti.

Nors dabartiniai n. planai yra įvairūs, bet vis dėlto n. galima suskirstyti į šiuos pagrindinius tipus: 1. atskirinis, 2. namai dvyniai, 3. suglaustieji ištisiniai blokai, 4. daugelio butų namai be keltuvo, 5. daugelio butų namai su keltuvu. Higieniškiausi, bet kartu ir brangiausi atskiriniai namai pagal planavimo būdą yra įvairūs, kad net sunkiai klasifikuojami, tačiau ir čia galima išskirti tris pagrindinius tipus: a. vieno aukšto atskirinis, b. dviejų ar net trijų aukštų ir c. ne vieno lygmens.

Vieno aukšto atskirinis, ypač statomas Amerikoje daugiau pasiturinčios klasės, yra brangiausias, bet kartu ir jaukiausias tipas. Dviejų aukštų atskirinis pagal stilių Amerikoje turi įvairius pavadinimus, iš kurių žinomiausi yra koloninio, Garisono ir Cape Codo stiliai.

Kadangi visi šie tipai yra palyginti brangūs, tai masinei statybai (žr. Nausėdija) ne visai tinka. Todėl statybai atpiginti vietoj atskirinio dažniausiai naudojamas namų dvynių tipas. Suglaustieji ištisiniai blokai būna, kai atskirinių eilė, paprastai ne daugiau kaip 6, suglaudinama į vieną trobesį.

Tokio tipo gyvenamieji n. ypač tinka neturtingam sluoksniui, nes, kad ir pigūs, yra higieniški. Toks tipas visur plačiai naudojamas, nes, nežiūrint ištisinio trobesio, kiekvienas butas yra visai savarankiškas ir be bendros sienos.

Daugelio butų gyvenamieji n. be keltuvo statomi iki 3 aukštų, retai kada būna 4 aukštų. Butai planuojami apie bendrus laiptus tik viename aukšte. Daugelis statybos įstatymų reikalauja, kad butai turėtų dvejus laiptus, tada tie antrieji laiptai taip pat aptarnauja daug butų ir dažniausiai daromi kitame buto gale. Šis tipas paplitęs Amerikoje.

Labai dažnai gyvenamose miesto dalyse naudojamas daugelio butų n. su keltuvais. Šito tipo n. labiau tinka dideliems butams. Tačiau šis tipas, kiek modifikuoto pavidalo, naudojamas ir mažųjų butų atveju, įvedant vad. atviras galerijas. Tos galerijos tarnauja butų susisiekimui su laiptais ir keltuvais, aptarnaujantiems daug butų. Privatumui užtikrinti šioje pusėje planuojamos tokios patalpos, kaip virtuvės, vonios, sandėliai ir pn. Dar žr. Butas. *K.Kr.*

P r i e š i s t o r i n i s n. tebėra ne visai ištirtas. Bekasinėjant atrandama vis daugiau duomenų rekonstrukcijoms. Kalnuotose vietose priešistorinio žmogaus gyventa natūraliose olose ar urvuose, pvz. Š. Ispanijoje, P. Prancūzijoje, Karpatuose. Sauso klimato ir nemiškinguose kraštuose pirminiai n. buvo moliniai, mūriniai ar akmeniniai, pvz. prie Viduržemio jūros ar Mezopotamijoje. Mineralinių medžiagų n. yra patvaresni už medinius, ir dėl to jų liekanos išliko nesuirusios iki šiol (žr. Molio statyba). Vid. ir R. Europoje, kaip ir Š. Amerikoje, nuo seniausių laikų n. statybai naudojo medį ir kitas organines medžiagas (nendres, šiaudus, durpes). Priešistorinių medžio statybos liekanų išliko daugiausia ten, kur sodybos buvo apsemtos pakilusio ežerų vandens lygio ar apaugusios durpynais. Medis vandenyje susikonservuoja ir nesupūva. Taip pat randama medinių n. pėdsakų piliakalniuose ir kt. sausose sodybose, nes ir supuvęs medis išsiskiria iš aplinkos žemės savo spalva. Ugniavietės, krosnys, įrankiai ir kt. daiktų liekanos taip pat padeda rekonstruoti n. planus.

Seniausios n. liekanos Europoje žinomos iš vėlyvojo paleolito (žr.), daugiausia Ukrainoje ir Čekoslovakijoje. Tai primityvios medžiotojų būstinės, iš dalies įgilintos žemėn, su laikinio pobūdžio lengvais stogais. Rasta ovalinio plano 4,5 × 5,5 m arba pail-

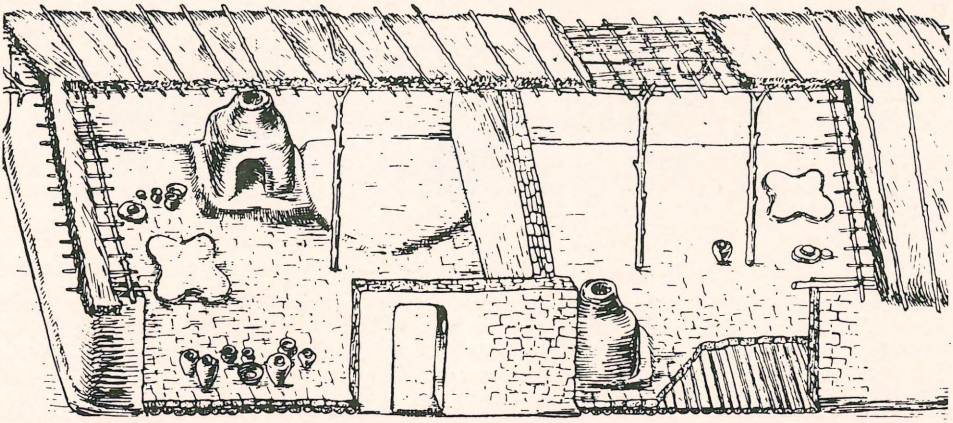

Ilgasis namas molio sienomis iš III prieškristinio tūkstantmečio pabaigos, priskiriamas Tripolės kultūrai (V. Ukraina, Vladimirovkos sodyba)

go keturkampio 4 × 12 m n. liekanų su keliomis ugniavietėmis tame pačiame n. Jų stogai, kaip palapinių, paremti mediniais basliais, akmenų luitais ar mamutų iltimis. Rasta ir gulsčių rąstelių perdangų, užpiltų žemėmis (duobiniai n.). Sekančiame mezolito (žr.) periode tebebuvo primityvūs n., kiek galima spręsti iš negausių liekanų Danijoje, Anglijoje, P. Vokietijoje. Tai vis dar nesėslių medžiotojų būdos. Grubiais akmenų kirviais mokėta nukirsti gana stori medžiai, kaip matyti iš Anglijos, Š. Vokietijos bei Rytprūsių (Menturių durpyne prie Gumbinės) radinių.

Kur kas daugiau žinoma apie neolito n., statytus sėslių žemdirbių ir gyvulių augintojų. Drėgno klimato ir gausios miško medžiagos sąlygojami paprasčiausi ir praktiški n. turėjo turėti nuolaidų stogą, paremtą po kraigu žemėn susmeigtų pėdžių eilė. Sienos nevisada buvo reikalingos, jei stogas siekė žemę, arba jos buvo išpintos tarp stačių šulų ir dar padengtos moliu ar žeme. Vid. Europoje išskiriami du pagrindiniai medinių n. tipai: 1. ilgieji stačiakampio arba trapecinio plano ir 2. dviejų patalpų, vad. megaroniško plano arba vienos patalpos maži stačiakampiai. Ilgojo tipo geri pėdsakai išliko juostinės keramikos kultūros sodyboj Köln-Lindenthal prie Reino (žr. pieš. LE X, 224). Tų n. ilgis 10–35 m, stogo pėdžiomis perdalyta išilgai į dvi puses, su medinėmis grindimis (gal jos buvo iškeltos viršum žemės). Iš Danijos (Troldebjerg k.) rastų ilgųjų n. žinoma, kad jų stogai buvo dvišlaičiai, apie 3 m aukščio ir sienos apie 2 m. Brześć Kujawski k., žemutinės Vyslos srityje ilgieji n. turėjo trapecinį planą (žr. pav. LE X, 225). Tripolės kultūroje, V. Ukrainoje, ilgi kelių patalpų n. buvo statomi iš molio su dvišlaičiais šiaudų stogais.

Megaroniškuoju tipu vad. dviejų patalpų stačiakampio plano n., su kambariu ir priemene arba atviru prieangiu ir durimis iš galo (žr. Megaronas). Pvz. Württemberge, Aichbühl sodyboje, Federsee ež. apsemtų n. gerai išlikusios grindys ir sienų apačia rodo būdingą neolitinį megaroniską planą: kambarys maždaug du kartus didesnis už priemenę. Joje yra molinė krosnis duonai kepti ir atvira ugniavietė asloje. Krosnis stovi vidinėje kertėje, kaip ir dabartinėse pirkiose. Kambario vidinėje kertėje yra kita ugniavietė, o išorinėje kertėje atramų liekanos suolui, guoliui arba stalui. Pėdžių eilė rėmė stogą, kaip ir ilguosiuose n. Panašios konstrukcijos stogų buvo išlikę Europoje (ir Lietuvoje) iki XIX a. Neolito pabaigoje Vid. Europos n. vietomis suprastėjo. Rytprūsiuose, Succase sodyboje ties Elbingu, yra gerai išlikusių n. pėdsakų stačiakampio plano, datuojamų apie 2000 pr. Kr. ar II tūkstantmečio pradžioje.

Žalvario a. jau pasirodo gulsčių sienojų rėstinės sienos, nes metaliniai įrankiai pasidarė plačiau prieinami. Dėl klimato pasikeitimų ir, gal būt, gyventojų kraustymosi ar karų nebestatyta n. žemumose prie vandens, kaip anksčiau. To periodo naujiena yra n. pastatyti ant kalstinių

Namas

aikštelių ež. pakraščiuose (žr. Kalstinė statyba). Reikšmingas žalvario a. statybos paminklas yra Federsee ež. buvusioje Buchau saloje (vėliau apsemta) 38 vienos patalpos n. sodyba iš apie 1100 pr. Kr. Toje pačioje vietoje, IX a. pr. Kr., jau statė didesnius rėstinius n., suglaustus po tris apie pusiau uždarą kiemą. Sodyba buvo aptverta palisadine sustiprinta siena iš pušinių baslių, sukaltų į ežero dumblą ir pasiekiamą tilteliais iš salos.

Geležies a. jau pasirodo daugiau įvairumo Europos n. kultūroje. Olandijoje rasta didelių n. su medinių griaučių sienomis, gana stačiais dvišlaičiais stogais ant pėdžių. Viduj atidalytos patalpos žmonėms ir gardai galvijams. Senesniųjų priešistorinių periodų n. nerodo žymių, kad gyvuliai būtų laikomi drauge su žmonėmis po tuo pačiu stogu. Lenkijoje, netoli Poznanės, Biskupino sutvirtintame kaime iš VI–V a. pr. Kr. būta 80–100 n., suglaustų galais ilgomis eilėmis (žr. pieš. LE II, 145). Čia galima išskirti kelios medžių padermės: sienoms pušis, pagrindui ant durpyno — beržas, tvirtovės sienoms sustiprinti — ąžuolas. Sienų šulai apie 3 m aukščio, apvalūs arba aptašyti, su įskrodomis gulstiems skaldytiems sienojams suleisti. Tokia šulinė sienų konstrukcija užtinkama dabar Lietuvoje senuose ūkiniuose kaimo trobesiuose. Biskupino n. turėjo po kambarį su židiniu ir priemenę su durimis į pietus.

Priešistoriniams n. rekonstruoti papildomų žinių suteikia kai kur randamos degto molio n. pavidalo urnos. Š. Italijoje I prieškristinio tūkstantmečio urnose matyti tokių detalių, kaip stogas, prieangio stulpai, durys, langai, ornamentai. Urnų aukštis 20–25 cm.

Lietuvoje ir kt. baltų gyventose žemėse priešistorinės sodybos buvo dažniausiai žemės ūkiui tinkamose pakilesnėse sausose vietose, kur mediniai trobesiai negalėjo taip užsikonservuoti, kaip kitur ežeruose ar pelkėse. Užtinkama sodybų ir paežerėse, kurios pamažu užaugo durpynais. Piliakalnių kasinėjimai rodo, kad žalvario a. (1800–500 pr. Kr.) ir vėliau ankstyvajame geležies a. jie buvo gyvenami. Tam tikslui ant piliakalnių buvo įrengiami duobiniai ar antžeminiai n. Pvz. Apuolės piliakalnyje (žr.) rasta medinių n. liekanų su akmeniniais ugniakurais. Dūkšto piliakalnyje (žr.) gyvenamosios patalpos būta nemažo namo dydžio, 12,5 × 6 m, įgilinta

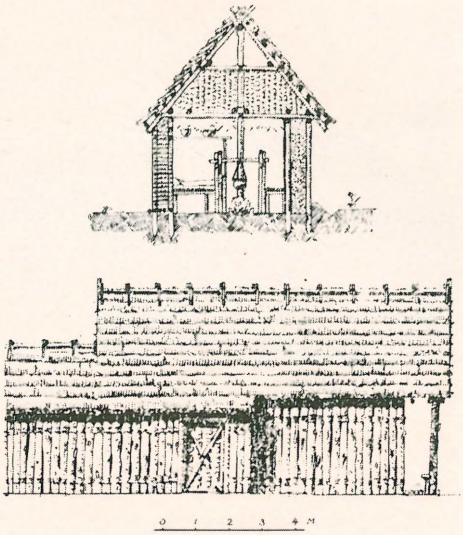

Vakarų baltų (prūsų) protėvių namo rekonstrukcija iš II prieškristinio tūkstantmečio pradžios (Succase sodyba prie Elbingo)

į žemę apie 1,5 m, su plūkto molio aikštelėmis (gal ugniavietės). Piliakalnių gyvenamųjų būstų sienos dažniausiai buvo pintinės ir moliu drėbtos.

Bene seniausi n. pėdsakai R. Lietuvoje užtikti Samantonių stovykloje Šventosios upės pakrantėje, netoli Širvintų (kasinėta R. Jablonskytės-Rimantienės 1954). Tai ankstyvojo žalvario a., XVIII–XVII a. pr. Kr., duobinio būsto liekanos, vėliau užneštos smėliu. Planas netaisyklingo ovalo su įėjimu viename plačiajame krašte. Sienos iš stačių šulų, moliu nudrėbtų; stogas paremtas dviem pėdžiomis maždaug aslos vidury. Atsargoms sudėti asloje iškastos duobės. Ugniavietės taip pat truputį įgilintos.

Rytprūsiuose rasta daugiau priešistorinių n. liekanų iš žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus, kurios rodo, kad baltai nuo pat savo įsikūrimo pradžios yra gyvenę mediniuose rėstiniuose megaroniško tipo n. Toks planas tebematomas mūsų laikų senose klėtyse ir iš dalies senajame name (žem. noms, nums).

Iš Lietuvos istorinių laikų pradžios turime tik šykščių užuominų apie n. J. Dlugošo XV a. pradžios aprašymai nelabai patikimi. Kiek daugiau šviesos įneša neseniai (1956) Vilniuje atkastos XIV a. pirkelės

Senasis namas (žem. noms) Stalgėnų k., Plungės vls., Telšių aps., statytas XVIII a. gale. Savininkas Vosylius (žr. planą)

liekanos Dainų slėnyje tarp Plikojo, Bekešo ir Stalo kalvų. To nedidelio kvadratinio n., 4,7 × 4,8 m, sienos buvo rėstinės (gulsčių sienojų) su moliu užteptais tarpais, grindys klotos ant žemės iš plačių (iki 30 cm) tašytų lentų. Viename pirkios kampe stovi plūkto molio krosnis ant medinio pamato, kaip ir vėlesnėse pirkiose. Po grindimis mažas rūselis. Stiklo gabalų nerasta, matyti, nebūta stiklinių langų. Pirkelėje rasta geležinių spynų ir raktų. Toje sodyboje, netoli pirkios, rasta atskiro karvės tvartelio liekanos. Tad XIV a., o greičiausiai ir anksčiau, lietuviai turėjo atskirus n. žmonėms ir tvartus galvijams. Jie negyveno drauge su gyvuliais, kaip rašyta Dlugošo ir kartota vėliau kitų autorių, pvz. G. Brauno.

J. Bradford, Building in Wattle, Wood, and Turf (A History of Technology I, 1954); *J. Puzinas,* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; *M. Gimbutas,* The Prehistory of Eastern Europe I, 1956; *A. Tautavičius,* Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities (Iš lietuvių kultūros istorijos I, 1958); *R. Volkaitė-Kulikauskienė,* Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai 1958; *M. Gimbutienė,* Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga (Mažoji Lietuva 1958).

M.Gbt.

N a u j ų j ų a m ž i ų kaimo (liaudies) n. raidos bruožai Pabaltijy. Šalia didelio slavų ploto gana vienodos n. kultūros, palyginti, mažose Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijose yra skirtingų n. tipų. Jų šaknys siekia priešistorinius baltų n., o vėlesnėje raidoje derinasi su Vid. ir R. Europos kaimo n. XVIII–XX a. Lietuvoje ir Latvijoje yra du pagrindiniai n. tipai: t r o b a ir p i r k i a. Jie panašūs savo išore, bet skiriasi planais ir ugniavietės vieta. Geografinė pirkios ir trobos plotų riba eina iš pietų į šiaurę Nemuno aukštupiu, Nevėžiu pro R. Latviją iki Ilmenio ež. Š.-Vid. Lietuvoje abu tipai maišosi tame pat. plote.

Be trobos ir pirkios, Pabaltijy dar užtinkama senesnės kilmės n. Po I pas. karo tik mažame Žemaitijos plote buvo išlikę keliolika s e n o j o n. pavyzdžių; jis vad. žem. nums, noms, o namotyroje — senuoju n., nes tai pirminis gyvenamasis trobesys Lietuvoje. Jis buvo plačiai paplitęs iki XVII a. ir vėliau iš lėto sunyko, virsdamas pagalbiniu tvartu. Senojo n. plano principas atpažįstamas indoeuropiečių priešistorinių megaroniškojo tipo n. liekanose. Š. Latvijoje ir visoje Estijoje iki XX a. pirmos pusės išliko gana daug gyvenamųjų j a u j ų, kurios ten buvo pagrindinis kaimo gyvenamas trobesys iki XVIII a. galo.

Vakarinė Lietuvos pusė ir didžioji Latvijos dalis priklauso t r o b a i. Estijoje trobos nėra, išskyrus dvarus. Savo pirminėje formoje troba turėjo dvi patalpas: gyvenamąjį kambarį su krosnimi ir priemenę iš galo. Krosnis pakuriama iš priemenėn išvestos pakuros. Vienagalė troba M. Lietuvoje buvo vad. stuba. Pilno plano troba dar turi kitą gyvenamąją patalpą antrajame n. gale. Tai jau tipingas dvigalis arba trilypis n. Priemenėje esti dvejos laukinės durys, vienos priešais kitas, ir durys į kambarius. Seniausiose trobose dar būdavo atvira ugniavietė (židinys) priemenėje ant aslos. Dūmai išeidavo pro stogo čiukurus. Lubų priemenėje nėra. Stogui nuo žiežirbų apsaugoti viršuj ugniavietės ant sijų įtaisydavo tam tikrą dangtį iš pintų žabų ir apkrėsdavo moliu. Tai vad. pakriautė; ji randama ir išlikusiuose s e n u o s i u o s e n. Jau kiek tobulesnis, bet vis dar primityvus būdas dūmams išleisti buvo medinis kaminukas, iškištas pro stogą, o apačioje nesiekiąs lubų. Kiek sudėtingesnis senoviškas dūmtraukis buvo pintinis keturkampis, krėstas iš molio, pastatytas ant lubų sijų (žr. pav. LE V, 234). XIX a. antroj pusėj Lietuvoje ir Latvijoje plačiai paplito dideli kaminai, statomi trobos priemenėje nuo pat aslos iki kraigo ir užbaigiami dūmtraukiu. Tie moliniai arba mūriniai suskliausti kaminai pirmiau prigijo dvarų, klebonijų ir miestelių n., po to kaimuose. Priemenės kaminas pasidarė lyg ir atskira patalpa su savo durelėmis; viduje telpa virykla-ugniakuras ir čia rūko mėsą. Vid. ir P. Europoje tokie kaminai turi senesnę istoriją.

Pirkia pradžioje taip pat turėjo dvi patalpas: gyvenamąją, taip pat vad. pirkia, ir priemenę, arba prieangį, iš galo, kaip pirtyse. Išimtiniais atvejais užtinkamos pirkelės tik vienos patalpos. Pirkios krosnis pakuriama pačioje pirkioje, o ne priemenėje. Primityvi pirkia buvo dūmine, be jokio dūmtraukio. Dūmams išeiti buvo skylė — aukštinis lubose ir pravertos durys į priemenę. Išbaigtas, XIX a. daugiausia paplitęs ir iki šiol išlikęs pirkios pavidalas jau turi mažiausia tris patalpas: pirkią, priemenę ir kamarą. Krosnis jau su dūmtraukiu, išvestu pro lubas ir stogą. Nepriklausomoje Lietuvoje dūminė pirkia visiškai išnyko. Pirkios priemenėje taip pat pasitaiko ugniavietė-židinys, bet tai jau nebe visuotinis reiškinys, kaip troboje.

Abu minėtieji n. tipai, charakteringi Lietuvai ir Latvijai, turi atitikmenų Vid. ir R. Europoje. Dvigalė troba priklauso savitarpyje giminingų n. grupei, kuri dengia Vid. Europą nuo Balkanų ir Alpių per Vid. Vokietiją iki P. Skandinavijos, apimdama Lietuvos ir Latvijos vakarinę dalį. Vokiečių namotyroje tas į trobą panašus n. tipas vad. frankiškuoju namu. Pirkia taip pat nėra lokalinis reiškinys rytiniame Pabaltijy. Panašus n. tipas apima Gudiją, Lenkijos dalį, Ukrainą, Rusiją. Senoji rusų pirkia yra daugiau skirtinga: jos medinės grindys iškeltos virš žemės, pečius sukrautas ant aukštoko pagrindo — rentinio, visas n. sujungtas uždaru kiemu su tvartais.

Trobos ir pirkios susidūrimas kaip tik Pabaltijy dar nesako, kad kada nors čia būtų buvęs vakuumas be vietinės kilmės n., ir vėliau atnešti jau išbaigti svetimi n. pavidalai: vienoks Žemaitijon, kitoks Aukštaitijon. Dabartinis namotyros lygis jau leidžia daryti atsargių išvadų apie Pabaltijo n. raidą. Atmintina, kad slavai (rusai ir gudai) atsirado Š.R. Europoje apie VI a. po Kr., o vokiečiai į vakarines baltų sritis atėjo su kryžiuočiais. Be jau minėtojo senojo n., originaliųjų baltiškų n. liudininkai dar yra analogiškieji estų koda ir suomiu kota. Tie n. taip pat turi vieną patalpą su atviru ugniakuru aslos vidury ir vėliau, XIX–XX a. sąvartoje, tebebuvo statomi, kaip vasaros virtuvės. Kaip senojo n., taip ir kodos durys yra trobesio gale, o ne šone, kaip troboje ir pirkioje. Tiek lietuviai (Galaunė, Čerbulėnas, Žilėnas), tiek ir kiti (Kudzinš, Rānk) jau parodė,

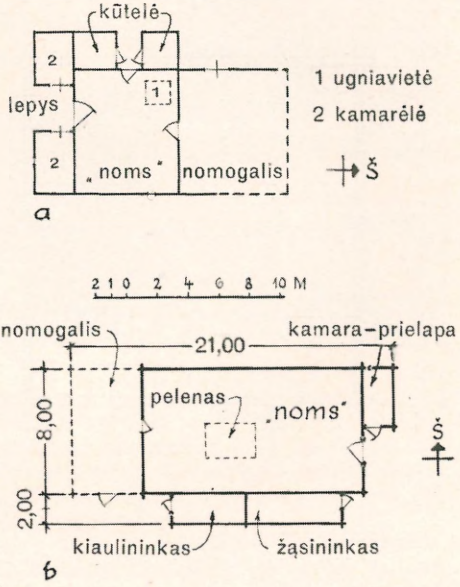

Senieji namai (žem. nomai) Stalgėnų k., Plungės vls.: a. Vosyliaus, statytas XVIII a. gale, ir b. Z. Vyšniausko, statytas 1833. Matuota Lietuvos valstybinės archeologijos komisijos prieš 1930

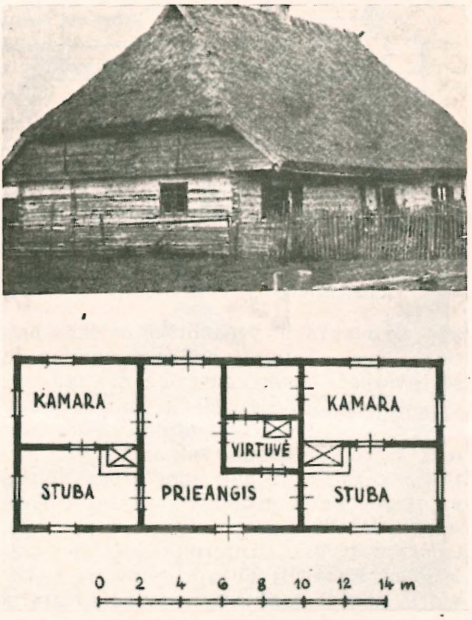

M. Lietuvos lietuviški namai: Šunkarių k., prie Beržkalnio, Įsruties aps., fot. 1890; Pilkopių k., Semboje, planas prieš 1911

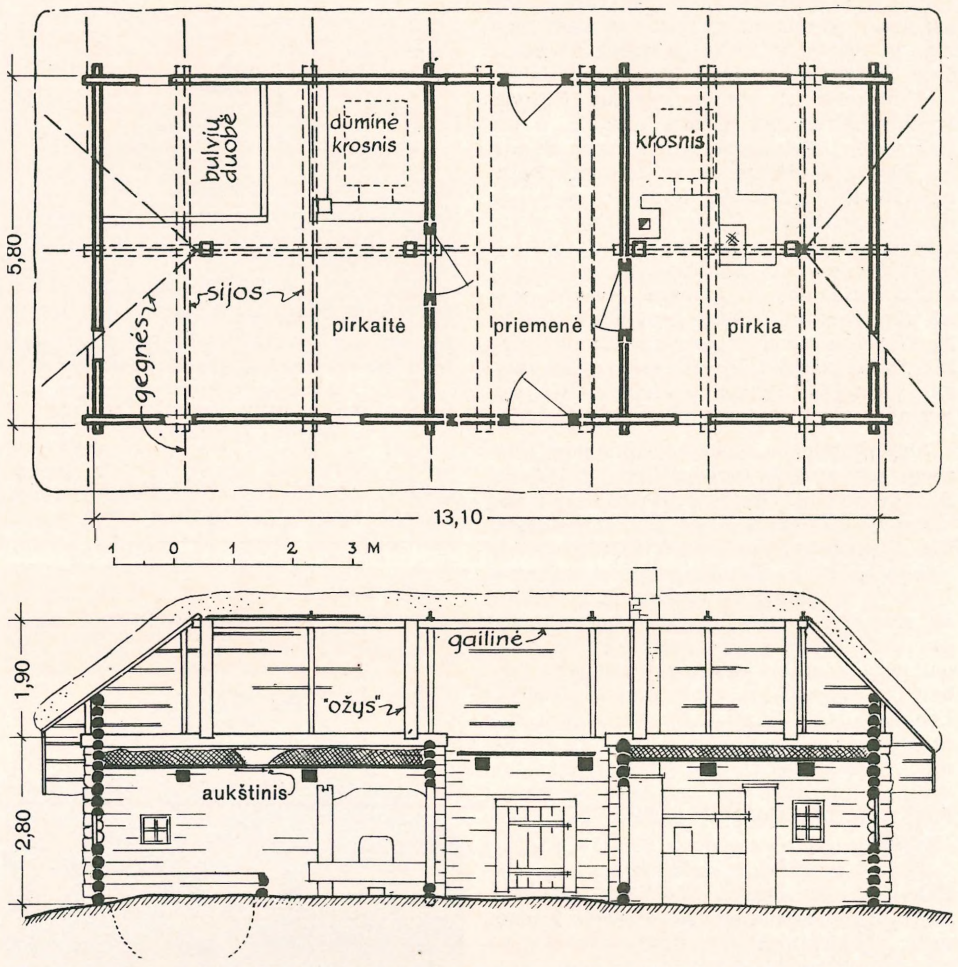

Antalamiestės k., Linkmenų vls., Utenos aps. pirkia. Vytauto D. kultūros muziejus, 1937

kad senasis n. yra autochtoniškas baltų n. tipas. Tatai iš dalies patvirtina jų seni vardai, bendri giminingoms tautoms (lat. nams, naminš). Greta šito spėjamai vasarinio n., Pabaltijy buvo kitas gyvenamas trobesys žiemai. Tai dabartinės pirties pavidalo n. su akmenine krosnimi. Savo planu pirtis atitinka viengalę trobelę ir pirkelę. Matome, kad jau seniau, prieš trobos ir pirkios susiformavimą, Lietuvoje ir kitur Pabaltijy būta bent dviejų n. pavidalų vienas šalia kito: vienas su atvira ugniaviete vasarai, kitas su krosnim žiemai. Tie patys principai vėl matomi pastarųjų šimtmečių namuose: troboje (seniau taip pat su atvira ugniaviete) ir pirkioje (su senoviška krosnimi, tik jau nebe akmenine, o moline). Tad Vid. ir R. Europos n. tipų analogijos Pabaltijy nėra vien tik kaimynų kultūrinės ekspansijos rezultatas, bet greičiau natūralios vietinės raidos išdava, siekiant tobulesnio trobesio kylančioje kaimo kultūroje. Senoviškoji pirtis išliko iki mūsų dienų greta pirkios, tik jau siauresnei paskirčiai; ji kiek mažiau paplitusi trobos teritorijoje. Senasis n. dar XIX a. pradžioje buvo naudojamas greta naujesnės trobos, o taip pat ir pirkios teritorijoj (Aukštaičiuose), kaip vasaros virtuvė ir tvartų pakaitalas. Suprantama, kad

šitokioje raidos apybraižoje negalima nuneigti ir tam tikro laipsnio germanų ir slavų įtakos, nes lietuvių tautos istorijoje būta artimų ir ilgai trukusių kontaktų su Rytais ir Vakarais.

Troba yra daugiau komplikuotas, aukštesnio lygio trobesys už pirkią. Tyrinėtojų nuomonės skiriasi, kai mėginama išaiškinti, kokiu būdu vyko trobos raida iki dabartinio trilypio jos pavidalo. Kaip XIX a. gale Bezzenbergeris, taip dabar G. Ränkas mato lietuvių (ir iš viso Pabaltijo) troboje sujungtus tris pirmykščius mažus trobesius: senasis n. + maltuvė + stuba arba pirtis. Tai reikštų esminį skirtumą nuo frankiškojo n., kuris išaugo į dvigalį tipą, perdalijant buvusią didesnę patalpą į kelias mažas. Bezzenbergerio sukurtoji ir tarsi įrodytoji hipotezė turi kritikų. Pvz. K. Čerbulėnas kildina trobą ir pirkią iš anksčiau buvusio negyvenamo trobesio duonai kepti, vad. ubladės. Aiškinantis n. raidą, tenka remtis labai šykščiomis XVI–XVII a. šaltinių užuominomis.

L i e t u v o s k a i m o n. XX a. pradžioje buvo išlaikę tuos pačius būdingus dviejų tipų, trobos ir pirkios, bruožus iki kaimų skirstymo į viensėdžius. Naujųjų viensėdžių n. jau matyti modernios civilizacijos įtakos tiek n. plane, tiek ir technikoje, bet dažniausiai pagrindinis planavimas liko tas pats trilypis, su didele priemene vidury. Skirtingi tradiciniu lietuvių k. n. variantai turi keletą liaudiškų vardų: namas, troba, stuba, pirkia, gryčia, rūmas. Liaudiškasis n a m o terminas žymi: 1. minėtąjį s e n ą j į namą, dar XX a. pradžioje išlikusį kaip retenybę Žemaitijoje; 2. pirkios sinonimą kai kur R. Aukštaičiuose; 3. pirkios priemenę arba jos atidalytą patalpą. Visi kiti lietuvių kaimo namai architektūriniu požiūriu yra gimininginį trilypio (dvigalio) n. pavidalai, savo formomis ir konstrukcija siekią vieną ar du šimtmečius praeitin. Įeinama pro šonines duris namo fasade į centrinę priemenę, iš jos į gyvenamąsias patalpas abiejuose n. galuose. Pastogėje ant lubų paprastai nėra įrengtų kambarių; čia sukrauna atliekamus daiktus, produktų atsargas. Prie pagrindinių durų dažnai esti prieangis (žr. Gonkas). Mediniai dvarų n. iš esmės mažai kuo tesiskiria nuo kaimiškųjų, tik esti erdvesni, turi daugiau patalpų abiejuose n. galuose ir visada perdalytą priemenę į priekinę (švariąją) ir užpakalinę (prie virtuvės). Dvarų n. pastogėje yra įrengtų kambarių: miegamieji arba svečiams. Čia neminime mūrinių dvarų rūmų. Miestelių ir priemiesčių mediniai n. dažnai esti to paties kaimui būdingo tipo.

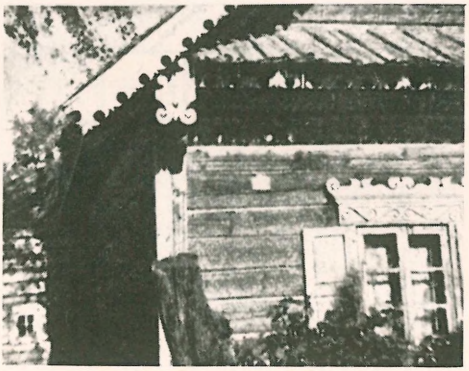

Kraupėnų k., Ukmergės aps. pirkia *(Fot. Ig. Končiaus, 1936)*

Lietuviško n. stogas yra kiek aukštesnis už sienas, su stačiais ar laužtiniais skliautais (galais). Tik labai seni n. dar tebeturi keturšlaitį stogą. Vienas arba du dūmtraukiai (kaminai) statomi pagal išilginę n. ašį ir išvedami pro šelmenį, o ne laukinėse sienose, kaip pvz. anglosaksų n. Sienos surėstos iš gulsčių sienojų, senovėje apvalių arba skliutu aptašytų, o nuo XVIII a. pabaigos jau piūklu apipiautų. Tačiau dar XX a. pradžioje galima buvo užtikti, kad ir retai, apvalių ar aptašytų rąstų n. sienų. Pamatai iš palaidų arba sumūrytų akmenų. Lubų sijos sunertos su viršutine sienojų vainikų pora. Lubos len-

Troba laužtiniu stogu ir su čiukuru, Lembo k., Kvėdarnos vls., Tauragės aps. *(Fot. J. Lingis, 1938)*

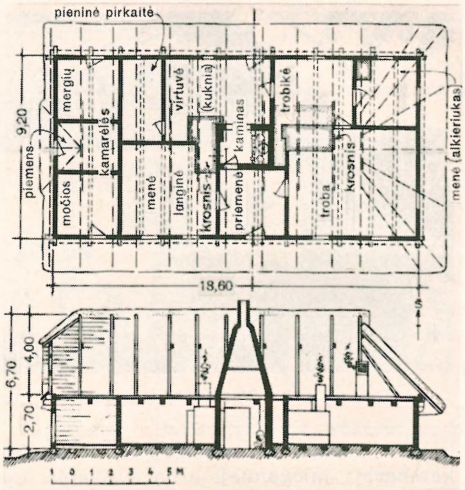

Žemaičių 10 kambarių troba, statyta XIX a. pradžioje. Kadaičių k., Platelių vls., Kretingos aps. Vytauto D. kultūros muziejus, 1938

tinės, padengtos smėliu, moliu, spaliais. Stogas gana status, nuo 35° iki 45°, iš seno dengiamas šiaudais arba medinėmis stiegėmis.

S e n a s i s n. (žem. nums, noms), koks jis išliko iki mūsų laikų, turi megaronišką planą. Jo pagrindinis įėjimas yra (frontone) ir veda tiesiog didžiojon patalpon su ugniaviete. Šviesa patenka pro čiukurus, nes nei lubų, nei langų nėra. Priekyje yra gana erdvus prieangis be sienų, vad. lepys, telpąs po tuo pačiu n. stogu. Kartais viename arba abiejuose lepio šonuose esti kamarėlės. Kitame trobesio gale yra kita patalpa, vad. namogalis, skiriamas karvėms, su durimis į lauką ir durelėmis į patį n. Yra pagrindo sakyti, kad namogalis yra vėlesniųjų laikų priedas prie senojo n. Visas trobesys yra gana didelis, vid. 7 × 13 m. Trobos, o ypatingai pirkios, yra kiek mažesnės. Kitas, jau kiek jaunesnis senojo n. variantas turi įėjimą iš šono į centrinę patalpą su ugniaviete ar mūriu (žr.). Toji patalpa naudojama jovalui virti ir vad. namas, namelis. Trobesio galinėse patalpose yra tvartai: kiaulidės, avidės, vištidės. Tai jau ūkinis, o ne gyvenamasis trobesys, tik savo kilme ir senu vardu giminingas senajam namui. Iš istorinių šaltinių atsekama, kad senasis n. dar XVI–XVIII a. buvo naudojamas lietuvių sodybose greta trobos ir pirkios, kaip antrinis gyvenamas trobesys. Nuo XVII a. pabaigos senųjų n. kaip ir nebestatė, o išlikusiuose žmonės nebegyveno, tik dirbdavo ūkio darbus ir virdavo gyvuliams ėdalą. Gana detalius XVII–XVIII a. žem. n u m ų aprašymus davė S. Daukantas savo Būde ir kun. J. Tumas 1905 straipsnyje apie Kulių parapijos (Kretingos aps.) numą. Yra duomenų sakyti, kad senieji n. buvo paplitę ir Aukštaitijoje, kaip Žemaitijoje, kur jie išsilaikė visu šimtmečiu ilgiau (K. Čerbulėnas, A. Mažiulis). Aukštaičiuose senųjų n. jau nebebuvo XX a. pradžioje, išskyrus vieną sudegusį 1921 Ašmenos aps. (Ehrenkreutzowa). Šių dienų aukšt. pirkios priemenėje su ugniaviete, vad. namelyje, iki I pas. karo ruošdavo gyvuliams ėdalą, kaip ir senajame name.

Žemaitiškoji t r o b a turi sudėtingesnį planą už senąjį namą ir pirkią. Didžiulis kaminas trobos centre skiria priemenę į dvi dalis, kiekviena su savo durimis į lauką ar prieangį. Abu trobos galai padalyti išilgine kapitaline siena į kelis kambarius. Vad. prastoji troba (arba stovimoji, užpečinė, virtuvė), kaip ir prastoji priemenė, dažnai turi plūktą molio aslą. Kiti kambariai: geroji troba, ‚lunginė' (pakajus), alkieriai (miegamieji), priešininkė turi medines grindis. Iš viso troba turi nuo 5 iki 15 patalpų, priklausomai nuo ūkio dydžio. Stogas dažniausiai pusvalminis arba lauztinis. Duonkepė krosnis šildo priešininkę, bet pakuriama iš kamino ar priemenės. Galiniams kambariams (alkieriams) šildyti statoma atskira šildomoji krosnis su savo dūmtraukiu. Istoriniuose šaltiniuose troba minima kaip gyvenamasis trobesys šalia senojo n., XVI a. pabaigoje. Tad trobos tipas žinomas Žemaičiuose mažiausiai 400 m., kaip ir M. Lietuvoje. M. Lietuvos pamario ir Kuršių Užmario žvejų n. priklauso žem. trobos tipui, bet turi specifinių skirtingų žymių. Žvejo priemenė erdvesnė už ūkininko, kad galėtų džiovinti tinklus prie ugniakuro. Šoninis n. prieangis yra pratęstas iki trobos kertės ir atrodo kaip kampinis, nors pagrindinis įėjimas į n. lieka šoninėje (ilgojoje) sienoje. Žvejų n. daugiau ornamentuojami už ūkininkų n. Naujesniuose žvejų n. pasitaiko viename gale įrengta karvidė, kaip ir Rytprūsių vokiečių n.

Aukštaičių p i r k i a, dar vad. gryčia v. aukštaičiuose, rūmu Š. Lietuvoj, turi tas pačias tris pagrindines dalis, kaip ir troba: priemenę vidury, pirkią (gričią) vie-

name gale ir seklyčią arba kamarą antrajame. Tasai padalijimas techniškai padarytas, surenčiant du maždaug kvadratinius rentinius pirkios galams ir šviliais (šulais) priduriant priemenės sienas. Geriau pastatytose didelėse pirkiose išilginiai sienojai jungiami ir be šulų. Išilginių kapitalinių sienų, kaip troba, pirkia neturi. Ji ir siauresnė už trobą. Primityvios formos pirkia buvo dūminė, iš raštų žinoma nuo XVII a. iki XIX a. vidurio. Nuo to laiko daugumas pirkių jau turėjo dvigalį planą ir dūmtraukius. Toji pažanga gali būti siejama su baudžiavos panaikinimu ir kaimų ūkių praturtėjimu. Vėliau statomose pirkiose dažniausiai esti dvi krosnys su savo dūmtraukiais. Atsiranda daugiau patalpų: priemenėje atidalijama kamara, o galinė kamara paverčiama svečių kambariu (seklyčia). Didesnėse pirkiose seklyčia padalijama į du kambarius, o pirkios gale atitveriamas užkrosnis. Tačiau ir šitaip išvystyto plano tipiška pirkia turi mažiau kambarių už atitinkamą trobą. Pirkios, tos patalpos, asla dažniausiai būdavo plūktinė, kaip ir priemenės, o seklyčia ir kamaros turi medines grindis. Krosnis yra panaši į vakarinių slavų dūminę krosnį ir stovi vidinėje pirkios kertėje su pakura priešais langus į tą pusę, kur priemenės durys. Priešingoje pirkios kertėje, įstrižai priešais krosnį, stovi stalas su prie sienų pritvirtintais suolais. Stogas dvišlaitis, rečiau pusvalminis ar keturšlaitis.

Dar yra pirkios variantas, vad. k r y ž m i n i s n. Apie Kupiškį, Rokiškį, Uteną turtingesniųjų ūkių pirkia buvo praplečiama į šonus, pratęsiant skersines sienas ir įrengiant erdvesnes kamaras greta priemenės. Tokio n. planas jau yra nebe įprastinis stačiakampis, bet kryžma.

U ž n e m u n ė s n., vad. ‚s t u b o s, turi bendrų savybių ir su pirkia, ir su troba, bet pastarosios bruožai vyrauja. Tas pats trilypis-dvigalis planas. Viename gale darbo kambarys, vad. pirkia, gryčia, ‚stuba', ‚šeimynstube', antrajame gale — švarusis kambarys (seklyčia, ‚stubelė'). Kartais esti dar kitos laukinės durys n. gale, tiesiai ‚šeimynstubėn'. ‚Stubų' sienos yra kiek aukštesnės už trobos, maždaug lygios su stogu, dažnai apkaltos lentomis, kaip ir turtingesniųjų trobų bei pirkių. Iš viso, Užnemunės ‚stubos' yra, sakytume, sumoderninta troba, nes užnemuniečių ūkiai buvo turtingesni už kitų Lietuvos sričių.

Troba keturšlaičiu stogu. Antvejų k., Ariogalos vls., Kauno aps. *(Fot. J. Gimbutas, 1937)*

XX a. ‚stubose' atsiranda daugiau kambarių, padalijant gryčią ir seklyčią sienomis. Gryčios krosnis pakuriama iš virtuvės, panašiai kaip trobos. Virtuvėje stovi virykla (‚plyta') su šildomuoju mūreliu, sujungta bendru dūmtraukiu su ‚stubos' krosnimi. Antrajame gale yra kita šildomoji krosnis.

Daugiau apie lietuvių k. n., jo padėtį sodyboje ir detales žr.: Arkliukai, Baldai, Čiukuras, Darželis, Dūmtraukis, Durys, Gegnė, Kaimas, Kamara, Kambarys, Kiemas, Krosnis, Langas, Lubos, Puošyba, Pamatai, Siena, Stogas, Ugniavietė.

D. Paszkiewicz (Dionyzas Poška), O numach (Dziennik Warszawski 44, 1829); *J. Laukys* (S. Daukantas), Buda Senoves — Lėtuviu Kalnienu ir Žamajtiu 1845 (²1892, ³1935, ⁴1954); *A. Bezzenberger*, Über das litauische Haus (Altpreussische Monatschrift 23, 1886); ('') Bemerkungen über den Hausbau im russischen Litauen und in einem Theile Kurlands (Sitzungsber. der Altertumsges. Prussia 19. Hf., 1895); *A. Römer*, Chata w gub. wileńskiej sąsiednich (Wisła III, 1889); *F. Tetzner*, Haus und Hof der Litauer (Globus 72, 1897); *J. Tumas*, O dawniejszych zabudowaniach litewskich (Kalendarz Nadbaltycki 1905); *W. Pessler*, Die Haustypengebiete im Deutschen Reiche (Deutsche Erde 7, 1908), su kartograma, rodančia lietuviškų namų paplitimą Rytprūsiuose; *A. Bielenstein*, Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten I, 1907; *R. Detlefsen*, Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen 1911; *R. Mielke*, Dorf und Bauernhaus in Ostpreussen (Das Land 4, 1915); *H. Soeder*, Das Dorf Tritschuny... 1918; *H. Naumann*, Bauernhaus und Kornhaus in Litauen (Primitive Gemeinschaftskultur 1921); *P. Galaune*, Lietuvių liaudies menas 1930 (²1956); *C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa*, Kilka uwag i wiadomości o etnografji Woj. Wileńskiego (Wilno i Ziemia Wileńska I, 1930); *A. Viliūnas*, Aukštaičio dūminė gryčia (Gimtasai Kraštas 21, 1939); *Ig. Končius*, Kai kurie pastatai (t.p. 28–29, 1941); *J. Petrulis*, Senoviška žemaičio troba (t.p. 24, 1940); ('') Žemaičių numas (t.p. 30, 1942); ('') Ūkininko rūmo ir klėties inventorius ir įrengimai (t.p. 30, 1942); *Br. Mineiga*, Lietuvos kaimų ir miestelių gyvenamųjų patalpų sveikatingumas (Žemės Ūkis 2, 1944); *J. Baltrušaitis*, Lithuanian Folk Art 1948; *J. Gimbutas*, Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19 Jh. 1948; *G. Rănk*, Das System der

Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker I 1949, II 1951; (") Baltic Farm-house Types, Their Regional Distribution and Historical Stratification (Laos 1951); *F. Bielinskis, K. Čerbulėnas ir K. Šešelgis,* Architektūra I (Lietuvių liaudies menas 1957); *V. Žilėnas,* Lietuvių liaudies tradicinių gyv. namų susiformavimas (Iš lietuvių kultūros istorijos I, 1958); *I. Butkevičius,* Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai (t.p.); (") Kuršių Neringos žvejų gyvenamieji namai (t.p.); *K. Čerbulėnas,* Namas (‚numas') — pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas (t.p.); (") Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija (Vst. Liet. Arch. Paminklų Apsaugos Inspekcijos Metraštis I, 1958); *J. Gimbutas,* Lietuvių sodžiaus architektūra M. Lietuvoje (Studia Lithuanica I: Mažoji Lietuva 1958); *V. Milius,* Platelių apylinkių gyvenamieji namai (Iš lietuvių kultūros istorijos II, 1959). *J.Gbt.*

Nameda (gyvenusi antroje XIII a. pusėje) viena pirmųjų istoriškai mums žinomų Lietuvos moterų, kilusi iš Monteminų giminės (de genere Monteminorum), atseit, Herkaus Montės (žr.) giminaitė. Pasireiškė didžiojo prūsų sukilimo metu prieš kryžiuočius. Kai 1271 mirė Herkus Montė ir jo giminė pasidavė vokiečiams, sukilėliai sūduviai, nadrūviai ir skalviai, tebetęsdami kovą, apsupo Beselėdos pilį, buvusią prie miško, vadinamo Kerten, ties Barštynu. Tada N. karštais žodžiais raginusi savo sūnus, apsuptus Beselėdos pilyje, ginti gyvybę ir giminę (vitam et gentem vestram ab hostibus defendere). Tad spėjama, kad prie Beselėdos turėjo būti Monteminų gimtinė. Iš N. drąsių pareiškimų darytinos išvados, kad prūsų lietuvės ir politiškai buvo įtakingos ir moterys galėjo laisvai greta vyrų dalyvauti viešus reikalus svarstant. Kronikos išlaikė tik vieno N. sūnaus vardą iškreipta forma: Podraupoti ar Posdauproti.

SRP., P. Dusburg, III t., 174 psl.; *N. Jeroschin,* I t., 480 psl.; *H. Łowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I, 1931, 381 psl. *V.Srg.*

Namib dykuma p.v. Afrikoje (pačiame pajūry), maždaug nuo 20 ligi 26° p. pl., per 500 ilgio ir ligi 100 km pločio. N. iš sausiausių dykumų pasauly, nes per metus iškrinta tik 10–14 mm drėgmenų. Pietinėje dalyje prie Luderitzo yra deimantų kasyklos.

Namiegas, namiega, nameikša, nameikšis, namsėda saviškis ar svetimas saugąs, buvojąs namuose. Išvykdama tolimesnių darbų arba svečiuosna visa šeima paprastai prašo kaimyną į n. Vasaros metu kaime, kai visi pajėgūs darbininkai yra laukuose, paprastai namiegauja senukai keliuose ūkiuose. Kai šeima išvyksta ilgiau į svečius, laidotuves ir pn., tai n. kviečiamas pajėgus asmuo, kuris pašeria, pagirdo gyvulius ir t.t. Nelaimės ar ligos ištiktą ūkį namiegaudami globoja kaime esantieji giminės arba vadinamieji savybės kaimynai, dažnai net eilės seka. Už visokią pagalbą n. paprastai neatsilyginama, išskyrus kai prašoma n. neturtingas asmuo, kuriam ‚iš šalies reikia rugys pridurti'. *A.Mž.*

Namier (tikroji pavardė Bernstein) Lewis, Sir (g. 1888) anglų istorikas, kilimo Rusijos žydas, nuo 1931 Mančesterio univ. prof. Žymesni jo veikalai: Germany and Eastern Europe 1915. History of the Peace Conference of Paris 1921, The Structure of Politics at the Accession of George III 1929, The Revolution of Intellectuals 1946, Facing East 1947, Diplomatic Prelude 1938–39, 1948, Europe in Decay 1950, Avenues of History 1952, In the Nazi Era 1952.

Namikas 1. Antanas (1887 X 10 Lygamiškio k., Užpalių vls., Utenos aps.) mokytojas ir archeologas. Mokėsi Palangos progimnazijoje, Kauno kunigų sem., Vilniuje išlaikė egzaminus mokytojo teisėms, studijavo Maskvos archeologijos inst. ir ten 1917 baigė istorijos - archeologijos skyrių. Po to parašė disertacinį darbą Materialy k istorii nesvobodnogo choziaistva Velikago kniažestva litovskogo ir jį 1918 apgynė, gaudamas diplomuoto archeologo laipsnį. Mokytojo darbą dirbo besimokydamas nuo 1908 Utenos dviklasėj m-loj, 1910 Gučiūnų pradžios m-loj. 1921 Rokiškio, 1925 Skapiškio, 1926 Radviliškio vidurinėse m-lose. Vėliau 11 metų išbuvo Utenos aps. pradžios mokyklų inspektorius. Okupacijų metais mokytojavo Ukmergės, Dusetų gimnazijose ir Pakruojo vidurinėje mokykloje. Ilgesnį laiką gyveno tremtyje Sovietų Sąjungoje, iš kurios sugrįžęs, 1½ metų dirbo Salų žemės ūkio technikume, kol išėjo į pensiją. Besimokydamas Maskvoje teisingumo ministerijos archyve rinko medžiagą apie Užpalius ir ir tyrė šios vietovės praeitį; išrinko Vytauto D. privilegijas, duotas rusų žemėms, kurių nuorašai, drauge su disertacijos nuorašu, pervažiuojant per sieną buvo atimti ir žuvo. Dirbdamas įvairiose mokyklose, rinko istorinę medžiagą, liečiančią Lietuvą, padarė visą eilę senų dokumentų nuo-

A. Namikas

rašų bei išrašų. Be Užpalių, surinko dar Utenos pilies ir miesto praeitį liečiančius dokumentus, o taip pat sukaupė nemažai kitų miestų bei miestelių istoriją liečiančios medžiagos. Pas save surinko 3400 tomų lituanistinę - istorinę biblioteką, kuri 1944 jo namuose žuvo. Gyvendamas Sovietų Sąjungoje 1947–49 išvertė į lietuvių k. Hermanno de Warthberge kalavijuočių kroniką. Utenoje sukūrė istorinio muziejaus pagrindus, kuriame 1940 jau buvo per 2000 numizmatikos eksponatų, jų tarpe retas platusis Aleksandro skatikas ir aukso guldenas, ištisas puodas su skatikais ir pinigais iš XVII a., keramikos retenybė—miniatiūrinė puodynėlė iš milžinkapio, Narbuto vadinama ‚ašaruvė', kauliniai žeberklai, gausus ornamentuotų verpsčių dalių rinkinys, nemaža meno ir skulptūros dalykų, neolito kirvių, kaltų, XVII–XVIII a. raštų, testamentų ir kt. Visi šie rinkiniai žuvo Utenoje baigiantis II pas. karui. Buvo išsaugota tik dalis verpsčių ir kai kurie numizmatikos dalykai. *Br.K.*

2. Motiejus (g. apie 1873 Užpaliuose —?) carų rūmų jojikas. 1894 pradėjo tarnauti dragūnų pulke Vladikaukaze. 1897 laimėjo Tiflise džigitavimo rungtynėse Graikijos karalienės taurę, kur varžėsi 18 Rusijos raitelių pulkų. 1897 caras paėmė jį savo rūmų jojiku į Petrapilį ir iki 1914, kaip vienas iš caro rūmų vyr. jojikų, dalyvaudavo įvairiose tarptautinėse jojimo varžybose, kur buvo laimėjęs daug dovanų. 1918 grįžo į Užpalius ir ten po 1927 mirė.

Naminė šnekamosios kalbos duotas vardas nelegaliai pagamintai degtinei. Ji ń., kad pagaminta ‚naminiu būdu' ar ‚namie' — ne tam skirtoje varykloje.

Rusijoje prieš I pas. karą spiritas bei degtinė buvo valstybės monopolis. Karui prasidedant, jos krautuvės buvo uždarytos.

Vienos kitas ir ėmė jos gamintis naminiu būdu, ypač vokiečių okupacijos metu. Lietuvai pradėjus statyti savo nepriklausomą valstybę, n. varymas buvo tiek įsisiūbavęs, jog valdžia gavo griebtis griežtų kovos priemonių su juo, viena — dėl to, kad n. buvo nerektifikuota degtinė, didžiai žalinga sveikatai, antra — kad ji prasmukdavo pro akcizą, ir valstybės iždas turėjo dėl to nuostolių.

Kova su n. buvo pradėta Laikinųjų Vyriausybės Žinių 4 nr. (1919 III 15) paskelbtu Įstatymu apie slaptą degtinės varymą. Buvo uždrausta ‚slaptai, be valstybės valdžios leidimo, degtinė ir kiti svaiginamieji gėralai daryti'; nusikaltėliams nustatyta bausmė — kalėjimas ligi 1½ metų ir bauda ligi 5000 rublių (10.000 markių); nusikaltimo įrankiai bei medžiaga turėjo būti konfiskuojami. Šitas įstatymas pakeistas ‚Įstatymu dėl slapto degtinės varymo' 1919 IV 4 (L.V.Ž. 5 nr.).

1920 III 10 buvo išleistas trečias įstatymas — ‚Įstatymas dėl degtinės varymo ir jos pardavinėjimo' (L.V.Ž. 21 nr.) Šiuo įstatymu slapti degtindariai ir slapti pardavėjai baudžiami arba kalėjimu ligi 1½ metų, arba bauda nuo 5 ligi 50.000 auksinų, arba abiem bausmėmis drauge. Be to, iš degtinvarių išieškoma triguba akcizo patentinio mokesčio kaina ir išvaryto spirito bei degtinės akcizas, iš pardavėjų — rasto gėrimo akcizas ir dar, lygu už smuklės laikymą, patentinis akcizo mokestis, o iš pardavėjų, kurie yra smuklių, bufetų ir tolygių įmonių laikytojai, — tiktai akcizas. Degtinės gaminamųjų įrankių laikytojai baudžiami administracine tvarka baudos mokėti nuo 1000 ligi 5000 auksinų ir įrankiai konfiskuojami. Už tų įrankių dirbimą be finansų, prekybos ir pramonės ministerijos leidimo nusikaltusieji baudžiami bauda nuo 500 ligi 5000 auksinų ir kalėjimu nuo 2 savaičių ligi 3 mėn. Susekusiems nusikaltimą skiriama 10% iš išieškotos baudos.

1922 įsisteigus savo litų valiutą, buvo tikslinga išleisti naujas įstatymas, kuriame piniginės bausmės būtų nustatytos tvirtais litais, o ne jau beverčiais auksinais. 1923 XII 18 ir buvo paskelbtas naujas, iš eilės ketvirtas, įstatymas, panaikinęs senąjį — ‚Įstatymas slaptam degtinės varymui ir pardavinėjimui bausti' (V.Ž. 145 nr.). Šituo metu jau veikė 1922 įsteigtas valstybinis degtinės ir spirito monopolis (V.Ž. 84 nr./1922 IV 10).

Šituo ketvirtuoju įstatymu, nebeieškomas iš nusikaltėlių akcizo patentinis mokestis ir akcizas, nusikaltėliai tik baudžiami: degtinės, spirito ir jų dirbinių (pvz. likerių, trejų devynerių ir t.t.) gamintojai, pardavinėtojai ir prekybos tikslams laikytojai — bauda nuo 500 ligi 10.000 litų, arba kalėjimu ligi vienerių metų, arba abiem bausmėmis kartu; asmenys, pas kuriuos randama tų nelegalių gaminių, laikomų ne prekybai, arba kurie yra davę rugių, bulvių ar kitokios medžiagos jiems gaminti, — bauda nuo 100 ligi 1000 litų;

nelegalūs spirito bei degtinės gaminamųjų įrankių dirbėjai — bauda nuo 300 ligi 3000 litų arba kalėjimu ligi 3 mėn., arba abiem šiomis bausmėmis sykiu; tų įrankių laikytojai — bauda nuo 200 ligi 1000 litų, kuri dedama nebe administraciniu keliu, kaip kad buvo senuoju įstatymu. Randami pas nusikaltėlius slaptai pagaminti spiritas bei degtinė ir medžiaga bei įrankiai konfiskuojami. Susekusiam nusikaltimą skiriama nebe 10%, kaip senuoju įstatymu, bet 50% baudos pinigų; jeigu nusikaltimą praneša privatus asmuo, tai 25% baudos skiriama jam ir 25% surašiusiajam protokolą.

1930 Laikinieji akcizo mokesčių įstatai buvo papildyti ‚Slapto alkoholinių gėrimų gaminimo ir pardavinėjimo baudimu' (V.Ž. 332 nr./1930 VI 14), panaikinusiu ‚Įstatymą slaptam degtinės varymui ir pardavinėjimui bausti' ir jo vietoje davusiu iš dalies kitokio turinio nuostatų. Šitais nuostatais nusikaltėliams šiek tiek padidinamos bausmės ir įvedama naujenybė — skriaudos sąvoka. Skriauda yra valstybės iždo nuostolis, kilęs iš to, kad nebuvo sumokėtas akcizas. Ji išieškoma valstybinių mokesčių imamąja tvarka ir, nebūdama formaliai bausmė, nepakeičiama areštu nesumokėta, kaip kad tokiu atveju pakeičiama piniginė bausmė bauda. Tuo būdu, kas ‚neturėdamas įstatymų reikalaujamo leidimo, yra varęs spiritą ar degtinę arba dirbęs jų dirbinius', tas yra baudžiamas paprastuoju kalėjimu nuo 3 mėn. ligi 1½ metų ir išieškomas nuo 300 ligi 5000 litų skriaudos; bausmė didinama, jei spiritui varyti buvo vartojamas cukrus, būtent, baudžiama paprastuoju kalėjimu nuo 6 mėn. ligi 2 metų (§41). Kas yra pardavinėjęs neakcizuotus, atseit, akcizą nemokėtus, spiritą, degtinę arba jų dirbinius, tas baudžiamas paprastuoju kalėjimu nuo 3 mėn. ligi 1 metų ir išieškomas skriaudos nuo 300 ligi 3000 litų (§42). Naujenybė: kas yra davęs tikslu pardavinėti alkoholinius gėrimus iš alaus arba vyno, primaišydamas prie jų kitos medžiagos, tas yra baudžiamas paprastuoju kalėjimu ligi 1 metų ir išieškomas skriaudos nuo 300 ligi 3000 litų (§44, p. 2). Kas yra dirbęs įrankius spiritui arba degtinei varyti, neturėdamas tam valdžios leidimo, tas baudžiamas areštu nuo 7 dienų ligi 3 mėn. arba bauda nuo 125 ligi 2500 litų (§43). Kas yra: 1. laikęs arba gabenęs neakcizuotus degtinę, spiritą arba jų dirbinius; 2. laikęs įrankius spiritui arba degtinei varyti, to nepranešęs atitinkamai valdžios įstaigai; 3. davęs rugių, bulvių, cukraus arba kitos medžiagos spiritui ar degtinei be leidimo varyti, jei spiritas ar degtinė buvo varomi, — baudžiamas bauda nuo 100 ligi 1000 litų (§45). Įrankiai spiritui arba degtinei varyti, jiems varyti skirta medžiaga ir draudžiamieji daryti, laikyti bei pardavinėti gėrimai konfiskuojami (§47). Nusikaltimų susekėjams ir pranešėjams skiriama dovanų, būtent: 50% išieškotos skriaudos duodama protokolą surašiusiam nusikaltimo susekėjui, o jeigu yra ir nusikaltimo pranešėjas, tai dovaninė suma dalijama tarp jų pusiau; be to, tam tikrais atvejais išmokama 150 litų atlyginimo iš iždo lėšų, skirtų valstybinio degtinės monopolio kovai su kontrabanda, protokolą surašiusiam nusikaltimo susekėjui, o kai nusikaltimas susektas pranešėjo nurodymu, tai — pusiau su pranešėju (§48).

1934 išleidžiant Akcizų ir finansinių monopolių įstatymą (V.Ž. 436 nr.), minėtieji Slapto alk. gėr. gam. ir pardav. baudimo nuostatai, bent kiek perredaguoti, su nežymiais kai kurių sankcijų pakeitimais buvo perkelti į tą įstatymą: §41 —561 straipsniu, §42 — 562 str., §43 — 563 str., §44 p. 2 — 567 str., §45, išleidus 3 punktą, — 564 str., §48 — 560 str. Prie šių straipsnių buvo pridėtas 568 str. apie dirbimą iš denatūruoto spirito ir negeriamų spiritinių dirbinių. Kadangi kai kuriuose tų straipsnių buvo nustatytos šimtais bei tūkstančiais litų skaitomos skriaudos, kurių mokėjimas, kaip pasirodė praktikoje, labai skaudžiai veikė ypač ūkininkų gerovę, tai 1936 buvo išleistas Akcizų ir finansų monopolio įstatymo pakeitimas (V.Ž. 534 nr.), kuriuo iš 561, 562 ir 567 str. buvo pašalintas skriaudų priteisimas, o jau tais straipsniais priteistos skriaudos buvo įsakyta laikyti baudomis, tad nesumokėtos keisti areštu, kuris buvo pakeliamesnis negu ekonominė žaizda ūkyje. Tuo būdu kalbajame įstatyme galutinai turime šią baudžiamųjų nuostatų eilę: kas nusikalto slaptai, be nustatytojo leidimo, gaminęs spiritą, tas yra baudžiamas paprastuoju kalėjimu nuo 6 mėn. ligi 1½ metų ir bauda nuo 500 ligi 5000 litų (561 str.); kas nusikalto pardavinėjęs slaptai pagamintą spiritą, tas yra baudžiamas paprastuoju kalėjimu nuo 6 mėn. ligi 1½ metų ir bauda nuo 600 ligi

6000 litų (562 str.); kas nusikalto dirbęs įrankius spiritui varyti, neturėdamas tam nustatytojo leidimo, tas yra baudžiamas bauda nuo 250 ligi 2500 litų (563 str.); kas nusikalto: 1. laikęs, gabenęs arba gėręs slaptai pagamintą spiritą, 2. laikęs įrankius spiritui varyti, nepranešęs apie tai atitinkamai valdžios įstaigai, — tas yra baudžiamas bauda nuo 300 ligi 3000 litų, o spiritas ir įrankiai jam varyti konfiskuojami (564 str.); kas nusikalto davęs parduoti alkoholinių gėrimų iš alaus arba vyno, primaišydamas kitos medžiagos, tas yra baudžiamas paprastuoju kalėjimu ligi 1 metų ir bauda nuo 300 ligi 3000 litų (567 str.); kas nusikalto: 1. pašalinęs iš monopolinio denatūruoto spirito denatūruojančias medžiagas, 2. pakeitęs denatūruoto spirito stiprumą, skonį, kvapą ar spalvą, 3. išskyręs spiritą iš lekerio, politūros ar kitų negeriamųjų spiritinių dirbinių, 4. gėręs denatūruotą spiritą, — tas yra baudžiamas bauda nuo 50 ligi 1000 litų (568 str.).

Šitokiomis priemonėmis mūsų valstybė kovojo su n. *B. Msl.*

Naminė antis (Anas domestica) yra kilusi iš pilkosios laukinės anties (Anas boschas). Spėjama, kad prieš keletą tūkstančių metų ji buvusi prijaukinta Kinijoje, kur ir dabar laikoma dideliais kiekiais. N.a. veislės pagal produkcijos rūšį skirstomos į dvi pagrindines grupes — dėsliąsias ir mėsines. Tipingiausios dėsliųjų atstovės yra Khaki Campbell ir Indijos greitosios antys. Jos yra smulkios ir nemėsingos, tačiau tinkamai prižiūrimos padeda į metus iki 200 kiaušinių. Mėsingajai ančių rūšiai atstovauja Rouano ir baltos anglų Ailesbury antys. Įvairiuose kraštuose yra paplitusios Pekino antys. Jos yra baltos su gelsvu plunksnų atspalviu, o produkcijos atžvilgiu artimesnės tarpiniam tipui. *B.Vt.*

Naminė bitė žr. Bitės naminės.

Naminėjamoji prekyba yra prekyba mažmenomis, vaikščiojant ar važinėjant iš vienos vietos kiton, nuo vienų namų prie kitų. Lietuvoje sena forma įvairių smulkių prekių n.p. kaimuose buvo praktikuojama dar ir po I pas. karo. Keletą metų prieš II pas. karą, iš Vakarų nusižiūrėjus, JAV miestuose pradėta pardavinėti tik tam tikros prekės: dulkiasiurbliai, įvežtinės medžiagos, kilimai. Čia n.p. labai populiari, pardavinėjant siurblius, šepečius, kosmetikos dalykus, knygas, draudimo polisus. Didmiesčiuose tokia prekyba kartais naudojama piktam. Dažnai pasidaro nepatikima ir net pavojinga. Kai kurie kraštai dėl to n.p. tvarko griežtais įstatymais. Neleidžia pardavinėti svaigalų, lošimo kortų, brangakmenių, brangiųjų metalų ir jų dirbinių, ginklų, lengvai degamų prekių ir t.t. Skiriame n.p. nuo prekeivinės. Pirmoji — mažmenų prekyba, o antroji — didmenų arba, jei ir mažmenų, tai tokia, kuria verčiamasi tik tarp prekijų, ne tarp prekijų ir vartotojų. *L.Drg.*

Naminė ožka žinduolių klasės, sėtanagių būrio, atrajotojų arba gromulinių grupės gyvulys — laukinis (Azijoje) ir naminis (žr. Ožka).

Naminė skruzdėlė (Monomorium pharaonis) yra nariuotakojų tipo, vabzdžių klasės, plėviasparnių būrio, gyvenanti namuose, sandėliuose, rausvai gelsvos spalvos, apie 2 mm ilgio, labai įkyri ir žalinga, nes ėda ir teršia maistą.

Naminiai gyvuliai — žmogaus prijaukintieji laukiniai gyvuliai (žr. Gyvuliai).

Naminiai paukščiai yra paukščiai veisiamieji kiaušiniams, mėsai ir plunksnoms — vištos, antys, kalakutai, žąsys ir kt. Yra ištisa mokslo ir verslo šaka — p a u k š t i n i n k y s t ė, kuri žmogaus gyvenime yra labai svarbi, nes tai palyginti nesudėtingas mokslas bei verslas ir, svarbu, tai yra palyginti nebrangiai pasiekiama.

Naminiai vabzdžiai, naminių gyvulių pavyzdžiu, vadinami vabzdžiai, kuriuos žmogus naudoja savo reikalams, kaip šilkaverpis, bitė, iš kurių gauna sau naudos.

Naminis svirplys žr. Svirpliai.

Naminis žvirblis (Passer domesticus) visur paplitęs, prie žmonių gyvenamų namų pripratęs paukštis (žr. Žvirblis).

Naminių paukščių ir smulkiųjų gyvulių augintojų draugija — kooperatinė organizacija, įsteigta 1926 Kaune. Tikslas — apjungti veislinių paukščių ir smulkiųjų gyvulių augintojus ir planingai vykdyti šių žemės ūkio šakų gerinimą bei plėtimą. D-ja rūpinosi parinkti kraštui tinkamas paukščių veisles ir jas platinti. Iš keliolikos išbandytų paukščių veislių tinkamiausiomis rastos leghornų ir rodislandų veislės vištos, Pekino antys, Emdeno žąsys ir bronziniai kalakutai. Vėliau šios veislės ir buvo platinamos. Draugijos kontroliuojami veislinių paukščių ūkiai aprūpino perinimui kiaušiniais didžiąsias viščiukų peryklas Panevėžyje ir Marijampolėje, o taip pat drauge su Bitininkų draugija, Lietuvos

sodų vaisių ir daržovių augintojų draugija ir Avių augintojų draugija pradėjo leisti smulkiųjų ūkio šakų mėnesinį žurnalą Sodybą, o vėliau įkūrė ir sąjungą Sodybą, kurios tikslas buvo aprūpinti augintojus priemonėmis ir supirkti bei realizuoti jų gaminius. Čia paminėtos draugijos ruošė ir smulkiųjų ūkio šakų parodas. Iš smulkiųjų gyvulių rūpinosi triušių auginimu. Vėliau ši sritis perėjo Kailinių žvėrių augintojų draugijos žinion. Draugijos darbą visokeriopai rėmė Žemės ūkio rūmai; prie apskrities agronomų buvo priskirti smulkiųjų ūkio šakų specialistai-instruktoriai, kurių uždavinys buvo kelti ūkio šakų gamybą. *K. Čk.*

Namiotko Władysław (1867–1909 I 22) kunigas, dr., polemizavęs su lenkų endekais Vilniaus Žiniose ir 1908 atskiru leidiniu Seinuose išspausdinęs Precz z nienawiścią narodową.

Namiškis, namìnis — savų namų žmogus, jų gyventojas, neskiriant savininkų, samdinių ar įnamių.

Namotyra etnologijos ir etnografijos (žr.) mokslų šaka, tirianti įvairių tautinių kultūrų trobesius, jų kilmę ir raidą. N. yra artima ir architektūrai, tad ja domisi etnologai ir architektai. Pagrindinis n. studijų objektas yra sodybų ir namų tipų giminystė ir skirtingumai istoriniu, kultūriniu ir architektūriniu požiūriais. Iš svarbiausių Europos tyrinėtojų minėtini švedai O. Montelius (XIX a. gale), S. Erixon (žr.), austrai H. ir M. Haberlandtai (žr.), V. Geramb, vokiečiai A. Meitzen, A. Helbock, lenkas K. Moszyński. Savo studijose jie yra lietę ir lietuvių sodybas, kuriose buvo iki mūsų laikų išsaugotos originalios senovinės savybės. Pabaltijo namai rimtai tyrinėti XIX a. pabaigoje. Iš prieškarinių (prieš 1914) n. darbuotojų minėtini: lietuvių — A. Bezzenbergeris, R. Dethlefsenas (Rytprūsių arch. paminklų apsaugos konservatorius), E. Volteris, kun. J. Tumas; latvių — A. Bielenstein, F. Beuningen; estų — A. O. Heikel, U. T. Sirelius. Nepriklausomose valstybėse po 1918 n. darbą tęsė: Lietuvoje — P. Galaunė, Ig. Končius, K. Mekas, A. Rūkštelė, Gimtojo Krašto (žr.) red. ir bendradarbiai; Latvijoje — P. Kundzinš, P. Arends; Estijoje — I. Manninen, G. Ränk. Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje savo n. studijomis pasireiškė K. Čerbulėnas, V. Žilėnas, I. Butkevičius, tačiau ir iki šiol neturime pilno monografinio lietuvių sodybų ir trobesių aprašymo.

N. darbai organizuojami per mokslinius institutus ir muziejus paprastai drauge su etnografiniais tyrinėjimais. Sparčiai nykstant seniesiems pastatams, ypač mediniams, Europoje jau XIX a. pradėta organizuoti vad. oro muziejai, kuriuose saugomi iš savo kilmės vietos perkelti trobesiai ir kt. pastatai. Bene labiausiai žinomas oro muziejus yra Švedijoje, Skansene prie Stockholmo (įst. 1891 Art. Hazelius), kurį per metus aplanko per 2 mil. žmonių. Seniausias oro muziejus yra Norvegijoje ties Oslo, įst. 1874. Skandinavų pavyzdžiu pasekė vokiečiai, latviai ir kt., suorganizavę visą eilę muziejų senosioms sodyboms su jų trobesiais ir vidaus inventoriumi išsaugoti. Karaliaučiuje buvo M. Lietuvos lietuviškų sodybų oro muziejus, sunaikintas per II pas. karą. Prieš II pas. karą Kaune buvo telkti eksponatai numatytam lietuvių oro muziejui.

Nepriklausomoje Lietuvoje n. medžiagą pradėjo atsitiktinai rinkti Lietuvių meno kūrėjų d-ja (įst. 1920) ir Valstybės archeologijos komisija (įst. 1919), toliau jau sistemingai dirbo Kauno V.D. muziejaus etnografinis skyrius, Šiaulių Aušros muziejus, Alkos muziejus Telšiuose ir pavieniai asmenys. Lietuvos Žemės ūkio rūmai 1933 buvo parinkę ir perkėlę į Kauno Parodos aikštę keletą būdingų trobesių iš Žemaitijos ir Aukštaitijos. Tai jau buvo konkreti liet. Tėviškės (oro) muziejaus pradžia, atlikta daugiausia Ig. Končiaus ir Vl. Švipo pastangomis. Vok. okupacijos metu tie pastatai buvo sunaikinti. Muziejai buvo suruošę keletą etnografijos ekspedicijų, kurios, be kitko, apmatavo, aprašė ir nufotografavo tūkstančius senųjų kaimo trobesių. Toji medžiaga yra išsaugota muziejuose ir dabar papildoma ir naudojama studijoms okupuotoje Lietuvoje, prie to darbo prisidedant Kauno politechnikos instituto architektūros skyriui.

P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas 1930; (") Oro muziejai (Gimtasai Kraštas 2, 1934); *K. Dambrauskas,* Sodybų ir trobesių tyrimo metodai (t.p. 2–4, 1936); *S. Erixon,* Geschichte und heutige Aufgaben der Bauernhausforschung (Haus und Hof im nordischen Raum II, 1937); *K. Šešelgis,* Lietuvių liaudies architektūros tyrimo darbas Kauno Politechnikos Institute (Kauno Politechnikos Inst. Darbai III, 1955); *E. Budreika,* Liaudies buities muziejų ruošiant (Mokslas ir Gyvenimas 6, 1959). *J.Gbt.*

Nampa JAV mst. Idaho valstybėje, arti Gyvatės upės (Snake River), 750 m nuo j.l.; apie 20.000 gyv. (1959). N. yra vidu-

ry labai produktyvios žemės ūkio srities, iš kurios kasmet išvežama per 70.000 vagonų produktų. Didžiuliai šaldytuvai (per kelias minutes galima užšaldyti 110 vagonų produktų) ir javų elevatoriai, 6 geležinkelių mazgas, vagonų-šaldytuvų, mėsos ir pieno gaminių, malūnų pramonė. N. apylinkėse yra ‚miestai vaiduokliai' (buvę kasyklos vietovės) Silver City ir De Lamar.

Namų kenkėjai visa eilė vabzdžių, kurie naikina žmogaus namų turtą ir daro jam daug žalos. Tokie yra: tarakonai, svirpliai, odėdžiai, skaptukai, ilgaūsiai, kandys, lapsukai, vaisėdžiai, varpikai, ruginukai, sprindžiai, visa eilė drugių ir t.t. Su n.k., kaip žalingais gyviais, žmogus kovoja įvairiomis priemonėmis — mechaninėmis ir cheminėmis, stengdamasis kenkėjų skaičių sumažinti.

Namų knyga tam tikra namuose laikoma knyga jų gyventojams įrašyti. Ji buvo pvz. Rusijos sostinėse — Petrapily ir Maskvoje. Ten policijoje neregistruotas gyventojas buvo laikomas nelegaliu namų gyventoju. Apsigyvenimas ir išsikėlimas buvo pranešamas adresų biurui, kur kiekvienas ieškantis adreso galėjo ten esamą adresą gauti. Ta tvarka, paveldėta iš carinės Rusijos, tebesilaikė miestuose ir nepriklausomoje Lietuvoje.

Namų pramonė taikomojo meno atšaka, taikoma namų apyvokos, buto puošybos, našystos ir kt. reikalams ir atliekama meniško polinkio žmonių, darbą atliekant namuose ar mažose įmonėse. N.p. apimties sritys įvairiuose kraštuose savaip suprantamos, pvz. vienur ji teapima audimą, mezgimą, pynimą, žaislų ir kt. medžio drožybą, įvairių papuošalų ir puošmenų dirbimą, smulkų metalo kalinėjimą ir pn., Šveicarijoje, p. Vokietijoje įjungiamas ir laikrodžių sustatinėjimas (dalis gauna iš fab-

Namų pramonės paroda 1933

rikų, jiems perduoda ir padarytus laikrodžius, bet dirba namuose), smuikų dirbimas ir t.t.

Lietuvoje 1929 Žemės ūkio rūmai susirūpino n.p. ir sudarė jai skatinti ir gaivinti bei plėtoti komisiją (K. Bielinis, pirm., P. Galaunė, K. Grinienė ir A. Tamošaitis). Ši komisija paruošė ir leido Sodžiaus Meną (1931–39) ir kt. leidinius, ruošė kaimuose įvairius kursus ir jų dirbinių parodėles; davė pagerintiems įrankiams įsigyti pašalpų. Pagrindinėmis mūsų n.p. šakomis buvo laikoma: audimas, mezgimas ir drožyba, vėliau įsijungta dar keramika, kailininkystė ir kt. Audimo kursams 1931–32 vadovavo A. Tamošaitis, 1932–34 A. Mažeikaitė-Tamošaitienė, nuo 1934 N. Olšauskaitė, J. Mišeikaitė, E. Čepaitė-Mickienė, J. Mažeikaitė ir kt. Juose mokė austi pagerintomis staklėmis staltieses, lovatieses, takus, kilimus, užuolaidas, taip pat ir drabužiams audeklus, išlaikant audiniuose senuosius raštus arba sudarant naujus pagal senųjų raštų polinkį. Šiuos audimo kursus baigė per 2000 kaimo audėjų. Mezgimo kursams vadovavo A. Kožeivytė-Bendorienė, J. Sviderskaitė, A. Gražulytė, J. Vosyliūtė, M. Keturakytė, J. Mažeikaitė. Keramikos kursai buvo surengti Viekšnių puodžių dirbtuvėse, vadovaujant keramikui L. Stroliui, kailininkystės kursai suruošti Alytuje ir Zarasuose, vadovaujant St. Vasiliauskaitei - Samulevičienei ir Vaitkučiui. Buvo dar pintinių baldų kursai Kėdainiuose ir vieno mėnesio tautodailės kursai prie Kauno meno mokyklos gimnazijos mokytojams. Taip pat suruoštas žaislų konkursas, išmokant jo dalyviams 15.000 lt. N.p. Žemės ūkio rūmų skyriui vadovavo 1930–37 K. Bielinis, 1937–40 A. Tamošaitis. Šiame skyriuje Kaune ir visame krašte dirbo n.p. instruktoriai ir kursų vedėjai. N.p. dirbiniams parduoti buvo įsteigta Kaune Marginių bendrovė (žr.).

N.p. dirbiniai gausiai buvo eksponuojami mūsų žemės ūkio parodose. 1930 Lietuvos žemės ūkio parodoje Kaune buvo atskiras tautodailės ir n.p. skyrius (kaimo audiniai, mezginiai, medžio, keramikos ir kt. dirbiniai). Tokie skyriai būdavo ir kiekvienoje aps. žemės ūkio parodoje kasmet; taip pat jaunųjų ūkininkų, atskirų jaunimo organizacijų (jaunalietuvių, pavasarininkų, šaulių) vietos ir sukaktuvinėse šventėse-parodėlėse.

Lietuvos n.p. atrinktiniai dirbiniai Žemės ūkio rūmų buvo pasiųsti į tarptautines parodas: 1937 Paryžiuje, 1938 Berlyne, 1939 Naujorke. *K.Bln. ir A.Tm.*

Namų Prietelis Nedelinis Pridejimas Auszros pranesząs wisokeriopus krikszczioniszkus Nusidawimus... Giesmeles... ėjo 1898–99 Tilžėje. Priedą sumanė leisti E. Šadagys, jis su J. Vanagaičiu, D. Jagomastu ir prirašydavo. Red. J. Vanagaitis. Perspausdindavo daug ką ir iš D. Lietuvos rašytojų. 1899 pasirodė 25 nr.

A.B.(ruožis) Klaipėdiškis, Prūsų Lietuvos laikraščiai (Draugija 89–90, 1914).

Namur, flamų Namen, Belgijos mst., N. provincijos sostinė, prie Maaso ir Sombre upių santakos; apie 36.000 gyv. (1957). Akmens anglies ir geležies rūdos kasyklos, plieno liejyklų, peilių, mašinų ir stiklo gamyba yra pagrindinės pramonės šakos. Katedra (XVIII a.), Šv. Loupo bžn. (XVIII a.) žinoma raudono marmuro kolonomis, vyskupo rezidencija. Ant aukšto upių santakos smailagalio yra sena tvirtovė; paversta istorine vieta. Pagal 1893 priimtą planą, N. buvo įtvirtintas kaip pirmos eilės karo tvirtovė, atokiai aplink jį pastačius 9 fortus. Jie buvo ginami atkakliose kautynėse 1914 ir 1940 vokiečių invazijos metu. N. yra senas miestas, X a. jis jau minimas kaip N. grafijos sostinė, 1262 atiteko Flandrijai, 1420 Burgundijos, 1692–95, 1702–12 ir 1801–14 Prancūzijos, nuo 1830 Belgijos.

Namų ruoša, arba ruoša, apima kasdieninį valgio paruošimą, kambarių tvarkymą ir švaros palaikymą. Kaime paprastai ruošos žodžiu nusakoma ir gyvulių šėrimas bei jų priežiūra. Nepriklausomoj Lietuvoj buvo rūpinamasi profesiniu kaimo jaunimo švietimu ir keliama kaime namų ūkio kultūra. Tam tikslui buvo steigiamos įvairių tipų bei laipsnių mergaičių namų ūkio (ruošos) mokyklos. Nuo 1930 rudens Žemės ūkio akad. Dotnuvoj veikė namų ūkio skyrius (ketvirtoji sekcija). Čia buvo ruošiamos namų ūkio (ruošos) mokyklų mokytojos ir apskričių bei rajonų namų ūkio instruktorės. Nuo pat nepriklausomos Lietuvos atkūrimo Lietuvoje buvo steigiamos: a. valstybinės žemesnės ūkio mokyklos (daugiau taikomos berniukams), b. privatinės žemesnės žemės ūkio mokyklos mergaitėms ir c. žiemos žemės ūkio mokyklos berniukams ir mergaitėms. 1940 nepriklausomoj Lietuvoj veikė 10 valstybinių žemesniųjų žemės ūkio mokyklų. Iš jų 9 turėjo namų ūkio (ruošos) skyrius mergaitėms. Juose programa išeinama per 2 metus. Čia buvo ruošiamos profesiškai ir

visuomeniškai sąmoningos kaimo (ūkio) šeimininkės. Tuo pat metu veikė 9 privatinės žemesnės mergaičių žemės ūkio mokyklos. Čia kursas buvo išeinamas per 2 metus. Šių mokyklų tikslas buvo paruošti pažangias namų ūkio šeimininkes-būsimąsias ūkininkes. 1940 veikė 4 žiemos žemės ūkio mokyklos mergaitėms. Programa išeinama per 5 mėnesius. Čia buvo ruošiamos kaimo šeimininkės-būsimosios ūkininkės. Žr. Žemės ūkio švietimas. *J. Dpr.*

Namų Savininkas Lietuvos miestų namų savininkų laikraštis. Buvo leidžiamas Kaune nereguliariai 1933–40. Leidėjas Lietuvių namų savininkų d-ja; red. R. Skipitis.

Namų Savininkų Balsas ėjo Kaune lietuvių ir žydų kalbomis 1933. Jį leido Kauno namų savininkų s-ga, redagavo M. Glovovskis.

Namų savininkų organizacijos 1. Lietuvių namų savininkų d-ja veikė Kaune 1932–40, turėjo apie 1200 narių. Jos tikslas — atstovauti ir ginti namų savininkų reikalus valdinėse įstaigose ir spaudoje, teikti savo nariams teisinių patarimų ir informacijų kredito ir namų statybos klausimais. Leido laikraštį Namų Savininką. Šios d-jos nutarimu 1933 buvo organizuotas Kaune, Jonavoje ir Prienuose elektros boikotas, atnešęs elektros nupiginimą 53 ct. už kilovatvalandą. D-jos pirmininkas visą laiką buvo adv. R. Skipitis.

2. Kauno miesto namų savininkų d-ja veikė Kaune 1922–40. Narių turėjo apie 400, daugiausia žydų tautybės. D-jos tikslas kaip ir Lietuvių namų savininkų d-jos. D-jos pirmininkas visą laiką buvo Ch. Chodosas, pirm. pavaduotojas St. Digrys.

3. Klaipėdoj, Šiauliuose, Panevėžy, Telšiuose, Tauragėj ir kituose miestuose veikė namų savininkų d-jos savarankiškai.

4. 1938 buvo suorganizuota Lietuvos miestų namų savininkų s-ga ir išrinkta valdyba. Valdybos pirmininku buvo adv. R. Skipitis, pirm. pavaduotoju Pr. Jagminas. *R.Skp.*

Namų Savininkų Žinios namų savininkų organas, ėjęs Kaune 1937 III 7 — 1940 VI. Leido St. Staskonis, red. dr. Jankauskas. Jose buvo spausdinami namų savininkus liečią įstatymai, savivaldybės potvarkiai ir praktiški namų statybos, jų palaikymo ir kt. straipsniai.

Nancy R. Prancūzijos mst., Meurthe-et-Moselle departamento ir buv. Lotaringijos hercogijos sostinė; apie 120.000 gyv. (1957). N. yra pakeliui iš Paryžiaus į Strasburgą, kair. Meurthe upės krante, 9 km aukš-

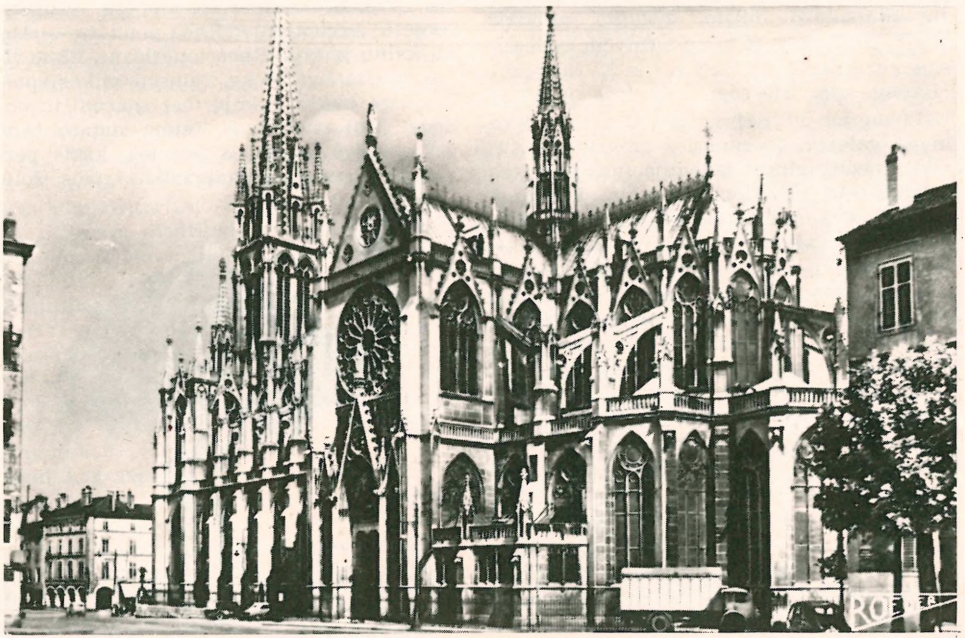

Nancy

Nancy triumfo arka

čiau jos santakos su Mozeliu, prie Marnos–Reino kanalo. Tarp senamiesčio ir naujamiesčio yra garsi savo architektūriniu grožiu Stanislovo aikštė, apsupta puikiais XVIII a. rūmais. Iš kelių bažnyčių žymiausios yra katedra (XVIII a.) ir XV a. pranciškonų bžn. Hercogų rūmuose įrengtas Lotaringijos muziejus, miesto rotušėj yra meno galerija. Žymiausios mokslo institucijos: pedagoginė akademija, universitetas ir aukštoji technikos mokykla. Pramonė remiasi arti esančiomis geležies rūdos kasyklomis; mašinų, tekstilės, odos, keramikos, spaudos, tabako, automobilių, šiaudinių skrybėlių fabrikai. Senasis N. vardas Nanzig; nuo XII a. karo tvirtovė, Lotaringijos sostinė, 1633 užimtas prancūzų, grąžintas 1697 vėl Lotaringijai, bet 1766 atiteko Prancūzijai.

Nančan (Nančang) R. Kinijos miestas, Kiansi provincijos sostinė; apie 398.000 gyventojų (1958). Žemės ūkio gaminių apdirbamoji pramonė.

Nandai (nandi) Kenijos hamitiškai nilotinė kiltis, kurios 1945 teliko vos 50.000. Jie verčiasi ganykliniu gyvulių auginimu ir kapliniu žemės ūkiu. Jie artimi Kenijos sukams (suk) ir savo kalba dar Tanganikos tatogams.

G. W. B. Huntingford, The Southern Nilo-Hamites 1953.

Nandu (Rhea americana) pampų strutis, gyvenąs P. Amerikos stepėse — Brazilijoje ir Argentinoje; Rhea pennata — Andų kalnų srityje. Rhea americana 1,5 m ilgio, sveria ligi 20 kg, tamsiai pilkos spalvos, ilgo kaklo ir kojų, bet sparnai ir uodega visai trumpi. N. šeimą sudaro bent 5–7 patelės ir vienas patinas, kuris peri vaikus. N. minta jaunais žaliais lapais, žole.

Nandu

Nanga Parbat (skr. ‚nuogas kalnas'), v. Himalajų kalnas į p. nuo Indo aukštupio, nuo kurio slėnio jis iškyla 5000 m aukščio stačiu šlaitu, sudarydamas vieną didingiausių alpinių reginių; 8125 m. N.P. yra lengvai prieinamas, bet nepaprastai sunkiai užkopiamas. Vokiečiai, pasišovę jį užkopti, 1932–53 suruošė į jį 5 ekspedicijas, kurių dvi (1934 ir 1937) pasibaigė katastrofiškai. Tik 1953 VII 3 austrų-vokiečių ekspedicijos nariui Buhl pasisekė užkopti, bet jis 1957 žuvo Himalajuose.

G. O. Dyrenfurth, Das Buch von N. P. 1954; *K. Herrligkoffer,* N. P. 1953; *H. Buhl,* Lonely Challenge 1957.

Naning P. Kinijos mst. Kvangsi provincijoj, prie Si aukštupio; 194.600 gyventojų (1953). Šilko ir medvilnės pramonė, arbatos, ryžių ir kt. žemės ūkio produktų paruošimo ir distribucijos vieta. N. yra derlingoje vietoje, su labai sena ryžių auginimo kultūra.

Nanini 1. Giovanni Maria (1545–1607) italų kompozitorius, Romos mokyklos įkūrėjas, vienas žymiausių jos atstovų, garsėjo kaip puikus kontrapunktistas. Jo veikalai ir šiandien giedami Sikstinos koplyčioje, kaip motetas Hodie nobis coelorum ir kt. Pradėjęs choristu Vallerano, po studijų Romoje buvo tenoras Santa Maria Maggiore bžn. Romoje, 1575 maestro di cappilla San Luigi de'Francesi bžn., 1577 choristas popiežiaus koplyčioje, 1579, Palestrinai pasitraukus, užėmė jo vietą Santa Maria Maggiore. 1604 dar buvo Sikstinos koplyčios maestro. Sukūrė motetų, tris knygas madrigalų, kanconetų, psalmių.

2. Giovanni Bernardino (1560–1623) kompozitorius, (1) brolis; rašė psalmes, motetus, madrigalus. Jis vienas pirmųjų panaudojo veikalams vargonų akompanimentą. *Iz.V.*

Naniškas (vok. Neunischken) bžk., 12 km į š.r. nuo Įsruties, prie plento Kraupiškas–Įsrutis; apie 500 gyv. (1939). Bažnyčia statyta reformatų kolonistų XVIII a. pusėje. Lietuvių ev. bažnyčia buvo pastatydinta kitame Įsros upės krante, Peleninkuose.

Nankinas, Nanking, seniau Kian-nin, R. Kinijos mst., Kiansu provincijos ir 1928–48 visos Kinijos (Kuomintano valdomos) sostinė. N. yra deš. Jangcekiango krante, 450 km nuo jo žiočių, bet dar pasiekiamas jūrinių potvynių. Miestas apsuptas 37 km ilgio mūru su 13 vartų (iš XIV a.) ir turi didelius neužstatytus plotus. Miesto mūras

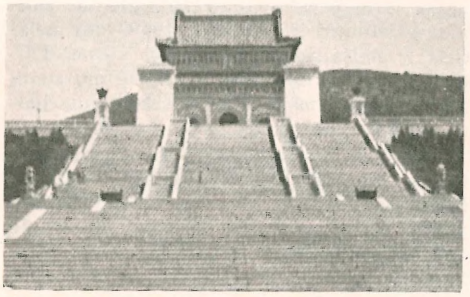

Sun-Jat-sen kapas Nankine

yra per 20 m aukščio ir apačioje apie 10 m storio. Didžiąją jo dalį sunaikino XIX a. Taipino sukilėliai. Didžiausia miesto žymybė buvo porcelano bokštas, pastatydintas imp. Junlo (1403-1428). Jis buvo skirtas pagerbti valdovo motinos dorybėms ir iš lauko pusės apdengtas balto porcelano plytomis. Devynių aukštų tarpus skyrė nusvirusios žalio porcelano laštakos. Imperatorių laikais N. buvo vienas žymiausių kinų kultūros ir mokslo centrų su akademijomis, 3 univ., observatorija, bibliotekomis, teatrais ir kt. Svarbiausios pramonės šakos yra šilko, audinių, cemento, maisto produktų, mašinų, aparatų gamyba. N. yra per 1.091.600 gyv. (1953).

N. įkurtas Minų (Ming) dinastijos XIV a., bet toje vietoje būta jau prieš 2000 metų įvairiais vardais vadinto miesto. N. vardą, reiškiantį ‚p. sostinė', gavo iš Minų dinastijos, vėliau Mandžų dinastijos (ligi 1912) laikais buvo vadinamas Kian-ninu. N. labai skaudžiai nukentėjo nuo Taipino sukilėlių, kurie 1853 užgrobę miestą, jį išlaikė ligi 1864. Jie sunaikino daugumą viešųjų pastatų, imperatorių rūmus ir žymiuosius paminklus. 1899 atidarytas prekybai su užsieniu, 1909 sujungtas geležinkeliu su Šanchajumi ir patapo Tiencino–Pukovo geležinkelio p. galinė stotis. N. vėl išgražėjo ir sparčiai padidėjo nuo 1928, kai patapo Kinijos sostine, kuria oficialiai buvo laikomas ir japonų okupacijos metu 1937–45. Į r. nuo N., ant Purpuro kalvos (495 m), pastatytas respublikos įkūrėjo Sun Jat-seno mauzoliejus. *A.B.*

Nan Matal buv. miesto (ponapiečių karalių sostinės?) griuvėsiai, išlikę Karolinų salyne, apie 45 km nuo Ponapės salos. N.M. buvo pastatytas maždaug prieš 1000–2000 metų ant apie 100 mažų dirbtinių salelių, kurias vieną nuo kitos skiria dirbtini ka-

nalai. Griuvėsiai apaugę džiunglėmis, sunkiai prieinami ir ligi šiol (1959) dar neištirti ir neišaiškinta jų tikroji kilmė. Išlikusios šventyklų, fortų ir apsauginių sienų dalys pastatytos iš didelių simetrinių juodo bazalto gabalų.

Nanni di Banco (1375–1421) italų ankstyvojo renesanso skulptorius, antikinių formų skulptūroje atgaivintojas ir antikinio stiliaus srovės XV a. pradininkas. Jo darbai turi antikės statulų svarumą, plastiškumą ir rimtį, labai skirtingą nuo ankstyvesnės gotiškosios srovės. Visi darbai Florencijoje: Šv. Lukas katedroje, Angelo apreiškimo grupė katedros muziejuje, 1413 Šv. Pilypas prie Or S. Michele bžn., 1414 Šv. Eligijus ir vad. Quattro Coronati ten pat, 1415–20 Porta della Mandorla portalo reljefai katedroje.

Nanomelija (gr. nanos ‚nykštukas', melos ‚galūnė') nepaprastas rankų ir kojų mažumas.

Nanocefalija (gr. nanos ‚nykštukas', kephale ‚galva') nepaprastas galvos mažumas.

Nansen 1. Fridtjof (1861–1930) norvegų mokslininkas, keliautojas-tyrinėtojas, diplomatas - valstybininkas, sportininkas ir politinių pabėgėlių globėjas. Gimęs Frōen vietovėj, 1876 persikėlė į Oslo, kur 1880 pradėjo studijuoti zoologiją. 1882 dalyvavo ruonių medžioklėje Grenlandijos vandenyse, o grįžęs gavo muziejaus kuratoriaus vietą Bergene. 1886 dirbo Neapolio zoologinėj stoty, kur parašė disertaciją apie centrinės nervų sistetemos histologinių elementų struktūrą ir 1887 Oslo univ. gavo dr. laipsnį. Su O. Sverdrupu (žr.) ir 4 kitais vyrais 1888 VIII 16 — IX 28 perkeliavo pirmą kartą tyrinėjimų istorijoj skersai p. Grenlandijos ledyną ties Ameraliko fiordu. Peržiemojęs Godthaabe, kur tyrė eskimų gyvenimą ir surinko medžiagą knygai, išleistai 1891, apie eskimų gyvenimą. Grįžęs 1889, ekspedicijos duomenis paskelbė 1892 vok. geografijos žurnale Petermanns Mitteilungen. Nuo 1889 Oslo gamtos muziejaus kuratorius, nuo 1897 zoologijos prof.

Fr. Nansen

N. 1890 pateikė savo originalų projektą perkeliauti Arktikos vandenyną Norvegijos geografų d-jai, o 1892 Karališkajai geografų d-jai Londone. Pagal jį ekspedicijos laivas turėtų būti tokios formos ir konstrukcijos, kad ledų spaudžiamas, jis nebūtų sugniuždytas, bet iškeltas viršum slėgimo linijos. Laivas turėtų atplaukti per Beringo sąsiaurį į kiek galima tolimesnę šiaurę vandenyne, įsišaldyti rudenį į ledą ir leistis plukdomas drauge su ledu. Jis tvirtino, kad vėjų dėka ledo masės juda vandenyne šiaurės vakarų linkme ir dėl to laivą praplukdys pro š. ašigalį. Šis jo planas susilaukė daugelio žinomų Arktikos autoritetų neigiamos kritikos (Amerikoje aštriausiai jį puolė gen. A. Greely), bet palaikė austras prof. A. Supan. Norvegijos parlamentas paskyrė du trečdalius reikalingos ekspedicijai sumos, o likusią dalį davė karalius ir kt. rėmėjai. Garsus laivų statytojas Colin Archer pastatydino pagal N. nurodymus mažą (38 m ilgio, 420 t svorio), bet labai atsparų laivą, kuris buvo pavadintas Fram (nrvg. ‚pirmyn'). Jis, vadovaujamas Otto Sverdrupo, išplaukęs iš Oslo 1893 VI 24, laimingai pasiekė IX 22 vietą Arktikos vandenyne 78°50′ š. pl. ir 133°37′ r. ilg. ir įsišaldė. 1895 III 14 N., įsitikinęs, kad laivas saugiai galės plūduriuoti ledų iškeltas, kol pasieks laisvus vandenis, paliko su jūreiviu Johansenu laivą, tuo metu atsidūrusį ties 84° š. pl. ir 101°55′ r. ilg., ir pasileido pėsčias ašigalio link. IV 8 jie buvo pasiekę 86°14′ š. pl., bet nuo tos vietos jie metėsi atgal ir buvo priversti žiemoti vienoj Prano Juozapo Žemės saloj ligi 1896 V 19. Pasišovę pasiekti Spicbergeną, VI 17 jie susitiko su Jacksono-Harmswortho ekspedicija, kurios laivu Windward atvyko 1896 VIII 13 į Norvegijos uostą Vardö. Po savaitės sugrįžo ir O. Sverdrupas su Framu. Po šios ekspedicijos N. iš karto patapo garsiausiu pasauly Arktikos tyrinėtoju ir dienos didvyriu.

Per ekspediciją buvo užtiktas dar iki šiol nežinotas jūros gylis (3000–4000 m). Tada buvo galutinai nustatytas viso ploto padalijimas tarp kontinentinio bloko ir giliajūrės. Tarp kitų rezultatų, paskelbtų 6 tt. 1900–06, The Norwegian North Polar Expedition, pirmiausia paminėtini tos poliarinės jūros fizinės okeanografijos bei jos ledo klodo judesio pagrindiniai bruožai. Šie naujieji uždaviniai paskui nulėmė N. mokslinę linkmę. 1897 N. buvo paskirtas zoologijos prof., paskui okeanografijos prof. N.

daug dirbo okeanografijos darbo metodų raidoje, taip kad beveik visose moderniosios okeanografijos srityse žymu arba jo paties tiesioginiai darbai arba paskatos jiems. Svarbiausias iš tų rezultatų, gal būt, yra modernusis giliajūrės termometras, vadinamas Richterio termometru. N., iš dalies kartu su Björn Helland-Hansen, išleido vertingų darbų apie Š. Atlanto fizinę okeanografiją, pvz. The Norwegian Sea 1909. Be to, jis užtiko ir išaiškino tos Norvegų jūros sūrio nepaprastą vienodumą ir didesniame gylyje. Analizuodamas astronominę padėtį ledams varant laivą Fram, N. įrodė, kad laivo judesio kryptis buvo maždaug 30° dešiniau, negu vėjo kryptis. Tas pats buvo anksčiau pastebėta ir Baltijos jūroje. Atsakymo buvo ieškota žemės sukimesi. Tačiau savo drąsia intuicija N. tyrė toliau tą priežastį, duodamas impulsą moderniajai vėjų genamų jūros srovių teorijai.

Ir zoologijos srityje N. nudirbo svarbių darbų, pvz. gleivinio ungurio (myxine glutinosa) myzostomidermų anatomija, gleivinio ungurio hermofroditizmas ir jo centrinės nervų sistemos histologinė sąranga. N. mokslinių interesų daugpusiškumą rodo ir jo studijos apie žemės plutos izestaziją (The Strandplat and Isestasy 1922) bei šiaurės kraštų seniausių atradimų istorija. Be mokslinių darbų, N. yra išleidęs tikrai pagaunančių ir intriguojančių savo kelionės aprašymų: Paa ski over Grönland (Pašliūžomis per Grenlandiją) 1890, Eskimoliv (Eskimų gyvenimas) 1891, Fram over Polhav (Fram per poliarinę jūrą) 1898. Labai įdomūs yra ir jo politiniai straipsniai, brošiūros, aprašymai apie vargą ir skurdą Armėnijoje ir kitur. Įdomios skaityti ir jo kalbos. Ypač ugninga yra jo kalba Spirit of Adventure, pasakyta Saint Andrew's univ. Edinburghe 1926, kurio studentai pagal seną tradiciją išrinko jį Lord Rector.

1900 jis dalyvavo J. Hjorto vadovaujamoj arktinėj ekspedicijoj, iš kurios grįžęs, buvo paskirtas Oslo tarptautinės centrinės jūrų tyrinėjimų laboratorijos direktoriumi. 1902 jis išleido The Oceanography o fthe North Polar Basin ir 1904 The Bathymetrical Features of the North Polar Seas. Nuo 1908 okeanografijos prof., 1909 išleido veikalą apie Norvegijos jūros fizinę okeanografiją. 1910 įvykdė okeanografinę kelionę laivu Frithjof nuo Airijos ligi Islandijos

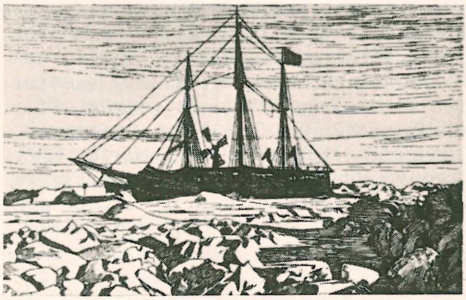

Fram laivas

ir atgal ir 1911 išleido In Northern Mists. 1912 tyrinėjo Spicbergeno srities vandenyną, o 1913 tyrinėjo š. ir r. Sibirą. 1914 drauge su Helland-Hansenu atliko okeanografinę kelionę į Portugalijos pakraščių, Madeiros ir Azorų, vandenis.

N. 1905 pradėjo veikti ir diplomatinėje-politinėje srityje. Jis daug prisidėjo prie taikaus Norvegijos atsiskyrimo nuo Švedijos, kurios pirmuoju atstovu jis buvo 1906–08 D. Britanijoj. 1917 jis vadovavo specialiajai norvegų komisijai į JAV, kur padarė sėkmingą prekybos sutartį. Po I pas. karo paliaubų 1918 jis tapo pakviestas vyriausiu Tautų sąjungos komisaru karo belaisvių ir pabėgėlių reikalams. Vien tik politinių tremtinių (daugiausia armėnų ir Turkijos graikų) ir pabėgėlių buvo per 2 mil., iš kurių apie 1¼ mil. pabėgėlių nuo bolševikinio teroro iš Rusijos. Jų globos darbą jis pradėjo 1921. Prieš tai jis dirbo kaip Tautų sąjungos komisaras prie Tarptautinio Raudonojo kryžiaus. 1921 jis buvo paprašytas tarptautinės konferencijos, kurią sudarė 48 kraštų Raudonojo kryžiaus ir 12 valstybių atstovai, vadovauti šalpos darbui badaujančioje Rusijoje ir VIII 27 pasirašė atitinkamą sutartį su Sovietų Sąjungos užsienio reikalu komisaru Čičerinu. Tačiau jam nepasisekė 1921 IX įtikinti Tautų sąjungą reikalingumu suorganizuoti valstybiniu būdu tarptautinę pašalpą bado ištiktai Rusijai. Tuomet N. suorganizavo Europos kraštų Raudonojo kryžiaus d-jų pašalpą, kuria buvo maitinama P. Ukrainoj ir pavolgy apie 16 mil. žmonių. Jo pastangos sukėlė JAV karitatyvinių sferų akciją, kurios sukelta ir Hooverio vadovaujama pašalpa buvo maitinama apie 10 mil. žmonių. Už savo nuopelnus šalpos srity jis 1923 gavo Nobelio taikos premiją, kurios pinigus paskyrė įrengti dviem pavyzdin-

giems ūkiams Rusijoje. 1938 Nobelio taikos premija buvo paskirta N. vardo 1931 įkurtai tarptautinei pabėgėlių įstaigai, veikusiai kaip autonominei Tautų sąjungos institucijai. Pagrindiniai N. veikalai, šalia aukščiau minėtų: The First Crossing of Greenland 1893, Farthest North 1897, Through Siberia, the Land of the Future 1914, Auf Schneeschuhen durch Grönland 1891, Im Nacht und Eis 71930, The Norwegian North Polar Expedition 1900–06, Russia and the Peace 1922, Spitzbergen Waters 1915, Betrogenes Volk 1928, Durch den Kaukasus zur Wolga 1930.

F. Wartenweiler, N. 1930; *J. Sörensen*, F. N. saga 1931; *P. Wetterförs*, N. 1931 (vok. F. N. in Leben als Kämpfer 1934); *H. Rüdiger* (Geogr. Zeitschrift 37, 1931); *J. Jurginis*, N. 1939; *W. Sonntag*, Der Held des Friedens 1943; *A. Överås*, F. N. 1946; *R. Ristelhulber*, La double aventure de F. N. 1944; *E. Brunner* 1948; *H. Sponsel* 1952.

A.B. ir J.Lng.

2. Odd (g. 1901), Fridtjofo (1) sūnus, savo tėvo veiklos humanistinėje-politinėje srityje tarptautinėj plotmėj tęsėjas, N. komiteto neturintiems pilietybės pirm. Jo pastangomis 1935 Norvegija ir JAV pradėjo teikti azilio teisę persekiojamiems dėl jų rasės, tikybos, politinio nusistatymo. 1942 vokiečių suimtas ir laikytas įkaitu, 1943–45 Sachsenhauseno koncentracijos stovykloje. Nuo 1945 veikė vaikų globos ir vokiečių tremtinių klausimą sprendžiant. Savo dienorašty aprašė kaceto gyvenimą nepaprastai objektyviai. *A.B.*

Nansenistai žr. Nanseno pasas.

Nanseno biuras įsteigtas Ženevoje Nanseno darbui tęsti pabėgėlių srityje. Administracijos išlaidos apmokėdavo Tautų sąjunga, o pačiai pagalbai finansuoti buvo panaudoti mokesčiai už Nanseno pasą, dovanos ir pn. 1938 N.b. buvo paskirta Nobelio taikos premija. Savo darbą kaip savarankiška įstaiga N.b. baigė 1939.

Nanseno fondas Fridtjof Nansens Fond til videnskabens fremme (F. N. fondas mokslui remti) — norvegų fondas įsteigtas 1896 prof. W. E. Bröggerio iniciatyva grįžus iš poliarinės kelionės laivui Fram. Ta proga buvo surinkta ketvirtis mil. kronų. N.f. yra savarankiška įstaiga, prijungta prie Norvegų mokslų akad. Oslo.

Nanseno pagalba Nansenhjlpen — norvegų humanitarinė organizacija, įsteigta 1936 F. Nanseno sūnaus Odd N., aktyvaus norvegų pasipriešinimo sąjūdžio prieš vokiečius veikėjo, vokiečių kalinto Grini koncentracijos stovykloje Norvegijoje ir Sachsenhausene bei Neuengamme. N.p. tikslas padėti moraliai bei ekonomiškai pabėgėliams ir tremtiniams, ypač Vokietijoje ir Vid. Europoje. N.p. rūpesčiu daugelis norvegų pabėgėlių galėjo grįžti namo. N.p. savo darbą tęsė ir 1940 vokiečiams okupavus Norvegiją. Dėl akcijos už N.p. buvo 1942 uždaryta, archyvas konfiskuotas ir pati organizacija uždrausta. N.p. slaptai veikė per visą karą.

Nanseno pasas ypatingas atpažinimo popierius kaip paprasto paso pakaitalas. N.p. išduodamas atitinkamų kraštų vyriausybių pabėgėliams, daugiausia beteisiams tremtiniams arba kitiems asmenims, kurie dėl įvairių aplinkybių savame krašte negalėdavo gauti savo krašto paso. N.p. pirmą kartą buvo išduoti F. Nanseno iniciatyva ir Tautų sąjungai padedant ryšium su pagalbos akcija po I pas. karo pabėgėliams, ypač rusų ir armėnų. *J.Lng.*

Nanšan (kin. ‚pietų kalnai') centrinės Azijos kalnynas, Kuenluno kalnų sistemos dalis, sudaranti eilę atskirų mažesnių kalnynų: Richthofeno, Humboldto, Ritterio ir Kukunoro. Aukščiausios viršūnės ligi 5925 m aukščio.

Nanterre Prancūzijos miestas, Paryžiaus priemiestis, 12 km į š.v. nuo jo senamiesčio, prie Senos (uostas); apie 53.000 gyv. (1956). Chemikalų, aliuminio daiktų, maisto produktų pramonė. N. yra sen. Nemptodurum ir jau ankstyvaisiais viduramžiais išgarsėjo kaip šv. Genovaitės gimimo vieta su jai skirta bažnyčia.

Nantes V. Prancūzijos mst. ir Luaros upės uostas, 50 km nuo vandenyno; apie 210.000 gyv. (1956). N. uostas yra šeštas didumu Prancūzijoje, su apie 2,2 mil. t prekių apyvarta, bet jį pralenkė kaimyninis St. Nazaire. Pramonė: cukraus, alyvos, šokolado, muilo, konservų, popieriaus, odų, batų, porcelano, stiklo, laivų statybos, metalų lydymo, tekstilės. Pro N. įvežama: kava, cukrus, kopra, kanapių pluoštas, javai, fosfatai, nafta, pyritai, medis. Senamiestyje dominuoja katedra, pastatyta XV a. viršum XII a. kriptos. Tarp jos ir Luaros yra išlikusi iš IX ar X a. pilis, perstatyta Pranciškaus II. Naujosios tapybos turtingas yra meno muziejus. Jau IV a. N. buvo vyskupijos sostinė. Krikščionybę įvedė šv. Klara. Romėnų valdymo metu N. (Portus Namnetum) buvo žymus administracinis ir prekybos centras. 560 N. atiteko Klotarui, kuris jį pavedė valdyti vyskupui šv. Feliksui. Po Karolio D. bretonai buvo sukilę ir

Nantes katedra XV a.
(Fot. Prancūzų turizmo įstaigos)

paskelbė karaliumi Nominoe, kuris įsakė nugriauti įtvirtinimus, nes miestas palaikė Karolį Plikąjį. 843–936 N. buvo normanų okupuotas. Nuo XIII a. Bretanijos hercogijos sostinė. N. išgarsėjo karaliaus Henriko IV 1598 N. ediktu (žr.). II pas karo metu labai nukentėjo, bet greit atsistatė. *A.B.*

N a n t o e d i k t a s. Prancūzijos karalius Henrikas IV, baigęs religinius karus ir norėdamas krašte atstatyti taiką, 1598 IV 13 išleido vad. Nanto ediktą (95 §), o V 2 dar 56 § papildymą. N. ediktas patikrino Prancūzijos reformatams, vad. hugenotams, religinę laisvę, tačiau vyraujančia religija liko katalikų tikėjimas. Viešas pamaldas laikyti buvo leista hugenotams visose vietose, išskyrus svarbesniuosius Prancūzijos miestus, pvz. Paryžių. Pagal N. ediktą hugenotai turėjo visas politines ir civilines teises, lygiai su katalikais galėjo užimti aukščiausias vietas valstybėje, gaudavo valstybės subsidijas mokykloms ir, be to, paliko jiems 200 miestų su jų įgulomis ir su svarbiausia tvirtove La Rochelle. Tokiu būdu Prancūzijos hugenotai liko atskiras politinis kūnas — valstybė valstybėje, todėl Prancūzijos absoliutizmo ir centralistinės valstybės kūrėjai Richelieu ir Mazarin pradėjo vėl kovą su hugenotais. 1628 iš hugenotų buvo karu atimta La Rochelle tvirtovė, ir nuo to laiko hugenotų privilegijos, surašytos N. edikte, paliko tik popieriuje. Prasidėjo hugenotų persekiojimai ir prievartinis jų grąžinimas katalikų tikėjiman, kol pagaliau Liudvikas XIV 1685, nors ir neveiksmingą, N. ediktą atšaukė.

H. M. Baird, The Hugenots and the Revocation of the Edict of Nantes 1895; *C. Benoist,* La condition des protestants sous le régime de l'édit de Nantes et après sa révocation 1900. *P.Č.*

Nanteuil 1. R o b e r t (1623–1678) prancūzų grafikas ir pastelistas, XVII a. graviūros meistras. Biografinių davinių maža tėra išlikę. Mokėsi pas jėzuitus ir vėliau pas benediktinus. Meninę karjerą pradėjo pasteliniais portretais. Jo mokytoju paprastai laikomas Regnesson. Kaip grafikas N. pirmiausia iškilo knygų iliustracijomis. Vėliau, gavęs karališkojo raižytojo titulą (1658), N. ypač pasižymėjo portretais (Mazarini, Ona Austrė, Liudvikas IV, Turenne ir kt.). N. darbai išsiskiria aukšta graviūros technika ir psichologiniu įžvalgumu.

2. C é l e s t i n (1813–1873) prancūzų grafikas ir tapytojas. Langlois ir vėliau Ingres mokinys, žinomas prancūzų romantikų litografinėmis iliustracijomis (V. Hugo Notre-Dame de Paris). Jo tapyba (mitologinės kompozicijos, atliktos XVIII a. ir Ingres maniera) šiandien nebeturi jokios vertės.

Nanticoke JAV mst. Pensilvanijoje, prie Susquehanna upės (priešais Plymouthą), 12 km į pietus vakarus nuo Wilkes-Barre; 20.160 gyv. (1950). Tai kalnuotas, būdingas angliakasių mst., daugiausia gyvenamas lenkų kilmės žmonių, nors yra bent pora šimtų lietuvių. Nykstant apylinkės akmens anglies kasyklų pramonei, vietovė kenčia nuo nedarbo ir gyv. skaičius mažėja. 1940 buvo apie 25.000 gyv.

Nantucket JAV sala 43 km į pietus nuo Cape Cod pusiasalio; 127 km² ploto (drauge su kitomis artimomis salelėmis), 24 km ilgio ir ligi 5 km pločio. Paviršius žemas ir smėlingas, bet yra ir kalvų, kurių aukščiausia 58 m; medžių pasitaiko tik kai kuriose vietose. Prie patogios įlankos yra plačiai žinomas pajūrio kurortas N., buvęs XIX a. vienas žymiausių Massachusetts uostų; 3484 gyv. (1950). Daugiau kaip 100 metų jis buvo banginių medžiojimo pramonės centras. Apie 1830 jį nurungė New Bedford. N. aptiko B. Gosnold ir 1641 drauge su Martha's Vineyard nupirko T. Mayhew iš Watertowno. Salos p.r. pakraštyje

yra Sisconseto radijo stotis, palaikanti sąlytį su per Atlantą plaukiančiais keleiviniais laivais.

Nantung r. Kinijos mst. Kiansu provincijoje, prie Jangcekiango žiočių, tarp Šanchajaus ir Nankino; 260.400 gyv. (1953). Laivų statybos, maisto produktų, keramikos pramonė, žvejybos ir upės transporto uostas.

Naomi ST Rūtos knygoje minima Elimelecho žmona, Rūtos anyta. Badmečio metu N. su vyru ir dviem sūnumis iš Betliejaus išvyko į maobitų žemę, kur jos sūnūs vedė svetimtautes, iš jų viena buvo Rūta. Po vyro ir sūnų mirties, N. su Rūta grįžo į Betliejų ir čia baigė gyvenimą.

Napa Kalifornijos mst. (JAV), 60 km į š.r. nuo San Francisco; 13.579 gyv. (1950, 1940 — 7740). Jis yra pramoninis ir komercinis centras derlingo N. slėnio su intensyviu sodų ūkiu.

Napalmas yra oleinės, nafteninių ir kokoso riešutų riebalinių rūgščių mišinio aliumininis muilas. Stipriai maišomas jis tirštėja, o pridėtas į gazoliną pastarąjį sutirština iki želatininės būklės, tuo būdu palengvindamas gazolino sandėlinimą. N. vartojamas ugniasvydžiuose, padegamose bombose ir žibalo pramonėje, kur, ištirpintas naftoje ir įpumpuotas į žibalo šulinius, padidina pastarųjų našumą.

Napata senovės Egipto miestas, žemiau ketvirtosios kataraktos, kur Nilas suka į pietvakarius. Nuo VIII a. pr. Kr. buvęs Nubijos sostinė. XXV dinastijos valdymo metu (712–633 pr. Kr.) N. kaip anksčiau Tebuose pastatyta daug gražių pastatų. Iš N. Nubijos sostinė perkelta į Meroe. 23 pr. Kr. N. romėnų sunaikinta.

J. H. Breasted, A History of Egypt 1942; *D. Westermann,* Geschichte Afrikas 1952.

Napier ar Neper John (1550–1617) anglų matematikas, 1614 įvedė natūralius logaritmus, kurių pagrindas $e=(1+1/n)^n$; 1617 išrado logaritminę liniuotę; jo vardu vad. kelios sferinės trigonometrijos formulės. Svarbiausi veikalai: Mirifici Logarithmorum Canonis Constructio 1614, Rabdologia 1617.

2. Sir William Francis Patrick (1785–1860) anglų generolas ir istorikas, išspausdinęs 1828–40 6 tomų History of the War in the Peninsula.

Napierski Karol Edward (1793 V 21 Rygoje — 1864 Petrapilyje) Livonijos istorikas ir jos šaltinių leidėjas, evangelikų kunigas, baigęs Rygoje gimn. ir Dorpato univ., fil. dr., 1829–49 buvo Livonijos gub. mokyklų dir., vėliau iki pat mirties dvasinės kolegijos narys Petrapilyje. N. išleido eilę istorinių ir literatūros istorijos darbų, kurie dabar jau laikomi gera dalimi pasenę: 1. Fortgesetzte Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern 1824, 2. Allgemeiner Schriftsteller = und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland 1827–32. Drauge su Fr. Recke N. ten surinko žinias apie Livonijoje ar už jos ribų gyvenusius ir rašiusius autorius apie Livoniją, 3. Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587–1800, 1837 (su papildymais 1844), 4. Ditlep Alnpeke nebst Erläuterungen 1844 (žr. Eiliuotoji Livonijos kronika), 5. Beiträge zur Geschichte der Kirchen u. Prediger in Livland 1843. N. buvo uolus šaltinių rinkėjas. Jo išleistieji Livonijos šaltinių rinkiniai yra svarbūs. Serijoje Monumenta Livoniae antiquae jis išleido 4 tt. 1835–44 Livonijos praeitį liečiančias kompiliacines kronikas nuo XVI a., pradedant T Hiärno Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte 1835. Lietuvos, ypač XIII a., istorijai dar nenustojo reikšmės dokumentų regestrų folio rinkinys: Index corporis historica - diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae, 2 tt., 1833–35, nors šį rinkinį jau gerokai pakeičia 1859 Fr. G. Bunges imtas leisti daugiatomis Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Tačiau po N. mirties (1868) išleisti Russisch-Livländische Urkunden, kaip ir jo Livoniae Commentarius (1852), kur iš Vatikano archyvo N. paskelbė jėzuito Possevino, Stepono Batoro ir vysk. Jurgio Radvilos laiškus, vis dar yra svarbūs šaltiniai. 1837–45 N. Rygoje leido Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv.-, Esth- und Kurlands. Tas svarbus Livonijos žurnalas išsilaikė iki II pas. karo. N. buvo vienas iš tų ankstyvų ir uolių rytinio Pabaltijo istorijos dokumentų rinkėjų, po kurio jau atėjo gana kritiški tyrinėtojai. *Z.I.*

Napó P. Amerikos Peru upė, Amazonės kair. intakas, 885 km ilgio; baseino plotas 103.700 km², vid. debitas 2600 m³/sek.

Napoleon Prancūzijos 20 frankų aukso moneta, Napoleono I (1805–15) meto.

Napoleona (pavadinta Napoleono Bonapartės garbei) mirtinių (Myrtaceae) šeimos mediniai augalai, tropikinės Afrikos čiabuviai. Žiedai panašūs į karališkąją ka-

rūną, gelsvi, raudoni, balti, mėlyni. N. imperialis — tropikinės Afrikos medis. Manoma, kad pastarasis būtų tinkamas aklimatizuoti artimesnio klimato srityse.

Napoleonas I Bonapartas (1769 VIII 15 Ajaccio, Korsikoje — 1821 V 5 Longwood, Šv. Elenos saloje) Prancūzijos imperatorius, korsikiečio adv. Carlo Buonaparte ir Letitia Ramolino antrasis sūnus. 1799 atiduotas į prancūzų karo mokyklą Brienne, kur griežtų vienuolių tvarkomoj svetimoj aplinkoj, vienišas, užsigrūdina fizinėse ir dvasinėse kovose, derindamasis tik prie to, kas jam naudinga ir atitinka jo prigimtį bei anksti pajaustą kario pašaukimą. 1784 perėjo į Paryžiaus karo mokyklą Champs-de-Mars ir ją jau kitais metais baigė artilerijos j. ltn. laipsniu. Tais pačiais metais mirė tėvas, ir N. perėmė visos šeimos globą. Kilus revoliucijai, kuriai jis pritarė, 1789 grįžo į Korsiką tvarkyti šeimos reikalų ir čia su trumpa pertrauka išbuvo iki 1793, veikliai dalyvaudamas Paoli vadovaujamame korsikiečių laisvės kovų sąjūdyje. Iškilus konfliktui tarp revoliucinės vyriausybės ir Paoli, N. atsiskyrė nuo jo ir buvo priverstas su visa šeima išbėgti Prancūzijon, kur, iš arti stebint vidaus netvarką, jame brendo noras veikti, pagristas ne tikėjimu kokiu nors nesuinteresuotu idealu, bet temperamento gaivalingumu ir galybės valia, žmonių niekinimu ir vadovavimo technikos vertinimu. 1793 pasižymėjo Tulono apsupime ir už tai Robespiere'o teikimu pakeltas brigados gen. 1795 X 5 sutriuškino rojalistų sukilimą Paryžiuje, paskirtas divizijos gen. ir vyr. kariuomenės vadu Italijoje. 1796 III 9 vedė gen. Beauharnais našlę Joséphine Tascher de la Pagerie, o po trijų dienų išvyko Italijon. „Jūs esate alkani ir nuskurę... Aš jus nuvesiu į derlingiausias pasaulio lygumas. Prieš jus stovi dideli miestai ir turtingos provincijos; ten mes rasim garbę, šlovę ir turtų" skambėjo jo garsusis atsišaukimas į karius. Italijoje, po to žygyje į Egiptą N. išgarsėjo kaip sumanus ir greitos nuovokos kariuomenės vadas. Pasinaudodamas vidaus netvarka, 1799 XI 9 (18 Brumaire) nuvertė direktoriją ir kaip pirmasis konsulas gavo įgaliojimus dešimčiai metų. Jo atėjimą valdžion nulėmė revoliucijos dėka iškilusios buržuazijos noras kariuomenės pagalba išsaugoti savo interesus. Jį taipgi rėmė visi, kurie siekė pašalinti vidaus netvarką ir buvo priešingi Burbonų grįžimui. 1799 XII 13 įvedė naują konstituciją. Po pergalės prie Marengo (1800 VI 14) prieš vad. antrąją koaliciją pradėjo Prancūzijos vidaus atstatymą ir sukūrė naują krašto santvarką. Būdamas prancūzas išauklėjimu, bet ne kilme, jis pajėgė nešališkai įvertinti senosios santvarkos palikimą ir suderinti monarchinės sistemos stipriąsias puses su revoliucinės demokratijos laimėjimais. 1801 VII 16 sudarė konkordatą ir užsitikrino taiką su Kat. Bažnyčia. Prancūzijos bankas pašalino revoliucijos žalą krašto finansams. Tautos atsiklausimu 1802 N. tapo konsulu iki gyvos galvos, 1804 Prancūzijos imperatoriumi su paveldėjimo teise. Vainikavimo iškilmės įvyko Notre-Dame bažnyčioje Paryžiuje 1804 XII 2, da-

Napoleonas I

H. Dähling Napoleonas (generolas)

Jozefina Beauharnais (pirmoji Napoleono žmona); Napoleonas konsulas; Marija Liudvika (antroji Napoleono žmona)

lyvaujant popiežiui. 1805 V 26 Milane vainikavosi Italijos karaliumi, pasiekdamas savo galybės viršūnę. Savo teisyno (Code Napoléon) pagrindan padėjo šviečiamojo amžiaus mintis (teisių lygybę ir laisvę), leido grįžti kilmingiesiems iš emigracijos, nesikėsino į liberalinės buržuazijos iškovotas laisves, bet ją palenkė centralizuotai valdomos valstybės galiai, sukūrė naują aukštuomenės hierarchiją — garbės legioną, puoselėjo ištaigingą klasicistinį meną, nors bendrai krašto dvasinį gyvenimą smarkiai varžė politinė cenzūra. 1805–09 nugalėjo Austriją, 1806–07 Prūsiją. 1807 Tilžėje pasirašė taiką su caru Aleksandru I ir paskelbė prieš Angliją nukreiptą žemyno blokadą. Neturėdamas vaikų, išsiskyrė su pirmąja žmona ir vedė antrąją Marija Liuizė. Šioje santuokoje 1811 gimė sūnus ‚Romos karalius'. N. imperiją sudarė 130 departamentų su daugiau kaip 60 mil. gyventojų. Jo veržli užsienio politika sukėlė prieš Prancūziją kitas Europos valstybes (trečioji ir ketvirtoji koalicijos); sukilo Tirolis ir Ispanija (1809); smurtas prieš pop. Pijų VII įžeidė katalikus; mokesčiai, kontribucijos, policinis režimas, laisvių varžymas skaudino pačius prancūzus, ypač apšviestuosius sluoksnius (vid. luomą). Carui nesilaikant žemyno blokados, 1812 su ‚didžiąja armija' pradėjo Rusijos žygį, kuris nulėmė N. viešpatavimą Europoje. Po Leipcigo mūšio senato atstatytas 1814 IV 2, po keturių dienų abdikavo Fontainebleau, kur laikė nelaisvėje pop. Pijų VII. Imperatoriaus titulu gavo Elbės salą. Iš ten dar kartą grįžo ir perėmė Prancūzijos vadovavimą. ‚Šimto dienų' valdymas prasidėjo 1815 III 1 išsikėlimu prie Cannes ir pralaimėjimu prie Belle-Alliance (Waterloo) VI 18. VI 23 galutinai atsisakė sosto, pasidavė anglams, ‚galingiausiam, ryžtingiausiam ir kilniausiam priešui', ištremtas į Šv. Elenos salą, kur išgyveno šešerius metus ir padiktavo savo atsiminimus. Mirė skilvio vėžiu. 1840 N. palaikai perkelti Paryžiun ir palaidoti Invalidų bžn.

L. David Napoleono vainikavimasis

Šios neeilinės istorinės asmenybės iškilimą žymiai apsprendė ne tik asmeniniai sugebėjimai, bet ir palankios istorinės sąlygos. Prancūzų revoliucijos sunkumai ir laisvės šūkiai, iš senojo režimo išlaisvintų tautų įnašas praskynė jam kelią į pasisekimą. Aštraus proto, kietos valios, neiš-

senkančios ištvermės dirbti ir savimi pasitikįs kovotojas išnaudojo visas revoliucijos galimybes savo asmeninei valdymo aistrai patenkinti. Ta prasme N. buvo savimyla, nesupratęs asmeninės aukos minties, apimtas nesuvaldomo noro užkariauti ir pertvarkyti Europą. Jis nepatvirtino priežodžio, jog tas, kas nori valdyti, turi mokėti paklusti: jis pats nesugebėjo ir nenorėjo niekam paklusti, visada sugebėjo ir norėjo kitiems įsakinėti. Susidūrimas, konfliktas buvo jo džiaugsmas ir šventė. Gabus karo vadas, mokėjęs kalbėti į savo karius, paprastai suvokti strateginius planus, juos kritiškai apsvarstyti ir staigiai įvykdyti reikiamu laiku ir vietoj. Su mažomis priemonėmis sugebėdavo pasiekti didelių vaisių, pakeitė karo techniką, pirmą kartą plačiu mastu išvystė ūkinį karą (žemyno blokada). Kaip valstybininkas niekad nestokojo idėjų, diplomatinėse derybose ir politinių kovų maišaty instinktyviai suvokdavo padėtį. N. valdymo sistemą pradžioje galima vadinti karine diktatūra, turėjusia demokratinio atspalvio (tautos atsiklausimai 1802 ir 1804). Palyginti lengvas kelias į pasisekimą, siekiant autoritetinio režimo, sustiprino XVIII a. dvasios korsikiečio išdidumą. Pasiekęs garbės viršūnę, neatsispyrė pagundai sudievinti galybę, panoro būti Europos diktatoriumi ir žmones vertinti kaip paprastą medžiagą. N. planas naujai pertvarkyti Europą, ją palenkiant Prancūzijos hegemonijai, sudužo atsimušęs į Europos tautų laisvės norą, kurį jis pats padėjo pažadinti. Reakcinės restauracijos trumparegiškumas daug prisidėjo, kad N. netrukus tapo legendine asmenybe, prancūzų revoliucijos, tautinės ir karinės garbės simboliu.

Oeuvres 6 tt. 1821–22; Correspondance de N. I 32 tt. 1858–70; Allocutions 1896; Lettres 1806–10 (¹⁰1943); *Las Cases,* Mémorial de Ste Hélène 8 tt. 1822–25; *H. Jomini,* Vie politique et militaire de N. I 4 tt. 1904; *A. Sorel,* N. et l'Europe 5 tt. 1912–27; *G. La Cour Gayer,* N. I, sa vie, son oeuvre, son temps 1921; *A. Fournier,* N. I ⁴1922; *M. Lenz,* N. ⁴1924; *G. Roloff,* N. 1925; *J. H. Rose,* The Life of N. ²1929; *F. M. Kircheisen,* N. I, ein Lebensbild 1927–29; *E. Driault,* L'Immortelle épopée du drapeaux tricolore: N. 1930; *L. Madelin,* N. 1935; *F. Lemmi,* L'età napoleonica 1938; *F. Masson,* N. chez lui 1894; *M. Handelsman,* Napoléon et la Pologne 1909; *E. Luniński,* Napoleon 1911; *S. Askenazy,* Napoleon i Polska 1918–19; *A. Cabanes,* Dans l'intimité de l'Empéreur 1924; Mémoires du géneral Caulaincourt 1933; *L. Madelin,* Le Consulat et l'Empire 1933; *E. Tarle,* Napoleon 1939; *J. Būtėnas,* Napoleonas 1938; *G. Aretz,* Die Frauen um Napoleon 1946; *Fr. Sieburg,* Napoleon (Die Hundert Tage); *P. Geyl,* Napoleon (For and Against) 1949; *L. Villat,* La Révolution et l'Empire, II, N. ³1947; *G. Lefebvre,* N. ²1941; *J. Thompson,* N. B.: His Rise and Fall 1952.

Napoleono kariuomenės žygis per Lietuvą

N. ir Lietuva. Žlugus jungtinei Lenkijos-Lietuvos valstybei, emigracijoje atsidūrę patriotai ieškojo užsienio paramos prarastai nepriklausomybei atstatyti. Nusivylus mėginimais suinteresuoti Švediją, Turkiją bei Prūsiją, ypatingų vilčių buvo dedama į revoliucinę Prancūziją. Kng. M. Oginskis, emigracijos atstovas Turkijoje, 1796 VIII 10 iš Konstantinopolio pirmasis kreipėsi į N. laišku, kuris jį pasiekė Italijoje rugsėjo vidury. Jį perskaitęs N. pasakė: ‚Kaimynų sutriuškinta valstybė gali keltis tik su ginklų rankoje'. Tie žodžiai įžiebė lenkų ir lietuvių emigrantų norą N. vadovybėje ginklu atkovoti laisvę ir davė pradžią garsiems lenkų legionams, į kuriuos stojo ir lietuviai, slapta bėgdami iš krašto, ypač jaunimas. Tačiau N. sudarytos taikos sutartys Campo Formio 1797 ir Lunéville 1801 visiškai nutylėjo Lenkijos klausimą, todėl smarkiai nuvylė daugelį emigrantų, tarp jų ir M. Oginskį, tikėjusių greitu laisvės atgavimu, ir jie, pasinaudoję caro amnestija, grįžo namo. Tik nauji N. laimėjimai, ypač karas su Prūsija 1806–07, iš naujo pažadino Lietuvoje išsilaisvinimo viltį. N. pareiškimai buvo godžiai skaitomi, daug jaunimo perbėgo į N. kariuomenę, krašte buvo sudarinėjamos slaptos ginklų bei maisto atsargos, trijose vietose (prie Joniškėlio, Plungės ir Gardino) telkėsi ginkluoti būriai. N. atėjimo labai laukė valstiečiai, tikėjęsi baudžiavos panaikinimo. Tilžės taika 1807 dar kartą skaudžiai nuvylė lietuvius, kad N. negalvoja jų išlaisvinti. Dėl to vėliau N. žygio į Rusiją metu lietuvių nuotaikos buvo gana santūrios. T. Kosciuška, žymiausia to laiko lietuvių-lenkų asmenybė, laikėsi atokiai nuo N. ir jį apibūdino karčiais žodžiais: ‚Jis galvoja tik apie save; jis nekenčia visų

P. Kalpokas Napoleonas 1812 skiria valdžią Lietuvai

didelių tautybių ir dar labiau nepriklausomybės dvasios; tai tironas'. O įtakingasis M. Oginskis drauge su dalimi Lietuvos aukštuomenės manė: ‚Be tikrumo matyti atstatytą Lenkiją ir atgauti lenko vardą lygiai galiojo būti lietuviu, kaip Varšuvos kunigaikštijos gyventoju, ir labiau imperatoriaus Aleksandro pavaldiniu, negu Napoleono'. 1812 VI 28 Vilniun įžengęs N. buvo sutiktas mažesniu entuziazmu, nėgu tikėjosi, ir to paveiktas pareiškė: ‚Šitie lenkai yra ne tokie kaip Varšuvos'. Vietoje pastebėjęs lietuvių ir lenkų tuometinius skirtingumus, N. aiškiai nepasisakė Lietuvos ateities reikalu, tačiau VII 1 sudarė atskirą Lietuvos vyriausybę, kurios pagrindinis uždavinys buvo organizuoti ginkluotas pajėgas ir tiekimą N. kariuomenei. Šiai pralaimėjus, XII 9 visi Lietuvos vyriausybės nariai, išskyrus Vilniaus univ. rektorių Sniadeckį, pasitraukė į Varšuvą. Taip pat pasitraukė keletas tūkstančių nebaigtos organizuoti lietuvių kariuomenės. Modlino tvirtovei pasidavus, XII 25 pėstininkai buvo atleisti. Likučiai, susijungę su lenkų daliniais, traukėsi su prancūzų kariuomene net ligi Reino. Lietuvos vyriausybė pasirodė ištikimesnė Napoleonui už Lenkijos konfederacijos tarybą ir jį sekė iki Drezdeno, kur 1813 VII 24 paskutinį kartą posėdžiavo. Ištikimi iki galo vyriausybės nariai besugrįžo tik N. abdikavus Fontainebleau, pasinaudodama 1814 IV 11 Paryžiaus sutarties specialia pastraipa, leidusia visiems lenkų kariams grįžti su ginklais ir turtu.

M. Oginski, Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815 4 tt. 1826–27; *F. Grzymala,* Entrée Napoléon à Vilna 1833; Wyprawa Napoleona r. 1812 i powstanie na Litwie (Sybilla tułactwa polskiego 1833); *V. Charkevič,* 1812 god v dnevnikach i vospominaniach sovremennikov 1907; *K. Voenskij,* Akty, dokumenty i materialy dlia istorii 1812 g. (čia yra Kauno gimnazijos dienoraštis) 1909; Akty i materialy dlia istorii 1812 g. t. 1 (Litva i Zapadnyja gub.) 1909; *N. Bernackij,* Sobytija v Vilne vo vremia Otečestvennoj vojny 1912; *M. Bogdanovič,* Istorija vojny 1812 g. t. III 1859; Napoleonas Lietuvoje (iš Russkaja Starina 1875 vertė K. Kepalas — Mūsų Žinynas 1921); *Mjr. Svilas,* Napoleono karas Lietuvoje (Karo Archyvas IV, 1928); 1812 Atsišaukimai (Praeitis 1, 361–365 psl.); Napoleonas I Lietuvoje 1812, 1937 (Parodos katalogas XXI, 104 psl. ir Z. Ivinskio straipsnis Lietuva ir Napoleono 1812 žygis); *R. Schmitlein,* Lietuvos kariuomenė 1812 metais 1937;

R. Schmitlein, Avec Napoléon en Lithuanie 1937; *P. Šležas,* Lietuvos kunigaikštystė Napoleono laikais (N. Romuva 39, 1937); *A. N.,* 1812 metų Lietuva ir Napoleono žygis (Vairas 1937, 224 psl.); *Br. Dundulis,* Napoleono nuomonė apie Klaipėdos kraštą (N. Romuva 43, 1935); (") Napoleonas Kaune ir Vilniuje (Židinys 10, 1939); (") Lietuva ir Napoleonas 1807 (Lietuvos Praeitis 1941 ir atskirai 1942); (") Napoléon et la Lithuanie en 1812, 1940; *J. Iwaszkewicz,* Litwa w roku 1812, 1912; (") Rejestracija i idemnizacija strat wojennych na Litwie po r. 1812, 1917; *H. Bonnal,* La manoevre de Vilna 1905; *W. Andreas,* Das Zeitalter Napoleons und die Erhebung der Völker 1955.

N a p o l e o n o k a r a i, kurių veiksmams pats N. vadovavo:

1796–97 I t a l i j o j e. Revoliucinės Prancūzijos kariuomenei pradėjus nesisekti, Carnot ir Barras palankumo dėka N. paskirtas vyr. kariuomenės vadu Italijoje. Paskyrimo vieton išvyko 1796 III 12, o IV 10 pradėjo žaibišką žygį, per penketą dienų pasiekdamas tris pergales (Montenotte, Millesimo, Mondovi). Per trisdešimt dienų nuo žygio pradžios užėmė visą Lombardiją ir pilnai pasiekė tikslą — atskirti nuo Austrijos Piemontą, su kuriuo IV 28 sudarė Cherasco paliaubas. Karas baigėsi Prancūzijai palankia Campo Formio taika 1797 X 18. Jaunas karvedys puikiai įrodė sugebėjimus apvaldyti padėtį, greitai planuoti ir veikti, savo įsakymais susidaryti autoritetą pavaldinių tarpe, lemiamais momentais duoti asmeninės drąsos pavyzdį.

1798–99 E g i p t e. Šio žygio mintį N. nešiojosi dar būdamas Italijoje. Iš ten jis rašė direktorijai ir Talleyrandui, kad, siekiant sunaikinti Angliją, reikia užimti Egiptą ir nutraukti Anglijos susisiekimą su Indija. Gavęs pavedimą, N. paruošė ekspedicijos pajėgas per labai trumpą laiką 1798 III 15 — V 19. Naujas dalykas buvo, kad prie kariuomenės buvo priskirta 200 tyrinėtojų (mokslininkų, rašytojų, menininkų), kurių dėka susikūrė nauja mokslo šaka — egiptologija. V 19 prancūzų laivynas išplaukė ir VII 1 laimingai pasiekė Aleksandriją, tik ką pro čia praplaukus anglų sargybos eskadrai. Egiptas per 3 savaites užimtas, bet jau VIII 1 Nelsono vadovaujamas anglų laivynas prie Abukiro sunaikino prancūzų laivus. N. užkariautame krašte tapo belaisviu. Ieškodamas išeities, 1799 II su 12.000 karių mėgino žygiuoti Sirijon, bet, išsikėlus turkams prie Aleksandrijos, priverstas grįžti atgal. Pasinaudodamas Prancūzijos viduje vykstančia suirute, N. perdavė vadovavimą Kléberiui ir pats slaptai grįžo Prancūzijon iš žygio, kuris nepavyko dėl laivyno nepajėgumo.

1800 I t a l i j o j e. Pirmajam konsului reikėjo didesniu karo žygiu sustiprinti svyruojančią valdžią. Kad nukreiptų dėmesį nuo savo karinių pasiruošimų, Dižone sudarė kariuomenės rezervus neva iš ‚invalidų'. V 17–25 perėjo Alpes, įsiveržė į Lombardiją ir veikė priešo užnugary. Austrus lemiamai sumušė prie Montebello ir Marengo VI 14. Pastarasis mūšis, rojalistų agento Hyde de Neuville žodžiais, buvo ‚Napoleono asmeninės galybės krikštas' 1801 II 9 Lunéville taika Austrija patvirtino Campo Formio sąlygas. Politiškai šis žygis atnešė didelių rezultatų, tačiau techniškai buvo netobulas, nes prieštaravo paties N. pagrindiniam dėsniui: lemiamu laiku ir vietoje turėti kiekybinę persvarą. Faktiškai lemiamu metu strateginėje srityje N. pajėgos buvo išblaškytos, o taktinėje — kiekybiškai silpnesnės už priešo.

1803–05 a t n a u j i n t a s k a r a s s u A n g l i j a. Amiens taika 1802 pasirodė tik paprastos paliaubos, nes N. toliau neatsisakė veržlumo politikos, o Anglija delsė evakuoti Maltą. 1803 V 15 Anglijai paskelbus karą, N. tuojau užėmė Hanoverį, buvusį asmeninėje sąjungoje su Anglija ir ėmė telkti kariuomenę išsikėlimui į Angliją. 1804 XII 12 Ispanija perėjo į Prancūzijos pusę, tačiau 1805 X 21 prie Trafalgaro Nelsonas sutriuškino Ispanijos ir Prancūzijos jungtinį laivyną ir užtikrino Anglijos dominavimą jūroje neribotam laikui. Napoleonui teko atsisakyti plano išsikelti Anglijon. Liko galimybė vesti ūkio karą, kuriam ofenzyvinį pobūdį suteikė 1806, paskelbdamas žemyno (kontinentalinę) blokadą.

1805–07 k a r a s s u v a d. 3-ja ir 4-ja k o a l i c i j o m i s. N. pasiruošimai prieš Angliją buvo akstinas sąjungai, kurią sudarė Anglija, Švedija, Rusija, Austrija ir Neapolis. Siekdamas sukliudyti austrų ir rusų kariuomenių susijungimą, N. išnaudojo austrų gen. Macko padarytą klaidą per toli nužygiavimą pirmyn ir 1805 X 18 prie Ulmo jį privertė kapituliuoti. XI 11 paėmė Vieną. XII 2 prie Austerlitzo lemiamai sumušė austrus ir rusus. XII 26 Bratislavoje pasirašyta taika.

1806 IX 26 Prūsija pareikalavo Prancūziją apleisti deš. Reino pakraštį. Ultimatumą atmetus, susidarė 4-ji koalicija. N. įsiveržė Tiuringijon. Prūsijos gen. štabas pakartojo Macko klaidą, kurią N., turėdamas kiekybinę persvarą, žaibiškai išnaudojo. Po Saalfeld kautynių X 10, dvigubam

mūšy prie Jenos ir Auerstedto X 14 prūsų pagrindinės jėgos sutriuškintos. X 27 N. įžengė Berlynan. Didžiosios tvirtovės (Erfurt, Magdeburg, Spandau, Stettin) pasidavė beveik be pasipriešinimo. Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas III, pabėgęs į Rytprūsius, nesilaikė Charlottenburge pasirašytų paliaubų XI 16 ir su rusų pagalba tęsė karą. 1807 II 7–8 Pr. Eylau mūšis, V 24 Dancigo kapituliacija. VI 13 prie Friedlando rusai lemiamai sumušti. VII 7 Tilžės taika su Rusija sudarą s-gą su N. ir apribojo Prūsiją sritimis į rytus nuo Elbės.

1808–09 Ispanijos sukilimas. Nuo 1796 Ispanija Prancūzijos sąjungininkė ir dėl to nemažai nukentėjo, neteko laivyno. Pasinaudodamas vidaus intrigomis, 1808 VII 10 N. savo brolį Juozapą paskelbė Ispanijos karaliumi, prieš kurį ispanų tauta sukilo. Prasidėjo pirmieji N. pralaimėjimai. Prancūzų kariuomenė priversta kapituliuoti prie Baylen VII 23, prie Cintra VIII 30. N. jautė reikalą asmeniškai įsikišti ir gelbėti savo prestižą. Po pasitarimų su Aleksandru I Erfurte XII 5 N. su 180.000 karių įžygiavo į Madridą, tačiau ir jam galutinai nepavyko numalšinti sukilimo.

1809 prieš 5-ją koaliciją. Ispanijos ir Portugalijos sukilimai padrąsino nuo blokados nukentėjusią Angliją sudaryti naują koaliciją. 1809 IV 9 austrų kariuomenė, kurios viena dalis stovėjo Bavarijoje, kita Italijoje, pradėjo ofenzyvą. Atskubėjęs iš Ispanijos, N. skubiai surinko išbarstytas pajėgas, IV 22 prie Eckmühl sumušė austrus ir, vydamasis besitraukiantį priešą, kita Dunojaus puse skubėjo į Vieną, kuri V 12 pasidavė. Po Wagramo kautynių VII 5–6 austrų kariuomenės likučiai pasitraukė Moravijon. Schoenbruenno sutartimi X 14 Austrija išstojo iš koalicijos ir pasirašė atskirą taiką su Prancūzija ir Rusija.

1812 Rusijoje. Tilžėje 1807 ir Erfurte 1808 pasirašytosios sąjungos su N. carui Aleksandrui neatrodė nuoširdžios. Santykiai dar labiau atšalo, prasidėjus karui su Austrija 1809. Caras su dideliu nepasitikėjimu stebėjo N. politiką Lenkijos atstatymo atžvilgiu, nesilaikė žemyno blokados. Nuo 1810 abi pusės ruošėsi karui. N. pats rūpinosi savo ‚didžiosios armijos' paruošimu, beveik pusė milijono karių, daugiausia ne prancūzų, buvo slaptai sutelkta Lenkijoje. V 9 N. apleido Saint-Cloud pilį. Per Drezdeną ir Rytprūsius VI 21 atvyko į Vilkaviškį, kur kitą dieną išleido garsųjį

V. Veraščagin: Napoleonas stebi Maskvos gaisrą

atsišaukimą į savo karius ir paskelbė vad. ‚antrąjį Lenkijos karą'. VI 24 su visa kariuomene ties Kaunu persikėlė per Nemuną. Kairįjį sparną, kuriam priklausė York vadovaujamas prūsų korpas, vedė marš. Macdonald, dešinįjį — austrų kariuomenės vadas Schwarzenberg. Rusų kariuomenė, vadovaujama Barclay de Tolly, traukėsi į krašto gilumą. N. laimėjo prie Smolensko VIII 16–19, tačiau nesukliudė susijungti dviem rusų kariuomenės sparnams, kurie toliau sistemingai traukėsi Maskvos link. IX 7 prie Borodino sumuštas naujai paskirtas rusų kariuomenės vadas Kutuzovas. IX 14 N. įžengė į rusų padegtą ir naikinamą Maskvą. Nesulaukęs caro taikos pasiūlymo, X 18 N. davė įsakymą alkio ir šalčio kankinamai kariuomenei trauktis iš Maskvos. Nuolatiniai kazokų puldinėjimai ir šalta žiema demoralizavo didžiąją armiją, kuri galutinai sunaikinta prie Berezinos X 26–28. Prūsų gen. York Tauragėje XII 30 sudarė neutralumo sutartį su rusų gen. Dibičiu.

1813 Vokietijoje. N. kariuomenės likučiai, vadovaujami Italijos vicekaraliaus, pasitraukė už Saalės prie Magdeburgo. 1813 II 28 naujai prisikėlusi Prūsija sudarė Kališo sąjungą su Rusija. III 17 Breslave

Fridrichas Vilhelmas III išleido atsišaukimą į tautą (An Mein Volk) ir ėmė ginkluotis. Tuo tarpu pilnai pasireiškė N. organizacinis genijus. Jis dar kartą surinko didelę kariuomenę, gausingesnę už prūsų ir rusų jungtines pajėgas, ir balandžio mėn. susijungė su likučiais, grįžusiais iš Rusijos; iššygiavo Leipcigo kryptim. V 2 prie Gross-Goerschen, V 20–21 prie Bautzen sumušė prūsus, privertė juos trauktis į Sileziją. VI 6 — VIII 12 sudarytos Plesswitz paliaubos, kurias N. vėliau laikė didele klaida, įgalinusia carą pakartoti Rusijos žygio taktiką — laimėti laiko, užleidžiant teritoriją ir viliojant palankios taikos viltimi. Po nepavykusių pasitarimų Prahoje, Austrija pagal slaptą Reichenbacho sutartį (VI 27) perėjo į sąjungininkų pusę. N. pagrindines pajėgas sutelkė prie Drezdeno. VII 26–27 pradėjęs ofenzyvą, pasiekė žymių taktinių laimėjimų, tačiau neturėdamas pakankamai kavalerijos jų pilnai neišnaudojo. Prieš N. stovėjo 3 kariuomenės: Bohemijoj austrų gen. Schwarzenbergo, Silezijoj rusai ir prūsai su Bliucheriu, šiaurėje Bernadotte vadovaujami prūsai, rusai ir švedai. X 16–19 prie Leipcigo nuvargusi ir mažesnė N. kariuomenė po atkaklios gynybos lemiamai sumušta. Tik likučiai su N. X 31 prie Hanau, pralaužę bavarų kariuomenės žiedą, perplaukė Reiną.

1814 Prancūzijoje. Sąjungininkai taip pat persikėlė ties Kaub per Reiną. Be pajėgų, veikiančių prie Prancūzijos sienų Italijoje ir Pirenėjuose, jie turėjo beveik vienodo dydžio (maždaug 300.000) kariuomenes, kurioms vadovavo Bliucheris ir Schwarzenbergas. Be to, tarp Reino, Dunojaus ir Vyslos gausūs rezervai — rusų, prūsų, austrų, švedų, olandų ir kt. N. neturėjo nė 100.000, iš kurių tik maža dalis patyrusių karių, kiti — naujokai. Ir vis dėlto parodė klasišką karvedybos pavyzdį. 1814 II 10–14 staigiu puolimu privertė trauktis Bliucherį. Po to su kitu nepavargusiu sparnu puolė Schwarzenbergą ir jį taip pat privertė trauktis. Žaibiškai atsisukęs prieš Bliucherį, III 3 jį sumušė į šiaurę nuo Aisne, III 6–7 prie Craonne, III 9 dar kartą prie Laon, bet neišstūmė iš pozicijų. Iš čia su pavargusiais kariais metėsi prieš Schwarzenbergą, pradėjusį žygį Paryžiun. III 20 prie Arcis-sur-Aube Schwarzenbergui pradėjus puolimą N. su $^1/_5$ karių beviltiškai mėgino kovoti, pervėlai įsakė trauktis. Puolančios kariuomenės susijungimas nulėmė karą. III 30 Paryžius kapituliavo. Iš Ispanijos įsiveržė Wellingtonas. IV 11 Fontainebleau N. priverstas atsisakyti sosto, ištremtas į Elbės salą, o Prancūzijos karalium liko Liudvikas XVIII.

Bellangé: Napoleonas grįžta iš Elbos salos

1815 ‚Šimtas dienų'. Tebevykstant Vienos kongresui, 1815 III 1 N. apleido Elbę ir su saujele karių išsikėlė prie Cannes. Visur prancūzų entuziastingai sutiktas III 20 pasiekė Paryžių. Po Burbonų dezorganizacinio valdymo N. teko pradėti iš naujo; o sąjungininkų kariuomenė nebuvo demobilizuota. Prieš N. 123.000 karių stovėjo 850.000, kuriems vadovavo Wellingtonas ir Bliucheris. Norėdamas išnaudoti prieš dviejų sparnų išsisklaidymą, N. pradėjo staigų puolimą. VI 16 Ney gavo įsakymą pulti anglus kairiajame sparne, dešiniajame pavyko išstumti Bliucherį iš Ligny, tačiau, jam apsukriai pasitraukus, jo pėdomis besekąs marš. Grouchy perdaug nutolo nuo lemiamo mūšio lauko prie Belle-Alliance (Waterloo) VI 18, kur galutinai buvo nuspręstas N. likimas.

C. Clausewitz, Der Feldzug von 1796 in Italien 1883; *C. de la Jonquière,* L'Expédition d'Egypte 1900–07; *Lacroix,* Bonaparte en Egypte 1899; *H. F. B. Wheeler–A. M. Broadley,* N. and the invasion of England 1908; *E.Desbrière,* La campagne maritime de 1805, 1907; *H. Houssaye,* Jéna et la campagne de 1806, 1912; *P. C. Alombert–J. Colin,* La Campagne de 1805 en Allemagne 1906–09; *O. v. Lettow-Vorbeck,* Der Krieg v. 1806–07, 1891–96; *R. André,* L'Idée nat. autrichienne et les guerres de N. 1933; *W. C. Langsam,* The N. Wars and German nationalism in Austria 1930; *R. Rösler,* Österreichs Kampf um Deutschlands Befreiung 1940; *Fabry,* Campagne de Russie 1900–03; *Chuquet,* La guerre de Russie 1912; *Tarlé,* La campagne de Russie 1812, 1950; *Clément,* Campagne de 1813, 1904; *Friedrich,* Gesch. d. Herbstfeldzuges 1813, 1903–06; *H. Ulmann,* Gesch. d. Befreiungskriege 1813 u. 1814, 1915; *Houssaye,* 1814, 1888; ('') 1815, 1895–1905. *K. J. Čkg.*

Napoleono kodeksas taip dabar vadinasi Napoleono I laikais Prancūzijoje 1804 III 21 išleistas civilinis įstatymas (Code Civil). Prancūzijoje Napoleonų I ir III viešpatavimo metu visiems išleistiems

tais laikais įstatymams buvo suteiktas Napoleono vardas. Be Code Civil, buvo dar išleisti Code de Commerce (Prekybos kodeksas) 1807 VIII 28, Code de civil procédure (Civilinis procesas) 1814 IX 24, Code de pénal (Baudžiamasis kodeksas) 1810 IV 20. Civilinis Napoleono kodeksas, be Prancūzijos, dar veikia su pakeitimais Belgijoje ir veikė Lenkijoje bei Lietuvoje, Užnemunėje, Marijampolės apygardos teismo ribose. Tiesa, šis kodeksas, įvestas 1808, galiojo ne visas. 1818 buvo pakeista jo dalis apie ipotekas, vėliau 1825 pakeista Kodekso pirmoji knyga, liečianti šeimos teisę. Paskutinis pakeitimas buvo padarytas 1836, tada Kodeksas buvo papildytas įstatymu apie santuoką.

A. Janulaitis, Napoleono teisynas 1930; *H. Grynwaser,* Kodeks Napoleona w Polsce 1951. *Č.Btk.*

II (1811–1832) žinomas Reichstadto hercogo vardu N. I ir Marijos Luizės sūnus. Ką tik gimęs gavo Romos karaliaus titulą ir paliko imperatoriaus N. I įpėdiniu. 1814, Napoleonui I netekus imperatoriaus sosto, N. II su savo motina išvyko Vienon. 1817 gavo Reichstadto hercogiją ir hercogo titulą, tačiau bonapartistų buvo laikomas Prancūzijos imperatorium N. II

Napoleonas II

O. Aubry, Le roi de Rome 1932; *F. Masson,* Napoléon et son fils 1922; *E. Wertheimer,* Der Herzog von Reichstadt ²1913.

N. III (1808 Paryžiuje — 1873 Anglijoje) 1852–70 Prancūzų imperatorius. N. III yra įprasta vadinti Napoleoną Liudviką (Napoléon Louis), N. I brolio, Olandijos karaliaus (1806–10) Liudviko ir karalienės Hortenzijos, Jozefinos Beauharnais, sūnų. 1815 N. III su savo motina buvo priverstas emigruoti iš Prancūzijos. Pradžioje jo motina apsigyveno Ženevoje, paskui persikėlė į Augsburgą, kur N. III lankė vokiečių gimnaziją, ir čia jaunystėje buvo paveiktas vokiečių kalbos akcento, kurio negalėjo atsikratyti visą amžių. Jo motina

Napoleonas III

nupirko Arenenbergo pilį Šveicarijoje. N. III čia augo ir brendo. Motina ryžosi savo sūnų gerai išauklėti ir išmokslinti bei suformuoti tvirto charakterio žmogumi. Vienas jo auklėtojų (P. Le Bas) kvėpė revoliucines idėjas, kitas auklėtojas (Vieillard) ugdė demokratinį nacionalizmą. Be kitko N. III baigė ir artilerijos mokyklą Thune. Kai 1830 kilo Prancūzijoje revoliucija ir Burbonų dinastija vėl buvo pašalinta nuo sosto, tai nuo šio meto atsirado galimumų Bonapartų dinastijai reikšti pretenzijų į Prancūzijos sostą. Pirmasis ir teisėčiausias Bonapartų dinastijos pretendentas į Prancūzijos sostą buvo N. I sūnus, Reichstadto kunigaikštis, laikomas N. II. Betgi N. II, Reichstadto hercogą, Austrijos kancleris Metternichas stropiai saugojo, ir dėl jo kandidatūros negalėjo būti ir kalbos. 1830–31 vyko revoliuciniai judėjimai ir Italijoj: Romoje, Romanijoje (Romagnoje). N. III su savo broliu Liudviku Napoleonu greit nuskubėjo Italijon, norėdamas išgarsėti revoliucinėse kovose, kadangi tikėjo, prisidengęs magiškuoju N. I vardu, pasiekti didžių laimėjimų.

N. III brolis netoli Ferli žuvo, o jis pats pabėgo į Prancūziją, bet netrukus iš ten buvo ištremtas. Trumpą laiką gyveno Anglijoje, kur oficialių sluoksnių buvo ignoruojamas, bet šiaip anglų visuomenės maloniai priimamas. 1831 grįžo atgal į Šveicariją, o pabaigoje tų metų lenkų delegacijos buvo kviečiamas vadovauti lenkų sukilimui. 1834 Berno kantonas N. III pakėlė artilerijos kapitonu. Anksti pradėjo rašinėti į laikraščius. 1836 išspausdino Artilerijos vadovėlį (Manuel d'artilérie), norėdamas užimponuoti Prancūzijos karininkijai. Šiam veikalui motto paėmė Montesquieu žodžius dėl tautos suverenumo, lyg norėdamas tuo pabrėžti, kad tautai priklauso teisė pasirinkti sau valdžią. N. III pirmasis mėginimas su Strasburgo įgulos pagalba paimti valdžią buvo didžiai nesėkmingas. Po nepavykusio perversmo mėginimo N. III buvo vėl išsiųstas iš Prancūzijos. Tada vyko į JAV, bet gavęs žinią apie motinos mirtį, grįžo Europon ir įsikūrė Anglijoje. N. III, gyvendamas Anglijoje, stebėjo Anglijos spartų ekonominį augimą, kuris jam darė didelį įspūdį. 1840 su mažu sąmokslininkų būriu išsikėlė į Prancūzijos krantą netoli Boulogne-sur-Mer, tikėdamasis pakartoti savo dėdės N. I žygį į Paryžių. Betgi greit pateko valdžios pa-

reigūnų rankosna ir vėliau Aukštųjų rūmų buvo nuteistas kalėti visą amžių. N. III buvo padėtas netoli Paryžiaus Hamo tvirtovėn ir tik 1846 tepavyko jam iš ten pabėgti. Gyvenimo sąlygos tvirtovėje nebuvo blogos. Jis turėjo pakankamai laiko ir priemonių mokslo studijoms, todėl N. III tą savo gyvenimo metą vadina ‚Hamo studijomis'. Iš tvirtovės rašė daug straipsnių spaudai: istorijos klausimais — Fragment historique, cukraus gamybos reikalu, Nikaraguos kanalo kasimo reikalu ir pagaliau visą seriją straipsnių socialiniais klausimais, kurie vėliau pateko į jo veikalą Extinction du paupérisme 1844. Politines savo idėjas dėstė veikale Idées napoléoniennes 1839 ir įžangoje į Histoire de Jules César 1865–66. N. III buvo įtikėjęs į cezarinę demokratiją, nes jis laikė tautos valią Dievo valia, kuri esanti įsikūnijusi viename žmoguje. Jis vėliau dėjosi tikįs, kad valdo Prancūziją tautos valia, pritarimu, nes nekreipdavo dėmesio į vartojamą apgaulę, prievartą, papirkinėjimus tai tautos valiai laimėti. N. III neturėjo savo dėdės karinių gabumų nei valdovo sugebėjimų. Jis buvo daugiau žurnalistas kaip valstybininkas. Iš prigimties buvo taikus, mėgstąs gyvenimo patogumus, malonumus. Taip pat buvo gerų manierų, o diplomatinėje srityje parodė ir kai kurių sugebėjimų — prisidengdamas tautų laisvinimo principu yra laimėjęs Prancūzijai teritorijos.

Po 1848 revoliucijos, nors N. III gyveno Anglijoje, tačiau greit savo šalininkų buvo įtrauktas į politikos sūkurį. Dalyvavo parlamento rinkimuose, ir jo kandidatūra laimėjo net keliose apygardose. Betgi jis atsisakė atstovo pareigų, kadangi Bonapartams buvo draudžiama gyventi Prancūzijoje. Tolimesnių Prancūzijos įvykių laukė Anglijoje. 1848 VI įvyko darbininkų sukilimas Paryžiuje, kuris sukėlė didelį nepasitenkinimą respublikoniška santvarka. N. III šalininkai naudojosi palankia politine situacija ir populiarino savąjį kandidatą, įtaigodami, kad N. III galįs išgydyti Prancūziją nuo revoliucijos padarinių, užtikrinti laisvę, įvesti krašte tvarką bei atstatyti valdžios autoritetą. 1848 IX 26 renkant parlamentą Napoleonas III vėl buvo išrinktas į parlamentą. Kai tik Prancūzijos vyriausybė panaikino draudimą Bonapartų giminei gyventi Prancūzijoje, tučtuojau N. III atvyko į Prancūziją ir jau 1848 XII 10 kandidatavo į prezidentus. Varžytynes su respublikoniško nusiteikimo gen. Cavaignac nesunkiai laimėjo: N. III gavo 5.434.226 balsus, o Cavaignac tik 1.448.107. Buvusį karbonarą, liberalą parėmė ne tik monarchistai, bet katalikų partija, gavusi patikinimą, kad atstatys popiežiaus valdžią Romoje bei atiduos Katalikų Bažnyčiai vadovaujantį vaidmenį auklėjimo reikaluose. Balsuodama už N. III, prancūzų tauta pasirinko princą Napoleoną, kadangi Napoleono vardas Prancūzijai reiškė griežtą politiką, vidaus tvarką, progresą. Išrinktasis prezidentas princas Napoleonas tuoj pasiuntė Prancūzijos kariuomenę ir atstatė civilinę popiežiaus valdžią Romoje. 1848–51 N. III prezidentavimo metai buvo pasirengimo tarpas pradėti diktatoriškai valdyti Prancūziją. Pradžioje meilikavo parlamentui ir laviravo tarp partijų. Kadangi Prancūzijos konstitucija draudė antrą kartą kandidatuoti į prezidentus, tai N. III artimų žmonių grupė, jų tarpe svarbų vaidmenį vaidinęs pusbrolis Morny, rengė perversmą, kurį 1851 XII 2 įvykdė. Parlamentas buvo paleistas, opozicijos vadai ištremti, posėdžių salė užimta kariuomenės, paskelbti visuotini rinkimai ir plebiscitas dėl naujos konstitucijos. Paryžiaus darbininkų mėginimas pasipriešinti įvykdytam perversmui buvo griežtai sutramdytas. 1852 I konstitucija suteikė prezidentui diktatoriškas teises. Dabar parlamentas, įsteigtoji valstybės taryba, priklausė nuo prezidento. 1852 XI vėl plebiscitiniu atsiklausimu (7.823.000 balsų) suteiktas naujas — imperatoriaus titulas ir 1852 XII 2 oficialiai paskelbtas Prancūzų imperatorium. Pasirinktoji XII 2 diena turėjo priminti N. I vainikavimosi dieną, Austerlitzo kautynes, 1851 perversmo dieną. Negalėdamas susirasti ‚karališko kraujo' žmonos, 1853 vedė grafienę Eugėne Jean Joseph Montijo.

N. III troško taikos, kad galėtų pasirengti karams. Jis rūpinosi krašto ekonomine gerove, ir jo valdymas turėjo ekonominių laimėjimų: augo Prancūzijos pramonė, įvykdė didelių perstatymų Paryžiuje, rūpinosi viešaisiais darbais, statė darbininkams butus ir t.t. Pirmasis valdymo laikotarpis (1852–60) — diktatūros vykdymas, bet nuo šio meto pasuko Prancūzijos politiką liberaline linkme. N. III atėjo laikas ieškoti šlovės užsienio politikoje. 1853–56, sąjungoj su Anglija, dalyvavo Krymo kare prieš Rusiją, paskui 1856 Paryžiaus taikos kongrese N. III vaidino žymų vaidmenį ir vėl atstatė Prancūzijos garbę ir svorį Europos

kontinente. N. teigė tokį principą, kad kiekviena etninė grupė, turinti bendrą kalbą, bendras tradicijas, gali teisėtai stengtis sudaryti savo valstybę. Tarsi tokiu principu vadovaudamasis, bet išsiderėjęs iš Sardinijos Nicą ir Savoją, dalyvavo Italijos karuose dėl laisvės su Austrija. 1859 Prancūzija su Sardinija laimėjo Magentos ir Solferino kautynes, tačiau tuojau paskubėjo sudaryti su Austrija paliaubas. N. III nebuvo priešingas Vokietijos apsijungimui Prūsijai vadovaujant, bet už neutralumą ir nesipriešinimą tikėjosi pažadėtų teritorinių nuolaidų, kurių Bismarckas nepadarė. 1867 N. III įsipainiojo į Meksikos reikalus, palaikydamas Austrijos imperatoriaus brolio Maksimilijono kandidatūrą į Meksikos karalius; pačioje Meksikoje Maksimilijonas galėjo valdyti tol, kol Prancūzijos kariuomenė jį rėmė. JAV privertė Prancūziją ištraukti savo kariuomenę iš Meksikos. 1867 Prūsija pasipriešino N. III sumanymams pirkti Liuksemburgą. 1870 kilo Prancūzijos karas su Prūsija dėl kandidato Ispanijos sostan. Šis karas N. III buvo lemtingas, nes jis 1870 IX 2 pateko prie Sedano vokiečių nelaisvėn, o iš ten, kaip netekęs Prancūzijos sosto, 1871 III 9 išvyko vėl emigrantu Anglijon. Jo vienintelis sūnus Liudvikas Napoleonas, tarnaudamas Anglijos kariuomenėje, 1879 žuvo Afrikoje.

Oeuvres posthumes 1873, Correspondance inédite 1925; *Victor Hugo,* Napoléon le Petit 1852; (") Histoire d'un crime 1877–78; *O. v. Wertheimer,* N. III 1928; *A. Neuman,* Another Caesar 1935; *O. Aubry,* Le second Empire 1938 (ag. 1940, vok. 1949; *A. Thomas* Le second Empire 1907; *P. de la Gorce,* Histoire du second Empire [15]1929; *Ch. Hallberg,* Franz Joseph and Napoleon 1955; *A. Guérard,* Napoléon 1955; *J. M. Thompson,* Louis Napoleon and Second Empire 1955; *H. Rieder,* Abenteur und Imperator 1956. *P. Č.*

Napoleonidai Napoleono I giminės ir palikuonys.

Napoleono kalnas žr. Pajiesio piliakalnis.

Napravnik Eduard (1839–1916 Petrapilyje) čekas, rusų dirigentas ir kompozitorius. 1853–54 studijavo Prahos vargonininkų mokykloje. Po to mokėsi autodiktatu prie Maydl inst., kur gavo asistento vietą. Orkestruotę studijavo privačiai pas J. B. Kittl. Tame periode sukūrė I simfoniją, uvertiūrą Vlasta, smuiko sonatą, fortepijono fantazijas ir transkripcijas, ypač pažymėtina op. 3, Bohemijos perlai, dainas solo ir chorams. 1861 pakviestas į Petrapilį vesti privatų princo Jusupovo orkestrą. Susipažinęs su Liadovu, kviečiamas jo asistentu ir vargonininku Marijos teatre. 1869, Liadovui mirus, tapo pagrindiniu šio teatro dirigentu, dirbdamas čia iki mirties. Pakėlė orkestro meninį lygį iki pasaulinės reikšmės, padėjo išsivystyti ir rusų operai. Savo veiklos metu pastatė 80 operų, ir lygiai pusė jų buvo vien tik rusų kompozitorių. Jis statė premjeras: Dargomyšskio Akmeninį svečią, Musorgskio Borisą Godunovą, Cui Williamą Ratcliffą, Rimskio-Korsakovo Pskovo mergaitę ir Gegužės naktį, Čaikovskio Opričniką, Kalvį Vakulą ir Orleano mergelę. Šalia operų N. reiškėsi ir kaip simfoninių koncertų dirigentas. Savo kūryboje buvo skoningas, bet neoriginalus. Parašė operas Nižnegorodcy, Harold, Dubrovskij ir Francesco da Rimini, 4 simfonijas, simfoninę poemą Rytai, orkestrinę suitą, Nationalinius šokius, fortepijonui koncertą, kamerinės muzikos, fortepijonui pjesių, dainų. *Iz. V.*

Naprinis ežeras Veisiejų vls., Lazdijų aps., 6 km į p.r. nuo Veisiejų mstl., 14 ha ploto; paviršius 115 m nuo j.l.; per gretimą Ilgio ež. priklauso Nevedės (Baltosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Naquet Alfred Joseph (1834–1916) prancūzų politikas ir mokslininkas, Napoleono III valdymo metu persekiotas dėl priklausymo slaptoms d-joms. 1871 parlamento atstovas, 1884 senatorius. Parlamente buvo konstitucijos keitimo šalininkas. Išsp. Principes de chimie 1865, De l'atomicité 1860, La république radical 1873, Socialisme collectiviste et socialisme libéral 1890, L'humanité et la Patrie 1901.

Nara Japonijos mst. Hondo saloje, į p.r. nuo Osakos; apie 90.000 gyv. (1958). N. buvo 709–784 Japonijos sostinė ir iš to laiko yra išlikę daug budistų religinio kulto ir architektūros įžymybių, iš kurių ypač garsios šventykla Kasuga, ir didžiulė Budos statula, esanti anuo metu įrengtame parke. Įdomių iš VII–VIII a. architektūros liekanų, daugiausia buv. budistų vienuolynų, yra ne tik pačiame mieste, bet ir jo apylinkėse, o dideli senovinio meno turtai yra išsaugoti iš VIII a. jų muziejuj Šoso-in.

Naradavas dv. Saločių vls., Biržų aps., 1928–38 veikė privati žiemos žemės ūkio m-la, 1932 įst. žemės ūkio mašinų ratelis.

Narai iš lentų sukalti platūs guoliai kalėjimuose, seniau kareivinėse.

Narakas Juozas (g. 1899 XII 5 Bružių k., Smilgių vls., Panevėžio aps.) gen. štabo pulkininkas. Mokėsi Panevėžio realinėje

J. Narakas

mokykloje, brandos atestatą įgijo 1926 Ukmergės gimn. 1919 III stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn. 1919 XII baigė karo mokyklą ir buvo paskirtas į 4 pėst. pulką. 1920 X-XI dalyvavo kovose su lenkais. 1923 baigė Aukštuosius karininkų kursus ir po to buvo perkeltas į karo aviaciją. Porą metų studijavo LU technikos fak. 1924 baigė aviacijos karininkų kursus, 1926 pakeltas majoru, 1927 paskirtas naikintuvų eskadrilės vadu, bet tuoj išsiųstas į Prahą karo akademijon, kurią baigė 1929. Paskirtas karo aviacijos štabo viršininku ir drauge karo aviacijos viršininko padėjėju. 1932 pakeltas gen. štabo pulkininku ltn. Ryšium su voldemarininkų 1934 VI 7 perversmu, N. nuteistas mirties bausme, kuri pakeista 12 metų kalėjimu. 1936 dovanota bausmė ir paleistas iš kalėjimo, 1938 grąžintos teisės ir karinis laipsnis. 1937–40 tarnavo Prekybos pramonės rūmuose referentu. 1941 II suimtas bolševikų ir padėtas į kalėjimą, iš kurio išsilaisvino karo pradžioje (VI 23). Laikinosios Lietuvos vyriausybės vidaus reikalų ministras, vėliau viceministras, o vyriausybę vokiečių naciams likvidavus, generalinis vidaus reikalų tarėjas. Dėl pasipriešinimo jaunimo mobilizacijai 1943 III 16 suimtas ir laikytas ligi 1945 Stutthofo koncentracijos stovykloje. 1945 išvyko Švedijon. Bendradarbiavo Karyje, Mūsų Žinyne, Lietuvos Sparnuose, Paukščių Keliuose. Nuo 1938 Lietuvos Sparnų ats. red. *K. Alš.*

Naramowski Adam (1681 Lietuvoje — 1736) jėzuitas, istorikas, vikaravęs šv. Jono bažnyčioje Vilniuje. Yra išspausdinęs Fax chronologica 1712, Facies rerum sarmaticarum 2 tt. 31724–26. Rankraščiu paliko Catalogus scriptorum Soc. Jesu provinciae Lithuaniae.

Naramsinas (Naram-Sin) sumerų–akadų valdovas (apie 2300–1250 pr. Kr.) Sargono I sūnus, Akado valstybės sienas išplėtęs vakaruose iki Viduržemio jūros, šiaurėje užėmęs M. Azijos šiaurrytinę dalį ir r. Elamą. Kaip ir jo tėvas, vadinosi keturių pasaulio dalių valdovu. Pasižymėjo statyba: Akade ir Nipure pastatydinęs saulės dievui Siparui šventyklas ir Nipurą apvedęs didele siena. Žiauriai malšindavo nukariautas tautas, mėginusias atgauti laisvę. Stelose yra išlikę jo paveikslų.

Naramsinas

Naranjo buv. majų (indėnų) miesto griuvėsiai Gvatemaloje, Br. Honduro pasienyje. Jis buvo pasiekęs savo aukščiausio suklestėjimo VI a. Apie 30 išlikusių monolitų su įrašais turi žymios reikšmės majų istorijai pažinti.

Naras narūnų Colymbidae) šeimos, narų (Urinatorinae) pošeimio paukštis. Visas pošeimis turi tik vieną gentį, kuri skaidoma penkiomis rūšimis. N. gyvena vandenyje, puikiai plauko ir vikriai nardo. Sausumoje n. visai bejėgiai judėti. N. minta žuvimis, ir dėl to jų mėsa turi nemalonų kvapą ir skonį, tačiau juos kopų ir R. Lietuvos gyventojai medžioja.

N. juodakaklis (Colymbus articus L.) didelės naminės anties didumo paukštis, apie 70 cm ilgio ir 2–3 kg svorio. Visa viršutinė kūno dalis juoda, išmarginta baltomis skersinėmis dėmelėmis. Krūtinė ir pilvas balti, pagurklis su baltais ir juodais išilginiais dryželiais. Senų paukščių viršugalvis ir sprandas plikas. Juodasis n. peri šiauriniuose kraštuose, bet sutinkamas ir JAV ir gan retai Latvijoje bei Lietuvoje. Pavasarį traukimo metu n. pasitaiko užtikti daugiau Lietuvoje, ir jų ne tiek nušaunama, kiek gyvų pagaunama, nes nutūpę, būna nevikrūs pakilti. Juodakaklis n. peri gėluose vandenyse. Lizdą suka iš žolių ir vandeninių augalų kupstuose. Deda du, retai tris kiaušinius.

N. ledinis (Colymbus immer Brünn) yra naminės žąsies didumo paukštis ir sveria 4–6 kg, kūno ilgis 75–92 cm. Ledinio n. vestuvinių rūbų galva ir kaklas juodi, su žalios ir raudonos spalvos atspindžiu, viduryje kaklo skersinė juostelė iš baltų dėmių. Žiemos rūbų viršutinė kūno dalis juoda, su tamsiais pilkais plunksnų kraštais. Gyvena Islandijoje, Grenlandijoje ir šiaurinėje Amerikoje. Į Lietuvą retai užkliūva.

Ledinis naras (Colymbus immer)

N. rudakaklis (Colymbus stellatus Pontopp) yra laukinės anties dydžio paukštis; kūno ilgis 56–61 cm. Šių paukščių vestuviniai rūbai — kaklas, viršugalvis — gražios pilkos spalvos. Sprandas ir kaklo užpakalinė dalis žalsvai juoda, su baltais dryželiais, kita viršutinė kūno dalis yra juosva su žalsvu atspindžiu, išmarginta kruopų didumo dėmelėmis. Rudakaklio n. tėvynė — Šiaurės kraštai, gi žiemos metu pasitraukia daug įpiečiau, gyvena ir visame Baltijos jūros pakraštyje. Palangoje prie tilto dažnai lankosi žvejoti ten esamoje seklumoje. Šiaip rudakakliai n., matyt, rečiau praskrenda pro Lietuvą, kaip juodakakliai n. Be šių n., dar yra vad. Adamso n., kuris gan panašus į ledinį n., gyvena š. Sibire, Naujoje Žemėje, Š. Amerikoje. Žiemos metu pastebimas Britanijoje, Suomijoje.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai I, 1938.

Naras žmogus neriąs į vandenį atlikti būtiną darbą: pataisyti laivą, tilto atramą, uosto krantinę, neutralizuoti miną, paruošti sprogdinimą, surasti ir iškelti skenduolį, vykdyti tam tikrus uždavinius paskendusiuose laivuose, rinkti kempines, perlus ir t.t. Pastaruoju metu plačiai praktikuojamas nardymo sportas. Be pagalbinių priemonių panėręs žmogus negali išsilaikyti vandenyje ilgiau kaip 3 minutes. Ilgiau išsilaikyti ir vandenyje dirbti reikia tam tikrų priemonių: naro varpo, n. rūbų, aparatūros orui gauti iš paviršiaus, specialių deguonies preparatų ir kt.

Nardė žmonės jau gilioje senovėje — kai tik pradėjo rinkti perlus ir kempines. Priemones išsilaikyti vandenyje jau pradėta vartoti IV a. pr. Kr. Makedonijoj Aleksandro Didžiojo laikais vartotas primityvus

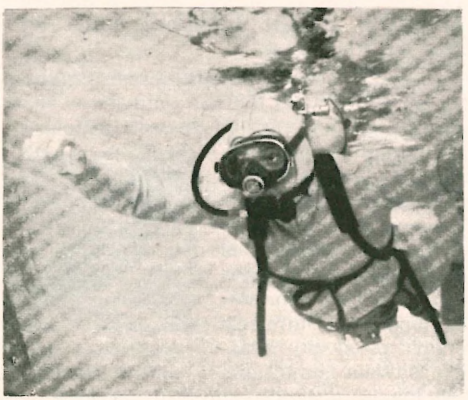

Naras

n. varpas. Aristotelis mini prietaisą, kurio dėka buvo galima vandenyje kvėpuoti, bet smulkesnių žinių apie tai neliko. Vienok praktikos reikalams tinkamos priemonės atsirado tik XVIII a. Edmundas Halley 1717 pirmas pagamino n. varpą, į kurį buvo siunčiamas oras iš paviršiaus. Tai buvo medinis, apačioje atviras, beveik varpo išvaizdos kambarys, su įstiklintais langeliais viršuje šviesai. Oras į kambarį iš paviršiaus buvo perduodamas odinių vamzdžių pagalba. Varpą gramzdino kampuose pritvirtinti svoriai. Vanduo pro atvirą varpo apačią buvo sulaikomas oro spaudimu. Šiame kambaryje–varpe jau buvo galima atlikti tam tikrą ribotą darbą.

Modernusis n. varpas yra plieninis, taip pat apačioje atviras kambarys, kuriame atitinkamas oro spaudimas palaikomas pumpuojant orą iš paviršiaus per guminę žarną. Ryšis su paviršiumi dažniausiai palaikomas telefonu. Varpui su n. nuleisti ir pakelti vartojamos keliamosios gervės. N. varpo naudojimas ribotas; jis tinka tik jūros pakraščių dugnui tirti, uoste išlyginti dugno paviršiui, vykdant krantinių statybą ir pn. Varpo veikimo gylis ne daugiau kaip 20 m; darbo plotas varpe — vos keli m^2.

Tobulesnė ir plačiau vartojama nėrimo priemonė — n. rūbai su galvos šalmu ir kitais priedais. Pradedant XVII a. buvo daugelio mėginta pagaminti tokias priemones, kuriomis aprūpintas n. vandenyje pats galėtų keisti vietą: vaikščioti dugne arba plaukioti. Bet pirmas n. rūbų komplektas su šalmu pasisekė pagaminti tik 1819 anglų–vokiečių išradėjui Augustui Siebe (1788–1872). Pirmas jo komplektas vad. atviru, todėl, kad n. kūnas iki smakro nebuvo apsaugotas nuo vandens; tik į šalmą buvo pompuojamas tam tikra žarna oras iš paviršiaus, panašiai, kaip į n. varpą. 1830 Siebe patobulino n. rūbų komplektą, apsaugodamas visą n. kūną nuo vandens. Modernų n. rūbų komplektą sudaro guma įpregnuotas įvalkas, susidedantis iš batų, kelnių ir švarko su pirštinėmis, padarytų iš vien. Prie batų pritvirtinti švino svoriai, kurių dėka n. gali išsilaikyti vertikalėje padėtyje; mažesni svoriai pritvirtinti prie krūtinės ir nugaros padeda n. balansuoti vandenyje. Įsitalpinus įvalkan, ant n. galvos uždedamas šalmas, kuris hermetiškai susijungia su švarku ir tuo būdu n. kūną izoliuoja nuo vandens. Šalmas turi oro žarną, jungiančią n. su laivu paviršiuje, telefoną ir oro reguliatorių, kurį pats n. valdo,

ir kitus priedus. Prie įvalko pritvirtinama virvė, kurios pagalba n. nuleidžiamas ir pakeliamas. Orui pumpuoti vartojamos variklinės arba rankinės pompos. N. rūbai su visai priedais apsunkina n. judesius, o didesniame gylyje ir visai suvaržo. N. judrumui padidinti ir apsaugoti nuo pavojingo spaudimo vartojami hermetiški metaliniai šarvai, išlaiką gilumos spaudimą. Oras į šarvą pompuojamas iš viršaus arba imamas n. su savimi suspausto deguonies ir oro mišinio cilinderyje, turint čia pat šalme sodos preparatų iškvėpto oro valymui nuo anglies dvideginio. Šarvo pirmenybė prieš paprastus n. rūbus: n. gali pasiekti žymiai didesnį gylį; beveik normalus oro spaudimas apie visą n. kūną; oro cilinderis mažiau trukdo n. judesius, negu oro žarna iš paviršiaus ir deguonies cilinderyje užtenka 2 val.

Pastaruoju metu plačiai pradėta vartoti suprastinti n. šalmai, uždedami tik ant n. galvos ir pečių, arba tik ant burnos kaukės pavidalu; šiaip jau n. gali būti tik su maudymosi kostiumu, arba, šaltam orui esant, su tam tikrais šiltais ir vandens nepraleidžiančiais drabužiais. Prie nugaros tvirtinamas kuprinės pavidalo suspausto deguonies ir oro mišinio cilinderis, sujungtas su šalmu arba kauke žarnele ir reguliatoriumi. Pagal reikalą dar vartojami sunkieji batai ir svorių juosta. Yrimuisi vartojami kojų irklai, turintieji varlės arba vandens paukščio kojų išvaizdą, arba maži elektriniai varikliai, kurie pritaisomi prie deguonies cilinderio kartu su mažu, bet pajėgiu akumuliatoriumi. Tokiu varikliu n. gali nusiirti iki kelių dešimčių km, neiškildamas į paviršių. Šiomis priemonėmis aprūpintas n. yra pakankamai judrus, tik jo nusileidimo gylis ribotas dėl vandens spaudimo. Plaukioją n. II pas. karo metu yra įvykdę fantastinių uždavinių: išėję iš povandeninių laivų vandenyje nukarpydavo uostų aptvėrimų tinklus, neutralizuodavo priešininkų minų užtvaras, pašalindavo įvairias laivų kliūtis, padėdavo minas prie laivų priešo uoste ir t.t. Povandeninių laivų įgula aprūpinama n. kaukėmis su priedais — pabėgti iš pasinėrusio skęstančio laivo.

Vandenyje darbo sąlygos daug kuo skiriasi nuo sąlygų ore, todėl daugiausia n. vartoja specialius įrankius: kalimui, kniedijimui, gręžimui ir pn. darbams — pneumatiniai įrankiai; metalų piovimui, suvirinimui — paviršiaus darbams prietaisus, turinčius tik specialius pritaikymus dirbti

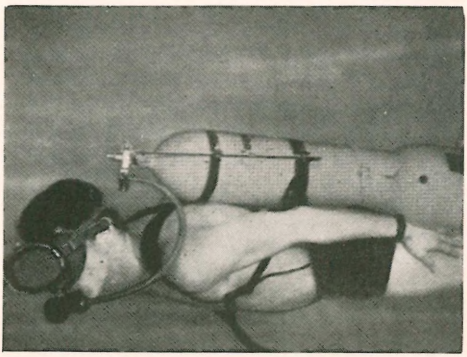

Naras (su elektros varikliu)

vandenyje; apšvietimui, kuris reikalingas didesniuose gyliuose ir dienos metu, — specialios elektros lempos.

Žmogus be techninių priemonių gali pasiekti tik 20 m gilumą ir išbūti pasinėręs iki 1,5 min., — tai vidurkis; bet Indijos vandenyno pakraščių ir salų perlų ieškotojai paneria iki 30 m ir panėrę išbūna iki 3 min. Naudojant paprastą n. įvalką ir orą iš paviršiaus, n. įmanomas darbas iki 50 m; naudojant šarvinį įvalką ir deguonies preparatus prie savęs, darbo gylis iki 80 m. JAV n. Indijos vandenyne prie Honolulu yra nusileidę iki 92 m, o Max Nohl 1937 Michigan ež. pasiekdamas dugną nusileido iki 140 m.

Leidžiantis į gilumą vandenyje per kiekvieną dešimtį m spaudimas padidėja viena atmosfera; 50 m gylyje — 5 atmosferų, 100 m gylyje — 10 atmosferų spaudimas. Žmogui pavojinga leistis į didesnes gilumas be šarvų įvalko. Esant tik su šalmu ar kauke n. gali plaukioti tik nedidelėje gilumoje. Negalima staigiai pereiti iš vieno spaudimo į kitą; ypač pavojingas staiga mažėjąs spaudimas, — susergama n. liga, kuri pasireiškia baisiais viso kūno skausmais ir gali baigtis kai kurių kūno dalių paralyžiu ir net žmogaus mirtimi.

Nardymo sportas pastaruoju metu labai išplitęs. JAV miestuose, kur tik yra arčiau vandens, veikia n. klubai. Pramonė pagamina vis naujų tobulesnių ir pigių priemonių. Jaunimas iki karinės tarnybos išsitreniruoja klubuose. Laivyno, jūrų pėstininkų ir inžinerijos daliniai turi specialias n. komandas, kuriose išsitreniravęs jaunimas tęsia apmokymą iki sunkiai įsivaizduojamo tobulumo ir ruošiasi karo meto uždaviniams. *J. Mat.*

Narbada upė, Indijos vakaruose, 1400 km ilgio; teka į vak. nuo Jubbulpore tarp Satpura ir Vindhy kalnų grandinių; baseino plotas 87.350 km², vid. debitas 1560 m³/sek.; įteka į Arabų įlanką.

Narbonne (sen. rom. Narbo) p. Prancūzijos mst. Aude departamentę, 7 km nuo Vidužemio jūros, su kurios uostu La Nouvelle yra sujungtas kanalu, nes dėl sąnašų Aude žemupis netinka laivybai; apie 33.000 gyv. (1959; 1952 — 31.000). N. nuo senovės garsus medumi; vyno, konjako, statinių, odos dirbinių pramonė. Architektūrinės-istorinės įdomybės yra romanų-gotikos Šv. Povilo bazilika (XIII a.) su sarkofagais ir vertingomis medžio skulptūromis, Šv. Justo katedra (XIV a.) ir buv. arkivyskupų rūmai (X–XVI a.), kurie paversti muziejumi bei miesto rotuše ir sujungti su buv. arkivyskupų karo tvirtove, vienuolynu ir katedra. Lapidaire muziejuje yra romėnų senienų rinkiniai.

N. yra senas miestas, buvęs vienos galų genties sostinė, nuo 118 pr. Kr. romėnų karinė bazė Narbo Martius (pirmoji jų kolonija Galijoje), vėliau jų provincijos Galia Narbonensis sostinė. 413 užimta vestgotų, o prieš tai nuplėšta alanų, svevų ir vandalų. Išbuvusi apie 200 metų vestgotų sostine, 719, po dvejų apgulties metų, užimta saracėnų, kurie atmušė nuo jos sienų Karolio Martelio ir Pipino kariuomenes (752), bet 759, po 7 metų pastangų, frankai jį atgavo. Karolis D. padarė N. Gotijos k-tijos sostine, bet miestą suskirstė į 3 administracines dalis: vyskupo, frankų ir žydų. 1507 prijungtas prie Prancūzijos ir apsuptas mūru, kuris baigtas nugriauti 1870. N. vyskupija buvo įkurta III a. viduryje, nuo VIII a. ligi 1801 arkivyskupija. Čia įvyko 3 bažnytiniai sinodai: 1064 (Dievo Taikos), 1227, kuriame nutartas kryžiaus karas prieš albigiečius, ir 1243, nutaręs įvesti inkviziciją.

Willensen, Roemerstaedte in Suedfrankreich 1911; *P. Héléna,* Les origines de Narbonne 1937; *A. Dupont,* Les Cités de la Narbonnaise première 1942. *A. B.*

Narbut Jurij (1886–1920) ukrainiečių grafikas, modernaus, originalaus ir tautinio ukrainiečių grafikos meno atstovas, iliustravęs daug knygų, o taip pat Nepriklausomos Ukrainos (1918–1920) popierinių pinigų autorius. N. yra padaręs ir kitiems ukrainiečių grafikams įtakos — R. Lisovskiui ir Dmytrenko.

Narbonne

Narbutas 1. Adolfas (g. 1913 VI 1 Darbėnuose, Kretingos aps.) chorvedys. 1934 pradėjo mokytis Klaipėdos muzikos mokykloje – dainavimo pas St. Sodeiką, muzikos teorijos pas J. Karosą. 1935–40 6 pėst. pulko chormeisteris. 1940–41 Vilniaus VI vidur. amatų mokyklos muzikos mokytojas, 1941–43 Vilniaus aukštesniosios prekybos mokyklos muzikos mokytojas. Nuo 1940 tęsė Vilniaus muzikos mokykloje mokslą. 1945–1947 studijavo dainavimą pas prof. Kornilovą ir tuo pat metu vadovavo Meerbecko lietuvių stovyklos ansambliui, su kuriuo koncertavo, o taip pat toje stovykloje vargonininkavo bei muziką dėstė lietuvių gimnazijoje. 1947 atvyko Kanadoh ir vargonininkavo Šv. Jono bžn. bei vadovavo vyrų ir KLB chorams. 1954 persikėlė į Los Angeles (JAV) ir dirba su St. Šimkaus vardo choru ir nuo 1958 mokytojauja šeštadieninėje mokykloje. Yra harmonizavęs ir parašęs originalių choro kūrinių.

Ad. Narbutas

J. Ž.

2. Jonas (g. 1898 IV 1 Latvygalės k., Papilio vls., Biržų aps.) veterinarijos med. daktaras. 1919 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. 1927 baigė dr. J. Tumėno brandos kursus, 1936 Vienoje veterinarinarijos akad., kur įgijo vet. med. dr. laipsnį. Nuo 1936 dirbo Kauno mst. veterinarijos gydytoju. 1940 išrinktas Veterinarijos akademijos lektoriumi, bet paskaitų nepradėjo skaityti, kadangi bolševikų buvo areštuotas. 1944 pasitraukė iš Lietuvos į Austriją, 1946 išvyko į Italiją, o iš ten Argentinon. 1954 atvyko į JAV ir dirba veterinarijos gyd. mėsos priežiūros srityje. Dalyvavo Vienos lietuvių studentų, Veterinarijos gydytojų sąjungos, Gyvulių globos d-jos veikloje ir bendradarbiavo Veterinarijoje ir Zootechnijoje, Žemės Ūkyje, Laike (Argentinoje).

3. Titas (g. 1913 V 23 Užunevėžio k., Raguvos vls., Panevėžio aps.) kun., laikraštininkas. 1932 baigė Panevėžio gimn. ir įstojo į Kauno metropolijos kunigų seminariją, kurią 1937 baigė ir buvo įšventintas kunigu, drauge baigė ir VDU teologijos fakultetą. 1946 Romos Angelicum univ. gavo teologijos licienciato laipsnį, 1948 Santiago katalikų universitete (Čilėje) teologijos daktaro laipsnį. Nuo 1937 –44 dirbo Panevėžio vyskupijoje, kur pradžioj ėjo Panevėžyje vikaro pareigas, o 1941 kapelionavo. 1947 atvyko į Čilę ir čia Santiage vikaravo, o paskui dirbo kurijos archyve. 1950 atvyko į JAV ir čia įvairiose vietose eina vikaro bei kapeliono pareigas. Priklausė Ateitininkų federacijai. 1955-56 Naujorko ateitininkų sendraugių pirmininkas, 1955–59 Amerikos lietuvių katalikų kunigų vienybės centro valdybos iždininkas, nuo 1957 Lux Christi redaktorius. Nuo 1933 pradėjo bendradarbiauti katalikiškoje spaudoje — Panevėžio Balse, Drauge ir kt. T. Angelaičio slapyvardžiu išsp. Išlikome gyvi 1947, Stalin e Hitler in Lituania 1949 ir savo pavarde: La reforma del Breviario Romano por Pio X (dis.) 1948, Who is Worse Stalin or Hitler 1950, 4 Martyred Bishops 1953, Soviets Kill God in Lithuania 1954.

4. Vladas (g. 1886 Kelmės vls., Tauragės aps.) provizorius, vaistininkas. 1904 baigė Palangos progimn., 1913 įgijo prov. laipsnį Maskvos univ. Studentaudamas priklausė Maskvos lietuvių susišelpimo d-jai. 1915 vienas Lietuvių farmaceutų sąjungos Rusijoj steigėjų ir valdybos narys ligi 1918. 1918 pavasarį grįžo Lietuvon, apsigyveno Vilniuje ir kartu su provizoriais J. Makauskiu, St. Nasvyčiu ir A. Žukausku įsteigė lietuvių pasitikėjimo b-vę steigti urmo vaistų sandėliui Vilniuje. 1918 gale toks sandėlis buvo įsteigtas. N. buvo jo vedėjas-tvarkytojas. 1919 pradžioje, bendrininkams išvykus Kaunan, N. liko jo savininku. Apie 1930 greta sandėlio įsigijo nuosavą vaistinę Vilniuje. N. visą laiką Vilniuje gyvendamas aktyviai dalyvavo lietuviškoje visuomeninėje veikloje. Jis Kultūros d-jos narys, eidamas rev. k-jos nario pareigas, Vilniaus lietuvių kredito kooperatyvo tarybos pirm., Vilniaus lietuvių sanitarinės pagalbos narys, Vilniaus lietuvių klubo valdyboje, Vilniaus lietuvių meno ir literatūros d-jos valdyboje. 1940 vienas iš steigėjų Vilniaus odos b-vės. Vilniaus krašto istorijos leidimo vienas iš sumanytojų, buvo pasižadėjęs išleisti vieną tomą savo lėšomis. N. gyvena Vilniuje ir dirba vienoje nacionalizuotų vaistinių.

Narbutas 1. (Narbutt) Juozapas (Józef), Lydos vėliavininkas, 1792 dalyvavo komisijoje peržiūrėti Lietuvos Statutui, 1793 Lietuvos konfederacijos sekretorius.

2. Justinas (1776–1845) istorikas, baigęs Vilniaus univ. tarnavo kariuomenėje ir

ištarnavo pulkininko laipsnį. Grįžęs iš kariuomenės, gyveno Juršiškėse, Lydos aps. Išsp. Rys pierwiastków narodu litewskiego 1818, Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II królów polskich [2]1843.

3. Kazimieras (1738 I 3 Dakadave, Lydos aps. — 1807 III 17 Radzivoniškyje, Lydos aps.). Pasiųstas į pijorų mokyklą Ščusinan, ten 1755 įstojo į pijorus. Mokėsi pijorų seminarijoje Lubiešove, Dąbrowice, studijavo filosofiją ir matematiką Vilniuje. Baigęs mokslus, kelerius metus mokytojavo pijorų mokyklose, paskui 4 metus mokėsi Romoje, kur 1761 buvo įšv. kunigu. Grįžęs į Lietuvą, Vilniaus bajorų liciejuje dėstė filosofiją ir vedė pijorų spaustuvę. 1773–77 su Tizenhauso brolvaikiais važinėjo užsienyje, kaip jų globėjas ir mokytojas. Grįžęs iš užsienio, Varšuvoje susipažino su Mykolu Čartoriskiu, kuriam N. labai patiko, ir todėl jį pasilaikė prie savęs. N. sekuliarizavosi ir ligi Čartoriskio mirties išbuvo jo namų kapelionu. Paskui gavo Radzymino klebono beneficiją, Krokuvos akademija suteikė jam utriusque juris dr. laipsnį, 1793 karalius apdovanojo Šv. Stanislovo ordinu. Be to, dar valdė Lydos klebono ir Paradysko abatijos beneficijas. Iki 1794 buvo Edukacinės komisijos nariu pradžios mokyklų vadovėlių klausimams. Po 1795 atsisakė visų beneficijų ir apsigyveno pas brolio sūnų kun. Vincentą N., o vėliau pas brolį Domininką Radzivoniškyje, kur ir mirė. Nors ir buvo visapusiškai išsilavinęs, bet raštų paliko nedaug. Jo Logika, parašyta Chr. Wolfo įtakoje, susilaukė keletos laidų. Mėgo poeziją ir išspausdino daugybę eilėraščių, dažniausiai be autoriaus vardo. Rankraštyje liko vertimai iš prancūzų kalbos La réligion chrétienne méditée ir Evangéle méditée. Išsp. Logika czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka 1769 ([4]1791), Zabawy przyjemne i pożyteczne.

K. Narbutas

A. Moszyński, K. N. (Athenaeum IV, 1842).

J.V.

4. Liudvikas (1831–1863 IV 1) vienas iš 1863 sukilimo vadų, Lietuvos istoriko Teodoro N. sūnus. Baigęs Lydos mokyklą, mokėsi Vilniuj ir čia priklausė slaptai moksleivių kuopelei, kuri 1849 rusų administracijos buvo susekta. N. buvo nubaustas 300 rykščių ir 1850 atiduotas 12 metų kariuomenėn eiliniu. Tarnavo Kaukaze, po 10 metų tarnybos buvo pakeltas į karininko laipsnį ir 1861 leido grįžti į Lietuvą. N. vienas iš pirmųjų su jaunystės draugais bei apylinkės valstiečiais sudarė sukilėlių būrį ir pradėjo veikti R. Lietuvoje. N. dalinio skaičius neprašoko 1000, bet vado didelis patyrimas partizaninėse kautynėse padarydavo didelių nuostolių rusų kariams. Didelės kautynės įvyko Rūdninkų girioje netoli Lukštutėnų. Generalgubernatorius Nazimovas ne tik siuntė naujus dalinius kovoti su N. vadovaujamais sukilėliais, bet pažadėjo ir didelę piniginę dovaną už N. galvą. Netoli Dubičių, pagal eigulio nurodymą, netikėtai jo dalinį puolė rusų kariuomenė. Įvyko nepaprastai žiaurios kautynės: pradžioje N. buvo sužeista koja, bet ir sužeistas vadovavo kautynėms, tačiau antrasis sužeidimas į krūtinę buvo mirtinas. Esą N. mirdamas pasakęs: ‚Saldu mirti už tėvynę'. Jį drobėje įamžino L. Andriolli.

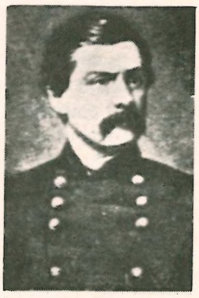

L. Narbutas

P.Č.

5. Maurikijus (1840–1895 VII 16 Kaune) kunigas, 1889–91 sėdėjęs Kretingos vienuolyne, rusų valdžios nubaustas už ‚neteisėtą' palaidojimą.

6. Pranciškus (apie 1843 Šavruose — 1892 X 8 Tornače, Vengrijoje) istoriko Teodoro N. sūnus, Liudviko (4) brolis. Studijavo Petrapilio univ. ir 1863 sukilimo metu išėjo Lietuvoje į sukilėlius. Jo broliui Liudvikui sukilime žuvus ir rusams sukilimą numalšinus, emigravo į Paryžių, paskiau į Belgiją ir ten baigė inžinerijos mokslus. Po to tarnavo ligi mirties Austrijoje susisiekimo inžinierium Austrijos pietų geležinkelyje.

7. Teodoras (1784 XI 8 Šavruose, Lydos aps. — 1864 XI 26 Vilniuje), karo inžinierius, Lietuvos praeities mylėtojas ir jos istorijos garbintojas, paskelbęs eilę šaltinių ir lenkiškai parašęs 9 tt. Lietuvos istoriją. Praleidęs jaunystę savo tėvų dvare Šavruose (Szawry), N. 1799 įstojo į Vyriausią Vilniaus mokyklą. Joje klausė matematikos, civilinės ir karinės architektū-

ros paskaitų, kurias dėstė Gucevičius ir Šulcas. Baigęs Vilniuje mokslą, N. 1803 išvyko Petrapilin ir ten studijavo Karo inžinierių mokykloje. Pats ėmęs dėstyti II kadetų korpuse, N. buvo nusiųstas prie Nemuno hidrografinių darbų, kuriuos Prūsų ir Lietuvos pasienyje vykdė vokiečių inž. Etelwein. N. dalyvavo 1809 kare prieš Suomiją.

T. Narbutas

Prie Abo buvo sunkiai kontūzytas galvon ir apkurto. 1810–11 N. fortifikavo Bobruiską. Jis atliko pelkėtose Berezinos –Dniepro srityse matavimo darbus, kurie taip pakenkė jo sveikatai, kad jis galutinai apkurto. Iš kariuomenės išėjęs atsargon karo inžinieriaus-kapitono laipsniu, N. grįžo savo tėviškėn. Ten, iki pat savo mirties, paskyrė visą savo energiją Lietuvos praeičiai tirti ir jos garbei kelti.

N. meilė Lietuvos istorijai. Nors N. Vilniuje ir Petrapilyje buvo įgijęs perdėm inžinierinį išsilavinimą, tačiau romantiškosios srovės taip buvo paveiktas, kad dideliu užsidegimu rinko senus raštus, kronikas, įvairias senienas. Turėdamas plačių ryšių su dvarininkais, kurie nuolat N. pranešinėjo apie randamas liekanas ir senus paminklus, jis prisirinko, šalia autentiškų akmens kirvukų, graikų ir romėnų sidabro ir pinigų, falsifikatų, įvairių neaiškios kilmės dirbinių. 1856 N. buvo paskirtas E. Tiškevičiaus vadovaujamos Archeologinės komisijos nariu. N. pirmasis plačiai ėmė naudoti archeologinius radinius (proistorę), tačiau jis negalėjo atskirti įvairių falsifikatų nuo tikrų dalykų. Pvz. jis surado Gedimino (valdžios) ‚skeptrą', dievų ‚statulėles' ir jų atvaizdus piniguose su lietuviškais įrašais, lenteles su lietuviško rašto ženklais, gėrimo ragus su lietuviškomis raidėmis ir t.t. Būdamas rusų kariuomenės inžinieriumi, N. turėjo geros progos atsidėti archeologijai. Priklausydamas rusų-vokiečių sudarytai komisijai, kuri reguliavo Nemuną, N. ėmė domėtis senienomis, griuvėsiais, romėnų pinigais. Čia jis aptiko ‚įrodymų', jog lietuviai esą kilę iš romėnų. Šalia humanistų argumentų (religijos panašumas, padavimai, panašūs lietuvių ir lotynų kalbų žodžiai ir t.t.), N. rašė apie marmurinį bloką su įrašu, rastą 1775 prie Tilžės. Iš jo esą galima įsakmiai daryti išvadą, jog romėnai esą prie Nemuno gyvenę. N. ne tik iš kitų uoliai rinko visokias senienas, bet ir pats ėmėsi kastuvo. Atvykęs 1810 tarnybos reikalais į Dniepro sritį, prie Rohačevo tyrinėjo pilkapius (‚kurganus'), iki pat žilos senovės vis rinkdamas visokią medžiagą, kasinėdamas. Rezultatus savo mėgėjiškai rūpestingo rinkimo ir tyrinėjimo, pagrįsto nuoširdžiu Lietuvos praeities garbinimu, N. be mokslinio kriticizmo, kuriam jis visą amžių pasiliko svetimas, spausdino periodikoje gausiuose straipsniuose Vilniuje: Dziennik, Tygodnik Wileński, I. Kraszewskio Atheneume, kuriame apskritai daug apie Lietuvos praeitį buvo rašoma, Ondyna, Redagasta, Pamiętniki umysłowie, Tygodnik Peterburgski ir kt. N. nevengė vertimų ir kitų literatūrinių darbų. Jis pvz. lenkiškai vertė J. Rousseau (1832), Horacijaus odžių 2 t. (1835), iš prancūzų k. — apie linų ir kanapių auginimą (1834), parašė Rys hystoryczny narodu cygańskiego (1830). Daugiausia tačiau dirbo Lietuvos istorijos srity.

N. Dzieje narodu litewkiego. XIX a. Lietuvos visuomenėje N. nusipelnė daug pripažinimo savo iki šiol plačiausia Lietuvos istorija, 9 tomų veikalu. Dzieje narodu litewskiego išleistas Vilniuje 1835–41. X tomas, kuris turėjo apimti abėcėlinius registrus ir bibliografinius sąrašus, nepasirodė. Anksti imtą leisti Lietuvos istoriją N. vėliau, prisirinkęs žymiai daugiau medžiagos, taisė, perdirbo ir papildė, bet antro leidimo nebespėjo išleisti. Išspausdinta buvo vieno tomelio Dzieje narodu litewskiego (1847). Didžioji N. Lietuvos istorija buvo privesta tik iki Žygimanto Augusto mirties (1572). Liublino uniją (1569) ir monarcho mirtį N. laikė savarankiškos Lietuvos valstybės pabaigos ženklais. Tad jis savo istoriją baigė garsiu sakiniu: ‚Tolimesnį istorijos įvykių aprašymą aš turiu perleisti lenkų istorikams. Paskutinis Lietuvos karalius mirė, paskutinis, kuris Jogailaičių vainiką paveldėjo..., ir aš sulaužau savo plunksną ant jo karsto' (IX, 492). N. veikalas buvo gana skirtingai vertinamas. Moksliškai nusiteikę Vilniaus ir Lenkijos istorikai puolė N. ir jam prikišo didelę kritiškumo stoką. Bet smarkios lenkų kritikos tuo pačiu darė N. dar populiaresnį lietuviuose, ir jo istorija eilei generacijų, kai vyko lietuvių atsiskyrimas nuo bendrojo ‚unijinio' židinio, turėjo didelės įtakos. Savo rašymo būdu ir pačiu dar-

bo metodu N. buvo artimas Daukantui, su kuriuo pastoviai keitėsi žiniomis. Abu su Daukantu vis baiminosi, kad ‚koroniariai' (lenkai) norį nuslėpti lietuvių tautos istorijos garbę. J. Basanavičius, J. Šliūpas ir kt. istorijos mėgėjai ir Lietuvos praeities garbintojai mielai ir plačiai naudojosi N. istorija. J. Kraszewskis ją brangino ir panaudojo savo veikale Litwa.

Kaip ir daugelis ano meto raštų, didžioji N. Lietuvių tautos istorija yra pasenusi. Per paskutinį šimtą metų yra išleista tiek daug šaltinių rinkinių ir vertingų dokumentų, kurie N. nebuvo prieinami ar iš viso žinomi. Anot A. Aleknos, naudojantis N. istorija, iš viso reikia pirmuosius tris tomus (I t. — Lietuvos mitologija, II t. — lietuvių tautos pradžia, III t. — VI–XIII a.) ‚mesti ugnin'. Senąją lietuvių mitologiją, kuri taip išpopuliarėjo XIX a. lietuvių raštuose, N. stipriai konkretizavo, išryškino aukurus, pats vis rasdamas aukojimo liekanų, aukurų žymių. Stryjkowskis, Kojalavičius, Hartknochas, t.y. tik vėlyvi XVI–XVII a. šaltiniai, N. buvo pagrindinės versmės apie lietuvių religiją. Kad esą lietuviai turėję savą raštą, įrodymui N. tarnavo senoji prūsų ‚vėliava', Lidos medžio ‚lentelės', seni lietuviški ženklai ant savų pinigų. Vaizdingai N. aprašinėjo ašaruves (I, 365–368). Tuose pirmuosiuose 3 tomuose N. davė atskirų priedų apie įvairius paminklus. Kai priešistoriniai duomens neteikė užtenkamai žinių jo tezėms paremti, N. gilinosi į klasikinės senovės rašytojus. D. L. K-tijos laikotarpiui jis gausiai naudojo Lietuvos metraščius, kai kurias tada žinomas Ordino kronikas, ikitolinius autorius. Kaip mėgėjas N. tačiau nepasiekė lygio ano meto lenkiškai rašiusių istorikų— Danilavičiaus, Jaroševičiaus, stipriai atsiliko nuo J. Voigto (Geschichte Preussens I–IX, 1827–39) ir nuo M. Valančiaus (Žemaičių vyskupystė I–II, 1848). Bet savo patriotiškai parašyta Lietuvos istorija N. sukėlė dar didesnį susidomėjimą Lietuvos istorija, atkreipdamas kitų dvarininkų ir lietuvių šviesuolių dėmesį. N. meilė Lietuvos praeičiai ėjo tiek toli, jog jis iš aniems laikams charakteringo pietizmo (žr. W. Hanko) taisė šaltinius arba savo fabrikatais užpildinėjo turimas spragas.

Kiti N. darbai Lietuvos istorijos srityje. Kritiškai į N. veikalus žiūrį tyrinėtojai jam yra priskyrę eilę falsifikatų. Plačiai buvo skleidžiama, jog pats N. falsifikavęs Bychovco (žr.) kroniką, grafo Kiburgo (žr.) kelionės aprašymą, keturių pirmųjų Vilniaus katedrų (1387, 1400, 1538, 1632) litografijas, pagaliau Vilniaus miesto mūrų aprašymą. 1846 N. išleido I (vienintelį) t. Pomniki do dziejów litewskich, ištisai paskelbdamas vad. Bychovco kroniką. 1926 K. Chodynickis rašė, jog tą kroniką esąs sufalsikavęs pats N. (At. Wil. III, 401). Bet greitai pats Chodynickis priėjo išvadą, jog toji kronika yra autentiška (t.p. IV, 53, 416). Dabar jau aiškiau žinoma, jog Bychovco kronika, t.y. plačiausia Lietuvos metraščio redakcija iš XVI a., išlikusi XVII a. nuoraše, jau buvo naudojama prieš N. Taip pat iš ano laiko susirašinėjimo matyti (R. Šalūgos įrodyta 1959), jog A. Bychovcas tikrai tos kronikos rankraštį atsiuntė N., kuris tą šaltinį pirmasis paskelbė. Daug blogiau išeina tačiau su išgarsėjusiu N. rinkiniu Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się (1856)—su 10 litografijų. Ten klaidingai įrodinėjama, kad senovės lietuviai turėję savo raštą (O pisme litewskim 7–10). Paties N. plunksnos ir jo fantazijos vaisium reikia laikyti tame rinkinyje išspausdintą aprašymą grafo Kiburgo kelionės Lietuvon. Iki pat paskutinių laikų N. paduotos 4 Vilniaus katedros litografijos klaidingai buvo laikomos autentiškais atvaizdais (O kościele katedralnym Wileńskim, t.p. 106–115). Toks pat falsifikatas yra Vilniaus mūrų aprašymas (Obwarowanie Wilna murem obronym, t.p. 190–201). Tas rinkinys Pomniejsze pisma historyczne pasiliko gyvu pavyzdžiu, kaip N. vis buvo susirūpinęs turėti konkrečių duomenų, vaizdingų šaltinių. O kai jų nebuvo, N. pats sau šaltinius pasidirbo, šventai tikėdamas, jog taip iš tikrųjų turėjo būti, kaip jis surašė.

Dabarties moksliniam Lietuvos istorijos tyrinėtojui N. bėra pasilikęs tik praeito šimtmečio istoriku, prieš šimtą metų atlikusiu labiau savo politiškai visuomeninį vaidmenį, kai jo veikalai sukėlė žymų susidomėjimą Lietuvos praeitimi. N. padėjo ano meto lietuviams ne tik save surasti Lietuvos istorijoje, bet keldamas Lietuvos praeitį, jis stiprino jų tautinę sąmonę.

E. Volter, N. (Russkij biografičeskij slovar) 1914; *A. Janulaitis*, Daukanto laiškai (Mūsų Senovė IV–V, 690–775) 1922; *R. Mackevičius (Mackonis)*, T. N. 1939; *J. Puzinas*, Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen 1935; *V. Maciūnas*, Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje (atspaudas iš Darbai ir Dienos VIII) 1939; *R. Šalūga*, Bychovco kronika (Lietuvos Mokslų Akad. Darbai, serija A, 1(6), 149–153); *J. Fijałek*, Opisy Wilna

(At. Wil. I–II) 1923–24); *H. Lowmiański*, Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna (t.p. III) 1925; *P. Reklaitis*, Keturi Vilniaus katedros paveikslai: klaidinga T. Narbuto rekonstrukcija prieš 100 metų (Aidai 1, 1956); *Z. Ivinskis*, Medžių kultas senovės lietuvių religijoje (Soter) 1938 (N. pažiūrų į pagonybę kritika). Kitl bibl. žr. Kiburg, Metraščiai. *Z.I.*

Prosenovės tyrinėtojas. N. anksti pradėjo domėtis archeologiniais paminklais. 1810 Rohačeve prie Dniepro kasinėjo pilkapius ir tyrinėjimų duomenis paskelbė straipsnyje Badanie starożytności Litewskich: O kurhanach (Tygodnik Wileński VI, 1818, 161–168). Išėjęs iš rusų kariuomenės atsargon ir apsigyvenęs Šavrų dv., kasinėjo savo gimtinėje, rinko iš vietos žmonių kapuose ir atsitiktinai surastas senienas, domėjosi privatinėse rankose esančiais radiniais ir vėliau visa tai mini savo raštuose: Dzieje starożytne narodu litewskiego ir Pomniejsze pisma historyczne. N. savo raštuose gana vykusiai aprašo proistorinių laikų laidojimo papročius, pilkapių įrengimą ir kt. Tačiau neapsieina be romantizmo laikotarpiui būdingų atskirų radinių aiškinimo būdo. Čia jis ypač daug vietos skiria vad. ‚ašaruvėms' (Pomniejsze pisma historyczne 1856, 3–7). N. labai domėjosi lietuvių mitologija, kurią jis stengėsi aiškinti pirmuosiuose tomuose savo didžiojo darbo Dzieje starożytne narodu litewskiego. Lietuvių mitologijoje N. randa labai daug panašumų su graikų ir romėnų mitologija. Iš surastų bendrybių N. sprendė, kad graikų ir romėnų dievai, išvaryti iš pietų, persikėlę į Lietuvą, susitaikę su senaisiais vietos gyventojų dievais ir, be to, atnešę į Lietuvą švietimą. Čia jis yra atkūręs visos eilės dievų ir deivių atvaizdų. Vienus, sakosi, suradęs senose mums nežinomose kronikose, kitus pats sukūręs pagal kronikininkų ar humanizmo laikotarpio istoriografų aprašymus, dar kitiems išaiškinti suranda monetų ar kitų radinių su tariamais dievų atvaizdais. Pvz. N. aprašo 1809 Lokaičių (?) k. (Marijampolės aps.) po ąžuolu surastą varinį apkalą, kuriame buvęs ir įrašas rusiškomis raidėmis: Kavas, Kavas, padėk mums. Iš to N. sprendė, jog tas ąžuolas turėjęs būti šventas ir kad čia buvę kabinami trofejai karo dievui Kovui. Žodžiu, N. randa visa, ko tik jam prireikia iškeltoms problemoms išaiškinti. Todėl daugelio jo surastų ir paskelbtų panašaus pobūdžio radinių autentiškumas yra abejotinas.

Lietuvių kilmės klausimui aiškinti N. yra paskyręs visą antrą savo Lietuvių tautos istorijos tomą, o lietuvių tautos istorijai nuo VI iki XIII a. — visą trečią tomą. Čia jis pagalbon šaukiasi senovės rašytojus ir griebiasi etimologinių palyginimų. Vienodai ar panašiai skambančiuose vietų ar asmenų varduose, aptinkamuose senovės raštuose, jis stengiasi atkurti lietuviškus vardus. Rytus jis laiko pirmine sodyba žmonių, vėliau apgyvenusių Europą. N. nuomone, lietuviai gyvenę taip pat tarp Oderio ir Elbės. N. tebetikėjo ir romėniškąja lietuvių kilme. N. įrodinėjo, kad lietuviai senovėje turėję ir savą raštą, kilusį iš runų rašto.

J. Puzinas, T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas (N. Romuva 7, 1936, 149–152). *J.P.*

4. Vaitiekus (1762–1837) Lydos bajorų vadas, mokėsi pijorų kolegijoje Vilniuje, karaliaus Stanislovo Augusto pažas. 1791 seimo atstovas. Gegužės 3 d. konstitucijos priešininkas. 1793 Gardino seimo atstovas. Nuo 1801 buvo Domininko Radvilos vaikų auklėtojas. 1810–12 Lydos maršalka. Rankraščiu liko atsiminimai — Pamiętnik o służbie swej przy królu Stanisławie.

Narbutienė-Sliesoraitytė Petronėlė Birutė (1902 III Griškabūdyje — 1936 VII 4 Kaune) mokytoja, visuomenininkė. Mokėsi Šakių Žiburio gimn.ir baigė Saulės mergaičių mokytojų seminariją, taip pat ir Valstybinę dramos mokyklą. Yra daug dirbusi su pavasarininkais ir kt. jaunimu. Jūrų dukters ir Filia Maris slapyvardžiu yra spausdinusi Pavasaryje ir kt. vaidinimų. 1925 red. Klaipėdos Žinias.

J. Kašelionis, Pavasarininkų mylėtoją prisiminus (Pavasaris 15, 1936).

Narceinas opiumo alkoloidas.

Narcilenas yra chemiškai grynas acetilenas, kuris buvo vartojamas anestezijai.

Narcisinas (Narcissinus) narcizui giminingas augalas.

Narcissus žr. Narcizas.

Narcizas (Narcissus) amarilinių (Amaryllidaceae) šeimos žoliniai augalai, savaime augą C. Europoje, Vidužemio jūroș srityse, Kinijoje, Japonijoje, svogūnišką šaknimi, daugiausia baltos ir geltonos spalvos žiedais, apie 50 cm aukščio. Pasižymi stipriu maloniu kvapu. Žydi pavasarį, yra žydinčių taip pat rudenį. N. plačiai vartojami kaip dekoratyvinės gėlės. Auginami įvairiose klimatinėse srityse pagal atitinkamas skirtis, veisles, formas ir kt. Gana atsparūs. Vartojami taip pat šiltnamiuose

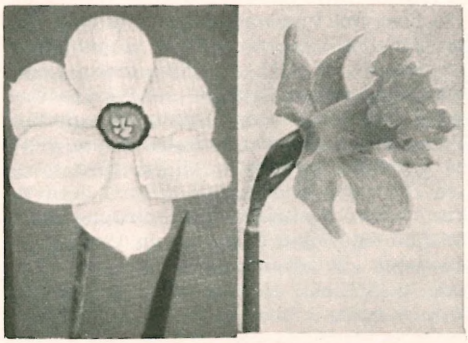

Narcizai (N. poeticus ir Trumpet grupės)

bei kambariuose. Geriau auga humingose, kiek nusausintos dirvose. Vienoje vietoje laikoma keletą metų, kol žiedai susmulkėja ar pertankiai suauga. Tada lapams nudžiūvus, iškasami. Stambesnieji tuoj sodinami į nuolatinę skirtą vietą, o smulkesnieji į laikinę, kad pasiektų tinkamo dydžio. Iškasant svogūnėlius reikia saugoti nepažeisti ir vengti karštos saulės. Pirktuosius būtina pasodinti jau rugpiūčio-rugsėjo mėn. Sodinama kas 15–20 cm atstumu ir 15 cm gylyje. Puošniai atrodo žydį n. pasodinti grupėmis. Auginant gėlyne ir peržydėjus svarbu kuo ilgiau išsaugoti jų lapus, nes pastaruosius sunaikinus, svogūnėliai nepilnai tesubręsta. Pagal žiedų formą n. skirstomi į keliolika grupių, kurių svarbiausios yra: Trumpet, Incomparabilis, Barii, Poeticus. Kiekviena grupė skirstoma dar į daugybę veislių. Lietuvoje darželiuose buvo auginama n. baltasis (N. poeticus), n. geltonasis (N. Pseudonarcissus). *J.Prš.*

Narcizas 1. (gr. Narkissos, lot. Narcissus) gr. mitologijoje Kefiso upės ir najadės Leiriopės gražuolis sūnus, paniekinęs kalnų nimfos Echo (Aidas) meilę ir už tai Afroditės ar Nemezės nubaustas nepasotinama savimyla: pasilenkęs gerti, pamilo savo paties paveikslą šaltinyje. Negalėdamas savo meilės objekto pasiekti, N. graužėsi ilgesiu, kol virto jo vardu pavadinta n. gėle, laikoma šalto, beširdžio grožio simboliu. N. istorija priklauso virtimų augalais sakmių grupei, nors čia iš esmės yra n. gėlės suasmeninimas. N. primena ir Dafnį, paniekinusį meilę ir dėl to turėjusį žūti. N. mirtis susijusi veikiausiai su senovės tikėjimu veidrodžio kerėjamąja galia: matyti save veidrodyje pagal antikinius sapninin-kus reiškė mirtį. N. sakmė buvo gausiai naudojama vaizdiniame mene, dramose, operose.

H. Hunger, Lexikon der griechischen und roemischen Mythologie ⁴1955.

Narcizas šventasis (šventė X 29), nuo 180 Jeruzalės vyskupas, 195 dalyvavęs pop. Viktoro sušauktame Palestinos susirinkime išspręsti Velykų šventės klausimą. Priešininkų skundžiamas ir varginamas, atsisakė vyskupijos ir apsigyveno tyruose. Vėliau grįžęs į Jeruzalę ir dėl senatvės nepajėgdamas eiti pareigų, pasirinko padėjėju Aleksandrą Kapadokietį. Mirė sulaukęs arti 120 metų, po 212. Romos Martirologijoje įrašytas vėliau; neatrodo, kad jo kultas buvo žinomas senovėje.

Acta SS. Octobris XII, 1867.

Narcizas ir Feliksas šventieji kankiniai iš imp. Dioklecijono laikų. Romos Martirologijoje įrašyti III 18. N. buvęs Koelno vyskupas, o Feliksas diakonas. Nukankinti Geronoje (Ispanijoje). Vienintelis šaltinis apie šiuos du kankinius yra legendinis Conversio S. Afrae, kur sakoma, kad N. ir Feliksas Koelne grąžinę prie Dievo prostitutę Afrą ir, prasidėjus krikščionių persekiojimui, pabėgę į Geroną, bet ir čia buvę suimti ir nubausti už tikėjimą mirtimi. Apie Felikso kankinystę mini šv. Grigalius iš Tours (De gloria martyrum).

Narcizmas, arba narcisizmas, tendencija žavėtis pačiu savimi iki įsimylėjimo. Narcistas, patologiniais atvejais, besižavėdamas savimi, gauna savos rūšies seksualinį pasitenkinimą. Pirmas n. terminą pavartojo psichiatrijoje Näcke, taip pavadindamas tą autoerotizmo formą, kuri yra charakteringa įsimylėjimu save, tačiau be gašlumo atspalvio. Vėliau psichoanalitikų buvo suteiktas šiam terminui seksualinis atributas. N. nereikia suplakti su egoizmu: egoistas trokšta visko tik sau, bet gali ką nors ir mylėti; tatai irgi gal tik dėl savo paties malonumo. Narcistas tačiau nieko bendro neturi su medžiaginėmis gėrybėmis ir negali nieko seksualiai mylėti nei reikalingas kito partnerio šiai emocijai sužadinti. N. psichiatrijoje skirstomas į pirminį, antrinį ir negatyvinį. Pirminis, bei primarinis, n. išplaukia iš mūsų psichikoj nuo pat vaikystės sukrautos energijos, kurios didžioji dalis yra skiriama saviauklai ir savisaugai. Nors vaiko dėmesys su laiku palaipsniui nukrypsta nuo savęs į aplinką, tačiau gerokai tos pirminės energijos lieka dar prirašta prie savo aš. Antrinį turėsime tada, kai jau suaugęs žmogus turi perdidelę tendenciją nusigręž-

ti nuo jį supančio pasaulio (kuris jam kuriuo atžvilgiu nemalonus pasidaro) į savo aš, vis daugiau jį pakraudamas suidealizuotu turiniu sąskaiton išorinės aktualybės. Negatyvinis n. yra diametrališkai priešingas aniems dviem. Jis pasireiškia visišku savęs nevertinimu, giliausiu nusivylimu savimi. Šią pataloginę tendenciją sutinkame stiprios melancholijos ir depresijos būsenose.

E. Kretschmer, Medizinische Psychologie 1929; *P. Mullahy,* Edipo — Mito y Complejo 1953; *K. Horney,* New Ways in Psychoanalysis 1939.
A.Lgm.

Nardymas, nardynės, narstymas, panaros, po vandeniu plaukimas, buvimas. Kaimo žmonių įsitikinimu n. gero plaukimo požymis. Todėl jau vaikai stengiasi nunerti ir išsinešti iš dugno žemių, žolių. Suaugę vyrai besimaudydami žaidžia n a r d y n e s, būtent meta į ežero gelmę ąsotį ir neria jo ieškoti. Pirmas suradęs ir išnešęs kraštan ąsotį, laikomas narūnu, t. y. laimėtoju. Neriant į ežero gelmę, paprastai imamas drauge akmuo, kuris iki nėrimo vietos nešamasi ant krūtinės, o jį suėmus staiga nuneriama iki 20 m ir giliau. Skenduonies ieško tik patyrę narūnai, kurie gali išbūti po vandeniu gana ilgai.

Nardini Pietro (1722–1793) italų smuikininkas ir kompozitorius. 1767 Toskanijos kunigaikščių dvare. Po Tartini mirties 1770 užėmė čia muzikos direktoriaus vietą. Parašė 6 smuiko koncertus, 6 sonatas vienam smuikui, 6 sonatas dviem smuikams, 6 smuiko duetus, 6 styginius kvartetus, 6 fleitos trio, 6 sonatas fleitai, įvairių pjesių. Jo stiliui būdingas gyvumas, grakštumas, švelnus sentimentalizmas. Jo alegrai plačiai išvystyti, sonatos forma pilnai išnaudota. Kaip smuikininkas buvo vertinamas dėl savo gražaus, švaraus ir lygaus tono bei skonio.

C. Pfäfflin, P. N., seine Werke und sein Leben 1936.
Iz.V.

Nardo del Cione italų tapytojas Giotto sekėjas. Jo apie 1357 tapytos didelės freskos Strozzi koplyčioje prie S. Maria Novella bažnyčios Florencijoje, vaizduojančios Rojų ir Paskutinį Teismą, pasižymi vieninga plataus masto kompozicija ir iš Sienos mokyklos pasisavinto kolorito puošnumu.

Nardus stricta žr. Briedgaurė.

Nares Sir George Strong (1831–1915) anglas jūrininkas, Arkties tyrinėtojas. Nuo 1846 karo laivyno tarnyboje, 1852 Resolute ekspedicijos dalyvis, vėliau Krymo karo metu Juodojoj jūroj, 1872–74 laivo Challenger ekspedicijos aplink pasaulį vadas. 1875 paskirtas britų arktinės Alert ir Discovery laivų ekspedicijos vadu. 1878 tyrinėjo ir kartografavo Magelano sąsiaurio krantus. 1892 pakeltas viceadmirolu. Veikalai: Reports on Ocean Soundings and Temperature 1874–75, Narrative of a Voyage to the Polar Sea during 1875–76, 1878.

Narjauskas Jurgis (1876 IV 21 Parausių k., Paežerių vls., Vilkaviškio aps. — 1943 I 29 Telšiuose) prelatas. Pradžios mokyklą baigė Paežeriuose, gimnaziją lankė Marijampolėje, 1894 įstojo į Seinų kunigų seminariją ir baigęs buvo įšventintas kunigu 1899 IV 23. Tais pat metais išvyko tolimesnių studijų į Romą, lankė Gregorianumo univ. teisių fakultetą, kurį baigęs 1903 gavo abiejų teisių daktaro laipsnį. Grįžęs į Lietuvą buvo pakviestas dirbti Seinų vyskupijos bažnytiniame teisme ir kurijoje. Be to, pagal reikalą, dėstė čia vieną, čia kitą dalyką Seinų seminarijoje: 1905–08 bažnytinį giedojimą, 1911–15 lietuvių k., 1913–15 lotynų k. 1909 Lietuvių mokslo dj os suvažiavime išrinktas į dainų ir melodijų rinkimo komisiją. 1909 vadovavo pirmajai lietuvių maldininkų kelionei į Ro-

J. Narjauskas (*P. Kalpoko pav.*)

mą. I pas. karo metu buvo priverstas išsikelti į Rusiją, gyveno daugiausia Petrapilyje; čia buvo Nukentėjusiems nuo karo šelpti d-jos Petrapilio skyriaus pirmininku; dirbo ir kitose pabėgėlių organizacijose. 1918 grįžo į Lietuvą ir gavo darbo bažnytiniame teisme Seinuose. 1919 V, vyskupo Karoso siunčiamas, nuvyko į Varšuvą pas apaštališkąjį vizitatorių A. Ratti kviesti jį aplankyti Seinus. A. Ratti pakvietimą priėmė, bet į Seinus atvykti neteko, nes tų pat metų VI 6 buvo pakeltas nuncijum Lenkijai, be to, prasidėjusios lietuvių–lenkų kovos nutraukė susisiekimą. Ta proga bandė per apaštališkąjį vizitatorių išspręsti kitą svarbų juridinį klausimą — atskirti Seinų vyskupijos tribunolą nuo priklausomybės Varšuvai (kur buvo Seinų tribunolo antroji instancija). Nors A. Ratti tam projektui pritarė, bet Varšuvos arkiv. A. Kakowskiui pasipriešinus, nieko nepasiekta. N. tačiau turėjo progos A. Ratti išdėstyti lietuvių tautos siekimus ir pažiūras į santykius su lenkais. Netrukus lenkai užėmė Seinus, ir N. buvo suimtas ir kalinamas. Paleistas iš kalėjimo, išvyko į Romą. Lietuvai mezgant diplomatinius santykius su kitomis valstybėmis, be to, esant ginkluotame konflikte su Lenkija, buvo svarbu turėti žmogų Romoje, kuris Vatikane informuotų apie dvasinius lietuvių reikalus. Tai nebuvo oficialus Lietuvos atstovas Vatikane, nes Vatikanas dar nebuvo pripažinęs Lietuvos de jure, todėl N. buvo tik Lietuvos episkopato, iš kurio gavo įgaliojimus, atstovas. Šiose pareigose N. išbuvo nuo 1919 IX 17 iki 1922 III 30. Jam teko nuolat rūpintis lietuvių kunigais, kurie lenkų užimtose Lietuvos srityse buvo suiminėjami, kalinami, net žudomi (Lajauskas), informuoti Vatikaną apie lenkų daromas lietuviams skriaudas ir neteisybes. Begindamas lietuvių reikalus turėjo aštresnių pokalbių ir su nuncijum Ratti, kartais atvykstančiu į Romą. Todėl, kai A. Ratti 1922 II 6 buvo išrinktas popiežium, N. buvo atšauktas iš Romos, ir grįžęs į Kauną, kurį laiką dėstė italų kalbą Lietuvos univ. Būdamas Romoje, informacijai apie Lietuvą 1921 leido italų kalba dvisavaitinį informacijos laikraštį Eco di Lituania. 1925–28 Gelgaudiškio klebonas, 1928 persikėlė į Telšių vyskupiją, kur buvo bažnytinio tribunolo oficiolas ir Telšių seminarijos prof. Dar 1912 buvo pakeltas Seinų kapitulos garbės kanauninku, nuo 1918 tos pat kapitulos prelatas, nuo 1928 Telšių kapitulos kanauninkas, nuo 1922 popiežiaus rūmų šambelionas, apdovanotas popiežiaus medaliu Bene merenti.

Seinuose 1906, drauge su kun. J. Laukaičiu ir P. Dvaranausku įsteigė bendrovę laikraščiams ir knygoms leisti. Bendrovė įsigijo spaustuvę, kurios pirmuoju vedėju buvo N. Rašė religiniais, juridiniais ir kitais klausimais Šaltinyje, Draugijoje, Vadove, Vienybėje, Athaeneum, Skaitymuose, Vaire, Žemaičių Prietelyje ir kt. Dar Seinų seminarijoje būdamas, drauge su kitais išvertė P. Smolikovskio Marijos mėnuo 21903, 1931 A. Palmieri Finlandija, 1917 A. Ponchielli operos I Lituani išvertė lietuviškai libretą, drauge su M. Gustaičiu parinko Publiaus Ovidiaus Naso eilių ir parašė biografiją 1920; išvertė ir 1938 savo lėšomis išleido lietuviškai Dantės Dieviškąją komediją. *F.Brt.*

Narym RSFR regionas, v. Sibire, į r. nuo Tomsko, prie Obės upės. Į N. sritį caro ir rusų bolševikų valdymo metu siunčiami politiniai kaliniai.

Narimantas žr. Norimantas.

Naryn upė Kirgizų respublikos Tiaršano kalnuose, Sir-Darjos deš. aukštupis, 534 km ilgio; teka į v. kalnų slėniu pro Naryno mst., Ferganos slėnyje jungiasi su kair. Kara-Darja ir sudaro Sir-Darją. Baseino plotas 59.110 km², vid. debitas 430 m³/sek.; naudojama irigacijai.

Narys yra kokia nors b e n d r y b e susieto fizinių arba teisinių asmenų junginio ar jo dalinio kiekvienas pavienis asmuo. Vis tiek, ar tas junginys būtų tęstinis ar tik tam kartui susidaręs. Tuo būdu tautos atstovas parlamente yra eo ipso parlamento, tautos atstovų junginio, narys, ministras — ministrų kabineto narys, kiekvienas iš draugiją arba jos valdybą ar kitą jos dalinį sudarančių asmenų — tos draugijos ar jos dalinio narys, kiekviena iš draugijų sąjungą sudarančių draugija — tos sąjungos (unijos) narys, kiekvienas fizinis ar teisinis asmuo, turįs akcinės b-vės akcijų, — tos b-vės narys, kiekvienas iš šeimą sudarančių asmenų (tėvų, vaikų) — tos šeimos narys, kiekvienas apystalės, t. y. apie stalą susėdusių žmonių draugijos, narys ir t.t. *B.Msl.*

Naryškinai sena rusų bajorų giminė, kildinanti save iš Krymo totoriaus Naryškos, kuris 1463 išvykęs į Maskvą. N. giminė iškilo dėl caro Aleksiejaus vedybų su Natalija Naryškinaite. N. turėjo dvarą Lietuvoje.

Narytžolė (Triglochin) liūnsarginių (Juncaginaceae) šeimos vienaskiltinis augalas. Lietuvoje sutinkama n. pajūrinė (T. maritima) druskingose augavietėse, Palangos pajūryje, aplink mineralinius šaltinius ir kt. N. pelkinė (T. palustris) nereta pelkėtose šlapiose vietose.

Nariuotakojai (Arthropoda) yra gausiausias gyvūnijos tipas, apimąs daugiau kaip milijoną rūšių, t.y. du trečdalius visų žemės rutulio gyvių, prisitaikiusių gyventi įvairiausiose sąlygose, todėl paplitusių visoje žemėje, gyvenančių sausumoje ir įvairiuose vandenyse. Bendrieji būdingi visų nariuotakojų požymiai yra šie: 1. n. kūnas apdengtas chitinine kutikula, sudarančia kūnui tvirtus griaučius, kuriuos gamina viršutinis odos sluoksnis (epitelis). Vienų n. kutikula plona, elastiška, kitų stora, prisisunkus kalkių ir sudaro kūnui šarvus, bet ir vienu ir kitu atveju ji apdengia visą kūną. 2. N. galūnės susidaro iš narelių, iš ko kilo ir jų pavadinimas. N. kojos daugiau ar mažiau sudėtingos ir, žiūrint gyvenimo aplinkumos bei paskirties, turi įvairias formas. 3. Būdinga, kad n. raumenys turi atramą į chitininę dangą, yra tvirti ir jų dalyviams užtikrina, palyginti, didelį pajėgumą ir didelį judrumą. 4. Virškinimo įtaisai gerai išvystyti: prasideda burna ir užsibaigia išeinamąja anga. 5. N. kvėpuoja daugiausia oro vamzdeliais (trachėjomis), kai kurie — plaučiais ir žemesnieji — visu kūno paviršium. 6. N. kraujotaka nesandari, todėl jų kraujas teka ne tiktai širdimi ir kraujo indais, bet ir kūno ertmėmis, o žemesniųjų nėra nei širdies, nei indų ir daugumo n. kraujas bespalvis. 7. Šalinamieji organai — primityvūs inkstai — malpigijaus vamzdeliai (aklos žarnos ataugos). 8. Nervų sistema susidaro iš mazgelių (ganglijų), sujungtų komisūromis. Du antrykliniai mazgeliai laikomi galvos smegenimis, o nuo dviejų poryklinių prasideda porinių mazgelių grandinėlė, kurios nariai atitinka kūno segmentus. 9. Daugelio n. jutimo organai gerai išvystyti, ypač uoslės. 10. N. veisiasi kiaušinėliais ir absoliutus jų daugumas — skirtalyčiai. N. tipas (phylum) skirstomas į 3 potipius: 1. žiaunakvapius (Branchiata), 2. žandžiakojus (Chelicerata) ir 3. vamzdžiakvapius (Tracheata). Žiaunakvapių potipis skirstomas į 2 klases — **trilobitų** (Trilobita) ir vėžiagyvių (Crustacea); žandžiakojai skirstomi į 2 klases — vėžiaskorpionų (Palaeostraca s. Merostamata) ir voragyvių (Arachnoidea); vamzdžiakvapių potipis — į 3 klases: pirminiatrachejinių (Protracheata), šimtakojų (Myriopoda) ir vabzdžių (Insecta s. Hexapoda).

J.Krd.

Nariuotakūniai (Articulata) vienas iš keturių gamtininko Cuvier (1769–1832) gyvulių sistematikos tipų, kuriam jis priskyrė visus gyvulius, turinčius nariuotą kūno sudėjimą, pvz. vabzdžius, kai kurias kirmėles ir kt.

Nariuotė dirvinė (Polycnemum arvense) balandinių (Chenopodiaceae) šeimos vienametė piktžolė, sutinkama Vilniaus ir Eišiškių apylinkėse. Lietuvoje atneštinis augalas.

Narkeliūnaitė Salomėja (g. 1920 X 7 Salamiankos k., Melagėnų vls., Švenčionių aps.) žurnalistė. 1940 baigė Vytauto Didžiojo gimn. Vilniuje, 1940–43 studijavo Vilniaus univ. lietuvių k. ir literatūrą. 1944 pasitraukė iš Lietuvos ir ligi 1949 gyveno Vokietijoj. 1949 atvyko į JAV. Studijuoja Columbia univ. slavistiką. Dalyvauja Lietuvos žurnalistų veikloje — centro valdybos sekretorė, v.pirmininkė, o taip pat ir Pabaltijo moterų taryboje — tarybos sekretorė, valdybos narė spaudos reikalams. Nuo 1939 nuolat dirba spaudos darbą. 1941–44 reporterė Vilniaus Balse, paskui Naujosios Lietuvos (Vilniuje) reporterė ir vietos bei provincijos žinių redaktorė. 1944–45 Ateities ir Lietuvių laikraščio (Vokietijoje) reporterė. Po Vokietijos kapituliacijos, 1945 suredagavo šešis numerius Lietuvio. Vėliau bendradarbiavo Mintyje, Žiburiuose. 1949–50 dirbo Vienybės redakcijoje. Nuo 1951 Draugo korespondentė Jungtinėse Tautose. 1958 aplankė Punsko lietuvius ir per spaudą supažindino su jų gyvenimu pokarinėje Lenkijoje. Suredagavo ir išleido dvi monografijas: Lietuviai Montgomery stovykloje 1946 ir Baltic DP Camp at Seedorf (liet., lat., est. ir ag.) 1947.

S. Narkeliūnaitė

Narkevičius 1. Jonas (1806 Žemaitijoje — 1886 III 23 Krokuvoje). Mokėsi Kražių gimnazijoje, 1826 įstojo į Varnių seminariją. Po metų buvo priimtas į pijorus Polocke, o 1829 perkeltas į Lubieševo pijorų kolegiją, kur dėstė vokiečių kalbą. 1832

atsiųstas į Raseinius; čia buvo trumpai, nes Raseinių pijorų kolegiją rusų valdžia panaikino. Matydamas, kad pijorų mokyklos naikinamos ir nėra jokios ateities pijorams veikti, be to, būdamas tik laikinių įžadų, paliko pijorus ir įstojo į Vilniaus seminariją, drauge lankydamas pamokas ir akademijoje, kur gavo teologijos kandidato laipsnį. 1833 įšv. kunigu, ėjo vikaro ir klebono pareigas įvairiose Vilniaus vyskupijos vietose; 1854 persikėlė į Žemaičių vyskupiją, bet po 5 metų vėl grįžo į Vilniaus vyskupiją, kur tapo Kobrinės klebonu ir dekanu. Čia įsteigė prieglaudą ir liaudies skaityklą. 1866 rusų valdžios suimtas ir sekančiais metais ištremtas į Tunką prie Baikalo, iš ten 1872 perkeltas į Ustiugą. 1875 apsigyveno Krokuvoje, gavęs kapų koplyčioje kapeliono vietą. N. teikė O. Kolbergui lietuviškas dainas, kuris spausdino Pieśni ludu litewskiego. Jis ir visą lietuvišką tekstą redagavo. Savo išgyvenimus tremtyje aprašė knygoje Pamiętnik księdza 1876. Be to, išspausdino: Wyklad pacierza, skladu apostolskiego, Przykazan Bożych, kościelnych 31898, O religii i głównych jej zasadach 1881, Naród a religia 1876.

2. (Norkus) Julius (1865 XII 3 — 1929 XII 3 Skuode) kunigas, visuomenininkas. 1885 baigė Mintaujos gimn., mokėsi Žemaičių kunigų sem., kur priklausė Lietuvos mylėtojams. Už draudžiamąją liet. spaudą, vaikų mokymą lietuviškai ir kt. rusų valdžios baustas piniginėmis baudomis, Kretingos vienuolynu ir t.t. Po 1905 įsijungė į liet. d-jų veiklą, šelpė jas pinigu ir rašinėjo spaudai. 1925 Skuodo klebonas. 1928 paskirta veikėjo pensija.

3. Kostas (g. 1914 Grinkiškyje, Kėdainių aps.) skulptorius. 1950 baigė Vilniaus valstybinį dailės inst. Dirba staliuginės ir monumentaliosios skulptūros srityse. Dailės parodose dalyvauja nuo 1950.

Narkyčiai (vok. Norkitten) bžk. ir dv., 18 km į v. nuo Įsruties, prie Auksinės, arti santakos su Priegliumi. Stotis glžk. linijos Įsrutis–Karaliaučius. Dvaro ir kaimo pastatai kiek atokiau nuo upių, pakilesnėje vietoje pievų lygumose. Arti žymus N. piliakalnis ir už jo impozantiškas glžk. tiltas per Auksinės upę. 1939 apie 500 gyv.

Pilis pirmą kartą minima 1376. Užsimenama ji taip pat XV ir XVI a. 1518 minimas N. dv., 1578 smuklė. Krikšto, jungtuvių ir mirimų metrikos išlikusios nuo 1627.

N. piliakalnis, Auksinės kilpoj, stačiais šlaitais iš trijų pusių, iš ketvirtos pusės buvo sustiprintas dvigubu pylimu, gerai išsilaikęs. Iki Ordino atėjimo čia buvo stipri senųjų nadruvių pilis. Pranešama, kad nadruviai ugnies signalais susižinodavo su Netynų pilies įgula, 10 km toliau antrapus Priegliaus, o ta su Kamenisvikės įgula prie Ungurupės. Ordinas užkariavo N. pilį ir jos apylinkę jau 1274, tuojau čia pats įsitvirtino, o 1380 pastatė stiprią mūro pilį. 1721, 10 metų po didžiojo maro, aptuštėjusią apylinkę nupirko hercogas Anhalt-Dessau. Jo pasekėjai 1803–18 nugriovė senuosius Ordino pastatus ir pastatė gražius dvaro rūmus. Nėra įrodymų, ar Ordino laikais N. jau turėjo bažnyčią. Pravedus reformaciją, reiškėsi gyvas bažnytinis gyvenimas. Eilė kunigų pasižymėjo lietuvių bžn. literatūroje. Kun. Jonas Rikovijus (1652–1703) išleido Kleino giesmyno antrą laidą (1686). Kitas žymesnis giesmynininkas buvo kun. Kristupas Rabė (1699–1720). N. apylinkėje aptikta archeologinių radinių iš akmens bei iš bronzos laikų, o monetų (Romos) bei daug įrankių iš geležies amžiaus. Piliakalnio atšlaitėje senovės kapinynas.

Scriptores rerum Prussicarum II, 204, 210, 577, 790. *M.Nb.*

Narkolepsija (gr.) nervų liga, kuri pasireiškia dideliu miegūstumu. Vokiečių neurologas Friedmannas n. laiko gimininga epilepsijai, o E. Kraepelinas — histerijos pasireiškimu.

Narkomanija (gr.) ligūstas palinkimas vartoti visokius narkotikus, pvz. kokainą, opiumą ir kt.

Narkotikas (gr. narkotikos ‚apsvaigimas') medžiaga, kuri savo veikimu į centrinę nervų sistemą sukelia svaiguli, visišką nejautrumą ar miegą, kaip opiumo alkaloidai, chloralis ar marihuana. Viena iš naudojamų klasifikacijų skiria tris pagrindines grupes: 1. opiumo grupė, kuri sukelia miegą, 2. beladonos grupė, kuri sukelia psichinį sutrikimą, pasireiškiantį iliuzijomis, haliucinacijomis ir smegenų perjaudinimu, ir 3. alkoholio grupė, kuri sukelia gerą savijautą ir miegą. Į n. lengvai įprantama.

Narkotinas žr. Opiumas.

Narkozė (gr. narkosis) kai kurių vaistų pagalba pasiekiamas gilus sąmonės netekimas. N. yra beveik anestezijos sinonimas. Bendrosios n. sukėlėjai yra kai kurios lakios įalsuojamos medžiagos arba nelakios,

kurios įvedamos į organizmą kitais būdais. Lakios anestezuojančios medžiagos yra pilnutiniai apsvaigintojai. Jos užtveria (užblokuoja) įcentrinius periferinius nervų kelius, einančius į skausmo jutimo centrus. Jutimo netekimą visuomet lydi ir sąmonės nustojimas. Raumenų įtampa irgi laipsniškai išnyksta. N. intensyvumo mažėjimas priklauso nuo anestezuojančių medžiagų veiklumo.

Lakūs anestetikai yra inertiški—organizmo ląstelės jų nekeičia. Jie nepakeisti išsiskiria su išalsuojamu oru. N. medžiagos yra dujos arba lengvai garuoją skysčiai, kurie verda žemiau 60°C. Jos yra angliavandeniliai, eteriai arba halogeniniai angliavandeniliai. Išimtį sudaro azoto deguonis (N_2O). Svarbiausi bendrieji anestetikai yra: dujos — azoto oksidas (N_2O), etilenas ir ciklopropanas ir skysčiai — eteris, eterio vinilas, chloroformas, etilchloridas ir trichloretilenas. Nelakios anestizuojančios medžiagos nepasižymi pilnutinėmis narkozinėmis savybėmis. Nė viena jų neužblokuoja impulsų, einančių iš periferijos į skausmo jutimo centrus, kurie yra thalamus branduoliuose. Chirurginei n. geriausiai tinka lakių ir nelakių anestetikų derinys. Pirmieji suteikia neskausmingumą (analgeziją) ir numalšina refleksų veiklumą, o antrieji — nuraminimą, arba bazalinę n.

Nelakios anestezuojančios medžiagos yra alifatiniai junginiai, arba šlapalų (urea) derivatai, arba alkoloidai. Alifatinės prigimties yra alkoholiai, halogeniniai alkoholiai ir halogeniniai aldehidai. Labai negausūs yra šlapalų derivatai. Iš jų naudingiausi n. reikalui yra barbituratai.

Kai kurie alkoloidai yra narkotinės medžiagos, pasižyminčios skausmą raminančiomis ir migdančiomis savybėmis. Jie naudojami priešoperaciniam ligonio apraminimui ir pooperacinių skausmų malšinimui.

Lakiosios prigimties anestetikai įvedami į plaučius, iš kurių patenka į kraujosravą, o iš jos į centrinės nervų sistemos audinius. Jų įvedimui vartojami keli būdai. Daugis nelakių anestezuojančių medžiagų įvedamos į veną arba pro tiesiąją žarną (per rectum). Alkoloidai įšvirkščiami po oda ar į raumenis.

Anestezuojančios medžiagos yra protoplazminiai nuodai, kurie pasižymi išskirtiniu chemišku gimininguma nervų audiniui. Jų veikimas tam tikrose ribose yra apgręžiamas (reversibilinis), t.y. vaistams (sumažėjus jų sutelkimui kraujuje ir kituose kūno skysčiuose) atsijungus nuo protoplazmos, ląstelė grįžta į fiziologinę būklę ir vėl pradeda normaliai veikti. Ta savybė yra ypatingai svarbi ir ja paremta visa anestezija. Bet perdideli anestezuojančių medžiagų kiekiai, įvesti n. metu į organizmą, paraližuoja pailgose smegenyse esančius gyvybinius centrus ir, kvėpavimui sustojus, žmogus miršta. Tai rodo, kad n. nėra paprastas, nekaltas mediciniškas veiksmas. N. būdai yra gausūs ir technika įvairi ir sudėtinga. Įvairioms operacijoms taikomos įvairios n. rūšys ir įvairūs apmarinimo vaistai.

Christophers Textbook of Surgery 1956. *D.Js.*

Narkūnų piliakalnis žr. Cristmemelio pilis.

Narkuskis Stanislovas (m. 1564 X ar 1565 pradžioje) Žemaičių vyskupas, dar vadinamas Narkusčiu, arba Narkučiu, sūnus Gabrielio, lietuvis, kilęs iš Narkuskių, Vilniaus vyskupijos, 1531 įsirašė į Krokuvos akademiją, 1532 gavo bakalauro, 1534 magistro laipsnį. Pagal J. Fijałeką, N. įsimatrikuliavo Krokuvos akademijoje 1484, 1487 įgijo bakalauro laipsnį, 1493 buvo Vilniaus vysk. Alberto Taboro kapelionu. Bet tai buvo, turbūt, kitas N. — iš Eišiškės. Petro Roizijaus liulijimu N. buvęs susipažinęs su teise. Sąraše Krokuvos akademijos studentų, kuriems 1534 suteiktas magistro laipsnis, prie N. pavardės pridėtas prierašas: ‚iuris doctor et collega inter iuristas etc'. N. turėjo dvi bažnytines beneficijas: Tykocino parapiją ir Lucko archidiakoniją. Buvo Vilniaus vysk. Jono iš Lietuvos kunigaikščių kancleris; vysk. Povilas Algimantas 1551 pakėlė jį Vilniaus kapitulos kan.; vysk. V. Protasevičiaus buvo paaukštintas prel. archidiakonu. N. buvo veiklus Vilniaus kapitulos narys. 1554 ir 1556 buvo kapitulos išrinktas atstovauti Vilniaus vyskupijai provinciniame sinode Petrikave, o 1561 — Varšuvoje. 1555 aktyviai dalyvavo Vilniaus dieceziniame sinode. Protestantizmo plitimo metu N. buvo vienas stipriausių katalikybės pozicijų gynėjų Vilniuje. Jis ėjo ir karaliaus raštininko pareigas. 1560, Žygimanto Augusto siunčiamas, vyko su delegacija į Livoniją. Drauge su Petru Roizijum ir Jonu Domanovskiu dirbo paruošiant II Lietuvos Statuto projektą. Mirus Žemaičių vysk. J. Domanovskiui, Žygimantas Augustas nominavo N. Žemaičių vyskupu ir 1563 XI 5 rašė pop. Pijui IV, prašydamas patvirtinti nominaciją. 1564 III 6 karalius vėl pakar-

tojo prašymą, kartu išdėstydamas reikalą palikti N. tris beneficijas: Vilniaus archidiakonatą, Vilniaus Šv. Jono ir Tykocino parapijas. Popiežius 1564 VI 21 paskyrė N. Žemaičių vyskupu. Rengdamasis vykti užimti vyskupijos, N. susirgo ir mirė Tykocine, nespėjęs pamatyti Žemaičių.

J. Wołonczewski, Žemajtiu Wiskupistė I, 1848; *Muszkowski,* Statuta nec non liber promotionum 1849; *J. Fijałek,* Uchrześcijanienie Litwy przez Polska, rink. Polska i Litwa 1914; *J. Kurczewski,* Kościół Zamkowy III, 1916; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva 1954 (mašinraštis); Sacrum Poloniae Millennium I, 1954.

R.Krs.

Narmontaitė - Januš Luizė (1898 XII 22 Čikagoje — 1944) mokytoja. Baigė Chicagos univ. ir gavo bakalauro laipsnį. 1937–44 buvo Wendell Phillips High School mokytoja. 1937 viena steigėjų Moterų skyriaus Naujienose ir skilties Vaikas ir Mokykla tvarkytoja (iki 1944). Bendradarbiavo spaudoj ir liet. organizacijų veikloj.

Naročia, arba Narutis (lenk. Naroczanka) upė Vilniaus krašte, Neries deš. intakas, 67,5 km, su aukštupiu 96,0 km ilgio. Teka iš Naročiaus ež. bendra p.v. kryptimi, pro Čeremšicos (vandens matavimo stotis) ir Slabados k., Ižos bžk., Naročiaus mstl. ir žemiau Anutos bžk. įteka į Nerį. Aukštupis teka per Deglio, Batoro ir Medilo ež., Škėmos vardu įteka į Naročiaus ež. Ištako altitudė 165,5 m, žiočių 138,0 m nuo j.l., bendras kritimas 27,5 m, vid. 40,7 cm/km. Upė labai rami, krantai neaukšti, bet neapsemiami. Baseino plotas ištekant iš ežero 304 km², prie žiočių 1598 km², vid. debitas pradžioje 1,9, prie žiočių 10,8 m³/sek. Intakai: kair. Užla, deš. Panerkė, Spengla. Išilgai N. buvo pažymėta 1920 sutartimi siena tarp Lietuvos ir Gudijos, tačiau nebuvo įvykdyta dėl lenkų okupacijos. N. plačiai naudojama baidarių kelionėms.

Naročia (*Fot. Stp. Kolupaila*)

Naročiaus pakraštys

S. Kolupaila, Mūsų vandens keliai ²1938; (") Narutis ir Neris (Kosmos 1–3, 1940); (") Narutis–Vilnius–Kaunas 1939 (Aidai, 12, 1957).

S.K.

Naročius, arba Narutis (lenk. Narocz) ež. Svierių aps., didžiausias istorinėje Lietuvoje, 20 km į r. nuo Svierių mst., 13 km ilgio, ligi 10 km pločio, 8050 ha ploto. Pagal 1920 sutartį priklausė Lietuvai; siena su Sovietų Sąjunga buvo numatyta rytiniu ež. krantu, paliekant Mėstro ež. Gudijai. Ež. ledyno kilmės, užtvenktinio tipo; krantai plokšti, smėlio; tik v. krante yra siauras Nanosų iškyšulys. Š.r. šone yra vienintelė Pilies sala, kurioje yra buv. statinių liekanų. Ež. gilus, ligi 34 m gilumo, ir žuvingas. Iš žvejybos gyvena kelių kaimų žvejai; praeityje, bado metais, ež. išmaitindavo Vilniaus krašto gyventojus; kartojamos legendos, kad ež. pats išmesdavo žuvis į krantą badaujantiems maitinti. Lenkų okupacijos metais (1919–39) garsėjo žvejų riaušėmis prieš administracijos varžymus. I pas. karo metu fronto linija laikėsi N. ežere. Į ež. įteka Škėma, iš gretimo Mėstros ež., išteka Naročia, Neries intakas. Baseino plotas 304 km²; Nemuno baseino riba eina š. ež. krantu; už 3 km Medilo ež. priklauso Dauguvos baseinui. N. naudojamas turizmui ir vasarojimui; š. ir ypač p.r. krante pristatyta vasarviečių ir viešbučių; susisiekimas buvo palaikomas autobusais iš Vilniaus; dabar ež. yra Gudijoje, 40 km ligi Vileikos mst., artimiausios glžk. stoties. Pavojingas audros dėl plokščių krantų ir didelio platumo. Ež. garsus savo grožiu. Paviršius 165,5 m nuo j.l.

Naročius *Fot. Stp. Kolupaila*

W. Wróblewski, Jeziora Święciańskie: Wiszniewskie, Świrskie i Narocz (Pamiętnik Fizyograficzny 1886); *J. Bulhak*, Narocz 1935; *S. Kolupaila*, Po Vilniaus krašta: Prie Naručio ežero (Bangos 34, 1932); ('') Narutis ir Neris (Kosmos 1–3, 1940); ('') Narutis–Vilnius–Kaunas (Aidai 12, 1957). *S.K.*

Naročius bžk. Vileikos aps., prie Smurgainių Medelo vieškelio, 23 km nuo Smurgainių, prie Naročios upės, Neries intako, apie 400 gyv. N. yra cerkvė, mokykla, pašto agentūra, malūnas, lentpiūvė, kapinėse koplyčia. N. buvęs Lubanskių nuosavybė. Palei N. eina 1920 sutartimi su Sovietų Sąjunga nustatyta siena. 1920–39 N. su Vilniaus kraštu buvo lenkų okupacijoje. Po I pas. karo Sovietų Gudijos. N. apylinkėse yra apie 20 pilkapių. *V.Klb.*

Narodna Odbrana (Tautos apsauga) serbų slapta organizacija. 1908 aneksavus Austrijai Bosniją ir Hercogoviną, Serbijoje įsisteigė slapta organizacija apjungti visus pietų slavus vienon valstybėn. Manoma, kad N.O. pastangomis buvo 1914 VI 28 įvykdytas atentatas prieš Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinandą.

Narodnikai (rus. ‚liaudininkai') XIX a. pabaigoj atsiradusi Rusijoje literatūrinė srovė, kuri ilgainiui įgavo politinį atspalvį ir išaugo į socialistų revoliucionierių sąjūdį. Šios srovės grindėjai buvo P. Lavrov, N. Michailovskij, V. Černov.

Naronowicz-Naroński Jan Józef (m. 1678) architektas ir kartografas. Buvo bajoras ir dignitorius (Gozdava, Eques lituanus). Šaltiniuose pirmą kartą minimas 1653 kaip Jonušo Radvilos revizorius ir geometras Tauragėje. 1660 Prūsijos kurfiursto dvaro tarnyboje kaip geometras-matininkas ir geografas, gaudamas 24 talerių mėnesinę algą ir etatą dviem arkliams. 1660–78 atliko kartografinius darbus visoje eilėje Prūsijos apskričių, ypač Karaliaučiaus apylinkėse. Žinomi du vertingi barokinių rūmų piešiniai: 1667 grafo zu Dohna rūmų Vilkūnuose, prie Karaliaučiaus, ir 1668 grafo Eulenburgo rūmų Prūsuose, Rastenburgo apylinkėje. 1659 N. parašė veikalą apie karinę architektūrą.

J. Sienkiewicz, Rękopis Józefa Naronowicza-Narońskiego o perspektywie i budownictwie z r. 1659 (Biuletyn historii sztuki i kultury I : 4; 1933); *J. Antoniewicz*, Józef Naroński, polski inwentaryzator grodzisk w XVII wieku w Prusach (Wiadomości archeologiczne XVII, 1950, 1–24); *Dehio-Call*, Deutschordensland Preussen 1952. *P.Rkl.*

KLAIDŲ ATITAISYMAS

XIII TOMO:

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
392	I	20 iš v.	iuris temporalia	iura temporalia

XIV TOMO:

121	II	12 ″ a.	82	92

XVII TOMO:

357	I	20 ″ a.	Polocko	Plocko
473	II	17 ″ a.	1852	1842
509	II	10–9 ″ a.	Kauno univ. gavo statybos inž. laipsnį.	kaip išdirbęs savo specialybėje 17 m. (reikėjo 4 m.) pagal įstatymą įgijo teisę statybos inž. laipsniui.

XVIII TOMO:

32	I	6–5 ″ a.	Kostas Širvinskas	Kazys Širvinskas
129	I	15–17 ″ v.	tų s-gos Meerbecko vietininkiją (vietininkas buvo J. Pažėrūnas, P. Čeponis ir Pr. Enskaitis), o	tų s-gos Meerbecko vietininkiją, išaugusią į Gintaro tuntą (vietininkais buvo J. Pažerūnas ir P. Čeponis, tuntininku — E. Reikenis), o
147	II	1 ″ a.	A. Mekas	J. Mekas
148	I	19 ″ a.	J. Mekas	A. Mekas
282	II	9 ″ a.	(1883–1953)	(g. 1883)
287	I	23–22 ″ a.	rudens — klevų lapai	rudens — geltonuoją klevų lapai
296	II	11 ″ v.	Rytiniame ežero	Vakariniame ežero
423	I	4 ″ v.	P. Tvš.	K. Mrk.
496	II	2 ″ a.	prie Lietuvos upelio	prie Latuvos upelio
514	I	1 ″ v.	Tiltas per Miniją	Tiltas per Mišupę
514	I	30 ″ a.	iš Puotinio ež.	iš Pluotinalio ež.